

Павло ЧУЧКА

АНТРОПОНІМІЯ ЗАКАРПАТТЯ

ББК 81.411.1

Ч 96

УДК 811.161.2'367.7'28'373.6(477.87)(043.5)

Павло ЧУЧКА

АНТРОПОНІМІЯ ЗАКАРПАТТЯ

Монографія

*Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук
Київ – 1969*

Художнє оформлення та верстка — **Олексій Мегела**

Набір — **Людмила Кожара**

Редагування — **Павло Чучка (молодший)**

ц. 100 грн 00 коп

Підписано до друку 18.09.2008 р.
Формат 70x100/16. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Умовних друкованих аркушів 42.

Наклад 350 екз.

Віддруковано із готових діапозитивів у ТОВ “Папірус”

ISBN 978-966-96740-1-2

УДК 811.161.2'367.7'28'373.6(477.87)(043.5)

ББК 81.411.1

Ч 96

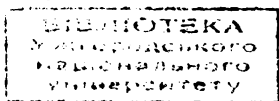
Монографія «Антропонімія Закарпаття» містить повний текст докторської дисертації професора П.П.Чучки, захищеної 1969 року в Київському державному університеті ім. Т.Г.Шевченка, а також рецензії офіційних опонентів. Дисертація присвячена комплексному дослідженню власних особових назв закарпатців, що дає можливість глибше пізнати етнічну історію українців Закарпаття, контакти з сусідніми народами та міграційні рухи в Карпатах.

Для філологів, фахівців у галузі ономастики, етимології, словотвору, лексикології, для викладачів, аспірантів, студентів, для усіх, хто цікавиться власними особовими назвами.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Ужгородського національного університету
31 січня 2008 року, протокол № 1.

Відповідальні за випуск:
доктор філологічних наук, професор С.М.Пахомова
кандидат філологічних наук, доцент П.П.Чучка

ISBN 978-966-96740-1-2

© П. П. Чучка, 2008

МВ і ССО УРСР
**КИЇВСЬКИЙ ОРДЕНА ЛЕНІНА
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА**

П. П. ЧУЧКА

**АНТРОПОНІМІЯ
ЗАКАРПАТТЯ**

*Дисертація
на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук*

З М І С Т

	Стор.
ВСТУП	
Місце антропонімів у словниковому складі мови	4
Про регіональний характер антропонімів	9
Офіційна і народна системи називання	11
З історії вивчення антропонімії Закарпаття	14
Предмет дослідження	27
Огляд використаних джерел	29
ІМЕНА	
Специфіка імені та його місце в антропонімній системі	35
Варіантність імен та іменні гнізда	38
Кількість імен	45
Частотність імен	48
Чоловічі та жіночі імена	60
Географія імен	63
Про соціальне в іменах	66
Мотиви надавання імен	72
СЛОВОТВІР ІМЕН	86
Суфіксація	89
Регресивний спосіб творення	104
Регресивно-суфіксальний спосіб творення	111
ЕТИМОЛОГІЧНІ ГРУПИ ІМЕН	118
Кінцева етимологія	119
Слов'янські імена	120
Неслов'янські імена	127
Найближча етимологія	138
ПРИЗВИСЬКА	
Місце прізвиськ у антропонімній системі	153
Основні види прізвиськ, значення їх наукового дослідження та способи вивчення	162
ПРИНЦИПИ НОМІНАЦІЇ	173
Індивідуальні прізвиська	182
Родичівські прізвиська	197
ФУНКЦІЇ ПРИЗВИСЬКОТВОРЧИХ ЗАСОБІВ	213
Засоби творення чоловічих прізвиськ	214
Засоби творення жіночих прізвиськ	230
ПРИЗВИЩА	
Місце прізвищ у антропонімній системі	246

Варіантність прізвищ	248
Кількість прізвищ	258
Давність прізвищ	260
Аспекти аналізу прізвищ	273
СЛОВОТВІР ПРИЗВИЩ	275
Морфологічний спосіб творення прізвищ	284
Основні словотворчі типи іменникових прізвищ	289
Основні словотворчі типи прикметникових прізвищ	344
Кількісний розподіл прізвищ за формантами	353
Семантичний спосіб творення прізвищ	356
Прізвища-імена	358
Прізвища-апелятиви	365
Синтаксичний спосіб творення прізвищ	374
Питання про інші способи творення прізвищ	376
Вага різних способів у творенні прізвищ українців Закарпаття ...	382
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА	
КЛАСИФІКАЦІЯ ТВІРНИХ ОСНОВ	385
Іменний репертуар у прізвищах	397
Апелятивна лексика у прізвищах	409
Топонімія у прізвищах	429
ЕТИМОЛОГІЯ ПРИЗВИЩ	440
Українське й іншомовне у прізвищах українців	448
Українські прізвища	456
Іншомовні прізвища	457
Прізвище та етнічна належність його носія	487
Про граматико-правописну нормалізацію прізвищ	496
АНТРОПОНІМНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ	509
Структурні типи антропонімних словосполучень	510
Відображення зв'язків спорідненості у словосполученнях	519
Синтаксичні зв'язки між компонентами словосполучень	520
АНТРОПОНІМІЯ ТА ЕТНІЧНА ІСТОРІЯ ЗАКАРПАТТЯ	525
Найдавніші антропонімні свідчення про українців на Закарпатті та про їх сусідів	526
Антропонімія і міграційні процеси людності в Карпатах	574
Антропонімія Закарпаття на загальноукраїнському тлі	594
ВИСНОВКИ	600
УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ВИКОРИСТАНОЇ	
ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ	623

В С Т У П

Місце антропонімів у словниковому складі мови

Словниковий склад мови за лексико-граматичними ознаками його елементів прийнято ділити на дві великі частини – на назви загальні, або апелятиви (лат. *nomina appellativa*), та назви власні (лат. *nomina propria*). Звичайно, між загальними та власними назвами є чимало спільного. Передусім, як перші, так і другі покликані виконувати номінативну функцію. Крім цього, власні назви у своїй фоно-морфемній структурі та у граматичних властивостях зберігають багато рис тих апелятивів, від яких вони безпосередньо чи посередньо походять [див. ТаМес 10–11].¹ Проте власні назви мають і ряд специфічних особливостей, не властивих апелятивам. Найсуттєвішим із цих особливостей є те, що власні назви не узагальнюють, що вони не виражають поняттєвості, що вони обмежені у сфері побутування [див. Реформ 10; РосПер 12; Курил 251–252]. Зазначені особливості настільки істотні, що дають право говорити про певну автономність власних назв усередині словникового складу [КарТоп 3], що власні назви становлять окремий сектор лексики [Реформ 9]. Цей сектор лексики найчастіше називають ономастиком.

Сектор ономастики неоднорідний за своїм складом. За словами О. О. Реформатського, до нього входять як дві рідні сестри назви географічні та назви особові [Реформ 9], тобто топоніми та антропоніми: "кожна з "сестер" має особливе місце й обличчя, має своє "ядро" і свою периферію, по-різному стикається з масою апелятивів, які в свою чергу не утворюють амфорного континуума і не становлять нерозчленованої маси, а організовані в певні категорії, котрі відрізняються своїми структурними властивостями" [Реформ 9; див. ще стор. 24–29]. Отже, антропоніми разом із топонімами та іншими власними назвами становлять ономастичний шар лексики, який є окремим сектором лексичного складу мови.

Антропонімію уявляємо собі як систему власних особових назв, основними класами якої є: а) особові імена, б) прізвиська та в) прізвища. У деяких народів окремий клас антропонімів становлять також імена по батькові. Іноді окремим класом антропонімів вважають навіть псевдоніми [Реформ 23].

Антропоніми не є чимось абсолютно ізольованим у системі власних назв. У них дуже тісні структурні зв'язки з топонімами, частина з них, зокрема прізвиська, мають багато спільних рис із зоонімами, інші ж – із такими специфічними особовими назвами, як

---

¹ Покликання на літературу скрізь подаємо в дужках шифрами. Зміст шифрів розкриваємо в кінці роботи. Цифри після шифрів означають сторінку видання.

етноніми, катойконіми, місце яких стосовно власних назв та апелятивів і понині лишається не зовсім визначеним.

Взагалі власні особові назви, чи антропоніми, як і всякі інші назви, мають, принаймні, двояку цінність. По-перше, уже тим, що вони є номінативними знаками, що вони називають, вони є важливими чи навіть необхідними елементами мовного спілкування. Адже без антропонімів не обходиться і не обходився жоден людський колектив – ні давній, ні сучасний. По-друге, хоч антропоніми в основній своїй масі лексичного значення вже не виражають, зате кожний із них має значення етимологічне. Кожний антропонім ще з часу виникнення містить у собі певну інформацію лінгвістичну та історичну. Словацький дослідник Ф. Шуяньський ще в кінці XIX ст. писав, що особові та географічні назви належать до словникових основ народу, що вони є свідками народної культури, священною спадщиною предків і постачають як філолога, так і історика культури вичиним і багатющим матеріалом [Країс 267]. Старожили краю заклали в антропоніми своє світосприймання, свої погляди на кожго індивіда в колективі чи в навколишньому середовищі. За словами А. Шупука, антропоніми з цього огляду належать до категорії мовної творчості народу. Їх базою завжди є мова, діалект, місцевий говір, але не тільки. Як особлива форма мовної надбудови, вони об'єднують усі компоненти суспільного розвитку – релігію, культуру, звичаєве право, фольклор, економіку, політику [Шупук 121]. У цьому теоретико-мовознавча і взагалі історико-пізнавальна цінність антропонімів.

У вітчизняному мовознавстві прикладний та історико-пізнавальний підходи вже здавна застосовуються до вивчення власних особових назв. Першою українською працею, в якій своєрідно поєднуються ці два аспекти, був "Лексіконъ славенорусскій и именъ тлькованіе" Памва Беринди. Саме в ньому вперше, поряд із такими практичними питаннями, як алфавітне розміщення імен та їх правописна регламентація, цілком усвідомленим прийомом виступає їх етимологічне тлумачення. Взагалі історико-пізнавальний аспект вивчення власних особових назв українців до XX ст. у нас переважав над прикладним: адже такі питання, як граматики-правописна та орфоепічна нормалізація наших імен, прізвищ та імен по батькові по суті почали розроблятися лише після Жовтня. Правда, ця перевага була незначною, бо той неповний десяток невеликих статей про особові назви українців, що вийшли до Великої Жовтневої соціалістичної революції з-під пера В. Охрімовича, А. І. Степовича, М. Ф. Сумцова, І. Я. Франка, В. Щербини та В. Ястребова, фактично є досить скромним доробком українських дожовтневих учених, зокрема коли зіставити його з монументальною працею основоположника слов'янської ономастики Ф. Міклошича "Die Bildung der slavischen Personennamen", яка з'явилася ще 1860 року. Багатством матеріалу,

але не багатством думок із нею можуть порівнятися хіба що відомі ономастичні збірки вітчизняних лексикографів Б. Д. Грінченка, М. Я. Морошкіна та М. М. Тупікова.

У перші поживтневі десятиріччя інтерес до української антропонімії дещо поживляється, хоч антропонімічна проблематика й надалі лишається досить вузькою: вона не виходить за рамки правопису власних особових назв та словотворчої характеристики антропонімів, засвідчених давніми пам'ятками. Але погляди на власні назви й надалі лишаються старі. Як і в доживтневий період, більшість вітчизняних та зарубіжних учених продовжує дивитися на антропонімію чи на ономастику взагалі лише як на допоміжний матеріал для інших наук чи, в ліпшому випадку, – для інших галузей мовознавства.

Одні бачать у антропонімах лише допоміжний матеріал для історії народу. Шукаючи в антропонімах відображення об'єктивної дійсності, ці дослідники прагнуть видобути з них максимум історичної інформації. На підставі давніх записів антропонімів вони прагнуть встановити етнічний склад людності тої чи іншої території, провести колишні етнічні межі на ній, ставити і розв'язувати питання, пов'язані з етногенезом, міграційними процесами людності, етнічним змішуванням, культурними впливами, давньою матеріальною культурою, родом заняття, світоглядом і т. ін. Звичайно, така інформація цікавить, передусім, істориків. Тому й не дивно, що саме в їх дослідженнях найяскравіше виражений цей ухил. Вагомою є також етнографічна, психологічна та естетична інформація антропонімів.

Інші бачать у антропонімах допоміжний матеріал для історії мови, історичної діалектології чи для якихось інших ланок лінгвістики. Виходячи з тези про відображення історії мови в її власних назвах, з правильного положення про те, що між власними назвами та іншими ланками мови існує тісний зв'язок, ці вчені на підставі давніх та сучасних антропонімічних свідчень прагнуть реставрувати апелятивний лексикон давніших епох, словотворчу та фонетичну системи мови, хронологізувати і локалізувати різні мовні процеси минулого [див. ТаМес 11–12; Тимош 69–90; Дэже та ін.]. Саме тому сучасне мовознавство, виходячи з наукового розуміння суспільної природи мови і суспільних функцій мови, серед основних проблем, які необхідно досліджувати, називає ономастику як джерело вивчення історії мови та історії народу [БіМето 8–9].

Зрозуміло, що нехтувати інформацією, яку власні назви спроможні дати для історії мови чи історії народу, не можна. Однак видобуття такої інформації чи висновків для історії народу та для інших галузей мовознавства, як слушно зауважує Ю. О. Карпенко, не є основним завданням, а тільки побічним продуктом [КарТоп 8]. Немале значення має вивчення антропонімів для загальної теорії власних назв. Та безпосереднім завданням антропоніміки є,

передусім, всебічне вивчення самих антропонімів. Спочатку треба вивчити в усіх планах (структурному, семантичному та ін.) кожний клас антропонімів певної території (синхронно і діахронно), їх зв'язки з топонімами, етнічними та апелятивною лексикою, а тоді вже тільки можна переходити до висновків екстраантропонімічних, а тим більше – до екстралінгвальних. Отже, вивчення зв'язку антропонімів із об'єктивною дійсністю та з репрезентантами інших ланок мови чи мовознавства є дуже важливим, але все-таки недостатнім для антропоніміки.

При цьому підкреслимо, що кожний антропонімний клас має свої особливості, а отже, й свою специфіку вивчення. Серед цих класів існує своєрідна градація на нижчі і вищі. Вивчення класу імен, наприклад, можливо і без вивчення інших антропонімних класів, оскільки імена від антропонімів інших класів майже незалежні. Але цього не можна сказати про прізвища. Адже прізвища мають найтісніші структурно-семантичні і генетичні зв'язки і з іменами, і з прізвищами, і з топонімами, і з етнічними, і з апелятивною лексикою, від яких вони кінець кінцем і походять. Не менш тісні зв'язки з іншими антропонімними класами і у прізвищ. Тому вважаємо, що заслуговує всілякого схвалення виступ В. Ташицького проти ізольованого вивчення одного якогось класу антропонімів і заклик його вивчати всі антропонімні класи комплексно, тобто у зв'язку одного з одним [ТаPolN 22, 25].

У повноцінну галузь мовознавства антропоніміка на Україні оформилася лише протягом останніх 10–15 років. Протягом цього періоду помітно розширилася антропонімічна проблематика, намітилися нові напрями і методи досліджень. Предметом спеціальних студій тепер стали всі антропонімні класи – і прізвища, і імена, і прізвища, і імена по батькові, навіть антропонімні словосполучення.

У класі імен, наприклад, після статей В. Сімовича з'являються нові ґрунтовні дослідження Л. Л. Гумецької про структуру давньоукраїнських особових імен, статті І. І. Ковалика про словотвір імен сучасних, статті М. К. Лук'янюка, Г. Ф. Шила, Л. В. Кракалії та деяких інших про словотвір імен у говорах української мови. Виходить кілька популярних статей про наші імена, декілька розвідок з етимології імен, окремим виданням виходить нормативний "Українсько-російський і російсько-український словник власних імен людей" за редакцією І. М. Кириченка, почав друкуватися великий "Словник особових власних імен" І. І. Трійняка, зроблено перші кроки в упорядкуванні іменної термінології.

Значно більше зроблено в класі прізвищ. Центральним питанням у цій ділянці був словотвір. Саме в цьому аспекті виконано статті С. П. Бевзенка, А. М. Залеського, О. Д. Неділько, З. Г. Ніколаєнко, І. Д. Сухомлина, М. Л. Худаша на матеріалах українських

прізвищ XVII–XVIII сторіч. У цьому плані виконано й більшість статей Ю. К. Редька на сучасному матеріалі, у тому числі й першу монографію з української антропонімії ”Сучасні українські прізвища”. На ці роки припадають і перші спроби етимологічного аналізу прізвищ українців (А. О. Білецький, І. О. Варченко, В. В. Німчук, І. Д. Сухомлин, О. Б. Ткаченко та ін.), а також перші спроби лексико-семантичної їх характеристики. Безперечно, кожна з праць названих авторів є певним внеском у вивчення української мови, допомагає орієнтуватися у просторі і часі та у способах українського прізвищтворення. Однак не можна замовчувати й того, що праці, присвячені аналізу наших прізвищ, виконані не на однаковому теоретичному рівні.

Змішування принципів словотворчого аналізу прізвищ з принципами аналізу типологічного, морфемного та етимологічного, сплутування лексико-семантичного аналізу прізвищ з мотиваційною характеристикою їх появи, підмінювання справжнього етимологічного аналізу прізвищ міркуваннями про обставини номінації є типовими недоліками багатьох повоєнних праць із української антропонімії. Їх автори часто не мають ясності у структурних способах творення українських прізвищ, не розрізняють чітко таких понять як суфікси прізвищеві та суфікси непрізвищеві (іменні, топонімні, апелятивні), змішують такі поняття, як етимологічна належність прізвищ і етимологічна належність їх коренів чи твірних основ, не розрізняють таких понять, як прізвища українців та українські прізвища і т. ін.

Набагато менше було зроблено протягом останніх років у класі прізвиськ. Із надрукованого тут можна вказати хіба що на дві статті А. М. Матвієнко та В. Ю. Франчук про українські особові назви XVI–XVII сторіч, які є немовби своєрідним продовженням студій над народними назвами Волині М. Корниловича. Аналізу сучасних живих прізвиськ присвячено лише одну статтю про лемківські прізвиська І. І. Ковалика [Ковтип 15–30] та дві статті автора цієї праці про прізвиська закарпатські (див. далі). У зв’язку з цим не можна не пошкодувати, що сучасні мовознавці забувають про той добрий приклад, який подали українські дожовтневі вчені у вивченні живих прізвиськ, бо цим самим втрачаємо чи не найкращу можливість вивчати найрізноманітніші процеси творення, функціонування та відмирання антропонімів у природних для цих назв умовах.

Оцінюючи радянську антропоніміку, К. К. Цілуйко на пленарному засіданні II Республіканської наради з питань ономастики, що відбулася в Києві в 1962 році, справедливо зауважив: ”Незважаючи на численність і різноплановість цих досліджень, усе ж доводиться відзначити, що в галузі антропонімії ще немає праць, які можна було б визначити як дослідження методологічного значення. Дослідники антропонімії повинні

більшою мірою враховувати досить сталі традиції вітчизняної антропоніміки дожовтневого періоду, сміливіше переходити від етапу призбирування матеріалів до їх опрацювання, до широких теоретичних узагальнень і висновків” [ЦілПід 6].¹

Про регіональний характер антропонімів

Видатний польський лінгвіст Є. Курилович доводить, що порівняно з апелювальною лексикою сфера вживання власних назв значно обмежена, що власні назви в ”основному фонді лексики” перебувають лише на правах ”лексики маргінальної” [Курил 251].

Цю думку про місце власних назв у загальному словнику мови у принципі розділяють і радянські мовознавці. О. О. Реформатський, наприклад, з приводу цього висловлюється так: ”Звичайно, власні назви не мають тих властивостей, які характеризують ”необхідну лексику”, за Куриловичем. Але факти топонимастики знаходяться на дуже різних віддалях від основного фонду лексики і самі по собі надзвичайно різноманітні та різнокаліберні. Крім цього, різні розряди топонимастики мають різного споживача, а цим самим, як правило, вони не загальнонародні. Але і в будь-якій топонимастиці є такі випадки, якої б мови вони не стосувалися, які витримали іспит часу і потрібні всім; такими є в російській топоніміці слова Росія, Москва, імена Ваня, Маша і т. п.” [Реформ 11–12].

Дещо з інших позицій на це питання дивиться А. О. Білецький, який характеризує інтролінгвістичний та інтерлінгвістичний характер ономастичного шару лексики і зауважує, що значна частина ономастичного шару лексики кожної мови виявляється належною до інтернаціоналізмів [Білець 15]. З антропонімів до таких інтернаціоналізмів належать, передусім, мабуть, популярні імена та прізвища видатних людей.

Сфера ж побутування більшості антропонімів справді є досить обмеженою у просторі. Стосовно прізвищ це обмеження досить вдало характеризує А. П. Критенко: ”Прізвища – специфічний клас власних назв нашої мови. У своїй переважній більшості вони вживаються невеликою кількістю мовлян, до загального фонду нашої лексики як необхідні слова не входять і залишаються десь на периферії мови як довольні, факультативні слова” [Критен 28].

Ще більш обмеженою територіально є сфера побутування прізвиськ та різних емоційно забарвлених варіантів імен; адже кожне окреме з них відоме переважно лише у вузькому колі знайомих.

¹ Детальніше про досягнення української радянської антропоніміки див.: СтрижУ, СухРоз, Чудос.

Таким чином, периферійність чи факультативність більшості антропонімів стосовно загального словника народу є очевидною: нормальне спілкування українською мовою абсолютно не вимагає від мовця того, щоб останній знав усі українські прізвища, імена, імена по батькові та прізвиська. Однак факультативність антропонімів стосовно загального словника народу зовсім не означає, що наш антропонімікон є факультативним і в кожній окремій точці функціонування української мови. Отже, є підстави казати, що до загального фонду лексики як необхідні слова антропоніми справді не входять, але не існує жодних підстав говорити, що антропонімікон (прізвища, імена, імена по батькові, прізвиська) певного села є небов'язковою, а тільки факультативною частиною говірки цього села. Справді, хіба прізвища, імена, прізвиська конкретного села менш необхідні одиниці спілкування в умовах цієї конкретної місцевості (села, району, кількох районів), ніж, скажімо, етноніми, катойконіми, назви осіб за спорідненістю, діяльністю, соціальним станом, зовнішнім виглядом, внутрішніми ознаками чи якісь інші загальні назви цього конкретного говору. Кожний населений пункт, кожний район, отже, кожна говірка, кожний говір має свій цілком конкретний антропонімікон, свої особливості в антропонімній системі, що для повноцінного мовного спілкування в даній місцевості є такими ж необхідними, як і апелювативна лексика цього говору. Навіть два сусідні райони одної етнічної території істотно відрізняються один від одного щодо антропонімікона. Наприклад, іменний суфікс *-ка* в іменах типу *Мару́с'ка*, *Йівка* в одних місцевостях виражає пестливість, у інших – зневагу, а ще в інших він узагалі перестав виражати будь-яку експресію. Антропонім *Данко* в одних місцевостях співвідносний із іменем *Данило*, в інших – із *Богданко*, а ще в інших його зовсім нема. Прізвища з суфіксом *-енко* для одного району становлять основний структурний тип, а для іншого вони зовсім чужі. Кожна місцевість має певну специфіку в ономастичному репертуарі, який виник і функціонує в місцевій системі фоно-морфемних засобів відповідно до правил місцевих принципів номінації. З цього випливає важливий висновок методологічного характеру: антропоніми є специфічною, але невід'ємною частиною місцевого діалекту, і тому найдоцільніше вивчати їх методами діалектології. За регіональний характер антропонімії промовляє й те, що всі антропоніми (крім штучних) народжуються в надрах місцевого діалекту, тобто, як правило, в районі свого побутування. Тому й не випадково, що найвидатніші антропонімісти Польщі, Румунії, Франції та інших країн так багато уваги приділяють регіональній антропонімії чи провінціальному її колоритові. У зв'язку з цим вважаємо, що можна говорити і про антропонімну систему народу, але при цьому ні на хвилину не слід забувати про ті істотні особливості загальнонародної системи, які

живуть у кожній конкретній її етнічній групі. Антропонімі системи різних діалектних ареалів знаходяться приблизно в таких взаємовідносинах, як і діалекти цієї ж мови, хоч визначити межі антропонімічних діалектів та щільність зв'язків між ними на теперішньому етапі вивчення української антропонімії ще досить важко. Дещо яснішими є взаємовідношення між загальнонаціональною антропонімією та її діалектними підсистемами.

Вивчення діалектної антропонімії є запорукою глибшого проникнення в національну антропонімію та її елементи. Як неможливе успішне вивчення загальнонаціональної мовної системи без належного вивчення діалектів, так неможливе й успішне вивчення національної антропонімії без докладного вивчення регіональних антропонімічних систем та їх структурних елементів.

Офіційна і народна системи називання

Характерною особливістю найновіших досліджень із української антропоніміки є те, що в них розглядаються переважно офіційні назви людей (сучасні чи давні) і тільки зрідка предметом спеціального лінгвістичного аналізу є назви неофіційні, зокрема народно-розмовні. Узагалі причину такого стану речей можна зрозуміти, але сам стан навряд чи можна виправдати, оскільки останні мають не меншу цінність, ніж перші. Уже перші дослідники української антропонімії, зокрема В. Охрімович [Охрим 302–303], І. Франко [ФранПр 187], О. Петров [ПеПред 297] та ін. розрізнявали такі поняття, як система називання людей офіційна та система називання неофіційна, або народно-розмовна. У наші дні суть кожної з двох названих систем та відношення між ними вдало розкриває словацький лексиколог В. Бланар, на думку якого офіційна система найменування є лише пізнішим продуктом соціального права. За словами В. Бланара, "від офіційного найменування треба відрізнити неофіційне (живе) найменування, яке є прямим продовженням старої однойменної системи. Між офіційним та живим найменуванням зв'язок подібний до зв'язку між літературною мовою та діалектами. Пор. словацькі *Juraj Pekarík – Ďuro Pekarikovie – Ďuro Lopár*; чеські *Jan Novotný – Honza Novotných*; верхньолужицькі *Paul Schmolc – Smolic Pawow; Hajndža Ryčeryc – Ryčerka* і т. п." [BlaVýv 22]. За висловом А. О. Білецького, "ономастичний матеріал фіксується в усній та в письмовій традиціях. Усну традицію повинна вивчати діалектологія", а "письмову традицію має вивчати комплекс філологічних наук разом із історіологією даної мови" [Білець 8].

Народу, у якого офіційна система найменування повністю збігалася б із народно-розмовною, немає і не може бути. Справа в тому, що єдиним призначенням офіційних найменувань, як відомо, є

ідентифікація. Живорозмовна народна система найменувань самою ідентифікацією особи не задовольняється, у живих найменуваннях ще й понині відчутні намагання характеризувати найменовуваного. Зрозуміло, що в період становлення чи стабілізації чинної офіційної системи найменування розходження між нею та народно-розмовною були значно менші, ніж тепер. Та причина розходжень не лише в різному призначенні двох систем чи в їх різній давності. Значно вагоміші причини розбіжностей між офіційною та народно-розмовною системою найменування заховані в культурно-історичних чи навіть у політичних факторах. Якщо у народу в період становлення та стабілізації чинної офіційної системи найменування за літературну і за державну мову правила своя національна мова (пор. у росіян, німців, угорців), то розбіжності будуть мінімальні. Якщо ж народна система називання не просто узаконювалася як офіційна, а підганялася насилу під систему іншого народу, то, звичайно, розходження між народною і офіційною системами будуть набагато істотнішими. Так воно було, наприклад, і на Закарпатті, де місцеві українські антропоніми жили повнокровним життям віками лише в розмовно-побутовій сфері. До офіційного вжитку допускалися рідко, а якщо частково й проникали, то здебільшого у перекрученому, спотвореному вигляді або навіть у перекладі на іншу мову, здебільшого на угорську.

Хоч давні офіційні системи називання на Закарпатті також базувалися на компонентах місцевої народної, однак фонетика, а іноді й морфемна структура цих компонентів у латинських, угорських, німецьких та чеських ділових паперах виглядали досить своєрідно: майже систематично передавали латинськими, а пізніше – угорськими відповідниками; прізвища підганяли під фонетичну систему названих мов, а нерідко й перекладали їх як звичайні апелятиви.

Дещо ширший простір застосування набули компоненти народно-розмовної системи називання під час перебування Закарпаття у складі Чехословацької республіки (1919–1939). А взагалі докорінні зміни у системі називання на користь народної на Закарпатті сталися аж після возз'єднання його з Україною (див. далі).

Розходження між сучасною українською офіційною системою називання та традиційною народно-розмовною системою називання на Закарпатті в наш час можна звести до таких основних пунктів:

1. Не збігаються самі антропонімні класи. Офіційна система найменування знає такі класи антропонімів, як прізвища, імена, імена по батькові та псевдоніми, а народно-розмовна знає лише імена та прізвиська. Поняття "прізвище" народним масам було нав'язане адміністрацією, до того ж досить пізно. Самі слова, які нині правлять за прізвища, односедам найменовуваного здебільшого

добре відомі, але якоїсь принципової різниці між прізвищами та спадковими прізвиськами сільське населення не робить. Найсуттєвішу різницю між прізвиськами та прізвищами воно вбачає лише в тому, що перші відповідають на питання "Як ся кличе?", а другі – на питання "Як ся пише?". Немає в традиційній закарпатській антропонімній системі й імен по батькові як окремого антропонімного класу. Взагалі назви за батьком на Закарпатті є (правда, вони мають зовсім інше морфемне оформлення: *Бáрник, Дз'обáк, Корін'чúк, Новачóк, Михáйл'ів* ...), але якщо найменування цього типу визнати за окремий антропонімний клас, то в такому разі окремими антропонімними класами слід вважати й назви за матір'ю, назви за чоловіком, назви за дідом, назви за бабою і т. п. (див. розділ "Прізвиська"). Псевдоніми в народно-розмовній системі називання майже зовсім невідомі.

2. Немає одноманітності в кількісному складі компонентів кожного окремого найменування. Як для сучасної офіційної системи нормою є двослівні найменування (*Іван Франко, Максим Тадейович*) чи повні трислівні найменування (*Тарас Григорович Шевченко*), то в народно-розмовній переважають однослівні (*Дóвбуш, Данил'úk*), хоч при потребі вона використовує й двочленні, тричленні, навіть чотиричленні і п'ятичленні, чого офіційна система називання не знає (див. розділ "Антропонімні словосполучення").

3. Існують істотні розбіжності в синтаксичних зв'язках між компонентами багатослівних найменувань та в їх послідовності. Офіційно пишемо *Мельник Іван*, а в народі чуємо *Іва́н Мел'ників*. Офіційно *Баран Олексій Петрович*, а в народі – *Олѣкса Петрá Баранóвого* і т. п.

4. Не завжди збігається й фоно-морфемний склад офіційних та розмовно-побутових варіантів антропонімів. Офіційно *Ребар Пелагея Станіславівна*, а в розмові – *Полáн'а Станка́ Рыбар'óвого*. Офіційно *Гречка Микола Ілліч*, а в народі – *Микúла Ил'кы́ Грýчкового* і т. п.

Є відмінності в наголошуванні, відмінюванні та в інших ділянках між офіційним та народно-розмовним називанням. На Закарпатті, говори якого, як відомо, є значно здиференційованими і досить далекими від літературної мови, таких відмінностей досить багато.

Таким чином, як бачимо, офіційна і народно-розмовна система найменування – це не ідентичні поняття. Тому можна вивчати народно-розмовну систему як самостійну безвідносно до офіційних варіантів назв. Можна досліджувати офіційну систему найменування, теоретизувати навколо того, як мали б писатися, вимовлятися та відмінюватися і вживатися наші антропоніми в офіційних сферах, не заглиблюючися при цьому в систему народну, діалектну. Однак ні перший, ні поготів другий підхід до дослідження антропонімів, не можна вважати за раціональний,

зокрема в сучасних умовах. Вважаємо, що дослідник антропонімії не сміє нехтувати жодною з систем, але вихідним пунктом для нього завжди мусить бути народно-розмовна система, оскільки саме вона є першоосновою всього. Офіційна ж система великою мірою штучна, особливо в тих випадках, коли вона перенесена з одного діалекту на інший чи, тим більше, з одної мови на іншу.

Факти народно-розмовної системи є незрівнянно авторитетнішими як для прикладної, так і для теоретичної ономастики. Саме тому в цьому дослідженні за основу беремо не офіційні варіанти антропонімів, а живомовні традиційні назви людей. Кожний клас народно-розмовних особових назв (імена, прізвиська та прізвища) по черзі піддаємо аналізу (словотворчому, семантичному, етимологічному), а тоді вже дивимося, що може дати кожний із них як для дальшого внормування чи вдосконалення нашої офіційної системи називання, так і для глибшого пізнання історії нашої мови та історії її носіїв.

3 історії вивчення антропонімії Закарпаття

Антропонімія Закарпаття своїм багатством і оригінальністю вже здавна привертає увагу науковців. Усі історики, фольклористи, етнографи, діалектологи XIX ст., які хоч трохи цікавилися Карпатами, поряд із іншими матеріалами, досить часто використовували і дані антропонімії. Правда, це робилося переважно в інтересах історії. Так, наприклад, І. С. Орлай ще 1804 року у праці "История о карпато-россах" для доведення належності закарпатських українців до східного слов'янства використовує місцеву традиційну самоназву "руснак", яка, за його словами, пов'язана з етнонімом Русь чи з топонімом Русна [ОрлИст 56–57], а 1826 року в листі, адресованому секретареві "Общества истории и древностей российских", прагне пояснити грецький (*ruthenus*) та угорський (*tutén*) відповідники цього етноніма [ОрПис 44–46]. Приблизно в ті ж роки історик Ю. І. Венелін у праці "Несколько слов о россиянах венгерских..." встановлює зв'язок між офіційними варіантами жіночих імен *Олена* і *Федора* та їх карпатськими розмовними відповідниками *Олянка* і *Фенна* чи *Феся* [Венел 103]. Деякі матеріали з антропонімії Закарпаття та окремі висловлювання про них знаходимо у працях І. Ачаді, В. Гнатюка, А. Годинки, Т. Легоцького, Ф. Пешті, Д. Чанкі, Л. Чопея та інших учених XIX – початку XX сторіч. Проте слід сказати, що лінгвістичному аналізу ці матеріали тоді майже не піддавали, хоч зразки такого аналізу на той час уже були. Наприклад, праці Ф. Міклошича, Г. Г. Гінкена, І. Я. Франка і т. п.

Із учених XIX ст. власним особовим назвам Закарпаття найбільше уваги приділили, мабуть, угорські історики І. Ачаді та Т. Легоцький, які на підставі мовної належності прізвищ закарпатців

намагалися встановлювати національну належність їх носіїв. Проте детально зупинятися на їх дослідженнях тут не будемо. Про І. Ачаді скажемо далі у зв'язку з науковою діяльністю О. Петрова, а про науковий рівень лінгвістичних екскурсів Т. Легоцького та про його політичну орієнтацію неважко скласти собі уявлення на підставі знайомства з його працею "Beregvármegye monográphiája" ("Монографія Березького комітату"). У третьому томі цієї праці Т. Легоцький досить часто вдається до прізвищ як до засобу аргументації, але майже скрізь вражає та довільність і безвідповідальність, з якою він відносить прізвища закарпатських селян середини XVII ст. до угорських чи до польських, а їх носіїв відповідно – до угорців чи до поляків. Так, на підставі тогочасних прізвищ типу *Kopcsa, Laturkai, Mocsár, Usztás* (с. Бородівка), *Bárány, Boris, Kepics, Kovács, Lukács, Pisztrházi, Sztánfalusi* (с. Зубівка), *Vizniczei, Vólya, Kerepeczki, Lengyel, Lucskai, Mihovics, Szolyvai, Charitin* (Нім. Кучава) Т. Легоцький робить хибний висновок, начебто людність названих вище поселень у XVII ст. була угорською [LehBer 56, 251, 365]. Людність верховинського села Котельниці на підставі прізвищ 1645 року *Vasztics, Hoscsuk, Kaszurovics, Kurtákovics, Lipticsovics, Mikulics, Paskovics, Petrusovics, Prosovics, Rotkovics, Szablovics, Szovocsinics, Sztenics, Trimbilo* Т. Легоцький схильний кваліфікувати як польську [LehBer 370]. Приблизно такого ж наукового рівня й інші місця монографії Т. Легоцького, в яких він намагається використовувати власне лінгвістичні дані.

Перші прояви кваліфікованого аналізу закарпатських антропонімів містять праці російського історика О. Л. Петрова. Так, наприклад, працюючи над найдавнішою друкованою пам'яткою південнокарпатських українських говорів "Урбаром", О. Л. Петров проявив значний інтерес до прізвищ та імен українців Закарпаття 1773 року. Із урбаріальних таблиць Ужанського комітату він виписав понад 4 000 антропонімів. Про долю цих виписок і про дальшу роботу над ними О. Л. Петров пізніше ніде не згадує. Однак загальна філологічна оцінка цих матеріалів у його працях справді кваліфікована. Мимохідь не зайвим буде нагадати, що О. Л. Петров першим ужив термін "ономастикон" стосовно української антропонімії.¹ Про значення цієї пам'ятки для антропоніміки О. Л. Петров дослівно говорить таке: "Урбаріальні таблиці дають нам величезну кількість селянських імен і прізвищ (або прізвиськ), записаних латинськими буквами, здебільшого мадярським правописом, Особові імена передані іноді в народній (*Jankó, Ivan*), іноді в латинській (*Johannes*) або мадярській (*János*) формі.

¹ За п'ять років до цього І. Франко вжив термін "ономастика" у праці "Причинки до української ономастики". З цією статтею І. Франка О. Петров познайомився досить рано, бо в 1911 році вже покликається на неї (див. [ПеПред 317]). До І. Франка терміном "ономастика" з вітчизняних учених користувався М. Я. Моршкін (1867 р.).

Зрозуміло, яке значення мають таблиці для складання "Ономастикону" тої чи іншої народності. До певної міри цим матеріалом можна скористатися – але, звичайно, з величезною обережністю, – і для розв'язання питання про кордони народностей" [ПеУрб 19–20] (див. ще [ПеПред 286]). В іншому місці цієї праці він навіть намагається виділити характерні суфікси закарпатських прізвищ [ПеУрб 125].

Ще більше уваги закарпатській антропонімії приділяє О. Петров у праці "Пределы угрорусской речи в 1773 г. по официальным данным", яка вийшла друком 1911 року. У "Приложениях и экскурсах" до цієї праці, зокрема при характеристиці архівних матеріалів Угорщини, він дає оцінку хронікам та найголовнішим переписам людності Угорщини XVI–XVIII сторіч і визначає ту вартість, яку мають ці документи для вивчення історії Закарпаття. При цьому він піддає справедливій критиці погляди угорського історика І. Ачаді на людності Угорщини початку XVIII ст., особливо ті місця, де І. Ачаді відстоює погляд, за яким національна належність прізвищ і національна належність їх носіїв у Угорщині до XVIII ст. покривалися [ПеПред 294–295]. Ця критика досягає своєї вершини в тих місцях, де О. Петров спростовує погляди І. Ачаді аргументами самого І. Ачаді. Виявляється, що у праці "Magyarország népessége ... [Acsádi III, 340] І. Ачаді стосовно Середньосолнокського комітату сам визнавав мадяризацію прізвищ: "Румуни, які емігрували сюди з Трансільванії та інших місцевостей і, за заявою комітату, становили значну частину населення, стояли на такому низькому ступені розвитку, що не мали навіть власних імен та прізвищ (?!). До цього ж (1720) перепису треба було занести всіх людей податкового стану з точним зазначенням їх прізвищ та хресних імен. Для виконання припису інструкції, конскриптори, щоб вийти з труднощів, тут же самі охрестили безіменних людей (!). Назвали поденника (napszátmos) – Napszátmos, коваля (kovács) – Kovács, узагалі кожного за його заняттям. Потім ці прізвища вони вписали у заготовлені відомості про села, які внаслідок цього повні людьми з угорськими іменами. Конскриптори зробили це, до речі, не з політичних міркувань і були настільки сумлінні, що скрізь відзначили, яке село є цілком румунським" (див. [ПеПред 295–296]).

На ці слова історика І. Ачаді відповідає О. Л. Петров так: "Якщо це не є лише припущенням Ачаді, і він базується на повідомленні комітату чи конскрипторів, то такий *modus procedendi* останніх сильно підриває значення імен із мадярським звучанням, як таких, що свідчать про мадярську національність їх носіїв. Подібні випадки могли мати місце і в інших комітатах, але, звичайно, не внаслідок первісної дикості селян, як досить наївно думає Ачаді, а тому, що деякі селяни не мали прізвищ чи прізвицьк лиш ім'я

га по батькові,¹ або тому, що конскриптори не вміли чи не прагнули розібрати і передати на папері чужі для їх слуху іншомовні прізвища. У тому, що конскриптори першої чверті XVIII ст. не керувалися при цьому націоналістичними тенденціями, ми, до речі, цілком погоджуємося з Ачаді. Однак думаємо, що подібний спосіб дії конскрипторів був не загальним правилом, а скоріше винятком, але можливість цього не слід випускати з уваги. Як би там не було, рубрика розподілу імен за мовами народностей становила б дуже багато цікавого і, звичайно, *cum grano salis*, могла б служити до певної міри опорою для судження про географічне поширення самих народностей. На жаль, викладки Ачаді викликають до себе мало довір'я" [ПеПред 296].

Тут же О. Л. Петров висловлює й деякі погляди на прийоми етимологізування в ділянці власних особових назв (див. далі). За його словами, для дослідження прізвищ на такій етнічно змішаній території, якою є північно-східна Угорщина, самого володіння кількома мовами ще не досить, а треба знати й народну ономастику [ПеПред 297]. Далі О. Л. Петров на великій кількості прикладів викриває ту довільність, з якою І. Ачаді без вагань відносив першу-ліпшу незрозумілу чи спотворену угорським правописом особову назву до угорських, румунських, русько-словацьких, сербохорватських чи якихось інших [ПеПред 297–301]. Тому цілком переконливо звучить у нього загальна оцінка праці І. Ачаді: "Загальне враження наше таке, немовби Ачаді й не думав лінгвістично розібратися в матеріалі, який знаходився у нього під руками, а просто, на свій розсуд, поділив імена за рубриками, керуючись приблизним територіальним поширенням народностей Угорщини. Наукового значення цей бік праці Ачаді, на нашу думку, не має ніякого" [ПеПред 301].

Із зауважень О. Петрова про характер зв'язку між національною належністю прізвища та національною належністю його носія, на нашу думку, найбільш слушним є те, яким він аргументовано заперечує повну відповідність між цими поняттями: "Зауважимо ще, що деякі розряди імен, без сумніву угорських за формою, не вказують на малярську національність їх носіїв, а лише на те, що ці імена чи прізвища-прізвиська дано селянами-мадярами пришельцям, які могли бути і мадярами, але могли бути і руськими, і словаками, і румунами і т. п. Такими є:

а) Мадярські прикметники, утворені від назви місцевості, в якій людина народилася або з якої вона походить: *Bereznai* – із Березного, *Czeglédi* – із Цегдийда, *Izai* – з Ізи, *Màramorosi* – із Марамороша і т. д.

¹ Тут О. Л. Петров помиляється, оскільки імен по батькові як окремого антропонімічного класу в Україні Закарпаття у XVIII ст. не знали.

б) Власні імена в мадярській формі, які замінюють прізвища (правдоподібно, це – ім'я батька або діда): *Lukács, Miklós, Pál* і т. д.

в) Назви народів у мадярській формі: *Lengyel, Orosz, Tót* і т. д.

г) Прізвища, які означають заняття, ремесло – про це говорилося вище: *Kovács, Napszamos, Szabó* і т. д.” [ПеПред 302].¹

У п'ятому пункті додатків під заголовком ”Прізвища-фамілії крест'ян” [ПеПред 307–334] О. Петров наводить прізвища за 1715, 1720 та 1773 роки з 50 південнокарпатських сіл, що лежать на українсько-румунській, українсько-угорській чи українсько-словацькій етнічній межі. При цьому прізвища 18 сіл він ділить за мовною належністю на три групи: а) слов'янські, respective руські, б) мадярські та в) решта. До перших двох груп він відносить ”такі прізвища, що, з першого погляду, без будь-яких натяжок, можуть бути пояснені з одної із слов'янських або з мадярської мов” [ПеПред 312]. До ”Решти” він зараховує прізвища ”румунські, німецькі і т. д., які не так легко витлумачити з мадярської чи слов'янських мов, прізвища, очевидно, спотворені; нарешті, прізвища хоч і слов'янського кореня, але дуже властиві мадярам” [ПеПред 312]. Третя група прізвищ, тобто ”Решта”, вийшла в нього досить великою. Але це належно вмотивовується: ”Безперечно, багато прізвищ третьої групи при деякій зміні їх зовнішньої форми можна було б віднести і до першої чи до другої групи, однак ми вважали за доцільніше збільшити цю не зовсім визначену рубрику, ніж заробити докір у довільності” [ПеПред 312]. Окремі зауваження про антропонімію Закарпаття є і в інших працях О. Л. Петрова.

Після закінчення першої світової війни і приєднання Закарпаття до Чехословацької республіки з'явилися сприятливіші умови як для самого функціонування закарпатської антропонімії, так і для її збирання та наукового опрацювання. Небезпека мадяризації вже відпала, і тому студії над антропонімією краю набувають дещо іншого характеру, наближаючись повільно до потреб тогочасного життя. Після 1919 року нею і надалі продовжують цікавитися в основному історики (В. Гаджега, А. Годинка, М. Лелекач, Є. Перфецький О. Петров та ін.), але помалу починають братися за неї й люди з лінгвістичними інтересами.

Так, наприклад, Я. Стрипський ще 1924 року у праці ”Где документи старшей истории Подкарпатской Руси” вмістив спеціальну інструкцію по збиранню ”межевих назв” Закарпаття. За цією інструкцією передбачалося зібрати в народі не лише топонімію краю, відтопонімні прикметники і назви людей за їх місцем проживання, а й живомовні антропоніми та зооніми краю.

¹ У тридцятих роках ХХ ст. цей принцип розмежування далі розробляють угорські дослідники І. Кнієжа та І. Сабо і застосовують його в монографії І. Сабо ”*Ugocsa megye*” (”Комітат Угоча”).

Дев'ятнадцятий пункт цієї інструкції вимагає записати сучасні родові власні назви села, тобто прізвища, а двадцятий – глумливі та розрізнявальні прізвиська [СтриГд 60, 53, 58]. Поряд із цим Я. Стрипський закликає громадян до збирання покрайніх записів, зроблених на полях різних давніх книг, та до збирання інших історичних свідчень, у тому числі й старих метрик: "Хто мав би бажання стежити за ономастиком стародавніх часів, міг би зробити велику послугу для науки, виписавши родові прізвища із старих метрик, починаючи від найдавніших років, звичайно від 1770. коли у нас метрики службово завелися".¹ Звертає на себе увагу й уживання Я. Стрипським терміна "ономастикон", який до нього із вітчизняних учених уживали, мабуть, тільки М. Морощкін та О. Петров.

Доля матеріалів, зібраних за програмою Я. Стрипським, нам не відома, але сам заклик його не залишався без відповіді. Невдовзі після того, як Я. Стрипський на конкретних прикладах показав історичну вагу таких матеріалів, починають з'являтися й перші їх публікації.

Три великі публікації покрайніх записів із їх лінгвістичним аналізом належать І. Панькевичу (1929, 1937 та 1947 роки), який тут же висловлює ряд цікавих думок про давні закарпатоукраїнські антропоніми (див. [ПаПо-1 188]), особливо про словотвір закарпатських прізвищ (див. [ПаПо-3 11, 12, 23, 24, 25]). Питань антропонімії І. Панькевич торкається і в інших працях, зокрема в таких, як "Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей" (стор. 184, 212 та ін.), "Дві лемківські грамоти" (стор. 24–46), "Українсько-болгарські мовні зв'язки в Семигороді" (стор. 212–240), "Нарис історії українських закарпатських говорів" та ін. Спеціально антропонімії він присвячує статтю "Даскілько слів о склонюванню і писанню прізвищ". У цій статті він порушує і певною мірою розв'язує такі спірні питання прикладної антропоніміки, як функціональне співвідношення чоловічих та жіночих варіантів прізвищ-прикметників типу *Бачинський – Бачинська, Гринів – Гринева*, так званих дівочих прізвищ на *-івна*, відмінюванню угорських прізвищ на *-і(й)* типу *Ракоці(й)* та деякі інші (стор. 119–121). Відгуком на заклик Я. Стрипського була також збірка покрайніх записів Ю. А. Яворського [Яворск] та аналогічна збірка В. Саханева [Сахан].

---

¹ Забігаючи наперед, зауважимо, що обов'язкове ведення державних метрик на Закарпатті починається не з 1770, а лише з 1894 року. Можливо, Я. Стрипський мав на увазі метрики церковні (див. далі). У всякому разі під час візитації єпископа М. М. Ольшавського (1751 рік) ведення метрик при церквах Закарпаття вже було нормою [ГаУж-1 59–64; ГаУж-2 155–198]. Але не виключене й те, що Я. Стрипський пішов тут за І. Франком, за словами якого, в Галичині перша метрика походить із 1867, хоч у масовому порядку в Австрії державні метрики з точними записами йдуть із 1772 року [ФранПр 188].

Окремі статті, що мають пряме або посереднє відношення до закарпатоукраїнської антропонімії, у дорадянський період на Закарпатті друкують: "Theodorus Beregiensis"¹ ("Як народ ділить себе"), К. Й. Галас ("Григорій ци Георгій"), М. М. Лелекач ("Зейкани"). Деякі теоретичні питання, пов'язані з етногенезом, на матеріалі закарпатської антропонімії XV–XVIII сторіч у статті "A ruszinság rókonsági kapcsolatai" – "Родинні зв'язки в русинів" піднімає Балог-Бейрі Л. Оцінку цій праці даємо в підрозділі "Етимологія прізвищ".

Солідні дослідження з широким залученням закарпатського антропонімного матеріалу протягом останніх п'ятдесяти років з'явилися в Угорщині. Серед довоєнних праць цього циклу найбільш помітне місце посідає монографія І. Сабо "Ugocsa megye" ("Комітат Угоча"). Тематично вона дуже близька до праці Т. Легоцького "Beregvármege monográphiája" ("Монографія Березького комітату"). Однак якщо у монографії Т. Легоцького антропонімний матеріал використовується лише спорадично, то у праці І. Сабо йому відведено спеціальний великий розділ. У книзі дано досить детальну кваліфіковану класифікацію власних особових назв Виноградівщини XIII–XVIII сторіч за національно-мовною належністю, чим дуже нагадує деякі місця з відомої праці О. Л. Петрова "Пределы угрорусской речи в 1773 г. по официальным данным". Лінгвістичний аналіз антропонімів і самі критерії їх класифікації для монографії виконав І. Кнієжа. Класифікація, в якій усі прізвища поділено на угорські, сумнівні, німецькі, румунські, слов'янські, турецькі, вірменські, циганські та єврейські, є досить добре продуманою. На особливу увагу в ній заслуговує вмотивування розряду етимологічно сумнівних чи непевних прізвищ (bizonytalan), до якого він відносить аж 11 лексико-семантичних груп (див. підрозділ "Етимологія прізвищ"). Має ця класифікація і свої слабкі місця. Наприклад, прізвище *Rák* автори в одних випадках відносять до угорських, у інших кваліфікують його як сумнівне (стор. 288, 393), але жодного разу як слов'янське. Та найсвоєріднішим у ній є сам задум авторів. Автори праці поставили собі за мету не поділ прізвищ за їх національно-мовною належністю, а встановлення національної належності кожного з їх носіїв на підставі прізвищ.

Не менш цінною є і монографія В. Бийлаї "Máramaros megye társadalma és nemzetiségei" ("Людність і національності Марамороського комітату"). У ній, правда, немає поділу прізвищ за національно-мовними групами: автор відмовився свідомо від цього поділу, оскільки надто вже великою виходила в нього група прізвищ непевних, тобто спірних [Bélay 116–117].

¹ Псевдонім Ф. М. Потушняка.

Немає в цій праці й самих критеріїв класифікації прізвищ, зате у вигляді додатків у ній вміщено 100 сторінок власних особових назв, сумлінно виписаних її автором із величезної кількості рукописних пам'яток Марамороша XIV–XVIII сторіч.¹ При цьому дуже важливим є те, що, на відміну від О. Петрова та І. Сабо, В. Бийлаї подає прізвища разом із іменами при них, бо, як він сам доречно зауважує, імена в багатьох випадках, а в таких національно і релігійно змішаних областях, як Мараморош поготів, допомагають установити національну належність їх носіїв із більшою достовірністю, ніж прізвища цих же осіб [Bélay 116]. Тут же він висловлює слушні думки про час та про способи виникнення прізвищ у Марамороші [Bélay 28, 117 та ін.].

У 1965 році в Будапешті окремим виданням на складографі виходить антропонімне дослідження І. Кнієжі "A magyar és szlovák családnévek rendszere". Хоч праця називається "Структура угорських та словацьких прізвищ", однак половина її присвячена аналізу словацьких та українських антропонімів. Справа в тому, що матеріалом для цієї монографії І. Кнієжі послужили документальні дані з трьох північно-східних комітатів давньої Угорщини, а саме з Гемеру, Гонту та з Угочі. В Угочі, як відомо, словаків у XIII–XVIII сторіччях не було, а жили там в основному українці та угорці. У комітаті Гемер хоч і переважають здавна угорці та словаки, проте там були й українські поселення. Тому й не дивно, що один підрозділ своєї книги (стор. 39–94) І. Кнієжа називає "Szlovák és kárpátukrán névképzés" ("Творення словацьких та карпатоукраїнських імен"), а інший (стор. 102–112) – "Szlovák és kárpátukrán névek fajai" ("Типи словацьких та карпатоукраїнських імен").

Обидва підрозділи багаті на фактичний паспортизований матеріал із XVI–XVIII сторіч, на оригінальні думки, що їх висловлює І. Кнієжа про походження того чи іншого суфікса. Однак сам підхід до аналізованого антропонімного матеріалу по суті мало чим відрізняється від звичайного морфемного аналізу, який застосовують до апелювативної лексики, фактично у підрозділі "Творення словацьких та карпатоукраїнських імен" І. Кнієжа розглядає не процес творення, а морфемну структуру антропонімів, точніше їх суфікси, причому суфікси всі – і прізвищеві, і прізвицькові, і іменні, і апелювативні, і топонімні. У такий спосіб І. Кнієжа виділяє понад 100 словацьких та українських суфіксів, в основному демінутивних. Лише під кінець цього огляду із зазначеної кількості він виділяє 6 суфіксів, які в українських говорах Закарпаття виконують патронімічну функцію (-

¹ Невідомо тільки, чому В. Бийлаї не використав жодної пам'ятки, писаної кирилицею – ні рукописної, ні друкованої.

ič, -ovič, -ov, -in, -juk, -enko), причому на останній із суфіксів у розпорядженні І. Кнієжі надійних прикладів немає. Звичайно, морфемний аналіз, застосований до словацьких та українських прізвищ, досить послідовний, але він не досягає мети, оскільки не дає відповіді на питання, як і з чого саме утворилися ці прізвища. Він по суті не є аналізом словотворчим. Аналіз, застосований І. Кнієжею у підрозділі "Типи словацьких та українських імен", у своїй основі становить лексико-семантичну характеристику основ з деякими елементами етимологічної їх оцінки.

Антропонімний матеріал Закарпаття широко і вдало використовує у своїх працях Л. Деже. Так, у монографії "Очерки по истории закарпатских говоров" антропоніми Закарпаття XIII–XVIII сторіч для нього є чи не основним джерелом, на ґрунті якого він викладає як історію заселення Закарпаття, так і історію фонетичної системи місцевих українських говорів.

Деяких питань словотвору антропонімів та становлення прізвищ у південнокарпатських говорах торкається також Е. Балецький ("Новый этап в исследовании говоров Закарпатья", "О языковой принадлежности и заселении с. Комлошка в Венгрии").

У повоєнній Чехословаччині окремих питань, що мають відношення до антропонімії Закарпаття, торкався Г. І. Геровський ("Как называет себя народ Пряшевщины", "К вопросу о значении названия "Руснак").

Таким чином, як бачимо, усі названі вище довоєнні, а також повоєнні зарубіжні дослідження з антропонімії Закарпаття мають одну спільну рису: антропонімія в них розглядається лише як допоміжний матеріал для якоїсь іншої науки – то для історії народу, то для історії мови. До того ж предметом аналізу в них служать не сучасні матеріали, а тільки факти давніх пам'яток без належного зіставлення цих фактів із сучасним живомовним звучанням відповідних антропонімів.

Новий етап у вивченні антропонімії Закарпаття настав після визволення краю та возз'єднання його з Радянською Україною. Спеціальні антропонімічні дослідження на Закарпатті почалися не відразу після визволення, а лише з кінця п'ятдесятих років. На перших порах антропонімічна проблематика опрацьовувалася тільки як частина проблем історії мови чи історичної діалектології. У плані історії мови розглядаються антропоніми у статті М. С. Антошина "Закарпатская грамота 1404 года", у монографії С. П. Бевзенка "Історична морфологія української мови". У руслі діалектологічних досліджень розглядаються деякі питання словозміни і словотвору закарпатських антропонімів у кандидатських дисертаціях В. І. Добоша, П. М. Лизанця, В. В. Німчука, В. І. Ороса, П. П. Чучки та у статтях Й. О. Дзендзелівського. З позицій

топоніміста до закарпатських антропонімів часто звертається К. Й. Галас у кандидатській дисертації з топонімії Закарпаття.

Певним поштовхом до розробки антропонімічних проблем на Закарпатті була неврегульованість багатьох практичних питань ономастики краю. До кафедри української мови Ужгородського університету часто звертаються по консультації з питаннями письмової нормалізації власних назв партійні та радянські установи області і приватні особи. Як наслідок цього кафедра разом із Закарпатським облвиконкомом порушує питання перед Радою Міністрів УРСР про необхідність усунення змадяризованих та зчехізованих записів імен українців із офіційних документів громадян Закарпатської області і т. ін. З кінця п'ятдесятих років антропонімічна проблематика посідає помітне місце не лише в тематиці наукової роботи членів кафедри української мови, а й у тематиці курсових і дипломних робіт, а також у тематиці студентського наукового гуртка. Переважна більшість антропонімічних досліджень, виконаних членами кафедри, спирається на сучасний живорозмовний матеріал, зібраний діалектологічними методами. Дослідженню піддаються всі антропонімні класи – і імена, і прізвища, і прізвиська, – правда, дуже нерівномірно. Іменам до кінця 1968 року було присвячено 7 статей, прізвищам – 11, прізвиськам – 1, а антропонімним словосполученням – 1.

Серед опублікованих досліджень, присвячених закарпатським іменам, найбільшим є стаття Й. О. Дзендзелівського "Значення дослідження антропонімії лінгвогеографічними методами". На матеріалі спеціальних лінгвістичних карт, які є взагалі першою спробою картографування антропонімів у слов'янському мовознавстві, Й. О. Дзендзелівський розглядає територіальне поширення 17 запозичених імен (10 угорських, 4 румунські та 3 словацькі) в українських говорах Закарпаття. На цьому матеріалі він розкриває специфіку запозичень у галузі власних особових імен і показує, яку вагу мають подібні факти для вивчення мовних контактів. Решта статей про закарпатські імена, які належать авторові цих рядків, присвячена таким питанням: словотворча структура чоловічих та жіночих імен, етимологічні групи імен, типи імен та їх класифікація, функціонування імен в усному мовленні, резерви збагачення загальнонаціонального іменного репертуару.

Прізвища Закарпаття вивчалися головним чином у двох планах – словотворчому та етимологічному. У словотворчому плані виконано три статті З. Г. Ніколаєнко та дві наші статті. У статті "Морфолого-синтаксичний спосіб творення прізвищ на Закарпатті" З. Г. Ніколаєнко піддає словотворчій характеристиці не одну, а дві різні групи прізвищ. Перша з них – це прізвища, які, за словами авторки, утворилися шляхом словоскладання, а

друга – це прізвища, які, на думку З. Г. Ніколаєнко, постали внаслідок субстантивації. Насправді ж серед перших З. Г. Ніколаєнко розглядає не ті прізвища, що виникли шляхом словоскладання, а ті, що постали семантичним способом із складних уже імен (*Богдан, Владимир*) чи зі складних апелятивів (*Варивода, Сивоус*). Серед так званих субстантивованих, поряд із справжніми колишніми прикметниками типу *Пчолинський, Ганчин, Іванків*, З. Г. Ніколаєнко розглядає й такі прізвища, які прикметниками ніколи й не були. Передусім, це стосується колишніх катойконімів, тобто назв мешканців, типу *Колочавин, Самборин, Свалявин* (пор. карпатські топоніми Колочава, Самбір, Свалява) та відетнонімних прізвищ типу *Волошин, Сербин, Товтин, Угрин*, у яких суфікс *-ин* не має жодного відношення до присвійності, а отже, й до субстантивації, оскільки це давній сингулятивний суфікс. Помилково серед субстантивованих розглядаються й утворення з іменниковим здрібніло-зневажливим суфіксом *-ина* типу *Грицина, Іванина, Федина*, які, на думку авторки, становлять собою закостенілі форми родового відмінка однини. Стаття сама не дуже багата на фактичний матеріал, зокрема на матеріал доброякісний: деякі факти в ній записані неточно (*Сивоус, Чорнокішка, Бедегельський, Рахівський* замість *Сивовз, Чорнокішка, Бедівилський, Рахуский*), а деякі просто є фіктивними, оскільки таких прізвищ, як, наприклад *Вернигора, Гецьків, Гойдов, Ігнатів, Тимків, Росточанин, Бабин*, серед автохтонного українського населення Закарпаття немає. Одні з цих антропонімів є звичайними вуличними прізвищами, а інші – прізвищами осіб, які недавно прибули на Закарпаття.

Дуже короткою, але набагато змістовнішою є замітка З. Г. Ніколаєнко ”До питання про деякі словотворчі типи антропоніміки Закарпаття”, в якій вона порушує питання про національно-мовну належність деяких структурних типів закарпатських прізвищ, зокрема утворень із суфіксами *-ча, -ул, -ош, -аш, еш, -іш, -иш, -ук, -чук*.

Більшою за обсягом і багатшою на факти є її стаття ”Прізвища, утворені від власних особових імен”. У статті зроблено спробу поділити відіменні прізвища на дві групи: а) прізвища, утворені від імен без будь-яких змін і б) відіменні прізвища патронімічного і метронімічного походження. Задум статті, безперечно, схвальний. Шкода тільки, що при його реалізації авторка допустилася деяких хиб та суперечностей. Насправді у статті вийшли не дві групи відіменних прізвищ, а три, оскільки відіменні прізвища з гіпокористичними суфіксами, тобто прізвища типу *Федорик, Микулка, Данилаш, Гавриш, Гриць, Стець, Вас’о, Луць’о, Іван’о*, неправомірно розглядаються як зовсім окрема група. Крім цього, багато словотворчих типів

закарпатських відіменних прізвищ у статті чомусь зовсім не згадується (наприклад, відіменні прізвища з суфіксами *-ай*, *-ей*, *-ій*, *-еу'*, *-иц'а*, *-инец'*, *-ча*, *-ша* та деякі інші.

Ряд істотних хиб є і в наших перших публікаціях про закарпатські прізвища, зокрема у статті "Прізвища топонімічного походження на Закарпатті", в якій, поряд із справжніми відтопонімними прізвищами, до відтопонімних ми помилково віднесли й кілька явних відіменних (наприклад, прізвища *Долінич*, *Миківіч*, *Ісайевич*, *Збойан*, *Четинец'*, *Парашчук*, *Марин'ак...*) та відапелятивних (наприклад, *Бродич*, *Коневіч*, *Киїак*, *Раковец'*...).

Деякі питання словотвору верхньоборжавських прізвищ і прізвиस्क піднімається у працях В. В. Німчука "Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге Іршавського району (Суфіксація)" та "Словообразование именных частей речи в закарпатских верхнеприборжавских говорах".

Питанням етимології закарпатських прізвищ присвячено статтю З. Г. Ніколаєнко "Закарпатські прізвища від слів тюркського походження" і три наші статті. У статті З. Г. Ніколаєнко розглянуто 19 закарпатських прізвищ, які, на думку авторки, є прізвищами тюркського походження. Проте висновки З. Г. Ніколаєнко про етимологічну належність цих прізвищ є щонайменше поспішними. Прізвища *Балтович*, *Дуда*, *Копча*, *Чекан* до тюркських мов, очевидно, не мають жодного стосунку взагалі, а такі прізвища, як *Бугай*, *Гайдук*, *Гайдош*, *Сагайдак*, *Торбич*, *Чабан* та деякі інші утворено не від тюркських слів, а від українських уже апелятивів чи прізвиस्क. Інше питання – якого походження ці апелятиви. Отже, й сама постановка питання у статті не зовсім зрозуміла. Предметом наших статей із етимології закарпатських прізвищ є прізвища угорські, прізвища румунські, а також проспект етимологічного словника прізвищ українців Закарпаття.

Прізвищам присвячено і статтю З. Г. Ніколаєнко "Деякі питання історичної ономастики Закарпаття". У статті порушується питання формування прізвищ на Закарпатті. Висловлені в ній думки загалом слушні, але деякі твердження як щодо історії питання, так і щодо самого часу виникнення прізвищ на Закарпатті є помилковим (див. далі). Питанню становлення словотворчих типів прізвищ на Закарпатті та їх давності присвячена й наша стаття "Історія становлення словотворчих типів прізвищ у говорах Закарпаття".

Клас прізвиस्क майже повністю випав із поля уваги дослідників. Фактично з усіх публікацій про закарпатські антропоніми прізвискам присвячена лише одна невелика стаття автора ("Словотворчі типи жіночих прізвиस्क у говорах Закарпаття"). У ній розглядаються основні (але не всі) фемінізуючі суфікси, що служать для творення назв жінок від найменування батька або чоловіка. Іншою статтею автора, яка має певне

відношення до прізвиськ, оскільки розглядає складні неофіційні найменування, є публікація "Антропонімічні словосполучення в українських говорах Закарпаття".

Окремі наші статті присвячено взаємозв'язкам антропонімії з іншими секторами ономастичної лексики ("Взаємозв'язки антропонімів та зоонімів Закарпаття з гідронімією Карпат"), відображенню історичної інформації в антропонімах ("Антропонімія Закарпаття і міграція населення в Українських Карпатах"), а також історії української антропоніміки ("Досягнення і актуальні питання української антропоніміки").

Крім названих праць, закарпатські антропонімі, зокрема прізвища, успішно чи менш успішно розглядаються в деяких працях Ю. К. Редька, який вивчає сучасні прізвища в загальноукраїнському масштабі. Часто оперує закарпатським антропонімним матеріалом К. Й. Галас при дослідженні мікротопонімії Закарпаття (пор. для прикладу його статтю "Закарпатські географічні назви з називного відмінка однини особових назв", Ч. 1). Антропонімію закарпатських румунів вивчає З. Ф. Пенюк ("Антропонимы румынских сел Закарпатья").

Таким чином, після визволення краю про закарпатську антропонімію опубліковано понад 20 фахових (і декілька неспеціальних) статей різних авторів, тобто більше, ніж про антропонімію будь-якої іншої області України. Більшість цих статей була схвально зустрінута науковою громадськістю як у нас, так і за кордоном.¹ Однак опубліковані статті, як і довоєнні, не розкривають усього антропонімного багатства Закарпаття, не дають і не можуть дати цілісного уявлення про неї як про систему та про її особливості. Більшість дотеперішніх досліджень базується на досить обмеженому фактичному матеріалі (часом і недоброякісному), чим скоріше нагадують попереднє зондування, аніж результат солідного всебічного вивчення.

Зрозуміло, що автори цих статей не роблять якихось широких узагальнень та важливих теоретичних висновків. Та, по суті, вони й не могли цього робити, оскільки той фактичний матеріал, що був у їх розпорядженні, не давав для цього достатніх підстав. Успішно виконати таке завдання можна лише у великому монографічному дослідженні. Його виконання й присвячуємо нашу роботу.

---

¹ Див. згадані вище статті О. С. Стрижака та І. Д. Сухомлина, а також "Zpravodaj místopisné komise ČSAV": за 1964 р. стор. 172; за 1965 р. – стор. 92–93, 239, 324–329; за 1966 р. – стор. 31, 35, 37, 63; за 1968 р. – стор. 325.

Предмет дослідження

Предметом нашого дослідження є антропонімія автохтонного населення Закарпаття, передусім власні назви українців. Антропоніми національних меншостей, що здавна живуть на території Закарпаття (угорців, румунів, німців, словаків, циган, євреїв), також розглядаємо, але тільки як факти для зіставлень, щоб на їх фоні краще збагнути специфіку української антропонімної системи та її зв'язки з антропонімією сусідніх народів.

Центральним питанням нашого дослідження є прізвища, оскільки цей антропонімний клас кількістю і якістю закладеної в ньому лінгвістичної та історичної інформації перевершує всі інші. Решта антропонімних класів, зокрема імена та прізвиська, які також мають право на окремішній їх розгляд, аналізуються головним чином тому, що без знання їхньої природи і їхньої структури не зрозуміти по-справжньому прізвищ.

Найавторитетнішим джерелом для нас у цьому дослідженні є не офіційний запис антропоніма, а його сучасне живомовне звучання в народі. Справа в тому, що мовою ділових паперів на Закарпатті протягом віків була не українська, а латинська, угорська, німецька і чеська. Потрапляючи в чужомовні документи, прізвища та імена українців підлягали істотним змінам (див. [ПеПред 298, 307; ПеУрб 19–20]), а нерідко й свідомим перекрученням. Багато з таких спотворених чи покалічених антропонімів функціонує й понині в авторитетних документах як офіційні найменування людей (див. далі). У народі антропоніми як раніше, так і тепер живуть своїм повнокровним життям, без серйозного впливу офіційної системи на них. Тому за найдоцільніші методи вивчення закарпатської антропонімії вважаємо методи діалектологічні. Сучасні ж офіційні записи використовуємо лише для того, щоб показати невмотивованість цих чужомовних покручів та довести необхідність усунення їх.

Указана особливість закарпатської антропонімії визначила й загальну перспективу нашого дослідження. Перший наш задум полягав у тому, аби показати антропонімію Закарпаття в її історії, почавши її огляд з найдавніших часів (від простої народної однослівної системи найменувань) і закінчивши його аналізом сучасної складної багатослівної системи. Однак у ході роботи з'ясувалось, що такий підхід до закарпатської антропонімії не годиться. По-перше, до наших днів дійшло надто мало закарпатських пам'яток із тих часів, коли в надрах однослівної системи називання почала народжуватися система двослівна. По-друге, на підставі тих найменувань, що донесли до нас місцеві латиномовні пам'ятки XIII–XV сторіч, писані людьми неукраїнської народності, важко скласти собі чітке уявлення про

тодішню живу систему найменування українців Закарпаття. Місцеві латинські, угорські та навіть староукраїнські записи частіше є відображенням чужомовних зразків і впливів, ніж об'єктивною фіксацією живомовних фактів. Тому в пошуках кращого підходу до цього матеріалу зупиняємося на тому, що за відправну точку в нашому дослідженні візьмемо не якусь давню абстрактну систему, яку реально неможливо відтворити, а конкретний сучасний стан антропонімів у їх живомовному звучанні. Сучасні живомовні факти ставимо в центр уваги, а факти історії, факти давніх місцевих пам'яток використовуватимемо головним чином для глибшого розуміння й аналізу сучасних. Залучення фактів пам'яток після належного зіставлення їх із відповідними сучасними живомовними фактами дозволить нам дослідити й історію конкретних фактів. Отже, наш шлях – це шлях від більш відомого до менш відомого. Найпершим завданням, яке поставимо перед собою, є дослідити антропонімію як систему взаємозв'язаних класів та її відношення до інших категорій лексики. По-друге, з'ясувати співвідношення між офіційною та народною системами найменувань, а звідси – виявити характер регіональних особливостей у антропонімії та їх причини.

Композицію нашого дослідження підпорядковуємо основним структурним класам закарпатської антропонімії і тій інформації, яку можна видобути з неї. Тому перший розділ відводимо іменам, другий – прізвишкам, третій – прізвищам, а четвертий, який називаємо ” Антропонімні словосполучення”, – взаємодії елементів цих трьох класів у механізмі мовного спілкування.

В усіх чотирьох розділах на перший план ставимо лінгвістичний аспект питання, а тоді вже питання історії, етнографії, психології, естетики. Кожний із розділів має своє специфічне завдання.

Основними проблемами, що їх ставимо перед собою у розділі ”Імена”, є такі:

- а) Варіантність імен та іменні гнізда;
- б) Кількість імен та їх частотність;
- в) Особливості територіального поширення імен;
- г) Умови надавання імен;
- д) Соціальні елементи в іменах;
- е) Словотворча структура імен та її історичний розвиток;
- є) Етимологічні групи імен.

Першочерговими завданнями, які ставимо перед розділом ”Прізвиська”, є такі:

- а) Установити основні типи прізвиस्क;
- б) Виявити і описати найхарактерніші принципи номінації;

в) Виявити і проаналізувати засоби прізвиськотворчих формантів та їх конкретні функції.

Найширші завдання ставимо перед собою у розділі "Прізвища", із загальних питань у цьому розділі ставимо тільки два:

а) Варіантність прізвищ та їх кількість і б) Давність прізвищ. Завданням цього розділу є проаналізувати всі прізвища українців Закарпаття у трьох різних площинах – словотворчій, семантичній та етимологічній.

Метою підрозділу "Словотвір прізвищ" є вказати на специфіку словотворчого аналізу прізвищ, визначити питому вагу кожного із структурних способів словотвору у творенні закарпатських прізвищ, виявити основні словотворчі типи закарпатських прізвищ та простежити історичний розвиток кожного з них.

Метою підрозділу "Лексико-семантична класифікація твірних основ прізвищ" є простежити за тою роллю, яку виконують різні семантичні групи лексики, зокрема імена, апелятиви і топоніми, у формуванні прізвищ.

Метою підрозділу "Етимологія прізвищ" є:

а) Виявити та проаналізувати основні етимологічні пласти прізвищ українців Закарпаття;

б) Вивчити характер співвідношення між мовною належністю прізвищ та національною залежністю їх носіїв на Закарпатті;

в) Розглянути прізвища українців Закарпаття під кутом зору граматики-правописної норми.

Завдання п'ятого розділу "Антропонімія та етнічна історія Закарпаття" є висвітлення таких проблем:

а) Найдавніші антропонімні свідчення про українців на Закарпатті та про їх сусідів;

б) Антропонімія Закарпаття та міграційні процеси людності в Українських Карпатах;

в) Антропонімія Закарпаття на загальноукраїнському тлі.

Огляд використаних джерел

Основним джерелом, із якого виходимо і на яке повсякчасно опираємося в усій роботі, є живомовне звучання антропонімів, записаних нами власноручно фонетичною транскрипцією з уст автохтонів на місцях. При збиранні прізвиськ та антропонімних словосполучень усне мовлення було для нас єдиним джерелом. При збиранні прізвищ та імен з метою повного їх охоплення на селах ми вдавалися до такого допоміжного джерела, як погосподарські книги, а в містах і селищах – до списків виборців. Але ці документи служили нам лише для того, щоб охопити антропоніми всіх громадян при переписі людності. Самі ж прізвища та імена ми

зписували завжди у традиційному місцевому звучанні з уст корінних мешканців кожного окремого поселення.¹ У такий спосіб зібрано весь сучасний матеріал в українських поселеннях Закарпатської області.

Загальна кількість зібраних антропонімів сучасного корінного українського населення області становить понад 30 000 найменувань. У цьому числі 15 000 розмовних варіантів прізвищ, більше 12 000 прізвицьк і понад 2 000 варіантів власних особових імен. Крім цього, в нашій картотеці близько 1 000 катойконімів, майже 100 етронімів, понад 1 500 зоонімів, багато топонімів та діалектних особових апелятивів із українських говорів Закарпаття.

Подібним чином зібрано також антропонімний матеріал національних меншостей Закарпаття – понад 10 000 прізвищ та імен місцевих угорців, румунів, німців, євреїв, словаків, циган та ін. Увесь цей матеріал у роботі окремо не розглядаємо, зате його часто використовуємо для різних порівнянь.

З історичних джерел використовуємо майже виключно матеріали публікованих пам'яток, що охоплюють період від XIII до кінця XVIII ст. Таке хронологічне обмеження має два пояснення: а) пам'яток, які містили б власні особові назви з території Закарпаття до XIII ст., немає; б) матеріали XIX ст., по суті, мало чим відрізняються від матеріалів сучасних.

Крім матеріалів, які стосуються території сучасного Закарпаття, розписано й використано також антропонімний матеріал прилеглих до Закарпаття областей, на території яких раніше чи пізніше жили предки сучасних українців. Передусім, це стосується частини румунського Марамороша, північних областей Угорщини та східних районів Словаччини. Матеріал північнокарпатських пам'яток у роботі не аналізуємо. Його використовуємо тільки для зіставлень.

Джерела, які використовуємо в дослідженні, писані різними мовами (латинською, угорською, італійською, українською, церковнослов'янською) і різними орфографіями. У зв'язку з цим запис одного і того ж антропоніма в різних джерелах може мати й по кілька можливих різночитань. Деякі записи спотворюють давні антропоніми аж до невпізнання. Зрозуміло, що за таких умов будь-яка транслітерація давніх назв є ризикованими. Тому ми відмовилися в роботі від транслітерування давніх записів (угорських, латинських, італійських та ін.) засобами кирилівської графіки, а передаємо їх у дисертації так, як зафіксовано ці антропоніми в оригіналах чи публікаціях.

¹ На початку шістдесятих років ми використовували й деякі студентські записи, однак пізніше ці записи на місцях були нами перевірені й уточнені.

Основними публікованими джерелами, з яких ми почерпнули найбільше фактичного матеріалу для нашої роботи, є такі:

1. Karácsonyi J., Borószky S. Regestrum Varadinense exanimum ferri candentis ordine chronologico digestrum. – Budapest, 1903. Пам'ятка в латинських записах містить особові назви дворян та кріпаків, які між 1208 та 1235 роками брали участь у так званих божих судах у місті Варадині (тепер Орадя в Румунії). До реєстрів увійшли назви осіб із південних районів Закарпаття, а також назви руських людей із центральних та північних районів Трансільванії.

2. Nagy Gy. Gróf Sztáray család oklevéltára, I (1234–1396). – Budapest, 1887; II (1397–1457). – Budapest, 1889. У латиномовних грамотах цієї збірки представлений значний антропонімний матеріал, головним чином із околиць Ужгорода та прилеглих до них районів Східної Словаччини.

3. "Післямова до Королівського євангелія 1401 року" та "Дарча грамота Стефана Винца", що опубліковані в журналі "Мовознавство", № 1, 1968, стор. 62–68.

4. Закарпатська грамота 1404 року. – кн. "Українські грамоти XV ст.". – К., 1965, стор. 133–134.

5. Lehoczky T. Adalékok az oláh vajdák, oláh és orosz kenézek vagy soltészok és szabadosok intézményéhez hazánkban, I. r.: Történelmi tár. – Budapest, 1890, стор. 155–172; II. r.: Történelmi tár. – Budapest, 1894, стор. 51–80. У праці зібрано 168 шолтиських та кенизьких грамот (переважно латинських, рідше – угорських) XVI–XVIII сторіч на заснування нових поселень на Мукачівщині, Свалявщині та кількох сіл на Волівеччині.

6. Hodinka A. A munkácsi gör. szert. püspökség története. – Budapest, 1911. У збірнику надруковано ряд латинських, угорських, італійських, німецьких та декілька українських грамот XIV–XVIII сторіч, які стосуються церковних справ Мукачева та Марамороша.

7. Maksay F. Urbáriumok XVI–XVII. század. – Budapest, 1959. На сторінках 517–552 подано урбаріальні матеріали Чинадіївської домінії за 1648 рік, писані латинською мовою з деякими елементами угорської. У цьому урбарі називаються лише голови родин. На сторінках 553–615 наводяться матеріали Чинадіївської і Мукачівської доміній за 1699 рік, писані угорською мовою з елементами латинської. Крім назв голів родин, у ньому наводяться й найменування синів.

8. Dezső L. A kárpátaljai hivatalos írásbeliség emlékei. – Budapest, 1965. У цій публікації приводиться урбар 1767 року із трьох марамороських і 13 березьких сіл, писаний українською мовою в латинській графіці.

9. Панькевич І. Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах. – Науковий збірник тов. "Просвіта", VI. – Ужгород, 1929, стор. 129–196.

10. Панькевич І. Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах, ч. II. – Науковий збірник тов. "Просвіта", XII. – Ужгород, 1937, стор. 1–36.

11. Панькевич І. Покрайні записи на закарпатськ-українських книгах. – Прага, 1947. Ця збірка І. Панькевича, як і дві попередні, вміщує багато антропонімів XVI–XVIII сторіч із різних південнокарпатських сіл.

12. Стрипський Я. Н. Где документы старшей истории Подкарпатской Руси. – Ужгород, 1924. Подає декілька цікавих покрайніх записів із Закарпаття та кілька важливих свідчень із давніх місцевих пам'яток.

13. Яворский Ю. А. Исторические личные вкладные и другие записи в карпаторусских рукописных и печатных книгах XVI–XIX веков. – Науковий збірник тов. "Просвіта", VII–VIII. – Ужгород, 1931, стор. 189–216.

14. Саханев В. Новый карпаторусский эпиграфический материал. – Науковий збірник тов. "Просвіта", IX. – Ужгород, 1932, стор. 68–100.

15. Лелекач М. М. Пам'ятки українського письменства XVII – поч. XVIII ст., писані на Закарпатті (Публікація). – Наукові записки Ужгородського державного університету, т. XIV. – Ужгород, 1955, стор. 221–234. Публікація вміщує 12 грамот, переважно з центральних районів Закарпаття. У грамотах представлені і імена, і прізвища, і прізвиська.

16. Лелекач Н. и Грига М. Выбор из старого русского письменства Подкарпатья. – Ужгород, 1944.

Оскільки більшість давніх текстів із антропонімами Закарпаття ще не опубліковано, а самі оригінали пам'яток нам недоступні, то багато фактичного матеріалу для нашої монографії черпаємо з праць істориків, що досліджували Закарпаття. Передусім, це стосується таких праць:

1. Györfy Georgius. Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae. – Budapest, 1963. У монографії на сторінках 518–550 наводиться документальний матеріал про людність комітату Берег станом на XIII–XIV сторіччя.

2. Lehoczky T. Beregvármegye monográphiája, III. köt. – Ungvar, 1881. Монографія вміщує матеріал про людність долини р. Латориці з XIII по XIX ст. Матеріал багатий, але не завжди паспортизований. Антропоніми, особливо імена українців, модернізовані і підігнані під сучасну угорську літературну норму.

3. Szabó I. Ugocsa megye. – Budapest, 1937. Книга містить багато антропонімів (в основному прізвищ без імен) з усіх поселень комітату Угоча за XIII–XVIII сторіччя. Записи досить точно відтворюють оригінал.

4. Bélay V. Máramaros megye társadalma és nemzetiségei... – Budapest, 1943. У праці приводяться паспортизовані антропоніми

(прізвища з іменами) з кожного марамороського села, починаючи XIV сторіччям і кінчаючи 1775 роком. Найменування дворян, кріпаків та городян у книзі згруповано окремо. Матеріал вичитаний досить добре, займає 100 сторінок.

5. Hodinka A. Adalékok az Ungvár és tartomány és Ungvár város történetéhez. – Ungvár, 1917. Книга охоплює значний антропонімний матеріал із Ужгорода та Ужгородського маєтку за 1631, 1685 і 1691 роки. Матеріал загалом надійний, але частина записів модернізована. Імена мадяризовані.

6. Hodinka A. A munkácsi görög-katolikus püspökség története. – Budapest, 1909. При викладі історії Мукачівської єпархії наводиться багато особових назв із різних районів Закарпаття в угорських та латинських записах.

7. Hodinka A. Gens fidelissima. – Ungvár, 1915. У праці перераховуються прізвища та імена (останні у змадяризованому вигляді) 391 кріпака з Мукачівщини, які брали активну участь у визвольній війні Ф. Ракоці II протягом 1704–1711 років.

8. Петров А. Урбар и иные связанные с крестьянской Марии Терезии реформой документы. – С.-Петербург, 1908. На сторінках 124–125 О. Петров наводить понад 100 прізвищ селян із Ужанщини XVIII ст. (1773 рік) без точної вказівки на села. Записи зроблено ним з оригіналу в латинській графіці. На сторінках 125–132 вміщено "Подписные крестьян 1781 года о неимении жалоб на помещиков", у яких частково представлена антропонімія Рахівщини та Тячівщини.

9. Петров А. Пределы угрорусской речи в 1773 г. по официальным данным. – С.-Петербург, 1911. Поряд із іншими важливими лінгвістичними даними, на стор. 298–324 О. Петров наводить прізвища та імена селян із 50 поселень, що знаходяться на українсько-румунській, українсько-угорській та українсько-словацькій етнічній межі.

10. Кінах Г. Населення села Підмонастир в 1773 р. – Науковий збірник тов. "Просвіта", XII. – Ужгород, 1937, стор. 129–137.

11. Годинка А. Наші клерики в Тирнаві от 1722 до 1760 р. – ж. "Зоря", 1–2. – Ужгород, 1941, стор. 18–28. У статті наводяться прізвища та імена (в осучасненому вигляді) тих українців Закарпаття, які протягом зазначених вище років училися на священників у словацькому місті Трнаві.

Крім цього, деякі давні антропоніми взято нами з праць Е. Балєцького, В. Гаджеги, Ф. Габрієла, Я. Карачоні, І. Кнієжі, І. Г. Коломийця, Є. Сабова, Л. Чопея та інших, праці яких наводимо в "Використаній літературі".

Рукописні матеріали використовуємо лише у двох випадках: а) якщо з описуваної місцевості мало публікованих пам'яток і б) якщо ці рукописні матеріали вносять суттєві корективи до матеріалів опублікованих. Саме з цих міркувань використано нами:

1. Урбаріальний перепис населення Мукачівської домінії з 1570 року [UetC 27–29].

2. Урбаріальний перепис людності Чинадіївської домінії за 1567 рік [UetC 53–12].

3. Урбаріальний перепис людності Чинадіївської домінії за 1570 рік [UetC 53–14].

4. Урбаріальний перепис людності Чинадіївської домінії за 1572 рік [UetC 53–15].

5. Урбаріальний перепис людності Невичанської домінії на Ужгородщині за 1607 рік [UetC 104–8].

6. Урбаріальний перепис людності верхньої Ужанщини з другої половини XVII ст. [UetC 88–59].

Названі вище рукописні джерела містять близько 2 000 прізвищ і багато імен у латинських (рідко – в угорських) записах. Оригінали цих документів зберігаються в Державному архіві в Будапешті під зазначеними вище сигнатурами. У дисертаційній роботі користуємося виписками, зробленими старшим науковим співробітником Угорської АН Л. Деже, який люб'язно передав їх у наше розпорядження. Прізвища в цих урбаріальних переписах записані повністю, а імена, якщо вони виступають у латинських варіантах, здебільшого подано скорочено.

Крім цього, для опису імен використовуємо також найдавніші з відомих нам на Закарпатті церковних рукописних метрик і найдавніший із відомих нам закарпатських поминальників, а саме:

1. Метрика Чернечої гори (Мукачівщина) за 1727–1816 роки. Зберігається в бібліотеці Ужгородського університету під шифром 337–Д.

2. Поминальник із села Капішовце (Східна Словаччина) за 1784 рік. Зберігається в Національному музеї у Празі під шифром ІХ Н 35.

Загальна кількість виписок із давніх опублікованих та давніх рукописних джерел Закарпаття в нашій картотеці становить понад 20 000.

Специфіка імені та його місце в антропонімній системі

Незважаючи на те, що кожна людина є носієм певного імені, що імена належать до найактивніших слів у мові, їх місце в ній, походження та різні аспекти функціонування довго лишалися поза увагою дослідників. Протягом останніх років ім'я людини стало предметом найрізноманітніших досліджень: лексикологічних, семасіологічних, словотворчих, етимологічних, історичних, діалектологічних, стилістичних тощо.

Найхарактернішою спільною рисою особового імені, яка тримає його в одному ряду з іншими власними особовими назвами, є, звичайно, індивідуалізація. Саме завдяки цій здатності до індивідуалізації однорідних об'єктів (осіб) власні імена людей, так само як і прізвища, прізвиська та інші типи власних особових назв, є об'єктом спеціальної галузі лексикології – антропоніміки. Проте, виявляючи спільні ознаки зі словами решти антропонімних класів, імена мають і свої специфічні особливості. По-перше, на відміну від назв інших антропонімних класів, ім'я – це не спадкове і не родове найменування, а однопоколінна індивідуальна назва, яка надається людині при її народженні і під якою ця людина відома протягом усього життя в суспільстві (див. [Чичаг 5]). По-друге, на відміну від прізвищ та імен по батькові, єдиним призначенням яких є номінативна індивідуалізуюча функція, ім'я, поряд із цим, нерідко є ще й виразником різних емоцій, зокрема таких, як пестливість, іронія, зневага, що дає право говорити про елементи семантики в ньому. Таким чином, хоча наші власні імена самі апелятивного значення не мають, однак вони часто набувають додаткових емоційних значень (див. [Бе-Суп 124]). У цьому плані на особливий інтерес заслуговує словотворча багатоваріантність імені, яка досягається специфічними експресивними засобами, не властивими ні прізвищам, ні іменам по батькові. Правда, сфера функціонування цих емоційно забарвлених імен стилістично обмежена.

Вони характеризують лише розмовно-побутове, у тому числі й літературно-художнє мовлення.¹

¹ Вдячний матеріал для вивчення семантичних зв'язків між антропонімами та апелятивами становлять ті власні особові імена, які в народі назвали різного ступеня апелятивізації. Ось кілька таких прикладів. Угорське ім'я *Бійла* на Рахівщині та в південних районах області вживається у значенні "дурень", "вайло". *Варвара* у Кос. Поляні означає "вперта людина", а *Гафійуца* – "глушманка" (Колись у селі жила *глуха Гафійуца*). *Векла* на Міжгірщині – це "брехлива жінка". *Гас'а* у Кос. Поляні – "козир-дівка", але ніхто не підозріває, що це слово походить від імені *Гафія*. *Мар'ка* на Ужгородщині – це "моторна брехлива жінка". *Одот'а* у В. Студеному – це "нехлюя".

Відрізняються власні особові імена від слів інших антропонімних класів також давністю, темпами мінливості та іншими ознаками, у тому числі й кількома структурними. Щодо давності, то наші імена, як відомо, набагато давніші, ніж прізвища, але оскільки вибір перших залежить від волі називача (кожному індивідумові ім'я вибирають і дають), то іменний репертуар весь час оновлюється і цим самим міняється. Прізвища ж з'явилися порівняно недавно і відносно швидко. Проте, будучи найменуваннями спадковими, вони мало змінилися протягом свого кількасотлітнього функціонування.

Вивчення імен має як пізнавальне, так і прикладне значення. Воно постачає вдячну інформацію для глибшого розуміння історії народу, його психології, духовної культури, а передусім, для історії його мови. Так, етимологічний аналіз іменного репертуару допомагає розкрити культурно-історичні зв'язки народів (див. [Білець 12]), просторовий погляд на імена розкриває типи і шляхи контактування народів чи їх певних територіальних угруповань, мотиваційний аналіз імен проливає світло на зміни в психології народу та зміни в його естетичних уподобаннях. Вивчення словотворчої та фонетичної структури імені дозволяє глибше зрозуміти його специфіку на фоні інших антропонімних (та й узагалі ономастичних) класів і категорій, а також його наукову вартість для останніх (див. [Суднік 10]). Навіть побіжне знайомство зі структурою наших прізвищ і топонімів показує, що величезна частина їх походить якраз від імен [Šmilau 116–117]. Але якщо дослідник не знатиме про існування таких, наприклад, власних особових імен, як *Г'ас'а*, *К'ал'а*, *К'ас'а*, *Л'ал'а*, *П'аз'а*, *Р'іна*, *Ст'іна*, *Ф'ен'а*, *Грин'*, *Дан'о*, *Дац'*, *К'она*, *К'оц'о*, *Л'еца*, *Л'аш*, *Луц'о*, *М'ірча*, *Мал'*, *М'ітер*, *Н'ікор*, *Пен'о*, *Проц'*, *С'іма*, *Фед'іна*, *Чу'р'іло*, *Штен'* і т. п., то велика кількість власних назв залишається для нього просто етимологічно непрозорими або ж такими, для пояснення яких треба буде висувати різні гіпотези. Ян Свобода з цього приводу зазначає, що вивчення особових імен повинно б передувати фактично вивченню географічних назв, тому що більшість людських поселень має назви, утворені від імен особових, отже, успішне вивчення топонімії значною мірою залежить від вивченості антропонімів цього народу [SvoKar 321] (див. ще 328). На важливість вивчення антропонімії для топоніміки вказує також С. Роспонд [RoOpom 241–242] та ін. Отже, власні імена – це не просто один із антропонімних класів слів (поряд із такими класами, як прізвища, прізвиська та імена по батькові), а такий клас, що є важливою базою для творення назв інших антропонімних (і взагалі ономастичних) класів, а, отже, й одним із основних джерел для їх правильного розуміння та витлумачення.

Вивчення власних особових імен має і прикладне значення. Як відомо, сучасний репертуар офіційних імен українців досить обмежений, а в деяких моментах навіть не зовсім унормований. Вважаємо, що розширення нашого іменного репертуару та подальша його нормалізація могли б проходити набагато успішніше, якби пропаганда нових імен на Україні спиралася на глибші знання з життя імен у широких народних масах. А функціонування власних імен людей у народі, зокрема в розмовній мові, має свої специфічні особливості, що ставить перед дослідником багато проблем.

Дотепер у вітчизняному мовознавстві найбільше уваги приділялося походженню наших імен. Одна з найкращих праць східнослов'янської лексикографії XVII ст. – словник Памва Беринди – так і називається "Лексіконь славеноросскій и имень тлькованіє". Інтерес до етимології наших імен не згасає й пізніше. Правда, у XX ст. більшість антропонімних досліджень присвячується вже словотворові імен, їх правописній нормалізації та художньо-зображувальним можливостям. Але багатогранність власного особового імені передбачає й інші не менш важливі аспекти його аналізу. Стосовно сучасного закарпатоукраїнського живомовного та й давнього місцевого іменного репертуару найважливішими аспектами аналізу нам видаються такі: кількісний, частотний, соціологічний, просторовий, словотворчий, етимологічний та деякі інші.

Розгляньмо імена закарпатських українців за кожним із названих аспектів. Але перед цим необхідно вказати на специфіку іменної системи в периферійному діалекті, з'ясувати особливості співвідношення між різними іменами та їх варіантами, обумовити основні поняття та пов'язані з ними терміни. Більшість цих питань об'єднується навколо проблеми "Варіантність імен та іменні гнізда", у зв'язку з чим із неї й почнімо.

Варіантність імен та іменні гнізда

Для власної особової назви, яка надається людині при її народженні, в українських говорах Закарпаття вживається термін "имн'а, имн'е, мн'а, имй'а", рідше – "хрєсне, крєсноє чи крєсноє имн'а". При бажанні довідатися про ім'я людини ставлять питання: "Йак ти мн'а?" або "Йак с'а клічеш?". У відповідь на таке питання можна почути: *Ів'ан, Й'ура, Миг'ал', Г'афа, М'ар'а, Ол'єна, Пол'ан'а* і т. п. Із цих прикладів видно, що імена українців Закарпаття своєю структурно-фонетичною оболонкою можуть збігатися з їх офіційними, тобто паспортними відповідниками, але можуть і відрізнятися істотно від останніх.

Виходячи з конкретних закарпатських умов, до одного імені будемо відносити не лише власне українські утворення типу *Ів'ан, Иван'о, Иванко, Ів'анчо, Ів'ас', Ів'асик, Іваніло*. До того ж самого імені відноситимемо й варіанти типу *Й'анко, Й'анчо, Й'ано, Й'ан'о, Й'ані, Й'анош, Й'анчі, Й'оні, Й'ончі, Й'оніш, Джан, Дж'оні*, які хоч і не є з походження українськими, однак у цій місцевості усвідомлюються як етимологічно співвідносні варіанти, що утворюють одне велике іменне гніздо, тобто макрогніздо.

Різними, тобто окремими іменами будемо вважати тільки різнокореневі щодо кінцевої етимології особові назви типу *Даніло, Й'осиф, Макс'им, Ол'єкса, Петр'о* і т. д. Утворення типу *Мар'ія, Мар'ус'а, М'ар'а, М'ус'а, М'ас'а, М'ан'а* (усі від *Мар'я*), які не виходять за рамки одного етимологічного гнізда, називатимемо різними варіантами того ж імені, а суму всіх імен разом із їх варіантами – іменним репертуаром.

Особливістю власних назв, а особових імен зокрема, є те, що багато з них уживається не в одному, а в кількох варіантах. Так, наприклад, жіноче ім'я *Ганна* на Закарпатті може реалізуватися в таких варіантах: *А'нна, Анн'іна, Анн'ічка, Ан'ка, Анн'ус'а, Анн'ус'ка, А'нуша, А'нушка, Ан'урка, А'нниско, А'ннище, Анн'уца, Ан'уц'ка, А'нд'а, А'нд'очка, А'ннійа, А'нніка, Анн'ул'а, Ан'ц'а, А'нціна, А'н'ц'ка, А'нцичка, А'н'ц'очка, А'н'ц'ул'а, А'н'ц'ул'ка, А'н'ц'урик, А'н'ц'ушка, А'нциско, А'нцишище, А'нц'ол'а, А'нц'ол'ка, А'н'ча, Г'ан'а, Г'ан'ка, Г'ан'очка, Г'аниско, Г'анишище, Г'аніз'а, Га'н'ішка, Га'н'ус'а, Га'нуша, Га'нушка, Г'ан'ча, Га'н'чуша, Га'н'чушка, Га'н'чушиско, Н'із'а, Н'іц'а, Н'іц'ка, Н'ун'а, Н'ус'ка, Н'ута, Н'утка, Н'уточка, Н'уц'а, Н'уц'ка, Н'уцишище, Н'уційа, Н'уціка, Он'із'а, Он'ційа, О'нуша, О'нушка* і т. п. Сума всіх варіантів цього імені в сучасних українських говорах Закарпаття перевершує 70. Всіх імен у сучасного українського населення Закарпаття близько 270, але для їх реалізації в народних говорах існує понад 2 200 різних варіантів.

У науковій літературі подібні видозміни одного імені здебільшого називають різними формами одного імені (див. [Ковім 218–219]). Нам здається, що з метою уникнення непорозумінь такі видозміни одного імені доцільніше називати іменними варіантами, а вираз "різні форми імен" вживати тільки стосовно парадигматичної словозміни, тобто лише у значенні "граматичні форми". Терміном "варіант" при описі особових імен користуються О. В. Суперанська [СупКак 13], О. Н. Петровський [ПеСлов 15, 19, 20, 22, 30], М. Р. Суднік [Суднік 6, 9], М. В. Бірило [Біры-2 13, 16], В. Спліттер-Ділберович [SvoSpl 243–244] та ін. Правда, не всі, що користуються цим терміном, вкладають у нього однаковий зміст. Ми пад терміном "іменний варіант" розуміємо всяку (і фонетичну, і словотворчу, і офіційну, і розмовну) модифікацію того ж самого імені, у тому числі й основний, тобто стрижневий його варіант.

Іменна варіантність не є чимось новим. Вона сягає давніх часів. Нерідко ім'я одної і тої ж особи в тій же самій пам'ятці виступає в різних варіантах. Наприклад, у латинських грамотах XV ст. із Тячівщини читаємо: "Thatamer alio nomine Thatol" [Bélay 166, 209]; у селі Ізках за 1713 рік згадується "раб Бжїи **W**нисо Руцаков" і тут же поряд "**W**нисим Рўщак" [Яворск 209]; в записі із В. Бичкова за 1742 рік читаємо "С паніов на имя Євдокіа или Одотіов [ПаПо-1] та ін.

Частіше буває, що не збігаються іменні варіанти двох чи кількох тезків, які живуть у одному чи різних поселеннях. Наприклад, у селі Приборжавському серед кріпаків 1513 року знаходимо імена *Iwan*, *Iwo* та *Jan* [Bélay 220]; у Рус-Полянї в 1680 році одного кріпака записано *Popa Iwan*, а іншого – *Popa Ivasko* [Bélay 180]. У Капішовському поминальнику за 1784 рік три особи записані як *Матей*, а одна – як *Мацко*, дві особи записані як *Олексій*, а п'ять – як *Лешко*, шість осіб записано як *Гафія*, а одну – як *Гася* (див. далі).

Особливий вид іменної варіантності становлять різномовні видозміни одного і того ж імені. Порівняймо запис із села Раківця за 1640 рік *Fedoricz Jaczko alias Jakab Ferencz* [Szabó 458], або запис одного і того ж кріпака із села Ключарки за XVIII ст. *Vaszil Babrak* та *Basilius Babrak* [Dezső 96, 101]. Мукачівський єпископ XVII ст. В. Тарасович у різних документах виступає аж під десятьма різними варіантами імені *Василь*, а саме: *Василь*, *Василій*, *Basilius*, *Basilio*, *Bazil*, *Basil*, *Vazul*, *Blasius*, *Balas*, *Balázs* [HodOkm 62, 135, 105, 109, 134 та ін.].

Іменні варіанти великою мірою нагадують собою варіанти фонем, чи алофони. Подібно до того, як алофони групуються навколо основного варіанта фонемі, різні варіанти імені об'єднуються навколо своїх стрижнів, тобто навколо своїх типових (основних, вихідних, нейтральних) представників у так звані іменні

гнізда. Так, наприклад, навколо стрижня, чи імені-стовбура *Федір* на Закарпатті групуються такі його варіанти: *Фéd'ірко*, *Фédорик*, *Федорц'ó*, *Федорц'ун'о*, *Федорішче*, *Федору́ц*, *Фед'*, *Фед'ó*, *Фед'кó*, *Феду́н'*, *Фédик*, *Фédор*, *Федóрко*, *Фédорчик*, *Фédур*, *Фédурко*, *Фéренц*, *Фéренчик*, *Ферéнций*, *Фéрі*, *Фéріко*, *Феркó*, *Фéрчик*, *Ферочкó*, *Ферішче*, *Фéро*, *Фéрц'ó*, *Феріско*, *Ферішче*, *Ферчіско*, *Ферчішче*, *Фід'а*, *Фід'ка*, *Фід'ар*, *Фід'ир*, *Фід'ір*, *Фідур*, *Фідур*, *Фідурчик*, *Федорóк*, *Фирі́нц'*, *Фирі́нц'кó*, *Фі́рі*, *Фі́ріко*, *Фір'ó* і т. п. У науковій літературі іменні гнізда іноді називають синонімічними рядами імен [Ковім 219]. В. Бланар стосовно них уживає термін "základný útvar" [BlaSús 214]. Властивістю імені по відношенню до його варіантів є те, що всяке ім'я в кожній конкретній мовленнєвій ситуації реалізується в якомусь одному із своїх варіантів.

Співвідношення між варіантами імен ще складніші, оскільки варіант із варіантом у межах одного і того ж іменного гнізда вступає в багатопланові зв'язки. В одній із публікацій [ЧуТипи 3–4] уже вказувалось, що в інтересах глибшого вивчення імен та різних їх варіантів доцільно б мати не одну, а дві класифікації. Одна з класифікацій виходила б із відношень, що встановилися і діють між різними іменами мови, а інша – базувалася б тільки на взаємовідношеннях між різними варіантами одного імені. Отже, полем застосування першої був би весь іменний репертуар, а сферою другої – етимологічно споріднені варіанти одного імені, тобто одне іменне гніздо.

Основні диференційні ознаки іменних варіантів і їх класифікаційні критерії в межах одного гнізда такі:

а) Структурний. За цією ознакою всі варіанти можна поділити на варіанти фонетичні (напр.: *Федір* – *Фédор*, *Фédур*, *Фідур*, *Фід'ар*, *Фід'ір*...) та варіанти словотворчі (напр.: *Федір* – *Фédорик*, *Феді́рц'ó*, *Фед'*, *Феді́на*, *Феду́н'*...). Іншомовні запозичені варіанти можна б розглядати як лексичні (пор. *Федір* – *Фéренц*).

б) Генетичний, чи етимологічний. За цією ознакою всі варіанти імен діляться на свої (*Гри́ц'*, *Штен'*, *А́нц'а*, *Оле́нка*) та запозичені (*Гі́ртіл'*, *Пі́шта*, *Ну́ц'а*, *Л'а́на*).

в) Експресивний. За цим принципом усі іменні варіанти найдоцільніше ділити на три групи: експресивно-нейтральну (*Андрі́й*, *Васі́л'*, *Петрó*), здрібніло-пестливу (*Андрі́йц'ó*, *Васі́лик*, *Петру́н'*) та згрубіло-зневажливу (*Андрі́йсько*, *Васі́лета*, *Петрі́ло*).

г) Частотний. За частотою обігу всі варіанти можна поділити на популярні для певного періоду (пор. сучасні *Воло́д'ко*, *Миха́йло*, *Ма́гда*) та рідкісні (*Воло́дик*, *Мис'*, *Ду́ша*).

д) Хронологічний. За давністю входження в репертуар та ступенем актуальності іменні варіанти ділимо на традиційні (*Оле́кса*, *Докі́йа*, *Катарі́на*, *Ма́р'а*), застарілі (*Ле́ца*, *До́н'а*, *Ка́та*, *Мару́хна*) та нові (*Ал'óша*, *Дус'а*, *Ка́т'а*, *Мару́сик*).

е) Просторовий. За територією побутування всі іменні варіанти можна поділити на загальнонаціональні (*Степан, Прокіп, Михайло, Гафія, Марія*) та локальні, чи говіркові (*Штен', Проц', Мис', Афія, Мія*). Окремо можна виділити ще індивідуальні варіанти типу *Бобу'о, Мон'о* (офіційно *Богдан, Мирон*).

є) Жанровий. За сферою використання всі імена та їх варіанти поділяються на офіційні, які вживаються в усіх жанрах, у тому числі й у офіційному (напр., *Дмитро, Ірина, Марта*) та усно-розмовні, чи побутові (*Мит'о, Мик'ула, Оріс'е, Мартіна*), які до офіційного стилю не допускаються.

ж) Віковий, чи об'єктно-віковий. Поряд із іменами дорослих, у репертуарі кожної місцевості є також дитячі варіанти імен. Наприклад, *Міта* (до імені *Маргіта* – оф. *Маргарита*), *Ін'а* (до імені *Ірина* – оф. *Ірина*), *Мон'о* (до імені *Мирон'о* – оф. *Мирон*) і т. п.

Звичайно, роль різних іменних варіантів у процесі спілкування неоднакова. Спостереження над усним мовленням, наприклад, показують, що у цій сфері експресивні варіанти імен не просто можливі чи часто вживані, але й дуже бажані, оскільки через них якраз мовець виражає свої емоції, своє ставлення до носія цього імені. Крім цього, частина з іменних варіантів розмовних після втрати ними експресії може стати матеріалом для збагачення офіційного іменного репертуару (див. [ЧуОсУс 175–186]).

В інтересах глибшого вивчення природи іменних варіантів та їх складних функціональних співвідношень у діалектному середовищі доцільно мати ще два терміни, пов'язані з іменними гніздами, а саме: мікрогніздо та макрогніздо.

Під іменним мікрогніздом розуміємо суму співвідносних у словотворчому відношенні варіантів імен, вживаних у конкретній говірці, що об'єднані навколо стилістично нейтрального варіанта. Цей нейтральний варіант служить своєрідною домінантою для решти варіантів мікрогнізда. Так, наприклад, на півдні Рахівщини і Тячівщині стосовно офіційного імені *Юрій* такою домінантою є варіант *Йур*, бо варіант *Юрій* для Закарпаття є новим, книжним. Навколо домінанти *Йур* там об'єднуються такі емоційно забарвлені варіанти, як *Йурик, Йурчик, Йур'аш, Йур'іло, Йур'елко* та деякі інші. У центральних районах області варіант *Йур* невідомий, і за таку домінанту править варіант *Йура*. Навколо нього там згруповані варіанти *Йурик, Йурчик, Йур'ічко, Йур'ас', Йур'асик, Йур'ц'а, Йур'ішче, Йур'ц'ета*. У північно-західних районах є нейтральний варіант *Йур'ко*, а навколо нього об'єднуються такі експресивно забарвлені варіанти як *Йур'орч'о, Йур'чик, Йур'ц'о, Йур'цик, Йур'ч'о, Йур'ч'іско* та ін. На південному заході домінантою служить варіант *Дур'о*, а компонентами його мікрогнізда виступають варіанти *Дур'ко, Дур'ч'о, Дур'іско, Дур'ішче* та ін. На Ужгородщині такою домінантою може бути також угорський з походження варіант *Д'ури* (пор. угор. *Guuri*), який має похідні *Д'урико, Д'уричко, Д'уричик*. У

с. Загатті за домінанту править варіант *Йур'о*, у Богаревиці – варіант *Йур'о*, на Воловеччині – *Йурко*, В. Угольці – *Д'орд'* (пор. угор. *György*). Таким чином, іменне мікрогніздо – це цілком реальна величина, що функціонує в цілком конкретній чітко окресленій невеликій місцевості, тобто в якомусь говорі чи говірці.

На стиках діалектів чи говірок такі мікрогнізда часто накладаються одне на одне (див., наприклад, [ДзеЛАЗ, карти 267–270]) і в такий спосіб утворюють більше за обсягом гніздо, члени якого знаходяться ще у складніших взаємостосунках. У таких гніздах уже не один, а кілька нейтральних щодо експресії варіантів (наприклад, варіанти *Васіл'*, *Цил'*, *Цил'о* і *Вас'о* в деяких селах Іршавщини); визначити провідний серед них іноді дуже важко. Два різнодіалектні чи різномовні варіанти того ж самого імені в таких місцевостях інколи сприймаються населенням як зовсім різні імена. Так, наприклад, у с. Вучковому зовсім різними іменами вважаються варіанти *Олена* та *Ил'ана*.

Після визволення Закарпаття через літературну мову в такі гнізда входять до вжитку офіційні варіанти імен типу *Анастасія*, *Віра*, *Ганна*, *Єва*, *Євдокія*, *Єлизавета*, *Наталя*, *Пелагея*, *Роза*, *Софія*, *Тайсія*, *Антон*, *Григорій*, *Денис*, *Дмитро*, *Ілля*, *Йосип*, *Кирило*, *Костянтин*, *Матвій*, *Олександр*, *Омелян*, *Павло*, *Станіслав*, *Юлій*, *Юрій* та інші. Частина з цих офіційних варіантів імен ще донедавна сприймалася як щось зовсім чуже. Деякі люди й понині не зголошуються до таких офіційних імен. На наші неодноразові запитання до селян старшого віку "Чи є у вашому селі імена *Анастасія*, *Ганна*, *Євдокія*, *Катерина*, *Пелагея*, *Олексій*, *Станіслав*?" нам, як правило, відповідали, що таких імен у селі нема. А насправді ці імена були в селі, лише вони функціонували в інших варіантах, структура яких істотно відрізняється від структури офіційних. Наприклад: *Наст'а*, *Ністїя*, *Нуц'а*, *Дос'е*, *Кас'а*, *Ката*, *Полан'а*, *Лєца*, *Станко*. У одних випадках люди просто не признавалися до цих "чужих" офіційних імен, а в інших – справді не знали, які місцеві розмовні варіанти відповідають їм. На Великоберезнянщині та на Перечинщині й понині не знають, з яким офіційним іменем генетично і функціонально співвідносно поширене там жіноче ім'я *Фен'а* чи *Фена*. У зв'язку з цим навіть у паспортах та атестатах зрілості пишуть *Феня*. За свідченням Ю. Венеліна, в Марамороському та Угоцькому комітатах Угорщини, а також у прилеглих районах Галичини на початку ХІХ ст. *Фенною* називали *Федору* [Венел 103]. Плутання імен спостерігається і в інших місцевостях. Наприклад, у Міжгірському та сусідніх із ним районах *Гафію* тепер уже часто записують *Софією*.

Серед чоловіків тепер уже дуже важко знайти такого, що не знав би офіційного відповідника до свого імені, але донедавна серед старих людей такі ще подибувалися. Та й звідки неграмотний селянин Перечинщини чи Ужгородщини мав знати, що він *Іван*,

якщо дома всі кликали його *Йанком*, у церкві чув про *Йоана*, святкував свято *Йана*, в угорській армії та в установах до нього зверталися на ім'я *Йанош* чи *Йончі*, за Чехословаччини – *Йан*, а на шахах США – *Джоні* чи *Джан*.

Взагалі треба зазначити, що поділ імен на офіційні та неофіційні для широких народних мас на Закарпатті є по суті новим і до пейної міри ще чужим, особливо по селах для людей старшої генерації. Ще не так давно – до визволення Закарпаття – поки дитина не пішла до школи, вона, як правило, не знала, що, крім того імені, яким її називають дома, її можуть називати ще якимсь по-іншому, що її домашнє ім'я (напр., *Ану'а*, *Гафа*, *Йула*, *Мар'а*, *Настун'а*, *Полан'а*, *Фена...*) може мати ще якийсь, офіційний варіант. Здебільшого лише в школі вона вперше чула своє офіційне прізвище, а разом із ним і офіційний варіант свого хресного імені. Але функціонування цього офіційного варіанта імені школою так і кінчалося, бо дома цю особу й надалі називали по-домашньому, а в офіційних сферах по-угорськи або по-чеськи. Становище змінилося тільки після визволення Закарпаття, коли українська літературна мова значно розширила сфери свого застосування, коли піднявся авторитет школи, зріс культурний рівень населення, посилювався контакт села з містом, коли стали інтенсивнішими міграційні процеси. Але давня різниця між розмовними та офіційними варіантами особових імен повністю не зникла. Вона до певної міри зберігається й понині.¹

Поняття макрогніздо набагато ширше. На відміну від мікрогнізда, яке складається тільки з однодіалектних чи навіть одноговіркових варіантів одного і того ж імені, під іменним макрогніздом розуміємо загальнішу величину, у межах якої об'єднуємо всі різнодіалектні варіанти одного імені. Наприклад, до макрогнізда *Мико́ла*, *Мико́лка*, *Микола́в*, *Микола́й*, *Микола́йко*, *Микола́йик*, *Микола́йц'о*, *Микола́йчик*, входять ще такі іменні варіанти, як *Мику́ла*, *Мику́лик*, *Мику́лка*, *Мику́л'ц'о*, *Мику́л'чик*, *Мику́лиско*, *Мику́лишче*, *Міков*, *Міку́ла*, *Міку́лка*, *Нико́ла*, *Нико́лка*, *Нико́лочка*, *Нико́л'ц'а*, *Нико́лечко*, *Нико́лишче*, *Никола́ш*, *Никола́шко*, *Нико́лишта*, *Нико́ра*, *Нико́ц'о*, *Ко́ц'а*, *Ко́ц'о* та ряд інших.

Оскільки в українські говори Закарпаття з сусідніх мов проникло чимало чужих іменних варіантів, які вже встигли вступити в функціональні зв'язки з місцевими традиційними варіантами, то їх також доводиться вважати елементами відповідних іменних макрогнізд. А це означає, що до макрогнізда *Мико́ла*, наприклад, крім названих вище, треба зараховувати ще варіанти *Мікло́ви*, *Мікло́ша*, *Мікло́шка*, *Міклу́и*, *Мікі* та деякі інші. За домінанту

¹ На польському мовному матеріалі це співвідношення дуже вдало підмітив і описав Й. Вронішевський [Wron 228–229].

такого великого гнізда в нашому дослідженні приймається український офіційний, тобто паспортний, варіант імені незалежно від його ступеня актуальності і давності функціонування в українських говорах Закарпаття. Ми усвідомлюємо, що від такого розуміння макрогнізда вже недалеко до наднаціонального поняття, яке можна б назвати глобальним іменним гніздом і підводити під нього всі різномовні відповідники та варіанти одного і того ж імені. Та не рахуватися з особливостями функціонування імен у латеральних говорах теж не можна.

Зрозуміло, що поняття макрогніздо не є реальною одиницею в свідомості кожного селянина. Воно є лише результатом ширшого узагальнення, під яке хотілося б віднести всі різнодіалектні (а різномовні теж часто виступають на правах діалектних) та різностилеві прояви одного вихідного імені, що функціонують у межах конкретної національної мови.

Поняття мікрогнізда і макрогнізда нами не вигадані. Ними користувалися раніше, та й тепер користуються у практичних цілях, зокрема при укладанні словників власних імен людей. Так, можна сказати, що хресні імена людей, що подані у "Словарі української мови" Б. Грінченка, згруповані в ньому в основному за принципом мікрогнізд. Саме цей принцип дозволив Б. Грінченкові зробити з усякого (навіть діалектного) нейтрального щодо експресії імені заголовне слово, а після нього вже – подавати його похідні. Цей принцип цілком виправдовується при укладанні повного словника імен певної говірки чи говору.

Групування іменних варіантів за макрогніздами більше годиться при укладанні національних словників імен. За цим принципом, згруповано, наприклад, іменні варіанти у "Словаре русских личных имен" Н. О. Петровського.

Кількість імен

Імена закарпатських українців не становлять великої групи. Якщо різними іменами вважати тільки імена різних етимологій (напр., *Михайло, Степан, Федір...*), а словотворчі та фонетичні варіанти того ж самого імені вважати одним ім'ям (наприклад, *Миха́йло, Михáс', Мигáл', Мал', Мишкó ...* за ім'я *Михайло*), то серед корінного українського населення Закарпаття в наш час побутує всього близько 270 різних імен, тобто 270 іменних макрогнізд. З них понад 140 гнізд чоловічих і близько 120 жіночих.

Але в жодному окремо взятому населеному пункті області такої кількості імен немає. У типовому українському селі на Закарпаття в наш час побутує всього 15–20 чоловічих та біля 10–15 жіночих імен. Так, наприклад, у с. Сухий на Великоберезнянщині всього біля 30 імен (*Андрі́йц'о́, Гаврі́ло, Гриц', Дани́ло, Ігна́т, Іл'ко́, Йанко́, Йац'ко́, Кири́ло, Кост'о, Микі́та, Миколáв, Мі́тро, Миха́йло, Олéкса, Павло́, Прокі́п, Симко́, Станко́, Фід'ір, Шчефа́н; А́нц'а, Га́фа, Йéвка, Ка́с'а, Ма́р'а, Насту́н'а, Полáн'а, Фéн'а*). У с. Червеньово на Мукачівщині склад традиційних імен ще бідніший – їх усього 22: *Андрі́й, Гаврі́ло, Д'ур'о́, Ива́н, Йо́вшка, Мі́тро, Міку́ла, Мішо, Пал'о́, Петро́, Фédор; А́нц'а, Бóрка, Вéруша, Га́фа, Ё́ржа, Йо́ла, Ма́гда, Ма́р'а, Оле́на, Пара́ска, Полáн'а*). На Міжгірщині, наприклад, у с. Рипинне, іменний репертуар трохи багатший, але сам склад імен дещо інший (*Васи́л', Ива́н, Ігна́т, Іл'ко́, Дани́ло, Йо́ц'ко́, Йо́ра, Ку́з'ма, Микі́та, Миха́йло, Олéкса, Прóц'о, Симко́, Тимко́, Фед'ко́, Шчефа́н; А́нна, Васи́л'а, Га́фа, Йо́вка, Кали́на, Ма́р'а, Настáс'а, Пара́ц'а, Полáжжа, Та́н'ка, Фéd'а, Хресті́на*). Специфічні варіанти при загальній низькій кількості імен має й Виноградівщина. Так, у с. Сасово нами записано всього 21 традиційне ім'я (*Андрі́й, Ива́н, Йо́нив, Йо́ра, Мику́ла, Лóці, О́нтол, Петро́, Пóлі, Фédор; А́нна, Варва́ра, Ві́лма, Е́ліза, Іри́на, Йо́л'ча, Ма́рта, Мо́гда, Мо́лвіна, Мо́рішка, Ро́вза*). Трохи багатший, але ще своєрідніший іменний репертуар має Тячівщина. Так, наприклад, у с. Вільхівці ми записали 26 традиційних імен (*Гаврі́ло, Гриц', Дац', Іл'аш, Йо́ра, Мигáл', Мі́тер, Николáй, Олéкса, Петро́, Симн'о́н, Цил', Штефа́н; Аксін'а, Варва́ра, Йо́лизовéта, Йо́лка, Йо́стина, Кристі́на, Л'ána, Марі́ка, Ну́ц'а, Полáга, Тéрка, Фі́ц'а*). Найбільше імен має Рахівщина. У с. Чорна Тиса, наприклад, нами записано 32 різні імені (*Андрі́й, Васи́л', Гаврі́ло, Гриц', Дани́ло, Дми́тро, Ива́н, Іл'ко́, Йо́ків, Йо́ра, Кост', Кури́ло, Миха́йло, Никóла, Олéкса, Оста́п, Павло́, Петро́, Пі́лип, Прóкіп, Семéн, Фéd'ір, Штен'; Аксéн'е, А́нна, Васи́ліна, Га́фі́е, Дос'е, Йо́ва, Катері́на, Марі́ка, Мелáна, Насту́н'е, Натáлка, Ода́рка, Оле́на, Одо́т'е, Пара́ска, Хресті́на*).

Бідність іменного репертуару іноді призводить до того, що по селах різними іменами починають вважати навіть словотворчі чи фонетичні варіанти того ж самого імені. Так, наприклад, у деяких селах Великоберезнящини та Перечинщини варіанти *Káta* і *Kác'a* розчеплюються і в народі розцінюються як зовсім різні імена. У поодиноких селах Свалявщини різними іменами вважаються *Марі́йа* і *Ма́р'а*, а в с. Суха, що на Іршавщині, як окремі імена розцінюються варіанти *А́нна* та *А́нц'а*. Тому й не випадково в деяких селах, переважно верховинських, серед дітей одної і тої ж родини можна знайти *Káту* і *Kác'у*, *Марі́ю* і *Ма́р'у*, *А́нну* та *А́нц'у*. Отже, нестача імен може бути причиною псевдовіддалення, а кінець кінцем і повного розчеплення одного імені на кілька різних імен.

У районах міст та промислових центрів, а також у смузі, що активно контактує з угорським, румунським та словацьким етнічним масивами, іменний репертуар дещо різноманітніший щодо етимології. Крім того, в цих районах традиційні українські імена своєрідно переплітаються з іменами угорськими та румунськими, у них сильно позначився процес оновлення іменного репертуару після визволення Закарпаття. За роки радянської влади там увійшло в побут біля 20 чоловічих та жіночих імен, які до 1944 року на Закарпатті були неактуальними, а деякі й зовсім невідомими.

Значно важче дати кількісну характеристику іменного репертуару стосовно минулих епох на Закарпатті: по-перше, давніх пам'яток на Закарпатті дуже мало, особливо пам'яток до XV ст. Найдавніші документи, що дійшли до наших днів, походять лише в XIII ст. і писані латинською мовою. По-друге, на підставі давніх записів нерідко важко буває встановити не тільки етнічну належність особи, записаної в документі, а навіть її територіальне походження. По-третє, у багатьох випадках важко відрізнити язичницьке ім'я від звичайного індивідуального прізвища, а календарне ім'я від прізвища. Але найважче відтворити жіночий іменний репертуар, оскільки жіночі імена в силу соціальних причин дуже рідко діставалися до офіційних документів.

Але й ті факти, що є в нашому розпорядженні, дають право твердити, що у XIII–XIV сторіччях на південних схилах Карпат було набагато більше власних імен, ніж у сучасних південнокарпатських українських говорах. Так, за даними пам'яток самого лише XIII ст., в басейні верхньої Тиси, де проживала тоді значна частина східнослов'янського населення, фіксується понад 300 власних особових імен, переважно чоловічих. Таке багатство імен для XIII ст. пояснюється, насамперед, тим, що у XIII ст. поряд із календарними іменами у наших предків ще активно функціонували дохристиянські імена старослов'янського та неслов'янського

походження типу *Бѣда, Бѣла, Богданъ, Богушь, Божько, Бориславъ, Бѣлтунъ, Братъ, Буда* і т. п. (див. підрозділ "Кінцева етимологія імен"). Самих лише слов'янських імен у XIII ст. там фіксується понад 100. Дедалі з кожним сторіччям кількість слов'янських імен досить швидко падає, а в кінці XIX ст. із них лишається всього 4 чоловічі (*Ладомір', Прѣдан, Рус, Станко*) та одне жіноче (*Каліна*). Лише після визволення кількість слов'янських імен на Закарпатті знову починає зростати, зокрема за рахунок загальноукраїнських.

Другою важливою причиною багатства і розмаїтості іменного репертуару в давні часи на Закарпатті була етнічна неоднорідність людності. У південних районах Закарпаття та в Затиссі у XIII ст. поряд із східними слов'янами жили вже й угорці, а в західній частині Земплинського та Шариського комітатів і словаки. У кінці XIII ст. в кількох місцях області (*Берегово, Королево, Хуст, Вишково* та ін.) з'являються саси, тобто саксонські колоністи. А з початку XIV ст. зі сходу починається так звана валаська колонізація, яка до кінця сторіччя охопила не тільки територію нинішньої Закарпатської області, а й певну частину Східної Словаччини. Кожна з цих етнічних груп, поряд із спільними для всіх календарними іменами, мала ще й свої специфічні традиційні, за рахунок яких у цілому й взаємозбагачувався іменний репертуар у людності описуваної місцевості.

Третім важливим фактором, що позначався на кількості імен у давнину, був спосіб надавання імен новонародженим. У нашому розпорядженні немає достовірних аргументів на користь того, що закарпатські українці до XVII ст. були безвільними у виборі імен для своїх дітей, що ім'я новонародженому в обов'язковому порядку вибирав священник, строго дотримуючись православних святців. Проте оскільки такий примусовий спосіб діяв у всіх східних слов'ян православного віросповідання, то, правдоподібно, й Закарпаття не становило в цьому відношенні виняток, принаймні до впровадження церковної унії 1649 року.

Посереднім доказом того, що в давнину на Закарпатті побутовало більше імен, ніж тепер, можуть бути й сучасні та давніші прізвища закарпатських українців. А серед цих прізвищ декілька сотень таких, що самі колись були іменами, а ще більше таких, що утворені від імен (див. розділ "Прізвища"). Правда, наявність такої великої кількості прізвищ-імен, зокрема таких, як *Абел', Аврам, Агій, Азарій, Алб, Анан'ій, Анд'ел* і т. п., ще зовсім не означає, що такі імена колись були популярними. Навпаки, наші спостереження над сучасними закарпатськими живими прізвищами показують, що популярне ім'я майже ніколи не стає прізвищем. Прізвищем, а згодом і прізвищем, стає тільки ім'я рідкісне чи навіть одиничне, бо тільки воно спроможне належно індивідуалізувати особу в колективі, пого-

тів у селі, де під одним іменем, як правило, живе й по декілька десятків чи навіть сотень людей (див. далі). У зв'язку з цим хотілося б заперечити тим дослідникам, які вважають, що на підставі сучасних прізвищ можна точно відтворити давній іменний репертуар [RoNazw 24]. Вважаємо, що відтворити його взагалі можна, але ступінь достовірності такого відтворення буде невисоким. Особливо важко відтворити частотність кожного з імен стосовно різних періодів. Конкретніші уявлення про кількість імен у різних місцевостях Закарпаття за минулі сторіччя можна скласти собі на підставі тих статистичних даних, що їх наводимо в підрозділі "Частотність імен". Ще більше даних про особливості іменного репертуару на Закарпатті по сторіччях подаємо в підрозділі "Етимологічні групи імен".

Частотність імен

За частотою обігу імена людей найдоцільніше ділити на частіші, рідші та рідкісні. Такий поділ та й самі терміни "частіші", "рідші" та "рідкісні" є зручними і цілком достатніми, поки йдеться про загальну характеристику іменного репертуару безвідносно до генерацій їх носіїв (старшої, середньої, молодой). Цих термінів вистачає і в тих випадках, коли йдеться про стабільні історичні періоди, протягом яких іменний репертуар не мінявся чи мало мінявся. На Закарпатті таким періодом було, наприклад, XIX ст. Імена в типовому закарпатському селі кінця XIX ст. ні своїм складом, ні частотністю суттєво не відрізнялися від того стану, що характеризував це село на початку XIX ст.

Коли ж ідеться про такі бурхливі періоди історії, яким для Закарпаття є середина XX ст., коли іменний репертуар оновлюється надто швидко, то наведений вище поділ імен на частіші, рідші та рідкісні виявляється недостатнім. У наші дні кожна генерація на Закарпатті, як, зрештою, і в інших областях України, має свій специфічний склад імен з відмінною частотністю кожного з них. У зв'язку з цим доводиться рахуватися з генераційними особливостями іменного репертуару, а імена популярні, чи модні, та імена непопулярні, тобто немовні стосовно конкретних років. Якщо стосовно XIX ст. терміни "частіші імена" і "популярні імена" більш-менш збігаються, то стосовно XX сторіччя вони суттєво розходяться. Наприклад, жіночі імена *Га́фа*, *Йавдо́ха*, *Кали́на*, *На́ст'а* та деякі інші на Закарпатті в наші дні належать ще до частих, оскільки в деяких районах серед людей старшого віку ці імена ще мають багато носіїв. Однак відносити ці імена до популярних, тобто до модних, у наші дні аж ніяк не можна: тепер їх майже зовсім перестали давати новонародженим. З другого боку, такі імена, як *Людмила*, *Мирослава*, *Світлана* не

належать до частих, а серед людей середнього та старшого покоління їх зовсім нема. Ці імена прийшли на Закарпаття лише після його визволення. Зате серед дітей віку до 10–15 років, особливо в інтелігентських та робітничих сім'ях, ці імена є дуже популярними. Приблизно така ж картина з іменами *Віра, Л'уба, Над'а, Ол'а*, які тепер частими і модними є серед людей молодшої та середньої генерацій, але зовсім відсутні серед людей старшого віку.

Визначити частотність кожного конкретного імені у корінного населення області нашого часу досить важко: вона міняється не лише від району до району, а й від села до села, а особливо від села до міста (про соціальні елементи в іменах див. підрозділ "Про соціальне в іменах"). Якщо не рахуватися з територіальною та соціальною здиференційованістю області і не зважати на вікові особливості іменного репертуару, а виходити лише з того, скільки носіїв має кожне з імен серед сучасного автохтонного українського населення області, то за найчастіші імена на Закарпатті станом на шестдесяті роки ХХ сторіччя треба визнати такі: *Іван, Михайло, Микола, Василь, Юра, Йосиф, Петро, Стефан, Олександр, Павел, Федор, Мітер; Анна, Олена, Гафа, Василина, Марта, Христина, Маріта, Полан'а, Юла, Оксана, Ірина, Йевка, Ката, Лисавета.*

Рідшими є *Андрій, Іл'ко, Волод'а, Станко, Тоній, Гриць, Ігнат, Віктор, Кост'о, Семен, Гаврило, Данило, Лука, Марко, Роман, Максим, Йац'ко; Марта, Наталка, Тан'а, Мелана, Юстинна, Одо́т'а, Ксен'а, Наст'а, Варвара, Параска, Терезка, Ул'ана, Каліна, Малвіна, Павліна, Олга, Зузана, Над'а, Віра, Л'уба, Маріна.*

До рідкісних із чоловічих належать *Амброзій, Лука, Матвій, Прокіп, Левко, Омель'ан, Лес', Олександр, Курило, Адам, Тимко, Тома, Панас, Онуфрій, Микита, Пантелеймон*, а також імена, що були дані новонародженим за незвичайних умов (див. нижче). До останніх належать імена *Аврам, Блажій, Давід, Дамн'ан, Діонізій, Ларійон, Йевдокім, Фімії, Клим, Ладомір', Маковій, Мануйіл, Нестор, Никітор, Панфілій, Порфірій, Продан, Рус, Саватій, Самуйіл, Серафім, Сідор, Соломон, Теодозій*. Із жіночих до рідкісних належать *Йаріна, Мотр'а, Одарка, Тодора, Векла, Фен'а, Вілма, Зіновія, Фрос'а, Саломія, Фіронія, Хьма, Стефа, Ета, Еліра, Клара, Ружа.*

Відмінності в частотності окремих імен дуже великі. У багатьох селах на деякі імена, наприклад, на імена *Марія, Ганна*, припадає по 30 і більше процентів жінок. Так, наприклад, у с. Новоселиця Міжгірського району із 632 жінок села 207 мають ім'я *Анна*, а 178 – *Марія*. Із 600 чоловіків цього села 138 осіб мають ім'я *Михайло*, 137 – *Іван*, а 120 – *Василь*. У селі Розішка на 344 жінки припадають 132 *Марії*, 101 *Анна*, 82 *Василини*, 43 *Явдохи*, 27 *Олен*, 13 *Наталь*, 8 *Ольг*, а на решту 38 жінок

припадає аж 20 різних імен. У цьому ж селі серед 332 чоловіків є 99 *Васил'ів*, 83 *Ивані*, 65 *Микол*, 49 *Михайл'ів*, 36 *Йурів*, 24 *Дміри*, 18 *Павл'ів*, 11 *Андрійів*, 11 *Петрів*, 6 *Федорів*, 6 *Ил'ків*, а на решту 34 чоловіки припадає аж 16 різних імен.

З метою унаочнення нижче наводимо декілька таблиць. На них показуємо частотні відмінності імен у різних районах сучасного Закарпаття, а також ті зміни, що сталися в частотності імен упродовж останніх сторіч. При вибиранні об'єктів обстежування упродовж виходилося з того, щоб порівнювані села та райони були взаємно віддаленими, а їх мешканці – по можливості, людьми різних соціальних груп.

На першій таблиці ("Частотність чоловічих імен станом на 1965 рік") цифри означають проценти від загальної кількості чоловіків відповідного села, а на другій ("Частотність жіночих імен станом на 1965 рік") – процент від загальної кількості жінок цього села. У обох випадках до уваги беруться лише корінні мешканці української національності обстежуваних поселень.

На третій ("Частотність імен хлопчиків, які народилися в с. Білках") та четвертій ("Частотність імен дівчат, які народилися в с. Білках") таблицях показуємо, як міняється частотність різних імен у зв'язку з змінами поколінь у одному з сіл центрального Закарпаття. При цьому до уваги беруться лише імена тих осіб, що народилися в 1900, 1920, 1940 та 1960 роках, тобто через 20 років.

У п'ятій таблиці ("Поминальник із с. Капішовце") наводимо чоловічі та жіночі імена, названі в найдавнішому закарпатському поминальнику. Кількість імен подаємо в абсолютних величинах, а їх звучання в тому вигляді, в якому вони засвідчені пам'яткою. Таблиця характеризує частотність імен закарпатських лемків середини XVIII ст.

У шостій таблиці ("Частотність імен на Закарпатті кінця XVI – початку XVII ст.") наводимо порівняльні дані про частотність імен у трьох різних районах Закарпаття, які в ті часи входили до складу трьох різних комітатів – Ужанського, Березького та Марамороського.

На сьомій таблиці ("Частотність чоловічих імен на Міжгірщині з XVI по XVIII ст.") показуємо динаміку, що відбулася в частотності імен протягом трьох сторіч у одному з верховинських районів Закарпаття.

Частотність чоловічих імен станом на 1965 рік

	Роз- сішка	В. Бичків	Велятин	Новосе- лиця Мж	Порош- ково	Воло- Сянка
Андрій	2	—	—	3	2	3
Антоній	—	—	1	—	—	—
Богдан	1	1	—	—	—	—
Василь	22	17	15	20	16	15
Віктор	1	—	1	1	—	—
Володимир	1	2	1	2	3	—
Гаврило	—	—	—	—	—	1
Григорій	—	1	1	—	—	—
Дмитро	5	5	13	1	—	2
Євген	—	—	1	—	—	—
Іван	20	14	29	23	25	17
Ігнат	—	—	—	—	—	2
Ілько	1	—	—	2	—	—
Йосиф	1	9	1	2	3	1
Матвій	—	—	—	—	—	1
Микола	15	4	4	2	5	8
Михайло	11	15	15	23	23	15
Олекса	1	2	2	1	—	7
Олександр	1	—	—	1	1	—
Павло	3	—	—	—	1	1
Панько	—	—	—	—	—	—
Петро	2	8	8	2	4	6
Прокіп	1	—	—	—	—	—
Рудольф	—	—	—	—	—	1
Семен	—	—	—	—	—	—
Станко	—	—	—	—	—	4
Стефан	1	1	1	1	1	2
Федір	1	2	2	10	1	5
Юрій	8	7	3	5	12	9
Юлій	—	—	—	—	2	—
Решта	2	2	2	1	1	—
УСЬОГО:	100	100	100	100	100	100%

Частотність імен хлопчиків, які народилися в с. Білках

	1900 р.	1920 р.	1940 р.	1960 р.
Амбросій	–	3	1	–
Андрій	3	1	2	3
Антоній	5	3	3	–
Богдан	–	–	–	1
Василь	10	11	13	14
Віктор	–	–	2	2
Володимир	–	–	1	5
Денис	5	2	3	–
Дмитро	3	3	2	–
Євген	–	1	3	1
Золтан	–	1	1	–
Іван	17	15	16	14
Ілько	–	–	1	–
Йосиф	3	3	2	3
Карл	1	1	–	–
Микола	2	1	3	–
Михайло	10	11	13	17
Олег	–	–	–	1
Олекса	–	1	1	–
Олександр	10	13	5	12
Омелян	–	–	2	–
Павло	–	–	1	–
Петро	16	14	14	24
Роман	–	–	1	–
Семен	–	2	1	–
Стефан	2	3	3	–
Федір	3	3	1	1
Юрій	10	8	5	5
УСЬОГО:	100	100	100	100%

Частотність імен дівчат, які народилися в с. Білках

	1900 р.	1920 р.	1940 р.	1960 р.
Агнеса	–	–	1	–
Варвара	–	1	–	–
Віра	–	–	–	1
Габрієла	–	–	–	1
Ганна	18	18	18	22
Гафія	–	1	–	–
Гермина	–	1	2	–
Емілія	–	–	1	–
Емма	–	–	1	–
Етела	–	1	–	–
Єва	–	–	–	1
Євгенія	–	1	–	–
Євдокія	–	–	1	–
Єлизавета	–	6	12	2
Ірина	–	1	3	1
Йоганка	2	7	4	1
Йолана	–	1	1	–
Катерина	–	1	–	–
Клара	–	1	1	–
Любов	–	–	–	9
Людмила	–	–	–	1
Магдалина	12	3	5	2
Мальвіна	–	1	1	–
Маргарита	–	1	5	6
Маріанна	–	–	1	–
Марія	34	28	26	20
Марта	–	–	1	2
Мелана	–	1	–	1

Продовження таблиці 4

	1900 р.	1920 р.	1940 р.	1960 р.
Надія	–	–	–	2
Настя	–	–	–	1
Наталка	–	–	–	1
Ніна	–	–	–	1
Оксана	–	–	–	1
Олена	6	3	5	1
Ольга	–	–	4	14
Павла	–	–	1	–
Роза	–	2	4	1
Світлана	–	–	–	1
Слава ¹	–	–	–	1
Софія	2	1	–	–
Тереза	4	5	1	–
Юліна	20	14	3	2
УСЬОГО:	100	100	100	100%

¹ Іменем *Слава* в с. Білках, як і в інших місцевостях Закарпаття, називають і *Ярославу*, і *Мирославу*, і *Зореславу*.

Поминальник із с. Капішовце (східна Словаччина) за 1784 рік¹

Андрій	2
Василь	2
Гаврило	2
Грегорій	6
Данило	2
Демко	1
Иван	12
Козма	1
Копка	1
Лешко ²	5
Лукач	2
Матей	3
Мацко ³	1
Микита	1
Микула	2
Михайло	3
Олексій	2
Онуфрій	1
Петро	3
Роман	1
Семен	5
Стефан	3
Тимко	1
Федір	8
Юрій	3
Яків	2

РАЗОМ: на 75 чоловіків
24 імені.

Василина	2
Ганна	12
Гася ⁴	1
Гафія	6
Єва	5
Євдокія	2
Ксенія	1
Марія	10
Настася	7
Пелагія	2
Фена	2
Феодосія	1
Хымка	2

РАЗОМ: на 53 жінки
12 імен.

¹ Зберігається у Празькому національному музеї під шифром IX H 35.

² Лешко = Олексій.

³ Мацко = Матвій.

⁴ Гася = Гафія.

Частотність імен на Закарпатті кінця XVI – початку XVII ст.¹

	Ба- сейн Ужа	Ба- сейн Ла- то- риці	Басейн Тереб- лі і Тересви
Andre. Andri, Andris, Andreas, Andras	5	3	4
Antonius	–	–	1
Vasil. Vaszly, Vazel, Vasko, Ladislaus, Laszlo	9	3	2
Havriilo	1	1	–
Halyko, Halko	–	1	–
Hrihor, Hricz, Hriczko, Gregor	5	5	3
Danilo, Danko, Danik, Dan, Dancso	1	1	2
Dmitro, Demeter, Demiter, Demes, Duma	2	2	2
Demko, Denko	1	–	1
Emanuel	–	–	1
Ivan, Evan, Iwko, Ivasko, Janko	18	15	15
Ihnat, Ignacz	3	1	–
Jacob, Jacab, Jaczko, Jaz	–	4	4
Jurko, Gyurko, Georgius	3	3	3
Ilko, Illics, Elias, Helias	3	1	4
Clement	–	1	1
Kuzma, Kozma, Koz	1	2	2
Caspar	–	–	1
Kosztj, Kosth, Kosztyo, Koszta	1	1	–
Laurentius, Laurin, Lauer	–	1	2
Lazar, Lazur	2	3	3
Luka, Lucas, Lukats, Lutso	4	2	3
Martin	1	2	1
Matyi, Mathe, Matheus, Mathias	3	3	4
Michajlo, Michaelo, Mihalko, Miho, Misko, Miczu	4	6	7
Maxim	–	1	–
Mikola, Mikula, Miklos	3	4	0

¹ Для басейну Ужа взято дані 1607 року [UetC 104–8], для басейну Латориці – дані 1570 року [UetC 97–29], а для басейнів Тереблі і Тересви – дані В. Бийлаї за другу половину XVI ст.

	Ба- сейн Ужа	Ба- сейн Лато- риці	Ба- сейн Тереб- лі і Терес- ви
Nikita, Nic	–	–	2
Olexa, Lech, Lecz, Leczko, Alexius	4	2	2
Olexander, Sandr	–	1	–
Pavel, Paul	2	4	4
Petro, Pethro, Peter, Petrus	3	5	3
Philip	–	–	1
Prokup, Prokub	1	–	–
Stanislaus, Sztanko	–	1	–
Szimeon, Szimko, Sinko, Szemion, Senko, Zen	3	2	3
Stefan, Steth, Ztecz, Estvan	4	4	4
Thoma	2	2	7
Tymko, Timko	2	–	–
Fedor, Fedoor, Fetyko, Franciscus	5	9	4

РАЗОМ:

96

96

96%

Решту (чотири проценти) в той час становили такі імена:

у басейні Ужа – *Valkula, Varfoly, Hleb, Denko, Jusko, Kondra, Lauer, Lenart, Makar, Maxim, Marko, Martin, Mikita, Prodan, Vonufer, Filip, Sztanko, Khoma*;

у басейні Латориці – *Antonius, Augustus, Artymyj, Benedictus, Borys, Blasius, Valyko, Dionis, Doros, Emerik, Jeremij, Kondrath, Marko, Nezther, Makar, Onyzy, Kopoza, Panyko, Prokop, Zawa, Timko*;

а в басейнах Тересви і Терєблі – *Ambros, Benedictus, Blasius, Briccius, Gabor, Gal, David, Marcus, Roman, Stanislav, Choma, Hyma*.

**Частотність чоловічих імен на Міжгірщині
з кінця XVI по XVIII ст.¹**

	XVI	XVII	XVIII
Andri, Andreas	1	3	4
Vaszil, Vaszko (Ladislaus, Laszlo)	2	8	8
Haurillo	1	–	–
Hrihur, Griga, Rihor, Gregorius, Gergely, Hricz, Riczko, Hrin, Hrinyo	4	5	6
Jurko, Irko, Jurgyo, Georgius	2	2	4
Danielo, Danko	–	–	1
Demeter, Demetrius, Metr, Metur	2	3	2
Ivan, Ivasko, Johannes, Janos	14	20	18
Ignat, Ignath	–	2	1
Jacobius, Jakab, Jasko, Jeczko	2	6	2
Ilko, Elias, Helias	–	1	2
Karpo	–	–	1
Kuzma, Kozma	–	1	1
Kosztá, Konstantin	2	2	–
Lazur, Lazurius	1	1	–
Luka, Lucas, Lukács	5	3	3
Maxim	–	–	1
Matyi, Matthi, Matko, Maczko, Matheus	4	3	2
Michael, Michailo, Mihalj	6	3	6
Marcus, Marko	4	1	–
Mikola, Mikula, Miklos, Nicolas	7	5	2
Miketa, Nyiketa, Nikita	–	–	1
Olexa, Alexius, Lecz, Leszo, Lisza	4	4	3
Pavel, Paulo, Pall	4	2	1
Panko, Panyko	–	–	1
Petro, Peter	4	3	5
Prokip, Prokop	–	–	1
Roman	2	–	2
Szymko, Simeon, Simon, Szema, Szenko, Szinko	4	4	3
Ztanko	1	–	–

¹ Про частотність імен на Міжгірщині XX ст. див. вище.

	XVI	XVII	XVIII
Stefan, Stephanus, Ztec, Istvan	3	5	5
Toma, Thomas	4	2	1
Fedor, Fedur, Fedina, Fetyko, Feczо,			
Fesza, Ferencz, Franciscus	8	7	7
Timko, Timophaej	2	–	2
Решта	4	4	4

РАЗОМ: 100 100 100%

Решту, тобто 4%, по століттях становлять такі імена:

у XVI ст. – *Osztas*;

у XVII ст. – *Danko, Kurilo, Panyko, Roman, Prodan, Timko, Onisko*;

у XVIII ст. – *Alexander, Antonius, Haurillo, Demko, Jakim, Jurko, Klenyo, Kindrat, Lazur, Laurentius, Onisso, Martinus, Philip, Trifan*.

Із жіночих імен у XVI–XVIII сторіччях на Міжгірщині фіксуються лише такі: *Anna, Hafa, Maria, Manza, Marunya, Marina, Naszta, Nasztafia, Paracza, Polahna, Theodora*.

Частотність імен залежить не тільки від просторового та соціального факторів. Вона виявляє значну мінливість і в часі. Стратиграфічний погляд на іменний репертуар показує, що різні історичні періоди характеризуються різним складом імен.

Кожне століття має певні особливості у використанні імен, але найістотніші зміни настають у часи великих культурно-історичних подій. Зміни у свідомості народу виражаються не лише в оновленні іменного репертуару, а й у переоцінці естетичних цінностей. Тому й не випадково найбільші зміни в частотності імен на Закарпатті відбулися в XX сторіччі (про характер іменного репертуару українців Закарпаття по сторіччях детальніше див. підрозділ "Кінцева етимологія"!).

Чоловічі та жіночі імена

Залежно від того, особу якої статі називає ім'я (чоловіка чи жінку), всі імена прийнято ділити на чоловічі та жіночі. На Закарпатті протиставлення між цими двома групами імен досягається, насамперед, засобами лексичними, тобто коренями самих імен: чоловічі імена походять від одних коренів (*Гриц*'

Даніло, Йосиф, Михайло, Тома, Штен'), а жіночі – від інших (*Ган'а, Га́фа, Ма́гда, Ма́р'а, Полан'а, Терезка*).

Формальним критерієм розрізнення чоловічих імен та жіночих може бути і флексія: чоловічі імена здебільшого мають флексію нульову, флексію *-о*, а в новіших запозиченнях – навіть *-і* (*Васі́л', Иг'ко́, Йо́ні*), а жіночі майже без винятку мають флексію *-а* (*До́кїя, Ксе́н'а, Оле́на*). Однак надійним критерієм розмежування закарпатоукраїнських імен на чоловічі та жіночі флексія бути не може. Передусім, цей критерій не можна застосовувати до імен на *-а*, оскільки серед них, поряд із жіночими, є близько 50 чоловічих імен. Наприклад: *Воло́д'а, Григо́ра, Д'у́ла, Думі́ка, Йа́рема, Йо́вшка, Йо́с'а, Йо́ра, Ко́ст'а, Ко́ц'а, Ку́ба, Ку́з'ма, Ле́ца, Лу́ка, Мака́ра, Микі́та, Микло́ша, Мику́ла, Мі́т'а, Мі́шка, Никі́та, Нико́ла, Нико́ра, Н'у́фа, Оле́кса, Оно́фр'а, Па́н'т'у́ша, Пі́шта, Са́ва, Са́вка, Сі́ма, Сла́ва, Ста́нда, То́ма, Фло́р'а, Хо́ма* і т. п.

Поодинокі з імен на *-а*, наприклад *Фед'а, Хыма*, є своєрідними омонімами, оскільки вживаються як для позначення чоловіків, так і для позначення жінок. Протягом двох останніх десятиріч кількість таких імен-омонімів на *-а* на Закарпатті зростає за рахунок деяких загальноукраїнських та російських імен (наприклад, *Ва́г'а, Са́ша, Сла́ва, Шу́ра*).

Відсутність чітких структурно-граматичних відмінностей між слов'янськими чоловічими та жіночими іменами характерна і для давніших часів. Як показує Ян Свобода [Svokar 328], встановити стать особи, засвідченої в давній пам'ятці, на підставі самого тільки її імені в ряді випадків просто неможливо.

Найкращим виявом тісних зв'язків між чоловічими та жіночими іменами є ті жіночі імена, що утворені від чоловічих за допомогою спеціальних іменних суфіксів. Вихідні основи таких пар спільні, а родо-статеве протиставлення в них здійснюється за допомогою спеціальних фемінізуючих засобів. Із жіночих імен цього типу до визволення на Закарпатті побутовали такі: *Амбро́зія, Андре́я, Анто́нія, Богда́на, Вале́рія, Васи́л'а, Васи́ліна, Вікто́рія, Габрі́їєла, Діоні́зія, Д'орд'і́на, Емі́лія, Зоресла́ва, Йевте́нія, Йо́ана, Йога́нка, Йо́ла, Йоу́ліна, Зино́вія, Каро́ліна, Корне́лія, Лес'а, Лукі́я, Микола́йа, Олес'а, Олекса́ндра, Окта́вія, Па́вля, Павлі́на, Стефа́нія, Серафі́ма, Теодо́зія, Фе́д'а, Фе́до́ра, Фло́р'а, Хы́ма, Ци́л'а, Ште́фа* та деякі інші (пор. чоловічі *Амбро́зій, Андрі́й, Анто́ній, Богда́н, Вале́рій, Ві́ктор, Васи́л', Габрі́їєл, Д'орд', Діоні́зій, Е́міл, Йевте́ній, Йо́ан, Йога́н, Йоу́лій, Ка́рол', Корне́лій, Лу́ка, Лес', Лукі́їа, Мико́ла, Олес', Олекса́ндр, Окта́вій, Павло́, Стефа́н, Серафі́м, Теодо́зій, Фе́д', Фе́дір, Фло́р, Йо́хїм, Ци́л'о́, Ште́фан*). До новіших для Закарпаття з імен цього типу належать *Аврелі́я, Андорі́яна, Авгу́ста, Анаста́сія, Богумі́ла, Бронісла́ва, Валенти́на, Васи́ліса, Владисла́ва, Дорофе́я, Ива́нна, Марі́яна, Михаїлі́на, Миросла́ва, Мила́на, Оні́сима, Рома́на, Тібе́рія* (пор. відповідні

чоловічі *Аврелій, Андрійан, Август, Анастас, Богуміл, Броніслав, Валентин, Васіл', Владислав, Дорофей, Зореслав, Іван, Марйан, Михайло, Мирослав, Милан, Онисим, Роман, Тіберій*). Правда, більшість із цих жіночих імен на Закарпатті є рідкісними та й відомі вони головним чином серед інтелігенції. Словотворчими засобами при утворенні цих жіночих імен виступають фемінізуючі суфікси *-а, -'а, -ійа, -ина, -иса*. Чоловічі імена від жіночих на Закарпатті не утворюються.

У кількісному відношенні різниця між чоловічими та жіночими іменами на Закарпатті невелика. Традиційних чоловічих імен, тобто таких, що вживалися там ще до визволення, на Закарпатті понад 120, а жіночих – понад 100. За роки радянської влади ця різниця майже стерлася, оскільки серед нових імен, що увійшли до вжитку за останні роки, явно переважають жіночі. В. А. Никонов з приводу кількісного співвідношення чоловічих та жіночих імен у Росії пише, що нині жіночі імена всюди стали "кокетливішими" [НикЛич 109]. Про кількісне співвідношення чоловічих та жіночих імен у минулі століття судити важко через специфіку давніх пам'яток: в офіційних документах минулих епох називаються переважно чоловіки. Жінка на Закарпатті, як і на інших землях України (див. [УМШ, 1960, № 1, 72]), не мала права виступати юридичною особою, і тому ім'я її в офіційні документи потрапляло дуже рідко. Виняток становили лише удовиці. Навіть у переписах XVII ст. називаються тільки голови родин та їх сини, а жінки й дочки в конскрипції не заносилися (див. [Maksay]). У зв'язку з таким станом відтворити повністю давній жіночий іменник просто неможливо. Можна лише констатувати, що серед жіночих імен, як і серед чоловічих, були й такі, які тепер уже не даються. Наприклад, *Кіра, Луна, Стана* та деякі інші. Але скільки їх було – невідомо. На час появи перших церковних метрик на Закарпатті (XVIII ст.) кількісне співвідношення між активними чоловічими та активними жіночими іменами було приблизно таким, як і в наш час, тобто ці дві групи були майже однаковими.

При поділі імен на чоловічі та жіночі іноді виділяють у окрему групу ще дитячі імена [НімТер 37] чи, як їх ще називають німецьким терміном, *Lallnamen*. Дитячі імена справді існують. Сам термін "дитячі імена" цілком виправданий і не викликає якихось заперечень. Він дуже вдало характеризує їх суть, оскільки творцями цих імен, як правило, є самі діти, і призначені ці імена для називання самих дітей. Однак протиставляти дитячі імена чоловічим та жіночим чи ставити їх у один ряд із ними не можна. Дитячі імена фактично не є окремими іменами. За об'єктом називання кожне з дитячих імен обов'язково належить або до чоловічих або до жіночих. З'явилися дитячі імена внаслідок різних структурних переключень та фонетичних модифікацій імен дорослих людей в

устах малят. Наприклад: *Їн'а – Ірїна; Міта – Марїта; Мон'о – Мирон'о; С'ан'а – Оксана* і т. п.

Географія імен

Територія функціонування різних імен на Закарпатті дуже **всоднакова**. Усі імена, які побутують у наш час як живі **найменування** корінного українського населення Закарпаття, за **ареалами** їх функціонування найдоцільніше ділити на дві великі **групи**: а) імена загальнонаціональні та б) імена локальні. До перших **відносимо** ті, що побутують на всіх землях української етнічної **території**, а до других – ті, ареали яких обмежені **вужчими** **ізоглосами**.

Переважає більшість імен, які функціонують серед **української** **людності** Закарпаття, є загальнонаціональними. Правда, **структурно-фонетичне** оформлення цих імен на Закарпатті не **завжди** збігається з їх загальнонаціональними, тим більш **нормативними** відповідниками. Багато з них досить виразно **відображає** фонетичні та словотворчі особливості місцевих **народних** **говорів**.

Специфічних локальних імен, яких не знали б українці інших **областей**, на Закарпатті небагато. Із локальних імен, що на **Закарпатті** мають уже довгу традицію вживання, можна назвати хіба **що** імена *Станко, Васїл'а та Фен'а*. Та й вони відомі не на всій **території** Закарпаття. *Станко* і *Фен'а* в наш час побутують лише на **Великоберезнійщині** і **Перечинщині**, а *Васїл'а* – на **Міжгірщині**.

З інших традиційних місцевих особливостей треба **визначити** й те, що деякі імена, наприклад, *Йосиф, Ірїна, Васиїна, Йулїна, Маїда, Марта, Тереза*, на Закарпатті мали і **мають** набагато більшу популярність, ніж у деяких інших областях **України**.

Певну особливість на загальноукраїнському фоні **становлять** ті імена, що зайшли в закарпатоукраїнський іменний **репертуар** протягом останніх 50–100 років. Наприклад: *Густі, Вінци, Імрі, Корнел, Верона, Ела, Елвіра, Ема, Ета, Йолана, Квета, Матїлда* та деякі інші. Географія таких імен досить **обмежена**. Вони поширені головним чином на півдні області, **зокрема** в районах міст та промислових центрів. Серед них **найпомітнішу** групу становлять імена, перейняті від угорців (*Берті, Вінци, Дежєв, Дула, Ерєв, Золі, Імрі, Олберт, Тїбор, Тїгомир, Гїза, Жўжа, Ела, Матїлда*), румунів (*Дац', Флорїй, Флор'а*), словаків (*Мїлан, Божєна, Квета, Ружєна*) та німців (*Вїлі, Рудї, Герміна, Йоганка*). Спільною рисою всіх цих **запозичень** є те, що вони як раніше, так і тепер побутують лише **по сусідству** з тими народами, від яких були перейняті. Мало **котре** з них поширилося далі, ніж за 20 кілометрів углуб

українського етнічного ареалу. Забігаючи трохи наперед, відзначимо й те, що ці міжмовні маргінальні та внутрірегіональні контакти позначилися не стільки на розширенні території специфічних чужомовних імен, скільки на поширенні різномовних відповідників чи варіантів того ж самого імені.

Кожне ім'я і кожний окремий його варіант на Закарпатті має свій окреслений ареал побутування. Взагалі територіальне поширення імен досить примхливе і залежить від кількох факторів. Навіть ті імена, які зараховуємо до загальнонаціональних, не обов'язково є повсюдними на Закарпатті. До повсюдних на Закарпатті належать хіба що такі імена, як *Андрій, Іван, Йосип, Микола, Михайло, Павло, Петро, Степан, Юрій, Ганна, Марія, Олена*. Протягом останніх років такими стали також *Волод'а, Віра, Л'уба, Над'а, Наталка, Оксана, Олга*.

Територія побутування решти імен на Закарпатті так чи інакше обмежена. Так, наприклад, імена *Василь, Дмитро, Ігнат, Ілько, Кость, Матій, Микита, Олекса, Пилип, Семен, Яцько, Василина, Гафія, Докія, Калина, Настя, Поланя, Юла* на Ужгородщині та в деяких інших південних селах області давно вже не даються новонародженим і сприймаються як щось нижче і в естетичному і в соціальному відношеннях. З другого боку, у верховинських районах важко знайти імена *Антоній, Емерих, Карл, Корнелій, Тіберій, Юлій, Магдалина, Мальвіна, Марта, Розалія, Тереза* та деякі інші. Отже, є певні підстави для поділу імен українців Закарпаття на імена верховинські та імена долинянські. Особливості в іменному репертуарі на Закарпатті мають як східні, так і західні райони Закарпаття. Так, наприклад, ареал імен *Василина, Докія, Калина, Христина* не виходить за межі колишнього Марамороського комітату. Є й такі імена, побутування яких не виходить за межі одного адміністративного району. Наприклад, жіноче ім'я *Федора* чи його розмовний варіант *Фед'а* побутує лише на Міжгірщині. Ім'я *Фрося* відоме тільки на Рахівщині. Подибуються й такі імена, функціонування яких обмежене всього-на-всього в одному-двох населених пунктах. Зазначена особливість ще більшою мірою стосується географічного поширення різних варіантів одного і того ж імені. Наприклад, ім'я *Блажій* засвідчено нами лише в м. Хуст, *Іллар'* – лише в Широкому, *Йас'о* – лише в с. Н. Ворота, *Коч'о* (Микола) – лише в с. Луги Рх, *Л'аш* (Ілля) – лише в с. В. Водяному та с. Калини, *Лéван* (Леон) – лише в с. Мішкаревиця, *Макара* – лише в Онік та с. Широке, *Маркуш* – лише у с. Вільхівці, *Махó* – лише у с. В. Бичків, *Мац'о* (Матвій) – лише у с. Ворочово, *Миколáв* – лише у с. Волосянка, *Михан'ó* – лише у с. Кваси, *Мис'ó* – лише в с. Голятин, *Миша* – лише в Вовковиї, *Нéрон* – лише в с. Ірлява, *Н'іфр'о* – лише у с. Верб'яжий, *Прóц'о*

– лише в с. Рипинне, *Пахó* – лише в с. Баранинці, *Танás* і *Фед’* – лише в с. Розсішка, *Фанás’* – у с. Вільшинки, *Філій* – у с. Терєбля, *Чурило* – лише у с. Кваси і т. д.

Можна б скласти спеціальні карти на територіальне поширення кожного окремого з імен. Зразки таких карт уже є. Вперше вони зроблені Й. О. Дзендзелівським [ДзеЛаз 267–270], який подає географію чотирьох імен (*Іван*, *Марія*, *Василина*, *Олена*) та їх варіантів в українських говорах Закарпаття. Про особливості географічного поширення імен і про наукову вагу їх ізглас Й. О. Дзендзелівський у коментарі до карти № 267 пише: “Під час дослідження лексики закарпатських говорів встановлено, що в галузі ономастики, зокрема власних імен людей, на Закарпатті спостерігається значна діалектна здиференційованість, яка склалася значною мірою за рахунок засвоєння певними говірковими групами відповідних іншомовних імен. Вживання іншомовного імені (звичайно у тих випадках, коли воно не є поодиноким фактом) замість свого, національного взагалі не може бути випадковістю. Таке заступлення (витиснення) власного імені чужим вказує або на сумісне життя протягом певного історичного періоду з цим іншим народом, або на близьке сусідство і тісні виробничі стосунки з ним. Ізгласа іншомовного людського імені, що витиснуло своє, національне ім’я, на наш погляд, при дослідженні культурних, економічних та ін. зв’язків з сусідніми народами, взагалі має не меншу вагу, ніж ізгласа якогось важливого лексичного іншомовного запозичення”.

Територіальному поширенню запозичених імен в українських говорах Закарпаття Й. О. Дзендзелівський присвятив спеціальну статтю “Значення дослідження антропонімії лінгвогеографічними методами”, у якій подає три зведені карти імен. На першій із них дано ізгласи дев’яťох угорських імен, на другій – ізгласи трьох словацьких, а на третій – ізгласи чотирьох румунських.

Звичайно, такі карти наочно і з достатньою точністю показують географію імен та взаємодію їх різних варіантів. Однак у нашій роботі ми не стали на шлях виготовлення карт на кожне окреме ім’я, оскільки такі карти зайняли б надто багато місця, коли зважити що всіх імен на Закарпатті понад 250. У зв’язку з цим ми обмежуємося подачею спеціального “Словника імен”, у якому при кожному нейтральному щодо експресії варіантові імені даємо його географію з точністю до адміністративного району. А при тих іменах, побутування яких не виходить за рамки трьох населених пунктів, називаємо самі населені пункти, в яких ці імена функціонують. Крім цього, певне уявлення про географію імен у говорах Закарпаття дають і наші таблиці частотності імен (див. вище).

Причин, що зумовили таку значну здиференційованість іменного репертуару на території відносно малого Закарпаття,

декілька. Перша в тому, що говірки Закарпаття належать не до центральних, а до латеральних говорів української мови, які здавна вже безпосередньо контактують із говорами румунської, угорської, словацької та навіть німецької мов, і майже кожна з українських говірок Закарпаття зазнала певного впливу з боку цих мов. Друга полягає в тому, що Закарпаття протягом віків було відірване від решти українських земель і за всю свою історію не мало єдиного авторитетного культурного і політичного осередку, який сильно впливав би на вироблення єдиних норм. Певний вплив на здиференційованість іменного репертуару на Закарпатті мала й церква. Релігійна боротьба між православ'ям та унією, зокрема триваліше збереження православних традицій у Мараморощі і раніше введення унії в західних районах залишили деякі сліди у складі імен як східних, так і західних районів Закарпаття (про інші причини здиференційованості див. [ЧужЖіім 30–31]).

Про соціальне в іменах

В ономастичній літературі вже не раз висловлювалися думки про те, що імена у слов'ян активно реагують на структурні особливості суспільства, що імена досить чітко відображають його соціально-класову диференціацію, що надавання і вживання повних двоосновних та здрібнених варіантів особових імен давно у слов'ян мало під собою соціально-класову основу (див. [Селищ 145; Чичаг 9; SvoSta 18, 41, 46] та ін.). На користь тези про те, що наші імена відображають класову диференціацію людності, найчастіше виставляють три аргументи: а) що на Русі, як і в інших слов'янських землях давнього періоду, складні, тобто двоосновні, імена могли мати тільки привілейовані особи, тобто тільки представники вищих суспільних верств, тоді як представники нижчих суспільних верств могли мати тільки прості, одноосновні імена; б) що імена з демінутивними суфіксами за феодалізму виражали самоприниження особи; в) що майже кожна соціальна група має свій специфічний іменний репертуар.

Не вдаючись до оцінки чи перегляду цих поглядів, укажемо тільки, наскільки вони підтверджуються або не підтверджуються матеріалами Закарпаття. Зупинімося по черзі на цих трьох мотивах.

Думку про те, що "носіями двоосновних слов'янських повних імен у наших документах є представники класу феодалів, зрештою головні контрагенти юридичних документів XIV–XV ст.", стосовно власне українського матеріалу вперше висловила відома дослідниця українського словотвору Л. Л. Гумецька [ГумНар 18]. Зазначимо відразу, що матеріали південнокарпатських пам'яток XIII–XV сторіч, зокрема місцеві латиномовні пам'ятки, підказують

дещо інші висновки. Незважаючи на те, що східнослов'янське населення на південних схилах Карпат у XIII–XV сторіччях у економічному та в політичному відношеннях знаходилося вже під владою угорців, усе-таки складені слов'янські імена тут зберігали ще досить довго. Та найцікавішим при цьому є те, що носіями слов'янських двоосновних імен у XIII сторіччі тут були представники різних соціальних груп, а не тільки привілейовані люди. Серед людей, що мали складні слов'янські імена, не було князів, але були феодала, наприклад: *Mylgozt* [Nagy-1 10], *Ladomer mester* [Györf 532]. Серед них були королівські послі: *comes Vingyozlou i Vingizlou* [RegVar 197, 185], *Ladislaus*, *Scorcomer* [RegVar 225, 275], *Vojvoda comes* [RegVar 181]. Такі імена нерідко мали судді, судові пристави та офіцери: *iudex Vencezlaus* [RegVar 196], *pristaldus Virozlou, Dazlou, Kazmer, Sidislou* [RegVar 196, 180], *Laiabor* [RegVar 274]. Але поряд із цим такі імена знаходимо нерідко і в кріпаків та слуг того часу: *Domozlo, Doruslo* чи *Duruzlai* [Nagy-1 30, 31], *Bagdan* і *Bogdan, Zoboslov* та *Zobozlo, Iroslou, Lodomer, Rubuzo* [RegVar 214, 247, 214, 229, 242, 220].

З другого боку, представники привілейованих класів нерідко записані під декомпонованими іменами типу *Banco, Bozk, Buda* [RegVar 161, 183, 179], під іменами, простими з походження *Drug* [Györf 529], *Beda, Neuca, Peruen, Uztras, Tupa, Scuca* [RegVar 190, 212, 228, 244, 176, 287], *Maladik* [HodTör 22] чи навіть під демінутивними варіантами неслов'янських імен типу *Mescu comite de Beregu* [RegVar 184], *Mikche maiore* [Nagy-1 10], *Miko dominus* [RegVar 284], *iudicibus Mocud et Johanes* [RegVar 179], *Petenad* [RegVar 287].

Отже, імена привілейованих осіб на Закарпатті у XIII ст. по суті не відрізнялися чимось істотним від імен плебсу. Такі ж самі щодо структури імена мали і *castrenses de villa Draucu* (замкові кріпаки з села Дравці, що знаходилося коло Берегова) за 1220 рік *Kraznet, Visata* [RegVar 244], такі імена мали в 1220 році *iobagiones castri Sasvar* (тепер село Тросник коло Виноградова) *Zoboslou, Vtesa, Bagdanum* [RegVar 244], такі імена мали і *iobagiones castri*¹ Ung за 1284 рік *Valentino filio Myluzth, Hothen, Hustugk, Domozlo, Doruzlai, Tyba* [Nagy-1 30] та ін.

У XIV ст. соціальний розподіл між слов'янськими двоосновними іменами не змінився. Їх носіями в ту пору є в основному марамороська шляхта, переважно волохи: *Ladislaus f. Drag* із с. Бедевля, *Dragumer* та *Miruzlou* із с. Джіулешті, *Ladamerius* із с. Криве, *Jo. Crich Stanislaus* із с. Кричово, *Stanislaus* із с. Довге, *Woyvoda* із с. Сарвасово, *Lodomer* із с. Вад

За О. Мишкоком [Мицюк 27], *iobagiones castri* – це обслуга замку – або інакше *populi castarum* чи *pauperes nobiles* [Мицюк 93]. За О. Петровим, який у цьому питанні стоїть на позиції угорського історика Кезії, *iobagiones castri* – це не кріпаки, а бідні дворяни [ПеДрев 66].

[Bélay 171, 142, 164, 170, 176, 139, 139]. Функціонують вони в той час і серед шляхтичів Берегівщини та Ужанщини: *Kazemerius de Kyrsan, Thathamery Olachy de Ilosva* [Györf 542], ужгородський піджупан *Ladislaus* та офіцер ужгородського замку *Dragomir* [Nagy-1 237, 234]. Але мають їх і люди непривілейовані, у тому числі й ужанські злочинці: *Dragomer filium Zanizlai voyvode, Zaz et Lucasium filium Lodomerii divigentes* [Nagy-1 332, 367]. А взагалі серед шляхти XIV ст. переважають декомпоновані імена: *Dragh, Dragus, Ztoyka f. Ztoya, Ztoyan, Stan* [Bélay 126, 170, 136], *Dobow* [Nagy-1 331]. Є серед них імена прості: *Milota, Ugrin* [LehBer 231, 211], *Rusa, Rusca* [Györf 542, 540], *Bank, Bylk* [Bélay 139], *Balicza* [HodTör 26]. А є й календарні імена в різних варіантах: *Iwan, Iwahun, Jurk* [Györf 528, 533, 542], *Makszem, Marocha, Marochuk, Mikowcza* [Nagy-1 331, 441, 369, 218].

Отже, в структурному відношенні імена місцевої шляхти по суті не відрізнялися від імен людей непривілейованого стану. Порівняймо імена кріпаків та вільних селян того часу: *Bancha, Benes, Benche, Domach, Dragus, Rachk, Stroya, Teluk, Chernuch* [Nagy-1 441, 331, 532, 332, 441, 92, 344, 301, 132] та багато інших.

Така ж сама картина з розподілом двоосновних слов'янських імен між представниками різних соціальних верств і в місцевих пам'ятках XV ст., у тому числі й у перших пам'ятках, писаних давньоукраїнською мовою. Показовою в цьому відношенні є Дарча грамота 1401 року. У ній магнат Стефан Винц із Королева називає 20 своїх родичів, але з них тільки двоє мають повні двоосновні слов'янські імена (*Татомирь і Радомирь*), а одна родичка має декомпоноване ім'я (*Стана*). У решти 17 його родичів імена вже календарні. А писав цю грамоту писар із складним слов'янським ім'ям *Станиславъ* (див. [МикЧу 68]). Те ж саме в закарпатській грамоті 1404 року, в якій із 14 шляхтичів тільки один (*Драгомирь*) має повне двоосновне слов'янське ім'я, а решта – або усічені чи усічено-суфіксальні (*радуль, банько, Дань, балиця, воєвода, драгь*), або календарні (*косте, лешка, нань* – див. [Антош 12]).

Декілька складних слов'янських імен марамороських шляхтичів дійшло до нас у латинських записах із сіл Бедевля, Вільхівці, Вонігово, Добрянське, Діброва, Руське Поле, С. Водяне, Солотвина, Терново, Угля, Чумальово, Липча, Довге: *Ladamer, Ladislaus, Stanislaus, Thathomyr, Bogdan, Dragomer, Thathamer* [Bélay 216, 212, 177, 201, 209, 181, 136, 140]. Такі ж самі слов'янські імена (повні та усічені) поширені були й серед шляхти та кріпаків румунської частини Марамороша, зокрема в таких селах, як Вишава, Крачуново, Леурдина, Н. Руна, Петрова,

Рускова та деяких інших: *Drag, Sztanko, Thathol, Bratha, Stan, Bud, Myrche, Vlad, Zlaw, Vlajko, Zimo, Wlad, Dan, Prodan, Slavi, Zlaw, Wlad, Radul, Zymo, Drag, Ztana, Dragan, Staan, Balk, Wolcz* [Bélay 126, 154, 212, 120, 177, 121, 122, 201, 209, 219, 160]. Були вони і в комітаті Угоча: *Nyagh, Dwl* [Szabó 490, 360].

Ще менше повних двоосновних слов'янських імен у XV ст. знають центральні та західні райони Закарпаття. Серед шляхти того часу явно переважають уже календарні неслов'янські імена. Серед кріпаків Виноградівщини та Ужгородщини ще виявляються час від часу імена двоосновні, але й вони здебільшого усічені чи усічено-суфіксальні. А взагалі на той час уже переважають прості запозичені і слов'янські: *Baan, Bohan, Welchyk, Scalvus, Wytkos, Korch, Kerechet, Csakan, Rcosa, Sala, Ladislaus, Zanizlo, Ugrin, Czernyk* [Szabó 450, 421, 338, 298, 365, 449, 471, 526, 416, 470, 490, 420], *Welyczko, Zwethko, Leh, Zdyan, Holababa, Moysen* [Nagy-2 341, 339].

Отже, у XIII–XV сторіччях слов'янські імена Закарпаття не були засобом розрізнення соціальної нерівності. Можливо, це зумовлене периферійним становищем Закарпаття, можливо, специфікою тих історичних умов, у яких знаходилося його населення в XIII та наступних століттях. Адже усічено-суфіксальні імена типу *Володарь, Святоша* (як і суфіксальні імена типу *Василько*), які серед привілейованих осіб у центральних районах Русі того часу майже не вживаються, в удільно-княжих родинах наявні вже в кінці XI ст. [Селищ 135]. Наші матеріали не дають можливості судити про стан речей на Закарпатті в XI ст., однак на час, із якого походять перші місцеві пам'ятки, слов'янське населення басейну верхньої Тиси, правдоподібно, не вбачало у двоосновних, усічених та простих слов'янських іменах віддзеркалення соціально-класової належності їх носіїв.

Другий аргумент на користь того, що імена, мовляв, відбивають класову структуру суспільства, деякі дослідники шукають у так званому самоприниженні простих, невелиможних людей перед особами високопоставленими. Ці дослідники вважають, що в давні часи проста людина у звертанні до пана не наважувалася називати себе повним іменем, а принизливо для себе писала своє власне ім'я у зменшувальній формі: замість *Іван* – *Івашко, Івашка*; замість *Василь* – *Васька*; замість *Петро* – *Петруха, Петрушка* і т. п. Стосовно російського побуту такі думки висловлював ще В. Г. Белінський [Белин 5]. У XX ст. ці думки повторюються Л. А. Булаховським [Булах 157–160], О. М. Селіщевим [Селищ 150] та іншими.

Стосовно українського мовного матеріалу такі думки вперше висловив, мабуть, М. С. Чубач [Чубач 69]. До появи статті М. С. Чубача в найавторитетніших студіях з історії

українських імен В. Сіковича та Л. Л. Гумецької про самоприниження ніде й мови немає. М. С. Чубач не вказує, на яких саме матеріалах він робить свої висновки, і тому його твердження більше схожі на якийсь переспів чи просто на данину маррівському соціологізмові,¹ ніж на оригінальне спостереження їх автора. Але найцікавіше з тезою про це "уничижение" є те, що, за найновішими дослідженнями [Rieger 53], імена з демінутивними суфіксами не виражали нижчості і не були "уничижителями" навіть у російській мові XVI–XVII сторіч.

Закарпатські пам'ятки давнього і новішого періодів не виказують у іменах жодних слідів самоприниження, як не виявляють його й живі народні говори. Наші спостереження над функціонуванням повних та усічених чи усічено-суфіксальних імен у закарпатських пам'ятках XIII–XVIII сторіч підказують майже ті ж самі висновки, до яких прийшов і відомий дослідник білоруської історичної антропонімії М. В. Бірило [Біры-2 12], вивчаючи функціонування різних типів імен у білоруських пам'ятках XV–XVIII сторіч, а саме: не можна абсолютно категорично стверджувати, що вживання повних та усічених варіантів імен у ділових паперах тих часів зумовлене чисто соціальними причинами, що воно було засобом розмежування людей різних соціальних груп, засобом піднесення одних і приниження інших – засобом соціальної стилістики.

Так, наприклад, у XIII ст. здрібнілі варіанти імен на Закарпатті могли мати не тільки кріпаки та лібертини (*Gyurca, Senca, Petenad, Berchea, Henuc, Hustugk, Buhus, Dumas* [RegVar], а й представники привілейованих класів: *Banko, Volotcu, Gyurk, Johanea, Mescu comite de Beregu, Schymacha, Samus* [RegVar], *Ivánka* [Györf 529], *Mikche* [Nagy-1 30]. Так було і в усі наступні століття, доказом чого є як місцеві пам'ятки, так і функції іменних суфіксів у сучасних українських говорах Закарпаття (див. підрозділ "Словотвір імен"). Але причину такого стану речей, напевно, треба шукати зовсім не у класовій належності осіб, імена яких засвідчені документами, а у відсутності чітких стилістичних норм стосовно вживання різних варіантів імен для тих часів. Мабуть, це було найголовнішою причиною того, що одну і ту ж людину у різні офіційні документи часто записували не офіційним (паспортним) варіантом її імені, а розмовним, тобто тим, під яким вона була відома в побуті, в колі своїх знайомих (див. "Варіантність імен").

¹ Надуману тезу про взаємозалежність між антропонімічними формами та класовим поділом суспільства, яка в сорокові роки нашого сторіччя активно культивувалася в радянському мовознавстві під впливом соціологічної школи М. Я. Марра, на конкретному матеріалі російських імен по батькові XVI–XIX сторіч відкидає Г. М. Милейковська [Милейк 114]; див. ще [Данил 150–152].

Що ж до характеру емоційного відтінку і взагалі стилістичних функцій іменних утворень із суфіксами *-ка*, *-ко*, *-чо*, *-ц'о*, *-ец'*, *-уха*, *-уша* та деяких інших, у яких деякі дослідники шукають виразника зневаги чи самоприниження, то тут сумніватися не доводиться. Як і раніше, так і в наші дні на Закарпатті всі такі утворення виконують тільки демінутивну або пестливу функцію, а ніколи не зневажливу. Навіть тоді, коли додаються до усічених основ (напр., *Фед'кó*, *Тимц'ó*, *Йанчó...*), вони виражають або об'єктивну зменшеність або пестливість. У крайньому разі вони є нейтральними щодо емоційного забарвлення (напр., *Данкó*, *Йуркó*, *Йéвка...*), але не зневажливими чи принизливими. Виняток становлять хіба що іменні утворення з суфіксами *-'ат*, *-чат*, *-'ук*. Але ці суфікси не тільки у сполучі з іменами, а й з іншими антропонімами (прізвищами чи прізвищами) можуть виражати здрібнілість з легким відтінком іронії (див. підрозділ "Словотвір імен").

Третя антропонімічна сфера, в якій шукають відображення соціальної диференціації людності, це поділ імен на сільські та міські. Матеріали XIX та початку XX ст. показують, що такий поділ цілком реальний, у тому числі й на Україні [Грицак 21–26, 73–78], і в Росії [НикЛич 102–111]. Місто завжди мало багатший і різноманітніший іменний репертуар, ніж село; місто першим засвоювало нові імена, тоді як село надовго законсервовувало старі, патріархальні.

Однак на Закарпатті протиставлення міських імен іменам сільським ніколи не було дуже відчутним. Головною причиною цього було те, що на Закарпатті ніколи не було великих міст, а в тих невеликих містечках, що тут були, українська людність становила дуже невисокий процент проти угорської, єврейської, німецької, словацької, чеської. У зв'язку з цим українські городяни на Закарпатті не зуміли виробити якихось істотних особливостей у своєму іменному репертуарі проти репертуару сільського. Якщо вони не денационалізувалися, то дітям своїм давали, як правило, ті ж самі імена, що й українці по селах, або імена, що були модними серед інтелігенції та робітництва інших національностей міста на той час. Зрідка тільки (переважно в інтелігентських сім'ях) серед городян-українців можна було знайти такі рідкісні чи навіть вишукані імена зразка *Арсеній*, *Едмунд*, *Іядор*, *Іриней*, *Ісідор*, *Елеонора*, *Німфа* і т. ін. (детальніше про це в підрозділі "Мотиви надавання імен").

Та навіть ті незначні відмінності, які донедавна ще були вловимими, протягом останніх років швидко стираються. Причиною цього є ті бурхливі процеси, що характеризують співвідношення радянського міста й села повоєнної доби. Тому треба погодитися з І. К. Білодідом, за словами якого "зараз мовознавець уже не може фіксувати розриву між "міською" і "сільською" мовами в аспекті

рівня їх культури і досконалості” [БіРоль 49]. Та ще коли зважити на те, що в селі за останні роки з’явився численний загін сучасної інтелігенції (в основному молодь), яка, власне, є основним забійником у надаванні та популяризації нових імен, то ті незначні відмінності, що час від часу ще спостерігаються між іменами селян та городян, правомірніше розцінювати не як репертуарні відмінності між містом і селом, а як відмінності між іменами інтелігенції та колгоспного селянства. За останні роки по деяких селах пішла мода *Га́фу* чи *Гафію* називати *Софією*, а *Ганну* називати *Галею*, бо *Гафія* (розмовне *Га́фа*) та *Ганна* (розмовне *А́нна*, *А́ну’а*), мовляв, надто вже прості імена. Однак і в цій площині немає якогось різкого соціального протиставлення. Отже, треба погодитися і з тою частиною зауваження В. А. Никонова, за якою радянська антропонімія не знає антагоністично соціальної диференціації в репертуарі власних особових імен [НикЛич 103, 109]. Про відмінності в іменному репертуарі різних місцевостей див. підрозділ ”Географія імен”.

Мотиви надавання імен

Загальновизнано, що відношення між конкретною особою та її власним ім’ям не дане від природи, а є довільним, ба навіть великою мірою випадковим. Ще К. Маркс писав із цього приводу: ”Назва якої-небудь речі не має нічого спільного з її природою. Я абсолютно нічого не знаю про дану людину, коли знаю тільки, що її звать Яковом” [Маркс 104]. Справді бо, у самому індивідумі не закладене від природи його ім’я, ні тим більше властивості, що їх виражає це ім’я. Якщо комусь дають ім’я Павло, то це зовсім не означає, що він завжди буде малим, так само як і те, що особа з іменем Надія завжди буде нести з собою якусь надію.

Однак відношення найменувача (той, хто дає ім’я) до найменовуваного, а отже, й до самого імені завжди було довільним. Найменувач не є абсолютно вільним при виборі імені для новонародженого (інша річ ступінь його вольової індиферентності). Свобода дій найменувача великою мірою обмежена при акті найменування. У сучасних умовах, наприклад, людина не може обрати за ім’я своїй дитині будь-який знак, тобто будь-який звуковий комплекс. У її розпорядженні для цього є всього близько ста чи декілька сот спеціальних слів (власних особових імен), усталених традицією. Лише з цього кодексу вільно вибирати для новонародженого ім’я, та й то, виявляється, не всяке, бо для хлопчиків є імена одні, а для дівчаток – інші.

Та навіть у цих рамках найменувач не є абсолютно вільним у виборі імені, а сам процес вибирання не є зовсім стихійним. Здебільшого у найменувача є цілком конкретний привід чи підстава для вибору саме цього, а не якогось там іншого імені. Інакше

кажучи, найменувач у своїх діях залежний від чинних мотивів найменування, підпорядкованих загальним принципам номінації. Отже, хоча зв'язок між особою та її іменем довільний, але він значною мірою вмотивований. Принаймні, у свідомості найменувача, тобто батьків.

Мотиви найменування бувають різні. Найчастіше вони пов'язані з естетичними, релігійними та політичними вподобаннями чи переконаннями середовища, в якому живе найменувач. У цих мотивах захований спосіб мислення народу, його психологія, різні врівування, погляди на світ, на життя і на смерть.

Як дослідника загальних назв цікавить етимологія апелятива, його первісне значення, так ономаста цікавить етимологія власного особового імені, зокрема виникнення цього конкретного слова як власної особової назви. Але для ономаста цього не досить. Ономаст повинен цікавитися не лише тим, як виникло це ім'я, коли, у якій мові, але й тим, як саме, за яких умов, з яких конкретно мотивів цим іменем названо ту чи іншу конкретну особу. Ономаст мусить ставити питання про те, чому саме цим, а не іншим іменем названо дану особу, чим керувався найменувач при вибиранні імені для неї. Така постановка питання не лише можлива, а й дуже важлива. Виявляється, що принципи номінації не є раз і на завжди даними: вони міняються і в просторі [RoSl-2 VII–VIII] і в часі [Kálmán 17–38]. А це означає, що вивчення цих принципів може відкрити нові горизонти пізнання.

У наші дні на Закарпатті, як і в інших областях України, вибір імені для новонародженого є юридично вільним і в усіх випадках залежить майже повністю від волі найменувачів, тобто батьків. Вони виносять остаточне рішення, як саме назвати дитину. Вільний вибір імені для новонародженого на Закарпатті усталився вже досить давно, правдоподібно, ще з запровадженням церковної унії, тобто десь у середині чи в наприкінці XVII ст. В усякому разі у другій половині XVIII ст. він уже був на Закарпатті вільним.

Досить переконливим аргументом на користь цього твердження може бути свідчення найдавнішої закарпатської рукописної метрики,¹ тобто "Метрики Чернечої гори біля Мукачова за 1727–1816 роки". Записи новонароджених, тобто хрещених, у цій метриці вже не відповідають у часі церковним святам. Так, наприклад, 1727 року на день святої Єфімії новонароджену названо Софією; 1785 року на день святого Федора новонародженого записано Андрієм. 14 листопада 1745 року новонародженого записано Михайлом, хоч день святого Михаїла

¹ Державні метрики на Закарпатті, як і на території всієї Угорщини, заведено аж у кінці XIX сторіччя. За одними даними [Pallas IV 599], вони ведуться з 1886, а за іншими, більш об'єктивними [Gutenb IV 2], аж із 1894 року.

припадав не на 14, а на 8 листопада. Отже, у XVIII ст. вибір імені для новонародженого на Закарпатті від церковного календаря у принципі вже не залежав.¹

Про умови надавання імен до XVIII ст. у нас прямих даних із Закарпаття немає. Проте є факти, які підказують, що раніше тут, як і на інших землях, заселених українцями православного віросповідання, це надавання було регламентоване церковними святцями. Своєрідним відгомонам тих далеких часів є, наприклад, т. зв. патронні імена. Релігійні батьки ще донедавна, а часом навіть у наші дні, своїй дитині, як правило, надавали ім'я того календарного святого, під час святкування якого дитина народилася: народиться дитина "на Йур'а" – назвуть *Йурком*, народиться "у Микол'их", тобто за кілька днів "до Микол" чи після них, – буде *Миколою* і т. п. Отже, найменування на на світ принесе, такий же йй іза принципом: "Йакóйе имн'а з собов д'іти "дати². Правда, до уваги бралися при цьому не всі святі, а тільки конфесіональні, тобто ті, які церква відзначала як свята. Недаремно такі імена, як *Васіл'*, *Ив́ан*, *Ил'ко́*, *Йу́ра*, *Микúла*, *Миха́йло*, *Па́вел*, *Петро́*, *Ште́фан*, *Анна*, *Ма́р'а*, *Ма́гда*, *Оле́на*, *Лисаве́та*, ще й понині належать на Закарпатті до найпопулярніших.

Не обходилося й без примусовості. Особливо відчутною була ця тенденція у 20–40 роки нашого сторіччя на Хустщині та Тячівщині, коли населення ряду сіл у цих районах (Драгово, Копашново, Теремля, Чумальово та ін.) переходило з унії на православ'я. Прагнучи відмежуватися від уніатів чи навіть протиставитися їм, деякі православні священики самовільно надавали селянським дітям такі імена, які серед уніатів цієї місцевості не функціонували. Вибираючи ім'я новонародженому, священослужитель користувався церковним календарем. При цьому виходив або з того, якого дня народилася дитина, або з того, на якій сторінці розкрився священикові календар під час хрещення дитини. Таким чином у цих селах з'явилося багато біблійних, переважно старозавітних, імен типу *Авраам*, *Вен'амін*, *Герасім*, *Давід*, *Дамн'ан*, *Инокéнтій*, *Йелисéй*, *Йов*, *Лазар'*, *Мака́рій*, *Наза́рій*, *Пантелеймо́н*, *Парфе́ній*, *Саватій*, *Самуї́л*, *Саха́рій*, *Серафі́м*, *Соломо́н*, *Філімо́н*, *Верса́вія*, *Гликéрія*, *Діонісі́я*, *Йофросі́нія*, *Ма́кріна*, *Рахі́л'а*, *Ребе́ка*, *Саломі́я*, *Тайі́са*, *Февро́нія* та ряд інших.

До насилля у виборі імені для новонародженого іноді вдавалися й уніатські священики. Найчастіше таке зловживання

¹ В угорців як католицького, так і протестантського віросповідання вільний вибір для новонародженого діяв ще до XVI ст. і раніше [KaSz-I 81].

² Пор. у поляків: dziecko przynosi sobie imię [TapolN 27].

своїми правами вони проявляли до позашлюбних дітей. Наперекір волі матері-покритки уніатський священник спеціально підбирав для позашлюбної дитини якесь глузливе, неавторитетне, кимось скомпроментоване ім'я, щоб у такий спосіб виділити цю дитину з-поміж інших і присоромити її матір у очах односельців. Так з'являлися по селах імена *Афтанас*, *Базіл*', *Митрофан*, *Никифор*, *Нерон*, *Прокон*, *Йефрім*, *Векла*, *Ганка*, *Мотр*'а та деякі інші ще донедавна.¹

Подібні "вільності" уніатські священники дозволяли собі часом і до дітей непозашлюбних. У селі Колочава, наприклад, уже на початку сорокових років нашого сторіччя священник проти волі батьків охрещував дітей іменами *Віктор*, *Діонізій*, *Мірон*, *Іріна*, *Марта*, тобто іменами зовсім незвичними для Колочави, щоб у такий спосіб збагатити надто мізерний і одноманітний місцевий іменний репертуар.

Та нас цікавить не стільки свавілля духовенства, скільки ті мотиви, якими керувалися чи керуються батьки при вільному виборі імені для своєї дитини у звичайних умовах. Таких мотивів у ХХ ст. було декілька. Якщо виходити не лише з нинішніх узвичаєнь, а й із того, від чого саме залежав вибір імені хоча би протягом останнього сторіччя, то до провідних мотивів найменування треба віднести, принаймні, чотири, а саме: а) побожність чи забобонність батьків, б) родинні традиції, в) визначні чи авторитетні особи та г) вплив часу.² Розгляньмо по черзі кожний із цих мотивів.

а) Побожність або забобонність батьків. Як уже **ззначалося** вище, простий закарпатський селянин ще донедавна **обирав** для своєї дитини здебільшого те ім'я, яке "сама дитина **принесла** з собою своїм народженням": дитині давали, як правило, **ім'я** того календарного святого, пам'ять якого під час її народження **шанувала** церква. До календаря заглядати майже не доводилося, **бо** кожний знав, що у січні такими святими є *Стефана* і *Васіл*'а, у **травні** – *Йур*'а, у липні – *Івана*, у серпні – *Ил*'а, у листопаді – *Михайла*, у грудні – *Миколи* і т. п. Релігійні люди в цьому узвичаєнні **вбачали** якийсь неписаний закон, за яким кожна людина не просто **повинна** мати свого патрона, тобто покровителя чи охоронця серед **лику** святих, що вона вже народжується з ним. Серед сільського **населення** цей мотив донедавна мав ще сильну традицію, проте **упродовж** останніх років у міру піднесення свідомості народних мас і **поступового** відходу їх від релігії він швидко поступається перед **іншими**. У наші дні ним керуються лише надмірно богобоязливі та **сектанти**.

¹ У селі Скотарське вже у ХХ ст. один піп назвав байстрюка іменем *Вараківба*.

² **Майже** ці ж самі мотиви є визначальними в наш час у чехів [SvoStá 307–311] та в **угорів** [Büki].

У деяких селах донедавна тримався звичай надавати дитині ім'я того святого, якого в даному селі відзначали на храм церкви. Цим пояснюють, наприклад, що у с. Білки дуже поширене ім'я *Петро* (храм церкви там справді на *Пётра*), у с. Чертеж дуже поширене ім'я *Михайло* храм церкви там справді на *Михайіла*) і т. ін.

Поряд із релігійними узвичаєннями, у багатьох селах Закарпаття, а в верховинських поготів, до останнього часу якось співіснували й деякі забобонні обряди й звичаї, пов'язані з надаванням імен. Деякі з цих звичаїв дуже давні і сягають ще дохристиянських часів, а засновані на вірі в магічну силу імені. Зрозуміло, що люди, які вірять у силу цих звичаїв чи ефективність обрядів, зберігають їх, як і всяке табу, в таємниці. Нам удалося виявити два такі звичаї, пов'язані з забобонними мотивами найменування.

Одним із таких поширених звичаїв був звичай продавання (чи купування) кволої дитини та надавання їй охоронного (заклинального) імені з метою врятування її від смерті чи від якогось іншого лиха. Деталі цього обряду такі. Мати, в якій систематично вмирають діти, за якусь незначну символічну суму (за монету) умовно продає свою хвору дитину багатодітній знайомій (кумі, тітці, подрузі), у якій діти здорові і не вмирають. Таємно від інших людей уночі рідна мати передає свою дитину крізь хатне вікно на подвір'я "купувальниці". "Купувальниця" відносить дитину кудись (на цвинтар, на перехрестя, до млина), ворожить, після чого приносить її знову і повертає справжній матері. Лише на цей раз дитину передає вже не крізь вікно, а через хатній поріг. При цьому рідна мати дитини промовляє приблизно так: "Віднині ти вже не моя дитина, а тітчина чи кумина; я лише годуватиму тебе своїми грудьми". Смісл ворожіння в тому, щоб обманути злого духа: відвернути його згубну силу від рідної дитини. По деяких селах дитину під час ворожіння перейменовували (скажімо, з *Петрика* на *Василька*), і з того часу як домашні, так і сусіди дитину називали вже тільки цим новим для неї іменем. У с. Руська Мокра, наприклад, перейменовували *Йура Кост'яка* на *Йосифа Кост'яка*. Мета обряду купування та продавання в такому випадку зводилася до того, щоб переконати "нечисту силу" в тому, що в даній сім'ї вже немає тої дитини, яка там була до цього, а є якась зовсім інша. Однак частіше таких "проданих" чи "куплених" дітей по селах називають просто *Проданами*. У селі Пилипець, наприклад, колгоспника *Василя Кривку* всі знають не *Василем*, а *Проданомчуть*, б'о, у селі Рипинний "Николу Л'опка вс'і Проданом кли го", у селі Голятин допродали *Василя Козака* навіть звертаються "Продане!", а у с. В. Студений мало хто й знає, що офіційне ім'я *Продана Кополовця* – *Василь*. У селі

Березово навіть працівники сільської ради не могли нам назвати офіційних імен *Тегзи Продана Васильовича* і *Турдая Продана Івановича*, хоч і перші і другі в селі є старожилами. Довелося заглядати в погосподарські книги, щоб установити, що офіційне ім'я першого *Продана* – *Михайло*, а другого – *Онуфрій*. У селі Келечин навіть циган мав ім'я *Продан*. Живої людини з офіційним іменем *Продан* знайти на Закарпатті нам уже не вдалося. Зате по батькові від цього імені (*Проданович*, *Проданівна* чи *Проданів* – останнє в давніших записах) ще можна знайти і в сучасних офіційних документах. Так, у селі Завадка на Воловеччині живе і в погосподарських книгах та у списках виборців записана колгоспниця *Курах Марія Проданівна*, а в селі Калини на Тячівщині – колгоспниця *Дьолог Марія Проданівна*. У двадцятих роках у селі Кичірний на Воловеччині вмер *Цап Михайло Проданів*. Старожили східних і центральних районів області пам'ятають ще багатьох людей із іменем *Продан*. Та й територія побутування цього імені в минулому була значно ширшою. Як офіційне ім'я *Продан* часто виступає в закарпатських пам'ятках XVIII ст., зокрема в районах на схід від річки Латориця. У матеріалах В. Бийлаї ім'я *Продан* має понад 30 осіб. Записи людей із цим іменем знаходимо і в інших джерелах. Ось кілька прикладів. У записі з села Розтока Воловецького району за 1764 рік читаємо: *Дмитрий Рошко обыватель ростоккый с женою своею Марією и сыномъ своим Проданомъ купиль сіе евангеліе* [Сахан 83]. Інші приклади: *Prodan Hatykovics* – кріпак із села В. Водяне за 1720 рік [Bélay 121], *Prodanus Prodanecs* [Bélay 144] і т. п.

У ті часи ім'я *Продан* побутувало й у районах, далеких від Карпат. Так, у наддніпрянських козацьких реєстрах 1649 року фігурує козак на ім'я *Проданъ Самовский* [Бодян 174]. Побутувало це ім'я, як і сам звичай продавання дітей, і в інших районах України [ДзеКон 29–30]. Знали його також румуни і серби [Богдан 269]. Болгари його знають і в наші дні [ИлХуб 26]. Про звичай продавання дітей у польських циган згадує Т. Побожник [Робоžн 329]. Про обряд продавання та купування дітей на Україні вперше згадує мабуть, В. Охрімович [Охрим 390]. Із російських дослідників згадує про нього О. М. Селищев [Селищ 142].

Можна б припустити, що на Закарпаття ім'я *Продан* було занесено валаською колонізацією. Проте оскільки серед кріпаків замку Красна ім'я *Paradan* виступає вже в 1219 році [RegVar 44–45], тобто ще до початку валаської колонізації, то більш імовірно, що цей релікт спільнослов'янського іменного репертуару принесли на Закарпаття ще перші слов'янські поселенці, які ще в першому тисячолітті н. е. осіли на південних схилах Карпат.

У деяких селах Мукачівщини (Бабичі, Завидово, Станово) про таких "проданих" дітей кажуть не "продан" чи "проданець", а "купл'у́н"; подібно до того, як про позашлюбних та підкинутих кажуть "на́йден", "на́йденка". Один із працівників Бабицької сільради сказав нам ти д'іти". Слова "купл'у́н"; таке: "їа то́же купл'у́н, бо у ма́мы не хо́т'їли бы "на́йден" у ролі особових імен на Закарпатті тепер уже не вживаються, хоча у деяких слов'янських народів, наприклад у болгар, імена *Купен* і *Найден* уживані й тепер [ИлХуб 23, 25]. Відомі вони були і в різних районах давньої Русі [Селищ 136, 142; SvoSta 45].

Звичай "продавати" чи "купувати" кволіх дітей поширений і в румунів (див. [Селищ 142]), у тому числі і в закарпатських, лише останні в таких випадках дають дітям спеціальні імена *Лу́пу* "Вовк" та *У́рсу* "Ведмідь". Так, наприклад, у селі Біла Церква на Рахівщині ще й тепер живе колгоспник *Мойш Лу́пу Іванович* 1895 року народження. Угорці в таких випадках донедавна ще давали дітям ім'я *Farkas* "Вовк" (див. [KaSz-1 102–104]), а місцеві євреї – ім'я *Wolf* – ід. Один із таких Волфів – *Волф Мермелштайн* – і тепер живе в с. Нересниці. У давніші часи такі імена перекладалися з мови на мову. Пор. запис 1632 року *Czinczas Farkas* (Lupul) із села Джулушті [Beláú 142]. Правдоподібно, сучасні закарпатські прізвища типу *Вовк*, *Медві́д'*, *Барáн* і т. п., як і особові назви XIII ст. типу *Volcu*, *Vys*, *Poznan*, *Peruen*, *Ruska*, первісно були не прізвиськами, а звичайними слов'янськими іменами дохристиянського походження.

Іншим звичаем, що базувався на вірі в магічну силу імені, було повторне використання того ж самого імені в родині для двох різних дітей. У результаті цього ще й у наші дні в поодиноких селах серед дітей одної і тої ж родини можна зустріти по дві *Христі́ни*, по дві *Га́н'ї* і т. п. Повторне використання того ж самого імені для двох живих дітей одної родини практикувалося лише в багатодітних сім'ях. Так, наприклад, у родині Сметанюків (с. Костилівка) серед 15 дітей є дві *Марі́ки* – велика і мала; у багатодітній родині Чендеїв (с. Нересниця) були два *Івaны*; у селі Присліп (Міжгірщина) в трьох родин є по дві *Марі́ї*; у с. В. Бистрий – дві *Анны*, а в селі Пилипець в родині Остахів серед сімох дітей є дві *Анны* і дві *Ма́р'ї*.

Повторне використання одного імені для двох братів чи двох сестер різні батьки пояснюють неоднаково: одні – бідністю іменного репертуару і небажанням давати дитині таке ім'я, якого ще в селі немає; інші пояснюють, що це ім'я, мовляв, чимось припало їм до душі. Але відверті розмови з людьми старшого віку переконали нас у тому, що в повторному використанні того ж самого імені для двох дітей одної родини батьки вбачали магічну силу. Забобонні багатодітні батьки вдавалися до цього прийому як до засобу, що мав припинити дітонародження, і вірили, що після такого акту в їх сім'ї більше вже не народжуватимуться діти. Цей звичай поширений не

тільки на Закарпатті. Він відомий, наприклад, і болгарам, які за таких умов новонародженій дівчинці давали ім'я *Доста*, а хлопчиків – *Достан* [ИлХуб 7, 20].

Та навіть ті особи, які вірять у магічну силу цього звичаю, призначення і ефективність його коментують по-різному. Наприклад, у селі Новоселиця Міжгірського району в дев'ятичленній сім'ї Юрія Черничка, окрім матері *Анни*, є ще дві дочки *Анни* (власне, *Анна* та *Анц'а*). Старожили цього села переконували нас у тому, що молодшу дочку *Анцею* назвали з тим, щоб у сім'ї більше дівчат уже не народжувалося, а щоб народжувалися хлопці. Цікаво відзначити, що повторне надання того ж самого імені двом братам на Закарпатті спостерігається надто рідко. У багатьох селах пояснюють, що повторне надання того ж самого імені в одній сім'ї здійснюється для того, щоб ця дитина вмерла. Ще в інших селах, навпаки, вважають, що повторне ім'я серед дітей одної родини – це засіб забезпечення міцного здоров'я цій дитині. Та які вірування не ховалися б за цим звичаєм, треба визнати, по-перше, що сам звичай дуже давній, а по-друге, що він мав гальмуючий вплив на розвиток місцевого іменного репертуару. У наші дні до цього забобонного прийому на Закарпатті вже майже зовсім не вдаються.

Відсутній на Закарпатті й протилежний звичай, який полягає у надаванні одній дитині двох різних, тобто подвійних імен. Ті декілька прикладів, які нам удалося виявити (наприклад, *Андріяна-Єва*, *Марія-Наталя*), стосуються лише інтелігентських сімей, що мають близькі родинні стосунки з католиками. Села цей звичай дотепер майже зовсім не торкнувся. Тому трохи насторожують приклади, що їх наводить О. Петров із села Рускова за 1773 рік: *Botiz Pavel-Prikop*, *Jurika Andrej-Alexa*, *Babics Jon-Szimjon* [ПеПред 308]. Своє підозріння стосовно подвійності цих імен базуємо на тому, що марамороське село Рускова у XVIII ст. було уніатським, раніше – православним, а сама мода з подвійними іменами йшла, як відомо, не зі сходу, а з католицького заходу. В угорців звичай надавати подвійні імена поширився з XIX ст. [KaSz-1 110–111].

Дещо частішими є випадки, коли дитину в церкві охрестили одним іменем, а поки пішли реєструвати в нотаріальну метрику, то батьки вже передумали і назвали дитину іншим ім'ям. У такий спосіб за церковним записом дитина має одне ім'я, наприклад, *Ірина*, а за нотаріальним – інше, наприклад, *Надія* (Доманинці).

б) Родинні традиції. Родинні традиції – це другий визначальний фактор, що впливав і далі впливає на вибір імен, а разом з цим і на їх певну консервацію. Правда, за ступенем актуальності в наші дні, а великою мірою і в минулі десятиліття, його треба б поставити на перше місце. Полягає цей принцип у тому, що дитині дають ім'я одного з батьків чи близьких родичів. У селянських сім'ях першого сина часто називали

іменем батька, а першу дочку – іменем матері. Пор., наприклад, у с. Розсішка подружжя Василя і Марії Копичів назвали своїх дітей *Василем* (1959 р.) та *Марікою* (1961 р.). На питання "Чому це так робиться?" одні відповідають, що це просто такий давній звичай, а інші пояснюють, що хтось із дітей повинен прямо продовжувати батьківський рід. Саме тому на Закарпатті так багато *Іванів Івановичів, Василів Васильовичів, Павлів Павловичів* і т. д. Нерідко дають дитині ім'я діда чи баби, щоб у такий спосіб зберегти пам'ять про них. До уваги часто беруться й імена інших родичів (дядька, тітки, прадіда, прабаби...), зокрема, якщо ці родичі вигідно виділялися чимось (силою, вродою, розумом, вчинками...) на фоні інших знайомих. Чи ці родичі ще живуть, чи вже помиралі, – принципового значення немає. У ряді випадків новонародженому спеціально дають ім'я померлого брата, сестрички, але цей звичай на різних територіях пов'язаний з різними віруваннями в те, чи цьому новонародженому жити чи вмерти.

Звичай надавати синові батькове ім'я на Закарпатті має вже довгу традицію. Порівняймо для прикладу два записи за 1648 рік. У селі Розділля на Воловеччині записані кріпаки *Kerczan Vaszil* і *Kerchan Vaszil iunior* [Maksay 533], а в селі Латірка – кріпаки *Maszallouich Ivan* та *Maszallouich Ivan iunior* [Maksay 541].

в) **Вплив часу.** Нерідко батьки не можуть назвати конкретного мотиву, яким вони керувалися при виборі імені для своєї дитини. У таких випадках здебільшого кажуть, що це ім'я просто приємне, милозвучне, за що, власне, й дають його всі своїм дітям. Отже, йдеться про якийсь "колективний смак", про те, що чимось подобається громадськості певного часу, про якусь моду, хоч до явищ моди мовці ім'я не відносять. Як і всяка мода, мода в надаванні імен є досить примхливою, і не завжди вдається встановити її рушійні сили. Однак вирішальними факторами в цих змінах є, мабуть, культурно-історичні та естетичні: чим багатше на економічні, політичні та культурні події життя народу, тим помітніші зміни в його іменному репертуарі. Цим пояснюється те, що протягом XVIII–XIX ст. у складі імен закарпатських українців не сталося якихось серйозних зрушень, але цим пояснюються й ті бурхливі зміни, що відбувалися в закарпатоукраїнському іменному репертуарі після Жовтня.

Жовтнева революція в Росії і пожвавлення суспільно-політичного життя на Закарпатті після розпаду Австро-Угорщини, зокрема піднесення культурного рівня і національної свідомості населення, принесли на Закарпаття цілий ряд нових для цієї місцевості імен: *Богдан, Борис, Волód'а, Йгор', Йарослав, Мирослав, Тарас, Віра, Зірка, Маріна, Л'уба, Над'а, Наталка, Одárка, Оксана, Ол'га, Орис'а, Тán'а* та деякі інші. Інтелігенція, зокрема вчителі, все

частіше дає імена своїм дітям на честь видатних синів українського народу (*Тарас, Богдан* – на честь Шевченка і Хмельницького), імена відомих літературних персонажів (*Наталка і Петро* з п'єси І. Котляревського "Наталка-Полтавка", *Оксана* та *Андрій* за оперою Гулака-Артемовського "Запорожець за Дунаєм"). Доречно нагадати, що за угорсько-фашистської окупації надавання дітям таких і подібних імен на Закарпатті розцінювалося як своєрідний вияв протесту проти національного й соціального гноблення.

Ще істотніші зміни у складі імен на Закарпатті сталися після визволення Закарпаття та возз'єднання його з Україною. Уже перші роки після визволення позначилися значним припливом нових для Закарпаття імен та актуалізацією кількох імен із числа традиційних. Спочатку процес активного оновлення репертуару зачепив лише інтелігенцію, але невдовзі, особливо за останнє десятиріччя, він охопив усі соціальні верстви населення. Серед дітей, які народилися після війни, все частішими й частішими є імена, яких до возз'єднання Закарпаття тут зовсім не було. За останні двадцять років на Закарпатті увійшли до вжитку такі імена, як *Анатолій, Валентин, Олег, Галина, Зоя, Лариса, Леся, Люда, Мирослава, Світлана, Тамара* та деякі інші. Так само, як і в інших областях Західної України [КраМов 97], особові імена дітей шкільного та дошкільного віку досить помітно відрізняються від імен людей старшого покоління.

Дедалі більший агітаційний вплив на поширення нових (модних) імен має художня література, кіно, а особливо популярна пісня. Так, не можна не відзначити, що в тридцяті роки багато батьків назвало своїх дочок Ксенями під впливом пісні "Гуцулко Ксеню". У наші дні подібну роль зіграла відома пісня М. Сабаша "Марічка". Під впливом творів художньої літератури та кіномистецтва в деяких сім'ях з'явилися імена *Петро* і *Наталка*, у інших – *Роман* і *Франческа* (В. Бичків).

Певну роль у виборі та поширенні імен відіграє й естетичний фактор. Однак визначити моду в іменах лише як щось естетичне не можна: такі естетичні категорії, як гарне, приємне, лагідне, милозвучне, різні люди сприймають неоднаково. На наше неодноразове питання "Чим краще ім'я Оксана від імені Єлизавета?" селяни здебільшого відповідали, що перше якесь приємніше, тепліше. Дехто додавав, що воно зручніше, бо коротше. А вчителі звертали увагу ще й на те, які пестливі варіанти має це ім'я, як гармоніюватиме воно з відповідним прізвиськом та з іменем по батькові.

Мода в надаванні імен майже ніколи не є повсюдною. У кожній місцевості діють якісь локальні фактори, які чинять їй протидію. У кожному населеному пункті за традицією розрізняють імена авторитетні та імена неавторитетні, тобто імена чимось нижчі. Так, наприклад, власні імена *Васіл', Олєкса, Га́фа, Полан'а*, що

поширені майже на всій території Закарпаття, на Ужгородщині вважаються неавторитетними і тому дітям не даються. Місцеві селяни пояснюють, що ці імена не тутешні, а верховинські чи навіть польські. На Міжгірщині таким неавторитетним іменем вважається *Вékла*. У поодиноких селах району *Векла* вживається як своєрідний апеллятив із значенням "тупоумна та ще й ледача жінка" (пор. східноукр. *Гатка*).

Протидією при поширенні імені часто буває й те, що в селі ще пам'ятають особу, яка чимось (ганебним вчинком, психічною чи фізичною ненормальністю) знецінила чи "опоганила" це ім'я. Так, наприклад, у селі Стройно колгоспник І. І. Фалес з приводу цього сказав нам таке: "У на́шому сел'ї був йедён придурковатый Гриц' та прозváли го Гриц'óвба. Ис то́го ча́су б́ўлше не дав́ут' в го". У селі Іза після того, як одна́д'їт'ом имн'á Гриц', бо Гриц'óвба змерзи з *Тетян* повісилася, більше це ім'я не дають нікому. У селі Розсішці після того, як у одного з учителів хлопчик *Тарас* виявився глухонімым, більше ніхто не наважився дати це ім'я своїй дитині. На Ужгородщині після того, як у тридцятих роках ходив по селах блазень "*Андрій* із ба́сами", ніхто свою дитину не називає *Андрієм*.

Перешкодою на шляху поширення модного імені може бути й те, що в народі воно функціонує і в ролі клички тварини (корови, коня, собаки і т. п.). До таких імен на Закарпатті належать *Бóрка*, *Ві́лма*, *Йу́лка*, *Калі́на* і т. п. (див. [ЧуЗоо 63; ЧуУгім 36; ЧуВенг 177–180]). Зрозуміло, що розсудливі батьки уникають таких імен свідомо, щоб не виставити своїх дітей предметом різних глузувань.

Певний вплив на згортання імен має й такий жанр дитячого віршування, як заримовані іменні дражнилки. На деякі імена складено спеціальні глузливі віршички, якими діти дразнять один одного. Наприклад: *Йу́рку, ма́цай ку́рку!* (Дравці), *Па́вле, ка́чка пла́вле* (Горонда), *Пе́тре, свин'á ти крékне, йак с'а б́уде поросі́ти, пой йі за хвуст тормосі́ти* (Середне), *Йу́ла – кобу́ла псо́ви йáйца наду́ла...* (Баранинці). Серед цих дражнілок є легкі, пристойні жарти, але є й їдкі, грубі, яких передбачливі батьки остерігаються в той спосіб, що таких імен не дають. Авторами і поширювачами цих мініатюрних заримованих іменних дражнілок є, як правило, малі діти. У зв'язку з цим треба погодитися з тими польськими дослідниками, на думку яких аналогічні заримовані прізвиська до імен, тобто дражнилки, можуть придатися при вивченні історії народної поезії та віршування [ТаролN 28].

Ще одним фактором, який впливає на обмеження іменного репертуару, є тенденція до уникнення омонімії між іменем та прізвищем: у тих селах, де імена типу *Василь*, *Гаврило*, *Данило*, *Калина*, *Микула*, *Параска*, *Станко*, *Тимко* правлять за прізвища, вони майже ніколи не даються новонародженим як імена.

г) **Визначні та авторитетні особи.** Близьким до описаного тільки що мотиву є звичай називати дітей іменами авторитетних

осіб. Найчастіше цей звичай виражається в тому, що батьки називають дитину іменем свого доброго приятеля, іменем близького друга дитинства, хорошого знайомого. Буває й таке, що самого носія імені батьки особисто й не знають, але обирають його ім'я за його славу, за його авторитет, а то і з розрахунком на певну вигоду. Так буває, зокрема, з іменами видатних державних, культурних, наукових діячів. У такий спосіб після польоту Ю. Гагаріна в космос значно зросла популярність імені *Юрій*, а після польоту Ніколаєва і Терешкової деякі батьки назвали своїх дітей *Андріанами* та *Валентинами*, хоч останні для закарпатського іменного репертуару були зовсім новими. Такими авторитетами, на честь яких даються імена, іноді бувають і громадяни іншої країни. Так, наприклад, під час гостювання в нашій країні Фіделя Кастро (1963 рік) ужгородський шофер І. В. Грешко та його дружина, що працює вчителькою, назвали свого сина незвичним для Закарпаття іменем *Фідель* на честь кубинського революціонера Фіделя Кастро.

У роботі розглянуто тільки основні мотиви найменування, які діяли на Закарпатті упродовж останніх десятиріч, хоч поряд із ними подибуються й інші. Із названих чотирьох мотивів у наш час на вибір імені для новонародженого в закарпатських умовах найбільшою мірою впливають родинні традиції та мода часу. Правда, у різних соціальних верствах ці мотиви реалізуються неоднаково.

Про мотиви надавання імен на Закарпатті в період появи найдавніших писаних пам'яток у нас прямих даних немає. Однак семантичний аналіз апелятивів, що лягли в основу найдавніше зафіксованих слов'янських імен на Закарпатті, а також зіставлення їх із тогочасними іменами інших слов'янських територій дають підстави робити певні припущення про принципи надавання імен на Закарпатті в ту пору.

Визначальними чинниками при виборі імені для новонародженого в давні часи за цими даними були такі:

1. Зовнішні ознаки або внутрішні властивості самої дитини. З імен XIII ст. до цієї групи можна віднести *Billa, Boutun, Bulsuh, Burz, Visata, Hubec, Karachun*, а також імена *Neuca, Zavida, Leva, Poznarus*, якщо останні не є закликальними. З імен XIV ст. сюди належать *Bylk, Karachun, Milota, Rusca, Stroya, Charnuch*, з XV ст. *Welychko, Welchuk, Wytkos, Holababa, Holych, Neg, Zwetko, Chernyk*, а з XVI – такі, як *Bilano, Welyczko, Kwetho, Kalyn, Codre, Malat*.

2. Обставини народження дитини, зокрема час або черговість її появи в сім'ї. З імен XIII ст. такими є *Pentek, Zobotha, Peruen, Pers, Drug*, із XV ст. *Zymo*, а з XVI – *Ozima*.

3. Внутрішнє оціночне (схвальне чи несхвальне) ставлення батьків до самого народження дитини. У XIII ст. такими іменами є *Myl, Mylas, Nemul, Never, Netha, Saden, Hothen*, у XV – *Zdyan* та деякі інші.

Зазначені способи називання людей, що діяли в минулому, дуже нагадують собою сучасні принципи номінації, що діють і тепер у галузі закарпатської зоонімії. Порівняймо сучасні закарпатські клички свійських тварин, що дані за зовнішніми ознаками їх носіїв (*Білуна, Гóрба, Безвухán'а, Вучкán'а, Голубéша, Кúдріш, Крут'а, Лáбуш, Крác'а, Малúшка, Цвітол'а, Черна́йа, Шут'ак...*), за їх внутрішніми властивостями, темпераментом, звичками (*Благúша, Буйána, Дикúл'а, Чóрт'ій, Мúдр'а, Нанúда, Ревéта...*), за обставинами народження, зокрема за часом та місцем їх появи на світ (*Вечер'ána, Зимúл'а, Первúша, Пйатóха, Трет'áчка, Субот'éна, Луж'énка, Нáйда, Пол'ána, Полонінка...*), за ставленням найменувача до тварини (*Кобыздóх, Нетák, Непитáй...*). Детальніше про принципи номінації в закарпатській зоонімії див. [ЧуЗоо 61–63; ЧуВенг 177–181].

Поряд із названими вище трьома, в давні часи діяли й інші принципи найменування людей. Декотрі з них спиралися не стільки на констатацію характерних рис, властивих дитині, скільки на бажання батьків (найменувачів) бачити свою дитину саме такою, а не якоюсь іншою. Звідси й імена охоронні, побажальні, заклиналні. Звичайно, відтворити в наш час вірування і спосіб мислення наших предків XIII ст. нелегко, але сумніву немає, що надавання імен у ту пору було тісно пов'язане з різними язичницькими віруваннями. Якщо у XX ст. за іменем деякі люди ще вбачають надприродну силу, вірять у те, що між людиною та її іменем існує нерозривний зв'язок, що ім'я спроможне впливати на риси людини, на її приналежність, здоров'я, щастя і долю, то у XIII ст. такі вірування, безперечно, були ще живими (див. ще [RoStru, Kálmán]).

На думку Яна Свободи [SvoSta 44], до таких побажальних чи заклиналних імен належали, в першу чергу, імена з назв спорідненості. На Закарпатті у XIII ст. такими могли бути *Babuci, Bratus, Deduhan, Dedus, Didou, Unuca*, у XIX ст. – *Bratha*, а в XVI – *Mozyun*. Вони мали передавати властивості предків на нащадків або бути своєрідними охоронцями останніх.

З певними віруваннями були пов'язані й інші лексико-семантичні групи імен, а саме:

Назви осіб за їх віковими особливостями: *Detusa, Iuna, Maladik* (XIII ст.);

Назви осіб за їх соціальним станом та професією: *Vojvoda, Pastuh* (XIII ст.);

Етноніми: *Polouc, Rosa, Rusca, Uruz, Vgrun* (XIII ст.), *Ugrin, Polyan, Lachk, Rusca* (XIV ст.), *Vlasin, Lachk, Zlav, Slavus, Ugrin* (XV ст.), *Lacz, Lech* (XVI ст.);

Назви звірів та птахів: *Volcu, Vulcanus, Vulchi, Vultuk, Leva, Versa, Suca, Turhus, Chys, Scuca* (XIII ст.), *Merse* (XIV ст.), *Koz* (XVI ст.);

Назви рослин: *Buc, Buchuk, Duba* (XIII ст.), *Korch* (XV ст.);

Назви неживих предметів: *Zub, Sol, Smaragd* (XIV ст.), *Voloz* (XV ст.);

Назви природних явищ: *Moraz, Morus* (XIII ст.), *Morocho* (XV ст.);

Назви абстракцій: *Beda, Golosa, Duh, Krisius, Milozith, Narad, Pomel, Somota* (XIII ст.), *Krich* (XIV ст.), *Huch* (XV ст.).

Трохи окремо стоять двоосновні слов'янські імена, про апелятивне значення яких говорити ще важче.

СЛОВОТВІР ІМЕН

Закарпатоукраїнський іменний репертуар, як і репертуар імен будь-якої іншої місцевості, становить собою відносно відкриту систему, яка повсякчасно реагує на різні культурно-історичні чинники: чим багатше життя народу на культурно-історичні зміни, тим активніше входять до вжитку нові імена і вибувають із нього застарілі.

Поповнення чи оновлення іменного репертуару в наш час, як і раніше, йде головним чином за рахунок запозичень, словотворення та калькування. У доісторичні часи основна роль, безперечно, належала словотворові, але з прийняттям християнства поповнення іменного репертуару у слов'ян, а у східних поготів, здійснюється в основному шляхом запозичення. На долю словотворення в наш час лишилося майже виключно творення експресивних варіантів імен, рідше – творення жіночих імен від чоловічих, тобто фемінізація імен. Справді бо, більшість сучасних нейтральних щодо експресії імен на Закарпатті є ранніми чи пізніми запозиченнями, які з точки зору словотворчої структури на українському мовному ґрунті є нерозкладними. Навіть імена зі слов'янськими основами, яких на Закарпатті всього близько трьох десятків, по суті, теж не є місцевими витворами, а є новими запозиченнями з різних слов'янських мов, у тому числі й української літературної. А ті п'ять традиційних слов'янських утворень, що пережили віки і збереглися на Закарпатті аж дотепер, представляють якраз усі найважливіші структурні способи творення давніх слов'янських імен, а саме: а) антропонімізацію, чи уособлення апелятивів, тобто семантичний спосіб (*Каліна*), б) субстантивацію дієприкметників та прикметників, тобто морфолого-синтаксичний спосіб (*Продан*), в) основоскладання, тобто синтаксико-морфологічний спосіб (*Ладомір*), г) усічення основи, тобто регресивний спосіб (*Борис*) та д) комбінований, тобто регресивно-суфіксальний (*Станко*). У ці п'ять способів без залишку вкладаються не лише сучасні слов'янські імена, а й слов'янські імена з давніх місцевих пам'яток, чи навіть ті імена-слов'янізми, які функціонують серед сучасного угорського населення Закарпаття (*Aladár, Bogát, László, Tihamér*).

Глибший аналіз давніх іменних утворень, гадаємо, виходить за рамки синхронного словотвору і мав би бути предметом етимології чи, принаймні, словотвору історичного. Основне завдання синхронного словотворчого аналізу, як відомо, полягає в тому, щоб виявити в слові його сучасні живі словотворчі частини на фоні його сучасних живих, відчутних нашим мовним чуттям словотворчих відношень і зв'язків із іншими словотворчо та етимологічно зв'язаними з ним словами

[КовОсн 103–111]. Застосування такого підходу до власних особових імен показує, що сфера словотворчого аналізу тут повинна бути дещо звужена. Оскільки серед усіх сучасних імен такі живі складові словотворчі частинки відсутні лише у фемінізованих та емоційно-афективних утвореннях, то іменний словотвір у наших умовах зводиться, власне, до двох питань, а саме: а) творення жіночих імен від чоловічих і б) творення емоційних варіантів імен.

Фемінізація чоловічих імен – давня риса слов'янського (та й не лише слов'янського) словотвору. У сучасному закарпатоукраїнському іменному репертуарі жіночих імен, утворених шляхом словотворчої фемінізації від чоловічих, близько 50 (див. підрозділ "Чоловічі та жіночі імена"). Із фемінізуючих засобів, використовуваних при їх творенні, найвищою продуктивністю відзначається суфікс-закінчення *-а*:¹ *Андрéйа, Богдáна, Васíл'а, Зореслáва, Миколáйа, Мирослáва, Олексáндра, Федóра, Фéd'а, Цíл'а...* Набагато рідше виступають у цій ролі суфікси *-ина, -íйа, -ка*. Порівняймо: *Василíйна, Йулíйна, Стефáнійа, Йога́нка* та деякі інші (див. вище).

Основне місце в іменному словотворі належить творенню похідних варіантів імен, тобто дериватів, зокрема здрібніло-пестливих та згрубіло-зневажливих, у зв'язку з чим це питання розглядаємо окремо.

Вивчення словотвору здрібніло-пестливих та згрубіло-зневажливих варіантів українських особових імен почалося недавно. У працях XIX та початку XX сторіч із слов'янської ономастики є чимало фактів, цікавих спостережень, але в одних із них український матеріал майже зовсім не представлено [MikBil, Гинкен та ін.], а в інших [Сумцов, Охрим, ФранПр] та ін. імена навіть не розглядаються. Уперше до словотвору українських особових імен спеціально звернувся В. Сімович, який на багатому документальному матеріалі висвітлив історичний розвиток деяких типів чоловічих імен. Правда, власні особові (хресні) імена в його працях не завжди відмежовуються від слів таких антропонімічних класів, як прізвища та прізвиська, а нерідко й від звичайних особових апелятивів.

Видатним внеском у розробку словотвору староукраїнських особових імен є праця Л. Л. Гумецької, особливо її "Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV

¹ Назвати цей формант просто суфіксом не наважуємося, оскільки суфіксальною в ньому є лише функція (за його допомогою утворюються нові імена, які належать до зовсім іншої морфологічної парадигми), але поведінка його при словозміні така як і у звичайної флексії (він наявний лише в формі називного відмінка імені, а в решті відмінкових форм відсутній). Детальніше про цей формант див. [КовІм 21. ЧОУс 179]. Зрідка цей спосіб творення діє і в апелятивів [СамРод 18, 19; Л-Вго 214–220].

ст.” та стаття Д. Богдана ”Связь между ономастикой молдавских и украинских актов”. Певне уявлення про структуру українських власних особових імен дає стаття В. І. Чернишова ”Несколько замечаний об украинских и русских именах”. Але словотвір здрібніло-пестливих та згрубіло-зневажливих варіантів сучасних українських особових імен по-справжньому вивчається лише упродовж останнього десятиріччя. За цей короткий час з’явилося декілька статей, виконаних на говірковому та літературному матеріалах, зокрема статті К. М. Лук’янюка, Г. Ф. Шила, І. І. Ковалика та деякі інші. Ці статті переконливо доводять, що вивчення словотворчої структури власних особових імен є важливим як у загальнотеоретичному, так і в практичному відношеннях. По-перше, творення особових імен має ряд специфічних особливостей, якими істотно відрізняється як від творення власних назв інших ономастичних категорій, так і від творення апелятивів. А це означає, що від правильного розуміння їх структури великою мірою залежить правильне розуміння природи багатьох прізвищ, топонімів та інших власних назв. По-друге, глибше вивчення словотворчої структури різних іменних варіантів та їх стилістичного навантаження в загальнонаціональному масштабі могло б внести певні корективи в український іменний репертуар, уточнити деякі випадки українського літературного слововживання і цим самим внести практичний вклад у врегулювання питань сучасної мовної практики.

У цьому підрозділі, як і в інших, головним об’єктом нашого дослідження є сучасні живомовні імена. Однак для глибшого і повнішого висвітлення деяких питань структури закарпатських імен при наявності відповідного матеріалу вдасмося іноді й до історії.

Найвний у нашому розпорядженні фактичний матеріал дозволяє простежити й еволюцію окремих іменних суфіксів, зокрема час їх першої фіксації, продуктивність і локалізацію в різні епохи та деякі інші сторони їх функціонування. Але треба відразу зауважити, що писані пам’ятки, особливо пам’ятки ділового жанру (а в нас вони майже всі такі), дуже неповно і з великим запізненням відображають цю еволюцію, зокрема еволюцію суфіксів суб’єктивної оцінки. Оскільки ділова мова уникає афективно-емоційних засобів, то здрібніло-пестливі та згрубіло-зневажливі суфікси тільки зрідка проникають на сторінки ділових паперів. Перші фіксації таких іменних утворень свідчать, мабуть, не стільки про виникнення нового суфікса, скільки про нейтралізацію його афективно-емоційної функції. Невипадково іменні суфікси, що мають велике емоційне навантаження, або зовсім не відбиті в пам’ятках, або ж фіксуються дуже пізно і надто рідко, хоч у прізвищах ці ж

суфікси фіксуються значно раніше. Говорити про емоційне навантаження деяких давніх суфіксів іноді просто ризиковано.

Особливістю давніх місцевих записів є й те, що в них дуже мало жіночих імен, а здрібноло-пестливих та згрубіло-зневажливих поготів. Багато труднощів зумовлено й великою кількістю різночитань у давніх записах. Так, наприклад, не завжди можна чітко відрізнити в латинських та угорських записах суфікси *-ча*, *-ц'а*, *-ша*, суфікси *-ка*, *-ко*, суфікси *-ук*, *-ок*, суфікси *-ец'*, *-ич* та деякі інші.

У зв'язку з усім сказаним вище при суфіксах указуємо тільки час і місце фіксації, а близькоспоріднені суфікси, які через особливості давньої орфографії важко розмежувати, тут подаємо разом. До уваги беремо тільки ті записи, в яких імена виступають у власне іменній ролі, а не в ролі прізвищотворчій чи прізвиськотворчій, хоч у ряді випадків розмежувати ці класи антропонімів у давніх пам'ятках дуже важко.

Творення нових варіантів власних особових імен в українських говорах Закарпаття тепер, як і раніше, відбувається такими структурними способами:

- а) суфіксальними,
- б) регресивним, або усічувальним та
- в) регресивно-суфіксальним, тобто усічувально-суфіксальним.

Поряд із цими трьома, час від часу діють і такі способи, як редуплікація, тобто подвоювання основи або якоїсь її частини (наприклад, *Л'а́л'а*, *На́на* із *Л'а́на*, *А́нна* чи *Во́ва*, *Д'у́д'о*, *Пі́ні* із *Воло́д'а*, *Д'ур'о́*, *Пі́шта*) та зміна акцентуації (наприклад, *Ва́сил'*, *Ва́с'ко*, *Во́лексун'о́*, *Гри́ц'ко*, *І́ван*, *Миха́йлун'о́* із *Васи́л'*, *Вас'ко́*, *Во́лексун'о*, *Гри́ц'ко́*, *Іва́н*, *Миха́йлун'о*). Розгляньмо по черзі кожний із трьох названих вище основних способів.

а) Суфіксація

Перша характерна особливість суфіксального творення нових варіантів власних особових імен полягає в самому інвентарі суфіксів. Поряд із суфіксами, що вживаються і для творення апелятивів (наприклад, суфіксами *-ик*, *-чик*, *-ец'*, *-ко*, *-ка*), у творенні афективно-емоційних варіантів імен беруть участь також специфічні іменні суфікси (наприклад, суфікси *-с'*, *-ас'*, *-ус'*, *-н'*, *-ан'*, *-ун'*, *-ун'о*, *-ц'*, *-ц'о*, *-'о*, *-аш*, *-іш*, *-уш*, *-урка*, *-ус'а*, *-ис'а*, *-с'а*, *-н'а*, *-ул'а*, *-ц'а*, *-да*, *-ухна*, *-оха* та деякі інші), які апелятивам зовсім не властиві або властиві лише деяким термінам спорідненості чи свояцтва (пор. апелятиви *бабу́л'а*, *бабу́н'а*, *бабу́с'а*, *брат'і́й*, *брат'о́*, *брату́ха*, *брату́н'*, *брату́с'*, *брату́ц'о́*, *д'іду́н'*, *кума́с'*, *куму́ц'о*, *маму́л'а*, *маму́н'а*, *ма́мча*, *сестру́н'а*, *сина́ш* і т. п.).¹

¹ Детальніше про це див. [ЛукСуф 9], а також [TraSlo].

Друга специфічна риса іменної суфіксації виражається в тому, що іменні суфікси можуть додаватися як до повних імен, так і до їх усічених варіантів (пор. *Iván* – *Іванц'о́* та *Мико́ла* – *Ко́ц'о*), чого апелятивна лексика майже не знає, якщо не брати до уваги кількох експресивних слів типу *тюря́га* та деяких дитячих утворень на зразок *на́бка* (набережна), *те́лик* (телевізор) і т. ін.

Третьою своєрідною ознакою іменної суфіксації є те, що афективно-емоціональне навантаження суфіксальних утворень відносно швидко "вивітряється", внаслідок чого серед суфіксальних імен дуже високий процент утворень нейтральних щодо експресії.

Як чоловічі, так і жіночі імена мають у своєму творенні ряд особливостей. У зв'язку з цим кожна з цих двох груп імен розглядаємо окремо.

Чоловічі імена. Для творення здрібніло-пестливих і згрубіло-зневажливих варіантів чоловічих імен українські говори Закарпаття мають багатий репертуар моно- і поліморфемних суфіксів.

Серед суфіксів, що служать для утворення здрібніло-пестливих варіантів імен найпродуктивнішими є такі:

-ко. Додається як до повних, так і до усічених варіантів імен, зокрема якщо ім'я кінчається одним приголосним: *Андрі́йко́*, *Васи́л'ко́*, *Вас'ко́*, *Гаври́лко*, *Грин'ко́*, *Гриц'ко́*, *Дани́лко*, *Дац'ко́*, *Іванко́*, *Іва́с'ко*, *Йо́сипко*, *Кири́лко*, *Лес'ко́*, *Мал'ко́*, *Мат'ї́йко*, *Мигал'ко́*, *Мис'ко́*, *Мит'ко́*, *Мішко*, *Никола́йко*, *Пал'ко́*, *Пет'ко́*, *Романко́*, *Семенко́*, *Фе́д'ко́*, *Фе́дорко́*, *Цил'ко́*, *Штен'ко́*, *Шчефанко́*... Але може додаватися й до такої усіченої частини імені, яка тепер сама як реальне ім'я не вживається: *Данко́*, *Мирко́*, *Симко́*, *Станко́*, *Тимко́*, *То́с'ко*...

Висока продуктивність іменних утворень із суфіксом *-ко* не є специфічною особливістю самих лише говорів Закарпаття. Серед усіх демінутивних варіантів імен утворення з суфіксом *-ко* є найхарактернішими в українській мові взагалі [СімУкр 311–322]. Їх продуктивність в українській мові вища, ніж у будь-якій іншій слов'янській, у тому числі й словацькій, де він також дуже активний [Štolc 69]. Первісна функція суфікса *-ко* справді демінутивна, але, як зазначає Л. Л. Гумецька, відтінок демінутивності утворення з цим суфіксом починають втрачати вже в давньоруській мові [ГумНар 13].

На Закарпатті іменні утворення з суфіксом *-ко* належать до найпродуктивніших уже з найдавніших часів. У місцевих латинських документах цей суфікс виступає аж у сімох графічних варіантах (*-ко*, *-ка*, *-ку*, *-к*, *-с*, *-са*, *-си*), що нерідко заважає відрізнити його від інших суфіксів, зокрема від суфікса *-ка*. Перші записи імен із цим суфіксом представлені вже в найдавніших місцевих пам'ятках басейну верхньої Тиси. Ось кілька таких імен першої половини XIII ст. із комітатів Берез, Угоча, Саболч, Сатмар та прилеглих до них:

Banko, Bozk, Buchiku, Volotku, Gyurca, Johanca, Lesc, Mescu, Pasca, Ruska, Senka [RegVar], *Ivanka* [Györf 529]. У XIV ст. такі утворення фіксуються часто в західних районах: *Dank, Lachk, Iwanka* [Nagy-1]. Але є вони й на південному сході: *Jurk, Rusca* [Györf 540–542], *Pesko* [Дэже 44], *Belk, Bank* [Bélay 139–193]. За XV ст. найбільше прикладів приносять пам'ятки Марамороша: *банко, левка* [Русан 133], *Vlajko, Nanko, Ivasko, Iwanko, Ianko, Jechk, Laczko, Manko, Michalka, Pasko, Ztechk* [Bélay]. Є вони й на Ужанщині та Земплинщині: *Welychko, Huresko, Demko, Desko, Zwetko, Zwatko, Iwko, Liko* [Nagy-1]. Ще більше прикладів приносять пам'ятки XVI ст.: *Wasiko, Hryczko, Danko, Iwasko, Liko, Jwrko, Myhalko, Szynko, Fetyko* [UetC 53–12].

-ка. Додається тільки до імен на *-а*: *Волод'ка, Лучка, Микитка, Микұлка, Мішка, Николка, Никорка, Савка, Фёд'ка, Федорінка*. Якщо ж основа такого імені кінчається двома приголосними (наприклад, *Кост'а, Олэкса, Пішута*), то таке ім'я приймає не суфікс *-ка*, а суфікс *-ик*, щоб у такий спосіб уникнути небажаного скупчення приголосних. Звідси: *Костик, Олэксик, Піштик*. Отже, тут, як і взагалі при наявності синонімічних суфіксів, вибір суфікса великою мірою залежить від фонетичної структури вихідного імені, зокрема від характеру кінцевого його складу.

Про давність іменних утворень із суфіксом *-ка* на Закарпатті сказати щось певне важко, оскільки особливості давньої латинської орфографії на території Угорщини не дають можливості відрізнити цей суфікс від суфікса *-ко*. Але й так припускаємо, що перші імена з цим суфіксом треба вбачати вже у записах із Варадинських реєстрів, тобто в записах першої половини XIII ст.: *Myska, Misca, Pouca*. У XV ст. фіксується вже більш певні приклади типу *Marusca* [Bélay 190], а у XVI – *Stojka* [Bélay 133]. Ще більше прикладів із наступних сторіч.

Частина утворень із суфіксом *-ко, -ка* в говорах Закарпаття вже втратила відтінок здрібнілості чи пестливості і тепер виступають як нейтральні щодо експресії варіанти імен (*Данко́, Ил'ко́, Йанко́, Йірко́, Йацко́, Левко́, Мішко́, Мішка́, Мірко́, Палко́, Пан'ко́, Симко́, Славко́, Тимко́, Станко́, Ферко́*), а ті, що ще зберігають цей відтінок, вживаються здебільшого стосовно дітей, хоч іноді супроводять людину аж до її старості.

З метою поновлення відтінку здрібнілості чи пестливості у таких імен використовуються поліморфемні суфікси. З приводу цього дуже доречно зауважує І. І. Ковалик, що "процес нанизування здрібніло-пестливих суфіксальних елементів на словотворчу основу особових імен з метою вираження вищого ступеня здрібнілості чи пестливості ріднить структуру здрібніло-пестливих імен із такою ступінчатою здрібніло-пестливою будовою загальних здрібніло-пестливих назв" [КовІм 221]. На Закарпатті до таких здрібніло-пестливих утворень із поліморфемними суфіксами належать,

передусім, імена з суфіксами *-очко, -ечко, -ечка, -ичка, -очок, -ичок*. Наприклад: *Андрійочко, Іваночко́, Йаночко́, Йурочко́, Никола́йечко, Павлочко́, Сімочко́, Станочко́, Тимочко́, Ферочко́, Шефано́чко, Андрі́йечко, Васи́лечко, Імречко, Йу́речко, Нико́лечка, Иличко́, Йури́чко, Дури́чко, Йовжичко, Ивано́чок, Васи́личок, Мішичок* і т. п.

-ик, -чик. Додаються до таких же основ, що й суфікс *-ко*, тільки суфікс *-чик* не може додаватися до основ, які мають у кінці дві приголосні. Відтінок здібності чи пестливості в утворень із цими суфіксами дещо відчутніший, ніж у утворень із суфіксом *-ко*: *Андрі́йчик, Андру́сик, Васи́лик, Воло́дик, Грі́йчик, Дани́лик, Да́чик, Іва́нчик, Ігна́тик, Йаку́бик, Йура́сик, Йу́рик, Йу́рчик, Йа́нчик, Ко́стик, Ле́сик, Макси́мчик, Мига́лик, Микола́йчик, Мику́л'чик, Миро́нчик, Мі́трик, Миха́йлик, Мі́шик, Никола́йчик, Оле́ксик, Пётру́сик, Рома́нчик, Семн'о́ник, Сі́мчик, Фе́дорик, Ша́ндорик, Шефа́ник...* Зрідка приєднуються ці суфікси до таких усічень, які самі як імена тепер не функціонують: *Бла́жик, Да́ник, Зо́рчик, Ро́мчик*.

У давніх місцевих пам'ятках утворення з суфіксами *-ик, -чик* виступають досить рідко. Із записів XIII ст. можна вказати хіба що на антропоніми *Senyg* [Szabó 383]. У XIV ст. декілька таких імен зафіксовано на Ужанщині та Земплинщині: *Gurek, Zochik, Laduk* [Nagy-1 331, 150]. У XVI ст. вони наявні і в Угочі та в Марамороші: *Welchuk* [Szabó 338], *Vanchuk* [Bélay 137, 213].

У південно-західних районах досить широко представлені утворення з суфіксами *-ц'о, -ц'а*: *Андрі́йц'о́, Васи́л'ц'о́, Гаври́л'ц'о́, Іва́нц'о́, Ігна́тц'о́, Ил'ц'о́, Йури́ц'о́, Мига́л'ц'о́, Мику́л'ц'о́, Нико́л'ц'о́, Сла́вц'о́, Рома́нц'о́, Фе́дорц'о́, Ше́фаниц'о́, Мику́л'ц'а́, Нико́л'ц'а́...* Суфікс *-ц'о* додається також до усічень, які окремо як реальні імена не побутують: *Іва́ц'о́, Ро́мц'о́, Стану́ц'о́* (*Іван, Роман, Станко*). Перші записи антропонімів із цим суфіксом походять із XIII ст.: *Vencza, Duntia* [RegVar]. Пор. ще *Dacso* за 1562 р. [LehAd 76].

Значно рідше в цій функції виступають інші суфікси з елементом *-ц'*, а саме утворення з демінутивними суфіксами *-ец', -ц'*. Перший із них додається до повних імен (*Богдане́ц', Васи́ле́ц', Йакубе́ц', Прода́не́ц'*), а другий – до початкових складів усічених основ: *Гри́ц', Йа́ц', Про́ц', Сте́ц'* (від *Григорій, Яків, Прокіп, Степан*). Перші записи імен із суфіксом *-ц'* на Закарпатті йдуть аж із XV ст.: *Stecz, Stech* [Bélay 139, 210], *Hryz* [Nagy-2]. Приблизно така ж хронологія обох типів іменних утворень і в інших місцевостях України [СімІст 698]. 1390 року на Закарпатті вперше згадується і утворення з суфіксом *-иц'а*: *Balicza* [HodTör 26]. Повторно цей антропонім виступає в кирилівському записі у грамоті 1404 року знову з Грушева: *балица воєвода* [Русан 134].

Не дуже частим є й суфікс *-чо*, який додається як до повних імен (*Д'урчо, Іванчо, Ил'чо, Йанчо, Йурчо, Мішчо, Пал'чо, Томчо, Фєрчо*), так і до механічно усічених їх варіантів: *Ванчо, Данчо, Дєжчо, Їмчо, Симчо, Станчо* (від імен *Іван, Данило, Дєжив, Симн'он, Станко*). Перші випадки його фіксації на Закарпатті йдуть із XV ст.: *Jakcho, Jancho* [Bélay 209]. Крім української, утворення з цим суфіксом характеризують словацький та болгарський іменний репертуар [Šujan 17, KnieRe 64].

До малопродуктивних належать також іменні утворення з суфіксами *-ус', -ус'а, -с', -с'о*. Перші два з них додаються до повних імен (*Ил'ус', Маркус', Митрус', Павлус', Петрус', Павлус'а*), а два останні – до початкових складів їх усічених основ: *Антос', Ивас', Мис', Михас', Стас', Йас'о, Михас'о* (від імен *Антон, Іван, Михайло, Станіслав, Яків, Михайло*).

Малопродуктивними є також утворення з суфіксами *-ун', -н', -н'о*. Перший із них додається до іменних основ, які самі функціонують у ролі імен (*Митрун', Михайлун', Павлун', Петрун', Федун', Штен'ц'ун'*), а два останні – лише до початкових складів їх усічених основ: *Грин', Михан', Штен', Михан'о, Пін'о* (від імен *Григорій, Михайло, Стефан, Михайло, Пішма*).

Ще рідшими є іменні утворення з суфіксами *-ак, -'ак* (*Мисак, Мит'ак, Петрун'ак*) та *-ок* (*Петрун'ок, Сашок*). Перші з них мають виразний відтінок пестливості, а другі вже його втратили. Гіпокористичний суфікс *-ак (-'ак)* у наш час властивий також іменам російським [ПеСлов 308], польським [ТаPolN 17] та болгарським [Горов 421].

У східних районах ще подибуються час від часу демінутивні іменні утворення з давніми суфіксами *-ук, -'ук*. Наприклад, *Митрук, Митр'ук*. Правда, поодинокі з них мають легкий відтінок зневаги: *Мішчук*.

Донедавна вважалося, що найдавнішими прикладами фіксації суфіксів *-ук, -'ук, -чук* є запис *драгомирь иванчук* із закарпатської грамоти 1404 року [Бевзен 118] та записи *Иванчук, Бурчук, Френчук* із молдавських грамот XV ст. [ЧуЧук 70]. Однак виявляється, що є і значно давніші записи, які відсувають існуючу хронологію майже на двісті років назад. Перші такі імена приносять Варадинські реєстри за роки 1213 [Bulsuh, Vituk], 1215 [Suluc], 1217 [Teluc], а також матеріали графа Стараї про кріпаків Ужгородського замку за 1284 рік: *Hustugk* [Nagy-1 30]. Якщо деякі з наведених прикладів XIII ст. можуть викликати сумнів через неточність записів чи непрозорість етимології, то записи XIV ст. таких сумнівів майже не викликають. Ось кілька таких записів XIV ст. з Ужанщини та Земплинщини: *Vančuk* – 1363, *Vučuk* – 1358, *Zowchuk* – 1351 [Nagy-1]. Зрідка зустрічаємо такі антропоніми й на Берегівщині: *Marochuk* –

1353–1358 [LehBer 207, 208]. З записів XV ст. можна вказати на такі: *иванчукь* – 1404 р. та *Vanchoк* – 1412 рік [Bélay 201]. Обидва приклади з Марамороша. Перший із них виступає там і в ролі прізвища.

Здрібніло-пестливого, але нерідко й принизливого чи, принаймні, погордливого відтінку надають чоловічим іменам на Закарпатті суфікси *-ина*, *-инка*. Наприклад: *Андрійчина*, *Василіна*, *Гриціна*, *Іваніна*, *Мигаліна*, *Федіна*, *Шрицінка*, *Федрінка*. Найчастіше аналогічні утворення подибуються в народних піснях, особливо в коломийках (див. ще [НімДов 182]). Перші записи імен із цим суфіксом у південнокарпатських говорах походять із XIII ст. Уже тоді цей суфікс додавався як до чоловічих, так і до жіночих імен: *Vacina*, *Rahina*, *Martina soror* [RegVar]. У XVI–XVIII сторіччях відіменні утворення типу *Кубина*, *Федина* на Закарпатті функціонують у ролі прізвищ [КніеRe 75]. Чоловічі імена з суфіксом *-ина* в ті часи вживалися і в інших місцевостях України [СімІст 702]. Ім'я *Маціна* фіксує Л. Л. Гумецька вже у XV ст.

У коломийках можна почути й утворення від чоловічих імен із давніми суфіксами *-’а(m)*, *-ча(m)*, які в наш час функціонують як іменники середнього роду з відтінком здрібнілості та легкої іронії. Наприклад: *Павл’а*, *Васіл’ча*, *Микұл’ча*, *Мирон’ча*, *Мігал’ча*, *Федор’ча*.

Раніше суфікси *-’а(m)*, *-ча(m)* належали до найпродуктивніших. На перших порах вони виражали демінутивність або пестливість, але з часом спеціалізуються у генонімічній ролі. Додавалися ці суфікси і до повних, але частіше все-таки – до усечених основ. Зазначена обставина, з одного боку, і значні хитання в передачі пом’якшених та шиплячих засобами тогочасної латинської графіки, з другого, не завжди дозволяють реставрувати твірну основу вихідного імені і відмежувати суфікс *-ча(m)* від суфікса *-ша*. До записів XIII ст., у яких можна вбачати суфікси *-’а(m)*, *-ча(m)*, відносимо такі: *Belat*, *Berchea*, *Boncia*, *Mischa*, *Zaulat*, *Marcha* [RegVar], *Mikche* [Nagy-1] та деякі інші.

Набагато переконливіші записи йдуть із XIV ст. При цьому звертає на себе увагу та обставина, що такі утворення тоді, як і тепер, поширені головним чином на заході Закарпаття, зокрема на Ужгородщині та Земплинщині – *Vachoucha*, *Bancha*, *Benche*, *Vanча*, *Jakch*, *Mikowcka* [Nagy-1] і тільки зрідка в центральних районах – *Marocsa*, *Romocsa* [LehBer 93, 672].

У XV ст. декілька таких утворень фіксують східнозакарпатські пам’ятки – *Wanch*, *Wancha*, *Vanча*, *Danch*, *Iwanch* [Bélay], хоч трапляються і в центрі області – *Pethenye* [Szabó 379] і в західних її районах – *Ванч* [ГаУж-1 52].

Із жіночих імен сюди прилягає *domina Paulia* [RegVar].

У коломийках іноді подибуються й імена з пестливим суфіксом *-ул'* типу *Митру́л'*. Можливо, цей суфікс є своєрідним продовженням давнього іменного демінутивного суфікса *-ул'*, принесеного на Закарпаття волохами у XIV ст. Перші записи імен із цим суфіксом на Закарпатті фіксуються пам'ятками XV ст.: *пан радуль* [Русан 133], *Brathol, Danchul, Radol, Thathol* [Bélay]. Приблизно в ту пору цей суфікс відзначається високою продуктивністю і на Буковині [Ярош 313; Богдан 257–266]. У XVI–XVII сторіччях чоловічі імена з суфіксом *-ул* (наприклад, *Dankol, Vaskul, Miczul*) часто фігурують у офіційних документах із румунських сіл Марамороша [Bélay 121, 125].

Серед суфіксів, що надають іменам згрубілого та зневажливого відтінків, на Закарпатті найпродуктивнішими є такі:

Суфікс *-ишче*: *Андрійишче, Василишче, Гаврілишче, Данилишче, Іванішче, Илчйишче, Йирчйишче, Николайишче, Ніко́лишче, Олє́ксишче, Петрішче, Павлішче, Симчйишче, Тимчйишче, Федорішче, Шчефанішче*. У східних та центральних районах Закарпаття цей суфікс тепер є основним засобом вираження згрубілості та зневаги, але ніколи не пестливості. Тому трохи несподіваним нам видається твердження О. М. Селіщева про те, що в давньоруській мові антропоніми з суфіксом *-ище* виражали, мовляв, здрібнілість [Селищ 150]. Це твердження є тим більш несподіваним, що в цьому ж абзаці О. М. Селіщев говорить і про "уничижительность" таких імен. Відчутно зневажливий відтінок імен із цим суфіксом не давав їм можливість потрапляти в місцеві офіційні документи, у зв'язку з чим давніх записів із такими іменами в нас немає. За В. Сімовичем [СімІст 701], перші записи імен із суфіксом *-ище* на території України йдуть із XII ст., і виражають уже в ті часи згрубілість, а не здрібнілість.

Суфікс *-иско*. Своєю функцією і особливостями сполучуваності повністю збігається з суфіксом *-ишче*. Різниця між ними лише в тому, що суфікс *-ишче* має ареал східних, а суфікс *-иско* побутує лише в західних районах Закарпаття. Наприклад: *Андрійіско, Василиско, Дуриско, Іваніско, Йанчіско, Мішіско, Михайліско, Мукуліско, Паліско, Піт'іско, Станчіско, Федоріско*... У південнокарпатських прізвищах цей суфікс представлений лише з кінця XVII – поч. XVIII сторіч [KnieRe 82–83].

Набагато рідше використовується для творення згрубіло-зневажливих варіантів чоловічих імен суфікс *-ило, -іло*, наприклад: *Іваніло, Йанчіло, Йуріло, Митріло, Петріло, Станчіло*. Більшість їх побутує у східних районах області. Відтінок згрубілості в них виразно відчутний, як і в апелятивах із цим суфіксом (пор. *бурміло, громіло, валіло, здоровіло*...). Словотворчий тип імені із суфіксом *-ило* у слов'ян дуже давній (пор. давньоруські *Добрило, Мужило, Негрило, Пестило*,

Путило, Станило, Стромило). Однак непереконливим видається твердження Г. Г. Гінкена [Гинкен 451] і О. М. Селищева [Селищ 148] та Д. Богдана [Богдан 267], згідно з якими імена з суфіксом *-ило* в давньоруській мові мали здрібніле значення, оскільки воно суперечить сучасним живомовним фактам. У давньоукраїнській мові антропоніми з суфіксом *-ило* виражали згрубілість [СімЧол 330–337].

Ще рідше виступають при творенні згрубіло-зневажливих варіантів чоловічих імен у сучасних говорах Закарпаття суфікси *-ета, -ита, -іта*. Наприклад: *Андрі́йета, Іване́та, Пете́рета, Шчефане́та, Пете́рїта, Васил'ї́та*. Перші свідчення з суфіксами цього типу за Карпатами знаходимо вже у Варадинських реєстрах [Плега]. У ролі прізвищ та прізвицьк аналогічні утворення фіксуються південнокарпатськими пам'ятками XVI–XVIII сторіч: *Baliga, Ivaniga, Maliga* [KnieRe 80]. Є вони й серед сучасних прізвищ українців: *Бале́та, Гале́та, Іване́та, Йурце́та...* Є вони і у словаків, наприклад, *Janega* [Holub 192], у поляків, наприклад, *Janiga* [Smocz 348]. На підставі того, що суфікси *-ета, -іта* в українських та словацьких прізвищах XVI–XVIII сторіч мають не щілинне *z*, як це слід було чекати, а проривне *r*, І. Кнієжа робить висновок, що ці суфікси прийшли у південнокарпатські говори з російської мови [KnieRe 80]. Думку І. Кнієжі повторює і Л. Деже. Нам здається, що це твердження І. Кнієжі не має під собою підстав. По-перше, російська мова у XVI–XVIII сторіччях не мала ніякого впливу на українські говори Закарпаття. По-друге, суфікси *-ета, -ита* відомі й закарпатським апелятивам. Наприклад: *барї́та* "здоровило" (с. Рокосово), *здорове́та, пащче́та...* У апелятивів цей суфікс міг постати з *-ека*. Наприклад: *пащче́ка > пащче́та*.

До непродуктивних утворень належать також імена із зневажливими суфіксами *-инда, -ийда, -да*. Наприклад: *Василі́нда, Гриц'ї́нда, Йовжї́нда, Василї́йда, Йа́нда, Ста́нда*. Останні, напевно, пов'язані з чеськими гіпокоризмами *Janda, Standa*. У XVI–XVII сторіччях аналогічні іменні утворення відомі були і в інших місцевостях України [СімІст 700]. Тепер вони живими є у чеській (як здрібнілі) та у польській (як згрубілі) мовах [СімІст 700]. На Закарпатті з цими іменами перегукуються особові апелятиви з пейоративним відтінком *глухе́нда, дури́нда, кривы́нда, нехл'о́йда, сл'іпе́нда, хлопі́нда, хромы́нда*. Ширше представлені утворення з цими суфіксами серед жіночих імен, а також серед сучасних прізвищ і прізвицьк. Прізвища з цими суфіксами на Закарпатті з'являються в XVII ст. [KnieRe 81].

Із згрубіло-зневажливих суфіксів до непродуктивних належать ще такі:

Суфікс -овка: *Гриц'ówka, Дуłówка, Йанkówка, Митрówka*. Імена з цим суфіксом подібуються лише в кількох селах на західній окраїні області. Крім того, що утворює декілька імен із зневажливим відтінком, він уживається також для творення жіночих прізвищ за їх чоловіками (див. вище), а також для творення прізвищ (*Пет'ówka, Салówka, Тимówka, Фед'ówka*).

Суфікс -овба: *Гриц'ówба* (Стройно).

Суфікс -ух: *Андрух* (Лікіцари). В минулих сторіччя аналогічних іменних утворень на Україні було набагато більше [СімІст 702].

Суфікс -'уга: *Андр'уга* (Лікіцари). Перші південнокарпатські антропоніми з цим суфіксом є вже у Варадинських реєстрах: *Deduha*.

Суфікс -ура: *Симчура*. Представлений також у сучасних прізвищах: *Йацура, Коштура, Стегура, Штефура*. Як іменний у XVI–XVII сторіччя уживався і в інших місцевостях України [СімІст 702–703]. Свою активність зберіг він у польській мові [Zarł-1 160].

Суфікс -елко: *Йурелко* (В. Бичків).

Суфікси -ес, -ыс: *Д'уркес, Йанкес, Йурыс* (Ужгородщина).

Суфікс -ей, -ий: *Бадзильій* (Довге), *Василей, Костей* (Буковець). Імена з цим суфіксом властиві були вже давньоруській мові [Селищ 146], давньоукраїнській [СімІст 702], сербохорватській [Maret 99], але не як згрубіло-зневажливі. Пейоративний відтінок у них з'явився, мабуть, під впливом продуктивного типу місцевих апелятивів на зразок *бідей, головей, зайдей, сиротей, сл'иней, торомбей, торбей*. Перша фіксація антропоніма на *-ей* за Карпатами – це запис 1214 р. *Chuley* [RegVar 178]. Тут же за 1219 рік знаходимо і антропонім *Chul*. Сучасні імена *Блажей, Семей* жодного експресивного відтінку вже не виражають.

Суфікс -ішта: *Йуришта, Николішта* (Рахівщина).

Зневагу виражають також іменні утворення з непродуктивними суфіксами *-аш, -іш, -'уша, -ашко, -ешко, -ішко, -ішка*: *Йураш, Йуркаш, Николаш, Петраш, Габріш, Даніл'іш, Д'уриш, Ілліш, Митріш, Пáвл'іш, Пітріш, Фіріш, Пант'уша, Николашко, Андрешко, Андрішко, Петрішко, Михал'ішка*. Правда, частина аналогічних утворень, зокрема імена з суфіксами *-аш, -ош, -уш, -іш, -ша*, можуть виступати і як нейтральні щодо експресії: *Андраш, Іл'аш, Мікаш, Никораш, Петраш, Вен'ош, Тимош, Амбруш, Маркуш, Мэн'уш, Міклуш, Даніл'іш, Дан'іш, Йоніш, Саша*. Імена з суфіксом *-аш*, які на Закарпатті побутують головним чином у східних районах, де часто кваліфікуються як румунські з походження. Однак у румунській мові, як і в українських говорах Буковини [ЛукСуф 10], цей суфікс тепер є згрубіло-зневажливим.

Безперечно, з огляду походження наведені тут іменні суфіксальні утворення з елементом *-ш-* не є однорідними. Серед них можливі і румунські, і угорські, але переважають, звичайно, українські утворення. Імена з суфіксами *-аш*, *-иш*, *-ьш*, *-ишко*, *-ош*, *уш* і т. п. широко представлені вже в т. зв. молдавських грамотах [Ярош 313–316; Богдан 258–266]. Є вони і у грамотах галицько-волинських [СімІст 698; ГумНар 15]. Крім українських, ці суфікси широко представлені і у словацьких іменах [Štolc 76] і взагалі в усіх слов'янських мовах [SvoSta 150], у зв'язку з чим слов'янське походження цих суфіксів не викликає сумніву [ГумНар 15; SvoSp 245]. До цього лише треба додати, що суфікси з елементом *-ш-* є дуже активними також при творенні місцевих особових апелятивів. Наприклад: *розбой'аш*, *розум'аш*, *купел'аш*, *кілош*, *клубош*, *кóзош*, *парад'ош*, *пукл'ош*, *см'ірош*, *смóлош*, *т'ірош*, *в'єдріш*, *г'орбіш*, *зубіш*, *пукл'іш*, *х'уд'іш*, *п'р'ібыш*...

Перші закарпатські записи імен із цими суфіксами походять із початку XIII ст.: *Barnabas*, *Zakarias*, *Milos*, *Minos*, *Miros*, *Buhus*, *Danus*, *Dedus*, *Jakus* [RegVar]. Із XIV ст. походять записи *Dragus* [Bélay, Nagy-1], *Benes* [Nagy-1]. У XV ст. фіксуються імена *Dragos*, *Dragus* [Bélay]. У XVII–XVIII сторіччях на Закарпатті та Словаччині багато прізвищ із цими суфіксами [KnieRe 68–71].

У давніх місцевих пам'ятках поширеними були й чоловічі імена із слов'янським гіпокористичним суфіксом *-ша* та його різними ускладненнями. Найбільше їх у XIII ст.: *Bansa*, *Bensa*, *Detusa*, *Dumasa*, *Zousa*, *Micusa*, *Moysa*, *Pousa* [RegVar]. Можливо, в частині з них треба вбачати утворення з *-ча(m)*. У XV ст. імена з суфіксом *-ша* фіксуються лише на сході області: *Lupsa*, *Pausa* [Bélay].

У наш час на Закарпатті таких імен нема, але є прізвища, які походять від них: *Бокша*, *Кетша*, *Лупша*, *Тімша*, *Шімша*. Імена з суфіксом *-ша* типу *Бокша*, *Прокуша* в наш час властиві білоруській мові [Суднік 9, 21, 38]. У XIV–XV сторіччях імена типу *Юрша* були і в Новгороді [ZarVec 380].

Відтінок зневаги виражає також суфікс *-ун*: *Васил'кун*, *Митрун*, *Мишкун*, *Цил'кун*. Представлений уже в записах XIII–XIV сторіч: *Vitun*, *Gabun* [RegVar]. Поширеним був він у давньоукраїнській [СімІст 701] та в сербохорватській [Maret 129] мовах.

До зневажливих належать також імена, утворені за допомогою румунських з походження демінутивних суфіксів *-уц*, *-іца* (*Йурк'уц*, *Федор'уц*, *Штеф'уц*, *Іван'іца*, *Йури'ца*, *Митр'іца*) та суфікса *-еца* (*Мигал'еца*). Суфікс *-уц* відомий і деяким говорам польської мови, але в поляків він кваліфікується як патронімічний із *-овіц* [KamRz 177–193].

У сучасних чоловічих імен є й такі суфікси, які в наш час жодного експресивного відтінку їм уже не надають. До таких, передусім, належить нейтральний, але продуктивний суфікс-закінчення *-’o*. Цей формант може додаватися як до повних імен (*Афтанáz’o*, *Дур’o*, *Іван’o*, *Йур’o*, *Лес’o*, *Мітр’o*, *Онұфр’o*, *Шчефан’o*), так і до усічених їх основ (*Вác’o*, *Влád’o*, *Йóз’o*, *Йóс’o*, *Лád’o*, *Міт’o*, *Міт’o*, *Пит’o*, *Піт’o*, *Міш’o*, *Пал’o*, *Стан’o*, *Тón’o*, *Фед’o*, *Фер’o*, *Штен’o*). Перші закарпатські записи таких іменних утворень походять із XIII ст.: *Hagya, Redea* [RegVar]. Подибуються вони й пізніше, наприклад, у XV ст.: *Janyw* [Nagy-2]. За В. Сімовичем [СімІст 698], імена з суфіксом *-’o* з’явилися на заході України лише в XVI ст. і до кінця лишилися західноукраїнською рисою. На Закарпатті в наші часи багато відіменних утворень із суфіксом-закінченням *-’o* серед прізвиськ і прізвищ.

Зазначений формант дуже вдало реалізує давню загальноукраїнську тенденцію оформляти чоловічі імена кінцевим *-o*, тобто ту саму тенденцію, що виражена в іменах *Вінцо*, *Гавріло*, *Грин’o*, *Гриц’o*, *Дмитро*, *Йанó*, *Кост’o*, *Куріло*, *Мис’o*, *Михáйло*, *Мішо*, *Тимкó*... Імена з кінцевим *-o* властиві майже всім слов’янським мовам. Однак становлення цього словотворчого типу імен і понині не знайшло задовільного пояснення (див. [СімІст 316, 325; КерСис 14–20]). З усіх дотеперішніх пояснень найпереконливішим видається нам те, за яким кінцеве *-o* в іменах типу *Марко*, *Павло*, *Петро* – це перетворений у флексію праслов’янський основотворчий суфікс *-o-*, усталенню якого сприяли фонетичні процеси, особливо занепад редукованих голосних (див. [СамНар 111]). Оформлення антропонімів за допомогою кінцевого *-o* на Закарпатті актуально вже у XIII ст., активним воно було і в XVI–XVIII сторіччях (див. [КніеRe 44–45]), не втратило активності і в наші дні.

Тенденція до оформлення чоловічих імен суфіксом-закінченням *-a* чи *-’a*¹ в наш час на Закарпатті виражена значно слабше (пор. *Григóра*, *Йарéма*, *Йура*, *Кóст’a*, *Лéца*, *Лука*, *Макáра*, *Микíта*, *Микúла*, *Міша*, *Никóла*, *Н’у́фа*, *Олéкса*, *Онóфр’a*, *Сáва*, *Сíма*, *Тóма*, *Фéд’a*, *Хóма*), хоч, на думку І. Панькевича, в історії українських говорів Закарпаття був період, коли навіть чоловічі імена зразка *Александр*, *Петро* в називному відмінку однини

¹ Кінцеві форманти *-a* та *-’a* В. Сімович називає закінченнями [СімІст 697, 699]. Ян Свобода – суфіксами [SvoKar 324], а І. І. Ковалик – то суфіксами, то суфіксами-флексіями [КовІм 222, 221]. Нам здається, що найбільш умотивованою назвою для цих формантів є "суфікс-закінчення" (див. [ЧуОсУс 179 та СамВир 170]). Справа в тому, що вони виконують роль суфіксів, бо утворюють нові варіанти імен із новими відтінками значення. Однак, із другого боку, вони не мають усіх необхідних ознак суфікса, оскільки не супроводять новоутворений варіант імені по всій парадигмі відмінювання, а наявні лише в називному відмінку однини.

мали вигляд *Александра, Петра*, тобто були схожими на відповідні румунські імена (див. [ПанГов 184, 212]).

Із непродуктивних до нейтральних суфіксів належать такі:

Суфікс -ій: *Блájий, Йлій, Флорій* (Хустщина).

Суфікс -і(ї): *Пán'чі, Стán'чі, Тón'чі* (від *Пантелеймон, Станіслав, Антоній*). Ці утворення з'явилися під впливом угорських варіантів.

Суфікс -хо: *Махó, Пахó* (від *Матвій, Павло*). Перше – утворення у В. Бичкові, друге – в Баранинцях.

Суфікс -ай: *Йурáй* (Нересниця). Правдоподібно, за аналогією до *Николáй*. Словацький вплив (словацьке *Juraj*) тут відпадає, бо ім'я побутує лише на сході області. Імена з суфіксом *-ай* відомі були давньоруській мові [Селищ 146], староукраїнській [СімІст 701–702], відомі вони і сучасній російській [ПеСлов 303]. На Закарпатті він ще виступає у прізвищах: *Добра́й, Довга́й, Долина́й, Гага́й, Про́ць'ї* і т. п.

Суфікс -он: *Илийóн* (Кричово), *Павлóн* (В. Бичків). Імовірно, за аналогією до *Симн'óн*. Такі аналогії є досить частими при творенні нових варіантів імен, у тому числі і з суфіксом *-он* [СімІст 701].

Суфікс -ан: *Лукán, Феркán* (Виноградівщина). З походження цей суфікс омонімічний [SvoSta 157]. У відіменних утворень у слов'янських мовах він міг виражати як здібність і зрубність [Богдан 246, 255], так і патронімічність [Богдан 259, 264]. У давньоукраїнській мові, на думку В. Сімовича [СімІст 701], він був зрубним. В наші дні розмовні варіанти імен із цим суфіксом є в російській мові [ПеСлов 214]. Найдавніші південнозакарпатські записи імен на *-ан* походять із XIII ст. Серед них є слов'янські імена від пасивних дієприкметників типу *Poiznan*, але є і відіменні утворення на зразок *Vulcan, Thoman, Svetan* [RegVar]. Є такі імена і з наступних сторіч: *Dragan, Sztoyan* [Bélay]. У XIV–XV сторіччях антропоніми з цим суфіксом відомі і в Галичині [ГумНар 27].

Із суфіксів, що вживалися раніше для творення імен на Закарпатті, можна вказати ще на такі:

Суфікси -ата, -ота, -ета. Перші записи з такими іменами походять із XIII ст.: *Visata, Nusata, Ponota, Somota* [RegVar]. Трапляються ще у XIV ст.: *Milota* [LehBer 231]. В наші дні вони представлені лише у прізвищах. Наприклад: *Малéта, Дуркóта, Т'іхóта, Керúта, Славíта, Палагúта...*

Рефлекси давнього суфікса *-ь*. Спочатку він служив для вираження присвійності. У XIII ст. з цим суфіксом значиться ім'я *Vulchi* [RegVar 209], у XIV – *Crich*, а в XV – *Huch*. Останні два приклади з Марамороша [Bélay 170, 161].

Жіночі імена. Для творення здібніло-пестливих варіантів жіночих імен українські говори Закарпаття найчастіше

використовують такі суфікси: *Аксén'ка, Афійка, Бóришка, Бóр'ка, Вéронка, Вéрушка, Гán'ка, Гафі́ц'ка, Га́фка, Душка, Завéтка, Зóр'ка, Зуза́нка, Зу́зка, Ил'ánка, Ирiнка, Їлóнка, Йевдóн'ка, Йóлánка, Йулiнка, Йул'ка, Йустiнка, Калiнка, Кáтка, Крестiнка, Ксiн'ка, Л'áл'ка, Малвiнка, Маргiтка, Марiйка, Марiчка, Мáртка, Мелánка, Мiц'ка, Настás'ка, Настýн'ка, Нáц'ка, Одóт'ка, Одóц'ка, Олénка, Оріс'ка, Павлiнка, Палáжка, Парán'ка, Полán'ка, Терéзка, Тéрка, Фiцка, Христiнка, Цiл'ка, Цiн'ка...* У східних районах передсуфіксальне *-й-* часто втрачається (*Аксенiка, Афiка, Гафiка, Дáрика, Клáрика, Терéзика, Фiка*). Причиною цього може бути румунський або угорський вплив (пор. рум. *Anica, Monica, Nutica, Rozica*, угор. *Jolika, Mancika, Marika, Nusika, Zsófiка*).¹ У кількох іменах суфікс *-к(а)* вже не виражає ні здрібнілості, ні пестливості: *Йéвка* (Великобережнлянщина), *Марiка* (східні райони області), *Мiлка, Натáлка, Одáрка*... Але разом із цим треба зазначити, що цей суфікс в українських говорах Закарпаття ніколи не виражає відтінку зневаги. На Закарпатті навіть такі утворення, як *Гán'ка, Кáтка, Мán'ка, Мáр'ка, Марýс'ка, Оксáнка* виражають не зневагу, а передають здрібнілість або пестливість.

-очк(а), -ечк(а). Порівняно з *-к(а)* ці двоморфемні суфікси менш продуктивні і служать для вираження вищої міри пестливості, рідше – здрібнілості: *А́нночка, А́нц'очка, Варва́рочка, Васи́ліночка, Ві́рочка, Га́фочка, Ё́точка, Зі́точка, Ирiночка, Ілóночка, Їрмочка, Йарiночка, Йéвочка, Йулiночка, Калiночка, Ксiн'очка, Л'úбочка, Ма́гдочка, Ма́рточка, Натáлочка, Нéточка, Оксáночка, Олénочка, Оріс'очка, Полán'очка, Слáвочка, Тéрочка, Цiл'очка; Га́лечка, О́лечка.*

Значно рідше в ролі здрібніло-пестливих виступають суфікси:

-он'к(а), -ен'к(а): *Калiнон'ка, Лiзон'ка, Орісен'ка.*

-ейк(а): *Аннéйка, Васи́лінейка* (Розсішка).

-ук(а): *Фiцука* (Нересниця).

-урк(а): *Ан'у́рка, Фiцу́рка* (Сокирниця).

-иц'а): *Аннiц'а, Оленiц'а* (Приборжавське).

-ичк(а), -'iчк(а): *Аннiчка, Гán'iчка, Олénтичка, Полáнцичка, Солóмичка* (побувають у різних районах).

-ц'а). Додається як до повних імен (*А́нц'а, Їрц'а, Йéвц'а, Йу́л'ц'а, Кáрол'ц'а, Л'úбц'а, Марiнц'а, Мáрц'а, Полán'ц'а, Фén'ц'а, Штéфц'а...*), так і до механічно усічених їх основ (*До́ц'а, Мiц'а, Нáц'а, Парáц'а, Тáц'а*). Сюди й одзвінчений варіант цього суфікса *-о́з'а*: *Га́ндз'а* (Ганця). Функціонально й етимологічно ці утворення співвідносні з чоловічими іменними утвореннями на *-ц'о*.

¹ Пор. аналогічне явище у чоловічих імен на *-ійко*.

-ча: *А́нча, Бóрча, Га́н'ча, Ї́н'ча, Йу́л'ча, Мари́нча, Мари́ча, Ма́рча, Те́рча*. Поширені головним чином у південних та західних районах області. Імена з цим суфіксом не переходять до категорії іменників середнього роду, а лишаються в межах жіночої парадигми (пор. Наз. *А́нча*, Род. *А́нчі*, Ор. *А́нчов...*). Цією ознакою вони дуже нагадують співзвучні імена словацької та угорської мов. Пор. словацьк. *Ап̣ча, Мар̣ча*, угор. *Julcsa, Marcsa*.

-ус'(а): *Анну́с'а, Віру́с'а, Гану́с'а, Катру́с'а, Мару́с'а, Марту́с'а, Над'у́с'а*. Більшість цих утворень для Закарпаття є новими. Суфікс *-ус'(а)* співвідносний із чоловічим суфіксом *-ус'*.

-ис'(а), -из'(а), -с'(а), -з'(а): *Василі́с'а, Марі́с'а, Гафі́с'а, Ані́с'а, Гані́с'а*. У поєднанні з усіченням ці суфікси утворюють імена *Га́с'а, Дóс'а, Ка́с'а, Л'у́с'а, Па́з'а, Полáз'а*.

-ун'(а), -н'(а): *Гафу́н'а, Мару́н'а, Нацу́н'а, Насту́н'а, Полагу́н'а*. Ім'я *Насту́н'а* в північно-західних районах є нейтральним. Суфікс *-ун'(а)* співвідносний із чоловічим суфіксом *-ун'*. У поєднанні з усіченням суфікс *-н'(а)* утворює імена *Дóн'а, Ма́н'а, Мо́н'а, Парáн'а, Со́н'а, Фéн'а*.

-ул'(а), -ол'(а), -ил'(а): *Анну́л'а, Анцо́л'а, Анні́л'а*. Суфікси *-ул'а, -ол'а* властиві й сербохорватським іменам [KarKob 114].

-'(а). Додається як до повних імен (*Вéкл'а, Верóн'а, Ё́т'а, Мелáн'а, Ми́ц'а, О́лдз'а, Те́р'а*), так і до механічно усічених їх основ (*Бóр'а, Брóн'а, Ва́р'а, Вéт'а, Га́н'а, Ї́н'а, Йу́л'а, Йу́ст'а, Ка́т'а, На́ст'а, По́л'а, Парáс'а, Ру́с'а, Хри́ст'а*). Багато з таких утворень, наприклад *Бóр'а, На́ст'а, По́л'а*, уже втратили здрібно-пестливий відтінок.

-ин(а), -ін(а): *Васили́нчина, Дари́на, Ержі́на, Марусі́на, Марті́на*. У частини таких утворень (*Бори́на, Васили́на, Д'орд'і́на, Ержі́на, Йулі́на, Йусті́на*) цей суфікс ніякого експресивного відтінку вже не виражає.

Нейтральними щодо емоційного забарвлення є й імена з суфіксами *-уш(а), -іш(а)*, які поширені головним чином на південному заході області: *Вéру́ша, Гану́ша, Ган'чу́ша, Ё́туша, Катру́ша, Кату́ша, Мо́гдуша, Бóріша, Йу́ліша, Ма́ріша*. Привертає увагу та особливість, що майже кожне з цих імен побутує також у сусідніх говорах словацької та угорської мов. Жіночі імена з суфіксальним елементом *-и-* фіксуються на Закарпатті вже з XIV–XV сторіч: *Katus* [Györf 542], *Marus* [Bélay 193], *Múša* [Мик-Чу 69]. Є утворення з суфіксом *-ша* і з XIII ст. (*Detusa, Mikusa*), але не відомо, які вони – чоловічі чи жіночі.

Не виражає жодної експресії й суфікс *-ій(а)*, який постав на ґрунті пристосування угорських чи взагалі чужих імен з кінцевим *-і* та деяких інших до українських імен на *-ійа*: *Верóні́я, Ержі́я, Кла́рі́я, Мо́нці́я, На́ні́я, Ну́ці́я, Ро́взі́я, Тері́зі́я, То́нчі́я, Ша́рї́я*.

До нейтральних належать також імена з суфіксами *-он(а)*, *-ун(а)*: *Вас'она* (Майдан), *Веруна*, *Гафійона* (В. Бичків).

Не виражає якогось емоційного відтінку й суфікс-закінчення *-а*. Він лише служить засобом морфологічної адаптації чужих імен з кінцевими приголосними до українських жіночих імен на *-а*: *Бéжа*, *Гелéна*, *Гізéла*, *Éстера*, *Йóлана* (пор. угорські *Bözsi, Eszter, Jolán*).

Згрубіло-зневажливі варіанти імен утворюються за допомогою таких суфіксів:

-ишч(е): *Аксéнишче*, *А́ннишче*, *А́нцишче*, *Га́фшишче*, *Ирíнишче*, *Ил'áнишче*, *Йéвчишче*, *Калíнишче*, *Калинд'óшишче*, *Кристíнишче*, *Л'áлишче*, *Мáнишче*, *Мáришче*, *Марíйшишче*, *Мóгдишче*, *Нáстишче*, *Настúнишче*, *Одóтишче*, *Олéнишче*, *Полáнишче*, *Цíлишче*... Такі утворення поширені у східних районах області.

-иск(о): *А́нциско*, *Веру́шиско*, *Га́фиско*, *Йу́лиско*, *Мáриско*, *Настúниско*, *Олéниско*... Наявні лише на заході Закарпаття.

-д(а), *-д'(а)*: *Верóнда*, *Ирíнда*, *Марíнда*, *Олéнда*, *Фéнд'а*, *Парáнд'а*. Найчастіше виражає іронію чи навіть зневагу, а самі імена побутують головним чином у західних районах.

-х(а), *-'ох(а)*: *Йевдóха*, *Калинд'óха*, *Оленд'óха*, *Поланд'óха*. Відомі лише на Воловеччині та Міжгірщині.

-ош(а): *Оленд'óша*, *Йулинд'óша* (там же).

-ухн(а): *Марúхна* (Лікіцари).

-ат(а): *Настáга* (Біловарці).

-уц(а), *-ец(а)*, *-іц(а)*, *-ц(а)*: *Анну́ца*, *Варвару́ца*, *Віру́ца*, *Гафу́ца*, *Герміну́ца*, *Ил'ану́ца*, *Маріку́ца*, *Ріну́ца*, *Борке́ца*, *Гафлéца*, *Гафі́ца*, *Олені́ца*, *Олénца*. Поширені головним чином на Тячіщині та Хустщині, а з походження частина з них, правдоподібно, є румунськими.

Своєрідними є іменні утворення з суфіксами *-ен'а(т)*, *-ча(т)*, *-'атк(о)*, які переводять жіночі імена з жіночого роду до середнього і цим самим перетворюють їх у засіб вираження неповноцінності: *Василин'а*, *Марічен'а*, *Мартен'а*, *Ирінча*, *Настун'ча*, *Оленча*, *Полан'ча*, *Йéвчатко*, *Олен'атко*, *Цил'ча*, *Цил'чатко*. Поширені вони майже на всій території області, але найбільшою мірою в західних її районах, тобто там, де суфікс *-ет* і понині зберігає велику активність як у межах категорії особи (див. [Чужит 248; НімСуф 152–154]), так і в межах категорії неособи. Високу продуктивність зберігає суфікс *-ча(т)* на українсько-польському етнічному кордоні [ZarI-1 160].

Зрідка, переважно в піснях, можна зустріти здрібніло-зневажливі утворення з суфіксом *-ик*, який переводить ці імена з жіночого роду до чоловічого: *Анц'урик*, *Фéнцик* (від *Ан'ц'а*, *Фéн'ц'а*). Серед нових імен цей суфікс наявний у імені *Вірусик*, але тут він виражає пестливість.

Як бачимо, інвентар суфіксів, як і основні способи усічення імен, в українських говорах Закарпаття майже ті самі, що й у сусідніх буковинських [ЛукСло 44–47; ЛукСуф 9–13] та говорах Верхнього Подністров'я [Шило 135–139]. Наявний у нашому розпорядженні фактичний матеріал із південно-східних говорів є досить бідним для того, щоб на його підставі робити якісь надійні зіставлення. Однак і він є достатнім свідченням того, що основні засоби суфіксального творення імен на Закарпатті є спільні з загальноукраїнськими.

Діахронний погляд на іменні суфікси показує, що в минулі сторіччя кількість афективно-емоціональних суфіксів у говорах Закарпаття була дещо більшою. В наші дні у цій ділянці словотворчих засобів відбувається досить активний процес уніфікації. У суфіксів, спільних із загальнонаціональними, продуктивність зростає, а у специфічних місцевих падає. Імена з рідкісними суфіксами завдяки їх високому ступеневі індивідуалізації тепер, як і раніше, часто переходить до класу індивідуальних прізвиськ.

б) Регресивний спосіб творення

Однією із специфічних особливостей творення нових (похідних) варіантів імен є часті випадки усічення основи імені.¹ Пор. *Агафія* – *Гафія*, *Ігнатій* – *Гнат*, *Костянтин* – *Кость* і т. п. Таке усічення часто виступає як своєрідна реакція на громіздкі та незручні для користування запозичення, а також на свої первинні утворення чи новіші деривати, і тому, на перший погляд може здатися, що воно є явищем суґубо фонетичного порядку, яке із словотвором не має нічого спільного. У одних випадках таке усічення справді дає лише нову фонетичну модифікацію імені, породжену різними звуковими змінами (субституцією, редуцією, асиміляцією, дисиміляцією, гаплогією), що властиві й апелюванню (пор. *іграти* – *грати*; *богдай* – *бодай*). У інших усічення виступає як особливий (регресивний) структурний спосіб словотвору, наслідком якого є не просто нові фонетичні варіанти імен, а імена з новим емоційним відтінком, переважно фамільярним. Пор. *Наталія* – *Ната*, *Олександра* – *Леся*, *Терентій* – *Терень* і т. п. Результатом дії регресивного способу може бути й сегментація, тобто розчеплення одного імені на два. Наприклад: *Лізавета* > *Ліза* і *Вета*; *Мадалена* > *Магда* і *Лена*; *Станіслава* > *Стана* і *Слава*; *Ізабела* > *Іза* і *Бела*; *Елеонора* > *Ела* і *Нора* і т. п. Повне ім'я та усічений його варіант можуть настільки віддалятися одне від одного, що кінець-кінцем втрачають усякий зв'язок між собою і

¹ Термін *усічення* стосовно цього процесу вживає також Л. Л. Гумецька [ГумНар 15, 16, 33].

починають сприйматися як зовсім різні, нічим не споріднені величини. Так сталося з іменем *Марі́йя* та його похідним усіченим варіантом *Ма́р'а*, які в деяких селах Свалявського району (напр., Мала Мартинка) функціонують на правах різних імен. Саме тому серед дітей однієї родини тут часто можна зустріти і *Марі́йу* і *Ма́р'у*. Прикладом такого явища в загальнонаціональному масштабі може бути ім'я *Борислав* та похідне від нього *Борис*. Так, у Лаврентіївському літописі під 960 роком сина київського князя один раз записано як *Бориславъ*, а другий раз – як *Борисъ* [Угрюм 18].

Взагалі усічення імен здійснюється не стихійно, а за певними закономірностями. Проте оскільки ці закономірності в різних говорах не зовсім однакові, то це іноді дає такі результати, які в загальнонаціональному масштабі по суті є омонімами. Наприклад, ім'я *Данко́* на Закарпатті є похідним від *Данило* чи від *Данилко*. Зате на Буковині *Данко* чи *Данько* – це вже не *Данило*, а *Богдан*, *Богданко* [ЛукСло 44], а у румунів *Дан* – це *Йордан* [Const 46]. Порівняймо ще усічене утворення *Та́ц'а*, яке на Закарпатті і генетично і функціонально співвідноситься з іменем *Анастасія*, на Дрогобиччині – з іменем *Татяна*, а на Поділлі – з іменем *Таїсія*. Те ж саме можна сказати і про усічення *О́л'а*, яке в одних місцевостях пов'язується з *Ольгою*, а в інших – із *Оленою* і т. д. Отже, усічення хоч і має нерозривні зв'язки, з одного боку, з фонетикою, а з другого – з суфіксацією, проте становить окремий структурний спосіб творення імен – регресивний (див. ще [SvoSta 105–106; Те-Бал 115]).

Специфікою регресивного способу творення імен, яка нагадує про його фонетичне походження, є й те, що при дії цього способу усіченню підлягають фактично не морфеми, як це буває при регресивному творенні апелятивів (пор. *викрикнути* > *викрик*, *зарізати* > *заріз*), а, як правило, фонетичні частинки імені (пор. *Анто́ній* > *То́ній*, *Гафі́йя* > *Фі́йя*, *Магдалі́на* > *Ма́гда*) (див. ще [Kuryl 188]). Передумову, яка уможливорює таке специфічне скорочення іменної основи в широких фонетичних масштабах, треба шукати, передусім, у специфіці зв'язку між звучанням та функцією імені. Наші власні особові імена деетимологізовані [КовІм 218], з поняттями не асоціюються, мають лише символічний характер, і тому з іншими членами своїх етимологічних гнізд таких зв'язків, як їх має більшість апелятивів, наші імена не мають. Найчастіше таким усіченням підлягають запозичені імена. І це не випадково: запозичені власні імена, як і всякі запозичення взагалі, в українському контексті не виявляють міцних етимологічних зв'язків із іншими словами, що й дає їм більшу можливість фонетично видозмінюватися. Зазначена обставина, правда, не виключає й усвідомлених змін.

Другий такий чинник (здебільшого усвідомлений), який сприяє процесові різних фонетичних і словотворчих модифікацій імені, захований у самій природі власного особового імені, а саме в його індивідуалізуючому призначенні. Коли зважити, що іменний репертуар у нас досить бідний, що майже кожне наше ім'я по суті є своєрідним омонімом [КовІм 217], то доведеться визнати, що усічення, як і вся іменна варіантність, є явищем дуже бажаним, оскільки воно хоч трохи урізноманітнює і збагачує наш іменний репертуар (див. ще [СупУд 27]). При цьому не можна скидати з рахунку й такий усвідомлений чинник, як бажання мовця виразити через ім'я своє емоційне ставлення до його конкретного носія в кожній конкретній мовленнєвій ситуації (див. ще [ZarI-11 154]).

Усічення імен, як слушно зауважує Є. Курилович, іноді нагадує явище, відоме з дитячого мовлення чи з мовлення дорослих до дітей [Kurył 189]. Малята неспроможні вимовити підряд довгий ланцюг складів і тому висловлюють здебільшого лише останні склади слова (наприклад, замість *velocipéd* вимовляють *cupéd*, замість *демонстра́ція* – *стра́ція*, замість *плоскогубці* – *бубці*, замість *Олекса́ндра* – *Са́ндра*). Отже, певну кількість гіпокористичних варіантів імен утворюють самі діти, деформуючи повні імена на свій лад. Недаремно німці називають цей тип імен терміном *Lallnamen*. Батьки та оточення лише підхоплюють ці дитячі новотвори, вкладаючи в них певну експресію, і популяризують їх. Слушні думки про причини появи гіпокористичних усічених імен висловлює Ф. Травнічек [TraSlo 62–63]. На думку К. М. Лук'янюка, у говорах Буковини усічені імена відображають загальну тенденцію діалектів до усунення початкового голосного у багатоскладових словах іншомовного походження [ЛукСуф 11]. Вартими уваги є і слова Н. А. Константінеску, сказані ним з приводу шляхів творення нових варіантів румунських імен: "Короткі й часті за обігом імена найчастіше отримують суфікси, а довгі, перед тим, ніж отримати ці суфікси, усічуються" [Const LIV].

Усічення імен – явище дуже давнє, і, як переконливо доводить Ян Свобода [SvoSta 105], воно сягає не лише спільнослов'янської, а й спільноіндоєвропейської єдності. У наш час воно властиве всім індоєвропейським, та навіть деяким неіндоєвропейським мовам, наприклад, угорській [Gállfi]. Основні принципи усічення давніх слов'янських двоосновних імен уперше було встановлено ще Й. Добровським (див. [SvoSta 17–18]). З вітчизняних мовознавців першим про ці питання писав Г. Г. Гінкен [Гинкен]. На засади усічення запозичених (неслов'янських) імен у слов'ян у шістдесятих роках ХІХ ст. вказували чеські лінгвісти Й. Іречек та В. Б. Небеський у зв'язку з критикою Ф. Міклошича, який не помітив чи не взяв до уваги усічення імен як один із важливих способів їх творення (див. [SvoSta 17–19]). На російському мовному

матеріалі ці питання ставили: Л. А. Булаховський [Булах 141–143], В. В. Виноградов [Виногр 80–81], В. І. Чернишов [Черныш 20–27], А. М. Мирославська [МирИм 363–389] та ін. В українському мовознавстві усічення імен на матеріалі пам'яток уперше торкаються В. Сімович [СімУкр] та Л. Л. Гумецька [ГумНар], на сучасному літературному матеріалі – І. І. Ковалик [КовІм 216–225], а на діалектному – К. М. Лук'янюк [ЛукСло, ЛукСуф].

Принципи усічення календарних імен у наш час найглибше вивчені на матеріалі чеської та румунської мов. Так, Ян Свобода в чеській мові розрізняє чотири основні типи усічень імен іншомовного походження. Перші три типи полягають в усіченні кінцевих складів імені, а четвертий – в усіченні початкової його частини. Перші три він вважає чеськими, а серед прикладів четвертого типу вбачає й чужомовні усічення, породжені ще в мовах-джерелах чи в мовах-посередниках особливостями їх наголошування (див. [SvoSta 178–182]). Усічені імена, що побутують в українських говорах Закарпаття і Прикарпаття, не вкладаються у схему Яна Свободи. Головна причина цього у акцентуаційних відмінностях чеської та української мов. Принципи усічення, що діють на Закарпатті, ближчі до аналогічних принципів болгарської (див. [ИлХуб 8–9]) та румунської мов, які, так само як і українська, мають наголос вільний (див. [Const XXXVIII–VII; Grecu 109–116]).

Встановити суворі закономірності усічення, які охоплювали б геть усі без винятку імена, неможливо. Справа в тому, по-перше, що сама фонетична структура усічення (основних) імен досить неоднакова, по-друге, усічені варіанти виникали в різні часи, за яких могли діяти різні тенденції, і, нарешті, що походять вони з різних діалектів, а нерідко навіть із різних мов, у яких правила усічення часто є досить відмінними. У зв'язку з цим тут укажемо тільки на основні типи усічення, що характеризують закарпатоукраїнські імена.

Усіченню в закарпатоукраїнських говорах підлягають, як правило, тільки ненаголошені склади. В залежності від того, яка саме частина імені усічується (початкова, серединна чи кінцева), необхідно розрізняти, принаймні, три його основні типи, а саме: **афрезу**, **синкопу** та **апокопу**. Стосовно антропонімного словотвору ці терміни використовують французькі вчені (наприклад, [DauDic XXIII]), а з румунських – Д. Богдан [Богдан 260, 261], Д. Греку [Grecu 109–116], Н. А. Константінеску [Const XXXVIII–VLIII]. В україністиці після наших публікацій застосовує їх К. М. Лук'янюк, за яким усічені варіанти імен у буковинських говорах самі становлять специфічну групу емоціонально забарвлених імен [ЛукСуф 10–12]. Розглянемо спочатку по черзі кожний із трьох основних типів усічення окремо, далі вкажемо на особливості їх взаємодії і, нарешті, на їх взаємозв'язки з іменною суфіксацією.

Творення чоловічих і жіночих імен регресивним способом істотних відмінностей не виявляє, у зв'язку з чим чоловічі та жіночі імена розглянемо тут разом.

Афреза. Афреза – це такий тип регресивного способу творення, при якому усічуються початкові ненаголошені склади імені. При цьому усічуватися може один, два, а то й три склади вихідного імені, що залежить найбільшою мірою від того, на який саме склад падає наголос. Утворені в такий спосіб нові варіанти імен починаються здебільшого з наголошеного, до того ще й прикритого складу, оскільки майже всі склади аж до наголошеного підлягають редукції, тобто афрези. Ось кілька таких прикладів:

<i>Антоній</i>	>	<i>Тоній,</i>	<i>Йефимій</i>	>	<i>Фімій,</i>
<i>Афанас</i>	>	<i>Танас,</i>	<i>Николіу'о</i>	>	<i>Коліу'о,</i>
<i>Богданчик</i>	>	<i>Данчик,</i>	<i>Никбу'а</i>	>	<i>Кбу'а,</i>
<i>Васіл'</i>	>	<i>Цил',</i>	<i>Олєкса</i>	>	<i>Лєца,</i>
<i>Иларійон</i>	>	<i>Ларійон,</i>	<i>Онұфрїй</i>	>	<i>Н'ұфрїй,</i>
<i>Йакубик</i>	>	<i>Кубик,</i>	<i>Опанас</i>	>	<i>Панас,</i>
<i>Йарославко</i>	>	<i>Славко,</i>	<i>Панфілій</i>	>	<i>Філій.</i>

Такі ж самі закономірності усічення жіночих імен:

<i>Агафія</i>	>	<i>Гафія, Афія, Фія,</i>	<i>Йефімія</i>	>	<i>Фімія,</i>
<i>Агнета</i>	>	<i>Не́та,</i>	<i>Йефросінія</i>	>	<i>Фрос'е,</i>
<i>Аксен'а</i>	>	<i>Ксен'а, Сен'а, Цен'а,</i>	<i>Йухьма</i>	>	<i>Хьма,</i>
<i>Анастас'а</i>	>	<i>Настас'а, Тау'а,</i>	<i>Кароліна</i>	>	<i>Ліна,</i>
<i>Анніу'а</i>	>	<i>Ніу'а,</i>	<i>Матюша</i>	>	<i>Душа,</i>
<i>Брон'іслава</i>	>	<i>Слава,</i>	<i>Маргіта</i>	>	<i>Гіта,</i>
<i>Варварка</i>	>	<i>Ва́рка,</i>	<i>Маріка</i>	>	<i>Іка,</i>
<i>Ганіз'а</i>	>	<i>Ніз'а,</i>	<i>Марікуца</i>	>	<i>Куца,</i>
<i>Ган'ун'а</i>	>	<i>Н'ун'а,</i>	<i>Марус'а</i>	>	<i>Рус'а,</i>
<i>Ганус'а</i>	>	<i>Нус'а,</i>	<i>Мирослава</i>	>	<i>Слава,</i>
<i>Гафіка</i>	>	<i>Фіка,</i>	<i>Наталка</i>	>	<i>Талка,</i>
<i>Гафіу'а</i>	>	<i>Фіу'а,</i>	<i>Оксана</i>	>	<i>Ксана, Сана,</i>
<i>Елисавета</i>	>	<i>Лисавєта, Савєта, Вєта,</i>	<i>Октавія</i>	>	<i>Тавія,</i>
<i>Емілія</i>	>	<i>Мілія,</i>	<i>Олександр</i>	>	<i>Сандра,</i>
<i>Ил'ана</i>	>	<i>Л'ана,</i>	<i>Терізія</i>	>	<i>Рійзія,</i>
<i>Ізабєла</i>	>	<i>Бєла,</i>	<i>Федора</i>	>	<i>Дора,</i>
<i>Іріна</i>	>	<i>Ріна,</i>	<i>Христїна</i>	>	<i>Стїна,</i>
<i>Йевдокїя</i>	>	<i>Докїя,</i>	<i>Ціцілія</i>	>	<i>Ціцілія.</i>

Іменні варіанти, утворені через афрезу, тільки зрідка мають виразне емоційне забарвлення, хоча фамільярність цих утворень часто відчувається.

Перші випадки дії афрези засвідчують уже пам'ятки XIII ст.: *Vana, Dan, Leca* [RegVar]. Із XIV ст. походять записи *Vancha, Zlaw* [Nagy-1; Bélay], із XV – *дань, шандрь* [Русан 133], *Dan, Dwl, Zlaw, Sandra* [Bélay], *Wano* [Nagy-2], *Nászta* [LehBer].

Синкопа. Синкопа – це такий тип усічення, при якому усувається серединна частина імені. Найчастіше це буває один ненаголошений закритий склад, значно рідше – окремі приголосні звуки. Порівняно з афезею синкопа в закарпатоукраїнському іменному репертуарі діє значно рідше. Наприклад:

<i>Мигáл'</i>	>	<i>Мал',</i>	<i>Гелéнка</i>	>	<i>Гéлка,</i>
<i>Мирóн'о</i>	>	<i>Мóн'о,</i>	<i>Їлóнка</i>	>	<i>Їлка,</i>
<i>Мітр'о</i>	>	<i>Міт'о.</i>	<i>Кристінка</i>	>	<i>Кі́ка,</i>
			<i>Маргі́та</i>	>	<i>Мі́та,</i>
			<i>Марі́йа</i>	>	<i>Мі́йа,</i>
			<i>Марі́ца</i>	>	<i>Мі́ца,</i>
			<i>Мару́с'а</i>	>	<i>Му́с'а.</i>

Рідко вступає у взаємодію синкопа з іншими типами усічення та з суфіксацією. Рідкісними є також випадки синкопи і в давніх пам'ятках. Так, на фактах XIII ст. цей тип усічення можемо проілюструвати лише жіночим іменем *Margueta*, що з *Margaréta* [RegVar], на фактах XV ст. – жіночим іменем *Муша*, що з *Маруша* [Мик-Чу 68], а на фактах XVII–XVIII ст. – жіночим іменем *Пазя*, що з *Полазя* [Сахан 85].

Апокопа. Апокопа – це досить поширений тип усічення. Полягає у відкиданні одного чи кількох кінцевих складів імені. Наголос усіченого варіанта імені при цьому здебільшого переміщується назад. Наприклад:

<i>Борислáв</i>	>	<i>Борі́с,</i>	<i>Елізаветá</i>	>	<i>Éліза,</i>
<i>Григорі́й</i>	>	<i>Гри́гор,</i>	<i>Ил'ána</i>	>	<i>Ил'а,</i>
<i>Зорчик</i>	>	<i>Зорч,</i>	<i>Ізабéла</i>	>	<i>Ї́за,</i>
<i>Игнаті́й</i>	>	<i>Игнат,</i>	<i>Катарі́на</i>	>	<i>Кáта,</i>
<i>Йу́рій</i>	>	<i>Йур,</i>	<i>Магдалі́на</i>	>	<i>Ма́гда,</i>
<i>Климе́нтій</i>	>	<i>Клим,</i>	<i>Настáс'а</i>	>	<i>Нáст'а,</i>
<i>Пантелеймо́н</i>	>	<i>Пан,</i>	<i>Ната́лка</i>	>	<i>Нáта,</i>
<i>Пахо́мій</i>	>	<i>Пахо́.</i>	<i>Ул'ána</i>	>	<i>У́л'а,</i>
			<i>Штефа́нїя</i>	>	<i>Ште́фа.</i>

Найчастіше апокопі підлягають кінцеві *-ій* та *-їйа*, тобто ті ж самі компоненти, які почали усічуватися ще в період запозичення таких імен Руссю з Візантії (див. [ЛопФон 78–79]). У експресивному відношенні апокоповані імена виступають як інтимні міжстилеві чи домашні варіанти повних імен.

Дуже слушним є зауваження К. М. Лук'янюка про те, що вибір звукового складу імені при усіченні диктується, очевидно, намаганням зберегти зв'язок із звуковим складом повного імені та

неможливістю утворити усічені пестливі імена шляхом додавання деяких закінчень до відкритого складу [ЛукСло 45].

Умовно до апокопованих утворень відносимо й ті жіночі імена, які при усуненні кінцевих складів та пересуненні наголосу вперед зберігають кінцеве *-a* вихідного імені. Правда, цією останньою ознакою вони дуже нагадують синкопу, а з другого боку, якщо кінцеве *-a* в цих новоутворених варіантах вважати за суфікс, – вони є дуже близькими до специфічної іменної суфіксації. Ось кілька з таких жіночих імен:

<i>Бéжійа</i>	>	<i>Бéжа,</i>	<i>Катері́на</i>	>	<i>Ка́та,</i>
<i>Борба́ла</i>	>	<i>Бо́ра,</i>	<i>Л'убо́в</i>	>	<i>Л'у́ба,</i>
<i>Вікто́рійа</i>	>	<i>Ві́ка,</i>	<i>Мал'ві́на</i>	>	<i>Ма́л'ва,</i>
<i>Гафі́йа</i>	>	<i>Га́фа,</i>	<i>Мелáнійа</i>	>	<i>Мелáна,</i>
<i>Докі́йа</i>	>	<i>До́ка,</i>	<i>Над'і́я</i>	>	<i>На́д'а,</i>
<i>Éржі́йа</i>	>	<i>Éржа,</i>	<i>Ната́л'і́я</i>	>	<i>Ната́л'а,</i>
<i>Ете́ла</i>	>	<i>Éта,</i>	<i>Пелаге́йа</i>	>	<i>Пала́га,</i>
<i>Йу́лійа</i>	>	<i>Йу́ла,</i>	<i>Полаге́йа</i>	>	<i>Пола́га,</i>
<i>Йусти́на</i>	>	<i>Йу́ста,</i>	<i>Регі́на</i>	>	<i>Ре́га.</i>

Принагідно зазначимо, що апокопа на Закарпатті характеризує не лише імена, а й апелятивні назви осіб за спорідненістю та свояцтвом, а також зооніми. Правда, у останніх апокопа проявляється не при словотворі, а при словозміні, зокрема при творенні кличного відмінка. Наприклад: *Аксі́!* *Марі́!* *Мико́!* *Мига́!* *Пе!* *Саве́!* *Шчефа́!* *ма!* *хло!* *Зор'е́!* (від *Аксі́нійе!* *Марі́ко!* *Мико́ло!* *Мига́л'у!* *Пе́тре!* *Шчефа́не!* *ма́мо!* *хло́пче!* *Зор'е́но!*). Територіально такі вокативи на Закарпатті обмежені Рахівщиною та Тячівщиною. Зрідка подибуються в кількох селах біля В. Березного, у тому числі й на словацькому боці кордону.

Апокопа – це найпоширеніший тип усічення давніх особових імен. Вона може виступати як у чистому вигляді, так і в поєднанні з суфіксацією. Як приклади апокопи в чистому вигляді з фактів XIII ст. можна навести такі: *Bud*, *Vis*, *Vois*, *Mil*, *Grege*, *Mogdu*, *Sebe*, *Sol* [RegVar], які походять від *Budimir*, *Vyseslav*, *Voislav*, *Miloslav*, *Gregorij*, *Magdalena*, *Sebastian*, *Solomon*, *Stefan*. З імен XIV ст. сюди належать *Dragh*, *Kozsta*, *Myk*, *Staan* [Bélay], *Vazzyl* [Nagy-1].

Із записів XV ст. явище апокопи можна проілюструвати на таких чоловічих іменах: *драгъ* [Антош 12], *Bud*, *Vlad*, *Koztha*, *Rad* [Bélay], *Klym* [Szabó], *Hryhor* [MakSza]. Серед жіночих імен таких прикладів у нас усього три: *Elizava* [Bélay], *Kata*, *Nasztá* [LehBer].

Поміж записами жіночих імен XVII–XVIII сторіч таким є ім'я *Тутя* з села Тюшка [Сахан 96], яке відповідає сучасному офіційному варіантові *Тетяна*.

Крім цього, апокопа нерідко діє в поєднанні з суфіксацією. З фактів XIII ст. до таких комбінованих утворень належать імена *Visa, Volotcu, Deda, Dedo, Dema, Domus* [RegVar], які походять від повних імен *Vyseslav, Volodimir, Dedomir*, чи *Dedoslav, Demianus, Dominicus, Sebestianus*. Із записів XIV ст. до них можна віднести імена *Dema, Mikou, Stroya* [Nagy-2]. Серед прикладів XV ст. переважають імена чоловічі: *Kocme* [Антош 12], *Hryz* [Nagy-2], *Glyga, Stecz, Stech* [Bélay]. Іноді подибуються й жіночі: *Муша, Стана* [Мик-Чу 68], які походять від імен *Маруша* (оф. *Марія*) та *Станіслава*.

Як видно з наведених вище прикладів, усичуватися можуть не лише повні імена, а й ті варіанти, які вже раз чи двічі підлягали усиченню, а також суфіксовані вже імена. Наприклад:

Марі́йа – Мару́с'а – Му́с'а,
Агафі́йа – Гафі́йа – Га́фа,
Магдалі́на – Ма́гда – Ма́гдуша – Ду́ша і т. п.

Крім цього, на одне ім'я міг поширюватися не лише якийсь один, а й усі три види усичення. Так, афереза могла взаємодіяти з апокопою. *Анастасі́йа – Нас́тасі́йа – На́ст'а, Йуху́мійа – Хы́ма, Игна́тій – Игна́т – Гнат*. Апокопа могла взаємодіяти з синкопою: *Конст'анті́н – Кост'анті́н – Кост'*. Іноді в одному імені представлені всі три типи усичення (пор. *Олексі́й – Лес'*), хоч установити черговість дії кожного з трьох типів усичення не завжди вдається.

Жоден із типів усичення не є стабільним ні у часі, ні у просторі, однак вловити загальний напрям, по якому ведуть вони іменний репертуар, неважко. Це напрям до скорочення фонетичної структури імені. Якби у творенні нових варіантів імен не брали участі інші способи словотвору, то невдовзі всі чоловічі імена стали б двоскладовими, а жіночі – дво- чи, принаймні, трискладовими зручними найменуваннями.

Регресивний спосіб творення імен розглядаємо окремо, щоб цим самим підкреслити його специфіку та принципові засади. Однак наша характеристика цього способу не була б повною і об'єктивною, якби не вказати на його взаємозв'язки з суфіксацією, тобто якби не зупинитися бодай коротко на комбінації усичення з суфіксацією.

в) Регресивно-суфіксальний спосіб творення

Регресивний спосіб творення імен рідко виступає в чистому вигляді. Як зазначає Ян Свобода [SvoSta 106–107], його не можна повністю відривати від гіпокористичної деривації, бо в такий спосіб не зуміємо з'ясувати справжньої послідовності, яка

мала і має місце при творенні іменних варіантів. За його словами, немає підстав твердити, начебто спочатку ім'я усічувалося, а тільки після цього вже, мовляв, могло приймати або не приймати різні гіпокористичні суфікси. Більше того, на його думку, усічено-суфіксальні варіанти є давнішими, ніж чисті усічення. Він доводить, що складноскорочені чеські імена типу *Vlastek* утворилися прямо від складних імен типу *Vlastibor*, а не від скорочень типу *Vlast*, які вже фактично є наслідком новішого розвитку.

Не будемо робити тут широких теоретичних узагальнень, а вкажемо тільки, що наші спостереження над іменами українців Закарпаття підтверджують позицію Яна Свободи. Одним із прикладів цього може бути нове ім'я *Зорчик*, яке з'явилося в В. Бичкові у тридцятих роках. Новонародженого хлопчика було названо і записано на ім'я *Зореслав*, але батьки і всі односели змалку називають хлопця – *Зорчик* або *Зорц'о*. Коли *Зорчик* підріс і в демінутивності потреба відпала – хлопця почали називати просто *Зорч*. Отже, іменний варіант *Зорч* утворено не безпосередньо від основного імені *Зореслав*, а лише від його похідного *Зорчик*. Правдоподібно, у такий спосіб утворилися і антропоніми типу *Данч*, *Ванч*, *Панч*, *Станч* і т. п.

Якщо утворення деяких суфіксальних варіантів імен можна пояснити простим додаванням суфіксів до чистих усічень, які реально функціонують як розмовні варіанти імен (наприклад, *Грин'ко*, *Йури'о*, *Костик*, *Лес'о*, *Мишка*, *Федун'*... від варіантів *Йур*, *Кост'*, *Лес'*, *Миша*, *Фед'* + суфікси *-ко*, *-ц'о*, *-ик*, *-с'о*, *-ка*, *-ун'*), то стосовно багатьох інших імен цього зробити аж ніяк не вдасться. Суфікс дуже часто додається до такої частинки імені, яка сама як реальне ім'я окремо не вживається. При усіченні від повного імені здебільшого зостається лише перший склад, відкритість чи закритість якого найбільшою мірою залежить від характеру додаваного до нього суфікса. Наголос при цьому пересувається, як правило, на перший склад. Із суфіксів при творенні чоловічих імен комбінованим способом найпродуктивнішими є *-а*, *-'а*, *-ц'*, *-ц'о*, *-ц'а*, *-с'*, *-с'о*, *-ус'*, *-н'*, *-н'о*, *-ух*, *-уша*, *-уга*, *-ела*, *-чо*, *-чі*, *-ко*, *-ик*, *-чик*. Наприклад:

<i>Йури́й</i>	>	<i>Йу́ра</i> ,	<i>Станісла́в</i>	>	<i>Стас'</i> ,
<i>Олексі́й</i>	>	<i>Оле́кса</i> ,	<i>Йа́ків</i>	>	<i>Йас'о́</i> ,
<i>Симео́н</i>	>	<i>Сі́ма</i> ,	<i>Миха́йло</i>	>	<i>Мис'о́</i> ,
<i>Миха́йло</i>	>	<i>Ми́ша</i> ,	<i>Андрі́й</i>	>	<i>Андр'ус'</i> ,
<i>Іларі́йон</i>	>	<i>І́лар'</i> ,	<i>Григо́рій</i>	>	<i>Грин'</i> ,
<i>Федо́р</i>	>	<i>Фед'</i> ,	<i>Семе́н</i>	>	<i>Сен'</i> ,
<i>Васі́л'</i>	>	<i>Вас'о́</i> ,	<i>Ште́фан</i>	>	<i>Штен'</i> ,

Й́осиф	>	Й́ос'о,	Миха́йло	>	Михан'о́,
Олексі́й	>	Леу'о́,	Пі́шита і Петро́	>	Пин'о́,
Лу́ка	>	Лу́ц'а,	Андрі́й	>	Андрух́,
Дмі́тро	>	Міт'о́,	Амбро́зій	>	А́мбруш,
Миха́йло	>	Міш'о́,	Пантеле́ймо́н	>	Пант'у́ша,
Оно́фрій	>	Оно́фр'о,	Андрі́й	>	Андр'у́га,
Петро́	>	Пет'о́,	Андрі́й	>	Андре́ла,
Стані́слав	>	Стан'о́,	Стані́слав	>	Станчо́,
Фе́дор	>	Фед'о́,	Пантеле́ймо́н	>	Па́нчі,
Григо́рій	>	Гриц'́,	Стані́слав	>	Ста́нчі,
Андрі́й	>	Дау'́,	Дани́ло	>	Данко́,
Про́коп	>	Проц'́,	Миро́слав	>	Мирко́,
Й́лій	>	Ил'ц'о́,	Ро́ман	>	Ро́мко,
Зоресла́в	>	Зо́рц'о,	Симео́н	>	Симко́,
Ро́ман	>	Ро́мц'о,	Тимофі́й	>	Тимко́,
Мико́ла	>	Ко́ц'о,	Штефа́н	>	Штефко́,
Ива́н	>	Ива́с'́,	Бла́жій	>	Бла́жик.
Миха́йло	>	Миха́с'́,			

Серед суфіксів жіночих імен такими є -а, -'а, -н'а, -он'а, -с'а, -ка, -ц'а, -ча. Наприклад:

Гафі́йа	>	Га́фа,	Йе́фросі́нійа	>	Фро́с'е,
Йевдокі́йа	>	До́ка,	Хри́стіна	>	Хри́ст'а,
Ете́ла	>	Е́та,	Йевдокі́йа	>	До́н'а,
Йусти́на	>	Йу́ста,	Ма́рі́йа	>	Ма́н'а,
Йухы́мі́йа	>	Хы́ма,	Параске́ва	>	Пара́н'а,
Йу́лійа	>	Йу́ла,	Софі́йа	>	Со́н'а,
Йефі́мі́йа	>	Фі́ма,	Федо́ра чи Фео́нійа	>	Фе́н'а,
Катери́на	>	Ка́та,	Васили́на	>	Васо́н'а,
Полаге́йа	>	Пола́га,	Гафі́йа	>	Га́с'а,
Елиса́вета	>	Ве́т'а,	Йевдокі́йа	>	До́с'а,
Га́нна	>	Га́н'а,	Катери́на	>	Ка́с'а,
Йевдокі́йа	>	До́ц'а,	Ори́на	>	Ори́с'а,
Іри́на	>	І́н'а,	Борба́ла	>	Бо́рка,
Йусти́на	>	Йу́ст'а,	Зуза́на	>	Зу́ка,
Мелані́йа	>	Мелан'а́,	Сало́мі́йа	>	Сало́мка,
Емі́лійа	>	Мі́л'а,	А́нна	>	А́нц'а,
Анастасі́йа	>	На́ст'а,	Борба́ла	>	Бо́рча,
Параске́ва	>	Пара́с'а,	Га́нна	>	Га́н'ча,

<i>Полагéйa</i>	>	<i>Полáз'а,</i>	<i>Марíйa</i>	>	<i>Мáрчa,</i>
<i>Розáлійa</i>	>	<i>Рúз'а,</i>	<i>Терéзa</i>	>	<i>Тéрчa.¹</i>
<i>Терéзa</i>	>	<i>Тéр'а,</i>	<i>Симеóн</i>	>	<i>Симкó,</i>

Отже, до справжніх усічено-суфіксальних утворень відносимо тільки ті, в яких усічення і суфіксація відбувалися рівночасно. Доказом того, що ці два процеси справді діяли в один час, може бути й те, що імен типу *Мир, Сим, Тим, Блаж, Зор, Гри, Да, Сте, Ле, Ро, Ко, Ми* і т. п. ні в українців Закарпаття, ні у їх сусідів немає. Випадки типу *Гриц'кó, Михáсик* – це вже не усічено-суфіксальні, а просто суфіксальні утворення від варіантів *Гриц', Михáс'*. У крайньому разі їх можна кваліфікувати як наслідок дії позірної, чи несправжньої комбінації усічення з суфіксацією (див. [ЧуОсУс 182]).

У поєднанні з гипокористичною суфіксацією регресивний спосіб дає нові варіанти імен із найрізноманітнішими емоційними відтінками. Тому має рацію І. І. Ковалик, говорячи, що "механічна аббревіація (декомпозиція) структури основ особових імен, з одного боку, та одночасна спеціальна ономастична (антропонімічна) суфіксація, з другого, характеризують саму суть і природу всього механізму словотворчого, чи скоріше формотворчого процесу творення емоціонально-афективних здрібніло-пестливих чоловічих і жіночих імен людей" [КовІм 218].

Нарешті підкреслимо, що описані вище правила усічення поширюються не на всі антропонімічні класи, а лише на імена, передусім на календарні.

Аналіз словотворчої будови закарпатоукраїнських власних особових імен спонукає до таких висновків.

По-перше, словотворчі засоби і способи творення власних імен людей нерідко відрізняються як від засобів і способів творення апелятивів, так і від засобів і способів творення інших типів власних назв.

По-друге, творення власних імен людей у своїй основі виявляє більш-менш однакові закономірності на різних територіях України, але поряд із спільним цей процес нерідко виказує й певні локальні особливості на загальноукраїнському фоні. А це означає, що для з'ясування їх становлення, а також для розкриття етимології похідних від них (прізвищ, прізвиськ, топонімів) спочатку треба вивчити засоби і способи їх творення по діалектах, а тоді вже тільки можна буде робити надійні узагальнення. Без належного врахування місцевих особливостей творення імен етимології в ділянці власних особових назв будуть хибними, неточними. Та й не лише етимології.

По-третє, творення розмовних варіантів власних особових імен – це живий словотворчий процес, у якому ще добре

¹ Тут наводимо лише ті розмовні варіанти особових імен, які ідентифіковано нами з офіційними відповідниками їх носіїв.

відчуваються всі афективно-емоційні нюанси словотворчих засобів. Звідси висновок, що уважне вивчення цього процесу в загальнонаціональному масштабі при врахуванні місцевих його особливостей могло б позитивно вплинути на внормування деяких нерегульованих питань нашої повсякденної мовної практики, у тому числі й на збагачення нашого іменного репертуару.

Лише в тому разі, коли зважити, що сучасний український іменний репертуар збіднений, що кількість іменних коренів в українців незначна, що одне і те ж ім'я надто вже часто повторюється навіть у невеликому колективі, можна посправжньому оцінити ту диференціюючу роль, яку відіграють при цьому іменна суфіксація, різні типи усічення, акцентуація та комбінація цих засобів. Завдяки цим способам словотвору та дії деяких фонетичних процесів сучасні закарпатоукраїнські 270 імен функціонують у 2 200 різних варіантах. Хіба ці дані не свідчать про словотворчу винахідливість народу!

Звичайно, переважна більшість цих варіантів є емоційно забарвленими. Через них мовець виражає суб'єктивну оцінку, своє ставлення, зокрема прихильність, пестливість, фамільярність чи зневагу до названої особи. У зв'язку з цим сфера функціонування іменних варіантів здебільшого обмежена розмовним жанром. Правда, значна частина таких розмовних варіантів уже втратила наявний у них колись експресивний відтінок і тепер сприймається мовцями як нейтральні щодо суб'єктивної оцінки (напр., *Вас'о, Гриц', Іл'ко, Штен', Наталка, Настун'а, Оріс'а, Сон'а*), причому по різних говірках процес емоційної нейтралізації проходив нерівномірно. Так, наприклад, варіанти *Йівка, Настун'а* на Великоберезнянщині та Воловеччині є емоційно нейтральним, а в південних районах області вони ще зберігають здрібнілий чи пестливий відтінок.

У ряді випадків жінки старшого віку навіть не знають офіційних відповідників до своїх імен, оскільки в родині і в селі вони відомі тільки під розмовними варіантами імен (наприклад, *Гафа, Л'ал'а, Нуц'а, Сен'а, Фен'а*, а не *Гафія, Олена, Ганна, Ксенія, Федора*). У зв'язку з цим такі емоційно нейтральні розмовні варіанти імен нерідко потрапляють навіть у офіційні документи, зокрема у паспорти, погосподарські книги, списки виборців, атестати зрілості і т.ін. Із нових для Закарпаття імен до офіційних документів найчастіше потрапляють такі їх розмовні варіанти: *Гая, Лена, Оля, Слава, Соня*.

Нерідко від розмовних варіантів імен утворюють імена по батькові і заносять їх у офіційні документи. Так, наприклад, у погосподарських книгах нами зафіксовано такі записи: *Ганич Василь Станкович, Бреньо Микола Симкович, Кашка Андрій Яцкович* (с. Туриця), *Настя Юрівна* (с. Чорна Тиса) і т. п.

Частину з таких іменних варіантів (понад 100) подає й "Словник власних імен людей" за редакцією С. П. Левченка з позначкою "розмовне". Проте від декотрих із них, наприклад, від варіантів *Ілько,*

Левко, Олекса, Тодось "Словник власних імен людей" пропонує навіть імена по батькові. Щодо імен по батькові від цих варіантів, то нам здається, що його укладачі та редактор стоять на цілком правильній позиції. Що ж до подачі таких варіантів імен, як *Левко, Олекса, Тодось*, то нам здається, що їх доцільніше було б подавати без позначки "розмовне". Справа в тому, що вони є варіантами загальноукраїнськими і якогось відчутного емоційного відтінку вже не виражають. Отже, вони мають усі підстави для того, щоб узаконити їх у ролі офіційних.

Список таких варіантів можна було б продовжити ще за рахунок інших імен, які в академічному словнику за традицією кваліфікуються як розмовні. При цьому маємо на увазі й ряд таких варіантів, що побутують і на Закарпатті, наприклад: *Лесь, Панько, Юрко, Настя, Одарка, Магда, Меланка, Мотря, Наталка, Ксеня, Палажка* та деякі інші, які з успіхом могли б виконувати роль офіційних. Принагідно не зайвим буде нагадати, що в такий спосіб розмовні варіанти імен підносяться до рівня офіційних і в інших народів [НикЛич 104].

Піднесенням таких і подібних варіантів імен до рівня офіційних ми хоч якоюсь мірою розширили б наш іменний репертуар і цим самим зменшили б той великий, але не зовсім виправданий розрив, що підтримується згори між усною мовною практикою та її відображенням у різних жанрах писемної мови щодо власних особових імен. Інших резервів для такого розширення іменного репертуару в нас мало. Загальновідомо, що практика масової іменотворчості, яка в нас була дуже модною в 20–30 роках, майже нічого корисного не дала, бо з новостворених імен у вжитку мало що залишилося. Отже, розмовні варіанти особових імен, які пройшли вже багатомісячне випробування в усному (та й у писемному) мовленні, є найбільш надійним резервом розширення нашого офіційного іменного репертуару.

Ми спеціально наголошуємо, що частина з них пройшла випробування часу і в писемній практиці, бо деякі з тих, які тепер розцінюються як розмовні чи діалектні, колись правила за офіційні [СімЧол 105].

Отже, залишається лише поновити в правах частину з них. Узаконювати всі наявні розмовні варіанти особових імен у ролі офіційних, як це робили до недавнього часу, наприклад, болгари (див. [ИлХуб 14–32: ВІаСус 214]), мабуть, немає потреби, але зблизити ці дві групи імен, очевидно, потрібно. Здається, що загальнонаціональні варіанти імен типу *Панько, Настя, Параска, Поля* з більшим успіхом могли б функціонувати в ролі офіційних, ніж старосвітські *Пантелеймон, Анастасія, Параскева, Пелагея*. До речі, процес проникнення розмовних варіантів у сферу офіційних проходить і тепер, тільки надто обмежено, майже виключно в середовищі письменників. Справді бо, всі ми говоримо і пишемо не *Олексій Мартович*, не *Олександр Гончар*, не *Терентій Масенко*, не *Костянтин Дрок*, а *Лесь Мартович*, *Олесь Гончар*, *Терень Масенко*, *Кость Дрок* і незручності при

цьому жодної не відчуваємо. Думається, що ці права на розмовні варіанти в офіційних сферах не завадило б демонополізувати: за офіційне треба узаконити не старе, патріархальне, а сучасні милозвучні варіанти імен (але перевірені практикою), щоб людина не соромилась своїм ім'ям, а щоб ім'я прикрашало її як у побуті, так і в офіційних сферах (детальніше про це див. [ЧуОсУс 175–186]). Не можна не згадати й того, що пропаганда і популяризація хороших імен на Україні поставлена погано. Власне, вона не поставлена ніяк.

Усі ці питання важливі й чекають свого розв'язання. Але успішно і правильно розв'язати їх можна буде лише тоді, коли з усієї української етнічної території зібрано буде побільше розмовних варіантів імен і видано їх окремим великим словником. Гадаємо, що непоганим початком у цій справі є зусилля вчителя І. І. Трійняка, який уже багато років працює над таким словником, а в 1967 році почав друкувати його на сторінках журналу "Донбас".

ЕТИМОЛОГІЧНІ ГРУПИ ІМЕН

Порівняно з апелятивами етимологічний аналіз власних особових імен має свої специфічні особливості. Якщо апелятивна лексика тої чи іншої мови відносно легко ділиться на слова свої, запозичені та кальки (наприклад, олівець, папір, життєпис), то класифікація власних особових імен за цими трьома групами натрапляє на значні труднощі. Виявляється, що для класифікації імен цих трьох рубрик замало, оскільки чужі з походження імена бувають різною мірою освоєними в нашій мові, а іноді настільки видозміненими, що не наважуємося відносити їх беззастережно до своїх чи чужих (пор. *Магдаліна, М'агда, М'агдуша, Душа, Душка; Марія, Маруся, М'уся*). При класифікації запозичених апелятивів у подібних випадках дехто вдається до більшої деталізації. Наприклад, німецькі лінгвісти використовують терміни *Lehnwörter* та *Fremdwörter*, чеські мовознавці для цих понять мають терміни *zdomácnělá* та *nezdomácnělá slova* і т. п. Такий підхід із відповідними термінами можна б застосувати і до власних особових імен, хоча, здається, він теж не розв'язав би всіх складних питань.

Справді, при зіставленні імен типу *Федір, Ф'єдор, Тодор, Теодор, Феро, Ференц, Франц, František* кажемо, що *Федір* – це українське, *Ф'єдор* – російське, *Тодор* – болгарське, *Теодор* – румунське, *Феро* – словацьке, *Ференц* – угорське, *Франц* – німецьке, *František* – чеське і т. п. Так само можна доводити, що ім'я *Іван* – українське, *Иво* – сербське, *Jan* – чеське, *Janusz* – польське, *János* – угорське, *Joan* – румунське, *John* – англійське, *Johann* – німецьке і т. д. Отже, на підставі структурно-фонетичної оболонки імен кожне з них зараховуємо до тої чи іншої етимологічної (національної) групи. Саме на цій підставі вважаємо, що імена типу *Гриць, Лесь, Юрко* є не грецькими, а українськими.

Нам можуть закинути, що імена цього типу лише за їх уживанням є українським (адже обслуговують номінативні і комунікативні потреби українців), щодо походження їх, то вони, мовляв, не українські чи староеврейські. *Федір* із грецького *θεοδωρος*, *Михайло* із давньоєврейського *Mikhā'el* і т. д., в яких ці слова вперше з'явилися як власні імена людей із колишніх апелятивів чи якихось інших назв. Звичайно, кінцева етимологія в імені *Федір* грецька, а у імені *Михайло* – староевропейська. Але ж нас може і повинна цікавити не лише кінцева етимологія імені (бо в такому разі й до неї мало коли докопаємось), не тільки мова-першоджерело. Нас мусять цікавити мови-посередники, через які кожне конкретне чуже ім'я прийшло до нас. Лише так можна зрозуміти всі фонетичні модифікації звукової оболонки імені, прийняти чи відкинути запропоновані вже етимології, не кажучи вже про те, що тільки такий підхід до походження імен спроможний розкрити справжні зв'язки між мовою та історією народу. А все це означає, що при етимологічному аналізі імен необхідно принципово розмежовувати такі

поняття, як етимологія найближча та етимологія кінцева. Лише таке розмежування дасть можливість із більшою достовірністю віднести те чи інше ім'я до належної національно-мовної групи, лише воно дозволить однозначно відповісти, як кваліфікувати з точки зору походження імена типу *Федір* та різні їх варіанти на зразок *Хведір*, *Хведько*, *Федунь*, *Федя*, *Фидяр*, *Ферко*, *Фиринць*, *Тодір*... Лише так зуміємо відповісти, чи всі такі варіанти є українськими, чи всі вони грецькі, чи, може, серед них є і українські, і російські, і румунські, і угорські, і грецькі.

Розмежування етимології на найближчу та кінцеву стосовно імен має принципове значення для регіональної ономастики, особливо для окраїнних ареалів мови, де міжмовні контакти завжди накладають помітні сліди на імена. А Закарпаття якраз і є одним із таких ареалів української етнічної території, на якому своєрідно співіснують українські іменні утворення з утвореннями сусідніх народів, зокрема з угорськими, румунськими та словацькими.

Дотеперішні вітчизняні та зарубіжні дослідники етимології власних особових імен (наприклад, Г. Барці, І. К. Брехенмахер, А. Доза, С. Ілчев, Н. А. Константінеску, Н. О. Петровський, Ян Свобода, М. Фасмер та ін.) як у спеціальних ономастичних працях, так і в загальних етимологічних словниках указують здебільшого дальшу, тобто кінцеву етимологію імен. Користуючись працями цих ономастів, у наш час уже неважко було б дати аналогічну етимологічну класифікацію імен українців, у тому числі й закарпатських. Значно складніші справи з етимологічною класифікацією імен (та їх варіантів), яка базувалася б на принципах найближчої етимології. Одні з цих труднощів зумовлені багатоваріантністю самих імен та їх локальними особливостями, інші – недостатньою зібраністю самого фактичного матеріалу з різних територій, але найголовніше – це те, що ще не вироблено чіткої методики такої класифікації.

а) Кінцева етимологія

Імена сучасного корінного українського населення Закарпаття в етимологічному відношенні дуже неоднорідні. З точки зору кінцевої етимології всі імена, які в наш час знаходяться в обігу серед населення області, найдоцільніше поділити на дві групи, а саме: імена слов'янські та імена неслов'янські. До перших, крім власне слов'янських, належать і скальковані з неслов'янських, передусім грецької, наприклад *Богдан*, *Богумил*, *Лев*, *Віра*, *Надія*, *Любов* (див. [ИлПоб 217–218; SvoSta 177; Фасмер-II 472 та ін.]).

Хоч кількісне співвідношення між іменами слов'янськими та неслов'янськими на Закарпатті в різні епохи було неоднаковим (та й тепер воно явно на користь других), все-таки кожному з цих двох етимологічних груп розглянемо окремо. Спочатку охарактеризуємо сучасний стан кожної з них, а потім – їх історію. Історичний розвиток як слов'янських, так і неслов'янських імен ілюструватимемо прикладами в тому їх графічному вигляді, в якому

вони фіксуються пам'ятками, щоб цим самим показати не тільки їх кількісне збільшення чи зменшення у різні періоди історії, а й звернути увагу на особливості поступової адаптації іншомовних імен до місцевої української фонетичної системи, орфографічні тенденції та послідовність у виробленні нових словотворчих варіантів.

Після характеристики слов'янських і неслов'янських імен з позицій кінцевої етимології спробуємо погрупувати імена закарпатських українців за тими національними мовами, через які вони безпосередньо зайшли в українські говори Закарпаття, тобто з позицій найближчої етимології.

Слов'янські імена. Імен слов'янської етимології серед корінного українського населення Закарпаття в наш час досить мало – всього біля 30, а саме: *Богдан, Богумил, Богуслав, Борис, Володимир, Владислав, Вячеслав, Зореслав, Мілан, Мирослав, Станіслав, Ярослав, Божена, Броніслава, Віра, Драгослава, Зірка, Злата, Калина, Квета, Люба, Людмила, Милана, Мирослава, Надя, Ніна,¹ Світлана, Томила*. Отже, вони становлять лише близько 10% від загальної кількості вживаних тут імен. Якщо зважити, що серед осіб старшого та середнього віку слов'янські імена є рідкісним явищем, то процент носіїв цих імен не перевищить навіть суми 5. Переважна більшість перерахованих вище імен є новими для Закарпаття. Тривалу традицію вживання з усіх слов'янських імен на Закарпатті мають лише *Володимир* (у народі раніше *Ладомір'*), *Станіслав* (у народі *Станко*) та імена-омоніми *Калина* і *Данко*. Правда, на самому початку ХХ століття ще де-не-де подибувалися імена *Борис, Продан* та *Рус* чи *Руско*, із яких два останні тепер уже зовсім вийшли з ужитку. Решта слов'янських імен, уживаних на Радянському Закарпатті, є або зовсім новими, або, у крайньому разі, поверненими до життя після багатоговікової перерви. Одні з цих нових імен (*Богдан, Богумил, Борис, Владислав, Зореслав, Мирослав, Мілан, Божена, Броніслава, Віра, Зірка, Квета, Люба, Милана, Надя*) увійшли у побут у 20–30 роки з піднесенням національної свідомості українського населення Закарпаття, а інші (*Вячеслав, Ярослав, Драгослава, Злата, Мирослава, Ніна, Світлана, Томила*) – тільки після возз'єднання Закарпаття з Україною. Щодо імен *Богат* і *Тихомир*, то вони на Закарпатті зрідка функціонували й раніше, але тільки в угорців. Те ж саме стосується й імені *László* ($\leq$ *Владислав*).

У попередні століття слов'янських імен на Закарпатті було набагато більше. Так, у ХІІІ ст., тобто в період появи перших місцевих писаних пам'яток, вони в деяких районах навіть переважали над неслов'янськими.² Так воно було на Виноградівщині та Берегівщині, про що переконливо свідчать

¹ Більш поширеною є думка, що ім'я *Ніна* – грузинське.

² У ХІІІ ст. вони переважали і в чехів [SvoSta 176].

записи імен із Варадинських реєстрів *Bagdan, Visata, Volotcu, Vulcanus*¹, *Kraznet, Crisius, Milosth, Narad, Netha, Zoboslou* [RegVar] та імена *Drug, Ladomer, Narad, Turhus*, взяті нами з інших джерел [Györf 529–544]. Так воно було і у володіннях Ужгородського замку та прилеглих до нього селлах, на що вказують архівні матеріали графа Стараї: *Domozlo, Donk, Doruslo, Duruzlai, Hothen, Hustugk, Kazimerius, Ladizlaus, Mersa, Mylgozt, Myluzth* та ряд інших [Nagy-1].

Багато слов'янських імен донесли пам'ятки XIII ст. із сусідніх південнокарпатських земель, які в ту пору були частково заселені східними слов'янами. Передусім, це стосується колишнього комітату Красна (пізніше – Сіладь, Сатмар), що у північно-західній Трансільванії, людність якого донедавна ще зберігала слов'янський характер. Я. Стрипський про це пише так: "Антропологічні та етнографічні ознаки румунів, які тепер заселяють сусідні з Мараморошем області, явно відкривають дослідникові, що вони румунізовані русини, які до 1900-их років ще вмiли й говорити поруськи, особливо в областях Насад і Бистриця. Я сам зустрічав таких у 1902 році. Це ж саме явище бачимо в гірських областях Семигороддя, заселених секелями" [СтриГд 31]. Показово, що більшість осіб із цього комітату, котрі як учасники "божих судів" значаться в Варадинських реєстрах, мають слов'янські імена.² Наприклад: *Beda, Boutun, Bozc, Bud, Buda, Visa, Golosa, Duh, Zavida, Nusata, Paradan, Pers, Sacen, Sedun* та інші. Немало слов'янських імен фіксують Варадинські реєстри і в комітатах *Сатмар, Саболч, Гайду, Бігар, Земплин* та інших, у яких також проживало східнослов'янське населення [Дэже 25, 66, 94], але з часом мадяризувалося або румунізувалось. Ось кілька таких імен: *Aladarius, Banko, Beda, Biba, Bila, Boroczlou, Bosu, Bratus, Buhus, Buda, Buc, Burz, Bulsuh, Buchuk, Vilo, Vojvoda, Viyzlou, Volcu, Vulchi, Vltuk, Hagya, Hubec, Dazlou, Danus, Dedamerus, Deduhan, Dedus, Dezmer, Detusa, Didou, Drug, Duba, Dumasa, Zada, Zobohta, Zovizlou, Zub, Iroslou, Iuna, Kazmer, Karachun, Koroch, Crust, Ladislaus, Latibor, Leva, Lodmer, Lodomerus, Maraz, Milas, Mil, Milucy, Minos, Moraz, Motun, Moruc, Never, Nemes, Neuca, Nuz, Paztuh, Penttk, Peruen, Poiznan, Poznamus, Poteta, Predan, Preva, Rasun, Roda, Rodus, Rosa, Rusca* і т. п. Слов'янські імена є і в інших документах XIII ст. з північної Угорщини. При окремих із них стоїть навіть епітет *Ruthenus*. Так, у м. Естергомі в 1261 році згадується *rutheno Ladislao*, а в Нітрі за 1232 рік – *ruthenus Maladik* (див. НодТөр 22, 64; Криžко 470)]. У Турчанському комітаті за 1280 рік згадується *Ruten* [Криžко 585].

Звичайно, вважати, що геть усі перераховані вище імена обов'язково є східнослов'янськими, а їх носії – східними

¹ Пор. в українських грамотах XIV–XV сторіч: *пан волкань* [ГумНар 26].

² Пор. ім'я *Завидь* у молд. грам. 1428 року [Богдан 257].

слов'янами, немає жодних підстав. Та ми й не ставили собі за мету поділити наявні тут слов'янські імена на східні, західні та південні, бо для цього не вистачає надійних критеріїв поділу. Носіями цих імен на той час у басейні верхньої та середньої Тиси могли бути не лише русини, а й люди інших народностей, зокрема словаки, болгари, угорці, а з часом і серби та волохи. Однак значна частина осіб із цими іменами були, безперечно, східними слов'янами. Свідченням цього можуть бути і часті епітети *rethenus*, *genere Ruthenum*, *Vruz* при самих іменах, і повноголосні форми імен типу *Aladarium*, *Volotcu*, *Golosa*, *Karachun*, *Koroch*, *Maladik*, *Moraz* і звук *i* на місці *ě* (*Bila*, *Didou*), і лабіовеляризація *e > o* після шиплячих (*Churna*), і лабіовеляризація *л > в* (*Boutun*, *Motun*), і імена із специфічним східнослов'янським суфіксом *-'ук* (*Buchuk*, *Vltuk*, *Suluk*), і імена типу *Rosa*, *Rusca*, *Vruz*, якщо вони є відетнонімними. Можливо, частина з цих назв була не іменами, а прізвиськами, але це не міняє справи. Нарешті, треба зазначити, що фонетичні критерії не завжди є достатньою підставою для віднесення чи невіднесення давніх записів антропонімів до східнослов'янських, а їх носіїв – до східних слов'ян. Виявляється, що вже у XIII ст. на писарів діяли якісь уніфікаторські традиції, під впливом яких вони з найменувань типу "русин Володислав" у мадярських латиномовних грамотах робили *rutheno Ladislav*, з *Володимира – Ladomer* і т. ін.

У XIV ст. кількість слов'янських імен на Закарпатті значно падає, внаслідок чого не перевищує й 20% від загальної суми тогочасних імен. Та й географія слов'янських імен на Закарпатті в XIV ст. трохи інша, ніж у XIII ст. Усього близько 10 слов'янських імен дійшло до нас із комітату Берег. Серед них березький жупан *Marocha*, він же і *Marochuk*;¹ *Milota*, *Vgrin* [LehBer], *Kazmerius*, *Rusa*, *Rusca*, *Thattamery Olachy de Ilosva*, *Karachun de Bylke* [Györf] та деякі інші. Трохи більше їх на Ужанщині, у тому числі й у самому Ужгороді, та на Земплинщині: *Buyk*, *Wyuchuk*, *Dank*, *Dobou*, *Domach*, *Dragomer*, *Dragus*, *Kachur*, *Ladyk*, *Ladislau*, *Lachk*, *Lodomerius*, *Rachk*, *Zanizlaus*, *Zouchuk*, *Stroya*, *Polyan*, *Chernuch* [Nagy-1] та деякі інші.

Слов'янські імена в XIV ст. походять також із східних районів області, тобто з Марамороша, зокрема з сіл Бедевля, Грушово, Криве, Кричово, Липча, Довге, Джулуешті, Сарвасово, Сопунки та ін.: *Bank*, *Bylk* і *Belk f. Lodomer*, *Woyvoda*, *Dragh*, *Dragus*, *Ladislauš filius Drag*, *Dragomer*, *Ladamerius*, *Ladomer*, *Jo. Krich*, *Karachun*, *Stanislau*, *Miruzlou*, *Ztoyka f. Ztoya*, *Stoyan*, *Staan*, *Stanislau* [Bélay], *Balicza* [HodTör 26]. Носіями цих імен у Марамороші XIV–XV ст. були майже поголовно немеші, тобто шляхта. У етнічному відношенні багато з цих немешів були волохами, про що певною мірою свідчать такі аргументи як частий епітет *Wolachus*, *olachus* чи *wlach* при них та південнослов'янські

¹ Антропонім *Morouchuk* згадується також у комітаті Гонт за 1340 рік [Križko 557].

фонетичні риси деяких із цих імен (*Drag, Ladamerius*). Зазначимо й те, валаська колонізація у XIV ст. Мараморшем уже не обмежувалася: у другій чверті XIV ст. волохи відомі вже в комітаті Берек, а також у комітатах Ужанському та Земплинському (див. далі).

У XV ст. картина мало що змінилася. Тенденція витіснення слов'янських імен неслов'янськими діє й далі. Так, наприклад, у дарчій грамоті 1401 року грамастик Станіслав називає 20 родичів дарувальника Стефана Винца, але з цих родичів лише троє мають слов'янські імена: *Стана, Радомир і Татомир*. При цьому показує й те, що в одній і тій же родині одні діти мають імена слов'янські, а інші вже християнські – *Іоанн, ґома, Муша, Анна, Сімеон, Михаїл* [Мик-Чу 69]. Небагато слов'янських імен і в інших документах XIV ст. з Виноградівщини: *Baan, Bohan, Bodach, Welchyk, Wytkos, Kerechet, Korch, Ladislaus, Rusa, Sclavus, Zanizlo, Wgrinn, Czernyk* [Szabó].

Така ж сама картина і в західних районах області, зокрема на Ужанщині, де процент слов'янських імен не перевищує й 10. Наприклад: *Zwethko, Zdyan, Borycz, Welyczko, Holycz, Zywylyk, Ladislaus, Leh, Neg, Smoroncza, Sthan* [Nagy-2].

Найбільше слов'янських імен із XV ст. приносять мараморські пам'ятки. Так, наприклад, у закарпатській грамоті 1404 року серед 13 імен 6 є слов'янськими: *радуль, банько, драгомир, Дань, балица, драг* [Русан 133–134]. Не рідшими вони є і в латинських грамотах із цієї території. Багато немешів із сіл Бедевля, Вільхівці, Вонігово, Добрянське, Діброва, Руське Поле, С. Водяне, Солотвина, Терново, Угля, Чумальово у XV ст. ще мають слов'янські імена: *Balk, Bud, Bratha, Bogdan, Wlad, Vlajko, Vlasin, Woloz, Danch, Dragh, Dan, Draagan, Dragamer, Zymo, Ladamer, Ladislaus, Myrche, Rad, Radol, Radul, Zlaw, Slawus, Staан, Sthan, domina Stana, Stanislaus*,¹ *Sztanko, Zothka, Szenik, Thathomer alio nomine Thathol* [Bélay].

Такі та подібні слов'янські імена в XV ст. характерні були і для кріпаків українських сіл румунського Марамороша, зокрема для таких, як Вишава, Крачуново, Леурдина, Н. Руна, Петрова, Рускова: *Danchul, Bogdan, Bud, Huch, Zechko, Ladamer, Myrche* [Bélay]. Такі ж самі імена властиві і для румунського населення цієї місцевості у XV ст.: *Bogdan, Brathwol, Danch, Dobozlou, Dragomer, Dragus, Juga, Karachun, Lachk, Rad, Radul, Zlaw* [Bélay]. Подібні імена мають також немеші Хустського та Іршавського районів, зокрема в селах Довге, Липча, В. Раковець: *Bogdanus, Karachun, Ladislaus* [Bélay], *Zan ruthenus* [Szabó]. Подібуються вони також у кріпаків м. Виногорова та с. Юлівці: *Dwl, Nyagh* [Szabó].

---

¹ Хоча ім'я *Станіслав* і слов'янського походження, але у католиків воно уже у XV ст. належить до імен календарних [КарґОс 183].

Звертає увагу на себе й те, що частина з цих імен має виразні словотворчі та фонетичні риси румунської або південнослов'янських мов: румунський суфікс *-ул* (*Danchul, Радул*), південнослов'янське неповноголосся (*Vlad, Vlasin, Drag, Драгомир*), болгарську рефлексію *Ѣ* (*Balk, Nyagh*) та деякі інші. Враховуючи структурно-фонетичні особливості цих імен, час першої їх фіксації на південних схилах Українських Карпат, а також поодинокі епітети, що вказують на етнічну належність їх носіїв, ми повинні визнати, що частину цих імен занесли на Закарпаття, безперечно, румуни з так званою валаською колонізацією ще десь на початку XIV чи, може, й у кінці XIII ст. Правда, частина з таких "південнослов'янізмів" могла з'явитися також як наслідок тогочасної письмової традиції, в якій східнослов'янські мовні риси нерідко замінювалися південнослов'янськими. Укажемо й на те, що валаська міграційна хвиля, яка йшла зі сходу, дійшла не лише до Ужа, як це вважає Д. Кранджалов [Krandž 252], а й далі на захід від нього. Адже уже в середині XIV ст. волохи згадуються в селах Коромля, Підгород, Порубка, Убля, Тибава, Гуменне та в ряді інших, які знаходяться на захід від Ужа [Nagy-1 331, 345; Nagy-2 77, 142, 143, 441]. Детальніше про це у розділі "Антропонімія та етнічна історія Закарпаття".

У XVI ст. слов'янських імен на Закарпатті залишилося зовсім мало. Так, наприклад, серед кріпаків Чинадіївської домінії у 1567 році знаходимо всього п'ять слов'янських імен (*Borys, Koz, Lacz, Lech, Ztanko, Czehko*).¹ У 1570 році їх усього три: *Hlib, Ladislaus, Stanislaus* [UetC 53–14]. В основному ті ж самі слов'янські імена за 1570 рік і в Мукачівській домінії: *Banko, Halyko, Domus, Ladislaus, Stanko* [UetC 97–29].

Трохи багатшим у ці роки є репертуар слов'янських імен в українських селах Марамороша. Ось кілька прикладів: *Bogdan, Boryz, Brayko, Welyczko, Dan, Danch, Kwetko, Ladomer, Nyawalya, Rozpap, Stojka* [Bélay]. У румунських селах Марамороша подібних імен ще більше: *Bilano, Bogdan, Hogia, Dan, Dankwl, Dankos, Danchul, Dragomer, Dragws, Codre, Kodrichy, Kalyn, Ladislaus, Moyzyn, Malat* [Bélay]. У окремих записах при календарному імені стоїть ще одне ім'я – слов'янське, яке виступає як додаткове до календарного. Наприклад, у с. Вонігово за 1530 рік записаний кріпак *Georgius qui cum alio nomine Welyczko vocatur* [Bélay 212].

Фактів із південних районів області, зокрема з Виноградівщини, про етимологічний склад імен у XVI ст. у нашому розпорядженні немає, однак матеріали монографії І. Сабо переконливо свідчать, що серед тогочасних прізвищ Угочі сліди

¹ Пор. ще імена спірної етимології *Walyko, Halyko, Duma, Stodor* [UetC 53–12].

слов'янських імен дуже помітні. Порівняймо: *Boryz, Wylichko, Hogio, Hogjka, Hotia, Haska, Duch, Dwl, Dobrachy, Moychan, Muczán, Maylat, Raduly, Ragy, Rados, Rach, Rasko, Zan, Zanizlo* [Szabó].

Загальною особливістю записів тих часів є те, що в них не завжди можна встановити, який саме з компонентів найменування є ім'ям, який прізвищем, а який прізвищемом (див [ПеПред 310]). Другою такою особливістю іменного репертуару тих часів є те, що під кінець XVI ст. відчутними стають уже наслідки розпорядження Трідентського собору (1563 р.), за яким церква забороняла надавати новонародженим інші імена, ніж імена святих (див. [КарОс 181; SvoSpl 243–244]). Приблизно в цей час викорінюються з ужитку нецерковні імена і в Росії [НикЛич 103].

У XVII ст. найпоширенішими слов'янськими іменами на Закарпатті були *Станко* та *Ladisláus*. Поряд із варіантом *Ladisláus*, у документах XVII ст. часто виступає його угорський відповідник *László*. Правда, останній здебільшого вживається як відповідник до сучасного календарного імені *Василь*. Так воно було і в XIX та у XX сторіччях на Закарпатті, коли мадярські власті всякого *Василя* в документах записували не як *Vaszil, Vazul* чи *Bazilius*, а тільки як *László*.

Декілька оригінальних слов'янських імен XVII ст. приносять пам'ятки з Марамороша: *Borisz, Bilas, Halyko*,¹ *Halyg, Hatyko, Dan, Danis, Dancz, Dragut, Kriczko, Lepa, Mira, Dombrava, Prodan, Rusz, Ruszka* [Bélay]. Подібні імена в ту пору фіксуються також у селах румунського Марамороша, які в етнічному відношенні тепер є румунськими: *Bila, Velika, Vlad, Kalina, Kosz, Milla, Ozima, Mirony, Raszte* [Bélay]. З імен, що фіксуються в українських селах Закарпаття у XVII ст., можна назвати ще такі: *Volodzka* [HodTör 611], *Hodin* [Maksay 550], *Калина* [ПаПо-2 12], *Zaniszló* [HodOkm 126, 128], *Szivák* [Maksay 601].

У XVIII ст. до найпопулярніших слов'янських імен на Закарпатті належить *Продан*. Правда, це ім'я побутувало лише в Марамороші та на Воловеччині. За матеріалами В. Бийлаї, у Марамороші XVIII ст. це ім'я має понад 30 носіїв. Ось кілька з них: *Prodan Pelek, Prodan Udics, Stasovics Prodan, Prodan Kosztis, Prodan Dubovics, Orosz Prodan, Prodan Paskovicz* і т. д. [Bélay 129, 146, 162, 164, 207, 209]. Поширеними є також імена *Дан* [ПеПред 309; Bélay 145], *Danko* [Bélay 129, 178] та *Dancsa* [Bélay 200]. Правда, два останні можуть співвідноситися не лише з іменем *Богдан*, а й із такими іменами, як *Данило* та *Йордан*. Набагато рідшими на той час є слов'янські імена *Boris, Velicska, Dolya, Casimir, Kalina, Kracsun, Rusz, Stanko* [Bélay 126,

За Ф. Шуянським [Šujan 18], словацьке ім'я *Hal'ko* = *Havel*.

163, 189, 156, 203, 131, 221, 154], *Mircsa, Sztan* [HodOkm 457], *Стана* [ПаПо-1 181; Яворск 209].

XIX ст. не внесло якихось істотних змін до складу слов'янських імен на Закарпатті. Правда, імена *Владислав* і *Рус* втратили свою актуальність, ім'я *Продан* архаїзувалося, а ім'я *Ладомір* стало рідкісним. Лише імена *Каліна* та *Станко* живуть повнокровним життям, хоч і їх географія дещо звузилася: перше вживається лише у східних, а друге – у північно-західних районах області.

Відчутні зміни сталися лише в XX столітті. Піднесення національної свідомості й культури в 20–30 роки принесли на Закарпаття декілька нових для цієї місцевості слов'янських імен. Наприклад: *Богдан*, *Борис*, *Зореслав*, *Мирослав*, *Йарослав*, *С'атослав*, *Віра*, *Зірка*, *Луба*, *Нада*. У той час з'являється й декілька західнослов'янських імен: *Влад'о*, *Мілан*, *Божена*, *Власта*, *Злата*, *Кветослава* чи *Кветуша*, *Мілка*... Після визволення Закарпаття і возз'єднання його з Україною увиходять до вжитку ще такі слов'янські імена, як *Мирослава*, *Світлана*, *Людмила*, *Томіла* та деякі інші. Від західних слов'ян у цей період заходять ще імена *Богумил* і *Броніслава*, а від південних – *Драгослава*.

Звичайно, наведені в цьому розділі слов'янські імена, що зафіксовані місцевими пам'ятками XIII–XX ст., зовсім не вичерпують усіх слов'янських імен, які побутували тут упродовж вісьмох сторіч. Багатьом із таких імен просто не пощастило потрапити на сторінки пам'яток, інші назавжди безслідно зникли разом із зникненням документів, а ще інші знаходяться в недоступних для нас пам'ятках. А що таких імен слов'янських було більше – немає сумніву. Значна частина їх дійшла до нас лише з того часу, коли ці слова виступали вже в ролі прізвищ, а не в функції звичайного власного особового імені. Ось кілька таких закарпатських прізвищ: *Безушка*, *Богоста*, *Велічко*, *Гол'ак*, *Голуб*, *Добра*, *Зайац'*, *Звір'*, *Кричко*, *Лубка*, *Малета*, *Малош*, *Несух*, *Нірода*, *Очкан*, *Пізн'ак*, *Пожар*, *Самбур*, *Середá*, *Славіта*, *Шестак*, *Шніток* і т. п. (більше прикладів див. у розділі "Прізвища", підрозділ "Семантична класифікація твірних основ"). Багато з таких імен зовсім не потрапили в документи, але послужили основами для цілого ряду прізвищ. Такою була доля більшості простих слов'янських імен, які Т. Маретич називає "іменами самотворними" [Maret 60–81]. Привертає увагу те, що від більшості таких простих, "самотворних імен" на Закарпатті утворено цілий ряд прізвищ. Ось кілька таких імен із збірки Т. Маретича: *Ban*, *Brz*, *Bura*, *Ček*, *Div*, *Djeva*, *Dol*, *Dub*, *Dubrava*, *Dvor*, *Gol*, *Golub*, *Gora*, *Grozd*, *Gug*, *Gvozd*, *Hrabar*, *Jablan*, *Jasan*, *Javor*, *Kalina*, *Kamen*, *Kosa*, *Kořuta*, *Kuna*, *Kupina*, *Mal*, *Malina*, *Med*, *Mlad*, *Mrak*, *Mrena*, *Mudar*, *Naid*, *Nov*, *Ogan*, *Osmi*, *Pozna*, *Proda*, *Rakita*, *Rud*,

Rus, Ruža, Slad, Sokol, Spas, Subota, Tanak, Traj, Ubav. Досить широко представлені такі імена і в сучасній топонімії Закарпаття. Ось кілька таких ойконімів: *Білін, Бóгдан, Велятино, Вішково, Вонігово, Ворóчово, Голятин, Горінчово, Городілово, Дóбронь, Доробратово, Дубрїнич, Ждїмир, Завїдово, Імстїчово, Мірча, Нягово, Невїцьке, Нелїтино, Обáва, Ра́хово, Ростїмир, Рўсково, Стáново, Стой, Стрóйно, Чáсловці, Чёрна* і т. п. У зв'язку з цим вважаємо, що для повнішого відтворення слов'янського іменного репертуару на Закарпатті треба піддати аналізу не лише імена (сучасні і давні), а взагалі весь ономастикон, хоч промахи й тут неминучі, оскільки деякі прізвища і топоніми, які дуже нагадують давні слов'янські імена, з дохристиянськими іменами не мають нічого спільного, а пов'язані із звичайними новішими прізвищами.

Відносно тривале збереження кількох слов'янських імен на Закарпатті не повинно викликати подиву. Адже південні і західні слов'яни до наших днів зберігають основний кістяк давньослов'янських особових імен. У східних слов'ян ці імена рано почали поступатися місцем чужим календарним іменам. Правда, в центральних районах Росії, наприклад у районі В. Новгорода, у XV ст., поряд із чужими календарними, побутували ще й свої слов'янські імена язичницького походження [ZarВес 376–381]. За словами В. К. Чичагова, в деяких місцевостях Росії т. зв. імена-прізвища слов'янського походження паралельно з календарними іменами побутували навіть у XVI–XVII сторіччях [Чичаг 19].

Неслов'янські імена. Неслов'янських імен, тобто імен неслов'янського походження, на Закарпатті відносно багато. У наш час вони становлять близько 90% від усіх імен, що обслуговують потреби сучасного корінного українського населення області. А це означає – майже 250 різних імен. Коли зважати, що серед людей старшого і середнього віку слов'янські імена є просто рідкісними, то процент людей, що мають неслов'янські імена, становитиме не 90, а більше 95.

У переважній більшості випадків (понад 200 імен) неслов'янські імена, що побутують на Закарпатті, – це імена календарні, які прийшли до східних слов'ян ще з прийняттям християнства, і лише близько 70 імен язичницького чи світського походження, які зайшли в закарпатський іменний репертуар не завдяки церкві, а іншими шляхами. За національно-мовним походженням неслов'янські імена українців Закарпаття неоднорідні. Найчисленніші групи серед них становлять:

Грецькі: *Амбросій, Анатолій, Андрій, Андроник, Антон, Арсен, Блажій, Василь, Герасим, Григорій, Дем'ян, Денис, Дмитро, Дорофій, Іларіон, Євген, Кирило, Кузьма, Купріян, Левко, Леон, Махар, Марко, Мартин, Матвій, Методій, Микита, Микола, Мирон, Митрофан, Нестор, Никифор, Олекса, Олександр, Омелян, Онисим,*

Онуфрій, Остап, Панас, Пантелеймон, Панфілій, Парфеній, Пахом, Порфир, Петро, Пилип, Прокіп, Сидір, Стах, Стефан, Тарас, Тимофій, Тихон, Федір, Феодосій, Филімон, Юрій, Юхим; Агнета, Аксенія, Аполлонія, Анастасія, Антонія, Афанасія, Варвара, Василина, Вероніка, Галина, Гафія, Георгіна, Гликерія, Діонісія, Докія, Емма, Зіновія, Зоя, Іяна, Ірина, Катерина, Лариса, Леоніда, Лідія, Меланія, Олена, Олеся, Оріся, Параска, Пелагея, Софія, Стефа, Таїса, Текля, Теодозія, Теодора, Тереза, Федора, Феодосія, Февронія, Феона, Христина, Юхима. Усього 106. Із них 58 чоловічих і 43 жіночі.

Латинські: *Август, Валентин, Валерій, Вікентій, Віктор, Віталій, Дезидерій, Ігнат, Інокентій, Клим, Корнелій, Костянтин, Лаврентій, Лука, Лук'ян, Максим, Мар'ян, Павло, Роман, Омелян, Сергій, Тит, Тіберій, Флор, Юлій; Антонія, Бела, Валентина, Валерія, Вікторія, Гермина, Ельвіра, Емілія, Кароліна, Клавдія, Клара, Корнелія, Люція, Макрина, Маргарита, Марина, Марта, Мар'яна, Матрона, Наталя, Октавія, Павліна, Регіна, Розалія, Сабіна, Сідонія, Тетяна, Уляна, Юліна, Юстина.* Усього 55. Із них 25 чоловічих та 35 жіночих.

Давньоєврейські: *Аврам, Адам, Бийла, Варфоломій, Веніамін, Гаврило, Давид, Данило, Єлсей, Єфрем, Захар, Іван, Ілля, Йосиф, Лазар, Маковій, Мануїл, Мисаїл, Михайло, Назар, Овдій, Сава, Саватій, Самуїл, Сахарій, Семен, Серафим, Соломон, Хома, Яким, Яків, Ярема; Вирсавія, Габрієла, Ганна, Едіта, Естера, Єва, Іванна, Іда, Йоганка, Йолана, Магдалина, Марія, Маріанна, Рахія, Ревека, Серафима, Соломія, Сусанна, Тамара, Яна.* Усього 52. Із них 32 чоловічі та 20 жіночих.

Германські: *Адальберт, Вільгельм, Емерих, Ернст, Людвіг, Оскар, Отто, Рудольф; Адела, Берта, Гертруда, Гізела, Ірма, Матільда.* Усього 14. Із них 8 чоловічих та 6 жіночих.

Угорські: *Арнад, Гійза, Золтан, Аранка, Іболя.* Усього 5. Із них три чоловічі та два жіночі.

Норманські: *Карл, Ольга.*

Персидські: *Дарія, Мальвіна.*

Крім названих вище, в сучасному іменному репертуарі українців Закарпаття є ще декілька імен спірної та сумнівної етимології: *Аліса, Едіта, Ельвіра, Елеонора, Еліза, Етела, Жана, Франческа.* Майже всі вони є новими для Закарпаття. Одні з них зайшли до вжитку у 20–30 роки, а інші – аж після визволення. Таким чином, у етимологічному відношенні імена українців Закарпаття становлять таку картину:¹

¹ При розподілі неслов'янських імен за їх національно-мовним походженням ми спиралися на словники А. Доза, Н. А. Константінеску, Н. О. Петровського та М. Фасмера.

	Чоловічі	Жіночі	Усього
Грецькі	58	43	101
Латинські	26	30	56
Давньоєврейські	32	20	52
Слов'янські	15	15	30
Германські	8	6	14
Угорські	3	2	5
Норманські	1	1	2
Персидські	–	2	2
Спірної етимології	2	6	8
У С Ь О Г О:	145	125	270

На спеціальну увагу заслуговує стратиграфія неслов'янських імен, а також їх поступова фонетична адаптація до місцевої української фонетичної системи. Перші неслов'янські імена на Закарпатті засвідчуються вже найдавнішими місцевими пам'ятками, тобто на початку XIII ст. У кількісному відношенні в ту пору вони ще поступаються слов'янським, хоч окремі з них уже тоді мають досить високу частотність. У XIV ст. вони вже явно переважають над слов'янськими, а в XVII–XVIII майже повністю витісняють їх. Характерною особливістю неслов'янських власних особових імен у давніх закарпатських пам'ятках є їх розгалужена варіантність: латинська писемна традиція і угорські писарі часто є причиною того, що імена українців у документах записуються, як правило, на латинський або угорський зразок: *Valentinus, Jacob, Stephanus, Istvan* (детальніше див. підрозділ "Варіантність імен").

З метою точнішої характеристики того, які саме неслов'янські імена побутували в минулому на Закарпатті і яке саме звукове оформлення вони приймали, наведемо з місцевих пам'яток найтиповіші імена для кожного століття.

До перших неслов'янських імен, зафіксованих закарпатськими пам'ятками (XIII ст.), належать: *Barnaba, Iuan, Jacob, Marcus, Mescu, Mikou, Petrus, Thomas, Chedur, Chepan* [RegVar], *Anna, Blasy, Ivanko, Kozma, Mathey, Mihaly, Lev* [Györf], *Mikola* [Szabó], *Wazzyl* [Дэже] та деякі інші.

У XIV до найхарактерніших належать записи *Abram, Andree, Benech, Vanchuk, Elena, Iwan, Jacob, Joseph, Cosma, Luca, Mathe, Ozyph, Peter, Zowchuk, Senke, Thoma, Tibold* [Nagy-1, Nagy-2], *Iwahun, Jula, Jurk, Makszet, Mihaly, Simeon, Suprun, Tyba* [Györf], *Barna* [LehBer] та деякі інші.

Значно багатшими на імена є документи XV ст. Так, у Дарчій грамоті Стефана Винца з 1401 року знаходимо вже 16 неслов'янських імен (*Андреи, Димитр, Іоанн, Мигаль і Михайл,*

Никіта, Сімеон, Стефанъ, Тома, Шандр, Анна, Єлена, Марина, Марія, Марфа, Муша, Просимія), в закарпатській грамоті 1404 року їх 8 (*Александръ, Дань, Думитру, Косте, Лешка, Нань, Тодѣрь, Шандръ*), а записі на Острожницькому євангелії – 2 (*Иван та Мигаль*).

Живомовне звучання імен українців Закарпаття певною мірою відображають такі латинські записи XV ст., як *Benko, Bencze, Walko, Vazyl, Hryz, Hryn, Gywre, Daczo, Demko, Desko, Ivan, Iwko, Ilko, Jaken, Justina, Myko, Synko* [Nagy-2], *Vancha, Vinch, Haurilla, David, Iwanka, Ihnath, Janko, Jancho, Jechk, Josep, Juryka, Koztha, Lachk, Martha, Maruska, Mykytka, Mykla, Mykola, Manko, Monaylo, Nan, Pasko, Stecz* [Bélay], *Naszta* [Lehber], *Hovryla* [Дэже], *Klym* [Szabó], *Walha, Annus* – дружина і дочки князя Ф. Корятювича [HodTör] та ін.

У XVI ст. репертуар неслов'янських імен на Закарпатті в основному вже стабілізувався, а фонетичне оформлення їх набрало приблизно того вигляду, з яким вони дожили до наших днів. Ось кілька прикладів: *Аньдρευ, Гавріуль, Ігнатко* [Яворськ; із Березького комітату], *Andrij, Vazel, Wasiko, Haurilo, Hrycz, Hryczko, Danko, Doros, Duma, Iwan, Iwasko, Iwko, Ihnath, Ilko, Jworko, Jaz, Jeremij, Kopcha, Kozth, Lech, Marko, Mykola, Myhalko, Mychalko, Onnyzy, Panyko, Zava, Zeni, Szyngo, Sztanko, Sztecz* [UetC 53–12], *Artim, Joszko, Lauren, Onofrey* [UetC 53–14], *Vaszil, Makar, Oleksza* [UetC 97–29], *Ambrosij, Vasko, Hapa, Huma, Hryn, Demnyen, Dora, Dorko, Eliy, Zsofia, Iwanko, Iwo, Ivonchjuk, Lena, Lukasko, Larivon, Mathy, Myk, Mikita, Mikola, Nestor, Niztor, Offryn, Panaz, Paraska, Petro, Syma, Zteczko, Stepko, Fedor. Fetyko* [Bélay] та деякі інші. Привертає увагу й те, що навіть словотворче оформлення цих імен мало чим відрізняється від сучасного.

XVII ст. не внесло якихось істотних змін до складу неслов'янських імен на Закарпатті. Можна тільки констатувати деяке збільшення імен, що пояснюється збільшенням пам'яток у XVII ст. Характерною рисою цих пам'яток є те, що велика кількість їх писана кириличною графікою. А це дає можливість робити синхронні зіставлення двояких записів, судити про особливості тогочасної української орфографії і взагалі про характер та про ступінь впливу писемної (книжної) традиції на народну стихію. Спочатку наведемо записи латинською графікою, а після цього – кириличною.

На Ужанщині у XVII ст. до найхарактерніших живомовних імен належать такі: *Vaszily, Vasko, Hawrilo, Hostas, Hretz, Hricz, Danko, Daniko, Gyurko, Evan, Iuan, Ivasko, Janko, Jatsko, Jusko, Kondra, Kostj, Lazar, Lauer, Luca, Lukats, Mathij, Maxim, Marko, Matyas, Mikola, Mihalko, Misko, Olexa, Pavel, Petro, Senko, Stetz, Ztethko, Semion, Sztanko, Fedor, Anna, Maria*

[UetC 104–6], *Vonufer, Danik, Demiter, Dmitru, Danielo, Dancso, Demko, Jurko, Illko, Kuzma, Kosztya, Lutso, Lazur, Leczko, Mihaly, Michaelo, Miczu, Makar, Mikula, Mikita, Prokip, Roman, Szemko, Simko, Simeon, Szenko, Stephan, Timko, Filip, Khoma, Naszta, Varsola, Fenna* [UetC 88–59].

У Березькому комітаті, тобто в басейні Латориці, імена майже такі ж самі: *Andri, Anton, Artim, Vavra, Halko, Herman, Giurko, David, Demko, Dmiter, Dmethro, Iuan, Ihnat, Jakim, Jakob, Jaromi, Jamcsi, Joszip, Jurko, Kundrat, Kurilo, Lazar, Laczko, Levko, Lecz, Leczo, Lucz, Maczko, Marczi, Matejko, Matje, Metro, Mihaly, Miklo, Miklosko, Michaila, Michalko, Onufri, Onufrik, Panyko, Petrasko, Szava, Szavka, Szimion, Simko, Sinko, Simeka, Steffan, Szeni, Tamas, Fegio, Fedina, Fetyko, Fechko* [Maksay], *Benyó, Margit* [LehBer], *Kata, Christoph* [HodOkm] та деякі інші.

Іменний репертуар Марамороського комітату був дещо своєріднішим, що проявлялося як у самому складі імен, так і в їх структурно-фонетичному оформленні. Ця марамороська специфіка нерідко збігається з відповідними рисами румунського іменного репертуару, а іноді навіть – болгарського. Одною з причин такої подібності є те, що до запровадження церковної унії марамороське православне духовенство залежало не від мукачівського, перемиського та львівського єпископства, а повністю належало до сфери впливу волоських, молдавських, а часом – і болгарських єпископатів. Із тогочасних популярних імен, на нашу думку, відображали живе мовлення XVII ст., можна вказати, на такі: *Artim, Vaszily, Vasko, Vlasin, Vosztan, Haurilla, Haurilko, Hauris, Hauris, Haliko, Halig, Hatyko, Hresko, Hrihor, Hrin, Hricz, Griga, Gyurko, Dan, Danilo, Danis, Danca, Demjen, Demko, Dumko, Ivanyasz, Ivanis, Ivancza, Ivasko, Ihnat, Illko, Jaczko, Jeremko, Jona, Jonasko, Josip, Jur, Jura, Juras, Jusziph, Juszko, Keline, Kira, Kirila, Kifur, Klim, Condrat, Koszta, Kosztan, Kurila, Lauer, Lazur, Larivon, Laczko, Levko, Lecz, Lipa, Luka, Lukas, Lucz, Lupa, Lupul, Makare, Makovej, Makszim, Manuilla, Marko, Markul, Markus, Matyi, Mihul, Mihaly, Michailo, Mihalyko, Mikola, Mikula, Miron, Nikora, Nikola, Nisztor, Olexa, Oniszko, Onofrie, Osztaa, Petras, Petro, Pinte, Petran, Prokup, Riczko, Roman, Szemko, Szenyko, Szamka, Severin, Szimjon, Szavul, Szima, Szimko, Szimul, Szimoncsul, Szidor, Steczko, Timko, Timofi, Todoran, Toma, Fedur, Fetyko, Fedina, Cziurilo; Vaszilyne. Vekle, Marika, Odotye, Hanusza, Priszka, Rhina, Solomie* [Bélay].

В українських джерелах XVII ст. ці ж самі неслов'янські імена українців виступають у дещо іншому структурно-фонетичному оформленні. По-перше, тут зовсім відсутні латинські суфікси *-as, -us* у іменах типу *Andreas, Macovius*, по-друге, рідше подибуються угорські відповідники до живомовних варіантів українських імен (наприклад, *Gergely, Demeter, Istvan,*

Міа), проте в цих джерелах досить часто відчувається тенденція підганяти живорозмовні варіанти імен українців під якісь книжні, здебільшого церковнослов'янські, норми. Тут відносно більше імен із грецькими суфіксами *-ій*, *-ей*, менше утворень із суфіксом-закінченням *-о*. Наведемо по кілька прикладів таких записів із різних комітатів.

На Ужанщині українські джерела XVII ст. фіксують такі неслов'янські імена: *васил*, *василій*, *дмитрь*, *Игнатъ*, *Іванъ*, *луцо*, *марко*, *Мавей*, *мино*, *павел*, *сенько*, *анна*, *катерина*, *марія*, *настасія*, *ωгафія*, *павла*, *пазя*, *хафія* [Сахан], *мацко*, *Петро*, *Тимовей*, *Ференц*, *Штефан* [ПаПо-2]. Із Березького комітату таких записів значно більше: *Андрей*, *Гриц*, *Димитрій*, *Іван*, *Лукач*, *Матѣи*, *Михаил*, *Олекса*, *Стефанъ*, *Федоръ*, *теодосий*, *Юрко*, *Яцко*, *Анна*, *Васка*, *Катерина*, *Марія*, *Маря*, *Маруша* [ПаПо-1], *Василь*, *Григори*, *Домитрий*, *Илько*, *Михало*, *Шлекса*, *Савка*, *Стефан*, *Федор*, *Ярема*, *параска*, *Федя* [ПаПо-2], *Гриць*, *Игнат*, *иван*, *Кость*, *Максим*, *Марко*, *Мигаль*, *Микула*, *Матѣи*, *Петро*, *Пилип*, *Юрко*, *Ана*, *векла*, *Гафа*, *Марія*, *Настя*, *Полага*, *хима* [ПаПо-3], *Андрей*, *Григорій*, *Дмитрь*, *Клим*, *Кундрат*, *Максім*, *Микола*, *Роман*, *Яков*, *Анастасія*, *Шлена*, *теодосія* [Яворск], *Іванъ*, *Илаш*, *Стефанъ*, *гафа*, *гануся*, *Марінка*, *маря*, *настасія*, *ωгафа*, *полага*, *Софія*, *татяна*, *Федя*, *федосія* [Сахан], *Абрам*, *Андрій*, *Василь*, *Васили*, *Васко*, *Гаврило*, *Григори*, *Гринко*, *Данко*, *Дімитри*, *Дмитрь*, *Іван*, *Ігнат*, *Ілко*, *Іоан*, *Іванцо*, *Илия*, *Иштван*, *Кость*, *Кузма*, *Лазар*, *Левько*, *Лука*, *Лѣкачъ*, *Лацко*, *Матіи*, *Мигаль*, *Микита*, *Микула*, *Михайло*, *Никола*, *Олекса*, *Павель*, *Партеній*, *Парфеній*, *Петро*, *Пилип*, *Пилипко*, *Романъ*, *Сема*, *Семіон*, *Сидор*, *Симочко*, *Сенко*, *Стефан*, *Тимко*, *Тироха* (ім'я?), *Федко*, *Федоръ*, *Федуръ*, *Фтеодоръ*, *Федчо*, *Якоб*, *Яков*, *Яношь*, *Єлена*, *Паля*, *Таця*, *Хима* [ЛелПам].

З Виноградівщини дійшло значно менше свідчень: *Андре*, *Гешрґи*, *Роман*, *Тімовей*, *теодор*, *Анна*, *Гануся*, *Євдокія*, *Марія*, *Пелагія* [Яворск], *Марко*, *Петро*, *палагія* [Сахан], *Василь*, *Інокентій*, *Петро*, *Федоръ*, *Марія* [ЛелПам]. Значно більше їх із Марамороського комітату: *алекса*, *Васил*, *Габриел*, *Гаврисл*, *гедевон*, *грігоріи*, *игнатій*, *Іюнашко*, *Іωсиф*, *козма*, *Мигаль*, *Никодимъ*, *Шлекса*, *Сава*, *Стефан*, *Фѣлипъ*, *теодоръ*, *агафія*, *агеліна*, *акзинія*, *аритія*, *Єрина*, *магдаліна*, *марія*, *настасія*, *пеззя*, *порѣфюра*, *сара*, *титя* [ПаПо-1], *Василь*, *Олекса*, *Петро*, *Ференць*, *гафѣя*, *Докіє* [ПаПо-2], *гаврило*, *грига*, *калин*, *Кость*, *маковей*, *микита*, *некефор*, *шлекса*, *семко*, *симіон*, *цефан* [ПаПо-3], *Грига*, *Демко*, *Іванъ*, *Костіантин*, *Кость*, *Леця*, *Марко*, *Петро*, *Петръ*, *Іліана*, *Марина*, *Марюка*, *Марта*, *Параця*, *Таця* [Яворск], *Дмитрь*, *ивась*, *ивашко*, *лазѣръ*, *Мигаль*, *степанъ*, *Федѣръ*, *Євка*, *марія*, *настася*, *титя* [Сахан], *Аврамъ*, *Андраш*, *Дорофей*, *Єношь*, *Матей*, *Мигаль*, *Петро*, *Ференц* [ЛелПам], *Індран*, *Сава*, *Яць* [СтриГд].

Приблизно ці ж самі імена побутують у XVII ст. і в українців Східної Словаччини: *Аньдрей, Даніел, Иван, Лукач, Шлекса, Павелъ, Петро, Петръ, Роман, Симко, Стефан, Федор, Филип, Іаковъ, Янош, Анна, Ганія, Ганусія, Ганя, Марія, Настасія, Федя* [ПаПо-1], *Лазоръ* [ПаПо-3], *Гриць, Роман, Симко, Юрій, Яковъ, Агафъя, Марушка* [Яворск], *Алексій, Андрей, Афтанас, Василій, Деміанъ, Иванъ, Кость, Михал, Лешко, Федоръ, Юрко, Яцко* [ЛелПам].

У XVIII ст. репертуар неслов'янських імен на Закарпатті також мало що змінився. Можна хіба що вказати на деяке зменшення загальної кількості вживаних імен, хоч кількість записів самих імен, що дійшли до нас, значно більша, ніж у попередні століття. У кожному селі чи районі усталюється 20–30 популярних імен, що створює більшу однотипність іменного репертуару, а інші імена при цьому переходять у розряд рідкісних чи навіть зовсім виходять із ужитку. Причиною такого згортання іменного репертуару є, на нашу думку, запровадження церковної унії, бо унія на Закарпатті, як уже вказувалося, забезпечувала батькам більшу свободу у виборі імені для новонароджених (див. "Мотиви надавання імен"). Матеріали показують, що ця тенденція почалася з західних районів області. Варто відзначити ще й таку деталь цього згортання і стабілізації неслов'янських імен: у західних та південних районах області в ролі популярних усталювалися здебільшого ті імена, що були спільні з іменами католицької церкви, тобто з іменами словаків та угорців. Специфічні імена православної сфери поступово витіснялися першими. В окремих випадках ці райони приймають і такі католицькі чи взагалі західноєвропейські імена, яких східні та центральні області України не знають. На сході області ця тенденція майже непомітна. Більше того, тут можна говорити про певну солідарність українців Марамороша з православними румунами, яка привела до вироблення цілого ряду спільних рис в іменному репертуарі для частини українських і румунських сіл Марамороша.

Деяких змін зазнало й структурно-фонетичне оформлення окремих неслов'янських імен: якщо у записах приватного, неділового характеру (як кириличних, так і латинських) знаходимо чимало нових живомовних варіантів імен, то в офіційних паперах, зокрема у кириличних, дуже помітна уніфікаторська тенденція, орієнтиром якої є церковнослов'янський зразок (детальніше про це див. "Варіантність імен та іменні гнізда").

Закарпатські джерела XVIII ст. (як опубліковані, так і рукописні) дуже нерівноцінні щодо антропонімного матеріалу. У одних із них імена часто пропускаються [ПеПред], у інших вони нерідко скорочуються до ініціалів [Bélay], а ще в інших передаються угорськими чи латинськими відповідниками. У зв'язку з цим ілюстративний матеріал про імена XVIII ст. тут наводитимемо не з

усіх джерел, а тільки з найбільш достовірних, що найповніше відбивали тогочасну живомовну стихію.

На Ужанщині до найтипівіших неслов'янських імен у XVIII ст. належать: *Андрѣй, Василь, Гаврило, Георги, Гриц, Іаков, Іосиф, Іван, Кост, Леца, Матѣй, Шньдрей, Шлекса, павель, Прокуп, Симко, Симога, Федуръ, Штефан, Юрко, Янко, Анна, Гафа, Єлена, Шлена, Федя [ПаПо-1], Григоріи, Гриць, Гнат, Дімитрій, Іаковъ, Лецо, Лукачъ, Макарко, Мавій, Мигаль, Михаил, Николай, Симко, Стефанъ, анца, Євка, Єлена, Настасія, Натафія, Наца, Олена, Настя, Полагія, Тася, Фенна, Феодокія [ПаПо-2], дмитрій, Іван, їгнатъ, Ілько, Лѣка, Павель, Стефан, Михайло, Ференц, Штефанъ, Кася, Настася [Сахан].* Кілька імен наводить О. Петров із сіл Баранинці та Часлівці: *Andras, Vaszily, Havrilo, Hricz, Ivan, Jankó, Jaczko, Mihaly, Mikyla, Mitro, Olexa, Petro, Prokop, Stefan, Fedor, Sandor [ПеПред].*

Із Березького комітату надійних свідчень трохи більше: *Іліа, Іван [ПаПо-1], Мавей, Меводій, Михаил, Петро, Симко, Стефан, Федуръ, Янош, дока, Марія [ПаПо-2], андрусъ, Герасимъ, Данко, Лука, Марько, Стефан, Варвара, Євка, Маря, Насця, Гафа, Таца, Федя [ПаПо-3], Алежей, Василий, Лазар, Роман, Штефанъ, Гафія, Полага, Феодосія [Яворск], Гриць, григориин, димитрій, Ванько, Ілія, Іацько, Кость, левько, лука, марько, марцѣй, Микула, митеръ, Яковъ, анна, агафія, Гафа, Марія, татіана, Федя, Фена, Феця, Фекла [Сахан], Andri, Jartim, Jurko, Mitter, Ricz, Simon [Dezsó], Andri, Hricz, Vaszily, Havrila, Danko, Jaczko, Ihnat, Jakob, Jurko, Koszt, Kuzma, Mikula, Maczko, Maxim, Lazar, Matyij, Mihaly, Olexa, Petro, Prokop, Roman, Stefan, Szimko, Szeman, Fedor [HodGen].*

Записів із Виноградівщини у нашому розпорядженні значно менше: *Ігнатій, Михаил, Олексій, Петро, штефанъ, Полагія [ПаПо-1], Андрѣй, Андриш, Григор, Іляш, Шлекса, Стефанъ, Настя, Одоміа [ПаПо-2], Алексии, Ананія, Гриць, Данило, Мигаль, Фтеодор, гафѣя [ПаПо-3], грїгориин, Іван, Михаил [Сахан].*

Найбільше записів у нас із Марамороського комітату. Вони дають досить повне уявлення про тамтешній тогочасний іменний репертуар про його етимологічний склад, про особливості його фонетичної адаптації та специфіку тогочасного правопису. Спочатку наведемо записи кириличні, а потім – латинські. *Александръ, андрѣй, Василь, Васілій, Гнат, Григорій, Демянъ, Ігнат, Іван, Лавро, Лука, Микловшъ, Михайло, Роман, Федоръ, Штефан, Євстафій, Юра, сїмеон, Агафія, Бася, Євдоксія, Єлена, Настія, Одоміа, Андрей, Ієремей, Михаил, Петро, Стефан, Векла, Марія [ПаПо-1], Андрей, Герасимъ, Григорій, Антоніи, Данило, Димитрій, Микита, Шлекса, Павел, Петраш, Петро, Сїмеон,*

Стефанъ, Штефан, Анна, Василя, Іуліяна, Марія, Параскевія, Полага [ПаПо-2], Василь, гнат, грига, григорій, Дордѣи, еп. Досовей, Іванъ, Іосифъ, маковей, матей, мѣхайло, павель, Тамаш, Федор, Фтеодор, водеръ, Юраш, Іяковъ, Якуб, Аремѣй, Аксеня, Варвара, Василя, Катерина, Марѣя, Маря, Настасія, Настася, Офѣма, Параска, Соломѣя, тетяна, абрам, андрашъ, Афанасиѣ, Данъ, Єноишъ, Кузма, Лука, Матей, Мигаль, Митро, Михало, Роман, Симъко, Феодосій, Ференць, Ференц, шьтефанъ [ПаПо-3], монах Іовиль, Кондратій, максим, Леца, Шлекса, Шисим, Панко, Ксенія, Уля [Яворск], дмитер, Ільоко, Исавѣка, Лазоръ, матвей, стець, гафа, дока, євдокія, настасія, Одоця, оуля, татіана, теодора, Хута [Сахан], Маруся, Маряна [Мик-1]; Andri, Bartolomej, Vaszily, Vaszilko, Vaszko, Vaszuk, Vonton, Havrilo, Heraszin, Hrehur, Hrinyo, Hricz, Hrecz, Hriczko, Hrihur, Gasparko, Giga, Griga, Damko, Dan, Danilo, Danielo, Danko, Dancs, Dancsa, Dolya, Demjan, Dmet, Dmit, Gyurko, Ivan, Ihnat, Ilyko, Isak, Irka, Illyes, Ivancso, Jatzko, Jakim, Jakub, Jerem, Jecska, Jikim, Jon, Jona, Jonas, Jur, Jura, Juras, Joseph, Jasko, Karpa, Kirilla, Klenyo, Kost, Koszta, Kosztan, Kosztik, Kotlan, Kurilla, Kracsun, Kurilo, Laver, Lazur, Lesza, Liszo, Larion, Luka, Lupul, Lupsa, Makara, Makovij, Mati, Maczko, Manyo, Metro, Mihailo, Michailo, Michalo, Miron, Micz, Mitri, Michajlo, Mikula, Miketa, Metur, Mikora, Olexa, Onofri, Oniszim, Offrim, Oniszko, Onton, Orban, Paulo, Panyko, Pantul, Palko, Peter, Petras, Petrigan, Petrik, Prokup, Roman, Szava, Szavul, Szanko, Szema, Szimion, Szimo, Szenko, Sofron, Stephan, Stephanka, Timko, Temko, Timofi, Thome, Toder, Fedor, Feczko, Foegya, Ferencz, Philip, Philimun, Tader, Fetyko, Czuro; Vekla, Haphia, Hafa, Jeudoka, Manza, Marika, Marka, Melenka, Marsa, Marunya, Naszta, Nasztaphia, Odotyа, Paracza, Polahna, Rhina, Tacze, Tinnika, Fenna [Bélay].

Кілька цікавих записів із Марамороша наводять О. Петров у своїх "Пределах". Одні з сіл Келечин та Річка, що на Міжгірщині (*Baszily, Vaszely, Jurko, Kapcza, Lesza, Matyi, Petro, Szemkó* та деякі інші), а інші – з сіл Рускова та Рус-Поляна, що на території румунського Марамороша (*Vertolome, Hosztan, Dumitras, Zacharie, Ilyya, Kelime, Kira, Kosztye, Kurile, Kosztan, Marko, Mikolaj, Nikora, Pintye, Oniphri, Prikop, Szaul, Toma, Timofej* і т. п.). Із імен, зібраних А. Годинкою, варті уваги *Waszkan, Vaszok, Maricska* [HodOkm], а із урбаріальних публікацій Л. Деже – імена *Hrenyo; Jartim, Pantaleon, Fedür, Sziluka* [Dezső].

Імена українців Східної Словаччини у XVIII ст. теж мають деякі, переважно фонетичного характеру, особливості: *Андрей, Антоній, Алексій, Василь, Василий, Гамадей, Георгій, Грен, Гриц, Гнат, Данило, Єліяш, Іванъ, Іанко, Йосиф, Кост, Михаїл,*

Шлекса, Павель, Симеон, Томко, Юрїй, Якуб, Яцко, Анастасія, Анна, Гальжа, Єлена, Ілка, Марина, Настя, Татїана, Томка [ПаПо-1], Игнат, Кондрат, Кундрат, Лукач, Микула, Микита, Симко, Федор, Ганя, Єлена, Катрена, Матруна, Настасія, Полага, Танка, Татиана, Фенна, Федора [Завадський поминальний 1779], Мавїй, Шлексеи, Іань, Іац'ко, Анастасія, Полага [ПаПо-3].

Нарешті, наведемо ще кілька оригінальних імен із пам'яток XVI–XVIII сторіч, дату написання яких точно не встановлено. На Ужанщині такими іменами є *Клим, лѣцо, мино, сенько, ѿгафѣя, пазя* [Сахан], у Березькому комітаті – *Митерь, пилиць* [ПаПо-2], *Корнїи, марїнка* [Сахан], у Марамороші – *Федѣбрь, Яцак, римка, Параскевия, Настася, параця, титя* [Сахан].

З особливостей розвитку неслов'янських імен у XIX столітті можна вказати на такі дві. До кінця XIX ст. встигли виробитися вже стабільні норми, за якими імена українців, як і людей інших національних меншин тодішньої Угорщини, в офіційних документах обов'язково передаються по-угорськи. Саме тому в записях офіційних документів того часу важко знайти імена типу *Андрїй, Гриць, Іван, Микола, Семен, Юрко* і т. п., як це було часто в попередні століття, оскільки майже всі імена українців у XIX ст. тут перелицьовувалися на угорський лад: *András, Gergely, János, Miklós, Simon, György...* Зауважимо, що деякі із цих угорських відповідників до імен українців були зовсім довільними, оскільки спиралися не на етимологічну співвідносність українського та угорського варіантів одного імені, а тільки на звукову схожість слів. У такий спосіб із *Василя* мимоволі робився *László* (хоч *László* етимологічно *Ladiszlau* *Владислав*), із *Василі* – *Cecilia* (хоч жіноче ім'я *Василя* етимологічно пов'язане з чоловічим іменем *Василь*), із грецької *Параскеви* чи *Параски* робилася угорська *Piroska* (в угорців *Piroska* – це українська "Черовна Шапочка"; від угор. *piros* – "червоний") і т. ін.

Другою особливістю розвитку імен за XIX століття було те, що в містечка і приміські села починають проникати нові для Закарпаття імена, переважно західного походження. Із них у XIX та за перші роки XX століття певної популярності встигли набути такі імена: *Вікентїй, Емерих, Карл, Рудольф, Титус, Юлїй, Верона, Вілма, Георгїна, Герміна, Ельвіра, Емма, Емілія, Етела, Євгенія, Йоганка, Йолана, Йустина, Мальвіна, Маргіта, Роза, Софія, Тереза*. Частина з таких імен усталюється в українських говорах Закарпаття в явню угорському оформленні.

Але найістотніших змін закарпатський іменний репертуар зазнав у XX столітті, а точніше – у повоєнний період: перший раз відразу після розпаду Австро-Угорщини, коли Закарпаття опинилося у складі Чехословаччини, а вдруге – після воз'єднання з

Радянською Україною. Протягом двадцятих-тридцятих років іменний репертуар на Закарпатті значно зріс як за рахунок слов'янських, так і за рахунок неслов'янських. Із неслов'янських у ту пору поширилися тут: *Віктор, Ігор, Ернест, Мирон, Оскар, Отто, Тіберій, Тарас, Тит, Агнеса, Адела, Аліса, Бела, Вікторія, Герміна, Герта, Гізела, Діонісія, Едіта, Ела, Ельза, Емма, Емілія, Естера, Естія, Іболя, Ільдія, Іда, Ірма, Йозефіна, Кароліна, Клара, Лідія, Наталка, Нелія, Оксана, Оля, Оріся, Ружена, Мар'на, Яна* та деякі інші.

Після визволення Закарпаття та возз'єднання його з Радянською Україною зміни в закарпатському іменному репертуарі проходять у двох напрямках. З одного боку, спостерігається помітне прагнення селян позбутися тих рис, які їм силоміць нав'язували протягом багатолітнього чужоземного панування, а з другого, прагнення засвоїти те нове, що ним живе сучасна антропонімія інших областей України. З осені 1944 року припинилося перекладання імен українців неспорідненими і далекоспорідненими мовами. На пропозицію кафедри української мови та Закарпатського облвиконкому з 1960 року Радою Міністрів УРСР виконкомам районних і місцевих Рад депутатів трудящих дозволено в міру надходжень заяв від громадян української національності виправляти наявні в офіційних документах іншомовні записи імен і передавати їх по-українськи, тобто дозволено відійти від мадяризованих і чехізованих властями імен і записувати українців по-українському (див. [матеріали Закарпатського облвиконкому за 1960 рік]). Цим самим усувається та історична несправедливість, яка віками вершилася на Закарпатті аж до його визволення.

З 1944 року українські імена перестали бути ознакою самої лише розмовно-побутової сфери, а запанували в усіх сферах життя, що великою мірою сприяло їх олітературненню і більшій стабілізації. Уже перші роки після визволення позначилися відчутним припливом нових для Закарпаття імен та актуалізацією кількох імен із традиційних. Спочатку процес активного оновлення іменного репертуару зачепив майже виключно інтелігенцію, але з часом, особливо за останнє десятиліття, він охопив майже всі соціальні верстви населення. Серед громадян, що народилися після війни, все частіше й частіше можна зустріти такі імена, яких до визволення Закарпаття тут зовсім не було. За двадцять п'ять років радянської влади на Закарпатті увійшло до вжитку і набуло великої популярності близько двох десятків слов'янських імен (див. вище). Із неслов'янських тут поширилися *Анатолій, Андріян, Валентин, Валерій, Леонід, Олег, Сергій, Валентина, Галина, Євгенія, Зіна, Зоя, Клавдія, Лариса, Лора, Олександра, Тамара* та деякі інші. Крім цього, значно збільшилася популярність тих

імен, що тут увійшли в побут за двадцяті-тридцяті роки, а також тих, що є спільними з іменами решти областей України.

а) Найближча етимологія

Ми оглянули іменний репертуар українців Закарпаття з точки зору кінцевої етимології, поділивши його на імена слов'янські та неслов'янські, а другі, в свою чергу, – на менші групи. При цьому, зрозуміло, ми звертали увагу не на те, від якого саме народу перейняли українці Закарпаття кожне окреме з цих імен, а тільки на те, який саме народ створив уперше це слово як власне особове ім'я. Та наша характеристика була б однобокою і неповною, якби не вказати на ті конкретні історичні шляхи, якими ці імена проникали на Закарпаття, тобто якби не розкрити найближчої етимології кожного з цих імен.

Фонетико-граматична структура сучасних (та й давніших) імен українців Закарпаття в багатьох випадках істотно відрізняється від тої структури, яку вони мали або мають у мові-джерелі, чи в мові-оригіналі. У процесі кількаразових запозичень і перезапозичень структура цих імен настільки змінилася, що нерідко й зовсім не схожа на структуру їх у мові-джерелі. Порівняймо сучасні закарпатоукраїнські розмовні варіанти імен *Дур'о*, *Цил'*, *Штен'*, *Борка*, *Ержа*, *Полан'а* з їх кінцевими етимологічними відповідниками – грецькими *Γεώργιος*, *Βασίλιος*, *Στεφανος*, *Πελαγία*, латинським *Barbara* та старосєврейським *Elizewa* – і зразу переконаємося, що мови-посередники залишили помітні сліди на фонетико-граматичній структурі кожного з них.

Враховуючи особливості фонетико-структурної оболонки імені, зокрема її відмінності від первісного варіанта, можна встановити звідки, від якого саме народу могло бути запозичене те чи інше ім'я, особливо коли відома точна його локалізація та давність його побутування в даній місцевості. Зрозуміло, що при такому зіставленні дослідник мусить виходити не з офіційних, тобто не з паспортних варіантів наших імен, а з тих, у яких вони побутують у народі.

З позицій найближчої етимології всі імена, що побутують тепер серед корінного українського населення Закарпаття, ділимо на дві великі групи, а саме: імена власне українські та імена запозичені.

До власне українських імен відносимо всі споконвік свої імена, що постали зі слов'янських кореневих та афіксальних морфем на власне українському ґрунті, та слов'янські імена, успадковані з давньоруської чи спільнослов'янської мов, тобто імена, які українці нізвідки не запозичали. Таких імен на Закарпатті в наш час вкрай мало: *Богдан*, *Борис*, *Мирослав*, *Продан*, *Каліна*, *Л'уба* та похідні від них – усього близько 30. Крім цього, до власне українських імен відносимо всі похідні

варіанти імен, утворені від запозичених за допомогою українських словотворчих засобів. Сюди належать, головним чином, здрібноло-пестливі та згрубіло-зневажливі суфіксальні утворення. Наприклад: *Адами'о, Васил'ко, Іванчо, Костик, Петрун', Анночка, Марічка, Оріс'а, Полан'а* і т. п. Але є серед них і такі, що цей емоційний відтінок уже загубили (*Гриц', Іл'ко, Йурко, Анц'а, Йівка, Йуліна, Кас'а, Настун'а* і т. п.) – усього близько 200. У ряді випадків важко з точністю встановити, чи конкретний іменний варіант є витвором української мови (тим більш місцевого діалекту), чи, може, його перейнято з якоїсь сусідньої. Пор., наприклад, закарпато-українські варіанти імен *Лукáш, Мáркуш, Мігáл'ко, Тóмаш, Їлóнка* з румунськими *Lukaş, Marcuş* та угорськими *Mihály, Tamás, Etuska, Honka*. У таких спірних випадках ми стоїмо на "принципі самобутності", сформульованому угорським лінгвістом Л. Кішем так: "Якщо якесь слово може бути етимологізоване і як споконвік своє, і як запозичене, до того ж ні те, ні інше пояснення не має переваги, етимолог поступає правильно, віддаючи перевагу першому поясненню, не замовчуючи і про друге" [Меркул 129].

Застосування описаного вище критерію розмежування імен на власне українські та запозичені показує, що з усіх іменних варіантів (а їх на Закарпатті понад 2 200), які обслуговують потреби корінного українського населення області, власне українські становлять переважну більшість – майже 1 500, тобто більше двох третин. У той же час на запозичені імена припадає всього понад 750 різних варіантів, тобто близько 30% від загальної кількості іменних варіантів.

Детальної характеристики власне українських імен тут давати не будемо: про імена зі слов'янськими основами вже йшлося у зв'язку з етимологічною характеристикою слов'янських імен, а про українські деривати – в підрозділі "Словотвір імен".

Запозичені імена найдоцільніше поділити спочатку на дві групи, а саме: імена освоєні та імена неосвоєні. До освоєних імен відносимо давно асимільовані запозичення, в яких уже не відчувається чуже, іншомовне походження. Їх структурно-фонетична оболонка і морфологія вже не виявляють ознак чужої мови. Порівняймо: *Вéкла, Гнат, Їáков, Мáр'а, Мáрта, Миқýла* і т. п. До неосвоєних відносимо запозичені імена, у яких ще відчуваються ознаки іншомовного (іноді інодіалектного) походження. Ці ознаки найчастіше проявляються у фонетичній структурі слова, у його морфологічному оформленні, а також у особливостях словозміни. Порівняймо: *Кóл'а, Рúдолф, Шóн'і, Бѣжѣѣа, Кúца, Л'éна, Мáша, Св'éта, Флóр'а* і т. п.

Звичайно, встановити точно кількісне співвідношення освоєних і неосвоєних іменних варіантів, яке було б дійсним для кожного з закарпатських сіл, неможливо. Та, по суті, чіткої межі між цими двома групами запозичень не може й бути. Причин, які заважають точному встановленню цієї межі, принаймні, дві. По-перше, освоєння чужих імен – це не готовий завершений акт, а безперервний процес, у якому різні запозичені імена знаходяться на різних ступенях освоєності. По-друге, одне і те ж ім'я, яке на одній території вже давно прижилося, тобто повністю адаптувалося до фонетичної та граматичної системи діалекту, на іншій території може сприйматися ще як зовсім чуже чи щонайменше як чуже з походження. Спробуємо встановити хоча б приблизне співвідношення цих двох груп запозичень. При цьому освоєним будемо вважати кожне таке ім'я, яке хоча б у кількох селах сприймається як своє, а не як чуже. Оскільки запозичені імена з точки зору української мови є непохідними, а з емоційно-експресивної точки зору нейтральними, то тут піде мова фактично лише про доміанти мікрогнізд, та й то не про всі.

Серед нейтральних щодо експресії варіантів імен, яких на Закарпатті близько 950, запозиченим належить явна перевага над власне українськими. Із загальної суми 950 доміант мікрогнізд близько 750 імен з запозиченими і тільки трохи більше 200 припадає на власне українські (кореневі та дериваційні) утворення.

Освоєні та неосвоєні доміанти тут співвідносяться приблизно так, як 2 : 1, тобто як 500 : 250. Велику кількість освоєних імен дають місцеві фонетичні варіанти імен, зумовлені діалектною здиференційованістю Закарпаття. Порівняймо, наприклад, такі нейтральні різноговіркові відповідники з Закарпаття:

Дмитер – Дмітро – Думітер – Думітро – Мітер – Мітро, Йурко – Йерко – Йірко, Кирило – Курило – Чурило, Миколо – Миколáв – Миколáй – Микóла – Никóла – Николáй – Никóра, Матéй – Мат'íй – Матвій – Мафтéй, Прóкоп – Прóкiп – Прóкуп – Прóкiп, Степán – Стефán – Штефán – Штéфан – Шчéфан – Шчефán – Шефán, Фédор – Фéd'ip – Фідур – Фидöр – Фид'ар, Тóма – Фтóма – Хóма, Дамйán – Демйén, Панás – Фанás – Танás' – Афтанáзій – Афтанáсій – Афтанás' – Афтанás, Блáжей – Блáжій, Гнат – Игнат, Гафі́йа – Аф'íйа – Гáфа – Фíйа, Аксéнійа – Ксéнійа – Ксén'а – Сін'а, Йелисавéта – Лисавéта – Савéта – Вéта – Завéта, Ирiна – Орiна, Парás'а – Парáц'а, Кристинa – Христiна, Полáга – Полáгна – Полán'а, Нáст'а – Нáц'а, Тодóра – Федóра, Фiма – Хiма, Йевдокiйа – Докiйа – Йевдóха – Йавдóха, Тéкл'а – Фтéкл'а – Тiкл'а, Фрасiна – Фроз'iна, Саломiйа – Соломiйа, Йогánка – Йугánка – Йüгánка.

У їх числі є й акцентуаційні відповідники типу *Марко* – *Мáрко*, *Тихон* – *Тихóн*, *Никипóр* – *Никифóр* – *Никифóр* і т. п. (Більше прикладів див. у підрозділі ”Варіантність імен та іменні гнізда”).

Певний вплив на збільшення таких емоційно нейтральних варіантів освоєних імен, що в ряді місцевостей правлять за доміанти мікрогнізд, мала й церква, зокрема церковні метрики (пор. церковні записи типу *Аксенія*, *Афтанасій*, *Мафтей*, *Фтома* і т. ін.), які на Закарпатті ведуться вже десь із початку XVIII ст. (див. ”Вступ”). Тому цілком правий В. Сімович, коли зауважує, що українська мова мала свої прекрасні варіанти особових імен, які були чи не загальними аж до XVIII ст. на всій території України. Однак з XVIII ст. ці імена під впливом церкви (на сході православної, а на Заході уніатської) починають замінюватися офіційними церковними іменами [СімЧол 105]. Вплив православної церкви проявився й на закарпатському іменному репертуарі, але тільки в двадцятих та тридцятих роках нашого століття, та й то головним чином лише на Хустщині та Тячівщині (див. підрозділ ”Мотиви надавання імен”).

Активна стабілізація імен пов’язана з розширенням функцій літературної мови. На Закарпатті цей процес почався у двадцятих роках нашого століття, але відчутним став лише після возз’єднання Закарпаття з Радянською Україною. У наш час найбільший вплив на цей процес має, звичайно, школа.

Неосвоєні запозичені імена, яких в усіх українських говорах Закарпаття (разом узятих) нараховується близько 250, є досить відмінними одні від одних і з огляду найближчої етимології становлять декілька підгруп. Серед них найчисленнішими є угорська, словацька (разом із чеською), румунська та російська. Нижче у вигляді таблиці подаємо кількісну характеристику основних підгруп неосвоєних імен.

З якої мови	Чоловічі	Жіночі	Усього
Угорська	85	60	145
Словацька (з чеською)	22	18	40
Румунська	10	12	22
Російська	9	11	20
Німецька	3	5	6
Англійська	6	2	8
Польська	2	3	5
Сербохорватська	–	1	1
РАЗОМ:	137	112	249

Оскільки у кожній з цих підгруп є свої специфічні особливості щодо території побутування, часу і умов входження,

частотності вживання та навіть деякі фонетичні, структурні і граматичні відмінності, то кожен з них розглянемо окремо.

Угорські запозичення. Як видно з таблиці, угорські імена (і власне угорські, і ті, що прийшли до закарпатських українців через угорське посередництво) становлять більше половини (близько 60%) усіх запозичених і майже 7% від усіх іменних варіантів, що побутують в українських говорах Закарпаття. Наявність такої значної кількості угорських запозичень у галузі закарпатських імен зумовлена двома причинами. По-перше, багатотисячним сусідством і різноманітними контактами закарпатоукраїнського населення з угорським, а по-друге, насильницькою мадяризацією імен українців з боку угорської влади та привілейованих класів. Звичайно, ці два чинники не були рівноцінними ні щодо способів запозичення, ні щодо результатів.

Мирне економічне, політичне та культурне контактування носіїв двох сусідніх мов привело до того, що в південній смузі українських говорів Закарпаття, а також у районах адміністративно-економічних центрів поширилася значна кількість угорських живорозмовних варіантів імен типу *Амбруш, Бйла, Бовді, Вінці, Габор, Гійза, Гургіл', Гобі, Густі, Д'ула, Д'ури, Елек, Еміл, Ернів, Золі, Імрі, Йані, Йанош, Йєнів, Йовжі, Йончі, Йот'о, Карол', Корчі, Лоці, Лукач, Мігал', Міклош, Олберт, Онті, Пійтер, Піт'о, Пішта, Полі, Руді, Тібі, Тітус, Фєренц, Фєрі, Шандор, Шімон, Шон'і* і т. п.,

а з жіночих – *Агіца, Бєжа, Біжійа, Боріша, Гіза, Ела, Ема, Ержа, Естійа, Етєла, Етуша, Жовфійа, Йівійа, Ібол'а, Іда, Ілка, Ілона, Ілуша, Ірма, Іца, Йолана, Йуліша, Кларійа, Котийа, Лєнчія, Матілда, Могда, Могдуша, Молвіна, Мон'а, Монцій'а, Моргіта, Морійа, Моріша, Нєлія, Нушія, Піроша, Рійзія, Ровза, Ровзія, Шарійа* і т. п.

Другий чинник, адміністративний, полягав у тому, що в усіх офіційних документах імена українців у ХІХ–ХХ сторіччях скрізь (у метричних записах, школах, державних установах, армії) в обов'язковому порядку "перекладалися", тобто передавалися угорськими відповідниками. Люди, що в побуті відомі були під іменами *Василь, Ілько, Йосиф, Павло, Стефан, Федір, Юрко, Варвара, Єлизавета, Катерина, Параска* і т. д., у документах могли виступати тільки як *László, Illés, József, Pál, István, Ferencz, György, Borbála, Erzsébet, Katalin, Piroska*. У такий спосіб, як вдало зазначає Й. О. Дзєндзелівський, "був штучно створений дуалізм найменувань: офіційні угорські імена і питомі українські найменування в одних і тих же людей" [ДзєАнт 39]. І хоч цей другий чинник і не був вирішальним, бо народ чинив опір насильницькій мадяризації, проте ця політика також не лишилася без наслідків: у деяких місцевостях укоренилося й кілька офіційних варіантів імен (*Гургіл', Мігал', Міклош, Ондраш, Пійтер,*

Фéренц, Шáндор, Шíмон...)). При цьому показовим є те, що серед угорських офіційних запозичень явно переважають чоловічі імена, а жіночі буквально поодинокі (*Е́тела, Жóвфíйа, Ї́лона, Ї́олана*). Причиною такого стану є соціально-правова нерівність чоловіка і жінки в минулому: ім'я жінки як юридично безправної особи в документи потрапляло рідко і тому рідко переіначувалося на угорський лад, тоді як ім'я чоловіка передавалося угорською мовою в армії, на суді і взагалі в усіх державних установах. Таким чином, основним способом проникнення угорських імен на Закарпаття був, безперечно, усний. Він базувався, як правило, на тісних виробничих та побутових взаємозв'язках закарпатських українців із сусідами угорцями.

Угорські запозичені варіанти імен і дотепер зберігають деякі специфічні особливості. З фонетичних найхарактернішою є обов'язковий початковий наголос, збереження проривного *г*, початкового *Е* та кінцевого твердого *ц* (*А́нті, Дéжив, Дóн'і, Ї́анчі, Ї́овико, Лáйош, Мáртон, Е́та, Йі́вйіа, І́рма, Мóнцйіа; Гáбор, Гíйза, Гíргіл', Гóбі, Гúсті, А́гіца, А́нйіа, Гíза, Гíта, Мóгдуша, Мóргіта; Е́лек, Е́рнів, Е́штоф, Е́ла, Е́лза, Е́ліза, Е́ма, Е́ржа, Е́ржйіа, Е́стіка, Е́ршка, Е́та, Е́тела, Е́туша; Ї́гнац, Ливрíнц, Мóврíц, Фéренц*). Із структурних особливостей можна вказати на значну поширеність серед чоловічих імен утворень із гіпокористичним суфіксом *-і* (рідше *-чі*): *Бéрті, Д'у́рі, Мáрці, О́нті, Фéрі...* Правда, за аналогією до українських імен типу *Андрій, Матвій* ці угорські імена нерідко приймають кінцеве *-й*, що виразно відчувається при словозміні (*Шóн'і, Шóн'йіа, Шóн'йіови, Шóн'йіом...*). Навіть угорські імена з кінцевим *-е* в українських говорах Закарпаття прийняли *-і*: *Вíнці, Ї́мрі* (пор. угор. *Vince, Imre*).

Жіночі угорські запозичення тут зазнали більше структурно-граматичних змін. Увійшовши до українського антропонімікону, вони придбали граматичний рід (жіночий). Імена з кінцевими *-е* та *-а* адаптувалися до українських імен на *-а*: *Бíйжа, Гíзіка, Е́ріка, Е́стіка, Йі́віка, Зíта, Мóрішка...* (пор. в угорців – *Bözske, Erike, Esztike, Évike, Zituka*). Флексію *-а* на українському вже ґрунті прийняли угорські імена з кінцевим приголосним: *Бóріша, Е́туша, Ї́олана, Мóргіта...* (пор. в угорців *Boris, Etus, Jolán, Margit*). Угорські жіночі імена з незвичайним для української мови суфіксом-закінченням *-і* підрівнялися під українські імена на *-йіа* типу *Марйіа, Гафйіа*. Наприклад: *Бижйіа, Вóлійа, Гíзійа, Гóбйіа, Е́ржйіа, Е́стійа, Ї́олйіа, Йі́цйіа, Шáрйіа...* (пор. в угорців *Bözsi, Vali, Gizi, Gabi, Erzsi, Eszti, Joli, Juci, Sári*).

Певні відмінності виявляють угорські запозичені імена і у відмінюванні, зокрема у кличному відмінку. Так, якщо українські імена в кличному відмінку на Закарпатті послідовно

приймають спеціальну флексію вокатива (наприклад: *Станко – Станку! Олєкса – Олєксо! Нас'а – Нас'о! Марі́я – Марі́є!*), то угорські імена більш-менш регулярно її уникають. У чоловічих імен угорського походження за форму звертання править називний відмінок (пор. *Йо́ні! Фє́рі! Мігал'! Міклош! Фє́ренц!*). Жіночі ж угорські імена, зокрема трискладові, мають специфічну форму, усічену, яка не збігається з формою їх українського номінатива, а повторює номінатив угорський. Наприклад, у називному *Боріша, Етуша, Моргіта, Ержіка, Біжйіа, Йу́ційа...*, а у кличному – *Боріш! Етуш! Моргіт! Ержі! Біжі! Йу́ці!* (угорська мова не має взагалі спеціальних форм вокатива, а послідовно використовує в його ролі номінатив; пор. *Boris, Etus, Margit, Erzsí, Bözsi, Juci* і т. д.). Наявність таких специфічних форм звертання, на нашу думку, є ще одним доказом того, що запозичення угорських імен на Закарпатті проходило головним чином усним, а не письмовим шляхом: українці спочатку чули і переймали ці угорські варіанти імен як звертання, тобто в ролі вокатива, а тоді вже тільки пристосували їх до своїх іменників першої відміни, надавши їм кінцеве *-а (-йа)*, як це мають тут усі жіночі імена. Такі та подібні усічені форми вокатива, крім українських говорів Закарпаття, властиві також східнословачким говорам [Buffa 299] та деяким говорам польської мови [ZarI-2], хоч у останніх причина появи таких форм могла бути й іншою, скажімо, такою, як при появі гуцульських усічених вокативів типу *Іва́! Мико́! Пе! Васи́! Марі́!*

Угорські особові імена широко представлені у зоонімії Закарпаття, зокрема в ролі кличок коней, волів, корів та собак, що пов'язане з конкретним соціально-економічними факторами [ЧуВенг 178]. При цьому показовим є те, що угорські зооніми на Закарпатті (як відіменні, так і відапелятивні) мають ті ж самі особливості вокатива, що й власні особові імена. Пор. у називному *Ки́шил', Шáндор, Кє́двеша, Мон́ційа, Ров́жйіа, Фáнійа...*, а у кличному – *Ки́шил'! Шáндор! Кє́двеш! Мон́ці! Ров́жі! Фáні!* Зоонімізація імен на Закарпатті проходила під помітним угорським впливом.

Побутують угорські варіанти імен головним чином у смузї, що безпосередньо прилягає до угорського етнічного масиву, а також у приміських селах (детальнішу локалізацію кожного з імен подаємо в "Словнику імен"; див. ще [ДзеАнт 39–44]). А це значить, що процент носіїв угорських імен на Закарпатті значно нижчий, ніж процент самих імен. Нема жодного серед угорських імен, яке побутувало б бодай на половині території Закарпаття. До цього важливо додати й те, що "мода" називати дітей угорськими іменами за останні роки пішла на значний спад.

Коли саме почали входити угорські імена в закарпатоукраїнський іменний репертуар, встановити досить важко. Перші випадки їх фіксації наявні вже в найдавніших місцевих латинських та угорських пам'ятках. Але ці пам'ятки мало показові, оскільки в них імена майже всіх людей передавалися писарями по-латинськи або по-угорськи. У зв'язку з цим при встановленні давності угорських імен в українців можна покластися тільки на пам'ятки, писані українською мовою. Місцеві кириличні пам'ятки починають фіксувати окремі угорські імена українців уже з XV ст. Так, у Марамороші у XV ст. зустрічаємо ім'я *Шандрь* [Русан 133], на Виноградівщині – *Михаль* [Мик-Чу 64], на Пряшівщині – *Мигаль* [ПаПа-1 181]. У XVII ст. кількість угорських імен уже дещо більша. На Мукачівщині знаходимо імена *Мигаль* [ПаПо-3], *Лукач*, *Яношъ* [ЛелПам], на Виноградівщині – *Андраш*, *Єнош*, *Мигаль*, *Ференц* [ЛелПам], а на Пряшівщині – *Лукач* [ПаПа-1]. У XVIII ст. на Ужанщині фіксується *Ференц* [Сахан], на Виноградівщині – *Мигаль* [ПаПо-3], а в Марамороші – *Микловшъ* [ПаПо-1], *андрашъ*, *Єнош*, *Мигаль*, *Тамаш*, *Ференц* [ПаПо-3]. Більшість угорських імен поширилася серед українського населення Закарпаття тільки в кінці XIX та на початку XX ст., коли політика насильницької мадяризації українців досягла кульмінації.

Словацькі та чеські запозичення. Словацькі та чеські запозичення розглядаємо разом на тій підставі, що серед нових запозичень, зокрема запозичень періоду панування Чехословаччини (1919–1939), відрізнити чеське від словацького здебільшого неможливо. Структурних диференційних відмінностей між словацькими та чеськими запозиченнями майже немає. Та навіть від українських імен вони відрізняються не стільки фонетико-структурними особливостями, скільки територією поширення чи сферою побутування. А поширені словацькі імена головним чином лише в південно-західній частині області та в районі тих сіл, де протягом останніх 100–150 років острівцями осідали словацькі рудокопи, ливарники, склярі та інші майстри (села Радванка, Глибоке, Середнє, Антонівка, Перечин, В. Березний, Т. Ремета, Т. Поляна, Родниківка, В. Грабівниця, Кірово, Довге, Лисичово, Коб. Поляна та деякі інші).

Давні словацькі запозичення мають чітко окреслені **ареали**. Що ж до новіших запозичень, то вони чітких ізоглос не **дають**, бо функціонують лише на правах рідкісних або, принаймні, як факультативні варіанти поряд із українськими.

Із давніх словацьких запозичень найбільшу територію **поширення** на Закарпатті мають імена *Йанко́*, *Йанчо́*, *Дур'о́*, *Паї'о́*, *Палко́*, *Мішо*, *Міш'о́*, *Вéро́на*, *Вéруша*, *Гелéна*, *Мáріша*. **Значно** рідше подибуються імена *Йóзеф*, *Йóз'о*, *Вéро́нка*, *Вéрунка*, *Гану́ша*, *Ганчу́ша*, *Квéта*, *Квéтуша*, *Ружéна*.

Ім'я *Йанко́* охоплює територію всього Ужгородського, Перечинського, півдня Березнянського та кількох західних сіл Мукачівського районів. Співвідношення зі словацьким *Janko*, від якого й походить. На закарпатському ареалі імені *Йанко́* функціонують також похідні від нього: *Йанчо́* (його ареал покривається з ареалом *Йанко́*), рідше – *Йано́*, *Йан'о́*, *Йан'чо́*, *Йáник*, *Йáнда*.

Ім'я *Дур'о́* має майже той самий ареал, що й *Йанко́*. Походить від словацького *Dúro*, яке, в свою чергу, пов'язане з угорським *Gyuri* (= укр. оф. *Юрій*). У с. Завосино зафіксовано нами і варіант *Дзур'о*, який своїм дзеканням прямо вказує на східнославацьке походження. Із похідних імені *Дур'о́* варті уваги такі: *Дур'ко́*, *Дур'чо́*, *Д'урик*.

Ім'я *Пал'о́*, що походить від словацького *Paľo*, охоплює територію Ужгородського району, південно-західну частину Перечинщини та Мукачівщини. На його ареалі поширені похідні *Палко́*, *Пал'ко́*, *Пал'чо́*.

До таких словакізмів належить, правдоподібно, й ім'я *Міш'о́*, що поширене на заході Ужгородщини та південному заході Перечинщини, і співвідносне зі словацьким *Mišo*. У окремих селах цього ареалу побутують також варіанти *Між'о*, *Міжик*, які є прямим продовженням східнославацького *Mižo*. Не вилучене й те, що словацьким впливом треба пояснювати також наявність варіанта *Мішо*, однак ареал його настільки широкий (Ужгородщина, Перечинщина, Мукачівщина, Берегівщина, південний захід Іршавщини та південь Виноградівщини), що для пояснення його появи треба залучати й інші фактори, можливо, й угорський вплив (пор. угор. *Miska*, *Misi*).

Привертає увагу те, що названі вище словацькі імена на українському вже ґрунті зазнали певних змін. По-перше, вони пересунули наголос із передостаннього складу на останній (як це і в більшості українських імен на -о), а імена *Дур'о́*, *Міш'о́*, крім цього, пом'якшили ще кінцевий приголосний основи.

Із жіночих особових імен, запозичених від словаків, до давніх належать *Вéрона*, *Вéруша*, *Гану́ша*, *Гáнча*, *Гелéна*, *Мáриша*, *Мáрча*.

Ім'я *Веро́на* (рідше – *Вéрона*) і похідні від нього *Веро́нка*, *Веро́нда* поширене в Уж, Мк, Бг та Вн районах, а *Веру́ша* – тільки в Уж та Пр, хоча з наголосом *Вéруша* воно відоме і в деяких селах західної Мукачівщини. Співвідносяться вони зі словацькими варіантами *Verona*, *Verúša*. Інші варіанти цього імені (*Веро́нія*, *Веро́на*, *Веру́на*, *Вéра*) поширилися на Закарпатті вже у ХХ ст.

Іменні варіанти *Гану́ша*, *Ган'чу́ша*, що співвідносні зі східнославацькими *Haniša*, *Hančiša*, відомі лише в кількох селах околиці Ужгорода, які безпосередньо прилягають до

словацького етнічного масиву, а *Ган'ча* (пор. сх.-сл. *Hanča*), крім цього, зрідка вживаються і в поодиноких селах Перечинського та Мукачівського районів (Дубринич, Кальник).

Дещо ширший ареал має ім'я *Гелéна* та похідні його *Гелéнка*, *Гéлка* (пор. словацьке *Helena*). Воно відоме в ряді сіл Ужгородського, Перечинського, а іноді навіть Іршавського району. Але скрізь, де тільки воно побутує, функціонує паралельно з *Олéна* або *Ілóна*. Найчастішим це ім'я є в районі давніх словацьких поселень.

Ім'я *Мáриша* хоч і давнє на Закарпатті, але до словацьких відносити його можна тільки умовно, оскільки на його усталення в говорах Закарпаття могло вплинути й угорське *Máris*. На користь цього припущення говорить те, що, крім Ужгородщини та Мукачівщини, ім'я *Мáриша* побутує також на Хустщині та Тячівщині, куди словацький вплив, як відомо, ніколи не сягав. Інша річ варіант *Мáрча*, який до українців прийшов від словаків.

Місцевими пам'ятками фіксується лише частина зазначених імен. Так, у XV ст. в Березькому комітаті побутують імена *Jan*, *Janko*, *Jancho* [LehBer], у XVI ст. – в Марамороші – *Helena* [Bélay]. Значно частішими, а тому й надійнішими є записи таких імен із XVII ст. На Ужанщині тоді фіксуються імена *Gyurko*, *Janko* [UetC 104–8], *Мауко* [ПаПо-2], у Березькому комітаті – *Janko*, *Marczi* [Maksay], *Маруша* [ПаПо-1], *Якоб* [ЛелПам], а в Марамороші – *Gyurko*, *Janko* [Bélay]. Не менше даних із такими іменами дійшло з XVIII ст. На Ужанщині вживаним є ім'я *Янко* [ПаПо-1], *Janko* [ПеПред], а в Березькому комітаті – *Jakab* [LehGen], у Марамороші – *Якуб* [ПаПо-3], *Janko*, *Jakab*, *Jakub* [Bélay], а на Пряшівщині – *Іанко* [ПаПо-1].

Однак убачати в усіх цих іменах словацьке походження, мабуть, немає підстав. Запис *Helena* може бути результатом писарської латинізації імені *Олена*, а записи *Janko*, що з Марамороша, може відбивати й південнослов'янську стихію. Інтенсивний словацький вплив на закарпатоукраїнський іменний репертуар почався, правдоподібно, лише зі східнославацькою та лемківською міграційною хвилею, яка у XVII–XVIII сторіччях дійшла до р. Боржави. У західних районах проникненню словакізмів сприяли тісні виробничі та побутові зв'язки, у тому числі й шлюбні, між українцями та словаками.

Друга хвиля припливу західнослов'янських (чеських і словацьких) імен пов'язаний із перебуванням Закарпаття у складі Чехословацької республіки упродовж 1919–1939 років. Чеська адміністрація, перебування в чехословацькій армії, поїздки на заробітки в Чехію у 20–30 роки принесли на Закарпаття такі імена, як *Бóгуміл*, *Богуслáв*, *Влáд'о* чи *Лáд'о*, *Йозеф*, *Мілан*, *Мірко*, *Стáнда*, *Слáвкó*, *Божéна*, *Вéра*, *Влáста*,

Йана, Йарміла, Квѣта, Квѣтуша, Ружѣна. Але жодне з цих імен не стало масовим. Під впливом чеським та словацьким у 20–30 роки актуалізувалися імена *Володїмїр, Віра, Олга*.

Румунські запозичення. Із чоловічих імен від румунів у закарпатоукраїнський антропонімікон зайшли *Грига, Дац', Думитро, Думїка, Думїтер, Мъркуш, Никора, Флор'а, Цил'о*, а з жіночих – *Аннуца, Варваруца, Ил'ана, Куца, Л'ал'а, Л'ана, Міца, Муц'а, Нун'а, Рїнуца, Тодора, Фїц'а, Флор'а, Цил'а*. У ділянці фонетики румунські запозичення якихось особливих специфічних рис не виявили. Можна хїба що вказати на збереження ними проривного *г* (*Грига*) та фонем *ц* (*Флор'а, Фїца*). Виразною словотворчою особливістю румунських жіночих запозичень є суфікси *-уца, -ца, -ц'а* (*Аннуца, Варваруца, Л'ануца, Куца, Міца, Нуц'а, Рїнуц'а, Фїц'а*). Спільними рисами для всіх румунських запозичених імен є й те, що всі вони мають досить компакту локалізацію, що всі були запозичені усним шляхом і що всі вони є давніми запозиченнями.

Найбільшу територію поширення тепер має ім'я *Цил'* та його варіант *Цил'о*, які пов'язані з румунським трансільванським відповідником *Țiliu, Țilio*. Варіант *Цил'* поширений у Тячівському, південно-східній частині Хустського та південно-західній частині Рахівського районів, а *Цил'о* – у Хустському, Іршавському та на півдні Міжгірського району. У деяких селах Мукачівщини ім'я *Цил'о* виступає як зневажливий відповідник до нейтрального *Васїл'* (Горонда, В. Лучки), а на Міжгірщині, навпаки: за спостереженням Й. О. Дзєндзелївського, *Цил'ко* в деяких селах виконує роль здрібніло-пестливого варіанта до *Васїля*. На Заході Мукачівщини (Кальник, Кузьмино, Кучава, Копинівці) виступають фонетичні варіанти *Чил', Чил'о* як факультативні при основному *Васїл'*.¹ На підставі цих фактів Й. О. Дзєндзелївський робить припущення про те, що в минулому цей румунїзм мав ширший ареал побутування на Закарпатті [ДзєАнт 47]. Вагомим аргументом на користь такого припущення є той факт, що ім'я *Цил'о* відоме волохам, які живуть у поодиноких селах Перечинського та Ужгородського районів (Порошково, Т. Ремета, Ворочово, Дубринич, Мирча, Кам'яниця), і правдоподїбно, є прямими нащадками тих давніх волохів, які в цьому районі (Мирча, Коромля, Убля та ін.) з'явилися з т. зв. "валаською" колонізацією ще у XIV столїтті.

Із жіночих румунських імен на Закарпатті найбільш поширеними є *Ил'ана* чи *Л'ана, Нуц'а* та *Цил'а*. Ім'я *Ил'ана* та його усічений варіант *Л'ана*, що відповідають українському *Олена*, поширені на Тячівщині, Хустщині, південній Міжгірщині та

¹ Фонетична зміна *ц > ч* відома як румунській, так і молдавській мовам (пор. молд. *Цезар > Чезар, Цецилия > Чечилия*).

південній Рахівщині (ізоглосу його див. [ДзеАнт 48]). Співвідноситься з румунським *Leana* (пор. ще молд. *Ляна*), що вживається і в сусідніх румунських селах. Крім варіантів *Ил'ана*, *Л'ана*, на Закарпатті відомий також варіант *Ил'а*, що утворився з *Ил'ана* шляхом усичення останнього складу та пересунення наголосу на перший. Варіант *Ил'а* побутує в районі Перечина – Ужгорода (села Доманинці, Кам'яниця, Невицьке), тобто якраз у тому районі, де в XIV ст. осіли волохи. За усним повідомленням доцента П. П. Бунганича, імена *Ил'а* та *Ил'ана* поширені також на Пряшівщині, а точніше – в деяких українських селах близько радянсько-чехословацького кордону (Смольник, Меджилабірці). Перший запис імені *Иліана* на Закарпатті іде з XVII ст. [Яворск].

Трохи вужчий ареал має ім'я *Нуца*, що побутує на Тячівщині та Хустщині, здебільшого паралельно з варіантом *Анна* або *Ануца* і походить від румунського розмовного *Nuța* (пор. також молд. *Нуца – Ганна*). У південно-східному кутку Виноградівщини (Новоселиця, Хижа, Черна), а також у поодиноких селах Рахівщини та Тячівщини (Розсішка, Р. Поле) побутує повний варіант цього імені *Аннуца*, що походить від румунського *Ynuța* (пор. ще молд. *Ануца – Ганна*). А в с. Білках ми зафіксували ще варіант *Нуцица*.

До румунських запозичень треба віднести, правдоподібно, й ім'я *Ціл'а*, ізоглоса якого майже збігається з ізоглосою імені *Нуца* – Тячівський, Хустський та південь Міжгірського районів. Правда, на Міжгірщині ім'я *Ціл'а* виступає як факультативний варіант до *Васіл'а*, а на Тячівщині – до *Василіна*. Оскільки сусідні нам говори румунської мови жіночого імені *Ціл'а* не знають, то Й. О. Дзендзелівський [ДзеАнт 47] схильний кваліфікувати його як український дериват до чоловічого *Ціл'*. У Тур'я-Ремітських словаків відоме близькозвучне ім'я *Cila*, але воно відповідає офіційному *Цецилія*. До речі, мараморський варіант *Ціл'а* угорці так само передають, як правило, *Cecilia*. У с. Сокирниця ми записали й варіант *Цілія*, але як образливий до *Ціл'а*.

Приблизно такий же ареал має й ім'я *Міца* (оф. *Марія*), що походить від румунського *Mița*. Воно побутує на Тячівщині, Хустщині, південно-західній Рахівщині та східній Іршавщині, а зрідка навіть на Міжгірщині. Часто виступає паралельно з *Марія*, а іноді навіть протиставляється їй як зовсім окреме ім'я (напр., у с. В. Уголька).

Ім'я *Фіца* (оф. *Гафія*) також поширене на Тячівщині, Хустщині та південній Міжгірщині. Походить від румунського *Fița*. Правда, румунське *Fița* вважається похідним не від імені *Гафія*, а від *Sofia* [Const 58, 150].

Решта румунських імен має дуже незначне територіальне поширення. Так, варіанти *Гріта*, *Грітор*, *Грітора* подібуються лише в районі В. Бичкова, *Думітро* – в районі Богдана, *Думіка*,

Думітер – на річці Тересві (с.с. Терново, Вільхівці), *Маркуш* – у Вільхівцях, *Никора* – у сс. Бедевля, Біловарці, Вільхівці, *Флор’а* – в с. Хижі.

Можливо, румунським впливом зумовлена поява імені *Штен’* (оф. *Степан*) на Рахівщині, імені *Дац’*, *Дац’о* (укр. *Андрій*) та *Ил’аш* у долині річки Тересви, іменного варіанта *Миколав*, поширеного на півночі Великоберезнянщини, варіанти *Л’ал’а* – на Тячівщині, Хустщині та Іршавщині, імені *Нанійа* – на Тячівщині, Хустщині, Іршавщині, Виноградівщині, імені *Ўл’а* та *Ул’ана* – на Берегівщині, імені *Цін’а* – у с. Бедевля та Біловарці, імен *Нанка*, *Фен’а* і *Фена* – на Перечинщині та Великоберезнянщині, але довести саме румунське походження цих імен на Закарпатті в усіх випадках не вдається.

Усі зазначені вище румунські варіанти особових імен проникли в українські говори Закарпаття усним шляхом. Посереднім доказом цього є те, що майже всі вони в такому звучанні побутують і в румунських говірках на території Закарпаття. Так, наприклад, у с. Глибокий потік функціонують імена *Никоары*, *Думітру*, *Флорій*, *Аннуца*, *Нуцу*, *Ил’ана*, *Л’ана*, *Кўца*, *Марікўца*, *Флуар’а*, а в С. Водяне – *Аннуца*, *Нўца*, *Н’їца*, *Ил’анка*, *Кўца*, *Марікўца*, *Тодора*, *Фїка*, *Флор’е* та інші. Деякі ж із них, як зазначалося вище, наявні у волохів Перечинщини. Румунська літературна мова ніколи не впливала на українські говори Закарпаття. Раніше румунських імен в українських говорах Закарпаття, правдоподібно, було більше. Таку думку підказує і аналіз сучасних прізвищ закарпатоукраїнців, серед яких є чимало утворень від румунських особових імен (див. розділ ”Прізвища”), та давні місцеві пам’ятки з записами імен.

Перші румунські варіанти імен разом із південнослов’янськими принесла ”валаська” колонізація ще в XIV ст. Уже в грамоті 1404 року наявні імена *радуль*, *тод’брь*, *Дань*, *нань*, *драгь* [Русан 133]. У XVI ст. в Марамороші фіксуються імена *Dankwl*, *Dancz* [Bélay], у XVII ст. там же імена *Йвонашко* [ПаПо-1], *грига*, *щепан* [ПаПо-3], *Иліана* [Яворск], *Anucze*, *Griga*, *Grigutza*, *Dumitru*, *Illyene*, *Jonas*, *Keline*, *Lupul*, *Lupa*, *Maricza*, *Markos*, *Markul*, *Markus*, *Mois*, *Nikora*, *Nisztor*, *Petras*, *Pinte*, *Szimjon*, *Todor*, у комітаті Березь – *Macze*, *Miclo* [Maksay], а на Ужанщині – *Miczu* [UetC 88–59]. У XVIII ст. в Марамороші фіксуються імена *Петраш* [ПаПо-2], *Юраш*, *Фтеодор*, *грига*, *Досифоей* [ПаПо-3], *Леца*, *Уля* [Яворск], *Уля* [Сахан], в Угочі – *Іляш* [ПаПо-2], на Ужанщині – *Леца*, *Фенна* [ПаПо-2]. В латинських документах XVIII ст. із Марамороша знаходимо імена *Dumitru*, *Illyas*, *Ilkucz*, *Griga*, *Jona*, *Juras*, *Petras*, *Rhina*,

Fenna, Tader [Bélay], *Dumitras, Dumitru, Kira, Lupul, Nikora, Petras, Pintye* [ПеПред].¹

Російські варіанти імен проникли на Закарпаття лише упродовж останніх 20 років. До найпопулярніших із них належать: *Бор'а, Вác'а, Віт'а, Вóва, Д'іма, Кól'а, Кóст'а, Л'он'а, Пét'а, Сáша, Сер'óжа, Слáва, Тól'а, Ан'а, Вáл'а, Вáр'а, Кáт'а, Л'úда, Мáша, Натáша, Свéта, Тóма* та деякі інші. Як бачимо, майже всі варіанти є неофіційними, розмовними. Отже, запозичення йшло головним чином усним шляхом. Як і при всякому запозиченні, нові імена в устах людей старшого віку іноді звучать перекручено. Наприклад, *Вólка, Опсáна, Цвітлáна, Йúда* замість *Вóвка, Оксáна, Світлáна, Л'úда*. Основними каналами, через які приходили російські імена, були, безперечно, армія, кіно, виїзди на роботу в інші республіки СРСР, а певною мірою і школа та художня література. Частина з зазначених вище імен прийшла на Закарпаття не просто з російської мови, а від приїжджих українців, у яких вони усталилися вже раніше.

Англійські імена, як і взагалі англійські запозичення, на Закарпатті теж є недавніми. Їх принесено сюди лише в ХХ ст. тими закарпатськими українцями, що виїздили на заробітки до США та Канади. З таких імен нам удалося зафіксувати *Джан, Джеф, Джóні, Ёнді, Мáйкі, Мікі, Штіф, Ёнка, Мéра*. Та й ці імена, як бачимо, вже позначені нашаруванням інших мов.

Про німецькі імена в закарпатоукраїнському антропоніміконі говорити важко, оскільки значна частина місцевих німців (швабів) тут повністю мадяризувалася або перебуває у стані активної мадяризації. Однак імена свої ці німці здебільшого зберігають, а в ряді випадків, особливо у містах, їх переймають і угорці. Саме тому не завжди можна встановити, від кого запозичили українці конкретне німецьке ім'я – від німців чи від угорців. Проте все-таки такі запозичення, як *Вілі, Óскар, Рудолф, Адéла, Гérта, Бéла, Ёдіта, Йугáнка, Лóвра* в українських говорах Закарпаття завдячені німецькому впливу. А такі імена, як *Ёрнив, Ёміл, Кóрнел, Агнéса, Аліца, Бérта, Вілма, Гермíна, Ёдіта, Ёлза, Ілóна, Каролíна, Клáра, Октáвія*, очевидно, краще віднести до угорських запозичень, хоч повністю заперечити німецький вплив у їх поширенні теж не можна.

Поширилися німецькі імена серед українців тільки у ХХ ст., та й то дуже слабо. Вони наявні в містечках, робітничих селищах, у селах із змішаним українсько-німецьким населенням, у родинах інтелігенції та робітництва.

Польські імена на Закарпатті є недавніми і дуже рідкісними. Майже всі вони були принесені сюди поляками та

---

¹Про імена в румунських селах Закарпаття див. [Пенюк].

галичанами у ХХ ст. (*Базіл', Йузик, Брон'а, Йозефіна*). Тільки *Кас'а* і *Маріс'а* (якщо їх можна кваліфікувати полонізмами) побутували й раніше у північно-західному кутку Великоберезнянщини. Так, ім'я *Кася* фіксується на Березнянщині уже у ХVІІІ ст. [Сахан].

Таким чином, як бачимо, власні імена людей приходили на Закарпаття не безпосередньо від тих народів, у яких вони постали. На їх довгому шляху було чимало "зупинок", різних посередників. Структурні особливості сучасних живомовних варіантів імен на Закарпатті, їх локалізація та час засвоєння показують, що майже всі народи, з якими українці Закарпаття контактували, залишили в місцевому іменному репертуарі певні сліди. Найпомітнішими серед них щодо кількості є сліди угорців, словаків та румунів.

Місце прізвище у антропонімній системі

Уже В. Охримович – один із перших дослідників української антропонімії, етнографії та звичаєвого права – слушно відзначав, що "мешканці Верховини мають двоякі прозвища: урядові, котрими "пишуться" в метриках і всіляких урядових книгах та письмах – і прозвища сільські, котрими "кличуть ся" між собою" [Охрим 302]. Стосовно початку ХХ ст. відповідало дійсності й те його твердження, за яким "не кожний верховинець, а мало котра верховинка знає своє урядове прозвище; натомість сільське прозвище знає кожний в громаді" [Охрим 303]. Звичайно, з часу виходу у світ праці В. Охримовича, тобто за 70 з лишком років, у антропонімії Українських Карпат багато ще змінилося (в усякому разі людей, які не знали б своїх офіційних прізвищ, на Верховині вже немає), зате неофіційні прізвища, тобто прізвиська, живуть у Карпатах і понині повнокровним життям.

У розмовній (приватній) системі називання людей нашого часу, як і раніше, на Закарпатті широко використовуються й такі власні особові назви, які до складу офіційного найменування не входять. Вони можуть виконувати двояку функцію: розрізнявальну та характеристичну. Якщо в громаді під одним прізвищем живе багато людей чи багато родин, то такі неофіційні власні назви служать в основному для детальнішої їх диференціації чи індивідуалізації. Наприклад, у селі Новоселиця Тячівського району, мешкає понад 20 родин на прізвище *Тяско́*. Тому цілком природно, що кожна з цих родин має своє прізвисько, а поодинокі й по два. Ось кілька прізвиस्क голів цих родин: *Даку́в*, *Зарі́цький*, *Даскал'у́к*, *Іваник*, *Іван'о́рик*, *Йуричкани́н*, *Йури́шин*, *Катуні́шин*, *Кмі́т*, *Лабат'у́к*, *Лужа́нчин*, *Мадарчу́к*, *Олексі́шин*, *Пітварс'кый*, *Прі́мич*, *Хро́мого* та ін. Показово, що в церковній метриці кінця ХІХ ст., яка тепер зберігається в сільській Раді, в дужках біля кожного *Тяска*, як і біля інших популярних прізвищ цього села, проставлені й неофіційні назви цих громадян. Справа в тому, що ідентифікувати людей цього села без прізвиस्क дуже важко.

Виконуючи функцію індивідуалізуючого знака, прізвисько водночас може бути й засобом індивідуальної характеристики цієї особи за її певними ознаками чи за відношенням її до чогось. Наприклад, у селі Розсішка в Іллі Ігнатюка були дві дочки *Анни*. Як першу, так і другу в селі називали *Анна Іл'ко́ва*. Та після того, як одна з них вийшла заміж і перейшла жити з Телеків (із центру) "під хашу" (літ. – "під ліс"), її почали прозивати *Хашчівка*, а сестру її, яка лишилася жити "на Тэлеці", тобто на старій садибі, – почали

прозивати *Телекі́вка*. Інший приклад: у с. В. Бичків двоюрідних братів Юріїв Кузьмиків приблизно від двадцятирічного їх віку (вони майже ровесники) розрізняють так, що одного з них (Юрія Дмитровича) прозивають *Старій*, а іншого (Юлія Павловича) – *Молодій*.

Аналогічні неофіційні назви побутують не лише на Закарпатті, а й у інших районах України, Росії і взагалі в усьому слов'янському світі (див. [ФранПр 187; Сумцов 407; Чичаг 34–38; Симина 31; BlaVúv 22; ТаPolN 22; ByNafw 50–56] та ін.). На Закарпатті стосовно таких неофіційних особових власних назв найчастіше вживають терміни: *пру́звіско*, *про́зівко*, *про́зівка*, *пру́зівка*, *на́зівка*, *на́зівко*, *на́звище*, *вúлично́е имн'а* і т. п. При бажанні довідатися, як прозивають у побуті ту чи іншу особу, здебільшого ставлять такі питання: "Йак го звут?", "Йак го назива́йт'?", "Йак го прозива́вут?" або "Йак с'а клі́че?".

В українській антропоніміці цей клас антропонімів опрацьовано ще дуже слабо. Немає навіть упорядкованої термінології для назв цього класу. Найчастіше такі найменування називають прізвиськами [НімТер 38], іноді – кличками. Однак подибуються й інші терміни для них, зокрема вуличні клички [Сумцов], сільські прозвища [Охрим], народні родові прізвиська [Корнил], прозвища [ФранПр], вуличні прізвиська [Пашків], назвища [Коков], назвиська [НімДов] та ін. Така термінологічна неусталеність панує і в інших слов'янських народів у цій ділянці. Пор. рос. прозвище, прозвание, кличка; білорус. мянушка, празвание; польськ. *przezvisko*, *przydomek*; словацьк. *prezývka*, *prímeno*, *živé meno*; чеськ. *přezdivka*, *přezvisko*.

Немає повної домовленості і про обсяг поняття "прізвисько". У наш час найпопулярнішим є, мабуть, визначення В. К. Чичагова, за яким прізвиська – це "слова, що даються людям у різні періоди їх життя за тою чи іншою властивістю цих людей і під якими вони відомі звичайно в певному, часто досить замкненому колі суспільства" [Чичаг 5]. Визначення В. К. Чичагова загалом правильне, але не досить повне. По-перше, воно вказує тільки на окремі ознаки прізвиська, а по-друге, на підставі такого визначення не завжди можна відрізнити прізвисько від прізвища, від імені та від імені по батькові. Дещо вужчий але конкретніший смисл у термін прізвисько вкладає А. Н. Мирославська. Йдучи услід за С. А. Копорським, вона зазначає, що прізвисько – це "додаткова до імені назва, яка вказує на якусь примітну рису характеру, зовнішності, діяльності особи. Прізвиська звичайно даються жартома, глузуючи, мають негативне експресивне забарвлення" [МирЕще 130]; див. ще [Симина 33].

Якщо під прізвиськами розуміти не всі, а тільки індивідуальні, то за найхарактерніші їх ознаки треба визнати такі:

а) Прізвисько – не основна, а додаткова, до того ж факультативна, тобто необов'язкова, назва для кожної людини.

б) Прізвисько отримує людина здебільшого не по спадковості і не при народженні, а тільки з часом, коли в неї встигнуть проявитися вже якісь характерні риси.

в) Оскільки прізвисько дається за певні ознаки, то воно на перших порах є не лише номінативною, а й характеристичною одиницею. Воно протягом тривалого часу зберігає апелятивне значення, а отже, й вторинну мотивацію. Разом із цим, прізвисько нерідко має й певний емоційний відтінок, переважно негативний.

г) Сфера функціонування прізвиська досить вузька. Вона майже завжди обмежена розмовно-побутовим стилем, у зв'язку з чим писемної традиції майже зовсім не має. Четверта ознака, правда, характеризує вже не лише індивідуальні, а й родичівські прізвиська. Можна б указати й на деякі інші їх специфічні риси, але ті вже не є обов'язковими для всіх категорій і розрядів прізвиськ.

На декілька істотних відмінностей прізвиськ від прізвищ указав ще В. Охримович: "Прозвища сільські не є незмінні, як урядові: противно, вони підпадають різнородним варіаціям через переміни звукові та через причіплюване суфіксів. Прозвища сільські не так довговічні, як урядові; вони швидше гинуть, а на їх місце родяться нові, звичайно ще за життя старих. Бо прозвища сільські не такі виключні і нетолерантні, як урядові: урядове прозвище не стерпить побіч себе другого урядового, натомість сільських прозвищ буває у одної людини і по кілька. Коли хто має більше сільських прозвищ, то між ними веде ся завзята боротьба о існуванне, доки остаточно одно прозвище, найліпше пристосоване, не переможе і не пережyje інчих. Нарешті, прозвища сільські переливаються з предків на потомків після інчих правил, як прозвища урядові" [Охрим 303].

Роль прізвиська в селі та його відношення до прізвища на польському мовному матеріалі дуже вдало характеризує Ян Бистронь: "Поняття прізвища як слова, котре саме не виражає смислу і не має значення, а тільки конвенціонально служить для позначення особи, та й то спадково і незмінно, для народу є чужим. Родинна традиція на селі настільки слабка і нетривала, що спадкове прізвище, яке спільною назвою об'єднувало б ряд поколінь, є зайвим; незмінність, яка є формальною вимогою, на селі також не береться до уваги. Відчуття життєвості мови, певного смислу в словах чинить опір усталенню прізвища, яке не має суттєвого зв'язку зі смислом; мовна творчість, що цілком

завмерла серед людей, які користуються книжною мовою, на селі є ще настільки живою, що створює безупинно нові найменування. Найменування є живим протягом певного часу, має своє значення, свою вартість, може перейти на наступне покоління; проте з часом, коли його смисл уже незрозумілий, дуже легко виникає нове, яке швидко замінює собою попереднє. Так було в Середньовіччі, так є й тепер; а якщо нині розрізняємо прізвище і прізвисько, якщо маємо подвійне позначення людини чи родини, то тільки тому, що з постійним удосконаленням адміністративного обліку людності, з упорядкуванням метричних записів та впровадженням книг для податкових і військових цілей прізвисько, яке в той час когось означало, записувалося в акти як прізвище і цим набувало юридичної сили, і тому вже не могло просто забутися, як багато інших давніх прізвищ. Проте оскільки офіційні записи прізвища не запобігали творенню нових означень особи, які з часом могли ставати спадковими, згодом дійшло до характерного розрізнення назв, які "пишуться" та які "кличуться", простіше – офіційного та звичаєвого прізвища, чи, як ще кажуть, на прізвища і прізвиська" [ByNazw 60–62].

У нашій роботі до прізвищ будемо відносити всі неофіційні власні назви людей, тобто всі антропоніми, крім імен та прізвищ. Про імена по батькові тут і не згадуємо, оскільки вони на Закарпатті є новим антропонімним класом, який у системі народного називання ще не набув навіть загального поширення, а побутує тільки в офіційному стилі. Подібний підхід до прізвищ і відмежування їх від імен та прізвищ застосовують і деякі інші дослідники, наприклад Ян Бистронь [ByNazw 50–60], Б. Сихта [Sychta] та ін.

Прізвиська – це найбагатший і найрізноманітніший антропонімний клас. Вони є досить мінливими в часі [Сумцов 403] і давньої писемної традиції не мають, але як антропонімний клас вони є давнішими за прізвища. Прізвиська функціонували ще задовго до стабілізації прізвищ, широко функціонують і в наші дні. Одні з них виходять з ужитку, але поряд із цим народжуються нові. Прізвиська в сільських умовах дуже потрібні: при високій частотності прізвищ і мізерному іменному репертуарі нашого села прізвиська якраз і є тим засобом, що успішно компенсує потреби диференціації та ідентифікації особи в невеликому колективі. Навіть при наявності прізвищ прізвиська не є зайвими, бо підкреслюють специфічні риси популярної особи, колоритно характеризують її.

У сільській місцевості люди ліпше знають один одного, ніж у місті, і тому в селі прізвисько є значно актуальнішою особовою назвою. Якщо у місті один одного називають здебільшого на прізвище, а у вужчому колі на ім'я чи на ім'я та

по батькові, то в селі в розмовній мові прізвище використовується надто рідко, а деякі й зовсім не використовуються (вони вживаються переважно в офіційних сферах). У селі люди відомі, як правило, під різними прізвищами. Наприклад, у с. Баранинці навіть не всі мешканці знають людей на прізвища *Кóник*, *Миклóвда*, зате всі добре знають, хто такий *Кúбз'а*, хто такий *Пóвчаник*, оскільки останні назви є живими найменуваннями названих вище осіб.¹

Важливу роль у збереженні прізвищ на селі відіграли й майново-спадкові фактори. З цього приводу дуже вдало висловився свого часу І. Франко: "Думаю, що кожному, хто прочитає розвідочку д-ра В. Охримовича про прозвища в Сенечолі та суміжних гірських селах, хто оцінить характер тої людової традиції, схопленої "на сирім корені" і зміркує, з яким тонким почуттям людська пам'ять у тих прозвищах закріплює зв'язок поколінь між собою, і в такому прозвищі як прим. Оленинець береже пам'ять баби Олени, матері і верховодиці роду, її сина Оленича і внука Олениця, – той певно позбудеться значної частини свого скептицизму. Та не забуваймо, що ті теперішні людські прозвища, надавані народною пам'яттю лише по старому звичаю, непотрібні при офіційних, закріплених у документах, являться тепер лише культурним пережитком, а колись були зовсім не тим" [ФранПр 215–216].

У нашій картотеці є понад 20 000 різних прізвищ, тобто більше, ніж сучасних імен і прізвищ, разом узятих. Але 20 000 – це тільки незначна доля від загальної суми всіх наявних у обігу живих прізвищ Закарпаття. За слушним висловом М. Ф. Сумцова [Сумцов 417], індивідуальні та родинні прізвища в народі побутують сотнями тисяч чи навіть мільйонами, хоч при цьому трапляються й такі селяни, які спеціальних прізвищ не мають, яких називають на офіційне найменування – ім'я чи прізвище [Сумцов 409]. Цю думку висловлює і Ян Роспанд [RoNazw 11]. Встановити точну кількість прізвищ взагалі неможливо, оскільки вони є живим, активним класом слів: одні з них поступово вибувають із ужитку, а інші повсякчасно народжуються. До того ж процес народження значної частини з них дуже повільний, як узагалі повільний перехід апелятива до категорії власних назв.

Установити межу між апелятивом та власною назвою (в нашому випадку прізвищем) з точністю теж неможливо. Справді, як кваліфікувати (як апелятив чи як прізвище?) назви типу *вівчár'*, якщо в селі сільську отару овець тільки ця одна

¹ Диференціююча роль прізвищ у селі, а також співвідношення офіційної системи називання з народною дуже добре схарактеризовані у працях словацьких [Boldiš 27–67; BlaVýv 21–38] та польських [Szymcz 294; KamPrz 79–80; TaPolN 24–25; ByNazv] антропонімістів.

особа випасує. Куди зарахувати назви типу *потучн'ак* (до апелятивів чи до прізвиськ?), якщо носія цієї назви прозвано так за те, що лише він сам живе на потоці. Нам здається, що говорити про повний перехід агентивної, атрибутивної, етнімічної, катойконімічної чи якоїсь іншої загальної назви у власну можна лише в тому разі, коли носій такої назви насправді вже перестав бути носієм ознаки, зазначеної в назві. Конкретніше: поки вівчар вівчарив, то ця назва була для нього загальною. Якщо ж його продовжують називати вівчарем ще й тоді, коли він уже став пасічником, їздовим, шофером чи представляє вже іншу професію, то назва *вівчар'* для нього є вже прізвиськом, тобто власною назвою. Це ж саме можна сказати і про назви типу *потучн'ак* (бо сам жив на потоці), про назви типу *найденік* (бо його лише *найшли*, тобто він позашлюбний) і т. п., які так само не є стопроцентними власними назвами. Однак оскільки на цей раз прізвиська цікавлять нас як живий назвотворчий процес, то в цьому розділі розглядаємо і такі напіввласні назви.¹

Крім цього, серед прізвиськ є й такі ситуаційні, які ще не встигли прищепитися і стати загальновідомими в колективі, як уже вибувають чомусь із обігу.

Нелегко відмежувати прізвиська й від слів інших антропонімних класів, зокрема від імен та від прізвищ, оскільки якихось кардинальних відмінностей між ними взагалі немає. Один і той же антропонім, наприклад, *Микита*, який для одної особи є прізвиськом, для іншої може бути звичайним іменем. Тому при розмежуванні прізвиськ та імен у цій роботі виходимо не з лексико-семантичних критеріїв, а з функціональних: зважаємо на те, чи цю конкретну особу лише прозивають *Микитою*, чи, може, *Микита* – це її офіційне ім'я. Взагалі таке досить часто стається, що дитину прозвуть іменем якогось близького їй родича, зокрема якщо це ім'я є рідкісним у даному колективі. Наприклад, колгоспницю *Марію Данко* в Баранинцях ніхто й не називає на її ім'я та на прізвище, а всі називають її *Йул'чойу* за іменем її матері *Йул'ч*. Отже, ім'я матері *Йул'ча*, тобто *Юлія* стало прізвиськом її дочки.

Ще важче з кваліфікацією відіменних утворень типу *Митл'ук* (від *Митрик* = *Дмитрик* – с. Бедевля), або *Михтун* (від *Митрун* = *Дмитрун* – с. В. Бичків), які наголошують не стільки на тому, що ім'я найменованого хлопця є *Митро* (оф. *Дмитро*), скільки на тому, що ці хлопці мають дефект мовлення, вони гаркавлять (заміняють звук *p* звуками *л'* та *x* плюс зневажливий відтінок суфіксів *-ук* та *-ун*). Порівняймо ще: у селі Горяни чоловіка на ім'я

¹ Детальніше про різні ступені наближення апелятивів до власних назв див. [Топор 11–14; RoStru 21; Kucala 153–161] та ін.

Миш'о (офіційно *Михайло*) звать *Міндо*, оскільки малим саме так вимовляв своє ім'я. Нерідко прізвиськом людини стає інодіалектний чи іншомовний варіант її імені. Наприклад, у с. Доманинці *Йосифа Голінку* всі прозивають *Джеф*. Справа в тому, що він народився в англійському середовищі під час перебування його батьків на заробітках у США, але в селі майже ніхто не знає, що *Джеф* це і є *Йосип*, тільки не по-українськи. У с. Станово живе особа на ім'я *Йосиф*. Однак оскільки в такому фонетичному оформленні це ім'я для інших мешканців села нехарактерне (по-місцевому – *Йовшка*, а не *Йосиф*), то варіант *Йосиф* багатьма сприймається як прізвисько.

Аналогічні труднощі є частими і при розмежуванні прізвиськ та прізвищ. Адже по суті кожне прізвище успішно може виступати (та й виступає часто) в ролі прізвиська. Наприклад, у с. В. Березний антропонім *Козák* функціонує як прізвище, а в с. Баранинці – як прізвисько, у с. Лозянський антропонім *Цар'* виступає як прізвище, а у с. Дешковиця – як прізвисько, антропонім *Вовк* – у с. Чопівці відомий як прізвище, а у с. Лопухово – як прізвисько, антропонім *Пол'ák* у с. В. Раківець побутує як прізвище, а у с. Міжгір'я – як прізвисько. Отже, те, що для одної особи є прізвиськом, для іншої може бути прізвищем. Здійснити поділ антропонімів на прізвища та прізвиська можна лише за функціональним принципом, тобто при суворому врахуванні, яку саме функцію виконує антропонім стосовно кожного окремого його носія. Проте і такий підхід до них не розв'язує всіх складних питань класифікації.

Чи не найбільшу трудність при класифікації становить оцінка похідних утворень від прізвищ, зокрема назви синів і дочок за прізвищами їх батьків, назви дружин за їх чоловіками та інші власні назви, які підкреслюють характер родинних зв'язків між найменованим та його родичем. Оскільки це питання належить до спірних, то на ньому зупинимося тут трохи детальніше.

Якщо назву дружини за прізвиськом її чоловіка без вагань відносимо до прізвиськ (наприклад, чоловіка прозивають *Ц'інкало*, а його дружину за ним – *Ц'інкаліха*), якщо назву дружини за іменем її чоловіка також без вагань відносимо до прізвиськ (наприклад, ім'я чоловіка *Гавріло*, а його дружину за ним прозивають *Гавріліха*), то назва дружини за прізвищем її чоловіка становить дещо складніше питання. Порівняймо прізвище чоловіка *Налива́йко*, а його дружину називають *Налива́йчиха* (с. Новоселиця Мг), прізвище чоловіка *Попаді́ч*, а дружину його за ним називають *Попаді́чева* або *Попаді́чка* (с. Ділове). У чехів, словаків та поляків аналогічні назви жінок (наприклад, *Svobodová*, *Hornáková*, *Niedzeliowa*) за прізвищами їх чоловіків (*Svoboda*, *Hornák*, *Niedziela*) возведені до рангу офіційних.

У поляків, крім чоловічого та жіночого варіантів, більшість іменникових прізвищ має ще й спеціальні дівочі варіанти

(наприклад, батько *Karpluk*, мати – *Karplukova*, а дочка *Karplukówna*). Вони там обслуговують усі офіційні сфери аж поки дівчина не одружиться і не перейде на прізвище свого чоловіка (див. [Лукін 127–128; Тельн]). В угорській мові ще донедавна до офіційних сфер допускалися так звані жіночі прізвища типу *Vargáné, Kovácsné*, що утворені від відповідних прізвищ їх чоловіків *Varga, Kovács*. Тому й не диво, що у працях чеських, словацьких, польських та угорських дослідників такі утворення й понині кваліфікуються як прізвища. До речі, дехто з українських дослідників, наприклад І. Д. Сухомлин [СухОсн 11], українські жіночі найменування з суфіксами *-иха, -івна, -ка, -ичка* та деякі інші стосовно XVII ст. також розглядає як прізвища. Стосовно наших днів жіночими чи дівочими прізвищами або жіночими варіантами прізвищ такі антропонімні утворення називає І. Варченко [Варчен 28], С. Тельнюк [Тельн] та деякі інші [УМШ, 1959, № 4, 80]. В. О. Суперанська українські жіночі найменування типу *Супруниха* (чол. *Супрун*), *Федоручка* (чол. *Федорук*) називає "женськими фамільними прозваннями" [СупУд 160]. І. І. Ковалик називає такі утворення прізвищами [КовТип 15–26].

Подібні найменування жінок за прізвищами їх чоловіків у офіційних колах на Закарпатті використовувалися частково аж до 1944 року. За угорської окупації в офіційних сферах жінок не лише називали, але й записували на зразок *Novákné, Popovicsné* (від прізвищ чоловіків їх *Новак, Попович*). За чехословацького режиму (1919–1939) на Закарпатті жінку так само записували на прізвище її чоловіка, утворювали від нього присвійний прикметник жіночого роду. Наприклад, незаміжно дочку громадянина на прізвище *Йéвич* записували *Jevičová*, а коли вона вийшла заміж, скажімо за *Русинка*, то її вже записували як *Rusinková*. Така система називання жінок активно впроваджувалася через державні установи і школу. Для широких народних мас ця система була незвичною: у місцевій народній традиції вже з давніх-давен використовуються спеціальні назви жінок, які у словотворчому відношенні відрізняються від відповідних назв чоловіків.

У школах, де вчителями працювали галицькі емігранти, практикувалися й так звані дівочі варіанти прізвищ із суфіксом *-івна* типу *Васьківна, Жменяківна, Шандорівна* (від прізвищ батьків цих дівчат *Васько, Жменяк, Шандор*). Правда, назви цього типу для Закарпаття так і не прижилися. Суфікс *-івна* на Закарпатті не мав опори в народній традиції, бо назви дочок за прізвищем батька тут утворювалися за допомогою інших суфіксів (див. далі).

Так звані дівочі та жіночі прізвища із офіційного вжитку українців з часом було вилучено (див. [Варчен 27]). Тепер вони обслуговують хіба що усно-побутове мовлення, а до офіційних сфер не допускаються. В офіційно-діловому стилі нашої мови родостатева варіантність прізвищ не практикується. Кожне прізвище

може мати в ньому лише один варіант, спільний як для чоловіків, так і для заміжніх жінок чи дівчат. Відхилення від цієї норми становлять хіба що прізвища-прикметники, які можуть виступати як у чоловічому, так і в жіночому варіантах (пор. *Полянський – Полянська, Яцьків – Яцькова, Павлишин – Павлишина*); але їх різниця не суфіксальна, а тільки флексійна.

Отже, жіночі та дівочі найменування типу *Коцюбиха, Долинючка, Величканя, Угринова* (від прізвищ їх чоловіків *Коцюба, Долинюк, Величко, Угрин*) у наш час не можна розглядати як прізвища. Прізвище – це спадкове найменування, яке переходить із покоління на покоління: від батька чи матері до сина і дочки, від чоловіка до жінки чи навпаки [Чичаг 5]. Прізвище – це "набуте при народженні або вступі до шлюбу найменування особи, яке додається до її власного імені і переходить до потомків" [Кудряв 571]. А в нашому випадку маємо справу не просто з переходом назви, а з утворенням нових назв від наявних основ за допомогою різних суфіксів. До цього додамо, що це творення не схоже на парадигматичну словозміну. На Закарпатті у ньому бере участь не лише суфікс *-ова* чи *-иха*, а понад десять різних спеціальних суфіксів, причому вибір кожного окремого з них не довільний, а в різних говорах залежить від різних чинників (див. "Функції прізвиьскотворчих засобів"). У цьому відношенні творення жіночих та дівочих родичівських прізвиьск від прізвищ їх чоловіків та батьків радше нагадує собою творення наших офіційних чоловічих та жіночих імен по батькові (пор. батько *Іван*, син – *Іванович*, дочка – *Іванівна*; батько *Лука*, син – *Лукич*, дочка – *Луківна*).

Нарешті, треба рахуватися і з тим, що, крім назви дружини за прізвищем її чоловіка та замість назви дочки за прізвищем її батька, існують і інші типи власних назв, утворені від прізвищ і вказують на характер спорідненості між різними членами однієї родини. Такими є, зокрема, назви сина за батьком, назви за матір'ю, за дідом, за бабою, назва чоловіка за дружиною та деякі інші. Наприклад: батька називають на прізвище *Пайда*, старшого сина його за ним – *Пайдош*, а молодшого – *Пайдик* (с. Пацканьово); дівоче прізвище матері *Барна*, а сина її прозивають *Барн'ук* (с. Н. Селище; прізвище діда *Савко*, а внука його по доччиній лінії за ним прозивають *Савкун* (с. Колодне Ір) і т. п.

Зрозуміло, що такі і подібні типи відпрізвищевих утворень теж повинні знайти своє місце в антропонімній системі – або серед прізвищ, або серед прізвиьск, або серед назв якихось інших антропонімних класів. У зв'язку з тим, що відпрізвищеві утворення (назви сина, дочки, внука, внучки, дружини, чоловіка та інших родичів) в українців тепер не узаконені як одиниці офіційного найменування, то в роботі скрізь кваліфікуємо їх як прізвиьска.

Таким чином, у ролі прізвиьск, як бачимо, можуть виступати слова найрізноманітніших лексико-граматичних категорій як із

середовища апелятивів, так і з середовища власних особових та неособових назв.

Основні види прізвиськ, значення їх наукового дослідження та способи вивчення

Склад закарпатоукраїнських прізвиськ настільки різноманітний, що всі їх види важко втиснути в якусь задалегідь складену струнку схему. У зв'язку з цим тут укажемо тільки на ті їх види, які виявляються при основних аспектах лінгвістичного аналізу прізвиськ, і обумовимо при цьому вживані в нашій монографії терміни.

Прізвисько як знак номінації та характеристики є одиницею багатогранною як із точки зору найменування, так і з точки зору найменованого. Цим зумовлене і багатство можливих підходів до його вивчення. На нашу думку, найсуттєвішими аспектами лінгвістичного підходу сучасних прізвиськ є такі: а) внутрішня форма прізвиськ; б) спосіб характеристики найменованого; в) способи творення прізвиськ; г) емоційне забарвлення; д) спадковість; е) склад компонентів та деякі інші. Розгляньмо по черзі ці аспекти і пов'язані з ними терміни.

а) За наявністю чи відсутністю внутрішньої форми усі прізвиська можна поділити на дві великі групи, а саме: прізвиська мотивовані та прізвиська невмотивовані. Прізвисько отримує людина за якусь ознаку чи за відношення до чогось. Мотив, за яким дано було прізвисько, найліпше відомий і зрозумілий найменувачеві, тобто авторові прізвиська, та його носієві. Але можуть знати його й інші члени цього колективу (села чи навіть сусідніх сіл). Цей мотив, тобто внутрішню форму, можуть зберігати в пам'яті не тільки ровесники найменованого, а й їх діти, ба навіть онуки. Прізвиська, мотив виникнення яких ще зберігається в пам'яті людей, називатимемо вмотивованими прізвиськами.

З часом внутрішня форма вмотивованого прізвиська стирається, забувається, і прізвисько стає звичайним символом, який для більшості мовців виконує тільки номінативну ідентифікуючу функцію і ні про що більше їм не говорить (напр., *Клівчик, Таратута, Шукал'* ...). Прізвиська, мотиви виникнення яких уже невідомі, називатимемо невмотивованими. Першу групу прізвиськ можна б ще називати характеристичними, оскільки вони справді характеризують найменованого, а другу – просто розрізнявальними, тобто диференціюючими, оскільки вони вже втратили властивість характеризувати. Серед сучасних живих прізвиськ кількісна перевага, мабуть, за невмотивованими. Однак у цій роботі предметом нашого аналізу будуть,

передусім, умотивовані прізвиська, оскільки видобута інформація з них набагато надійніша.

б) Ще В. Охрімович підмітив, що підхід найменувача до найменовуваного і спосіб характеристики останнього під час надавання йому прізвиська можуть бути різними. У зв'язку з цим він запропонував розрізнявати аж п'ять способів надавання прізвиськ [Охрим 304–306]. Звичайно, класифікаційна схема В. Охрімовича має свої вади, але серед п'яток названих у ній способів найменування є й ті два, які майже без залишку вичерпують усі випадки сучасної народної системи називання, а саме: система індивідуальна та система родова. Цікаво, що саме на цих способах називання пізніше наголошував І. Франко [ФранПр 216].

Виходячи з того, на що саме, на який орієнтир скерована творча думка найменувача при надаванні прізвиська, доходимо до висновку, що за способом характеристики найменовуваного, усі прізвиська найдоцільніше ділити на дві великі категорії, а саме: прізвиська індивідуальні, чи особисті, та прізвиська родичівські, чи генесіонімічні. Подібний поділ власних назв, а саме на назви індивідуальні та назви родинні, пропонують також польські дослідники В. Ташицький [TaPolN 4] та Ян Бистронь [ByNazw 50–53]. Можливі й інші погляди на цей (функціональний) поділ прізвиськ. Так, наприклад, В. Бланар розрізняє аж п'ять різних функцій власних особових назв: ідентифікаційну, родичівську, соціально-правову, майново-правову та характеристичну [BlaJak 236–237].

До індивідуальних, чи особистих, прізвиськ відносимо ті, що дані носієві за його індивідуальними, особистими рисами, тобто за властивостями (зовнішніми чи внутрішніми), закладеними в ньому самому. Наприклад: *Бердár'* – бо виготовляв ткацькі *берда* для всієї околиці (с. Чорний Потік); *Значіло* – бо часто вживав паразитичне слово *значить* (с. Кальник); *Пувдругák* – бо ростом високий за півтори людини (с. М. Мартинка) і т. п. Отже, вони характеризують найменованого безпосередньо за його особистими ознаками.

До родичівських, чи генесіонімічних, прізвиськ відносимо ті, які носія свого фактично не характеризують, а тільки вказують на його відношення до якогось родича (до батька, матері, чоловіка, дружини і т. п.). Наприклад: *Колесар'чúk* – бо батька його прозивають *Колесár'* "колісник" (с. Н. Ворота); *Йéвинец'* – бо ім'я його самотньої матері було *Йéва* (с. Зняцево); *Тр'аскын'а* – бо чоловіка її прозивали *Тр'аско́* (с. Запереділля) і т. п.

Поза цими двома категоріями лишається зовсім мало прізвиськ. Головним чином це ті, що характеризують найменованого за його соціальним чи майновим становищем, які важко віднести до індивідуальних чи родичівських. Наприклад:

Файгун – бо служив у єврейки, ім'я якої було *Фáйра* (с. Ірлява); *Буркуш* – бо надто любив свою собаку, кличка якої була *Буркуш* (с. Коритняни) і т. п. Проте оскільки таких прізвиськ небагато, а більшістю своїх рис вони повторюють прізвиська індивідуальні, то в цій роботі розглядатимемо їх не як окрему прізвиськову категорію, а тільки як один із розрядів у межах категорії індивідуальних прізвиськ.

в) Залежно від способу творення всі прізвиська (як індивідуальні, так і родичівські) ділимо на прізвиська первинні та прізвиська вторинні. До первинних відносимо ті, що утворилися семантичним способом, тобто антропонімізацією апелювативів або звичайним переосмисленням власних назв інших антропонімних класів (імен, прізвищ, прізвиськ) та навіть зоонімів без втручання спеціальної суфіксації. Первинні прізвиська поширені головним чином серед індивідуальних. Наприклад: *Бльхá*, *Дóхтор*, *Жабур*, *Пúтник*, *Пол'ачóк*, *Смішкó*, *Цар'* і т. п. Отже, у словотворчому відношенні первинні прізвиська по суті не відрізняються ні від первинних прізвищ ні навіть від апелювативів.

Вторинні прізвиська утворюються тільки від особових назв (як правило, від власних), до того ж майже завжди за допомогою спеціальних антропонімних суфіксів, тобто морфологічним способом. Наприклад: *Андри́йці́ха*, *Вовку́л'а*, *Гаврил'áк*, *Когутáн'а*, *Лазор'іс'кый*, *Лутачóк*, *Фиду́рчук*, *Цуц'áнинец'* і т. п.

Окрему групу за способом творення становлять прізвиська, що постали шляхом лексикалізації колишніх словосполучень, тобто завдяки синтаксичному способу словотвору. Наприклад: *Ву́дтамдошчападе́* – із "Ву́дтам дошч паде́" (с. Смологовиця), *Йакто́дйакыйис'казáв* – із "Йак тот йакыйс' казáв" (с. Баранинці), *Му́кыда́й* – із "Му́кы дай!" (с. Колочава), *Куса́йсiра* – із "Куса́й сiра" (с. Кваси), *Са́бл'абры́ч* – із "Са́бл'а-брыч" (с. Велятино), *Ма́мкопiт'атавгорóдци* – з "Ма́мко, пiт'ата в горóдци" (с. Довге) і т. п. Взагалі прізвиськ цього типу небагато. Мабуть, тому, що вони трохи незручні в користуванні. Частина з них є просто ситуаційними назвами.

г) За наявністю чи відсутністю емоційного забарвлення всі прізвиська поділяються на образливі та нейтральні. Переважна більшість прізвиськ, що підмічають зовнішні чи внутрішні риси людини, орієнтовані на її негативні ознаки, на її різні вади. Тому й зрозуміло, що для самого носія прізвиська вони є, як правило, образливими. При звертанні до носія та й узагалі в його присутності такі прізвиська вживаються дуже рідко. Як справедливо зазначає І. Франко, таким прізвиськом називають людину лише "поза очі" [ФранПр 187]. Серед

образливих прізвиськ подибуються і соромітні. Образливі прізвиська бувають навіть серед родичівських, зокрема якщо таке прізвисько називає чоловіка за його дружиною (*Ганинец'*, *Марійаш*, *Смерткун* – найменувань від дружин носіїв цих прізвиськ *Ган'а*, *Марі́йа*, *Сме́ртка*), якщо таке прізвисько називає сина за неофіційним батьком (*Грибчук*, *Дикунчик* – від найменувань їх батьків *Гриб*, *Дикун*) та деякі інші, хоча більшість прізвиськ цієї категорії є нейтральними щодо експресії.

У ряді випадків негативний емоційний відтінок виражається не стільки коренем прізвиська, скільки його згубним чи зневажливим суфіксом. Наприклад: *Ивантэй*, *Йовжінда*. З утратою внутрішньої форми прізвисько здебільшого стає нейтральним щодо експресії і в своєму функціонуванні мало чим відрізняється від прізвища. Найбільше нейтральних щодо експресії прізвиськ серед родичівських. І це цілком природно. Адже родичівські прізвиська з'явилися не для того, аби глузувати з найменовуваного, а для того, щоб індивідуалізувати, виділити його з-поміж інших осіб із цим же прізвищем або з цим іменем. У цьому відношенні наші спостереження цілком підтверджують висновки Яна Бистроня [ByNazw 62]. Переконалим доказом того, що прізвиськами часто є нейтральні щодо експресії слова, може бути й те, що прізвиськом нерідко стає така назва, яка для іншої особи є прізвищем. Прізвище особи А нерідко стає прізвиськом особи Б на підставі якоїсь спільної ознаки цих двох осіб.

д) За давністю функціонування, а ще точніше за спадковістю, всі прізвиська можна поділити на дві великі групи – прізвиська однопоколінні та прізвиська спадкові, чи багатопокілінні. Взагалі в літературі поширеною є думка, що прізвисько живе лише доти, поки живе його носій, тобто упродовж одного покоління. Такі прізвиська справді є. Їх багато як серед індивідуальних, так і серед родичівських. Однак поряд із прізвиськами однопоколінними, в наш час широко представлені і прізвиська спадкові. Ще М. Ф. Сумцов указував, що прізвисько може передаватися з індивіда на сім'ю, а далі – на родовий союз сімей [Сумцов 403], отже, прізвиська, як і прізвища, можуть бути спадковими. Прізвисько справді нерідко по спадковості передається з батька на сина, з сина на внука чи навіть на правнука першого його носія. Наприклад, у с. Дравці одного з *Товтів* уже понад сто років тому прозвали *Гудачком* за те, що *гув на гусл'ах* ("грав на скрипці"). Прізвисько *Гудачок* передалося на його синів, із них – на внуків, а тепер ним прозивають уже правнуків, хоча до музики жоден із них ніякого стосунку не має. У с. Баранинці уже більше ста років тому, як одного з *Данків* прозвали *Терешчаком* – за іменем його Матері

Терезки. За цим *Терешчакóм* прозвали його сина, а пізніше – також його онуків. У наші дні уже і правнуків його прозивають *Терешчакáми*, хоча ні першого *Терешчакá*, ні, поготів, його матері *Терезки*, за якою його було прозвано, в селі, звичайно, ніхто вже не пам'ятає. Більшість громадян села й не знає, чому це частину баранинських *Данків* прозивають *Терешчакáми*. У такий же спосіб прізвиська можуть передаватися у спадщину і по жіночій лінії.

Коли говоримо про спадкові прізвиська, то зовсім не маємо на увазі творення нових прізвиськ від наявних уже за допомогою словотворчих засобів на зразок, скажімо, *Русан'ук* (батько) – *Русан'учок* (син), а розуміємо пряме перенесення готового вже прізвиська з одної особи на іншу. Треба підкреслити, що перенесення найменування можливе не лише між спорідненими особами. Підставою для такого перенесення може бути й зовсім незначна якась схожість (зовнішня чи внутрішня) між цими двома прізвиськовими "тезками".

Характерною особливістю спадкових прізвиськ є те, що багато з них функціонує як групові, тобто як колективні. Груповим прізвиськовим називаємо таке неофіційне найменування, носієм якого є не тільки один якийсь індивід, а декілька членів колективу, група. Найчастіше такі прізвиська об'єднують людей за родинними зв'язками, чим виконують одну з функцій прізвищ. Порівняймо групові прізвиська *Білины*, *Грїц'овы*, *Мїс'овы* в селі Лозянський, прізвиська *Боннар'овы*, *З'ат'ковы*, *Мїтровы*, *Нáстїны*, *Нáстїн'ц'овы*, *Федор'ус'кі* у селі Станово, *Мїтрїїшїны* – у с. Туриця чи прізвиська *Мїкул'ц'ї*, *Пештї*, *Шевкїніны* по інших селах. У селі Буковець, наприклад, колгоспні виробничі ланки інакше й не називаються, як груповими, чи колективними прізвиськами: *Олексї*, *Мат'її*, *Гаврїлы*, *Паст'ївнїкї*, *С'їрáнїнц'ї*.

Інші групові прізвиська служать тільки для називання людей за місцем їх проживання чи за якимись виробничими зв'язками (напр., *Йарковї*, *Пакáты*, *Медвїд'ї*, *Фарáгонї*, *Хрїн'ашї*...). Ступенем узагальнення вони дуже близькі до апелїативних назв, а зокрема до катойконїмів.

е) Залежно від кількості лексичних компонентів, що входять до складу найменування, усі прізвиська подїляємо на прізвиська однослївні та прізвиська багатослївні. Переважна більшість сучасних прізвиськ на Закарпатті є однослївними. Наприклад: *Вóкал'* (с. Баранинці), *Йарк'їн* (с. Брїд), *Парашч'ук* (с. Кос. Поляна), *Хрїпáк* (с. Довге поле), *Чорт'їло* (с. Колочава). Та є чимало й таких, що складаються з двох, трьох і більше самостїйних назв. Деякі з таких багатослївних прізвиськ ніколи й не були однослївними антропонїмами. Наприклад: *Крївїй Мур* (с. Волосянка), *Мурнїк Пецковий* (с. Кушниця), *Стáрий Ц'орт* (с. Міжгїр'я) і т. п. Інші ж, навпаки, спочатку виступали як однослївні найменування, а тільки з часом поширилися чи розгорнулися у найменування багатослївні,

щоб у такий спосіб точніше ідентифікувати найменувану особу. Так, наприклад, поки у В. Бичкові тільки один із *Пан'ків* (*Пантелеймон*) був жонатим, то прізвисько його дружини *Пан'чіха* цілком у достатній мірі індивідуалізувало її. Але коли одружився ще один *Пан'ко*, з'явилася і друга *Пан'чіха*. Для усунення омонімії було використано два епітети, утворені від дівочих прізвищ цих жінок. У такий спосіб одну з них почали називати *Пан'чіха Ухал'ка*, а іншу – *Пан'чіха Куз'мичка*. Інший приклад. У с. Велятино по сусідству живуть дві *Марії*. З метою їх розрізнення одну прозивають *Марі́я ба́бина* (бо росла у бабусі), а іншу – *Марі́я д'і́дова* (бо росла у діда). Детальніше про багатослівні прізвиська див. у розділі "Антропонімії словосполучення".

Названі нами аспекти вивчення прізвиськ не охоплюють усіх можливих способів їх наукового аналізу. Прізвиська можна вивчати і в інших аспектах, наприклад, у лексикологічному, етимологічному, словотворчому т. ін. Ще М. Сумцов зазначав, що прізвиська, крім загального достоїнства, мають і наукове значення – філологічне та історико-побутове. За його словами, "прізвиська заслуговують на збирання та спеціальне вивчення з боку етнографів, істориків побуту та філологів", бо "з накопиченням матеріалу наукове дослідження прізвиськ розкриває багато цікавих дрібниць стародавнього і сучасного побуту народного" [Сумцов 404–405, 417]. Це він вдало підмітив, що прізвиська, крім усього іншого, становлять і лексикологічний інтерес, бо в них у більш чи менш зміненому вигляді зберігаються слова, які з загальноновживаного словника давно вже вибули, що у прізвиськах засвідчені місцеві слова та вирази, а також місцеві видозміни загальноукраїнських слів, що при укладанні тлумачного словника живої української мови прізвиська могли б становити цінний матеріал [Сумцов 417].

Можна вивчати лексико-семантичні групи слів, що послужили твірними основами для прізвиськ. При цьому з'ясовується, що прізвиська утворюються від слів найрізноманітніших лексико-семантичних груп, зокрема від апелятивів, що належать до різних частин мови, від імен, прізвиськ, прізвищ, етнонімів, зоонімів, топонімів.

Можна вивчати й національно-мовну належність кореневих та афіксальних елементів прізвиськ. При такому вивченні з'ясовується, що у прізвиськах відносно високий відсоток запозичення морфем (головним чином кореневих), у тому числі немало й таких, яких у загальноновживаному місцевому словнику немає. Причиною високого процента запозичень, як і високого процента архаїзмів, є, мабуть те, що прізвиська, будучи назвами, покликаними підмічати характеристичне, рідкісне, виняткове, досить часто походить не від загальноновживаних слів, а від слів вишуканих, у тому числі й від запозичених та

архаїчних. Рідкісні слова є чи не найкращим засобом типізації та індивідуалізації.

Можна вивчати структурні способи творення прізвиськ, їх словотвірні типи та інші їх сторони, і вони варті того. Та нас цікавить у прізвиськах на цей раз щось інше. Нас цікавлять прізвиська, передусім, як засіб глибшого пізнання прізвищ, як шлях до пізнання процесу їх становлення та первісної природи. Ми дивимося на прізвиська як на розкішний заповідник, у якому ще повнокровним життям живе те, що поза ним, у інших антропонімних класах, давно вже безповоротно відійшло в забуття.

Справді бо, сучасні наші прізвища – це вже давно завершений процес мовної творчості, і з позицій синхронного словотворчого аналізу в них уже важко виділити в наш час якісь живі словотворчі форманти, поготів говорити про якісь відчутні в наші дні функції цих формантів. Ще більше помилок і більше суб'єктивізму допускають ті науковці, які прагнуть відтворити мотив виникнення кожного з наших прізвищ, орієнтуючись при цьому тільки на прізвища і нехтуючи тою інформацією, яку містять різні типи наших сучасних живомовних вмотивованих прізвиськ. Більш прийнятним нам видається той погляд, за яким при семантичній характеристиці прізвищ спираються на значення слів, що лежать у основі прізвищ, а при характеристиці прізвиськ – на з'ясування мотивів їх надавання (див. [KamPrz 81]; [Beneš 30]).

Наші прізвиська мало змінилися з того часу, як із їх середовища виділилися прізвища в окремий антропонімний клас офіційного називання. Прізвиська як антропонімний клас, безперечно, давніші, ніж прізвища. Однак кожне окремо взяте прізвище, як правило, давніше за перше-ліпше сучасне живе прізвисько. Адже прізвиська отримують люди і в наші дні, тоді як нові прізвища тепер майже зовсім не виникають. У селі В. Бичків 60-річного конюха недавно прозвали *Чапаєвим*. Приводом цього було те, що найменований ходив у шапці, схожій на шапку легендарного героя Чапаєва. Найменувачем на цей раз була сільська молодь, яка не раз бачила В. І. Чапаєва на портретах і в кінофільмах.

Прізвиська як і в період піднесення їх до рангу прізвищ, так і в наші дні становлять живий назвотворчий процес, який протікає в основному за тими ж закономірностями, що й 200–300 років тому. Сучасне неофіційне живе найменування осіб є прямим продовженням старої однослівної системи називання, а його відношення до офіційного найменування подібне до відношення між діалектами і літературною мовою (див. [BlaVúv 22]). Подібного висновку доходить також В. Франчук, яка про житомирські особові назви XVII ст. пише, що "своєю

структурою і семантикою вони майже не відрізняються від сучасних українських прізвищ” [Франч 253]. Тому на прізвиська треба дивитися не лише як на трамплін чи на місток від системи однопоколінного до системи багатопокілінного спадкового найменування, але й як на надійний ключ до відмикання природи і походження наших прізвищ. Адже на сучасних прізвиських можна простежити майже всі процеси, які пережили наші прізвища. Цю особливість живих прізвищ підмітив ще В. Охрiмович, який з цього приводу писав: ”Колись, перед соткою літ, коли закладано книги метриказькі, не було ніякої різниці між прозвизами сільськими та урядовими, бо власне сільськi прозвиза вписано до метрик як урядові. Від того часу пішли прозвиза сільськi і урядові різними дорогами і розійшлися далеко від себе. Урядові закамєніли в тій формі, в якій їх вписано до книг, стереотипно переходили з батька на сина, з мужа на жінку, з неслюбної матері на неслюбну дитину, вічно незмінні і вічно послухні параграфи кодексу цивільного; натомість сільськi прозвиза як перше жили, так і дальше живуть повнокровним житєм органічним” [Охрим 303].

Шкода тільки, що після В. Охрiмовича майже ніхто з українських діалектологів та ономастів не зайнявся спеціально вивченням наших прізвищ. Адже у нас майже зовсім відсутні праці з діалектної антропонімії на зразок хоча б таких, як дослідження польських чи словацьких діалектологів та ономастів. Якби ці питання в нас були вивченими, то наші антропонімісти, напевно, менше пускалися б на гадання, припущання, а більше спиралися б на достовірні позитивні факти. Подібного погляду на роль діалектної антропонімії дотримується також В. К. Чичагов, за словами якого, цей пласт діалектної лексики, на жаль, ще не привернув уваги діалектологів [Чичаг 34], хоча ті прізвиська, що побутують тепер у діалектах, є продовженням прізвищ XV–XVII ст. [Чичаг 37].

Особливо вдячну інформацію в цьому плані дають сучасні живомовні вмотивовані прізвиська. На них дуже чітко простежуються місцеві принципи номінації та функції різних прізвищотворчих засобів, тобто якраз те, що у прізвищах давно вже перестало відчуватися мовним чуттям. Ще В. Ташицький підкреслював, що живі народні найменування дозволяють найкраще проникнути в різні типи прізвищ [ТаPolN 22]. В. Бланар доводить, що сучасна жива система найменування є прямим продовженням того стану, що передував кодифікації офіційної двослівної системи, і тому своїми архаїчними формами та продуктивними прийомами називання постачає цінні відомості для вивчення давньої історії особових імен [BlaVúv 34]. Вивчення типів живих найменувань, їх стратиграфії

та ареалів у окремих слов'янських мовах В. Бланар вважає одним із першочергових завдань слов'янської антропоніміки [BlaVýv 24].

Звернімося до прикладів. В українській антропонімічній літературі вже висловлювалися думки про походження та первісну функцію особових назв із суфіксами -'ук, -чук. Серед них і думка А. І. Степовича, згідно з якою прізвища чи прізвиська типу *Конончук*, *Коновальчук*, *Безминчук* первісно означали внуків якогось *Конона*, *коновала*, *безмина*, сини яких називалися *Кононенко*, *Коноваленко*, *Безминенко* [Степов 7]. Можливо, на батьківщині А. І. Степовича функції цих суфіксів справді яось диференціювалися, однак живі прізвиська з Закарпаття та з інших областей України не підтверджують думки А. І. Степовича, за яким основна функція суфікса -'ук / -чук в українській мові пропатронімічна. За нашими даними, суфікс -'ук, -чук додається, як правило, не до назви діда, а до назви батька аби утворити назву сина. Наприклад: батька звать *Гриц'*, а сина його – *Гриц'ук* (с. Широке); ім'я батька *Даніло*, а сина його прозивають *Даніл'ук* (с. Лисиче); батька кликали *Потурій*, а сина його тепер кличуть *Потурійчук* (с. Стройно); батька кликали *Ревт'*, сина його кличуть *Ревт'ук*, а внука – *Ревт'учок* (с. Новоселиця Мг). Якщо батька у дитини немає або якщо своїм авторитетом він поступається перед авторитетом матері, то сина найменують за матір'ю. Наприклад: матір кличуть на її ім'я *Полан'а*, а сина її за нею – *Полан'чук* (с. Рокосово); матір звали *Тібавка* (бо родом була з села Тибава), а сина її за нею прозивають *Тібавчук* (с. Ганьковиця) і т. п. І лише в тому разі, коли дитина з якихось причин росте не при батьках, а коло діда, або якщо дитина чимось дуже схожа на діда, її можуть назвати за найменуванням діда, використавши при цьому суфікс -'ук, -чук. Наприклад: ім'я діда *Григор'*, а внука його прозвали за ним *Григор'ук* (с. Велятино); ім'я діда було *Кост'о*, а внука його звать *Кост'ук* (с. Вільшани).

Таку ж саму функцію виконує суфікс -'ук (-чук) і в ряді інших місцевостей України [НімЧук 200]. Іноді такі новоутворені назви для синів від прізвищ їх батьків ще й тепер потрапляють до ділових паперів і починають функціонувати як звичайні офіційні прізвища. Так, наприклад, у селі Станіславівка Новоархангельського району Кіровоградської області батька записують на прізвище *Ковбаса*, а сина його – на прізвище *Ковбасук*, батька записують на прізвище *Позичаний*, а сина його – на прізвище *Позичанюк* (повідомив проф. С. П. Бевзенко). Аналогічні факти творення прізвищ у наш час мають місце і на Закарпатті (див. "Давність прізвищ"). Те, що звичайні прізвиська ще донедавна могли ставати офіційними прізвищами, відзначав також І. Франко [ФранПр 208].

Майже нічого не промовляють за себе в наші дні й поширені в Карпатах прізвища з суфіксом *-инец'* типу *Касинец'*, *Полажинец'*, *Попадинец'*. У той же час у класі прізвиць суфікс *-инец'* і понині належить до активних назвотворчих засобів на Закарпатті. За його допомогою і в наші дні досить часто утворюються назви синів за найменуваннями їхніх матерів. Зокрема в тих випадках, коли мати є головою родини. Наприклад: ім'я матері-одиночки *Сєн'а*, а сина її прозивають *Сєнинец'* (с. Колочава); ім'я матері *Йєвка*, а сина її кличуть *Йєвчинец'* (с. Лавки); прізвисько батька *Д'ак*, дружину його прозивають за ним *Д'аку́л'а*, а сина, який ріс без батька при матері – *Д'аку́линец'* (с. Колочава). У верховинських та гуцульських говорах цей двоморфемний суфікс зрідка додається й до чоловічих назв на *-а*. Таким чином, важко погодитися з твердженням Ю. К. Редька [РедСуч 126], за яким "припущення І. Франка, що прізвища на *-инец'* означали внуків, досить переконливе" (детальніше про це див. "Прізвища з суфіксом *-инец'*").

На підставі самих тільки сучасних прізвищ, звичайно, не розкрити вже функцій їх словотворчих засобів. Найбільш надійним джерелом для такого розкриття могли б служити метричні записи з часів формування наших прізвищ (див. [ХудЗіс 42–44]). Але оскільки таких записів мало, то розкриття цих функцій доводиться шукати у живій природній мові. Лише на сучасних живомовних прізвиських (а не на прізвищах) можна з'ясувати як способи найменування, так і конкретні функції їх словотворчих засобів, зокрема антропонімних суфіксів типу *-'ук*, *-инец'*, *-ак*, *-ан*, *-ун*, *-ей*, *-ич*, *-ан'а*, *-анка*, *-ын'а*, *-ул'а*, *-овка*, *-иц'а* та цілого ряду інших, які в ділянці апеллятивної лексики або зовсім не побутують, або мають дещо інші функції. Саме тому дуже добре роблять польські антропонімісти та діалектологи, які останнім часом так активно взялися за вивчення функцій різних антропонімних формантів по окремих діалектах (див. [Smocz 348–349; ZarUwa 290–294]). Більше того, практика показує, що ізольоване вивчення якогось одного антропонімного класу (наприклад, прізвищ) без знання інших класів веде до грубих помилок. На наш погляд, тільки комплексне вивчення всіх антропонімних класів спроможне забезпечити успішне вивчення нашого антропонімікона. Можна з упевненістю сказати: доки на прізвиських не вивчимо в деталях принципів номінації (а вони, виявляється, не зовсім однакові на різних територіях) та конкретних функцій назвотворчих засобів, – за вивчення прізвищ можна й не братися, якщо не хочемо повторювати тих грубих помилок, які є такими частими навіть у найновіших друкованих працях про українські прізвища (та й не лише про українські). Саме тому в цьому розділі як центральні питання ставимо: а) Принципи

номінації та б) функції прізвиськотворчих засобів. Обидва питання розглядаємо на матеріалі живих прізвиськ сучасного українського населення Закарпаття.

Формування понять, відображення в них явищ дійсності та закріплення їх у назвах – процес дуже складний, зигзагоподібний, з елементами фантазії, і простежити за ним можна вже не на всіх прізвиськах, а тільки на вмотивованих, оскільки мотиви виникнення багатьох прізвиськ уже назавжди забуті і відтворити їх із точністю ніколи не вдасться. Тому при встановленні закономірностей номінації та функцій прізвиськотворчих формантів спиратимемось лише на вмотивовані прізвиська. При характеристиці мотивів та словотворчих функцій виходитимемо не із здогадів чи припущень про те, чому саме так, а не якось там інакше названо особу, а лише із конкретних позитивних фактів. Авторитетною підставою при віднесенні прізвиська до того чи іншого розряду за мотивом найменування у кожному випадку для нас є лише та інформація, яку ми почули від самого найменованого та від його близьких знайомих.

ПРИНЦИПИ НОМІНАЦІЇ

Серед усіх видів антропонімів прізвиська є найбільш живими. Їх життєвість не лише в тому, що вони є найчисленнішим і найактуальнішим антропонімним класом, а й за іншими ознаками. На відміну від імені, яке вибирається для індивіда з готового вже іменного репертуару, і на відміну від прізвища, яке без істотних структурних змін передається за традицією з чоловіка на дружину та на їх дітей, творення і надавання кожного окремого прізвиська й понині є живим, оригінальним назвотворчим процесом.¹ Оригінальність прізвиська у кожного окремого його носія виражається в тому, що у найменовуваного підмічають якусь характерну рису, якою він істотно виділяється на фоні інших членів цього колективу, а творчість – у тому, що найменувач вільно (здебільшого інтуїтивно) відбирає мовні засоби і в такий спосіб утворює з них цілком нове найменування (прізвисько).

У цьому відношенні прізвиська хоч і є власними назвами, але своєю суттю цілком відповідають тому розумінню природи всякої назви, за яким назва – це ”відмітний знак, певна ознака, яка впадає в очі і яку я роблю представником предмета, що характеризує предмет, щоб уявити його собі в його тотальності” [Ленін 372].

На перший погляд може здатися, що найменувач абсолютно вільний у виборі прізвиська для найменовуваного, що перед найменувачем необмежене поле можливих мотивів і засобів, оскільки сума притаманних ознак кожного індивіда дорівнює $n + 1$. Насправді свобода творчості найменувача, принаймні свобода у виборі мотиву найменування, обмежена певними рамками. Виявляється, що й тут є можливе і неможливе, що й тут діють певні закономірності чи, як їх ще іноді називають, певні закони. Топонімісти вже давно підмітили цю особливість власних назв і часто підкреслюють, що назва дається об’єктові за різнювальною ознакою, що назва підкреслює контрастність, відмінність від навколишнього: село Суха знаходиться, як правило, в зоні вологій, а Букова – серед лісів смерекових [Šmilau 127, 156]. В. А. Никонов називає цю закономірність відносною негативністю назв і додає: ”Топонім

Багато хто з сучасних людей протягом свого свідомого життя не утворив жодної назви, тим більш жодного власного імені, прізвища, топоніма. Однак таких людей, які прожили б усе життя без того, щоб не дати комусь якесь прізвисько, – мало.

розрізнявальний: вводячи об'єкт у певний ряд, він одночасно й виділяє його, відрізняє від інших" [НикТоп 38].

Це ж саме можна сказати і про прізвиська. Адже найменував утворює назву для найменованого не просто для того, щоб ця назва існувала, а щоб завдяки їй виділяти найменованого з-поміж інших людей. Саме тому мотивом номінації служить не будь-яка ознака, а ознака рідкісна, ознака справді диференційна, ознака, яка спроможна виразно виділити та індивідуалізувати найменованого в колективі. Іншими словами, найменування мусить бути однозначне: за ознаку при найменуванні вибирається не те спільне, що властиве й іншим, сусіднім об'єктам, а якраз навпаки. Тому, вказуючи на наявність конкретної позитивної ознаки в найменованого, прізвисько цим самим немовби вказує і на її відсутність, тобто негативність у інших членів цього колективу. Якби в селі всі люди були безвухими, то, напевно, не було б смислу прозивати одного з них *Безвухником* (с. Бедевля), якби в селі всі були шестопалими, то прізвисько *Шестан* (с. Новоселиця Мг) не мало б під собою там жодного ґрунту. Якщо в В. Солотвина прозвали когось *Мад'аром*, то не тому, що там усі мадяри, а якраз навпаки, тому, що там усі немадяри. Цілком відповідає логіці і психології найменування те, що серед прізвиस्क українців на Закарпатті є *Безвухники*, *Шестані*, *Мад'ари*, *Л'івакі*, *Бубнаші*, *Гребенар'і*, *Мельники*, *Ропл'аникі*, *С'ідлар'і* і т. п., але майже зовсім немає *Праваків*, *Пйатаків*, *Орачів*, *С'івачів*, *Жнец'ів*, *Л'ісорубів* і т. п. Цілком природно, що як прізвище, так і прізвисько *Лемак* побутує не в ареалі частки "лем" (на захід від р. Боржави), а в ареалі частки "лиш" (на схід від р. Боржава). Прізвисько ж *Лишак* побутує традиційно не в ареалі частки "лиш", а в ареалі частки "лем" (див. ще розділ "Антропонімія та етнічна історія Закарпаття"). Немає жодного алогізму в тому, що кобзаря в Шевченкових "Гайдамаках" прозвано *Волохом*, а не *Українцем* і не *Козаком*, хоч цей *Волох* ніколи й не був волохом насправді, а "так тільки – був колись у Волощині, а люде зовуть Волохом" [Шевчен 1 97].

З усього сказаного можна зробити висновок: ознака, яка є наявною (позитивною) у найменованого, повинна бути відсутньою (негативною) у навколишніх. Однією з серйозних вад дотеперішніх ономастичних досліджень було те, що дослідники не завжди рахувалися з принципами номінації – з цими психологічними закономірностями називання, а це, у свою чергу, заважало їм бачити антропонімію як систему. На словацькому антропонімному матеріалі закономірності номінації вперше підмітив Л. Голубий [HolBoš 195], а на закарпато-українському – В. Бийлаї [Bélay 36].

Правда, практична реалізація цих принципів у В. Бийлаї була не зовсім успішною.¹

Не менш істотним є й закон ряду. В. А. Никонов пише про цей закон так: "Кожна назва і відрізняє предмет від інших, і об'єднує його з однорідними" [НикТоп 33]. Назви не існують самотньо. Вони обов'язково співвідносяться одна з одною. За словами В. А. Никонова, для з'ясування походження назви необхідно зрозуміти, що вона виникає не ізольовано, а тільки в певному ряду інших назв [НикЗак 57]. В антропонімії закон ряду базується на зіставленні найменуванних осіб, пов'язаних певною співвідносністю. Таке зіставлення може мати декілька різних засобів вираження.

Найпростішим випадком такого зіставлення є контрастні найменування у вигляді бінарної (рідше – багаточленної) лексичної опозиції. Наприклад: у с. Худльово дівчину за її вдачу якось прозвали *Мáчка* (апел. *мáчка* – "кішка"), а з часом і

¹ Характеризуючи національну належність людині деяких потиських сіл Марамороша XV–XVII сторіч (села Буштино, Іза, Стеблівка), В. Бийлаї вважає їх стосовно тих часів угорськими. Одним із його аргументів при цьому є те, що, мовляв, у значених селах багато кріпаків мають прізвище *Orosz* (угорський апелатив *orosz* – "русин", "руський"): "у чисто руському селі належність до руської народності ні для кого не могла б бути розрізнявальним знаком, та й на споконвік руській Верховині цього прізвища нема" [Bélay 36]. Правильно підмітивши одну з закономірностей номінації, В. Бийлаї допускає при цьому грубу помилку, бо не рахується з іншими фактами, а саме: а) У селах, що в XV–XVII сторіччях належали до Хустського замку, багато відетнонімних, відтопонімних та відапелативних, передусім професійних, прізвищ з'явилися як ре зультат перекладання українських слів на угорську мову; б) На прізвище *Orosz* угорці у XV–XVII сторіччях записували не лише того, кого в селі справді називали *Orosom*, але й того, кого тоді називали *Руснаком*, *Русином* чи по-румунськи *Rus*. Крім цього, по документах *Orosom* могла ставати й та людина, для якої *Рус* чи *Руско́* було хресним іменем, хоч це ім'я не обов'язково мусило походити від топоніма *Русь* чи етніоніма *рус*, а більш правдоподібно, що воно утворилося від атрибутива *русъ* "русий, русявий, блондин"; в) У XVII ст. багато з закарпатських прізвищ, правдоподібно, вже не виражали лексичного значення: людина з прізвищем *Orosz* у Марамороші могла бути не лише українцем, але й змадяризованою особою, яка переселилася сюди з угорських районів. Якщо погодитися з В. Бийлаї на тому, що відетнонімні прізвища Марамороша в 1600 році ще збігалися з національною належністю їх носіїв, то, користуючися його методикою, з таким же успіхом можна довести протилежне, зокрема те, що міста Вишково і Тячів, які тепер великою мірою, а тоді майже повністю були угорськими, на той час мали майже чисто українське населення. Справа в тому, що майже в обох містах жило по кілька родин із прізвищем *Magyar* (див. [Bélay 205, 216]). Насправді ж як Вишково, так і Тячево в 1600 році мали в основному угорське населення з деякими залишками німців, а в с. Буштино, Іза та Стеблівка явно переважали українці над угорцями. Користуючися методикою В. Бийлаї, аналогічний висновок можна зробити і про етнічну належність м. Хуст стосовно XVI–XVII ст., оскільки там теж побутувало прізвище *Magyar* [Bélay 153]. Висновки В. Бийлаї про етнічну належність людині в таких селах, як Буштино, непереконливі і з інших мотивів, причому таких, які самому В. Бийлаї були добре відомими. Справді, для чого і кому були потрібні в с. Буштино на початку XVII ст. два чи навіть три руські священники [Bélay 132], якщо мешканці цього села були мадярами [Bélay 36]?

хлопця, який почав залицятися до неї, прозвали *Куцур* (апел. *куцур* – ”кіт”). У с. Коритняни одного з синів Павла Ганича прозвали *Білий Ганич*, а іншого – *Чорний Ганич*. У Кос. Поляна одного *Гендрюка* прозивають *Гиндр'ук Довгий*, а іншого – *Гиндр'ук Короткий*, одного *Ворохту* називають *Ворохта Дол'ішний*, а іншого – *Ворохта Горішний*. У с. Дубрівка на Ужгородщині одну *Ган'у* прозивають *Ган'а Бабчина*, а іншу – *Ган'а Д'ідова*. У с. Присліп на Міжгірщині двох сестер *Марій* розрізняють так, що одну називають *Маріа Велика*, а іншу – *Маріа Мала*. У с. Рекіти так розрізняють двох братів *Михайлів*: *Михайло Великий* і *Михайло Малий*. У с. Новоселиця на Міжгірщині одну із сестер *Марій* називають *Маріка Перва*, а другу – *Маріка Друга*.

При однакових прізвищах розрізнювальну функцію найчастіше виконує ім'я. Наприклад, до війни в с. Баранинці мешкало п'ять єврейських родин: родина *Грінбергерів*, родина *Сруловичів*, і родина *Фаркашів* та дві родини *Файерштайнів*. Оскільки з *Грінбергерів*, *Сруловичів* та *Фаркашів* було лише по одній родині, а з останньої дві, то всіх називали на прізвище, а *Файерштайнів* – лише за іменами їх голів. У селі розрізнювальну функцію дуже часто виконує прізвисько. При однакових іменах розрізнювальну функцію виконує або прізвище або прізвисько.

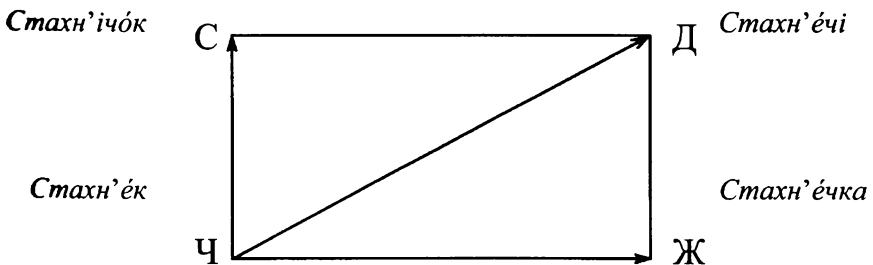
У тих випадках, коли ім'я при прізвиську чи прізвищі не усуває омонімії, до нього може додаватися ще один розрізнювальний знак. Наприклад, у с. Новоселиця на Міжгірщині живуть два рідні брати *Івани Парацини*. З метою їх розрізнення одного називають *Іван Парацин Малий*, а іншого – *Іван Парацин Великий*. Раніше в таких випадках навіть у офіційних колах заведено було вживати розрізнювальні епітети ”старший” та ”молодший”. Порівняймо запис із с. Вільхівці за 1708 рік: ”Мы ниже подьписанѣ Чонька Мигаль старыи и Чонька Мигаль молодой” [ПаПо-3 39].

Одним із елементів протиставлення в бінарному чи багаточленному ряді може бути й нульова опозиція. Наприклад, двох родичів *Ханасів* у с. Кальник називають так: один *Ханас*, а інший – *Ханас Червёный*. У с. Кос. Поляна одного *Ворохту* називають *Ворохта Бойкінин*, а іншого – просто *Ворохта*.

Менш помітним, але, мабуть, найпоширенішим типом такої взаємозв'язаності назв є ряд, елементи якого співвідносяться як твірна та похідна у словотворчому плані. Найчастіше таке співвідношення виражається через суфікси (іменникові та присвійно-прикметникові), рідше – через флексії. Наприклад, голову сім'ї називають на його прізвище *Дербак*, дружину за ним прозивають *Дербачка*, а сина їх – *Дербачок* (с. Колочава).

З українських дослідників антропонімії вперше помітив і характеризував такі словотворчі ряди родичівських прізвиськ ще В. Охрیمович. Аналізуючи прізвиська прикарпатських українців, він писав: "Возьмім прізвисьце "Парацюччин" і розберім, який його початок. Колись була собі якась Параця; син її звався Парацюк; донька Парацюка, а внучка Параці звала ся Парацючка; син Парацючки, а правнук Параці зове ся Парацюччин. Тут, отже, прозвище перейшло з прабабки через діда, через маму на сина" [Охрим 306]. Після перегляду кількох таких прикладів В. Охрیمович робить висновок: "Такі прозвища ще з того боку цікаві, що в них при помочи різних сполучених з собою суфіксів змальована ціла генеалогія даної родини, генеалогія сягаюча нераз аж до п'ятого покоління. Очевидно, такі прозвища не є продуктом хвилі, іно творять ся поступенно, нераз ціле століття [Охрим 306–307]. Варто вказати, що до Охрیمовичевої характеристики прізвиськ дуже схвально поставився І. Франко [ФранкПр 215].

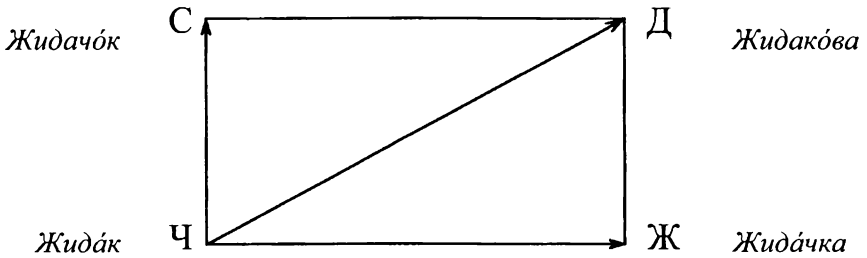
Найновішою працею в українстиці на цю тему є стаття І. І. Ковалика "Типологія системи словотвору прізвиськ жителів села Млинів Жешівської області ПНР", в якій він поноваторськи аналізує систему живих прізвиськ, виходячи при цьому із структурних опозицій членів сім'ї. Розкривши структурні співвідношення між прізвиськами різних членів одної родини (чоловіка, жінки, сина і дочки), І. І. Ковалик справедливо зауважує, що "невідкладним актуальним завданням сучасної антропоніміки є глобальне збирання і комплексне вивчення народного прізвиськотворення" [КовТип 26]. В іншому місці цієї праці (стор. 16) І. І. Ковалик наводить і приклад такої мікроструктури, в якій показано, як від найменування чоловіка утворюється найменування його жінки, найменування його сина і його дочки. Ось ця схема І. І. Ковалика.¹

Укажемо, що схема І. І. Ковалика досить наочно відображає словотворчі стосунки між найменуваннями членів

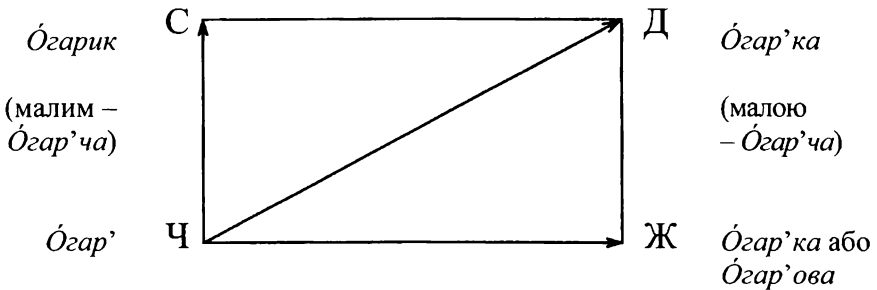
¹Літерні скорочення у схемах мають такі значення: Ч – чоловік, Ж – жінка, С – син, Д – дочка, В – внук, Н – невістка. Стрілки вказують на те, яка назва від якої утворена.

одної родини. Разом із цим укажемо й на те, що поряд із схемою наведеного типу можливі й інші. Якщо закарпатські приклади подати у вигляді схем, то виявиться, що структурні схеми родичівських прізвиськ можуть мати й іншу конфігурацію. Можуть бути й такі, що дуже схожі на схему І. І. Ковалика, але бувають і істотно відмінні від неї. Наприклад:

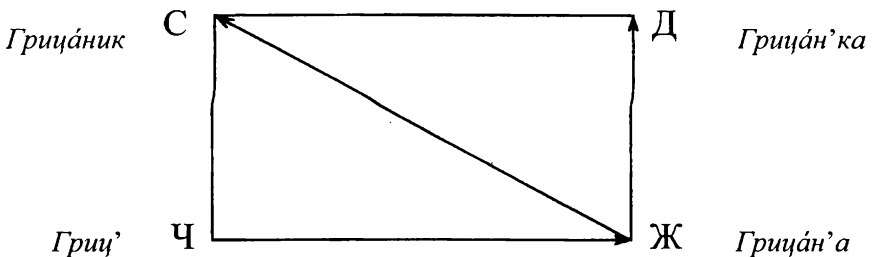
(с. Ганичі)

Ця схема може розширитися чи збагачуватися за рахунок назв малят та їх присвійноприкметникових форм. Наприклад:

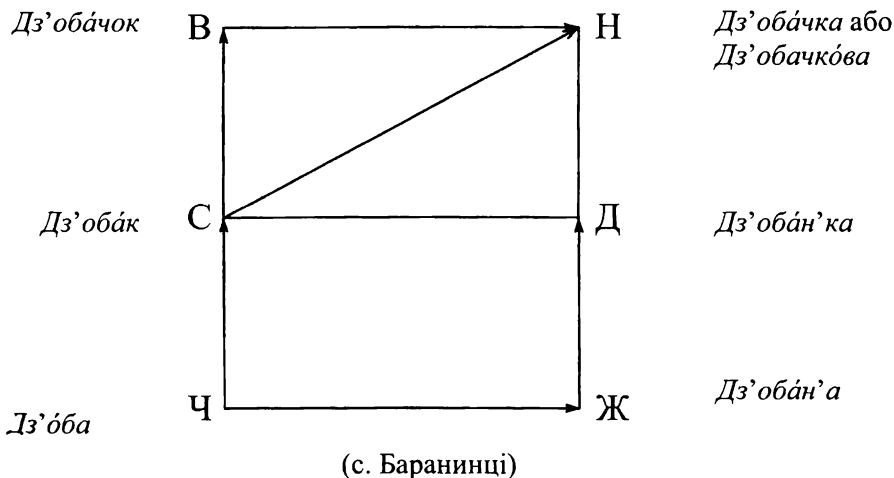
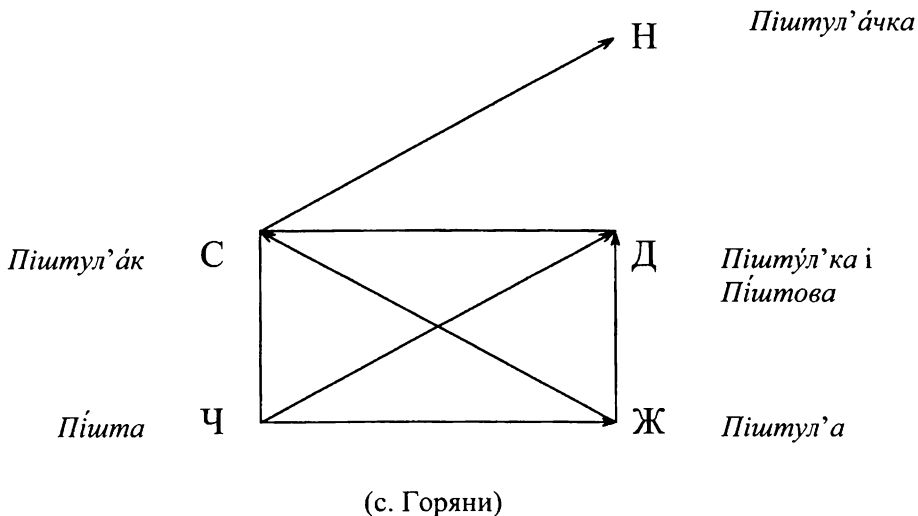
(с. Олешник)

У інших випадках міняється послідовність творення похідних антропонімів. Наприклад:

(с. Іршава)

У ряді випадків ця структурна схема розширюється за рахунок найменувань інших родичів, зокрема внуків та невісток. Наприклад:

На топонімічному матеріалі подібні зв'язані ряди з вітчизняних мовознавців аналізує В. Н. Топоров, за словами якого інвентаризація таких і подібних випадків взаємозумовленостей є одним із найбільш невідкладних завдань ономастики [Топор 18–19].

Поряд із універсальними закономірностями, які є спільними чи не для всіх власних назв і дія яких не обмежена ні простором, ні часом, антропоніми, звичайно, мають ще й свої специфічні

принципи номінації. Але ці принципи є досить специфічними. Специфічними є вони не тільки на різних територіях, а й у різні часи. Те, що властиве одному народові, може бути зовсім не характерним для іншого. Те, що типове для одної епохи, може бути зовсім відсутнім у іншу. Так, наприклад, у наші дні прийнято називати людей за місцем їх народження (наприклад, *Верхівниці*, *Ясінчук*, *Півчаник*, *Теребл'янка*, *Тур'анин* ...), але майже зовсім не з'являються нові назви за часом народження найменованого, хоч у давню пору такий спосіб називання людей був дуже актуальним, а для свійських тварин, тобто в зоонімії, він діє і в наш час (див. [ЧуЗоо 62; ЧуВенг 180]). У нашому розпорядженні є лише два чи три прізвиська, що характеризують найменованого за часом чи послідовністю його народження: *Пізн'ак* (Новоселиця Мж), *Пузн'атко* (Клячаново) та *Ўметискрін'ка* (В. Бичків). Носій останнього прізвиська – "вишкребок", отже, ним немовби "вимели скриньку". Інший приклад: найменовувати дітей за їх батьками в наших умовах є нормою, але знайти прізвишко, яке отримали б батьки за своїми дітьми, дуже важко (див. далі). Отже, ономаст мусить рахуватися з часовими та просторовими особливостями принципів номінації.

На часову та просторову мінливість принципів номінації, на національні особливості способів найменування об'єктів указувало вже немало дослідників (див. [Kálmán 17–67; Const IX–XXVI; Лукін 125]). В. Шмілауер, наприклад, зазначає, що "у номінації проявляється відмінність психології народів та різні узвичаєння" [Šmilau 156]. Власні спостереження над закарпатським ономастиком дають нам підставу твердити, що часовий фактор для змін цих принципів є, мабуть, менш вагомим, ніж фактор просторовий. Упродовж останніх сторіч принципи чи способи найменування людей у народній системі на Закарпатті майже не змінилися. Можна говорити хіба що про певне уцухання одних та деяке пожвавлення інших способів. Якісні ж зміни, що сталися за останні роки чи навіть за останні сторіччя, стосуються не стільки способів, скільки конкретних словотворчих засобів найменування. Так, наприклад, можна говорити про склад активності одних прізвищових суфіксів та пожвавлення інших чи навіть про появу деяких нових (див. далі).

Просторові відмінності набагато істотніші. На перший погляд могло б здатися, що суттєві просторові відмінності в засобах творення прізвищ – це суто закарпатська особливість, зумовлена значною діалектною та етнічною здиференційованістю краю чи впливом сусідніх народів на місцеві способи і засоби найменування. Та самим тільки цим фактором усіх причин не пояснити. Про подібне явище на території Люблінського воєводства в Польщі пише Б. Ліндерт [LinLub 284], див. ще [КовТип 18–23]. Отже, з цією особливістю треба рахуватися.

Мотиваційний огляд прізвиськ не перекреслює лексико-семантичного аналізу, однак порівняно з останнім він має ряд переваг. Головна з них у тому, що мотиваційний огляд прізвиськ дає можливість видобути з них більше інформації. Одне і те ж прізвисько у різних людей могло виникнути за різних умов, тобто під впливом різних мотивів: "Характерною особливістю особових прізвищевих найменувань є їх розмаїтість за походженням і значенням", "Різні значення при звуковій тотожності зобов'язують дослідника до обережності при поясненні старовинних прізвищевих найменувань, що збереглися в актах, сучасними прізвищевими найменуваннями" [Сумцов 406]. А це означає, що лексико-семантична характеристика за таких умов мало що дає (див. [Beneš 30]).

Мотиваційний огляд живих прізвиськ становить інтерес не лише для мовознавства, а й для інших гуманітарних наук, зокрема для етнографії, психології [Сумцов 405]. Крім того, що він розкриває саму природу прізвиськ [Чичаг 33] та піднімає завісу над виникненням прізвищ, він дає можливість збагнути спосіб світосприймання народу в різні історичні періоди, помітити особливості образного мислення та народної психології взагалі. За словами В. Ташицького [ТаPolN 26], мотиваційний аналіз вводить нас *in statum nascendi* іменних утворень.

Першу спробу мотиваційної класифікації прізвиськ у вітчизняному мовознавстві запропонував М. Сумцов [Сумцов 403]. Класифікація М. Ф. Сумцова базується на соціологічному принципі і має суттєві вади, але у принципових поглядах на способи вивчення прізвиськ М. Сумцов, безперечно, має рацію. За його словами, "прізвиська залишаються або зовсім незрозумілими або фальшиво зрозумілими без попередньої довідки про їх значення у самих селян" [Сумцов 405]. Отже, мотиваційний аналіз прізвиськ повинен спиратися не на інтуїцію дослідника, а на пояснення самих людей щодо виникнення і значення кожного окремого прізвиська (див. ще [ТаPolN 25–26]).

Досить струнку і повну мотиваційну класифікацію прізвиськ розробив В. Охрیمович. Вивчаючи побут і звичаєве право прикарпатських верховинців, він пропонував розрізнявати п'ять систем, чи п'ять способів надавання прізвиськ, а саме: 1. систему матерню, 2. систему родову, 3. систему батьківську, 4. систему ґрунтову та 5. систему індивідуальну [Охрим 304–306]. Не вдаючись до детальної характеристики схеми, висунутої В. Охрیمовичем, укажемо тільки, що вона хоч і варта уваги, але має дві серйозні вади: по-перше, вона дуже неповна (не передбачає всіх типів номінації), а, по-друге, виділені в ній способи називання неспівмірні. У зв'язку з цим пропонуємо свою мотиваційну класифікацію прізвиськ.

Залежно від того, як саме характеризують найменованого при надаванні йому прізвиська (за його якоюсь індивідуальною рисою, закладеною в ньому самому, чи за його спорідненістю з

якимось родичем), усі живомовні прізвиська ділимо на дві великі категорії. Перші з них називатимемо *індивідуальними*, оскільки вони скеровані на індивідуальні особливості найменовуваного, закладені в ньому самому. Другі називатимемо або *генесіонімічними*, або *родичівськими*, оскільки вони характеризують найменовуваного за одним із близьких його родичів.¹

Крім цих двох, можна було б виділити в окрему категорію ще прізвиська за майновим станом, чи соціальним становищем. Однак ця група прізвиस्क у кількісному відношенні настільки незначна, а у структурному настільки невиразна, що вважаємо за доцільніше розглядати ці прізвиська лише як один із розрядів у межах категорії індивідуальних прізвиस्क.

У межах кожної з названих двох основних категорій прізвиस्क (індивідуальних та генесіонімічних), у свою чергу, виділяємо по декілька семантико-функціональних розрядів (див. далі).

У зв'язку з тим, що обидві категорії прізвиस्क мають істотні особливості як у способах найменування, так і в засобах та способах творення, то кожна з них розглядаємо окремо.

Індивідуальні прізвиська

Індивідуальні прізвиська, тобто власні особові назви, які характеризують найменованого безпосередньо через нього самого за його особистими рисами, на Закарпатті найчастіше спираються на такі мотиви:

1. Фізичні ознаки носія;
2. Психічні риси носія;
3. Особливості мовлення носія;
4. Рід діяльності носія;
5. Якийсь вчинок носія;
6. Територіальна ознака носія;
7. Етнічна ознака носія;
8. Місце найменованого в громаді.

Зупинімся на характеристиці кожного з цих розрядів прізвиस्क по черзі.

1. Прізвиська за фізичними ознаками носія. Цей розряд прізвиस्क належить до одного з найбагатших як за кількістю самих прізвиस्क, так і за лексико-семантичною розмаїтістю тих слів, на базі яких вони постали. Ці прізвиська підмічають найрізноманітніші індивідуальні особливості зовнішнього вигляду людини: колір шкіри, зріст, вагу, форму і пропорції різних частин тіла, фізичну силу, стан здоров'я, вікову специфіку, особливості волосяного

¹ І. І. Ковалик називає прізвиська другого типу ще внутрісімейними [КовТип 23].

покриву, вродливість, охайність, манеру ходи, особливості в одязі, взутті, прикрасах тощо (див. ще [Охрим 306]). Дуже багато з них орієнтовано на різні фізичні вади найменуваного. Для їх утворення широко використовуються експресивні засоби мови (як кореневі, так і афіксальні), у тому числі й такі засоби художнього зображення, як метонімія, алегорія, гіпербола, метафора, іронія. Зазначені фактори є основними причинами того, що переважна більшість прізвиськ цього розряду є образливими для їх носіїв. Проілюструємо цей тип називання сучасними живими прізвиськами з різних населених пунктів Закарпаття.

Баранчúк (Міжгір'я). Дуже кучерявий.

Біжійванко (Брід). Швидко ходить, а ім'я його *Іван*.

Білан'а (Вучкове). Помітно виділяється білою шкірою обличчя.

Білоустый (Іршава). Має довгі білі *уста* (літ. "вуса").

Блыхá (Лікоть). Вертлява, як блоха.

Боркáч (Широке). Тільки він у селі відпустив *бórки* (літ. "бакенбарди").

Білошáтка (В. Бичків). Ходив у білій шапці.

Брызкош (Пацканьово). Веснянкуватий, наче "його мóтор обрызкав".

Бурачóк (Загаття). Червоношокий, *йак бура́к*.

Бúчок (Загаття). Кремезний, здоровий як *бучок* – "бук".

Верті́голова (Колодне Ір). Непосида, вертить головою, як собака хвостом.

Воробóк (Підгірне). Малий і вертлявий як *воробóк* (літ. "горобець").

Вусáн'е (Кваси). На верхній губі у дівчини росло волосся.

Гýр'а (Смоголовиця). На голові має велику *гýр'ю* (літ. "гулю").

Головáч (Рокосово). Сам великий, а голова в нього маленька.

Гóлуб (Лікоть). Білолиций і біловолосий.

Глухáн (Клячаново). Недочуває.

Гусáк (Кр. Мартинка). Довгоший.

Гúбар' (Рокосово). Губатий.

Дз'óбик (Заболотне). Має довгий гострий ніс.

Довгáк (Кальник, Підгірне). Дуже високі обидва.

Зáйцац' (Підгірне). Має довгі вуха, приплюшені до голови.

Кáчка (Новоселиця Мж). Ходила перевалуючися з боку на бік, як *качка*.

Квічúра (Р. Комарівці). Бо *квичáв* (літ. "скиглив", "кувікав").

Кл'іпавый (В. Раковець). Часто *кліпає* ("моргає").

Кóструб (Новоселиця Мж). Завжди ходив з розкуйовдженим волоссям.

Криву́л'а (Запереділля). Косоокий.

Курт'ак (Драгово). Одна нога в нього коротша за другу.
Лиховід (В. Бичків). Завжди у нього переляканий вигляд обличчя.

Луціфер (Ромочевиця). Кривий на одну ногу.

Мад'ар (Р. Комарівці). Вусатий і одягається, як угорці.

Мандрик (В. Бичків). Гарно одягався, був *мандриком* ("чепуруном").

Медвід' (Н. Ворота). Високий, дебелий, вайлуватий.

Міс'ац' (Вучкове). Має лисину, що *світить* як *міс'ац'*.

Мелник (Яблунів). Дуже білий та ще й у білому костюмі ходив.

Мороз (Дешковиця, Керецькі). Рано посивів і один і другий.

Паскар' (Рокосово). Має горб на спині у вигляді двох пасок.

Павіза (Міжгір'я). Височенна як *павіза* (літ. "церковна корогва").

Печениц'а (Чорний Потік). Ще молода, а вже у зморшках, як сухі фрукти.

Пікниц'а (В. Копаня). Високий та тонкий, як *пікниц'а* (літ. "ковбаса").

Піпяр' (Підгірне). Куриє дуже велику *піпу* (літ. "люльку").

Плєга (Чорний Потік). На голові має голі, не покриті волоссям, місця.

Пліска (Брід). Моторна, спритна, як пташка *пліска* – літ. "трясигузка".

Попик (Колодне). Відпустив довге волосся, як православний *піп*.

Потємок (Новоселиця Тч). Дуже чорний.

Пул'а (В. Визниця). Бо *пул'оока* (має великі очі).

Пухло (Руське). Завжди надутий, сердитий. Пухло – "курячий шлунок".

Р'абун (Запереділля). Має багато ластовиння.

Решетар' (Чорний Потік). Носив капелюх величезний, як *решето*.

Салей (Вільшани). Дуже жирний.

Скорик (Ганьковиця). Завжди спішив.

Сл'інуха (Кваси). Має більмо на оці.

Смерєка (Вучкове). Дуже високий.

Сон'ічко (Заболотне). Має кругле з блискучою шкірою обличчя.

Тарелаш (Рокосово). Має великі очі, як *тарелі* (літ. "тарілки").

Тр'аско (Голятин). Трусяться в нього руки і голова.

Трубіш (Вільшани). Має великі губи, що нагадують трубу.

Темнік (Панково). Сліпий на одне око.

Сухтик (Олександрівка). Дуже худий.

Фасул'ка (Міжгір'я). Низького росту мужчина.

Фучко́ (Вучкове). Бо *фучи́т* – ”важко дихає”.

Хо́вна (Колодне Ір). Носила високу зачіску, коли це ще не було модно.

Ца́тик (Колодне Ір). Борода в нього сильно виступає вперед.

Цар’ (Дешковиця). Поважно ходить, пихатий.

Черлен’а́к (Смоголовиця). Червонощокий.

Чулка́ш (Кальник). Відпустив велику *чу́лку* (літ. ”шевельюру”).

Чу́пкало (В. Бичків). Бо *чу́пкайе* – ”ходить тупаючи ногами”.

Шкы́нта́к (Вучкове). Бо *шкы́нтат* – ”кульгає на ногу”.

Шче́рбавый Васи́л’ (Стройно). Мав розтяту губу.

2. Прізвиська за психічними рисами носія. Це один із невеликих розрядів прізвиськ. Прізвиська цього розряду спрямовані на внутрішні прикмети людини і найчастіше акцентують на її інтелектуальні властивості (розум, дурість, тупість), ставлення її до праці (працьовитість, спритність, лінощі), а особливо – на ставлення до інших людей та до самої себе (поважність, відлюдькуватість, боязнь, гарячкуватість, чванливість, злість, заздрість, скупість, хитрість, злодійкуватість, брехливість, сварливість, розбещеність і т. д.).

Деякі з цих прізвиськ є колишніми прізвищами, іменами, перенесеними з інших осіб за якусь внутрішню схожість (*Пі́нт’а*, *Шу́гай*...). Трапляються й випадки перенесення кличок тварин на людину (*Бо́са*, *Бу́ркуш*, *Ки́шил’* і т. п.). А взагалі людину досить часто порівнюють із твариною на підставі якихось спільних прикмет. Звідси й наслідок, що у прізвиськах досить повно відбито народну символіку (*когу́т* – задирака, залицяльник; *лисиця* – хитра; *вовк* – ненажера, агресор) та постійні народні порівняння. Наприклад:

Віхро́вый (Пацканьово). Придуркуватий.

Вовк (Сологовиця). Завжди сердитий і страшний на вигляд.

Го́луб (Лікоть). Лагідний, смирний, тихий.

Д’ід’ко (Кваси). Дуже злий.

Д’іду́к (Рокосово). Змалку був не по роках поважною дитиною.

Дранко́ (Брид). Має властивість *дранчи́ти* ”клянчити”.

Жа́ндарка (Заболотне). Сварлива, криклива, пригрожує чоловікові.

За́йчик (Колодне Ір). Спритний, прудко бігає.

За́спанка (Вучкове). Лінива, сплюха. Під час сапання в полі заснула, стоячи при сапі.

Я́йстр’аб (Івашковиця). Любив гарбати чуже, як яструб.

Кво́чка (В. Грабівниця). Дуже лінивий, неповороткий.

Ки́ц’а (В. Бичків). Відзначається лінивою вдачею та улесливою мовою.

Кі́бел’ (Колодне Ір). Залицяється до всіх жінок у селі.

Козу́тик (В. Бичків). Рано почав залицятися до дівчат: на 16 році батьки вже змушені були женити сина.

Коро́лик (Брід). Намагався верховодити в селі.

Кошча́к (Ірлява). Дуже твердий характером, як горіх *кошча́к*.

Лисичку́н (Вучкове). Хитрий, як лисиця.

Мар'ку́н (Дравці). Поводився, як *Ма́р'ка*: весь час проводив у товаристві жінок. Ім'я *Ма́р'ка* тут означає теж "особа жіночої вдачі".

Міша́ймари́чка (В. Бичків). Дуже вередлива, встряває в усі справи.

Нечист'а́к (Іванівці). Неохайний.

О́лін' (Івашковиця). Відлюдькуватий, боягуз).

Переверні́кишка (В. Бичків). Вередлива. Апелятив *перевернікишка* тут означає "вередій".

Пест'у́нка (В. Бичків). Бо чоловік її дуже розпестив.

Пінт'а (Рокосово). Розбишака. За ім'ям опришка Пинті.

Пін'аз' (Рокосово). Дуже скупий.

Пові́трул'и (Кваси). Дівчина легкої поведінки.

Поштáн'а (В. Копаня). Розносить усі плітки по селу, як *пошта*.

Псі́га (В. Копаня). Злий характером, як пес.

Пул'а́к (Загаття). Запальністю, гарячкуватістю нагадує *пул'ака* "індика".

Соро́ка (Смологовиця). Язиката жінка.

Трішч (Кваси). Часто встрявав у бійку, як *трішч*.

Фасул'а́нік (Запереділля). Любив їсти *фасул'у* "квасолю".

3. Прізвиська за особливостями мовлення носія. Уже М. Ф. Сумцов відзначав, що простий народ дуже швидко підмічає різні дефекти мовлення, надмірну пристрасть до якогось слова, до певної фрази [Сумцов 415–416]. На мовні дефекти і взагалі на особливості мовлення як на один із мотивів виникнення індивідуальних прізвиськ указував також В. Охрімович [Охрим 306]. За словами В. К. Чичагова, цей розряд індивідуальних прізвиськ дуже давній, дуже продуктивним був уже в давньоруській мові [Чичаг 38]. За спостереженнями М. Ф. Сумцова, дуже багато прізвиськ цього розряду зобов'язані своїм походженням особливостям вимови слів, але є серед них чимало й таких, у яких виявляються різні прислів'я, приказки, властиві окремим особам, а також вказівки на народні пісні [Сумцов 415]. Тому-то й цілком природно, що для сторонньої, чужої особи зміст і внутрішня форма таких прізвиськ здебільшого незрозумілі і потребують спеціальних пояснень.

Наші матеріали дозволяють виділити серед прізвиськ цього розряду декілька груп. Одні з таких прізвиськ підкреслюють різні дефекти мовлення (заїкання, бубніння, сюсюкання, гаркавлення, шепелявлення, торохтіння), інші акцентують на слова-паразити, а ще інші – на недоречно або

дошкульно вимовлені слова в якійсь особливій ситуації. Підставою чи мотивом для виникнення таких прізвиськ часто буває також уживання мовцем незвичного для даної місцевості слова, випадково перекручене ним слово.

У словотворчому відношенні ці прізвиська цікаві тим, що утворюються від слів різних частин мови, лексикалізацією словосполучень, а нерідко й перенесенням на місцевий мовний ґрунт слів із іншого діалекту чи навіть із іншої мови, оскільки такі слова завжди є свіжим чи оригінальним індивідуалізуючим засобом. Наприклад:

Антихрист (Лікоть). Часто лаяв: "Антихрист бы т'а побив!".

Бастанко (Чорноголова). Заїка, часто вживає частку *ба*, а ім'я його Станко́.

Бат'ко (В. Бичків). Замість поширеного тут звертання *н'ан'у!* до свого тата звертався словом *бат'ку!*.

Брати'о (Новоселиця Мж). Часто вживав звертання *Брати'у мійий!*

Бубай (Підгірне). *Бубонить* – "невиразно говорить".

Бубійо (Колодне). Не вимовляє звука *p* і десь сказав: «*ч'ейево буйійо*» ("череву боліло").

Ворон (Новоселиця Мж). Лається: «*Ворон бы ти очи выкопав!*».

Гал'ак (Загаття). Курей відганяв незвичним вигуком «*гал'а – гал'а!*».

Галушка (Загаття). Говорить невиразно, наче галушку має в роті.

Гин тоткаже (Смологовиця). Часто вживав вставне словосполучення *ги тот каже* (літ. "як той каже").

Газда (Вучкове). Завжди хвалився, що він *газда*.

Дражка (Баранинці). Приїхала з с. Глибока і замість місцевого слова *стэжка* вживала слово "дражка".

З'абко (В. Бичків). Замість місцевого *мёрзнути* вживає "з'абнути".

Кочерган (Новоселиця Мж). Замість діалектного *коц'уба* вживав літературне "кочерга".

Лупіна (Чорний Потік). При невдоволенні висловлювався: "фу, лупіна".

Лиснічко (Чорний Потік). Дикі яблука називав *лисничками*.

Маскал' (В. Бичків). Після повернення з російського полону вживав багато русизмів.

Міс'о (Вучкове). Ім'я його *Мішо* (оф. *Михайло*), а сюсюкає.

Палата (В. Бичків). Своє ім'я Параска вимовляла з дефектом *Лалата*.

П'єрун (Новоселиця Мж). Лаявся: "П'єрун бы т'а побив!".

Півкало (В. Бичків). Під час співу на високих нотах зривався і кричав.

Печериц'а (В. Бичків). Усякі гриби називав *печерицями*.

По-по-по-по-Маринец' (Лікоть). Сам заїка, а звати його Полі *Маринец'*.

Пот'імчиха (В. Бичків). Вживала невластивий для бичківців прислівник *пот'ім*.

Рєко (Климовиця). Вживав архаїчне модальне слово *реку* "мовляв".

Розумійес'а (Клячаново). Часто вживає вставне слово *розумійес'а*.

Св́атик (Загаття). До кожного стрічного звертається словом *св́атику!*.

Секлетар' (М. Копаня). Не вимовляв звука *р*.

Солódкый (Новоєслиця Мж). Вживав звертання *солódки мо́йї*.

Тáтій (Колодне). Замість узвичаєного тут *н'án'о* вживає *тáто*.

Тр́їнкавий (Вучкове). Справді *тр́їнкат*, тобто гаркавить.

Трóха (Дравці). Замість *лédве* і *мáло* вживав лемківське *трóха*.

Т'ушка Смологовиця). Для відгону овець уживав вигук "Т'ушка бр-рр".

Феторкó (Вучкове). Так вимовляє своє ім'я *Федоркó*, бо оглушує приголосні.

Фонтáч (Колодне). Хвалився, що у нього кожна картоплина важить *фонт*.

Хáхало (В. Бичків). Дуже голосно сміється.

Цар' (Дешковиця). Коли жінка п'яним виносила його з корчми, він на все горло кричав: *Йа цар'*.

Ц'ун'ák (Новоселиця Мж). Дефектно вимовляє своє прізвище *Чун'ák*, бо сюсюкає.

Чóйтик (В. Копаня). Не вимовляв звука *р*.

Шв́áтер (Баранинци). Переїхав з Галичини і замість місцевого *шóвгтор* "шурин" уживав *шв́áтер*.

Шушúл' (Рокосово). "Шушукає" – говорить нерозбірливо.

4. Прізвиська за родом діяльності носія. Ще М. Ф. Сумцов зазначав, що у вуличних прізвиських зберігаються вказівки на кустарні промисли як сучасні, так і ті, що вже зникли [Сумцов 414]. В. Охрімович ще влучніше сказав про них: "Тих, котрі займаються якимсь ремеслом, називають звичайно після їх ремесла і та назва стає ся з часом прозвищем, котре переходить відтак "от рода в род" [Охрим 306].

Хоч і не всяка назва діяльності, а тим більше професії, може служити базою для виникнення прізвиська в селі, однак ця група прізвиस्क є досить численною. Виявляється, що прізвиском може стати лише назва тої професії чи того роду заняття, яке для села є рідкісним, чи ще краще – одиничним. Отже, тут, як і в інших розрядах прізвиस्क, діє закон відносної негативності, за яким внутрішньою формою прізвиська може стати лише та диференціююча ознака носія, яка має високий

ступінь індивідуалізації в даному колективі, оскільки тільки вона спроможна вдало виділити найменованого з-поміж інших людей цього колективу.

Прізвиська цього розряду іноді дуже важко відмежувати від співзвучних їм апелятивів. Укажемо й на те, що носії прізвиськ цього розряду не обов'язково мусили бути справді носіями зазначених професій. У ряді випадків вони мали досить далекий стосунок до названих видів занять (пор. прізвиська *Генерал*, *Книгар'*, *Попик* та деякі інші з цього розряду. Ось кілька прикладів на прізвиська цього розряду:

Ба́ба (Данилово). Давно працювала бабою-повитухою.

Бовта́шка (Колодне). Працювала продавщицею у *бо́вт'і* (у "крамниці").

Брыча́р' (Колочава). Лагодив і гострив *брычі* "бритви".

Бубна́ш (Вучкове). У оркестрі був барабанщиком.

Буга́лтер (Колодне). Довго працював *бухгалтером* ССТ.

Букса́р' (Романівка). Будучи куратором, носив *бу́ксу* (копилку) в церкві.

Варга́р' (Кваси). Займався чинбарством (діал. *варга́р'* – "чинбар").

Вар'у́ха (Загаття). Їх родина виробляла *вар'у́хы* ("дерев'яні черпаки").

Гребена́р' (Міжгір'я). Давно виробляв *гребені* з кості.

Гу́сар' (Брід). Дід носія прізвиська служив у *гусарах*.

Гелет'і́й (В. Бичків). Виготовляв *гелети*, тобто "дерев'яний посуд для зберігання молочних продуктів".

Генера́л (Яблунів). Носив штани з лампасами, бо працював швейцаром у мукачівському ресторані "Зірка".

Губерна́тор (Загаття). Був обраний депутатом крайового уряду за ЧСР.

Дзвона́р' (Дешковиця). Довго був *дзвонарем* у церкві.

Дру́бл'а́ш (Підгірне). Його дід випасував сільську *дру́бл'у* "ягнята".

Йа́гер (Вучкове). Молодим працював *йа́гером* "лісником".

Кова́ч (Запереділля). Поки не ліквідували кузню – працював *ковалем*.

Коза́р' (Загаття). Довго випасував сільські *кози*.

Козу́б (В. Бичків). Виготовляв *козу́би* і продавав у них черешні.

Корыта́р' (Міжгір'я). Виготовляв *корита*.

Корчма́р' (Загаття). За окупації мав власну *корчму*.

Кочера́га (Кваси). Виготовляв *кочерги*.

Колеса́р' (Баранинці). Працював *колісником*.

Кура́тор (Вучкове). Був членом церковного правління.

Куричка́ун (Рокосово). Був завідуючим птахофермою в колгоспі.

Кучн'і́р' (Клячаново). Виготовляв хутро, шив кожухи.
Мѣлничок (Лисиче). Два роки працював у млині, а ростом низький.

Молоча́р' (Підгірне). Працював завідуючим молочно-приймального пункту.

Мор'а́к (Вучкове). Першим із села служив у *моряках*.

Огн'ані́к (Рокосово). Батько носія прізвиська працював на паперовій молотарці, яку називали *огн'аник*.

Партіза́н (Клячаново). Був у *партизанах*.

Перево́зник (Велятин). *Перевозив* людей човном через Тису.

Пишча́лаш (Рокосово). Добре грав на *пишча́лц'і* "сопілці".

Посел'у́га (Голятин). Ледаща, тільки *по селу* ходила.

Пр'аху́н (Колочава). Робив куделі і сам *пряв*.

Пу́тар' (Рокосово). Працював дорожнім майстром.

Ропл'ані́к (В. Бичків, Рокосово). Розвозив *соляну ропу* по селах.

Смы́к (Келечин). Грав на скрипці.

Сокáчка (Рокосово). Працювала у пана *сокачков* "кухаркою".

Стол'л'а́р' (Баранинці). Давно *столяри́в*.

Фу́кало (Кваси). *Підфу́кував*, тобто піддував, вогонь у кузні.

Цир'куні́к (Брід, Загаття). Обидва були паламарями.

Ціду́лаш (Климовиця). Довго був *цідулашо́м*, тобто "фінагентом".

Шанда́ра (Чорний Потік). За Австро-Угорщини був жандармом.

5. Прізвиська за вчинками, звичками, пригодами носія. Цей розряд прізвиськ дуже близький до тих, що характеризують людину за її діяльністю, за особливостями мовлення. Однак оскільки вони характеризують найменованого не за якоюсь постійною, а тільки за тимчасовою ознакою, то розглядаємо їх окремо. Наводимо приклади з різних населених пунктів Закарпаття.

Брында́к (Рокосово). Малим з'їдав *брындаку́в*, тобто хрущів.

Вовк (Лопухово). Молодим боровся з *вовком*.

Вовк (Мішкаревиця). Бачив у лісі собаку, а всім хвалився, що бачив *вовка*.

Вовк (Гукливий). На полюванні вбив теля замість *вовка*.

Воді́лка (Зняцево). Молодим *водив слітих*.

Войа́к (Кваси). Часто хвалився, що був *вояком*.

Во́лик (Баранинці). Запрягав до ярма корови, а називав їх *воликами*.

Ворон'аш (Підгірне). Любив стріляти *ворони*.

Вурста (Копашново). Неофіт. *Вихрестився* з єврейської віри на православну.

Гад'енік (Кваси). Ловив руками *гадюк*.

Галамбіц' (Загаття). Міг з'їсти величезну порцію цієї страви.

Година́р' (Пацканьово). Украв будильник і сховав його, але коли будильник задзвонив, він зпереляку вдарив ним об землю.

Гу́нинец' (Голятин). Ще донедавна одягався в *гуню* "шубу".

Дев'ятелник (В. Бичків). Народився *дев'ятим у сім'ї*, тобто після вісьмох дівчат. За місцевим народним віруванням така дитина – *дев'ятелник* – літ. "вовкулак".

Д'ідо (Вучкове). Дуже старим одружився.

Д'ідова (В. Бичків). Молодою вийшла заміж за старого *діда*.

Дубка (Новоєслиця Мг). Під час танцю дуже *дубкала* "тупотіла".

Екало (В. Бичків). Ще будучи школярем, плутав букви *e* та *a*.

Коблу́н (Чорний Потік). Міряв землю не на гектари, а на *коблы*.

Козу́тик (Новоєслиця Мг). Під час співу на весіллі зірвався на високій ноті.

Ко́ма (В. Бичків). На вимогу вчителя поставити на дошці *кому* в реченні він записав це слово буквами.

Лабат'у́к (Кваси). П'яним часто *лабаткува́в* (ішов рачки) додому.

Лайку́н (Р. Комарівці). Дуже *лаяв*, а прізвище його *Дикун*.

Леква́р (Коритняни). У п'яному вигляді ходив по селу і кричав: "да́йте *леквару*" "повидла".

Лисичка́н'а (Колочава). З усіх грибів збирала тільки *лисички*.

Ма́д'ар (Новоєслиця Мж). Колись служив у *ма́дьяра*.

Мерендза́к (Климовиця). Замість сигарети в зубах *мерендзав* "жвав" стебло.

Морозик (В. Бичків). Одного разу росу недоречно назвав *морозиком*.

Па́хар' (Лисичово). Любив *па́хати* "нюхати" горілку.

Пуп, род. *Попá* (Івашковиця). В дитинстві одягнувся в *ризи попівські*.

Пізн'у́к (Новоєслиця Мж). Народився *пізно*, коли батьки були вже в роках.

Погорéний Мада́й (Велятино). Давно згоріла його садиба.

Повішеник (Міжгір'я). Колись намагався вішатися.

Пузн'átko (Клячаново). Дитина народилася, коли батьки вже були старі.

Рáчаник (Чорний Потік). Наловив піввідра *раків* і зразу з'їв їх усі.

Рібка (В. Бичків). Ще коли молодою була, хлопці жартома зверталися до неї: *рибко!*

Солонинка́ш (Рокосово). Дуже любив *солоніну* – "сало".

Сойку́н (В. Бичків). У дитинстві знищував гнізда *сойок*.

Товар'анік (Підгірне). Знайшов у воді *товар* із грішми.

Ўметискрин'ка (В. Бичків). Наймолодша (остання) дитина в родині.

Ўстич (Підгірне). *Вихрестився* з єврейської віри на християнську.

Фасул'анік (Запереділля). Любив їсти *фасу́л'і* "квасолю".

Черепáш (Романівка). Першим у селі покрив хату *чéрепом* – "черепицею".

Чорт (Крайниково). У різдвяному вертепі успішно грав роль *чорта*.

Шу́гай (Баранинці). У дитинстві прагнув бути таким сміливим, як розбійник *Шугай*.

6. Прізвиська за територіальною ознакою носія. На місце проживання як на один із поширених мотивів найменування в українській антропонімії вказував уже В. Охримович: "Зайдів, що зайшли з чужих сіл і замешкали в громаді, прозивають звичайно від назви того села, з котрого такий зайда є родом" [Охрим 306].

На Закарпатті за цією ознакою найчастіше називають пришельця чи взагалі людину, яка змінила місце проживання (переселилася, одружилася, приїхала на роботу і т. п.). При цьому можуть назвати як за конкретним населеним пунктом, так і за місцевістю взагалі. Варто підкреслити, що за населеним пунктом прозивають особу переважно в тих випадках, якщо вона прибула з якогось близького села чи міста (в радіусі до 50–100 кілометрів). Якщо ж особа прибула з далеких країв, то її називають не за населеним пунктом, а за назвою тої місцевості, краю, з якого вона прибула.

Раніше, коли переселення людей з місця на місце не було настільки поширеним, територіальне походження людини було істотною індивідуалізуючою її характеристикою. Можна погодитися і з В. К. Чичаговим, за словами якого, "прізвиська за місцем походження виникали, зрозуміло, не як прізвиська, а як додатковий знак опису тої чи іншої людини, як вказівка на пряме місце походження. Дуже легко прийняти такі вказівки за прізвиська" [Чичаг 33].

Частина прізвиськ цього розряду вказує не на територіальне походження носія у прямому значенні слова, а

лише на вулицю, куток, частину села, поля, лісу, де мешкає ця особа чи родина. Не випадково серед прізвиськ цього розряду є й утворення від топографічних назв (пор. *Йарковий, Підберезний*). Про частину з таких утворень важко й сказати, до чого вони ближчі – до прізвиськ чи до апелятивів (див. [Sychta 101]), і тому тут розглядаємо лише деякі з них, передусім ті, що характеризують одного індивіда, а не групу людей за місцем їх проживання. Прізвиська від топоапелятивів та від місцевих мікротопонімів отримують переважно ті люди, прізвища яких у цьому селі є дуже поширеними. Нижче наводимо приклади на прізвиська характеризованого розряду з різних населених пунктів області.

Амеріц'кі, -ких (Родниківка). Їздили до США на заробітки.

Билгійаш (Міжгір'я). Їздив на заробітки до Бельгії.

Быстр'анін (Запереділля). Прибув із с. *Быстро*.

Біловарчук (Р. Поле). Родом із с. *Біловарці*.

Білчанка (Рокосово). Сама родом із *Білок*.

Бозникаш (Білки). Жив на горі *Бознік*.

Болот'анік (В. Копаня). Живе недалеко *болота*.

Брўц'кун (Іршава). Родом *брўц'кый*, тобто з села *Брід*.

Вінниц'кый (Білки). Жив на *вінниц'ах*, тобто на "винограднику".

Волóшин (Велятин). Сам із Новоселиця Вн, а новоселицьких тут називають *волóхами* (сингулятив – *волóшин*).

Гамерикáнт (Міжгір'я). Був у США на заробітках.

Голубінник (В. Лучки). Прибув до села з с. *Голубине*.

Грун'ові, -віх (Р. Мокра). Бо жили на *Груні*.

Долин'áнс'кый (Романівка). Майже все село розташоване на горі, а він живе на *долині*.

Жолобўс'кый (с. Романівка). Живе біля лісу *Жолобы*.

Зар'іц'кый (Голятин). Живе *за рікою*.

Завод'áнка (Волосянка). Бо раніше жила *за водою* (по той бік води).

Запотўц'кый (Ворочово). Живе *за потоком*.

Иванувчáнка (Клячаново). Жінка родом із с. *Іванівці*.

Керечкўл'а (Чорний Потік). Приїхала з с. *Керецькі*.

Копáнс'кый (Велятин, Широке). Обидва родом із с. *Копаня*.

Кóпанс'кый (Тибава). Бо жив на якійсь *кóпани* "прочищене місце в лісі".

Конéчний (Олешник). Жив у *кінці* села.

Кривл'áнка (Рокосово). Із села *Кривы* вийшла заміж до Рокосова.

Леман'а (Новоєслиця Мж). Сама родом із Мукачівщини; міжгірські лишáки прозивають мукачівців *лемáками*, а жінок – *лемáнями*.

Лилік (Сокирниця). Сам із Велятина родом, а велятинців тут прозивають *лиліками* – ”кажанами”.

Лукт'анін (Брід). Переїхав із с. *Лікоть*.

Липувчánка (Т. Поляна). Прибула з с. *Липовець*.

Лохувчанін (Клячаново). Прибув із с. *Лохово*.

Лучанка (Клячаново). Прибула із с. В. *Лучки*.

Млакавчук (Черна). Бо жила на *Млаці* – ”болотиста місцевість”.

Млінс'кі, -ких (Родниківка). Жили *коло млина*.

Мокр'ánка (Т. Поляна). Прийшла із с. *Мокра*.

Новосел'ій (Клячаново). Родом із *Нового Села*.

Новос'іл'с'кий (Климовиця). Родом із с. *Новоселиці Вн.*

Осус'кий (М. Розтока Ір.). Прибув із с. *Оуй*.

Пас'ічак (Івашковиця). Переселився сюди з с. *Пасіка*.

Печерán'а (Дубове). Бо сама живе у скелях, у *печерах*.

Підсигóл'с'ка (Кваси). Живе *під горою Сигла*.

Плоскј́вка (Ганьковиця). Сама родом із с. *Плоске*.

Порошкј́вка (Т. Поляна). Прибула з с. *Порошково*.

Поту́ц'кий (Рокосово). Живе *біля потока*.

Поту́шн'ак (Загаття). Живе *на потоці*.

Ровенчұл'а (В. Бичків). Живе *на рóвени*, тобто ”на рівнині”.

Рушчанін (Клячаново). Батько його з с. *Руськово* (оф. *Руське*).

Син'овірс'ка (Р. Полé). Приїхала з с. *Синевир*.

Сіл'чánка (Іршава). Баба її з с. *Сільце*.

Сімер'ак (М. Березний). Сам родом із села *С'імер*.

Стригал'н'ánка (Міжгір'я). Прибула із с. *Стригальня*.

Теребл'ánка (Р. Поле). Сама родом із с. *Теребля*.

Толоковій (Красна). Бо жив *на толоці* раніше.

Трет'ак (Ганьковиця). Його хата була *третьою* з кінця села.

Тур'анік (М. Березний). Прибув із долини річки *Тур'я*.

Черейус'ка (Клячаново). Прибула з с. *Черейці*.

Чертіс'ка Мар'а (Баранинці). Родом сама із с. *Чертіж*.

7. Прізвиська за етнічною ознакою носія. Незважаючи на те, що Закарпаття є областю багатонаціональною, прізвиськ, які вказували б на етнічне походження їх носіїв, досить мало. Переважна більшість таких назв (якщо вони справді вказували на етнічне походження їх носіїв, а не на якісь випадкові їх прикмети), залишаються й надалі в колі апелятивів. Складніша справа, коли носієм такого найменування (сингулятивного етноніма) є всього одна особа на село чи навіть на цілу околицю.

У таких випадках провести межу між відетнічними прізвиськами та власне етнінімами майже неможливо.

За етнічною ознакою починають називати людину в тих випадках, коли національна належність найменовуваного є нетиповою для цього колективу. Наприклад, прізвисько *Гуцул* на Гуцульщині, як і прізвисько *Лемак* на заході Закарпаття, є просто неможливими, оскільки на Гуцульщині всі гуцули, а на заході Закарпаття всі лемаки. Але назвати у с. Драгово жінку *Чехкын'ов*, а у с. Брід чоловіка – *Словаком* є смисл і є підстави, бо в чисто "руському чи руснацькому", тобто українському, середовищі, назви типу *чех*, *словак*, *волох*, *німець*, *француз*, *турок*... є не просто протиставними. Вони є прекрасними індивідуалізуючими назвами, що й вимагається від усякого прізвиська.

Багато прізвиськ, в основах яких лежать етнініми, насправді ні етнічної належності, ні етнічного походження їх носіїв не виражають. Вивчення мотивів виникнення таких прізвиськ показує, що багато носіїв прізвищ цього розряду (наприклад, *Амерічанка*, *Бельгійаш*, *Румынчук*, *Прус*), ніколи не були американцями, бельгійцями, румунами, прусами. Перша їздила з чоловіком на заробітки до США, другий – до Бельгії, третій у роки угорської окупації Закарпаття вчинив невдалу спробу втечі до Румунії, а дід четвертого був на війні з прусами. Нижче наводимо декілька прізвиськ цього розряду з різних населених пунктів області.

Бойко (Кваси). Родом із Галичини, а галичан тут називають *бойками*.

Мад'ар (Колодне). Батьки його були угорцями.

Гуцул (Вучкове, Підгірне). Обидва прибули з Буковини.

Мад'ар (Макарьово, В. Солотвино). Позашлюбні діти від солдатів угорської армії періоду Вітчизняної війни.

Маскал' (Залуж). Батько носія цього прізвиська женився на росіянці в російському полоні під час Першої світової війни.

Німець' (Макарьово). Позашлюбний хлопець від німецького солдата з часів Другої світової війни.

Словак (Брід). Народився на Словаччині.

Словак (Кальник). Сам не словак, а українець, однак прибув із сусіднього села Андріївці. А андріївчан усіх у Кальнику прозивають словаками.

Товт'ак (Климовиця). Дід його походив із Словаччини по-місцевому – з Тóвтів).

Тóвтка (Кальник). Сама прибула із Словаччини, а словаків тут називають *товтами*.

Француз (Данилово). Народився у Франції і жив там протягом тривалого часу, після чого повернувся з батьками на Батьківщину.

8. Прізвиська за місцем найменованого в громаді. У межах цього розряду об'єднуємо декілька типів прізвиськ за принципами номінації, а саме: а) прізвиська, які характеризують найменованого за його майновим станом, б) прізвиська, що характеризують найменованого за його належністю до якогось ідеологічного чи політичного угруповання, в) прізвиська, які вказують на місце найменованого серед інших неспоріднених йому членів цього колективу, та деякі інші.

Помітну групу в межах цього розряду становлять прізвиська, перенесені з інших людей. Передусім це стосується словесних знаків, які для інших осіб служили іменами або прізвищами. Наприклад, у селі Пацканьові одна людина успадкувала садибу єврея Мовріца, за що тепер усі прозивають її Мовріцом, оскільки вона живе в хаті останнього. Або ж в Ужгородського роботодавця Плоцера служив селянин *Дансичак* із с. Баранинці, за що й останнього прозивають Плоцером. Ще М. Ф. Сумцов підмітив, що в давні часи прізвище пана іноді переходило у вуличне прізвисько селянина [Сумцов 410].

На найменованого може переноситися не лише назва іншої людини, але й кличка тварини. Наприклад, у с. Коритняни одного з селян назвали *Буркушем* за особливу любов до свого собаки, кличка якого була *Буркуш*.

У функціональному, а ще більше у структурному відношенні цей розряд прізвиськ має деякі спільні ознаки з родичівськими прізвиськами. Нижче наводимо декілька таких прізвиськ.

Біреш (Климовиця). Був *бірешом* "батраком", по-угорськи *béres*, у графа.

Бідний богач (Поляна). Насправді був *багачем*, але любив прибіднюватися.

Віруй'аши (Іванівці). Надто богобоязливий, *віруючий*.

Голод'ук (Нересниця). *Голодував*, бо дуже бідним був.

Годіваник (Заболоття). Справді *годованцем*, тобто "приймаком" був.

Даров (Ганьковиця). За кличкою улюбленого ним вола *Дарова*.

Д'ідо (Климовиця). Спочатку так до нього зверталися лише його рідні онуки, а від них це найменування перейняло з часом усе село.

Іван Попадін (Кос. Поляна). Служив у попаді.

Копилец' (Кваси). Позашлюбний хлопець, а позашлюбних тут називають *кópильцями*.

Копыл (Міжгір'я). Справді *кóпил* "позашлюбний".

Кóханка (Новоєслиця Мж). Справді *годованкою* була.

Кошан (Сокирниця). Тільки він сам у селі мав *кіш* для кукурудзи.

Куча (Завидово). Мешкав у кучі – ”малій бідній хатинці”.

Мар'кун (Скотарський). Уникає чоловічого товариства. Ім'я *Мар'ка* тут має ще значення ”людина жіночої вдачі”.

Мн'ішкун (Дравці). Подарував власну хату *мн'ішкám* ”монашкам”.

Найденик (Клячаново). Позашлюбна дитина з дитбудинку.

Олена (Кос. Поляна). Сам він *Іван*. *Оленою* прозвали за ім'ям авторитетної дівчини, до якої залицявся.

Олен'ук (Кос. Поляна). Оленин полюбовник.

Онұка (Новоєслиця Мж). Батьки його рано померли, і він виховувався у діда і баби як їх онук.

Пасербиц'а (Кваси). Нерідна дочка в сім'ї.

Православный (В. Копаня). Усе село було греко-католицьким, і тільки він сам був православним.

Пріймич (Кр. Мартинка). Справді був годованцем.

Притулінда (Іза). Після одруження знайшов притулок у тестя.

Слугá (В. Бичків). У дитинстві служив у багатих.

Субўтник (Рокосово). Одним із перших уступив до релігійної секти *суботників*. Прізвисько його *Пал'чей*, а *Пальчей* у селі дуже багато.

Шwab (Макарьово). Служив у багатих місцевих швабів, тобто німців.

Родичівські прізвиська

Родичівські прізвиська, як уже вказувалося вище, мають ту особливість, що характеризують найменованого не за його індивідуальними рисами, закладеними в ньому самому, а тільки за одним із близьких його родичів. Прізвиська цього типу можна б називати ще родинними або родовими, оскільки вони певною мірою вказують на належність найменованого до відповідної родини чи до відповідного роду. Однак ці терміни (родинні та родові) неточно відображають бажаний зміст. Нам потрібний термін, який указував би, що ці прізвиська характеризують найменованого не за його родиною і не за його родом, а тільки за його родичем. Тому називаємо їх ще *генесіонімами* (від гр. γενέσιος – ”родич”, рос. ”родственник”).

Характеристика особи, що закладена в генесіонімічних прізвиськах, не є відчутною і дотепною настільки, наскільки у прізвиськ індивідуальних. Адже генесіонімічні прізвиська характеризують найменованого не безпосередньо, не за його індивідуальними (зовнішніми чи внутрішніми) прикметами, а тільки посередньо – через когось із його родичів або свояків. Отже, впізнати на вулиці людину на підставі самого тільки її генесіонімічного прізвиська неможливо. Звичайно, мотив

найменування, тобто мотив виникнення, у кожного з таких прізвиськ був; середовище, як правило, знає про нього й дотепер. Найменувач при творенні такого прізвиська акцентував на характері спорідненості (за батьком, за матір'ю, за дідом, за бабою) чи свояцтва (за чоловіком, за дружиною) між найменовуваним та особою-орієнтиром. Твірна основа генесіонімічного прізвиська вказує на те, з ким саме споріднена найменована особа, а прізвиськовий суфікс – на ступінь цієї спорідненості чи характер свояцтва між ними (син, внук, дружина, чоловік). Твірною основою в цих прізвиськ завжди виступає особова назва (як правило, власна), а не апелює із неособовим значенням. Отже, прізвиська типу *Дубйук, Дубак, Дубан'а* походить не від назви дерева *дуб*, тільки від співзвучної особової назви (прізвища чи прізвиська) *Дуб*. Крім цього, на відміну від індивідуальних, генесіонімічні прізвиська в переважній більшості випадків утворюються за допомогою спеціальних антропонімічних (генесіонімічних) засобів.

Специфіку родичівських прізвиськ та їх суттєву відмінність від прізвиськ індивідуальних дуже вдало підмітив ще І. Франко: "Придивляючися прозвищам наших селян із половини XVI в., занесеним у ревізію, бачимо, що патро- і метронімічні прозвища держаться майже виключно властителів ґрунтовних, головно властителів старих осель, цілих іше, або ледве минулих дворищ. Люди, що кубляться біля панських фільварків, на нових, панських осадищах, на слободах, халупках та при панській службі, оскільки попали в ревізійний операт, або зовсім не мають прозвищ, і значаться тільки іменами хресними, або мають свої індивідуальні, ними самими набуті прозвища, що виразно свідчать про брак у них місцевої родової традиції. Натомість там, де традиція дворищного володіння землею ще жива, хоч навіть фактичні дворища вже щезли, бачимо сильний розвій і велику ріжнорідність прозвищ патро- і метронімічних, бачимо старовинне розрізнювання відтінків у формах тих прозвищ, які велять нам здогадуватися за ними різниць у віці та ступені свояцтва" [ФранПр 216]. Тут же він говорить і про закладену в родичівських прізвиськах соціологічну інформацію [ФранПр 215–216].

Майже кожне родичівське прізвище вмотивоване двічі – твірною основою і прізвиськовим суфіксом. У зв'язку з цим для вилучення з них якомога більше інформації при характеристиці принципів номінації доцільно розглянути обидві мотивації. Однак щоб не змішувати питань семасіології з питаннями словотвору, що спочатку розглянемо, як саме характеризують найменоввану особу твірні основи, а тоді вже стисло оглянемо прізвиськотворчі засоби та їх конкретні функції.

Одна і та ж особа, як відомо, знаходиться в родинних та свояцьких стосунках із кількома людьми; з батьком, матір'ю, дідом, бабою, дружиною, братом, сестрою і т. п. А це означає, що в кожному конкретному випадку номінації найменувавч має декілька реальних можливостей назвати цю особу – і за батьком, і за матір'ю, і за дідом, і за бабою, і за дружиною, і за тестем і т. д. Однак якщо теоретично всі такі назви можливі, то на практиці реалізується лише незначна їх частина. У побуті активно функціонує, як правило, лише одна чи дві такі назви стосовно одного індивіда, а в ряді випадків нема жодної, оскільки цю особу називають просто на ім'я (зокрема якщо це ім'я є рідкісним у цьому колективі) або на якесь індивідуальне прізвисько.

У дотеперішніх антропонімічних працях немає погодженої класифікації родичівських прізвищ та впорядкованої термінології для різних їх видів. Деякі дослідники, наприклад Б. Ліндерт [LinLub 284, 377], навіть не прагнуть розрізнявати види цих прізвищ, а об'єднують усі родичівські прізвища (і за батьком, і за матір'ю, і за дідом, і за бабою, і за прадідом, і за прабабою) до купи під назвою *патронімічні* на тій підставі, що вони, мовляв, указують на бітьків. Нам здається, що таке розширення терміна патроніми неправомірне.¹ Та й не зовсім умотивоване. Адже грецьке *πατήρ* чи латинське *pater* – це "батько", а не "родичі", рос. "родственники". На нашу думку, найліпшим терміном, який охоплював би всі прізвища за спорідненими зв'язками та за свояцтвом, є термін генесіоніми "родичівські прізвища" (від гр. γενεσιος – укр. "родич", рос. "родственник"). Що ж до поняття, яке Б. Ліндерт пропонує називати патронімами, то його вже краще називати генонімами, тобто "батьківськими прізвищами" (від гр. γενος – "батьки", рос. "родители").

Перші спроби поділити родичівські прізвища на дрібніші розряди в українському мовознавстві належать В. Охримовичеві та І. Франкові. Обидва вони ділять усі родичівські прізвища на патронімічні та метронімічні. Під першими розуміють прізвища, які вказують на спорідненість по батьковій лінії, а під другими – по лінії материній ([Охрим 304–305; ФранПр 216] і далі). У кількох місцях вони спеціально наголошують, що бувають ще прізвища за бабою [ФранПр 215] та за дідом. В. Охримович відносить їх до прізвищ родової системи називання [Охрим 305].

Деякі дослідники, наприклад Б. Сихта [Syhta 108], крім патронімів та метронімів (у нього – матронімів), виділяє ще

Досить того, що в топоніміці цей термін уживають не зовсім умотивовано: *патроніми* – це топоніми, які постали як позначення мешканців, а не місць [НикТоп 27].

такий розряд, як уксороніми (від лат. *uxor* – укр. ”дружина”, рос. ”супруга”). А. Заремба [Zaržon 325] виділяє й такий розряд, як маритоніми (від лат. *maritus* – укр. ”чоловік”, рос. ”супруг”). Трохи детальнішою є класифікація родичівських прізвиськ у Н. А. Константінеску [Const XXIV].

На українському мовному матеріалі найпоєднованішу класифікацію родичівських прізвиськ дотепер запропонував В. В. Німчук у проекті ”Української ономастичної термінології” [НімТер 38]. В. В. Німчук виділяє 4 розряди родичівських прізвиськ, кожний із яких називає терміном, утвореним від грецького кореня, а саме: патроніми (від гр. *πατήρ* – ”батько”), метроніми (від гр. *μήτηρ* – ”мати”), гінеконіми (від гр. *γυνή* – укр. ”дружина”, рос. ”супруга”) та андроніми (від гр. *άνηρ* – укр. ”чоловік”, рос. ”супруг”). Вважаємо, що всі ці терміни утворено вдало, всі вони потрібні, але для детальної характеристики сучасних живомовних українських прізвиськ їх замало. У зв’язку з цим ми розширюємо це коло термінів аж до дев’яти. Нові терміни також утворюємо від грецьких коренів. Отже, у сучасних українських говорах Закарпаття побутує щонайменше дев’ять різних розрядів генесіонімічних, тобто родичівських прізвиськ, а саме:

1. Патроніми – прізвиська за назвою батька (від гр. *πατήρ* – ”батько”).
2. Метроніми – прізвиська за назвою матері (від гр. *μήτηρ* – ”мати”).
3. Пропатроніми – прізвиська за назвою діда (від гр. *προπατήρ* – ”дід”).
4. Прометроніми – прізвиська за назвою баби (від гр. *προμήτηρ* – ”баба”).
5. Андроніми – прізвиська за назвою чоловіка (від гр. *άνηρ* – ”чоловік”).
6. Гінеконіми – прізвиська за назвою дружини (від гр. *γυνή* – ”дружина”).
7. Гіоніми – прізвиська за назвою сина (від гр. *υιος* – ”син”).
8. Гамброніми – прізвиська за назвою зятя (від гр. *γαμβρος* – ”зять”).
9. Адельфоніми – прізвиська за назвою брата (від гр. *αδελφος* – ”брат”).¹

Подивімося по черзі на кожний із цих розрядів і побачимо, як конкретно діють у житті основні принципи номінації в сучасних українських говорах Закарпаття, які саме

¹ Прізвиська від інших родичів чи свояків у сучасних українських говорах Закарпаття не виявлено.

чинники є вирішальними при виборі об'єкта, на який орієнтується новоутворюване прізвище.

1. Патроніми. Серед усіх розрядів родичівських прізвищ патроніми, тобто прізвища за назвою батька, в сучасних українських говорах Закарпаття є найбільш поширеними. Та не тільки на Закарпатті і не лише в українців. Найменування за батьком належить до найпоширенішого способу номінації і в інших слов'янських народів. Особливо популярним є патроніми серед синів, оскільки саме сини, а не дочки вважаються є прямими продовжувачами батьківського роду з усіма його традиціями. Саме син, а не дочка, лишався на батьковому господарстві, син успадковував за батьком маєток і батькове прізвище чи прізвище. Як слушно зауважує В. Охримович, найменування дітей за батьком відповідає не лише народній традиції чи звичаєвому праву, але й чинному в нас державному праву, за яким діти переймають назву не від матері, а від батька [Охрим 302–305]. Тому й не диво, що сина у селі найчастіше називають за батьком, а одинака майже без винятку.

Іноді буває й таке, що цій "батьковій владі" вимушений підкоритися не тільки рідний син, а навіть зять, у зв'язку з чим зять починають називати за його тестем. Виходить, що тесть стає другим батьком для зятя. Зокрема так буває, коли хлопець їде у приїми. В. Охримович з цього приводу зазначає, що приїмак одержує прізвище, як правило, за своїми добродіями [Охрим 305].

Дочки також часто отримують найменування за назвою батька, але не всі зберігають це найменування до кінця: після одруження більшість дівчат отримують нові найменування за своїми чоловіками. Одружена жінка зберігає своє прізвище за батьком і не переходить на прізвище чоловікове лише в тому разі, коли вона має якусь зверхність над своїм чоловіком (моральну чи матеріальну), або якщо її прізвище дівоче є більш індивідуалізуючим, ніж було б її нове прізвище за чоловіком.

Підкреслити належність індивіда до певної родини можна різними способами. Новоутворюване найменування для сина чи для дочки можна орієнтувати як на батькове ім'я чи прізвище, так і на його прізвище. Однак при виборі такого орієнтира діють певні узвичаєння. Патронімічне прізвище утворюється від назви цього найменування батька, тобто від того його найменування, з яким батько найчастіше виступає в цьому колективі.

Поряд із звичайними назвами синів та дочок за їх батьком є ще спеціальні патронімічні назви для малят і дітей, які виражають і певну іронію. Наприклад: *Материн'учен'а* (Розтоки Рх), *Кўцинча* (Теребля), *Шкрібан'ча*

(Підвиноградів) і т. п. (див. ще [НімСуф 152–154]). Окрему групу становлять також множинні патронімічні утворення, які служать для прозивання всієї родини. Наприклад: *С'угайчу́кы* (Колочава), *Ро́гал'чата* (Дравці), *Николи́ны* (Голятин), *Лу́ковы* (Олешник), *Петру́с'кі* (Новоселиця Мг) та ін.

Оскільки в мотиваційному і в структурному відношеннях патронімічні прізвиська досить різноманітні, то для ілюстрації наведемо тут декілька таких прізвиськ із стислим розкриттям мотивів виникнення кожного з них.

Берда́рик (В. Бичків). Батька його прозивають на прізвисько *Берда́р'*.

Бил'ку́н (Загаття). Батька його прозивають на прізвисько *Бил'ко́*.

Булéцик (Медведівці). Батька його прозивають на прізвище *Булéца*.

Васил'анко́ (Ворочово). Батька його звали на ім'я *Васи́л'*, а ім'я носія цього прізвиська – *Йанко́* (оф. *Іван*).

Господáрчик (Зняцево). Батька звали *Господáр'*, а синів уже – *Господáрчики*.

Грин'е́к (Білін). Батько його *Грин'* (оф. *Григорі́й*).

Д'аку́в, -ко́вого (Вучкове). Батька його називають на прізвисько *Д'ак*.

Докáник (В. Бичків). Батька його прозивають *Докáн* за матір'ю *Докою*.

Дубровчу́к (В. Раковець). Батька його називають на прізвище *Дубро́вка*.

Зозу́л'ку́в, -ко́вого (Романівка). Батькове прізвисько *Зозу́лка*.

Ивані́к (Климовиця). Сам він не *Іван*. *Ива́н* – його батько.

Петру́в Иванко́ (Яблунів). Офіційно його звати *Іван Петрович*.

Иванц'у́к (Іршава). Батька його звать *Иванц'о́*.

Качу́рик (Р. Комарівці). Батька його звать на прізвище *Качу́р*.

Кобічу́к (Лопухово). Батька його називали *Кобі́й*.

Кова́чик (Підгорб). Батько його – *кова́ч* (літ. "коваль"), циган з походження.

Корі́н'чу́к (Дравці). Батька його звали на прізвище *Корі́н'*.

Ко́ханик (Лисиче). Батька звали *Ко́ханом*, бо його усиновили як сироту.

Кухар'у́к (Кваси). Батькове прізвисько *Ку́хар'*.

Лады́ка (Чорний потік). Позашлюбний хлопець від *лады́ки* (*лады́ка* – "піп").

Ленд'а́к (Новоселиця Мж). Батька його звать на прізвище *Ленд'ел*.

Лого́йдик (Кузьмино). Батька його звать на прізвище *Логойда*.

Лу́ка (Дубрівка Ір). Батькове ім'я *Лу́ка* стало для нього прізвисько́м.

Лукáн'а (Новоселиця Мк). Ім'я її батька – *Лу́ка*.

Маскал'у́к (Кос. Поляна). Батька його звать на прізвисько́ *Маска́л'*.

Мат'і́чук (Кваси, Новоселиця Мж). Ім'я батька у кожного з них *Мат'і́й*.

Махті́йка (Яблунів). Батька її звать на ім'я *Махті́й* (оф. Матві́й).

Микул'у́к (Руське поле). Ім'я його батька *Мику́ла*.

Миса́к (Кваси). Ім'я його батька *Мис'* (оф. Михайло).

Мішко Д'ако́вых (Ганьковиця). Батька і матір його називають *Д'ако́вы*.

Миха́йличка (Брід). Батька її прозивають *Миха́йлик*.

Миха́лкўв, -кового (Негровець). Батька його прозивають *Михалко*.

Мойс'у́к (Кос. Поляна). Батька його називають на прізвище *Мо́йса*.

Наливайчу́к (Новоселиця Мж). Батька його називають на прізвище *Налива́йко*.

Новачо́к (Баранинці). Батька його називали на прізвище *Нова́к*.

Оле́ксин (Кваси). Ім'я його батька *Оле́кса*.

Олекс'у́к (Колочава, Олександрівка). Ім'я батька у обох випадках – *Оле́кса*.

Ондерка (Дравці). Батька його прозивали *Ондэ́ра*.

Па́влик (Олешник). Батька його звать на ім'я *Па́вел*.

Па́н'чик (Дуби). Ім'я його батька – *Па́н'ко́*.

Пал'ц'у́с'кый, -кого (Вучкове). Батька звать на прізвисько́ *Па́лец'*.

Парашч'е́нка (Кос. Поляна). Батька її звать на прізвище *Парашчу́к*.

Пийтер'у́к (Голятин). Батька його всі звать *Пі́йтер*.

Плешік (Кальник). Батька його називають на прізвище *Плеша*.

Подинчу́к (Кваси). Батька його називають на прізвисько́ *Подинс'кий*.

Прі́нчик (Негровець). Батька його називають на прізвисько́ *Прі́нц*.

Пташи́ц'а (В. Бичків). Батька її прозивають – *Птах*.

Пу́пошча, -чати (Кальник). Батька прозивають *Пу́пош*.

Салашкó (Брід). Позашлюбний син від особи на прізвисько́ *Салашкó*.

Сі́ман (Олешник). Батька його звать на ім'я *Сі́ма*.

Товтин'ák (Горяни). Батька його звать на прізвище *Тóвтин*.

Токáрик (Новоселиця Тч). Батька його звать на прізвище *Токáр'*.

Токар'чúk (Зубівка). Батька його звать на прізвище *Тóкар'*.

Тóминец' (Колочава). Батька його звать на ім'я *Тóма*.

Ферко́ Феркúв (Яблунів). Офіційно його називали: *Феді́р Федорович*.

Хрóмого (Новоселиця Тч). Батька його прозивали *Хрóмый*, бо кульгав.

Циган'чúk (Н. Ворота). Батько його справді циган, а мати українка.

Цил'кún (Драгово). Батька його називають на ім'я *Цил'ко́* (оф. *Василь*).

Хмар'учо́к (Н. Селищі). Прізвище батька *Хма́ра*, але прозивають його *Хмар'у́к*, а сина його за ним – *Хмар'учо́к*.

Цил'о́вка (Колочава). Батька її звать на ім'я *Цил'* (офіційно *Василь*).

Чо́пик (Кальник). Батька його називають на прізвище *Чуп* (род. *Чо́па*).

Шалкún (Кальник). Батька його прозивали *Ша́лка*.

Швин'д'úх (Бобовищі). Батька його прозивали *Шві́н'д'а*.

Штефанко́ (Кальник). Для батька *Штефа́н* було ім'ям, а для сина – прізвиськом.

Штефу́ник (Широке). Батька його прозивають *Штефу́н*.

2. Метроніми. Найменування синів і дочок за назвою їх матері становлять один із багатих розрядів родичівських прізвиськ. На Закарпатті дитина справді досить часто отримує прізвисько за матір'ю, але найчастіше це буває в таких чотирьох випадках: а) якщо ця дитина є позашлюбною; б) якщо батько дитини виїхав надовго з дому або рано помер, а дитина росла при матері без батька; в) якщо мати більш відома в колективі, ніж батько; якщо вона характером, темпераментом, енергійністю чи чимось іншим перевищує його, та г) якщо батько є приймаком. До цього розряду умовно можна відносити і прізвиська, дані за тещею, тобто *екіроніми* (від гр. *έκνρά* – "теща"). В основному такі ж причини називання синів за матір'ю виявив і В. Охримович у Прикарпатті на початку ХХ сторіччя [Охрим 306]. Приблизно за таких же умов виникають метроніми і в поляків [БуNazw 26, 95].

За спостереженням М. Ф. Сумцова, "прізвища по жіночій лінії спорідненості такі ж багаточисельні, як і прізвиська від прадіда, діда та батька" [Сумцов 408]. Найменування за матір'ю взагалі досить давні, але вбачати в них сліди збереження

матріархату (див. [БалНов 15]), на нашу думку, немає підстав. Наведемо кілька прикладів на метроніми.

А́нчик (Зняцево). Ім'я його матері *А́н'ц'а* (оф. *Ганна*).

Бі́лин, -ного (Вучкове). Прізвисько його матері – *Бі́л'а*.

Бо́рка Волошкі́нина (Ворочово). Мати її справді волошкін'а ("румунка").

Вусан'у́к (Кваси). Дома командував не батько, а мати його – *Вусан'а*.

Гавранчу́к (Н. Ворота). Мати його *Га́вранка* рано овдовіла.

Га́финец' (Медведівці). Ім'я його матері – *Га́фа* (оф. *Гафія*).

Грабан'чу́к (Лозянський). Прізвисько його матері – *Граб*, але звать її *Граба́н'а*.

Гануша́н'а (Горяни). Стару матір називають *Гану́ша* (бо ім'я її *Ганна*), її дочку – *Гануша́н'а*, а зятя – *Гануша́к*.

Га́н'чик (Кальник). Матір його звали на ім'я *Га́н'ча* (оф. *Ганна*).

Лу́нин (Романівка). Ім'я його матері – *Лу́на* було єдиним на все село.

Довбе́нка (Негровець). Матір її прозивають *До́вбн'а*.

Йавдош'е́к (Кос. Поляна). Ім'я його матері *Йавдо́ха*.

Йови́канин, -ного (Лозянський). За материним прізвиськом *Йови́кан'а*, бо батько його *Йо́вика* дуже рано помер.

Йул'ча́к (Баранинці). За іменем матері його *Йу́л'ча*, бо син ріс при матері, а не при батькові.

Кали́нич (В. Бичків). Позашлюбний хлопець матері *Кали́ни*.

Кат'у́х (В. Солотвина). Ім'я його матері *Ка́та* (оф. *Катерина*).

Кл'іца́к (Кос. Поляна). Матір його прозивають *Кл'і́ца*.

Леман'чу́к (Широке). Матір його прозивають *Лема́н'ка*.

Ман'у́р (Зняцево). Матір його звали на ім'я *Ма́н'а* (оф. *Марія*).

Марічу́к (Кос. Поляна). Ім'я його матері – *Ма́ріка*.

Ма́рцин, -ного (Н. Ворота). Ім'я його матері – *Ма́р'ка*.

Марча́к (Зняцево). Ім'я його матері – *Ма́р'ка*.

Ма́рчик (Кальник). Ім'я його матері – *Ма́рча*.

Митран'чу́к (Іршава). Матір його прозивають *Митра́н'а*, а батькове ім'я – *Ми́тер* (оф. *Дмитро*).

Настас'у́к (Голятин). Сам безбаченко, а ім'я матері – *Наста́с'а*.

Наст'у́к (Драгово). Прозвали його за іменем матері *Насті́*.

Олен'у́к (Руське поле). Хлопець – позашлюбна дитина, а ім'я його матері – *Оле́на*.

Павлішин, -ного (Чорний потік). Прізвисько його матері *Павліха*.

Полáжинец' (Колочава). Ім'я матері його – *Полáга* (оф. *Пелагея*).

Піпашчúк (Кос. Поляна). Позашлюбний син *Піпáшки*.

Писар'єнчин, -ного (Кваси). Матір його звать *Писар'єнка*.

Тєрча Парáшчина, -чі, -нойі (Онiк). Дочку прозвали за матір'ю *Параскою*, бо ім'я *Параска* в селі рiдкісне.

Тєрин Мiт'о (Баранинці). Рiс біля матері *Тєри*, бо батько був у США.

Тєринец' (Зняцево). Ім'я його матері *Тєра*.

Тєрчúк (Лисиче). Ім'я його матері *Тєрка*.

Тыринец' (Колочава). Батько рано вмер, а матір прозвали "дурнá Тыр'а".

Фєдин, -ного (Вучкове). Ім'я його матері – *Фєд'а* (оф. *Федора*).

Фєйран'úк (Осiй). Мати його живе без чоловіка, а звать її *Фєйрán'а*.

Фіцинец' (Олександрiвка). Ім'я його матері – *Фіц'а* (оф. *Гафія*).

Хмiл'ánка (Вучкове). Батька її звать *Хмiл'*, а матір – *Хмiл'án'а*.

Фрайчúк (Лозянський). Матір його прозвали *Фрáйка*, бо мала "фрайирiв" (літ. "коханцiв").

Ц'опáк (Кос. Поляна). Матір його прозвали *Ц'опá*.

Шкул'ák (Баранинці). Матір його прозвали *Шкúл'ка* (бо шукуляла оком), а батька юридично не було.

3. Пропатронiми. Надавання прiзвиська внуковi за назвою його дiда в закарпатських умовах вiдбувається досить рiдко. Ще рiдше прiзвисько за дiдом отримує внучка. Внука чи внучку найменовують за назвою дiда найчастiше в таких двох випадках:

а) Якщо ця дитина росла не біля батька, а при дiдовi.

б) Якщо своїми прикметами (зовнішніми чи внутрішніми) найменовуваний внук дуже нагадував дiда.

Структурною особливiстю пропатронiмiв, тобто дiдiвських прiзвиськ, є те, що вони часто виступають у формi множини. Причиною цього певною мiрою служить патрiархальний уклад сiм'ї, що зберiгався на Закарпаттi донедавна (див. [Мицюк 126–130]). Сiм'ї були великi: сини i дочки одружувалися, приводили невісток, зятiв i всi жили разом на одному подвiр'ї як одна велика родина. За таких умов, зрозумiло, назва дiда, як засновника роду, закрiплювалася не лише за його синами та дочками, але й за онуками, тобто за всiма мешканцями двору, за всiма членами цiєї великої родини.

Андрику́с'кый (Чорний потік). Діда називали на ім'я *Андріко́*.

Грица́к (Баранинці). Прізвище хлопця *Данко́*, батька його прозивають *Бо́са*, а діда прозивали *Гриц'*.

Дердик (В. Бичків). Хлопець ріс не біля мами, а біля материного батька, якого називали на прізвище *Дерда*.

Демн'он (В. Бичків). Цим рідкісним ім'ям звали хлопчиного діда.

Йарема (В. Бичків). Імені *Ярема* тепер у селі нема. Так звали діда.

Йурко́ (Лікоть). Діда його звали *Йурко́*. Ім'я найменованого не *Юрій*.

Макові́й (В. Бичків). Ім'я його діда було *Макові́й*. Ім'я найменованого не *Макові́й*.

Лу́ка (Новоселиця Мк). Ім'я діда служить прізвиськом для внука.

Ра́чата (Рокосово). Їх діда по матері називали на прізвище *Рак*.

Симко́ (Дубрівка Уж). Ім'я його діда було *Симко́*.

Цил'кашчук (Рокосово). Прізвисько його діда було *Цил'каш*.

4. Прометроніми. Найменування внука чи внучки за бабою виникають приблизно за таких же умов, як і найменування за дідом, а саме:

а) Якщо вихованням дитини займалася її баба, а не батьки.

б) Якщо найменовувана дитина якимись своїми рисами (зовнішніми чи внутрішніми) схожа на свою бабу.

Називають за бабою як хлопців, так і дівчат. Серед прізвиськ за бабою трапляються і множинні. Останні звляються для називання багатодітних родин, на чолі яких з чогось причин стояла жінка, а не чоловік.

Боркун (Дравці). Ім'я його баби, при якій він ріс, *Борка* (або *Варвара*).

Га́финец' (Лозянський). Баба його була *Га́фа*, а дід його вмер.

Мартан'а (Клячаново). Бабу її звали *Марта*.

Терин (Дешковиця). Ім'я його баби було *Тера*, а діда *Тереза*.

Фи́цан'ук (В. Раковець). Прізвисько його баби – *Фи́цан'а*.

Фи́цкун (Драгово). Ім'я його баби *Фи́цка* (оф. *Гафія*).

Цопа́к (Кос. Поляна). Син баби *Цо́пи*.

5. Андроніми. До одруження дівчину можуть називати по бабі: на ім'я (якщо воно рідкісне), на первинне індивідуальне прізвисько (якщо вона встигла його отримати ще дівчиною) або по імені одного з її батьків. З одруженням і переходом у хату

чоловіка дівчина отримує ще одне найменування – найменування за чоловіком. Це найменування, як і всі вторинні прізвиська, може бути як однослівним, так і багатослівним. Твірною основою у однослівних найменувань за чоловіком служить актуальна назва чоловіка (ім'я, прізвище чи прізвисько). У структурному відношенні ця група найменувань характерна ще й тим, що вона має багатий арсенал прізвиськотворчих засобів (переважно суфіксів), досить відмінних у різних місцевостях. Вибір суфікса в кожній конкретній місцевості диктується, насамперед, фонетичною структурою твірної основи антропоніма.

Щодо експресії, то майже всі назви за чоловіком є нейтральними і якогось відчутного приниження в собі не несуть. У цьому відношенні вони дуже близькі до прізвищ. Перехід дівчини на таке прізвисько сприймається колективом так само, як і офіційна заміна дівочого прізвища дівчини на прізвище її чоловіка під час її одруження. Тому шукати в цьому способі номінації, тобто в найменуванні жінки за назвою її чоловіка, якусь образу для жінки чи якесь приниження або робити на його підставі якісь далекосяжні соціологічні висновки (див., наприклад, [Чубач 69–70]), здається, немає достатніх підстав.

Узус утворювати і вживати спеціальне найменування від чоловікової актуальної назви для називання його дружини на Закарпатті є чи не найживучішим у порівнянні з усіма іншими узвичаєннями, пов'язаними з родичівськими прізвиськами. Ось кілька прикладів:

Баранка (Рокосово). Прізвисько її чоловіка – *Баран*.

Бед'іткын'а (Лисиче). Прізвисько її чоловіка – *Безд'іткый*.

Буркаліха (Вучкове). Прізвисько її чоловіка – *Буркало*.

Варташівка (В. Грабівниця). Чоловіка її прозивають *Варташ*, бо вартував "чергував, караулив".

Вас'кул'а (Климовиця). Прізвисько її чоловіка – *Вас'ко*.

Гайдамаха (Кос. Поляна). Прізвище її чоловіка – *Гайдамах*.

Головіха (Вучкове). Прізвисько її чоловіка – *Голова*.

Голодн'ачка (Новоселиця Мг). Прізвище її чоловіка – *Голодн'ак*.

Даніліха (Іршава). Чоловік її – *Даніло*.

Зимомриха (Новоселиця Мж). Прізвище її чоловіка – *Зимомр'а*.

Ивант'ул'а (М. Мартинка). Ім'я її чоловіка – *Ивант'о*.

Йуран'а (Загаття). Ім'я її чоловіка – *Йуро*.

Йакубіха (Негровець). Ім'я її чоловіка – *Йакуб*.

Кочерж'єнка (Кваси). Прізвище її чоловіка – *Кочержук*.

Ломытан'а (Рокосово). Прізвище її чоловіка – *Ломыта*.

Лукáн'а (Новоселиця Мж). Чоловіка її звать *Лу́ка*.

Масті́лиха (Кваси). Прізвисько її чоловіка – *Масті́ло*.

Небéсничка (Дравці). Прізвище її чоловіка – *Небéсник*.

Обладáнка (Білин). Прізвище її чоловіка – *Обладáн*.

Павлі́ха (М. Раковець). Ім'я її чоловіка – *Павло́*.

Пазін'ц'у́л'а (Баранинці). Прізвище її чоловіка – *Пазі́ниц'у*.

Пара́ц'а Чорного (Воловець). Прізвисько її чоловіка – *Чорный*, а ім'я її – *Пара́ц'а* (оф. *Параска*).

Паращ'е́нка (Кос. Поляна). Прізвище її чоловіка – *Паращ'у́к*.

Петру́н'ка (Підгорб). Прізвище її чоловіка – *Петру́н'*.

Піт'овка́н'а (Завидово). Прізвище її чоловіка – *Піт'овка*.

Славі́тина, -нойі (Кос. Поляна). Прізвище її чоловіка – *Славі́та*.

Пилі́пова, -войі (Буковець). За іменем її чоловіка *Пилі́пом*. Більше людей на ім'я *Пилі́п*, крім нього, у цьому селі нема.

Смерекáн'а (Негровець). Прізвисько її чоловіка – *Смере́ка*.

Рóманка (Новоселиця Мж). Ім'я її чоловіка – *Рóман*, а це ім'я на Міжгірщині, як і взагалі на Закарпатті, рідкісне.

Ропл'áнка (В. Бичків). Прізвисько її чоловіка – *Ропл'ані́н*.

Хвастóвка (Поляна). За прізвищем її чоловіка *Хвáста*.

Хымчуко́ва, -войі (Вучкове). Прізвище її чоловіка – *Хымчу́к*.

Хромі́ха (В. Бичків). Прізвисько її чоловіка – *Хро́мий*.

Че́ркеска (Баранинці). Прізвисько її чоловіка – *Че́ркес*.

Чорту́л'а (Дравці). Чоловіка її прозивали *Чóртом*. Жіночий місцевий відповідник до апелятива *чорт* у цій говірці – *Чрті́ц'а*.

Зазначений спосіб називання заміжніх жінок за їх чоловіками на Україні, як і на деяких інших слов'янських землях, не є прогресуючим. Навпаки, сфера використання таких назв помітно звужується. Початок свій бере цей спосіб називання ще з тих давніх часів, "коли жінка не мала права виступати юридичною особою, коли поза сім'єю вона могла виступати лише через свого чоловіка, батька або опікуна, звідки назви типу *Марія Петрова*, *Сідельничка*, *Катерина Семенова*, *Марґа Гапки*, *Иванихи Браилковни* на *Педору Мициху Юричку...*" [БМШ, 1960, № 1, 72]. Якщо до Жовтня назви цього типу досить широко були представлені в художніх творах (*Данилиха*, *Ринчи́чка*, *Терпи́лиха...*), а іноді навіть у ділових паперах, то в наш час сфера їх використання обмежена побутом. У художніх творах вони хоч і подибуються час від часу (як правило, у

творях на сільську тематику: *Данилючка, Дорошенчиха, Чабаниха...*), але й там кваліфікуються як ознака розмовного, неофіційного стилю. Цікаві думки про доцільність використання назв жінок за їх чоловіками, а також про спеціальні синівські та дівочі варіанти прізвищ українців висловлює С. Тельнюк [Тельн] та І. Христенко [Христ].

На Закарпатті назви жінок за їх чоловіками є дуже живучими. Як раніше, так і в наші дні заміжніх жінок у побуті тут майже ніколи не називають на їх офіційні прізвища. Навіть при звертанні до них використовуються не їх офіційні прізвища (наприклад, *Вас'ута, Ган'чин, Гол'інка, Данил'ук, Жмен'ак, Конечний, Лешчинец', Р'аска, Хваста...*), а тільки похідні від них утворення типу *Вас'утиха, Ган'чинка, Гол'інкан'а, Данил'єнка, Жмен'ачка, Конечнійова, Лешчинц'ул'а, Р'аскын'а, Хвастовка* і т. п.

6. Гінеконіми. Чоловік тільки зрідка отримує прізвисько за своєю дружиною. В. Охримович із цього приводу писав так: "Коли парубок пристане на ґрунт, тобто ожениється з дівчиною або вдовицею, котра має свій ґрунт, і замешкає в її хаті (або в хаті її родичів), то дуже часто одержує прозвище по своїй жоні або по родичах своєї жони" [Охрим 305]. За Й. Бенешем [Beněš 131], чоловіка називали за його дружиною тоді, якщо дружина була колоритнішою від нього індивідом або якщо вона була більш відомою сусідам.

Наші живомовні матеріали показують, що в закарпатських умовах найменування за дружиною чоловік отримує найчастіше за таких умов: а) коли в родині розпоряджається не чоловік, а дружина або, як ще на Закарпатті кажуть, "коли жінка на голові крисаню носить"; б) коли хлопець після одруження йде жити в хату своєї жінки; в) коли чоловік родом із іншої місцевості (отже, тут його родовідної не знають), а жінка тутешня. Наприклад:

Анночкин Й'овжі (Баранинці). Молодим пішов у прийми до вдовиці *Анночки*. Ім'я його *Й'овжі* (оф. *Йосип*).

Василин'ей (Кос. Поляна). Ім'я його дружини – *Василіна*.

Ветешчин, -ного (Лозянський). Сам він *Петришче Іван Гріц'ув*, а прозивають його за дівочим прізвищем дружини *Вешешки*, бо вона "командує" дома.

Гол'ак (Загаття). Від спадкового прізвиська його дружини – *Гол'ан'а*.

Гуцул (В. Бичків). Бо взяв за жінку гуцулку з Рахова.

Гедзур (Дубрівка Ір). Дівоче прізвище його дружини – *Гедзур*.

Дусин (Кушниця). Ім'я його дружини – *Дус'а* (оф. *Магдалина*).

Ива́н Пола́нцин (Кальник). Ім'я його дружини – *Пола́н'ка*, а його ім'я *Ива́н*.

Йу́л'ча́к (Кос. Поляна). Дружина його *Йу́л'ча* значно старша за нього.

Кішо́ (Підгірне). Дівоче прізвисьце його дружини *Кіш*.

Коро́л' (Дубрівка). Дівоче прізвисько його дружини – *Коро́л'*.

Лехманчин, -ного (Кваси). Прізвисько його дружини *Лехманка*.

Лопота́шка (Кос. Поляна). Прізвисько перенесено на чоловіка з його балакучої дружини.

Ма́рин, -ного (Заболоття). Прізвисько його дружини – *Ма́р'а*.

Марі́йаш (Баранинці). Дружина його *Марі́я* соромилася спадковим прізвиськом свого чоловіка *Д'овчош* і придумала йому нове прізвисько від свого імені.

Ма́нич (Дубрівка Ір). За першою дружиною, ім'я якої було *Ма́н'а* (оф. *Марія*). Другу його жінку прозивають уже за ним – *Ма́ничка*.

Мішка Макси́мчин (Кальник). За дружиною, яку прозивали *Макси́мка*.

Олену́ца (Кос. Поляна). За іменем його божевільної дружини *Олену́ци*.

Оле́нчин (Заболоття). Ім'я його дружини *Оле́нка*.

О́р'аб (В. Бичків). Утворене регресивним способом від прізвиська його дружини *О́р'абка* (апелятив *о́р'абка* – "куріпка").

Сокáччин, -ного (Рокосово). Прізвисько його дружини – *Сокáчка*.

Стéл'машка (Кос. Поляна). Дівоче прізвисько дружини перенесли на чоловіка.

Шéлел'чин, -ного (Завидово). Бо пішов у прийми до *Шéлел'ки*.

Аналогічні гінеконіми поширені і в кашубів [Sychta 108].

7. Гіоніми. Із прізвиськ, які називали б матір чи батька за іменем їх сина, нам удалося зафіксувати лише три. Очевидно, вадто вже мусить визначитися син, щоб під впливом якогось чоловіка вчинку перейменовували його матір чи батька. Подивімося на ці три приклади.

Бийла́н'а (Кричово). Так прозвали жінку на прізвисьце *Бейла* після того, як піп наперекір її волі нав'язав її синові ім'я *Бейла* (дитина народилася на день Бейли). У побуті хлопця прозивають тепер *Мику́ла*, а його матір – *Бийлан'а*.

Ману́йлиха (В. Бичків). Матір названо за іменем її сина *Ману́йла*, оскільки ім'я його незвичне для цього села.

Шлеханка (В. Бичків). Ім'я свого сина *Штефана* (офіційно *Степан*) вимовляла з дефектом супроти місцевої норми як *Шлехан*.

8. Гамброніми. Давати назву за зятем – це дуже рідкісний спосіб номінації. У нашому розпорядженні всього один такий приклад.

Поланіха (Онук). Так прозвали тещу за найменуванням її зятя – за *Йурком Поланиним*.

9. Адельфоніми. Як і два попередні типи, найменування за братом подибується надто рідко. Наприклад:

Сідориха (В. Бичків). Сама жінка недоумкувата. Прозвали її так ще в дитинстві за те, що протягом кількох років доглядала свого молодшого братика *Сідора*.

Отже, існує, як бачимо, ще декілька можливостей чи способів назвати людину за її родинними зв'язками. Деякі особи й насправді мають не по одному, а по кілька таких родичівських прізвищ. Однак у подібних випадках усе-таки одне з прізвищ є основним, а решта лише зрідка приходиться до уваги.

Який саме із зазначених вище дев'ятьох чинників має бути використаним при надаванні чергового прізвища, сказати наперед важко, оскільки вибір орієнтира при надаванні родичівського прізвища залежить від складної гри різних обставин. З більшою чи меншою певністю можна говорити хіба що про активність, чи актуальність кожного із названих вище розрядів. У цьому відношенні з-поміж дев'ятьох способів називання в сучасних українських говорах Закарпаття найактивнішими є назви за батьком, за матір'ю, а у жінок – ще за їх чоловіками.

Із чинників, від яких найбільшою мірою залежить у наш час вибір родича, на якого орієнтують новоутворюване прізвище, найважливішими є, звичайно, популярність чи авторитетність цього родича та ступінь індивідуалізації його актуального найменування в даному мовному колективі. Під популярністю чи авторитетністю розуміємо імідж родича. Отже, йдеться про те, наскільки виділяється чимось цей родич-орієнтир серед решти родичів найменованого. При цьому треба підкреслити, що у найменованого мусить бути якісь особливі зв'язки з цим родичем-орієнтиром. Під високим ступенем індивідуалізації розуміємо те, що назва, від якої утворюється родичівське прізвище, мусить мати низьку частотність уживання в цьому середовищі. Саме низька частотність використання слова забезпечує прізвищкові високий ступінь потрібної індивідуалізації.

ФУНКЦІ ПРІЗВИСЬКОТВОРЧИХ ЗАСОБІВ

Як уже зазначалося, у словотворчому відношенні прізвиська становлять дві великі групи: одні з них (індивідуальні) утворюються в основному семантичним способом (переосмисленням апелятивів та переходом імен, прізвищ, зоонімів до класу прізвиськ), а інші (родичівські), як правило, – морфологічним, тобто за допомогою спеціальних генесіонімічних формантів, переважно суфіксів.¹ Узагалі суфіксальні утворення є й серед індивідуальних прізвиськ (поряд із утвореннями семантичними, синтаксичними та іншими), однак індивідуальні прізвиська прийняли ці суфікси не в момент утворення відповідних прізвиськ, а задовго до того, ще на етапі утворення відповідних апелятивів чи імен. Саме тому суфікси індивідуальних прізвиськ не становлять чогось оригінального в системі словотвору. Вони фактично повторюють структурні типи апелятивів та імен. Порівняймо, наприклад, суфікси *-ар'*, *-ач*, *-ик*, *-ник*, *-ка*, *-ко*, *-ок*, *-ак*, *-'ук*, *-ій*, *-ало*, *-ило*, *-аш*, *-ош*, *-іш*, *-ан*, *-анин*, *-ин*, *-анка*, *-инда*, *-ур*, *-ура*, *-ыр'*, *-фх*, *-уха*, *-'атко*, *-иц'а*, *-ец'*, *-ц'о*, *-с'о*, *-авый*, *-овый* та багато інших у прізвиськах *Козар'*, *Головач*, *Митл'ик*, *Мелник*, *Качка*, *Перегрызок*, *Мор'ак*, *Пац'ук*, *Феторко*, *Гелет'ій*, *Півкало*, *Бурміло*, *Повітрул'и*, *Бубнаш*, *Брызкош*, *Паніш*, *Шестан*, *Быстр'анін*, *Русин*, *Бігун*, *Пест'унка*, *Притулінда*, *Луїна*, *Кривл'анка*, *Куцур*, *Квічюра*, *Сухыр'*, *Сл'інуха*, *Пузн'атко*, *Печериц'а*, *Братиц'о*, *Пупац'*, *Міс'о*, *Шчербавый*, *Багновый*.

Правда, іноді серед суфіксальних індивідуальних прізвиськ трапляються й такі, що готових відповідників серед апелятивів чи власних особових назв інших класів не мають. Наприклад: *Грабіш*, *Пувдругак*, *Шкынтак*, *Фонтач*, *Татій*, *Куричкун*, *Екало*, *Рачаник*, *Віруйаш*... Але вони в переважній більшості випадків утворені за зразками чи моделями апелятивів та імен. Те ж саме можна сказати і про лексикалізовані словосполучення на зразок *Мукыдай*, *Відтамдошчаде*, *Гитойкаже* і т. п.

Зовсім іншу картину становлять словотворчі форманти родичівських прізвиськ. По-перше, родичівські прізвиська мають свої специфічні засоби, які індивідуальним прізвиськам майже зовсім не властиві (див. таблиці чоловічих та жіночих формантів). Виняток із цього становлять хіба що поодинокі індивідуальні прізвиська з суфіксами *-'ук*, *-ун* у розряді прізвиськ за місцем найменованого в громаді (напр., *Олен'ук*, *Мар'кун*, *Мн'ішкун*, *Файгун*, *Пріймич*).

Спільною рисою обох категорій прізвиськ (індивідуальних і родичівських) є те, що кожна з них, крім власне словотворчих, використовує й синтаксичні засоби (див. [BlaVyv 27]).

По-друге, специфічних прізвиськових суфіксів узагалі значно менше, ніж суфіксів апелятивів, хоч порівняно з родичівськими формантами інших місцевостей України, кількість їх на Закарпатті досить велика. Такий стан речей відповідає тій закономірності, про яку пише В. Н. Топоров з приводу топонімії: "На периферії ареалу (у просторовому плані) або зіткненні різних періодів (у часі) коло протиставлень ширше, ніж у центрі ареалу чи в середині часового періоду, оскільки в першому випадку вступають у гру ізофункціональні, але відмінні формою топономастичні елементи із суміжного ареалу чи періоду" [Топор 21]. Підтвердженням саме такого розміщення засобів може бути й дослідження польської дослідниці Б. Ліндерт [LinLub 284].

По-третє, словотворчі засоби родичівських прізвиськ мають дещо вужчі, більш спеціалізовані функції, ніж подібні чи співзвучні їм засоби апелятивів. З походження переважна більшість родичівських суфіксів є апелятивними, але в наш час частина їх функціонує майже без винятку тільки в ролі спеціальних антропонімічних, точніше – генесіонімічних. Як не раз указував на це вже С. Роспанд, вони антропонімізуються [RoČes 288, 290–291; Лукін 139]. Усе це дає право на окремішній словотворчий розгляд цієї категорії власних назв.

Функціональний аналіз прізвиськових засобів важливий як для розуміння самих прізвиськ, так і для з'ясування природи інших власних назв, що постали на їх базі. Особливо велике значення має словотворче дослідження власних назв там, де йдеться про назви непрозорої етимології [Šmilau 85]. За глибше розкриття функцій родичівських засобів на українському мовному матеріалі виступали вже В. Охрімович та І. Франко [Охрим 305; ФранПр 200]. Багато генесіонімічних засобів, тобто словотворчих засобів вираження споріднених зв'язків між людьми через їх власні назви, є полісемантичними (хоч у цій категорії прізвиськ сильно розвинена й синонімічність формантів). Окремі форманти своїми функціями пронизують усі розряди родичівських прізвиськ.

Для того, щоб розкрити всі генесіонімічні функції кожного окремого форманта і цим самим повністю розкрити його роль у прізвиськотворчому механізмі, розглянемо кожний засіб окремо. Спочатку зупинімся на засобах творення чоловічих назв, а після – на засобах жіночих. Отже, спочатку розглянемо прізвиська чоловіків, а після них – прізвиська жінок.

Засоби творення чоловічих прізвиськ

Чоловічі родичівські прізвиська, тобто власні назви чоловіків за їх спорідненими зв'язками з різними родичами, в наш час на Закарпатті утворюються кількома способами. Основні з них чотири:

1. Перенесення власної назви з одного родича на іншого;

2. Форма родового відмінка вихідної власної назви;
3. Прикметникова суфіксація;
4. Іменникова суфіксація.

Розгляньмо по черзі кожний із цих чотирьох способів.

1. Перенесення власної назви з одного родича на іншого.

Пряме перенесення готової власної назви з одного родича на іншого якогось її родича (без будь-яких структурних чи морфологічних змін цієї назви) є досить поширеним явищем на Закарпатті. Наприклад, у с. Баранинці *Юрія Рудова* ще змалку прозвали *Брунцликом*, а тепер уже й синів його прозивають *Брунцликами*. У такий спосіб прізвиська стають спадковими: втративши внутрішню форму, вони можуть передаватися з покоління в покоління, чим дуже нагадують наші сучасні прізвища. Аде кожне наше сучасне прізвище по суті теж є патронімічним у широкому смислі слова: воно передається з батька на сина.

Пряме перенесення готового антропоніма з одної особи на іншу найчастіше спостерігається серед патронімів та пропатронімів. Пор. батька прозивали *друта́р'* (бо справді "дротував горшки"), а за ним і сина прозивають *Друта́р'* (с. В. Бичків); ім'я діда було *Лу́ка*, а за ним сина і внука прозивають *Лу́ка*, хоч ім'я останнього не *Лука* (с. Вільшани). Іноді подібуються вони й серед метронімів (наприклад, ім'я матері *Пара́ц'а*, а за нею і сина її прозивають *Парац'а* – с. Брід) та прометронімів (напр., ім'я баби було *Варвара*, а внука її теж прозивають *Варва́ра* – В. Бичків). Час від часу його виявляємо навіть серед гінеконімів (наприклад, ім'я жінки *Марі́чка*, а за нею й чоловіка її прозивають *Марі́чка* – с. Керецькі). Після такого ознайомлення з фактами, здається, ні для кого не повинно бути дивним, як це в ролі прізвищ чоловіків можуть виступати жіночі імена типу *Ма́рда*, *Маргі́та*, *Мо́тр'а*, *Пара́ска*, *Соло́ха* та ще й без спеціальних антропонімічних суфіксів.

Із дослідників закарпатської антропонімії на подібне перенесення назв уперше вказав О. Л. Петров [ПеПред 302]. Перенесення прізвиськ з батька на його дитину не є явищем суцього закарпатським. Воно відоме і в інших місцевостях (див., напр., [RoNazw 21–22]).

Один і той же антропонім може передатися за спорідненістю не тільки одній особі, а й кільком особам цього ж ступеня спорідненості. Наприклад, батька прозивали *Фі́ллером*, а за ним і всіх його синів прозивають *Фі́ллерами* (с. Зняцево). У такий спосіб з'являються множинні прізвиська. Ідеальною умовою їх появи та функціонування є сумісне проживання найменованих родичів.

Нам можуть закинути, що перенесення власної назви з одної особи на іншу – це не творення, не словотвір, а трансонімізація, скільки від цього, мовляв, кількість назв не збільшується. Однак такий закид був би не зовсім справедливим: якщо назва *Іван*,

наприклад, для одної людини це просто її ім'я, стосовно іншої ця назва є прізвиськом, а ще для іншої *Іван* є її офіційним прізвиськом, то ми, напевно, мусимо цей омонім розглядати не один раз, а тричі, тобто як три антропоніми різних класів, у кожного з яких є своя специфічна функція.

Нарешті, потрібно відзначити, що перенесення назви можливе не тільки з родича на родича, що цей процес не належить до рідкісних і між неспорідненими особами. Підставою перенесення в таких випадках є якась схожість чи спільність між цими людьми. Більше того, на людину іноді переносять навіть кличку тварини чи якусь іншу готову назву. Але оскільки ці питання є вже предметом творення індивідуальних, а не генесіонімічних прізвиськ, то тут їх спеціально не розглядаємо.

2. Форма родового відмінка вихідної назви.

Формантом, що виражає відношення між найменуванням та його родичем, указаним у основі вихідної назви, може бути відмінкове закінчення родового відмінка. Передумовою цього є те, що одним із значень родового відмінка є присвійність. А тут якраз потрібно вказати, що найменовуваний тою чи іншою мірою належить особі, яка названа відповідним антропонімом. У цей спосіб утворюються тільки патроніми, та й то лише від прикметникових назв. Наприклад, у с. Павлово на Свалявщині голову родини називають *Дóвгий* (за його ріст), а за ним і син його – *Дóвгого*. У с. Волівець голову родини прозивають *Чóрний* (за колір шкіри), дружину його за ним уже прозивають *Чóрна*, а сина їх – *Чóрних*. Зазначений тип називання стосовно північнокарпатських говорів описав І. Франко [ФранПр 192–194].

Функціональною особливістю назв у формі родового відмінка є їх номінативна несамостійність. Вони виступають, як правило, тільки у складі багатослівних найменувань у ролі розрізнявальних означень до стрижневого компонента кожної з таких складних назв. Наприклад, *Никóла Олéни Михалкóвой* (с. Негровець), *Ки́рил Йо́сифа Ил'кы́ Михайлі́шиного* (с. Іза). Детальніше про це див. розділ "Антропонімічні словосполучення".

3. Прикметникові суфікси.

Для вираження відношення між найменовуваною особою та її родичами, а також для підкреслення належності найменовуваного до певної родини на Закарпатті широко використовуються присвійноприкметникові суфікси, зокрема суфікси присвійності *-ів*, *-ин* та суфікси колективної належності *-івс'кий*, *-инс'кий*. Використання прикметникових суфіксів для творення генесіонімічних прізвиськ актуальне і для інших слов'янських мов, наприклад, для польської [RoNazw 5].

Суфікс -ів (-їв, -ув). За його допомогою на Закарпатті утворюються тільки патроніми та пропатроніми. У цій ролі він відомий і в інших говорах української мови [Охрим 305; КовТип 21–22] та в інших слов'янських мовах [БуNazw 63; Buffa 313]. Однак якщо у польській мові він лише зрідка використовується для творення патронімів, то на Закарпатті сфера його застосування дуже широка. Він додається не тільки до чоловічих назв другої відміни, тобто до назв на приголосний (напр.: *Горбачук* – *Горбачуків*, *Д'ак* – *Д'аків*, *Л'аш* – *Л'ашув*), а й до чоловічих назв на -а (напр.: *Л'ал'ка* – *Л'ал'ків*, *Ломыга* – *Ломыгів*, *Таратута* – *Таратутув*). Отже, можливості його сполучення з основами такі ж, як і південнослов'янських та деяких західнослов'янських мовах.

Утворення на -ів (-їв, -ув) від чоловічих назв на -а побутують на всьому Закарпатті, крім Гуцульщини. Отже, вони є всюди, де чоловічі назви на -а підлягли впливу іменників другої відміни (пор. називний відмінок *Синічка*, давальний і місцевий *Синічкови*, орудний *Синічком* і т. д.). На Міжгірщині при чоловічих назвах на -а суфікс -ів конкурує з суфіксом -ин (пор. прізвисько *Лука*, присвійний прикметник від нього *Луків*, рідше – *Лучин* – с. Річка; прізвище *Зимомр'а*, а присвійний прикметник від нього *Зимомрів* і *Зимомрин* – с. Голятин. У словозміні цей вплив фіксується вже з XVIII ст. Пор. запис із с. Осоя: ис сыном *Михаилом* и *луком* и со женою *Михайловою Марією* и со женою *луковою* дочев [ПаПо-2 21]. Аналогічні утворення від чоловічих антропонімів на -а широко представлені і в місцевій топонімії. Пор. *Веретова йама* (Приборжавське), *Микұлв л'іс* (М. Раковець), *Мухова зворина* (Довге). По деяких селах патроніми з суфіксом -ів нам довелося фіксувати навіть у офіційних документах, наприклад у погосподарських книгах, де вони виконують функцію звичайних імен по батькові. Наприклад, запис *Вербіщук Дмитро Павлів* (Чорна Тиса). У південних районах суфікс -ів (-їв, -ув) нерідко додається навіть до антропонімів прикметникового типу. Пор. *Гердінс'кійув*, *Конічнийув* (від прізвищ *Гердінс'кий*, *Конічний* – с. Баранинці).

Суфікс -ин (-'ін). Цей суфікс найширше представлений у метронімічних, прометронімічних та гінеконімічних прізвиськах. У цих розрядах назв він навіть не має конкурента. Пор. мати *Брод'анка* – син *Брод'анчин*, баба *Тєра* – внук її *Тєрин*, дружина *Лєхманка* – чоловік за нею *Лєхманичнин* і т. п. Метроніми з суфіксом -ин потрапляють навіть у офіційні документи. Зокрема це спостерігається у позашлюбних дітей. Пор. запис у погосподарській книзі с. Лозянський. *Цар Василь Євчин* 1900 р. н.

Суфікс -ин може утворювати метроніми як від імені та прізвища матері, так і від її прізвиська, у тому числі й від її

прізвиська за чоловіком (напр.: *Павлі́ха – Павлі́шин, Ковалі́ха – Ковалі́шин, Йови́кán’а – Йови́кáнин, Барну́л’а – Барну́лин* і т. п.). Відандронімним метронімам із суфіксом *-ин* (*-ишин*) цікаве пояснення з точки зору звичаєвого права дає В. Охрімович [Охрим 304–305]. Дехто утворення типу *Олексі́шин* схильний пов’язувати аж із матриархатом [БалНов 15].

У патронімів та пропатронімів цей суфікс функціонує тільки на Рахівщині (*Сі́дора – Сі́дорин – Розто́ка Рх*) і частково на Міжгірщині (пор. *Му́шка – Му́шчин, Олэ́кса – Олэ́ксин* і т. п.). У інших районах до всіх чоловічих назв додається тільки суфікс *-ів* (*-їв, -ув*): *Мушкі́в, Олэ́ксів, Небэ́сникув...* Зате у прикарпатських, як і в більшості говорів української мови [Охрим 305; Залесь 144], він регулярно додається до чоловічих назв на *-а*. Раніше присвійноприкметникові утворення з суфіксом *-ин* із чоловічих антропонімів на *-а* були поширенішими. Доказом цього можуть бути сучасні закарпатські топоніми *Бу́шчин, Гол’áтин*, у тому числі й мікротопоніми (наприклад, *Олэ́ксин* – с. Приборжавське). Крім української, прикметникові прізвиська з суфіксом *-ин* відомі й іншим слов’нським мовам, наприклад словацькій [Buffa 313], польській [БуNazw 11].

Грамотичною особливістю генесіонімічних прізвищ на *-ин* є те, що вони зберігають прикметникове відмінювання, хоча в окремих місцевостях, наприклад на Великоберезнянщині, частина з них виступає як іменники.

Суфікси *-івс’кий, -инс’кий*. Поліморфемні суфікси *-івс’кий* та *-инс’кий* виступають у патронімічній, а ще частіше у пропатронімічній функціях. Пор. ім’я батька *Йа́куб* – а сина звать *Йакубу́с’кый* (с. Вучкове), прізвище батька *Ребрі́й* – сина його звать *Ребру́с’кый* (с. Лисиче), ім’я діда було *Пáвел*, а внука його прозивають *Павлу́с’кый* (с. Загаття). Сфера використання і територія поширення суфікса *-івс’кий* такі ж, як і у патронімічних прізвищ із суфіксом *-ів*, а сфера використання і територія поширення патронімічного суфікса *-инс’кий* збігаються з патронімічними утвореннями на *-ин*.

Крім цього суфікси *-івс’кий* та *-инс’кий* зрідка додаються також до множинних антропонімів, які вживаються для позначення якоїсь великої родини чи навіть цілого роду. Наприклад: *Маринці́ – Маринці́’ус’кый* (Яблунів), *Саркі́ – Сарку́вс’кый* (Баранинці). Такі утворення відчутно підкреслюють належність найменованого не одній якійсь людині, а якомусь більшому колективу. Цей спосіб називання досить давній (див. розділ ”Прізвища”). Правдоподібно, він пов’язаний із специфікою давньої великої української родини, закладеної на патріархальній основі. Детальніше про це є у І. Франка [ФранПр 206–207; ФранУв 147]; див. ще [Мицюк 126–130].

Творення прізвиськ за допомогою прикметникових суфіксів не є специфічним антропонімічним словотвором, а є немовби живим граматичним засобом вираження присвійності чи приналежності взагалі. Творення назв за допомогою цих засобів своєю актуальністю та регулярністю більше нагадує парадигматичну словозміну, ніж словотвір. Утворення з прикметниковими, зокрема присвійноприкметниковими, суфіксами є найпростішим і найактуальнішим способом означення людини за її родинними зв'язками і тому вже з найдавніших часів відоме майже всім слов'нським мовам.

4. Іменникові суфікси. Нами виявлено 23 іменникові суфікси, які вживаються для творення родичівських прізвиськ чоловіків у наш час на Закарпатті. Звичайно, сполучуваністю з твірними основами, продуктивністю, територією побутування, походженням, емоційним забарвленням вони відрізняються один від одного.

Спільною рисою цих суфіксів є поліфункціональність кожного з них, що зумовлено їх походженням. Справа в тому, що серед 23 генесіонімічних чоловічих суфіксів майже немає такого, який із самого початку свого існування функціонував би тільки в ролі спеціалізованого антропонімного форманта. Одні з них з походження є демінутивними чи гіпокористичними (напр., *-ук, -ик, -ок, -ко, -ка, -ец', -ц'о, -чо, -ич, -ус', -чат*), а інші – атрибутивними (*-ак, -ан, -ун, -аш, -ош, -ач, -ар', -ур, -ей, -ой*). Винятком є хіба що суфікси *-ович, -ич* та *инец'*, у яких родичівська функція розвинулася на базі первісного значення присвійності чи приналежності [ГумНар 9]. Решта названих тут суфіксів по суті й понині утворює на Закарпатті не лише родичівські прізвиська, а й апелятиви. Колишня апелятивна семантика цих суфіксів дає себе в знаки і в сучасних родичівських прізвиськах. Вираження спорідненості іменниковими суфіксами істотно відрізняється від вираження її попередніми засобами. Так, наприклад, прикметникові суфікси, виражаючи приналежність, немовби відповідають на питання "Чий це хлопець?", "Чий це чоловік?" і т. п. Так само виражає її й форма родового відмінка.

Іменниковими суфіксами родинні зв'язки виражаються дещо по-іншому. Одні з суфіксів (демінутивні з походження) підкреслюють, що найменовувана особа є меншою, молодшою за ту, яку названо передсуфіксальною частиною, що найменовуваний є ближчим чи дальшим її нащадком. Наприклад: батько *Качур* – син *Качурик*; мати *Полан'ка*, син – *Поланчик*. Інші ж (атрибутивні з походження) ще далі стоять від чистих генесіонімів. Вони лише вказують на те, що найменовуваний чимось схожий на особу, названу передсуфіксальною частиною, що він має якесь відношення до неї. Пор. гінеконім *Йулчэй* "чоловік, що має за дружину якусь

Юльчу” (Кос. Поляна) та апелював *голові* ”людина, що має велику голову”. Відсутність чіткої (вузької) спеціалізації у засобах вираження родинних зв’язків веде до того, що один і той же генесіонімічний суфікс може вживатися в кількох розрядах родичівських прізвищ.

Другою такою спільною рисою всіх іменникових суфіксальних родичівських прізвищ є обмежена продуктивність їх творення. Якщо прикметникові утворення можливі і реальні майже від усіх антропонімів, то іменникові ні. Навіть при наявності 10 чи 20 генесіонімічних суфіксів у селі від багатьох антропонімів чоловічі родичівські іменникові прізвища не утворюються. А якщо утворюються, то для одної особи тільки одне. Наприклад, якщо *Грабового* сина прозивають *Грабик*, то тільки *Грабик*, а не *Грабак*, *Грабйук*, *Грабец*, *Грабун*, *Грабко*, *Грабош*, *Грабан* чи ще якимось там інакше, хоч усі ці назви теоретично можливі, а деякі навіть реальні, правда, для різних осіб. Невипадково у різних селах від одного і того ж антропоніма побутують патроніми різної структури. Наприклад: від *Грин* – *Грин’ак* і *Гринич*, від *Гавріло* – *Гаврил’ак*, *Гаврілко* і *Гаврил’ц’о*, від *Гриц* – *Гриц’ко* і *Гриц’ук*, від *Іван* – *Іваник* і *Іванко*, від *Ил’ко* – *Ил’чик* і *Ил’кун*, від *Микұла* – *Микұлан* і *Микұл’ук* та ін.

З метою повнішого розкриття ролі кожного суфікса оглянемо всі генесіонімічні суфікси, а при кожному з них укажемо на властиві йому актуальні функції.

Суфікс -’ук (-чук). У південно-західних районах області він виступає у вигляді фонетичного варіанта -’ух (-чух). Суфікс наголошений, а з походження демінутивний. У апелюванні і понині виконує демінутивну функцію, іноді з відтінком іронії [MikVer 253; НімЧук 200–202] та ін. Найдавніші записи з цим суфіксом – закарпатські особові назви початку XIII ст. (див. розділ ”Імена”).

У межах категорії родичівських прізвищ він належить до найактивніших іменникових чоловічих суфіксів. За його допомогою утворюються прізвища всіх розрядів, а саме:

а) Патроніми. Батька називають *Білак*, а сина – *Білачук* (Новоселиця Мж); батько *Варцаба*, син – *Варцабйук* (Кваси), батько *Галас*, син – *Галашчук* (Стеблівка), батько *Гаринец*, син – *Гаринчук* (Н. Ворота), батько *Гриб*, син – *Грибчук* (Голятин), батько *Мазур*, син – *Мазурчук* (Кальник) і т. п. (Більше прикладів, їх детальнішу характеристику наводимо вище). Як патронімічний цей суфікс побутує на території всієї української мови [РедСуч 151], на півдні Білорусії [Біры-1 39], рідше – в деяких російських говорах [НімЧук 202], а також у південно-східній Польщі [LinLub 289; ZarOdm 403–407].

б) Метроніми. Мати *Афі́я*, син – *Афічу́к* (Данилово), мати *Вас'а́н'а*, син – *Вас'а́н'у́к* (Заболотне), мати *Васи́ліна*, син – *Васили́н'у́к* (Кос. Поляна), мати *Га́ндз'а*, син – *Гандз'у́к* (В. Бичків), мати *Го́лівка*, син – *Головчу́к* (Кваси) і т. д. У ролі метронімічного у Прикарпатті фіксує його В. Охримович [Охрим 304–306].

в) Пропатроніми. Дід *Андрі́ць'о́*, внук – *Андрі́ць'у́к* (Загаття), дід *Гри́гор'*, внук – *Григор'у́к* (Велятино), дід *Ми́тро*, внук – *Митр'у́к* (Рокосово), дід *Цар'*, внук – *Цар'у́к* (Рокосово) і т. д.

г) Прометроніми. Баба *На́ст'а*, внук – *Наст'у́к* (Сокирниця), баба *Оле́на*, внук – *Олен'у́к* (Рокосово), баба *Пара́ска*, внук – *Параши́чу́к* (Стеблівка), баба *Та́ц'а*, внук – *Тац'у́к* (В. Копаня) і т. д. На поширеність прометронімів цього типу вказував уже В. Охримович [Охрим 305].

д) Гінеконіми. Дружина *Ц'у́н'а*, а чоловік за нею – *Ц'ун'у́к* (Кос. Поляна).

Таким чином, закарпатські живі прізвиська не підтверджують думки А. Степовича [Степов 7], за яким цей суфікс мав лише пропатронімічну функцію (див. ще [Німчук 203]).

Як видно з прикладів, суфікс *-у́к* (*-чук*) додається не лише до імен, а й до прізвищ та до прізвиськ. Отже, його використання не обмежене семантикою твірних основ, а залежить від її фонетичної структури. Додається до основ, що мають у останньому складі будь-який голосний, крім голосного *у*: *Роса́да* – *Росад'у́к* (Колочава), *Солоде́н'кий* – *Солоден'чу́к* (Кваси). Якщо ж у останньому складі твірної основи голосний *у*, то в цій ролі виступає, як правило, суфікс *-а́к* (*-чак*): *Ванд'у́р* – *Вангд'урча́к* (Климовиця), *Паву́к* – *Павуча́к* (Загаття), *Лу́ла* – *Лула́к* (В. Бичків), *Требу́ца* – *Требуца́к* (Туриця) і т. п. Найвища продуктивність родичівських утворень із суфіксом *-у́к* (*-чук*) на Рахівщині та Тячівщині. У західних районах його продуктивність набагато нижча.

Іноді таким прізвиськом прозивають людину лише до 15–20 років, а взагалі функціонування із суфіксами *-у́к*, *-чук* від віку носія прізвиська не залежить.

Суфікс *-а́к* (*-чак*). У гуцульських говорах виступає у вигляді *-'ек*, *-'ук*. Суфікс наголошений. З походження, правдоподібно, атрибутивний. Серед особових атрибутивних апелятивів і понині продуктивний (пор. сучасні закарпатські атрибутивні особові апелятиви *бідн'а́к*, *голодн'а́к*, *добр'а́к*, *лыса́к*, *ліва́к*, *німа́к*, *пійа́к*, *проша́к*, *сл'іна́к*, *худобн'а́к*...).

У категорії родичівських прізвиськ належить до найпродуктивніших. Утворює прізвиська всіх розрядів, окрім прометронімів.

а) Патроніми. Батько *Гавріло*, син – *Гаврил'ак* (Загаття), батько *Куз'ма*, син – *Куз'мак* (Горяни), батько *Лысьий*, син – *Лысак* (Вучкове), батько *Петрішче*, син – *Петрішчак* (Ворочево) і т. д. Найвища продуктивність прізвиськових утворень із цим суфіксом у західних, нижча – у гуцульських, а найнижча – у центральних районах області. На його побутування у Прикарпатті вказує А. Залеський [Залесь 139]. У патронімічній ролі він відомий і говорам польської мови [Szymcz 294, 302; LinLub 284]. Функціонування цих прізвиськ не залежить від віку їх носіїв.

б) Метроніми. Мати *Ган'чуша*, син – *Ган'чушак* (Горяни), мати *Заг'ул'а*, син – *Загул'ак* (Глибока), мати *Маріка*, син – *Маріч'ек* (Кваси), мати *Мар'ка*, син – *Мар'чак* (Зняцево), мати *Ц'она*, син – *Ц'онак* (Кос. Поляна) і т. д. Метронімічна функція цього суфікса в польській мові засвідчена Яном Бистроном [ByNazw 26–27]. Є вони також у словацькій мові: *Maruša* – *Marušiak* [Šujan 2].

в) Пропатроніми. Дід *Федір*, внук – *Федор'ек* (Кос. Поляна), дід *Федорінка*, внук – *Федоринчак* (Туриця) і т. д.

г) Гінеконіми. Дружина *Анн'ул'а*, а чоловік її – *Аннул'ак* (В. Бичків), дружина *Гол'ан'а*, а чоловік її – *Гол'ак* (Загаття).

Деякі утворення з цим суфіксом зберігають відтінок зневаги.

Суфікси -ик, -чик. Суфікс *-ик* та його розширений варіант *-чик* з походження суфікси демінутивні. Первісна демінутивна функція їх із часом поступилася місцем спеціальній антропонімічній функції [ГумНар 27], точніше – генесіонімічній. Правда, у ряді випадків демінутивність відчувається ще й тепер. У сучасних українських говорах Закарпаття служить для творення чоловічих родичівських прізвиськ усіх розрядів, окрім прометронімічних.

а) Патроніми. Батько *Афтанас*, син – *Афтанасик* (Стеблівка), батько *Гробар'*, син – *Гробар'чик* (Зняцево), батько *Ил'ко*, син – *Ил'чик* (Кр. Мартинка), батько *Свіда*, син – *Свідик* (Кузьмино), батько *Ухал'*, син – *Ухалик* (В. Бичків) і т. д. Отже, сучасні закарпатські дані не підтверджують думки Ю. К. Редька [РедТип 124] про те, що в українській мові суфікс *-ик* позбавлений патронімічної функції. Не підтверджують її ні матеріали інших говорів української мови [КовТип 20–21].

б) Метроніми. Мати *Гриц'ан'а*, син – *Гриц'аник* (Іршава), мати *Газдын'а*, син – *Газдыник* (Худльово), мати *Кост'ул'а*, син – *Кост'улик* (Загаття), мати *Мальованка*, син – *Мал'ованчик* (Негровець), мати *Маріка*, син – *Марічик* (Олександрівка) і т. д. Наведені приклади цілком спростовують твердження Ю. К. Редька [РедТип 123], за яким суфікс *ик* в

українській мові, мовляв, не виражає метронімічності (див. ще [Залесь 139; Smocz 349]).

в) Пропатроніми. Дід *Гаврі́ло*, внук – *Гаврі́лик* (Загаття), дід *Петро́*, внук – *Пе́трик* (Кр. Мартинка) і т. д.

г) Гінеконіми. Дружина *Петру́вка*, а чоловік за нею – *Петру́чик* (Чабанівка).

Як видно з прикладів, суфікси *ик*, *чик* додаються як до імен, так і до прізвищ та прізвиськ. Поширені вони більш-менш рівномірно на території всієї області. Крім української мови, як спеціальний генесіонімічний суфікс (найчастіше патронімічний) він властивий також мовам білоруській [Біры-1 43; Грынбл 6], словацькій [Buffa 312], чеській [ГраМлу 272], польській [Szycisz 302; LinLub 287] та деяким іншим слов'янським.

Суфікс -ок. З походження демінутивний. Функцію здрібнілості й дотепер виконує в апеллятивів. У генесіонімічній функції представлений на території всього Закарпаття, хоча сфера його використання дуже обмежена. По-перше, за його допомогою утворюються лише патроніми, а, по-друге, додається лише до антропонімів із наголошеними *-ак*, *-ук*, *-ах* та ненаголошеним *-ик*. Наприклад: батько *Гафй'ук*, син – *Гафй'учок* (Кос. Поляна), батько *Д'ак*, син – *Д'ачок* (Рокосово), батько *Дув'ак*, син – *Дувачок* (Дравці), батько *Курл'ук*, син – *Курл'учок* (Дравці), батько *Лем'ак*, син – *Лемачок* (Олешник), батько *Литв'ак*, син – *Литвачок* (Голятин), батько *Лут'ак*, син – *Лутачок* (Лікоть), батько *Мур'ник*, син – *Мурничок* (В. Розтока Ір), батько *Нов'ак*, син – *Новачок* (Баранинці), батько *Пет'ах*, син – *Петашок* (Кальник), батько *Пол'ак*, син – *Пол'ачок* (Колодне Ір), батько *Русан'ук*, син – *Русан'учок* (Н. Селищі), батько *С'ідак*, син – *С'ідачок* (В. Копаня), батько *Фед'ак*, син *Федачок* (М. Копаня) і т. д. Як патронімічний суфікс *-ок* виступає і в деяких інших говорах української мови [КовТип 21]. У західнослов'янському фонетичному варіанті *-ек* цю ж саму функцію він виконує в мовах словацькій [Buffa 312] та польській [LinLub 286].

Суфікс -ко. З походження демінутивний. Хоч і додається до антропонімів усіх класів (і імен, і прізвищ, і прізвиськ), але у розряді генесіонімів він мало продуктивний. За його допомогою утворюються лише патроніми. Наприклад: батько *Бар'ан*, син – *Баранко́* (Колочава), батько *Гаврі́ло*, син – *Гаврі́лко* (Дравці), батько *Грен'о́*, син – *Грин'ко́* (В. Лучки), батько *Гув'нак*, син – *Гувначко́* (Бобовищі), батько *Лен'о́*, син – *Лен'ко́* (Брід), батько *Гриц'*, син *Гриц'ко́* (Вучкове), батько *Штефа́н*, син – *Штефанко́* (Кальник) і т. д. У патронімічній ролі цей суфікс відомий також в Люблінщині [LinLub 288] та у словацькій мові [Buffa 312].

Суфікс -ка. З походження демінутивний. У чоловічих генесіонімічних прізвиськах представлений рідко. Утворює

лише патроніми, та й то тільки від антропонімів на *-а*. Наприклад: батько *Лу́ка*, син – *Лу́чка* (Драгово), батько *Фрі́га*, син – *Фрі́чка* (Рокосово) та ін. Патронімічну функцію виконує ще на Люблінщині [LinLub 290] та у словацькій мові [Buffa 312].

Суфікс *-ич*. Первісна функція цього давнього слов'янського суфікса була – вказувати на належність особи до певного роду [ГумНар 9]. Правда, за А. Беклунд, А. Зарембою [ZarBes 379], Д. Богданом [Богдан 263], О. М. Селищевим [Селищ 130], суфікс *ич* з походження демінутивний. Як демінутивний з походження, що далі розвинув патро- і метронімічну функцію, кваліфікують його також В. Вондрак, Т. Маретич, Ян Свобода та ін. [SvoSta 142]. На Закарпатті свою первісну функцію суфікс *-ич* зберігає дотепер. У сучасних українських говорах Закарпаття за його допомогою найчастіше утворюються метроніми, рідше – патроніми, а зрідка – навіть гінеконіми.

а) Метроніми. Мати *Гафу́н'а*, син – *Гафу́нич* (Туриця), мати *Голубка́н'а*, син – *Голубка́нич* (Стричава), мати *Иванка́н'а*, син – *Иванка́нич* (Колодне Ір), мати *Йарі́на*, син – *Йарі́нич* (В. Бичків), мати *Федора́н'а*, син – *Федора́нич* (Бобовищі), мати *Хрому́л'а*, син – *Хрому́лич* (В. Солотвино) і т. п. На живу метронімічну функцію цього суфікса в говорах Прикарпаття станом на кінець ХІХ ст. вказував ще В. Охрімович [Охрим 304] та І. Франко [ФранПр 216].

б) Патроніми. Батько *Грин'*, син – *Грі́нич* [В. Бичків], батько *Мі́тро*, син – *Мі́трич* (Туриця) та ін. Утворення цього типу по суті не відрізняються від наших офіційних імен по батькові типу *Лукич*, *Хомич*. Патронімічні утворення з суфіксом *-ич* відомі ще на Люблінщині [LinLub 288] та у східнославацьких говорах [Buffa 312].

в) Гінеконіми. Дружина *Ма́н'а* (оф. *Марія*), а за нею й чоловіка прозивають *Ма́нич* (Дубрівка Ір).

Продуктивність суфікса *-ич* обмежена тим, що додається він головним чином до антропонімів на *-а*.

Суфікси *-ович*, *-евич*. Давній двоморфемний слов'янський суфікс *-ович* та його м'який різновид *-евич* уже з моменту виникнення закріпили за собою патронімічну функцію. На Закарпатті ця функція була для них актуальною, живою ще у ХVІІ ст. Після цього нові антропоніми за допомогою цих суфіксів у народі вже не утворюються. Та останнім часом (правдоподібно, під впливом сучасних офіційних імен по батькові на *-ович*) іноді з'являються й нові утворення. Правда, на цей раз уже дещо в іншій функції. Так, наприклад, у с. Усть-Чорна в розмовній мові нами засвідчено два метроніми з цими суфіксами, а саме: *Оленович* та *Марії́евич*. Обидва носії цих прізвищ – позашлюбні хлопці. Мати першого – *Олена*, а мати другого – *Марія*. Обидва прізвиська є іронічними найменуваннями.

Суфікс -ач. З походження апелятивний. У апелятивів виконує атрибутивну та агентивну функції (пор. *бабрáч, бородáч, вол'овáч, головáч, зубáч, йазикáч, кел'ухáч, кур'áч, кострубáч, носáч, пыскáч, пелехáч, плескáч, сватáч, торомбáч...*). Серед родичівських прізвиськ Закарпаття у нашій картотечі лише один патронім та один гінеконім із цим суфіксом, а саме:

Патронім. Батько *Гол'інка*, син – *Гол'інкáч* (Ворочово).

Гінеконім. Дружина *Йёвка*, а чоловік за нею – *Йёвкáч* (В. Бичків).

Суфікс -чо. З походження гіпокористичний. Виступає тільки в патронімах, та й то дуже рідко. Батько *Шімчо* (Дравці).

Суфікси -ча(т), -анча(т), -ен'а(т). Первісна функція цих суфіксів демінутивна. Вона відчутна й дотепер як у апелятивах (пор. *д'ітінча, гор'ánча, румúnча, сирохмáнча, товтен'á, цигáнча, перечінчата...*), так і в родичівських прізвиськах [НімСуф 152–154]. Правда, відтінок здрібнілості в останніх часто переплітається з відтінком іронії чи навіть із відтінком зневаги. У граматичному відношенні утворення з цими суфіксами належать до середнього роду, але означають представників обох статей, переважно підлітків. Як при творенні апелятивів, так і при творенні родичівських прізвиськ найвищу продуктивність ці суфікси мають у західних районах області. За їх допомогою в наш час утворюються родичівські прізвиська трьох розрядів, а саме:

а) Патроніми. Батько *Стегнэй*, син – *Стегнэйча* (Кальник), батько *Сухán*, син – *Сухánча* (Підвиноградів), батько *Машкарiнец'*, син – *Сухánча* (Підвиноградів), батько *Машкарiнец'*, син – *Машкарiнча*, множина – *Машкарiнчата* (Баранинці), батько *Сéман*, син – *Сéманча* (Коритняни). На існування в українській мові таких патронімічних утворень указував ще І. Франко [ФранПр 200–208]. Продуктивними є такі патроніми також на Люблінщині [LinLub 209] та й узагалі у слов'янських мовах [Таран 8; LinPat 409–414; НімСуф 153].

б) Метроніми. Мати *Будерán'а*, малий син – *Будерán'ча* (Підвиноградів), мати *Д'акул'а*, син – *Д'акул'ча* (Сухий), мати *Йацолán'а*, син – *Йацолán'ча* (Сухий), мати *Гóмба*, сини – *Гомбан'ета* (Кос. Поляна) і т. п. Аналогічні метронімічні утворення відомі і східнословачьким говорам [Buffa 311].

в) Пропатроніми. Дід *Рак*, внук – *Рачен'á*, множина – *Рачен'ата* (Ужгород), дід *Рáцин*, внук – *Рáцинча* (Чертіж), дід *Чегiл'*, внук – *Чегiл'ча* (Кам'янське).

При бажанні виразити пестливість через такі утворення до них додають ще суфікс *-ко*. Внаслідок цього суфікс розширюється і приймає вигляд *-чатко, -анчатко, -ен'атко*. Наприклад: *Смолánча* – *Смолánчатко* (Чинадієво), *Рудóвча* – *Рудóвчатко* (Довге Поле) і т. п. Аналогічні утворення з ускладненими суфіксами відомі також на південному сході Польщі [LinLub 288].

Суфікс -еу’. Найчастіше виступає у вигляді *иц’*, а на Гуцульщині – у вигляді *-еу*. Завжди наголошений. З походження деминутивний. У апелятивів деминутивну функцію зберігає дотепер. У категорії родичівських прізвиськ малопродуктивний. Утворює лише патроніми та пропатроніми, та й то досить рідко.

а) Патроніми. Батько *Бігун*, син – *Бігунец’* (В. Бичків), батько *Корін*, син – *Корінец’* (Стричава). Цю ж функцію він виконує і в говорах Люблінщини [LinLub 290], а також у білоруській мові [Біры-1 45].

б) Пропатроніми. Дід *Корол’*, а внук його – *Королец’* (В. Бичків).

Суфікс -ц’о. З походження гіпокористичний, додається здебільшого до імен та до прізвиськ, утворює лише патроніми, та й то досить рідко. Наприклад: батько *Андрій*, син – *Андрійц’о* (Черна), батько *Гавріло*, син – *Гаврил’ц’о* (В. Бичків), батько *Мигал’*, син – *Мигал’ц’о* (В. Копаня), батько *Роман*, син – *Романц’о* (Голятин) і т. д. У патронімічній ролі засвідчує його також Б. Ліндерт [LinLub 292].

Суфікс -инец’. Основні його фонетичні варіанти *-иниц’* та *-инеу*. Суфікс ненаголошений. Утворився з поєднання суфікса присвійності *-ин* та деминутивного суфікса *-еу’*. Ареал його використання в антропонімній функції обмежений, правдоподібно, районом Карпат. На українській території уперше його відзначає В. Охримович у Прикарпатті [Охрим 305] і характеризує його як прометронімічний. Цю думку приймає також І. Франко [ФранПр 216] та Ю. К. Редько [РедСуч 126]. У сучасних українських говорах Закарпаття *-инец’* належить до продуктивних прізвиськових суфіксів. У нашому розпорядженні є десятки живих родичівських прізвиськ із цим суфіксом. З’ясування умов та мотивів їх виникнення показано, що переважна більшість таких утворень (понад 90%) є метронімічними і тільки близько 10% припадає на решту розрядів – патронімічні, пропатронімічні, прометронімічні та гінеконімічні. Отже, основне призначення цього суфікса в українських говорах Закарпаття – утворювати назви синів, а не назви внуків. Додається цей суфікс до антропонімів усіх трьох основних класів (імен, прізвищ і прізвиськ) на *-а*. Розгляньмо кілька утворень із суфіксом *-инец’* за розрядами.

а) Метроніми. Мати *Бета*, син – *Бетинец’* (М. Копаня), мати *Варвара*, син – *Варваринец’* (Іза), мати *Волошка*, син – *Волошчинец’* (Драгово), мати *Гафа*, син – *Гафинец’* (Залуж), мати *Д’идован’а*, син – *Д’идованинец’* (Колочава), мати *Йева*, син – *Йевинец’* (Зняцево), мати *Катїя*, син – *Катїйинец’* (Стройно), мати *Мар’а*, син – *Маринец’* (Колочава), мати *Миц’а*, син – *Мицинец’* (Бедевля), мати *Наст’а*, син – *Настинец’* (Станово), мати *Олена*, син – *Оленинец’* (Білкі), мати *Полан’а*, син – *Поланинец’* (Лозянський), мати *С’ідан’а*, син – *С’іданинец’* (Драгово), мати *Сливкул’а*, син –

Сливкулінець' (Кальник), мати *Тэра*, син – *Тэринец'* (Іршава), мати *Фійа*, син – *Фійинец'* (Олександрівка) і т. п.

б) Патроніми. Батько *Лука*, син – *Лучинец'* (Лисиче).

в) Пропатроніми. Дід *Тóма*, внук – *Тóминец'* (Колочава).

г) Прометроніми. Баба *Катерина*, внук її – *Катерининец'* (Колочава).

д) Гінеконіми. Дружина *Гán'а* а чоловік її – *Гánинец'* (Зубівка).

Найвищу продуктивність суфікс *-инец'* виявляє у центральних та верховинських говорах Закарпаття.

Суфікс -ус'. З походження гіпокористичний. Використовується для творення пестливих варіантів імен (*Марку́с'*, *Павлу́с'*, *Феду́с'*) та назв спорідненості чи свояцтва (*брату́с'*, *д'їду́с'*, *тату́с'*). У родичівських прізвиськах він рідкісний. У наших матеріалах він засвідчений усього один раз: батько *Петро́*, сина його прозивають *Петру́с'*, хоча ім'я останнього не *Петро* (Голятин). Як патронімічний цей суфікс відомий також на Люблінщині [LinLub 291].

Суфікс -ун. З походження апелятивний. У загальних назв на Закарпатті основна його функція – утворювати атрибутиви (пор. *бабу́н*, *бреху́н*, *вішчу́н*, *вереску́н*, *вовку́н*, *голод'у́н*, *дику́н*, *кривчу́н*, *стари́чу́н*...), хоч нерідко виступає і як спеціальний маскулінізуючий (пор. *босорка* – *босорку́н*, *лис* – *лису́н*, *мо́йма* – *мо́йму́н*...). У розряді родичівських прізвиськ він малопродуктивний, незважаючи на те, що функціонує аж у чотирьох розрядах, а саме:

а) Патроніми. Батько *Ил'ко́*, син – *Ил'ку́н* (Іванівці), батько *Йовши́ка*, син – *Йовшику́н* (Олешник), батько *Лійба*, син – *Лійбу́н* (Кальник), батько *Пили́тко́*, син – *Пили́тку́н* (Блід), батько *Савко́*, син – *Савку́н* (М. Раковець), батько *Са́рка*, син – *Сарку́н* (Баранинці), батько *Цил'ко́*, а син – *Цил'ку́н* (Довге) і т. д. У ролі патронімічного цей суфікс виступає також у говорах Люблінщини [LinLub 290].

б) Метроніми. Мати *Дрі́чка*, син – *Дрі́чку́н* (Кальник), мати *Ка́л'ка*, син – *Кал'ку́н* (Бобовищі), мати *Тэ́рка*, син – *Терку́н* (Широке) та ін.

в) Прометроніми. Баба *Ма́ришка*, внук – *Ма́ришку́н* (Колодне Ір), баба *Фи́чу́ка*, внук – *Фи́чу́ку́н* (Драгово) та ін.

г) Пропатроніми. Дід *Савко́*, внук – *Савку́н* (Колодне Ір).

д) Гінеконіми. Дружина *Ма́риша*, чоловік її – *Ма́ришу́н* (Станово), дружина *Сме́ртка*, чоловік її – *Сме́ртку́н* (Кальник), дружина *Чо́р'ка*, а чоловік її – *Чо́рку́н* (В. Бичків) та ін.

Суфікс -ан. З походження апелятивний. У місцевих загальних назвах найширше представлений серед атрибутивів (пор. *Біла́н*, *глуха́н*, *гольга́н*, *довга́н*, *ко́хан*, *мовча́н*, *стари́га́н*, *чолáн*...). У категорії родичівських прізвиськ він мало продуктивний. Тільки рідко простежується у патронімів та метронімів.

а) Патроніми. Батько *Мик'ула*, син – *Микул'ан* (Олешник), батько *Ферко́*, син – *Ферка́н* (Олешник) та ін.

б) Метроніми. Мати *До́ка*, син – *Док'ан* (В. Бичків), мати *Митри́ха*, син – *Митриши́ан* (Олешник) та ін.

Суфікс -ур. З походження апелятивний (пор. закарпатські апелятиви *бабч'ур*, *д'івч'ур*, *жаб'ур*, *кач'ур*, *куц'ур*, *мац'ур*...). У категорії родичівських прізвиськ представлений лише метронімами: мати *Ба́ба* (бо акушекою працює), а син її – *Баб'ур* (Зняцево), мати *Га́н'а*, а син її – *Ган'ур* (Підгорб).

Суфікс -ар'. З походження апелятивний (пор. апелятиви *вівча́р'*, *волоча́р'*, *звона́р'*, *корыта́р'*, *махла́р'*, *сіта́р'*, *сту́зар'*, *ра́н'д'ар'*, *фі́г'ар'*...). Серед генесіонімів подибується дуже рідко. У нашому розпорядженні всього один гінеконім із цим суфіксом: дружину звуть *М'уха*, а чоловіка прозвали за нею *М'уха́р'* (Климовиця). У цій функції суфікс *-ар'* відомий у поляків [БуNazw 27].

Суфікс -ей (-ий). Взагалі в карпатській групі говорів утворення з суфіксом *-ей (-ий)* є досить частими, особливо серед особових апелятивів атрибутивного розряду (напр., *биде́й*, *галушк'ей*, *голов'ей*, *гымбе́й*, *заболот'ей*, *козуб'ей*, *лабе́й*, *нос'ей*, *пелех'ей*, *пул'ке́й*, *пухт'ей*, *селеп'ий*, *сирот'ий*, *сл'іне́й*, *сирохм'ей*, *торомбе́й*, *хромындр'ей*, *черев'ей* і т. п.). У категорії родичівських прізвиськ функція цього суфікса дуже схожа на апелятиву, але самі прізвиська з цим суфіксом на Закарпатті не належать до частих. У нашій картотеці усього два гінеконіми з цим суфіксом: дружина *Василі́на*, а чоловіка за нею прозивають *Василіне́й* (Кос. Поляна), дружина *Й'ул'ча*, а чоловіка прозвано за нею *Й'ул'ч'ей* (Кос. Поляна).

Не виключено, що генесіонімічний суфікс *-ей* знаходиться в генетичному зв'язку з румунським патронімічним суфіксом *-ei*, описаним академіком Н. А. Константінеску [Const XXXI–XXXIII]. Цікаві здогади з приводу походження цього суфікса висловлює А. Залеський [Залесь 141]. У північнокарпатських говорах цю роль може виконувати й суфікс *-ий*, на що вказував ще В. Охріпович [Охрим 305].

Суфікс -ой. Цей суфікс нам удалося зафіксувати лише в одному метронімі: мати *Йарі́на*, а сина її звуть *Йарин'ой* (Кос. Поляна).

Суфікс -аш (-'аш). У особових апелятивів на Закарпатті цей суфікс виступає як агентивний (пор. *бубніаш*, *варт'аш*, *гусл'аш*, *їам'аш*, *коп'аш*, *кос'аш*, *цй'дулаш*...) та атрибутивний (*бочкор'аш*, *вечурк'аш*, *гертик'аш*, *орендаш*, *розбой'аш*, *розум'аш*, *чулкаш*...), а у власних особових імен – як давній гіпокористичний суфікс (пор. *Данилаш*, *Лукаш*, *Петраш*...). У зв'язку з таким станом установити походження генесіонімічного суфікса *-аш* досить важко. Та коли зважити на те спільне і на те відмінне, що є між зазначеними тут трьома типами утворень, то треба визнати, що до розряду метронімів і гінеконімів він не міг прийти ні як гіпокористичний, ні як агентивний. а

тільки як атрибутивний. У наш час на Закарпатті суфікс *-аш* представлений у таких розрядах родичівських прізвиськ:

а) Метроніми. Мати *Вєруна*, син – *Верун'аш* (Зняцево), мати *Ірїна*, а син її – *Ірин'аш* (Олешник).

б) Пропатроніми. Дід *Фідур*, а внук його – *Фидурн'аш* (Загаття).

в) Гінеконіми. Дружина *Марїя*, а чоловік – *Марїаш* (Баранинці).

Суфікс -ош. Так само, як і *-аш*, суфікс *-ош* на Закарпатті досить часто виступає в особових атрибутивних апелятивах (пор. *ансáмбл'ош*, *ка́прош*, *кь́лош*, *кі́ктош*, *клубош*, *кра́дош*, *окул'áрош*, *пара́д'ош*, *смóлош*, *ть́рош*, *та́нцош*, *фіт'кош*...). У категорії родичівських прізвиськ нами засвідчено лише один патронім із цим суфіксом: батько *Па́йда*, а старший син його – *Па́йдош* (Пацканьово).

Нижче наводимо таблицю, завданням якої є наочно показати:

а) кількість суфіксів, що служать для творення прізвиськ чоловіків за їх родинними зв'язками (перша колонка по вертикалі);

б) конкретні функції кожного з формантів (по горизонталі);

в) функціонування словотворчих формантів за розрядами (по вертикалі).

Функціонування чоловічих формантів по розрядах

Словотворчі засоби	Р о з р я д и				
	Па-тро-німи	Метро-німи	Про-пат-ро-німи	Про-ме-тро-німи	Гінеко-німи
Перенесення назви	+	+	+	+	+
Родовий відмінок	+	–	–	–	–
<i>-ів</i> (<i>-їв</i> , <i>-ув</i>)	+	–	+	–	–
<i>-ин</i> (<i>-'ін</i>)	+	+	+	+	+
<i>-івс'кий</i> , <i>инс'кий</i>	+	–	+	–	–
<i>-ук</i> , <i>-'ук</i> , <i>-чук</i>	+	+	+	+	+
<i>-ак</i> , <i>-'ак</i> , <i>-чак</i>	+	+	+	–	+
<i>-ик</i> , <i>-чик</i>	+	+	+	+	+
<i>-ок</i>	+	–	–	–	–
<i>-ко</i>	+	–	–	–	–
<i>-ка</i>	+	–	–	–	–
<i>-ца</i>	+	+	–	–	+
<i>-ович</i> , <i>-евич</i>	–	(+)	–	–	–
<i>-лч</i>	+	–	–	–	+
<i>-чо</i>	+	–	–	–	–

-ча(т), -анча(т)...	+	+	+	-	-
-ец'	+	-	+	-	-
-ц'о	+	-	-	-	-
-инец'	+	+	+	+	+
-ус'	+	-	-	-	-
-ун	+	+	+	+	+
-ан	+	+	-	-	-
-ур	-	+	-	-	-
-ар'	-	-	-	-	+
-ей	-	-	-	-	+
-ой	-	+	+	-	-
-'аш	-	+	+	-	+
-ош	+	-	-	-	-

Засоби творення жіночих прізвищ

Як і чоловічі, жіночі родичівські прізвиська на Закарпатті утворюються чотирма такими способами:

1. Пряме перенесення готової власної назви з одного родича на іншого;
2. Форма родового відмінка від назви одного з родичів;
3. Прикметникова суфіксація та
4. Іменникова суфіксація.

Розгляньмо ці чотири способи творення жіночих родичівських прізвищ по черзі, а в їх межах – конкретні засоби творення та сфери застосування кожного з них.

1. Перенесення власної назви з одного родича на іншого.

Перенесення власної назви з одної особи на іншу, як відомо, можливе також між особами неспорідненими, зокрема якщо в цих людей є щось спільне. Але між родичами воно спостерігається значно частіше. У такий спосіб виникають переважно жіночі патроніми. Наприклад, ім'я матері *Мартус'а*, а за нею і дочку її звать *Мартус'а* (Дубрівка Ір), ім'я матері *Фіц'ка* (оф. *Гафія*), а за нею й дочку кличуть *Фіц'ка* (Вучкове). Значно рідше на дочку переноситься назва баби. Та якщо це й буває, то, як правило, з баби на матір, а з матері на внучку. Якщо на жінку переноситься чоловікове прикметникове найменування, то граматичний рід цього прізвиська міняється на жіночий.

2. Форма родового відмінка. Форма родового відмінка від назви якогось родича в ролі самостійного найменування на Закарпатті серед однослівних жіночих прізвищ майже зовсім відсутня. Але цей спосіб вираження належності до певної родини широко представлений у багатослівних найменуваннях.

Наприклад: *Мáр'ка Мáр'і Полáниної, Мáр'ка Олénки Мішкової, Мáр'ка Їанкá Їóт'ового* (Туриця). Детальніше про такий спосіб вираження родинної належності у розділі "Антропонімні словосполучення".

3. Прикметникова суфіксація. У творенні жіночих найменувань за спорідненістю та свояцтвом у наш час на Закарпатті беруть участь ті ж самі прикметникові суфікси, що й у творенні чоловічих, а саме: *-ова(-ева), -ина(-'іна), -івс'ка, -инс'ка*. Розгляньмо їх по черзі.

Суфікс -ова(-ева). Суфікс *-ова* на Закарпатті територіально не обмежений. М'який його варіант *-ева* побутує головним чином лише на Гуцульщині. Додається суфікс *-ова* до всіх типів чоловічих особових назв незалежно від їх структури. Наприклад: *Брехл'ій – Брехл'ійéва* (Рахів), *Банк – Бáнкова* (Бедевля), *Нúсер – Нúсерова* (Н. Селищі), *Керечún – Керечунóва* (Ганьковиця), *Кúхта – Кúхтова* (Середне), *Галáй – Галайóва* (Рипинний), *Грéцки – Грéцкійова* (Доманинці) і т. п. За його допомогою утворюються жіночі родичівські прізвиська таких розрядів:

а) Патроніми. Батько *Ковáч*, а дочка – *Ковачéва* (Луг Рх), батько *Катерин'úk*, дочка – *Катерин'укóва* (Розтоки Рх), батько *Безрúчко*, дочка – *Безрúчкова* (Скотарський), батько *Кúриц'а*, дочка – *Кúриц'ова* (Лікіцари), батько *Сегéда*, дочка – *Сегéдова* (В. Березний) і т. п.

б) Пропатроніми. Дід *Лéца*, внучка – *Лéцова* (Рокосово).

в) Андроніми. Чоловік *Попадíч*, дружина – *Попадичéва* (Розсішка), чоловік *Бокотéй*, дружина – *Бокотейóва* (Золотарьово), чоловік *Свал'авín*, дружина – *Свал'авинóва* (Горбок), чоловік *Фучкó*, дружина – *Фучкóва* (Мішкаревиця), чоловік *Свідá*, дружина – *Свідова* (Лінці), чоловік *Савкул'ák*, дружина – *Савкул'акóва* (Люта) і т. п.

Характерною особливістю жіночих родичівських прізвиськ із суфіксом *-ова(-ева)* є те, що майже на всій території області, за винятком південно-західних її районів, вони можуть виступати як субстантивовані. У стилістичному відношенні прізвиська з суфіксом *-ова (-ева)* є нейтральними, але в самотніх селах центральних та східних районів Закарпаття вони сприймаються як щось вище, культурніше. Ця риса якоюсь чиною свідчить про відносно пізню появу їх як субстантивованих на Закарпатті (див. вище).

Крім української, такі жіночі утворення є в усіх слов'янських мовах, а у словацькій, чеській, польській та лужицьких вони піднесені до рангу офіційних прізвиськ (див. Лукін 128; LinLub 376)].

Суфікс -ина (-'іна). Порівняно з *-ова* присвійноприкметниковий суфікс *-ина* на Закарпатті вживається набагато

рідше. По-перше, на всій території області він додається тільки до жіночих назв (*А́нна, Га́н'а, Ма́р'а...*), а, по-друге, утворює майже без винятку тільки метроніми, дуже рідко – прометроніми. Наприклад: мати *Волошкі́н'а*, дочка її – *Волошкі́нина* (Ворочово), мати *Пара́ска*, дочка – *Пара́шчина* (Білин), баба *Кату́ша*, внучка – *Кату́шина* (Білки) і т. п.

До чоловічих назв на *-а* суфікс *-ина* може додаватися тільки на Рахівщині та частково у верховинських говорах. Лише там за його допомогою утворюються патроніми. Наприклад: батько *Нико́ла*, дочка – *Нико́лина* (Лазінщина), батько *Драшкáба*, дочка – *Драшкáбина* (Богдан). Значно рідше за його допомогою утворюються там пропатроніми: дід *Славі́та*, внучка – *Славі́тина* (Терново).

Метронімічні прізвиська з суфіксом *-ина* відомі й іншим говорам української мови [Охрим 304].

Суфікси *-івс'ка*, *-инс'ка*. Про умови функціонування кожного з цих двох суфіксів родичівських прізвищ (див. вище).

4. Іменникова суфіксація. У творенні жіночих родичівських прізвищ на Закарпатті бере участь 11 різних іменникових суфіксів, а саме: *-ка*, *-иха*, *-ан'а*, *-ул'а*, *-'енка*, *-ча(т)*, *-овка*, *-ын'а*, *-инка*, *-'а*, *-иц'а*. Серед них є суфікси моносемантичні, полісемантичні, ба навіть омонімічні. Частина цих суфіксів ми описали вже давніше [ЧужіПр 46–50].

Найбагатшим розрядом на суфікси серед усіх розрядів жіночих прізвищ є, звичайно, патроніми та андроніми (див. далі). Решта розрядів родичівських прізвищ своїх оригінальних суфіксів майже не знає, а користується суфіксами, "позиченими" у патронімів та андронімів. Розгляньмо всі ці суфікси по черзі в порядку спадної їх продуктивності і подивімся на особливості функціонування кожного з них.

Суфікс *-ка*. У сучасних українських говорах Закарпаття суфікс *-ка* характеризує три розряди жіночих родичівських прізвищ: найчастіше андроніми, рідше – патроніми, а зрідка навіть – метроніми.

а) Андроніми. Серед усіх іменникових андронімічних суфіксів, яких на Закарпатті дев'ять, а *-ка* належить до найактивніших. Він додається до прізвищ та прізвищ різної структури, але найчастіше до тих, що закінчуються одним приголосним або *-і*. Наприклад: чоловік *Дан'у́к*, дружина – *Дан'у́чка* (Богдан-Лу́ги), чоловік *Чобі́й*, дружина – *Чобі́йка* (Дулово), чоловік *Йура́ш*, дружина – *Йура́шка* (В. Студенний), чоловік *Мел́ник*, дружина – *Мел́ничка* (Імстичово), чоловік *Волонті́р'*, дружина – *Волонті́рка* (Мідяниця), чоловік *Граб*, дружина – *Гра́бка* (Ракошино), чоловік *Глуха́нич*, дружина – *Глуха́ничка* (Вовкові), чоловік *Зайа́ц'*, дружина – *Зайа́чка* (Мирча), чоловік *Вату́н'а*, дружина – *Вату́нка* (Кобиляри), чоловік

Силáд'і, дружина – *Силáд'ї́йка* (Запереділля), чоловік *Пáлфі*, дружина – *Пáлфіка* (Королево) і т. д. Іноді твірна основа при цьому зазнає певних змін. Наприклад, чоловік *Порохна́вець*, а дружина – *Порохн'áчка* (Поляна).

Ареал функціонування андронімів із суфіксом *ка* на Закарпатті не обмежений. Відомі вони й далеко за межами Закарпаття. У нас є записи їх із Львівщини (*Кўз'минка*, *Різа́чка*), Іванофранківщини (*Гоцан'ўчка*, *Прокопїўчка*), Волині (*Гóличка*, *Долин'ўчка*), західного Полісся (*З'ін'кєвичка*, *Йармол'ўчка*), відомі вони і в інших районах Правобережжя (див. [КовТип 19]). Відомостей із південно-східного наріччя у нас немає, хоч відомо, що у XVI–XVII сторіччях такі утворення й там побутували. Порівняймо *Байрачка*, *Худолїйка* [СухПро 27]. Немає в нас фактів із сучасних говорів російської та білоруської мов. Крім української, андроніми з суфіксом *-ка* охоплюють ще територію словацької [Buffa 309], чеської [Корець 65], польської [Szober 121–122; KamNaz 130–132] та лужицьких [КовДуж 104] мов. Наявний він і в усіх південнослов'янських мовах [ZarPol 109–119].

Перші андроніми з суфіксом *-ка* на Закарпатті фіксується досить пізно – у XVII–XVIII сторіччях: *Анну Бенчачку*, *Анну Капральку*, *Анну Горнячку*, *Елизавета Костовичка*, кума *Марія Поповичка*, *Анна Антоличка*, *Анна Гоноска* [ГаЗем 65, 75, 78], *Федя Шведка* [ПаПо-1 171], *Полагія Рогачка* [ПаПо-2 28] та ін. На території Буковини вони засвідчені вже у XV ст. [Ярош 282]. Треба думати, що андронімічна функція цього суфікса розвинулася на базі його фемінізуючого значення, яке він мав, правдоподібно, вже у праслов'янській мові.

б) Патроніми. Умови творення жіночих патронімів із суфіксом *-ка* ті ж самі, що й умови творення андронімів із цим же суфіксом: додається суфікс до прізвищ та прізвиськ із кінцевим приголосним та кінцевим *-і*. Наприклад: батько *Годбванець*, дочка – *Годбванка* (Тишів), батько *Халахán*, дочка – *Халахánка* (В. Березний), батько *Шéрегi*, дочка – *Шéрегiка* (Завидово) і т. п. Однак ареал побутування цього суфікса в патронімічній ролі на Закарпатті обмежений. Якщо в західних та центральних районах області він є основним засобом творення жіночих патронімів (наприклад, у с. Невицьке *Поповичкою* можна назвати і дружину *Поповича* і його дочку), то у східних районах йому чинить конкуренцію прикметниковий суфікс *-ова*. Наприклад, у селі Калини *Жида́чка* – це тільки дружина *Жидака́*, але не його дочка; дочку *Жидака́* там називають *Жидако́ва*. *Жида́чка* у значенні "дочка *Жидака́*" для калинчан є явищем зовсім новим, яке лише протягом останніх років проникає сюди з заходу. У с. Майдан *Вагéричка* – це обов'язково дружина *Вагéрича*, але ні в якому разі не його дочка. Дочку його прозивають *Вагéричова*.

Використання суфікса *-ка* для творення жіночих патронімів не є явищем суто закарпатським, воно властиве й іншим західним областям України [Охрим 306], говорам Люблінщини [LinLub 370], сусіднім говорам словацької мови, є воно і в південнослов'янських мовах [ZarPol 112]. На Закарпатті він починає фіксуватися з XVII ст. Порівняймо два записи в одному документі: "гварила *Чирка*" та "*Чирова* дівка" [ЛелПам 222]. Патронімічна функція цього суфікса розвинулася на базі фемінізуючої.

в) Метроніми. Найменування дочки за назвою її матері цей суфікс на Закарпатті утворює досить рідко, хоч може додаватися не лише до прізвиськ, але й до імен. Наприклад: мати *Біла́н'а*, дочка – *Біла́н'ка*, мати *Фі́ц'а*, дочка – *Фі́ц'ка* (Вучкове), мати *Стегура́н'а*, дочка – *Стегура́н'ка* (Свалява), мати *Вас'ку́л'а*, дочка – *Вас'ку́л'ка* (Дравці). У метронімів цього типу ще відчутним є відтінок здрібнілості, а це означає, що метронімічна функція суфікса *-ка* розвинулася не на базі фемінізуючої (як андронімічна чи патронімічна), а є результатом еволюції демінутивного форманта *-ка*.

г) Гіоніми. Творення найменування матері від назви її сина явище рідкісне. Із трьох наявних у нашій картотеці гіонімів суфікс *-ка* має лише один: *Шлеха́нка*. Так прозвали великобичківці жінку, яка з дефектом вимовляла ім'я свого сина *Ште́фана* (оф. *Степан*): замість *Ште́фан* вимовляла *Шлеха́н*.

Перші записи, в яких відбито генонімічний суфікс *-ка*, на Закарпатті фіксуються у другій половині XVI ст.: *Kundrat Rabaczin* – 1570, с. Свалява [UetC 53–12]. Однак більш переконливі приклади походять лише з XVII ст.: *Nesturtsin Giurko* – 1607, с. Суха [UetC 104–8], *Lazurtsin Jeczko* – XVII ст., с. Сухий, *Romantsin Szkosztyi* – с. Дубринич, *Szolantsin Ivan, Lukatsin Petro* – с. Кострино [UetC 53–12] та деякі інші.

Суфікс *-иха*. Основною функцією цього суфікса на Закарпатті, як і в інших місцевостях України, є андронімічна. Але крім того, що він служить для творення назв дружин за найменуваннями їх чоловіків, за його допомогою утворюються також жіночі патроніми, а зрідка навіть гіоніми, гамброніми та адельфоніми.

а) Андроніми. При творенні андронімів суфікс *-иха* найчастіше додається до прізвищ та прізвиськ на *-а*: *Бе́ца* – *Беці́ха* (Скотарське), *Сла́ва* – *Славі́ха* (Золотарьово), *По́йда* – *Пойди́ха* (Ставне), на *-о* *Кустр'о́* – *Кустри́ха* (Грушово), *Ці́нкало* – *Ці́нкали́ха* (Стеблівка), *Кача́йло* – *Кача́йли́ха* (Н. Ворота), рідше – до антропонімів на приголосний чи на групу приголосних: *Кут* – *Коти́ха* (Вільхівці), *Че́чур* – *Че́чури́ха* (Довге), *Гри́бін'* – *Гребені́ха* (Кострино), *Ла́банц* – *Лабанці́ха* (Лікіцари), *Черемі́с'кий* – *Черемі́шчи́ха* (Кваси), *Пудла́тий* – *Пудла́ти́ха* (В. Бичків) і т. п. У східних районах та в частині верховинських він додається не лише до прізвищ і прізвиськ чоловіків, але навіть до їх імен: *Васі́л'* –

Василіха (Біловарці), *Йур* – *Йуриха* (Терново), *Курило* – *Куриліха* (Ясіння), *Мат'їу* – *Мат'їйіха* (Іза), *Рóман* – *Романіха* (Солочин), *Пáвел* – *Павліха* (Медведжий) і т. п. (на карті ці ареали показано горизонтальними штрихами).

Здебільшого андронімічні прізвиська з суфіксом *-иха* сприймаються як стилістично нейтральні і жодного приниження чи образи не виражають. Лише в західній частині ареалу цього суфікса, де його "повноваження" вже закінчуються (див. карту), ці утворення сприймаються як архаїчні і стилістично дещо нижчі. Наприклад, у с. Кр. Мартинка *Мад'аріха* – це згрубіла назва (нейтральною є *Мад'арка*). На півдні Хустщини та Тячівщини такими прізвиськами здебільшого називають лише жінок літнього віку, а в окремих селах цих районів – лише дружин померлих чоловіків, тобто вдів. Подібні процеси у функціонуванні цього андронімічного суфікса фіксують також дослідники східних говорів польської [ZarŽon 331] та східних говорів словацької [Štolc 75–76] мов. Отже, архаїзація і повний занепад цього суфікса почався з західної окраїни українського мовного ареалу.

В наші дні андронімічний словотворчий тип із суфіксом *-иха* відомий ще майже на всій території Закарпаття, крім південно-західної його частини, тобто крім Ужгородщини, Мукачівщини, значною мірою Перечинщини та південної Свалявщини (див. карту). З названих районів його витіснив словотворчий тип із суфіксом *-їа*, меншою мірою – *-ан'а*.

Крім Закарпаття, ізоглоса словотворчого типу з суфіксом *-иха* охоплює територію всіх трьох східнослов'янських мов [Курс 354; Грамма 235; Карск 37]. До цього великого ареалу прилягають також говори східної Польщі [KamNaz 132; ZarOdm 406–407; ZarŽon 330] та сусідні нам говори словацької мови [Buffa 310; Štolc 75–76]. У глибині західнослов'янської та південнослов'янської мовних територій андроніми з суфіксом *-иха* невідомі. Отже, є підстави вважати андроніми з суфіксом *-иха* за самобутній східнослов'янський словотворчий тип. Його наявність у східних говорах польської та словацької мов, очевидно, треба кваліфікувати як українізм (див. ще [ZarŽon 330]), правдоподібно, субстратного характеру.

У місцевих пам'ятках андроніми цього типу фіксуються лише з XVII–XVIII сторіч. Так, із села Луга Рх за 1696 рік походить запис *Sophia Szimjonicha* [Bélay 173], із села Дулова за цей же рік – записи *Iljasicha, Juricha* [Bélay 138], із села Ділового за 1775 рік – запис *Клевчи́ха Катери́на* [ПаПо-3 11] та ін. Проте похідні від таких андронімів чоловічі утворення засвідчуються вже значно раніше. Порівняймо записи з Сваляви за 1570 рік: *Jac. Andrichin, Fran. Elichin* [UetC 53–14]. Пор. ще запис із села Латірки за 1648 рік *Janad Kosichin* [Maksay 542], запис із села Леурдина за 1669 рік *Петренць Грицишин*" [ПаПо-2 15] та ін. А в Коб. Поляні за 1696 рік

значиться вже навіть прізвище з суфіксом *-иха*: *Pe. Prokopicha* [Bélay 159]. У XVIII ст. антропонімних утворень із суфіксом *-иха* чи його варіантами на Закарпатті вже досить багато. Наприклад: *Петро Пенішинець*, *Лука Симишинець*, *Андрій Юрчишин*, *Василій Петришин* (див. розділ "Прізвища"). Отже, перші утворення з суфіксом *-иха* в говорах Закарпаття засвідчуються на ціле сторіччя раніше, ніж у інших місцевостях України (пор. [Бевзен 121]).

б) Патроніми. У поодиноких селах східних та північних районів Закарпаття суфікс *-иха*, крім андронімічної, служить також для найменування назв дочок за найменуванням їх батька. Наприклад: батько *Олін'*, дочка – *Олініха* (Люта), батько *Даніло*, дочка – *Даніліха* (Скотарський); батько *С'ідун*, дочка – *С'ідуніха* (Онiк), батько *Байур*, дочка – *Байуриха* (Кошельово), батько *Йаціна*, дочка – *Йацініха* (Кваси) і т. п. У цій же ролі суфікс *-иха* використовується також у говорах Люблінщини [LinLub 374; ZarŽon 331].

в) Гамброніми. У селі Онiк за зятем *Йурком Поланиним* (це його найменування за матір'ю) прозвали і його тещу: *Поланіха*.

г) Гіоніми. Син *Мануйіл* (єдине ім'я на все село), а мати його за ним – *Мануйіліха* (В. Бичків).

д) Адельфоніми. За хлопцем *Сідором* (теж єдине ім'я на село) прозвали і його недоумкувату старшу сестру, яка його няньчила, *Сідорихою* (В. Бичків).

Суфікс *-ан'а*. Серед родичівських прізвиць він представлений у чотирьох розрядах. Головна його функція андронімічна, рідше виступає при творенні патронімів і зовсім рідко – при творенні прометронімів та гіонімів.

а) Андроніми. Суфікс *-ан'а* належить до найпродуктивніших андронімічних формантів на Закарпатті. Він додається до прізвищ прізвицьк, а іноді навіть до імен чоловіків. Передусім, він додається до антропонімів на *-а*: *Цуга* – *Цуган'а* (М. Березний), *Ўста* – *Устан'а* (Березники), *Глѣба* – *Глѣбан'а* (Доробратово). Рідше приєднується до антропонімів на *-о* та на *-е*: *Фед'о* – *Фед'ан'а* (Ужок), *Сімочко* – *Симочкан'а* (Т. Ремета), *Ил'ко* – *Ил'кан'а* (Н. Ремети), *Томішче* – *Томішчан'а* (Липча). Тільки зрідка додається до антропонімів на приголосний, у тому числі й до прикметникових: *Діковец'* – *Дикувц'ан'а* (Загорб), *Станінец'* – *Станіниц'ан'а* (Іза), *Вѣприк* – *Вѣприкан'а* (Нересниця), *Забруц'кий* – *Забруц'кан'а* (Кобилляри), *Двур'кый* – *Двур'кан'а* (Кошельово) і т. п. Передсуфіксальна частина таких прізвицьк часом зазнає певних змін. Наприклад: *Грабовчак* – *Грабовчан'а* (Горяни), *Малош* – *Малошкан'а* (Ставне), *Цигун* – *Цигункан'а* (Люта), *Трошчак* – *Трошчан'а* (Новоселиця Мк) і т. п. На всій території свого функціонування суфікс *-ан'а* виступає як емоційно нейтральний. Лише в говорах східної Тячівщини, через які, власне проходить його східна ізоглоса (див. карту), андронімічні прізвицька цього типу

сприймаються як фамільярні, а зрідка навіть як такі, що мають легкий відтінок зневаги. Так, наприклад, у селі Красна на Тячівщині дружину *Пліски* всі називають *Плищчіха* (це нормально), а андронім *Плискан'а* в цьому селі сприймається вже з відтінком зневаги.

Побутує словотворчий тип андронімів із суфіксом *-ан'а* на території всього Закарпаття, за винятком гуцульських говорів. Крім Закарпаття, його знають також північнокарпатські говори, зокрема на Старосамбірщині (пор. *Грицкán'а*, *Демкán'а*, *Йацкán'а*, *Мацкán'а*, *Павелкán'а*, *Павличкán'а*, *Петрán'а*, *Ромкán'а*, *Федán'а...*), у яких цей суфікс може додаватися до антропонімів усіх трьох основних класів. Знають його і східнославацькі говори [Buffa 309], сілезькі та деякі інші південні говори польської мови [KamNaz 132; ZarŽon 344]. Компактність українсько-словацько-польського ареалу у цього андронімічного словотворчого типу, очевидно, є свідченням його спільного походження в названих трьох мовах.

Сприятливою умовою у поширенні цього антропонімічного типу могли бути атрибутивні особові назви жінок типу *бумбán'а*, *бучмán'а*, *волосán'а*, *вухán'а*, *глухán'а*, *горбán'а*, *губán'а*, *дыхтán'а*, *дыбán'а*, *довгán'а*, *дурнán'а*, *дуровán'а*, *збісовán'а*, *йазыкán'а*, *кострубán'а*, *лабán'а*, *лобán'а*, *ломпán'а*, *н'імán'а*, *носán'а*, *пыскán'а*, *пул'кán'а*, *с'ідán'а*, *сл'іпán'а*, *слутán'а*, *сухан'а*, *тудубán'а*, *ухán'а*, *фрасовán'а*, *хромán'а*, *черепán'а*, *чолán'а* і т. п. в карпатських говорах. Зазначимо, що утворення з суфіксом *-ан'а* дуже поширені також серед місцевих зоонімів, особливо серед кличок корів (*Бойтán'а*, *Лысán'а*, *Ружán'а...*), овець (*Вухán'а*, *Слызán'а*, *Чулкán'а...*), кіз (*Ріжкán'а*, *Хромán'а*, *Шапкán'а...*), свиней (*Білán'а*, *Бурán'а*, *Клапán'а...*), курей (*Ковпán'а*, *Чубán'а...*) та ін. У типологічному та функціональному відношеннях цей тип андронімів дуже нагадує відомий тип угорських андронімів із суфіксом *-né*. Пор. угорські антропоніми *Hreskóné*, *Kovácsné* від прізвищ *Hreskó*, *Kovács*.

На Закарпатті цей словотворчий тип андронімів досить давній. Перший відомий нам запис його йде з села Тростяниця за 1668 рік: *Маруша Демканя* [ПаПо-1 164]. З кінця XVII ст. походить більше аналогічних андронімів та похідних від них утворень. Так, із с. Драгово за 1693 рік походить запис *Ivan Fegyanyin* [Bélay 168], за 1696 рік із села Дулово походить запис *Bliskanyá* [Bélay 138], з кінця XVII ст. із с. Смерекова походить запис *Belejkanyi Prokub* [UetC 88–59]. У місцевих пам'ятках XVIII ст. антропонімів цього типу ще більше. Та найцікавіше в цій стратиграфії те, що відандронімічні чоловічі прізвища, твірні основи яких містять суфікс *-ан'(а)*, на Закарпатті, зокрема в комітаті Берег, фіксуються вже з кінця XVI ст. Наприклад, кенійз *Morganics* у селі Голубинне значиться вже 1597 року [LehBer 294].

б) Патроніми. Патронімічна функція у суфікса *-ан'а* є немовби факультативною, а основна його функція – утворювати андроніми. Закономірності сполучення цього суфікса з твірними основами ті ж самі, що й у андронімів. Пор. батько *Григóra*, дочка *Григорán'а* (Вонігово), батько *Шімка*, дочка – *Шимкán'а* (Буштино), батько *Квак*, дочка – *Квакán'а* (Довге), батько *Пел'інка*, дочка – *Пел'інкán'а* (В. Лучки), батько *Лешко́*, дочка – *Лешкán'а* (Чабанівка) і т. п.

Територія побутування патронімічних прізвиськ із суфіксом *-ан'а* вужча, ніж у андронімів із цим суфіксом. Так, у східній частині Тячівщини, тобто на східній окраїні ареалу цього суфікса, патроніми на *-ан'а* зовсім відсутні. У селі Грушово, наприклад, *Варгán'а*, *Гундán'а*, *Мацолán'а* і т. п. – це тільки дружина *Варгі*, *Гунди*, *Мацóли*, але ні в якому разі не його дочка. Про функціонування патронімів із суфіксом *-ан'а* за межами Закарпаття нам нічого не відомо.

в) Гіоніми. З наявних у нашій картотеці гіонімів тільки один утворено за допомогою суфікса *-ан'а*: *Бійлán'а*. Так назвали кричівці жінку за іменем її сина *Бійла*.

г) Прометроніми. З відомих нам прикладів прометронімічну функцію суфікс *-ан'а* виконує тільки у прізвиську *Мартán'а*. Так назвали клячанівці дівчину за іменем її баби *Мáрти*.

Суфікс *-ул'а*. В сучасних українських говорах Закарпаття цей суфікс представлений усього в двох розрядах родичівських прізвиськ – у андронімах, рідко – у патронімах.

а) Андроніми. Андронімічний суфікс *-ул'а* найчастіше додається до прізвиськ та прізвищ на *-а* і на *-о*: чоловік *Дрá'а*, дружина – *Драгúл'а*, (Ключарки), чоловік *Пéшта*, дружина – *Пештúл'а* (Дравці), чоловік *Ма́цо*, дружина – *Мацúл'а* (Пастілки), чоловік *Левко́*, дружина – *Левкúл'а* (Дусино), чоловік *Р'аско́*, дружина – *Р'аскúл'а* (Доробратово) і т. п. Дещо рідше він додається до антропатронімів із кінцевим приголосним, у тому числі до прикметникових. Наприклад: чоловік *Рац*, дружина – *Рацúл'а* (Мирча), чоловік *Л'áвинец'*, дружина – *Л'авинц'úл'а* (Сваліява), чоловік *Грaб*, дружина – *Грaбúл'а* (Вільшани), чоловік *Гладкíй*, дружина – *Гладкúл'а* (Чабанівка), чоловік *Сазán'с'кий*, дружина – *Сазан'с'кúл'а* (Мішкаровиця) і т. п. Побутують андроніми цього типу лише в західних районах області. Східна його межа сягає річки Боржави і приблизно збігається з ізоглосою "лел" – "ллиш" (див. карту). В інших говорах української мови, крім закарпатських, як спеціальний антропатронімічний суфікс його не відзначають, хоч. за нашими даними, він як андронімічний побутує в українських говорах Східної Словаччини, а також у районі Старого Самбора. Із Старосамбірщини в нас є такі записи: *Вас'ко́* – *Вас'кúл'а*, *Мацко́* – *Мацанкúл'а*, *Здр'ачий* – *Здр'ачúл'а*.

Найдавніші відомі нам записи закарпатських андронімів із суфіксом *-ул'а* дійшли до нас лише з XVII–XVIII сторіч. У 1696 році на Мукачівщині значаться *Иван Готкулин* та *Рошкуля* [ЛелПам 230], а в 1751 на Ужгородщині – *Марія Игнатуля Невичанська* [ГаУж-2 156]. Трохи раніше такі андроніми виступають у ролі твірних основ чоловічих прізвищ. Наприклад, запис із с. Буківцьова з 2-ої половини XVII ст. *Sinkulits Vazsil*, із Вільшанки – *Kovatskuly Michalo*, *Ivatskulin*, *Jacskulin Ivan* [UeC 88–59]; *Jaszulics Szimko*, *Budulics Ivan* з Воловеччини за 1682 рік [LehBer 246, 820]; *Коцкуличь Андрей* [ПаПо-1 170]. У наші дні цей суфікс представлений також у багатьох прізвищах, особливо у прізвищах на *-ич* та *-инец'*. Наприклад: *Вовкулич*, *Данкулич*, *Дз'амулич*, *Лешкулич*, *Цапучич*, *Данкулинец'*, *Ивануцулинец'*, *Маркулинец'*, *Панулин*, *Помішчул'а* (див. розділ "Прізвища").

б) Патроніми. Патронімічна функція у суфікса *-ул'а* є тільки факультативною. Умови функціонування цього суфікса не відрізняються від умов функціонування андронімічного суфікса *-ул'а*, але частотність його вживання дуже низька. Ось кілька прикладів: батько *Глівка*, дочка – *Гливкул'а* (Смерекова), батько *Дз'обачок*, дочка його – *Дз'обачкул'а* (Івашковиця), батько *Штефко*, дочка його – *Штефкул'а* (Дравці), батько *Черевка*, дочка його – *Черевкул'а* (Барвінкош). Так само рідко в цій функції виступає він і в деяких південних говорах польської мови [ZarŽon 332].

Таким чином, генесіонімічні жіночі утворення з суфіксом *-ул'а* не є особливістю самої тільки української мови. Вони виходять за національні кордони одної мови і охоплюють фактично територію п'ятих мов. Крім говорів української мови, такі утворення засвідчено нами в сотацьких говорах (напр., *Varga – Vargula*, *Meško – Meškula*), є вони і в інших говорах словацької мови [BlaPri 23; Štolc 77]. Відомий він і сілезьким та іншим південно-західним говорам польської мови [KamNaz 132; ZarŽon 331], а з південно-слов'янських мов словінським діалектам [ZarPol 117].

Перша спроба дати їх географію та походження на загальнослов'янському фоні належить Альфредові Зарембі [ZarUla 457–464]. Зазначимо зразу, що ареал цих утворень, принаймні східну його частину, А. Заремба значно звузив, провівши ізоглосу по лінії Кошіце–Левоча. До речі, в одній із своїх недавніх статей [ZarUwa 290–294] він дорікає деяким польським антропонімістам за те, що вони обминають його публікації на цю тему, внаслідок чого допускаються різних неточностей. Додамо, що такий закид можна адресувати й самому А. Зарембі, який не познайомився з одною нашою статтею на цю тему [Чужіпр], внаслідок чого східну межу описуваного ареалу провів на 200 кілометрів західніше, ніж вона насправді проходить.

Що ж до походження суфікса *-ул'а*, то він, напевно, спільнослов'янський [SvoKar 327]. Але первісна його функція була, мабуть, не демінутивна, як гадає В. Дорошевський [ZarUla 461–462],

а загальнофемінізуюча, як припускає А. Заремба [там же 462]. Отже, давній спільнослов'янський фемінізуючий суфікс *-ул'а* на стиках східного, західного та південного слов'янства спеціалізувався з часом на жіночих назвах спорідненості, зокрема андронімічних, рідше – патронімічних.

За таку еволюцію суфікса *-ул'а* говорять і інші утворення з цим суфіксом у південнокарпатських говорах української мови. Такими аргументами, в першу чергу, є велика кількість зоонімів, зокрема кличок корів (*Барн'ул'а, Дик'ул'а, Звізд'ул'а, Крас'ул'а, Крив'ул'а, Март'ул'а, Рыб'ул'а, Темн'ул'а, Цвіт'ул'а...*), кличок кіз (*Ват'ул'а, Сив'ул'а, Тарч'ул'а...*), кличок курей (*Греб'ул'а*) та ін. На зв'язок між назвами жінок та кличками корів стосовно давніх часів звернув увагу вже В. Ташицький [ТаPolN 28]; див. ще [Warch 328].

Міцну опору утворення з суфіксом *-ул'а* мають і в загальних назвах жіночого роду. Є вони серед фемінізованих особових назв агентно-професійних (пор. *д'ак – д'ак'ул'а, жнец' – женц'ул'а...*), серед назв атрибутивних (пор. *битанга – битанг'ул'а...*). Крім цього, суфікс *-ул'а* наявний і в жіночих особових назвах нефемінізованих (напр., *йязык'ул'а, пыск'ул'а, руженц'ул'а...*), а також у назвах неособових (*берег'ул'а, бід'ул'а, повітр'ул'а...*).

Суфікс *-'анка*. (У говорах з переходом *'а > 'е* чи *'а > 'и* цей суфікс виступає у вигляді *-'енка* чи *-'инка*). Функція у цього суфікса лише одна – андронімічна. Пор. у с. Чорна Тиса батько *Ман'івч'ук*, дружина його – *Ман'івчук'ова*. Андроніми з цим суфіксом утворюються головним чином від прізвищ та прізвиськ на *-ук* та *-ак* (*-'ек*), причому ці форманти перед антропонімним суфіксом *'анка* регулярно підлягають елізії. Наприклад: *Боклаж'ук – Боклаж'енка* (Рахів), *Ворон'ук – Ворон'анка* (Розсішка), *Головч'ук – Головч'инка* (Кваси), *Грофч'ук – Грофч'енка* (Лазівщина), *Зеленч'ук – Зеленч'енка* (Ясіння), *Качур'ек – Качур'енка* (Богдан), *Фукал'ік – Фукал'инка* (Кваси) і т. п. Зрідка такі жіночі прізвиська можуть утворюватися і від антропонімів іншої структури. Наприклад: *Б'очкор – Бочкор'енка* (Богдан-Луги), *Вор'охта – Ворохт'енка* (Ясіння), *Каб'ал' – Кабал'инка* (Кваси), *Ш'емота – Шемот'енка* (Луги), *Трошч'ило – Трошчил'енка* (Ясіння), *Шек'ер'а – Шекер'анка* (Бедевля), *Терел'а – Терел'анка* (Келечин) і т. п.

На Закарпатті цей тип андронімічних прізвиськ побутує лише на Рахівщині, східній Тячівщині та Міжгірщині (див. карту). Поза Карпатами цей суфікс відомий ще в говорах Польщі, правда, здебільшого в патронімічній ролі [ByNazw 92–94; LinLub 370]. В андронімічній функції він виступає ще в говорах Сілезії [ZarŽon 333; ZarOdm 403–407] та в румунській мові [Const XXXIV]. У типологічному відношенні андроніми з суфіксом *-'анка* (*-'енка, -'инка*) дуже близькі до апелювативних найменувань жінок за місцем їх проживання чи походження. Порівняймо закарпатські жіночі катойконіми: *березн'анка, вул'хуч'анка, йас'ін'енка, лисич'анка*.

рахівч'єнка, ремет'анка, середн'анка, хуст'анка і т. п. (див. [Чужит 251]).

Суфікс -инка. У класі прізвиськ цей суфікс виступає дуже рідко. На Закарпатті представлений усього кількома прикладами серед патронімів: батько *Ўрста*, дочка – *Ўрстинка*, батько *Роман'ук*, дочка – *Романінка* (Руське Поле). Елізія кінцевого -ук при творенні патроніма *Романинка* дозволяє ставити походження суфікса -инка у зв'язок із андронімічним суфіксом -'анка (-'єнка, -'инка).

Суфікси -ча(т), -ан'ча(т), -ен'а(т). Зазначені суфікси представлені у трьох розрядах жіночих генесіонімічних прізвиськ на Закарпатті, а саме: у патронімах, метронімах та пропатронімах. Наприклад: батько *Глòдан*, мати – *Глòданка*, а мала дочка їх – *Глòдан'ча* (Вільшани), батько *Біба*, мати – *Бібán'а*, а мала дочка – *Бібán'ча* (Запереділля), дід *Вукста*, а внучка його – *Вукстен'а* (Радванка) і т. п. Спільною рисою всіх родичівських прізвиськ із цими суфіксами є те, що вони означають осіб не тільки жіночої статі, а й підлітків та малят безвідносно до статі останніх (див. ще [НімСуф 153]). Разом із цим у багатьох із цих утворень відчутний відтінок співчуття, а то й легкої іронії. Відмінюються такі назви за зразком іменників -т-основи. Метронімічні утворення з цими суфіксами в українських говорах Жешівщини засвідчує І. І. Ковалик [КовТип 16]. Детальніше про творення жіночих прізвиськ із цими суфіксами див. "Засоби творення чоловічих прізвиськ".

Суфікс -овка. Жіночі прізвиська з суфіксом -овка на Закарпатті утворюються і від прізвищ, і від прізвиськ, і від імен різної структури, але передусім – від двоскладових особових назв. Незважаючи на те, що суфікс прізвиська аж трьох розрядів (андронімів, патронімів та пропатронімів), у сучасних українських говорах Закарпаття високою продуктивністю не відзначається.

а) Андроніми. Серед усіх розрядів жіночих родичівських прізвиськ у андронімів суфікс -овка найпродуктивніший. Наприклад: чоловік *Бен'ó*, дружина – *Бен'óвка* (Страбичово), чоловік *Газда*, дружина – *Газдóвка* (Баранинці), чоловіки *Івán*, *Мітер*, *Лен'ó*, *Піт'ó*, а дружини їх – *Іванóвка*, *Митрóвка*, *Лен'óвка*, *Піт'úвка* (Колочава), чоловік *Йанкó*, дружина – *Йанкóвка* (Т. Поляна), чоловіки *Кост'*, *Петрó*, *Фідóр*, а дружини їх – *Кост'óвка*, *Петрóвка*, *Федорóвка* (Запереділля), чоловік *Курта*, дружина – *Куртóвка* (Стричава), чоловік *Хвáста*, дружина – *Хвастóвка* (Поляна) і т. п. Суцільного ареалу цей словотворчий тип на Закарпатті не утворює. Незважаючи на більшість записів походить із західних районів області. Крім творів Закарпатті, андронімічні прізвиська з суфіксом -овка спорадично трапляються також у говорах польської мови [ZarOdm 400–407]. Прямою паралеллю до закарпатських андронімів із суфіксом -овка можуть бути також чеські та серболужицькі назви жінок, утворені від назв чоловіків (див. [Кореš 65; КовПор 106]).

б) Патроніми. Закономірності творення патронімів із суфіксом *-овка* ті ж самі, що й при творенні андронімів, однак частотність їх на Закарпатті набагато нижча. У нашій картотечі фактично лише один патронім із цим суфіксом: батько *Йанко́*, а дочка – *Йанко́вка* (Клячаново). Крім Закарпаття, патроніми з суфіксом *-овка* подибуються також у говорах Люблінщини [LinLub 371–372].

в) Пропатроніми. Приблизно на такому ж рівні частотності в говорах Закарпаття і назви внучок, утворені від назви діда за допомогою суфікса *-овка*. Пор. дід *Вас'о́*, а внучка його – *Вас'о́вка* (Дуби).

Утворення з суфіксом *-овка* на Закарпатті подибуються й серед особових апелятивів (пор. *бабо́вка*, *жиду́вка*, *жунчо́вка*, *сирото́вка*...), але вони прямого відношення до аналізованого типу прізвиць не мають. Функціонально, а, правдоподібно, і генетично закарпатські жіночі прізвиська з суфіксом *-овка* співвідносні з чоловічими генесіонімічними найменуваннями на *-овец'* (див. "Прізвища з суфіксом *-овец'* "). Формування словотворчого типу жіночих прізвиць із суфіксом *-овка* відбувалося на присвійноприкметникових основах із суфіксом *-ов(а)*. На долю суфікса *-к(а)* в цьому процесі припадала, очевидно, лише субстантивация присвійноприкметникових найменувань.

Перші письмові свідчення з цим суфіксом доносять до нас лише пам'ятки середини XVIII ст. Так, у записі з с. Тополяни за 1750 рік читаємо: *Марія Олексовка*, кума була *Єлисавета Костовка*. *Фенна Михаловка* [ГаЗем 75, 77, 78]. Немало утворень із суфіксом *-овка* відбито і в сучасних прізвищах закарпатських українців. Наприклад: *Васил'о́вка*, *Івано́вка*, *Мат'о́вка*, *Митро́вка*. *Васил'о́вчик*, *Гал'о́вчик*, *Грабо́вчик*, *Івано́вчик*, *Мадо́вчик*. *Грабовча́к*, *Сокол'івча́к*, *Федоровча́к* і т. п.

Суфікс *-ын'а* (*-ин'а*). Це один із малопродуктивних суфіксів. Його продуктивність обмежена кількома факторами. По-перше, він утворює тільки андроніми, по-друге, утворює їх майже без винятку лише від прізвищ і прізвиць, та й то не від усіх, а, по-третє, не має суцільного ареалу поширення. Найчастіше додається до антропонімів із кінцевим голосним: *Іванко́* – *Іванкын'а*, *Тр'аско́* – *Тр'аскын'а*, *Чуп* – *Чупын'а* (Запереділля), *Петро́* – *Петрын'а* (Лозянський), *Р'аска* – *Р'аскын'а*, *Сурма* – *Сурмын'а* і *Сурмиха́* (Стеблівка), *Талапко́* – *Талапкын'а* (Березово, Міжгір'я). Наявні: він і в андронімах, співзвучних з апелятивами: *Гроф* – *Грофкын'а* (Вільшанки), *Турок* – *Туркын'а* (Чумальово), *Чех* – *Чехын'а* (Широке). Принагідно зазначимо, що цей суфікс на Закарпатті утворює більше, ніж 20 особових апелятивів: *безд'іткын'а*, *барабкын'а*, *богын'а*, *бойарин'а*, *бойкын'а*, *волошкын'а*, *геройын'а*, *герцегын'а*, *господын'а*, *грекын'а*, *таздін'а*, *грофкын'а*, *жен'кын'а*, *кметын'а*, *колегын'а*, *кравчын'а*, *міністрын'а*, *монахын'а*, *мудеркын'а*.

н'імкін'а, рабін'а, сербкін'а, туркін'а, чехін'а, швабкін'а, швагрін'а, шовторін'а, шевкін'а, шахін'а... Факти використання суфікса *-ын'а* для творення андронімічних прізвиськ у інших слов'янських мовах нам невідомі.

Суфікс *-а (-'а)*. У нашій картотеці лише три приклади на андроніми з цим суфіксом: чоловік *Гайдамáх*, його дружина – *Гайдамáха* (В. Бичків), чоловік *Кошаркún*, дружина – *Кошаркún'а* (Зубівка), чоловік *Макухán*, дружина – *Макухán'а* (Горяни). Отже, тут можна говорити не про суфікс, а про суфікс-закінчення *-а (-'а)*, який утворює жіночу назву з чоловічої шляхом переведення останньої в іншу парадигму.

Суфікс *-иц'а*. З усіх жіночих генесіонімічних суфіксів суфікс *-иц'а* є найменш продуктивним. У нашому розпорядженні лише два патроніми з ним: *Вовк – Вовчиц'а*, *Птах – Пташиц'а* (В. Бичків). Значно ширше цей суфікс представлений у місцевій апелювативній лексиці, причому як у назвах особових (напр., *вішчувниц'а*, *молодиц'а*, *одданиц'а*, *старіц'а*, *чортіц'а...*), так і в неособових (напр., *буйволиц'а*, *лисїц'а*, *вовчиц'а*, *л'виц'а*, *медведиц'а*, *олениц'а*, *ослиц'а...*). Функції суфікса, як бачимо, досить близькі: в обох випадках фемінізуючі.

Даних про побутування цього суфікса в ролі патронімічній у інших говорах української мови не маємо. Є він, правда, в говорах на території Польщі [LinLub 372; ZarŽon 333], у чеській та у лужицьких мовах [КовЛуж 108; Корець 65]. Але найповніше представлений у південнослов'янських [ZarPol 110–117].

Як видно з прикладів та пояснень, багато з генесіонімічних жіночих суфіксів є полісемантичними. Так, наприклад, більшість андронімічних суфіксів заодно вживаються і в функції патронімічній. Отже, для найменування дочки за батьком здебільшого використовуються такі ж самі назви з тими ж самими суфіксами, що й андроніми: *Николíха*, *Маз'утán'а*, *Пазинц'ул'а* і т. д. – це не лише дружина *Никóли*, *Пáзинц'а*, а й його дочка. Якщо потреби спілкування вимагають диференціації, то на допомогу приходять демінутивний суфікс *-ка*. За його допомогою утворюються жіночі патроніми від андронімів: *Николíшка* – від *Николíха*, *Маз'утán'ка* від *Маз'утán'а*, *Пазинц'ул'ка* від *Пазинц'ул'а*. Другим таким суфіксом є *-ча*: *Гвоздán'ча* – від *Гвоздán'а*, *Шкрібán'ча* від *Шкрібán'а* і т. п.

З другого боку, майже кожний прізвиськотворчий засіб має ряд синонімів, звідки й своєрідні прізвиськові словотворчі дублети. На різних територіях (часом навіть на досить близьких) від одного і того ж антропоніма утворюються різні патроніми, різні метроніми, різні андроніми і т. п. Наприклад, дочку *Стеця* в одній місцевості можуть називати *Стец'óва*, в іншій – *Стéц'ка*, ще в іншій – *Стец'án'а*, *Стец'ул'а* або *Стеціха...* У с. Радванка дружину *Вуксти* називають *Вукстán'а*, а в с. Доманинці – *Вукстул'а*. Від прізвища

Мотринец на Іршавщині утворюють андронім *Мотринчіха* або *Мотринец*'ка, на Тячівщині – *Мотрин'ц'ан'а* або *Мотринец'ова*, а на Мукачівщині – *Мотринец'ул'а*, рідше – *Мотринец'ан'а*. Дружину *Данка* на Ужгородщині називають *Данкул'а*, а на Виноградівщині – *Данкан'а* і т. п. Звідси й різні прізвища, що йдуть кінець-кінцем від одного імені, але через різні андроніми: *Данканич* і *Данкулич*; *Марканинец*', *Маркулинец*' і *Марчішинец*'; *Микуланинец*' і *Микулішинец*'; *Павлішинец*' і *Павл'улинец*'; *Пан'канинец*', *Пан'кулинец*' і *Пан'чішин*; *Петрішинец*' і *Петрулинец*' (більше прикладів див. у розділі "Прізвище").

Основною причиною такого багатства прізвискотворчих засобів на Закарпатті є периферійність карпатських говорів, у ареалі яких, поряд зі своїми традиційними елементами, своєрідно співіснують також елементи, що зайшли сюди з сусідніх мов.

З метою більшої наочності та уникнення повторень замість висновків до цього розділу подаємо таблицю жіночих прізвискотворчих засобів, а після таблиці – карту з андронімічними суфіксами Закарпаття. Карту виготовлено на бланківці Й. О. Дзензелівського (див. [ДзеЛАЗ]).

Функціонування жіночих формантів по розрядах:

Словотворчі засоби	Розряди							
	Патроніми	Метроніми	Пропатроніми	Прометроніми	Андроніми	Гіоніми	Гамброніми	Адельніми
Перенесення назви	-	+	-	+	-	-	-	-
Родовий відмінок	+	-	-	-	+	-	-	-
-ова (-ева)	+	-	+	-	+	-	-	-
-ина (-'іна)	+	+	-	+	-	-	-	-
-івс'ка, -инс'ка	+	-	-	-	-	-	-	-
-ка	+	+	-	-	+	+	-	-
-иха	+	-	-	-	+	+	+	-
-ан'а	+	-	-	+	+	+	-	-
-ул'а	+	-	-	-	+	-	-	-
-'анка	-	-	-	-	+	-	-	-
-'а(т), -ча(т)	+	+	+	-	-	-	-	-
-овка	+	-	+	-	+	-	-	-
-ын'а	-	-	-	-	+	-	-	-
-инка	+	-	-	-	-	-	-	-
-а (-'а)	-	-	-	-	+	-	-	-
-иц'а	+	-	-	-	-	-	-	-

Як бачимо, прізвискотворчих засобів у кожній конкретній місцевості Закарпаття досить багато. У кожному говорі чи навіть у кожній говірці вони становлять дещо відмінну мікросистему. Вибір засобу

творення в кожному конкретному випадку залежить від кількох семантичних та структурних чинників.

По-перше, він залежить від того, яку саме генесіонімічну назву (чоловічу чи жіночу) утворюємо, оскільки арсенал словотворчих засобів чоловічих прізвицьк по говорах істотно відрізняється від арсеналу засобів прізвицьк жіночих.

По-друге, він залежить від того, якого саме родича (батька, матір, чоловіка, дружину, діда, бабу і т. д.) позначає твірна основа утворюваного прізвицька, оскільки у кожного розряду генесіонімічних прізвицьк є своя специфіка в засобах.

По-третє, якоюсь мірою він залежить і від того, до якого саме антропонімного класу належить твірна основа утворюваної назви (до імен, до прізвищ чи до прізвицьк), оскільки не всі генесіонімічні суфікси є універсальними щодо сполучувальних можливостей.

По-четверте, він залежить від структурно-фонетичних особливостей твірної основи: сполучуваність морфем при цьому не сміє розходитися з законами евфонії і взагалі з законами фонетичної дистрибуції української мови, у тому числі і з фонетичними закономірностями місцевої говірки.

Місце прізвища в антропонімній системі

В ономастичній літературі термін "прізвище" найчастіше визначають як абстрактну категорію [Симина 31–32], як спадкове найменування, що переходить із покоління на покоління; від батька чи матері до сина і дочки, від чоловіка до дружини або навпаки [Чичаг 5]. В Українській радянській енциклопедії прізвище тлумачиться як набуте при народженні або вступі до шлюбу найменування особи, що додається до її власного імені і переходить на нащадків [УРЕ XI 506].

Будучи лінгвістичним знаком другого ступеня [Трубіз 11], прізвище не узагальнює і не характеризує, а ідентифікує індивідуальний об'єкт чи групу об'єктів [Критен 24]. Отже, називаючи особу, прізвище служить лише для відрізнєння одного індивіда від інших у колективі. Ця ідентифікація іноді здійснюється за допомогою самого лише прізвища, однак значно частіше для успішної реалізації цього завдання прізвище сполучається з іменем, іменем по батькові чи навіть із прізвиською. Виконуючи спільну з одиницями решти антропонімних класів функцію, прізвище має й деякі свої специфічні особливості. Укажемо на важливіші з них.

По-перше, порівняно з іменами та прізвиськами прізвища є наймолодшим антропонімним класом. У давнину прізвищ, як відомо, не було, оскільки не було й необхідності в них: самого імені цілком вистачало для того, щоб виділити особу в межах родини чи невеликого колективу. Лише збільшення людності, з одного боку, та скорочення традиційного іменного репертуару після прийняття християнства, з другого, дали імпульс широкому використанню прізвицьк у ролі додаткових особових назв, головним призначенням яких була точніша ідентифікація особи. Серед тих давніх прізвицьк, безперечно, переважали прізвицька однопокоління.

По-друге, на відміну від імені та більшості прізвицьк прізвище є спадковим найменуванням особи: воно не вибирається найменувачем і не дається найменовуваному за якісь ознаки, а передається у спадок. Розвиток суспільно-економічних відносин вимагав не просто точної і постійної незмінної ідентифікації особи. Він потребував такого найменування, яке відображало б у собі родинну спадковість, яке вказувало б на належність найменованої особи до певного роду, на її місце в роді. Цю функцію якраз і взяли на себе прізвища як спадкові особові назви, які разом із іменем, вибираним вільно чи невільно, і понині вживаються для ідентифікації особи. Отже, як зазначає С. Роспонт [RoSl-1 200], "прізвища – це та похідна новіша формація, виникнення якої

викликали потреби суспільно-економічного життя”, але ”окремої граматичної категорії не становлять” [RoNazw 5].

Таким чином, є два суттєві критерії, завдяки яким відрізняємо наші прізвища від прізвиस्क та імен – це хронологічний та функціональний. Надійних лінгвістичних критеріїв, які на підставі формальних ознак дозволяли б виділити прізвища з-поміж прізвиस्क та імен, не існує. Можна б вказувати, що прізвища мають деякі специфічні суфікси, яких не знають прізвиська (але не всі), можна вказувати, що прізвища на відміну від прізвиस्क втратили свої первісні значення (але ж такі є й серед прізвиस्क), можна вказувати, що прізвища на відміну від прізвиस्क є найменуваннями спадковими, а не однопоколінними (однак спадкові бувають і прізвиська; див. розділ ”Прізвиська”).

Отже, основним критерієм розмежування прізвищ і прізвиस्क залишається тільки функціональний. Селяни здебільшого тільки за функцією й відрізняють прізвище від слів решти антропонімних класів, зокрема від прізвиस्क. Незважаючи на те, що термін прізвище на Закарпатті фіксується вже в найдавнішій місцевій українській грамоті, тобто у грамоті 1401 року (”Азь рабъ ѿжїи... именемъ стефанъ. по прозвищу. винць” [МикЧу 68]), загального поширення він набуває лише в наші дні, головним чином завдяки школі.¹ Селяни старшого віку й понині його майже не вживають. При бажанні довідатися про прізвисько людини вони ставлять питання ”йак с’а кліче?” чи ”йак с’а зве?”, а при бажанні дізнатися про її прізвище питають ”йак с’а піше?”.

Зауважимо, що ці запитання дуже вдало підкреслюють принципову відмінність між прізвишками та прізвищами. Адже значна кількість прізвищ на Закарпатті донедавна обслуговувала тільки писемно-ділову сферу мови, а в побуті їх могли всі й не знати: багатьох людей записували на прізвище в ділових паперах, а в селі між собою їх називали на прізвисько. Отже, частина прізвищ була по суті напівмертвими паперовими знаками і тільки. Правда, інтенсивне розширення сфери ділового жанру (школа, сільрада, колгосп, пошта, лікарня і т. д.), що згагалі характеризує побут сучасного села, привело до значного оживлення змертвілих прізвищ. Тому в наш час у селі вже мало таких людей, яких не всі їх односели знали б на прізвище, хоч у буденній мові між собою їх і понині називають на прізвисько, бо так, мовляв, зручніше.²

¹ Про час усталення терміна прізвище в українській літературній мові див. [Жовтоб 84-86].

² Спеціально на співвідношенні прізвиська та прізвища в їх історії зупиняється В. Бланар [BlaVúv].

Здебільшого за живе найменування, яке замінює собою прізвище, править слово зовсім іншого кореня. Проте бувають випадки, коли за нього править назва, похідна від офіційного прізвища цієї ж особи. Наприклад, у Баранинцях живе родина на прізвище *Грабóвс'кий*. Але в побуті ніхто з односелів цю родину так не називає. Старого *Грабовського* називали *Граб*, а його синів – *Грабиками*. У селі Кваси є родина *Волóс'ких*, але в побуті всі їх називають тільки *Волошчукáми*.

Що ж до співвідношення між прізвищем та іменем, то їх відмінності більш відчутні. Ось кілька таких диференційних ознак:

а) Кількість імен у громаді регламентована невеликим репертуаром, тоді як кількість прізвищ незмірно більша;

б) Імена вибираються і надаються людям відносно вільно; прізвища ж не вибираються, а передаються по спадковості;

в) Імена мають експресивні варіанти, тоді як прізвища, як правило, ні;

г) На ім'я людину називають головним чином у родині та у вузькому колі знайомих, тоді як на прізвище – поза родиною;

д) У поточному мовленні ім'я, як правило, передує прізвищу, а офіційний жанр віддає перевагу інверсійному порядку;

е) Від імен утворюються офіційні найменування по батькові, а від прізвищ – тільки побутові, розмовні.

Однак на практиці відмежувати прізвище від імені не завжди легко. Навряд чи кожний знає, де прізвище, а де ім'я. наприклад, у досить відомого закарпатського новеліста Луки Дем'яна чи в інших людей із подібними найменуваннями. наприклад, Калина Марина, Василь Микита і т. п.

Варіантність прізвищ

Всупереч тому, що одною з найсуттєвіших вимог до прізвища є його стабільність, чи сталість, йому, як і іншим власним назвам, властива досить розгалужена варіантність. Протиставляючи власні назви загальним, О. В. Суперанська з цього приводу слушно зауважує: "вільні від зв'язку з поняттям, закріплені за окремими суб'єктами чи об'єктами, вони можуть варіюватись і фонетично. і морфологічно, і навіть лексично в дуже широкому діапазоні. Більше того, через свою індивідуальність багато з них не можуть повторюватись у двох подібних об'єктів чи суб'єктів у абсолютно однаковому вигляді, внаслідок чого виходить, що *нормальна умова*

існування власних назв проявляється у варіюванні і неможлива без варіювання [СупУд 27].¹

Варіантність прізвищ не є особливістю самої лише української антропонімії, тим більш особливістю говорів Закарпаття. Вона властива й іншим народам та іншим мовам [БуNazw 144; ТруБИз 28], хоч ступінь її вияву у різних народів неоднаковий. Основними причинами, що породжують варіантність прізвищ українців, є родо-статеві відмінності їх носіїв, жанрові чи стилеві особливості функціонування прізвищ та територія їх побутування. У зв'язку з цими трьома факторами розрізняємо такі основні типи варіантів прізвищ: чоловічі та жіночі, офіційні та розмовні і територіальні. Розглянемо по черзі ці три групи варіантів.

Чоловічі та жіночі варіанти. Уже побіжне ознайомлення з прізвищами показує, що частина їх, зокрема прізвища-прикметники, на Закарпатті, як і в інших місцевостях України, мають не по одному, а по два різні варіанти, чи форми – варіант чоловічий і варіант жіночий. Наприклад: *Кучер'авый* і *Кучер'áva*, *Грун'ан'с'кий* і *Грун'ан'с'ка*, *Іл'ніц'кий* і *Іл'ніц'ка*, *Петрішин* і *Петрішина*, *Йацків* і *Йацкова* і т. п., хоча для присвійно-прикметникових прізвищ типу *Марусин*, *Фед'ків* у літературній мові жіночі варіанти типу *Марусина*, *Фед'кова* не є обов'язковими (див. [УМЛШ 1968 12, 79]).

Принагідно зазначимо, що в говорах родо-статеве протиставлення властиве не тільки прізвищам-прикметникам, а геть усім прізвищам. Порівняймо *Баник* і *Баничка*, *Даруда* і *Дарудиха*, *Головка* і *Голован'а*, *Грешко* і *Грешкул'а*, *Чех* і *Чехын'а*, *Олєкса* і *Олєксівка*, *Роман'ук* і *Роман'єнка* (Детальніше про це у розділі "Прізвиська"). Однак оскільки при творенні таких жіночих відповідників від прізвищ-іменників беруть участь не просто флексії, а спеціальні антропонімні словотворчі суфікси, то ці жіночі утворення розглядаємо не як жіночі варіанти прізвищ (вони ж у нас не визнаються за офіційні найменування), а лише як особливі розряди генесіонімічних прізвиськ – андронімічні та патронімічні.

Правда, в деяких місцевостях Закарпаття, зокрема в південній смузі українських говірок, не всі прізвища-прикметники мають по два родо-статеві варіанти. Аналогічно до угорських прізвищ на *-i* (-y), українські прізвища-прикметники типу *Буковс'кий*, *Гор'ініц'кий*, *Гриц'кий*, *Земл'анс'кий*, *Туриц'кий* на півдні Закарпаття часом видозмінюються у прізвища на *-скі*, *-цікі*. У такому видозміненому вигляді вони проникають іноді в офіційні документи, причому не лише в ролі прізвищ чоловіків, але й у ролі прізвищ жінок. Наприклад: *Буковскі Марія* (Підвиноградів), *Грецікі Ірина* (Доманинці), *Турецікі Марта* (Баранинці) і т. п. Правдоподібно, тут не обійшлося без впливу угорської мови, для якої родо-

¹ Детальніше про природу варіантів власних назв, про їх види і причини появи, а також про їх наукову вартість пише Ю. О. Карпенко [КарТоп].

статеве нерозрізнення прізвищ є нормою. Порівняймо для прикладу угорське чоловіче найменування *Szelecky Péter* з угорським жіночим найменуванням *Szelecky Zita*. У цій роботі чоловічий та жіночий варіанти прізвища вважаємо одним прізвищем, причому за основний варіант беремо чоловічий.

Офіційні та розмовні варіанти. За висловом А. О. Білецького, "ономастичний матеріал фіксується в усній та в письмовій традиціях. Усну традицію повинна вивчати діалектологія", а "письмову традицію має вивчати комплекс філологічних наук разом з історіологією відповідної мови [Білець 8].

При вивченні прізвищ діалектологічними методами швидко впадає в око, що звуковий склад живомовних прізвищ не завжди збігається з звуковим складом їх офіційних записів. Величезна кількість конкретних фактів щоразу примушує нас рахуватися з тим, що писане лише зрідка відповідає мовленому, що існують писемно-офіційні та уснорозмовні варіанти прізвищ. Наприклад,

вимовляють *Бльішніниц'*, *Брыжак*, *Брындзівш'*, *Бугіна*,
Грубчак, *Гьл'бич*, *Грічка*,
Дачінка, *Йаблун'с'кый*,
Кот'іш, *Кривін'ка*, *Крышніниц'*, *Кус'ка*,
Липчанка, *Лыткаш*,

Малыш, *Мід'анік*, *Мындрич*, *Мысла*, *Мыц'ка*, *Настіш'*,
Олєксик, *Орендац'кий*, *Орохович*,
Періх, *Піриц'*, *Питин'ко*, *Пындзіл'*, *Плытан*,
Рєбрыш, *Рыбар'*, *Рыбл'ан*, *Русин*, *Скыра*, *Сокул*,
Улиц'кый, *Хрыпта*, *Шіл'ка*, *Шышка*, *Шпынтак* та багато

інших,

а пишуть *Блешинець*, *Бріжак*, *Брензович*, *Бугін*,
Грабчак, *Гельбич*, *Гречка*, *Дяченко*, *Яблонський*,
Кочіш, *Кривенько*, *Крешинець*, *Кісько*, *Лепченко*, *Ледчак*,
Малеш, *Малишко*, *Мідянки*, *Мондрич*, *Місло*, *Мицько*,
Настич, *Алексик*, *Арендацький*, *Горохович*,
Перець, *Періг*, *Петенко*, *Пензел*, *Плетан*,
Ребреш, *Ребар*, *Реб'ян*, *Русін*,
Скира, *Сокол*, *Олецький*, *Хріпта*,
Шелько, *Шішка*, *Шпонтак*.

Причин, які викликали розходження між мовленим і писаним, тобто саму появу розмовних та офіційних варіантів прізвищ, – декілька. Та найголовніша з них захована у специфічній місцевій писемній традиції. Як відомо, закарпатського українця до 1918 року записували в різні офіційні документи не його рідною мовою, а мовою чужою – угорською, латинською, чеською. Але оскільки угорська мова з її латинською графікою не має достатніх засобів для точного відтворення фонетичної структури українських слів, то багато з тих записів є неприродними, штучними. Подивімся на приклади.

Фонема *ы* в цих записах передавалася аж чотирма різними способами. То її передавали буквою *i* (*Пы́шка* – *Piska*, *Моты́л* – *Motil*), то буквою *e* (*Пы́риниц* – *Perinec*), то буквою *o* (*Бобы́нич* – *Bobonics*), то буквою *a* (*Мырза́нич* – *Marzánic*). Українська фонема *и* в цих записах здебільшого передавалася через угорське *i* (*Сини́чка* – *Szinicska*), але іноді й через *e* (*Чы́чур* – *Czecsur*), а також через *é* (*Чу́лий* – *Csulé*). Флексійне *-а* трансформувалося в угорське *a* (*Жа́ба* – *Zsába*, *Сли́вка* – *Szlivka*), а в українське флексійне *-о* видозмінювалося в угорське *ó* (*Данко́* – *Dankó*, *Сайко́* – *Szajkó*). Українське *л'* передавалося то як *ly* (*Харл'ак* – *Karlyák*), то як *lj* (*Л'ах* – *Ljak*), то просто як *j* (*Смол'ак* – *Sztoják*). Українське *х* передавалося то як угорське *k* (*Хы́миниц* – *Kiminec*, *Хіра* – *Kira*), то як угорське *h* (*Хамнік* – *Hamnik*, *Хомечко* – *Homecsko*). Початкове звукосполучення *гр* спрощувалося до *r* (*Гриц'ко́* – *Rickó*, *Грабов-с'кый* – *Rabószki*, *Гр'ад'іл'* – *Radily*, *Грибóвич* – *Ribovics*, *Грабар'* – *Rabár*), початкове звукосполучення *гл* – до угорського *l* (*Гладжэ́йкурка* – *Ladzsikurka*, *Гли́вл'аз'* – *Livlysz* та ін.).

Частина з подібних офіційних варіантів з'явилася за буржуазної Чехословацької республіки (1919–1939), коли майже вся документація на Закарпатті велася чеською мовою. Порівняймо живомовні варіанти закарпатських прізвищ *Кливи́ц*, *Лити́й*, *Мы́ца*, *Пол'ак*, *С'уган* з їх чеськими офіційними відповідниками *Klevec*, *Lepej*, *Mosa*, *Polak*, *Šuhaj*.

Такі та подібні їм спотворені записи прізвищ за угорського режиму були возведені до рангу офіційних. Але поряд із ними в народі й надалі вживалися майже нічим не зачеплені українські живомовні варіанти цих прізвищ. Отже, пізня стабілізація записів прізвищ засобами української графіки (орфографії) є одною з причин, що породила розмаїту варіантність прізвищ.¹

Другою важливою причиною таких розбіжностей, що виражається у вимові та написанні прізвищ, є прагнення самих носіїв, особливо інтелігенції, усунути з прізвищ істотні локальні фонетичні особливості і наблизити цим самим ці прізвища до літературної норми. Наприклад, розмовні варіанти прізвищ *Гйáниш'*, *Гйáнич*, *Лис'*, *Плискáч*, *Попівн'ék*, *С'атын'а*, *Хіміч* і т. п. на письмі досить часто передають як *Ганич*, *Діянич*, *Лесь*, *Плескач*, *Попівняк*, *Святиня*, *Химич*, що природно, заслуговує на всіляке схвалення.

Іноді при таких змінах ідеться не стільки про справжнє елітературнення чи реетимологізацію, скільки про нове переосмислення прізвища чи про свідому його дестимологію.

¹ З окремих випадків навіть засоби кириличної графіки були недостатніми виразниками фонематичної структури закарпатських прізвищ. Порівняймо запис прізвища *Гложега* за 1729 рік у селі В. Кум'яти: "При Иоанѣ Гачега" [СтриГд]. Порівняймо ще запис прізвища *Вус'áник* із записом його у селі Чингаві за 1778 рік: "Иоан Вюсяникъ" [Мик-1 9].

Щире прагнення мовців максимально наблизити прізвище до літературного еталона, з одного боку, і нестача кваліфікованої філологічної підготовки діловодів, з другого, нерідко бувають причиною несподіваних гіперизмів. Очевидно, ніхто з лінгвістів не стане заперечувати, що закарпатські прізвища типу *Бóжан*, *Васкóвич*, *Гапáк*, *Грiчка*, *Кин'юв*, *Сенiна*, *Синетáр'*, *Турiц'кий*, *Федикович* є цілком нормативними утвореннями і що не було жодної підстави чи необхідності вводити замість них такі плоди здогадів і фантазії напівграмотних одинаків, як *Бажáн*, *Воскóвич*, *Гопáк*, *Кóнев*, *Сéнина* чи *Синiна*, *Турéцький*, *Федакóвич*.

Інша справа, коли зацікавлена особа за всяку ціну хоче позбутися прізвища, яке викликає небажану асоціацію, і в такий спосіб свідомо затемнює первісну його етимологію. У такий спосіб на Закарпаття замість традиційних живомовних прізвищ типу *Говнáк*, *Перебзд'áк*, *Серого́ла*, *Пуцаку́лич* постали такі штучні офіційні їх письмові варіанти, як *Гонак*, *Перевзяк*, *Пудсакулч*, *Сарагола*.

Можна б указати й на деякі інші особливості офіційних варіантів прізвищ, але оскільки в роботі скрізь спираємося не на спотворені офіційні записи, а на традиційні живомовні варіанти, то для нас офіційні варіанти не є суттєвими.¹ В оцінці наукової вартості офіційних та розмовних варіантів прізвищ стоїмо на тій же позиції, яку Ю. О. Карпенко відстоює стосовно варіантів топонімів. "Визнаючи закономірність окремого топонімічного варіанта, слід визнати й те, що для дослідника-топонима не зрівнянно більшу увагу, як правило, має народний, а не офіційний варіант" [КарТоп 32] і далі: "Уся сукупність топонімічних варіантів прямо або опосередковано породжується одним вихідним варіантом – переважно формою, що вживається або вживалася раніше у мові місцевого населення, тобто народним варіантом. Тому, щоб установити походження топоніма, треба передусім виявити цей вихідний варіант" [КарТоп 36].

Територіальні варіанти. Специфічною особливістю прізвища, завдяки якій воно відрізняється від деяких інших розрядів власних назв, є те, що воно належить не лише одному якомусь об'єктові, а кільком різним індивідам. Часто ці індивіди генетично споріднені і живуть поряд, у одному-двох сусідніх населених пунктах, але нерідко буває й так, що одне і те ж прізвище охоплює цілий район, цілу область, а часом і ряд областей, причому воно означає людей, між якими жодних споріднених зв'язків ніколи й не було.

¹ Про деякі інші сторони офіційних варіантів прізвищ див. ще у підрозділі "До грама- тико-правописної нормалізації прізвищ".

Побутування прізвища на широкій території, зокрема якщо ця територія діалектно сильно здиференційована, то це, як правило, веде до того, що одне і те ж прізвище на різних територіях має специфічну звукову реалізацію. Інакше кажучи, воно має свій місцевий фонетичний колорит. За словами Ю. О. Карпенка, територіальні "варіанти являють собою добре відоме у лінгвістичній географії відбиття часу у просторі" [КарТоп 34]. Звичайно, поряд із фонетичним, місцевий колорит може виражатися і в коренях, і в суфіксах, і в флексіях, але про це в інших місцях роботи (див. ще [DauDic XVIII–XX; Const XXV–XXVI]).

Територіальні варіанти прізвищ дуже і багатоманітні. Охопити їх види якоюсь одною схемою неможливо. Тому тут укажемо лише на основні їх види. Найчастіше територіальна варіантність прізвищ виражається у вокалізмі, у тому числі й у акцентуації. Дещо рідше їх диференційні засоби проявляються в системі консонантизму.

Окремий тип територіальної варіантності становлять паралелі типу *Бучела* – *Бучело*, *Дз'амка* – *Дз'амко*, *Зелénка* – *Зелénко*, *Ковбáска* – *Ковбáско*, *Ребérка* – *Ребérко*, *Черéвка* – *Черéвко*, *Шіл'ка* – *Шіл'ко*. Оскільки цей паралелізм виник не внаслідок дії фонетичних процесів, а в результаті граматичної аналогії, яка дуже активно діє в цьому напрямі на Закарпатті протягом останніх років, особливо в мові інтелігенції, то тут його не розглядаємо.

Найбільше фонетичних відмінностей є наслідком специфічної рефлексії таких голосних звуків, як *o*, *ы*, *e*, *e* та *'a*.

Рефлекси *o*:

Бировчак – *Бірувчак*, *Відмаска* – *Вудмаска*, *Грімүт* – *Грімут* – *Грімот*, *Глоджікүрка* – *Глоджікурка*, *Дворскі* – *Двурскі*, *Доброў'кий* – *Добруў'кий*, *Йакоб* – *Йакуб*, *Казібрід* – *Казібрүд* – *Казібруд*, *Кіжбей* – *Күжбей* – *Кужбей*, *Күз'ма* – *Күз'ма*, *Кіндрат* – *Кундрат*, *Кокіш* – *Кюкош*, *Котлан* – *Күтлан* – *Кутлан*, *Кукүл'ник* – *Кукол'ник*, *Күл* – *Кул*, *Кіс* – *Күс* – *Кус*; *Обіцкі* – *Обуў'кий*, *Присл'іпс'кий* – *Прислүпс'кий*, *Пудберіс'кий* – *Підберіў'кий*, *Прокүп* – *Прокон*, *Сабовчик* – *Сабувчик*, *Скічка* – *Скучка* – *Скочка*, *Сокол* – *Сокул*, *Федорка* – *Федүрка*, *Чүп* – *Чуп*, *Шкірка* – *Шкүрка* – *Шкорка* і т. п.

Рефлекси *ы*:

Вүрста – *Вүкста* – *Вүрста* – *Укста* – *Урста* – *Уста*, *Бын'чак* – *Бенчак* – *Бенчак*, *Гырич* – *Гірич* – *Гіріч*, *Гольыш* – *Голош*, *Гыбеш* – *Гобеш*, *Дырда* – *Дірда* – *Дерда*, *Довгынка* – *Довгінка*, *Жбыра* – *Жбора* – *Жбра*, *Кыкынаш* – *Кікіна*, *Кобылич* – *Кобулич*, *Кынч* – *Кинч* – *Кінч* – *Кич*, *Кірч* – *Кирч* – *Керч*, *Кодрыш* – *Кодрош*, *Ломыга* – *Ломата*, *Мондич* – *Мондич* – *Мандич*, *Мындрич* – *Мондрич* – *Мандрич*, *Морзанич* – *Мирзанич* – *Мерзанич* – *Морзанич* – *Марзанич*, *Небыла* – *Небола* – *Небела*, *Плытан* – *Плетан*, *Пынзил'* – *Пондзіл'*, *Прыбыш* –

Прибош – Прибуш, Сқыба – Скуба, Скибанич – Скубанич – Скубенич,
Стрыжак – Стружак – Стріжак, Хымич – Химич – Хіміч, Хмыра –
Хмара і т. п.

Рефлекси е:

Бабей – Бабій, Гардей – Гард'ій, Йасин'чак – Йас'ін'чак, Курій –
Курій, Нестор – Н'істор, Кмет – Кміт – Кміт', Матей – Матій –
Мат'ій, Олейник – Олійник – Ол'ійник – Ол'ійник – Олаійник,
Печкар' – Пичкар', Рендзей – Риндзій, Соловій – Соловій, Хмел –
Хміл', Шіришин' – Шіришін' і т. п.

Рефлекси е та 'а:

Глод'ан – Глод'ен, Дачук – Дичук, Зайац' – Зайиц', Йаремчук –
Йеремчук, Козур'ак – Козур'ек, Марус'ак – Марус'ік, Павл'ак –
Павл'ек, Пол'ак – Пóл'ак – Пол'ек, Пол'анчук – Пол'инчук і т. п.

Велику кількість фонетичних варіантів прізвищ дає
ненаголошений вокалізм, зокрема змішування зон артикуляції, таких
як о-у, е-и, и-і, е-а та деякі інші. Варіанти цього типу настільки
поширені, що багато з тих, які мають діалектні рефлекси, в наші дні
функціонує у ролі офіційних. Ось кілька прикладів.

о-у: Бойчук – Буйчук, Болдан'ук – Булдан'ук, Бомбак – Бумбак,
Бордун – Бурдун, Буркош – Буркуш, Гордан – Гурдан, Гошчук – Гушчук.
Гол'анич – Гул'анич, Добей – Дубей, Додурч – Дудурч, Кóндор – Кóндур.
Макош – Макуш, Олашин – Улашин, Прибош – Прибуш, Росул – Русул.
Слосарчук – Сл'усарчук, Софіл'анич – Суфіл'анич, Фол'овка – Фул'овка.
Ходанич – Худанич, Чобан – Чубан, Чолей – Чулей, Чолак –
Чулак, Шопл'ак – Шупл'ак і т. ін.

е-и: Бисага – Бесага, Бичук – Бечук, Величко – Вілічка.
Гевкан – Гивкан, Грин'о – Грен'о, Гелемар' – Гилімар', Кенес –
Кенійс, Керечун – Киричун, Кеселічка – Кисилічка, Кешел'а –
Кишил'а, Кричко – Кречко, Кричков'ський – Кречков'кий.
Кучер'авий – Кучир'авий – Кучір'авий, Лепірда – Липірда.
Леснічка – Лиснічко, Лишак – Лешак, Лишанич – Лешанич, Лел'ітко
– Лил'ітка, Леківич – Ликович, Нечестак – Нечистак, Пелгович –
Пилгович, Пирожук – Перожук, Пискач – Плескач, Репл'ук –
Рипл'ук, Семак – Симак, Сен'ко – Син'ко, Сен'ович – Син'ович, Сер'уга
– Сир'уга, Смикал'ук – Смекал'ук, Терпак – Тирпак – Тірпак.
Флен'ко – Флин'ко, Цер'кувник – Цир'кунік, Чир'аник – Чер'аник
і т. п.

и-і: Бабидорич – Бабідорич, Бабиниц' – Бабінец, Бированич –
Бірованич, Биц'ко – Біцко, Бидзіл'а – Бідзіл'а, Вербишчук – Вербішчук.
Дулишкович – Дул'ішкович, Живчак – Жівчак, Игнат'ук – Ігнат'ук.
Ил'т'о – Іл'т'о, Кийак – Кійак, Кимак – Кімак, Кичак – Кічак.
Либак – Лібак, Лизак – Лізак, Мигівич – Мігівич, Нилабівич –
Н'ілабівич, Сичак – Січак, Тóрбич – Тóрбіч, Улиганиц' – Уліганец' .
Шпин'ович – Шпін'ович і т. п.

е-а: Крышеник – Крышаник, Кручениц'а – Кручаниц'а.
Меланич – Маланич, Чекан – Чакан, Чепура – Чапура...

o-a: Бамбушкар' – Бомбушкар', Волонтьор' – Валентир', Гардубий – Гордубий, Гаркавчук – Горкавчук, Зозул'ак – Зазул'ак, Каверн'ук – Коверн'ук, Контраш – Контрош, Качмар' – Кочмар', Лібавка – Лібовка, Маргітан – Маргітан, Маскал'ук – Москал'ук, Олас – Олос, Незбайла – Незбайло, Плавайко – Пловайко, Титар' – Титор, Чабан – Чобан, Чаварга – Човарга, Фаркавиц' – Форкавиц', Хабал' – Хобал' і т. п.

Аналогічні зміни проявляються іноді й під наголосом. Але в такому разі причина їх захована або в гармонії голосних, яка в різних говірках діє не зовсім однаково, або в локальних особливостях субституції. Ось кілька прикладів на такі варіанти:

u-i: Бадіда – Бадіда, Глінка – Глінка, Дівус – Дівус, Дубішка – Дубішка, Жітко – Жітко, Кічера – Кічера, Лізаниц' – Лізаниц', Мід'анка – Мід'анка, Міл'о – Міл'о, Мучічка – Мучічка, Ревіц'кий – Ревіц'кий, Русінко – Русінко, Свіда – Свіда, Сідор – Сідор, Сітар, – Сітар'...

e-u: Балета – Баліта, Лелік – Лілік, Маслэй – Маслій, Перец – Піриц', Прибуш – Прэбуш, Рэбрыш – Рібріш...

a-o: Балаж – Бóлаж, Гáзда – Гóзда, Га́йдош – Го́йдош, Мад'ар – Мод'ор, Пап – Поп, Хова́вка – Ховóвка, Ша́тник – Шо́тник, Фа́ркаш – Фо́ркаш і т. п.

o-ov: Біцко – Біцков, Бóбіта – Бóвбіта, Варахóба – Варахóвба, Гóбан – Гóвбан, Гóдан – Гóвдан, Добáк – Довбáк, Добéй – Довбéй, Кóбал' – Кóвбал', Лóпит – Лóвпит, Лóска – Лóвска, Лóза – Лóвза, Мочáн – Мовчáн, Чобáн – Човбáн і т. п.

Внаслідок дії нерегулярних змін у ділянці вокалізму, зокрема таких, як аналогія та псевдоетимологія, на Закарпатті з'явилися такі пари варіантів, як *Возістас – Васістас*, *Глоджікурка – Гладжікюрка*, *Лес' – Лис'*, *Марил'ак – Морел'ак*, *Онішинец' – Аннішинец'*, *Парада – Порада*, *Пересол'ак – Пересел'ак*, *Сен'ак – Син'ак*, *С'ідун – Сидун* і т. п.

Дуже велику кількість варіантів дає неоднакове наголошення прізвищ у різних місцевостях. Наприклад: *Бігун, Білак, Біл'ко, Боднар', Бокшай, Бр'анік, Вакар, Варга, Великий, Вінар', Гакавый, Галас, Губал', Гул'аш, Дз'амко, Дудаш, Жел'ізник, Йугас, Качур, Керекеш, Кобал', Ковач, Ковтун, Ковцун, Когут, Козел, Комар, Бозар', Коцур, Кічера, Кúрах, Кúчера, Лакатош, Л'опко, Мідал', Машкарінец', Микович, Мурга, Новак, Опаленник, Лизінец', Пан'кович – Ган'кович, Пekar', Пол'ак, Попадич, Попович, Росол'анік, Росóха, Русінко, Сабáдош, Сакáло, Сокáч, ... так, Спíвак, Стецóвич, Тóкар', Фúрман, Хúдан, Шалéник, ... кó і т. п.*

Фонетичні варіанти прізвищ, які базуються на ретинстваленні приголосних, найчастіше використовують такі диференційні ознаки:

Дзвінкість – глухість:

Блага – Бл́аха, Божко́ – Бошкó, Бородкáнич – Бороткáнич, Булэ́ца – Булédза, Вакéрич – Ватéрич, Великán – Велегáн, Гарака́л' – Гарага́л', Гладкó – Глаткó, Глívл'аз' – Глívл'ас; Дудка – Дутка, Жабкó – Жапкó, Карабчúк – Карапчúк, Кéниз – Кéнис, Кóнар' – Гóнар', Л'обкó – Л'опкó, Óлаг – Óлах, Рибкóвич – Рипкóвич, Смерéка – Смерéга, Смíкало – Змíкало, Фед'кó – Фет'кó, Фурд' – Фурт', Чернéки – Чорнiги, Шова́к – Шова́г, Шугáйда – Шухáйда і т. п.

Твердість – м'якість:

Білак – Біл'ák, Бл́аха – Бл'áха, Боднарук – Боднар'úk, Бурак – Бур'ák, Глодан – Глод'án, Гúсар – Гúсар', Глодан – Глод'án, Звiр' – Звiр, Зеленкó – Зелен'кó, Йури́о – Йури'ó, Клата – Кл'ата, Кóвбел – Кóвбил', Кóвбин – Кóвбин', Кúпец – Купиц', Кучéра – Кучér'а, Мака́р – Мака́р', Мóвнар – Мóвнар', Мóчар – Мóчар', Мару́нич – Мар'у́нич, Мудра́нинец' – Мудр'áнинец', Пётрус – Пётрус', Раикó – Р'ашкó, Русна́к – Русн'ák, Тiлна́к – Тiлн'ák, Тока́р – Токар', Федора́нич – Федор'áнич, Хыла – Хил'а, Чорна́к – Чорн'ák, Шута́к – Шут'ák, Шпра́ха – Шпр'áха, Шчур – Шчур' і т. п.

Експлозивність – фрикативність:

Бабл'úk – Бабл'úх, Бурд'úk – Бурд'úх, Гайдама́к – Гайдама́х, Гелеба́н – Гелева́н, Карл'ák – Харл'ák, Котла́н – Кофла́н, Табака́р' – Табахáр', Челлен'úk – Челлен'úх, Чукра́н – Чухра́н і т. п.

Африкативність – фрикативність:

Бардзún – Барзún, Біровча́к – Бірови'ák, Булédза – Булэ́за, Гуменча́к – Гумени'ák, Дзелен'кó – Зелен'кó, Дзiйкán – Зи́йкан, Дзвона́р' – Звона́р', Доли́нич – Доли́ниш', Кали́нча́к – Калини'ák, Кишча́к – Киш'и'ák, Корчiнскый – Кори́нск'ый, Корчн'áвый – Кори́н'áвый, Коцме́да – Косме́да, Кучн'iр – Куши́н'iр, Лушча́к – Луш'и'ák, Ма́дзар – Ма́зар, Мацка́л' – Маска́л', Пічка́р' – Піш'ка́р', Раку́шчинец' – Раку́шинец', Стецо́вич – Стасо́вич, Цофілка́нич – Софілка́нич, Цуфілка́нич – Суфілка́нич, Чир'áник – Ш'ир'áник, Шы́нгло́вич – Шы́нгло́виш', Шчэ́рба – Ш'ш'э́рба, Шчубéлка – Ш'ш'убéлка і т. п.

Шиплячість – свистячість:

Галужинец' – Голу́зинец', Дж'обáк – Дз'обáк, Жал'iзн'ák – Зал'iзн'ák, Жел'iзко – Зел'iзко, Нежгóд'а – Незгóд'а, Ожого́нич – Озого́нич, Шéриун – Сэ́риун, Штец' – Стец', Шiрохман – Сирохма́н, Чiжма́р' – Чiзма́р', Чмерéка – Смерéка і т. п.

Із менш поширених типів чергування можна вказати ще на такі:

ð', т' – з', к':

Д'iйáнич – Гiйáнич, Тiд'iр – Тiг'iр, Рет'iзник – Рекiзник, Т'iводáр – Кiводáр...

ð', т' – дж, ч:

Д'iдик – Джiдик, Кóт'иш – Кóчиш...

бл', пл', вл', мл' – бй, пй, вй, мй, мн':

Бабл'ák – Бабй'ák, Лулл'ák – Лупй'ák, Шопл'ák – Шопй'ák, Глівл'ас – Глівй'ас, Деревл'ánка – Деревй'ánка, Максимй'ук – Максимн'ук, Демн'én – Демй'én, Земл'áнс'кый – Земн'áнс'кый, Семй'óн – Симн'ón, Хромл'ák – Хромн'ák...

рл, лн – лл:

Мéлник – Мéллик, Парл'át – Палл'át, Черлен'ák – Челлен'ák – Червен'ák...

дн – нн:

Бóднар' – Бóннар', Бóднарик – Бóннарик, Серéдник – Серénник, Стáдник – Стánник...

Афере́за і протеза:

Ал'ч – Йал'ч, Га́фіч – А́фіч, Горінча́й – Оринча́й, Горохо́вич – Орохо́вич, Грибо́вич – Рибо́вич, О́кал' – Во́кал', Уха́л' – Вуха́л'...

Реду́кція та епентеза:

Брехл'й'ч'ук – Брехл'й'ч'ук, Вівс'áник – В'ус'áник, Гор'ини́ч'кый – Горни́ч'кый, Ке́низ – Ке́нийз, Лоз'éк – Лойз'éк, Місар – Мийсар, Па́ук – Паву́к, При́ймич – При́мич, Розн'й'ч'ук – Розн'й'ч'ук, Сивохо́ви – Сивохо́п, Сивоу́с – Сиво́вз, Тафі́йч'ук – Тафі́ч'ук, Ха́йнас – Ха́нас, Горнич'áр' – Горич'áр' – Гош'áр' – Гон'áр'.

Дисиміляція: *До́ктор – До́ктор, Ле́нд'ел – Ле́нд'ер.*

Метатеза: *Ка́нрал' – Ка́плар'...*

Інші типи змін:

Боголо́в'ч'ий – Боголо́в'ч'ий, До́лгош – До́вгош, Мо́лнар – Мо́внар, Роско́річ – Роско́річ, Н'ам'ч'ук – Н'ім'ч'ук, Не́меш – Н'áмеш, Ку́кало – Ку́кало – Кі́кало, Сирох'áн – Сорох'áн та ін.

Крім діалектних особливостей, на вироблення територіальних варіантів прізвищ могло мати вплив і закріплення в окремих місцевостях угорських офіційних варіантів цих прізвищ. Наприклад, *Hrenyó, Timkó* : т. п.

Варіантність прізвищ не є чимось новим. Деякі з сучасних факультативних варіантів прізвищ значаться в документах уже кілька століть тому. Так, наприклад, варіант прізвищ *T'ivodár* зі зміною *t' – k* у селах Бедевля та Бекенъ значиться вже в середині XVIII ст.: *Василь К'ъводарь Мигаликъ* [ПаПо-2 14]; газда *Кивадар* [ГаУг 23]. А варіант прізвища *Боднар'* із асиміляцією *дн – нн* у селі Лавки фіксується вже 1570 року: *Fr. Bonnar* [UetC 97–29].

Таким чином, якщо вивчення сучасних розмовних варіантів дозволяє з більшою достовірністю встановити етимологію прізвища і розв'язувати питання правописної нормалізації прізвищ (див. [БуНаз 140–147]), то вивчення народних варіантів, зафіксованих у документах, служить неоціненним матеріалом для історичної діалектології і взагалі для історії мови, оскільки вони допомагають не лише локалізувати ряд мовних процесів, але й хронологізувати їх. Оскільки давні закарпатські антропоніми в цьому плані досить детально розглядає Л. Деже у праці "Очерки по истории

закарпатських говорів”, то на цьому питанні тут спеціально не зупиняємося.

Кількість прізвищ

Іноді можна почути, що прізвище від початку і до кінця є назвою індивідуалізуючою без будь-якого елемента узагальнення, що прізвищ у природі стільки, скільки індивідумів. За цим поглядом виходить, що закарпатський лісоруб *Попович*, київський космонавт *Попович* і югославський міністр – *Попович* – це не одне і те ж, а три різні прізвища. Зрозуміло, що такий погляд на речі неприйнятний. Адже за ним виходить, що й у *Поповича* батька і *Поповича* сина не одне і те ж, а два різні прізвища.

Звичайно, ми не вважаємо, що всі люди з однаковим прізвищем (наприклад, *Попович*) обов'язково є родичами. Серед них є й кровні родичі (ближчі і дальші), але є й люди з зовсім різними генеалогіями. Навіть у одному і тому ж селі не всі однопрізвищники завжди є родичами. А коли вже говорити про однопрізвищників із віддалених взаємно місцевостей, то ці особи здебільшого не є між собою кровно спорідненими. Зрозуміло, що одне і те ж прізвище могло утворитися незалежно від іншого у кількох різних географічних пунктах. Прізвища *Попович*, *Мельник*, *Іванюк* могли з'явитися в будь-якій місцевості України, де для цього були відповідні умови. Отже, такі слова як *попович*, *мельник*, *Іванюк* ставали прізвищами, мабуть, не по одному разу, а по кілька разів – то на Закарпатті, то в Галичині, то в Буковині, то на Поділлі і т. д., та й то не обов'язково лише по одному разу. Процес прізвищетворення на основі кожного з цих слів відбувався по декілька разів у різних місцевостях, де лише були апелятиви *попович*, *мельник*, ім'я *Іван* та суфікс *-ук*. Проте оскільки встановити цю кількість актів прізвищетворення у принципі неможливо, то всі співзвучні прізвища в цій роботі будемо вважати за одне прізвище. Але й це ще не все.

Виявляється, що об'єктивно визначити кількість прізвищ взагалі неможливо. На перешкоді до встановлення їх точної кількості є їх варіантність, особливо варіантність територіальна. Усе залежатиме від того, як саме поставимося до варіантності. Якщо кожний істотний живомовний діалектний варіант вважатимемо за окреме самостійне прізвище, то кількість прізвищ сучасного автохтонного українського населення на Закарпатті становитиме близько 15 000. Якщо ж несуттєві фонетичні варіанти типу *Антон'ак* – *Антон'ек*, *Ганіч* – *Ганіч*, *Дырда* – *Дірда*, *Кіс* – *Кус*, *Микович* – *Миковіч*, *Фед'ко* – *Фет'ко*, *Шчёрба* – *Шш'ёрба* не розглядати як два окремі прізвища, а об'єднуватимемо їх у так звані прізвища-типи, то кількість прізвищ українців Закарпаття буде значно меншою. Вона становитиме трохи більше, ніж 10 000 одиниць. Але підкреслюємо, що ця сума є умовною, оскільки частину **тих**

антропонімів, які ми вважаємо лише різними варіантами одного прізвища, хтось може розглядати як окремі прізвища. У нашій роботі при всіх кількісних характеристиках будемо виходити із суми 10 000 прізвищ.

Можна поставити й таке питання: 10 000 прізвищ для українців Закарпаття – багато це чи мало? У нашому розпорядженні немає точних даних про кількість прізвищ у інших областях України, але здається, що Закарпаття кількістю прізвищ не поступається навіть найбільшим областям нашої республіки. 10 000 прізвищ на 700 000 українського автохтонного населення області – це немало: Одне прізвище пересічно на 70 носіїв.¹ Звичайно, середне арифметичне тут не дуже показове. Адже є прізвища, що мають усього по одному-двох носіях (*Гун'овал, Лабану, Тр'асіхвуст, Тхур'*), по одній-двох родинях (*Г'усинка, Кот'о, Л'ал'о, Чел'єный*), по одному селу (*Грун'анс'кий, Мар'їтич, Прох'їра, Кан'овс'кий*). Але є серед них прізвища дуже популярні, що мають по кілька тисяч носіїв (*Б'абич, Г'орват, К'ов'ач, Пол'ак, Тур'аніц'а*), а такі, як *Поп'овіч, Р'усин* та деякі інші побутують трохи не в кожному закарпатському селі.

Правда, коли ці дані порівняти з даними закарпатських угорців, які на 150 000 осіб мають біля 5 000 прізвищ, з даними словаків, які на 13 000 осіб мають біля 750 прізвищ, з даними румунів, які на 19 000 осіб мають біля 400 прізвищ, з даними євреїв, які на 13 000 осіб мають біля 700 прізвищ, з даними німців, які на 8 000 осіб мають біля 500 прізвищ, з даними циган, які на 5 000 осіб мають біля 300 прізвищ і т. д.,² то можна зробити висновок, що це небагато, бо в останніх, як бачимо, одне прізвище в середньому має значно менше носіїв.

Можна поставити питання і про те, чому це так. Нам здається, що таке співвідношення не є випадковістю, що воно є промовистим фактом і для етнічної історії та для демографії краю. Низька кількість носіїв прізвища, на нашу думку, може бути пояснена двояко:

а) або носії такого прізвища в даній місцевості є відносно недавніми мешканцями, або

б) носії цього прізвища прибрали його собі шляхом заміни якогось старого прізвища, котре з якихось причин не влаштувало носіїв.

Першою причиною можна пояснити низьку частотність прізвищ серед німців (вони справді прибули на Закарпаття недавно – тільки в XVIII ст.), у словаків (вони так само поселилися на

---

¹ Проте коли зважити, що в телефонній книзі міста Копенгагена 6 000 разів повторюється прізвище *Гансен*, а на всі 30 мільйонів корейців приходится лише 250 прізвищ [НикЛич 37], то доведеться визнати, що українці Закарпаття досить багаті на прізвища.

² Дані про національний склад населення Закарпаття взято з праці В. І. Наулка [Наулко 29–31].

Закарпатті недавно – з виникненням скляних та ливарних заводів) та у євреїв (більшість їх прибула на Закарпаття з Галичини тільки у XIX ст.). Крім цього, на частотності прізвищ серед євреїв дуже сильно позначилося масове винищення їх німецькими фашистами під час Другої світової війни.

Друга причина більшою мірою стосується прізвищ угорців. Вони як у кінці XIX ст. (в період святкування міленіуму, тобто тисячоліття угорської державності), так і в XX ст. досить часто вдавалися до мадяризації своїх (та й не тільки своїх) прізвищ. Про *névmagyarosítás*, тобто про мадяризацію прізвищ, див. підрозділ "Етимологія прізвищ".

Можлива ще одна, третя, причина низької частотності прізвищ. Це природне поступове вимирання їх носіїв. Але вона як правило, зачіпає тільки окремі родини, а не всю людність краю. І тому низьку частотність прізвищ у закарпатських угорців цією причиною пояснити не можна. Набагато вагомішою причиною такого стану є мадяризація національних меншостей. За нею промовляє не тільки мала кількість носіїв прізвищ закарпатських угорців, а й велика кількість українських прізвищ серед них (детальніше про це в підрозділі "Етимологія прізвищ").

Давність прізвищ

Прізвища як спадкові ідентифікуючі назви не є одиницями суцільно лінгвістичними, а тому й установити давність їх виникнення на підставі самих лише лінгвальних критеріїв неможливо. М. Карплену наприклад, вважає, що причини виникнення прізвищ позалінгвістичні [Карплену 384], С. Роспанд зазначає, що прізвища – це вторинна новіша ономастична формація, появу якої викликали потреби суспільно-економічного життя [RoSl-I 200], а В. Бланар доводить, що виникнення спадкових родових назв (прізвищ) є результатом правновласницьких відносин [BláVýv 22].

В. Охрімович з приводу цього писав: "Кожне прозвище є ім'ям, те, щоби відрізнити одну людину від другої і в тім напрямі прозвища є доповненням і підмогою імен хрестних, котрі у різних людях бувають однакові. Прозвища отже служать для означення осіб так як і інші слова служать для означення різних річей і понять. З того боку прозвища є витвором бесіди і належать до обсягу лінгвістики, а не до права. Права не мають ніякого інтересу. Правне значіння прозвища виступає доперва тоді, коли прозвище одної людини творить ся з імені або від прозвища другої людини або коли прозвище переносить ся з одної людини на другу. Коли особа А одержує своє прозвище від особи Б, а не від іншої, то видко, що загал громадське відношення між тими двома особами якусь тіснішу звязь, якісь близькі відносини. А що права і обов'язки людей нормуються після того, як в яких відносинах, в якій звязи вони стоять між собою, то лег-

зрозуміти, бо правила, після яких прізвища переливаються з людини на людину, є впливом правних поглядів населення, витвором права” [Охрим 303].

До встановлення давності прізвищ справді можуть бути застосовані різні підходи. Найважливішими з них, безперечно, є історико-лінгвістичний та юридичний.

На підставі історико-лінгвістичних критеріїв можна встановити: а) коли сформувалися основні словотворчі типи назв, які в наш час правлять за прізвища, б) з якого часу ці назви означають найменованого за його родичем та в) з якого часу двослівне позначення особи стало загальною нормою. Питання про те, коли саме один із компонентів цього двочленного найменування державно-правові інституції узаконили в ролі обов’язкового спадкового стабільного знака, по суті, є не лінгвістичним, а юридичним.

Дослідники здебільшого не розрізняють історико-лінгвістичний та юридичний аспекти, внаслідок чого появу українських прізвищ одні датують XIV–XV (Д. Богдан, Л. Л. Гумецька), а інші – аж XVII–XVIII чи навіть XIX сторіччями (О. Д. Неділько, Ю. К. Редько, І. Д. Сухомлин). На закарпатському матеріалі давності прізвищ торкалися І. Ачаді, Л. Балог-Бейірі, В. Бийлаї, І. Кнієжа, Т. Легоцький, М. М. Лелекач, З. Г. Ніколаєнко, І. А. Панькевич, І. Сабо, Я. Стрипський. Усі вони спираються на факти пам’яток, але у кінцевих висновках розходяться настільки, що появу прізвищ на Закарпатті розтягують аж на п’ять сторіч. Одні датують її XIV сторіччям, інші – XV, ще інші – XVI–XVII, а дехто – аж XVIII чи навіть початком XIX. Причин цих істотних розходжень декілька. Та найголовніша з них у тому, що під виразом ”поява прізвищ” різні дослідники розуміють різні речі. Одні з них під цим виразом розуміють час виникнення тих структурних типів слів, які нині виконують функцію прізвищ, другі під ним розуміють час переходу від однойменності до двойменності, а треті розуміють час виходу державно-правових інституцій, за яких колишні двопоколінні назви було стабілізовано в ролі спадкових незмінних знаків. Ми вважаємо, що кожний із цих аспектів треба розглядати окремо. Тільки так можна дати однозначну відповідь на кожне з перерахованих тут питань. Спочатку зупинімося на лінгвістичному аспекті.

Прізвища українського населення Закарпатті як слова є дуже різноманітними щодо давності. Одні з них, наприклад *Бáбич*, *Бíба*, *Бáбу*, *Бáбу́к*, *Бóгдан*, *Бóгуш*, *Бúда*, *Бук*, *Вовкáн*, *Год’ó*, *Гóл’ча*, *Дан*, *Дáн*, *Дáнч*, *Дáнч*, *Лéва*, *Лóла*, *Мараді́к*, *Морóз*, *Прóдан*, *Сідúн*, *Стан*, *Тáта*, *Угрúн*, *Хóма*, *Черна*, *Шуба*, *Тінта* і т. п. фіксуються вже в давніших південнокарпатських пам’ятках (XIII ст.). Інші зустрічаються в XIV, XV, XVI та дальших століттях, а іноді зустрічаються й такі, що виникли лише в XIX чи навіть у XX столітті

(див. далі).¹ Більшість сучасних прізвищ закарпатців представлена вже в місцевих пам'ятках XVI–XVII ст., причому в ті часи вони вже побутують здебільшого саме в тих же селах чи поблизу тих поселень, що й нині. А це, як нам здається, один із вагомих факторів, який підтверджує не лише їх давність, але й те, що вони вже з тих пір є спадковими назвами.

Та вирішальне значення при лінгвістичному розв'язанні питання про давність прізвищ має, очевидно, не давність кожного окремого прізвища (хоч така постановка питання теж варта уваги),² а давність їх словотворчих типів, особливо генесіонімічних, оскільки саме морфологічні утворення належать до найчисленніших (вони становлять понад 40%) та й фактично вони є найдавнішими виразниками спадковості. Але давність різних словотворчих типів антропонімів на Закарпатті неоднакова. Одні з них (утворення з суфіксами *-ич*, *-ович*, *-'ук*, *-'ат* та ін.) наявні вже у XIII ст., інші формуються в XIV, XV, XVI, а поодинокі (наприклад, утворення з генесіонімічними суфіксами *-ей*, *-овец'*, *-івс'кий*, *-инс'кий*) – лише в кінці XVI чи на початку XVII ст. Але й так можна сказати, що під кінець XVI ст. на Закарпатті сформовані вже основні словотворчі типи сучасних прізвищ. Тому час формування закарпатських прізвищ як слів не можна датувати XVII–XVIII, тим більш XIX сторіччями, як це роблять деякі дослідники, оскільки цей процес відбувся значно раніше. До речі, дослідження Л. Л. Гумецької [ГумНар 12, 26] показують, що Галичина так само знає прізвища в сучасному розумінні уже в XIV–XV ст. У молдавських грамотах XV ст. прізвища також були спадковими [Богдан 263].³ Формування прізвищ у сусідів-угорців датується XIII–XIV сторіччями [Uj magyar 479] або XIV–XV ст. [KnieRe 4]. Порівняно давніша фіксація деяких структурних типів антропонімів на Закарпатті свідчить, що частини з них на Закарпатті справді могла з'явитися раніше, ніж на інших українських землях. Однак це не обов'язково. Закарпатські дані не можуть розцінюватися як факти абсолютної стратиграфії, оскільки ще не вивчено належно історії становлення словотворчих типів антропонімів у інших говорах.

Багато дослідників при визначенні давності прізвищ виходять не із структурних особливостей цих знаків, а з того, коли саме двослівне найменування особи приходить на зміну однослівній системі називання. Усталення двослівних найменувань вважають початком прізвищ. Здавалося б, що така ознака повинна б привести

¹ Прізвище *Тенгерічаник*, наприклад, не могло з'явитися раніше, ніж апелятив *тенгеріц'а*, тобто кукурудза, на Закарпатті.

² Див., наприклад, статтю М. М. Лелекача "Зейканґ", в якій розглядається генеалогія одної великої родини. В. Бийлаї услід за К. Моллаї вважає, що лінгвістичне дослідження прізвищ може дати задовільні результати лише в тому разі, коли воно провадитиметься у зв'язку з історією родин [Bélay 116].

³ Пор. *Костя Андроникович*, він же *Андрониковъ*, він же *Андроникъ*.

всіх дослідників до однакових висновків. Але цього немає. В. Бийлаї, наприклад, який зібрав і впорядкував величезний антропонімний матеріал із давнього Марамороша, доходить висновку, що період оформлення (*kialakulás*) прізвищ у східних районах Закарпаття – це XV–XVI сторіччя [Bélay 79]. Він доводить, що в XV ст. всі марамороські немеші мають назви, які відповідають прізвищам, тоді як кріпаків з однаковими іменами біля 1500 року розрізняють ще за іменами їх батьків. За його словами, друге ім'я, яке утворене від назви батька, від його заняття, або від попереднього місцепроживання чи якоїсь властивості самого найменованого, хоч і не є завжди стабільним і в усіх випадках спадковим, але воно регулярно виступає в поєднанні з іменем [Bélay 117]. Приблизно такої ж думки дотримуються також І. Сабо та І. Кнієжа у монографії "Ugocsa megye" [Szabó 13] про час виникнення прізвищ на Виноградівщині.

До цього лише варто додати, що таким був стан із прізвищами не тільки в латиномовних пам'ятках XV–XVI сторіч, які досліджували В. Бийлаї, І. Сабо, чи І. Кнієжа, але й у місцевих українських пам'ятках того періоду. Так, наприклад, у закарпатській грамоті 1404 року, виданій Грушівському монастиреві, більшість марамороських немешів називаються не просто на ім'я, бо поряд з іменами фігурують і прізвища, переважно патронімічні: *иванчукъ голгомиръ, лешка белкович, косте драгушевичъ, косте поповъ*. А один із них має описове найменування за місцем проживання: *нанъ от сътунки* [Русан 134]. А у дарчій грамоті 1401 року, яка походить із села Королево, при двослівному найменуванні дарувальника вжито навіть термін "прозвище": "именемъ стефанъ. по прозвищу винць" [Мик-Чу 68]. Термін "прозвище" часто фігурує і в місцевих пам'ятках наступних сторіч. Наприклад, у покрайньому записі 1556 року на книзі, купленій із Стрия, читаємо: "раба Бжїя Демяна ис прозвища Фрялевича" [Яворск 198]. У записі 1714 року із Мостринської Розтоки читаємо: "їереїи Стефан на прозвище белчанин" [ПаПо-2 26]. У покрайньому записі із села Ладомірово, що на Східній Словаччині, за 1734 рік читаємо: "Петро Крайник' на прозвище Ваганчик" [СтриГд 65]. У записі 1745 року з села Гукливе читаємо: "Шефанъ прозвиском Мучичка" [Яворск 211]. У записі XVIII ст. із села Лінці читаємо: "раб божий Феодор на прозвище вачъ" [ПаПо-1 168]. У записі XVIII ст. із с. Руський Бистрий читаємо: "Стефан... на прозвище Керекъ" [ПаПо-2 32].

Термін "прізвище" (точніше – "прузвище") наявний і в першій друкованій пам'ятці південнокарпатських говорів – в Урбарі, що вийшла друком 1773 року, тобто майже за 15 років до декрету імператора Йосифа II про стабілізацію прізвищ. Перша графа урбаріальної таблиці так і оформлена: "Імя тай прозвище" [УрПред 307]. На нашу думку, отакі факти є також вагомими при встановленні давності прізвищ на Закарпатті.

У західних та центральних районах прізвища формуються ще раніше. У заможної шляхти, маєтних городян та багатих купців, які мали широкі фінансово-економічні інтереси, двослівні найменування фіксуються вже у XIII ст. Наприклад, суддя із села Береги за 1214 рік записаний *iudice Mescu comite de Beregu* [RegVar], свідок із Тросника за 1220 рік *Vztras frater Tubul de villa Hongum* [RegVar 224], власник із села Боржави за 1254 рік *Nigro Iwano* [Györf 354], а службовець із Ужгорода за 1284 рік – *Feliciano filii Feliciani* [Nagy-1 30].

Ще більше таких і подібних двослівних найменувань у представників соціальної верхівки XIV ст. Ось кілька прикладів: присяжний немеш із м. Ужгород за 1363 рік *Ladislauum filium Vanchuk* [Nagy-1 331], немеш із села Комарівці за 1368 рік *Joannem filium Ladislai de Kamaroch* [Nagy-1 331], ужгородський жупан за 1362 рік *magistri Pauli filii Lachk comitis de Hung* [Nagy-1], ужгородський жупан за 1388 рік *Johannes dictus Oroz de Checher* [Nagy-1 482], земплинський піджупан 1369 року *Petrus filius Mikowcha* [Nagy-1 358], немеші із Ужгород за 1370 рік *Zaz et Lucasium filios Lodomerii* [Nagy-1 366], присяжний немеш із Ужанщини за 1363 рік *Zowchuk de Nympy* [Nagy-1 331], ужгородський жупан за 1363 рік *Ladislauum dictum Vng* (там же). Пор. ще немеш *Karachun de Bylke* [Györf 533], немеші з Марамороша *Paul Magnus, Franciscus filius Nicolai, Johannes dictus Stoyan kenesus, Johannes Crich Stanislaus* [Bélay 122, 215, 170]. У XV ст. майже всі немеші і городяни Ужанщини, як і інших комітатів північної Угорщини, мають уже двослівні найменування моделі ім'я + прізвище, рідше – прізвище + ім'я.

У селян західних районів Закарпаття починають з'являтися двослівні найменування вже у XIV ст. Найпоширенішими серед них є такі три структурні типи найменувань:

а) ім'я найменовуваного + назва його за батьком: *ac Mathe filius Blasii* – 1378, Доманинці [Nagy-1 441], *famulum Ladislai filii Kopuch* – розбійник із Ужанщини за 1363 рік [Nagy-1 332], *Blasium filium Cosme* – кріпак із Коромлі [Nagy-1 441], *Nicolaus filius Tome Chapu* – 1390, із Чопа [Nagy-1 489]. У окремих випадках замість слова *filius* стоїть слов'янське слово *sin*: *sin Emericus Lachk de Mathywch* – 1415; *Lachk sin Jacobus* – 1423, с. Матівці [Nagy-2 327];

б) ім'я найменовуваного + вказівка на територіальне походження носія: *vel Ramacha de Geuch* – 1342 з с. Геївці [Nagy-1 166]. Вказівка на місцезнаходження може додаватися й до складного вже найменування: *Johannis filii Dhenk de Laaz* – В. Лази, 1362 [Nagy-1 323], *Michaelum et Johannem filios Chabak de Palata* – Межилабірщина, 1362 [Nagy-1 124];

в) ім'я найменовуваного + індивідуальне його прізвисько при слові *dictus*: *Georgium dictum Gurek* – Ужанщина, 1363 [Nagy-1 331], *Ladislau dictum Olah alio nomine Vayas* – Ужанщина, 1363 [Nagy-1 331], *Wazzyl dictus Horbach* – с. Завада, 1393 [Дэже 61], *Ladislaus filius Johannis dicti Cudulias de Cudulias* – Доманинці, 1363 [Nagy-1 330], *Andream guondam famulum Pauli dicti* – Ужанщина, 1363 [Nagy-1 332].

Перші два типи двослівних найменувань подибуються навіть у документах XIII ст., наприклад у кріпаків Ужгородського замку за 1284 рік: *Benedictus filius Doruslai*, *Dominico filio Leustachii*, *Valentino filio Myluzth*, *Simone de Wngh*, *Stephanus de Vngwar* [Nagy-1 30, 31].

У селян XV ст., як вільних, так і закріпачених, двослівні найменування вже стають масовим явищем, але однотипності ще не набули. Серед них є всі три названі вище типи. Порівняймо записи кріпаків із Ремет та Коромлі за 1437 рік *Hryz filius Ilkow*, *Iwko filius Pethych* [Nagy-2 337, 341], кріпаків із інших сіл Ужанщини за 1445 та 1449 роки *Johannes de Baranya*, *Ladislaus de Iske* [Nagy-2 368, 425], кріпаків за 1405 та 1437 роки *Michael dictum Makaria*, *dicti Francisci Thathar* [Nagy-2 47, 343] та ін. Але поряд із такими багато селян у XV ст. записано вже двослівними найменуваннями на зразок ім'я + прізвище. Ось кілька прикладів із Ужанщини: *Philippi Rwsyn* – с. Кривоштян, 1499 [Nagy-2 445], *Szocsik Jakab* – с. Мала Добронь, 1420 [LehBer 223], *Lucam Lui* – с. Тибава, 1427 [Nagy-2 252], *Stephanus Polyak et Cywre* – с. Коромля, 1437 [Nagy-2 341], *Antinius Hryn* – с. Прикопа, 1437 [Nagy-2 343] та ін.¹

Звичайно, вбачати в кожному з таких давніх найменувань прізвище не можна. Серед них є і прізвиська, призначенням яких було акцентувати не стільки на стабільності індивідуалізуючого означення, скільки на його актуальній ідентифікації, тобто такій ідентифікації, яка за даних умов була достатньою і не викликала сумнівів чи непорозумінь. Але багато з цих назв уже тоді були спадковими і правила за звичайні прізвища.

У XVI ст. як в Ужанському, так і в Березькому комітатах усі селяни мають уже двослівні найменування. В урбаріальних записах і конскрипціях середини XVI ст. із Мукачівської та Чинадіївської доміній кожний кріпак записаний на ім'я та на прізвище. Записів на саме тільки ім'я без прізвища в цих списках нема. Привертає увагу й те, що структурою ці прізвища нічим не відрізняються від прізвищ сучасного населення Закарпаття. Ось кілька прикладів: *Hawrillo Weklycz*, *Dwbowicz Ivan*, *Paul Hryczik*

¹ Деяких питань, пов'язаних із переходом від однойменності до двойменності в умовах чужомовного оточення, торкається О. Л. Петров [ПеПред 294–296].

Трислівні найменування до офіційного вжитку на Закарпатті було запроваджено аж у 1945 році.

[UetC 53–12], *Mich. Paskowyth, Nest. Penyak, Jac. Andrichyn, Laz. Zylynko, Lucas Kozup* [UetC 53–14], *Ladis. Kouachovich, Fran. Zvalawzky, Fr. Praschur* [UetC 53–15], *Joan Czernecz, Steph. Kochan, Joan Kobulka* [UetC 29–79].

У неофіційних та напівофіційних документах XVI ст., у тому числі і в тих, що писані кирилицею, картина з функціонуванням прізвищ дещо інша. Так, наприклад, у по крайніх записах із XVI ст. поряд із двослівними найменуваннями зразка ім'я + прізвище можна знайти і однослівні найменування, при яких іноді стоїть означення, орієнтоване на батька, а іноді й без будь-якого означення. Порівняймо запис із Мукачова за 1591 рік "Игнатко Попович" із записом із Мукачова за 1599 р. "Рабь Бжій малооумны Гавріиль" [Яворск 198]; або ж два записи із Ужгорода за 1556 р. на книзі, купленій у Стрию: "Смерека Костевь снь" та "рукою... раба Бжія Демиана ис прозвища Фрялевича" [Яворск 198].

Однак такі записи, тобто записи на саме тільки ім'я, аж ніяк не підривають підвалин під думкою про давність прізвищ на Закарпатті. Дослідник антропонімії (а історичної та діалектної поготів) не повинен забувати про стилістичні особливості функціонування різних типів антропонімів, не сміє випускати з уваги, що використання прізвищ та імен у різних жанрах як давніше, так і тепер має свою специфіку. У такому жанрі церковної літератури, як, наприклад, поминальник, годі й шукати прізвища. Як колись, так і в наші дні у поминальники заносяться тільки імена. Але на підставі цього не можна робити висновок, що названі в поминальнику особи не мають чи не мали прізвищ взагалі. Так само не заперечує наявності прізвища у людини той факт, якщо хтось у художньому творі, діловій записці, у пісні чи в буденній розмові назвав когось просто на ім'я чи на ім'я + по батькові.

У ряді випадків мовна ситуація не задовольняється навіть наведенням імені і прізвища разом узятих, а вимагає ще й прізвиська. Порівняймо запис 1715 року з села Золотарьова: *діакон Василій Попович*, інакш *Турчин* [ГаМар 200].

Саме тому трохи несподіваним є твердження З. Г. Ніколаєнко, згідно з яким прізвища у закарпатських селян виникають тільки у XVII ст. Ще більш незрозумілим є її припущення про те, що частина селян на Закарпатті не мала прізвищ навіть на початку XVIII ст. [НіКіст 24–25]. Головним аргументом у авторки цих тверджень (та й не тільки у неї) є те, що у пам'ятках XVI–XVIII ст. деякі особи записані не двослівним найменуванням, а тільки на ім'я. Так, однослівні означення особи у пам'ятках XVI–XVIII сторіч справді є. Кілька прикладів із них наводить і З. Г. Ніколаєнко. Можна б навести значно більше таких прикладів, причому не тільки з XVIII, ба навіть із XIX та XX сторіч, але це також не похитнуло б

аргументації. Суть у тому, повторюємо, що коли писар назвав у документі якусь особу просто на ім'я, то це ще зовсім не означає, що в тої особи не було свого прізвища взагалі. Треба зважати й на те, що це за особа, який це документ і хто був писарем. Писар міг і не знати прізвища найменовуваної особи, а ще частіше обставини написання цього документа чи характер останнього не зобов'язували писаря вказувати прізвище найменовуваної особи. Пор. кілька записів із Чернечої гори біля Мукачева за 1727–1816 роки: "Єва Шведиха, Анна Євинцюля, Андрей Притискачов зять, Гануся товстого русина жена" та деякі інші. Про такого типу описові назви дуже вдало висловився В. К. Чичагов, характеризуючи структурну різноманітність давньоруських найменувань: "Вони могли складатися з одного слова, із двох, трьох чи навіть багатьох слів. Це залежало від різних причин: від соціального та родинного становища найменовуваного, від характеру документа, в якому найменування вжито, від того, чи перший раз вжито те чи інше ім'я в документі або не перший раз. Частково це було пов'язане з формами, які мали окремі частини найменування, а також із титулами. Люди одного і того ж соціального становища могли називатися по-різному в залежності від того, в якого типу документах їм доводилося бути названими. Чим більш зобов'язуючим був документ у відношенні до найменовуваного, тим повнішим було його найменування. У служилих кабалах, які видавали на себе селяни і в яких перераховувалися навіть їх фізичні прикмети, вони найменовувалися найповніше" [Чичаг 9–10]. "Іншим був склад найменувань у писцових книгах – документах, із якими зв'язувалися лиш загальнодержавні цілі. Тут селяни називаються звичайно на одне лише ім'я чи прізвище, рідше – на ім'я та прізвище. Вживалися також імена з іменами по батькові" [Чичаг 11]. "Одна і та ж особа, за одних і тих же умов могла називати себе по-різному" [Там же]. На угорському матеріалі цю думку обґрунтовує Б. Калман [Kálmán 67–73]. Якщо в записі XVII ст. на Житомирщині хтось записаний у офіційному документі без імені і без прізвища, просто як "зять Петра Дегтяря" [Франч 253], то це зовсім не означає, що ця людина взагалі не мала свого імені і свого прізвища.

Історики, які вивчають флуктуацію населення XVI–XVIII сторіч, помиляються, коли на підставі самих тільки відмінностей у записах людей говорять, що одні піддані опустили село, а на їх місце прийшло багато нових. Насправді в подібних випадках люди не обов'язково переселялися. Ніхто не покидав свого маєтку, ніхто з чужинців не приходив до села, а просто в різних списках одна і та ж особа могла бути записана під різними своїми назвами (див. [ХудЗіс 44]). Отже, на підставі однойменності і

двойменності не можна встановити давність прізвищ (про перехід від однойменності до двойменності і багатовименності див. розділ "Антропонімні словосполучення").

Кілька слів про юридичний аспект давності прізвищ. Прізвище, як відомо, є не лише лінгвістичним терміном, а й важливим юридичним поняттям. Зрозуміло, що прізвища, як і імена, не тому з'явилися, що цього вимагали якісь закони. Головна причина появи прізвищ у самому спілкуванні, у зрослих потребах ідентифікації особи. Однак остаточна стабілізація їх, безперечно, є наслідком роботи законодавчих органів. Як відомо, давнє суспільство прізвищ не знало, але невпинний суспільний прогрес, розвиток продуктивних сил, точне ведення різних податкових справ і суворе дотримання законності при врегулюванні маєтково-правових конфліктів з часом поставили питання про точне найменування особи, зокрема про точнішу ідентифікацію стосовно її родичів. Наслідок цього у поступовому переході від давнього однослівного найменування особи, тобто від одноіменного до двослівного чи навіть багатослівного. Перехід від системи *poen* до системи *poen + poen* був досить тривалим. Спочатку такі двослівні найменування мають лише маєтні городяни зокрема багаті купці, заможна шляхта, у яких були широкі фінансово-економічні інтереси, а згодом з'являються і в біднішій шляхти та селянства [Crzyb 496; Beneš 12].

На Закарпатті у шляхти цей перехід відбувається в основному у XIV ст., хоч є випадки двослівного та описового найменування громадян уже і в XIII ст. У селян цей процес проходив в основному у XV, але простежуються й давніші факти.

Звичайно, двослівне найменування громадян у XIV–XV сторіччях не було ще обов'язковим, тим більше не було стабільним. Одна і та ж особа в одному документі могла бути названа найменуванням однослівним, а в іншому – двослівним. Про обов'язкове двослівне найменування осіб на Закарпатті можна говорити лише починаючи з XVI ст. До таких висновків приходимо на підставі перегляду ряду документів, особливо державних переписів населення північно-східних комітатів давньої Угорщини, до складу якої тоді входило й Закарпаття. Такої думки про час запровадження обов'язкових двочленних найменувань на території Угорщини дотримуються майже всі дослідники історичної антропонімії давньої Угорщини [Szabó 13; Bélay 117] (див. ще [Pallas XIII 145]).

Та прізвища у двочленних найменуваннях XVI–XVII сторіч ще не були стабільними. Пор. запис кріпака із с. Драгово за 1693 рік: *Jo. Risiko alias Ivan Fegyanyin* [Bélay 168]. Одне і те ж прізвище в ту пору могло мати навіть словотворчі варіанти.

Наприклад, у 1781 році одна і та ж особа з села Ключарки у тому ж самому урбаріальному переписі раз записана як *Vaszily Babrak*, а другий раз – як *Babralo Vaszily* [Dezső 96]. Тут же кріпак *Hriczulinecz Vaszily*, він же *Vaszily Hrinylinecz*, він же *Basilius Hriczulinecz* [Dezső 96, 101]. Подібні словотворчі розбіжності прізвищ на польському матеріалі описує Ян Бистронь [ByNazw 132–147]. У церковних сферах різнобій був ще більшим. Так, наприклад, одна і та ж особа у церковній метриці Чернечої гори 1746 року записана аж трьома способами: *Марія Швапка* з Дубина, *Марія Швапчина* дѣвка з Дубина та *Марія дѣвица Швабова*.

Прізвища в ті часи відносно вільно перекладалися з мови на мову (див. [Krišt 81]). Зрозуміло, що так тривати довго не могло, оскільки часті непорозуміння, зумовлені неточними і нестабільними позначеннями особи зачіпали інтереси як цивільного, так і державного права. Тому-то державна адміністрація запроваджує дедалі раціональніші форми обліку народонаселення та його платоспроможності: уточнюються адміністративно-територіальні межі, у містах і селах нумеруються будинки, заводяться реєстрації господарств та різні переписи населення.

1 листопада 1780 року влада Австро-Угорщини вжила перший примусовий захід, спрямований на остаточну стабілізацію прізвищ: цісар Йосиф II підписав спеціальний декрет, який упорядковує вживання прізвищ і встановлює повинність мати їх [Beneš 12–13]. 23 липня 1787 року ним же було видано ще один декрет, який зобов'язував усе єврейське населення країни зректися свого традиційного способу називання, упродовж наступних двох років прийняти німецькі прізвища і незмінно користуватися з того часу тільки ними [Pallas XIII 145; Czzyb 506; Beneš 13; ByNazw 243–246; Cutenb VIII 196].

Обидва декрети зіграли певну роль, але змін у складі прізвищ вони повністю не припинили. Цісар Франц I 13 листопада 1814 року вимушений був видати спеціальне розпорядження, в якому вказується, що міняти прізвища можна тільки з дозволу властей, та й то лише при наявності серйозних мотивів для цього. Його розпорядження його від 1815 і 1817 років дозволяють австроугорським православним користуватися патронімічними прізвищами на *-ич*, *-ович*, але зобов'язують їх остаточно закріпити ці прізвища за собою і передавати їх незмінно у спадщину [Pallas XIII 145]. Плинність прізвищ, їх заміна з кожним поколінням у сербському народному середовищі до кінця XVIII ст. були типовим явищем [ТруБИЗ 17]. 9 травня 1815 року виходить спеціальний циркуляр, який забороняє не лише повну самовільну заміну одного прізвища на інше, але не дозволяє навіть найменшої зміни у його фонетичній структурі [Pallas

XIII 145]. Із українських дослідників прізвищ юридичну їх стабілізацію розглядає М. Л. Худаш. За його переконанням, прізвища українців як категорія юридична, усталилися лише в кінці XVIII чи навіть на початку XIX ст. [ХудЗіс 45–46]. На деяку односторонність позиції Л. М. Худаша у трактуванні усталення прізвищ українців слушно вказує М. А. Жовтобрюх, який застерігає від підміни лінгвістичного аспекту дослідження прізвищ аспектом юридичним [Жовтоб 82–83].

Названі вище цісарські декрети, розпорядження, циркуляри в цілому виконали своє призначення: вони закріпили за громадянами існуючі на той час прізвища. Але не слід думати, що з тих пір повністю перестали з'являтися нові прізвища чи, принаймні, нові фонетичні і морфологічні їх варіанти. З 1848 року в Угорщині починається нова хвиля масової мадяризації прізвищ – *névmagyarosítás*. Кульмінаційною точкою цієї хвилі були 90-ті роки минулого століття, коли Угорщина відзначала свій міленіум, тобто тисячоліття своєї державності. У результаті активної діяльності товариства "*Névmagyarosítási társaság*" чимало громадян на Закарпатті, як і в інших місцевостях Угорщини, поміняли свої прізвища на угорські. Відгомін цієї хвилі повторився і в роки угорсько-фашистської окупації (детальніше про це в підрозділі "Етимологія прізвищ", а про саму стабілізацію прізвищ в Угорщині – див. [Pallas XIII 144–146].

Нарешті відзначимо, що елементи правової ідентифікації осіб, тобто інституція прізвищ, не є абсолютно стабільними і в наш час. І в наші дні досить часто стикаємося з випадками структурного видозмінювання прізвищ, з фактами повної чи часткової заміни старих прізвищ, а також з виникненням нових.

Із названих трьох типів порушення стабільності в наш час найпоширенішим є перший, тобто структурні видозміни. Причини таких видозмін різні. Нерідко вони заховані в самому носіїві прізвища, точніше в його естетичних уподобаннях або в національних переконаннях. До цього типу свідомих видозмін належать виправлення типу

Баран – Баранюк, Голубка – Голубков, Краккер – Кракович,

Марина – Маринеску, Маргіта – Маргітай, Мокан .– Мокань,

Сенина – Сеніна, Перебздяк – Перевзяк, Пуцакулич – Пудсакулич,

Бачо – Бачев, Хомечко – Голічков, Сайко – Сайков,

Біцко – Біцков, Ріціняк – Гриценко, Жовтяк – Золтаніч.

Але подібні зміни незавжди зумовлені волею носія прізвища. Вони можуть бути й наслідком малограмотності чи безвідповідальності паспортиста чи якогось іншого службовця. Деякі службовці, а нерідко і вчителі, вважають себе настільки

компетентними в питаннях антропоніміки, що в офіційних документах дозволяють собі олітературнювати не тільки імена, а й прізвища. У такий спосіб із колишніх прізвищ *Козурек, Полек, Попівнек* виходять *Козуряк, Поляк, Попівняк*, із прізвищ типу *Вакарув, Михайлув, Микулув* виходять *Вакаров, Михайлов, Мікулов*.

При потуранні носіїв прізвищ утворення з кінцевим *-ка* часто замінюються на утворення з кінцевим *-ко*. У такий спосіб на Закарпатті замість прізвищ типу *Галушка, Головка, Лялька* почали з'являтися прізвища *Галушко, Головко, Лялько* і т. п.

Іноді ці реформатори вдаються навіть до етимологізування, наслідком якого здебільшого є ультраправильні прізвища зразка *Санітар* із традиційного *Синетар'*. Правдоподібно, автори цієї метаморфози й не підозрювали, що в давнину на Закарпатті побутував апелятив *синетар'*, який означав людину, що виготовляє синету, тобто синьку. Подібних змін зазнало й українське прізвище *Сивоус*, з якого в устах угорців села Матієво зробилося *Szívós* (угорський апелятив *szívós* – "виносливий", "упертий"). Пор. ще прізвище угорського походження *Кьін'їв* (угор. *könnyű* – "легкий"), поширене в кількох українських селах Виноградівщини, яке деякі реформатори записують як *Конєв*.

Різні бюрократичні непорозуміння та недбальство деяких працівників тих органів, що несуть відповідальність за правильність і точність ведення метричних записів, іноді призводять до того, що прізвище сина не збігається з прізвищем батька. Так, наприклад, у селі Терєбля прізвище голови сім'ї *Салей*, одного з його синів теж записано *Салей*, а прізвище іншого – *Салейчук*. У цьому ж селі в голови родини *Грул'ї* є два сини. Один із них скрізь записаний *Груля*, а інший – *Грулик* (запис прізвища в документах відповідає сучасному живомовному найменуванню цих людей у селі). У селі Кваси батько записаний як *Кабаль Олекса*, один із його синів – *Кабаль Іван Олексійович*, а інший – *Кабалюк Микола Олексійович*. У цьому ж селі батько записаний у документах *Коляса*, а син його – *Колясюк*; батько *Радило Іван*, а син – *Радилюк Олекса Іванович*, а внук – *Радилюк Іван Олексійович*; батько *Кокіш Микола*, один його син – *Кокіш Микола Миколайович*, а другий – *Кокішчук Юрій Миколайович*. У с. Руська Мокра батько *Країло*, а син – *Країльчук*. У с. Дубриничі батька пишуть *Гарайдич*, сина – *Гарайда*, а дочку – *Гарайдец*.

Трапляються випадки, коли хлопець піде в армію під одним прізвищем, а повернеться додому з прізвищем здеформованим, здебільшого на російський лад. Наприклад, до армії *Бугіна, Мурга, Карпо*, а з армії повернувся як *Бугін, Мургаєв, Карпов*. Подібні випадки траплялися й раніше.

Громадянин із села Порошково 1914 року потрапив до російського полону як *Машкаринець*, а вернувся з полону *Машкаренко*. Громадянин села Лази емігрував 1939 року до СРСР як *Заяць*, а після війни вернувся додому як *Зайцев*. Повна заміна старих прізвищ новими, тобто звичайна реномінація, в наш час спостерігається дуже рідко, а якщо часом і трапляється, то мотивом її є, як правило, немилозвучність старих прізвищ або небажана асоціація з чимось грубим, вульгарним. У такий спосіб, наприклад, у Сваляві прізвище *Шипиздяк* на вимогу його носія було замінено прізвищем *Шевченко*. В окремих випадках причиною такої заміни могло бути просто якесь непорозуміння. Наприклад, у селі Дубрівка Ужгородського району в громадянина *Коштури* народився син. Батька не було тоді дома, і тому записати новонародженого до нотаріальної метрики пішла баба-повитуха. Але оскільки баба-повитуха не знала громадянина *Коштуру* на його прізвище, а тільки на прізвисько (у селі всі прозивали його *Куркей*), то дитину дала записати як *Куркей*, а не *Коштура*. На підставі цього документа було оформлено й інші, в результаті чого тепер батька пишуть *Коштура*, а сина – *Куркей*. У Липецька Поляна в родині *Плиски* так з'явилося прізвище *Шимонка*. Ось що нам розповіли на сільраді про цей випадок: "Отіць' му зай'ав когос' записати д'ітину, а тот не знав прізвище, тай так дав записати. Так што отіць' типір' Пліска, а сын – Шимонка". Дещо за інших умов мешканець селища Іршави *Поляк* став *Возняком*.

Зовсім нові прізвища (не з прізвиस्क, а з апелятивів) з'являються хіба що у знайдених чи підкинутих дітей. Знайдом та підкидкам здебільшого давали прізвища їх названих батьків чи вихователів. Але траплялося й таке, особливо в роки Великої Вітчизняної війни, що такій дитині придумували зовсім нове прізвище. У такий спосіб на Закарпатті з'явилися прізвища *Безіменник*, *Бичкуський*, *Незнайомий*, *Неізвісна*, *Чорник* та деякі інші.

Отже, стабільність і незмінність прізвищ хоч і оберігається законодавством, усе-таки зміни в їх складі відбуваються. Як слушно зауважує А. Шупук [Šupuk 121], абсолютна стабільність прізвищ обманлива. Кожна епоха має свої імена і певною мірою свої прізвища, бо одні прізвища зникають із вимерттям їх носіїв, зокрема чоловіків, а іноді непомітно для нас з'являються як результат свідомої реномінації чи випадкових змін. Найбільший вплив на ці зміни мають такі соціальні лиха, як нищівні війни, мор, природні катастрофи. Крім цього, антропоніми підлягають спонтанним змінам. Отже, побутування прізвища обмежене не лише у просторі, але й у часі.

Таким чином, ознаки прізвища, які в наш час вважаються найголовнішими, з'явилися у них неодноразово, тобто не в один час, а в різні періоди:

а) Система двослівного найменування на Закарпатті починає формуватися з XIII, а закріплюється як норма аж у кінці XV чи навіть на початку XVI ст.

б) Основні словотворчі типи нинішніх прізвищ починають складатися на Закарпатті у XIII ст. На цей час припадає й патронімізація апелятивних суфіксів та усталених основних типів генесіонімічних антропонімів (див. [ЧуІст 93–94]). У повному складі всі сучасні типи прізвищ представлені лише в кінці XVI чи навіть на початку XVII ст.

в) Юридична стабілізація прізвищ як обов'язкових незмінних спадкових знаків відбувається на Закарпатті 1870 року, хоч незначні зміни в цій ділянці проявляються навіть тепер.

Аспекти аналізу прізвищ

Прізвища можна вивчати по-різному. Перші кроки слов'янська антропоніміка робила в ділянці словотвору (Й. Добровський, Ф. Міклошич, Г. Гінкен та ін.). Інтенсивна розробка питань давньої історії слов'ян у XIX та XX сторіччях сприяла розгортанню етимологічних досліджень у галузі ономастики (Г. Вайганд, М. Морошкін, І. Кнежа, С. Роспанд, О. Трубачов, М. Фасмер та ін.). Практичні потреби повсякденного життя висунули на порядок денний глибше вивчення фонетики та морфології власних назв. У надрах цих трьох аспектів поступово формувалися і принципи лексико-семантичного аналізу прізвищ (Й. Бенеш, В. Бланар, С. Ілчев, Ю. К. Редько, В. Ташицький та ін.).

Словотворчий, етимологічний, фонетико-морфологічний та лексико-семантичний аспекти аналізу прізвищ нині є найактуальнішими не тільки у слов'янській антропоніміці, а й у ономастиці інших народів (див. праці Й. Брехенмахера, А. Доза, Б. Калмана, Н. А. Константінеску, В. Флайшера та ін.).

Звичайно, можливі й інші аспекти вивчення прізвищ. Дослідник сербохорватської антропонімії А. Шупук, наприклад, пише з цього приводу таке: "Прізвища можна класифікувати за структурою, за частинами мови, за етапами творення, за типами відмінювання, за значенням основи, за значенням суфікса. Зрозуміло, що деякі з цих класифікацій самі по собі значення не мають і є дуже односторонніми, інші ж взаємно переплітаються і мають ширше значення [Šupuk 122]. Додамо, що А. Шупук не перерахував усіх можливих аспектів класифікації та вивчення прізвищ. Так, наприклад, поза його увагою зовсім незачепленою лишилася етимологічна площина, зокрема такі її аспекти як

співвідношення національної належності прізвищ і національної належності їх коренів чи твірних основ.

У процесі формування антропоніміки як окремої галузі лексикології з'явилися й такі праці, автори яких поєднували, а ще частіше просто змішували названі вище типи класифікації чи аналізу. Навіть у працях таких видатних слов'янських ономастів, як В. Ташицький, С. Роспанд, Ян Бистронь, М. Камінська є істотні суперечності в питаннях класифікації та аналізу прізвищ (див. [RoSl-1 206–207; KamPrz 82–83] та ін.). Так, Й. Бенеш змішує аспекти аналізу і принципи класифікації (див. [RoČes 287–288]). Лексико-семантичний аналіз прізвищ у багатьох зарубіжних працях змішується то з мотиваційним, то з етимологічним, то навіть із словотворчим. Ще більше аналогічних суперечностей у працях українських антропонімістів (див. далі).

Оскільки кожний із названих вище аспектів аналізу має свої завдання, свою проблематику і свою специфіку, а розумно поєднати їх у одному дослідженні без шкоди для інших важко, то в нашій монографії розглянемо прізвища Закарпаття за кожним аспектом окремо. Спочатку зупинимося на словотворі, далі – на семантиці твірних основ і, нарешті, – на етимології.

СЛОВОТВІР ПРИЗВИЩ

Дослідники словотвору підкреслюють, що об'єктом вчення про словотвір повинна бути система активних (продуктивних), реально діючих словотворчих моделей, що "критерієм словотворчого членування слова є дериваційна активність його словотворчих елементів" [Арутюн 125–137]. За М. Докулілом, словотворчий аналіз з'ясовує характер основних відношень між фундуєм та фондованим словом [Dokul 12], а за словами І. І. Ковалика, "завданням кожного словотворчого членування є з'ясування сучасного стану словотворчої форми, згідно з її теперішньою інтерпретацією, на фоні сучасних словотворчих відношень" [КовВче 44].

Такий погляд на словотворчий аналіз протягом останніх років міцно усталився у слов'янському мовознавстві і широко застосовується до апелятивної лексики. Взагалі він прийнятий і для частини власних назв, зокрема для експресивно забарвлених варіантів особових імен, для живих умотивованих прізвищ, для імен по батькові, оскільки всі ці назви разом із їх різноманітними словотворчими засобами й понині зберігають відчутну мотивацію.

Значно складніші справи зі словотворчим аналізом прізвищ. Незважаючи на те, що словотвір слов'янських прізвищ розглядається в цілому ряді статей та в кількох монографіях, специфіка цього аналізу, його завдання та основні принципи залишаються по суті непогодженими, а нерідко просто нез'ясованими. Внаслідок цього одні дослідники переносять на прізвища методику синхронного словотворчого аналізу, застосовувану до сучасних апелятивів, інші підмінюють словотворчий аналіз морфемним, а ще інші – етимологічним чи навіть у пошуках нових шляхів удаються до характеристики мотивів виникнення кожного окремого прізвища (див. далі). На нашу думку, жодна з таких підмін не виправдана. Специфічне місце прізвищ у лексичній системі сучасної мови передбачає й деяку специфіку їх аналізу.

Ми дотримуємось тої думки, що аналіз словотворчої структури прізвищ є предметом історичного словотвору. Практика показує, що словотворча структура сучасних наших прізвищ не може бути задовільно пояснена з позицій синхронного аналізу; незрівнянно багатші і точніші результати дає діахронний, тобто історичний погляд на прізвища. Справа в тому, що творення прізвищ як слів окремого антропонічного класу – в нас давно вже завершений процес. Багато словотворчих моделей цього антропонічного класу вже зовсім перестало діяти, а словотворчі їх елементи втратили колишні функції. Як слушно зауважує В. Бланар [BlaSús 213], прізвища цілком загубили первісну родинну мотивацію, а лінгвальне значення їх, яке при бажанні ще можна

усвідомити, з точки зору призначення цієї групи слів, є іррелевантним. За його словами, усі дотеперішні функції суфіксів утратили свою релевантність і є чисто диференційними засобами [BlaVúv 33]. При порівнянні такого сучасного прізвища, як, скажімо, *Пётрик* із такими, як *Петрішче*, *Петр́ович*, *Петрішин* і т. п. у ньому можна виділити іменний корінь *Петр-*. При порівнянні його з прізвищами типу *Гаврі́лик*, *Дані́лик*, *Іва́ник*, *Ігна́тик*, *Миха́йлик*, *Па́влик* у ньому можна виділити суфікс *-ик*. Але як прізвище *Петрішче* в наш час не означає "великий Петро", прізвище *Петр́ович* не означає "Петрів син", а прізвище *Петрішин* нині не означає "син Петрихи", так само і прізвище *Пётрик* зовсім не означає в наші дні "малий Петро". Для звичайного мовця у прізвищі важлива не вмотивованість його морфем, а те, щоб воно служило задовільним стабільним розрізнявальним знаком, хай навіть асемантичним. У багатьох випадках не лише звичайні мовці, але навіть не всі лінгвісти знають, що виражали у прізвищах такі суфікси, як, наприклад, *-ук*, *-ак*, *-ина*, *-инець*, *-ан* та деякі інші. Що вже й казати тоді про прізвища типу *Григорáш*, *Йацо́ла*, *Кли́мота*, *Микло́вда*, *Лі́пча*, *Ті́мша*, *Чопе́й*, суфікси яких навіть у антропонімістів викликають досить туманні і суперечливі асоціації.

За словами В. М. Ярцевої, морфологічне членування слова може базуватися на живих нормах відповідної мови або, навпаки, може бути пояснене історично, але і в цьому випадку є наслідком якогось граматичного процесу, який колись активно діяв [Ярцева 70]. З приводу цього М. Докуліт пише, що дослідження словотвору має два аспекти: генетичний та функціонально-структурний. Генетичний спрямований на творення слів у власному, процесуальному смислі цього слова, на словотворчі процеси, а функціонально-структурний, чи просто функціональний – на результати цих процесів, на утворені слова та їх наслідки для мовної системи [Dokul 9].

У нашому випадку, тобто при аналізі прізвищ, свідчень самої лише сучасної мови явно замало для їх пояснення. Для достовірного висвітлення словотворчої структури, засобів і способів творення прізвищ дуже часто доводиться звертатися до давніх пам'яток, а ще частіше – до традиційних місцевих народних говорів. Отже, словотвір прізвищ – це, передусім, ділянка історії мови, це, перш за все, словотвір діахронний, чи, як його ще називає І. І. Ковалик, словотвір порівняльно-історичний [КовВче 40].

Основним завданням словотворчого аналізу прізвищ, на нашу думку, є словотворча характеристика цих слів на етапі переходу їх від індивідуальних однопоколінних прізвицьк до класу спадкових назв – прізвищ. Інакше кажучи, йдеться про словотворчу характеристику прізвищ не з синхронної, тобто з сучасної точки зору, а з позицій того часу, коли ці слова були ще вмотивованими назвами, а їх прізвищеві словотворчі засоби (форманти) зберігали

ще всіма відчутні функції. За висловом М. Докуліла, з позицій сучасної мови не можемо говорити *sensu stricto* про словотворчу форму слова, якщо вона не має фундаційних зв'язків із іншими словами [Dokul 12].

Може здатися, що таке завдання прирівняє словотворчий аналіз до етимологічного. Але ні. Етимологічний аналіз, як відомо, має своїм завданням з'ясувати походження і первісне значення кожного слова [КовВче 38–39]. Зокрема, він має дати відповіді на такі чотири питання про слово: оригінальне воно чи запозичене з іншої мови? Яка його внутрішня форма? Яка його первинна морфолого-словотворча будова? Яке його первісне значення?

Словотворчий аналіз прізвищ має дещо інше призначення. Його цікавить не етимологія слів, які нині правлять за прізвища. Його цікавить, у який спосіб утворилися ці слова як спадкові власні особові назви. Так, наприклад, етимологічний аналіз, правдоподібно, не може задовольнитися вказівкою на те, що прізвище *Тимко* походить від імені *Тимко* (оф. *Тимофій*), а прізвище *Зубал'* – від атрибутивного особового апелятива *зубал'*, тоді як для словотворчої характеристики цих прізвищ така відповідь цілком достатня, оскільки їх творення в обох випадках відбувалося семантичним способом. У першому випадку переосмисленням, чи зміною функції власного імені, а у другому – переосмисленням чи антропонімізацією загальної особової назви.

На істотні відмінності між етимологічним та словотворчим діяхронним аналізом указує І. І. Ковалик: "Очевидно, що між етимологією і історією словотвору є багато спільного, але в цілому ж ототожнювати ці дві різні галузі мовознавства ніяк не можна. Вони різняться між собою передусім безпосереднім об'єктом дослідження. Найменшою величиною дослідження історії словотворчої будови мови повинен бути словотворчий тип, який реалізується в тих чи інших конкретних однотипних словах. Об'єктивною величиною для етимології є історія кожного конкретного слова, дарма що тут у процесі аналізу притягають цілу назву етимологічно споріднених слів". Продовжуючи далі цю думку, він зауважує ще таке: "Крім того, слід відмітити, що морфологічний спосіб словотвору не вичерпує всіх видів цього процесу. Правда, дослідження семантичного, зокрема контамінаційного, способів майже дорівнює їх розглядові з точки зору етимології, але й тут є своя специфіка" [КовВче 41].

Найголовнішими питаннями, на які має відповісти словотворчий аналіз прізвища, вважаємо такі:

а) У який словотворчий спосіб утворено дане прізвище?

б) У якому стосунку знаходиться аналізоване прізвище із словом, від якого воно утворене чи походить?

Нарешті, треба підкреслити, що словотворчий аналіз прізвищ **вс** можна змішувати з аналізом морфемним, як це нерідко

спостерігається в антропонімічних працях. Завданням морфемного аналізу є виявити мінімальні значущі елементи слова і визначити їх морфематичну належність, тоді як покликання словотворчого аналізу зовсім інше. Особливо хотілося б засудити той хибний типологічний погляд на слова, за яким майже всяке кінцеве співзвуччя без огляду на те, чи виконує воно якусь словотворчу функцію чи ні, дослідники кваліфікують як суфікс. Так, іноді пишуть, що, мовляв, у прізвищах типу *Скиба*, *Торба* наявний суфікс *-ба* [СухПох 122], що у прізвищах типу *Вайда*, *Гозда*, *Пойда*, *Фурда* маємо суфікс *-да* [РедьСуч 116] і т. п. Однак яка конкретна роль цих суфіксів (якщо це взагалі суфікси) і що саме становлять собою твірні основи чи передсуфіксальні частини цих прізвищ, – дослідників чомусь мало обходить.

Зрозуміло, що результати типологічного, морфемного та словотворчого аналізів стосовно таких прізвищ, як, скажімо, *Ісак*, *Лів'як*, *Пас'ічак*, *Подол'як*, *Рушчак*, *Словак*, *Федяк*, *Шпак*, будуть неоднакові. Різницю між цими трьома аналізами досить наочно і переконливо показує наша таблиця "Кількісний розподіл прізвищ за формантами", вміщена в кінці підрозділу "Морфологічний спосіб творення прізвищ".

Цими зауваженнями не маємо наміру перекреслити типологічний та морфемний аналізи слова взагалі і визнати словотворчий аналіз прізвищ за єдино можливий. Ідеться лише про доцільність застосування цих типів аналізу в різних сферах. Словотворчий аналіз у ономастиці теж має слабкі місця. Як слушно зауважує Ю. О. Карпенко, "для словотворчого ж аналізу підводним рифом у цій ситуації є наявність словотворчих субституцій, зафіксованих різномовними варіантами одного топоніма. Словотворчий аналіз топоніма, що зазнав словотворчої субституції, може підказати хибний висновок про мовну приналежність цього топоніма" [КарТоп 30–31]. Ця думка Ю. О. Карпенка повною мірою стосується не лише топонімів, але й прізвищ.

Звичайно, методика словотворчого аналізу різних прізвищ не може бути однаковою. Вона залежить від того, яким структурним способом утворено аналізоване прізвище. У зв'язку з цим конкретні питання методики словотворчого аналізу різних типів прізвищ розглядаємо нижче при кожному структурному способі творення окремо.

Способи творення прізвищ. На питання про способи творення прізвищ можна б дати досить вичерпну відповідь одним реченням: усі прізвища (крім тих, що з'являються в наш час для заміни небажаних) утворилися семантичним способом із індивідуальних та родичівських прізвищ. Безпосередньо від імен, апелятивів чи топонімів прізвища спонтанно не утворювалися. До того, ніж наші імена, апелятиви та відтопонімні утворення були закріплені державно-правовими інституціями в ролі офіційних

спадкових найменувань, вони упродовж бодай короткого часу мусили виконувати роль прізвиськ. Отже, такі прізвища, як, наприклад, *Даніло, Микіта, Параска, Пилип, Головка, Козуб, Пристаїа, Шпак, Йз'аник, Свал'авин, Середн'анс'кий* і т. п. походять не безпосередньо від імен, особових чи неособових апелятивів або від топонімів, а від відповідних прізвиськ. Принципова відмінність між прізвиськами та прізвищами лише в тому, що перші з них неофіційні, а другі – офіційні назви. Отже, різниця між ними не стільки словотворча, тобто структурна, скільки функціональна. Тому вважаємо, що переведення прізвиськ у прізвища є компетенцією цивільного права, а функціональне співвідношення цих двох класів антропонімів у мовленні є предметом стилістики.

Думка про те, що всі прізвища виникли з прізвиськ, у такому категоричному формулюванні ще не висловлювалася (див. ще [СупУд 116]), хоч обґрунтувати її досить легко. Інша річ, що від такого погляду на способи творення мало що стане яснішим, оскільки проблеми творення прізвищ цим самим лише перенесемо із одного класу в інший – із класу прізвищ у клас прізвиськ.

Звісно, що для добуття багатшої інформації про первісну семантику наших прізвищ та про перших носіїв кожного з них ми повинні цікавитися не стільки юридичним боком питання, тобто державно-правовим узаконенням їх у ролі незмінних спадкових назв, скільки тим, як виникли вони і як стали власними назвами. Отже, нас мусить цікавити спосіб виникнення цих слів як власних назв, а точніше – словотворча структура цих слів до переходу їх у спадкові найменування.

Звичайно, багатство інформації в різного типу прізвиськах неоднакове. Найменше її в одноморфемних словах, зокрема в так званих прізвиськах-іменах (наприклад, *Гавріло, Давід, Семён*), а найбільше в багатоморфемних прізвиськах, особливо в тих, що не відомі ні апелятивній лексиці, ні іменам. Тому-то й словотворчий аналіз багатоморфемних прізвищ набагато складніший за аналіз прізвищ одноморфемних, хоч у його завдання, на нашу думку, не входить простежувати всі проміжні етапи нарощування морфем від простого апелятива до сучасного багатоморфемного прізвища. Одна річ піддавати словотворчому аналізу одноморфемні прізвища типу *Іван, Вовк* і зовсім інша справа аналізувати багатоморфемні прізвища зразка *Івану'улинец', Вовку'лич*: перші з них були відомими як слова ще на допрізвищевій стадії, тоді як другі спеціально з'явилися для того, аби характеризувати певного індивіда за його місцем у родині, отже, з моменту свого виникнення були власними назвами.

Деякі мовознавці ділять усі слов'янські прізвища з точки зору їх словотворчої структури на дві великі групи, а саме: прізвища первинні та прізвища вторинні ([ByNazw; RoStru 50; Біры-1 13] та ін.). До первинних відносять ті прізвища, що існували як готові

назви ще задовго до виникнення прізвищ. До цієї групи зараховують, зокрема, слова, які раніше функціонували (а нерідко і в наш час паралельно функціонують) у ролі власних імен людей та особових чи навіть неособових апелятивів. Отже, кожне з первинних прізвищ має (або мало) свій готовий відповідник серед імен (наприклад, *Владі́мир*, *Микі́та*, *Пара́ска*, *Прода́н*) або серед апелятивів (наприклад, *Бу́ркало*, *Дуб*, *Зозу́л'а*, *Кра́сний*, *Францу́х*). Це найхарактерніша властивість первинних прізвищ.

До вторинних прізвищ відносять такі, що ні серед імен, ні серед апелятивів таких відповідників не мають. Вони утворилися на базі особових назв (як правило, власних) для того, щоб позначати особу за їх спорідненістю. Здебільшого такі прізвища походять від назви батька або від назви матері (патроніми та метроніми). Наприклад: *Йа́ринич*, *Величка́нич*, *Кост'у́лич*, *Краї́нникóвич*, *Гринéвич*, *Мару́синец'*, *Оле́ксин*, *Болеха́н*, *Лукéй*, *Йацкі́в*, *Микул'а́к*, *Боркан'у́к*, *Петрашчу́к*...

Формальними показниками, який допомагає відрізнити вторинні прізвища від первинних, є, звичайно, суфікси: вторинні прізвиська утворено за допомогою спеціальних генесіонімічних суфіксів (патро- і метронімічних), тоді як первинні цих суфіксів не мають. Різниця досить відчутна, але чітке розмежування всіх прізвищ на вказані дві групи пов'язане з серйозними труднощами. Якщо прізвища з суфіксами *-ович*, *-евич*, *-ич*, *-инец'*, *-ів* майже без винятку є вторинними, а прізвища з суфіксами *-ар'*, *-ал'*, *-ух*, *-ник*, *-да*, *-ота*, *-іш*, *-ун'*, *-ан'*, *-ус*, *-ас'*, *-ура*, *-ах* і т. п. та безсуфіксні – первинними, то це ще не означає, що всі суфікси є настільки ж однозначними. Наприклад, серед прізвищ із суфіксами *-ак*, *-ко*, *-ка*, *-ук*, *-чук*, *-с'кий*, *-ин*, *-ан*, *-ун*, *-ей*, *-ій*, *-ина*, *-иц'а*, *-ец'*, *-ча*, *-ша*, *-ота*, *-ета* є чимало первинних прізвищ, але ще більше серед них новіших, вторинних утворень.

Функціональна різниця між первинними та вторинними прізвищами в час їх виникнення полягала в тому, що перші до закріплення їх у ролі офіційних спадкових прізвищ були індивідуальними релевантними прізвишками (характеризували першого носія за його індивідуальними особливостями), а другі – фактично лише фактично утворені від них і на перших порах характеризували носія за його місцем у родині.

Принагідно доречно буде зауважити, що не всі вторинні прізвища утворено від первинних, тобто від індивідуальних прізвищ. Є й такі серед них, що утворені від вторинних, тобто від родичівських прізвищ. У першу чергу, це стосується патронімів, утворених від чоловічих патронімів. Наприклад, сучасні прізвища *Боркан'у́к*, *Грицако́вич*, *Козі́чко*, *Козі́ц'кий*, *Оленичу́к*, *Павл'уко́вич*, *Попад'учо́к*, *Попенчу́к*, *Соколича́к*. Словотворчий аналіз показує, що всі ці прізвища утворені вже від патронімів *Борка́н*, *Грица́к*, *Козич*, *Оле́нич*, *Павл'у́к*, *Попад'у́к*, *Попе́нко*, *Сокóлик*, які в свою чергу

походять від антропонімів чи просто від особових апелятивів *Борка, Гриць, Коза, Олена, Павло, попад'а, піп, Сокіл*. Можливо навіть, що прізвища типу *Боркан'ук, Грицакович, Попад'учок, Соколичак, Козіцький* доцільніше було б називати не вторинними, а третинними. Адже в них патронімічні суфікси *-'ук, -ович, -ок, -ак* додавалися не до первинних індивідуальних прізвиськ, а до родичівських, тобто вторинних, у яких уже були до того свої патронімічні суфікси. Такого нарощування одного синонімічного суфікса на інший вимагала жива народна традиція називати кожне нове покоління дітей за найменуванням їх батька чи матері. Не випадково в апелятивній лексиці аналогічне нанизування синонімічних суфіксів (за винятком експресивних) спостерігається надто рідко (пор. закарп. дал. *кон'ухар'*, що від рівнозначного йому *кón'ух; мн'асарош*, що від *мн'асар'* і т. п.). На Закарпатті так звані третинні прізвища фіксуються досить широко вже в XVII ст.: *Kuritskovics, Puppinovics* [LehBer 370, 347], *Paczakovich, Peniskouich, Pletyskouich* [Maksay 545, 539], *Serbancsuk* [Bélay 129] та ін. Є вони і в інших місцевостях України (пор. східноукраїнські прізвища *Дідученко, Павлюченко, Попенчук* і т. п.).

До третинних прізвищ можна було б віднести й ті, що утворені від інших родичівських прізвиськ, зокрема від андронімів, наприклад, *Олексішин, Ил'канич, Левкулич, Попівн'ек...* (від *Олексіха, Ил'кан'а, Левкул'а, попівна*).

Продовжуючи цю думку далі, можна б виділити навіть четвертинні прізвища типу *Фединишинець*'. До утворення останнього вело нарощування суфіксів у такій послідовності: *Фед'о* → *Федіна* → *Фединіха* → *Фединішин* → *Фединішинець*'. Пор. ще прізвище *Д'ідичин* ← *Д'ідич* ← *Д'ід'о*). Подібний поділ прізвищ за характером твірної основи на первинні, вторинні, третинні та четвертинні відстоює також сучасний дослідник сербохорватської антропонімії А. Шупук [Šupuk 122].

Однак поділ прізвищ на первинні та вторинні і без цього не є всеохоплюючим. У ньому ніяк не знаходять свого стабільного місця прізвища складні та прізвища-прикметники. Відомий польський ономаст С. Роспанд [RoStru 53], наприклад, не відносить складні прізвища ні до первинних, ні до вторинних, а розглядає їх ("композиції") як окрему групу, в якій виділяє ще три підгрупи. Так само розглядає складні прізвища також М. В. Бірила [Біры-1 46–47], навіть ті прізвища-композиції, які мають співзвучні відповідники серед апелятивів. Їх не можна віднести тільки до первинних або тільки до вторинних прізвища-прикметники, оскільки одні з цих прикметників існували як слова ще до появи прізвищ, а інші поза прізвищевою функцією невідомі й тепер. С. Роспанд пропонує розглядати прізвища-прикметники серед вторинних [RoStru 53], М. В. Бірила одні з них розглядає серед первинних, а інші – серед вторинних. А між тим, коли вимірювати, то і в перших, і у других є й такі словотворчі ознаки, на

підставі яких усі прізвища-прикметники можна б розглянути і як зовсім окремий тип словотвору.

Таким чином, поділ прізвищ на первинні і вторинні не розв'язує питання про способи творення прізвищ, не кажучи вже про те, що він дуже мало дає для методики словотворчого аналізу прізвищ різних способів творення.

В українському повоєнному мовознавстві, зокрема з появою праць Л. Л. Гумецької та І. І. Ковалика, намітився, а нині з перемінним успіхом реалізується інший підхід до вивчення словотворчої будови прізвищ. Дослідники українсько антропонімії, особливо Ю. К. Редько, З. Г. Ніколаєнко та деякі інші, прагнуть розглядати будову прізвищ за структурними способами їх творення. При цьому різні дослідники визначають різну кількість таких структурних способів. Із дотеперішніх публікацій цьому питанню найбільше місця відведено у Ю. К. Редька [РедСуч 81–194], але й він, як і інші антропонімісти, не називає точної кількості способів творення. Серед прізвищ іменникового типу Ю. К. Редько виділяє чотири основні способи, а саме: семантичний, морфологічний, регресивний та синтаксико-морфологічний. Крім цього, він окремо виділяє ще прізвища, утворені з дієслівних форм, прізвища, утворені з прислівників, службових слів та вигуків, а також прізвища іншомовного походження. Прізвища-прикметники у нього розглядаються зовсім окремо, а серед них виділяється кілька видів.

Запропонована схема Ю. К. Редька з її вісьмома (?) способами словотвору має серйозні вади, у зв'язку з чим не може бути прийнята.

По-перше, у ній словотворчий критерій змішується з морфологічним: поряд із семантичним, морфологічним та іншими способами творення ставляться такі поняття як "прізвища, утворені з дієслівних форм", "прізвища, утворені з прислівників, службових слів, вигуків", тоді як останні, на нашу думку, повинні б розглядатися серед семантичних, морфологічних чи то серед морфолого-синтаксичних утворень. Отже, творення прізвищ від дієслів, прислівників, вигуків та службових слів (якщо таке взагалі буває), на нашу думку, не становить окремого структурного способу творення прізвищ.

По-друге, словотворчий критерій у цій класифікації змішується з етимологічним: поряд із семантичним, морфологічним та іншими способами творення виставляється така група, як "прізвища іншомовного походження". На нашу думку, прізвища іншомовного походження не становлять окремого структурного способу творення. Ті прізвища, що походять із засвоєних іншомовних апелятивів, мають розглядатися в межах семантичного (деякі навіть морфологічного) способу, а ті іншомовні лексеми, які прийшли до нас уже готовими прізвищами разом із своїми носіями, не повинні піддаватися словотворчому аналізу української мови: вони є компетенцією етимології.

По-третє, непереконливим є те твердження Ю. К. Редька, за яким українським прізвищам властивий регресивний спосіб творення [РедСуч 172–174]. Серед прикладів, якими Ю. К. Редько ілюструє висунуте ним положення, є й регресивні утворення (наприклад, *Заїка*, *Прийма*, *Квич*, *Строй* і т. ін.). Але ж усічення в цих словах відбувалося на етапі творення співзвучних їм апелятивів та особових імен, а не в момент творення цих прізвищ. Отже, приклади Ю. К. Редька – це приклади на прізвища семантичного творення. Частина з ілюстрацій Ю. К. Редька просто випадково віднесена до цього способу творення. На нашу думку, творення прізвищ регресивним способом у принципі можливе, але якщо воно й є, то таких прізвищ, по-перше, дуже мало, а, по-друге, їх належність саме до цього типу творення потребує спеціального доведення. Якщо вже виділити регресивний словотвір як спосіб творення прізвищ українців, то ліпше вже ілюструвати це положення іншими прикладами, наприклад, прізвищами типу *Бурч*, *Ванч*, *Данч*, *Кирч*, *Станч*, *Томішч*, *Дребот*, *Дуркот*, *Шелеміх*, *Шéмет*, *Штéлих* і т. п. До такої думки спонукає нас наявність таких суфіксальних прізвищ закарпатських українців, як *Бурча*, *Ванча*, *Данча*, *Кирча*, *Станча*, *Томішче*, *Дребота*, *Дуркота*, *Шемéта*, *Штелі́ха* та прізвицьк *Бурі́ха*, *Шелемі́ха*. Але це тільки припущення, яке так само потребує аргументованого обґрунтування.

По-четверте, не можна вважати обґрунтованим і той погляд Ю. К. Редька, за яким українські прізвища-композиції становлять собою результат синтаксико-морфологічного способу словотвору [РедСуч 172–174]. Набагато легше обґрунтувати наявність синтаксичного способу творення в класі прізвищ українців.

По-п'яте, у схемі Ю. К. Редька не дано відповіді, що становлять собою прізвища-прикметники у відношення до структурних способів словотвору, бо фактично розглядаються окремо і поза способами словотвору (за методикою аналізу слів, утворених морфологічним способом). Нам здається, що такий підхід до прізвищ-прикметників неправомірний. Частину з них, зокрема відапелятивні та відтопонімні (наприклад, *Гладкий*, *Довгий*, *Новоселицький*, *Перечинський*...) треба розглядати в межах семантичного способу як перехід апелятивів у власні назви. Інші прізвища прикметникового типу, зокрема ті, що утворені від антропонімів (наприклад, *Іл'ків*, *Йацків*, *Санчин*, *Сел'анчин*, *Федорішин*, *Волошинівський*, *Кречківський*, *Іваніцький*, *Йаковецький*...), найзручніше розглядати як суфіксальні утворення, тобто як утворення морфологічного способу словотвору. Правда, прізвища-прикметники можна б розглядати також як такі, що утворені шляхом переходу прикметників у іменники, тобто завдяки дії морфолого-синтаксичного способу. Отже, прізвища-прикметники можна розглядати аж у трьох різних способах словотвору – семантичному, морфологічному та морфолого-синтаксичному.

Проте оскільки говорити про повну субстантивацію прізвищ-прикметників немає підстав (ступінь субстантивації різних прізвищ-прикметників неоднаковий), то вважаємо за доцільніше не виділяти окремо морфолого-синтаксичний спосіб творення прізвищ: самі ж прізвища-прикметники розглядати в межах семантичного, а інші (генесіонімічні) – в межах морфологічного способів творення. Та й узагалі якісні чи відносні прикметники стали прізвищами не через субстантивацію прикметників, а тільки завдяки переосмисленню колишніх апелятивів, тобто завдяки семантичному способі словотвору.

Таким чином, наявний у нашому розпорядженні матеріал із Закарпаття дає право виділяти лише три структурні способи творення прізвищ, а саме: морфологічний, семантичний та синтаксичний.

Виділяти ще якісь інші структурні способи творення прізвищ наш матеріал не дає підстав. Звичайно, названі три способи не вичерпують без залишку геть усі прізвища закарпатських українців. Поза цими способами зостається ще значна частина прізвищ, які з позицій української мови не можна віднести до жодного із способів словотвору. Передусім, до таких належать запозичені прізвища з інших мов. Наприклад: *Алмаші́, Айх, Батрын, Драга, Гага́й, Гіро́да, Па́вловц* і т. п. Справа в тому, що їх творцями були не українці, а представники інших народів (угорці, німці, румуни, болгары, серби, хорвати, словаки, поляки та ін.), у зв'язку з цим їх творення не є компетенцією українського словотвору. Їх можемо піддавати хіба що етимологічному аналізу, що й було зроблено в підрозділі "Етимологія прізвищ".

До запозичених прізвищ прилягають також прізвища невідомого походження, тобто ті, які не можна віднести до жодної з національно-мовних груп не тільки на підставі їх словотворчої структури, ба навіть з огляду етимологічної належності їх коренів тій чи іншій мові. І, нарешті, поза вказаними трьома способами творення залишаються і прізвища спірної етимології, тобто ті, про творення чи походження яких сучасний стан ономастики ще неспроможний дати якусь однозначну відповідь.

Розгляньмо по черзі кожний із названих вище способів творення прізвищ закарпатських українців.

Морфологічний спосіб творення прізвищ

Морфологічний спосіб словотвору, як відомо, полягає у сполученні афіксальних морфем із кореневою частиною в одне слово за певними словотворчими моделями, правилами, тенденціями, що існують у даній мові на різних етапах її розвитку [КовВче 19]. Однак це зовсім не означає, що всяке прізвище, у

складі якого, крім кореневої морфемі, є ще й афіксальні, обов'язково утворене морфологічним способом.

Так, наприклад, на Закарпатті є понад 100 прізвищ, у яких за морфемним аналізом можна виділити префікси *без-*, *вы-* (*ву-*), *від-* (*вуд-*), *за-*, *на-*, *не-*, *н'і-*, *о-*, *одо-*, *па-*, *під-* (*пуд-*), *по-*, *пере-*, *пра-*, *при-*, *роз-*, *с-*, *у-* та деякі інші. Ось кілька з них: *Безименник*, *Безушка*, *Відмаска*, *Вудмаска*, *Вукста*, *Вунадок*, *Заброда*, *Забруц'кий*, *Завода*, *Завад'ак*, *Загора*, *Зад'іл'с'кий*, *Зазімко*, *Залом*, *Зан'іска*, *Зарева*, *Застулка*, *Набіванец'*, *Нагурс'кий*, *Напуда*, *Неизвісна*, *Несух*, *Небола*, *Незбайло*, *Нел'інович*, *Н'ірода*, *Обуц'кий*, *Одокста*, *Озімок*, *Ославс'кий*, *Осуйс'кий*, *Охват*, *Пасербович*, *Пас'іка*, *Перебзд'ак*, *Перевузіник*, *Перегін'с'кий*, *Пересол'ак*, *Переста*, *Пудберіс'кий*, *Пудгорс'кий*, *Підмап'ек*, *Пудгороц'кий*, *Побігач*, *Погоріл'ак*, *Пожар*, *Подол'с'кий*, *Попудник*, *Порада*, *Покривчак*, *Прад'ід*, *Прибыш*, *Прибула*, *Прибуит*, *Пригара*, *Пригода*, *Прійма*, *Пристайа*, *Прислупс'кий*, *Притула*, *Продан*, *Прожегач*, *Прохыра*, *Росоха*, *Росіпа*, *Росул*, *Рошчінка*, *Ростока*, *Урста*, *Уста* і т. п. Проте майже жодне з цих прізвищ не утворене морфологічним способом. Префікси в цих прізвищах є частинами твірних основ. Більшість їх приєднувалося до коренів на етапі творення відповідних апелятивів (пор. *ухо* → *без уха* → *безухий* → *безушка*; *ревіти* → *заревіти* → *зарева*; *возити* → *перевозити* → *перевузіник*; *дід* → *прадід*), деякі – на етапі творення дохристиянських особових імен (напр., *Сухъ* → *Несухъ*), а ще інші – на етапі творення топонімів (напр., *бродити* → *Забродь*; *город* → *Пудгород*). Отже, префіксація на Закарпатті, та й узагалі в слов'янському світі, не була спеціальним засобом творення прізвищ. Приклади, що їх наводить Ю. К. Редько як зразки префіксального творення [РедСуч 167], в переважній більшості фактично є утвореннями суфіксальними (пор. *Беззубик* ← *беззубий*; *Безпалько* ← *безпалій*; *Притулик* ← *Притула* ← *притула*) або семантичними (пор. *Надрата* – закарп. апел. *надрата* "штанина", що з маляр. *nadrág* – ід). Виняток становлять хіба що деякі його приклади з часткою *не-*.

Прізвища, що мають у своєму складі суфікси, також не всі утворилися суфіксальним, тобто морфологічним способом. Серед них є чимало прізвищ, утворених семантичним шляхом. Тому не можна погодитися з Ю. К. Редьком, який до прізвищ морфологічного способу творення, крім патро- і метронімічних утворень, відносить і такі групи, як назви людей за територіальним походженням (*Поліщук*, *Волинець*), згрубілі та здрібнілі утворення (*Іванюра*, *Старух*, *Ткачусь*), особові атрибутиви (*Бородач*, *Зоровега*, *Чубар*), агентивні назви (*Міняйло*, *Смішко*, *Шебетун*), навіть утворення з суфіксами, "значення яких сьогодні незрозуміле" [РедСуч 103]. На нашу думку, всі такі прізвища утворені не морфологічним, а семантичним способом: вони вобутували в нашій мові ще задовго до того, ніж стали з них

прізвища. А багато з них у ролі апелятивів уживається паралельно й понині.

До прізвищ, утворених морфологічним способом, належить лише частина суфіксальних утворень, зокрема ті, що не відомі апелятивам та іменам. Прізвища морфологічного способу творення з самого початку свого виникнення стали власними назвами особовими. По суті вони для того й виникли, щоб характеризувати особу за її родичами і цим самим ідентифікувати її у громаді.

Характерною особливістю прізвищ морфологічного способу творення є те, що вони утворювалися тільки від особових назв (переважно від власних). Не випадково їх твірні основи їх вичерпують майже весь іменний репертуар XIV–XVIII сторіч, широко представляють апелятивну лексику категорії *nomina personalia* тих часів, а також неособові назви, які завдяки персоніфікації виконували роль індивідуальних прізвиськ. Велика кількість прізвищ морфологічного способу творення походить від дохристиянських слов'янських особових імен, але оскільки відрізнити останні від звичайних прізвиськ майже неможливо, то всі такі імена при характеристиці основ розглядаємо як прізвиська. Та найхарактернішою формальною особливістю прізвищ морфологічного способу творення є їх суфікси. Цих суфіксів загалом небагато і з походження вони неоднотипні, тобто різнофункціональні. Одні з них із моменту виникнення вживаються тільки для творення назв за батьком чи назв за матір'ю (*-ич, -ович, -евич, -ів, -ин, -инец'*), а інші (наприклад, *-ак, -ук, -чук, -ик, -ан, -ей, -ец'*...) лише з часом спеціалізувалися на вираженні зв'язків спорідненості, тобто лише згодом стали генесіонімічними (пор. ще [RoČes 290–291]). Частина з цих других суфіксів і понині не втратила продуктивності ні при творенні апелятивів, ні при творенні антропонімів. З одного боку, це дуже добре, оскільки живомовні факти дозволяють точно розкрити функцію прізвищового суфікса (див. розділ "Прізвиська"). Однак такий стано має і свій мінус: воно не дозволяє чітко відмежувати утворень морфологічних від утворень семантичних. У ряді випадків неможливо встановити, чи суфікс додавався на етапі творення апелятива, чи на етапі творення власної генесіонімічної особової назви. Так, наприклад, прізвища з суфіксом *-ак* типу *Василин'ак, Гаврил'ак, Галушчак, Головчак, Гуцул'ак* є безсумнівними морфологічними утвореннями, первісним призначенням яких було вказувати на спорідненість. Проте прізвища типу *Вовчак, Червен'ак, Литв'ак, Прийм'ак, Мізер'ак, Кий'ак*, у яких також наявний суфікс *-ак*, не можна з певністю віднести ні до морфологічних, ні до семантичних утворень. Справа в тому, що кожне з них має живий відповідник серед апелятивів (пор. апелятиви *вовчак, червен'ак, литв'ак, приймак, мізерак, кий'ак*), а з другого боку, кожне з них може бути виведене також із власних особових назв типу *Вовк, Червін', Литва, Прийма, Мізера, Кий*, які є

актуальним на Закарпатті і в наш час і в минулі епохи. А таких спірних прикладів дуже багато. Вони, до речі, є основною причиною того, що при кількісних характеристиках словотворчих типів не завжди вказуємо точні кількісні величини.

Усі прізвища морфологічного способу творення прийнято ділити на два розряди: прізвища патронімічні (від назви батька) та прізвища метронімічні (від назви матері). У принципі такий поділ можливий, але послідовно реалізувати його до кінця не можна. Нам не завжди відомо, чи передсуфіксальна частина прізвища була назвою для чоловіка чи для жінки. Такими спірними утвореннями є, наприклад, закарпатські прізвища *Білак*, *Бльішинец'*, *Васил'ак*, *Глівка*, *Капин'ук*, *Кочержук*, *Лешчинец'*, *Нечестак*, *Павлич*, *Паращук*, *Радич*, *Сланинец'*, *Станич*, *Сол'ук*, *Федич*, *Федорка*, *Химинец'*, *Цибул'ак* та багато інших, передусім тих, що утворені від іменників першої відміни та від прикметників.

Ще важче встановити, яким саме родичем (батьком, дідом, прадідом і т. п.) припадала особа, названа передсуфіксальною частиною прізвища, першому його носієві. Якщо ми навіть певні, що твірна основа прізвища *Марусич* (від жін. імені *Марус'а*) справді означала не чоловіка, а жінку, то ми ще не знаємо, ким саме приходилася ця *Марус'а* (матір'ю чи бабою) першому *Марусичеві*. Сучасні живомовні прізвиська показують, що передсуфіксальна частина таких утворень може означати і як матір, так і бабу та прабабу першого носія прізвиська (див. розділ "Прізвиська").

Деякі дослідники, розуміючи складність цього питання, наповнюють терміни "патроніми" та "метроніми" першим смыслом. Під патронімічними розуміють прізвища, які вказують на спорідненість по батьковій чи по чоловічій лінії взагалі, а під метронімами – прізвища, які вказують на спорідненість по лінії материній, тобто жіночій. Але такий погляд на речі теж не рятує становища, оскільки дід і прадід, як і прадід та прабаба, можуть бути як по лінії батьковій, так і по лінії материній.¹

Критерієм розмежування прізвищ на патроніми та метроніми можуть бути й суфікси, але не всі і не завжди абсолютним. Так, наприклад, можна з певністю сказати, що майже всі українські прізвища з суфіксами *-ович*, *-евич* є патронімами. Ці суфікси додавалися тільки до чоловічих, а ніколи не до жіночих назв. Відхилень від цієї закономірності майже нема. Більшість прізвищ із суфіксами *-ович*, *-евич*, що їх наводить Ю. К. Редько як метроніми, наприклад, *Маринович*, *Мартович*, *Галькевич*, *Гандзевич* [РедСуч 17, 18], насправді є патронімами, а не метронімами. Порівняймо

Зрештою, патронімічними можна називати всі сучасні прізвища, оскільки вони передаються у нас із батька на сина чи, принаймні, з батьків (patres) на сина.

Однак нас тут цікавить не спосіб успадкування прізвищ, а їх творення, а ще точніше, нас цікавить та інформація, яка в них була закладена під час виникнення кожного з таких прізвищ.

чоловічі імена і взагалі чоловічі антропоніми *Марин, Март, Галько, Ганз*, які побутували в районі Карпат у XVI–XVII сторіччях (див. розділ "Імена"). Решта генесіонімічних суфіксів була майже індиферентною до статі, а вибір кожного з них при утворенні прізвища передусім залежав від структурних особливостей твірної основи, а не від статі її носія. Так, наприклад, суфікси *-'ук, -'ак, -ан, -ей* додавалися як до чоловічих, так і до жіночих назв. До того ж майже кожний із них міг додаватися не лише до назви батька чи матері, а й до назви діда чи баби, навіть до назви прадіда та прабаби (див. розділ "Прізвиська").

У зв'язку з цим при викладі прізвищ морфологічного способу творення матеріал подаємо не за розрядами (патронімічним та метронімічним), а за прізвищотворчими суфіксами. У межах кожного суфікса прагнемо виділити розряди і словотворчі типи. Такий виклад матеріалу дозволяє уникнути ряду повторень і компактніше представити словотворчі засоби говорів. У межах кожного словотворчого типу розмежовуємо в міру можливостей прізвища, утворені від чоловічих назв, тобто патроніми, і прізвища, утворені від назв жіночих, тобто метроніми в широкому смислі слова. У тих випадках, коли описуваний словотворчий тип прізвищ має співзвучні паралелі і в позапрізвищевій лексиці (серед апелятивів, імен, топонімів, зоонімів), ми прагнемо з'ясувати характер цих зв'язків та їх генезис. Для підтвердження деяких положень словотворчого аналізу іноді доводиться звертатися до звичайної типології. Фактичним матеріалом для таких зіставлень служить нам реєстр прізвищ Закарпаття, укладений нами за принципом зворотного словника.

При характеристиці кожного окремого словотворчого типу прагнемо показати походження суфікса та його первісну і новішу функції, його дистрибуцію, а також географію та стратиграфію відповідних словотворчих типів. Крім цього, намагаємося вказати на відношення описуваного словотворчого типу прізвищ до відповідного типу у сусідніх народів.

Продуктивні словотворчі типи ілюструємо меншою кількістю прикладів (наводимо найбільш поширені прізвища), а непродуктивні – всіма наявними. Прізвища сумнівної та спірної етимології у цьому підрозділі наводимо рідко. Їх розглядаємо в підрозділі "Етимологія прізвищ", а ще ширше – в "Етимологічному словнику прізвищ українців Закарпаття", який готуємо окремо.

До складних належить також питання про те, як саме характеризувати твірну основу – за її семантикою чи за її структурою. У працях Ю. К. Редька віддається перевага семантичній характеристиці. Правда, у нього вона досить часто змішується зі структурною та генетичною, а іноді і з мотиваційною. Так, наприклад, при характеристиці прізвищ на *-ук (-'ук, -чук)* Ю. К. Редько виділяє аж 12 типів твірних основ, а саме: від імені

батька, від імені матері, від назви професії батька, від топоніма, від етноніма, від будь-якого прізвиська, передусім прикметникового, від обставин появи в колективі, від дієслів, від назв релігійної належності, від слів іншомовного походження, від слів невиразного походження [РедОсн 116–117]. Облишаючи стороною непослідовність і суперечливість цієї класифікації твірних основ, укажемо тільки, що вона ніколи не може бути об'єктивним відображенням дійсності. Не слід забувати, що більшість прізвищ утворено не від агентивних, національних, соціальних, атрибутивних, ідеологічних та інших своїх або запозичених апелятивів, а від звичайних уже прізвиस्क, у тому числі й від спадкових, які на час виникнення були вже асемантичними словами на зразок сучасних прізвищ.

На нашу думку, об'єктивнішою, а тому й доцільнішою є структурна характеристика твірних основ, оскільки вибір суфіксів, їх дистрибуція при морфологічному способі творення прізвищ залежить не від семантики (наявної чи колишньої) твірної основи, а якраз від її структури. З цього огляду першорядне значення мають такі ознаки твірної основи, як-от: належність до частини мови (іменник чи прикметник), належність до відміни (першої чи другої), фонетична специфіка кінця твірної основи та наголос.

Семантичний принцип застосовуємо головним чином до прізвищ, утворених від імен. Саме виходячи з нього, усі імена ділимо на чоловічі та жіночі. Доцільність цього поділу бачимо в тому, що він дозволяє виявити кількісне співвідношення між розрядами, зокрема патронімами та метронімами. Інші прізвищ (ті, що від прізвиस्क із апелятивів) таке інформації не вміщують.

Віддаючи перевагу структурі твірної основи над її семантикою при словотворчій характеристиці прізвищ, ми не відмовляємося розглядати семантику твірних основ узагалі. Навпаки, семантику твірних основ вважаємо настільки важливим і настільки складним питанням, що відводимо їй зовсім окремий підрозділ (див. "Лексико-семантична класифікація твірних основ"). Однак будувати всю класифікацію на семантиці основ не можна. Хіба можна з певністю відповісти на питання типу "Від чого утворено прізвище *Зубанич*?"! Адже воно могло утворитися як від атрибутивного жіночого апелятива *зубан'а* (літ. "зубата жінка", так і від андроніма *Зубан'а* – "дружина *Зуба*").

Основні словотворчі типи іменникових прізвищ

Серед корінного українського населення Закарпаття в наш час побутує близько 30 словотворчих типів іменникових прізвищ, утворених морфологічним способом. Розгляньмо найпоширеніші з них.

Прізвища з суфіксом -ович.¹ Двоморфемний суфікс -ович, що походить із праслов'янського *-*ov-itiŋ*, з часу свого виникнення служить активним засобом вираження родинної належності сина до батька [BlaVŷv 28]. В історичний період ця патронімічна функція суфікса найповніше виявлена у східних та південних слов'ян.

На Закарпатті прізвища з суфіксом -ович належать до найпоширенішого типу. Серед 10 000 прізвищ корінних українців 274 прізвища (тобто 2,7%), такі, що утворені за допомогою цього патронімічного суфікса. У акцентуаційному відношенні ці прізвища неоднакові. У більшості з них наголос падає на перший склад суфікса (*Букóвич, Вашкóвич, Гнаткóвич, Грабóвич, Гучкóвич, Данилóвич, Данкóвич, Дулишкóвич, Зубрóвич, Иванóвич, Йацкóвич, Лазарóвич, Чургóвич, Шынглóвич...*), рідше – на другий (*Бангровíч, Беловíч, Берковíч, Ган'ковíч, Йурковíч, Кíl'ковíч, Куц'ковíч, Лазовíч...*). Навіть одне і те ж прізвище в різних регіонах може мати неоднакове наголошення: *Годóвич, Дубóвич, Микóвич, Митрóвич, Микóвич, Павлóвич, Пан'кóвич, Петрóвич, Попóвич, Таркóвич...* А в селах, що прилягають до угорських, трапляється і коренеve наголошування: *Бóбрович, Кóзмович...*

Сполучувальні можливості цього суфікса були дуже широкі. По-перше, вони не були обмежені семантикою, тобто функцією твірної основи. Суфікс -ович міг додаватися як до іменних основ. У тому числі й до слов'янських імен (*Богóвич, Васечкóвич, Ивашкóвич, Ил'кóвич, Карпóвич, Климóвич, Кузóвич, Лаврóвич, Ликóвич, Макарóвич, Максимóвич, Мирилóвич, Михайлóвич, Панасóвич, Сен'кóвич, Симкóвич, Станкóвич, Тарасóвич, Тимкóвич...*), так і до індивідуальних прізвищ (*Бр'ухóвич, Гамóвич, Жмур'кóвич, Качурóвич, Л'ахóвич, Можарóвич, Орохóвич, Рошкóвич, Русинкóвич, Сверлóвич, Соколóвич, Сукóвич, Табакóвич, Шапóвич, Шовкóвич...*). Цією загальноукраїнською особливістю суфікс -ович відрізняється від співзвучного суфікса російської мови, в якій, як відомо [Чичаг 53], за допомогою цього суфікса утворюються патроніми тільки від власного імені батька, але не від його прізвища. У ряді випадків він додавався до патронімічних утворень: *Грицакóвич, Крайн'акóвич, Павл'укóвич, Фал'укóвич* (від *Грицак, Крайн'ак, Павл'ук, Фал'ук*).

По-друге, сполучувальні можливості цього суфікса не були обмежені ані структурою твірної основи. Він додавався до чоловічих назв різної структури. Ці назви могли бути іменниками

¹ Словотворчі типи прізвищ подаємо в порядку їх спадної продуктивності з урахуванням їх етимологічної спорідненості.

не тільки другої відміни (напр., *Андрухівич, Васківич, Федорович, Штефанівич...*), але й першої, тобто з основами на -а (напр., *Борівич, Брындзівич, Дорівич, Кл'учківич, Куз'мівич, Лецович, Луківич, Матерівич, Нел'іпович, Олексівич, Родівич, Стойківич, Теслівич...*). Ця риса зближує закарпатські патронімічні утворення на -ович з відповідними утвореннями сербохорватської мови. Зауважимо, що чоловічі імена на -а типу *Лука* на Закарпатті вже у XVII ст. відмінювалися за зразком другої відміни, приймаючи форми типу *Лукови*, з *Луком* і т. п. [ПаПо-2 23]. Лише в північно-східній частині області особові назви цього типу зберегли відмінкові флексії іменників першої відміни. Наприклад: *Н. Мохн'а, Ор. Мохн'ов* (с. Лопухово). У окремих випадках твірна основа нагадує прикметник (напр., *Глухівич, Дорогович, Милівич, Світлівич*), хоча ці основи в давнину правили, правдоподібно, за слов'янські субстантивовані імена типу *Глоухъ, Дорогъ, Миль, Свѣтль*.

Не додавався він тільки до жіночих імен. Прізвища типу *Гал'ківич, Ган'ківич, Калинівич, Мар'янівич* тільки на перший погляд здаються метронімічними, а насправді утворені від чоловічих антропонімів чи просто від особових імен *Гал'ко, Ган'ко, Калін, Мар'ян*, широко відомих раніше в Карпатах.

Привертає увагу й те, що цей суфікс сполучується не тільки з твердими основами (*Балтівич, Бандурівич, Бішківич, Волосинівич, Данилівич...*), а й із давніми м'якими (*Гайівич, Іл'івич, Исайівич, Кійівич, Сен'івич, Стец'івич, Тран'івич, Шпин'івич, Вічівич, Ил'ашівич, Остахівич, Радохівич, Томашівич, Черчівич*). Кінцеві приголосні основ лише зрідка ~~знавали~~ ствердіння (*Королівич, Луц'івич, Мигалівич, Лесівич, Пушкарівич, Стесівич, Стец'івич*).

Просторовий розподіл прізвищ із суфіксом -ович у наші дні на Закарпатті більш-менш рівномірний. Єдина місцевість, у якій питома вага їх перевищує часом навіть 5%, є басейн річки *Латориці*.

Зазначене скупчення патронімічних прізвищ із суфіксом -ович (та й -евич) у басейні р. *Латориці*, а точніше в центральних районах Закарпаття, помічається вже з давніх-давен. Саме звідти йдуть перші записи таких прізвищ: *Uzowits* (1272, с. Боржава – [Györf 534]), пор. ще *Stephanus Dorowycz, Jacobus Dorowych* (1449, село Ороска на Східній Словаччині – [Nagy-2 445] та деякі інші. Саме в басейні *Латориці* продуктивність і активність прізвищевих утворень із суфіксами -ович, -евич досягає своєї кульмінації в XVI–XVII сторіччях. Так, наприклад, в урбаріальних записах Чинадіївської домонії за 1567 та 1570 роки прізвища з суфіксами -ович, -евич перевищують 30. Ось кілька з них прізвищ: *Arthimowicz, Belowicz, Bossakowicz, Bwkwowicz, Wazzylkewicz, Waskowicz, Hankowicz, Denkowicz, Dwbowicz,*

Jaczkowicz, Kopchowicz, Leskowicz, Mikolkowicz, Mythrykowicz, Myhalowicz, Mykowicz, Palkowicz, Paskowicz, Petrowicz, Popowicz, Sztankowicz, Thurowicz, Fedewicz, Fedorczyowicz, Czytkowicz, Sandorowicz... [UetC 53–12], *Babchowych, Balassowych, Wanykowych, Hakowych, Hlibnikowych, Hryczowych, Dmitricowych, Ilkowych, Iwankowych, Jackowych, Jurkowych, Kazanowych, Klemowych, Kopchowych, Kossarowych, Kowachowich, Kumowych, Karachowych, Kuskowych, Lazarowych, Luczewych, Manewych, Matheowych, Markowych, Michowych, Mozzorowych, Mossolowych, Pyrohowych, Puskarowych, Plesowych, Rybkowych, Rusnakowych, Simowych*. У переписі 1572 року [UetC 53–15] їх кількість у багатьох селах досягає аж 40%. Не менше їх і в документах XVII ст. (див. [LehBer, Maksay, Bélay, Szabó, ПаПо-1, ПаПо-2, ПаПо-3]).

Поява нових і нових прізвищ із суфіксами *-ович, -евич* серед корінного населення Березького комітату XVI–XVII сторіч свідчить, що ця словотворча модель була там живою і дуже актуальною в ту пору. Наприклад, у с. В. Абранка в 1611 році фіксується антропонім *Karoly*, а в 1699 році вже – *Karolovics* [Balogh 101]. В інших районах Закарпаття прізвища на *-ович, -евич* також були поширені в ті роки, але не настільки. Пор. на Ужанщині кріпаків *Vaskovits, Jazekovits, Mendovits, Raykowits* [UetC 104–8], у Мараморші – *Antalovicz, Babczovicz, Hermanovitz, Zelenkovicz* [Bélay 184, 183, 147] та ін.

Розглядаючи прізвища верховинських кенійзів та кріпаків, зокрема прізвища села Котельниця за 1645 рік, історик Т. Легоцький під прізвищами *Kaczurovics, Kurtakovics, Lepticsovics, Paskovics, Petrusovics, Proszovics, Rotkovics* і т. п. схильний був убачати поляків [LehBer 370; LehAd]. Серед місцевої інтелігенції побутує думка про сербохорватське походження закарпатських прізвищ із суфіксами *ович, -евич, -ич*.

Звичайно, як припущення про польську належність носіїв прізвищ на *-ович, -евич*, так і міркування про сербохорватське походження цих прізвищ є хибними. Але заперечити повністю польський та південнослов'янський внесок у кількість закарпатських прізвищ із суфіксами *-ович, -евич* теж не можна. На території Польщі, як показує Ян Бистронь [ByNazw 137], суфікс *-ович* у XVIII ст. був ознакою городянства і служив засобом свідомого ошляхетнення прізвищ.¹ На Закарпатті щось подібне в ту пору не спостерігається. Можна хіба що відзначити, що переважна більшість священослужителів (по-тодішньому "батьків") у північних та центральних районах області тоді мали

¹ У східнослов'янській антропоніміці поширеною є думка (див. [Чичаг 43–54]), що утворення з суфіксами *-ович, -ич* у Росії до XIX ст. були ознакою належності до представників верхніх шарів панівного класу.

прізвища на *-ович*, *-евич*. Можливо, ця риса пояснюється тим, що всі тогочасні православні та греко-католицькі священники здобували теологічну освіту за межами Закарпаття, передусім у Львові, Перемишлі, в Молдавії, а у Прикарпатті тих часів прізвища з суфіксами *-ович*, *-евич*, як відомо, становили продуктивну модель.

Сербохорватський вплив міг позначитися на збільшенні продуктивності цього словотворчого типу. Адже в XV–XVI сторіччях, зокрема в період т. зв. сербохорватської колонізації на Закарпаття справді з'явилося чимало південних слов'ян із такими прізвищами. Наприклад: *Brankowich*, *Lazarevics* – 1427 [LehBer 80, 543] та ін. Не вилучено, що південними слов'янами з походження були й *Леока Белкович* та *Косте Драгушевичь*, які згадуються в закарпатській грамоті 1404 року [Русан 133–134]. У XVI ст. до таких належать прізвища *Gosztovics*, *Draskovics*, *Kosztovics* [LehBer 267] та деякі інші.

Крім українців, прізвища з суфіксом *-ович* є й серед національних меншостей Закарпаття. Є вони серед місцевих словаків (*Йасович*, *Канчович*, *Н'ікорович*, *Светлович...*), румунів (*Маркович*, *Микович*, *Попович...*), угорців (*Білакович*, *Пасербович*, *Пéкарович*, *Рúскович*, *Турович*, *Шішкович...*), циганів (*Митрович*, *Станкович*, *Станович*), навіть серед німців (*Бобрович*, *Цімрікович*, *Шáшович*).

Проте найвищої частотності цей тип прізвищ досягає серед євреїв – 18% від усіх прізвищ закарпатських євреїв. Кілька прикладів: *Абрагамович*, *Аронович*, *Беркович*, *Бурехович*, *Герикович*, *Давыдович*, *Зейликович*, *Зелманович*, *Ицкович*, *Йакубович*, *Йанкелович*, *Йосович*, *Йуткович*, *Кополович*, *Лайзерович*, *Лейбович*, *Майерович*, *Менделович*, *Мошкович*, *Пінкасович*, *Струлович*, *Фроймович*, *Шломович*, *Шмулович* та ін. Взагалі прізвища на *-ович* у євреїв Закарпаття становлять найпоширеніший тип. Слов'янських прізвищ іншого типу (крім кількох прізвищ на *-ський* та *-ич*) у них майже зовсім немає. Коли зважити, що за цісарським декретом від 23 липня 1787 року всі австроугорські євреї вимушені були зректися свого традиційного способу найменувань і протягом найближчих двох років остаточно прибрати німецькі прізвища, то слід припустити, що євреї з прізвищами на *-ович* прибули на Закарпаття головним чином у XIX ст. із тих земель Правобережної України, які на той час входили до складу царської Росії. Місцеві переписи населення XIX ст. підтверджують таке припущення. За даними Яна Бистроня [БуNazw 240], прізвища з суфіксом *-ович* багато польських євреїв мало вже у XVI ст.

Прізвища з суфіксом -евич. Суфікс *-евич* фактично є лише м'якою різновидністю двоморфемного патронімічного суфікса *-ович*. Хоч продуктивністю суфікса *-евич* значно поступається суфіксові *-ович* (він утворює лише 60 прізвищ із 10 000, тобто становить тільки 0,6%), але від суфікса *-ович* він по суті мало чим відрізняється. По-перше, невелика частина прізвищ із суфіксом *-евич* має кінцевий наголос (напр., *Геревіч, Дурневіч, Костевіч, Сеневіч*). По-друге, додається як до імен (*Андрійевич, Андрусевич, Галкевич, Гриневич*), так і до прізвиськ (*Біл'інкевич, Гайдукевич, Гуралевич, Геревіч, Цоглайевич*). По-третє, додається до антропонімів не тільки другої відміни (*Іванкевич, Коневич, Королевич, Панкевич, Пушкарович, Старчевич, Танасевич, Фалакійевич...*), а й до антропонімів з основами на *-а* (*Біл'інкевич, Вічевич, Лучкевич, Теслевіч*).

Спільним із утвореннями на *-ович* у них є й те, що вони додавалися не тільки до м'яких основ (*Беневич, Божійевич, Ісевич, Йасевич, Куз'евич, Мат'ійевич, Мигалевич, Петрушевич, Токарович*), а й до твердих, зокрема на *-к* (*Гайдукевич, Галкевич, Геревіч, Пан'кевич, Печкевич, Худевич*), хоч прямим їх призначенням було утворювати патроніми від чоловічих антропонімів з кінцевим м'яким приголосним.

Більшість прізвищ із суфіксом *-евич* побутує в північній смузі Закарпаття, а особливо на Воловеччині та прилеглих до неї районах. У місцевих пам'ятках прізвища з суфіксом *-евич* фіксується лише з XVII–XVIII сторіч. Наприклад: *Іванъ Ковачкевич* – с. Монастирець [Яворск 213].

Таким чином, усі прізвища є суфіксами *-ович, -евич*, що побутують на Закарпатті, утворені від особових назв, а первісна функція їх усіх була патронімічна. Навіть такі прізвища як *Попович, Королович, Королевич*, які з успіхом можна виводити і з апелятивів *попович, королович* чи *королевич* (пор. ще *царевич*), кінець-кінцем також є патронімічними з походження, бо називають сина за його батьком. Прикладів на метронімічні та відтопонімні типи прізвищ із суфіксами *-ович, -евич*, про які пише Ю. К. Редько [РедСуч 118–119], на Закарпатті немає. Єдиний приклад метронімічного прізвища з суфіксом *-ович* на Закарпатті може бути хіба що запис 1885 року з села Кам'янське: *Татянович* [ЛелПам 228], та й то ще питання, чи жіноче ім'я *Татяна* в цьому конкретному випадку не буде індивідуальним прізвиськом чоловіка (пор. сучасні закарпатські прізвища чоловіків *Каліна, Мотр'а, Параска* і т. п.).

Прізвища з суфіксом -ич. Так само, як і утворення з суфіксами *-ович, -евич*, особові назви з суфіксом *-ич* належать до найдавнішого синтетичного засобу вираження спорідненості у слов'ян [ВлаVуv 28]. Більшість дослідників слов'янської ономастичного словотвору сходяться на тому, що суфікс *-ич*

походить із *-*itjo* чи *-*itjъ*. З приводу первісної функції цього суфікса існують два різні погляди. Одні вчені (В. Вондрак, Т. Маретич, О. М. Селіщев, Д. Богдан, І. Кнієжа, Н. А. Константінеску, А. Беклунд, А. Заремба та ін.) вважають, що суфікс *-ич* з походження є демінутивним. Інші (Л. Л. Гумецька, О. М. Трубач, В. Бланар, Ян Свобода та деякі інші) вважають, що первісно суфікс *-ич* вказував на належність чи походження, а з часом, звужуючи цю функцію, спеціалізувався на вираженні патронімічності. Роблячи закид О. М. Селіщеву за те, що той убачає у суфіксі *-ич* первісне демінутивне значення, О. М. Трубачов зазначає, що демінутивна функція суфікса *-ич* є новішою [ТруБИст 192–193]. А Ян Свобода, ануючи працю В. Спліттер-Ділберович, пише: "Суфікс *-ич* авторка вважає демінутивним, що з порівняльного слов'янського погляду не відповідає дійсності. Первісна функція цього суфікса патронімічна, а демінутивне значення розвинулося з неї лише пізніше в сербохорватській мові" [SvoSpi 244]. На слабкість обох гіпотез указує Є. Курилович [Курил 264].

Семантичний та словотворчий аналіз українських апелятивів типу *бабич*, *дідич*, *приймич*, *родич*, *шляхтич* показує, що утворення з суфіксом *-ич* далекі від демінутивності, а сучасні вмотивовані закарпатські антропоніми типу *Гафуніч* (син *Гафуні*), *Йарініч* (син *Йаріні*), *Грініч* (син *Гриня*), *Маніч* (чоловік *Мані*) і понині ще зберігають відчутну вказівку на приналежність чи на походження.

На Закарпатті прізвища з суфіксом *-ич* належить до найчисленнішої моделі. На 10 000 прізвищ припадає 637 (6,4%) таких, що утворені за допомогою цього суфікса. В інших областях України, зокрема в центральних та східних, прізвищ із суфіксом *-ич* значно менше (див. [РедОсн 120; РедСуч 206]). Високий процент прізвищ із суфіксом *-ич* у районі Українських Карпат при незначній їх кількості в решті областей України наді пов'язують із сербохорватською колонізацією на Закарпатті (див., напр., [ДзеЧис 19]). Висловлювалися також думки про самотність закарпатських прізвищ із суфіксом *-ич* [НимБор 14]. Відповідь на питання про те, наскільки закарпатські прізвища із суфіксом *-ич* є самотніми чи запозиченими, може дати лише їх словотворчий їх аналіз та лексико-семантична характеристика твірних основ.

У акцентуаційному відношенні закарпатські прізвища із суфіксом *-ич* є більш-менш однотипними. Наголос у переважній більшості з них падає на передсуфіксальний склад: *Берéзич*, *Бейдич*, *Гáсич*, *Дубáнич*, *Панкúлич*, *Федор'áнич*... Тільки в районі в. Бичкова та в басейні р. Боржава частина таких прізвищ має наголос суфіксальний (*Барніч*, *Берковіч*, *Голованіч*, *Доманіч*, *Дрневіч*, *Йацканіч*, *Йурич*, *Іваніч*, *Марковіч*, *Кондріч*,

Никоріч, Паніч, Попадіч, Прокопіч, Фенніч), чим нагадують молдавське наголошення (пор. молд. прізвища *Вьрколіч, Триколіч, Шептеліч* – [Ер-Кос 83, 102, 106]).

Найхарактернішою структурною особливістю прізвищ із суфіксом *-ич* є те, що майже всі вони утворені від основ на *-а* чи *-’а*. Наприклад: *Байдич, Бобич, Ганусич, Гырнич, Данканич, Йурканич, Кост’улич, Савкулич*... Тільки поодинокі з них (усього біля двох десятків) можуть бути виведені з іншого типу основ, зокрема від іменників 2-ої відміни. Наприклад: *Д’акуніч, Данілич, Д’ідич, Звірич, Караманич, Когутіч, Котич, Махнич, Михайлич, Прокопіч, Романич, Цапич* та деякі інші. Можна з упевненістю сказати, що використання суфікса *-ич* при творенні прізвищ на Закарпатті залежало не стільки від граматичного роду іменника, закладеного у твірній основі, скільки від її фонетико-граматичної структури.

Твірними основами, як бачимо, могли служити не тільки жіночі назви (пор. прізвища *Веклич, Воронич, Ганич, Ганчич, Гафіч, Геленіч, Дійанич, Думнич, Зозулич, Йевич, Калінич, Каліч, Катрич, Ксеніч, Леліч, Магдич, Маланич, Мандзич, Маргітич, Марич, Маруніч, Марусич, Марухнич, Марфич, Мотрунич, Настич, Парасич, Тет’анич* і т. п.), а й чоловічі (пор. прізвища *Вакулич, Гришуніч, Дзуріч, Кундрич, Котич, Костич, Кубаріч, Кузич, Куз’мич, Лаврич, Макарич, Максимич, Мартінич, Мигаліч, Микитич, Микуніч, Мітрич, Михайлич, Тарахоніч, Томіч, Хоміч* і т. ін.). А це означає, що серед прізвищ на *-ич* є як метроніми (їх явна більшість), так і патроніми (їх усього більше двох десятків). Але й серед них чимало спірних, зокрема таких, твірна основа яких могла називати як жінку, так і чоловіка (напр., *Бабич, Бандуріч, Бойчич, Вербич, Воронич, Гелетич, Довбнич, Дулич, Зозулич, Калітич, Марінич, Мигал’чич, Негрич, Павлич, Попеліч, Радич, Русич, Слівич, Станіч, Тітич, Торбич, Федич, Химич* і т. п.). Крім цього, деякі з них, у тому числі й ті, що можуть бути витлумачені як звичайні сербохорватські демінутивні чи гіпокористичні імена (наприклад, *Данич, Пётрич, Пешич, Пірич, Потаніч, Прібіч, Радич, Райнич, Санич, Селіч, Станіч, Тадич, Томчич, Чіприч* і т. п.), а з патронімічністю, можливо, нічого спільного й не мають.

А є серед них і такі, наприклад *Зварич*, що ніколи не були ні патронімами, ні демінутивами, а стали прізвищами внаслідок переосмислення агентивно-професійних особових апелятивів типу *керманіч, погоніч, розкошич, супряжич*. На Дрогобиччині й понині знаний апелятив *зварич* "солевар". Не виключено, що в такий спосіб постали і прізвища *Бабич, Д’ідич, Вуктич, Паніч-Приймич, Русич*.

Варто наголосити й на тому, що всі прізвища, утворені морфологічним способом за допомогою суфікса *-ич*, твірною основою мають іменникову особову назву. Щодо прізвищ типу *Білич*, які за Ю. К. Редьком утворені від прикметників [РадОсн 120], то вони могли утворитися і від іменників, точніше від давніх слов'янських язичницьких імен (порівняймо для прикладу сучасні закарпатські прізвища *Білич*, *Білавіч*, *Быржівич*, *Голіч*, *Радіч* та ін. з давніми слов'янськими іменами *Бѣла*, *Бѣлава*, *Бързава*, *Голя*, *Рада*) та від іменникових антропонімів типу *Р'áба*, *Курта*.

Дистрибутивні можливості суфікса *-ич* були обмежені тільки структурою твірних основ. З семантичного чи функціонального огляду твірною їх основою могло бути будь-яке слово з категорії *nomina personalia*. Однак найчастіше цей суфікс сполучався з такими особовими назвами:

а) з календарними іменами:

Афіч, *Веклич*, *Вакуліч*, *Ганусич*, *Геленіч*, *Гутіч*, *Даніліч*, *Доніч*, *Доріч*, *Досич*, *Дуніч*, *Зініч*, *Іваніч*, *Ігнатіч*, *Йакубіч*, *Йевіч*, *Йоліч*, *Костіч*, *Крестиніч*, *Мартиніч*, *Марухлич*, *Марфич*, *Мацуніч*, *Меланіч*, *Митрич*, *Мотруніч*, *Настіч* і т. п.;

б) з язичницькими іменами:

Бериніч, *Бойчич*, *Бороліч*, *Гордич*, *Діійаніч*, *Долініч*, *Дрогобіч*, *Дубніч*, *Дуброчіч*, *Йарчич*, *Леліч*, *Лепіч*, *Малетіч*, *Меленіч*, *Надіч*, *Пол'аніч*, *Прібіч*, *Райніч*, *Родіч*, *Русіч*, *Станіч*, *Черн'авіч* і т. ін.;

в) з прізвиськами та прізвищами апелювативного походження:

Блоруніч, *Березіч*, *Бубіч*, *Вербіч*, *Вукстич*, *Гырич*, *Головніч*, *Гомуліч*, *Гелетіч*, *Гойдич*, *Довбніч*, *Додуріч*, *Думніч*, *Дупіч*, *Зазуліч*, *Звірич*, *Зызіч*, *Калітич*, *Кепіч*, *Кобылич*, *Когутіч*, *Козіч*, *Кубаріч*, *Куделіч*, *Куртич*, *Кутніч*, *Пойдич*, *Попеліч*, *Р'абіч*, *Скубеніч*, *Скрипич*, *Торбіч*, *Цатіч* і т. п.

Специфічними на загальноукраїнському фоні є два закарпатські типи метронімічних прізвищ із суфіксом *-ич*, утворені від андронімів, а саме:

а) Прізвища, утворені від жіночих прізвиськ на *-ан'а*.

Серед 637 закарпатських прізвищ із суфіксом *-ич* є 222 такі, що на твірну основу мають жіночу особову назву з суфіксом *-ан'а*. Наприклад: *Андрійканич*, *Бец'аніч*, *Величк'аніч*, *Вовк'аніч*, *Заробк'аніч*, *Галушк'аніч*, *Глух'аніч*, *Гринк'аніч*, *Григ'аніч*, *Данк'аніч*, *Геве'аніч*, *Дуб'аніч*, *Зуб'аніч*, *Иванц'аніч*, *Ил'к'аніч*, *Йацк'аніч*, *Мурк'аніч*, *Лец'аніч*, *Микит'аніч*, *Ожог'аніч*, *Пазух'аніч*, *Скуб'аніч*, *Сливк'аніч*, *Софілк'аніч* і т. п. Вони походять від жіночих особових назв *Андрійк'ан'а*, *Бец'ан'а*, *Величк'ан'а*, *Вовк'ан'а*, *Заробк'ан'а*, *Галушк'ан'а*, *Глух'ан'а*, *Гринк'ан'а* і т. п. Багато таких найменувань жінок і понині функціонує на Закарпатті (див.

розділ "Прізвиська") як активний словотворчий тип андронімів. Послідовність у нарощуванні суфіксів була наступною: чоловік *Повх*, дружина його – *Повхán'a*, а син їх уже – *Повхáнич*; чоловік – *Слівка*, дружина його *Сливкán'a*, а син їх – *Сливкáнич*. Привертає увагу те, що географія прізвищ на *-анич* збігається з географією андронімічних прізвиськ із суфіксом *-ан'a*. Отже, цей тип прізвищ, як і андроніми на *-ан'a*, поширений по всьому Закарпаттю, окрім Рахівщини.

б) Прізвища, утворені від жіночих прізвиськ на *-ул'a*.

На 637 сучасних закарпатських прізвищ із суфіксом *-ич* припадає 59 таких, що твірною основою мають жіночу особову назву з суфіксом *-ул'a*. Наприклад: *Андрійкúлич*, *Вайдúлич*, *Варгúлич*, *Вовкúлич*, *Даку́лич*, *Данкúлич*, *Дз'аму́лич*, *Йанкúлич*, *Йацкúлич*, *Кон'у́лич*, *Кост'у́лич*, *Левкúлич*, *Маркúлич*, *Панкúлич*, *Петру́лич*, *Станкúлич* і т. п. Їх утворено від жіночих особових назв *Андрійкúл'a*, *Вайдúл'a*, *Варгúл'a*, *Вовкúл'a*, *Д'акúл'a*, *Данкúл'a* і т. д., які й понині є живими найменуваннями жінок за їх чоловіками на Закарпатті (див. розділ "Прізвиська"). Послідовність чи наступність творення таких прізвиськ можна зобразити так: чоловік *Страшкó*, дружина його – *Страшкúл'a*, а син їх – *Страшкúлич*; чоловік *Цап*, дружина його – *Цапúл'a*, а син їх – *Цапúлич*.

Метронімічні прізвища на *-улич* поширені тільки на захід від річки Боржава, тобто збігаються з ареалом андронімічного суфікса *-ул'a* (див. карту у розділі "Прізвиська").

Можливо, від андронімів утворено також прізвища *Бобынич*, *Бойкенич* та деякі інші.

Метронімічні прізвища на *-анич*, *-улич*, крім Закарпаття, відомі також словакам, хорватам та словінцям. Однак уже той факт, що на Закарпатті локалізація їх збігається з ареалами андронімів на *-ан'a*, *-ул'a*, є переконливим підтвердженням самотності цього типу прізвищ на Закарпатті (про походження андронімів на *-ул'a* див. розділ "Прізвиська").

Таким чином, словотворчі типи прізвищ із суфіксом *-ич* (у тому числі й на *-анич*, *-улич*) на Закарпатті не є запозиченими, а становлять собою самотній розвиток ще спільнослов'янського патро- і метронімічного словотворчого типу. Щодо можливого сербохорватського впливу на цей тип у говорах Закарпаття, то він, правдоподібно, мав тут місце, але роль цього впливу полягав не у виробленні описаного словотворчого типу, а лише у припливі ряду готових сербохорватських прізвищ на Закарпаття під час південнослов'янської колонізаційної хвилі (XIV–XVI ст.) та в збільшенні його продуктивності. Сама ж активність зазначеного словотворчого типу не є явищем специфічно закарпатським. Л. Л. Гумецька доходить до висновку.

що у XIV–XV ст. висока продуктивність патронімічного суфікса *-ич* (та й *-ович*) була характерною рисою Галичини [ГумНар 34].

Перші антропоніми з суфіксом *-ич* на Закарпатті фіксуються вже в найдавніших місцевих пам'ятках. Пор. *filium Babuci dicentes* – 1213, комітат Красна [RegVar 180], *Abych* – 1334, с. Боржава [Györf 541], *Nicolai dicti Kudrech* – 1373, комітат Земплин [Nagy-1 447], *Sandr. dictus Byreth* – 1449, с. Вонігово [Bélay 212], *Ivko filius Pethych* – 1437, с. Коромля [Nagy-1 343] і т. ін. Пор. ще антропонім *Beda* за 1213 і 1219 роки [RegVar 176, 240] з антропонімом *Bedech* за 1222 рік [RegVar 276]. У XVI ст. поряд із відіменними та відпрізвиськовими прізвищами на *-ич* (напр., *Babicz, Balych, Borych, Veklych, Handych, Kalinicz, Malanych, Lywbycz, Polczecz, Proxyth, Thatyth, Dobrjcz, Boschich, Mykolyth, Zthanych, Bossnith, Chornolyabyth, Possyrich, Zawych* і т. п.) тут починають утворюватися прізвища на *-ич* і від андронімів, зокрема від андронімів із суфіксом *-ан'а*. У XVII ст. прізвища цього типу наповнюють усі західні райони області, але найбільшою мірою Ужанщину: *Wlkanith, Milkanith, Jurkanith* [UetC 104–8], *Kohutanits, Demkanits, Domanits, Hritsanits, Kuklanits, Petelkanits* [UetC 88–59]. У Латоричанській долині прізвищ цього типу в XVII ст. ще небагато: *Bereskanics, Petranics* [LehBer 576, 679], *Bulganics, Ivankanics, Jurkanics, Kriwanecz, Morganyics, Turanics* [Maksay 576, 569, 555, 599]. У басейні річок Боржави та Ріки вони в ті часи є ще лише поодинокими: *Юрканич* [ПаПо-1 161], *Пупанич* [Саханев 79], *Becanics, Domanics* [Szabó 458, 411], *Bilanicz, Zubanics, Olekszanics* [Bélay 156, 183, 200]. У XVIII сторіччі хвиля цього словотворчого типу повільно докочується аж до Гуцульщини, де вона по суті й зупинилася.

Майже на ціле сторіччя пізніше за цією хвилею прізвищ на *-лич* із заходу на схід насувається хвиля прізвищ на *-улич*. Правда, ця друга хвиля менш інтенсивна. Вона дійшла лише до р. Боржави, а далі не пішла. Перший приклад із прізвищем на *-улич* приносять [UetC 88–59] у другій половині XVII ст. із с. Буківцьова (*Szinkulits Vaszily*), а другий зафіксовано 1682 року в с. Дусино *Jaszulics Szimko* [LehBer 246].

Отже, продуктивність прізвищевих утворень із суфіксами *-ич*, *-ович*, *-евич* на Закарпатті протрималася досить довго. Очевидно, треба погодитися з думкою тих дослідників, які збереження продуктивності цими генесіонімічними суфіксами ставлять у зв'язок із довгою тривалістю родової організації життя і старих форм господарювання на слов'янському півдні та сході [BlaVýv 30].

Прізвища з суфіксом *-ач*. Незважаючи на те, що прізвищ на *-ач* в українських говорах Закарпатті досить багато (65, тобто 1,6%), серед них майже немає переконливих прикладів на морфологічний спосіб творення. Більшість їх – це колишні

атрибутивні апелятиви, що мають співвідносні прикметники з суфіксом *-тий*: *Богáč, Бородáč, Волос'áč, Горбáč, Зубáč, Лабáč, Пелехáč, Пыскáč, Стегнáč, Торомбáč, Ухáč*. Трапляються серед них віддієслівні апелятиви з особовим значенням: *Бринкáč, Вйазáč, Кóвáč, Косáč, Лелекáč, Півкáč, Плескáč, Побігáč, Прожегáč, Ткач, Трубáč*. Є серед них імена з суфіксом *-ач*: *Бўрач* (пор. сербохорв. ім'я *Burać* – [Maret 86]), *Д'їдач, Дрáгач, Крívач, Лукáč, Сивáč, Тенкáč* і т. п., що відповідають давньому відіменниковому типові імен (див. [SvoSta 139]). Є між ними й колишні апелятиви з неособовим значенням: *Деркáč, Драч, Квач, Клепáč, Кагáč, Копáč, Пергáč, Рогáč*.

Але є й прізвища з іменниковими твірними основами: *Гребенáč, Геретáč, Кеменáč, Кўдрач, Кутурбáč, Легáč, Мургáč, Семáč*. Ці прізвища цікаві тим, що вони не вкладаються в жодну з попередніх груп, а твірні основи їх здебільшого й самі виступають як антропоніми в наш час на Закарпатті. Пор. прізвища *Грйбін', Кўдра, Мўрга*, ім'я *Сїма*, прізвисько *Герета*. Оскільки суфікс *-ач* на Закарпатті зрідка й нині виконує патронімічну функцію (див. розділ "Прізвиська"), то припускаємо, що вказані нами десять прізвищ на *-ач* також могли постати як патроніми.

Антропоніми з суфіксом *-ач* на Закарпатті фіксуються вже з найдавніших часів. Кілька прикладів: *Munkach* – 1220, ком. *Bigar* [RegVar 251], *Domach* – 1363, Ужгород [Nagy-1 332], *Horbach* – 1393, с. Завада [Дэже 61], *Bodach* – 1490, с. Карачин [Szabó 179], *Holwath* – 1459, с. Кричово [Bélay 170], *Wolwach* – 1572, с. Олешник [Szabó 325], *Munkács* – 1600, с. Вишково [Bélay 216], *Zubacz* – 1698, с. Діброва [Bélay 120], *Pleszkach* – 1570, с. Мідяниця [UetC 97–29], *Dobracz* – 1614, м. Тячів [Bélay 206], *Головачь Сенко* – 1603, с. Бенедиківці [ЛелПам 222] та ін. Однак серед давніх фактів не знаходимо жодного такого, в якому суфікс *-ач* без сумніву виражав би патронімічність.

Прізвища з суфіксами *-ук, -'ук, -чук*. В ономастичній літературі прізвища з суфіксами *-ук, -'ук, -чук* однак кваліфікуються як специфічні українські, що іншим слов'янським мовам невідомі, або мало відомі ([БуNazw 175: Гринбл 5; НімЧук 194; РедОсн 115–116] та ін.). Щодо функції, то майже всі сходяться на тому, що в апелятивів первісно ці суфікси виражали демінутивність: утворювали назви малят, підлітків без якогось відчутного додаткового забарвлення. Тільки болгарський дослідник І. Леков [Леков 43] убачає в них аугментативність, а Ю. К. Редько [РедОсн 17] – негативне емоційне забарвлення. Думку Ю. К. Редька підправляє В. В. Німчук [НімЧук 203].

На базі демінутивної у суфіксів *-ук, -'ук, -чук* з часом розвинулися й специфічні антропонімічні, зокрема патро- і

метронімічна функції. Правда, думки дослідників про характер первісної функції цих суфіксів у антропонімів розходяться. Так, наприклад, А. Степович вважав, що прізвисько і прізвище на -чук первісно давалося тільки внукові по батьковій лінії, тоді як прізвище чи прізвисько з суфіксом *-енко* давалося синові. Отже, якщо батько був *Коновал*, то сина звали *Коноваленко*, а внука – *Коновальчук* [Степов 7]. Як було показано у розділі “Прізвиська”, закарпатські матеріали не підтверджують цієї думки. Як раніше, так і тепер основна функція цих суфіксів у прізвищ патронімічна. В інших функціях, зокрема у пропатронімічній, метронімічній, прометронімічній та гінеконімічній вони виступають також, але значно рідше. А взагалі на Закарпатті ці суфікси ще живо сприймаються мовцями як суфікси найменувань нащадка.

З приводу походження цих суфіксів існує декілька думок. У одній із статей [ЧуЧук 70–71] ми висловили припущення, що сучасна українська словотворча модель на *-ук*, *-’ук*, *-чук* могла з’явитися й оформитися під впливом відповідних тюркських утворень. З критикою на наше припущення виступив В. В. Німчук [НімЧук], який прагне довести слов’янську автохтонність таких утворень. Невдовзі після появи статті В. В. Німчука з новою думкою про це питання виступив польський дослідник М. Лесюв, який висловлюється за литовське походження суфікса *-ук* [Lesiów 122]. З часу виходу нашої статті ми зібрали свіжі матеріали, які уточнюють історію суфіксів *-ук*, *-’ук*, *-чук* у слов’янських мовах, відсувають їх хронологію майже на 200 років назад, тобто на початок XIII ст. (див. далі). Однак ні ці нові факти, ні аргументи В. В. Німчука не знімають можливості тюркської участі в оформленні та активізації цієї словотворчої моделі в українців.

Загальна кількість прізвищ із суфіксами *-ук*, *-’ук*, *-чук* на Закарпатті не дуже велика – 659 (6,6%). Але треба відразу зауважити, що понад 400 з них побутує тільки на Рахівщині, особливо в гуцульських селах. У такому типовому гуцульському селі, як Чорна Тиса на 135 корінних прізвищ припадає 98 прізвищ, тобто майже 75%, із суїками *-ук*, *-’ук*, *-чук*. У середньому з Рахівським Тячівському районі процент прізвищ на *-ук* різко падає, іноді аж до 10%. Чим далі на захід, тим прізвищ на *-ук* усе менше і менше, а в західних районах вони просто самотні. Більше того, у деяких прізвищах суфікс *-ук* на заході області настільки атрофується, що трансформується в *-ух*: *Бабл’ух*, *Бурд’ух*, *Жен’ух*, *Кост’ух*, *Челлен’ух*.

Серед прізвищ на *-ук*, *-’ук*, *-чук* є біля 30 таких, що утворені семантичним способом. До них належать, наприклад, назви людей за територіальним походженням: *Довжан’ук*, *Жуківчук*, *Бітан’чук*, *Косівчук*, *Микуличин’ук*, *Новосел’ук*, *Ославчук*, *Пол’енчук*.

Свал'авчук, Тернавчук, Черн'анчук. Утворені семантичним способом прізвища на *-ук* наявне й поза катойконімами: *Близн'ук, З'ат'ук, Кан'ук.* А є серед прізвищ на *-ук* і такі, в яких *-ук* взагалі не суфікс: *Бурд'ук, Гайдук, Павук, Побук.*

Переважає більшість прізвищ із суфіксами *-ук, -'ук, -чук* з'явилася як наслідок морфологічного словотвору. За семантикою чи функцією твірної основи вони поділяються на дві великі групи: а) прізвища від імен та б) прізвища від прізвицьк (евентуально – від прізвищ).

Серед відіменних прізвищ найбільше (понад 100) таких, що утворені від чоловічих імен:

Абрамчук, Андрійчук, Антон'ук, Бенчук, Васил'чук, Гавел'ук, Гавришчук, Гиндр'ук, Григорчук, Грин'ук, Грицан'ук, Грицишчук, Гриц'ук, Гричин'ук, Гриджук, Данил'ук, Дан'ук, Данчук, Демед'ук, Иван'ук, Іваніч'ук, Іванчук, Івас'ук, Ігнат'ук, Іл'ук, Іл'чук, Іякимчук, Іякібчук, Іяц'ук, Йоганчук, Йуран'ук, Йосипчук, Йурчук, Карпл'ук, Клеменчук, Климчук, Кост'ук, Куз'ук, Лавр'ук, Лазар'ук, Ларчук, Левчук, Луц'ук, Маковііч'ук, Максим'ук, Мат'іч'ук, Мигалич'ук, Миколайчук, Микит'ук, Мисьчук, Митр'ук, Михайл'ук, Михал'чук, Михас'ук, Міц'ук, Мойс'ук, Никол'ук, Николайчук, Олекс'ук, Онуфр'ук, Остапчук, Осташчук, Павл'ук, Петен'ук, Петранчук, Петрашчук, Петр'ук, Прокіп'ук, Прокон'ук, Прон'ук, Проц'ук, Роман'ук, Савук, Савчук, Сафрон'ук, Семен'ук, Сен'ук, Сергічук, Стас'ук, Сташчук, Тарас'ук, Тафіїч'ук, Тимочук, Тодер'ук, Томан'ук, Томашчук, Федашчук, Ференчук, Шимон'ук, Штен'ук, Штен'чук.

Як видно з прикладів, ці суфікси додаються до імен найрізноманітнішої структури. Не зовсім зрозумілою є поява фонем *н'* у прізвищах *Андрейн'ук, Мігал'н'ук.* Правдоподібно, вони утворені від антропонімів *Андрієн'а, Мигален'а* або воно з'явилося в них за якоюсь зовнішньою аналогією.

Прізвищ, утворених від жіночих імен, набагато менше. Їх нема й півсотні:

Аксен'ук, Варвар'ук, Векл'ук, Ган'ук, Гапчук, Лос'ук, Ерстен'ук, Катерин'ук, Маланчук, Малан'ук, Меланчук, Миц'ук, Міз'ук, Мотр'ук, Настас'ук, Парашичук, Фен'ук.

Кілька метронімів утворено і від загальних назв жінок: *Бабчук, Мамчук, Матчук, Одовичук, Попад'ук, Попівн'ук.*

До відіменних прізвищ належать кінець кінцем і ті, що мають за твірні основи давні слов'янські імена: *Берчук, Божук, Борис'ук, Британ'ук, Добійук, Доброт'ук, Крашл'ч'ук, Крас'ук, Лубенчук, Продан'ук, Радил'ук, Русан'ук, Чекан'ук, Дзвінчук, Драгн'ук...* Правда, суфікси *-'ук, -чук* приєднувалися до них здебільшого не тоді, коли ці слова були ще іменами, а тоді, коли вони виконували вже функцію прізвицьк, правдоподібно спадкових.

Значно численнішу групу порівняно з відіменними становлять прізвиська, утворені від різних прізвиськ (евентуально прізвищ). Патро- і метронімічні прізвиська, утворені від прізвиськ, походять від твірних основ різних структур, але найчастіше – від іменників другої відміни. Наприклад:

Бабійч'ук, Багріч'ук, Бад'ук, Баз'ук, Баран'ук, Бендас'ук, Берел'ук, Білич'ук, Бобр'ук, Боднар'ук, Боклаж'ук, Болдан'ук, Боркан'ук, Бровч'ук, Брон'ук, Буч'ук, Вакар'ук, Вербишч'ук, Веред'ій'ук, Вінч'ук, Вовч'ук, Вробч'ук, Гіл'т'ай'ук, Гойч'ук, Горбач'ук, Гривч'ук, Гудим'ук, Дімен'ук, Гучкан'ук, Д'абл'ук, Д'ад'ук, Даскал'ук, Д'ач'ук, Дерешч'ук, Дидач'ук, Довжан'ук, Дохтор'ук, Дренкал'ук, Дримбайл'ук, Дубій'ук, Дурнас'ук, Звіздар'ук, Йойкал'ук, Кабал'ук, Кімінч'ук, Карабин'ук, Книш'ук, Ковал'ук, Ковач'ук, Козар'ук, Кривач'ук, Копил'ук, Корж'ук, Коритар'ук, Кос'ук, Котел'ук, Кравч'ук, Куз'мич'ук, Курійч'ук, Кушн'ір'ук, Маскал'ук, Медвід'ч'ук, Мелнич'ук, Митнич'ук, Мороз'ук, Мохнач'ук, Н'амч'ук, Недобич'ук, Обладан'ук, Оленич'ук, Пекар'ук, Передар'ук, Пирож'ук, Попій'ук, Притар'ук, Пранич'ук, Рац'ук, Рошч'ук, Слиж'ук, Славіч'ук, Смикал'ук, Сокол'ук, Сорохман'ук, Стебл'ук, Тинкал'ук, Тикан'ук, Угрин'ук, Ухал'ук, Федан'ук, Фішер'ук, Форес'ук, Центил'ук, Циганч'ук, Челел'ук, Червач'ук, Чопій'ук, Шевч'ук...

Немало таких прізвищ утворено і від основ на -а:

Баб'ук, Баб'ук, Бербенич'ук, Барн'ук, Бец'ук, Брод'ук, Бройс'ук, Варцабій'ук, Вирст'ук, Вечер'ен'ук, Ворохт'ук, Годинч'ук, Голловч'ук, Гавій'ук, Грапинч'ук, Дерд'ук, Джупен'ук, Дутч'ук, Димпот'ук, Ковбас'ук, Кол'ас'ук, Которадж'ук, Кочерж'ук, Котат'ук, Найд'ук, Небил'ук, Роспопч'ук, Серн'ук, Скирч'ук, Шметан'ук, Талабірч'ук, Телич'ук, Чокринд'ук, Шепій'ук...

Кілька прізвищ (*Бойцен'ук, Бойчен'ук, Карабен'ук, Каржен'ук, Попен'ук, Рожен'ук, Шевчен'ук*) можуть бути вважані як такі, що мають за твірні основи антропоніми з суфіксом -ен'а(т).

Відприкметникових утворень серед прізвищ із суфіксами -ак, -'ук, -чук на Закарпатті небагато: *Бабин'ук, Вечерн'ук, Паркавч'ук, Зеленч'ук, Каверзн'ук, Квасн'ук, Кул'авч'ук, Л'инивч'ук, Мал'ованч'ук, Мал'ук, Підлат'ук, Масн'ук, С'ір'ук, Харкавч'ук, Тромл'ук, Челлен'ук*. Та й їх основи в період виникнення вказаних прізвищ не обов'язково були вже прикметниковими.

Нарешті треба вказати, що на Гуцульщині антропонімічний суфікс -ук(-'ук, -чук) знаходиться в тісній взаємодії з суфіксом -'ак. Вибір кожного з цих двох функціонально безозначних суфіксів диктується фонетичними чинниками, а головніше – гармонією голосних (детальніше про це див. "Прізвиська з суфіксами -ак, -'ак, -чак", а також розділ "Прізвиська").

Географія перших записів із цими суфіксами дещо неврівноважена. У XIII ст. на території Закарпаття знаходимо такі

особові назви з суфіксами *-ук, -чук*: *Teluk* – 1217, с. Холмовець [RegVar 216] та *Hustugk* – 1284, м. Ужгород [Nagy-1 30]. Решту прикладів (*Buchuk, Vultuk, Henuk* та ін.) приносять Варадинські реєстри XIII ст. із сусідніх областей Словаччини, Угорщини та Румунії [RegVar 263, 177, 229, 215], у яких на той час східнослов'янське населення жило вперемішку з іншими етносами.

Досить широкою є географія антропонімів із суфіксами *-ук, -'ук, -чук* і в XIV ст. Порівняймо: *Vančuk* – 1363, м. Ужгород. *Wyčuk* – 1358, ком. Земплин, *Zowčuk* – 1363, с. Німецьке, *Teluk* – 1358, с. Переचा [Nagy-1 331, 302, 331, 301], *Maročuk* – 1353, с. Дравці коло Берегова [LehBer 207]. У наступні століття переважна більшість антропонімів із цими суфіксами локалізується в східних районах Закарпаття, тобто там, де вони побутують і в наші дні. Наприклад: *Иванчук* – 1404, с. Сарвасово [Русан 133], *Vančok* – 1412, с. Солотвина. *Ivončjuk* – 1585, с. Кричово [Bélay 201, 170]. Так воно було в основному і в XVII сторіччі. Пор.: *Babuk, Brancsuk, Voloscsuk, Huscsuk, Zelencsuk, Ivaczuk, Joszipcsuk, Koziczuk, Poloszuk, Puljuk, Szaniuk, Csopenyuk, Serbantsuk, Hauriscsuk* та ін. [Bélay 167, 130, 181, 129, 166, 128, 186, 128, 180, 141, 129, 129, 167, 129, 129, 129]. І тільки зрідка подибуємо їх на Великоберезнянщині (*Demjentsuk, Illyuk, Romantsuk* – [UetC 88–59]) та на Воловеччині (*Hoscsuku* – [LehBer 370, 391]). Географія прізвищ на *-ук, -'ук, -чук* у XVIII ст. по суті не відрізняється від нинішньої.

Прізвища з суфіксами *-ак, -'ак, -чак*. Характерною особливістю прізвищевого суфікса *-'ак* є його багатоваріантність. Найтиповішим для нього є виступати в наголошеній позиції і пом'якшувати передсуфіксальний приголосний: *Бубен* – *Бубн'ák*, *Галушка* – *Галушчák*, *Кіс* – *Кос'ák*, *Швед* – *Швед'ák*... Після губних перед цим суфіксом з'являється *л'* або *н'*, рідше (переважно у гуцулів) – *й*: *Дуб* – *Дубл'ák*, *Ліпа* – *Липл'ák*, *Тома* – *Томн'ák*, *Баба* – *Бабй'ák*... У гуцульському говорі суфікс *-'ак* – *'ек* чи навіть *-'ук*: *Богун* – *Богун'ék*, *Гуцул* – *Гуцул'ік*, *Качур* – *Качур'ék*, *Пластун* – *Пластун'ік*... У давніх офіційних записах із Гуцульщини така фонетична передача прізвищ була нормою. тому й не диво, що на місці правопис таких прізвищ і понині викликає суперечки. Одні пишуть *Данишск, Полек*, а інші – *Данишак, Поляк*. У ряді випадків цей суфікс аглютинується до твірної основи, не зачіпаючи при цьому зовсім її фонетичної структури: *Бем* – *Бем'ак*, *Брытва* – *Брытв'ак*, *Жид* – *Жид'ак*, *Мацо* – *Мац'ак*...

Прізвища з кінцевим *-ак* на Закарпатті становлять найчисленнішу групу – 936 назв (майже 9,4%). З огляду словотворчого вони є досить різноманітними. Більше сотні серед них такі, що утворені семантичним способом від слів, у яких

суфікси *-ак*, *-'ак* чи *-чак* з'явилися ще на етапі творення апелювати або співзвучного імені. Зокрема багато серед них колишніх назв осіб за територіальним походженням чи місцем проживання засновника роду (*Багн'ак*, *Березн'ак*, *Брустур'ек*, *Дзеливчак*, *Загорчак*, *Запотошин'ак*, *Крайн'ак*, *Мараморошчак*, *Товол'ак*, *Росушчук*, *Тернушчак*, *Шпішак...*), понад 10 етнонімів (*Лем'ак*, *Пол'ак*, *Русн'ак*, *Слов'ак*, *Сот'ак...*), агентивно-професійних та атрибутивних назв (*Гол'ак*, *Горн'ак*, *Гуд'ак*, *Йеден'ак*, *Лівак*, *Мізер'ак*, *Риб'ак*, *Слаб'ак*, *Спів'ак*, *Хрип'ак...*).

Поміж прізвищами на *-ак* трапляються і співзвучні з неособовими апелювати (*Гус'ак*, *Кий'ак*, *Черв'ак*, *Шпынт'ак...*), є між ними і звичайні імена (*Іс'ак*, *Йарм'ак*, *Кир'ак...*) та непохідні апелювати (*Гайд'ак*, *Ким'ак*, *Сагайд'ак*, *Шпак*, *Квак*, *Кр'ак*). Крім цього, є чимало прізвищ спірного походження, зокрема таких, про які важко сказати, чи вони є давніми дохристиянськими іменами, чи новішими патронімічними утвореннями від прізвищ. Ось кілька таких прикладів: *Бер'ак*, *Біл'ак*, *Бос'ак*, *Бра'ак*, *Горч'ак*, *Лис'ак*, *Нов'ак*, *Ос'мак*, *Пізн'ак*, *Прийм'ак*, *Пір'ак*, *Рем'ак*, *С'ір'ак*, *Трет'ак*, *Худ'ак*, *Чорн'ак*, *Шест'ак*, *Шестер'ак*, *Шчерб'ак...* Немалу групу (близько 100 прізвищ) становлять і етимологічно непрозорі назви з кінцевим *-ак*.

Переважна більшість прізвищ на *-ак* (понад 700 прикладів) є явно морфологічного творення. Серед них виразно виділяються два розряди: патронімічний та метронімічний. Розгляньмо кожний із них окремо.

а) Найпереконливішою ілюстрацією патронімічних прізвищ із суфіксом *-ак*, *-'ак*, *-чак* є утворення від чоловічих імен. Наприклад:

Андрус'ак, *Бен'чак*, *Вакул'чак*, *Вінтон'ек*, *Гаврил'ак*, *Григор'ак*, *Данил'ак*, *Дуйчак*, *Д'уринд'ак*, *Йакуб'йек*, *Йовб'ак*, *Йор'ак*, *Йушч'ак*, *Кирил'ак*, *Куз'м'й'ак*, *Ладомир'ак*, *Микитч'ак*, *Міхал'фр'ек*, *Петрун'ак*, *Рушч'ак*, *Сим'ак*, *Терент'ак*, *Фед'ак...*

Зв'язно з прикладів, суфікс *-'ак* (у тому числі й інші його варіанти) додавався до імен найрізноманітнішої структури та етимології. Отже, ні від структури твірної основи, ні від її етимології його дистрибуція не залежала.

Дистрибутивні можливості патронімічного суфікса *-ак*, *-'ак* широкі і в тих випадках, коли він додавався до особових назв прізвищового типу. Ось кілька прикладів: *Білус'ек*, *Бойч'ак*, *Бродавч'ак*, *Буч'ак*, *Гладун'ак*, *Гливак*, *Гнид'ак*, *Головч'ак*, *Жмен'ак*, *Жит'ак*, *Мандич'ак*, *Матол'ак*, *Мелнич'ак*, *Морд'ак*, *Соколич'ак*, *Солон'ак*, *Фырц'ак*, *Фукал'ек*, *Шелест'ак*, *Шкір'ак...*

Твірними основами патронімічних прізвищ із суфіксом *-ак* могли бути також прикметникові та дієприкметникові прізвища: *Біл'ак*, *Борожн'ак*, *Весел'ак*, *Жел'ізн'ак*, *Зелен'ак*, *Земляк*, *Нечест'ак*, *Сив'ак*, *Темн'ак...*

б) Метронімічних прізвищ із суфіксом *-'ак* на Закарпатті значно менше – понад 100. Найвиразнішу групу серед них становлять прізвища, утворені від жіночих імен. Наприклад: *Аннул'ак*, *Гафій'ак*, *Ман'ак*, *Маріч'ак*, *Марус'ак*, *Настун'ек*, *Нац'ак*, *Орин'ак*, *Тац'ак*, *Цон'ак* і т. п.

Дещо менше метронімів походить від жіночих прізвиस्क, між якими виділяються андроніми з суфіксом *-ка* (*Ворожил'ч'ак*, *Голодч'ак*, *Грибч'ак*, *Карабинч'ак*, *Мотыл'ч'ак*, *Сидунч'ак*, *Федорч'ак*, *Фирішч'ак*...). Частина з них може бути виведена і з чоловічих імен на *-ко* чи *-ка*. Не виключена й третя можливість, що деякі з них утворені просто від чоловічих особових назв за допомогою ускладненого суфікса *-чак*.

Кілька метронімів утворено від андронімів із суфіксами *-овка* (*Бановч'ак*, *Грабовч'ак*, *Сокол'івч'ак*, *Федоровч'ак*). *-ул'а* (*Гацул'ак*, *Маркул'ч'ік*, *Мишул'ак*, *Паишул'ак*, *Петрул'ак*, *Ціфрул'ак*...), *-івна* (*Попівн'ек*).

Патро- і метронімічна функція суфікса *-'ак* не підлягають жодному сумніву. На них не один раз указували як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники словотвору особових назв. На українському матеріалі переконливими прикладами цієї функції суфікса ілюструє зокрема Ю. К. Редько [РедОсн 118–119; РедСуч 107]. Їх підтверджують і сучасні живомовні закарпатські антропоніми (див. розділ "Прізвиська"). Польські дослідники, зокрема В. Ташицький [TaPolN 17], зазначає, що в Сілезії та Великопольщі суфікс *-ак* є демінутивним. Ян Свобода [SvoSta 116] вказує, що в чеській мові цей суфікс відомий також як маскулінізуючий (пор. *husák*, *slepčák*, *lišák*). Н. А. Константінеску характеризує його як зневажливий [Const LIV]. У давніші часи за допомогою цього суфікса утворювалися і нові варіанти чоловічих імен [Сіміст 701; Ярош 313]. У російській мові [ПеСлов 308] та в болгарській [Горов 42] як іменний він нерідко виступає й нині. Таким чином, генесіонімічні функції цього суфікса розвинулися, мабуть, лише з часом на базі демінутивної.

Заслуговує на увагу й географія прізвищ із суфіксами *-ан*, *-'ак*, *-чак*. Взагалі прізвища з цими суфіксами побутують на всій території Закарпаття, заселеній українцями, але переважна їх більшість зосереджена в західних районах області. На Рахівщині процент їх коливається між 8–10, тобто приблизно дорівнює середньому проценту по області. У селах Тячівщини процент прізвищ із цими суфіксами різко падає аж до 3. Але чим далі від Тячівщини на захід, тим кількість їх весь час зростає. До того ж зростає настільки, що в поодиноких селах західних районів перевершує 15%. На підставі географії цих прізвищ можна зробити висновок, що епіцентр цього словотворчого типу прізвищ знаходився десь на заході, очевидно, в західнослов'янському мовному ареалі. Польські дослідники з

себе визначають його як південно-західний, а за функцією патронімічний [ByNazw 3–4; RoSI-1 209]. Такому висновкові не суперечать і матеріали Ю.К.Редька [РедОсн 120], за якими переважна більшість цих прізвищ сконцентрована в західних областях України. Зростання питомої ваги цих прізвищ на Закарпатті могла сприяти лемківська чи східнославацька міграція на Закарпатті у XVII–XVIII сторіччях.

Варте уваги і співвідношення утворень на *-ак*, *-’ак*, *-чак* з утвореннями *-ук*, *-’ук*, *-чук*. Як уже було вказано у розділі “Прізвиська”, на Гуцульщині утворення з суфіксом *-’ек* та утворення з суфіксом *-’ук* дистрибутивно взаємозв’язані. Будучи синонімічними щодо функцій, ці два суфікси розподіляють між собою твірні основи на фонетичній засаді. Вибір суфікса (*-’ек* чи *-’ук*) там залежав від кінцевого голосного твірної основи. Якщо в останньому складі твірної основи був голосний *у*, то до неї додавався, як правило, суфікс *-’ек* (пор. *Андрус’ék*, *Клочур’ék*, *Топуц’ék*, *Фукол’ék*...). Якщо ж твірна основа мала останнім голосним *а*, *е* чи *и*, то віддавалася перевага суфіксові *-’ук* (напр., *Андрашч’ук*, *Баран’ук*, *Маскал’ук*, *Телич’ук*, *Грицан’ук*...).

Думку про те, що патро- і метронімічні прізвища з суфіксами *-ак*, *-’ак*, *-чак* поширювалися саме з заходу на схід, підтверджує не лише сучасне їх розміщення, зокрема їх щільність на заході і рідкість на сході області, але й історичні свідчення. Майже всі утворення з цими суфіксами в XIV–XV сторіччях локалізуються на захід від річки Уж. Наприклад: *Chybak* – 1362, с. Палота; *Charbak* – 1358, Земплинський ком. [Nagy-1 124, 302]. З Пряшівщини йдуть майже всі приклади і в XV ст.: *Gyurak*, *Thanysk*, *Bolak*, *Lachak*, *Raythak*, *Sthechak*, *Sthedak*, *Ondak*... [Nagy-2 342, 444, 445, 444, 444, 343, 343, 342]. Лише з середини XVI ст. такі прізвища починають поширюватися до річок Латориця та Боржава: *Hwzak*, *Krisak*, *Kwrak*, *Penyak*, *Pocztak* [UetC 53–12], *Dudlak*, *Zubak*, *Petak*, *Zywak*, *Freynak* [UetC 53–14], *Misak*, *Switlak*, *Czupak* [UetC 97–29]. *Kozak*, *Jobbak* [LehBer 729, 308], *Bordak*, *Borszak*, *Boszak*, *Dukliak* [Szabó 523, 366, 528, 728] і тільки зрідка подібуються вони в XVI ст. на сході області: *Cibulyak* [Bélay 133].

Сучасна картина розміщення патро- і метронімічних прізвищ із суфіксами *-ак*, *-’ак*, *-чак* склалася аж у XVII ст. Лише тоді запанували ці утворення в західних районах Закарпаття як основний тип, а східна межа їх ареалу досягла аж гуцульських порубів. Природно, що в XVII ст. найбільшу кількість прізвищ із цими суфіксами дає Ужанщина: *Bliszthiak*, *Korniak*, *Pecziak*, *Chernak*, *Spiliak* [UetC 104–8], *Bereznak*, *Butsnitsak*, *Zelenyak*, *Kozak*, *Mordak*, *Zitsak*, *Szlowiak*, *Serbak*, *Csilindak*, *Csornak*, *Hrinultsak* [UetC 88–59]. Від Ужанщини не дуже відстає й басейн Латориці та Боржави. Ось кілька прикладів: *Brodak*, *Viscsak*, *Kozcak*, *Moncsak*,

Skrobak [LehBer 391, 795, 224, 587], *Huszak, Smincsak, Zubak, Kurak. Paczak, Szimircsak, Fedak* [Maksay 521, 601, 595, 538, 546, 597, 547]: *Дмитрияк, Мазяк, Пузяк, Шутяк* [ПаПо-1 159, 157, 165, 156]: *Blisztyak, Bordak, Dublyak, Pajdak* [Szabó 458, 391, 325, 507]. Але є вони в цей час уже й на Рахівщині та Тячівщині: *Baszylak, Hortinyak, Daurdsak, Kozak, Korcsak, Luczak, Micsulak, Simak, Cibuliak* та ін. [Bélay 190, 173, 128, 170, 182, 128, 129, 133].

Прізвища з суфіксом -ка. Прізвищ на *-ка* в українських населених пунктах Закарпаття досить багато. Разом із прізвищами на *-овка* та *-ака* (4,4%). У словотворчому відношенні вони дуже неоднорідні. Серед них є слова етимологічно непрозорі (*Кéка, Кокáйка, Фулítка, Ус'úка, Фúска. Цогы́рка...*), безсуфіксні назви (*Вóгурка, Галúшка, Гычка, Кл'úка. Мáчка, Парáска, Пліска, Рóстока, Табáка, Трiска, Фабрiйка. Цицíко, Чмерéка, Шчóка...*), колишні неособові апелятиви з суфіксом *-ка* (*Вiдмаска, Гол'iнка, Гребiнка, Гúска, Деревл'áнка. Дiчка, Зán'iска, Зáстулка, Квóчка, Кúрка, Нiтка, Óр'абка, Печúнка. Плáнка, Пл'iшка, Полóвка, Пс'áйка, Рóшчинка, Тычка. Фл'áшка...*), у тому числі й колишні апелятиви з ускладненими суфіксами *-очка, -ичка* (*Бáбочка, Колóдочка, Кúрочка, Лисiчка. Лиснiчка, Мáточка, Пиенiчка, Рáточка, Синiчка, Телiчка*).

Крім зазначених, до цієї групи належать також колишні жіночі найменування з суфіксом *-ка* (*А́ннушка, Бóшка, Гайдáнка. Ган'iчка, Гérка, Дón'ка, Дрénка, Дубрóвка, Калiнка, Кáс'ка. Л'áл'ка, Л'úбка, Малáнка, Марúшка, Стóйка, Цóнка, Чубéтка...*) та імена чоловічі (*Безúшка, Вiличка, Жел'iзка, Йúска, Кóл'ка. Петру́шка, Шiмка*). Таким чином, група прізвищ на *-ка*, що виникли семантичним шляхом, досить велика.

Значну кількість становлять і спірні утворення, які важко з категоричністю віднести до семантичного чи морфологічного способу творення. У першу чергу, до таких спірних відносимо прізвища типу *Бабúрка, Бандúрка, Бл'áшка, Глiвка, Гондóлка. Дз'áмка, Дúдка, Кл'úчка, Кiцка, Кóцка, Купiнка, Кúричка, Лучка. Малiнка, Мушка, Пáс'iчка, Пéцка, Сметáнка* і т. п., які мають співзвучні відповідники як серед апелятивів, так і серед антропонімів без цього суфікса (пор. апелятив *бабу́ра* і прізвище *Бабúра*, апелятиви *бáндур, бандúра* та прізвище *Бандúра*, апелятив *бл'áха* і прізвище *Бл'áха* і т. д.

До спірних належить також чимало прізвищ, утворених від чоловічих імен. Наприклад: *Алéчка, Бiчка, Григóрка, Дúлка, Кóл'ка. Кóпка, Кóстка, Лéвка, Микúлка, Мiшка, Сáвка, Сiмочка, Сiп'ка* і т. п. Справа в тому, що суфікс *-ка* в одних із них виступає як демінутивний, у інших як фемінізуючий, а ще в інших – як патронімічний.

Спірними, але не настільки є прізвища типу *Ковiлка. Кучíрка, С'iчка, Сурéмка, Чéпка* і т. д., які мають і безсуфіксні:

аналогі серед прізвищ (*Кошє́л'а, Кучє́ра, Легє́та, С'ї́ка, Сў́рма, Чє́на*), але не мають їх серед апелятивів. Частина з таких прізвищ, наприклад, *Ворї́нка, Галабў́рка, Годї́нка, Дрыбў́тка, Ковбáска, Кол'áдка, Колóдочка, Пасў́лка, Р'ї́нка, Музї́чка, Сирў́тка, Слї́вка, С'ї́рка, Шкóрка, Шпї́лка* та ін., в наш час на Закарпатті вже не мають безсуфіксних відповідників серед антропонімів, але в минулі століття вони їх мали чи, принаймні, могли мати. Очевидно, більшість таких антропонімів виникла морфологічним способом.

Найскладнішим питанням з огляду способів творення становлять прізвища, які зовнішньо нічим не відрізняються від жіночих особових назв, зокрема від андронімів, і тому встановити функцію суфікса *-ка* просто неможливо в них. Ось кілька таких прізвищ: *Андрє́йка, Барáн'ка, Білі́чка, Білў́нка, Бобў́рка, Бойї́шка, Вад'ў́нка, Васил'ї́шка, Гала́йка, Ганї́чка, Гї́семка, Гордў́нка, Григóрка, Дубї́нка, Довгї́нка, Дуби́шка, Дў́бка, Дури́чка, Звї́рка, Иванї́чка, Йас'ї́нка, Йури́чка, Когў́тка, Козї́чка, Кў́с'ка, Кубї́чка, Лазóрка, Мад'áрка, Майдáнка, Малы́шка, Матє́йка, Мигáл'ка, Митрї́чка, Михал'ї́шка, Петрї́чка, Петрї́шка, Пилї́пка, Пóпка, Рў́синка, Соломóнка, Т'ў́шка, Федáчка, Федў́рка, Федорї́чка, Федорї́шка, Федóрка, Черні́чка, Чобáг'ка...*

Не виключено й те, що в частині з них відбита форма родового відмінка однини. Можливі й інші пояснення таких утворень. Наприклад, можна вбачати в них результат дії аналогії іменників з основою на *-а*, зокрема в тих, що мали ненаголошену флексію *-о*. Наприклад, *Матє́йко, Федóрко*.

Крім прізвищ із мономорфемним суфіксом *-ка*, цю групу представляють також утворення з розширеним суфіксом *-овка* (*-євка*), що відомий і андронімам, а на Люблінщині – навіть жіночим патронімам (див. розділ "Прізвиська"). Таких прізвищ на Закарпатті біля 30: *Васил'óвка, Веселóвка, Галóвка, Добрóвка, Иванóвка, Костє́вка, Либóвка, Мат'óвка, Мацóвка, Митрóвка, Пет'óвка, Петрóвка, Салóвка, Солóвка, Фед'óвка, Шулє́вка* і т. п. Як видно з прикладів, майже всі вони утворені від чоловічих антропонімів, головним чином від імен. На користь того, що прізвища цього типу генетично зв'язані з андронімами на *-овка*, говорить їх спільний ареал поширення. Як андроніми з суфіксом *-овка*, так і прізвища з ним побутують головним чином у північно-західних, меншою мірою – у центральних районах області. Можливо, пізня поява прізвищ із суфіксом *-овка* на Закарпатті є причиною відсутності в них перезвуку суфіксального *-о-*, а західний ареал їх побутування – вказівкою на можливе їх західнослов'янське походження.

Звичайно, жіночі особові назви могли стати чоловічими прізвищами. Такі випадки у слов'янській антропонімії відомі

(див. підрозділ "Семантичний спосіб творення" та "Лексико-семантична класифікація твірних основ"), але не в такій масовій кількості. Варто відзначити, що багато з таких прізвищ на *-ка* мають свої прямі відповідники і серед прізвищ на *-ко* (напр., *Андрейко*, *Кречко*, *Кривин'ко*, *Кривко...*), а це дає право припускати, що тут відбуваються взаємопереходи між прізвищами на *-ка* та прізвищами на *-ко*. Якщо наш здогад правильний, то частина цих прізвищ на *-ка* не є з походження жіночими назвами, зокрема андронімами, а є колишніми демінутивними чи патронімічними утвореннями на *-ко*. Отже, шлях міг бути такий: *Левко* > *Лівка*, *Лемко* > *Лімка*, *Лешко* > *Лішка...*

Поширенню прізвищ на *-ка* сприяли такі два головні чинники:

а) Морфологічна тенденція, яка прагнула перевести всі чоловічі імена в парадигму з основою на *-а* (напр., *Микóла*, *Макáра*, *Кóпа*, *Кúба*, *Кóста*, *Сíма*, *Хíма...*).

б) Гіперизм стосовно угорських прізвищ із кінцевим *-о* (в угорській графіці *-а*, напр., *Sztojka*) . Свій здогад будуємо на фактах пам'яток. Так, у молдавських грамотах XV ст. суфікс *-ка* та ускладнені за його допомогою інші суфікси додавалися не тільки до особових назв на *-а*, а й до всіх інших, у тому числі й до таких, як *Немиръ*, *Мындрикъ*, і в такий спосіб утворював антропоніми *Немирка* "малий *Немир*", *Мындричка* "син *Миндрі*". "молодий *Миндря*" [Богдан 261]. Разом із цим, не можна заперечувати й того, що частина з таких утворень на *-ка* справді є продовженням андронімів.

У межах утворень на *-ка* виділяється 9 прізвищ, у яких можна б виділити суфікс *-'ака*: *Біл'áка*, *Гапáка*, *Довбáка*, *Зубáка*, *Коцáка*, *Федáка*, *Харбáка*, *Шал'áка*. При цьому звертає увагу на себе те, що перші 7 із них мають відповідники серед прізвищ на *-ак*. Зазначена обставина начебто дозволяє припускати, що ці прізвища є закріпченими формами родового відмінка від прізвищ *Біл'ák*, *Гапák*, *Довбák*, *Зубák*, *Кобák*, *Коцák*, *Федák*, *Шелák*, але збереження наголосу на суфіксі є вагомим перешкодою для такого припущення.

У патронімічній функції суфікса *-ка* взагалі сумніватися не доводиться. На нинішньому етапі цю функцію підтверджують живомовні прізвиська (див. розділ "Прізвиська"), а на давнішому – історичні дані. Порівняймо запис 1398 року із с. Кричово біля Тячова: *Ge.*, *Jo.*, *To.*, *Ztoyka f. Ztoya* [Bélay 170], тобто "Георгій, Йоан, Тома Стойки – сини *Стої*". Чим ближче до наших днів, тим більше подібних прізвищ. Так, наприклад, у XVI ст. є вже декілька прізвищ на *-ка*, в яких можна вбачати патроніми: *Holovenka* – 1581, с. Драгово [Bélay 168]; *Hadinka* – 1570, с. Н. Ворота, *Kalabisca* – 1570, с. Павлово [UetC 53–14] та ін. У XVII ст. таких прізвищ ще більше. До того ж походять вони з

найрізноманітніших кутків області: *Ластивочка* [ЛелПам 226], *Сѣротка* [Яворск 203], *Senethke* [UetC 104–8], *Dezamka, Dolinka, Kuriczka, Peticzka* [Maksay 549, 600, 551, 571], *Javorinka, Liszicska, Pazuska, Tomka* [Szabó 548, 423, 514], *Kopka, Petriczka, Paticzka* [Bélay 156, 178, 211] та деякі інші.

Прізвища з суфіксом -ко. Суфікс *-ко* (< -ько), як відомо, є давнім слов'янським демінутивно-експресивним формантом, але у антропонімах, як слушно зазначає Л. Л. Гумецька [ГумНар 13], він уже в староруську добу втрачає первісну демінутивну функцію і перетворюється в нейтральний структурний формант. Демінутивну функцію суфікс *-ко* загубив не тільки в прізвищах; вона відсутня вже і в багатьох іменах (див. розділ "Імена"). У ділянці апелювативної лексики суфікс *-ко* досить часто додається до дієслів і в такий спосіб утворює агентивні назви: *збуд'ко, з'абко, смішко, страшко, фучко, хатко, хвал'ко*...).

Словацькі та польські дослідники вказують, що в говорах цих мов суфікс *-ко* часто утворює назву сина від найменування батька [Buffa 312; Linlub 288]. Патронімічну функцію цього суфікса в закарпатоукраїнських говорах ми вже описали вище (див. розділ "Прізвиська").

Кількість закарпатських прізвищ на *-ко* перевищує суму 500, тобто 5 процентів від загальної суми прізвищ усіх українців Закарпаття. З огляду творення ці прізвища різноманітні: є серед них утворення як семантичні, так і морфологічні, зокрема патронімічні, а є й чимало спірних.

Понад 200 прізвищ із них є відіменними утвореннями з простим суфіксом *-ко*. Ось кілька з них: *Андрáшко, Бѣнко, Брáшко, Вал'ко, Вас'ко, Величко, Гаврiлко, Год'ко, Грѣшко, Данiлко, Дацко, Добко, Жiтко, Жел'iзко, Ивáшко, Йац'ко, Кiрко, Лазóрко, Лукáчко, Малышко, Мат'iко, Мешко, Мигáлко, Миско, Озiмко, Онiс'ко, Осташко, Павѣлко, Паишко, Райко, Савко, Самко, Тан'ко, Тамáшко, Фед'ко, Штефáнко, Штефко* та багато інших.

До цього числа зараховуємо й імена з поліморфемними суфіксами, що містять елемент *-ко*: *Мигалиско, Михайлочко, Федорон'ко, Хомѣчко* і т. п. Як видно з прикладів, прізвищами ставали не тільки календарні, тобто канонічні імена з суфіксами *-ко*, але й чимало імен дохристиянських.

Звичайно, переважна більшість цих назв функціонувала в ролі імен ще задовго до виникнення прізвищ як окремого антропонічного класу. А це означає, що прізвищами вони стали лише завдяки зміні функції, тобто через семантичний спосіб творення. Проте частина їх могла з'явитися і внаслідок дії патронімічної суфіксації. Правда, нині вже неможливо встановити, чи у першого *Романка*, наприклад, справді ім'я було

Романко, тобто *Роман*, чи, може, його тільки прозвали *Романком* за іменем його батька *Романа*.

Безперечно, семантичного способу творення є відапелятивні прізвища, в яких суфікс *-ко* додавалися до дієслівної, прислівникової та інших неіменникових основ на етапі творення апелятива (наприклад: *Жмур'ко*, *Лёмко*, *Налива́йко*, *С'ір'ко*, *С'ус'ко*, *Флын'ко*, *Фучко*...), або при регресивно-суфіксальному творенні імен (наприклад, *Вас'ко*, *Данко*, *Тимко*...).

Значно складнішим є питання про структурний спосіб творення тих прізвищ на *-ко*, у яких цей формант додавався до суфіксованих уже імен, наприклад, *Гаврилéшко*, *Данáцко*, *Дури́чко*. *Іван'ічко*, *Іванóчкó*, *Йуричко*, *Лисі́чко*, *Мателéшко*, *Мигалéйко*. *Митрі́чко*, *Петрі́чко*, *Петрі́шко*, *Петру́н'ко*, *Семчі́чко*, *Титі́чко*. *Федáско*, *Федорі́чко*, *Федорі́шко*, *Штефі́цко* та ін. Справа в тому, що кожна з таких твірних основ могла бути як розмовним варіантом імені реальної особи з цією назвою, так і її генесіонімічним прізвищем за батьком. Перший *Петрі́чко*, наприклад, міг бути *Петриком*, тобто *Петром* на ім'я. Але не виключено й те, що він був не *Петриком* (а, скажімо, *Михайлом*), що *Петриком* був тільки його батько. Якщо правильним є друге, то названі вище утворення потрібно кваліфікувати як патронімічні.

Переконливим свідченням того, що серед прізвищ на *-ко* є багато явних морфологічних утворень, можуть бути насамперед прізвища, у яких твірними основами виступають патроніми. Наприклад: *Барничко*, *Біличко*, *Козичко*, *Тесличко*, *Черничко*...

Не меншу доказову силу в цьому мають і прізвища моделі *Гала́йко*, *Голова́чко*, *Горошкó*, *Дребі́тко*, *Зелéнко*, *Йас'інкó*, *Кле́цкó*. *Ковба́ско*, *Крул'ко*, *Лел'і́тко*, *Майдáнко*, *Мочáрко*, *Ола́шко*, *Русі́нко*. *Сурéмко*, *Черепкó*, *Чобал'ко*, *Швéцко*. Твірна основа кожного з названих тут прізвищ виступає і в апелятивній функції, але без демінутивного суфікса. Отже, спочатку такі апелятиви, як *гала́й*, *голова́ч*, *горо́х*, *дребі́т* і т. п. мусили стати індивідуальними прізвищами, а тоді вже тільки до них додавався суфікс *-ко*. Такі прізвища на Закарпатті близько ста.

Специфічну групу прізвищ на *-ко* (понад 50 назв) становлять утворення, які ще відносно недавно належали до прізвища на *-ка*. Ось кілька таких прізвищ: *Борóдко*, *Вóринко*, *Гы́чко*, *Гол'інко*, *Гусінкó*. *Дерев'áнко*, *Дз'абкó*, *Дз'амкó*, *Ді́чко*, *Дудко*, *Жа́бкó*, *Кишкó*, *Коп'Кривко*, *Л'áл'ко*, *Лызечко*, *Лы́тко*, *Мучі́чко*, *Пасу́л'ко*, *Платкó*. *Половкó*, *Попкó*, *Пс'áйкó*, *Смері́чко*, *Телі́чко*, *У́дичко*, *Флаши́чко*. *Хал'áвко*, *Шишкó* та ін.

Трансформація прізвищ із кінцевим *-ка* у прізвища з кінцевим *-ко* спостерігається вже досить давно, але за останні роки ця граматична аналогія дуже поживалася. Правда, ініціаторами таких змін у наш час є не стільки самі носії цих прізвищ, скільки паспортисти.

вчителі, журналісти та інші працівники, які то свідомо, то напівсвідомо наслідують східноукраїнський прізвищевий тип на *-ко*. Не випадково у офіційних, тобто в ділових паперах таких прізвищ значно більше. Там можна зустріти *Василénко, Годінко, Головко, Даченко, Лисічко, Муцénко, Шел'ко* та багато інших, які в народі функціонують тільки з кінцевим *-ка* (пор. *Василін'ка, Годінка, Голóвка, Д'ачінка, Лисічка, Мушчінка, Шіл'ка*). Переважна більшість таких прізвищ із походження є демінутивними апелятивами. Отже, прізвищами ці слова стали внаслідок семантичного словотвору. Наголос у них міняється на флексійний тільки при переході з парадигми на *-ка* у парадигму на *-ко*: *Голóвка* → *Головко*.

Морфологічну модифікацію чоловічих особових назв першої відміни на *-ка* в особові назви другої відміни на *-ко* здебільшого пояснюють намаганням уникнути омонімії, що постала між назвами типу *дівка – Дівка, теличка – Теличка*, а її стабілізацію – впливом флексії кличного відмінка [РедОсн 125; SvoSta 128].

Приймаючи таке пояснення за можливе, вважаємо, що на Закарпатті, крім цього, діяв ще один чинник на заміну *-ка* → *-ко* у прізвищах. Цим чинником була багатовікова угорська передача цих прізвищ у офіційно-ділових та деяких інших колах. А угорська мова, як відомо, всяке кінцеве *-а* в іменниках змінює на *-о* (в угорській орфографії – графічно *á > a*). Наприклад: *Дичка > Dicska, Мучичка > Mucsicska*).

Принагідно зауважимо, що в народі іноді діє і зворотний процес, тобто заміна *-ко* на *-ка* (див. "Прізвища з суфіксом *-ка*"). Причиною цього процесу на Закарпатті є, мабуть, та розхитаність парадигми особових назв на *-о*, особливо на *-ко*, що спостерігається в місцевих народних говорах. Пор. наз. *Йурко́, Петро́, Шімко́* і т. п., род. відм. *Йуркы́, Петры́, Шімкы*. У результаті таких взаємозамін у наш час на Закарпатті функціонує понад 100 прізвищ, які виступають то із суфіксом *-ка*, так із суфіксом *-ко*. Наприклад: *Андрéйка – Андрéйко, Безушка – Безушко, Бénка – Бénко, Бычка – Бычко, Білічка – Біличко, Бл'áшка – Бл'áшко, Бóбочка – Бобочко́, Бóбрушка – Бóбрушко, Бóйишка – Бóйишко, Бóйка – Бóйко, Бóчка – Бóчко, Віличка – Виличко, Гаврішка – Гаврішко, Гайдánка – Гайдánко, Галáйка – Галáйко, Гérка – Гérко, Глушка – Глушко́, Годінка – Годінко, Дребітка – Дребітко, Дрénка – Дрénко, Ду́валка – Ду́валко, Жел'ízка – Жел'ízко, Здрінка – Здрінко, Йас'інка – Йас'інко, Йури́чка – Йури́чко, Йу́ска – Йу́ско, Ка́шка – Ка́шко, Ковба́ска – Ковба́ско, Козі́чка – Козі́чко, Кокáйка – Кокáйко, Кос'ка – Кос'ко́, Ко́чка – Ко́чко, Кречка – Кречко́, Кривін'ка – Кривін'ко, Кри́чка – Кри́чко, Лévка – Левко́, Легі́тка – Легі́тко, Лémка – Лémко́, Лéшка – Лешко́, Лівка – Ливко́, Липча́нка – Липча́нко, Лисі́чка – Лисі́чко, Ма́льшка – Ма́льшко, Ма́тэйка – Ма́тэйко, Ма́т'іка – Ма́т'іко́, Мерéнка – Мерéнко,*

Мигáлка – Мигáлко, Мід’анка – Мід’анко, Мьн’ка – Мьн’ко, Митрічка – Митрічко, Мід’анка – Мід’анко, Мілка – Мілко, Мішка – Мішко, Муска – Муско, Мурінка – Мурінко, Пет’ішка – Пет’ішко, Петрічка – Петрічко, Петрінка – Петрінко, Петрішка – Петрішко, Пилітка – Пилітко, Пірка – Пірко, Пловайка – Пловайко, Половка – Половко, Понка – Понко, Пуйка – Пуйко, Р’аска – Р’аско, Реберка – Реберко, Рейка – Рейко, Ромушка – Ромушко, Рошка – Рошко, Русінка – Русінко, Савка – Савко, Сімочка – Сімочко, Син’ка – Син’ко, С’ірка – С’ірко, Сопка – Сопко, Сурешка – Сурешко, Федарка – Федарко, Федачка – Федачко, Федурко, Федорішка – Федорішко, Федорка – Федорко, Фучка – Фучко, Хомечка – Хомечко, Цуцка – Цуцко, Ц’уц’ка – Ц’уц’ко, Черевка – Черевко, Чернічка – Чернічко, Чобал’ка – Чобал’ко, Чубірка – Чубірко, Шійка – Шійко, Шутка – Шутко і т. п.

Подібний паралелізм чи взаємопереходи між прізвищами на *-а* та прізвищами на *-о* властивий не лише українській (див. [КерСис 14]), а й іншим слов’янським мовам, наприклад, польській. Пор. польські прізвища *Fanko // Fanka; Costko // Costka; Świętko // Świętka* [Smocz 347]. У деяких слов’янських мовах суфікс *-ко* міг з’явитися на місці суфіксів *-ькъ, -ькь* [SvoSta 134].

Спеціальних зауважень потребує питання про наявність на Закарпатті прізвищ із суфіксом *-енко*. Відомо, що словотворчий тип прізвищ із суфіксом *-енко* є в основному східноукраїнським [Ткачен]. За словами Ю. К. Редька [РедОсн 123; РедСуч 203], він властивий і Закарпаттю. Причому, за його матеріалами, кількість таких прізвищ на Закарпатті сягає близько одного процента. За нашими даними, твердження Ю. К. Редька не відповідає дійсності. Серед традиційних антропонімів закарпатоукраїнської людності прізвищ із суфіксом *-енко* немає. Є на Закарпатті 10 прізвищ, які протягом останніх років у офіційних документах усе частіше фігурують із кінцевим *-енко*: *Василénко, Д’ачénко, Кривénко, Зелénко, Митénко, Петénко, Селебénко, Цібелénко*. У живому традиційному мовленні ці прізвища звучать дещо по іншому, а саме: *Василін’ко, Грицін’ко, Д’ачінка, Кривін’ка, Зелénка, Митін’ко, Селебінко, Цібилін’ко*. Уважний аналіз живомовного звучання цих прізвищ та їх давніх місцевих записів показує, що вони не є однотипними. Серед них є відіменні утворення з суфіксом *-ен’ко, -ен’ка* та *-инка*, тобто з демінутивними суфіксами, які характеризують імена багатьох слов’янських народів, імена з суфіксом *-ен’ко* є у гуцулів, наприклад у пісні ”Проценько-Туманюк” (ж. ”Жите і слово”, 1895, III, 47). Імена з суфіксами *-енко, -инко*, наприклад, *Jurenko, Janinko, Palenko, Petinko* є у словаків [Šujan 20; SlovSj 144–145], а з суфіксами *-енько, -інько*, наприклад *Brajenko, Dobrenko, Milinko*, – у сербів та хорватів [Maret 103, 118]. Єдиним традиційним прізвищем із суфіксом *-енко* на Закарпатті є хіба

що гуцульське *Попенко*, але й воно є напівмертвим, бо в народі всіх *Попенків* називають нині *Попенчука́ми*.

Прізвище *Петен'ко* походить від давнього місцевого антропоніма *Петен'а*, прізвище *Дачі́нка* походить від *Дачі́на*, *Василі́н'ко* – від *Василі́на* і т. д.

Є ще на Закарпатті корінний мешканець із прізвищем *Маши́каренко*, але й він до повернення з російського полону, тобто до 1918 року, звався і писався *Машикаринець*.

Є й інші прізвища з суфіксом *-енко* на Закарпатті, але їх носії – це приїжджі особи, що переселилися на Закарпаття тільки після визволення, а кілька родин – після 1917 року. Найдавніший антропонім із суфіксом *-енко* на Закарпатті фіксується в середині XVI ст.: *Petenko* – 1561, с. Липча [Bélay 172].

Антропоніми з суфіксом *-ко* на Закарпатті дуже давні, але датувати появу патронімічної функції цього суфікса на базі демінутивної дуже важко. У антропонімах XIII–XIV сторіч типу *Ivanka, Rusca, Johanca* [Györf 529, 540; RegVar 179] її, правдоподібно, ще не було. Зате у власних назвах XV ст., зокрема таких, як *Babyczko, Zayachko, Czernethko* [Nagy-2 144, 145], вона вже, очевидно, наявна. Ще певніше про патронімічність суфікса *-ко* можна говорити на підставі прізвищ XVI ст. *Zelenko* [UetC 53–12], *Juriczko, Kowaczko* [UetC 83–59], *Kozinko, Lukaczko, Raczko* [Bélay 133, 220, 134], *Szverenko* [LehBer 294] та прізвищ XVII сторіччя *Baranko, Dubisko, Madarko* [Maksay 559, 570, 573], *Zubko* [LehBer 84], *Bulajko, Majorko, Czoreyko* [Bélay 173, 220, 136], *П'няжко, Томашко* [ПаПо-1 144, 157] і т. п.

Прізвища з суфіксами *-ик, -чик*. Загальна сума прізвищ на *-ик* серед корінного українського населення Закарпаття 590 (5,9%). Але з цієї суми відразу треба вилучити ті прізвища, які до морфологічного способу творення жодного відношення не мають, а є звичайними семантичними утвореннями. А таких прізвищ серед утворень на *-ик* понад 100. Передусім, це катойконіми з суфіксом *-аник* та *-ик* (*Бітл'ані́к, Быстр'ані́к, Букувчані́к, Из'анік, Мочарнік, Рокосові́к*), назви професій (*Воскобу́йник, Жел'і́зник, Мелнік, Ол'ї́йник, Пишча́льник, Цер'кувні́к...*), атрибутивні назви (*Бры́ндз'анік, Грамо́тнік, Кло́чанік, Мал'о́ванік, Схо́ванік, Шала́нік...*). Частина з них, наприклад, *Бі́лик, Весе́лик, Го́лик, Ма́лик, Мід'анік, Огн'ані́к, При́бик, Ра́дик, Сві́тлик, Сла́бик, Сла́вик* можуть бути витлумачені також як давні слов'янські імена дохристиянського походження. Серед прізвищ на *-ик* трапляються і звичайні запозичення типу *Бру́нцвик, Ёрдик, Куві́к, Мараді́к* і т. п., але ще більше серед них етимологічно неперозорих назв.

Отже, велика кількість сучасних прізвищ закарпатських українців на *-ик* це колишні особові та неособові апелятиви, які стали прізвищами завдяки семантичному способові словотвору. Але це ще аж ніяк не означає, що серед закарпатських прізвищ на *-ик* немає взагалі морфологічних утворень, що українські прізвища з

суфіксом *-ик* ніколи не означають походження за батьком, як цього прагне довести Ю. К. Редько [РедОсн 124]. Більшість сучасних дослідників антропонімії, як Ян Бистронь, М. Бірила, Ф. Буффа, М. Гринблат, А. Залеський, Б. Ліндерт, Ф. Травнічек та ін., переконливо доводять, що однією з функцій суфікса *-ик* у слов'янських прізвищах є вираження патронімії. Такий висновок підтверджують і сучасні закарпатські живомовні прізвиська (див. розділ "Прізвиська").

Прізвищ із суфіксами *-ик*, *-чик*, у яких можна шукати патронімію, на Закарпатті понад 400. З огляду на семантику твірних основ їх доцільно поділити на дві великі групи. До першої відносимо прізвища, утворені від особових імен (їх біля 150), а до другої (їх понад 200) – прізвища, утворені від різних індивідуальних прізвищ. Різниця між цими групами в тому, що відіменні прізвища не можна з категоричністю віднести ні до семантичних (демінітивних) утворень, ні до морфологічних (патронімічних). Прізвища з другої групи, зокрема з суфіксом *-чик*, мають значно відчутніший відтінок патронімії.

Характерною особливістю закарпатських відіменних прізвищ на *-ик*, *-чик* є те, що всі вони утворені від чоловічих імен. Виняток становить хіба що прізвище *Фенчик*, яке утворене від жіночого імені *Фен'ц'а*, тобто *Фен'а* (оф. *Федора*). Відбиття жіночих імен можна ще шукати у прізвищах *Ганик*, *Ганчик*, *Лелік*. *Сел'анчик* (пор. жіночі імена *Ган'а*, *Ган'ц'а*, *Лел'а*, *Сел'анка*), хоч останні могли утворитися вже тоді, коли ці імена правили за індивідуальні чоловічі прізвиська.

Твірними основами відіменних прізвищ служили як імена другої відміни (*Адамик*, *Васілик*, *Гнатик*, *Григорчик*, *Іл'чик*, *Лазарик*. *Стефанік*, *Ференчик*, *Шімончик* і т. п.), так і імена з основою на *-а* (*Йулік*, *Конік*, *Кубик*, *Куз'мик*, *Шикілик*, *Сімик*, *Томик*, *Хомик*. *Шебік*, *Шімик*...).

Якщо при таких прізвищах, як *Гаврілик* ще можна вагатися в тому, як саме воно характеризувало першого носія ("малний *Гаврило*" чи "*Гаврилів* син"), то прізвища, утворені від прізвищ, у цьому відношенні є більш однозначними. Ось кілька таких прикладів на прізвища з суфіксами *-ик*, *-чик*:

Богачик, *Вовчик*, *Дзвонірик*, *Добріник*, *Дубик*, *Зубрик*. *Качурик*, *Конік*, *Купчик*, *Москалік*, *Повідайчик*, *Попад'учик*. *Славуник*, *Худик*, *Чедрик*, *Шваблік*, *Шевчик*...).

Варто відзначити, що переважна більшість таких прізвищ має свої відповідники серед безсуфіксних. Наприклад:

Барна – *Барник*, *Батор* – *Баторик*, *Бердал'* – *Бердалик*, *Бобал'* – *Бобалик*, *Боба* – *Бобик*, *Боднар'* – *Боднарик*, *Борич* – *Боричик*. *Боча* – *Бочик*, *Бурч* – *Бурчик* і т. п.

У частини з таких прізвищ можна виділити двоморфемний суфікс *-чик* (*Баранчик*, *Бучинчик*, *Каганчик*, *Ковал'чик*, *Котл'арчик*).

Летéзчик, Мад'áрчик, Мід'áнчик, Пекáрчик, Сабу́вчик, Токáрчик...), але не виключено й те, що суфікс *-ик* тут додавався вже до демінутивних або андронімічних антропонімів типу *Барáнка, Каганéц', Летéзка, Мид'áнча*, тобто до основ, які вже мали у своєму складі суфікси *-ка, -ец'* або *-ча*.

З цього огляду ще цікавими є 7 прізвищ на *-чик, -анчик*: *Быстр'áнчик, Бітл'áнчик, Логу́вчик, Свал'áвчик, Сими́р'áнчик, Топол'áнчик, Тур'áнчик*. Правдоподібно, їх треба кваліфікувати як метроніми з суфіксом *-ик*, що утворені від назв жінок за їх територіальним походженням (пор. жіночі катойконіми *быстр'áнка, бітл'áнка, логу́вчáнка, свал'áвка, симир'áнка, топол'áнка, тур'áнка*).

Припущення того, що серед прізвищ на *-ик*, можливі й метроніми, певною мірою підкріплюється й прізвищами на *-овчик*. Таких прізвищ серед закарпатських українців 12: *Варто́вчик, Вас'óвчик, Гал'óвчик, Грабо́вчик, Дзуро́вчик, Івано́вчик, Іван'óвчик, Мадóвчик, Ондо́вчик, Пал'óвчик, Петро́вчик*. На нашу думку, ці прізвища утворені від андронімів *Варто́вка, Гал'óвка, Вас'óвка, Грабо́вка* і т. д., тобто від андронімів із суфіксом *-овка*, що й понині побутують у західних районах Закарпаття (див. розділ "Прізвиська"). До речі, ареал побутування прізвищ на *-овчик* так само охоплює західні райони Закарпаття. Інакше пояснити цей тип прізвищ дуже важко.

Географія прізвищ із суфіксом *-ик* на Закарпатті більш-менш рівномірна. Такою рівномірною і широкою вона була з найдавніших часів. Порівняймо: *Georgium dictum gurek* – 1363, Ужанщина [Nagy-1 331], *Wanchyk* – 1405, с. Ончесті [Bélay 213], *Kelchyk* – 1470, с. Чорнотисово [Szabó 338], *Kwdrik* – 1499, с. Тарна [Nagy-2 446], *Czernyk* – 1451, м. Виноградів [Szabó 420]. Багато прізвищ із суфіксами *-ик, -чик*, у яких можна вбачати патроніми, приносять пам'ятки XVI ст.: *Banchyk, Tarchik, Fanchyk* [Szabó 506, 338, 464], *Bencsik, Hrebenyik, Iwanchyk* [Bélay 151, 128, 122, 162], *Hryczik, Kozyk* [UetC 53–12], *Palczik, Konyk, Petrik* [UetC 97–29].

Ще більше таких прізвищ у пам'ятках XVII ст.:

Bilczik, Bobrik, Hanczik, Gidik, Kovacsik, Kuczik, Lazarik, Lubcsik, Tomik, Fedorik, Czernik, Csupik [Bélay 188, 173, 220, 128, 166, 147, 167, 155, 182, 166, 155, 203],

Szvitlik [Szabó 411], *Hvozdik, Kozik* [LehBer 428, 793],

Dudik, Ivanik, Katrik, Mekicsik, Dopik, Ferenczik [Maksay 585, 596, 521, 597, 538, 606, 571, 564],

Kothanek, Panthik, Romanthik [UetC 104–8],

Kopoltsik, Kotsanik, Csajbik, Csorik [UetC 88–59],

Кумикъ, Шандрикуъ [ЛелПам 230, 222] та ін.

Прізвища з суфіксом *-ок*. Традиційних прізвищ із суфіксом *-ок*, що походять із *-ькъ*, на Закарпатті всього 28 (0,3%), тобто набагато менше, ніж у інших місцевостях України, де їх процент

дорівнює 0,54. Ю. К. Редько, який встановлює цей процент, усі українські прізвища з суфіксом *-ок* кваліфікує як семантичні утворення [РедСуч 146]. Вважаємо, що такий погляд на ці прізвища неправильний. Серед прізвищ на *-ок* є справді семантичні утворення, у тому числі навіть безсуфіксні (*Гірчок, Мондок, Турок*), є демінутивні апелятиви та гіпокористичні імена (*Буд'ок, Смуток, Шніток, Вороб'ок, Дроб'ок...*), є й спірні назви щодо способу творення (*Быч'ок, Бучок, Вовч'ок, Озімок, Рачок...*). Проте більшість таких прізвищ (наприклад, *Борычок, Гайдуч'ок, Гудач'ок, Д'ач'ок, Лазорич'ок, Лемач'ок, Лучок, Мельничок, Павл'уч'ок, Пал'ок, Пинд'уч'ок, Пол'еч'ок, Попад'уч'ок, Серп'ок, Череп'ок, Чеш'ок*), на нашу думку, є патронімічними. Важко уявити, щоб прізвища типу *Мельничок, Павл'уч'ок, Попад'уч'ок* і т. п. первісно означали малого мельника, недорослого Павлюка, низенького попадюка. Більш правдоподібно, що вони називали синів: перше – *Мельникового*, друге – *Павлюкового*, а третє – *Попадюкового*.

За патронімічність таких утворень із суфіксом *-ок* промовляють і сучасні живі закарпатські прізвиська з цим суфіксом (див. розділ "Прізвиська"). Та не тільки закарпатські. У сусідніх говорах словацької та польської мов західнослов'янський фонетичний відповідник цього суфікса *-ek* теж виконує патронімічну функцію [Buffa 312; LinLub 286]. Писемними пам'ятками прізвища цього типу фіксуються досить пізно. Порівняймо: *Wasok* – 1553, с. Тросник [Szabó 479], *Mikula Stefantsok* – XVII ст., с. Заричово [UetC 88–59].

Прізвища з суфіксом *-ец'*. Група прізвищ із суфіксом *-ец'* на Закарпатті досить численна – 150 лексем (1,5%), але у словотворчому відношенні вона дуже різноманітна. У переважній більшості це колишні демінутивні апелятиви та особові імена з суфіксом *-ец'*, які стали прізвищами завдяки семантичному словотворові. Серед них, зокрема, наявні колишні особові атрибутиви (*Гакавец', Гір'авец', Порохнавец', Годованец', Лізанец'. Мал'ованец'...*), етноніми і катойконіми (*Верховинец', Г'імец'. Перечінец', Пчолінец'...*), агентивно-професійні назви (*Кравец'. Купец', Швец'...*), гіпокористичні варіанти імен (*Малец', Стец'. Штец'*), неособові апелятиви (*Воробец', Карбованец', Клевец'*) та ін.

Проте є серед прізвищ на *-ец'* і такі, що утворилися морфологічним способом, зокрема патронімічні. Правда, точну кількість останніх встановити не можна. Спірними щодо способу творення, зокрема, є відіменні прізвища на *-ец'* типу *Василец', Гаврил'ец', Габор'ец', Данил'ец', Йаков'ец', Йакуб'ец', Йур'ец'. Лазор'ец', Майур'ец', Максим'ец', Мигал'ец', Микул'ец', Михайл'ец'. Пан'ец', Пилип'ец', Продан'ец', Прокоп'ец', Роман'ец', Семен'ец'. Федор'ец', Штефан'ец'*, загальна кількість яких доходить до 30. Справа в тому, що цей суфікс хоч і спроможний виступати в наш час у ролі патронімічного (див. розділ "Прізвиська"), але він не рідше виступає

і як звичайний демінутивний суфікс у іменах (див. розділ "Імена"). Встановити, чи перша людина з прізвищем *Vasileú'*, наприклад, сама носила ім'я *Vasyl'* чи, може, її було тільки прозвано *Vasyl'цем* за іменем її батька *Vasyl'*, немає можливості. Правдоподібно, патронімічна функція цього суфікса, як і багатьох інших демінутивних суфіксів, є досить давньою [Богдан 262], і тому проходити мимо цього, як це робить Ю. К. Редько [РедСуч 126], мабуть, не можна. Привертає увагу те, що на відміну від звичайних семантичних утворень, які мають кореневий наголос, у цих відіменних прізвищ наголос, як правило, суфіксальний.

Думку про первісну патронімічну функцію суфікса *-eú'* підкріплюють прізвища, утворені від прізвиस्क (евентуально і прізвищ). А таких прізвищ у нашій картотеці також біля 30: *Баране́у'*, *Бігуне́у'*, *Бірове́у'*, *Бошкане́у'*, *Буторе́у'*, *Вовкане́у'*, *Д'акуне́у'*, *Каліне́у'*, *Микул'ане́у'*, *Похыле́у'*, *Славе́у'*, *Шеле́у'*, *Соқыре́у'* та деякі інші.

Переважає більшість прізвищ із суфіксом *-eú'* побутує у східних районах Закарпаття, особливо на Хустщині та Тячівщині. Є вони і в інших місцевостях України [СімІст 699]. Є вони і на слов'янському півдні і в західних слов'ян [ГраМлу 300; Maret 93]. Безпосередньо південнослов'янського походження можуть бути два прізвища (*Малау* та *Штімау*), у яких суфікс своєю фонетикою цілком відповідає сербохорватській мові.

Перші антропоніми з суфіксом *-eú'* на Закарпатті фіксуються вже у XIII ст. (пор. *Kraznet* у с. Дравці коло Берегова за 1220 рік [RegVar 244], але продуктивність його в ту пору була ще досить низькою. Значно більше прикладів із цим суфіксом приносять пам'ятки XVI ст.: *Demecz*, *Kotecz* [Bélay 215, 189], *Lizanez* [LehBer 328], *Zlavecz* [UetC 53–12], *Wilihanez*, *Korecz*, *Lyzanycz* [UetC 53–14]. Ще більше прізвищ із цим суфіксом знаходимо в пам'ятках XVII ст.: *Babecz*, *Borecz*, *Jaszinecz*, *Subecz* [Bélay 144, 168, 203, 570], *Stolecz* [LehAd 60], *Kuspinecz*, *Romanecz*, *Turaniecz*, *Filimonecz* [Maksay 528, 576, 561, 576, 532, 162], *Bilecz* [UetC 88–59].

Прізвища з суфіксом *-ове́у'*. Дещо окремо від прізвищ на *-eú'* стоїть невелика група прізвищ (10 назв), у яких доцільніше виділяти не суфікс *-eú'*, а двоморфемний патронімічний суфікс *-ове́у'*: *Горохо́веу'*, *Галато́веу'*, *Гало́веу'*, *Лико́веу'*, *Крайніко́веу'*, *Л'ахо́веу'*, *Ра́ко́веу'*, *Ша́шковеу'*. Могло б здатися, що вони утворені від прикметників на *-ів* чи на *-овий* за допомогою демінутивного суфікса *-eú'*, а поодинокі з них, як *Ра́ко́веу'*, – від топонімів. Проте уважний аналіз їх, а особливо територія поширення (побутують вони переважно в західних та центральних районах області, тобто там, куди сягала лемівська та східнославацька колонізаційна хвиля), більше схиляють до думки, що тут маємо справу з патронімічним типом, який

характеризує західнослов'янський мовний масив, у першу чергу. Пор. чеські *Přemysl – Přemyslovec* [ГраМлу 274, 300], словацькі *Bohdan – Bohdaovec* [Šujan 12] чи відповідні польські (див. [RoStru 59]). Суфікс *-ovec* у західних слов'ян, зокрема у чеській мові, ще в XIV ст. перебрав на себе функцію давнього патронімічного суфікса *-ovic* (пор. східнослов'янський *-ович*) у зв'язку із втратою продуктивності формантом *-ovic* [ГраМлу 274, 300; Ćurin 20]. У словаків та чехів суфікс *-ovec* і нині є актуальним синтетичним засобом вираження патронімічності. Пор. батько – *Zajac*, сини – *Zajacovce*, батько – *Kennedy*, сини – *Kennedyjovce* т. п.

Патронімічну функцію цього суфікса підтверджує також двоякий запис одної і тої ж особи з села В. Бичків за 1678 рік. Пор. *Deakovics Mihal* та *Djakovecz Mihal* [Bélay 128]. Та наполягати на західнослов'янському походженні цього патронімічного словотворчого типу на Закарпатті не можна. Він відомий також білоруській мові [Біры-1 45], наявний він і в західних областях України, тільки Ю. К. Редько чомусь не розглядає його як окремий словотворчий тип (див. [РедСуч 125–126]). При словозміні суфіксальне *o* на Закарпатті чергується з іншим монофтонгом відповідно до рефлексії етимологічного *o* в новозакритому складі (пор. *Крайнікóвец' – Крайнікíвц'а, Кополóвец' – Кополúвц'а, Галóвец' – Галúвц'а...*), а суфіксальне *e*, як бачимо, підлягає редуції.

Іншим фонетичним варіантом давнього патронімічного суфікса **-ovitjo* є *-овц*, що цілком відповідає чеському діалектному *-ovc*, історію якого дослідив Ф. Чурін [Ćurin 33–42]. Прізвищ із цим варіантом патронімічного суфікса на Закарпатті всього два: *Вóшковц*, *Пáвловц*. На відміну від утворень із суфіксом *-овец'*, які все-таки могли розвинутися і на власному ґрунті, ці прізвища, правдоподібно, є безпосередньо принесеними із слов'янського заходу.

Характеризуючи закарпатські патронімічні утворення з суфіксом *-овец'*, не можна не звернути увагу на широке відбиття цього типу в топонімії області, особливо у множинних назвах населених пунктів. Наприклад: *Антáловц'і, Бенéдикувц'і, Комáровц'і, Копинúвц'і, Л'ахúвц'і, Чопúвц'і, Шкурáтувц'і* і т. п.

Таким чином, суфікс *-овец'* своєю функцією, а можливо, й походженням дуже близький до двоморфемного суфікса *-инец'*.

Дуже давніх прізвищ цього типу в місцевих документах не зафіксовано. Перші з них досить невиразні (*Bilovecz, Geisovecz, Duglavecs*) і йдуть із XVII ст. Більш певним є приклад *Djakovecz* із с. В. Бичків за 1678 рік [Bélay 203], запис 1680 року *Ruszkivecz* із с. Новоселиця Міжгірського району [Bélay 147].

Прізвища з суфіксом *-инец'*. Суфікс *-инец'* відомий головним чином у антропонімах. З походження він є двоморфемним формантом. Перший його компонент *-ин-* є суфіксом присвійноприкметниковим, а другий (*-ец'*), мабуть, демінутивним іменниковим. Однак не вилучене й те, що суфікс *-ец'* при становленні словотворчого типу генесіонімічних найменувань із суфіксом *-инец'* виконував усього-на-всього субстантивуєче призначення. Сполучившись у один суфікс, вони разом спеціалізувалися на вираженні родинної належності. За словами В. Охримовича [Охрим 305], підтриманими І. Франком [ФранПр 216] та Ю. К. Редьком [РедСуч 216], суфікс *-инець* служив для утворення найменування внука від назви його бабусі. Можливо, в Галичині утворення з суфіксом *-инец'* справді служили для називання внуків за бабкою. На Закарпатті функція цього суфікса дещо інша. Як уже відзначалося в розділі "Прізвиська", понад 90% сучасних живих прізвиськ із цим суфіксом на Закарпатті служить для називання синів за їх матерями. Звичайно, метронімічну функцію міг би виражати й сам суфікс *-ин*. Але, очевидно, суфікс *-ин* у антропонімах типу *Оленин*, *Павлишин* не досить конкретно ідентифікував сина *Олени*, сина *Павлихи* (адже у кожній з них могло бути й по кілька синів). Мабуть, з цієї причини на нього почав нарощуватися демінутивний суфікс *-ец'*, який на перших порах акцентував на тому, що йдеться якраз про малого чи молодшого сина. Наступність розвитку словотворчого типу прізвищ із суфіксом *-инец'* уявляємо собі так: *Олена* > *Оленин* > *Оленинец'*. Таку наступність у нарощуванні суфіксів певною мірою підтверджує й те, що багато (близько 50) сучасних закарпатських прізвищ із суфіксом *-инец'* має свої відповідники серед прізвищ на *-ин*. Наприклад: *Марусин* – *Марусинец'*, *Павлішин* – *Павлішинец'*, *Пойдин* – *Пойдинец'*, *Томішин* – *Томішинец'* і т. п.

У наш час суфікс *-ец'* ні у прізвищах, ні у прізвиськах типу *Євчинець*, *Юришинець* ніякої демінутивності не виражає. Переважна більшість прізвищ на *-инец'* утворилася не від присвійних прикметників на *-ин*, а безпосередньо від іменників на *-а* за допомогою готового двоморфемного суфікса *-инец'*. Тому ми не згодні з Ю. К. Редьком [РедСуч 125–126], який прізвища з суфіксом *-инец'* змішує з прізвищами на *-ец'* і навіть не виділяє їх у окремий словотворчий тип.

Є й друга крайність: В. В. Німчук, наприклад, в утвореннях типу *Петрішинец'*, *Палканинец'* виділяє аж триморфемні суфікси *-ишинец'*, *-анинец'* [НимБор 15]. На нашу думку, цього робити також не можна. Найменовувач у багатьох випадках зовсім не знав того *Петра́* чи *Палка́*, тобто хлопчикова батька, а знав тільки його матір *Петри́ху* чи *Палка́ню*. Прізвиська на -

инец' у позашлюбних дітей (а серед них вони найчастіші) переконливо доводять, що найменування їх майже завжди орієнтовані на матір, а не на батька. А це означає, що словотворчі форманти материного прізвиська *-иха*, *-ан'а*, *-ул'а*, *-ын'а* не можуть братися до уваги як прізвищеутворюючі засоби. Вони є лише частинами твірної основи. Отже, тут маємо справу не з суфіксом *-ец'* і не з суфіксом *-ишинец'*, а з суфіксом *-инец'*.

Варто звернути увагу й на акцентуаційну властивість цих утворень. Описувані нами прізвища з суфіксом *-инец'* завжди мають наголос на тому складі, що й відповідний прикметник із суфіксом *-ин* (*Варв'аринец'*, *Мар'усинец'*, *Ба́бинец'*...), тобто на передсуфіксальній частині, тоді як прізвища з демінутивним чи патронімічним суфіксом *-ец'* (напр., *Бі́зуне́ц'*, *Гаври́ле́ц'*, *Проко́пе́ц'*...) мають наголошений суфікс. Лише на заході області кілька прізвищ на *-инец'* мають лемківський чи східнословачський наголос (*Машка́ріне́ц'*, *Пази́не́ц'*), а в Галичині – на *-ин'е́ць*.

Загальна сума прізвищ із суфіксом *-инец'* на Закарпатті досить велика – 290 (2,9%). У структурному відношенні вони більш-менш однотипні. Усі вони, за винятком 13 (*Андр'а́шинец'*, *Бала́жинец'*, *Воло́шинец'*, *Га́вринец'*, *Дзу́ринец'*, *Ду́бинец'*, *Карда́шинец'*, *Лука́чинец'*, *Ола́шинец'*, *Пили́тинец'*, *Ра́чинец'*, *Стры́чинец'*, *Та́рчинец'*), утворені від основ на *-а*. Отже, чоловічі назви надто рідко виступають у ролі їх твірних основ: *Ка́рпинец'*, *Ко́пинец'*, *Ку́бинец'*, *Лу́чинец'*, *Мики́тинец'*, *Са́винец'*, *Са́вчинец'*, *Сі́минец'*, *То́минец'*, *Хо́минец'*. А це означає, що переважна більшість прізвищ із суфіксом *-инец'* на Закарпатті є метронімічними. Вони утворювалися від таких особових назв:

1. Від жіночих імен: *А́ннинец'*, *Ве́клинец'*, *Ган'усинец'*, *До́ринец'*, *Драгу́нинец'*, *Ло́линец'*, *Ма́синец'*, *На́нинец'*, *Палагу́синец'*, *Ста́нинец'*, *Тет'а́нинец'*, *У́линец'*, *Фе́нинец'*, *Цо́нинец'*... (усього 68).

2. Від андронімів із такими суфіксами:

а) *-иха*: *Алексі́шинец'*, *Думі́шинец'*, *Лаврі́шинец'*, *Лазарі́шинец'*, *Максимі́шинец'*, *Мигалі́шинец'*, *Томі́шинец'*, *Федині́шинец'*, *Федорі́шинец'*... (усього 23). Деякий сумнів може виникнути, чи справді прізвища *Анні́шинец'*, *Борі́шинец'*, *Марті́шинец'*, *Оні́шинец'*, *Химі́шинец'* справді походять від андронімів, чи взагалі могли існувати андроніми *Анні́ха*, *Борі́ха*, *Марті́ха*, *Оні́ха*, *Химі́ха*, оскільки їх корені у нас асоціюються більше з жіночими іменами, ніж із чоловічими найменуваннями. Проте коли взяти до уваги, що чоловічі імена *Бо́ра* і *Март* на Закарпатті справді побутували раніше, а чоловічі імена *О́на* і *Хі́ма* відомі й понині, то сумніви щодо більшості з них, розвіються.

б) -ан'а: Біла́ни́нец', Бошкáни́нец', Вовкáни́нец', Довгáни́нец', Ил'káни́нец', Кост'áни́нец', Лемáни́нец', Лукáни́нец', Мудра́ни́нец', Сорока́ни́нец', Федишкáни́нец', Шишкáни́нец'... (усього 29).

в) -ул'а: Грабу́ли́нец', Данку́ли́нец', Иванку́ли́нец', Йацку́ли́нец', Марку́ли́нец', Нитку́ли́нец', Панку́ли́нец', Гайку́ли́нец', Син'ку́ли́нец', Фи́цко́ли́нец'... (усього 22).

г) -ка: Біла́шчи́нец', Игна́чи́нец', Мал'áрчи́нец', Мига́л'чи́нец', Пили́пчи́нец', Раку́шчи́нец', Шимо́нчи́нец' (усього 7).

д) -ын'а: Маты́ни́нец' (від андроніма Маты́н'а).

3. Від прізвищ та прізвицьк на -а: Бльі́ши́нец', Бóбі́нец', Голу́зи́нец', Дуді́нец', Зі́ми́нец', Зозу́ли́нец', Кл'у́чи́нец', Красі́ли́нец', Кру́пи́нец', Кудри́нец', Ле́ви́нец', Лóзи́нец', Машка́ри́нец', Сві́тли́нец', Скри́пи́нец', Сла́ви́нец', Худі́нец', Ча́пли́нец', Чо́ли́нец', Шу́ни́нец'... (усього 125).

Своєрідним відгомонам антропонімічного типу на -инец' у закарпатській топонімії є давні назви населених пунктів *Барані́нц'і*, *Домані́нц'і* і т. п., вихідними основами яких також мусили бути назви з основами на -ан'а моделі *Барáн'а*, *Домáн'а*.

Поширені прізвища з суфіксом -инец' на всій території області, але неоднаковою мірою. Найвища частотність їх у центральних районах, а найнижча – на Рахівщині. Для інших областей України прізвища з суфіксом -инец' є мало характерними [РедСуч 125]. Крім української мови, цей словотворчий тип прізвищ відомий також словакам [Šujan 2, 17; Holuby 192], чехам [Beneš 131], сербам та хорватам. Правда, у сербохорватській мові цей суфікс утворює не тільки прізвища на зразок *Vobinac*, *Perinac*, а й чимало імен, наприклад, *Vjelinac*, *Blažinac*, *Lučinac* [Maret 117–118; Danič I, 464].

Історичним осередком прізвищ цього словотворчого типу є територія між верхньою Боржавою і Латорицею. Саме звідси, а точніше, з с. Кушниця, за 1560 рік походять перші записи *Haffynecz Kozma*, *Jo. Monpeneecz*, *Jo. Hutmeneecz* [Bélay 170], а за 1570 – запис із с. Стройно *Elias Dochyneecz* [UetC 53–14]. Упродовж наступного сторіччя окремі з прізвищ цього типу з'являються вже на Великоберезнянщині (*Савчѣнецъ* – [Сахан 73]), на Міжгірщині (*Didiczineecz*, *Onusineecz*, *Skobrineecz* – [Bélay 178, 147, 131]) навіть у східному Мараморші (*Babineecz*, *Udineecz* – [Bélay 128, 131]), проте долина Латориці й надалі лишається основним районом їх побутування. Ось кілька прикладів із XVII ст.: *Vaszilineecz* [LehBer 790], *Bombineecz*, *Bruclenicz*, *Dubineecz*, *Dudineecz*, *Dunineecz*, *Katrineecz*, *Kudrinycz*, *Marineecz*, *Monlineecz*, *Motrineecz*, *Moczineecz*, *Pirinicz*, *Skripeneecz*, *Ulineecz*, *Fenyineecz*, *Chornanineecz* [Maksay 543, 790, 527, 584, 595, 530, 595, 528, 561, 591, 549, 610, 543, 564, 563, 608, 508, 550], *Попадинці Андре*

[ЛелПам 227] та ін. Сучасна картина розміщення прізвищ із суфіксом *-инец'* стабілізувалася аж у XVIII сторіччі.

На інших східнослов'янських землях цей словотворчий тип прізвищ з'являється досить пізно – лише в XVII ст.: *Левко Даринець*, 1672; *Васко Пулинець*, 1618 [Тупик 125, 325]. Таким чином, сваявські метронімічні прізвища з суфіксом *-инец'* наявні не лише на Закарпатті, а й у східнослов'янських мовах взагалі. У чехів чоловічі антропоніми з суфіксом *-инец'* засвідчуються вже з XV ст.: *Mandinec*, *Nyetinecz* [Beneš 131].

Прізвища з суфіксом *-иц'а*. Прізвищ на *-иц'а* (разом з *-іца*) на Закарпатті всього 34, але й вони у словотворчому відношенні не є однотипними. Рівно третина з них (*Галамбіца*, *Галіца*, *Йакіца*, *Йереміца*, *Йурица*, *Ман'іца*, *Ондіца*, *Прун'іца*, *Ракіца*, *Фран'іца*) має помітні румунські чи південнослов'янські фонетичні ознаки. Кілька з цих прізвищ є, мабуть, колишніми апелятивами: *Гуселниц'а*, *Кертіц'а*, *Криниц'а*, *Курциц'а*, *Синиц'а*, *Тупиц'а*.

Однак залишається понад 10 прізвищ, які не можна пояснити ні як колишні апелятиви, ні як запозичення, а тільки як власні морфологічні утворення з суфіксом *-иц'а*: *Галіц'а*, *Грабіц'а*, *Іваніц'а*, *Йакіц'а*, *Катаніц'а*, *Крайн'аніц'а*, *Кручаніц'а*, *Саглиц'а*, *Сможаніц'а*, *Тур'аніц'а*, *Тухл'аніц'а*. Твірні основи їх самі нерідко є антропонімами, у тому числі й прізвищами: *Гал'о*, *Граб*, *Іван*, *Крученік*, *Сможанік*... Залишається тільки встановити функцію цього суфікса.

У слов'янській антропонімії суфікс *-иця* взагалі відомий. Так, ще у давньоукраїнський період він використовувався для творення чоловічих імен. Пор. *Козмица*, *Куриця*, *Хомица*, в яких, за словами В. Ярошенка [Ярош 314] і за словами В. Сімовича [СімІст 702], там виражав згрубілу функцію. За Д. Богданом [Богдан 261], у таких іменах молдавських грамот, як *Микоулиця* він є румунським деминутивом. Суфікс *-иц'а* широко представлений також у сербохорватських чоловічих іменах: *Balica*, *Bretica*, *Calica*, *Ivanica*, *Lukica* [Maret 106–108]. Є він і в давніх українських прізвищах: *Кіяниця* [Щербин 280], *В'ялиниця* [Тупик 79]. У наш час він представлений як прізвищевий суфікс у польській Сілезії: *Adamica*, *Biesica*, *Gębica*, *Mamica* [RoSl-1 209]. Як спеціальний патронімічний відомий також на Люблінщині: *Koziol* – *Kozlica* [LinLub 290]. Прізвища з суфіксом *-иця* є і в чехів [Beneš 75], словаків та сербів. Словацькі прізвища з цим суфіксом Ф. Шуяньський кваліфікує [Šujan 25] як колишні андроніми: *Đurica*, *Adamica*, *Ivanica*, *Vanica*.

На Закарпатті суфікс *-иц'а* відомий як фемінізуючий (напр., *буйволиц'а*, *вовчиц'а*, *молодиц'а*, *робітниц'а*, *старіц'а*, *царіц'а*, *чортиц'а*) та як деминутивний, але тільки у жіночих назвах. У ділянці власних назв він утворює деминутивні варіанти

жіночих імен (*А́нна – Анні́ц'а*), рідко – жіночі патроніми (*Пта́х – Пташи́ц'а*). В якійсь іншій функції серед сучасних живих закарпатських антропонімів ми його не виявили. У зв'язку з цим припускаємо двояке можливе його походження:

а) прізвища з суфіксом *-иц'а* є давніми слов'янськими демінутивами імен, які з часом почали виконувати патронімічну функцію;

б) прізвища з суфіксом *-иц'а*, зокрема такі, як *Крайн'ани́ц'а*, *Тур'ани́ц'а*, *Тухл'ани́ц'а*, з походження є назвами чоловіків за їх територіальним походженням (пор. карпатські топоніми *Кра́йна*, *Ту́р'а*, *Ту́хл'а*; пор. ще катойконім *кияни́ця* "житель города Києва" у "Словнику української мови" П. Білецького-Носенка, стор. 185). Зауважимо, що катойконіми з суфіксом *-иця (-иця)* відомі сучасній білоруській мові. Напр., *верхалесі́ца*, *вільяні́ца*, *калені́ца*, *ставчані́ца* – від топонімів *Верхалесся*, *Вілька*, *Каленя*, *Ставкі* (люб'язно повідомив проф. В. О. Горпинич).

Прізвища з суфіксом *-иц'а* на Закарпатті з'являються вже на початку XV ст.: воєвода *бали́ца* – 1404 [Русан 134]. У XVI ст. знаходимо такі: *Joa. Hwsycza* – 1567, с. Бистриця [UetC 53–12]; *Mihalica* – 1581, с. Калинешті; *Pryczornycza* – 1571, с. В. Бичків [Bélay 120, 159, 128]. Проте кількість їх пізніше швидко зростає. У XVII ст. знаходимо вже коло 20 прізвищ із суфіксом *-иц'а*, до того ж майже всі такі, що у XVI ст. тут не значилися: *Worotnicza* [LehBer 797], *Kobicza* [UetC 88–59], *Zikovicza*, *Papiriczza* [Maksay 591, 531], *Hauricza*, *Kalnicza*, *Kozmicza*, *Krivianicza*, *Meticza* [Bélay 184, 175, 178, 215, 155, 202]. З XVIII ст. – *Vassiliczza Wassil* [ПеУрб 125]. При цьому привертає увагу те, що найбільше прізвищ із суфіксом *-иц'а* тоді побутує в районах контактування з румунами. Не випадково, мабуть, деякі з сучасних прізвищ на *-иц'а* мають ще паралельний варіант з *-ица*.

Прізвища з суфіксом *-ц'о*. Як зазначалося в розділі "Імена", суфікс суфікс *-ц'о* в наш час на Закарпатті є одним із активних засобів творення гіпокористичних варіантів чоловічих імен. У розділі "Прізвиська" ми відзначали, що він хоч і не часто, але все-таки утворює чоловічі патроніми. У патронімічній ролі його фіксують і в сусідніх регіонах, зокрема на Люблінщині [LinLub 292].

Прізвищ із кінцевим *-ц'о (-цо)* на Закарпатті тепер небагато – усього 40. Звичайно, частина з них є колишніми іменами, але є серед них і такі (наприклад, *Андрі́йц'о*, *Васил'ц'о*, *Гаврил'ц'о*, *Данц'о*, *Іванц'о*, *Ил'ц'о*, *Йанц'о*, *Йуриц'о*, *Курил'ц'о*, *Мат'іц'о*, *Микул'ц'о*, *Михал'ц'о*, *Панц'о*, *Семенц'о*, *Федурц'о*), які могли перейти в клас прізвищ не тільки завдяки семантичному способу творення, але й завдяки морфологічному, тобто шляхом додавання суфікса *-ц'о* до імені батька.

Прізвища з суфіксом -чо. Прізвищ із суфіксом -чо на Закарпатті всього 10: *Ада́мчо, Вуйчо, Го́л'чо, Да́нчо, Ива́нчо, Ил'чо́, Лаши́чо, Сими́чо, Стирчо́, Фечо́*. Із них частина є колишніми іменами, але окремі могли виступати і в патронімічній ролі.

Прізвища з суфіксом -ан. Загальна сума закарпатських прізвищ на -ан 302 (3%). Переважна більшість їх як слова існували ще задовго до того, ніж стали прізвищами. Отже, до класу прізвищ вони прийшли завдяки семантичному способові. До семантичних утворень відносимо, передусім, чужі з походження імена на -ан (*Ард'елан, Вурбан, Герман, Демн'ан, Йордан, Омел'ан, Роман, Фабійан, Шебест'ан, Золтан...*), катойконіми (*Бікл'ан, Вішован, Довж'ан, Косован, Марошан, Росуш'ан, Тур'ан...*), безсуфіксні особові та неособові апелятиви (*Балабан, Гавран, Галатан, Гелеван, Доробан, Жупан, Каптан, Коман, Майдан, Мокан, Хаван, Шатан...*) та ін.

На спеціальну увагу заслуговують відіменникові, відприкметникові та віддієслівні особові атрибутиви з суфіксом -ан зразка *Біл'ан, Блиц'ан, Вели'ан, Во'кан, Глод'ан, Довг'ан, Зем'ан, Маз'ан, Оч'ан, Черб'ан, Черн'ан, Чол'ан, Чуб'ан, Ший'ан, Широ'ан* та ін. Між ними є й дохристиянські слов'янські імена, але сучасний стан східнослов'янської антропоніміки не дозволяє їх всіх ідентифікувати. Лише порівняння цих антропонімів з іменним репертуаром давніх слов'ян дозволяє виділити серед них декілька давніх слов'янських імен: *Бар'ан, Біл'ан, Бож'ан, Вуч'ан, Гол'ан, Губ'ан, Глух'ан, Голуб'ан, Гор'ан, Горд'ан, Див'ан, Жад'ан, Ковтан, Кохан, Лоз'ан, Мовч'ан, Продан, Собран, Совбан, Сух'ан, Цол'ан, Чек'ан* та деякі інші. Як іменний суфікс -ан дуже поширений ще у сербів, хорватів [Maret 89–92], чехів та деяких інших слов'янських народів [SvoSta 157].

Але не всі прізвища з суфіксом -ан утворено семантичним шляхом. Так, наприклад, є в нашому розпорядженні понад 100 прізвищ із суфіксом -ан, які на Закарпатті та в сусідніх областях України мають свої безсуфіксні відповідники. У першу чергу, це стосується прізвищ, утворених від канонічних імен: *Греш'ан, Гриц'ан, Грич'ан, Дуран, Ивант'ан, Козман, Кост'ан, Коц'ан, Куз'ан, Лавран, Лук'ан, Маркан, Микул'ан, Морган, Оприш'ан, Петри'ан, Печк'ан, Семан, Сидор'ан, Сими'ан, Фед'ирц'ан, Федор'ан...* Ще більшу групу (понад 70) становлять прізвища на -ан, утворені від прізвищ та від дохристиянських імен. Ось кілька з них: *Балан, Бокшан, Болех'ан, Борк'ан, Бребан, Волош'ан, Горб'ан, Глод'ан, Збой'ан, Зуб'ан, Кож'ан, Корш'ан, Котл'ан, Коци'ан, Кочерган, Кош'ан, Курт'ан, Лабан, Макух'ан, Мыцан, Мороз'ан, Мотуз'ан, Мудрий'ан, Оріх'ан, Пітан, Плытан, Повхан,*

По́йдан, Рьі́тан, Стрóган, Су́ран, Сурма́н, Топога́н, Ху́дан, Черниша́н, Шчерба́н, Обладáн...

Суфікс *-ан* у слов'янських мовах, як відомо, є полісемантичним: від дієслів він утворює пасивні дієприкметники (*бажаний, проданий...*) та атрибутивні особові назви (*жебра́н, мовча́н...*), від прикметників – згрубілі атрибутиви (*велика́н, здорова́н...*), від топонімів – катойконіми (*кияни, пражани, хуст'я́ни...*), від апелятивів – згрубілі атрибутиви (*лобан, шиян, череван...*). Відтінок згрубілості у відіменникових особових назв із суфіксом *-ан* відзначав і В. Сімович [СімІст 701]. Виразно відчутний він і в ряді місцевих апелятивів, наприклад, *тел'іга́н* "незграбний возик на двох колесах" (Тур'я Пасіка).

Поряд із цими функціями, суфікс *-ан*, як ми вже відзначали в розділі "Прізвиська", має ще патро- і метронімічну функції в живому мовленні. Ю. К. Редько при розгляді відіменних прізвищ із суфіксом *-ан* чомусь говорить лише про патронімічну функцію цього суфікса. Із праць інших дослідників української мови випливає, що патронімічну функцію суфікс *-ан* мав ще в українській мові XV ст. Як показує Д. Богдан [Богдан 263, 264], *Иванъ Балчанъ* у акті від 20 серпня 1436 р. – це син *Балчі*, а *Тадоръ Васканъ* у акті від 3 вересня 1448 р. (він же і *Васкович* у акті від 6 березня 1443 р.) – це син *Васька*.

На зростання продуктивності суфікса *-ан* в українських прізвищах могли мати вплив румунські утворення з суфіксами *-ан, -ianul, -eanul* [Const XXXVII, 212], які до того ж мають різне походження [Const LX].

Суфікс *-ан* представлений уже в місцевих слов'янських іменах XIII ст.: *Boiano, Vulcanum, Paradan* [RegVar], наявний він і в антропонімах XIV–XV ст.: *Jo. Barzan dictus* [Bélay 126], *Bohan* [Szabó 421] та ін. Пам'ятки XVI ст. вміщують уже й такі власні назви, які можна віднести до патронімічних: *Kosztján* [LehAd 160], *Mazlan* [Szabó 388], *Toporan, Uglean* [Bélay 125, 177], *Delegan* [UetC 97–29] та ін.

У пам'ятках XVII ст. таких прізвищ ще більше: *Bilkan, Kerczan* [Maksay 607, 533], *Benkan, Dsugan, Dolhan, Kotlan, Laban, Petran, Ruzan, Ruszkan, Tribusan* [Bélay 203, 136, 220, 182, 203, 203, 136, 220, 182, 203, 146, 121, 186] та ін. Основна маса цих прикладів походить із східних районів області, що дає певні підстави вбачати в частині з них також румунський вплив.

Прізвища з суфіксом *-ун*. Усіх прізвищ із суфіксом *-ун* на Закарпатті 77 (0,8%). Подібно до утворень із суфіксом *-ан*, прізвища з суфіксом *-ун* у значній частині є колишніми апелятивами (напр., *Бігу́н, Білу́н, Блиску́н, Вергу́н, Дику́н, Ковту́н, Ковцу́н, Крику́н, Лаз'у́н, ЛГіту́н, Пласту́н, Пр'аду́н, Свисту́н, Сершу́н, Скаку́н, Хасту́н, Хохру́н, Шершу́н*) або іменами,

переважно дохристиянськими (*Гладун, Гор'ачкун, Д'ідун, Драгун, С'ідун, Винтун...*). Як іменний суфікс *-ун* широко представлений у сербських та хорватських іменах [Maret 129].

Більшість прізвищ на *-ун* – це слова, що їх не знають ні апелятиви, ні імена. З них понад 10 утворено від імен (*Васил'кун, Васил'ц'ун, Димун, Кричун, Лацкун, Маригун, Пацкун, Перун, Штецун*), до того ж окремі з них – від жіночих (*Мізун, Стегун, Тац'ун*). Решту утворено від різних індивідуальних прізвиськ (евентуально прізвищ) іменникового типу: *Березун, Біскун, Бісун, Боржун, Бурдун, Войтун, Д'акун, Зовдун, Керечун, Кошун, Кривцун, Кудрун, Лабун, Лайкун, Легун, Ловскун, Р'абц'ун, Сычкун, Фріцкун, Цицкун, Чабрун, Чепакун, Чиркун* та деякі інші.

Звертає увагу на себе те, що серед особових апелятивів відіменниковий словотворчий тип малопродуктивний (пор. *босоркун, верескун, вовкун, жартун, кривцун, жирун, старцун*). Зате вони продуктивні майже в усіх розрядах сучасних живих прізвиськ на Закарпатті, особливо у патро- і метронімічному (див. розділ "Прізвиська"). У патронімічній функції суфікс *-ун* виступає також на Люблінщині [LinLub 291]. На цій підставі доходимо висновку, що деякі відіменні та відпрізвиськові прізвища з суфіксом *-ун* на Закарпатті є результатом морфологічного способу словотвору, а щодо первісного їх значення, то переважають серед них патроніми.

Перші антропоніми з суфіксом *-ун* на південних схилах Карпат фіксуються вже у XIII ст.: *Boutun, Vitun, Karachun, Mulchun, Rasun, Sedun* та ін. [RegVar]. Вживані вони тут і в наступні сторіччя. Але такі, в яких суфікс *-ун* виражав би патронімічність, з'являються лише в XVII ст., де поряд із агентивно-атрибутивними назвами типу *Balakun* [Bélay 159], *Bihun* [Maksay 542], *Jojkun* [LehBer 284], наявні й такі відчутні патроніми, як *Чиркун Димитр* (1653, с. В. Кум'ята – [ПаПо-1 157]), *Miskun Mate* (1668, с. Довге – [Bélay 136]) та деякі інші.

Прізвища з суфіксом *-ина*. 66 прізвищ (0,7%) на Закарпатті закінчується на *-ина*. Між ними є явні апелятиви (*Квасніна, Маліна, Причіна, Пружіна*), є звичайні жіночі імена (*Каліна, Карол'іна, Маріна, Пазіна, Тріна, Христіна*), в яких немає підстав виділяти якийсь прізвищевий суфікс.

Решта (біля 40) прізвищ становлять дві приблизно однакові групи. До першої з них входять прізвища, утворені від чоловічих імен (*Веселіна, Гриціна, Дзуріна, Д'уліна, Д'уріна, Іваніна, Йаціна, Йуріна, Кубіна, Лукачіна, Маціна, Мигаліна, Петріна, Сеніна, Симчіна, Стеціна, Федіна, Федоріна, Чабіна, Чиліна*), а до другої – утворення від різних прізвиськ і прізвищ (*Бончіна, Бугіна, Бугліна, Буліна, Бучіна, Глебена, Д'ачіна, Джупіна, Кыкына, Купіна, Куціна, Плоскіна, Сухына,*

Турі́на, Турчі́на, Цубы́на, Чичі́на, Чумі́хіна). Імена з суфіксом *-ина* відомі й іншим слов'янським народам [Maret 117; SvoSta 160–161].

З приводу походження прізвищ цього типу та функцій їх суфіксів висловлено вже кілька думок. З. Г. Ніколаєнко, наприклад, вважає, що прізвища типу *Грицина, Іванина, Федина, Юрина* з походження є присвійними прикметниками в формі родового відмінка однини [НікМор 44], з чим не можна погодитися. Значно ближчим до істини є Ю. К. Редько [РедСуч 132], який у цих утвореннях убачає здрібніло-зневажливий суфікс *-ина*. Зазначимо, що здрібніло-зневажливій функції суфікс *-ина* на Закарпатті не загубив і понині (пор. апелятиви *легініна, ледачіна, хлопчіна*, імена *Грицина, Марусіна*...).

Якби прізвища з суфіксом *-ина* утворювалися тільки від імен, то можна було б повністю пристати до думки Ю. К. Редька. Але оскільки цей суфікс додається і до прізвиस्क (*Бучіна, Кыкына, Куціна*...), то треба припускати, що він у них міг виражати не тільки демінутивність, а й патронімічність. До речі, патронімічність таких утворень, як *Лукина* підкреслював уже І. Франко [ФранПр 187]. На сусідній із Львівщиною Люблінщині суфікс *-ина* й понині є живим патронімічним формантом [LinLub 291].

Особові назви з цим суфіксом на заході України є досить давніми. Антропонім *Маціна* (правдоподібно, від *Мацо – Матвій*) Л. Л. Гумецька знаходить вже у грамотах XIV–XV сторіч [ГумНар 17]. На українсько-угорському та українсько-словацькому пограниччі XVI–XVIII сторіч утворення типу *Іванина, Кубина, Федина* були досить поширеними [KnieRe 75]. Порівняймо ще місцеві записи з XVII ст.: *Dolina, Jo. Fedina* [Bélay 141, 200], *Ploszkina* [LehBer 652], *Szincšina* [Maksay 595], а також *Симеон Петрина* – XVII–XVIII ст., с. Монастирець [Яворск 213].

Прізвища з суфіксом *-ай*. Загальна сума прізвищ на *-ай* у нашій картотечі 128 (1,3%). Із словотворчої точки зору вони неоднорідні. Передусім, з-поміж них досить чітко виділяються угорські прізвищ-прикметники, утворені від топонімів на *-а* та *-о* за допомогою суфікса *-і*, який в українському мовному середовищі зазнав часткової редуції до ступеня *-й*. Переконливих фактів у нашій картотечі 25: *Апшай, Березнай, Вийкай, Гуснай, Гутай, Дарвай, Домбай, Ілошвай, Корослаї, Крайн'ай, Краснай, Лавкаї, Логай, Орлаї, Ортутай, Петроваї, Солваї, Сугай, Стрипай, Тарнай, Терноваї, Токаї, Цегол'н'ай, Чонтоваї* та ін. Взагалі угорських відтопонімних утворень серед прізвищ на *-ай* значно більше, але встановити їх з точністю неможливо. Понад 25 спірних прізвищ на *-ай*, із яких майже кожне з однаковим успіхом може бути пояснене і як угорське відтопонімне

утворення, і як українське відособове з суфіксом *-ай*: *Бачка́й, Бокша́й, Буда́й, Бутка́й, Волка́й, Габурій, Гомона́й, Горба́й, Горінча́й, Долина́й, Д'ула́й, Жолна́й, Іза́й, Карасла́й, Каша́й, Легота́й, Лучка́й, Оринча́й, Полота́й, Пуста́й, Сірма́й, Турда́й, Угл'а́й, Шелеста́й*.

Трапляються серед прізвищ на *-ай* і колишні апелятиви, які згодом стали прізвищами (*Буга́й, Мела́й*), є й імена (*Мада́й*), але є й просто етимологічно непрозорі утворення.

Проте серед них є понад 40 однозначно українських прізвищ, утворених від антропонімів, зокрема від індивідуальних прізвищ та імен. Ось кілька прикладів: *Баба́й, Бага́й, Беча́й, Гала́й, Габа́й, Галушка́й, Гужва́й, Гула́й, Гула́й, Данка́й, Добра́й, Д'орд'а́й, Дукáй, Дулка́й, Конча́й, Лаба́й, Лашка́й, Липа́й, Лока́й, Мага́й, Мака́й, Марушка́й, Моргіта́й, Н'ага́й, Новна́й, Проца́й, Рева́й, Рупа́й, Рост'ага́й, Сала́й, Салка́й, Сийка́н, Сікса́й, Сілва́й, Сурма́й, Тарка́й, Терпа́й, Уста́й, Фіца́й, Ціфра́й, Чіріба́й, Чухн'а́й*.

Той факт, що вони утворилися від прізвищ, дозволяє думати про їх можливу первісну патронімічну функцію в минулому. Сказати щось певне про функцію суфікса *-ай* у цих утвореннях дуже важко. Ясно одне, що в наш час цей суфікс уже іррелевантний.

Особові назви з суфіксом *-ай* є досить давніми. Вони наявні вже в давньоруських пам'ятках. Пор. *Бѣляй, Добротай, Докучай, Дорожай, Коняй, Миляй, Почай, Смиряй, Черняй, Ширяй, Шумляй* [Морошк 24; Селищ 146]. У давніх українських прізвищах цей суфікс виявляє В. Сімович [СімІст 701–702]. Про його поширеність у іменах інших слов'янських народів пише М. Морошкін [Морошк 24], Ян Свобода [SvoSta 167–168]. Закарпатоукраїнські прізвища з суфіксом *-ай*, правдоподібно, ведуть свій початок від давніх слов'янських імен.

Найбільш непереконливим виглядає пояснення прізвищ цього словотворчого типу у працях Ю. К. Редька, за словами якого прізвища зразка *Величай, Гуляй* з походження є дієсловами в формі 2-ої особи однини наказового способу [РедСуч 179]. Дуже важко уявити собі ситуацію, за якої імператив може стати номінативом.

Перші прізвища з суфіксом *-ай* дійшли до нас у пам'ятках XVI ст. Більшість їх – це угорські відтопонімні утворення:

Dobrokai, Bereznay, Poliankay [Szabó 278, 537, 444],

Valkai, Lucskai, Makrai, Szuhai, Ternovsi [LehBer 353, 50, 244, 768, 782],

Dombai, Kusniczai, Petroway, Uglyai [Bélay 211, 170, 126, 177].

І лише декілька серед них таких, що могли утворитися безпосередньо від антропонімів: *Babaj*, *Duchmaj* [Szabó 259, 444], *Orlai*, *Révai* [LehBer 331, 309], *Giurai* [Bélay 151].

Приблизно такий же розподіл між відтопонімними та відантропонімними прізвищами на *-ai* і в XVII сторіччі. Порівняймо відтопонімні прізвища *Viszokai*, *Porubkai*, *Uzsokai* [HodAd 38, 33, 76], *Krajnai* [Szabó 394] з прізвищами відантропонімними *Бочкай*, *Чюряй* [ЛелПам 228, 224]; *Szaray*, *Ficzay* [Bélay 184, 220], *Baksay*, *Dobray* [LehBer 190, 105], *Lukai* [Szabó 530].

Прізвища з суфіксом *-ей*. Як уже було вказано в попередніх розділах, суфікс *-ей* на Закарпатті належить до поліфункціональних. За його допомогою утворюються особові атрибутивні апелятиви з відтінком легкої зневаги (пор. *бідей*, *головей*, *горбей*, *губей*, *телевей*, *гембей*, *козубей*, *кучмей*, *кострубей*, *лабей*, *носей*, *пелехей*, *пул'кей*, *пухтмей*, *черевей* і т. п.), маскулінізовані особові назви (напр., *малфей*, *сиротей* – від жіночих назв *мáлфа*, *сýрота*), нові гіпокористичні варіанти імен (*Блажей*, *Семей*...) та родичівські прізвищська (див. вище).

Крім цього, на Закарпатті побутує 184 прізвища на *-ей*, що становить 1,8% від загальної суми всіх прізвищ українців Закарпаття. За даними Ю. К. Редька [РедСуч 119], процент прізвищ на *-ей* по Україні рівно вдвічі нижчий.

Сучасні закарпатські прізвища на *-ей* за способами їх творення можна поділити на такі групи:

а) Прізвища з канонічних імен на *-ей* (*Блажей*, *Гурей*, *Дорофей*, *Михей*, *Мойсей*, *Фалей*);

б) Прізвища із слов'янських імен, що мали суфікс *-ей* (*Білей*, *Мыслей*, *Солей*);

в) Прізвища з особових атрибутивних апелятивів (*Бабей*, *Брындзей*, *Бучмей*, *Головей*, *Горбей*, *Гембей*, *Довзей*, *Доромбей*, *Клубей*, *Курей*, *Лембей*, *Мохней*, *Пал'чей*, *Пулей*, *Ребрей*, *Стегней*);

г) Прізвища з неособових апелятивів (*Горобей*, *Соловей*).

Усі вони як прізвища постали семантичним способом.

Поряд із ними на Закарпатті є біля 100 прізвищ на *-ей*, які не мають співзвучних відповідників ні серед імен, ні серед апелятивів, зате твірні основи їх часто функціонують у поєднанні з іншими суфіксами. Зазначена обставина примушує нас думати, що ці прізвища з суфіксом *-ей* могли утворитися морфологічним способом. З-поміж цих морфологічних утворень рельєфно виділяються прізвища, утворені від імен, у тому числі й від давніх слов'янських: *Густей*, *Керестей*, *Китей*, *Лупей*, *Лукей*, *Лумей*, *Лупей*, *Лучкей*, *Марушкей*, *Мицицей*, *Мишкей*, *Павлей*, *Прокопей*, *Романей*, *Симчей*, *Томей*, *Шимшей*, *Тацей* (останнє від жіночого імені *Та́ц'а*).

Значно більшою є група прізвищ, утворених від індивідуальних прізвицьк: *Бедéй, Богéй, Бокотéй, Гавéй, Гарастéй, Гардубéй, Гебéй, Гелетéй, Герéй, Гиндéй, Гырбéй, Горондéй, Гулéй, Дірéй, Добéй, Дубéй, Дублéй, Жабéй, Капустéй, Кл'учкéй, Кобулéй, Коромыслéй, Косéй, Котубéй, Кудрéй, Кужбéй, Куртéй, Которéй, Леднéй, Липчéй, Локотéй, Ломпéй, Матéй, Маслéй, Мастéй, Міндéй, Подолéй, Редéй, Рендзéй, Салéй, С'ідéй, С'ірéй, Скоблéй, Спичкéй, Терембéй, Топтéй, Фекетéй, Філéй, Фулéй, Ховпéй, Ціберéй, Цінéй, Чеклéй, Чендéй, Чепéй, Чернéй, Чездéй, Чолéй, Чопéй, Чорéй, Чорнéй, Чубéй, Чулéй, Шелестéй, Шкірéй, Щобéй, Шчалéй, Шчербéй.*

Щоб переконатися, що прізвища цього типу справді є патронімами з походження, досить порівняти сучасне закарпатське прізвище *Брындрéй* із антропонімом *Brinza*, який фіксується в с. Комлощі вже за 1646 р. [БалКом 350]. Порівняймо ще сучасне закарпатське прізвище особи *Василій Густа* в селі В. Кум'ята за 1729 р. [СтриГд 58]. Пор. ще сучасні прізвища *Мохн'а* і *Мохнéй* (Тячівщина).

Ю. К. Редько [РедСуч 119], а за ним і А. М. Залеський [Залесь 140] вважає, що прізвища на *-ей* утворюються не тільки від іменникових, а й від прикметникових основ. Але це тільки на перший погляд. Більш правдоподібно, що прізвища типу *Білéй, С'ідéй, Чорнéй* так само як і *Густéй*, походять не від прикметників *білий, сідий, чорний, густий*, а від власних особових імен *Бѣла, Сѣда, Чьрна, Августа*, які дали багато похідних у антропонімії краю.

Суфікс *-ей* відомий був давнім слов'янським іменам [Морошк 24; Maret 99; Селищ 146; RoNazw 98; SvoSta 167]. Однак його стосунок до суфікса *-ей*, що в наш час побутує в карпатських прізвищах, не зовсім з'ясований. Ян Свобода, наприклад, вважає, що іменотворчий суфікс *-ей* у слов'ян того ж походження, що й компаративний суфікс *-ěj*, а на його дальший розвиток і на продуктивність могли впливати чужі імена з кінцевим *-ей* типу *Aleksej, Andrej, Matěj, Blažej, Ondřej* [SvoSta]. Думку про вплив канонічних імен типу *Andrei, Matei, Timotei* на походження прізвищевих суфікса *-ей* відстоює Н. А. Константінеску [Const LVIII]. А. М. Залеський вважає, що карпатський суфікс *-ей* є лише діалектним варіантом загальнонаціонального суфікса *-ій*, предтавленого у назвах зразка *Бабій, Козій, Лабій, Смолій* [Залесь 140–141]. Думка про функціональні та генетичні зв'язки суфікс *-ей* та *-ій*, безпечно, цікава (додамо, що деякі закарпатські прізвища на *-ей* мають тут же відповідники серед прізвищ на *-ій* (*Бабій, Горій, Густ'ій, Довгій, Курій, Марій, Павл'ій, Пал'чій, Ребрій, Чол'ій, Шкибій*)), але поясненню А. М. Залеського, за яким суфікс *-ей* виник із *-ій* фонетичним шляхом, бракує переконливості саме з огляду фонетичного.

На нашу думку, суфікс *-ей* у сучасних прізвищах генетично пов'язаний як із давньослов'янським іменотворчим суфіксом *-ей* (напр., *Божей, Болей, Годей, Гостей, Малей, Лихвей, Мыслей, Надей, Скорей, Черней* – [Морошк 24], так і з сучасним апелятивним суфіксом *-ей*. Щодо впливу з боку календарних імен, то його теж не можна скидати з рахунку.

Збереження *-ей* на місці сподіваного *-ій* пояснюється, правдоподібно, впливом. Але впливали не тільки імена з кінцевим *-ей* моделі *Блажей, Матей*. Нам здається, що на утвердження цього словотворчого типу прізвищ із суфіксом *-ей* і на зростання його продуктивності в Карпатах значно більший вплив мали румунські патроніми на *-ei* типу *Manei, Nechitei, Oancei, Tomei*, у яких це *-ei* з походження є флексією родового відмінка однини, іменників основи на *-a* тобто виражає присвійність [Const XXXI–XXXII, LVIII], а частина з них, напевно, є звичайними румунськими запозиченнями. Не можна ігнорувати й угорського впливу на збільшення кількості прізвищ цього типу та на збереження фонем *i* на місці сподіваного *i* (пор. уг. прізвища *Bilkei, Erdei, Mezei* і т. п., що походять від топонімів *Bilke* та топоапелятивів *erdő, mező*).

Територіального окреслення прізвища з суфіксом *-ей* на Закарпатті не мають. Поширені вони на всій території області, крім Гуцульщини, що також є вагомим аргументом на користь румунського впливу на цей словотворчий тип, адже гуцули лише в XVII ст. вклинилися поміж традиційні закарпатоукраїнські говори та говори румунської мови. Найбільше прізвищ цього типу побутує в центральних районах області, що також логічно.

Перші південнокарпатські записи з прізвищами на *-ей* сягають XIII ст.: *Chuley* – 1214 [RegVar 178]. Поодинокі з них трапляються і в XV ст.: *Paulus Mysley* – 1449, с. Ороска Земплинського комітату [Nagy-2 445], *Gere* [Szabó 547]. Із XVI ст. походять записи *Bedej* [Bélay 126], *Lepe* [UetC 53–14], *Plessey* [UetC 53–12]. Трохи більше прикладів приносять документи XVII ст., але серед них уже помітніша кількість утворень, які можна зараховувати до патронімічних: *Иоан Тупей* [ПаПо-1 159], *Dobé, Szkoblei* [LehBer 331, 639], *Mysley* [HodAd 40], *Magé, Pettrej, Cserney* [Szabó 453, 507, 514], *Parej* [Bélay 183], *Hordej* [Maksay 583], *Bele* [UetC 104–8]. Подібні прізвища приносять і пам'ятки XVIII ст.: *Belej, Haurei, Csolej, Csope, Stadeg* [Bélay 126, 155, 184, 177, 164, 145], *Bilej, Palcsei, Geletei, Kudre, Selestei* [Szabó 547, 459, 319, 424, 348, 339] та деякі інші.

Прізвища з суфіксом *-ій*. Кількість прізвищ на *-ій* чи *-i(ü)* на Закарпатті досить значна 338 (3,4%). Питома вага їх тут значно вища, ніж у загальнонаціональному масштабі (див. [РедСуч 137]). Але словотворчою будовою та етимологією закарпатські прізвища на *-i(ü)* істотно відрізняються від загальнонаціональних. По-перше, понад 200 з них є однозначно угорського походження, у яких передкінцеве *-i* фактично є угорським суфіксом приналежності чи

суфіксом відношення (напр., *Béreti*, *Bróvdíj*, *Vainátiij*, *Várodí*, *Garnóvdíj*, *Gústi*, *Gývdi*, *Gúti*, *Dobón'í*, *Dórotí*, *Étreší*, *Kéresteší*), що додається як до топонімів, так і до особових назв. Кінцева фонема *ij*, яка супроводить ці прізвища по всій парадигмі відмінків (крім називного), з'явилася в них за аналогією до власне українських утворень із суфіксом *-ij*. Деякі з них під цим впливом і наголос пересунули з першого складу на суфікс: *Mígal'í(ij)*, *Pajkóšij(ij)*, *Pelешkí*, *Potorí(ij)*, *Rozgón'í*, *Семед'í(ij)*, *Текел'í*, *Ладán'í*, *Марóvdi*, *Медéнци*, *Садváри*, *Сатмáри*, *Томчán'í*, *Торón'ij*, *Турán'í* і т. п. Велика частка серед прізвищ на *-ij* – це прізвища непрозорої або спірної етимології.

Явно українських утворень серед закарпатських прізвищ на *-ij* дуже мало (біля 50). Та й вони не є однотипними. І серед них є прізвища семантичного способу творення, зокрема колишні імена (*Агіj*, *Азáриj*; *Гóриj*, *Гард'ij*), колишні апелятиви (*Кур'ij*, *Чол'ij*), але є й понад 20 дериватів на морфологічного способу творення прізвищ із суфіксом *-ij*: *Балажij*, *Барчij*, *Бігарij*, *Божан'ij*, *Гайнал'ij*, *Иван'ij*, *Йан'ij*, *Кул'ij*, *Лóскij*, *Марij*, *Мад'арij*, *Павл'ij*, *Пал'чij*, *Половij*, *Ребрij*, *Рівт'ij*, *Рундзіj*, *Рóвжij*, *Роман'ij*, *Семен'ij*, *Федóрці*, *Фурд'ij*, *Фушчij*, *Чабан'ij*, *Чóриj* та ін.

Пор. давні слов'янські імена *Драгіj*, *Любіj*, *Тукij*, *Домашніj*..., *Позд'ij*, *Пот'ij*, *Рад'ij*, *Вик'ij* [Морошк 24].

Переконливих прикладів на те, що прізвища з суфіксом *-ij* виражали патронімічність, не існує ні серед сучасних прізвищ, ні серед документально засвідчених фактів. Однак, правдоподібно, треба погодитися із здогадом Ю. К. Редька [РедСуч 137], за яким частина таких прізвищ означала сина особи, названої передсуфіксальним елементом.

Щодо походження суфікса (та й самого словотворчого типу прізвищ із цим суфіксом), то, на нашу думку, воно є спільним із суфіксом *-ej* (див. вище). При цьому не можна не звернути увагу на те, що суфікс *-ij* на Закарпатті є рідкісним явищем не тільки в ділянці прізвищ, а й у ділянці апелятивної лексики (пор. іменники *брат'ij*, *курij*, *брехлij*, *плаксіj*). Зате в сусідніх говорах румунської мови форманти *-ij*, які з походження є флексіями родового відмінка однини, досить часто виступають засобом творення патронімічних прізвищ [Const XXXI–XXXII].

На Закарпатті перші прізвища з суфіксом *-ij* фіксується з кінця XVI ст. Наприклад: *Cserneki* [LehBer 33]. У XVIII ст. значаться прізвища *Bihary* [ПеПред 320], *Lukangyi* [Szabó 459]. Та й вони майже всі є угорськими відтопонімними утвореннями.

Прізвища з суфіксом *-ovci(ij)*. У межах прізвищ на *-i(ij)* спеціальної уваги заслуговують прізвища на *-ovci(ij)*. У інших слов'янських народів вони майже невідомі. Формальним аналогом

можуть бути хіба що болгарські розмовні варіанти прізвищ на *-овци* зразка *Николовци, Вутовци, Йордановци*, які становлять називний відмінок множини [ИлЛич 309], чи чеські та словацькі множинні патроніми на *-овсе* (див. "Прізвища з суфіксом *-овец'* "). На перший погляд закарпатські прізвища на *-овці* також нагадують множинні утворення від патронімів на *-овец'*. Проте уважніший аналіз показує, що з множиною у них насправді нічого спільного нема. Вони є звичайним угорськими прикметниковими утвореннями з суфіксом *-і*. При відмінюванні вони, як і всі прізвища на *-і* тут приймають передфлексійне *-й*. Пор. наз. *Маркóвці*, род. *Маркóвційа*, дав. *Маркóвційови*, ор. *Маркóвційом* і т. д.

За характером твірної основи, всі прізвища на *-овці* можна поділити на дві групи:

а) Одні з них (*Анталóвці, Буковці, Дра́шковці, Їрговці, Марковці, Патканóвці, Петрóвці, Ра́ковці, Станкóвці, Тёрновці, Тұровці, Чопóвці*) утворені від слов'янських топонімів на *-овец'* чи *-овці* (пор. назви сіл *Антáловц'і, Буковец', Їрго́лц, Пётровц'і, Ра́ковец'* і т. п.).

б) Інші, що становлять меншість, утворені від слов'янських патронімів на *-овец'* чи *-овц*: *Корнóвці, Макóвці, Митрóвці, Пішкóвці, Скалóвці*. Не вилучено, що до відпатронімічних належать і деякі прізвища першої підгрупи. Однак найбільш правдоподібно, що багато прізвищ на *-овці* є наслідком свідомої мадяризації слов'янських прізвищ на *-с'кий, -ц'кий*.

Усього прізвищ на *-овці* серед сучасного українського населення Закарпаття¹⁹. Більшість із них побутує в західних районах області. Перші записи таких прізвищ походять із кінця XVI ст. Пор. землевласник *Sim. Tarnoczy* за 1600 р. у с. Березово [Bélay 126]. Більше їх у XVII ст.: *Antalóczy, Csapóczy, Draskóczy* [LehBer 683, 791, 339]. Носіями таких прізвищ у минулому часто була мадяризована шляхта.

Не всі прізвища на *-овці* є первинними. Є серед них такі, наприклад *Драшковці*, що з'явилися внаслідок мадяризації готових уже слов'янських прикметникових прізвищ на *-с'кий*. У нашому випадку *Драшковський* > *Draskóczy*. Цю думку відстоює також П. Крижко [Križko 592].

Прізвища з суфіксами *-'а(т), -ен'а(т)*. Ще І. Франко у своїх Причинках [ФранПр 200–203] вказав, що одним із давніх засобів вираження патронімічності в Західній Україні був суфікс *-'а(т)* чи *-'ча(т)*. Після І. Франка на побутування цього патронімічного суфікса в українських прізвищах указували В. Сімович [СімІст 698], В. Ярошенко [Ярош 315], І. А. Панькевич [ПанДві 44], Д. Богдан [Богдан 261–262], Л. Л. Гумецька [ГумНар 16], З. Г. Ніколаєнко [НікІст 21; НікТип

72], Ю. К. Редько [РедСуч 144], І. Кнієжа [КнієRe 63] та ін. Споріднені утворення з цим суфіксом відомі й на інших слов'янських землях [Šujan 26; SvoSta 138–139; LinPat 409–414]. Еволюція цього антропонімного форманта широко і переконливо висвітлюється Л. Л. Гумецькою [ГумЯт], і тому повторювати цього тут не будемо. Наголосимо тільки, що прізвища з *-'at*, *-чат* є застиглими формами родового відмінка множини іменників з основою на *-t-*.

В наш час прізвищ із цим топонімічним суфіксом на Закарпатті небагато. У вигляді *-'at* цей суфікс представлений усього в одному прізвищеві *Піткóвийат*, яке побутує в укаючих селах Великоберезнянщини, а утворене від антропоніма *Підкова*. Та й воно вже пов'язується з іменниками середнього роду, а є звичайним іменником чоловічого роду другої відміни, за якою й відміюється тепер. Можливо, такого походження є і прізвище *Грицовл'ák*, котре можна кваліфікувати як новішу деформацію прізвища *Грицовл'át* або як патронім від *Грицовл'á*.

У інших прізвищах на *-at* (напр., *Бérнат*, *Джумурáт*, *Гóрват*, *Кíндрат* чи *Кóндрат*, *Кóрлат*, *Пілáт*) кінцеве *-at* не є і не було суфіксом. Можливо, суфікс *-'at* у прізвищах *Балáйт* (< *Балáть?*) та *Кóмн'ат*, але й це мало ймовірно.

Значно повніше представлений прізвищевий тип із суфіксами *-'at*, *-чат* *-ен'ат* у давніх місцевих пам'ятках. Уже Варадинські ресстри приносять записи з назвами цього типу: *Belat* – 1216, *Zoulat* – 1216, *Petenad* – 1226 [RegVar 210, 208]. У наступні століття кількість таких антропонімів не падає. Порівняймо:

третии был *Поповáть* (1492, с. Острожниця – [ПаПо-1 181]),

Jo. Zemeniat чи *Zemenyat* (1580, с. Кошельово – [Bélay 163]),

Alex., Paul Jeremychet (1570, м. Свалява – [UetC 53–14]).

Найбільшої продуктивності вони досягли у XVII ст. У західних районах області на той час трохи не в кожному селі побутує по кілька прізвищ із цими суфіксами. У с. Дубриничі, наприклад, знаходимо *Barantsat Ivan, Zahuuist Andry* [UetC 88–59], у с. Сухому – *Petrecset Vaszily* [UetC 8–59], у с. Тихому – *Menykövjat* [UetC 115–27], а у с. Загорбі – аж 5: *Dukanyat Maruczsa, Gyurkovath Fedor, Lazurtsath Lukats, Mikulcsat Olexa. Peskoviath Szemko* [UetC 88–59].

Але є вони і в центральних районах:

Стефанувъ Иванъ Гудцевят, Гудцевят Пиликув, Оленят Ігнат, Малтїичать Иван (1603, с. Бенедиківці – [ЛелПам 222, 223. 224]),

Kostened Andras (1699, с. Н. Ворота – [Maksay 592]),

Panyustyat Andras (1667, с. Раковець – [Szabó 458]).

Подобуються вони навіть у Мараморосі:

Holat Mate (1697, с. Драгово – [Bélay 168]),
Luczeviat Ivan (1655, с. Тюшка – [Bélay 209]),
Mihouiat (1649, с. Сойми – [Bélay 220]),
Misat Eleksze (1649, с. Річка – [Bélay 183]),
Petruziat Czikotojat (1661, с. Рускова – [Bélay 188]),
Dem. Tinkojat (1680, с. Вучкове – [Bélay 220]) та ін.

Привертає увагу й така морфологічна особливість цих прізвищ у XVII ст., як їх невідмінюваність. Порівняймо: пошоль єм к *Гудцевят*, при *Головчатъ* (1603, с. Бенедиківці – [ЛелПам 224]). Те ж саме стосується і прізвищ із суфіксом *-ча*: з отцомъ нашымъ *Сабовча* (1687, с. Заріччя – [ЛелПам 229]).

Кілька антропонімів цього типу, а також антропонімів із суфіксами *-ен'а(т)*, *-'ата* відбито і в сучасних прізвищах як твірні їх основи: *Дел'етін*, *Мацін'атин*, *Бойцен'ук*, *Бойчен'ук*, *Коржен'ук*, *Шевчен'ук*, *Скуб'єнич*, *Тарах'онич*. Це ж саме стосується й ряду сучасних закарпатських мікротопонімів, особливо в північно-західній частині області. Наприклад, поле *Вас'к'ов'ят* (с. Волосянка), *Петровл'ат* вир'х, *Гаранд'ата* (с. Скотарський) та ін. Відбиті утворення з суфіксом *-'ат-* і в назвах деяких населених пунктів Закарпаття: *Бегінд'ат-П'аст'іл'*, *Вел'атино*, *Гол'атин*, *Кумн'ата*, *Шкур'атувці*.

Новішу видозміну давнього патронімічного суфікса *-et* можна вбачати і в багатьох сучасних прізвищах на *-'а*. Цей суфікс можна шукати у прізвищах *Антон'а*, *Бабіл'а*, *Б'єн'а*, *Вачіл'а*, *Г'од'а*, *Гол'єн'а*, *Гр'єбл'а*, *Демч'єл'а*, *Йак'єм'єл'а*, *Йац'ол'а*, *К'одр'а*, *К'ондр'а*, *Кубір'а*, *К'ундр'а*, *Куч'єр'а*, *М'итр'а*, *Н'ігр'а*, *Паг'ір'а*, *Панч'ір'а*, *П'итр'а*, *Ф'ыч'ор'а*, *Х'ыл'а*, *Чоб'ан'а*, *Чик'інд'а*, *Чоп'овд'а*, *Шев'ір'а*, *Шим'он'а* та в деяких інших (усього близько 50). Але довести колишню належність кожного з цих антропонімів до іменників з основою на *-et* важко. У наші дні всі ці прізвища є іменниками першої відміни і відмінюються тільки за цією діаграмою.

У пам'ятках такі антропоніми фіксуються досить рано:
Zabo alias Pethenyé (1573, с. Тросник – [Szabó 471]),
Berengya Mihaly (1607, с. Воротниця – [LehAd 160]),
Kotenyu Jozsip (1672–1696, с. В. Бичків – [Bélay 129]).

Третім, розширеним, варіантом цього суфікса є формант *-ча*. Подібно до форманта *-'а(т)*, він так само втратив кінцеве *-т* в усіх відмінках, а утворення з ним нині поводяться як іменники першої відміни. Прізвищ із цим суфіксом у наш час на Закарпатті лише 20. Переважну більшість їх утворено від чоловічих імен: *Б'єрча*, *Б'унча*, *Б'урча*, *Г'ол'ча*, *Д'анча*, *Др'інча*, *Ів'анча*, *Ів'он'ча*, *К'ірча*, *К'опча*, *Л'ипча*, *Мат'єйча*, *Р'інча*, *Р'ошча*, *С'єн'ча*, *Ст'арча*, *Фр'ошча*, *Ф'урча*. Можливо, до них треба віднести і прізвища *Лук'ича*, *Ром'о́ча*.

На поширеність словотворчого типу особових назв із суфіксом *-ча* в давньоукраїнській мові вказували вже В. Сімович [СімІст 698], В. Ярошенко [Ярош 315], Д. Богдан [Богдан 259–262]. Закарпатські факти початку XVIII ст. характеризував І. Кнієжа. Пор. *Bencsa, Bencsat, Bencsaty, Jancsa, Martschadt, Merzath, Laurincsat, Urbancza, Valenczetch* [КнієЖе 82]. Але на Закарпатті є і значно давніші антропоніми з цим суфіксом. Чимало їх уже в пам'ятках XIV ст.: *Bachoucha, Banча, Vanча, Mykche, Mykoutha, Mikowcha* [Nagy-1 260, 441, 475, 302, 77, 358]. Є вони в пам'ятках XV ст. *Sim. Vanча, Koptha* [Bélay 218, 177]. Ще більше їх у XVI ст.: *J. Danczya, Jac. Kopча, Sebastianus Popchia, Lazar Mirchja* [Bélay 123, 143, 177, 212], *Maxinча* [Szabó 444], *Laz. Kopezча* [UetC 53–15] та ін. Але найбільше їх у XVII ст.: *Сабовча* [ЛелПам 229], *Bagcsa Sándor* [LehAd 160], *Holcsa, Martincza* [LehBer 181], *Lazurcза Ivan, Pavolча Laszlo, Mikitcse Pal Prokopisa Ivan* [Maksay 574, 565, 562, 569], *Lue. Stancза, Lad. Marincза, St. Mihulcза, Jo. Mahalcза* [Bélay 141, 157, 209, 220, 133, 219].

Як іменний гіпокористичний суфікс *-ча* в наш час властивий і іншим мовам, зокрема російській ([ПеСлов 336] та ін.), сербохорватській [Maret 142], хоч у останніх він може мати й інше пояснення.

Серед апелятивів суфікси *-'а(m), -ча(m)* на Закарпатті, особливо в західних та центральних його районах, і понині є активним засобом вираження здрібнілості, неповноцінності (пор. *вóзича, кóнича, корóвча, стул'ча, скл'ánча, д'ítвачá, цитáнча...*), але на відміну від власних назв, апелятиви цього типу залишаються в межах четвертої відміни.

Прізвища з суфіксами *-аш, -ош*. Суфікс *-аш* у сучасних українських говорах Закарпаття відомий у кількох функціях, а саме: а) як суфікс, що від дієслів та іменників утворює агентивні та атрибутивні особові назви (*бубнáш, вичуркáш, йамáш, кінáш, косáш, лоповкáш, орендáш, цийдулáш...*); б) як афікс, що утворює гіпокористичні варіанти імен (див. розділ "Імена") в) як суфікс, що утворює родичівські прізвиська (див. розділ "Прізвиська").

Генесіонімічна функція суфікса *-аш* розвинулася, правдоподібно, на базі його гіпокористичної чи демінутивної функції. Як гіпокористичний він відомий багатьом слов'янським мовам [SvoSta 150], у тому числі й давньоруській та давньоукраїнській [Ярош 313; Богдан 258, 261]. Еволюцію цього суфікса у слов'ян простежує Л. Л. Гумецька [Гумнар 15]. Вона вказує, що суфікс *-аш* є результатом розширення суфікса *-шь*, який постав на базі *х*, а в XIV–XV ст. був дуже продуктивним у Галичині [ГумНар 34]. Звертає увагу на себе й те, що з неслов'янських мов гіпокористичний чи демінутивний суфікс *-аш* властивий румунській мові, до того ж не тільки іменам, а й

апелятивам (пор. рум. *cuḑăraş, cuḑitaş, colḑunaş*). Останній факт не завжди дозволяє відмежувати слов'янські утворення з цим суфіксом від романських.

Прізвищ на *-аш* на Закарпатті 90 (0,9%), але у словотворчому відношенні вони неоднотипні. Більшість їх – це семантичні утворення, які раніше виступали в ролі імен (*Андраш, Барабаш, Барташ, Ваш, Добійаш, Захарійаш, Іл'л'аш, Йонаш, Л'аш, Мат'аш, Осташ, Товбійаш, Томаш*) або апелятивів, нерідко й запозичених із угорської та румунської мов (*Арендаш, Армаш, Бордаш, Бундаш, Гамаш, Дудаш, Комораш, Косаш, Кучмаш, Палінкаш, Пінаш, Прісташ, Сабл'аш, Торомбаш, Трубаш, Цибул'аш...*).

Лише біля 30 з них такі, в яких можна вбачати первісну генесіонімічну або демінутивну функцію. Із них одні утворено від чоловічих імен (*Васил'аш, Галаш, Грігаш, Грігораш, Григораш, Данилаш, Дмитраш, Дол'аш, Іл'каш, Йураш, Кінаш, Кондраш, Контраш, Корнаш, Кубаш, Л'аш, Мат'аш, Митраш, Петраш, Тод'ікаш, Федаш*), а інші – від прізвиськ (*Біуроваш, Бобаш, Бугаш, Буташ, Вербійаш, Гойдаш, Кемен'аш, Кішкаш, Кобел'аш, Лыткаш, Мурташ, Чонкаш*). Тільки одне з них утворене від жіночого імені – *Марійаш*. Укажемо, що багато з цих та подібних прізвищ відомі й румунам (див. [Const LVI] та інші).

У прізвиськах патронімічну функцію виконує й суфікс *-ош*, але наявні в нашому розпорядженні прізвища з цим суфіксом не виявляють однозначно патронімічних утворень. Є серед них прізвища типу *Иван'ош, Йурош, Кодош, Кон'ош, Лабош, Латін'ош, Пігош, Райдош, Гегош, Рудош, Татош, Флін'кош, Цимбалош, Шафран'ош*, хоча сказати щось певне про функцію суфікса кожному окремому з них важко. Разом із цим, і заперечувати первісну патронімічність таких утворень як *Иван'ош, Пігош, Шафран'ош* теж не можна.

Прізвища з суфіксом *-ишче*. Якщо погодитися з О. М. Селищевим [Селищ 150] у тому, що суфікс *-ише* в давньоруських особових назвах мав значення здрібності, то в такому разі можна припустити, що закарпатські прізвища з цим суфіксом є патронімічними. Таких прізвищ на Закарпатті 6: *Гриціишче, Доміишче, Павліишче, Петріишче, Симчіишче, Федоріишче*. Крім них на Хустщині побутує також прізвище цього типу, але з нульовою флексією *Томіишч*.

Проте оскільки за суфіксом *-ишче* демінутивна функція в наш час не спостерігається (див. розділ "Імена"), то більш правдоподібно, що тут маємо справу із згрубілими варіантами імен, як і в прізвищах із суфіксами *-иско, -ега* типу *Михайліско, Иванега* і т. ін.

Прізвища з суфіксом -ота. Серед корінного українського населення побутує 18 прізвищ із суфіксом *-ота*: *Бабóта, Балóта, Бешóта, Бобóта, Вербóта, Дребóта, Дуркóта, Климпóта, Лóкота, Субóта, Тíхóта, Цікóта, Цімбóта, Чобóта, Шемóта, Шкарампóта, Шобóта*. За Н. А. Константінеску [Const XXIII, XLIV–XLV], одним із значень цього давнього слов'янського антропонімного є патронімічне. Наявні в нашому розпорядженні аргументи не дають підстав ні для підтвердження висновку Н. А. Константінеску, ні для його спростування.

Прізвища з суфіксом -ола. Дослідниця говорів Люблінщини Б. Ліндерт [LinLub 291] відзначає, що у Білогірському повіті побутує патронімічний суфікс *-ола*. У нас немає даних із Закарпаття, які підтверджували або спростовували б думку про патронімічну функцію цього суфікса, хоч самі прізвища, у яких можна б виділити суфікс *-ола*, на Закарпатті є. Із загальної кількості прізвищ на *-ла*, яких на Закарпатті 132, можна виділити біля 15 таких прізвищ, а саме: *Гóтола, Гондóла, Йацóла, Кантóла, Матóла, Мат'óла, Мацóла, Мошкóла, Серетóла, Тобóла, Торóла, Тромбóла, Харкóла, Шишóла*.

На території Польщі прізвища цього типу досить широко представлені уже в XVII ст.: *Kjragola, Remigola, Betygola, Bejsagola, Todziagola, Zemigola, Wendziagola, Latigola* [ByNazw 285]. Частина їх однозначно є балтійськими.

Прізвища з суфіксом -ул. Про функцію цього суфікса тепер говорити важко, оскільки на українській етнічній території він є мертвим афіксом. В давньоукраїнський період, зокрема в так званих молдавських грамотах, він був засобом вираження здрібнілих варіантів чоловічих імен [Богдан 257–261], тобто виконував ту ж функцію, що і в болгар та сербів. Виходячи з того, що з слов'янських мов цей суфікс властивий лише сербохорватській та болгарській, Т. Маретич [Maret 127] вважає, що він прийшов із румунської мови. Сучасна дослідниця польських говорів Б. Ліндерт зазначає, що на Люблінщині суфікс *-ул* виконує патронімічну функцію [LinLub 291].

Традиційних прізвищ на *-ул* в українських говорах Закарпаття 21: *Бад'ул, Бáрдзул, Бóбул, Бóйкул, Бúдул, Бúмбул, Грéкул, Гúцул, Гúцул, Грéгул, Крéгул, Мéнджул, Ну́цул, Па́цул, Рóсул, Рúсул, Смі́рдул, Фóтул, Чунтул*. Окресленої локалізації прізвища на *-ул* у Закарпатській області не мають, хоч, правда, переважна більшість їх сконцентрована у східних районах, тобто по сусідству з румунами. До речі, перші записи особових назв із суфіксом *-ул* на Закарпатті також ідуть із українсько-румунського пограниччя. Пор. *пань радуль вицишипан марамурешкьии* із грамоти грушівського монастиря 1404 року [Русан 133]. В наступні століття так само майже всі назви із суфіксом *-ул* (*Buduł, Vazkul, Dankuł, Miczul, Menzul, Kreczul,*

Krehul, Fathol) походять із східних районів Закарпаття, тобто з Марамороша [Bélay 125, 121, 178, 168, 159, 170, 177].

Прізвища з суфіксом -ур. У розділі "Прізвиська" ми показали, що одним із засобів вираження родичівських зв'язків, особливо метронімічності, є суфікс -ур. Утворення з суфіксом подибуються й серед прізвищ. Прізвищ на -ур на Закарпатті 70. Із огляду етимології, так із огляду способів творення вони є різними, але є серед них близько 15 таких, у яких можна вбачати генесіонімічний суфікс -ур: *Гайдур, Ганчур, Гешур, Гоцур, Йацур, Ленчур, Мускур, Панчур, Піцур, Савчур, Фуцур, Чічур*.

Родовий відмінок однини в ролі патронімів. На родовий відмінок як на засіб вираження патронімічності вказував уже не один дослідник антропонімії. Із вітчизняних учених першим порушив це питання І. Франко [ФранПр]. У росіян цим питанням займався В. К. Чичагов [Чичаг]. На закарпатському матеріалі цього питання торкався І. Панькевич [ПанВиг 61–62], а пізніше піднімала його З. Г. Ніколаєнко [НікТип; Нікім]. Закарпатським матеріалом оперує також Ю. К. Редько [РедСуч 171–172].

Закарпатські прізвища, в яких шукають закріплені форми родового відмінка, можна поділити на дві групи, а саме: а) прізвища-іменники з давнього основою на -et типу *Підкóвийат* та б) прізвища-іменники з давньою основою на -o типу *Даві́да, Заха́ра, Свири́да*. Оскільки перший тип прізвищ проаналізовано вище (див. "Прізвища з суфіксами -'ат, -чат, -ен'ат"), то тут зупинимось лише на прізвищах другого типу.

Прізвищ, у яких можна шукати форму колишнього родового відмінка однини, на Закарпатті щонайменше 150, тобто 1,5%. Наприклад: *Антéла, Антóн'а, Байу́ра, Балагу́ра, Балóта, Басара́ба, Бéd'а, Бори́са, Бру́са, Ва́ца, Габóра, Гаври́ла, Гала́йка, Глéба, Гл'і́ба, Го́рба, Гри́ца, Га́ла, Голóмба, Дани́ла, Демі́да, Дра́га, Драгу́ла, Дре́бота, Дро́зда, Дурко́та, Жури́ла, Йакы́ма, Йаку́ба, Кан'у́ка, Ка́рна, Кири́ла, Кі́я, Кл'у́са, Коза́ра, Коца́ка, Ку́зла, Ку́ла, Куру́ца, Ле́ва, Лéвка, Маджа́ра, Маку́ха, Ма́ца, Ми́тра, Міго́вка, Моро́за, Но́са, Па́нц'а, Пиро́га, Петече́ла, Пі́тра, Прóца, Росóла, Ру́сінка, Саву́ла, Сакáла, Свири́да, Севéра, Сидóра, Сімочка, Скун'дз'а, Соломо́нка, Ту́ра, Федóра, Федóрка, Фу́рта, Хо́вна, Ци́ба, Чечу́ра, Чóла, Чóпа, Чу́па, Шве́да, Шеме́та* та інші.

Посереднім доказом того, що серед них справді наявні прізвища з форм родового відмінка, можуть бути факти співіснування прізвищ типу *Пиру́х – Пиро́га* в селах, що знаходяться близько одне від одного (у цьому випадку перше у В. Раковець, а друге – у с. Сільце та в Іршаві).

З. Г. Ніколаєнко вважає, що патронімічні та метронімічні (!) прізвища в формі родового відмінка однини на Закарпатті становлять другу найбільшу групу серед відіменних прізвищ. За

нашими даними, вони перебувають аж на третьому місці серед відіменних прізвищ. На першому місці щодо кількості стоять відіменні прізвища з патронімічними суфіксами (наприклад, з *-ич*, *-ович*, *-'ак*, *-'ук*, *-ец'*, *-ик* і т. ін.), на другому нейтральні та демінутивні варіанти імен у називному відмінку однини, а тоді вже тільки йдуть відіменні прізвища, що нагадують форму родового відмінка однини. До прізвищ, що походять від форм родового однини, З. Г. Ніколаєнко зараховує й антропоніми на *-ина* типу *Грищина*, *Іванина*, *Юрина* [Нікім 15], хоча насправді вони не є такими: більшість їх походить із демінутивних варіантів імен у називному відмінку (див. розділ "Імена").

Надто категоричним і не завжди слухним у своїх висновках про походження прізвищ на *-а* є також Ю. К. Редько. За його словами [РедСуч 171], і сумніву не може бути в тому, що прізвища типу *Давида*, *Демка*, *Івашка*, *Сенька*, *Севера*, *Юхима*, *Якуба* первісно є формами родового відмінка, а не називного. Надто вже впевнено він заявляє, що, мовляв, ніде на Україні *Карпа́* чи *Заха́ра* не кликали *Карпою* чи *Захарою*, бо назви *Карпа*, *Захара*, *Данила* – це родовий відмінок приналежності, який відповідав на питання "чий син?"

Для якоїсь частини з цих прикладів наведено твердження Ю. К. Редька, можливо, й правильне. Однак для того, щоб робити такі категоричні висновки, потрібно спочатку добре вивчити розмовні варіанти імен, що побутували і побутують у різних кінцях України, передусім їх словотворчі та морфологічні властивості. У всякому разі в українських говорах Закарпаття найменування на *-а* типу *Григо́ра*, *Гри́та*, *Йу́ри'а*, *Йаку́ба*, *Ко́ста*, *Ко́ст'а*, *Мака́ра*, *Миклу́'ц'а*, *Сі́ма*, *Хы́ма* і понині функціонують у ролі звичайних розмовних варіантів чоловічих імен.¹ На думку І. Панькевича [ПанГов 184], в історії закарпатоукраїнських говорів був навіть такий період, коли чоловічі власні імена типу *Александр*, *Петро* в називному відмінку однини взагалі мали закінчення *-а*.²

Частина закарпатських прізвищ на *-а* (наприклад, *Бабу́ра*, *Банду́ра*, *Басі́ста*, *Ба́ша*, *Бо́гурка*, *Дз'о́ба*, *Зуба́ка*, *Кан'у́ка*, *Миса*), напевно, не є застиглими формами родового відмінка, оскільки мають співзвучні відповідники серед місцевих апелативів.

Багато прізвищ із кінцевим *-а*, які, на перший погляд, становлять форму родового відмінка, постали завдяки

¹ Більше прикладів, у яких можна шукати форму родового відмінка однини колишніх імен, див. у підрозділах "Прізвища з суфіксом *-ка*" та "Прізвища з суфіксом *-ко*".

² Взагалі таке припущення мало ймовірне. Однак антропонімів на *-а* давніше на Закарпатті мусило бути багато, бо інакше не утворилися б топоніми на зразок *Бі́тва*, *Гол'а́тин*, *Захарини* (останній у с. Довге) і т. п., тим більше, що в сучасних говорах Закарпаття для творення присвійних прикметників від чоловічих назв на *-а* часто використовується не суфікс *-ин*, а, як правило, суфікс *-ів* (див. розділ "Прізвиська", а також підрозділ "Прізвища з суфіксом *-ів*").

змішуванню парадигм. Пор. наз. *Мику́ла, Йурко́*; род. *Мику́лы, Йуркы́*; дав. *Мику́лови, Йурко́ви*, ор. *Мику́лом, Йурко́м* (див. ще підрозділи "Прізвища з суфіксом -ко" та "Прізвища з суфіксом -ка"). Аналогічні взаємовпливи парадигм властиві не лише українській антропонімії, а й антропонімам інших слов'янських народів (див. [НімБер VI]). Пояснюючи видозміну польських прізвищ типу *Bryl, Bold* у *Bróla, Bolda* А. Заремба, наприклад, зазначає, що формант *-a* в них є новим елементом, але з флексією родового відмінка нічого спільного не має [Zaržon 327].

У закарпатських умовах, де всяке українське прізвище з кінцевим *-a* угорцями спонтанно вимовляється прізвище з кінцевим *-o* (наприклад, *Dicská > Dicska, Pribulá > Pribula*), міг діяти з боку українців ще й своєрідний гіперизм, внаслідок якого прізвища типу *Алечко, Гавріло* видозмінювалися на *Алечка, Гавріла*.

Отже, не всяке прізвище з кінцевим *-a* насправді є закостенілим родовим відмінком. На видозміну прізвищ із кінцевим *-o* у прізвища з кінцевим *-a*, як уже вказувалося вище, діяло кілька чинників, у тому числі й трансформація родового відмінка присвійності у називний.¹ Однак установити з точністю питому вагу кожного з цих чинників тепер уже неможливо навіть при залученні фактів писемних пам'яток.

Аналіз фактів латиномовних пам'яток показує, що вираження родинної належності через родовий відмінок на Закарпатті раніше було досить поширеним. Ось кілька таких прикладів із давніх місцевих документів:

Thathomyr filius Michaeli (1410, с. Вільхівці – [Beláy 154]),

Zimo filius Veronicae rel. Lazari (1484, с. Діброва – [Beláy 120]),

Johannes Jacoba (с. Веряця – [Szabó 545]),

Helena filia Lucae (1571, с. В. Бичків – [Beláy 128]) та ін.

Подібуються аналогічні факти і в пам'ятках, писаних українською мовою:

Joan Kozyka (1572, с. Неліпино – [UetC 53–15]),

Pyroha Zem. (1567, с. Н. Ворота – [UetC 53–12]),

Misko Rusina (1607, с. Волосянка – [UetC 104–8]),

Rusina Gyurko (1607, с. Т.-Поляна – [UetC 104–8]),

Kovatskuly Machalo (XVII ст., с. Вільшинки – [UetC 88–59]),

Pekara Ivan (XVII ст., с. Заричово – [UetC 88–59]),

¹ За Й. Бенешем [Beneš 37], як правило рідкісні прізвища є наслідком хибного сприймання родового відмінка однини за називний однини, хоч на становлення прізвищ цього типу могли впливати також різні взаємопроникнення.

Demitruka Ivan, Belejpanyi Prokub (XV ст., с. Смерекова – [UetC 88–59]),

Holoda Gergely (1673, с. Іза – [Beláy 156]).

Однак хоча всі наведені тут свідчення взято з пам'яток ділового письменства, немає жодної гарантії в тому, що словоформи *Козика, Пирога, Русина, Ковачкулі, Пекара, Дмитрука, Белейкани, Холода, Микуліча, Сидора* у XVI–XVIII сторіччях справді сприймалися як відправні, тобто номінативи, а не як живі форми родового відмінка. Більш імовірно, що в кожному з цих словосполучень прізвище виконувало ще роль родового відмінка. Дуже схоже, бо без хресного імені такі прізвищеві словоформи, як *Козика, Пирога, Русина* самі неспроможні були виконувати номінативної функції, що у наведених вище текстах вони є лише тимчасовими неузгодженими означеннями до хресних імен *Joannes, Zemen, Misko* і т. ін. Більше віриться, що наведені вище антропонімі словосполучення відображають закарпатську живорозмовну стихію, в якій ім'я немовби відповідає на питання "хто?", а прізвище (евентуально прізвисько) – на питання "чий?". Отже, прізвище виступає тут або у формі присвійного прикметника (див. прізвища на *-ів, -ин*), або – у формі родового відмінка. Інакше кажучи, у словосполученнях типу *Мішко Русина* прізвище виступає не як основна, а тільки як одна з факультативних словоформ. Порівняймо для прикладу сучасні закарпатські прислівні словосполучення типу *Іван Лембакá хрómoго* (див. розділ "Антропонімі словосполучення").

Основні словотворчі типи прикметникових прізвищ

Крім розглянутих вище типів морфологічного творення прізвищ, тобто крім іменникових генесіонімів, на Закарпатті представлені також прикметникові генесіонімічні утворення. До них, у першу чергу, належать прізвища з присвійноприкметниковими суфіксами *-ів, -ин*, прізвища з суфіксами колективної належності *-івс'кий* (*-івс'кий, -ус'кий*), *-инс'кий* та кілька прізвищ із суфіксами *-с'кий, -ц'кий*.

Звичайно, зазначені типи прикметникових прізвищ можна б розглянути разом з іншими прізвищами-прикметниками як такі, що утворилися морфолого-синтаксичним способом; повна чи часткова субстантивація цих слів є тим спільним, що об'єднує їх у одну велику групу (див. "Способи творення прізвищ"). Однак ці прізвища мають не менше спільного і з морфологічним способом творення. Адже вони, на відміну від більшості прикметникових прізвищ, тобто на відміну від безсуфіксних прикметникових прізвищ зразка *Білий, Дóвгий, Товстýй, Кучер'áвий* чи прізвищ із суфіксами *-с'кий, -ц'кий*, у ролі звичайних прикметників майже ніколи не виступають. Апелятивній лексиці вони не властиві. Вони спеціально утворені від власних особових назв для найменування особи за її

батьками. На цій підставі вважаємо за потрібне розглянути їх при характеристиці морфологічного способу творення прізвищ.

Прізвища з суфіксом -ів (-ув, -ї(в), -ов). Присвійноприкметниковий суфікс *-овъ* ще у праслов'янський період належав до основних словотворчих засобів вираження родинної належності [BlaVúv 28]. На період формування прізвищ кожна із слов'янських мов устигла вже відійти від праслов'янського стану і виробити свої особливості функціонування цього суфікса, особливо щодо його сполучуваності з різного типу основами і щодо продуктивності. Така ж риса прикметникових прізвищ із суфіксом *-овъ*, як відмінювання їх за зразком нечленних прикметників залишилася спільною для всіх слов'ян.

На Закарпатті, як і в більшості областей України, роль цього суфікса у творенні прізвищ виявилася незначною. До того ж новіші фонетичні видозміни цього суфікса, різні аналогії та чужомовні впливи на утворення з ним, високий процент етимологічно непрозорих прізвищ заважають бачити цей тип компактно.

Насамперед укажемо, що патронімічний суфікс *-овъ* на Закарпатті має чотири варіанти. У ікаючих говорах він має вигляд *-ів* (*Йанків, Йацків, Йусків, Керіт'ів, Фед'ків*), в ўкаючих – *-їв* (*Бажїв, Йацїв*), в укаючих – *-ув* (*Іл'ків, Міколув, Павлув*), а в районах, що межують із угорцями, подибуються приклади і без переходу етимологічного *о* в інший монофтонг (*Андрішов, Дрăбов, Дўлов, Лєсов*). Отже, Ю. К. Редько справедливо пише, що на Закарпатті теж є прізвища з суфіксом *-ов* без переходу його в інший монофтонг [РедСуч 92], лише жоден із наведених ним прикладів не може бути ілюстрацією цього положення, бо прізвище *Сăбов* – це пряме запозичення з угорської (угор. *szabó* – "кравець"), *Горзов* – болгаризм *Грозав*, а прізвища *Рошков* на Закарпатті взагалі нема.

Суфіксальний голосний цих прізвищ при словозміні чергується з голосним *о* відповідно до відкритості та закритості складу (*Ивѧнкўв – Ивѧнкова, Михѧйлув – Михѧйлова*), але це чергування не є повсюдною нормою. У с. Люта, що на Великоберезнянщині, та в навколишніх селах, наприклад, побутує прізвище *Йацків*, яке в непрямих відмінках має форми *Йацківа, Йацківу* і т. д., тобто форми з аналогічним *і*. А в сусідньому селі Сухій це ж прізвище у родовому відмінку має вже форму прикметникову – *Йацкóвого* – та ще й із чергуванням *і – о*. На порушення чергування мали певний вплив і офіційні кола в різні періоди історії. За Австро-Угорщини, Чехословаччини, а певною мірою і в радянський період офіційні кола йдуть проти чергування звуків і всупереч живомовному звчання прізвищ типу *Бажїв* (род. *Бажóва*), *Вакарўв* (род.

Вакарóва), *Іл'ку́в* (род. *Іл'кóва*), *Павлу́в* (род. *Павло́ва*), лише від чоловічих назв із кінцевим приголосним чи *-о* (*Іван, Петро*), а від усіх чоловічих назв, у тому числі й від назв на *-а*. Сучасні прізвища типу *Кáшков, Мі́колув, Пі́ров* також походять від антропонімів на *-а*. Таке розширення функції суфікса *-ів* на Закарпатті проявляється вже з XVII ст. Порівняймо записи типу *Kuzmiku, Poseriv Stephan* і т. п. (більше прикладів див. далі).

Більшість прізвищ із патронімічним суфіксом *-ів* та його фонетичними відповідниками побутує в північно-західних районах області.

Крім розглянутих, у області є ще три прізвища на *-ев*: *Келечéв, Зайце́в, Мурга́йев*. Однак вони, принаймні два останні, є мало показовими. Перше з них етимологічно не зовсім ясне (правдоподібно, пов'язане з іменем *Келеч = Клеменс*, що побутує у сербохорватській мові (див. Maret 99), а два останні з'явилися лише після Великої Вітчизняної війни: *Зайца́в* під час перебування на фронті став *Зайцевим*, а *Мурга* піз час перебування на військовій службі – *Мургаєвим*.

У давніші часи антропонімів із суфіксами *-ов, -ев* та їх різними фонетичними варіантами на Закарпатті було значно більше, особливо у неофіційних та напівофіційних документах. Перші з таких антропонімів з'являються відразу з переходом від однойменності на двойменність як один із засобів реалізації останньої. Саме так треба розцінювати, очевидно, антропонімі словосполучення XV ст. *косте поповь* (1404, Сигіт – [Русан 134]), *Иоан диаконь Петрикувь*, а *други былъ Качюровъ* (1432, Острожниця – [ПаПо-1 181]), *Hryz filius Ilkov* (1437, с. Ремета – [Nagy-2 338]) та ін. У міру збільшення людності і зростання кількості пам'яток кількість таких фактів дедалі більшає. Якщо у XVI ст. записів на зразок *Grel. Petrow, Steph. Torkachow* [UetC 53–14], *Dan. Ziduv* [UetC 53–15] ще відносно мало, то у XVII ст. їх уже сотні. Особливо багато їх в урбаріальних переписах і конскрипціях у північно-західних районах Закарпаття, зокрема на Великоберезнянщині. Так, за урбаріями [UetC 88–59], кількість аналогічних антропонімів у ряді сіл Великоберезнянщини іноді перевершує навіть 30%. Ось кілька таких прикладів:

Bilazu Olexa, Budcsilu Mihaly, Vaszku Mattyi, Haurilu Andry, Hatku Demko, Hatraku Jeczko, Dratsku Ivan, Gyaku Ivan. Zilku Kricz, Zirku Ivan, Kovatsiv Ignacz, Kovatsu Michaelo, Koczku Jaczko, Koazinku Jeczko, Kocztiku Ivan, Kosztku Havrila, Kosztyu Lukata, Krajniku Vaszily, Kurulyu Kuzma, Kuzmu Matyi, Lauru Kuzma, Lauru Lukats, Lutsu Ivan, Lukatsiku Gyurko, Mesniku Fedor, Mihaltsu Iliko, Misku Timko, Petyku Petro, Petracsku Jeczko, Rohu Szimko, Rosku Ivan, Szkosztyu Hricz, Stetzu Lazur, Skripu Vaszily, Sztanku Fedor, Seripu Stephan, Sestakuw Pavel.

Є вони і в переписі 1607 року з Ужанщини: *Mattiov Giurko, Pastillu Mikola, Plesentiu Zethko, Popu Stetz* [UetC 104–8].

Однак ці прізвища (якщо їх можна назвати прізвищами), очевидно, представлені тут не в основних своїх номінативних словоформах, а тільки в епізодичних. Основними формами для них є, мабуть, такі: *Білас, Будчило, Васько, Гаврило, Гатрак* і т. д.

У пам'ятках із центральних та східних районів Закарпаття таких прізвищ значно менше: *Абрамув Василь, Алчув Дмитр, Грицкув Іван, Матусув Юрко* (1603, с. Бенедиківці – [ЛелПам 221–224]), *Романь Грицакув, Симко Стецов* (1686, с. Пилиць – [Яворск 205]), *Олеса Калинув* (1646, с. Ділове – [ПаПо-3 10]), *Петро Тыреюв* (1645, с. В. Раковець – [ПаПо-1 159]) та ін.

Зменшення патронімів із суфіксом *-ів* за останні століття пояснюємо, передусім, впливом латинської та угорської мов, які на Закарпатті протягом тривалого часу функціонували в ролі державних, офіційних. У розмовній мові на Закарпатті й тепер рідко можна почути офіційні найменування типу *Петро Качур, Василь Гапак*. Замість них тут як правило вживаються тільки антропонімні словосполучення на зразок *Петро Качурів, Василь Гапаків*. Зрештою, така картина функціонування антропонімів не тільки на Закарпатті (пор., наприклад, напис на хресті в Нагуєвичях, який поставив батько І. Франка – “*Яковъ Франковъ*”), та й не тільки на Україні. Приблизно такі ж закономірності їх функціонування і в сусідніх говорах словацької мови [Šujan 15].

Прізвища з суфіксом *-ин*. Прізвищ на *-ин* серед української людності Закарпаття досить багато – 230, тобто 2,3%. Словотворчою структурою та навіть способами творення вони не є однорідними.

Серед них є колишні імена на *-ин* (*Августін, Кáлин, Лóгин, Мáрин, Саварин...*), етноніми (*Волóшин, Рóсин, Сáсин, Сéрбин, Словйáнин, Талійáнин, Тóвтин, Ўгáрин, Тúrчин, Цигáнин*), є катойконіми (*Быстр'áнин, Городн'áнин, Довжан'áнин, Жупáнин, Керечáнин, Колочав'áнин, Лúчан'áнин, Мокр'áнин, Самбор'áнин, Свал'áвин, Сушáнин, Тур'áнин* та ін.), є й інші апелятиви як із особовим, так і з неособовим значенням (*Кáлвин, Кармаз'áнин*), а є й етимологічно непрозорі назви *Гапат'áнин, Тúзин, Фрóйин, Чáйбин, Черébин...*). Але жодна з названих груп не має права на спеціальний розгляд у морфологічному способі творення, оскільки суфікс *-ин* (а в деяких *-анин*) тут додавався до твірної основи не на етапі творення відповідного прізвища, а ще на етапі творення апелятива чи, в ліпшому випадку, на етапі творення імені. Отже, ці прізвища виникли семантичним способом.

Поряд із цими невеликими групами прізвищ, що мають у своєму складі суфікс *-ин* (сингулятивний чи посесивний), існує значно більша група прізвищ із патро- чи метронімічним суфіксом *-ин*, тобто прізвищ, утворених морфологічним способом. Таких прізвищ на Закарпатті 147, тобто 1,5%.

Найхарактернішою структурною особливістю цих прізвищ є те, що всі вони утворені від особових назв з основою на *-а*. З них біля 10 прізвищ утворено від назв чоловічих (*Йаку́бин, Кóпин, Ку́з'мин, Лу́чин, Мику́лин, Олéксин, Сáвчин...*), що відповідає східнослов'янській нормі. Понад 30 прізвищ, у яких родова належність твірної основи, а ще більше статева належність її носія спірна (*Ба́гин, Бу́рин, Бу́ртин, Бу́штин, Ва́гин, Ге́брин, Гу́лин, Ду́тин, Йу́ртин, Кóбрин, Ковба́шин, Кóстрин, Ку́рин, Ку́хтин, По́йдин, Стру́тин, Су́лин, То́рин, Ту́рин, Швала́гін...*). Однак переважна більшість їх (близько 100 прізвищ) за твірні основи має безсумнівні жіночі особові назви. У ролі твірної основ цих метронімічних прізвищ виступають жіночі імена в різних розмовних варіантах (*Гану́син, Гану́шчин, Гáн'чин, Ду́син, Ка́трин, Ку́цин, Малáнин, Марі́янин, Мару́син, Мелáнин, Мо́трин, Ну́син, Та́цин, Фéнин...*), рідше – індивідуальні жіночі прізвиська (*Ма́мчин, Попади́н...*).

Однак найчастіше в ролі твірних основ у таких метронімів виступають жіночі родичівські прізвиська, особливо андроніми з суфіксами *-иха, -ка, -ан'а, -ул'а*: *Андрі́шин, Бурі́шин, Васи́шин, Григорі́шин, Игнаті́шин, Ил'чі́шин, Йакубі́шин, Йаці́шин, Йурі́шин, Йурчі́шин, Куклі́шин, Лаврі́шин, Лещі́шин, Марці́шин, Митрі́шин, Павлі́шин, Петрі́шин, Пецу́рін, Роботі́шин, Романі́шин, Симчі́шин, Томі́шин, Федорі́шин; Быстр'áнчин, Васи́лчин, Гондо́рчин, Либоху́рчин, Ма́т'ійчин, Місарчин, Ру́шчин, Са́л'áнчин, Се́ма́нчин, Тис'áнчин, Феда́чин; Гершкáнин, Дурла́нин, Маркáнин, Маца́нин, Палка́нин; Марку́лин, Олексу́лин, Пану́лин...*

При цьому не можна не звернути увагу на те, що прізвища на *-ишин, -чин, -анин, -улин* побутують лише в тих районах Закарпаття, в яких поширені відповідні андроніми типу *Васи́лхиха, Ма́т'ійка, Марка́н'а, Олексу́л'а* (див. карту в розділі "Прізвиська").

У двох прізвищ твірні основи відбивають особові назви з суфіксом *-ет*: *Дел'еті́н, Маці́н'áтин*.

Таким чином, переважна більшість закарпатських прізвищ із суфіксом *-ин* є явно метронімічними, утвореними від іменників. Прізвища типу *Бу́рин*, у яких Ю. К. Редько вбачає прикметникову твірну основу [РедСуч 232], правдоподібно, теж утворені від іменників (пор. закарп. прізвище *Бу́ра* чи сербохорватське ім'я *Vura* [Maret 70]).

З морфологічної точки зору метронімічні прізвища з суфіксом *-ин* цікаві тим, що переважна більшість їх зберігає давній іменниковий тип відмінювання. А це свідчить про давність цього антропонімного типу. Отже, в усіх відмінках вони мають флексії іменників другої відміни, навіть у орудному. Наприклад: *Лаврїшин* – з *Лаврїшином*, *Ганчин* – з *Ганчином*, *Копин* – з *Копином*, *Томїшин* – із *Томїшином*... Тому двічі неточним є твердження Ю. К. Редька [РедСуч 94], за яким сучасні прикметникові прізвища, субстантивуючись в орудному відмінку, зберегли закінчення *-им*. По-перше, вони його не зберегли, а набули. Адже нечленні прикметники в давню пору відмінювалися за зразком іменників з основою на *-о* і в орудному відмінку мали закінчення *-ьмь*, а не закінчення *-ьмь*. По-друге, для Закарпаття висновок Ю. К. Редька не відповідає дійсності, оскільки аналогічні прізвища в орудному відмінку в українських говорах Закарпаття, як правило, мають закінчення *-ом*. Тому його твердження про те, що "ці форми не літературні, і вживати їх не треба" [РедДов 55], потребує серйознішого обґрунтування.

Прикметникові закінчення, тобто прикметникові відмінювання прізвищ із суфіксом *-ин*, на Закарпатті є рідкісним явищем. Воно спостерігається тільки за окремими прізвищами, та й то головним чином лише на Великоберезнянщині. Наприклад: *Куклішин*, род. *Куклішиного*, дав. *Куклішиному*, ор. *Куклішиным*; *Быстр'анчин*, род. *Быстр'анчиного*, дав. *Быстр'анчиному*, ор. *Быстр'анчиным*; *Д'ідичин*, род. *Д'ідичиноного*, дав. *Д'ідичиному*, ор. *Д'ідичиным*; *Герика́нин*, род. *Герика́ниного*, дав. *Герика́ниному*, ор. *Герика́ниным*; *Маці́н'атин*, род. *Маці́н'атиного*, дав. *Маці́н'атиному*, ор. *Маці́н'атиным*... Але прикметникове відмінювання прізвищ із суфіксом *-ин* на Україні взагалі не є явищем вузьколокальним [РедСуч 95].

Локалізація патронімічних прізвищ із суфіксом *-ин* на Закарпатті нерівномірна. Найменше їх на Гуцульщині, а найбільше – в північно-західних районах Закарпаття. Така особливість у розміщенні прізвищ цього словотворчого типу намітилася вже досить давно.

Прізвища цього типу на Закарпатті починають масово фіксуватися з XVI ст.: *Jac. Andrichin*, *Fran. Bulichin* [UetC 53–14], *J. Babin*, *Jac. Katrin*, *Kulasin P.*, *Luc. Lomothyn* [Bélay 173, 205, 120, 173], *Koszthin Janos* [LehBer 818], *Kulyn*, *Maglin* [Szabó 371, 422], *Jac. Kopin* [UetC 97–29], *Kondrath Rabaczin* [UetC 53–12].

У XVII ст. близько половини прізвищ із суфіксом *-ин* фіксується у Перечинському та Великоберезнянському районах. Ось кілька прикладів: *Nesturtsin Jurko*, *Palaskin Ivan* [UetC 104–8], *Bobritsin Ignacz*, *Dragin Andras*, *Vukultsin Ivan*, *Ivatskulin*,

Jakimtsen Mikula, Jacskulin Ivan, Jurcsin Haurilo, Kelemantsen Mikula, Khimen Hricz, Kovatsin Gyurko, Lazurtsin Jeczko, Lukatsin Petro, Magaditsin Dmitro, Maritsin Szimko, Marusin Jeczko, Nasztin Haurilach, Palin Ivan, Parascsin Petro, Pupanin Fedor, Roycsin Andry, Romantsin Szkoszttyi, Szolantsin Ivan, Csepin Mihely [UetC 88–59].

У інших районах Закарпаття прізвищ із суфіксом *-ин* у той час набагато менше: *Иванъ бабинъ* [Яворск 203], *Ферець Грицишин* [ПаПо-2 15], *Михайло Калинцин* [ПаПо-2 24], *Иван Кобрин* [ПаПо-1 159], *Bokoveczen Riczkó, Darolin Steczk, Klocsin Prokup, Lucsin Fedur, Ivan Fegyanyin* [Bélay 147, 194, 220, 181, 168], *Bustyin Laszlo* [LehBer 396], *Kalicsin Janos, Stephano Puppín* [LehAd-1 160; 62], *Hriczin Ivan, Kolin Mikita, Koppin Janos, Ihnad Kosichin* [LehAd-3], *Lopatin Ivan, Mikicsin Ivan, Szamuszin Mark, Vaszil Toksiczin, Uhrinchin Stephan, Fegyko Kobulin, Feczín Demko* [Maksay 526, 542, 584, 570, 593, 526, 535, 545, 535, 569], *Dosztin, Kosztin, Fedorin* [Szabó 314, 319, 458], *Mihail Serbin* [HodOkm 248].

Прізвища з суфіксом *-с'кий*. Прізвищ на *-с'кий* в українських говорах Закарпаття понад 300, але переважна їх більшість – це слова з апелятивної лексики, передусім відтопонімні прикметники. Тільки 16 прізвищ із усієї кількості таких, що могли бути утворені безпосередньо від особових назв (*Бобёрс'кий, Бобул'с'кий, Бочарс'кий, Германс'кий, Гордін'с'кий, Григорс'кий, Двурс'кий, Дедёрс'кий, Добромул'с'кий, Жиган'с'кий, Яблун'с'кий, Ісайс'кий, Камён'с'кий, Михал'с'кий, Рінс'кий, Токарс'кий, Шмігел'с'кий, Штефанс'кий*). Та й з-поміж них окремі можуть бути кваліфіковані як відтопонімні.

Первісне значення відантропонімних прізвищ із суфіксом *-с'кий* було патронімічне. Патронімічну функцію суфікс *-с'кий* виконує і в інших місцевостях України, а також у сусідніх слов'янських народів [LinLub 375; RoSl-1 207].

Правда, у цій ролі частіше виступають інші прикметникові форманти, зокрема суфікси колективної належності *-івс'кий* та *-инс'кий*. Саме ці суфікси у поєднанні з особовими назвами є найтиповішим показником колективної власності на відміну від власності індивідуальної.

Прізвища з суфіксом *-івс'кий* (*-овс'кий*). Серед 312 закарпатських прізвищ на *-ский* є більше 50 патронімічних утворень із двоморфемним суфіксом *-івс'кий* чи його фонетичними відповідниками *-овс'кий, -ўвс'кий, -ус'кий* і т. п.: *Волошинівс'кий, Григорўвс'кий, Ивану'ўс'кий, Йуровс'кий, Куз'їс'кий, Ман'івс'кий, Марину'ўс'кий, Митровс'кий, Мішківс'кий, Семн'анус'кий, Томашовс'кий, Уц'ўс'кий, Шчефанус'кий...*

Крім них є приблизно стільки ж прізвищ на *-івс'кий*, які також можна б виводити з антропонімів, але географія та історія їх більше свідчить про те, що вони є відтопонімними прикметниками. Найбільше серед них таких, що утворені від топонімів на *-ів, -ова, -ово, -ове, -івц'і, -овиц'а, -евиц'а, -овка, -івка* і т. п. Наприклад: *Анталóвс'кий, Бычкóвс'кий, Букóвс'кий, Вовкíвс'кий, Герцóвс'кий, Данилóвс'кий, Драгóвс'кий, Дубрóвс'кий, Жукíвс'кий, Крайникóвс'кий, Тохóвс'кий, Лен'óвс'кий, Павлóвс'кий, Пíнкóвс'кий, Рокитóвс'кий, Ромочóвс'кий, Смерекóвс'кий, Станкóвс'кий, Чопóвс'кий, Шандрóвс'кий* та ін. (про закономірності творення відтопонімних прикметників на Закарпатті див. [ЧуПрЗа 39–44] та [ЧуТоп]).

Прізвища першої групи, безперечно, є генесіонімічними. На відміну від звичайних патронімічних прізвищ у широкому сенсі цього терміна, кожне з них виникло не просто для того, щоб указувати на належність найменовуваного його батькові, а на належність цього найменовуваного до родини чи навіть до більшого колективу. Доказом цього можуть бути і сучасні вмотивовані антропоніми з цим суфіксом (див. розділ "Прізвиська"). Аналогічні патронімічні прізвища є і в чехів [Beneš 40].

Привертає увагу часта відсутність переходу суфіксального *о* в інший монофтонг у частини прізвищ цієї групи. Головна причина відсутності цього переходу ховається в особливостях давнього ділового письменства на Закарпатті, яке через консервативизм та сторонні впливи протидіяло живомовній народній стихії, за якою це *о* мало змінитися в *і, у* чи *у*. Другою не менш важливою причиною цього є те, що не всі люди з прізвищем на *-овс'кий* є українського походження. Ми не досліджували генеалогії чи родовідної кожної родини з таким прізвищем, однак багато старших людей ще пам'ятає про походження своїх предків із Польщі чи Галичини, рідше – із Словаччини. Вагомим при цьому є й те, що частина носіїв прізвищ на *-овс'кий* і понині є римокатоликами, а це вже виключає їх українське походження. Немалу роль у закріпленні прізвищ із суфіксом *-овскі* на Закарпатті зіграла також угорська адміністрація.

Таким чином, відантропонімні прізвища з патронімічним суфіксом *-івс'кий, -івс'кий, -ус'кий* і т. п. є місцевими українськими витворами. До українських належить і частина патронімічних утворень із суфіксом *-овс'кий*, який під впливом адміністрації зберігся в такому вигляді всупереч дії фонетичного закону. Частина ж прізвищ на *-овс'кий* є також патронімічними, але утворені не українцями, а сусідніми слов'янськими народами.

Прізвища з суфіксом *-инс'кий*. Серед традиційних закарпатських прізвищ на *-с'кий* утворень із суфіксом *-инс'кий* небагато – біля 50. Але й вони в переважній більшості відтопонімні чи, принаймні, такі, що могли бути утворені від топонімів: *Бабінс'кий, Бачінс'кий, Білінс'кий, Брезінс'кий, Долінс'кий, Дубінс'кий, Дудінс'кий, Корчінс'кий, Лешчінс'кий, Микулічінс'кий,*

Перегінс'кий, Перечінс'кий, Пóдинс'кий, Пчолінс'кий, Смолінс'кий, Солочінс'кий, Ставінс'кий, Студінс'кий...

Прізвищ із суфіксом *-инс'кий*, утворених безпосередньо від особових назв, на Закарпатті неповні два десятки: *Брьлінс'кий, Йакубінс'кий, Кориїнс'кий, Костінс'кий, Рошінс'кий, Крупчінс'кий, Лучінс'кий, Маржінські, Марчінс'кий, Скрижінс'кий, Спачінс'кий, Стручінс'кий, Турінс'кий, Фалтінс'кий, Федінс'кий, Фертінс'кий, Хавцінс'кий*. Первісна функція таких відантропонімних утворень генесіонімічна (див. розділ "Прізвиська"). Як і утворення з суфіксом *-івс'кий*, вони виражали колективну належність. У цій ролі він відомий і іншим слов'янським мовам [LinLub 377].

Нарешті, треба відзначити, що від антропонімні прізвища з суфіксом *-инс'кий, -івс'кий* не є дуже давніми: фіксуються вони в документах досить пізно. Посереднім доказом їх невеликої давності на Закарпатті може бути те, що в більшості з них дуже низька кількість носіїв.

Прізвища з суфіксом *-ц'кий*. Загальна кількість прізвищ із суфіксом *-ц'кий* на Закарпатті 125, тобто 1,2%. Переважна більшість із них уживається паралельно і як загальні назви ознак (див. "Семантичний спосіб творення прізвищ"). Але є між ними близько 30 таких, що апелюючим не відомі, бо утворені від антропонімів для називання сина за найменуванням батька. Природно, що твірною основою в таких прізвищ є переважно індивідуальні прізвиська, оскільки індивідуалізуючої функції імені було б замало для точної ідентифікації найменовуваного. Ось кілька з таких патронімічних утворень: *Баліц'кий, Вороніц'кий, Гріц'кий, Деревец'кий, Диміц'кий, Доброц'кий, Думніц'кий, Жеребев'кий, Павліц'кий, Козіц'кий, Костіц'кий, Кріцкі, Левіц'кий, Мигаліц'кий, Савіц'кий* і т. ін. (від антропонімів *Баліц'а, Борев', Воронич, Гріга, Деревич, Діміч, Доброга, Думнич, Жеребев', Павлик чи Павлич, Козик чи Козич, Костик чи Костич, Крик чи Крич, Левич, Мигалик чи Мигалич, Савич*).

Уважний аналіз прізвищ із суфіксами *-с'кий, -ц'кий* повністю підтверджує висновки Яна Свободи [SvoSta 129], за яким переважна більшість цих прізвищ утворена від географічних назв – одні від загальних, а інші від власних. Відантропонімні прізвища типу *Адамс'кий* виникли тільки з часом, та й із них окремі постали лише на базі відантропонімних топонімів.

Цю думку підтверджують і факти давніх місцевих пам'яток. Взагалі прізвища-прикметники з суфіксами *-с'кий, -івс'кий, -инс'кий, -ц'кий* на Закарпатті з'являються вже у XV ст. (див. далі), але в переважній більшості це відтопонімні утворення. Патронімічні ж прізвища з цими суфіксами чи їх варіантами фіксуються тут лише в XVII ст., та й то в незначній кількості: *Baranovszky András, Szennkovszki* – XVII ст., Мукачів [LehBer 587, 498]; *Bobalyszki Janos*

– 1641, Мукачів; *Josephus Wolosinovsky* – 1669, Мукачів; *Adrianus Kossakovszky* – 1692, с. Лавки [HodOkm 92, 235, 350]; *Tinko Klimeczki* – 1648, с. Ганьковиця; *Vaszil Kraszniczky* – 1648, с. Голубинне; *Lazurszke* – 1699, с. Павлово; *Szenneczky Lukach* – 1648, с. Поляна; *Sandruszki Szavka* – 1648, Ганьковиця [Maksay 527, 526, 579, 534, 527]; *Petreczki Ivan* – 1680, с. Ділове [Bélay 208].

Кількісний розподіл прізвищ за формантами
(у процентах)

Усього прізвищ на:	За формально-типологічним аналізом	За морфемним аналізом	За словотворчим аналізом
	Усіх	У тому числі суфіксальних	У тому числі морфологічного способу творення
-ак, -'ак, -чак	9,6	9,3	7,0
-ук, -'ук, -чук	6,6	6,4	6,1
-ич	6,4	6,4	6,4
-ик, -чик	5,9	4,9	4,0
-ко	5,0	4,9	2,5
-ка	4,4	4,2	3,9
-і(ї)	3,4	0,5	0,2
-ан	3,0	2,6	1,1
-инец'	2,9	2,9	2,9
-ович	2,7	2,7	2,7
-ей	1,8	1,5	1,0
-ец'	1,5	1,4	0,6
Род. відмінок	1,5	1,5	0,5
-ай	1,3	0,9	0,4
-аш	0,9	0,7	0,3
-ун	0,8	0,8	0,5
-ина	0,7	0,7	0,4
-ур	0,7	0,4	0,2
-ач	0,6	0,5	0,1
-`а	0,6	0,6	0,6
-евич	0,6	0,6	0,6
-ц`о	0,4	0,3	0,2
-щ`а	0,3	0,3	0,1
-ок	0,3	0,2	0,2
-ча(т)	0,2	0,2	0,2
-чо	0,1	0,1	0,1
-шче	0,1	0,1	0,1

-овец'	0,1	0,1	0,1
-ів, -ув, -ов	0,6	0,3 (прикм.)	0,3
-ин	2,3	1,5 (прикм.)	1,5
-івс'кий	1,8	1,8	0,6
-с'кий	1,6	1,6	0,2
-ц'кий	1,2	1,2	0,3
-инс'кий	0,6	0,6	0,2
-ул	0,3	0,2	?
-ник	1,3	1,3	—
-ола	0,2	0,1	?
-ота	0,2	0,2	?
-овці	0,2	0,2	?
-ар'	1,9	1,5	—
-ша	0,1	0,1	—
-ош	1,1	0,5	?
-еш	0,5	0,1	—
-иш, -іш	0,5	0,4	—
-'о	0,9	0,8	—
-ура	0,3	0,2	—
-ера	0,2	0,2	—
-уш	0,2	0,1	—

-ора	0,2	0,1	—
-ара	0,2	0,1	—
-ал'	0,5	0,2	—
-еца	0,1	0,1	—
-уца, -уц	0,1	0,1	—
-ца, -ац	0,1	0,1	—
-іта, -ета	0,1	0,1	—
-ута	0,2	0,2	—
-та	0,9	0,1	—
-ман	0,4	0,1	—
-ан', -ун'	0,3	0,1	—
-ага, -ега, -уга	0,1	0,1	—
-ета, -ита	0,3	0,1	—
-ата, -ота, -уга	0,1	0,1	—
-ас, -ас', -ес	0,4	0,1	—
-ус'	0,1	0,1	—
-ус	0,2	0,1	—
-ха, -иха, -оха, -уха	0,2	0,1	—
-ух	0,2	0,1	—
-ах	0,1	0,1	—
-ала, -ела	0,3	0,1	—
-ила, -іла	0,1	0,1	—
-ула	0,2	0,1	—
-ел'а, -іл'а	0,2	0,1	—

-ал'а, -ол'а, -ул'а	0,1	0,1	—
-ало	0,3	0,2	—
-айло	0,2	0,2	—

-ило	0,3	0,2	—
-ел', -іл'	0,5	0,1	—
-енда, -инда,			
-анда, -онда	0,1	0,1	—
-овда	0,1	0,1	—
-да	1,1	1,1	—
Решта ¹	13,3	—	—
Усього	100,0	74,5	46,1

Наведені три колонки показують результати троякого аналізу структури прізвищ – типологічного, морфемного та власне словотворчого. У першій колонці прізвища поділено за кінцевими складами, співзвучними з суфіксами української мови.

У другій колонці до уваги беруться не просто фонетичні комплекси, а кінцеві морфеми, тобто суфікси. Вона наочно показує, що не всяке кінцеве співзвуччя є суфіксом; прізвищ, у складі яких можна виділити суфікс, на Закарпатті лише 74,5%.

У третій колонці показано тільки власне суфіксальні утворення, тобто ті прізвища, що утворені морфологічним способом. Таких прізвищ серед закарпатських українців лише 46,1%. До цієї цифри зараховано нами й прикметникові патронімічні утворення з суфіксами *-ів, -ин, -івський, -ський, -ський* (3,1%). Звичайно, число 46,1, так само як і інші цифри, є лише приблизними. Прізвища морфологічного способу творення є, напевно, й серед тих, які з різних причин відносимо до спірних. Отже, загальна кількість морфологічних утворень на Закарпатті сягає, може, й 50 процентів. До списку формантів заносимо і явно апелятивні та іменні суфікси з тим, щоб на ширшому фоні формантів чіткіше виділити суфікси, які в умовах Закарпаття спроможні були виконувати синівську функцію. Зрозуміло, що у третій колонці нашої таблиці напроти таких апелятивних та іменних суфіксів стоять прочерки. Приблизно в таких же кількісних співвідношеннях представлені ці типи прізвищ й серед українських прізвищ закарпатських угорців, румунів, словаків та циганів.

¹ До графі "Решта" відносимо, передусім, прізвища з рідкісними суфіксами, а також українські та іншомовні утворення, які з позицій синхронного морфемного аналізу української мови є непохідними. Серед них переважають безсуфіксні іменники з нульовою флексією типу *Боршч, Брус, Вовк, Вудут, Горіх, Гірnod', Гібел, Зіфт, Кл'ус, Куліс, Райшел, Сангрит, Фриз', Чех, Шуберт...* та іменники з флексіями *-а, -о* типу *Жаба, Крупа, Сова, Тома, Тел'іза, Цуга, Шозла, Двуйло*. Сюди відносимо також префіксальні утворення (0,2%) та складні прізвища (1%). До них зараховуємо й безсуфіксні прикметники на *-ий* (0,5%).

Серед тієї великої кількості суфіксів, які представлені у прізвищах українців Закарпаття, спеціальних прізвищевих суфіксів (які вказували б на родинні стосунки), усього близько 30. Та й вони не зразу стали такими. Патронімічними чи метронімічними з походження є лише -ович, -евич, -овець, -инець, а може й -ич. Інші з походження є чисто присвійними чи відносно-присвійними (-ів, -ин, -івський, -инський, -ський, -цький, -'ат, род. відмінок), атрибутивними (-ан, -ей, -аш, -ур, -ач). Та найбільше серед них демінутивних з походження (-'ак, -чак, -'ук, -чук, -ик, -чик, -ко, -ка, -ок, -ець, -цьо, -ицьа, -чо). Тому історія словотворчих типів прізвищ на Закарпатті – це великою мірою історія патронімізації суфіксів, передусім демінутивних. Аналогічну еволюцію пережила й румунська антропонімія, в якій патронімізація апелятивів активно відбувалася вже у XV ст. [Const XII].

Семантичний спосіб творення прізвищ

Переосмислення апелятивів і функціональна зміна власних особових імен, тобто те, що нині називають семантичним способом словотвору [КовВче 50–51; Біры-1 14–29], у багатьох народів належить до основних способів творення прізвищ. Так воно, наприклад, у словаків, чехів, угорців, румунів та багатьох інших народів світу. В українців прізвища семантичного способу творення також належить до поширених [РедСуч 96]. За даними Ю. К. Редька, їх кількість по різних областях України коливається від 6,2 до 16,2 процента. На Закарпатті, за його даними [РедСуч 203], процент прізвищ семантичного творення становить 10,2. Однак наведені Ю. К. Редьком числа стосовно Закарпаття є явно заниженими.

Звичайно, точно встановити процент прізвищ, утворених семантичним способом, не можна. На шляху до такого встановлення є декілька серйозних перешкод. Найголовніша з них – це велика кількість спірних утворень, у тому числі суфіксальних (наприклад, *Адамик, Іванчик, Василь'аш, Лукей, Лучкаї, Микул'цьа, Маркус, Андрійц'о, Гаврил'ець, Кост'ан, Копка, Андр'ашко, Василь'кун, Йуріна...*), про які важко сказати, чи їх суфікси є демінутивними, чи патронімічними, а звідси й віднести їх беззастережно до семантичних чи до морфологічних утворень не можна. Другою такою перешкодою є те, що не завжди можна встановити, чи конкретне прізвище (наприклад, *Гріга, Йугас*) походить із місцевого варіанта імені і місцевого апелятива чи, може, воно прийшло на Закарпаття вже як готове прізвище іншомовного походження разом із своїм носієм (пор. рум. ім'я *Griga* та угорське прізвище *Juhász*).

Процент прізвищ семантичного способу творення залежатиме й від того, до якого саме способу творення віднесемо прізвища-прикметники (до семантичного, морфологічного чи морфолого-синтаксичного) та прізвища-композиції (до семантичного чи до синтаксико-морфологічного). Прізвища-прикметники, звичайно, можна б розглядати і як окремих (синтаксико-морфологічний) спосіб

словотвору, оскільки кожне з них зазнало певної субстантивзації. Однак часткова та навіть повна субстантивация прізвищ-прикметників, очевидно, не може бути достатньою підставою для виділення їх у окремий структурний спосіб творення прізвищ. Ми вважаємо, що не субстантивация була вирішальним моментом у виникненні прізвищ прикметникового типу. Якісні та відносні прикметники стали власними назвами (у тому числі й прізвищами) не тому, що вони субстантивувалися, а тому, що з утратою лексичного значення вони переосмислилися і змінили свою номінативну функцію. Отже, у процесі їх антропонімізації головним було те, що й у інших апелютивів при творенні назв семантичним способом. Але й при всіх цих спірних моментах кількість прізвищ, утворених семантичним способом, на Закарпатті досить висока: без прізвищ-прикметників вони становлять майже 30 процентів від загальної кількості прізвищ закарпатських українців. А разом із прізвищами-прикметниками та прізвищами-композиціями, утвореними семантичним способом, їх кількість становить близько 33%.

Та незважаючи на такий високий процент семантичних утворень у галузі прізвищ, їх вивчення у вітчизняній антропоніміці знаходиться лише на початковій стадії. По суті немає ще домовленості навіть у тому, які саме утворення слід вважати семантичними. Зовсім непогодженими, а в ряді випадків нерозробленими є різні питання методики аналізу прізвищ, утворених семантичним способом. Так, у Ю. К. Редька, наприклад, словотворчий аналіз прізвищ, утворених семантичним способом, фактично зводиться до семантичної їх класифікації. Перераховуються лексико-семантичні групи апелютивів, що стали прізвищами (наприклад, назви дерев, назви професій, назви тварин, назви страв, назви хвороб, назви грошей...), і тільки [РедСуч 96–101]. Зовсім по-іншому підходить до аналізу прізвищ, утворених семантичним способом, М. В. Бірила [Біры-1 14–29]. У межах так званих ”першасних прозвіщаў” він чітко розмежовує прізвища-імена та прізвища-апелютиви. Якийсь семантичній класифікації ці прізвища М. В. Бірила не піддає. Зате він детально класифікує наявний у його розпорядженні білоруський матеріал за структурними ознаками. Крім простого переліку, він дає й характеристику структурних типів тих власних імен та апелютивів, які в білорусів стали прізвищами.

Нам здається, що словотворчий аналіз прізвищ, утворених семантичним способом, не повинен суттєво відрізнятися від словотворчого аналізу інших слів (апелютивів, топонімів), утворених семантичним способом. Його першочерговим завданням, на нашу думку, є встановлення тої функції аналізованого слова, яку воно виконувало, поки не стало спадковим антропонімом, а це значить – і його допрізвиськовий клас чи розряд. Отже, при аналізі прізвищ семантичного способу творення важливою є як семантична, так і структурна їх характеристика: перша виявляє семантичні поля, а друга – структурні типи тих слів, які завдяки переосмисленню і зміні

функцій перетворилися у прізвища. Вважаємо, що ці дві характеристики є рівноцінними. Проте оскільки в цьому розділі поряд із підрозділами "Словотвір прізвищ" та "Етимологія прізвищ" у нас є ще спеціальний підрозділ "Лексико-семантична класифікація твірних основ", то тут усе-таки віддамо перевагу характеристиці структурній. Прізвища, утворені семантичним способом, ділимо на дві великі групи, а саме:

- а) прізвища-імена – 16%,
- б) прізвища-апелятиви – 12% (з прикметниковими разом – 16,5%).

Розгляньмо кожну з цих груп окремо.

а) Прізвища-імена

Одною із специфічних рис закарпатської антропонімії є те, що роль прізвищ у ній виконує велика кількість власних імен людей. Майже весь репертуар чоловічих імен як канонічних, так і світських, що функціонували на Закарпатті за останнє півтисячоліття, влився до класу прізвищ, де становлять близько 16% від загальної суми прізвищ. Встановити точну кількість таких прізвищ неможливо. Цьому найбільше заважає недостатня вивченість слов'янських дохристиянських імен. У багатьох випадках ми не в змозі відповісти, чи конкретне прізвище (*Бичок, Голуб, Калина, Звір, Страшко, Сухан...*) походить від дохристиянського слов'янського імені, чи від співзвучного з ним апелятива. Передусім упадає в око, що прізвищами стали нейтральні щодо експресії звичайні українські (загальнонаціональні і діалектні) варіанти імен. Наприклад: *Авра́м, Августі́н, А́гій, А́дам, Аза́рій, Анто́ній, Апо́стол, Арті́м, Афтанас, Бед', Бед'о́, Блаж, Бо́гдан, Бори́с, Ваку́ла, Васи́л', Влади́мир, Ву́рбан, Га́вріло, Ге́рман, Герасі́м, Глеб, Григо́ра, Гриу́', Го́рій, Ге́д'о́, Да́вид, Дан, Дани́ло, Демн'а́н, Де́ніс, До́рій, Дорофе́й, Езеке́л, Заха́р, З'и́н', Іва́н, Ігна́т, Іса́к, Я́куб, Я́рема, Йо́сип, Йо́рдан, Йо́ра, Йо́сип, Капіта́н, Карито́н, Ка́рна, Ки́рик, Ки́ріло, Кіндра́т, Ко́ба, Ко́з'ма, Ко́па, Кост', Куз', Ку́з'ма, Ла́вер, Ла́зар', Ла́р', Ле́ва, Лес', Ло́ган, Ло́йа, Лу́ка, Мака́ра, Макс, Манай́ло, Марко́, Марты́н, Мате́й, Мига́л', Микі́та, Мику́ла, Мі́рон, Мис', Мі́тро, Миха́йло, Мі́кор, Мойсе́й, Мох, Не́стор, Нико́ра, Олефі́р, Олекса́ндер, Олексі́й, Омел'а́н, Ондре́й, Оно́фрій, Осиф, Оста́н, Офрі́м, Па́вел, Пак, Пан, Панфі́лій, Петро́, Пили́п, Про́дан, Про́куп, Ра́д, Ро́ман, Рус, Са́ва, Саварі́н, Савло́, Сай, Саламо́н, Самбу́р, Семе́н, Серафі́м, Сі́ма, Сідо́р, Сла́ва, Стан, Стан'ісла́в, Сте́па, Сулі́ма, Та́лій, Тани́зій, Та́фій, Тигі́р, Тимо́вфій, То́ма, Тройа́н, Три́фан, У́рбан, Фе́дор, Ха́нас, Хо́ма, Чу́рила, Шандро́, Ше́ба, Ште́фан та ін.*

Та не лише українські імена ставали прізвищами. Прізвищами на Закарпатті поробилися й такі чужі імена чи їх

варіанти, які для українців не є типовими, а якщо і вживаються, то хіба що в місцях давніх контактів українців із румунами, з угорцями, німцями, словаками та поляками. Кількість таких прізвищ досить значна. Ось кілька з них: *Абел, Агоштон, Алб, Албін, Алберт, Анд'ел, Андраш, Антал, Ард'ілан, Архі, Базел, Балаж, Балінт, Барна, Бенедек, Берец, Бернар', Бєрнат, Бєртолон, Болдіжар, Бон', Борто, Брай, Ванц, Венцел, Візантій, Влад, Габор, Гал, Га́ла, Га́шпар', Гебр'ан, Гіргі́л', Гі́га, Грі́га, Грінджа, Густі, Дан, Д'ерд', Дійнеш, Джурджа, Д'у́рі, Дз'оф, Деметер, Денці, Ешток, Жі́га, Золтан, Ігнац, Іжак, Ілку, Іллийш, Йан, Йанош, Йовнаш, Йордан, Йанчій, Йовні, Калін, Калман, Карол', Корлат, Комйат, Кріштоф, Күштан, Лало, Ласлов, Лейба, Ленарт, Леополд, Ливрі́ці, Ліновт, Ломперт, Лукач, Майер, Мах, Мацо, Мартон, Марці, Мересій, Мараді́к, Мі́кла, Мі́гай, Мі́говк, Мі́клуш, Мі́хал, Моврі́ці, Мат'аш, Олеан, О́на, О́нті, Па́ва, Пави, Па́ріж, Па́лій, Пастелій, Пеця, Пійтер, Пі́ца, Піла́т, Пі́шта, Ромжа, Тиводар, Ті́болт, Тодер, Тод'ор, Тоній, Фабрі́цій, Фа́ркаш, Фелца́н, Фердіна́нт, Фєренц, Флор'а, Фодор, Фотул, Франк, Фрі́дріх, Хі́ра, Цір'ак, Ча́ва, Шандор, Ші́ма, Ші́мон, Ште́фі, Шті́ма, Штовк...*

Цілком правомірно поставити питання Чому так багато нейтральних щодо експресії імен на Закарпатті стало прізвищами? На нашу думку, головна причина цього у високому ступені індивідуалізації тих імен, що стали прізвищами. Те, що прізвищами стають головним чином імена рідкісні, мало вживані, застарілі, підкреслює і Ю. К. Редько [РедСуч 12]. Однак у своїх узагальненнях він не враховує регіональних особливостей іменного репертуару. Він не враховує того, що в одному селі, в одній місцевості одне і те ж ім'я може бути дуже поширеним, тоді як у іншому селі, в іншій місцевості воно може бути одиничним чи навіть зовсім відсутнім. Внаслідок цього, за Ю. К. Редьком виходить, що такі поширені імена, як *Василь, Іван, Михайло, Павло, Петро* і т. п. у ролі прізвищ не виступають [там же]. Насправді такі прізвища є, зокрема на Закарпатті.

У ролі прізвищ українців Закарпаття дуже часто виступають іншомовні, передусім угорські, варіанти особових імен. Про прізвища типу *Лукач, Міклош, Пал*, які з походження є угорськими варіантами календарних імен, О. Л. Петров висловив думку, що вони є іменами батька чи діда носія [ПеПред 302]. Угорська мова, як відомо, спеціальних патронімічних утворень майже не знає, але успадковування сином батькового імені без будь-яких змін у структурі цього імені для неї є типовим явищем (див. [КпіеRe 37]).

Сильна діалектна здиференційованість краю, тісні взаємозв'язки з сусідніми народами, вплив церковної унії не просто збільшили іменний репертуар на Закарпатті, а помітно урізноманітнили його на перших порах. Особові імена одного району давніше, як і тепер ще, істотно відрізнялися від імені іншого сусіднього району. У кожному селі поряд із типовими, узвичаєними іменами завжди

функціонувало кілька імен рідкісних, із яких одні виходили з ужитку, а інші входили до нього. Зрозуміло, що за таких умов досить переселитися людині з одного села на інше, щоб його звичайне ім'я на новому місці проживання стало сприйматися як індивідуальне прізвисько, а з часом і як родове найменування.

До таких висновків приводить нас також зіставлення сучасних прізвищ-імен із закарпатськими іменами XVI–XVIII сторіч, тобто з іменами того періоду, коли на Закарпатті формувалися і стабілізувалися прізвища. Візьмім для прикладу Міжгірський район. У XVI–XVIII сторіччях найпопулярнішими іменами на Міжгірщині були *Іван, Васіл', Фёдор, Гриц', Михайло, Микұла, Олёкса, Петро́, Семён* (див. розділ "Імена"). При цьому покажемо те, що жодне з цих імен у такому вигляді на Міжгірщині прізвищем не стало. Прізвищами на Міжгірщині стали ті імена, частотність яких у XVI–XVIII сторіччях там була найнижчою, а саме: *Бед', Герман, Демн'ан, Диніс, Карпа, Кост', Куз'о, Лаз'ір', Лен'о, Мака́р, Оно́фрій, Пили́п, Рóман, Стец'* та деякі інші. Зате на півдні області та в деяких західних її районах, де українські варіанти імен уже в ту пору витісняються повністю або замінюються угорськими чи словацькими, прізвищами стають навіть такі загальнонаціональні варіанти імен, як *Андрій, Васіл', Іван, Михайло, Олёкса, Пáвел, Петро́, Микі́та, Микұла, Фёдор* та ін.

Дуже показовими в цьому відношенні є й сучасні дані: прізвища типу *Васіл', Гаврі́ло, Данко́, Іван, Мигáл'* з'явилися і функціонують не в ареалах побутування відповідних співзвучних імен, а, як правило, поза цими ареалами, іноді на досить значній відстані від останніх. Нарешті, не можна не рахуватися і з тим, що в угорців, за панування яких проходило і формування прізвищ на Закарпатті та їх юридична стабілізація, прізвища-імена також належать до основних типів прізвищ. Очевидно, угорському урядовцеві, який записував закарпатських селян до різних ділових паперів, також більше імпували прізвища семантичного творення, ніж слов'янські патронімічні моделі. Подібуються аналогічні прізвища і в інших місцевостях України, у тому числі і в центральних її областях. Наприклад, у Київському козацькому полку за реєстром 1649 року знаходимо прізвища *Вихторь, Дмитерь, Ивань (2), Костя, Мисько, Хвесько*.

Але найчисленнішу групу серед прізвищ-імен становлять не нейтральні, а здрібноло-пестливі та згрубіло-зневажливі варіанти імен. При цьому хочеться звернути увагу на величезне багатство суфіксальних засобів тих імен, що стали прізвищами. Зрозуміла річ, що наведені нижче прізвища утворилися не морфологічним способом, не за допомогою суфіксів, а способом семантичним від суфіксованих уже імен. Проте оскільки саме суфікси послужили таким розмаїтим засобом індивідуалізації, то розглянемо ці прізвища-імена за їх іменними суфіксами. Перегляд прізвищ-імен за їх іменними суфіксами цікавий ще з одного боку: він наочно показує

справжню різницю між суфіксами іменними, апелятивними та власне прізвищевими (генесіонімічними).

У процесі перетворення у прізвища найбільшу активність на Закарпатті проявили імена з такими суфіксами:

-ко, -очко, -ечко, -ичко, -ічко: Алéчко, Бéнко, Бóжко, Бра́шко, Вели́чко, Гаврі́лко, Год'ко́, Дани́лко, Данко́, Даночко́, Д'урко́, Жел'і́зко, Иван'і́чко, Ил'ко́, Я́ночко́, Я́с'ко́, Яерко́, Я́урéчко, Я́ури́чко, Я́ури́чко, Я́урко́, Я́урочко́, Я́уско́, Климко́, Кос'ко́, Лавринко́, Лацко́, Лес'ко́, Марочко́, Мателéшко, Матéйко, Мацко́, Мешко́, Мигал'ко́, Миско́, Митри́чко, Михайло́чко, Мі́тко, Мус'ко́, Ондрéчко, Оніс'ко, Павéлко, Пал'ко́, Петен'ко́, Петра́шко, Петра́чко, Петра́н'ко, Пили́тко, Ра́йко, Ра́тко, Савко́, Сайко́, Самко́, Симко́, Сен'ко́, Симн'о́нко, Симочко́, Сташко́, Тимко́, Тимочко́, Федо́рко, Фeрко́, Хомéчко, Цан'ко́, Ші́мко, Штефа́нко, Ште́фко́, Штец'ко́...

-ка, -айка, -ечка, -ичка, -ічка, -ішка, -ака: Андрéйка, Бенка, Бо́нка, Бо́рка, Бо́шка, Васи́л'айка, Васи́л'ішка, Вели́чка, Гаврі́шка, Ге́рка, Григо́рка, Грі́чка, Дубро́вка, Ду́лка, Жел'і́зка, Иван'і́чка, Я́урéчка, Я́ури́чка, Я́ури́шка, Я́уска, Ко́лка, Ко́пка, Кубі́чка, Лазо́рка, Ла́тка, Ло́йка, Лу́чка, Матéйка, Мат'і́ка, Мигалка́, Никі́рка, Пе́цка, Са́вка, Сімо́чка, Со́бка, Сто́йка, Феда́ка, Федо́рка, Хомéчка, Ші́мка...

-ик, -чик: А́дамик, Андрéйчик, Анта́лик, Бéнчик, Васи́лик, Гаврі́лик, Григо́рик, Грі́ник, Грі́цик, Га́лик, Ге́ник, Да́ник, Ігна́тик, Ілик, Я́кубик, Я́кубчик, Я́аник, Я́аночик, Я́анчик, Я́аці́ник, Я́ацік, Я́аці́урик, Я́удик, Я́урик, Я́ури́чик, Келеме́ник, Ко́тик, Ко́пчик, Ко́стик, Крістофо́рик, Ку́зик, Ку́ндрик, Ла́врик, Лазо́рик, Лéвчик, Лука́чик, Ма́йєрчик, Макси́мчик, Мари́янчик, Мат'і́йчик, Ма́цик, Міга́лик, Мі́трик, Миха́л'чик, Міга́л'чик, Мі́шчик, Олéксик, Пе́трик, Пі́штик, Ра́дик, Ро́маник, Са́вчик, Се́нчик, Сі́мик, Сла́вик, Ста́ник, Ста́сик, Сте́цик, Ти́мчик, Ти́тик, То́машчик, То́мик, Фе́дик, Федо́рчик, Фе́ренцик, Фе́ренчик, Фі́л'і́пчик, Ше́бик, Ші́мик, Шимо́нчик, Штефа́ник...

-ок: Вовчо́к, Лазори́чок, Лу́чок, Павл'учо́к, Пал'о́к, Шті́ток...

-ак: Біла́к, Блишча́к, Нова́к, Пізн'а́к, Сема́к, Сухон'а́к, Трет'а́к, Черн'а́к, Шеста́к...

-ец': Гаврилéц', Га́борец', Данилéц', Я́кубéц', Я́урéц', Ка́ролец', Лазарéц', Макси́мéц', Мигалéц', Микулéц', Миха́лéц', Пі́липец', Проданéц', Проко́пец', Романéц', Семенéц', Сла́вец', Столéц', Урбанéц', Федорéц', Штефанéц'...

-ц': Гри́ц', Да́ц', Про́ц', Сте́ц', Ште́ц'.

-ц'о: Андрі́йц'о́, Ва́ц'о, Васи́л'ц'о́, Гаврил'ц'о́, Дану́о́, Да́ц'о́, Івани́ц'о́, Ил'ц'о́, Я́ури́ц'о́, Кури́л'ц'о́, Лу́ц'о, Ми́ц'о, Мі́ц'о, Семену́о́, Тиму́о́, Федору́о́.

-ц'а: Мику́л'ц'а́, Я́ури́ц'а́, Па́нц'а́, Фе́дури́ц'а́.

-цо: Ва́цо, Да́цо, Я́анцо́, Я́ури́цо, Ле́цо, Мат'і́цо, Ма́цо.

-ца: Бѣнца, Го́ца, Климо́нца, Лу́ца, Кі́ца, Мо́ца, Ма́ца, Пе́ца, Пі́ца, Про́ца...

-иц'а: Гали́ц'а, Івані́ц'а, Я́кіц'а, Сени́ц'а...

-іца: Гали́ца, Я́кіца, Я́ури́ца, Фран'і́ца...

-уца: Требу́ца, Штефу́ца...

-уц: Я́урку́ц, Марку́ц, Мы́ндру́ц, Палку́ц, Федору́ц...

-ац': Га́лац', О́нац'...

-чо: Ада́мчо, Андри́ччо, Да́нчо, Іва́нчо, Іл'чо́, Мішчо́, Симчо́...

-ча, -джа: Бе́рча, Бу́н'ча, Бу́рча, Го́л'ча, Да́н'ча, Іва́н'ча, Іво́нча, Кі́рча, Ко́пча, Лі́пча, Лу́кіча, Ма́тєйча, Та́рча, Грінджа, Джурджа...

-ач: Бура́ч, Лука́ч...

-ша: Бо́кша, Бо́рша, Д'іша, Ке́пша, Лі́пша, Лу́кша, Лу́пша, Мо́йша, Му́рша, Ра́кша, Ті́мша, Ші́мша...

-аш: Васи́л'аш, Григорі́аш, Дани́л'аш, Дми́тріаш, Захарі́й'аш, Іл'аш, Іл'ка́ш, Я́ура́ш, Кондра́ш, Корна́ш, Ку́баш, Марі́й'аш, Ми́траш, Оста́ш, Петра́ш, Феда́ш...

-ош: Банко́ш, Га́врош, Го́лош, Го́рлош, До́рош, Іва́н'ош, Я́арош, Я́урош, Ма́лош, Ма́ркош, Мо́н'ош, Ра́йдош, Та́тош...

-уш: А́мбруш, Андру́ш, Бо́гуш, Ма́туш, Па́лкуш, Пе́труш...

-еш: Бе́неш, Бе́реш, Кі́реш, Ма́леш, Те́реш...

-иш: Да́ниш, Івані́ш, Кі́риш, Ма́лиш, Марті́ш, Чорні́ш...

-ыш: Га́врыш, Іва́ныш, Ко́дрыш, Ма́лыш...

-іш: Бо́гіш, Га́вріш, Ко́ріш, Ку́ріш, Ла́діш, О́пріш, Па́вл'іш...

-ус': Андру́с, Марку́с, Петрۇ́с, Піпұ́с, Самұ́с'...

-ус: Бі́л'ус, Я́уркус, Ма́тус, Ми́трус, Пе́трус...

-ас', -с': Ива́с', Ігна́с', Грис', Лес'...

-ас, -ос, -ес: Бенда́с, Гандре́й'ас, До́нас, Іван'ас, Ду́лас, Іва́н'ос, Я́анкес...

-ета: Бала́ета, Мале́ета, Чеке́ета, Шеме́ета...

-ита, -іта: Бо́біта, Кері́та, Лукі́та, Славі́та...

-ота: Бала́ота, Бобо́та, Вербо́та, Ло́кота, Т'іхо́та, Ше́мота...

-ута: Вас'у́та, Ген'у́та, Іван'у́та, Я́ану́та, Я́ацу́та, Корну́та, Мару́та, Палагу́та, Пан'у́та, Семен'у́та...

-ан: Біла́н, Бо́жан, Вучка́н, Голуба́н, Грица́н, Жадан, Жітан, Дура́н, Коста́н, Лоза́н, Лука́н, Микул'а́н, Мовча́н, Сидора́н, Федора́н, Худа́н...

-ун: Васи́л'кун, Диму́н, Кричу́н, Штецу́н...

-ун', -н': Петрұ́н', Феда́н', Грін', Лен'...

-ина: Грици́на, Дачі́на, Івані́на, Я́аці́на, Я́ури́на, Лукачі́на, Маці́на, Мигалі́на, Петра́на, Сени́на, Симчі́на, Стеці́на, Феда́на, Федори́на...

-ул: Ба́д'ул, Ба́рдзул, Бобу́л, Бу́дул, Гре́гул, Ру́сул, Фо́тул...

-ула: Ваку́ла, Драгу́ла, Манду́ла, Миту́ла, Пану́ла, Саву́ла, Мошкұ́ла...

-ул'а: Митул'а, Мотул'а...

-ола: Гринджола, Йацола, Матола, Мат'ола, Мацола, Мошкола, Тобола...

-ол'а: Вакол'а, Игнатол'а, Йакол'а...

-ела: Андрела, Беркела, Гурела, Коцела, Санчела, Шебела...

-ел'а: Вачел'а, Демчел'а, Денчел'а, Йакымел'а...

-іла: Петріла.

-іл'а: Бабіл'а, Вачіл'а, Чорн'іл'а...

-ило: Боріло, Брайіло, Граніло, Дзуріло, Крайіло, Крешіло, Маліло, Чорніло...

-ера, -ер'а, -ыр'а: Кубір'а, Лукыр'а, Микитер'а, Пінтэра, Сандэра, Симчэра.

-ора: Гогора, Житора, Пен'ора...

-ура: Габура, Йанкура, Йацура, Ман'ура, Мицура, Пицура, Штефура...

-ур: Ганчур, Йацур, Лен'чур, Мишиндур, Панчур, Піцур, Савчур.

-индра: Василіндра.

-инда: Бушінда, Лечінда.

-енда: Голэнда, Лешэнда...

-да, -овда: Габовда, Мікловда, Миц'овда, Панда, Райда...

-иба: Йурциба.

-ух: Амбрух, Андрух, Кост'ух, Ламбрух, Мандз'ух...

-ах: Курах, Матлах, Пэтах, Стах...

-ета: Галэта, Иванэта, Йурцэта, Маталэта, Мацэта, Мелэта, Мигалэта, Чорнэта...

-ита, -іта: Иваніта, Лечіта, Петріта, Шмуліта...

-ата, -ота, -уга: Галата, Гин'ата, Балота, Цацуга.

-ишче, -иич: Грицишче, Домішче, Павлішче, Симчішче, Федорішче, Тومیшч...

-иско: Михайліско.

-ай: Волкай, Данкай, Добрай, Дулкай, Лицай, Маргітай, Марушкай, Н'агай, Терпай, Чухн'ай...

-ей: Блажэй, Михэй, Липэй, Лучкей, Марушкей, Микицэй, Мыслэй, Мішкей, Прокопэй, Романэй, Томэй.

-ій: Балажій, Вакій, Иван'ій, Йан'ій, Йанчій, Крас'ій, Пал'ій, Петій, Роман'ій...

-': Антон', Бернар', Бед', Бон', Владимір', Габил', Гаврил', Захар', З'ін', Киводар', Лар', Лігор', Мака́р', Фэдур', Тігір', Шчуфан'...

-'о: Бадз'о, Бед'о, Бен'о, Вас'о, Гаврил'о, Гал'о, Грин'о, Гед'о, Иван'о, Игнат'о, Йуз'о, Кост'о, Лен'о, Лес'о, Лукан'о, Луц'о, Махн'о, Митр'о, Михайл'о, Міл'о, Павл'о, Пал'о, Пант'о, Петрун'о, Пихн'о, Рад'о, Прон'о, Сен'о, Стан'о, Стас'о, Стец'о, Фан'о, Фед'о, Філ'о, Ціл'о, Штефан'о...

-'a: Антoн'а, Вaс'а, Бoз'а, Бур'а, Гoд'а, Дoл'а, Дул'а, Кoст'а, Крaс'а, Кундр'а, Кoндр'а, Митр'а, Нитр'а, Пинт'а, Питр'а, Сeн'а, Фид'а, Флoр'а, Шимoн'а...

-а: Йура, Кoна, Кoста, Микла, Сима, Терента...

Таким чином, як бачимо, майже 100 суфіксів брали участь у збагаченні та урізноманітненні закарпатського репертуару чоловічих імен. Зрозуміло, що при такій високій індивідуалізації, яку витворили ці суфікси, чоловічі імена на Закарпатті мали широкі можливості для переходу до класу прізвищ.

Найсвоєріднішим у переході імен до класу прізвищ на Закарпатті є те, що прізвищами тут ставали не лише чоловічі імена, а й жіночі. Серед сучасних прізвищ закарпатських українців побутує близько 50 таких, що своїм звучанням цілком збігаються з актуальними чи архаїчними жіночими іменами: *Блага, Бoжа, Бoра, Василина, Ганічка, Ган'ічка, Гeра, Геруша, Дал'іда, Дoбра, Дoн'ка, Дoса, Дун'а, З'уз'а, Каліна, Кaс'ка, Кіра, Кул'а, Лeва, Л'убка, Магаріта, Мaгда, Маланка, Маргіта, Марінка, Марійoнда, Марушка, Мaрта, Милка, Морінка, Мушка, Мoтр'а, Нун'ка, Павліна, Пазина, Пaнда, Параска, Парaчка, Полaга, Сeн'а, Стoйка, Тoнка, Федoрка, Фид'а, Фіа, Флoр'а, Худа, Чeрна...* У вжитку такі прізвища нічим не відрізняються від інших чоловічих прізвищ на *-а*. Навіть андроніми утворюються від них. Пор., наприклад, у с. Мокрій прізвище чоловіка *Полaга*, а дружину його звать *Полaжиха*, у с. Текові прізвище чоловіка *Параска*, а дружину його звать *Параскaн'а* і т. п. Найістотнішою зміною, яку пережили ці імена під час переходу їх до класу прізвищ (а точніше, ще до класу спадкових чоловічих прізвищ), була зміна їх граматичного роду з жіночого на чоловічий.

Взагалі функціонування жіночих імен у ролі прізвищ і в інших місцевостях України (пор. східноукраїнські прізвища *Солоха, Явдоха* і т. п.), є вони і в сусідніх народів [Beněš 130–132]. За даними Н. А. Константінеску [Const VII], використання жіночих імен для позначення чоловіків є характерною рисою румунської антропонімії. Жіночі гіпокористичні імена побутують у ролі прізвищ також на північних окраїнах французької етнічної території [DauDic XVII].

Перші, хай і поодинокі, записи таких прізвищ на Закарпатті йдуть уже з XV ст. Наприклад: *Maruska consors* – 1490, с. Леурдина [Bélay 171]. У XVI–XVII сторіччях їх кількість помітно зростає. Проте, як і раніше, переважна більшість їх припадає на східний Мараморощ, тобто на зону інтенсивних українсько-румунських контактів. Наприклад: *Gr. Maruska, Sim. Marina, Melanka Dumitru. Pe. Margitt, Marukna Ivan, St. Marffa, Paraczka, Pe. Eva, Froszina Vaszily, Jo. Makanka, To. Magro, Sim. Motthra* [Bélay 132, 144, 146, 156, 159, 173, 178, 186, 187, 190, 191, 209]. Значно менше їх у центральних районах: *Maruczka, Muska, Lyupka* [Szabó 293, 440, 325]. А на заході області вони є рідкісним явищем. Порівняймо:

K. Parasko [UetC 97–29], *Hanyka Petro*, *Ulya Hricz*, *Ulya Petro* [UetC 88–59].

Нарешті, вкажемо, що до класу прізвищ переходили не лише жіночі імена, а й інші назви жінок. Наприклад, кріпак *Pe. Prokopicha* – 1696, с. Коб. Поляна [Bélay 159]. Аналогічні прізвища подібуються і в наш час. Порівняймо сучасні прізвища *Vaselíxa*, *Штелі́ха*. Обидва прізвища побутують у південно-західній частині області, де андронімічний суфікс *-иха* вже змертвів (див. розділ “Прізвиська”).

Перенесення жіночих назв на чоловіків простежується й на сучасних закарпатських умотивованих прізвиських (див. розділ “Прізвиська”). На них можна збагнути і психологічні основи цього процесу.

Названий тут тип прізвищ цікавий також у плані загальної антропонімічної теорії. Його наявність ще раз переконливо доводить, що прізвища від імен безпосередньо не походять. Проміжною ланкою між іменем та прізвищем обов’язково є прізвисько. Отже, спочатку *Парáска* – ім’я, далі *Парáска* – прізвисько, а тоді вже тільки *Парáска* – прізвище. Вартим уваги є й міркування Й. Бенеша [Beneš 130], за яким такі прізвища від жіночих імен первісно виступали в формі родового відмінка однини.

б) Прізвища-апелятиви

Прізвищ-апелятивів, тобто таких прізвищ, що мають співзвучні відповідники серед загальних назв, на Закарпатті дуже багато. Фактично, найчисленніший серед усіх структурних типів прізвищ. Адже сюди увійшли особові та неособові назви найрізноманітніших словотворчих розрядів. До того ж серед них представлені не лише українські утворення, а й назви іншомовного походження. До українських прізвищ-апелятивів відносимо і всі іншомовні прізвища, якщо їх співвідносні апелятиви побутують бодай на якійсь частині української етнічної території. Правда, чітко розмежувати, де маємо справу з запозиченням апелятива, а де з запозиченням готового вже прізвища, не завжди вдається. Практично при цьому розмежуванні керуємось таким принципом: якщо запозичений апелятив, співзвучний із аналізованим прізвищем, відомий у південно-західних говорах української мови, то прізвище це відносимо до українських. Решту прізвищ відносимо до запозичених. У словнику, над яким працює автор, при розробці етимології таких прізвищ указуємо й на національно-мовне походження співзвучного апелятива.

Ідеальним результатом при дослідженні прізвищ-апелятивів було б, напевно, встановлення мотивів виникнення кожного з таких антропонімів: воно розкрило б багату інформацію про життя і побут далеких предків. Однак мотиви виникнення цих антропонімів уже забуті і з точністю відтворити їх ніколи не вдається. Як слушно

зауважує Й. Бенеш [Beneš 30], одне і те ж найменування для різних осіб могло виникнути за різних умов і з різних мотивів. Одну людину могли прозвати за її кучеряве волосся, іншу – за впертість, ще іншу – за те, що мала якусь пригоду з бараном і т. д. і т. п.

У зв'язку з тим, що достовірність мотиваційного аналізу сучасних прізвищ (тобто колишніх прізвиць) дуже низька і ніколи не гарантована від суб'єктивізму, то доводиться відмовлятися від нього і задовольнятися семантичною та структурною класифікацією апелятивів, від яких кінець-кінцем ці прізвища походять.

Семантична характеристика прізвищ-апелятивів не належить до легких. Найважчою перешкодою в її здійсненні є те, що значна частина тих апелятивів, які лягли в основу прізвищ, є полісемантичними. Так, наприклад, важко сказати з точністю, яке саме значення (особове чи неособове) послужило приводом для виникнення таких антропонімів, як *Жупан*, *Козар'*, *Козуб*, *Мазаник*, *Пічка́р'*, *Р'абак*, *Росол'анік*, *Сухар'*, *Товкан* і т.п. У зв'язку з цим тут і далі оперуємо не абсолютними, а лише відносними числами (у процентах).

Перше, що привертає увагу, це те, що майже дві третини прізвищ-апелятивів походять від апелятивів із особовим значенням і лише одна третина – від апелятивів із значенням неособовим. На нашу думку, такий розподіл апелятивів між двома категоріями (категорією *nomina personalia* та категорією *nomina impersonalia*) логічно цілком умотивований. Адже особові апелятиви своєю скерованістю на об'єкт по суті є найближчими до прізвищ. Різниця між прізвищами та особовими апелятивами лише в різних ступенях узагальнення. Для того, щоб особовий апелятив став антропонімом, йому достатньо позбутися узагальнюючої функції. Шлях же від неособового апелятива до антропоніма в переважній більшості випадків удвічі довший: спочатку неособова назва, наприклад *когут*, мусить метафоризуватися і стати особовим апелятивом, а тільки тоді вже цей особовий апелятив може стати антропонімом (у нашому випадку прізвищем).

Не менш цікаві висновки підказує і розподіл прізвищ-апелятивів між основними семантичними розрядами (детальніше див. підрозділ "Лексико-семантична класифікація твірних основ"). Виявляється, що найчисленнішим із-поміж усіх відапелятивних прізвищ є розряд атрибутивний, тобто назви осіб за їх зовнішнім виглядом чи внутрішніми рисами. Таких прізвищ серед карпатських українців майже 3,5%. А найменше прізвищ від назв явищ природи (усього 4 прізвища). В цілому шкала кількісного розподілу прізвищ-апелятивів між семантичними розрядами (від найбагатшого до найбіднішого) виглядає так:

1. Назви осіб за зовнішнім виглядом та внутрішніми рисами	3,50%
2. Назви осіб за родом діяльності	2,4
3. Назви предметів	1,4
4. Назви осіб за їх територіальним походженням	1,3
5. Назви істот (крім людей)	1,1
6. Назви осіб за їх етнічною ознакою ¹	0,6
7. Назви рослин	0,6
8. Назви осіб за їх соціальним станом	0,5
9. Назви страв і напоїв	0,4
10. Назви анатомічні	0,3
11. Назви осіб за спорідненістю та свояцтвом	0,2
12. Назви абстракцій	0,2
13. Назви осіб за ідеологічною та релігійною належністю	0,2
14. Назви речовин	0,1
15. Назви одягу та взуття	0,1
16. Назви явищ природи	0,04
В с ь о г о:	12,54%

Наведена вище шкала показує тільки те, що багатші розряди апелювативів (атрибутивні, агентивні, назви предметів...) дали більшу кількість прізвищ, а бідніші (назви одягу, назви явищ природи...) – меншу. В усякому разі відносно особових апелювативів цей висновок досить близький до істини. Перегляд особових апелювативів, зокрема атрибутивних, агентивно-професійних та соціальних, показує, що прізвищем ставала не будь-яка назва, а тільки та особова назва, яка в даному колективі (на селі) мала найменшу кількість носіїв. Правдоподібно, тому й не стали прізвищами такі особові назви, як *орáč*, *с'їйáč*, *жнец'*, *молотец'*, *отец'*, *сын*, *стрыко*, *сус'ід*, *леїн'*, *женáč*, *сватáč*, *хлоп*, *жебрак*, *кал'іка* і т. п. Зате назви таких менш поширених ознак і занять XVI–XVIII сторіч, як *Гайдук*, *Гончар'*, *Довган*, *Звонар'*, *Мельник*, *Погор'іл'ак*, *Поташник*, *Сас*, *Староста*, *Шустер*, *Шчокало* і т. п. досить щедро представлені в сучасному репертуарі прізвищ. Легко ставали прізвищами й етноніми. Отже, дія закону відносної негативності тут проявлялася досить чітко.

Перехід неособових апелювативів у прізвища відбувався трохи по-іншому. Взагалі кількість прізвищ із неособових апелювативів не залежала від кількості таких апелювативів по розрядах. Багаті розряди, як назви речовин, назви абстракцій могли давати всього по кілька прізвищ, тоді як бідніші розряди, наприклад, назви істот, вилили до прізвищового репертуару майже всю свою номенклатуру. Чим же ж пояснюється така диспропорція? Справді бо, чому так розкішно представлена в закарпатських прізвищах карпатська фауна, дещо гірше – флора, а лексика таких галузей, як метеорологія, кулінарія, гардероб та деякі інші галузі відображені в ній надто мізерно.

¹ Хоча етноніми й мають деякі особливості власних назв, однак у цій роботі з практичних міркувань розглядаємо їх серед апелювативів, а відетнонімні прізвища – серед відапелювативних.

Головна причина цього, як виявляється, ховається у давніх народних традиціях слов'ян, в анімістичному способі мислення. Як відомо, назви звірів і назви рослин слов'янин ще у дохристиянській період використовував як найбільш ходові назви при надаванні імені новонародженому. Кожне з таких імен сприймалося як втілення певних властивостей, як назви, що магічно впливала на долю свого носія (див. розділ "Імена").

У новіші часи використання тої чи іншої групи апелятивної лексики в антропонімії (для творення прізвиськ і прізвищ) великою мірою залежить від місцевих особливостей народно-поетичної творчості. Уважний перегляд відапелятивних прізвищ показує, що прізвищами ставали не будь-які назви (наприклад, *вулиця, міст, мур, пліт, річка, полум'я, трава, вечеря, світло, біль...*). Прізвищами ставали, як правило, ті слова, які до того вже використовувалися народом у ролі засобів художнього зображення, зокрема таких, як постійні порівняння, метафори, алегорії, персоніфікації тощо. Невипадково, мабуть, таке значне поширення на Закарпатті мають прізвища типу *Баран, Брыч, Вовк, Вóрон, Голóвн'а, Гóлуб, Гриб, Жáба, Зáйца', Зозул'а, Каліна, Качур, Клепáч, Когút, Комáр, Коцур, Кудéл'а, Кувік, ЛТубісник, Маліна, Мотыл', Смерéка, Тычка, Тхур', Хр'ін', Цап...* Звичайно, тут не може бути абсолютної гарантії, що якась частина таких прізвищ не бере свій початок ще від дохристиянських особових імен. Таке припущення цілком реальне: паралелей до таких прізвищ у давньому слов'янському іменному репертуарі дуже багато. А якщо так, то це лише підтверджує думку, що новіші принципи номінації в ділянці особових назв на Закарпатті по суті є своєрідним продовженням (правда, без віри в магічну силу) тих принципів, що керували назвотворчим і назводавчим процесами ще у язичницьких слов'ян.

У граматичному відношенні прізвища-апелятиви, тобто найбільша група семантичних утворень, належить до двох різних класів. Одні – до іменників, а інші – до прикметників. Іменникові прізвища-апелятиви на Закарпатті становлять майже 12, а прикметникові – понад 5 процентів від загальної суми прізвищ. У переважній більшості іменникові прізвища походять від апелятивів чоловічого та жіночого родів і лише поодинокі – від апелятивів середнього та спільного родів. Прізвища, утворені семантичним способом від іменникових апелятивів, неоднорідні і в структурному відношенні. Одні з них співвідносні з апелятивами непохідними, а інші (більшість) – з апелятивами суфіксальними.

Наведемо приклади на прізвища, що йдуть від непохідних загальних іменників чоловічого роду: *Балабан, Бándур, Бандура, Баран, Бóбér, Борич, Брыч, Брус, Брус', Бурд'ук, Вакар, Вовк, Волонтыр', Вóлос, Вóлох, Вóрон, Вúдут, Гайдамак, Гайдук, Гак, Гам, Гарбуз, Гвозд', Гырч, Гóлод, Гóлос, Гóлуб, Горóх, Граб, Гриб, Гук, Гúмен, Гúсар, Генерáл, Д'íдо, Дóктор, Драб, Друзд, Дуб, Жовн'ір, Жóлоб, Жук, Зáйца', Звір', Зуб, Йáгер, Йáсин', Кáлнин, Кáпрап', Каравán,*

Карабін, Кармазін, Католік, Квак, Квач, Кый, Кимак, Ківир', Кіс, Кут, Клин, Кміт', Кн'аз', Кныш, Козут, Козуб, Комар, Комісар', Кондор, Корж, Корон, Коструб, Кр'ак, Крémін', Кріс, Крук, Кувік, Кукул, Кул, Кун', Кушн'ір, Лгах, Лопіт, Лопух, Мазур, Майор, Мажар, Мороз, Олін', Павук, Пэрун, Пирух, Повх, Рак, Ривт', Свид, Свóрін', Скрип, Сирохман, Сокул, Струк, Суп, Титар', Туліпан, Тур, Удуд, Хабал', Хамнік, Хвуст, Хміл', Хóлод, Хóхол, Хрін', Хруст, Хрушч, Цап, Цар', Цімбал, Ц'ін, Чардаш, Чéрен, Чех, Чуп, Чуб, Шéлест, Шип, Шіришин', Шпак, Шпітал', Шрам, Шустер, Шчур...

Аналогічної будови й ті прізвища, що постали на базі непохідних загальних іменників жіночого роду: *Біба, Бисага, Бóдн'а, Борода, Брыла, Бунда, Бурса, Варцаба, Ворона, Гыр'а, Гліна, Геба, Герéнда, Гымба, Дз'ама, Дз'уба, Дратва, Дуда, Жаба, Зозул'а, Карафа, Капуста, Ковбаса, Кол'ада, Кол'аса, Коціба, Кошул'а, Кошара, Кріса, Крупа, Кудел'а, Лаба, Машкара, Могыла, Муха, Парада, Пасул'а, Піпа, Плахта, Ріпа, Свіда, Скыба, Сліва, Смерека, Сова, Сокрыа, Солóма, Сорóка, Субóта, Сурма, Табака, Тайстра, Тел'іга, Фуйара, Хандрá, Хащича, Хмара, Ц'іва, Чайка, Черéшин'а, Чума, Шкіра, Шкóба, Шквара, Шкóда, Шóпа, Шуба, Шчэрба, Шчóка...*

Така ж сама картина з прізвищами, які виникли на основі непохідних іменників середнього та спільного родів: *Біл'це, Кóт'а, Перó, Сало, Сіто, Чолó, Барáба, Галиба, Сірота, Хвáста, Хланта, Шанта, Шл'ахта...*

Серед прізвищ, утворених семантичним способом, ще більше таких, що співвідносні з похідними, передусім суфіксальними, апелятивами. Вони репрезентують переважну більшість іменникових суфіксів української мови. До найпоширеніших при цьому належать іменники з суфіксами *-ак, -'ак, -ар', -ик, -чик, -ник, -аник, -ка, -ко, -ок, -ук, -чук, -ец', -лю'а, -ач, -ан, -ун, -ин, -анин, -ина, -ал', -ало, -айло, -аи, -ои, -ыи, -иш, -ей, -ай*. Наведемо по кілька прикладів на ці суфікси:

-ак, -'ак: *Багн'ак, Біл'ак, Бодак, Босак, Бурак, Войак, Гол'ак, Голодн'ак, Гусак, Дз'обак, Довбак, Дворак, Зелен'ак, Йіжак, Кійак, Кіувак, Кривак, Лемак, Лисак, Л'івак, Мізерак, Мумр'ак, Нечестак, Пізн'ак, Пересол'ак, Погоріл'ак, Приймак, Прийшл'ак, Р'абак, Рыбак, Р'ізак, Свистак, Сивак, Син'ак, С'ідак, С'ірак, Слабак, Слут'ак, Сотак, Снівак, Трус'ак, Харл'ак, Хрипак, Червак, Чолак, Шчобак...*

-ар': *Бердар', Бóднар', Бомбушкар', Буксар', Винар', Вівчар', Воловар', Вошчинар', Гончар', Горничар', Горничар', Господар', Гостинар', Грабар', Гребенар', Гусар', Далекар', Дзвонар', Довбар', Дротар', Звонар', Дошкар', Джар', Звездар', Золотар', Кадар', Калинар', Качмар', Клепар', Клопотар', Кожухар', Козар', Козичар', Колесар', Комындар', Конар', Конухар', Корытар', Котлар', Кочмар', Крамар', Кубар', Купар', Кухар', Лопатар', Лошкар', Мал'ар', Млинар', Обручар', Паскар', Пекар', Пецкар', Пісар', Пічкар', Пікл'ар', Піпар', Пушкар', Пчолар', Ременар', Решетар',*

Рыба́р', Рыма́р', Синета́р', Сита́р', С'і́дла́р', С'і́та́р, С'і́тка́р',
Свічка́р', Скл'а́р', Скота́р', Сл'у́са́р', Смол'а́р', Сн'і́та́р', Стол'а́р',
Суха́р', Табаха́р', Тока́р', Цапа́р', Ціпа́р', Череда́р', Чі́жма́р', Чуба́р',
Шинка́р'...

-ик, -чик: Бі́лик, Бо́бик, Бо́ричк, Бр'а́нік, Бры́ндз'а́ник,
Ве́прик, Ву́с'а́ник, Вовн'а́нік, Во́вчик, Го́лик, Грамо́тник, Гру́бик, Га́здик,
Дере́вл'а́нік, Д'і́дик, Ду́бик, Жел'і́зник, Жі́дик, З'і́деник, Кло́чаник,
Ко́ник, Ко́сик, Ко́тик, Кра́вчик, Крѣ́шеник, Ку́пчик, Ма́заник,
Ма́йурник, Ма́л'о́ваник, Ма́лик, Масл'а́нік, Ме́жові́к, Мі́д'а́ник,
Моркл'а́нік, Му́дрик, Небе́сник, Олу́йник, Опа́леник, Папа́рник,
Пле́теник, Попу́тник, Пору́баник, Пота́шник, Росол'а́нік, Сві́тлик,
Схо́ваник, Тентерича́нік, Тур'а́нчик, Хмарні́к, Цир'ку́внік,
Чир'а́нік, Чо́рник, Шале́нік...

-ник: Бере́жні́к, Воро́жі́льнік, Гу́тнік, Жу́тнік, Капа́рнік,
Кур'а́тнік, Лубі́снік, Ма́ласнік, Ме́лнік, Мі́тнік, Моча́рнік,
Му́рнік, Оби́тнік, Огро́днік, Па́с'і́чнік, Пере́ву́знік, Пі́лнік,
Пи́щча́льнік, Попу́днік, Пу́тнік, Порт'а́нік, Рекі́знік, Сі́тнік, Ска́льнік,
Скри́тнік, Ста́днік, Сту́лнік, Треті́ннік, Хруста́л'нік, Ша́тнік...

-'а́нік: Битл'а́нік, Бы́стр'а́нік, Бі́стр'а́нік, Буку́вча́нік,
Из'а́нік, Клев'я́нік, Кра́сн'а́нік, Кривл'а́нік, Пла́вл'а́нік,
Сигл'а́нік, Сил'а́нік, Смо́жана́нік, Сол'а́нік...

-ка: Ву́дмаска, Го́лова, Го́лубка, Глі́вка, Гу́ска,
Дере́вл'а́нка, Дз'а́мка, Ді́чка, Ду́дка, Же́нті́чка, За́н'і́ска, Кво́чка,
Кі́цка, Кло́чанка, Кл'у́чка, Кол'а́дка, Коло́дочка, Коші́лка, Кривка,
Ку́ричка, Ку́рка, Ку́тка, Лесні́чка, Мы́н'ка, Моты́чка, Му́зі́чка,
Пасу́лка, Поло́вка, Пшени́чка, Рі́пка, Ро́шчинка, Сабéлка, Сиву́лка,
Сині́чка, Сиру́тка, Слі́вка, Смета́нка, Соло́мка, Соло́ні́нка, Телі́чка, Ты́чка,
У́дичка, Хап'а́вка, Цу́ка, Черні́чка, Ші́стка...

-ко: Барі́лко, Жму́р'ко, Ле́мко, На́лива́йко, Ребе́рко,
Ру́сінка, С'і́рко, Солове́йко, Страі́шко, С'ус'ко, Тала́пко, Флын'ко,
Фучко́, Черéвко, Члаве́чко, Шéл'ко, Дз'абко́...

-ок: Бычо́к, Воробо́к, Д'ачо́к, Свере́нок, Серпо́к, Сму́ток,
Черепо́к...

-у́к, -чу́к: Близн'у́к, Волоши́чу́к, Гро́фчу́к, З'ат'у́к, Жу́ківчу́к,
Кан'у́к, Копан'чу́к, Косу́вчу́к, Мал'у́к, Ми́куличин'у́к, На́йд'у́к,
Новосел'у́к, Ославчу́к, Пол'анчу́к, Свал'авчу́к, Терна́вчу́к, Цига́н'чу́к...

-е́ц': Бабе́ц', Близне́ц', Верхо́винец', Воро́бец', Вы́годо-
ване́ц', Га́каве́ц', Гыр'аве́ц', Годо́ване́ц', Дырка́ве́ц', Дома́шине́ц',
Ка́гана́ец', Карбо́ване́ц', Кле́ве́ц', Кра́ве́ц', Копы́ле́ц', Ку́пе́ц',
Лі́зана́ец', Ма́ле́ц', Ма́л'о́ване́ц', Мора́ве́ц', Ні́ме́ц', Ора́ве́ц',
Пу́раве́ц', Порохна́ве́ц', Пчо́ліне́ц', Ра́бе́ц', Ры́каве́ц', Ру́бе́ц',
Сл'і́пе́ц', Ста́ре́ц', Товка́не́ц', Фо́ркаве́ц', Хо́ване́ц', Сы́нове́ц',
Черне́ц', Чорн'а́ве́ц', Шве́ц'...

-и́ц'а: Гу́селни́ц'а, Керти́ц'а, Ковби́ц'а, Кру́чени́ц'а,
Ку́риц'а, Нересни́ц'а, Пече́ни́ц'а, Сини́ц'а, Тупи́ц'а...

-ач: Богáč, Вйазáč, Волос'áč, Головáč, Горбáč, Гребенáč, Деркáč, Дыбач, Зубáč, Кленáč, Ковáč, Косáč, Кривáč, Кўдрáč, Лабáč, Пелехáč, Пыскáč, Півкáč, Плескáč, Побігáč, Прожсегáč, Рогáč, Стегнáč, Ткач, Торомбáč, Трубáč, Ухáč...

-ан: Білán, Блыцкан, Велитán, Вокán, Вучкán, Бітл'án, Вішовán, Глухán, Горбán, Гол'án, Гордán, Губán, Гелевán, Довгán, Довжán, Земйán, Зубán, Керечán, Кóхан, Кочán, Мазán, Марошán, Мовчán, Молдовán, Очкán, Повхán, Росуичán, Товжán, Тур'án, Черн'án, Чолáй, Чубán, Шйáйán, Шчербán...

-ун: Бігўн, Білўн, Березўн, Біскўн, Блискўн, Вергўн, Д'акўн, Гор'ачкўн, Ковтўн, Кривцўн, Крикўн, Кудрўн, Лабўн, Лаз'ўн, Лайкўн, Легўн, Л'итўн, Пацкўн, Пластўн, Р'абцўн, Пр'адўн, Свистўн, Сериўн, Скакўн...

-ин: Волóшин, Колочавін, Олáшин, Пол'анін, Рáцин, Рўсин, Сáсин, Самборін, Свал'авін, Сёрбин, Тóвтин, Угрін, Турчин, Циганін...

-анин: Городн'анін, Довжанін, Жупанін, Керечанін, Клевл'анін, Лучанін, Мішчанін, Мокр'анін, Рун'анін, Рушчанін, Словйанін, Сушанін, Талйáнин, Тур'анін...¹

-ина: Бучína, Бузína, Д'ачína, Кваснинá, Потína, Пружína, Турína...

-ал': Вокáл', Губáл', Зубáл', Кобáл', Ковáл', Маскáл', Мотáл', Мохнáл', Окáл', Рогáл', Семáл', Ухáл', Чобáл'...

-ало: Бáчкало, Бьнкало, Бўркало, Бўхало, Вéйкало, Вйáчало, Дáскало, Кўкало, Н'áйкало, Рéвало, Рéвкало, Сáкало, Смíкало, Тыкало, Титíкало, Ц'íнкало, Цóкало, Чўнкало, Шíкало, Шчóкало...

-айло: Бодáйло, Гачкáйло, Дз'огáйло, Дротáйло, Качáйло, Мін'áйло, Незбáйло, Сербáйло, Т'аскáйло, Циркáйло, Чухáйло...

-ило: Бембíло, Бурдíло, Бурчíло, Гнетíло, Кришíло, Крутíло, Малíло, Мастíло, Морочíло, Чорнíло, Ширíло...

-аи: Арендáи, Армáи, Бабрáи, Бундáи, Гамáи, Гул'áи, Дудáи, Коморáи, Контрáи, Косáи, Кучмáи, Лыткáи, Пíпáи, Пристаи, абл'áи, Торомбáи, Трубáи, Цибул'áи...

-ош: Кáдош, Карабíн'ош, Кóзош, Лáбош, Мисáрош, Обиш'тош, Пíгош, Плáкош, Флín'кош, Фуйáрош, Цимбáлош, Шафрáн'ош...

¹ Закономірності творення катойконімів із цим та іншими суфіксами викладено нами у статті "Назви жителів Закарпаття...". Там же вказано на основні види чергування звуків, якими супроводиться творення катойконімів, та на деякі випадки елізії і ускладнення суфіксів [Чужит 245–251]. Правда, з вини редколегії в цій статті допущено кілька прикрих помилок. Так, наприклад, на стор. 246 із нашого положення про те, що "множинні утворення в цьому розряді назв, зокрема утворення з суфіксом '-ан-е'", є первинними, а чоловічі та жіночі сингулятиви з суфіксами '-анин', '-анка' є лише похідними від них, тобто секундарними", редколегією випущено якимось цілий рядок тексту, внаслідок чого вийшло, що множинні назви типу *кйяни, хустяни* утворюються від сингулятивів *кйянин, хустянин* чи *кйянка, хустянка*, а не навпаки.

-ыш, -иш: Гóлыш, Глáдыш, Дúбш, Кóдрыш, Кóриш, Лáдиш, Мaлыш, Рéбрыш, Рибриш, Рúбш, Чорныш...

-ей: Воробéй, Головéй, Горбéй, Бабéй, Горобéй, Гембéй, Доромбéй, Клубéй, Курéй, Лембéй, Пал'чéй, Пулéй, Ребрéй, Стегнéй...

-ай: Галáй, Горбáй, Лабáй...

Значно менше серед них іменників із суфіксами *-ур, -ур', -ура, -ара, -ух, -ха, -ах, -ага, -ыга, -уга, -ан', -н'а, -ын'а, -ін', -он'ка, -очка, -ій, -іл', -ыл', -іл'а, -ал'а, -ул'а, -ел, -ас, -ус', -іста, -та, -ота, -да, -овда, -инда, -енда, -ман, -уш, -еш, -ич, -ович, -евич, -еца, -ц'о, -чо, -'о, -'а, -а*. Наведемо по кілька прикладів на прізвища-апелятиви з цими суфіксами:

-ур, -ур': Вішчúр, Жабúр, Качúр, Лóбур, Мацúр, Т'агúр, Тхур',

-ура: Бабúра, Д'ідúра,

-ара: Сухáра,

-ух: Бáбл'ух, Вант'ух, Д'ід'ух, Дрімл'ух, Жен'ух, Піт'ух, Франц'ух, Челен'ух,

-ха: Пр'áха,

-ах: Кúрáх,

-ага: Галáга, Кулáга, Которáга, Ломáга,

-ыга: Ломыга, Мулыга, Сомыга,

-'уга: Бідн'уга, Пистр'уга, Сер'уга,

-ан': Горбáн', Дугáн', Зубáн', Ноздрáн',

-н'а: Голóвн'а, Дóвбн'а,

-ын'а: С'атын'а,

-ін': Грiбiн', Кóрiн', Шiршiн',

-он'ка: Гúсон'ка,

-овка: Бабóвка, Полóвка,

-очка: Бóбочка, Кúрочка, Мáточка,

-ій: Курiй, Пал'чiй, Пухл'iй, Ребрiй,

-ел', -іл': Гр'ад'іл', Довгiл', Корост'іл', Журавéл',

-ыл': Мотыл',

-іл'а: Бабiл'а, Пр'ад'iл'а, Чорн'iл'а,

-ал'а: Бал'áл'а, Чухрáл'а, Швáл'а,

-ул'а: Сивúл'а, Мотúл'а,

-ел: Козéл,

-ас: Бéлас, Горбáс, Дурнáс,

-ус': Бабúс', Піцúс',

-іста: Басiста, Газiста,

-та: Хрыпта, Чúхта,

-ота: Бабóта, Дуркóта,

-да: Шугáйда,

-овда: Чопóвда, Шкалóвда,

-инда: Личiнда, Плечiнда,

-енда: Голéнда, Попéнда, Цепéнда, Шепéнда,

-ман: Глúшман, Сирохáн,

-уш: Буркуш, Дрімуйш,

-еш: Рэбреш,

-ич: Д'ідич, Зварич, Паніч, Ўстич,

-ович, -евич: Попович, Королевич,

-еца: Булеца, Сокрыца, Костреца,

-ц'о: Брац'о, Лемц'о, Р'абц'о,

-чо: Вуйчо,

-'о: Гул'о, Д'ад'о, Кн'аз'о,

-'а: Біл'а, Боз'а, Крас'а, Незгод'а, Хіл'а, Чор'а, Шкір'а,

-а: Вырста, Вукста, Напуда, Одокста, Переста, Пригара,

Прийма, Пристава, Притула...

Як уже зазначалося, крім прізвищ-іменників, у межах семантичного способу творення є й прізвища-прикметники. В усякому разі якщо не всі, то бодай ті, що мають співзвучні відповідники в апелятивній лексиці. А таких прізвищ на Закарпатті досить багато – 4,6% (при загальній кількості всіх прізвищ-прикметників 7,7%).

Прізвища прикметникового типу, які постали завдяки семантичному способові словотвору, у структурному відношенні більш одноманітні, ніж прізвища-іменники. Їх можна поділити на такі три групи:

а) Відносні прикметники з суфіксами -с'кий, -ц'кий: Волос'кий, Яблунс'кий, Комарниц'кий, Лужниц'кий, Млинс'кий, Осуйс'кий, Обуц'кый, Перечинс'кий, Погарс'кый, Подол'с'кий, Пол'анс'кий, Селис'кый, Скал'с'кий, Стрипс'кий, Стужниц'кий, Фридманс'кий, Хмельниц'кий, Череміс'кий і т. д.

б) Відносні прикметники з суфіксом -'анс'кий: Высочанс'кий, Вишчанс'кий, Вол'анс'кый, Горбл'анс'кий, Зарічанс'кий, Колодн'анс'кый, Крайн'анс'кий, Кривл'анс'кий, Лут'анс'кий, Пістр'ан'с'кий, Росуничанс'кий, Руличан'с'кий, Середн'анс'кий, Топол'анс'кий, Тур'анс'кий, Черн'анс'кий і т. п.

в) Якісні та відносні прикметники без цих суфіксів: Білий, Білін'кый, Великий, Гакавый, Гладкий, Головатый, Городн'ый, Лікый, Добровол'ный, Довгый, Красный, Кучер'авый, Лысый, Тісний, Мал'учкий, Мудрый, Парубочий, Пышный, Рапавый, Рус'кий, Сапливый, Слутый, Товстый, Челлений, Чорный, Чулый, Швидкый і т. п.

Перші дві групи, як бачимо, в основному відтопонімні, а третя майже вся відапелятивна.

Таким чином, прізвищ, утворених семантичним способом, на Закарпатті не 10,2%, як це значиться в книзі Ю. К. Редька, а принаймні втричі більше. Самих лише прізвищ-імен на Закарпатті 16%, а іменникових прізвищ-апелятивів 12%. Якщо до семантичних утворень віднести й прізвища-прикметники, які мають свої відповідники серед апелятивів (4,6%), і такі ж прізвища-композиції

(понад 0,4%), то кількість семантичних утворень серед закарпатських прізвищ становитиме близько 33%.

Синтаксичний спосіб творення прізвищ

У найновіших працях із слов'янської антропоніміки все частіше висловлюються думки про те, що одним із способів творення прізвищ у слов'ян є з'єднання в одне слово кількох слів з подальшою їх частковою чи повною лексикалізацією. На українському антропонімному матеріалі таких назв-словосполучень торкається Л. М. Худаш [ХудУкр 155–156], Ю. К. Редько [РедСуч 146], але тільки побіжно. Оскільки в нашому розпорядженні трохи більше матеріалів, ніж у наших попередників, то зупинимось на цьому питанні дещо ширше.

Серед 100 закарпатських двоосновних прізвищ є найрізноманітніші утворення. Серед них можна шукати утворення семантичні, морфологічні, морфолого-синтаксичні, синтаксико-морфологічні. Та є між ними понад 20 прізвищ, утворених завдяки синтаксичному способу словотвору. Будівельним матеріалом, на базі якого постали останні, послужили антропонімні словосполучення таких структур: прізвище + прізвище; ім'я + прізвище; прізвище + прізвисько і т. п. Спільною формальною ознакою всіх цих прізвищ є те, що між їх компонентами немає сполучних голосних.

Ступінь зрощеності у різних прізвищ синтаксичного способу творення неоднаковий. Залежно від нього всі прізвища, утворені синтаксичним способом, ділимо на дві групи, а саме: найменування з частковим зрощенням і найменування з повним зрощенням.

а) До першого типу зрощень відносимо ті, у яких кожний компонент ще зберігає своє власне відмінювання. Наприклад: *Прийма́к* – *Харба́ка*, род. *Прийма́ка* – *Харба́ки*; *Новосел'у́к* – *Глушман'у́к*, род. *Новосел'у́ка* – *Глушман'у́ка* і т. п. Такі прізвища виникають нечасто. Вони з'являються, як правило, в тих селах де під одним прізвищем живе багато осіб. Наприклад, у с. Розтоках на Рахівщині мешкає багато родин на прізвище *Гриц'у́к*. Природно, що кожна з них має й своє родичівське прізвисько. Одне з таких прізвиस्क (*Демн'én*), яке служило диференціюючим епітетом для *Гриц'у́ків* у побуті, з часом почало використовуватися як прикладка і в офіційному вжитку. Так виникло складне прізвище *Демн'én-Гриц'у́к*. У такий спосіб з'явилося в с. Ясінні прізвище *Стебл'у́к-Шоломч'у́к*. Лише в цьому випадку диференціюючим елементом служило прізвисько *Шоломч'у́к*, а *Стебл'у́к* – це давнє і дуже поширене прізвище в Ясінні. У с. Березові на Хустщині живе багато родин на прізвище *Тéзза*. Односельчани розрізняють їх за допомогою родинних прізвиस्क: *Тéззы-Балабаны́*, *Тéззы-Пискуны́*, *Тéззы-Рошкуны́* і т. д. В офіційних документах їх записують просто на прізвище *Тезза*. Проте деякі особи уже і в офіційних паперах уживають диференціюючу прикладку.

Наприклад, *Тезза-Балабан Йосип Васильович*. Правда, батько його скрізь записаний ще просто *Тезза*, хоч у селі всі прозивають його *Балабаном*. До цього типу зрощень належать прізвища *Буш-Бур'яник*, *Демн'єн-Гриц'ук*, *Дору-Товт*, *Новосел'ук-Глушман'ук*, *Приймак-Харбака*, *Сас-Оренчак*, *Стебл'ук-Шоломчук*, *Тезза-Балабан*.

Аналогічні прізвища час від часу подибуються й серед мешканців міст. Правда, в городян їх носіями є переважно заміжні жінки, які при вступі до шлюбу зберегли за собою з якихось мотивів дівоче прізвище, але додали до нього ще прізвище чоловікове. У такий спосіб виникають так звані подвійні, чи спаровані прізвища. Наприклад: *Балот-Пагір'а*. Однак побутування їх обмежене в основному офіційними сферами. У побуті здебільшого вживається лише один їх компонент, як правило, новіший. Прізвища цього типу можна б і не розглядати серед складних, а кваліфікувати їх як своєрідні антропонімічні словосполучення, однак, оскільки функція їх чисто прізвищева, то зупинилися на них тут.

б) До другого типу прізвищ, утворених синтаксичним способом, відносимо так звані повні зрощення, які вже мають усі ознаки окремого слова. Наголошується в них лише один компонент, як правило, другий. Відмінкові флексії приймає також тільки другий компонент. Наприклад: *Н. Попд'якуник*, род. *Попд'якуника*, дав. *Попд'якуникові*, ор. *Попд'якуником*, *Н. Кокішмелник*, род. *Кокішмелника*, ор. *Кокішмелником*. Частина з таких синтаксичних утворень може бути витлумачена як угорські, рідше – румунські (*Волод'урд'*, *Кішвайда*, *Кішсуйета*, *Нод'янош*, *Попіянош*, *Попсобов*, *Сентінал*, *Файван*), проте більшість їх (*Дансічак*, *Кокішмелник*, *Пол'індраб*, *Попд'якуник*, *Попйурканич*, *Попрозман*, *Сасдүмен*, *Семиван*) є явними українськими утвореннями, які походять від *Дан* + *Сичак*, *Кокіш* + *Мелник*, *Пол'ін* + *Драб*, *Поп* + *Д'якуник*, *Поп* + *Йурканич*, *Поп* + *Розман*, *Сас* + *Дүмен*, *Сем* + *Іван*.

Здавалося б, що прізвища, які розглядаємо як результат синтаксичного способу творення, можна кваліфікувати і як утворення семантичні. Однак такий підхід до них відпадає. Справа в тому, що прізвища синтаксичного способу творення не мають співзвучних до себе відповідників ні серед апелятивів, ні серед імен. Отже, тут ідеться не про якесь звичайне переосмислення, а про утворення нової назви шляхом сполучення і лексикалізації уже наявних.

До зрощень належить також прізвище *Отченяш*, яке походить від лексикалізованої назви християнської молитви "Отче наш". Отже, це прізвище виникло не синтаксичним, а семантичним шляхом із готового вже складного апелятива "отченаш". Правдоподібно, синтаксичним способом виникло гібридне українсько-німецьке прізвище *Пайдишмит*, якщо воно справді походить із *Пайдич* + *Schmidt*.

Перше виявлене нами прізвище синтаксичного способу творення – це *Iwangyak*, яке походить із села Онцешті за 1468 рік [Bélay 213]. Із XVI ст. маємо два такі приклади: *St. Dragzyn* (1548, с. Бирсана – [Bélay 123]) та *Peterdeak* (1567, с. Клинове – [Szabó 272]). А з XVII ст. – лише один приклад: *Fedorivan Janos* (1654, Міжгір'я – [Bélay 178]).

Питання про інші способи творення прізвищ

Крім морфологічного, семантичного та синтаксичного, деякі дослідники української антропонімії виділяють ще й інші способи творення прізвищ, передусім синтаксико-морфологічний та морфолого-синтаксичний. На нашу думку, ці дві структурні способи словотвору не є окремішніми способами творення прізвищ (див. вище). Проте оскільки в вітчизняній антропонімії поширився погляд, за яким вони становлять окремі способи творення прізвищ, то доводиться спеціально зупинитися на тому, що саме становлять собою закарпатські прізвища, які за традицією слід би розглядати як утворення синтаксико-морфологічні та морфолого-синтаксичні. Зупинімся по черзі на цих двох групах прізвищ.

Складні, чи двоосновні слов'янські прізвища, як і складні антропоніми взагалі, вже здавна привертають увагу дослідників словотвору. Немало написано і про власне українські антропонімні композити. Лише протягом останнього десятиріччя словотворові складних антропонімів присвятили свої праці Л. Л. Гумецька, З. Г. Ніколаєнко, Ю. К. Редько, І. Д. Сухомлин, М. Л. Худаш та інші.

Майже всі дотеперішні дослідники складних антропонімів виходили з засади, за якою кожне двоосновне прізвище постало синтаксико-морфологічним способом, тобто шляхом основоскладання. Так, наприклад, З. Г. Ніколаєнко основоскладання, чи словоскладання, вважає за окремий спосіб творення прізвищ. До того ж прикладами цього способу творення у неї виступають сучасні закарпатські прізвища, які по суті виникли із складних імен (наприклад, *Богдан*, *Владимир*) та із складних апелятивів типу варивода [НікМор 42–43], Ю. К. Редько до синтаксико-морфологічних утворень зараховує прізвища типу *Станимир*, *Татомир*, *Богомаз*, *Вернигора*, *Гречкосій*, *Дармоїд*, *Жовтоброх*, *Крутиголова*, *Одноріз*, *Паливода*, *Пивовар*, *Пройдисвіт*, *Чорногуз* і т. п. [РедСуч 174–179]. На подібних позиціях стосовно прізвищ композитів стоїть також М. Л. Худаш [ХудУкр 149–155].

На нашу думку, двоосновні прізвища українців із точки зору способів творення цих прізвищ не є однотипними. Якщо вникнути не лише у морфемний склад цих прізвищ, а й у ті структурні способи, завдяки яким ці назви стали прізвищами, то виявиться, що багато з сучасних українських складних прізвищ прямого відношення до синтаксико-морфологічного способу творення, тобто

до словоскладання чи основокладання й не мають. До такого висновку приводять нас складні прізвища українців Закарпаття.

На Закарпатті в наш час побутує понад 100 традиційних двоосновних прізвищ, тобто більше одного процента від загальної кількості прізвищ. Проте з точки зору способів творення ці прізвища належать, принаймні, до чотирьох різних груп.

Серед них виділяється понад 20 угорських та німецьких композитів, які з позицій української мови на жодні морфеми не розкладаються. Наприклад: *Вайда, Верешморти, Водолма, Гертелиб, Мартонфі, Мєн'кив, Сентінал, Тейфел, Удворгей, Вайнтартен, Гутлібет, Мермелітайн, Оберлайтер, Розенблум, Ротеништайн* та ін. до них можна віднести також прізвища спірної чи не зовсім прозорої етимології типу *Бедокура, Бєскід, Біловар, Далекорій, Козіста, Косовілка, Котобій, Курбаба, Марікон, Момухід, Фел'баба*. Зрозуміло, що такі прізвища не можуть бути віднесені беззастережно до жодного із структурних способів словотвору.

Дуже різнотипними щодо способів творення є і явно слов'янські складні прізвища. Частина їх постала семантичним шляхом із давніх слов'янських двоосновних імен: *Богда, Богдан, Богомір, Богоста, Борис, Владімир, Довгоміл'а, Кажимір, Самбор, Сємрад, Станіслав*. Інші виникли семантичним способом із колишніх складних апелятивів: *Білобрит, Білогырка, Варівода, Воскобуйник, Добровол'ный, Івандил', Казибрид, Каламбіга, Колод'ій, Коновал, Кон'опуд, Криволаб, Криволба, Макус'ій, Пивовар, Сорокопуд, Суховіа, Тр'асіхвуст, Чорнокішка* та ін. Є серед них і прикметники та іменники від складних топонімів типу *Біловарс'кий, Киргій'кий, Краснобруц'кий, Новосел'ук, Новосіл'чук, Новоселіц'кий, Новотарс'кий, Суходол'с'кий*, які треба кваліфікувати як утворення семантичні. Трапляються серед закарпатських двоосновних прізвищ і утворення морфологічні, тобто генесіонімічні. До них, зокрема, належать прізвища, утворені від складних антропонімів за допомогою суфіксів *-ич, -ак, -ка, -с'кий, -овс'кий, -ц'кий*: *Бабидорич, Білуст'ак, Калабіжска, Ладомір'ак, Черноличак, Голоботовс'кий, Доброміл'с'кий* (від антропонімів *Баба Дора, Білоустий, Калабіга, Ладомір', Чернолиций, Голобота, Доброміл*).

Складних прізвищ, які нагадують синтаксико-морфологічний спосіб творення, на Закарпатті ледве набереться 20 (*Біловз, Великоклад, Глоджікурка, Гудівок, Гуновал, Зимомр'а, Окóгр'іб, Саморыга, Самодай, Сивовз, Сивоховп, Твердохл'іб, Тихол'іс, Трикур, Цибінога, Чинад'ій, Шестокрыл, Шумн'єгра*), але й серед них навряд чи є такі, які до закріплення їх у функції прізвищ не виступали б уже в ролі апелятивів чи складних особових імен. У зв'язку з цим мимоволі напрошується питання про те, чи можна взагалі говорити про синтаксико-морфологічний спосіб як про спеціальний структурний спосіб творення прізвищ. Правдоподібно, раціональніше розглядати наші двоосновні прізвища в межах семантичного, морфологічного та синтаксичного способів творення.

Не беремо на себе відповідальність розв'язувати це питання в загальнонаціональному масштабі, однак що стосується закарпатських двоосновних прізвищ, то вони в принципі не суперечать такому поглядові.

Звичайно, наявні на Закарпатті двоосновні прізвища можна піддавати й морфемному аналізу та шукати в них відповідні словотворчі типи складних слів, як це робить М. Л. Худаш [ХудУкр 148], В. Г. Ніколаєнко [НікСкл 47–50], Ю. К. Редько [РедСуч 174–179] на матеріалах із інших областей України. У такий спосіб можна виділити такі основні типи складних прізвищ:

1. Прикметник + іменник (*Сивохо́вп, Твердо́хл'і́б, Тихол'і́с*),
2. Дієслово + іменник (*Глоджі́курка, Гуді́вок, Тр'асі́хвуст*),
3. Іменник + дієслово (*Гуно́вал, Зимо́мр'а, Окóгр'і́б*),
4. Прикметник + іменник (*Три́кур, Шесто́крьі́л*),
5. Прислівник + дієслово (*Шумн'є́гра*),
6. Займенник + дієслово (*Самода́й, Само́ры́га*).

За межі зазначених типів не виходить і двоосновні прізвища з місцевих пам'яток. Наприклад:

Kalabiska Janos (1574, М. Бистра – [LehBer 162]),
Lazer Krijwohcoz (1567, [UetC 53–12]),
Steph. Chornohuz (1570, Свалява – [UetC 53–14]),
Bilukura Ivan (XVII ст., Стричава – [UetC 88–59]),
Bilousz Jaczko (1649, с. Річка – [Bélay 183]),
Ивань Гонихмара (1671, Бобовище – [ПаПо-1 36]),
Horizdra Ivan (1648, с. Калитовиця – [Maksay 543]),
Kazibrud Janos (1691, Ужгород – [HodAd 177]),
Kasimir (1690, Виноградів – [Szabó 424]),
Lad. Kosztibabinecz (1649, с. Ізки – [Bélay 155]),
Lomikascsa Laszlo (1605, Синевир – [Bélay 200]),
Ломихаця Гриць, Трикола Павел (XVII ст., Іршавщина – [Ле-Гри 103]),

Poluran Janos (1603, с. Вільхівці – [Bélay 154]),
Петро Рубайвулха (1698, с. Бенедиківці – [ЛелПам 230]),
Jo. Szamokvat (1676, с. Вонігово – [Bélay 212]),
Ідуш Серпагаза (1653, с. Кум'ята – [ПаПо-1 157]),
Szucholebnik Janos (1691, Ужгород – [HodAd 77]),
Szukuribka (1684, с. В. Руна – [Bélay 186]),
Csizmadia Mihaly (1642, Мукачів – [HodAd 123]).

Під ці моделі можна підвести й більшість двоосновних прізвищ, які є явно семантичного чи інших способів творення. Але чи правомірний такий аналіз прізвищ, чи відповідає він вимогам словотворчого аналізу? На нашу думку, при з'ясуванні способів творення прізвищ такий аналіз недоречний. Адже він з'ясовує не той етап, на якому виникали прізвища, а етап творення відповідних апелятивів, у яких кожна морфема ще міцно зберігала своє функціональне навантаження.

Аналогічна картина і з тими прізвищами, які в сучасній українській антропоніміці розцінюються як морфолого-синтаксичні утворення.

Як показують дослідження останнього часу (напр., [Лукін 124–128]), субстантивація є не тільки давнім, а й досить поширеним процесом у слов'янській антропонімії. У росіян, наприклад, присвійноприкметникові прізвища на *-ов*, *-ин*, як у поляків прізвища з суфіксом присвійно-відносним *-owski* пережили процес повної або часткової субстантивації. Високий процент субстантивованих прізвищ і в українців (див. [РедОсн 112; РедСуч 196–208]). На Закарпатті таких утворень теж немало: 775 прізвищ, тобто 7,7% від загальної суми всіх прізвищ.

Майже половину з них (3,1%), зокрема патро- і метронімічні прізвища з прикметниковими суфіксами *-ів*, *-ин*, *-івс'кий*, *-инс'кий*, *-с'кий*, *-ц'кий*, ми вже розглянули в межах морфологічного способу творення, і тому в цьому розділі можна б їх уже не чіпати. Проте оскільки субстантивація більшою чи меншою мірою охоплює всі прикметникові та дієприкметникові прізвища, у тому числі й патронімічні, то тут доведеться стисло розглянути всі прізвища прикметникової та дієприкметникової структури.

У структурному (та й у семантичному) відношенні субстантивовані прізвища не є однотипними. Серед них досить виразно виділяються такі три групи:

а) Якісні та відносні прикметники на *-ий* (579 прізвищ). Серед них 125 прізвищ на *-ц'кий*, 160 на *-с'кий*, 180 на *-івс'кий*, 60 на *-инс'кий* (див. вище) та 52 без цих суфіксів (пор. *Білий*, *Великий*, *Гакавий*, *Конічний*, *Кучер'авий*, *Рус'кий*, *Сапливий*).

б) Присвійні прикметники з суфіксами *-ин* (153 прізвища) та *-ів* (32 прізвища).

в) Якісні нечленні прикметники чоловічого роду (8 прізвищ), жіночого роду (12 прізвищ) та нечленні пасивні дієприкметники з суфіксом *-ан* (13 прізвищ).

Субстантивації підлягають прикметники і дієприкметники найрізноманітнішої структури і семантики, навіть прикметники із дрібноліло-пестливими суфіксами типу *Білен'кий*, *Мал'учкий*.¹

Спільною ознакою всіх трьох груп субстантивованих назв є те, що з переходом до категорії власних назв вони почали виступати не тільки в ролі означаючих, а й у ролі означуваних, тобто набули

¹ Згідно з З. Г. Ніколаєнко [НікМор] прізвищ, утворених морфолого-синтаксичним способом, на Закарпатті ще більше. До субстантивованих прізвищ вона чомусь відносить і відтопонімні утворення типу *Керечанин*, *Росточанин*, *Свал'авін*, колишні етноніми типу *Волошин*, *Сербин*, *Товтін*, відіменні дрібноліло-зневажливі утворення типу *Гриціна*, *Іваніна*, *Федіна*, хоч жодне з таких прізвищ ніколи не було ні прикметником, ні дієприкметником; та й суфікси *-ин*, *-ина* в них не прикметникові, а іменникові (див. підрозділ "Семантичний спосіб творення прізвищ"), що цілком справедливо відзначив уже Ю. К. Редько [РедСуч 94].

одну з важливих рис іменника. Інакше кажучи, поки прикметник *пол'анс'кий*, наприклад, був лише загальною назвою, то вступає у зв'язок лише з іменниками (напр., *полянський* чоловік, ліс, потік...), а як став прізвищем, то вступає вже у зв'язок із прикметниками (наприклад, малий *Полянський*, старий *Полянський*, долішній *Полянський*...).

За рештою ознак, зокрема за граматичною категорією роду та відмінка, зазначені три групи субстантивованих прізвищ не сходяться. Розгляньмо спочатку категорію роду.

Грамматичний рід у прізвищ другої та третьої груп є незмінним. Як присвійноприкметникові прізвища з суфіксами *-ин*, *-ів* (*Білин*, *Бурін*, *Марусин*, *Микілін*, *Сел'анчин*, *Лаврішин*, *Іванкюв*, *Йусків*, *Михайлув*...), так і якісні безсуфіксні прикметники (*Несух*, *Рус*, *Шестокріль*, *Вража*, *Добра*, *Довга*, *Крута*, *Мудра*, *Р'аба*, *Худа*...) та нечленні пасивні діеприкметники (*Глодан*, *Ковтан*, *Кохан*, *Обладан*, *Продан*, *Собран*, *Чекан*...) є спільними для представників обох статей. В усякому разі творення спеціальних жіночих варіантів прізвищ від прізвищ із нульовою флексією (на зразок чол. *Білин* → жін. *Білина*) так само, як і творення спеціальних чоловічих варіантів прізвищ від прізвищ на *-а* (на зразок жін. *Божя* → чол. *Божий*, жін. *Мудра* → чол. *Мудрий*) для закарпатського селянина є чужим. Зовсім інша картина у прізвищ першої групи, тобто у прізвищ на *-ий*. Ці прізвища на Закарпатті, як і взагалі на всій слов'янській території, мають по два родові варіанти – чоловічий для чоловіків (наприклад, *Іван Красний*, *Ріпавий*, *Добр'анс'кий*, *Борин'ский*, *Іванчу'ус'кый*, *Ромочу'с'кый*, *Букович'кий*...) та жіночий для жінок (наприклад, *Марія Красна*, *Ріпава*, *Добр'анс'ка*, *Борын'с'ка*, *Іванчу'ус'ка*, *Ромочу'с'ка*, *Букович'ка*...). Отже, за категорією роду субстантивовані прізвища на *-ий* недалеко відійшли від звичайних прикметників, тоді як прізвища другої та третьої груп по суті нічим істотним не відрізняються від звичайних іменникових прізвищ.

Розбіжність між різними субстантивованими прізвищами виявляється і в площині категорії відмінка. Прикметникові прізвища на *-ий* по всій області послідовно зберігають прикметникове відмінювання (напр.: наз. *Великий*, род. – *Великого*, наз. *Ор'авс'кый*, род. – *Ор'авс'кого*, наз. *Хмелнич'кый*, род. – *Хмелнич'кого*...). Лише на півдні області, де прізвища на *-с'кий*, *-ч'кий*, *-ий* трансформуються у прізвища на *-скі*, *-цкі*, *-і* (наприклад, *Дравец'кий* → *Дравецкі*, *Грушов'кий* → *Грушовскі*, *Конічний* → *Конічні*...), відчуття намагання відмінювати їх за зразком іменника *Андрій*. Наприклад: наз. *Дравецкі*, род. – *Дравецкія*, дав. – *Дравецкіюви*, ор. – *Дравецкіюм* і т. д.

Присвійноприкметникові прізвища з суфіксами *-ин*, *-ів* також мають свої особливості відмінювання. Найхарактернішою їх особливістю є те, що вони послідовно, по всіх відмінках, навіть у

орудному однини, зберігають іменникові флексії: *Йацків, Йацківа, Йацківу, Йацківом, Йацківе...*, *Іл'кув, Іл'кова, Іл'кову, Іл'ковом, Іл'кове...*). Лише в північно-західному кутку області поодинокі прізвища на *-ин, -ів* відмінюються за зразком прикметників. Наприклад: наз. *Быстр'анчин*, род. – *Быстр'анчиного* (Лубня), наз. *Гондóрчин*, род. – *Гондóрчиного* (Люта), наз. *Куклішин*, род. – *Куклішиного* (Кострино), наз. *Мацин'атин*, род. – *Мацин'атиного* (Вішка), наз. *Мáрин*, род. – *Мáриного* (Жорнава), наз. *Тис'анчин*, род. – *Тис'анчиного* (Волосянка), наз. *Йацків*, род. – *Йацкóвого* (Тихий).

Іменникове відмінювання зберігають і інші прізвища, що постали з нечленних прикметників та дієприкметників. Це стосується прикметникових прізвищ із нульовою флексією (наприклад, *Криволáб, Нésух, Рус...*), прізвищ із флексією *-а*, які відмінюються за зразком іменників першої відміни (наприклад, *Блáга, Бóжа, Врáжа, Дрáга, Крíва, Чéрна*) та прізвищ із пасивних дієприкметників на *-ан* (*Бóгдан, Прóдан, Чекán, Чухрán...*). Ми спеціально наголошуємо, що вони зберігають іменникове відмінювання. Адже аналізовані прізвища постали не з прикметників чи дієприкметників, а з іменників, які на період усталення прізвищ функціонували в ролі прізвиस्क чи язичницьких слов'янських імен іменникового типу. Таким чином, прізвища третьої групи ні в якому разі не можна відносити до морфологосинтаксичного способу творення. Їх і за цією ознакою, правдоподібно, найдоцільніше розглядати в межах словотвору семантичного.

Просторове розміщення прізвищ-прикметників на Закарпатті більш-менш рівномірне. Хіба що на заході області їх процент дещо зростає.

У пам'ятках XIII–XVI сторіч прикметникові прізвища зустрічаються досить рідко. Всупереч тому, що субстантивація у антропонімії сягає ще праслов'янської доби, перші випадки субстантивації прикметникових антропонімів на *-ий* у місцевих пам'ятках значаться лише з XV ст., та й то дуже рідко: пань *радуль вицишпань марамурешским* (1404, Сигіт – [Русан 133]), *дакъ Мигаль Пыхынски* (1492, с. Острожниця – [ПаПо-1 181]). До того ж у наведених прикладах прикметники, мабуть, ще не є власними назвами. Можливо, причиною відсутності фактів є часті випадки перекладання антропонімів латинською та угорською мовою в ті часи. Помітними вони стають аж у другій половині XVI ст., зокрема серед кріпаків Чинадіївської домінії: *Dem. Bereznezki, Joan. Holhj, Sim. Huzzachky, Fran. Nelipinzy, Joan. Zanuczky, Fran. Zwalawzky* [UetC 53–14], *Petr. Kenderesky, Greg. Zekozky* [UetC 97–29], *Petr. Chychany, Greg. Chyerno* [UetC 53–15], *Paul Dyke* [UetC 97–29].

І тільки зрідка подибуються в інших місцевостях, наприклад, в Угочі чи східному Мараморощі: *Klobosiczky Laszlo* (1567, с. Бабонь – [Szabó 281]), *Jo. Jurowiczky* (1575, м. Рахів – [Bélay 181]) та деякі інші.

А масовим явищем прізвища-прикметники стають лише у XVII ст.:

Іванъ Бачински, Іванъ Волянскій, Иван Лоховский, Михаил Уросвиговски, Феделешовский [ПаПо-1 188, 183, 164, 151, 196, 164], *Фтиодор Волинскій, Варадскій Гриць* [Яворск 206, 204], *Лука Завацкїи, Стефанъ Комарницкїи* [Сахан 90, 90], *Николае Бенедиковски, Йоанъ Бобовски, Їван Вызницки, Илие Копиновски, Васил Лавоцки, Йоанъ Лаловски, Легки Яко, Иван Лоховски, Семїон Лучански, Андрїи Сигутъскїи, Андрей Сташинскій, Федор Шелестувски, Яцко Хромы* [ЛелПам 222–231], *Bogatj Jethko, Holy Fedor, Jusko Rusky* [UetC 104–8], *Varatsky Haurilo, Vistyanszky Ivan, Berezniczky Illko, Piszditzky Michalo, Szintzky Andry, Topolansky Pavel* [UetC 88–59], *Berezcki, Vizniczki Andras, Zahoranski Ivan, Szusáyyszki Simon* [LehBer 105, 646, 181, 649], *Jac. Berezniczky, Johannes Dorohobratowsky, Jurko Ruscanskij* [HodOkm 153, 150, 249], *Veliczky, Kerezcky* [Szabó 520, 423], *Wiszochanszky Ivan, Ilniczki Mikita, Kusnickj Dmitr, Medveczky Janos, Cherveny Jaczko, Cherny Vasil, Chernj Lazar, Chorni Jaczko, Tinko Serbüczkj* [Maksay 544, 598, 539, 576, 335, 530, 523, 546, 527], *Andr. Berezcki, Gr. Borynszky, I. Gancski, Fr. Dohi, Lad. Szineviczky, Rhessanczky Pall, Hubati Szmikallo* [Bélay 189, 183, 129, 149, 145, 166].

Не можна не відзначити того, що найвищий процент прізвищ із суфіксами *-с'кий, -ц'кий* у XVII–XVIII сторіччях мали на Закарпатті попи.

Вага різних способів у творенні прізвищ українців Закарпаття

Огляд прізвищ корінного українського населення Закарпаття за структурними способами їх творення показує, що роль кожного з цих способів була неоднакова. Питому вагу кожного з них показуємо на таблиці:

1. Морфологічні утворення	– 46,1%.
2. Семантичні утворення	– 32,5%.
3. Синтаксичні утворення	– 0,2%.
Усього	– 78,8%.

Але наведені в цій тїблиці дані не вичерпують усіх прізвищ закарпатських українців. Поза нею лишається ще 21,2% прізвищ корінного українського населення області. Серед прізвищ, що не увійшли до жодної з наведених трьох груп, можна виділити ще такі:

1. Прізвища, спірні щодо способу творення	– 5,5%.
2. Прізвища іншомовного творення	– 10,3%.
3. Прізвища невідомого способу творення	– 5,4%.
Усього:	– 21,2%.

До спірних щодо способу творення зараховуємо ті українські прізвища, які без вагань не можна віднести до жодного з трьох

описаних способів. В основній своїй масі це похідні (суфіксальні) утворення, які могли постати як морфологічним, так і семантичним шляхом. Наприклад: *Ба́бич, Ву́кстич, Приймич, Ру́сич, Брат'у́к, Біловарчу́к, Вовчу́к, Кравчу́к, Йаремчу́к, Молдавчу́к, Гімчу́к, Циган'чу́к, Шевчу́к, Боса́к, Біл'а́к, Гол'а́к, Я́сін'ча́к, Коза́к, Кийа́к, Лыса́к, Пізн'а́к, Сема́к, Черлен'а́к, Мала́нка, Соло́мка, Козу́тка, Ко́пка, Ле́вка, Банду́рка, Лу́чка, Мали́нка, Му́шка, Че́пка, Чобал'ка, Бі́лик, Ї́'чик, Моска́лик, Ра́чок, Черепо́к, Гаврилéц', Лазоре́ц', Сынове́ц', Голуба́н, Губа́н, Лукáн, Шчерба́н, Дикун, Лайкун, Крайн'аниц'а, Добра́й, Мортіма́й, Довге́й, Стегне́й, Чолéй, Я́н'їй, Ребри́й, Мако́вці, Митро́вці, Анто́н'а, Йу́рц'а, Ко́пча, Се́н'ча, Данила́ш, Дмитра́ш, Ра́йдош, Климпо́та, Мат'о́ла, Жабу́р, Яа́куба, Мака́ра, Бу́ков, Са́йков, Ку́цин, Ма́рин, Ма́ртин, Штефа́нс'кый, Григору́с'кый, Брылі́нс'кий, Дрогоби́ц'кий, Павлі́ц'кий, Ло́вска, Косові́лка, Котобі́й, Чорноку́шка, Дансіча́к...* (Детальніше про це вище).

Прізвища іншомовного творення (наприклад: *Е́штовк, Н'е́ртеш, Фе́йер, Со́вта, Де́брецен'ї, Дарва́й, Фылдеші́, Па́лфі, Вийбер, Шмі́т, Кравс, Го́либергер, А́йнгорн, Фукс, Ро́зенблум, Самандру́ла, Мы́ндруц, Батрын, Мы́нджул, Дра́га, Магу́ла, Брайко́, Бре́за, Се́длар, Огродник, Пшегра́ц'кий, Стемпáк, Шпі́ток, Карамáн, Каражї́я, Со́втан, Коміно́то*) так само, як і свої, можна було б розглянути за структурними способами словотвору. Проте оскільки їх утворено не українцями (ці прізвища прийшли в українське середовище здебільшого вже в готовому, сформованому вигляді як прізвища разом зі своїми носіями), то їхньої словотворчої структури тут не аналізуємо. Вважаємо, що ці питання не належать до україністики, що вони є компетенцією угрофініста, германіста, романіста, тюрколога і т. д. Ми торкаємося цих питань тільки побіжно в підрозділі "Етимологія прізвищ". Але й без того можна сказати, що переважна більшість закарпатських прізвищ іншомовного походження утворена семантичним способом.

Окремо виділяємо прізвища невідомого способу творення (5% від загальної кількості). Наприклад: *А́йбен, Бака́йса, Бал'а́л'а, Бе́зег, Біша, Бл'а́хтур, Бо́нгар, Бу́тра, Віза́вер, Гавáцко, Галат'ї́я, Ге́бда, Ге́да, Ге́тик, Ге́иур, Гісем, Гнетéла, Го́йдзан, Гол'ї́ба, Го́тра, Ге́ва, Гы́дза, Гісн'а, Глэмба, Го́тна, Го́дван, Грис', Дару́да, Де́лен, Джі́ма, Джумі́л'а, Джун', Дз'оф, Ды́бил', Дівал, Ды́дар', Др'ашка́ба, Дрі́я, Же́ка, Зго́та, Зеру́та, Зи́хур', Зи́ц'ко, Зі́зда, Зо́нта, Ізус, Кабашту́ра, Кага́ч, Ка́н'ус, Кана́йло, Карш'а́к, Каса́рда, Каца́ла, Ке́ка, Кéлеш, Кен'ї́дра, Кепенáч, Кі́бера, Кідора, Кийпа́за, Кы́нч, Кич, Кідготко, Ко́ба, Ко́вн'а, Ко́да, Кокáйко, Кокла́д', Кóнкус, Конóба, Кос'у́ч, Кóтес, Ко́ц'уна, Ко́ц'ур'у́ба, Крепенці́яш, Кризі́на, Ку́ліс, Кр'ї́ба, Кр'о́ка, Кру́ба, Купіше́ра, Кутурба́ч, Куці́р', Ла́кас, Ледне́й, Лелі́нда, Ле́мен, Леді́да, Лі́спух, Лінтү́р', Мага́да, Маду́да, Ма́нтес, Маріко́н', Мён'ор, Миглі́с, Мо́гіш, Момухі́д, Мо́ндок, Моржэ́л', Мо́рон, Мо́роц, Му́скур, Му́леса, Намн'а́к, Негéда, Н'о́рба і т. д.*

Усі вони є прізвищами непрозорої етимології. Але ці два поняття не тотожні. Поняття "етимологічно непрозорі прізвища" набагато ширше. До нього входять усі прізвища, корінь чи твірна основа яких незрозумілі. Навіть такі, що у словотворчому відношенні є досить прозорими. Наприклад, етимологію прізвищ типу *Шенéнда*, *Шененда́к*, *Шéтик*, *Шéтич*, *Шетича́к*, *Шені́ук*, *Шенет'ук*, *Шенóвіч*, *Шипл'ак* можна вважати не зовсім прозорою, оскільки семантика твірних основ *шен-* чи *шип-* точно невідомі. Однак у словотворчому плані останні прізвища прозорі. Їх структура цілком відповідає структурі основних типів українських прізвищ, а функції афіксів кожного з них ще вловимі. У зв'язку з цим не повинно бути дивним, що в підрозділі "Лексико-семантична класифікація твірних основ" кількість прізвищ етимологічно непрозорих показана дещо вищою, ніж кількість прізвищ невідомого способу творення.

Взагалі кожне з прізвищ невідомого способу творення яось було утворене. Але оскільки мова-джерело цих слів невідома, первісна семантика їх темна, то ми не маємо права відносити їх до якогось із описаних трьох структурних способів творення: правдоподібно, найбільше серед них глибоких архаїзмів, вузьких діалектизмів, запозичень та слів, фонетично здеформованих. Але й так дещо можна сказати про спосіб їх творення. Фонетико-граматична структура дає право твердити, що серед них майже повністю відсутні українські морфологічні утворення. А це означає, що після розкриття їх етимології більшість із них треба буде віднести до семантичних (своїх або іншомовних) утворень.

Отже, основними способами творення прізвищ на Закарпатті, як і на решті українських земель, були морфологічний та семантичний. Перший спосіб міцно тримає антропонімію Закарпаття у сфері східно- і південнослов'янській, для яких морфологічний спосіб творення прізвищ є основним, а другий (семантичний) указує на певне тяжіння її до антропонімної системи західної, точніше західнослов'янської.

Нарешті вкажемо, що розглянуті нами тут структурні типи українських прізвищ представлені не лише серед українського населення Закарпаття. Приблизно в такому ж кількісному співвідношенні прізвища всіх цих способів творення представлені й серед представників національних меншин, особливо серед угорців, румунів, словаків, циганів, тобто серед тих, контактування з якими в Українських Карпатах було найдовшим і найщільнішим (див. далі!).

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ТВІРНИХ ОСНОВ

Як видно з попередніх розділів, прізвища можна вивчати порізному. Можна досліджувати національно-мовне походження кожного з прізвищ, тобто встановлювати етнос, якому належить авторство (етимологія). Можна з'ясувати чи встановлювати спосіб творення кожного з прізвищ та основні їх структурні типи (словотвір). Але виявляється, що не менш важливим є й те, з чого саме постало кожне окреме прізвище, яка допрізвищева семантика цього слова (семасіологія).

На початку цього розділу і взагалі в перших двох його підрозділах ми кілька разів підкреслювали, що серед усіх антропонімних класів (імен, прізвиськ і прізвищ) прізвища є "наймолодшим" класом, якому лише кількасот років. Але, як це не парадоксально, саме прізвища (а не імена чи прізвиська) з різних причин заховали у своєму складі найбільше старовини. Саме прізвища зберегли багато таких лексем, які з апелативного словника давно вже вийшли. Тому цілком погоджуємося з О. Н. Трубачовим, за словами якого така проблема, як "проблема збереження споконвік слов'янського апелативного лексичного фонду в російських прізвищах" у сучасній небагатій літературі про російські прізвища недооцінюється [ТрубиЗ 27]. Ці слова О. Н. Трубачова не меншою мірою стосуються і прізвищ українців.

Та справа не лише в архаїзмах. Справа не лише в тому, що прізвища могли б більшою чи меншою мірою збагатити і розширити наші традиційні уявлення про словниковий склад наших предків давніших часів, глибше пізнати його. Не менш важливо встановити, які саме семантичні пласти лексики лягли в основу прізвищ. Факти літератури і наші попередні спостереження показують, що у різних народів прізвищами стають не одні і ті ж семантичні пласти лексики. Неоднакове використання різних пластів лексики при творенні прізвищ однією із специфічних особливостей кожної національної антропонімії. Отже, первісна семантика прізвищ має велику вагу.

Правда, не всі дослідники прізвищ дотримуються такого погляду на семантичний аналіз прізвищ. Ян Бистронь, наприклад, вважає, що "характеристика прізвищ за семантичними групами забавна, але вона не становить проблеми, і що поля діяльності там немає. Єдине, що можна сказати: таких прізвищ дуже багато, вони дуже різноманітні. Мотиви виникнення назв нам узагалі невідомі" [ByNazw 12–13]. Зате С. Роспонд, який класифікації прізвищ присвятив спеціальну працю [RoStru], за дві головні підвалини своєї класифікації взяв якраз структуру та семантику.

Звичайно, семантичні класифікації прізвищ бувають різні. Дотеперішні класифікації в переважній більшості були компро-

місними чи комбінованими: крім власне семантичного, вони виходили рівночасно і з критеріїв словотворчих, морфологічних, етимологічних, історичних чи соціологічних. Такою є, наприклад, рамкова класифікація Я. С. Бистроня, який усі польські прізвища ділить на чотири групи: прізвища-апелятиви, прізвища відіменні, прізвища від назв місцевостей і прізвища шляхетські. Хай ця класифікація і не є детальною, але вона загалом послідовна, якщо не брати до уваги четвертої групи, тобто якби не виділялися в ній окремо шляхетські прізвища. Адже Ян Бистронь протиставляє т. зв. шляхетські прізвища (критерій соціальний) прізвищем відіменним, відтопонімним (критерій семантичний), від яких здебільшого й утворювалися так звані шляхетські прізвища. Інші вади класифікації Яна Бистроня критикує С. Роспонд [RoOnom 206].

Дві класифікації прізвищ належать дослідникові сілезької антропонімії С. Роспондові. Одна з них хоч і враховує семантику твірних основ, але базується фактично на принципі словотворчому. Виходячи зі структурно-семантичних засад, С. Роспонд ділить усі слов'янські прізвища на три великі групи, а саме: первинні, вторинні та композити [RoStru 50–53].

В іншій класифікації, яка виходить із семантичних засад, він ділить старосілезькі прізвища на сім великих груп, а саме: відапелятивні, відіменні, патронімічні, відтопонімні, складні, запозичені та штучні [RoOnom 206–207]. Як видно з переліку груп, ця класифікація дуже непослідовна, суперечлива. Патронімічні прізвища С. Роспонд протиставляє відіменним та відапелятивним, хоча всі прізвища, у тому числі й патроніми, як відомо, походять або від імен або від прізвищк апелятивного походження. Відіменні та відапелятивні прізвища він протиставляє складним, тоді як складні прізвища в переважній більшості є або складними апелятивами, або складними іменами, або складними топонімами, а відіменні та відапелятивні прізвища протиставляє запозиченим, тоді як запозичені прізвища також є або апелятивами або іменами з походження.

Досить оригінальною і детальною є семантична класифікація Й. Бенеша. Вивчаючи сучасні прізвища Праги, Й. Бенеш ділить їх на 12 великих семантичних груп: прізвища з хресних і давніх особових імен; прізвища з жіночих імен; прізвища з топонімічних і топографічних назв; прізвища з назв мешканців; прізвища з назв домових знаків; прізвищ з етнонімів; прізвища з назв тварин, рослин та неживої природи; прізвища з назв людини; прізвища з назв предметів; прізвища з назв абстракцій. Кожна з груп у нього ділиться ще на кілька підгруп [Beneš 350–353]. Класифікація Й. Бенеша набагато детальніша і послідовніша, ніж попередні.

Із найновіших семантичних класифікацій варта уваги досить детальна класифікація прізвищ, запропонована А. Шупуком [Šupuk 121–127]. Дослідник сербохорватської антропонімії А. Шупук ділить прізвища аж на 20 семантичних груп. Але й ця класифікація не є

повною та послідовною до кінця. Непослідовність її виражається, передусім у тому, що деякі групи в ній виділено не за семантичним, а за іншими принципами, зокрема семантико-морфологічним, психолого-мотиваційним та дериваційним. Причиною більшості суперечностей у цій класифікації є те, що автор її виходить не з одної якоїсь засади, а фактично з двох, а саме: то з семантики твірної основи, то з функції кінцевого суфікса.

З вітчизняних антропонімістів семантичною класифікацією прізвищ займалися головним чином М. Я. Гринблат, М. В. Бірила, Ю. К. Редько та О. Н. Трубачов. І кожний із них робив це по-іншому. Так, наприклад, М. Я. Гринблат [Гринбл 4], спираючись на семантику, ділить білоруські прізвища на дві групи – прізвища патронімічні та прізвища з прізвицьк. М. В. Бірила, який відвів цьому питанню спеціальний розділ у своїй праці ([Біры-1 7–12] та ін.), також виділяє дві групи, але формулює їх назви значно чіткіше, а саме: а) прізвища від християнських особових імен та б) прізвища від апелятивних прізвицьк. У складі другої групи він ще виділяє прізвища від апелятивів неособових (16 пунктів) та прізвища від апелятивів особових (9 пунктів). Цю класифікацію можна б прийняти, якби в ній не виділялися в окрему групу прізвища іншомовного походження та прізвища, що мають невиразну за походженням і значенням твірну основу. Адже, виділивши в окрему групу іншомовні прізвища, М. В. Бірило цим самим сумістив у ній два суперечливі принципи – семантичний та етимологічний.

Семантиці твірних основ українських прізвищ спеціальний розділ відвів Ю. К. Редько ([РедСуч 9] і далі), але як самі принципи класифікації, так і їх реалізація є суперечливими. Ю. К. Редько ділить усі прізвища за семантикою їх твірних основ на чотири основні та п'яту додаткову групу – "Інші шляхи виникнення прізвищ". Але виділення груп здійснено в ній непослідовно, з різних засад. Так, наприклад, перша група ("Прізвища, утворені від особових власних імен"), як про це свідчить уже формулювання, передбачає словотворчу характеристику. Третя і четверта група ("Прізвища, утворені за соціальною приналежністю або від назви постійного заняття" та "Прізвища, утворені за індивідуальними ознаками перших носіїв") передбачають уже більшою мірою мотиваційну характеристику. Назва другої групи ("Прізвища і топонімічні назви") не націлює на жодний із аспектів, але прізвища в ній розглядаються у плані лексико-семантичному. Незрозуміло й те, чому в цій групі розглядаються також прізвища від етнімів.

О. Н. Трубачов, ідучи слідом за французькими ономастами, вважає, що до прізвищ різних народів світу може бути застосована більш-менш єдина класифікація, за якою всі прізвища діляться на такі чотири групи: 1) прізвища з хресних імен, 2) прізвища з назв професій, 3) прізвища від місцевих назв (назва села, помістя) та 4) прізвицька в ролі прізвищ [ТрубиЗ 12].

Отже, якоїсь загальноприйнятої класифікації прізвищ за семантикою їх твірних основ у сучасній антропоніміці немає. Ми ділимо всі прізвища Закарпаття на три великі категорії, а саме: прізвища відіменні, прізвища відапелятивні та прізвища відтопонімні.

Імена, апелятиви і топоніми у прізвищах. Основи сучасних прізвищ зберігають у своєму складі слова найрізноманітніших семантичних полів, і звести ці основи до якоїсь стрункої системи дуже важко. Головною перешкодою цьому є те, що прізвища як слова в основній своїй масі виникли не внаслідок одноразового акту, а є здебільшого результатом багатократного процесу творення. У міру розвитку і розширення свого морфемного складу ці слова нераз міняли свою скерованість на об'єктивну дійсність. Так, вихідна основа назви спочатку могла мати значення неособового апелятива, наприклад апелятива "*граб*". Цей неособовий апелятив з часом міг антропонімізуватися і дати прізвисько чи навіть прізвище *Граб*. Від антропоніма *Граб* міг утворитися топонім *Грабово*, а від цього топоніма – антропонім *Грабівський* і т. ін. Шлях від імені до прізвища проходив, як правило, через прізвисько. Наприклад, ім'я *Йура* – прізвисько *Йуриха* – прізвище *Йуришин*. Можливі й інші шляхи від імен, апелятивів та від топонімів до прізвищ. Однак і попри все це найзручнішою і найпосплідовнішою серед усіх класифікацій прізвищ за семантикою їх вихідних основ, очевидно, є та, за якою всі прізвища поділяються на такі три семантичні категорії:

- а) прізвища, в основі яких лежать імена;
- б) прізвища, в основі яких лежать апелятиви;
- в) прізвища, в основі яких лежать топоніми.

Звичайно, поділ сучасних прізвищ на відіменні, відапелятивні та відтопонімні також пов'язаний із певними труднощами. До відіменних, наприклад, доводиться зараховувати не лише так звані первинні утворення зразка *Васіл', Васил'ц'о, Вас'ко, Вас'о*, які безпосередньо походять від імен, але й вторинні та третинні утворення на зразок *Андрійканич, Василишин, Грицакович, Данкулинець, Павл'учок*, хоч останнім до відіменних насправді досить далеко, оскільки вони безпосередньо від імен не походять, а утворені фактично від новіших андронімічних та патронімічних прізвищ типу *Андрійкан'а, Василиха, Грицак, Данкул'а, Павл'ук*. Крім цього, багато відіменних прізвищ, зокрема ті, що походять від дохристиянських імен, ми вимушені відносити до апелятивів, оскільки повного реєстру язичницьких імен наших предків не знаємо, а надійних критеріїв розмежування давньої слов'янської лексики на апелятиви та власні особові імена ще не вироблено. Відтопонімні прізвища, зокрема ті, що містять суфікси *-івський, -инський, -ц'кий, -'ак, -'ук*, часом важко відрізнити від звичайних відіменних прізвищ (пор. *Данилівський, Зав'ц'кий, Вішчак*).

Йаремчук). Взагалі відтопонімні прізвища можна б і не виділяти в окрему групу, а розглядати їх у межах відапелятивних, як такі, що походять від звичайних катойконімів (пор. катойконіми *мара-морощак*, *мокр'анін* від топонімів *Мараморош*, *Мокра*) чи відтопонімних прикметників (пор. топоніми *Жорнава*, *Новоселиця*, прикметники *жорнавський*, *новоселицький* і прізвища *Жорнавський*, *Новоселицький*).

При поділі прізвищ на вказані три групи нас цікавить не все прізвище з його колишньою семантикою, а тільки допрізвищева семантика його твірної основи. А точніше – для нас найсуттєвішим є те, що саме означало відповідне слово до того, ніж із нього постало спадкове прізвище. У пошуках цього значення ми вдаємось до деяких умовних реконструкцій. Для того, наприклад, щоб відтворити деякі лексико-семантичні пласти мови наших предків, знімаємо з сучасних прізвищ найновіші деривативні нащарування. Відносячи прізвище до тої чи іншої лексико-семантичної категорії, умовно усуваємо з нього всі генесіонімічні суфікси, передусім патронімічні, метронімічні та андронімічні. У такий спосіб із прізвищ типу *Буківич*, *Вовканич*, *Марусин*, *Микул'ак*, *Мороз'ук*, *Мад'арій*, *Л'аховець*, *Ор'іхан*, *Пас'ічка*, *Перечинський*, *Проданець*, *Підкóвийат*, *Свал'авчик*, *Тур'анік* добуваємо основи *бук*, *вовк*, *Марус'а*, *Микúла*, *морóз*, *мад'ар*, *л'ах*, *оріх*, *пас'іка*, *Перечін*, *Прóдан*, *підкóва*, *Свал'ава*, *Тур'а*. У прізвищ семантичного способу творення, наприклад, *Головач*, *Дуб*, *Зубал'*, *Л'івак*, *Мелник*, *Мотыл'*, *Стол'ар'*, *Хóма*, *Шчур'*, до уваги береться вся основа з її давнім значенням: *дуб*, *зубал'*, *л'івак*, *мелник*, *мотыл'*, *стол'ар'*, *Хóма*, *шчур'*. У тих прізвищ, твірні основи яких є багатозначними, прагнемо виходити не з переносного чи похідного значення, а з основного, поготів тоді, коли такий апелятив є особовим.

Взагалі можна б іти ще глибше і класифікувати прізвища за семантикою їх коренів, але це вже була б зовсім інша площина. Можна б поставити завдання підрахувати і вивчити склад прізвищевих коренів, але такі дані неважко буде здобути з "Етимологічного словника прізвищ", над яким працює автор цієї монографії.

У нашій схемі не відведено спеціального місця прізвищам іншомовного походження. Та це зовсім не випадково. Вважаємо, що іншомовні прізвища можуть бути з успіхом рознесені по названих трьох категоріях. Ми, правда, тут їх не розносимо за рубриками і не робимо цього з двох причин. По-перше, основні лексико-семантичні групи закарпатських прізвищ іншомовного походження розглядаємо у спеціальному підрозділі (див. "Етимологія прізвищ"). По-друге, не хочемо змішувати прізвищ, утворених українцями, з прізвищами, утвореними неукраїнцями, щоб цим самим не сплутувати різнонаціональних принципів номінації. Поза вказаними трьома

категоріями залишаємо і прізвища невідомого походження та більшість прізвищ спірної етимології.

Думка про те, що всі прізвища походять від імен, від апелятивів та від топонімів, в антропонімічній літературі взагалі вже висловлювалася (див. вище), причому досить категорично. Тому нам здається, що вона потребує суттєвого уточнення. Повторимо, що прізвища не походять безпосередньо ні від імен, ні від апелятивів чи від топонімів, а дотримуємось погляду, що всі прізвища виникли з прізвиськ – відіменних, відапелятивних та відтопонімих. Кожний антропонім (навіть ім'я) перед тим, ніж стати прізвиськом, мусив правити бодай протягом короткого часу за індивідуальне прізвисько. Без такого уточнення важко зрозуміти, чому прізвища відображають не найтипівішу лексику XV–XVIII сторіч, а досить специфічну її частину. Якщо не порахуємося з тим, що всі наші прізвища раніше були прізвиськами, то нам не зрозуміти справжнього співвідношення між твірними основами наших сучасних прізвищ і давнього лексику наших предків. Ономаст, який вивчає семантику прізвищ, не сміє забувати, що прізвиськом стає тільки та назва, яка має високий ступінь індивідуалізації в даних умовах (див. підрозділ "Принципи номінації" у розділі "Прізвиська"). Він мусить пам'ятати, що прізвиськом стає не те, що для цього індивіда є спільним порівняно з іншими, а якраз навпаки, – те, що для цього індивіда є найспецифічнішим у даному середовищі. Виявляється, що сучасні прізвища не є дзеркальним відображенням давнього лексику, що це відображення дуже своєрідне. Воно нагадує негатив рентгенознімка, який, як відомо, читається по-своєму. Значна поширеність таких, наприклад, сучасних прізвищ, як *Боднар*, *Ковач* зовсім не свідчить про те, що у XV–XVIII сторіччях у кожному селі людей цих професій (*боднар* і *коваль*) було дуже багато. Скоріше можна сказати, що все було навпаки, що людей цих професій у ту пору в відповідній громаді було мало. Саме завдяки тому, що носії цих ознак у даному колективі були одинаками, що ці назви мали високий ступінь індивідуалізації, вони стали прізвиськами, а згодом і прізвищами. Це ж саме стосується й назв атрибутивних, етнічних та всіх інших.

У якому ж співвідношенні знаходяться названі нами три розряди прізвищ на Закарпатті? Зазначимо відразу, що визначити точно їх кількісне співвідношення неможливо, у зв'язку з чим тут наведемо лише приблизні дані:

1. Прізвищ, у основі яких лежать імена, майже 40%,
2. Прізвищ, у основі яких лежать апелятиви, понад 35%,
3. Прізвищ, у основі яких лежать топоніми, близько 6%,
4. Прізвищ з основами спірної семантики понад 3%,
5. Прізвищ з основами невідомої семантики майже 6%.

Поза цими прізвищами залишаються ще прізвища іншомовного походження (їх понад 10%), яких у цьому розділі семантичній

класифікації не піддаємо (про їх семантику див. підрозділ "Етимологія прізвищ").

Визначити точну кількість прізвищ у кожному з розрядів неможливо з кількох причин.

По-перше, цьому серйозно перешкоджають прізвища з основами невідомої семантики. Зрозуміло, що якби всі прізвища були етимологічно прозорими, то група (прізвища невідомої семантики) була б розформована по інших розрядах, передусім між розрядом прізвищ відіменних та відапелятивних. При цьому важливо підкреслити, що до прізвищ з основами неясної семантики належать не лише прізвища невідомого походження типу *Айб*, *Бак'ас'а*, *Бал'ал'а*, *Біша*, *Бл'ахтур...*, а й ціла низка прізвищ, які у структурному відношенні є звичайними українськими утвореннями. Маємо на увазі, перш за все, прізвища з українськими гене-сіонімічними суфіксами *-ович*, *-евич*, *-ук*, *-чук*, *-'ак*, *-чак*, *-ич*, *-ан*, *-ун*, *-ей'*, *-ко*, *-ка*, *-ей'* і т. д., твірні основи яких є порожніми звуковими комплексами у семантичному відношенні. Наприклад:

Бад'ович, *Бантров'ич*, *Бац'ко*, *Быр'сак*, *Бис'мак*, *Біз'онич*, *Борд'ун*, *Ваг'улич*, *Верка'лич*, *Візічка'нич*, *Вут'кан*, *Гараг'онич*, *Гар'айдич*, *Г'ебур*, *Гів'чак*, *Г'етик*, *Гісімка*, *Гісімка*, *Гол'іб'анич*, *Голг'ач*, *Г'отинец'*, *Г'оцур*, *Гул'анич*, *Гулат'кан*, *Гунт'ей*, *Гунтин'ович*, *Гурд'зан*, *Г'урцик*, *Густ'інка*, *Гутел'ук*, *Гавл'анец'*, *Делет'ан*, *Д'ебич*, *Дж'улін*, *Дидир'чук*, *Дін'ко*, *Д'уфинец'*, *Желтв'ай*, *К'аг'ач*, *Кик'ірник*, *Кіл'аш'ук*, *Клант'ук*, *Клеву'зник*, *Койт'ук*, *Кол'онич*, *Коміш'ак*, *Концур'ак*, *Копруш'ак*, *Котоб'ій*, *Коца'йло*, *Коц'уна*, *Кризіна*, *Кр'обинец'*, *Круца'й*, *Куц'іп'ак*, *Л'егач*, *Ледн'ей*, *Лихт'ей*, *М'атник*, *Н'ач'ко*, *Н'одз'ій*, *Пад'енич*, *Пелгов'ич*, *П'индзеник*, *Плот'ко*, *П'одвич*, *Пон'іж'ан*, *Порош'ч'ай*, *П'углик*, *Пурд'зак*, *Ра'кач*, *Репар'ук*, *Роб'чук*, *Р'озман*, *Роп'енка*, *Роп'онич*, *Саг'лиц'а*, *Сад'оха*, *Свиндз'ак*, *Серет'ола*, *Симод'ейко*, *Стру'тин*, *Супл'ін'чак*, *С'утрик*, *Талаб'ішка*, *Терб'ан*, *Теремб'ец'*, *Термін'ка*, *Товпог'ан*, *Тран'ко*, *Тран'ович*, *Тран'чич*, *Трол'ко*, *Т'удавец'*, *Фалак'ійевич*, *Фриз'ук*, *Фурд'анік*, *Фурд'ак*, *Фурд'ій*, *Фурта*, *Фус'ко*, *Фут'ко*, *Футинец'*, *Ц'атц'о*, *Цеп'енда*, *Цигун'ка*, *Цинка'нич*, *Цинтил'ук*, *Ципін'о*, *Циг'ак*, *Цібелен'ко*, *Цімб'ота*, *Ціпан'ук*, *Ц'убик*, *Цубь'іна*, *Чворс'ук*, *Чел'ак*, *Чобал'ко*, *Чурт'ович*, *Чуфшич'ук*, *Чухн'ай*, *Шух'айда*, *Швал'апін*, *Шебед'ак*, *Шек'ета*, *Шелем'іх*, *Ш'емета*, *Шем'ота*, *Шепет'ук*, *Шетич'ак*, *Шипл'ак*, *Шиш'в'ак*, *Шиш'ола*, *Шк'ебинец*, *Шкрет'ук*, *Шман'о*, *Ш'олар'*, *Штел'іха*, *Штеліх'анич*, *Штел'ук*, *Шул'євка*, *Шуф'рич* і т. п.

З цього приводу доречно буде навести слушний вислів О. В. Суперанської, згідно з якою "у прізвищах представлені два плани: *лексичний* (значення основи) та *структурний* (характер кінцевого елемента, кількість складів і т. п.). Усе це цілком індивідуальне для кожної мови, хоч сам по собі факт цей універсальний" [СупУд 118].

По-друге, не меншою перешкодою при визначенні точного кількісного співвідношення між прізвищами

відіменними, відапелятивними та відтопонімними є група прізвищ з основами спірної семантики (понад 4% від загальної кількості прізвищ). Кістяк цієї групи, безперечно, становлять прізвища, спірні щодо національно-мовного походження. Наприклад: *Бáрна, Біксéй, Бóгл'а, Бордáк, Бóршош, Брецкó, Вачíл'а, Гáзі, Гарастéй, Гíга, Логóйда* і т. д. Але сюди належать не тільки вони. Прізвища спірної семантики можна поділити, принаймні, на три великі групи, а саме:

а) Прізвища, які можуть бути витлумачені і як відіменні і як відтопонімні. Наприклад: *Анталóвці, Бокиáй, Варадín, Данилóв'кый, Домашíнец', Драгус'кый, Изáй, Йáковéц'кий, Йáремчúк, Кири́ц'кий, Лучкáй, Ославчúк, Павлус'кий, Салóвка, Самборín, Сол'ák, Спáс'кий, Токайчúк, Чéпинец', Черн'анчúк, Штефурóв'кий* та ін. (пор. імена *Антал, Бóкша, Варадín, Данилó, Домáха, Драг, Íза, Йáків, Йáремко, Кíрик, Лúчка, Óслав, Павлó, Сал, Сáмбор, Сол, Спас, Тóка, Чéпа, Чéрна, Штефúра* і назви поселень карпатського ареалу *Антáловц'ї, Бокиа, Варадин, Данилово, Домашин, Драгово, Иза, Йаківка, Йаремче, Керец'кі, Лúчки, Óслав, Пáвлово, Салóвка, Сáмбор, Сол'а, Спáс'ке, Токай, Чéпа, Чéрна, Штефúрів*).

Виробити якісь абсолютні критерії їх розмежування неможливо (див. [DauDic XIV–XV]), тому й неважко допуститися помилки. Кілька таких помилок допущено й нами у першій нашій давнішій статті з антропоніміки "Прізвища топонімічного походження на Закарпатті", де через брак матеріалів і недостатній досвід до відтопонімних помилково зараховано нами й кілька прізвищ відіменних (*Бíлан'úk, Марин'ák, Исáйéвич, Микóвич, Параччúк*) та кілька прізвищ відапелятивних (*Горбéй, Жабéй, Густéй, Гвоздáк, Дранчáк, Кийák, Шопл'ák, Конéвич, Рáковец'*).

б) Прізвища, які можуть бути витлумачені і як відтопонімні і як відапелятивні. Таких прізвищ на Закарпатті небагато – усього близько двох десятків. Ось кілька з них: *Березóв'кий, Білкéй, Біловáрс'кый, Бúковс'кый, Вíшин'óвс'кий, Грабовчáк, Долинáй, Доли́нич, Завад'ák, Йáс'инчáк, Крайн'ák, Крайникúс'кый, Майданчúк, Рáковец', Самбiрс'кий, Смерекóвс'кий, Тури́ц'кий, Чопóвс'кий, Шелестáй* та ін. (пор. назви поселень карпатського ареалу *Березово, Білки, Біловáрц'ї, Бúково, Вíшин'а, Грабово, Долина, Завада, Йáс'ин'é, Крайн'а, Крайниково, Майдán, Рáково, Сáмбір, Смерекóва, Тури́ц'а, Чопúвц'ї, Шелéстovo* та місцеві апелятиви *берéза, білка, біловáр, бук, вíшин'а, граб, доли́на, завада, йáс'ин', крайн'ий, майдán, рак, самбiр, смерéка, тури́ц'кий, чуп, шéлест*).

в) Прізвища, які можуть бути витлумачені і як відіменні і як відапелятивні. Прізвищ, у основі яких можна вбачати як календарне ім'я, так і апелятивне, на Закарпатті понад 100. Наведемо кілька прикладів.

Анд'ел, Баз'ó, Бéдринец', Блáжин, Вáко, Гал'чáк, Гáсич, Гри́ц'кий,

Домішче, Дóнинец', Дóшка, Ду́л'а, Ду́ма, Ду́мнич, Дура́н, Жовча́к, Йа́рчич, Йас'і́нко, Калин'а́к, Кали́нич, Кату́на, Качі́й, Капіта́н, Кирика́нич, Кырч, Ко́па, Ко́рець, Корну́та, Коро́л', Кост'а́к, Ко́цка, Коча́н, Кубик, Ку́зик, Ку́л'а, Ку́лик, Кун, Кунáк, Ко́ман, Кура́к, Ла́вра, Ла́л'ка, Ла́та, Ла́шко, Лен, Леви́цький, Лі́занец', Лі́кович, Ліпа́нич, Ліпл'а́к, Ліпча́к, Лисі́чко, Лі́чко, Лисо́вич, Лу́пич, Лу́чка, Майо́р, Му́шка, Пал'і́йчук, Пап'у́х, Пан, Пана́ец', Пана́чук, Пана́цко, Пена́к, Пера́ец, Печка, При́быш, Ро́ман, Сер'у́га, Сераго́ла, Семáк, Сени́чко, Син'а́к, Соло́мка, Столе́ць, Стегні́й, Тарко́, Трі́на, Тройа́н, Трошча́к, У́лич, Уста́й, Фечка і т. п.

Для більшої переконливості цього положення розглянемо одне таке прізвище. На перший погляд може здатися, що прізвище *У́лич* зберігає згадку про давнє східнослов'янське плем'я *уличів*. Невипадково назву південнокарпатського села Уліч дехто пов'язує саме з цим етнонімом. Так робили деякі вчені, зокрема Н. П. Барсов у XIX ст. [ГалТоп 47], так роблять деякі й тепер (див. [Га-Чус 91]). Здавалося б, таке пояснення задовільне: існують же ж прізвища *Го́рват, Дуле́ба, Пол'ані́н*. Однак набагато правдоподібнішим є те, що прізвище *У́лич* утворене за допомогою суфікса *-ич* від жіночого імені *У́л'а* так само, як прізвища *Га́сич, Ка́сич, Ма́рдич, На́стич, Хы́мич* і т. п. – від імен *Га́с'а, Ка́с'а, Ма́гда, На́ст'а, Хы́ма*. Цю думку підтверджує й те, що жіноче ім'я *У́л'а* вже здавна побутує на Закарпатті. Доказом цього може бути і закарпатське прізвище *Ули́нец'*, яке утворене від того ж самого імені *У́л'а*, але за допомогою суфікса *-инець'*, тобто так само, як і прізвища *Га́синець', Га́финець', Ка́синець', Ма́гдинец', На́стинець', Хы́минець'* від жіночих імен *Га́с'а, Га́фа, Ка́с'а, Ма́гда, На́ст'а, Хы́ма*.

На те, що провести межу між прізвищами відіменними та відапелятивними дуже важко, вказує і С. Роспонд [RoSl-1 206]. На французькому матеріалі цю трудність розмежування досить детально характеризує А. Доза [DauDic XIV].

Складне питання при розмежуванні прізвищ на відіменні та відапелятивні (та й відтопонімні) становлять прізвища, в основі яких лежать давні слов'янські імена дохристиянського походження. Як уже вказувалося в розділі "Імена", переважна більшість слов'янських язичницьких імен на Закарпатті ще у XV–XVI сторіччях була витіснена іменами календарними. Проте це зовсім не означає, що слов'янські імена на Закарпатті у XV–XVI ст. безслідно зникли назавжди. Фактично давні слов'янські особові назви не зникли, а тільки змінили свою функцію. З давніх-давен аж до XV ст. слов'янські язичницькі імена досить успішно задовольняли потреби слов'янської однойменної системи називання. У XIV–XVI сторіччях, коли на зміну традиційній однойменній системі найменування приходять система найменування двочленна (попен + попен), язичницькі імена стали у пригоді: велика частина їх починає функціонувати в ролі другого члена при обов'язковому хресному

імені, тобто в ролі індивідуального чи родичівського прізвиська. Спадкові прізвиська з часом було узаконено в ролі прізвищ, завдяки чому вони донесли частину давніх слов'янських імен аж до наших днів. Одні з давніх слов'янських імен дійшли до нас без якихось істотних змін у їх структурі, інші ж "обросли" різними суфіксами, давши цим самим початок багатьом похідним.

Ці давні слов'янські іменні корені на Закарпатті дали близько 1 000 різних прізвищ. Встановити точну кількість прізвищ, що походять від дохристиянських слов'янських імен, неможливо. Відносно легко встановити давньослов'янське походження тих прізвищ, що утворені від повних двоосновних імен, оскільки склад цих імен вивчений досить добре майже в усіх слов'янських народів (див. [SvoSt]). Ось кілька таких прізвищ: *Богамір, Богда, Богдан, Богоста, Владимір, Довгоміл'а, Драгомир'єч'кий, Дрогобич, Кажимір, Ладомір'ак, Стан'іслав* та деякі інші. Правда, більшість таких прізвищ на Закарпатті, як про це свідчить їх фонетика, є південно- або західнослов'янського походження.

Складніша справа з тими прізвищами, що походять від усічених варіантів двоосновних імен типу *Богша, Божко, Добра, Славик, Милош* і т. п. Справа в тому, що ми не знаємо всіх усічених варіантів слов'янських особових імен, які побутували раніше в районі Українських Карпат. Давні місцеві пам'ятки досить скупо відображають дохристиянський іменний репертуар цієї території. Повніше і глибше уявлення про цей репертуар може дати лише введення в обіг південнослов'янського та західнослов'янського ономастикона. Але й ці паралелі всього не відтворять, оскільки іменний репертуар на різних слов'янських землях, мабуть, ніколи не був абсолютно однаковим. Та й правила усічення двоосновних імен в Українських Карпатах були, напевно, не зовсім ті, що на території Болгарії, Чехії чи Росії. Наведемо кілька прізвищ, які, правдоподібно, походять від усічених варіантів слов'янських двоосновних імен:

Батаніч, Байканіч, Байч, Бакош, Бакша, Бал'ак, Балан, Балета, Балота, Бачко, Бер'ак, Береніч, Беринец', Бєрча, Берчук, Бир'ак, Бирчак, Білас, Білин, Білинец', Білич, Білічко, Біл'інкєвич, Білканіч, Бішкó, Блага, Благут, Блажсин, Блишчак, Богóвич, Богун'єк, Бóгут, Бóгуш, Богей, Бóда, Бóджа, Бóжа, Бóжан, Бóжар, Бóжик, Божійєвич, Божканіч, Божук, Бóз'а, Бойшико, Бóйка, Бойсак. Бойцен'ук, Бóйчич, Бокотей, Бóкша, Бóкшан, Болехан, Бóра, Бóрда. Бóрис, Бориса, Борис'ук, Борычка, Борычок, Боріло, Боровіч, Борóпч. Бóрша, Бóцко, Бошканей', Бошканінец', Бошкан'ук, Бóшко, Бошóта, Брай, Брайіла, Брайнік, Брайчак, Брана, Бр'анік, Брат'ук, Бр'ачак. Брашкó, Бр'ашчайко, Брейчак, Брен'ó, Брецькó, Брин', Брóйса, Бройс'ук, Брун'ак, Будера, Будзак, Бóд'ок, Бузак, Буна, Бун'ак, Бун'ча, Бута, Буташ, Бутула, Буліна, Буцькó, Бучак, Бучела, Бучіна, Бучінчик, Бучинец', Бушеніч, Бушкó, Бушінда, Буштин, Вад'уник, Вад'унка, Величканич, Величко, Верш'єк, Вінчук, Вішчак, Вóйнар,

Войута, Войуц'кий, Гойда, Гошко, Дайко, Деха, Дзвен'ак, Дзвінчук, Див'ян, Дівус', Диковец', Добак, Добей, Добійаши, Добійук, Добко, Добраї, Добра, Дорогович, Драгішчак, Драгус'кий, Дрогобець'кий, Дружійу'кий, Дуїчак, Жітко, Жіжжак, Жічко, Йас'інко, Квітовс'кий, Крайїло, Країл'чук, Крас'ілінец', Крас'ук, Ладіш, Либак, Лубенчук, Лутак, Мелєга, Мелєнич, Мил'о, Милович, Мірик, Мирїлка, Мирілович, Мысла, Мілка, Міл'о, Міл'чак, Мойс'ук, Н'агаї, Ніник, Нин'ко, Нин'чак, Паканіч, Пребуца, Прібіч, Рад', Рада, Радик, Радєць'кий, Радил'ук, Радич, Рад'ко, Рад'о, Райкович, Райкулінец', Райнич, Райчинець', Раїїнс'кий, Р'ашко, Роданіч, Родинець', Родович, Рост'агаї, Світлик, Світловс'кий, Сєлич, Сл'авинець', Сл'авіта, Сл'авічук, Сл'авуник, Сопко, Ставровс'кий, Станіинець, Станк'анінец', Станк'аніч, Станко, Станковіч, Станкуліч, Стано, Стан'о, Станковс'кий, Станч, Станчак, Станчук, Стой, Стойка, Стойкович, Строїчак, Суліма, Терп'ай, Терп'ак, Тиш, Т'іхота, Требуца, Фалєтич, Фал'ук'ович, Чернічко, Чернійу'кий та рід інших.

Нерідко такі відіменні прізвища чи їх твірні основи у своїй фонетиці нічим не відрізняються від звичайних апелятивів або календарних імен (наприклад, *Берко, Богон'ко, Бойчен'ук, Боркан'ук, Бочко, Буда, Буц, Бутєла, Бут'ук, Войак, Гранчак, Драгун, К'рас'а, Ліба, Л'убка, Пак, Пірко, Рад, Раїда, Сл'ава, Стан, Стрижак, Т'атош, Фалєй, Ч'учка* та ін.). У зв'язку з цим не завжди можна дати однозначну позитивну відповідь на питання про те, чи дане прізвище походить від усіченого слов'янського двоосновного імені, чи від звичайного апелятива або від імені календарного. Порівняймо сучасне прізвище *Страшко* з давньослов'янським іменем *Страшмиръ* (похідні *Страш, Страшо, Страшко*) та з місцевим апелятивом *страшк'о* "боягуз". Порівняймо також сучасне прізвище *Родич* з давніми іменами *Родиславъ, Родомиль* (похідні *Родъ, Рода, Родя, Родята* та ін.), а також із сучасним апелятивом *родич*.

Але найбільше труднощів при цьому розмежуванні завдають ті прізвища, що утворені від простих слов'янських імен. Таких прізвищ на Закарпатті дуже багато, хоч переконливих прикладів усього кілька десятків. Наведемо кілька з них: *Бєскід, Бьрж'авич, Біган, Біганіч, Бігар', Білавіч, Білак, Білан, Білєй, Білєць', Білик, Білушчак, Біл'це, Бісун, Біскун, Болдан'ук, Борзак, Бур'ач, Бурин, Бур'ча, Весєлик, Весєліна, Весєловс'кий, Вечер'ен'ук, Вечерн'ук, Воїнар, Гл'адинец', Гл'одан, Гл'од'єн, Гнєвко, Гнетїло, Гол'ан, Гол'аніч, Голубан, Гол'ча, Горан, Гордан, Гордич, Гр'анік, Герлан, Гол'аніч, Гр'анїло, Добрівка, Доброць'кий, Доброт'ук, Долініч, Жадан, Жєгора, Жєл'зка, Живчак, Зай'арош, Збойан, Яв'ійу'кий, Яс'інко, К'охан, Крас'ук, Кречко, Криць'кий, Кричун, Куцьин, Лєгєта, Лєготай, Лєгун, Лєпик, Лєп'як, Л'ітак, Л'ітун, Лозан, Малєвич, Малєйко, Малєта, Малєтич, Малєш, Малєшко, Малїш, Малкович, Мапош, Мапушко, Надич, Небыла, Небола, Недобічук, Нєсук, Обладан, Обладан'ук, Озімок, Озіманіч, Опалєник, Пєтак, Пл'анка, Плоскіна, П'ознар, П'родан, П'роданєць', П'родан'ук, Ран'ак, Рубєй, Рубїш, Рудак,*

Рудош, Русан, Руско, Русич, Русичак, Русичин, Семак, С'ідун, Смоланка, Смолен'ак, Собран, Трайо, Трет'ак, Тройнішчак, Чачко, Чекан, Чендей, Шостак та інші.

Переважає більшість прізвищ, які походять від простих давньослов'янських імен, по суті не відрізняються від тих, що походять від звичайних апелютивів. Наприклад: *Бабич, Безушко, Біба, Бігун, Бігунец', Біл'ак, Білик, Бріла, Бюра, Бур'а, Бурса, Весел'ак, Вовк, Вовчок, Вучкан, Гам, Гвозд', Гвозд'ак, Гол'ак, Голік, Гольш, Головач, Головніч, Гончарик, Д'івинец', Добруник, Дол'а, Долинай, Дубрава, Дулеба, Жук, Звір', Зуб, Коза, Кошута, Кричун'ек, Купіна, Купа, Ломата, Мальш, Мальшика, Мальшико, Мал'ко, Медвід', Мовчан, Мудра, Найд'ук, Нежгод'а, Нел'інович, Новак, Огн'анік, Пóжар, Р'аба, Рекіта, Рубец', Руда, Рус, Русин, Руснак, Сичак, Субота, Сухан, Тупица, Хваста, Хр'ін', Червен'ак, Черепан'а, Черн'ан, Шестак, Шчербак*

та багато інших. Отже, як слушно зауважив В. Ташицький, "провести межу між прізвищами, утвореними від давніх слов'янських імен зразка *Баран, Сокіл, Білик, Щедр...*, та прізвищами, утвореними від співзвучних пізніших прізвищ, неможливо" [ТаРоІN 12]. У зв'язку з цим усі такі прізвища розглядаємо разом як прізвища відапелютивні.

Отже, відтворити на базі сучасних прізвищ весь давній слов'янський іменний репертуар Українських Карпат ніколи не вдасться, адже багато з імен справді безслідно зникло. Але проникнути в його найсуттєвіші ознаки можна. Показово, що в сучасних закарпатських прізвищах відбиті майже всі слов'янські морфемі (понад 150 різних коренів), які були представлені в поганських слов'янських іменах. Ретроспективний аналіз показує, що найактивнішими з цих коренів були такі:

<i>бай-</i>	<i>вѣрх-</i>	<i>добр-</i>	<i>лел-</i>	<i>пир-</i>	<i>страх-</i>
<i>бал-</i>	<i>весел-</i>	<i>дѣлг-</i>	<i>льг-</i>	<i>план-</i>	<i>строи-</i>
<i>без-</i>	<i>вечер-</i>	<i>дом-</i>	<i>лѣн-</i>	<i>плоск-</i>	<i>тат-</i>
<i>бер-</i>	<i>вѣнцѣ-</i>	<i>дорог-</i>	<i>люб-</i>	<i>по-жар-</i>	<i>търп-</i>
<i>бѣг-</i>	<i>выш-</i>	<i>държ-</i>	<i>лют-</i>	<i>при-бѣ(ти)</i>	<i>тих-</i>
<i>бѣд-</i>	<i>вой-</i>	<i>дубр-</i>	<i>лоз-</i>	<i>про-дѣ(ти)</i>	<i>тѣх-</i>
<i>бѣс-</i>	<i>вол'-</i>	<i>дои-</i>	<i>мал-</i>	<i>рад-</i>	<i>трай-</i>
<i>благ- / блаж-</i>	<i>вѣлк-</i>	<i>жад-</i>	<i>ман-</i>	<i>раи-</i>	<i>треб-</i>
<i>близ- / бож-</i>	<i>гѣрд-</i>	<i>жъг-</i>	<i>мѣст-</i>	<i>ран-</i>	<i>трои-</i>
<i>бог- / бодж-</i>	<i>глад-</i>	<i>жѣлѣз-</i>	<i>мил-</i>	<i>рог-</i>	<i>хвал-</i>
<i>бой-</i>	<i>гнѣв-</i>	<i>жив-</i>	<i>мир-</i>	<i>род-</i>	<i>ход-</i>
<i>бол(е)-</i>	<i>гнѣт-</i>	<i>жир-</i>	<i>мысл-</i>	<i>рос-</i>	<i>худ-</i>
<i>бор- / (= борь)</i>	<i>ход(ин)-</i>	<i>жъд-</i>	<i>мѣлч-</i>	<i>рост-</i>	<i>чек-ан-</i>
<i>бор- / (= бороти)</i>	<i>гой-</i>	<i>жит-</i>	<i>мог-уч-</i>	<i>руб-</i>	<i>чърн-</i>
<i>брай-</i>	<i>гол-</i>	<i>за-вид-</i>	<i>мои-</i>	<i>руд-</i>	
<i>бран-</i>	<i>голуб-</i>	<i>з-бой-</i>	<i>мудр-</i>	<i>рус-</i>	
<i>брат-</i>	<i>граб-</i>	<i>звѣр-</i>	<i>над-</i>	<i>сам-</i>	
<i>брой-</i>	<i>гран-</i>	<i>йар-</i>	<i>на-ид-</i>	<i>свѣтл-</i>	

бръч-	гърл-	йасен-	нѣг-	скор-	
брън-	гост-	каз-и	нов-	слав-	
буд-	звон-	кох-ан	облад-	смол-	
буй-	дан-	краи-	огн-	ѣб-бър-(ти)	
буч-	див-	крас-	о-зим-	соб-	
буш-	дик-	крик-	о-слав-	спът-	
бърз-	дѣв-	куп-	пак-	стан-	
вар-	дѣд-	куц-	пал-ен-	стар-	
вел-ик-	доб-	лад(о)-	позд-ън-	стой-	

Іменний репертуар у прізвищах

Сучасні прізвища українського населення Закарпаття дуже своєрідно відображають іменний репертуар місцевої традиції. Передусім відзначимо, що самих імен (іменних макрогнізд), відбитих у місцевих прізвищах, небагато. Усіх календарних імен (православних та католицьких), так чи інакше відображених у прізвищах корінного українського населення Закарпаття, близько 350.¹ Із них майже 270 чоловічих, і тільки 80 жіночих. Серед цих імен переважають такі, що здавна вже узвичаєні в українців тої чи іншої місцевості, але є чимало таких імен та їх варіантів, які українцям не були і не є властиві, а характерні лише для іменного репертуару сусідніх народів. Наведемо ці імена в офіційному їх звучанні.

Чоловічі: *Августин, Авель, Аврам, Аганій, Адам, Адолій, Азарій, Альберт, Альб, Альбін, Амадей, Амбросій, Ананій, Анатолій, Ангел, Антон, Аполлінарій, Апостол, Ардялан, Арій, Арнольд, Артем, Афанасій, Балтасарій, Бартоломій, Бенедикт, Блажій, Богдан, Боніфатій, Борис, Бур'ян, Вавило, Вакх, Вакула, Валентин, Василь, Вацлав, Вікентій, Віт, Віталій, Володимир, Вукол, Гаїй, Галик, Гапон, Гаспар, Гедеон, Геннадій, Герасим, Георгій, Герман, Гершко, Гігантій, Горгій, Гордій, Гліб, Гнат, Григорій, Гурій, Давид, Дагул, Дамаскид, Дан, Данило, Дарій, Дасій, Дей, Демид, Дем'ян, Денис, Деспот, Дмитро, Домн, Дорій, Дорош, Дука, Дула, Євангел, Євстигней, Захар, Зигмунд, Зінон, Золтан, Іван, Іларіон, Ілля, Ісай, Ісак, Ісус, Йов, Йон, Йона, Йордан, Йосип, Казимир, Калин, Калидан, Калістрат, Калман, Капітон, Карло, Карпо, Катун, Кир, Кир'як, Кирило, Кіндрат, Козман, Коман, Конаш, Корнило, Король, Кость, Кузьма, Купрій, Купріян, Лавр, Лаврентій, Лазар, Лало, Ламбро, Ласло, Лев, Левко, Лезел, Лейба, Лен, Леонард, Леопольд, Логвин, Лука, Лукан, Лукаш, Луп, Мавродій, Майдан, Маєр, Майор, Макар, Маковій, Макс, Максим, Ман, Мануїл, Мардарій, Марин, Марко, Мартин, Мар'ян, Матвій, Матяш, Мелетій, Метеліс, Мересій, Мефодій, Микита, Микола, Мирон, Мисаїл, Мойсей, Нестор, Никифор, Никола, Овсій, Огій, Олекса, Олексій, Олександр, Олефір, Омелян, Онисько, Онуфрій, Опанас, Орест, Осип,*

¹ За Ю. К. Редьком [Сучасні 9], таких імен по всій Україні більше 200.

Охрім, Павло, Палагій, Палладій, Панас, Пантелеймон, Панфілій, Парис, Паскал, Перец, Петро, Пілат, Прокіп, Протазь, Публій, Рафаїл, Ріхард, Роман, Сава, Савел, Саверій, Саламон, Саливон, Самійло, Сатур, Свирид, Севастьян, Северин, Селіман, Семен, Серапіон, Сергій, Сидор, Совбан, Симон, Созон, Соломон, Софрон, Спас, Станіслав, Стась, Степан, Стефан, Стецько, Танас, Тарас, Тарко, Теодор, Теофіл, Терентій, Тимко, Тимофій, Тит, Тіберій, Тіболт, Тиводар, Тобіаш, Тодос, Трифон, Трохим, Троян, Урбан, Фабіан, Фалалій, Фаласій, Фантин, Федір, Федул, Феліціан, Феодосій, Фердинанд, Філімон, Фот, Фортун, Фусик, Харитон, Хома, Христофор, Циряк, Чаба, Чена, Чепель, Шандор, Шльома, Шмуль, Юда, Юлій, Юрій, Юхим, Яким, Яків, Якуб, Ян, Янош, Ярема, Ярош, Ясен.

Жіночі імена: *Агафія, Агрипина, Агна, Аксеня, Анна, Артемізія, Берта, Варвара, Василя, Василина, Векла, Ганна, Гафія, Гелена, Гертруда, Гликеря, Гута, Даліда, Діана, Докія, Домаха, Домна, Дора, Дуня, Дося, Дрінча, Єва, Євдокія, Жофка, Зіна, Зуза, Йола, Калина, Кароліна, Катря, Клеопатра, Кира, Ксеня, Кулина, Лева, Лева, Магдалина, Малана, Марина, Марія, Марта, Марфа, Мелена, Мотря, Нана, Настя, Наталя, Нона, Нуся, Олександра, Олена, Олеся, Орина, Павла, Павлина, Палага, Параска, Палета, Петра, Ревека, Регіна, Розалія, Сільва, Соломія, Сора, Софія, Степа, Сусана, Сура, Тетяна, Уляна, Устя, Федора, Феодосія, Христина, Чава, Юхима, Ярина і т. д.*

Народне звучання цих імен істотно відрізняється від офіційного (див. розділ "Імена").

Те, що на Закарпатті для творення прізвищ використано набагато більше чоловічих імен, ніж жіночих, пояснюється двома причинами: а) чоловічих імен у період становлення прізвищ на Закарпатті справді було більше, ніж жіночих (див. розділ "Імена"), а отже, ширші були й можливості вибору; б) звичай називати за батьком, тобто по чоловічій лінії, з незапам'ятних часів мав явну перевагу над звичаєм називати за матір'ю (див. розділ "Прізвиська"). Отже, прізвищ від чоловічих імен, особливо патронімів, і повинно бути більше.

У плані культурно-історичному цей склад імен показовий тим, що імена православного календаря в ньому мають помітну перевагу над іменами католицькими. Власне, специфічних імен католицького календаря, відбитих у прізвищах українців Закарпаття, дуже мало – близько 30. До того ж у процесі прізвищетворення жодне з них не відзначилося високою продуктивністю.

Серед християнських імен, що дали початок закарпатським прізвищам, кількісно переважають імена старого заповіту. Наприклад: *Авель, Аврам, Гаврило, Давид, Адам, Данило, Захар, Ілля, Ісай, Ісак, Йосип, Лазар, Матвій, Михайло, Мойсей, Огій, Савел, Самійло, Семен, Соломон, Хома, Яків, Ярема.* Новозаповітних імен серед цих трох менше (наприклад, *Бенедикт, Василь, Власій, Григорій, Дмитро, Карпо, Костянтин, Кузьма, Лавро, Лука, Макар, Максим, Марко, Мартин,*

Микола, Мирон, Нестор, Олекса, Павло, Петро, Пилип, Прокін, Роман, Сава, Сидір, Степан, Тимофій, Федір), однак у процесі творення прізвищ на Закарпатті вони виявилися значно продуктивнішими.

Окрім православних та католицьких, серед цих імен є близько 20 імен світських, зокрема таких, що вже з давніших часів функціонують у сусідніх народів, особливо в угорців, німців та словаків. Наприклад: *Альберт, Арнольд, Деспот, Зигмунд, Калман, Кіндрат, Карл, Легал, Леонард, Леопольд, Майор, Парис, Публій, Річард, Рудольф, Тіберій, Тіболт, Тобіяш, Фабіян, Фердінанд, Чаба, Челел, Шеба* та ін. Є серед них навіть новоєврейські: *Гєршко, Шл'ома, Шмул', Бєрта, Г'ута* та ін.

Аналізуючи прізвища українців, утворені від єврейських імен, Ю. К. Редько схильний думати, що предки нинішніх носіїв таких прізвищ ніколи не були євреями, а отримали ці найменування як прізвиська за якісь ознаки [РедСуч 23]. Нам здається таке твердження непереконливим, оскільки відомо чимало випадків "вихрещування" євреїв як у давніші, так поготів у новіші часи. Отже, перші носії таких прізвищ, тобто прізвищ від єврейських імен, могли бути як українцями, так і євреями з походження.

Спеціальне питання становлять прізвища, які походять від давніх слов'янських особових імен (див. далі).

Роль різних імен у процесі прізвищотворення на Закарпатті була неоднаковою. Від одних імен утворено всього по одному – по два прізвища, від інших – по кілька десятків, а від поодиноких – по сто і більше. Взагалі, що багатство відіменних прізвищ у народу залежить не так від кількості вживаних ним імен, як від популярності кожного з них. Як доказ цього Н. А. Константінеску наводить приклад, що у румунів ім'я *Іоан* дало 650 похідних [Const XIV]. Однак виявляється, що популярність імені – це не єдиний та й не основний чинник, від якого залежить кількість відіменних прізвищ у народу. Закарпатський матеріал переконливо показує, що найбільше прізвищ походить не просто від найпоширенішого імені. Найбільше прізвищ дає те ім'я, яке в народі має найбільшу кількість словотворчих і фонетичних варіантів. Тому треба погодитися з твердженням Ю. К. Редька, за яким "кількість прізвищ, що походить від імені, залежать не тільки від його популярності. Не меншою мірою на це впливає кількість наявних у розмовній мові варіантів даного імені, кожен із яких міг стати основою для творення прізвища за допомогою словотворчих засобів" [РедСуч 10].

До цього треба додати лише те, що такі розмовні варіанти імен дуже часто ставали прізвищами і без спеціальних словотворчих засобів. Невипадково ж кількість т. зв. імен-прізвищ, тобто прізвищ, утворених від імен семантичним способом, у кілька разів більша за кількість основних імен (див. "Словотвір прізвищ"). Взагалі треба сказати, що переважна більшість відіменних прізвищ – це патронімічні та метронімічні утворення (див. "Словотвір прізвищ").

Після них за кількістю йдуть колишні варіанти імен без спеціальних прізвищевих суфіксів, а тоді вже тільки – варіанти згрубілі та нейтральні.

Нижче наводимо найбагатші гнізда відіменних прізвищ.

Від імені Макар походить 5 прізвищ: *Ма́кар, Ма́кар', Мака́ра, Мака́рич, Макаро́вич.*

Від імені Панас – 5 прізвищ: *Пана́с, Панасо́вич, Танасе́вич, Ха́нас, Хаїна́с.*

Від імен Боніфатій та Бонавентура утворено 8 прізвищ: *Бон', Бонда, Бондіча́к, Бонд'у́к, Бонка, Бонкало, Бонко, Бончіна.*

Від імені Лавр походить 10 прізвищ: *Ла́вер, Ла́врик, Ла́вра, Ла́вран, Лавра́шинец', Лавринко́, Ла́врич, Лаврі́шин, Лавро́вич, Лавр'у́к, Вавринча́к.*

Від імені Микита походить 10 прізвищ: *Микі́та, Микита́нинец', Микита́нич, Микі́тинец', Микі́тич, Миките́р'а, Микитча́к, Микит'у́к, Миқице́й, Мікі́тич.*

Від імені Йосип походить 13 прізвищ: *Йо́вжій, Йо́сипчу́к, Йу́з'о, Йусі́ба, Йу́сик, Йу́сип, Йу́сків, Йу́ска, Йу́с'ко, Йуско́вич, Йуши́чак, О́сип, О́сиф.*

Від імен Мартин і Март походить 13 прізвищ: *Марті́ш, Ма́ртин, Ма́ртын, Ма́ртин'ак, Ма́рті́нич, Ма́ртин'у́к, Ма́рті́шинец', Ма́рцен'у́к, Ма́рці́нкевич, Ма́рці́нчак, Ма́рці́шин, Ма́рці́й, Ма́рці́йчу́к.*

Від імені Остап походить 13 прізвищ: *Оста́п, Остапчу́к, О́ста́ш, О́ста́шко, Оста́шівич, Оста́шчу́к, О́стич, Ста́сик, Стас'о́, Стах, Та́фій, Та́фійчу́к, Та́фічу́к.*

Від імені Роман походить 14 прізвищ: *Рома́н, Рома́ник, Рома́н'ак, Рома́нец', Рома́ней, Рома́нич, Рома́нішин, Рома́н'ій, Рома́нко, Рома́н'у́к, Рома́нчак, Рома́нчу́к, Ро́мушка, Ро́мушко.*

Від імені Дем'ян походить 15 прізвищ: *Деві́ан, Де́йман, Демі́ан, Демн'а́н, Демі́енчу́к, Демн'а́н, Демко́, Демі́к, Демко́вич, Демн'е́н-Гри́чу́к, Демн'ано́вич, Демча́к, Демчі́л'а, Демчі́л'а.*

Від імені Кіндрат походить 15 прізвищ: *Кі́ндра, Кі́ндрат, Кі́ндрак, Кі́ндрачик, Ко́ндріч, Ко́ндр'а, Ко́ндрат, Ко́ндрато́вич, Ко́ндраш, Ко́ндрат, Ко́ндрато́вич, Ку́ндр'а, Ку́ндрат, Ку́ндратич, Ку́ндрик.*

Від імені Сава походить 15 прізвищ: *Са́ва, Савас'ко, Саві́нец', Саві́ч, Савка, Савко́, Савко́вич, Савку́лич, Саву́к, Саву́ла, Савчик, Савчин, Савчине́ц', Савчу́к, Савчу́р.*

Від імені Тимофій походить 16 прізвищ: *Темко́, Ті́ма, Ті́мак, Ті́мі́цький, Ті́ма́нич, Ті́мко́, Ті́мко́вич, Ті́мова́ка, Ті́мо́вфій, Ті́мофій, Ті́мочко́, Ті́мочу́к, Ті́мчак, Ті́мчик, Ті́мчу́к, Ті́мша, Ті́мко.*

Від імені Марко походить 18 прізвищ: *Ма́рок, Ма́рка́н, Ма́рка́нин, Ма́рка́нінец', Ма́рканчу́к, Ма́рко́, Ма́рко́вич, Ма́ркош, Ма́рку́лін, Ма́рку́лінец', Ма́рку́лич, Ма́ркул'ч'е́к, Ма́рку́с', Ма́ркуш, Ма́рочко́, Ма́рчак, Ма́рчі́шин, Ма́рчі́шинец', Ма́рчу́к.*

Від імені Ігнат походить 19 прізвищ: *Гнат, Гна́тик, Гнатко́, Гнатко́вич, Ігна́т, Ігна́тик, Ігна́тич, Ігна́тишак, Ігна́тишин, Ігна́тко, Ігнат'о́, Ігнато́вський, Ігнато́ля, Ігнат'у́к, Ігна́чинець, Ігна́шко, Ігна́с', Ігнац, Ігна́ці.*

Від імені Пилип походить 20 прізвищ: *Пили́п, Пилипа́нинець', Пили́тинець', Пилипе́ць', Пилипа́к, Пили́пка, Пилико́, Пилипча́к, Пили́пчинець', Пилипчу́к, Піліп, Фелепча́к, Філа́к, Філе́й, Фі́лип, Фі́ліп, Фі́ліпович, Фі́ліпчик, Фі́л'о́, Фі́л'т'у́к.*

Від імені Лазар походить 22 прізвища: *Ла́зар', Ла́зарик, Ла́зарець', Ла́зарко, Лазарі́шинець', Лазаро́вич, Лазар'у́к, Лазарчу́к, Ла́зур', Ла́з'ір', Лазо́вич, Ла́зор', Лазор'е́к, Ла́зорик, Ла́зорець', Лазоричо́к, Лазо́рка, Лазо́рко, Лазорча́к, Лазо́рчик, Ла́зур, Ла́зур'.*

Від імені Куз'ма походить 25 прізвищ: *Кі́зман, Коз'а́нич, Коз'ма́, Козман, Козмо́вич, Куз', Куза́н, Кузан'у́к, Куз'е́вич, Ку́зик, Ку́зич, Куз'і́с'кый, Ку́з'ма, Ку́з'ма, Куз'ма́нич, Ку́з'лик, Ку́з'мин, Ку́з'мич, Куз'мичу́к, Куз'мі́с'кый, Куз'мі́ак, Кузмо́вич, Ку́з'о, Кузо́вич, Куз'у́к.*

Від імені Пантеле́ймон походить 30 прізвищ: *Па́нда, Пандус'е́к, Пане́ць', Пани́ч, Па́н'ка́нинець', Па́н'ке́вч, Па́н'ків, Па́н'ко́, Па́н'кови́ч, Па́н'ку́лінець', Па́н'ку́лич, Па́н'т'о́, Па́ну́ла, Па́ну́лин, Па́ну́лінець', Па́ну́лич, Па́ну́сич, Па́н'у́та, Па́н'у́шка, Па́н'у́щичик, Па́н'ц'а́, Па́н'ц'о́, Па́н'чик, Па́н'чи́шин, Па́нчир'а́, Па́нчу́к, Па́нчу́р, Пинд'учо́к, Пі́нт'а́.*

Від імені Ілля та його варіантів походить 31 прізвище: *Ил'а́ш, Ил'а́шик, Ил'а́шко, Іл'ашко́вич, Ил'ашо́вич, Йлик, Ілін'о́, Ил'ка́нинець', Ил'ка́нич, Ил'ка́ш, Ил'ко́, Іл'ков, Іл'ку́н, Іл'ко́вич, Ілку, Ил'ов, Ил'ови́ч, Ил'т'о́, Іл'у́к, Ил'ц'о́, Ил'ча́к, Йл'чик, Ил'чи́шин, Ил'чо́, Ил'чу́к, Лаше́вич, Лашко́вич, Лашчу́к.*

Від імені Бенедикт походить 32 прізвища: *Бед', Бед'а́, Бедик, Бед'о́, Бен', Бен'а́, Бен'ак, Бенда́, Бенда́к, Бенда́с, Бендас'у́к, Бендза́, Бендик, Бендз'о́, Бене́вич, Бенедик, Бене́ш, Бенка́, Бен'о́, Бене́ца, Бен'ча́к, Бен'чик, Бен'чу́к, Бі́д'о́, Бы́н', Бинда́к, Бы́нджа́к, Бі́ндз'а́, Бы́нкало́, Бі́нд'а́, Бі́ндас.*

Від імені Лука походить 34 прізвища: *Лу́ка, Лукан́, Лука́нинець', Лука́нич, Лукан'о́, Лукан'у́к, Лу́кач, Лукача́на, Лука́чинець', Лука́чко, Лукачу́к, Лукашчу́к, Луке́й, Лукы́р'а́, Лукі́ча, Лукі́та, Лу́кша, Луц', Лу́ца, Луца́к, Луц'а́к, Луца́нич, Лу́цик, Лу́ц'о́, Луцо́вич, Луц'у́к, Лу́чик, Лу́чинець', Лучке́вич, Лу́чка, Лучка́й, Лучке́й, Лучо́к.*

Від імені Хома та його варіантів походить 35 прізвищ: *Гоме́чко, Го́мічко, Го́мічков, Гомо́вич, То́ма, То́ман, Тома́нинець', Тома́н'у́к, То́маш, То́машик, То́машко, Томаши́нович, Томаши́овський, Томаши́ук, Томаши́чук, То́машчик, То́мен'у́к, То́мей, То́мляк, То́мляч, То́млянин, То́млянінець', То́млянець', То́мляч, То́мляча́к, То́мн'ак, То́мн'ано́вич, То́мчик, То́мнич, Хо́ма, Хо́менка, Хо́ме́чко, Хо́мик, Хо́минець', Хо́мич.*

Від імені Гаври́ло та його варіантів походить 35 прізвищ: *Га́бора, Га́врик, Га́ври́ла, Га́врилка́нич, Га́ври́ло, Га́врил', Га́врил'а́к, Га́вриле́йко, Га́врил'я́к, Га́врил'е́ць', Га́врил'ко́, Га́врил'о́, Га́врил'ц'о́, Га́врил'у́к, Га́врин, Га́врінець', Га́врич,*

Гаврьши, Гавришичук, Гавріл', Гавриш, Гаврішка, Гаврішко, Гавришак, Гаврош, Гавр'ук, Габай, Габан, Габовда, Габор, Габорак, Габор'ек, Габорец', Габор'ук, Габрін.

Від імені Прокіп та його варіантів походить 36 прізвищ: *Кона, Копаніч, Копик, Копин, Копинец', Копич, Копичук, Копіак, Копка, Копко, Копча, Копчай, Копчак, Копчик, Купіна, Пороцай, Приц, Приц', Прокіп, Прокіп'ук, Прокон, Прокопаніч, Прокоц'ей, Прокотич, Прокоп'ец', Прокоп'ук, Прокопчук, Прокутц'яніч, Прон'о, Прон'ук, Проц, Проц', Проца, Процай, Проц'ук, Пруц'.*

Від імен Данило і Дан походить 41 прізвище: *Дан, Данаиканіч, Данашов'кий, Даневич, Даник, Даниканіч, Данила, Данилаш, Данил'ек, Данил'евич, Данил'ец', Данилик, Данилич, Данило, Данилко, Данич, Данилович, Данилов'кий, Данил'ук, Даниши, Даниш'ек, Данишчук, Данкай, Данканіч, Данко, Дан'ко, Данкович, Данкулинец', Данкулич, Дан'о, Даночко, Дансчак, Дан'ук, Данц, Данцо, Данц'о, Данч, Данча, Данчо, Данчук, Донку.*

Від імені Микола та його варіантів походить 41 прізвище: *Кол'ка, Колца, Корец', Кориц, Кориц'кий, Коров'кий, Мик, Мікеш, Мик'ович, Миколайчук, Микора, Микор'ак, Мик'ула, Микул'ак, Микул'ан, Микул'анец', Микул'анинец', Микул'анинец', Микул'анич, Микул'ек, Мик'улик, Микул'ец', Мик'улин, Мик'улич, Мик'улка, Микул'ук, Мик'ул'ц'а, Мик'ул'ц'о, Микул'чак, Мик'урич, Мікеш, Мікла, Міклова, Міклович, Міклови, Міколув, Мик'улишинец', Никірка, Николайчук, Никол'ук, Никора, Никор'ак, Никорич, Ник'урич.*

Від імені Павло походить 43 прізвища: *Павел, Павелко, Півичич, Павл'ей, Павл'ек, Півлик, Півликов'кий, Півліна, Півлич, Півлішин, Півлішинец', Півлішко, Півлішче, Павл'ів, Павл'ій, Павл'іш, Павл'ішчак, Павл'о, Павлович, Павлов'кий, Павлон, Павлув, Павл'ук, Павл'укович, Павл'улинец', Павлу'кий, Павл'учок, Павук, Півчик, Пал'ей, Пал'ійчук, Палінчак, Палканіч, Палканінец', Пал'ко, Палко, Палкуш, Пал'о, Пал'овчик, Пал'ок, Палц'улич, Пал'чій, Пал'чук, Пал'чушка, П'афко.*

Від імені Андрій та різних його варіантів походить 48 різних прізвищ: *Андр'аш, Андр'ашинец', Андр'ашко, Андрашук, Андрашчук, Андрейак, Андрейкович, Андр'ейка, Андр'ейко, Андрейн'чук, Андр'ейчик, Андр'ела, Андр'ешко, Андр'ійко, Андр'ійчик, Андрикулич, Андрішин, Андріш'евич, Андрішканіч, Андріш'ан, Андріш'ович, Андріш'ук, Андріш'о, Андрішчак, Андрішчук, Андрішко, Андрішков, Анрук, Анрухович, Анруш, Анрушак, Анрушчак, Генр'ук, Гиндр'ук, Гиндр'ук, Онда, Ондич, Онда, Онділа, Онд'овчик, Ондора, Ондрей, Ондрик, Ондул'ак.*

Від імені Дмитро та його варіантів походить 49 прізвищ: *Гміттер, Деметер, Димун, Диміц'кий, Д'ума, Думак, Думин, Думішинец', Мет'ен'ко, Мет'ен'каніч, Метричка, Митин'каніч, Митин'ко, Мит'ко, Митр'а, Митрак, Митраш, Митрич, Митринканіч, Митрич, Митричка, Митричко, Митришин, Митро, Митровка, Митров'кий.*

Лесóвич, Лес'úk, Леца́к, Леца́нич, Лецига́нич, Лецо, Лецо́вич, Лечи́га, Лечі́нда, Лешéнда, Леша́нич, Лешенд'ак, Леші́га, Лешко, Лешку́лич, Лешо́, Лешча́к, Лейчинец', Лейчи́шин, Лис', Лисі́чко, Лис'ко́, Лисóвич, Лиц'о, Лицо́вич, Личко́, Лиши́нич, Ліичинец', Лін'кóвс'кий, Лін'ча́к, Лиса́к, Лис'о́, Олекса́нич, Олекси́к, Олекси́н, Олексі́й, Олексóвич, Олекс'úk, Олексу́лин, Олесі́н, Олечко.

Від імені Юрій та його варіантів походить 61 прізвище:
Дзури́ло, Дзури́на, Дзури́нец', Дзури́ч, Дзуро́вчик, Дирд', Дорд'ак, Дорд'іл'úk, Д'уд'а, Д'ури́к, Д'ури́на, Д'ури́чко, Д'ури́й, Д'ури́ндак, Д'ури́чка, Д'урко, Д'урко́вич, Джурд́жа, Йерко́, Йу́ра, Йу́рак, Йур'ак, Йуран'úk, Йура́ш, Йурашч'úk, Йурéчка, Йури́к, Йури́ч, Йури́чка, Йури́чка́нич, Йури́чко, Йури́шинец', Йури́чко, Йури́шка, Йурка́нич, Йуро́вс'кий, Йурош, Йурес, Йурéц', Йурéчко, Йури́шин, Йури́на, Йури́на, Йури́чко, Йурко́, Йурко́вич, Йуркус, Йуркуц, Йуро, Йурові́ч, Йурочко́, Йуртин, Йури́ца, Йури́цак, Йури́цага, Йури́цаба, Йурко, Йури́цо, Йури́цо́, Йурчик, Йурчи́шин, Йурч'úk, Потіурка́нич.

Від імені Матвій походить 67 прізвищ: Маталéга, Маталéшка, Мат'а́чко, Мат'аш, Матві́йч'úk, Матéйка, Матéйко, Матéйча, Мателéшка, Мател'ча́к, Маті́й, Мат'і́й, Мат'і́йевич, Мат'і́йевс'кий, Мат'і́йча́к, Мат'і́йчик, Мат'і́йч'úk, Мат'і́ка, Мат'і́ко, Мат'і́ковс'кий, Мат'і́нко, Мат'і́чин, Мат'і́ц'о, Мат'і́шин, Мат'і́шинец', Матко́вс'кий, Матла́х, Мат'о́вка, Матóвчик, Матóла, Мат'о́ла, Матол'ак, Матóлич, Мату́с, Мату́ш, Мату́ша́к, Мат'у́шко, Матч'úk, Мах, Ма́хлинец', Махн'о́, Ма́хнич, Махн'úk, Махо́вс'кий, Ма́ца, Маце́га, Маца́к, Маца́нин, Маце́йко, Маце́йка, Ма́рик, Ма́рина, Ма́рин'ак, Ма́рін'атин, Ма́рка́нич, Ма́ркан'úk, Ма́рко, Ма́рко́, Ма́цо, Мацо́вка, Мацо́ла, Ма́ц'úk, Ма́цу́нич, Мацо́вка, Ма́ші́ка, Ма́ші́ко.

Від імені Семен та його варіантів походить 88 прізвищ:
Сема́к, Сémáн, Сема́нич, Сема́нс'кий, Семанцо́, Сема́нчин, Сема́н, Сема́нец', Сема́н'і́й, Сема́нович, Сема́н'úk, Сема́н'у́та, Сема́нец'о́, Сема́нчук, Семе́ра, Семива́н, Семі́йон, Семі́йон, Семн'а́нко, Семн'о́н, Сему́ф, Семч'úk, Сeн'д'а, Сене́вич, Сeне́к, Сeні́на, Сeні́нец', Сeні́ч, Сeні́чко, Сeн'ко́, Сeн'úk, Сeн'ча, Сeн'ик, Сим, Сі́ма, Сі́ман, Сі́мак, Сі́мига́н, Сі́мик, Сі́минец', Сі́мка́нінец', Сі́мка́нич, Сі́мко́, Сі́мко́вич, Сі́мк'у́лич, Сі́мн'ан'ус'кий, Сі́мон, Сі́мочка, Сі́мочко́, Сі́мулит, Сі́мчeй, Сі́мчeра, Сі́мчик, Сі́мчі́на, Сі́мчич, Сі́мчі́шин, Сі́мчі́шинец', Сі́мч'о́, Сі́ні́чка, Сі́н'ка, Сі́н'ко́, Сі́н'кові́ч, Сі́н'к'у́линец', Сі́н'к'у́лич, Сі́н'о́, Сі́н'ові́ч, Сі́н'ча́к, Сі́мко́вс'кий, Сі́мчик, Сі́мку, Ші́мак, Ші́мик, Ші́мка, Ші́мон, Ші́мон'а, Ші́мон'ак, Ші́монка, Ші́мон'úk, Ші́мончик, Ші́мончинец', Ші́ма, Ші́ман, Ші́мко́, Ші́мон, Ші́мон'а, Ші́мон'ак, Ші́мша, Мо́нка.

Від імені Михайло та його варіантів походить 99 прізвищ:
Мешко́, Мешку́лич, Мeши́чик, Мига́л', Мигалéвич, Мигалéга, Мигалéйко, Мигалéц', Мі́гали́к, Мигали́на, Мигали́н'úk, Мигали́шинец', Мигали́ско, Мигали́ч, Мигал́ка, Мигал́ко, Мі́гал'ко, Мигалко́вич, Мигал'ніц'кий, Мигалóвич, Мигал'чинец', Мигал'чич, Мигóвич.

Миговкánич, Міголинец', Мис', Міса, Мисáк, Мисакóвич, Мисán, Мисинчúк, Миско́, Михайн'у́к, Михайл'áнич, Михайл'е́ц', Михай́лич, Михай́ло, Михайл'о́, Михайлóвич, Михайлóвс'кый, Михай́лочко, Михал'áнич, Миха(й)л'íшка, Миха(й)л'у́к, Михáлко, Михáл'с'кий, Михал'ц'о́, Михáл'чик, Михáл'чин, Михáл'чинец', Михáл'чик, Михал'чúк, Михán'с'кий, Михас'у́к, Михе́й, Михне́вич, Міхнич, Михн'о́, Михн'у́к, Миша́к, Миша́нич, Мыша́нич, Миши́нс'кий, Мишинчúк, Мішка, Мишул'áк, Мишкúлинец', Мишч'е́к, Мівкáнич, Міга́йлик, Мігал', Мігалик, Міга́лич, Міга́лко, Мігал'н'у́к, Мігал'чик, Мігал'чич, Мігові́ч, Мігóвк, Мігóвка, Мін'а, Мін'о, Мін'кóвич, Мін'чáк, Мін'чик, Місéчко, Міцик, Міц'о, Міц'óвда, Міц'у́к, Міц'у́ра, Міша́к, Мишкéй, Мішка, Мішко, Мішковс'кий, Мішкóлинец', Мишúк, Мишчик.

Від імені Петро та його варіантів походить 104 прізвища:

Пен'áк, Пен'ора, Пeреш, Пeринец', Пeри́ч, Перчáк, Перчúк, Пeтáх, Петел'áк, Петен'кó, Петен'у́к, Пeтер, Пете(й)чúк, Петечeл, Пeтик, Пeтій, Пет'íшка, Петкáнич, Пет'кó, Петлáк, Петл'íвка, Пет'овка, Петракóвич, Пeтра́нич, Пeтран'чúк, Пeтра́ш, Пeтра́шко, Пeтрашчúк, Пeтрéцкий, Пeтри́к, Пeтри́н, Пeтри́ц'кий, Пeтри́án, Пeтри́на, Пeтри́ч, Пeтри́чка, Пeтри́иче, Пeтри́шин, Пeтри́шинец', Пeтри́та, Пeтри́ла, Пeтри́нка, Пeтри́нко, Пeтри́чко, Пeтри́шка, Пeтри́шко, Пeтри́шчáк, Пeтрó, Пeтров, Пeтрóвич, Пeтрóвка, Пeтрóвс'кий, Пeтрóвчик, Пeтр'у́к, Пeтрукóви, Пeтрул'áк, Пeтру́линец', Пeтру́лич, Пeтрúн', Пeтрун'áк, Пeтру́нич, Пeтрúн'ко, Пeтрун'о́, Пeтрус, Пeтрúс', Пeтрукó, Пeтруш, Пeтрушáк, Пeтруше́вич, Пeтру́шка, Пeтрушчáк, Пeт'у́шка, Пeхн'о́, Пeцкó, Пeца, Пéцка, Пeцкó, Пeцурі́шин, Пeчáра, Пeчкáн, Пeчкéвич, Пeчкó, Пeчúнка, Пeши́ч, Пeшта, Пeшчáк, Пийтeр, Пы́ра, Пы́ринец', Питáх, Питин'кó, Пит'у́лич, Пичкó, Пичóра, Пі́рáк, Пі́рич, Пі́рош, Пихн'о́, Пі́тр'а, Пі́тра, Пі́цур, Пі́цу́ра, Пічóвка.

Від імені Григорій та спввідносних з ним варіантів Гриц', Грин', Лигор', Гріта, Ріц, Гіргіл' походить 100 прізвищ: *Гіріц, Грен'о́, Гренкáнич, Грeник, Гре́цкó, Грeчáк, Грeчeн'у́к, Грeчин, Грeчкó, Грeцáн, Грeшкó, Грeшкóвич, Грeшкúлич, Грeгiрчáк, Грeгóра, Грeгор'áк, Грeгорáш, Грeгóрик, Грeгорі́шин, Грeгорúвс'кый, Грeгóра, Грeгорóвич, Грeгóрс'кий, Грeгорчúк, Грeгорчáк, Грeгóрчик, Грин', Гринáджúк, Гринéвич, Гриник, Гринкáнич, Грин'о́, Грин'у́к, Грис', Гриц', Гри́ца, Гри́цáк, Гри́цакóвич, Гри́цáн, Гри́цáн'у́к, Гри́ц'ашчúк, Гри́цик, Гри́ціна, Гри́цин'ко, Гри́ци́иче, Гри́цишчúк, Гри́ц'ів, Гри́ц'овкáнич, Гри́цeвл'áк, Гри́ці́нко, Гри́ц'кó, Гри́ц'о́, Гри́цу, Гри́цув, Гри́ц'у́к, Гри́чáк, Гри́чин'у́к, Гри́чка, Гри́шкó, Грiшúни́ч, Грiджáк, Грiн', Грíчко, Гiргiл', Грeтa, Грeджúк, Грíта, Грiтáнич, Грíнджa, Грiчáк, Грíгáш, Грeгорчúк, Грiджúк, Грíта, Грiтóра, Грiтóраш, Грiтúл'кa, Грíжшинец', Грíндич, Грíц'кий, Грíчка, Грiчкáн', Грiджáн, Грíжáк, Жытa, Жiгiр, Жигóра, Жигор'áк, Лигор', Рeгa, Рeтoш, Рeтуш, Рeжeн'у́к, Рeшкo, Рeшчúк, Рeгорчáк, Ры́гáн, Рíцин'áк, Рíцкó, Рíшкó.*

Від імені Іван та його варіантів походить 109 прізвищ: *Ванк, Ваи, Вáшo, Вашкéба, Ваи́кó, Ваи́кóвич, Ваи́ута, Вáшчинец', Ваи́чáк, Ган'áк, Гандeра, Гáндич, Гáндзлик, Гáник, Ган'кó, Гáнко,*

Ган'кóвич, Ган'кúлич, Ган'úк, Ганчúк, Ганúлич, Гáнус, Ива́н, Ива́ндиш', Иванéта, Иванéц', Иванiга, Ива́ник, Иванiна, Иванiц'а, Иванiско, Иванiц'кий, Иванiч, Иванiчка, Ива́ныш, Иванiшинец', Иван'йй, Иван'йчо, Иван'йшко, Иванкáнич, Иванкéвич, Ива́нко, Ива́нков, Иванкúлинец', Иван'о, Иванóвич, Иванóвка, Иванóвчик, Иван'овчик, Ива́н'ос, Иванóчкó, Ива́н'ош, Ивант'án, Ивантéй, Иван'úга, Иван'úк, Иван'úлич, Иван'úта, Иванцáнич, Ива́нцик, Иванц'о, Иванц'úk, Иванц'úлинец', Иванц'ус'кий, Иванц'ус'кий, Ива́нча, Ива́нчик, Ива́нчі, Ива́нчо, Иванчúк, Ива́с', Ивас'úk, Ива́шин, Ива́шко, Ивашкóвич, Ївко, Ива́нча, Йáник, Йаниц'кий, Йан'йй, Йан'ййчúк, Йан'йчо, Йанкáнич, Йáнкес, Йáнкiв, Йáнко, Йáнков, Йанкóвич, Йанкóвс'кий, Йанкúлич, Йанóвич, Йанóвчик, Йанóчик, Йанóчкó, Йанош, Йанúта, Йан'úk, Йанушчáк, Йанкó, Йанчáк, Йанчiй, Йанчик, Йанчiйúk, Йасéвич, Йоганчúк, Нод'áнош, Гúйван, Поiáнуш, Файва́н.

Від імені Федiр та його варіантів походить 120 прiзвищ:
 Дорóвич, Дура́н, Теодорóвич, Тiгiр, Тiд'ip, Тiгiр', Тiд'ip, Тода́вчик, Тода́вчич, Тодавчúк, Тодора́н, Тóдер, Тодер'úk, Тод'икаш, Тод'ор, Тодор'úk, Тúдор, Тúд'ор, Фéd'а, Федáк, Федáка, Федан'úk, Федáрка, Федáрко, Федáско, Федáчин, Федáчка, Федáчко, Федáш, Федашчúк, Фédик, Федикóвич, Фéдин, Феди́на, Федин'ék, Фэди́нец', Фэди́нс'кий, Фединiшинец', Фэди́ч, Федичкáнич, Федишкáнинец', Федур'ák, Федúрка, Федúрко, Фед'ipцáн, Федурчáнич, Фед'кáнинец', Фéd'кiв, Фед'кó, Фед'кóвич, Фед'о, Фэдор, Фэдóра, Федора́н, Федорáнич, Федор'áнич, Федор'ék, Федорéц', Фэдорик, Федорiна, Федорiчка, Федорiшил, Федорiшинец', Федорiчко, Федорiшиче, Федорiшка, Федорiшко, Федóрка, Федóрко, Федорна́к, Федорóвич, Федорц'áнич, Федоровчáк, Федорон'кó, Федóрцi, Федорчáк, Федорчáнич, Федорчúк, Федúн', Фэдур, Фэдур', Фэдурц'а, Федурц'о, Фэдурчик, Фед'úk, Фэдúшка, Фэдчик, Фэра, Ферéнцик, Ферéнчик, Ференчúк, Феркó, Феркúлич, Фэрцик, Фет'кó, Фецáн, Фец'о, Фец'úk, Фэчик, Фэчка, Фечó, Фечúнда, Фешкó, Фидúрка, Фирiшчáк, Фишчúк, Фiд'óвка, Фiрко, Фiр'ák, Фiрцáк, Фiрка, Фiц'а, Фiцáй, Фiцкáнинец', Фiцко, Фiцкóлинец', Фóдор, Фрáнц'йй, Фрэ́нинец'.

Від жіночих імен утворено значно менше імен, ніж від чоловічих, що є спільною рисою прізвищ багатьох слов'янських народів (див. [Beneš 130–133]). Найбагатшими гніздами прізвищ, що походять від жіночих імен, на Закарпатті є такі:

Від імені Варвара – усього 2: Варварiнец', Варвар'úk.

Від імені Єва всього 4: Йáвинец', Йéвич, Йéвчáк, Йéвчинец'.

Від імені Уляна походить 5 прізвищ: Ул'áнич, Ули́нец', У́лич, Улiiáнич, Ул'ичúк.

Від імені Христина та його варіантів походить 5 прізвищ:
 Ерстен'úk, Ирстин'úk, Стiнич, Христи́на, Крестíнич.

Від імені Юхима походить 6 прізвищ: Хемíак, Хьíминец', Химич, Хьмчúк, Хíминец', Хíмич.

Від імені Євдокія походить 7 прізвищ: *Донинец', Дони́ч, Досич, Дос'ук, Доча, Дочинец', Дощка.*

Від імені Ірина походить 7 прізвищ: *Ірчак, Йарі́нич, Йарі́нко, Орени́ч, Орен'ук, Орин'ак, Оринч'ек.*

Від імені Калина походить 7 прізвищ: *Кали́н, Калин'ак, Калі́нец', Калі́нинец', Калі́нич, Калин'ук, Калі́ч.* Частина з них могла бути утворена і від чоловічого імені *Калин*.

Від імені Мотрона походить 7 прізвищ: *Ма́тринец', Мо́тр'а, Мо́трин, Мо́тринец', Мотр'ук, Мотру́нич, Моту́л'а.*

Від імені Марта походить 8 прізвищ: *Ма́рта, Марті́ш, Ма́ртин, Мартин'ак, Марті́нич, Мартин'ук, Ма́рфинец', Ма́рфич.* Частина з них могла утворитися і від чоловічого імені *Мартин*.

Від імені Малана та його варіанта Мелана утворено 9 прізвищ: *Мала́нин, Мала́нич, Мала́нка, Маланчу́к, Мелáнин, Мелáнич, Мелан'ук, Меланчу́к, Мола́нин.*

Від імені Оксана походить 8 прізвищ: *Аксен'ук, Ро́ксич, Ксен'ак, Ксе́нич, Ксен'джук, Се́нинец', Се́нич, Сені́чко.*

Від імені Олена походить 9 прізвищ: *Гелéнич, Олену́шинец', Оленд'ук, Олéнінец', Олéнич, Олени́шак, Оленичу́к, Олесі́н, Л'ал'ка, Л'ал'о.*

Від імені Катерина походить 10 прізвищ: *Ка́синец', Ка́сич, Ка́с'ка, Катерин'ук, Катрин'ак, Ка́тро, Ка́трин, Ка́тринец', Ка́трнич, Кату́на.*

Від імені Параска походить 10 прізвищ: *Пара́нич, Парáсич, Парáска, Пара́цка, Парашч'ек, Пара́шчинец', Парашчу́к, Па́ринец', Па́сич, Пас'ук.*

Від імені Маргарита походить 11 прізвищ: *Ма́га, Магарі́та, Марга́нич, Маржис'кий, Маргі́та, Маргі́тай, Маргі́тнич, Могорі́та, Могр'їта, Моргі́тан.*

Від імені Анастасія походить 13 прізвищ: *Настас'ук, На́стинец', На́стич, Настун'ек, На́т'їч, На́ц'ак, На́цінец', Та́ц'ак, Та́ц'їч, Та́ц'ак, Та́цин, Та́цінец', Та́ц'їн.*

Від імені Тетяна походить 14 прізвищ: *Та́нинец', Та́нич, Тан'ко, Тан'чак, Та́нчинец', Тан'чук, Тет'ак, Тет'анінец', Тет'аніч, Ті́тинец', Ті́тич, Ті́тичко, Гі́т'а, Гі́чч'ак.*

Від імені Пелагея походить 15 прізвищ: *Пазáк, Паз'ак, Пазі́на, Пазі́нец', Пазі́й, Паз'ук, Пайза́к, Палаго́нич, Палагу́нич, Палагу́синец', Палагу́та, Палéтич, Полáга, Полáжинец', По́лінец'.*

Від імені Федора та його варіантів походить 18 прізвищ: *Пі́да, Фі́д'а, Феді́на, Фédич, Федичка́нич, Федóра, Федорі́на, Фéнин, Фéнінец', Фéн'д'а, Фéндик, Фендор'ак, Фéннич, Фéн'о, Фен'ук, Фéнцик, Фен'чік, Финдз'.*

Від імені Магдалина походить 19 прізвищ: *Ма́га, Мага́й, Мага́н, Ма́гда, Ма́гдинец', Ма́гдич, Магéй, Ма́гинец', Ма́гій, Ма́нда, Ма́ндич, Мандичáк, Манду́ла, Мо́дынец', Мо́нда, Монда́к, Монд'ак, Мо́ндик, Мо́ндич.*

Від імені Агафія та його варіантів походить 21 прізвище:
Агапчук, Агитійук, Агопишук, Афінец, Афіч, Гайс'ак, Гапак, Гапак, Гапинец, Гапчук, Гасинец, Гасич, Гасн'ук, Гафійанич, Гафинец, Гафич, Гафійек, Гафичак, Гефійук, Фіц'а, Фіцай.

Від імені Ганна та його варіантів походить 24 прізвища:
Аннинец, Аннуш'ек, Аннушка, Ган'ак, Гандич, Ганин, Ганинец, Ганичка, Ган'ічка, Ганул'ак, Ганулич, Ганусин, Ганусинец, Ганусич, Ганушак, Ганушинец, Ганушчак, Ганушчин, Ганцик, Ган'чак, Ган'чин, Ган'чич, Ган'чур, Нусин.

Від імені Марія та його варіантів походить 84 прізвища:
Ман'ак, Мандз'ак, Мандзич, Мандз'ук, Мандзулич, Мандз'ух, Манинец, Манул'ак, Ман'ура, Манцулич, Ман'чик, Марандич, Марешчук, Маригун, Марил'ак, Марин, Марин'ак, Маринец, Марінич, Марінка, Маринчак, Марич, Марійанин, Марійаш, Марійинец, Маріканич, Марінец, Маріюнда, Маріцан, Марішчак, Марун'ак, Марунич, Мар'унич, Марус'ак, Марусанич, Марус'ек, Марусин, Марусинец, Марусич, Марута, Марухлинец, Марухлинич, Марухлич, Марухнич, Маруцан, Марушинец, Марушка, Марушкэй, Марушчак, Марцин, Марушчинец, Марцен'ук, Марцинкевич, Марцинчак, Марчук, Мас'ак, Масинец, Масич, Маца, Мацунич, Мэрцин, Міца, Міцан, Мон'ак, Мюнда, Мюндак, Мюнд'ак, Мюндик, Мюндич, Мюнінец, Мюнич, Мюн'ош, Мончак, Морел'ак, Морэка, Морінка, Мюрцін, Мунка, Мунчак, Мурэка, Муцик, Мушак, Мушка.

Як бачимо, твірними основами в процесі відіменного прізвищтворення виступали не лише офіційні варіанти імен, а й місцеві розмовні та діалектні їх відповідники, у тому числі й засвоєні відповідники з сусідніх мов.¹ Широке використання іменних твірних основ давало можливість утворювати від одного і того ж основного імені по декілька прізвищ за допомогою того ж самого суфікса. Наприклад: *Афіч, Гафіч, Гасич; Гріник, Гріцик, Григорик; Федорик, Фэдик, Ференцик; Семн'анко, Сен'ко, Симко, Шімко* і т. п. Коли до цього додати, що майже в кожному говорі діяли свої специфічні словотворчі моделі прізвищотворення зі своїми специфічними суфіксами (наприклад, східний *Митр'ук*, центральний *Митр'ович*, західний – *Митр'ак*; східний *Йурчук*, центральний *Йур'ович*, *Йур'о*, а західний *Йурак, Йури'о*), то стане зрозумілішим, як саме від такої невеликої кількості вихідних імен могла утворитися така велика кількість прізвищ. Не можна ігнорувати й того, що продуктивність деяких словотворчих типів була обмежена не лише у просторі, а й у часі: із згасанням продуктивності одного словотворчого типу на цій же території нерідко з'являвся і активізувався інший словотворчий тип. Наприклад, після згаснення продуктивності відіменних прізвищ із суфіксом *-'ат(-чат)* на заході Закарпаття сильно активізується словотворчий тип із суфіксом *-'ак(-чак)*.

Скільки ж відіменних прізвищ на Закарпатті? – Відіменні прізвища, тобто такі, твірними основами яких були власні імена

¹ Детальніше про іменні варіанти див. розділ "Імена".

людей, на Закарпатті становлять більше, ніж 40 процентів. У тому числі понад 30 процентів прізвищ утворено від імен календарних і близько 10 процентів прізвищ – від імен дохристиянських.

Апелятивна лексика у прізвищах

У сучасних відапелятивних прізвищах представлені двоякі основи. Одні з них уживалися з особовим значенням ще до антропонімізації, тобто до того часу, поки стали прізвищами чи прізвищами. Такими є, наприклад, основи у прізвищ *Бердър'*, *Бородáč*, *Ворожій'ник*, *Гайдук*, *Гумен*, *Кміт'*, *Ковал'*, *Мін'айло*, *Найд'ук*, *Пол'ак*, *Потухин'ак*, *Сигл'анік*, *Уерін*, *Хмарник*, *Шчокало* і т.п. Процес антропонімізації в таких апелятивів зводився лише до того, що конкретна загальна особова назва ставала власно, індивідуалізуючою.

Інші з цих основ не мали особового значення до того часу, поки не стали антропонімами. Отже, до антропонімізації вони функціонували лише як апелятиви неособові. Такими є, наприклад, основи у прізвищ *Вєпрік*, *Ворона*, *Гр'ад'іл*, *Гриб*, *Дратва*, *Знак*, *Зимá*, *Качур*, *Клепáч*, *Корін'*, *Муха*, *Скыба*, *Смерека*, *Субота*, *Хашча*, *Хмара*, *Чміл'* і т.п. Їх специфікою є те, що особове значення вони набули тільки з часом, лише завдяки метафоризації. Отже, у цих других основ антропонімізація була складнішою, двоступеневою: спочатку неособовий апелятив набував переносно особове значення, а тоді вже тільки ставав антропонімом, тобто власною особовою назвою.

При класифікації прізвищ за семантикою їх твірних основ дотримуємося, передусім, саме цього поділу. Звичайно, добре було б покласифікувати всі основи за їх особовими значеннями і в такий спосіб виявити найхарактерніші закономірності номінації. Однак така класифікація прізвищ нездійсненна. Справа в тому, що в апелятивних основ другої категорії особове значення мало коли було словниковим, а було здебільшого ситуаційним. Встановити те особове значення, завдяки якому неособовий апелятив став прізвищем, майже неможливо, оскільки процес такої номінації майже ніколи не обходився без гри фантазії. Ми не можемо з певністю сказати, за що саме прозвано відповідну особу, скажімо, *Лисицею* – чи за її руде волосся, чи за хитрість, чи за якусь пригоду з лисицею, чи за щось інше. Намагання за всяку ціну встановити мотив виникнення кожного конкретного прізвища, як правило, веде до суб'єктивізму, оскільки переважна більшість слів, що лежать у основах прізвищ, крім прямого, основного, мають ще по декілька переносних значень. До того ж ці переносні значення в різних говорах української мови не одні і ті ж, а у процесі прізвищтворення брали участь не лише загальнонаціональні, тобто загальномовні метафори: велика роль у цьому процесі належала також метафорам специфічним, місцевим.

З метою уникнення такого суб'єктивізму як прізвища першої категорії (прізвища від особових апелятивів), так і прізвища категорії другої (прізвища від апелятивів неособових) класифікуємо лише за прямими значеннями їх твірних основ. Переносних, зокрема

персоніфікованих, значень неособових апелятивів при цьому прагнемо уникати.

Правда, переносні значення не є особливістю самих лише неособових апелятивів. Підставою чи мотивом для виникнення прізвищ від апелятивів особових також часто служили не прямі, а переносні їх значення. Так, наприклад, предки нинішніх закарпатських *Королів* отримали ці найменування, напевно, не за те, що, може, належали до королівського чи царського роду, а за якусь іншу ознаку (солідність, розум, гордість, пихатість...). Дуже можливо навіть, що вони були дані за якусь протилежність названій як іронічні найменування (див. [Самина 33]).

Та найбільше труднощів при цій класифікації завдають омонімічні та полісемантичні основи. Ось кілька прикладів на такі основи, що в районі Українських Карпат мають по декілька значень: *гук* ("крик", "рило" і "контрабас"), *деркач* ("коростіль", "тріскачка", "вид гри", "кличка вола"), *дичка* ("дика груша", "людина з західної Мукачівщини"), *драч* ("збирач податків", "шибеник", "колючий куш"), *кавка* ("канюк", "чорна людина"), *козуб* ("вид кошика", "пузата дитина"), *коза́р'* ("козопас", "вид гриба"), *корса́к* ("вид тварини", "довга нога", "довгий черевик"), *мы́нка* ("кішка", "мовчазна людина", "боягуз"), *небе́сник* ("астроном", "житель небес"), *ол'ї́тник* ("виготовлювач олії", "скляр", "іволга"), *пічка́р'* ("пічник", "лежебока", "кирпоноса людина", "вид риби", "вид коржика"), *плеска́ч* ("балакун", "людина низького росту"), *пл'ї́шка* ("лиса людина", "дерев'яний клин"), *р'аба́к* ("ряба людина", "глиняний горщик"), *с'іра́к* ("сіра людина", "вид одягу"), *скрип* ("стара людина", "деркач"), *товкане́ц'* ("здоровий хлопець", "спеціальним способом кастрований бик") і т. п.

Зрозуміло, що в таких і подібних випадках одне і те ж прізвище доводиться відносити не до одного якогось розряду чи категорії, а до двох чи навіть до кількох, бо встановити, яке саме значення послужило підставою для виникнення прізвища, неможливо.¹

Ілюстративний матеріал у цьому підрозділі наводитимемо не у вигляді самих основ, а у вигляді готових прізвищ, у тому числі й прізвищ вторинних. Якщо від одної і тої ж основи утворено багато прізвищ, то серед ілюстрацій усіх прикладів не наводимо.

Забігаючи трохи наперед, укажемо, що прізвищ, утворених від апелятивів особових, і прізвищ, утворених від апелятивів неособових, на Закарпатті майже порівну (приблизно по 2 000 прізвищ). Однак кількість використаних основ із категорії *nomina personalia* дещо вища за кількість

¹ Виявити багато особових значень у таких апелятивів нам допоміг рукописний "Словник українських говорів Закарпаття" М. А. Грицака, за що авторів його висловлюємо ширю подяку.

основ із категорії *nomina impersonalia*, представлених у прізвищах українців Закарпаття.

а) Особові апелятиви. Із категорії *nomina personalia* для творення прізвищ найповніше були використані такі семантичні розряди основ (подаємо їх у спадній послідовності):

1. Назви людей за зовнішніми ознаками;
2. Назви людей за внутрішніми рисами;
3. Назви людей за їх діяльністю чи професією;
4. Назви людей за їх етнічною ознакою;
5. Назви людей за їх соціальним станом;
6. Назви людей за їх територіальною (топографічною) ознакою;
7. Назви людей за їх місцем у родині;
8. Назви людей за їх ідеологічною чи релігійною ознакою;
9. Назви міфологічних істот.

Розгляньмо кожний із указаних розрядів окремо.

1. Назви людей за зовнішніми ознаками (колір шкіри, волосся, зачіска, зріст, об'єм, вага, сила, стан здоров'я, вік, вродливість, охайність і т. п.): *Багрічук* (пор. *багрій* – "людина з короткими закрученими вусами"), *Бадіда* (*бадіда* – "старий дід"), *Бардзун* (*барзун* – "здоровий дідуган"), *Безушка*, *Білас*, *Білін'кый*, *Біл'о*, *Білобрыт*, *Білова*, *Білун*, *Білу'ек*, *Білу'т'ак*, *Боркан* (*боркан* – "той, що має бакенбарди"), *Бородач*, *Босак*, *Брыжак* (пор. *брыжэ* – "здорова рум'яна людина"), *Брытвак* (*брытвак* – "той, що вже голиться"), *Бровіак*, *Бровчук*, *Бронтер'ук* (пор. *бронтэр* – "повна, але хирлява людина"), *Бур'ас* (*бур'ас* – "пелехач"), *Бордэй* (пор. *бурда* – "та, що має великий рот"), *Ван'т'ух* (*ван'т'ух* – "черевань"), *Веліан*, *Вокан*, *Волосач*, *Вучкан*, *Габыкан* (*габыкан* – "висока худа людина"), *Гартіванец'*, *Гір'авец'*, *Гладыш*, *Глад'ук*, *Глодан*, *Гόжик*, *Гόлыш*, *Головатый*, *Гόлош*, *Гόрба*, *Гόрбас*, *Грубик*, *Грубінка*, *Грудн'ак*, *Губал'*, *Гат'ош* (*гат'ош* – "той, що в самих кальсонах"), *Гелеван* (*телеван* – "черевань"), *Гелевойда* (*телевойда* – "черевань"), *Гелемар'* (*телемар'* – "черевань"), *Гембей* (*тембей* – "товстун", "губань"), *Гимбар'* (*пимбар'* – "черевань"), *Гындич* (пор. *гында* – "неохайна людина"), *Довган'*, *Дз'абка* (*дз'абка* – "худа людина"), *Дыбач* (*дыбач* – "той, що вайлуватю ходить"), *Довгій*, *Довгінка*, *Довгій'*, *Доромбей* (*доромбей* – "губань"), *Друбнич*, *Дужар'*, *Жірош*, *Жмур'кó* (*жмур'кó* – "близорукий, косоокий"), *Жовт'ак*, *Зал'ізн'ак*, *Зелен'ак*, *Зызин'* (*зызин'* – "косоока людина"), *З'іденик*, *Зумал'*, *Зубан*, *Зубан'*, *Зубач*, *Капарник* (*капарник* – "нехлюя"), *Кид'ó* (пор. *кідик* – "маленька людина"), *Кишил'а* (пор. *кішил'* – "істота рябої масті"), *Кічак* (пор. *кіка* – "людина з киктями"), *Клєпа* (*клєпа* – "істота з відвислими вухами"), *Клованіч* (пор. *кловатый* – "той, що має великі ікла"), *Клочанік*, *Кодрыш*, *Клубей*, *Костраба* (*костраба* – "висока худа людина"), *Красный*, *Крас'ук*, *Крива*, *Криванік*, *Кривач*, *Кривец'кий*, *Кривін'ка*, *Кривка*, *Кривл'ак*, *Криволáба*,

Кривор'єк, Крѣшеник, Крѹзлик, Кудринец', Кудрач, Кудей, Кудрун, Кул'авчѹк, Куртан, Курт'ак (пор. *кѹртый* – "короткий"), Кѹтнич, Кѹцин, Кучер'авый, Кучмаши, Лабач, Лаз'ун, Лембак (лембак – "людина з розвальнистою ходою"), Лепеш (лепеш – "замазура"), Лизанец, Лївак, Лысый, Лыткаши, Лобур, Логойда (логойда – "лежень", "замазура", "здоровило"), Лупір' (пор. *лупыр'а* – "здорова дівка"), Мазаник, Малета, Малеш, Мал'ованец', Мал'учкий, Масл'аник, Маханец', Машикара, Мизерак, Млавец', Могуч, Мордованец', Мохнал', Мохней, Мурташ (пор. *мурта* – "істота чорної масті"), Набиванец' (набиванец' – "кремезна присадкувата людина"), Несух, Нечестак, Огар' (огар' – "висока худа людина"), Ожоганич (пор. *ожоган'а* – "висока худа жінка"), Окал', Опаленик, Опарен'ѹк, Очкан, Пазуханич, Пап'чей, Пелехач, Піган (піган – "веснянкуватий"), Піпаш (піпаш – "той' що курить люльку"), Плешинец' (пор. *плешиный* – "лисий"), Погоріт'ак, Пойда (пойда – "нехлюя"), Порохнавец', Порубаник, Посыпанка, Пуз'ак, Пукіш (пукіш – "горбун"), Пулей (пор. *пулкей* – "окаль"), Пуравец' (пуравец' – "замазура"), Пухл'ак, Р'авый, Рапавый, Ребрей, Ребреш, Ривт' (ривт' – "рудий"), Регійда (пор. *регедати* – "чеперати"), Рогал', Рогач, Руда, Рудак, Салей, Світлик, Світлинец', Сепливчак (пор. угор. *szeplő* – "ластовиння"), Сивак, Сивач, Сивоховп, Сивул'а, Сидун, Син'ак, Сідак, Сідей, Сідун, Сірега, Сірко, Сір'ѹк, Скрип, Слабак, Слутый (слутый – "з паралізованими руками"), Стегнач, Сухан, Сухїна, Сухїтра, Сушко, Талана (пор. *таланати* – "незграбно ходити"), Талапко (талапко – "дюдина з широкими плоскими стопами"), Темн'анинец', Темр'о, Гіл'н'ак, Товстий, Торбич (торбич – "горбун"), Торомбач – "губаль", Туцкан'ѹк (туцкан – "товстун"), Ухал', Ухач, Фучко (фучко – "той' що сопе"), Харкавчѹк, Харл'ак (харл'ак – "хирява людина"), Хыл'а, Хлычко (хлычко – "той' що хлечче"), Хромей, Хромл'ѹк, Хромн'ак, Худа, Худан, Худик, Худинец', Цибинога, Цибул'аш (цибул'аш – "любитель цибулі"), Цїфра (пор. угор. *cifra* – "строкатий"), Чалій, Челлений, Челлен'ѹх, Чепара, Червен'ак, Черлен'ак, Черн'авич, Черней, Чічѹра (пор. *чичора* – "чепурна дівчина"), Чолан, Чол'їй, Чор'а (чор'а – "чорнявка"), Чорн'авец', Чорнак, Чорнігі, Чорный, Чорнокушка, Чорноличак, Чубан, Чубар', Чубей, Чулей, Чупкало (чупкало – "людина з важкою ходою"), Шерїпа (пор. *шерѣпа* – "потворна жінка"), Шестак, Шестерак, Шїїан, Широкан, Шкын'да (пор. *шкыдати* – "кульгати"), Шкір'ак (шкір'ак – "косоокий"), Шкр'оба (пор. *шкр'об* – "худорлявий чоловік"), Шѹта (пор. *шѹтий* – "безрогий", "безвухий"), Шчербей (шчербей – "беззубий") і т. ін. Усього майже 700 прїзвищ.

Таке широке використання особових назв із розряду **poti-na** attributiva для творення прїзвищ не є випадковим. Узус називати людину за її зовнішніми ознаками і в наші дні на Закарпатті

належить до найактуальніших (див. "Принципи номінації" в розділі "Прізвиська").

Крім особових назв, для творення прізвищ цього семантичного розряду використано й неособові назви, зокрема назви звірів, рослин, частин організму, які набули значення особових лише завдяки метафоризації та метонімізації цих неособових апелютивів (див. далі).

2. Назви людей за внутрішніми рисами (інтелектуальність, ставлення до інших, до себе і до праці, зорові, слухові, смакові, нюхові та дотикові відчуття, почуття страху, гніву, радості, смутку, особливості мовлення і т. п.): *Балагура*, *Белéба* (*белеба* – "базікало"), *Бембіло* (*бембіло* – "людина неповного розуму"), *Биц'кó* (пор. *биц'кán* – "великий хлопець"), *Бын'чák* (*бын'чák* – "той, що гуде"), *Бісún*, *Бльі́чка* (*бльі́чка* – "пустун"), *Бльінда* (*бльінда* – "лінюх"), *Блискун* (*блискун* – "спритна людина"), *Болонд'ák* (пор. угор. *bolond* "дурний"), *Бр'анік* (*бр'анік* – "запальна, нестримна людина"), *Брехл'ійчúk*, *Брешкó*, *Бры́ндз'аник* (*бры́ндз'аник* – "любитель бринзи"), *Брин'кáč*, *Бубн'ák* (*бубн'ák* – "балакун"), *Бурбák* (*бурбák* – "людина неповного розуму"), *Бұхало* (*бұхало* – "крикун"), *Вад'у́н* (пор. *ва́дитис'а* – "сваритися"), *Валáтик* (пор. *валáп'* – "ледар"), *Варакóвба* (*варакóвба* – "непосидюча людина"), *Варівода* (*варівода* – "пройдисвіт, баламут"), *Вéйкало*, *Веред'ійчúk*, *Весел'ák*, *Весéлик*, *Веселіна*, *Вйáчало*, *Гáкавец'* (*гáкавец'* – "ікавец'"), *Гáкавий*, *Галáй*, *Галайкó* (*галáй* – "крикун"), *Гл'т'айчúk*, *Гұрчаник*, *Глухán*, *Глушкó*, *Глушман*, *Глушчák*, *Гневко*, *Говгэ́ринец'* (*говгэ́ра* – "великан", "кат"), *Гóйдра* (*гóйдра* – "висока жінка"), *Голонд'ák*, *Гóрдош*, *Гóрдич*, *Гостинáр'*, *Гул'ó* (*гул'ó* – "придурак"), *Гунтéй* (*гунтéй* – "гультай"), *Галáйда* (*галáйда* – "крикун"), *Гындéй* (пор. *гындати* – "незграбно говорити або ходити"), *Дáскало*, *Дырбáп'* (*дырбáп'* – "здоровань"), *Дз'огáйло* (*дз'огáйло* – "белькотун"), *Дікий*, *Добру́ник*, *Дорогóвич*, *Драб* (*драб* – "нероба, волоцюга"), *Дрéбота* (пор. *дрэбот'іти* – "швидко говорити"), *Дрімл'ух*, *Дрімуш*, *Дудла* (пор. *дудлити* – "смоктати"), *Дуркóта* – "галаслива людина", *Дурнás*, *Дурневіч*, *Зарéва*, *Зимóмр'а* (пор. словацьк. *zimomravú* – "замерзляк"), *Йойкап'ук*, *Каверзн'ук*, *Качáйло*, *Кéпша* (пор. *кепешитис'а* – "гордитися"), *Киріта* (*киріта* – "ненажера"), *Кікавец'*, *Кўкало*, *Кричкó*, *Кричún*, *Крúта*, *Лайкún*, *Лéга* (*лéга* – "лежебок"), *Л'інівчúk*, *Ломпéй* (*ломпéй* – "лінивий, розвальнистий"), *Лóніт* (*лóніт* – "балакун"), *Л'óпко* (*л'опкó* – "белькотун"), *Лопóйда* (*лопóйда* – "розхристана, неохайна жінка"), *Лопонд'ák* (*лопонд'ák* – "базіка"), *Лопуц'ék* (пор. *лопуша* – "базіка"), *Лóфинец'* (пор. *л'óфа* – "повія"), *Лұб́ка*, *Милóвич*, *Мьінда* (пор. *мындати* – "невиразно, манірно говорити"), *Мьін'ка* (*мын'ка* – "боягуз"), *Мовчán*, *Морк'анік*, *Морочіло*, *Мудра*, *Мудрák*, *Мудрáнінец'*, *Мудрія́н*, *Мульга* (пор. *мулэга* – "працьовита, але скупа людина"), *Мумр'ák* (*мумр'ák* – "скрита, неговірка людина"), *Н'áйкало*, *Натúда* (пор. *натúдити* – "налякати"), *Мурмук* (пор.

"мурмотати"), *Незба́йло*, *Незго́д'а*, *Німа́к*, *Нел'іно́вич*, *Ну́нка* (н'у́н'ка – "тихоня"), *Ошча́дник*, *Палі́нкаш* (пор. угор. *pálinkás* – "горілчаний"), *Парубо́чий*, *Па́т'аник* (пор. *pat'ákati*), *Переда́р'ук*, *Пересо́л'ак*, *Пыска́ч*, *Пы́шний*, *Півка́ч*, *Підла́т'ук*, *Піка́л'ук*, *Пла́кош*, *Плеска́ч* (*плеска́ч* – "балакун"), *Побіза́ч*, *Повіда́йчик*, *Прожеза́ч*, *Прохла́ра*, *Ра́йда* (*ра́йда* – "лінюх"), *Рева́й*, *Рева́ло*, *Рева́чко*, *Рева́ло*, *Рыкаве́ц*, *Росо́л'аник*, *Рост'ага́й*, *Са́кало*, *Са́пливий*, *Са́тын'а*, *Свиста́к*, *Свисту́н*, *Скоромысléй*, *Страшкó*, *Страшкóу́лч*, *Стрóган*, *Су́с'кó*, *Схо́ваник*, *Ты́кало*, *Ті́хий*, *Ту́пи́'а*, *Форкаве́ц* (*фаркаве́ц* – "бриклива людина"), *Флы́н'кó* (пор. *флын'кати* – "теліпатися", "язиком плескати", "плакати"), *Фо́фла́к* (пор. *фо́флати* – "гугнявити"), *Фрыга́н* (пор. *фрїга* – "козир-дівка"), *Фука́л'ек*, *Фу́т'кó*, *Фучкó* (*фучкó* – "той, що фучить"), *Хаба́л'* (*хаба́л'* – "коханець"), *Ха́лус* (*ха́лус* – "ненажера"), *Хва́ста*, *Хрипа́к*, *Це́ндра* (*ци́ндра* – "надокучлива людина"), *Ці́пкало*, *Ці́п'ак*, *Цо́кало*, *Ча́лóвка* (*ча́лóвка* – "дурисвіт"), *Чи́р'аник* (*чи́р'аник* – "любитель чиру, тобто мамалиги"), *Чова́рта* (*чова́рта* – "волоцюга"), *Чопóвд'а* (*чопóвд'а* – "незграба, лінюх"), *Ша́ле́ник*, *Швядкы́й*, *Шеле́па*, *Шелепе́ц*, *Ше́л'ма*, *Ше́л'кó* (*шел'кó* – "балагур", "придурок"), *Ши́ндра* (пор. *ши́ндрити* – "циндрити, клянчити"), *Шипизд'ак* (пор. *шипіздати* – "сюсюкати"), *Ши́кало*, *Шкóутка* (пор. *шкóут* – "ні на що не здатна людина"), *Шман'кó* (пор. *шмо́н'кати* – "говорити з дефектом"), *Шуга́й* (пор. словацьк. *šuhaj* – "парубок"), *Шушкó* (пор. *шу́шкати* – "шепоніти"), *Шчо́ба́к*, *Шчо́кало* та ряд похідних від них.

Усіх прізвищ у цьому розряді понад 400, тобто майже вдвічі менше, ніж прізвищ, утворених від особових назв за зовнішнім виглядом. Проте кількість твірних основ у прізвищ цього семантичного розряду майже така, як і в попереднього. Отже, у творенні цих прізвищ брало участь багато основ, однак жодна з них не розвинула такої продуктивності. Можливо, це свідчить про незначну давність прізвищ цього типу.

Як і в попередньому розряді, серед цих відатрибутивних прізвищ переважають слова експресивної лексики. При цьому засобами вираження експресії в них частіше є корені, ніж суфікси.

3. Назви людей за їх діяльністю чи професією:

Ба́йур (*ба́йур* – "людина, що вміє баяти"), *Бан'ас* (*бан'ас* – "гірник"), *Басі́ста*, *Ба́ча* (*ба́ча* – "чабан"), *Берда́р'*, *Берда́лик*, *Бережні́к* (*бережні́к* – "лісовий сторож"), *Бігу́не́ц*, *Блана́р'* (*блана́р'* – "хутровик, скляр"), *Бо́втар'* (*бо́втар'* – "випасувач волів"). *Бо́днар'*, *Бомбушка́р'* (*бомбушка́р'* – "шпилькар"), *Бо́ннарик* (пор. *бо́ннар'* – "бондар"), *Борби́л'* (*борби́л'* – "голяр"), *Боча́рс'кый*, *Букса́р'* (*букса́р'* – "той, що працює з буксою, тобто з копилкою"), *Ва́ка́р'* (*ва́ка́р'* – "випасувач корів"), *Ва́рта* (*ва́рта* – "чинбар"), *Варгу́лч*, *Вийка́р'*, *Вина́р'*, *Віва́р'*, *Вішчу́р*, *Ви́зач*, *Возн'ак*, *Волова́р'*, *Ворожжі́л'ник*, *Ворожжі́л'чак*, *Воскобу́йник*, *Вошчина́р'*, *Га́лас* (*галас* – "рибалка"), *Галасні́к*, *Гама́ш* (*гамаш* – "виготовлювач зброї"), *Ган'ча́рник*,

Гон'чар', Горничар', Горничар', Грабар' (грабар' – "могильник"),
 Грамотник, Гребенар', Гребенач, Гудак (гудак – "музикант"),
 Гудец', Гусар', Гутник, Гайдос (гайдос – "дудар"), Гомбаш
 (гомбаш – "виговоллювач гудзиків"), Губаш (губаш – "виговоллювач
 гунь"), Гул'аш (гул'аш – "чередар"), Дакун, Дачина, Дачок, Дечук,
 Дзвонар', Добош (пор. угор. *dobos* – "барабанщик"), Доктор,
 Дохтор'ук, Дошкар', Дримбайл'ук, Дротар', Дударчук, Дудаш (пор.
 угор. *dudás* – "дудар"), Жел'ізник (пор. словацк. *železnik* – "майстер
 по залізу"), Зварич (зварич – "солевар"), Звонарик, Звездар',
 Звездар'ук, Золотар' (золотар' – "ювелір"), Йатер (йатер –
 "лісник", "мислитель"), Йал'ч (йал'ч – "стельмах"), Йугас (йугас –
 "вівчар"), Кадар (пор. угор. *kádár* – "бондар"), Кадос, Качмар',
 Кертіс (кертис – "городник"), Ковал', Ковал'ук, Ковач, Ковачик,
 Козар', Козар'ук, Козичар', Козичник, Козош, Колесар', Колод'й,
 Комораш, Кондаш (кондаш – "свинопас"), Коновал, Кон'ош,
 Контраш (контраш – "другий скрипаль"), Кон'ухар', Корытар',
 Корпош (корпош – "вербувальник"), Косач, Косаш (косаш –
 "косар"), Кот'іш і Кочіш (кот'іш – "візник"), Котлар', Кочмар',
 Кравец', Кравчук, Крамар', Крамніц'кий, Кричко (пор. давньор.
 кричь – "коваль"), Кукл'ник, Кубарич, Купар' (купар' – "майстер по
 гнуттю куп"), Купец', Купчик, Кур'атник, Кухар', Кухта (кухта –
 "помічник кухара"), Кухтаніч, Кушн'ір, Кушн'ірчук, Лакатош
 (лакатош – "сюсар"), Ловас (пор. угор. *lovász* – "конюх"),
 Лопатар', Ложкар', Майурник (майурник – "працівник ферми"),
 Макусій, Мал'ар', Мал'ар'чик, Мал'арчинец', Меллик, Мелник, Мелничок,
 Мештер (мештер – "майстер"), Місар', Мітник, Митничук,
 Мін'айло, Мін'анчик, Мір'авец', Мішал', Музичка, Мурник (мурник –
 "муляр"), Обручар', Олаїник, Олүйник, Остолош (остолош –
 "столяр"), Папірник, Пас'іник, Паскар', Пекар', Перевузіник, Пецкар' (пецкар'
 – "пічник"), Пивовар', Пісар', Пишчальник, Пикл'ар' (пикл'ар' –
 "мельник, який виготовляє петльовану муку"), Пінар' (пінар' –
 "майстер по виготовленню люльок"), Пічкар', Пластун, Поштак,
 Поштарук, Пр'ад'іл'а, Пр'адун, Пр'аха, Путник (путник –
 "шляховий майстер"), Пушкар', Пушаш, Пчолар', Рабин, Рек'ізник
 (рек'ізник – "майстер по виготовленню ретязів"), Ременар',
 Решетар', Рибак, Рыбар', Рімар' (рімар' – "лимар"), Римарик,
 Сабл'аш, Сабов, Сабувчик (сабув – "кравець"), Сербайло, Синетар'
 (синетар' – "виговоллювач або продавач синети, тобто синьки"),
 Сітар', Сідлар', Сіткар', Склар', Скотар', Скрипник, Сюсарчук,
 Сл'усар', Смикал'ук, Смол'ак, Сн'итар' (пор. сніцарь – "різбар",
 "колісник"), Сокач (сокач – "кухар"), Співак, Співал'ук, Станник,
 Столар', Табахар', Теслєвич, Теслічко, Ткалич, Ткач, Топар', Токар'ук,
 Токарчик, Трубач, Фуїарош (фуїарош – "сопілкар"), Фурман,
 Хрустал'ник, Цир'кувник, Цигіка (цигіка – "музикант"), Цімбалош
 (цімбалош – "цимбаліст"), Ціпар', Чаклей, Чередар', Чіжмар',
 Чіжмар' (чіжмар' – "чоботяр"), Чіжмод'й (пор. угор. *csizmadia* –

”чоботар”), *Чобан'їй, Чорн'їг'а, Чухайло, Чухрал'а, Чухран, Шатник, Швал'а, Швалета, Швеу', Швѣуко, Шевчук, Шинкар', Шполарич* (пор. *шпола* – ”совок”), *Шукал', Шумн'ѣгра, Шустур* (пор. *шустер* – ”швець”) та ряд похідних від них. Усіх прізвищ від слів цього семантичного розряду на Закарпатті близько 500.

Отже, хоч великих міст, у яких процвітали б різні промисли чи ремесла, на Закарпатті ніколи не було, однак реміснична термінологія у закарпатських прізвищах відображена досить щедро. Впадає в око те, що серед цих назв найповніше представлені назви сільських професій, носіями яких зрідка були здебільшого кріпаки, і тільки зрідка подибуємо назви професій міських. Показово й те, що частина цих професій уже давно відійшла в минуле чи навіть зовсім забулася.

Зрозуміло, що не в усіх випадках перший носій такого прізвища обов'язково був носієм названої професії. Його могли так прозвати просто жартома. Але й так треба погодитися з зауваженням Ю. К. Редька стосовно цієї семантичної групи українських прізвищ: ”Якби у нас не було інших даних про соціальний склад населення України, його основні заняття та професії, економіку та культуру епохи розкладу феодалізму і зародження капіталізму, то існуючі сьогодні родові прізвища могли б служити джерелом для майже повної і вірної реконструкції картини життя в цей період” [РедНаз 127]. На підставі так званих ”ремісничих” прізвищ можна не лише відтворити уявлення про давні ремесла, а й значно доповнити відомі вже дані, особливо за рахунок тих професій, які вже давно забуті в народі (див. [DauDic XIII–XV]).

4. Назви людей за їх етнічною ознакою:

Басараб, Бемак, Бл'ашин, Бл'ашко, Бойишико, Бойкенич, Бойко, Бойкул, Бойчак, Бойчен'ук, Бойчич, Бойчук, Булак, Волос'кий, Волах, Волошиан, Волошин, Волошинец', Волошинівс'кий, Волошчук, Гайнал', Гевтачик, Горват, Грекул, Гуцул, Гуцул'ек, Герег, Жидак, Жидик, Житко, Жідов, Лях, Ляховец', Ляхович, Лашко, Лашкович, Лашчук, Лемак, Леманинец', Лемачок, Лейко, Лемі'о, Ленд'ак, Ленд'ел, Ленд'ук, Литвак, Литвинчук, Лишак, Мад'ар, Мад'арка, Мад'арчик, Маджара, Мазур, Маскал', Маскал'чук, Мацкал', Мокан, Молдован, Молдавчук, Москалик, Москал'ук, Мурин, Мурінка, Муска, Н'амчук, Н'емчик, Ніймет, Н'імец', Н'імчук, Олаг, Олас, Олах, Олашин, Олашинец', Олашко, Пол'ак, Пол'ечок, Рац, Радин, Рац'ук, Рус, Русан'ук, Русин, Русінка, Русінко, Русинкович, Русинчак, Русич, Рус'кий, Рускович, Руснак, Русн'ак, Русник, Русул, Рушчак, Рушчин, Сакс, Саксон, Сас, Сасик, Сасин, Сербак, Сербин, Сійкел', Словак, Словена, Словйак, Словйаник, Словйанин, Сотак, Талійан, Талійанин, Терек, Терпак, Товт, Товтик, Товтин, Турок, Турчин, Турчина, Угрин, Угрин'ук, Улашин, Франціх, Циганин, Циганчук, Циганчик, Циганич, Чех, Чешок, Шваб, Швабик, Швед, Шведа, Швед'ак, Швед'ук та деякі інші похідні від них (сучасне і давніше значення цих етнізмів розкриваємо в розділі ”Антронімія та етнічна історія Закарпаття”). Усіх прізвищ у цьому семантичному розряді близько 200.

Отже, у сучасних прізвищах закарпатських українців представлено майже 50, тобто більшість етнонімів Центральної Європи, особливо слов'янських. Показово й те, що деякі з цих відетнонімних прізвищ мають на Закарпатті дуже велику кількість носіїв: *Бойко, Волошин, Гірват, Лях, Лєнд'єл, Пол'ак, Русин, Товт*. Висока популярність відетнонімних прізвищ зумовлена кількома причинами. По-перше, вона є наслідком постійних міграційних процесів людності з одної етнічної території на іншу. Та не тільки це. Ще Т. Шевченко на прикладі героя *Волоха* з поеми "Гайдамаки" підмітив, що відетнонімне прізвище не завжди вказує на національне походження першого свого носія, що воно може походити і з прізвиська, яке отримав найменований за якусь другорядну, випадкову ознаку. Отже, як це зазначав і В. К. Чичагов [Чичаг 32], "не слід, однак думати, що найменування за назвою якогось народу завжди і неодмінно вказують на походження даної особи з цього народу" (див. також [J. Beneš 180; DauDiс X]). А. Н. Константінеску вказує, що відетнонімні імена часто вказують не на належність до відповідного етносу, а тільки на країну, з якої ця особа чи її родичі прибули.

До того ж у деяких народів, наприклад, у румунів, дуже поширеним був узус надавати етнічні імена як хресні. У румунів надавання етнічних імен типу *Bulgaru, Cazacul, Comanul, Litva, Rus, Rusin, Sîrbul, Turcul* як хресних було своєрідним проявом поваги чи симпатії до відповідного народу [Const XLVII–L]. Такий звичай відомий був і східним слов'янам [Морошк]. Заслуговує на увагу й семантична еволюція цих етнонімів та хронологія появи кожного з таких прізвищ на території області (див. розділ "Антропонімія та етнічна історія Закарпаття").

Напрошується й важливий загальнотеоретичний висновок про принципи номінації, а саме: найменування прищельцеві дає, як правило, те нове середовище, до якого прищельць улився.

5. Назви людей за їх соціальним станом:

Арендáш, Армáш (апел. *армáш* – "начальник тюрми"), *Бáник* (пор. серб.-хорв. *бан* – "губернатор"), *Бáндур* (пор. *пандур* – "жандарм"), *Біров, Біровáш, Біровéць, Біровчáк* (*бірів* – "староста", "суддя"), *Богáч, Богáчик, Вáйда* (*вáйда* – "воєвода"), *Вáйдáнич, Вáйдич, Ватамáн, Войáк, Войтикóвс'кий, Войтóвич, Войтýн, Волонтыр'* (*волонтыр'* – "доброволець", "нероба"), *Гáйдáмáк, Гáйдук, Гáйдучóк, Гéрцег, Господáр, Гулáн, Гýсар, Гáзда, Гáздик, Генерáл, Гóнда* (*гóнда* – "старець, прошак"), *Грофчýк* (пор. *граф* – "граф"), *Двóрак, Дійкан', Д'ідич, Добровóл'ний, Доробáн* (пор. угор. *darabánt* – "рід війська"), *Драб, Дрáбов, Драгун'áк, Жовн'ір', Жóлдош* (*жóлдош* – "найманий солдат"), *Жу'пан* (*жупан* – "губернатор"), *Земл'анс'кий* (пор. словацьк. *zemianský* – "дворянський"), *Капíтан, Каплар, Капрал', Капцош* (*капцош* – "онучаник"), *Карабín'ош* (*карабín'ош* – "карабінер"), *Катонá* (*катонá* – "солдат"), *Кéнийз* (*кéнийз* – "совтис"), *Кмит', Кн'аз', Кн'аз'ó, Козáк, Комындáр'* (*комындáр'* –

”командир”), *Комісар’*, *Корол’*, *Королевич*, *Королович*, *Кошовий*, *Крайник* (*крайник* – ”начальник волості”), *Крайниковец’*, *Крайникович*, *Крالیк*, *Курец* (*куруц* – ”угорський повстанець XVI–XVIII сторіч”), *Курецик*, *Лабанц* (*лабанц* – ”прибічник австрійського цисаря”), *Латко* (*латко* – ”голодранець, волоцюга”), *Майор*, *Майур* (*майур* – ”фермер”), *Мишанин*, *Наймак*, *Н’амеш*, *Н’амешчук*, *Н’амеш* (*н’амеш* і *н’амеш* – ”шляхтич”), *Обшитник*, *Обшитош* (*обшитник* і *обшитош* – ”демобілізований”), *Повгар’* (*повгар’* – ”городянин”), *Помішчул’ак*, *Принц*, *Роспона* (*ропона* – ”розстрига”), *Роспочук*, *Сабадобиш*, *Сабадыш* (*сабадош* – ”вільний від панщини”), *Сел’анчик*, *Сел’анчин*, *Сирохман* (*сирохман* – ”сіромаха”, ”сирота”), *Смердул*, *Староста*, *Старчевич*, *Стульник* (*стульник* – ”придворний боярин”), *Третинник*, *Цпр’*, *Царик*, *Човарга* (*чаваргув* – ”бродяга”), *Шафар’* (*шафар’* – ”начальник волості”), *Шл’ахта* та деякі інші похідні від них. Усіх прізвищ у цьому семантичному розряді понад 150. Переважна більшість їх, як бачимо, походить від назв так званих нижчих посад, титулів, чинів, рангів, які побутували чи могли побутувати в закарпатському селі періоду феодалізму. Отже, значна частина перших носіїв цих прізвищ справді могла бути й носіями відповідних посад чи звань. Щодо прізвищ від назв високих посад (наприклад, *Барон*, *Вайда*, *Герцег*, *Генерал*, *Гроф*, *Кн’аз’*, *Корол’*, *Крайник*, *Принц*, *Цар’* і т. п.), то їх носії, як слушно зауважує А. Доза [DauDie XIV], мабуть, ніколи не були носіями цих посад, а були лише носіями іронічних прізвищець, отриманих за добру осанку, розкішний одяг, за вміння гарно триматися, за якусь рису характеру і т. ін.

6. Назви людей за їх територіальною (топографічною) ознакою. Назви людей за їх територіальним походженням бувають, принаймні, двоякі. Одні з них утворюються від топонімів, тобто від власних географічних назв, а інші – від топографічних апелятивів, тобто від назв загальних. Першу групу прізвищ розглядаємо в окремому підрозділі (”Топоніми у прізвищах”), а тут розглянемо лише ті, що походять від загальних топографічних назв.

Зазначимо відразу, що поділ прізвищ на відтопонімні та відтопографічні досить умовний, як і взагалі умовним є поділ назв на власні та загальні в ділянці географічних мікрооб’єктів. Тому зовсім не вилучене, що деякі з прізвищ, які відносимо до відтопографічних, насправді треба б відносити до відтопонімних. Прізвищ, які можна віднести до відтопонімних, у нашій картотеці біля 100: *Багн’ак*, *Береганіч*, *Бережанський*, *Безнар’*, *Борожн’ак*, *Вінницькі*, *Гамрак*, *Горан*, *Горбланський*, *Горн’ак*, *Городн’анін*, *Городн’ий*, *Грун’анський*, *Дворський*, *Дворський*, *Заброда*, *Завода*, *Завод’ак*, *Завод’анський*, *Заворський*, *Загорівський*, *Загорський*, *Загорчак*, *Зад’іл’ський*, *Зажницький*, *Закут’анський*, *Залужський*, *Запотушин’ак*, *Зарічанський*, *Звурський*, *Изеровський*, *Конечний*, *Криницький*, *Лісний*, *Межовик*, *Межунік*, *Мочарник*, *Нагор’анський*, *Нагорн’ак*, *Нагурський*, *Нижн’анський*, *Обицький*, *Обуцький*, *Осусський*, *Парт’анік*, *Пудберезський*, *Підберецький*.

Пудгóрс'кий, Підлужный, Пісочán'с'кий, Пóгарс'кий, Пóдинс'кий, Пожйц'кий, Потушин'ак, Пудгур'ский, Пудгорн'ак, Пиеграц'кий, Рóвин'с'кий, Сегл'аник, Сéлич, Сигл'ак, Скáлник, Скáл'с'кий, Цегол'н'ай, Царин'ак та деякі інші.

Крім відтопографічних, на територіальну ознаку, точніше на територіальне походження, певною мірою вказують і такі прізвища, як наприклад *Барáба, Далекáр', Земл'ак, Новáк, Новóтный, Новóтник, Пересел'ак, Попóтник, Прибуш, Прибут, Прибула, Прибыш, Пришл'ак* та деякі інші. Поява прізвищ із таким досить загальним значенням має під собою достатню психологічну мотивацію: усякого пришельця корінне населення здебільшого розглядає як "чужинця", і ця ознака заслоняє решту.

7. Назви людей за їх місцем у родині:

Бабéй, Бабéй, Бабéло, Бáбич, Бабéй, Бабéдорич, Бабé(й)чóк, Бабéл'а, Бабéйáк, Бабл'ух, Бабóвка, Бабóта, Бáбóчка, Бабóра, Бабóка, Бабóс', Бабóц'кий, Бабчáк, Бад'ó, Бад'óк, Бат'кó, Бат'ó, Близнéц', Близ'ц'ó, Брáтош, Брат'óк, Братц'ó, Вьгóдованец', Вуйчик, Вуйчо, Гóдованец', Д'ад'ó, Дад'óк, Джéдичин, Д'івинец', Д'ідик, Д'ідо, Д'ідович, Д'ідун, Д'ідóра, Д'ідóх, Жонéн, Зáтик, З'ат'óк, Йеденáк, Копыл'óк, Кóпылец', Копóлович (кóпыл – "байстрюк"), Л'él'e, Лéлич (пор. ст.-сл. л'яля – "тітка"), Мámчин, Мамчóк, Мáточка, Мужáк, Найд'óк, Одовичóк, Онóк, Пасимчóк, Прáд'ід, Приймáк, Пристáйа, Пристáш, Притóла, Стрычин, Стрiчко, Тéтинец', Утц'óс'кий, Хóванец', Чiка, Чiчiна, Чiчо (пор. серб. čika і čiča – "дядько"), Швáтер та деякі інші. Усього прізвищ у цьому розряді понад 100.

Словотворча активність різних патронімічних основ, як бачимо, була неоднакова. Одні з цих основ, наприклад *бáба, д'ід*, дали більше, ніж по 10 чи по 20 різних прізвищ, тоді як більшість їх дала всього по одному-двох прізвищах. Очевидно, на прізвищах цього розряду помітно позначився улюблений спосіб звертання малят до дорослих. Психологічних підстав для виникнення прізвищ від слів, що позначають спорідненість чи свояцтво, могло бути декілька. Однак сучасні вмотивовані прізвиська на Закарпатті показують, що подібні найменування індивід отримує, як правило, за особливості мовлення, зокрема за незвичну для даної місцевості форму звертання (див. "Принципи номінації" у розділі "Прізвиська"). Отже, більшість таких прізвищ, безперечно, походить від індивідуальних прізвиस्क. Частина ж їх може сягати давніх дохристиянських імен.

8. Назви людей за їх ідеологічною чи релігійною ознакою:

Вiрста, Вирст'óк, Владiка, Вóкста, Вóкстич, Вóрста (пор. *вóкста, вóрста* – "вихрест"), *Гумен, Гумен'óк, Думн'иц'кий* (пор. серб. *домна* – "монашка"), *Кáлвин, Католiк, Крéлик, Ладiка, Латiн'ош, Латiнс'кий, Одóкта, Пáпиш, Перéста, Повáн'óк, Пóган', Поп, Попадiч, Пóтик, Попiвн'ék, Рáбин, Тiтар, Уста, Урста, Устич,*

Черне́ц та деякі інші похідні від них. Усіх прізвищ у цьому розряді семантичному понад 20.

9. Назви міфологічних істот: *Ба́кус, Богóвич, Бого́н'ко́, Богун'а́к, Боголове́ц'кий, Бо́жа, Божу́к, Божка́нич, Бошкане́ц', Бошкан'у́к, Бо́шко, Дабл'у́к, Затварни́ц'кий, Небе́сник, Хма́рник, Ша́ркан' (ша́ркан' – "дракон"), Ша́тан* та деякі інші. Усього прізвищ у цьому семантичному розряді понад 20.

Щодо давності різних семантичних груп антропонімів, то треба відзначити, що всі вони представлені ширше чи зрідка вже в найдавніших місцевих пам'ятках.

б) Неособові апелятиви. Для творення прізвищ від слів категорії *nomina impersonalia* найповніше використано основи таких семантичних розрядів:

1. Назви знарядь праці, предметів побуту та їх частин;
2. Назви істот (крім людини);
3. Назви рослин та їх плодів;
4. Назви анатомічні;
5. Назви страв, напоїв, продуктів харчування і т. п.;
6. Назви одягу, взуття, прикрас і т. п.;
7. Назви абстракцій;
8. Назви рельєфу;
9. Назви явищ природи та різних часових понять;
10. Назви речовин;
11. Назви одиниць виміру і грошей;
12. Назви хвороб, фізичних вад тощо.

Розгляньмо кожний із розрядів окремо.

1. Назви знарядь праці, предметів побуту, їх частин та інших витворів людських рук:

Багор'а́к (*ба́гор* – "частина ободу в колесі"), *Банду́ра, Барі́лко, Батал'і́й* (пор. *батал'ів* – "копистка"), *Бербени́чук, Беса́га, Бі́лин', Біга́р' (біга́р' – "палиця"), Біч, Біча́к (бича́к – "складаний ніжик"), Бл'у́да, Бо́дн'а, Боклагáнич, Боклажу́к, Бо́чка, Бры́ла, Бры́лін'с'кий, Брыч (брыч – "бритва"), Брус, Брус', Брус'о́, Бубн'у́к, Бурд'у́к, Бу́ркало (бу́ркало – "брязкальце"), Бу́рса* (пор. серб. *бу́рса* – "гаманець"), *Буті́л'га, Ва́ган* (пор. *ва́га* – "літні сани"), *Ва́лик, Варца́ба (варца́ба – "підставка для сушіння сіна"), Во́гар' (во́гар' – "обпалений пень"), Га́к, Гачко́, Гвозд', Гвозда́к, Гвозд'о́, Гвозду́лич. Гы́чка, Гладун'е́к, Гл'у́дза (гл'у́дза – "збита грудка муки чи клоччя"). Го́блик (го́блик – "рубанок"), Го́ловн'а, Го́ловнич, Гребі́н'ка (гребі́н'ка – "гребінець"), Гр'ад'і́л', Грйбін', Грйбі́ніц', Гу́жва́й. Гелетей, Гелетич (гелета – "діжка"), Герéгач (пор. *герéга* – "дзига"). Герéнда (герéнда – "сволок"), Го́мба (го́мба – "гудзик"), Гудз, Дербáк (дербáк – "старий віник"), До́бнич (пор. *до́бн'а* – "довбня"), До́вбн'а, До́вбнич, Дранча́к (пор. *дра́нка* – "рвана сорочка"), Дранчу́к. Др'апáй, Дра́тва, Дрил'у́к, Дробо́к (дробо́к – "грудочка"), Ду́да. Ду́валка (ду́валка – "рогатка"), Ду́дик, Ду́динец', Ду́дич, Ду́дка.*

Дудчук, Жолоб, Жолобчук, Жупик (пор. *жупа* – "околіт"), Зан'іска, Застулка, Зубіл'чак, Каганец', Каган'чик, Калабіжска (пор. чеськ. *koloběžka* – "самокат"), Калета, Калітич, Карабин'ук, Карабин'чак, Карабін, Качала (качала, кочала – "блочки на кроснах"), Кый, Кийак, Кимак (кимак – "колода", "вулик"), Кій, Клевец' (клевец' – "молоток"), Клімтуш (клімтуш – "дерев'яна затичка в бербениці"), Клепач (клепач – "молоток"), Клецо (пор. *клец* – "короткий шматок дерева"), Клин, Клин'чак, Кл'учинец', Кл'учка, Кл'учкей, Кл'учкович, Ковбиц'а (ковбиц'а – "колода"), Ковцун (пор. *колцун* – "збитий клубочок вовни"), Колодочка, Копач (копач – "коротка палиця"), Корытко, Коромыслей, Корс'ук (пор. *кórса* – "кривий дрючок"), Кострец', Костроба, Котел'ук, Котлан, Коц'аба, Коциба (коциба – "кощоба"), Коцибан, Кочерган, Кочержук, Кошан, Кошара, Кошилка, Коштура (коштура – "крива палиця, ціпок"), Козуб, Кривул'ак (пор. *кривул'а* – "крива палиця"), Криса, Крис, Кудил'а, Куделич, Кужба, Кужбей (пор. *кужба* – "гак, на який підвішують казан"), Кул, Кулата, Кулик, Кутлан, Кутлик, Куцик (пор. *куц* – "шматок дерева"), Кушилка, Лабош (лабош – "каструля"), Лемеш, Ливч (ливч – "люшня"), Лыжечко (пор. *лыжечка* – "ложечка"), Ломага, Ломыга (пор. *ломака*), Лопат'ук, Магал' (магал' – "маглівниця"), Машиара (машиара – "маска"), Машиаринец', Млинец'кый, Млин'кый, Могыла, Мोजар (можар – "ступка"), Можарович, Мотычка, Мотузан, Оборощко, Островка (островка – "стіжок сіна"), Пензелик, Пецка (пецка – "пічка"), Перо, Пыжик (пыж – "гострий кілок"), Пілник (пілник – "напильник"), Пындзил', Писак, Пышка, Підков'ят, Пілка, Піпа, Піпак (піпа – "люлька"), Піпчак, Піп'ус', Плетеник, Плытан, Плоскіна (пор. *плоска* – "плоска пляшка"), Побук (побук – "частина клуні"), Пранничук, Пружіна, Пука, Пуканіч, Різак, Рілец', Росоха, Сабелка, Саблич, Сагайдак, Саган (саган – "глечик"), Сверлович, Свічкей, Сворін', Сысак (сысак – "соска"), Сіта, Сқыба, Скоблей, Скрітка, Смычка, Сн'озик, Соқыра, Соқырец', Соқыреца, Сол'анка, Спичкей, Софілканіч (пор. *суфілка* – "губна гармошка"), Соханіч, Столец', Ступчук, Сус'ік, Суфел'ак, Таско (т'аск – "камінь, що придавлює капусту в бочці"), Тел'іга, Теслович, Тычка, Товпак (пор. *товпа* – "головка цукру"), Тріска, Удичка, Фабрика, Фийса, Фейсак (пор. *фийса* – "сокира"), Фл'ашка, Флынтич (пор. *флінта* – "рушниця"), Фол'овка (фол'овка – "балка під стелею"), Фуйара, Фурдела (пор. *фурдалка* – "пропелер"), Хавелей (пор. *хавела* – "дірка в дишлі"), Цімбал, Цитр'ан, Ціва, Цімболинец', Ціп, Цомтел', Цупик (цупик – "зубок у граблях"), Цуфілка, Цуфілканіч (пор. "сопілка"), Чемсак (пор. *чемсати* – "зривати листя"), Черінка (пор. *черін'*), Чесак, Чівка (пор. *чілка*), Чуп, Чокан, Чотик, Чоп'ук, Швайка, Шынгл'ак (пор. *шынгл'а* – "гонт"), Шынловіш', Шпін, Шкатула, Шкоба, Шоломчук, Шопа (шопа – "сарай"), Шпатар'ук (пор. *шпатар'* – "каганець"), Шпілка, Шпіл'чак, Шпін', Шпін'ович (пор. *шпін'* – "гострий кінець веретена"; у лавньюрській мові *шпынь* – "насмішник"), Шпраха,

Шпр'аха (пор. *шпр'аха* – "спиця в колесі"), *Шпр'уба*, *Шушн'ак* (пор. *шушн'а* – "сушарка") та деякі інші.

Усіх прізвищ від слів цього семантичного розряду майже 600.

Серед них, як бачимо, переважають назви дерев'яних предметів, зокрема примітивних знарядь праці, і значно рідше – назви знарядь металевих. Помітне місце між ними посідають назви посуду, назви різних інструментів, назви столярського та шевського реманенту і т. п., що характеризували давній лексикон закарпатського селянина. Є серед них чимало прізвищ від назв нині забутих уже знарядь праці. У цьому відношенні описувана група прізвищ є своєрідним архівним чи музейним каталогом, у якому зафіксовані назви старовинних речей.

Психологічною основою для виникнення таких метафоричних особових назв найчастіше було те, що перший носій такого прізвиська працював з відповідним предметом чи виробляв його [Beneš 223]. У інших випадках для такого перенесення назви могла служити зовнішня схожість між відповідним предметом та найменовуваною особою чи якась незвичайна пригода у нього (див. "Принципи номінації" у розділі "Прізвиська").

2. Назви істот (крім людей): *Баран*, *Баранчик*, *Безик* (*бэзик* – "сова"), *Біга* (*біга* – "товста корова"), *Бычкó*, *Бычóк*, *Бірчин* (пор. *бірка* – "вівця"), *Блышинец'*, *Блишчак*, *Бóбер*, *Бóбрик*, *Бобр'ук*, *Бóгар* (*бóгар* – "жук"), *Борсук*, *Бубр'ак*, *Бугай*, *Бугына* (*бугына* – "пугач"), *Бумбак* (*бумбак* – "жук"), *Бумбар'* (*бумбар'* – "травневий хрущ"), *Бур'атник*, *Бурмел'ек*, *Бурч* (*бурч* – "середнього росту бичок"), *Вэприк*, *Вірлич*, *Вовк*, *Вовканец'*, *Вóвчик*, *Вовчóк*, *Волóвич*, *Воробéт'*, *Воробец'*, *Воробóк*, *Воробчук*, *Вóрон*, *Ворóна*, *Ворон'ак*, *Ворóнич*, *Ворон'ук*, *Вудут*, *Гавéй*, *Гавран*, *Гад'ак*, *Галчак*, *Гарагал'* (*гарагал'* – "дятел"), *Гардубей* (пор. *гардуба* – "лелека"), *Гача* (*гача* – "лоша"), *Гірчок* (*гірчок* – "хом'як"), *Гладун* (*гладун* – "баран з гладкою шерстю"), *Гнид'ак*, *Гóлуб*, *Голубец'*, *Голубка*, *Голубчак*, *Горобей*, *Гусак*, *Гусéлниц'а*, *Гусинка*, *Гус'ка*, *Гусон'ка*, *Гава*, *Гавіук*, *Гéба* (*гéба* – "товста корова, кобила"), *Гындич* (пор. *гінд'а* – "кволе теля"), *Деревл'аник* (*деревл'аник* – "черв'як, що точить дерево"), *Деркач*, *Дикун* (*дикун* – "дикий кабан"), *Довбак* (*довбак* – "дятел"), *Дрозд*, *Дрóзда*, *Жаба*, *Жабéй*, *Жабкó*, *Жабл'ак*, *Жабур*, *Жеребак*, *Жеребец'кий*, *Жук*, *Журавел'*, *Зозул'ак*, *Зазulich*, *Зайц'*, *Звир'*, *Звир'ак*, *Звірич*, *Звірка*, *Зозул'а*, *Зозулинец'*, *Зубрик*, *Зубрóвич*, *Йагн'ук*, *Йіжак*, *Кавка* (*кавка* – "галка"), *Кайла* (*кайла* – "свиня з довгими вухами"), *Кан'ук*, *Кан'ука*, *Карапчук*, *Карас*, *Кáхнич* (пор. чеськ. *kachna* – "качка"), *Качук*, *Качур*, *Качур'ек*, *Кваковс'кий*, *Квич* (*квич* – "пугач"), *Квóчка*, *Кертіц'а* (*кертіц'а* – "кріт"), *Кіца*, *Кіцка*, *Кыцук*, *Күзл'ак*, *Кіс*, *Кус'ка*, *Кут*, *Клочур'ек* (пор. *клóчка* – "квочка"), *Кл'увак* (*кл'увак* – "дятел", "вид риби"), *Кл'уса* (пор. серб. *кљусе* – "кінь"), *Коби'аш*, *Кобец'*, *Кобылич*, *Кобулéй*, *Кобулич* (*кобула* – "кобила"), *Кóвбел'* (*кóвбел'* – "вид риби"), *Кóвбин'* (*кóвбин'* – "вид риби"), *Козут*, *Козутич*, *Козутка*, *Козанич*,

Козан'ук, Козёл, Козиц'кий, Кози́чка, Коз'ук, Коз'ура, Козура́к, Козур'ék, Кóкiш, Коконéц', Кóкoш (кóкoш – "півень"), Комáр, Кóндор, Кóндур, Конéвич, Конéчко, Кóник, Кон'ук, Кон'у́лич, Корóвс'кий, Кóрол, Корост'íl' (корост'íl' – "вид птаха"), Корсáк, Кори́їнс'кий, Косáк, Кос'áк, Косéй, Кóсик, Кос'ук, Кóт'а, Кóтик, Кóтич, Кóт'ó, Котóвс'кий, Котубéй, Коцур, Коцурн'ák, Кошута (пор. болг. кошута – "козуля"), Кр'ак, Крачкóвич (кр'ак – "вид птаха"), Крi'о, Крук, Кувiк (кувiк – "пугач"), Ку́зла, Кúкла, Кúкуч, Кун', Кунiчка, Кура́к, Курiй, Кúрин, Кúриц'а, Кúричка, Курiй, Курiйчúк, Кúрiх, Курiшчúк, Кúрка, Куркiй, Кúрочка, Кус, Кут, Кúтка, Куткáнич, Кутчáк, Лáска, Лáстúвка, Лелекáч, Лéлик, Лiлик (пор. лилик – "кажан"), Лисiчка, Лiба (лiба – "гуска"), Лóвта (лóвта – "вид риби"), Лоскóр'ix (лоскóр'ix – "вид бiлки"), Лошáк, Мálфiч, Мацур, Мачiчка, Мáчка (мáчка – "кiшка"), Медвiд', Мерéна, Мерéнич, Мын'ка, Мьiц'а, Мотáл', Моты́л', Моты́л'чáк (мотáл' i моты́л' – "метелик"), Му́ла, Мúха, Мухан'ук, Нересни́ц'а (нересни́ц'а – "вид дрiбноi риби"), Н'ун'ка (пор. дит. н'ун'ка – "кiшка"), Óгир' (óгир' – "жеребець"), Óлiн', Óлiн'ук, Óр'абка (óр'абка – "курiпка"), Орлáй, Павúк, Пау́к, Пацáн' (пацáн' – "пацюк"), Пацкúн, Пергáч (пергáч – "кажан"), Пiскáр', Пiтúх, Плiска, Повх (повх – "крiт", "щур"), Повхáн (повхáн – "пацюк"), Повхáнич, Повшáн, Пóвишик, Пс'áйко, Пúга (пúга – "пугач"), Пúл'ка (пúл'ка – "iндик"), Пукáс (пукáс – "вид риби"), Р'абiц' (р'абéц' – "коршун"), Р'абiцúн, Рак, Рáковец', Ракúшчинец', Р'ати'ó, Рáчок, Рыба, Рыбл'áн, Ровкáнич (угор. róka – "лисиця"), Саркáнич (угор. szarka – "сорока"), Сверен'ók (сверен'ók – "цвiркун"), Свишчó, Серн'ук, Сёрнич, Сершiн, Сикúринец' (чеське sýkora – "синиця"), Синiц'а, Синiчка, Сичáк, Сычик, Сычкúн, Сiч, Сiчáк, Слыгáн (слитáн – "вид риби"), Слiжúк, Совá, Соiчáк, Соколичáк, Соколóвич, Сокол'ук, Сóкул, Соловéйко, Соловiй, Сомы́га, Сорóка, Сорокáнинец', Сорокопúд, Сорочáк, Стрыжáк, Стружáк, Сúсла, Тагур (т'агур – "кiнь, що добре тягне"), Тáтош (словацьк. tatoš – "казковий кiнь"), Тели́чка, Теличúк, Тетёр'а, Тр'асiхвуст, Трiшчáк, Трiшчúк (пор. трiшч – "вид бiлки"), Трус'áк, Тур, Тура́к, Турiна, Тхур', Удуд, Удут, Хóвна (пор. ховн – "крiт"), Хруст, Хрушч, Цап, Цапáр', Цапик, Цапкó, Цапúлич, Цiн'ка (дит. цiн'ка – "свиня"), Цiцéй (цiца – "кiшка"), Цубыра (цубыра – "бiлка"), Чáйка, Чáйкóвич, Чáплинец', Чáпл'ук, Червáк, Червачúк, Чиркúн (чиркúн – "вид птаха"), Чирчóвич (пор. чирч – "вид дрозда"), Чiрiпка, Чмiлик, Чубы́рка (пор. цубы́рка – "бiлка"), Чúка (чúка – "щука"), Шéришен', Шéришун, Шiришин', Шпáк, Штiгiлiнец' (штiгiлiнец' – "шиглик"), Шчубéлка (пор. пол. szczubel – "щупак"), Шчур', Шчучáк та деякi iншi, особливо похiднi вiд них та спорiдненi з ними. Усiх прiзвищ у цьому семантичному розрядi майже 600.

Базою для виникнення цих прiзви́ськ служило бiльше, нiж 200 назв тварин. Перегляд наведених вище основ показує, що найповнiше вiдображенi серед них назви птахiв та ссавцiв, у тому числi i свiйських i диких. Значно бiднiше представленi у

прізвищах цього семантичного розряду назви риб та комах. В аналогічних пропорціях представлені назви різних істот і в прізвищах на Словаччині [Krištof 79]. Впадає в око й те, що переважна більшість прізвищ походить від назв тих істот, які часто виступають у фольклорі, у народній фразеології як персоніфіковані постійні символи певних властивостей, ознак. Наприклад: *вовк* – “хижий”, *воробок* – “малий, але спритний”, *ворона* – “чорна, голодна”, *голуб* – “милий, вірний”, *когут* – “задирака, бабій”, *кіт* – “підлабуза”, *сова* – “нелюдяна, надута”, *шпак* – “щуплий” і т. д. Причина саме такого відображення фауни у прізвищах захована ще у давніх принципах номінації, у вірі в магічну силу імені, у вірі в те, що звірі і птахи передають свої властивості найменованій особі (див. [Veneš 186–189]). Цікаво й те, що серед “тваринних” прізвищ на Закарпатті майже всі походять від назв місцевих істот і зовсім відсутні назви істот далеких країв, зокрема назви екзотів.

Допрізвищева семантика цих антропонімів, мабуть, найбільш відчутна. Очевидно, не випадково саме ці прізвища є предметом частих обігрувань, реетимологізацій у художній літературі, а ще частіше – об’єктом жартів у побуті. В Ужгороді, наприклад, одну з середніх шкіл учителі міста між собою назвали були *звіринцем*. Підставою для появи такої назви послужило те, що декілька вчителів цієї школи мали так звані звірячі прізвища: *Олінь*, *Когут*, *Павук*. Завучем цієї школи був *Баран*, а директором – *Медвідь*.

3. Назви рослин, їх частин та плодів:

Бадьї’а, *Бандурка* (*бандурка* – “картоплина”), *Березич*, *Березун*, *Бобела*, *Бобик*, *Бобинець*, *Бобынич*, *Бобота*, *Бобочка* (*бобочка* – “зернятко”), *Бобул*, *Бобуш*, *Бодак* (*бодак* – “будяк”), *Буж*, *Буківч*, *Буков* (*буков* – “плід бука”), *Бурак*, *Бур’ак*, *Бучок*, *Вербак*, *Вербич*, *Вербичук*, *Вїзанич*, *Вогурка* (*вогурка* – “огірок”), *Ворин’ак*, *Воринка* (пор. *воріна* – “довге зрубане дерево”), *Галужинець*, *Гарастей* (пор. угор. *haraszt*, серб. *храст* – “хворост”), *Гарбуз*, *Гліва*, *Гливак*, *Глівка*, *Гливл’аз*, *Голубінка*, *Голужинець*, *Горох*, *Горохович*, *Гороховець*, *Горошко*, *Горошчак*, *Граб*, *Грабович*, *Грабовчик*, *Грабчак*, *Гриб*, *Грибак*, *Грибанич*, *Грибович*, *Грибовський*, *Грибчак*, *Грушка*, *Гагатко* (*гагатко* – “недорід”), *Гонар* (*гонар* – “гілка”), *Грулик* (*грул’а* – “картопля”), *Гулей* (*гулей* – “вид гриба”), *Дын’ка*, *Дичка*, *Дренка*, *Дуб*, *Дубак*, *Дубанич*, *Дубей*, *Дубик*, *Дубинець*, *Дубиш*, *Дубйук*, *Дублей*, *Дубович*, *Дубрович*, *Житник*, *Йаворчак*, *Йас’ін*, *Каліна*, *Калин’ак*, *Калинович*, *Калинчак*, *Капак* (*капак* – “вид тютюну”), *Капустя*, *Капустей*, *Капитан*, *Квак* (*квак* – “бруква”), *Квітківські*, *Кімак*, *Кленич*, *Кокирч* (*кокирч* – “вид рослини”), *Конар* (*конар* – “гілка”), *Копривн’ак* (*коприва* – “кропива”), *Корін*, *Корен’ук*, *Корчак*, *Космеда* (*космеда* – “агрус”), *Костриця*, *Кочан*, *Кр’ак* (*кр’ак* – “куш”), *Кукул*, *Кушчак*, *Лебеда*, *Лесничка*, *Лисничка* (*лисниця* – “дика яблуня”), *Литчанко*, *Липей*, *Лішчак*, *Лобода*, *Лозай*, *Лозинець*,

Лопух, Лубісник, Луничак, Макович, Маліна, Малінич, Мелай, Мох, Огурчак, Оріхан, Папаріта (папаріта – "червоний перець"), Парадічка (парадічка – "помідор"), Пастернак, Пасул'а, Пасул'ка (пасул'а – "квасоля"), Пергович (перга – "квітковий пил"), Печера (чечара – "печериця"), Планка, Планчак (планка – "дика яблуня"), Понрик (понрик – "чорний перець"), Пс'айка (пс'айка – "вид трави"), Пшеничка, Р'аско, Рипай, Рипл'ук, Ріпинець, Ріпкович, Ріпс'кий, Ровжа (ровжа – "роза"), Росада, Свид, Свіда, Сліва, Слівич, Сливканич, Смерета, Смерека, Смерічка, Солома, Соломка, Сосн'ак, Стебл'ак, Стебл'ук, Стирчо (пор. стырч – "пеньок стятого косою молодого дерева"), Струк, Суківич, Сухара (сухара – "засохле дерево"), Табака, Табаківич, Тернінко, Тернівич, Туліпан (туліпан – "тюльпан"), Фійалка, Хабин'ак (пор. хабуна – "прут, хворостина"), Хмел, Хміл', Хрін', Цібик (цібик – "верхня частина часнику"), Цибул'а, Чабрик (чабрик – "чебрець"), Чэбрик, Чершин'а, Чмерека, Чухра (чухра – "гілля зрубане з дерева"), Шалата (шалата – "салат"), Шашко, Шашівич (шаш – "гросник"), Шит, Шитівич, Шийка, Шийканич, Шийканич, Шовка (шовка – "шавель"), Шпінт'ак (шпінт'ак – "пеньок стятого деревця або кущика"), Шпéник (шпéник – "хвостик на яблукові, груші, сливі"), Шутка (шутка – "вид верби") та деякі інші. Усіх прізвищ від слів цього семантичного розряду в українців Закарпаття близько 300.

Як бачимо, майже всі рослини, назви яких лежать у основах цих прізвищ, є тутешніми, а не привозними, поготов не екзотичними. Переважають серед них рослини сільськогосподарські, але є чимало і дикоростучих, у тому числі й дерев.

Спостереження над прізвишками цього типу (див. розділ "Прізвиська") дають підставу припускати, що так звані "рослинні" прізвиська надавалися людям за їх подібність у чомусь. Персоніфікація рослин у слов'янському фольклорі, як відомо, дуже поширене явище. Деякі носії, як вважає Й. Бенеш, могли отримати такі найменування за те, що ці рослини росли у них на подвір'ї, а також за домовими знаками [Beneš 197].

4. Назви анатомічні:

Бічко (пор. бічок – "пучок овечої вовни"), Бородавчак, Бородканич, Бородко, Бровчук, Бр'ухович, Бучмэй (бучма – "велике волосся"), Віличка, Вóлос, Вóрча (вóрга – "губа"), Ворганіч, Гыр'а, Гырич, Гырч (гырч – "гуля"), Гол'інка, Голóвка, Головчак, Головчук, Гомол'ак, Гомул'ич, Горбай, Губиниць, Губкович, Гузак, Гузаніч, Гузинець, Гучкан (гук – "рило"), Гелéва (тéлево – "черевце"), Гэмба (тэмбі – "губа", "пузо"), Гыл'бич (гыл'ба – "пузо"), Гул'а, Гулай, Гулédза, Дз'обак (дз'обак – "клюв"), Дупин, Дупич, Дупл'ак, Дупчук, Жіл'ак, Здрінка (здрінка – "чоловічок"), Зуб, Зубчак, Кел'ушчак (пор. келюх), Кыкына (пор. кыка – "безрукий"), Кікіна, Кішкаш, Кішкóвський, Кішчак, Кóжан, Кор'ак, Кóструб (коструб – "пучок збитої вовни"), Кóхтич, Кудрэй, Кудрич, Кулак, Кучер'а, Кучір, Кучірка, Лаба,

Лабак, Лабан, Лабєц'кий, Лабик, Лабовс'кий, Лытка, Лытчак, Лобович, Мордак, Морданінец, Морданіч, Мордун'єк, Носа, Носик, Отроба, Пазуханіч, Пал'ух, Пелєх, Пелєш, Печунка, Піхурович, Плєша (плєша – "лисина"), Пóприк (поприк – "родимка"), Пуза, Пузик, Пузин'ак, Пупєна, Пухір', Пуцакуніч, Рáточка, Ребєрка, Рєбрик, Риндзій (риндза – "телячий шлунок"), Рїжко, Рогóвич, Рогулч, Салєй, Салєйчук, Скыра, Сойма (сойма – "скроня"), Фостиканіч, Хвуст, Ховнєй, Хрыпта (від хрыбєт?), Цїба (цїба – "довга нога"), Цопко (пор. нім. Zopf – "хвіст"), Черєвка, Чóлинец, Чолó, Чуб, Чупа, Шєлєп, Шійка, Шкіра, Шкірєй, Шкірка, Шкóрка, Шкраб (шкраб – "жолоб, дряпина, паз"), Шкúра, Штїма (пор. штїмы – "волосся, патлі"), Штимак, Шчелєпа, Шчóка та деякі інші. Усіх прізвищ від слів цього семантичного розряду понад 200.

Привертає увагу та закономірність, що більшість цих назв означає зовнішні частини організму, які швидко впадають у око навіть неспостережливій людині. Від багатьох таких анатомічних назв утворено особові апелятиви з атрибутивним значенням (див. розряд "Назви людей за зовнішніми ознаками").

Прізвища цього семантичного розряду, як переконливо доводить Й. Бенеш [Beneš 223–228], виникли з прізвиськ, які давалися особам за непропорційність частин їх організму, за фізичні вади. При цьому не обходилося без іронії та гіперболи. Ці індивідуальні прізвиська (наприклад, *Головка, Кучер'а, Носик*) нерідко передавалися по спадковості з батька на синів. Навіть у тих випадках, якщо останні й не мали батькових властивостей. У такий спосіб ці найменування дійшли аж до наших днів.

5. Назви страв, напоїв, продуктів харчування і т. п.:

Бобáлик (бобáлик, бобал'кі – "вид мучної страви"), Борич, Бóриччик, Брындзій, Брындзóвич, Бублик, Бурдун, Вáрчик (пор. "вар"), Верзун, Вўвс'аник, Вошчєтинец', Галушка, Галушканич, Галушчак, Галушка, Дз'амка, Дз'амулч, Жентічка, Жир'ук, Зор'івчак (пор. зор'івка – "горілка"), Кашук, Кашула, Квасніна, Кирічун (кирічун – "різдвяний калач"), Кеселічка, Клáта і Кл'áта, Кньш, Книшук, Кóвбас, Ковбáса, Ковбáска, Ковбасн'ук, Ковбас'ук, Кóвбашин', Ковбáшинец', Колáч, Колачук, Корж, Коржен'ук, Коржук, Крышинец', Крупа, Крупаніч, Крупинец', Крупка, Крупчак, Крученик (крученик – "рулет"), Кручениц'а, Кулєба (кулєба – "густий переварений куліш"), Кул'ш, Кул'шчак, Лєвеш (левеш – "бульйон", "суп"), Лой, Лойа, Лóйка, Лúшин', Макухан, Маслєй, Масн'ук, Маст'ак, Мастєй, Мастїло, Медулч, Мїд'аник, Мїд'анка, Миринд'ук (пор. мпиринд'а – "обід, який несуть у поле"), Мучічка, Опáлєник (опáлєник – "паляниця"), Палєнчак (пор. палєнка – "горілка"), Пєрец, Пєрцóвич, Печєниц'а, Піриц', Пир'ух, Пирóга, Пирожук, Поливчак, Пригáра, Розін'чук (пор. розінка – "ізом"), Росіл, Росóла, Росул, Сїчка, Сметáна, Сметáнка, Сметан'ук, Смóчко (пор. серб. смок – "їстівне: сир, масло, творог"), Солод'ак, Солонінка, Суп,

Твердохл'іб, Тентеричанік (тентеричанік – "кукурудзяний хліб"), Ёрдинец', Цвік (цвік – "кисла сироватка"), Ціберій (ціберій – "недоварене, рідке повидло"), Шквара, Шкварчук, Шпёрик, Шпір' (шпір' – "вид страви") та деякі інші. Усіх прізвищ від слів цього семантичного розряду в українців Закарпаття понад 100.

На підставі прізвищ цієї семантичної групи можна скласти собі уявлення про меню давніх мешканців південних схилів Українських Карпат. Причин появи таких "харчових" прізвищ було декілька. Згідно документальних матеріалів Й. Бенеша [Beneš 230], у чехів такі прізвища отримували люди за улюблені страви чи напої, а також за те, що ці особи виготовляли. Крім цього, такі найменування могли виникати і на підставі звичайних порівнянь. Сучасні живі закарпатські прізвиська підтверджують таке пояснення причини їх появи.

6. Назви одягу, взуття, прикрас і т. п.:

Багара (багара – "широкий шкіряний ремінь"), Байура (байур – "вовняний шнур", "дівочий поясок"), Бочкор (пор. бочкóри – "постоли"), Бунда (бунда – "шуба"), Бурмик (пор. у сербів тюркізм бурма – "перстень"), Верет'ак (пор. верéта – "простиня"), Вовн'анік, Волічко (пор. волічка – "шнурок у постолох"), Гун'а, Гун'ара, Гун'ка, Деревл'анка, Джугл'а (джугл'а – "зимова шапка"), Дубл'ак (дубл'ак – "брудний одяг"), Дувак (пор. тюркізм дувак у сербів – "покривало молодиці"), Жупан, Кабат (кабат – "пальто", "спідниця"), Каліта, Каптола (каптола – "постіл"), Кáптур (каптур – "капюшон"), Капчук (пор. капец – "постіл, зшитий із домотканого сукна"), Кармазін (кармазін – "вид матеріалу"), Катран, Клебак (пор. клéбан'а – "капелюх"), Ключанка, Кожушканіч, Концур'ак (пор. канцур – "ганчірка"), Кошил'а, Кошул'а, Крисаніч (пор. крисан'а – "капелюх"), Лел'ітка (лел'ітка – "прикраса на голову у гуцулок"), Нитка, Наткулинец', Пáнклик (пáнклик – "стрічка"), Пеленка, Пёрлик, Платко, Платкулич, Плáхта, Плахт'ак, Покрўчак, Постол'івка, Р'аска, Рубец', Сарканіч (сáрка – "халявка"), Тáйстра (та́йстра – "торба"), Тóрбіч, Хал'áвка, Чепак (чепак – "очіпок"), Чепакун, Чепей, Чобота, Шовкович, Шпóра, Шуба, Шубелка, Шубак, Шубец' та деякі інші похідні від цих основ. Усіх прізвищ у цьому семантичному розряді близько 80. Одні прізвища цього семантичного розряду, як вважає Й. Бенеш, люди діставали за нетиповий спосіб одягання, а підставою для виникнення інших міг бути якийсь незвичайний випадок із цим видом одягу чи взуття у першого носія прізвиська [Beneš 240–241].

7. Назви абстракцій:

Баландá (баландá – "дурниця"), Беленд'ак (пор. беленда – "нісенітниця"), Бідич'ік, Галабурка (пор. галабурда – "крик, шум"), Гам, Гамóвич, Гаморчук, Гóлод, Голодчак, Гóлос, Грiмут, Гук, Гуч, Гучкóвич, Галіба (пор. у виразі: "иді до галіби!"), Глатóла (пор. рум. glagole – "розум"), Глатóлич, Добрóвка, Доброт'ук, Добрóц'кий, Додáвник, Дóл'а, Завад'ак, Зáлом, Зiка (зик – "крик"), Знак, Кабáла,

Кол'áдка, Котóра (пор. давньоруськ. *котора* – "сварка"), *Крайíло, Крайкó, Крайчик, Крйчка, Кричкó, Лезéта, Марадíк* (пор. *марадíк* – "залишок"), *Мóвич, Наздравéц'кий, Незгóд'а, Нечестáк, Оченáш, Пáйда* (пор. *пáйда* – "щастя", "талан"), *Пáйдич, Парáда, Порáда, Пригóда, Причйна, Роботйшин, Свадеба, Світлóвс'кий, Слáва, Смýток, Фóкус, Чáрдаш, Шелеснáк, Шéлест, Шелестáк, Шепítка* (*шепítка* – "низької вартості гральна карта"), *Шíстка, Шкóда, Шмит* та деякі інші. Прізвищ від слів цієї семантичної групи на Закарпатті небагато – усього близько 70. Небагато їх і в інших народів, хоча відомі вони майже всюди [Венеš 245–247].

8. Назви рельєфу та різних видів рослинного покриву:

Бíловáр (пор. хорв. *bjelovar* – "біла неврожайна земля", "білий ґрунт"), *Борóвич, Верш'єк, Горсáг* (пор. угор. *ország* – "битий шлях", "країна", "держава"), *Гушчáк, Гурáнич* (пор. пол. *góra* – "гора"), *Гурéй, Гурéла, Долинáй, До́лнич, До́лінка, Дубрáва, Дубрóвка, Жбýра* (пор. *жбир* – "скеля"), *Жбóра, Жбúра, Зáлом, Кйчера, Кйчера, Купйна, Купйнка, Ман'івлéц', Ман'івчýк* (пор. *ман'івéц'* – "обхідний шлях"), *Мóчар', Мочáрко, Паллáг* (*паллáг* – "переліг"), *Пáс'ика* (*пáс'ика* – "висічене місце в лісі"), *Пас'ичáк, Пас'ичýк, Печéра, Пол'áнко, Пол'áнкóвич, Рíл'áк, Рол'áк, Рóл'а, Рóлич, Рол'ýк, Рóстока, Хамнйк* (*хамнйк* – "хаща"), *Хáшча* та деякі інші. Усіх прізвищ від основ цього семантичного розряду в українців Закарпаття майже 30.

9. Назви явищ природи та різних часових понять:

Бур'а, Бурйшин, Ватрáк, Зйминец', Ивándил', Казйбрíд (*казйбрíд* – "місяць льодоходу"), *Кол'áда, Кречун, Морóз, Морóза, Морозán, Мороз'ýк, Мóрочко, Мошкóлá* (пор. *москолá* – "непогода", "дош із снігом"), *Озй́мко, Пéрун, Погóдич, Пóжар, Слóта, Субóта, Суховй́йа, Хмáра, Хмы́ра, Хóлод* та деякі інші. Усіх понад 30.

10. Назви речовин:

Вíдмаска, Вошчáк, Глй́нка, Жел'ízко, Камй́н'чýк, Крémй́н', Смол'áк, Ропáнич, Сýрма, Сýрмáн, Сурémка, Сурмáй, Тй́нта (*тй́нта* – "чорнило"), *Троскáнич* (пор. *троскá* – "шлак"), *Чéреп, Черепкó, Шкел'чáк* та деякі інші від цих же основ. Усіх прізвищ понад 30.

11. Назви одиниць виміру та грошей:

Букáтка (*букáтка* – "малий шматок чогось"), *Грóшик, Дутка, Дутчýк, Жмен'áк, Карбóванец', Пй́ндз'аник* (пор. угор. *réng* – "гроші"), *Пй́н'ашко, Пй́атáк, Полóвка, Поторй́й* (пор. румун. *rotor* – "назва старої монети"), *Семáл', Фй́ллер, Шестáк, Шíстка, Шй́ллінг, Шух* та деякі інші. Усього близько 30.

12. Назви хвороб, фізичних вад тощо:

Бй́ба (*бй́ба* – "болячка"), *Бй́бáк, Бол'áк, Бубáнич* (пор. *бýба* – "ангіна"), *Бубй́ч, Гор'ачкун', Ковтун'* (*ковтун'* – "шкірна хвороба"), *Óхват* (*óхват* – "болі в поясниці"), *Свербй́нка* (*свербй́нка* – "сверблячка"), *Хандра', Червй́нка* (*червй́нка* – "дизентерія"), *Чумá* та деякі інші. Усього майже 20.

Майже всі перераховані тут розряди відапелятивних неособових назв виступають у ролі прізвищ не лише на Закарпатті, а й на інших слов'янських землях (див. [Beneš 186–250]). Щодо давності, то на Закарпатті антропоніми цього типу представлені вже у перших переписах населення та урбаріальних записах, у яких двослівне найменування було нормою (див. [UetC 53–12; UetC 53–14; UetC 53–15; UetC 97–29] та ін.). У цьому відношенні наші матеріали цілком підтверджують відому вже думку, що власні назви пам'ятками фіксуються часто раніше від загальних (пор. для прикладу фіксацію пам'ятками етнонімів та відповідних їм відетнонімних прізвищ у розділі "Антропонімія та етнічна історія Закарпаття"), у зв'язку з чим історичні словники повинні б фіксувати у своїх реєстрах і власні назви [Тимош 69, 70]. Ці матеріали підтверджують і той погляд, за яким прізвища є важливим джерелом вивчення архічної лексики [Тимоф 96–99].

У такий спосіб у чотирьох тисячах закарпатських відапелятивних прізвищах українців відбито майже 2 000 апелятивів. Звичайно, кількісне співвідношення різних семантичних розрядів апелятивів у прізвищах Закарпаття нерівномірне. Воно залежало в основному від таких трьох причин:

а) Від багатства самого розряду апелятивів. Зрозуміло, що назви людей за етнічною ознакою чи за їх спорідненістю або свояцтвом кількісно ніколи не могли конкурувати з такими розрядами, як, скажімо, агентивний чи атрибутивний.

б) Від структурно-граматичних особливостей самих апелятивів. Якщо з іменників чоловічого роду прізвищем могло стати слово будь-якої структури, то з іменників жіночого роду тільки слова на *-а* (ніколи не на *-ість*), а з середнього роду – майже жодні.

в) Від ступеня спроможної індивідуалізації апелятива. Прізвищем (власиво, прізвиською) ставав тільки той апелятив, який у цій місцевості в період виникнення антропоніма мав високий ступінь індивідуалізації. Вимога високого ступеня індивідуалізації до цих апелятивів спричинила й те, що основами відапелятивних прізвищ часто ставали вузьколокальні діалектизми, архаїзми, запозичення і взагалі слова з найнижчою частотністю вживання.

Нарешті, треба підкреслити й те, що вибір апелятива з того, а не з іншого семантичного розряду для утворення антропоніма в кожному конкретному випадку мусив відповідати одному з чинних принципів номінації у період прізвищтворення.

Топонімія у прізвищах

Звичай називати людину за її територіальним походженням належить до одного з найдавніших у слов'янській, та й не тільки у слов'янській антропонімії [БуNazw 23–24; LauDic IX–X]. Не втратив цей звичай своєї актуальності й понині (див. "Принципи номінації" у

розділі "Прізвиська"). Ю. К. Редько вважає, що територіальне походження чи попереднє місцепроживання – це друге основне джерело виникнення українських родових прізвищ [РедСуч 23]. На Закарпатті прізвища цієї категорії хоч часті, але не є другими за частотністю. Навіть у тому разі, якщо відтопонімні прізвища розглядати разом із відтопографічними та відетнонімними, вони й так будуть найменшою групою (відіменних та відапелятивних прізвищ значно більше).

Українських відтопонімних прізвищ на Закарпатті близько 600. Крім українських, тут є ще майже 100 угорських відтопонімних прізвищ. У плані первісної функції до відтопонімних прізвищ дуже близькими є прізвища відтопографічні та відетнонімні. Проте оскільки останні дві групи прізвищ утворені не від власних назв, а від загальних, то їх розглядаємо серед відапелятивних.

У структурному відношенні українські відтопонімні прізвища Закарпаття становлять дві великі групи, а саме: прізвища-іменники (2,7%) та прізвища-прикметники (3,3%). Перші, тобто прізвища-іменники, оформлені за допомогою тих самих суфіксів, що й апелятивні назви розряду *potina regionalia*,¹ а саме:

-'ан: Бітл'ан,² Вішован, Довжан, Керечан, Косован, Морощан, Росушчан, Тур'ан...

-'анин: Довжанін, Жупанін, Керечанін, Лучанін, Мокр'анін, Рун'анін, Рушчанін, Сушанін, Тур'анін...

-ин: Колочавін, Либожурчин, Пол'анін, Самборін, Свал'авін...

-ець: Верховинець, Голмінець, Моравець, Оравець, Перегинець, Пчолінець...

-ик, -чик: Логувчик, Мьд'анчик, Рокосовик, Свал'авчик...

-ник: Мочарник, Симу́рник...

-'аник, -'анчик: Быстр'анік, Букувчанік, Из'анік. Красн'анік, Кривіанік, Плавл'анік, Сумир'анчик, Сможанік, Топол'анчик, Тур'анчик...

-'ак, -чак: Березн'ак, Бітл'ак, Брустур'ек, Гукливчак, Загорчак, Комарн'ак, Крайн'ак, Мараморошчак, Папінчак, Пастел'ак, Пикул'ак, Підмал'ек, Подол'ак, Росушчак, Сол'ак. Старинчак, Студен'ек, Сулинчак...

-'ук, -чук: Копан'чук, Микуличин'ук, Новосел'ук, Ославчук, Пол'анчук, Свал'авчук, Тернавчук...

-иц'а: Крайн'аніц'а, Сможаніц'а, Тур'аніц'а, Тухл'аніц'а...

¹ Закономірності творення назв людей за місцем проживання останніх стосовно Закарпаття ми описали в статті "Назви жителів Закарпаття за місцем їх проживання або народження" (див. зб. "Питання ономастики", 245–251).

² Топоніми, що послужили твірними основами таких прізвищ, див. УкрРСР, а також довідники та ономастичні праці сусідніх областей.

Частина таких прізвищ походить не безпосередньо від топонімів, а від вторинних відтопонімних утворень. Порівняймо прізвища *Завідн'ак*, *Мочерн'ек*, *Тур'анчич*, *Тернушчак*, *Черн'анчук* і т. п. з топонімами *Завідово*, *Мочар*, *Тур'а*, *Терново*, *Черна*.

Угорські відтопонімні прізвища мають суфікс *-і* (*Будогазі*, *Гомокі*, *Етреші...*), який після голосних редукується до ступеня *й* (*Білкей*, *Ллошвай*, *Торлай...*), про що детальніше сказано в підрозділі "Етимологія прізвищ".

На спеціальну увагу заслуговують ті прізвища-іменники, які в своєму звучанні повністю чи майже повністю збігаються з топонімами карпатського ареалу. Таких прізвищ на Закарпатті близько 100. Наприклад: *Анталовіці*, *Бісар'*, *Біловар*, *Богдан*, *Ботар*, *Буштин*, *Вайнаг*, *Варадін*, *Ворохта*, *Гусак*, *Гойдош*, *Гребл'а*, *Дел'етін*, *Дрогобич*, *Завада*, *Зомбор*, *Караслай*, *Кон'уш*, *Крива*, *Либохор'а*, *Майдан*, *Мочар*, *Нересниц'а*, *Пас'іка*, *Переґін'а*, *Петр'овці*, *Пол'анко*, *Раковец'*, *Рекіта*, *Ремета*, *Ростока*, *Сакмар*, *Саловка*, *Син'ак*, *Сімур'*, *Станковіці*, *Терновці*, *Токай*, *Тушка*, *Угл'а*, *Фагараш*, *Фізір'*, *Чена*, *Чома*, *Чоп*, *Чоповці*, *Шайан*, *Шаланка* та ряд інших.

Як бачимо з прикладів, переважна більшість цих прізвищ спеціальних прізвищевих суфіксів немає. Здебільшого такі прізвища співзвучні з назвами відповідних населених пунктів. Але є серед них і такі, які збігаються у своєму звучанні з оронімами (*Бескід*, *Кічера*, *Менджул*, *Стой*) чи з назвами інших топонімних класів, зокрема з мікротопонімами.

В ономастичній літературі вже висловлювалися думки про те, як могли з'явитися такі прізвища. Так, на думку Яна Бистроня, польські прізвища типу *Ostróg*, *Urządow* походять від співзвучних із цими прізвищами топонімів. Він вважає, що такі прізвища утворилися з латинських прийменникових конструкцій на зразок *comes de Ostróg*, які з часом усталилися як іменникові прізвища. Цієї думки дотримується і С. Роспонд, який говорить, що в середньовіччі для окреслення особи вживалися переважно аналітичні відтопонімні конструкції типу *Nicolaus de Kopernik*, *Joannes de Opol*, які з часом дали прізвища зразка *Kopernik*, *Opol*. Відтопонімні прикметники лише згодом закріпилися в ролі прізвищ. У XIII ст. прізвища на *-ський* були ще надзвичайною рідкістю [RoZbad 259]. З угорських славистів цю думку поділяє І. Кнієжа [KnieRe 108–109], а з чеських дослідників – Й. Бенеш [Beneš 138–140]. Є всі підстави твердити, що такий спосіб творення прізвища діяв і на західних землях України, особливо в тих місцевостях і в тих сферах, де латинська мова мала широке застосування. Так, наприклад, вважають, що в такий спосіб утворилося прізвище видатного українського вченого XV сторіччя, вихідця з міста Дрогобича – Юрія Дрогобича де Русія.¹ Можливо, такого походження є сучасне закарпатське прізвище *Дрогобич* та деякі інші прізвища, співзвучні

¹ Детальніше про це див. газету "Літературна Україна" за 3 грудня 1965 року.

з давніми топонімами. Наприклад: *Bízar'*, *Bílovár*, ¹ *Bótar*, *Буда*, *Буштин*, *Варадін*, *Ворóхта*, *Кón'ош*, *Либохóр'а*, *Мóчар*, *Пáс'ика*, *Перегын'а*, *Рóстока*, *Сáкмар*, *Сáмбор*, *Сíмир'*, *Токáй*, *Фогарáш*, *Фíзур'*, *Чéна* та деякі інші. Це припущення будемо на таких двох аргументах: а) Співзвучні з цими прізвищами назви населених пунктів у районі Карпат існували вже в ту пору (до XVI ст.), коли складні латинські відтопонімні окреслення особи моделі *Ladislaus de Izke*, *Stephanus de Vngwar* на Закарпаття ще широко функціонували; б) Первісне значення таких назв, як *Bílovár*, *Пáс'ика* могло бути тільки топографічним, тобто просторовим, а не особовим.

Проте більшість закарпатських прізвищ, співзвучних із топонімами карпатського ареалу, зокрема з мікротопонімами, наприклад *Бéскід*, *Бíлин*, *Дóбош*, *Долíна*, *Дубрóвка*, *Лíпча*, *Лóлин*, *Мовчáн*, *Пáвлик*, *Пíлипец'*, *Самбúр*, *Стой*, *Тáтул*, *У́лич*, *Чéрна* і т. д., походить не від топонімів, а від імен. Частина ж їх, наприклад *Завáда*, *Кíчера*, *Кóзуб*, *Комáр*, *Рáковец'*, *Шчербан* мають не відтопонімне, а відапелятивне походження. Отже, тут доводиться говорити не про відтопонімні антропоніми, а якраз навпаки, – про відантропонімні топоніми.² А є між ними й такі, що лише на перший погляд відтопонімні.

Найцікавішими у плані вивчення зв'язків між топонімами та антропонімами Закарпаття є прізвища на *-овці*. Наприклад: *Анталóвці*, *Драшкóвці*, *Петрóвці*, *Станкóвці* і т. п. Як прізвища, ці слова, безперечно, є витворами угорськими. Вони утворені від угорських назв сіл *Antalóc*, *Draskóc*, *Petróc*, *Sztankóc* (по-українському: *Антáловці'*, *Дра́шковоці'*, *Пéтровці'*, *Станкóвоці'*) за допомогою угорського суфікса *-i*. Але самі назви сіл є слов'янськими патронімами. Отже, спочатку було ім'я чи антропонім *Петро*, далі – син цього *Петра* – *Петровець* (сини – *Петровці*), звідси топонім *Петровці* (по-угорському – *Petróc*), а тільки від топоніма *Petróc* утворено вже прізвище *Petróci* (по-українському – *Петрóвці*). У такий спосіб утворилися й інші прізвища з формантом *-овці* (див. підрозділ "Словотвір прізвищ").

Перші українські відтопонімні прізвища-іменники фіксуються місцевими пам'ятками досить пізно – у XVII–XVIII сторіччях: кр. *Bereczky* [MakSza 109], *Biklan*, *Kerecsan* і *Kerecsanin*, *Motsarnik* – 1775 рік [Szabó 454, 346], *Bilovar*, *Szolanik* – 1715 [Bélay 156, 183], *Visovan* – 1689, *Zelencsik* – 1672, *St. Libochora* – 1720 [Bélay 125, 166, 200], *Turanin*, *Turancsics* – 1773 [ПеПред 316, 321]. Із XVI ст. всього один запис: *Mate Kozoan* – 1550 [Bélay 121].

¹ За Я. Стрипським [СтриГд 12], назва села Біловарці походить від давнішої назви *Bélavár*.

² Виникнення топонімів із називного відмінка антропонімів на багатому фактичному матеріалі з мікротопонімії Закарпаття показав К. Й. Галас: [ГалОсо]. Тут же ж висловлено і слушні міркування про генезу цієї не зовсім звичайної для слов'ян топонімичної моделі.

Прізвища-прикметники, що походять від топонімів, не одноманітніші у своїй структурі. Для їх творення використано всього три суфікси, а саме:

-с'кий (з варіантом -ц'кий): *Абрáнс'кий, Бачíнс'кий, Бедíвил'с'кий, Берéзус'кий, Біліц'кий, Буковíнс'кий, Гуклівс'кий, Жорна́вс'кий, За́бруц'кий, Заво́йс'кий, За́д'іл'с'кий, Гл'ніц'кий, Колоча́вс'кий, Копа́н'с'кий, Присл'і́пс'кий, Солочíнс'кий, Суходóл'с'кий...*

-áнс'кий: *Высоча́н'с'кий, Вішча́н'с'кий, Вол'áн'с'кий, Горбл'áн'с'кий, Заріча́н'с'кий, Колодн'áн'с'кий, Крайн'áн'с'кий, Кривл'áн'с'кий, Лут'áн'с'кий, Ністр'áн'с'кий, Топол'áн'с'кий...*

-івс'кий із варіантами -овс'кий, -у(в)с'кий, -ýс'кий: *Загоро́вс'кий, Шомо́вс'кий...*

Закономірності сполучення цих суфіксів із твірними основами, основні види елізій, чергувань, які відбуваються при цьому, викладено в статтях [ЧуПрЗа] та [ЧуПрик].

Перші свідчення відтопонімних прізвищ-прикметників на Закарпатті з'являються лише в кінці XV ст. у пам'ятках, писаних українською мовою. Та й то немає впевненості, чи ці прикметники є прізвищами чи тільки прикметниковими апелятивними означеннями. У латинських пам'ятках XV ст. переважають латинські та угорські відтопонімні окреслення особи типу *Johannes de Radvanch* [Nagy-2 219], *Huzthy* [Szabó 540], *Császlóczy* [LehBer 54].

Небагато відтопонімних прізвищ-прикметників і в пам'ятках XVI ст. Ось кілька прикладів із Мукачівщини за 1570 рік: *Dem. Bereznezki, Sim. Huzzacky, Ivan Zanuczky, Fran. Nelipinzy, Fran. Zwalsuzky* [UetC 53–14], *Petr. Kenderesky, Ladisl. Kalnicki* [UetC 97–29]. Не більше їх і в XVII ст. Ось приклади й Ужанщини: *Varatski, Haurilo, Vistyanski Ivan* [UetC 88–59], *Сцирецьки* [Сахан 73] та ін. Істотне збільшення відтопонімних прізвищ-прикметників спостерігається аж у XVIII ст. Пор. на Ужанщині: *Horbjanszki, Rusztsansky, Szerednyanszky, Ternovazki* [ПеПред 315, 322]. Є вони в комітаті Берег: *Vizniczki, Ilniczki, Zavatzki, Bukovinszki* [LehBer 319, 242, 401]. Є вони в Угочі: *Bileczki, Hribószki, Polyanszki* [Szabó 454, 465, 425]. Є вони і в Мараморощі: *Danielouszki, Drahuczky* [Bélay 174, 129].

Привертає увагу й те, що носіями таких прізвищ на Закарпатті на 90 процентів були кріпаки, а не шляхта. Отже, закарпатські прізвища на *-с'кий, -ц'кий*, не є з походження шляхетськими, чим вони істотно відрізняються від аналогічних прізвищ у поляків. Прізвища місцевої української шляхти (немешів) на Закарпатті по суті не відрізнялися від прізвищ простого люду. Різниця була хіба що в тому, що процент угорських прізвищ на *-i* у шляхти був набагато вищий, ніж у плебсу.

Різні класи топонімів (макротопоніми, мікротопоніми, ойконіми, гідроніми, ороніми, хороніми та ін.) неоднаковою мірою були використані для творення прізвищ. Переважна більшість відтопонімних прізвищ (близько 500) утворена від назв поселень, тобто від ойконімів. Наприклад, прізвища *Брустур'єк, Букóвс'кий, Білінчук*,

Білиць'кий, Голмінець, Гребл'ан, Довжанін, Жорна́вський, Іл'ниць'кий, Колодн'анс'кий, Рокосівик, Свал'авін, Турі́цький і т. п. (від назв сіл *Брустур, Буково, Білін, Білки, Голмін, Гребл'а, Довге, Жорна́ва, Іл'нік* чи *Ілниц'а, Колодне, Рокосіво, Свал'ава, Турі́цька*).

Близько 30 прізвищ утворено від мікротопонімів, зокрема від назв кутків, хуторів, урочищ тощо. Наприклад: *Багн'ак, Горбл'ан'ський, Завод'ак, Зад'іл'ський, Зар'ічан'ський, Звур'ський, Клевіанік, Копан'чук, Кри́ницький, Нагорн'ак, Обу́цький, Обрис'кий, Пóгар'ський, Пудзур'ський, Поту́чн'ак, Рóвин'ський, Цегол'н'ай* і т. п. (від мікротопонімів *Багно́, Горб, Заво́да, Зділо́м, Зар'іко́в, Звур, Клі́ва, Копан'а, Кри́ниц'а, Нагор'і, Обу́ч, У́бреж, Пóгар', Пудзоро́в, Пóту́к, Рóвин', Цегол'н'а*). Частина з таких прізвищ могла утворитися просто від відповідних апелятивних топографічних назв (див. далі).

Ще менше відтопонімних прізвищ (близько 10) походить від макротопонімів, зокрема від хоронімів. Наприклад: *Бачка́й, Бері́цький, Бі́гарі, Верхо́винець, Віза́нтій, Крайн'анс'кий, Крїмс'кий, Мараморошчак, Морáвець, Ора́вець, Ора́вський, Подол'ак, Подол'ський, Подол'чак, Пул'ичак, Шті́шак, Шлезак* і т. п. (від топонімів *Бачка, Бі́гар, Верхо́вина, Віза́нтія, Кра́йна, Крим, Мараморош, Морáва, Ора́ва, Поді́лля, Пол'ича, Спіш, Шлє́зія*). Отже, прізвища утворювалися лише від назв заселених місцевостей.

Відтопонімних прізвищ, які походили б від назв незаселених місцевостей (від оронімів, гідронімів і т. п.), майже немає. У нашій картотеці є всього два українські утворення, в основі яких лежать ороніми (прізвище *Пикул'ак* – якщо воно від назви гори *Пикул'* чи *Піку́й*, і прізвище *Ма́гурський* (якщо воно від назви гори *Ма́гура*) та кілька таких, у яких посередньо відбито назви водних об'єктів. Наприклад: *Быстр'анік, Быстр'анчик, Вішован, Гуклі́вський, Іза́й, Из'анік, Йо́рдан, Кере́ш, Лут'анс'кий, Марошак, Ністр'анс'кий, Свал'авчук, Сольва́й, Тур'ан, Тур'анін, Тур'ані́цька, Тур'анчик, Тура́нчик, Тур'анчик, Тис'анчин, Черемі́ський* і т. п. Здавалося б, що останні прямо пов'язані з гідронімами *Быстра* чи *Быстрый, Вішова, Гуклі́вий, Іза, Йо́рдан, Кере́ш, Лута, Ма́рош, Ністро́ (Дні́стер), Осла́ва, Свал'авка, Солва, Тур'а, Тиса, Черемі́ш*. Однак аналіз їх структури показує, що майже жодне з них безпосередньо з гідронімом не пов'язане. Одні з них походять від назв населених пунктів, співзвучних із гідронімами, і спочатку були назвами мешканців сіл, іменниковими (*Быстр'анік, Быстр'анін, Свал'авчук*) чи прикметниковими (*Гуклі́вський, Лут'анс'кий, Іза́й*). У інших зв'язок із гідронімами ще віддаленіший, оскільки вони лише утворені від катойконімів, тобто від назв мешканців сіл. Наприклад: *Быстр'анчин, Свал'авчик, Тис'анчин, Тур'ані́цька, Тур'анчик, Тур'анчик* (пор. назви мешканців *быстр'анка, свал'авка, тис'анка, тур'ани, тур'анка*). Таке ж прізвище, як *Йордан*, походить не від назви річки *Йордан*, а від власного особового імені *Йордан*, поширеного в деяких балканських народів, передусім у румунів.

Отже, безпосередньо від гідроніма прізвище майже ніколи не утворюється. Воно може бути утворене тільки від такого гідроніма, який водночас означає і водний об'єкт і прилеглий до нього басейн, місцевість. Наприклад: *Тур'анін*, *Гістр'анс'кий*, *Череміс'кий* від гідронімів *Тур'а*, *Гістер*, *Череміш*. Безпосередньо від гідронімів утворюються хіба тільки літературні псевдоніми. Наприклад: *Боржавин*, *Латірчанин*, *Тисянський*. Наш висновок про те, що від гідроніма до антропоніма шлях, як правило, опосередкований, підтверджує й аналіз закарпатських відтопонімів прізвиських (див. [ЧуГідр]).

У 600 закарпатських відтопонімних прізвищах відбито понад 300 різних топонімів. Встановити точну кількість таких топонімів заважають головним чином топонімні омоніми та пароніми. Наприклад, у районі Карпат є близько 30 сіл із назвою *Пол'ана*, а тому встановити, скільки *Пол'ан* дали початок прізвищу *Пол'анс'кий* чи *Пол'анчук*, не можна. Так само не можна встановити, скільки *Новоселіц'* дали початок прізвищам *Новоселіц'а* є трохи не в кожному районі області. А таких чи подібних омонімів на території Закарпаття досить багато. Наприклад: *Бістрый*, *Буковец'*, *Довгоїє*, *Колодне*, *Лазь*, *Павлово*, *Прісл'ін*, *Ремета*, *Ростока* та ін. Такі ж труднощі створюють і паронімічні топоніми зразка *Іл'ниц'а* – *Іл'нік*. Прізвище типу *Іл'ниц'кий* могло утворитися як від топоніма *Іл'ниц'а*, так і від топоніма *Іл'нік*. Порівняймо ще закарпатські топоніми *Крива* і *Криве*, *Сухий* і *Суха*, *Бістрый* і *Бистра*, *Луг* і *Луги* і т. п.

Труднощі становлять і ті прізвища, які походять від назв зниклих уже поселень та від тих, які вже втратили свою адміністративну самостійність. Наприклад, якби не вникати в історичну географію та в мікротопонімію, то навряд чи можна було б з'ясувати, що прізвище *Лен'ус'кий*, яке в наш час поширене в кількох селах на захід від Мукачева, походить від назви зниклого села *Лен'уви'*, яке нині є вже лише кутком села Лохово. Якщо не знати старої топонімії, то ніхто вже й не встановить, що давнє закарпатське прізвище *Брөвді* походить не від села *Брөд*, що на Іршавщині, а від села *Бродь*, яке ще у XIII ст. знаходилося на річці Старій у районі села Іванівці коло Мукачева [LehBer 813]. Отже, прізвища нерідко довше живуть, ніж ті топоніми, від яких вони утворені.

Як уже відзначалося нами в статтях [ЧуТоп 62–63; ЧуМігр 25–27], у плані вивчення міграційних процесів людності значний інтерес становить локалізація відтопонімних прізвищ, а точніше – сучасне місце побутування відтопонімного прізвища відносно локалізації топоніма, відбитого в цьому прізвищі. Такий підхід до прізвища дає можливість встановити основні напрями переселення людності в період, який передував стабілізації прізвищ. Покажемо на прикладах. Прізвище *Визніц'кий* у наші дні локалізується тільки в кількох селах Мукачівського району, тобто в тому районі, в якому знаходиться й село *Визніц'а*. Отже, носії цього прізвища не відійшли далеко від своєї колиски, тобто від засновників роду *Визніц'ких*. Зате прізвище *Свал'авін*, яке походить від топоніма *Свал'ава*, у Свалявському районі зовсім невідоме, а всі його носії живуть у селах Іршавського району, тобто на схід від Сваляви. Отже, це

прізвище є свідченням руху на схід. Але є чимало й таких відтопонімних прізвищ, твірні основи яких знаходяться аж за межами Закарпаття.

Із 600 відтопонімних прізвищ Закарпаття лише близько 250 (тобто менша частина) походить від закарпатських топонімів. Але ті, що походять від топонімів Закарпаття, не відійшли далеко від того географічного об'єкта, назва якого лежить у їх основі. Майже всі вони локалізуються в радіусі до 100 кілометрів від того топоніма, який їх породив. А є серед них і такі, що побутують у тих же селах, від назв яких вони утворені. Наприклад: *Бедівил'с'кий* (у с. Бедевлі), *Біловарс'кий* (у с. Біловарці), *Дубр'ус'кий* (у с. Дубрівці Ір), *Йас'ін'с'кий* (у Ясинні), *Рахівс'кий* (у Рахові), *Угл'аї* (у с. Углі) та деякі інші. Такий збіг прізвища з топонімом може мати двояке пояснення: а) або йдеться про нащадків давньої шляхетської родини, яка отримала прізвище за відповідним маєтком (селом) і в дальнішому нікуди не переселялася з нього; б) або йдеться про родину, яка після кількох поколінь знову поселилася в тому селі, з якого вийшов давній її предок – засновник роду.

Від південнокарпатських топонімів походять такі сучасні прізвища: *Абр'ан'с'кий*, *Антал'овс'кий*, *Бахт'ан*, *Бедівил'с'кий*, *Берегій*, *Березнаї*, *Березн'ак*, *Берез'овс'кий*, *Беріц'кий*, *Быстр'анік*, *Быстр'анчик*, *Быстр'анчин*, *Быч'ус'кий*, *Білін'с'кий*, *Білиц'кий*, *Біловарс'кий*, *Біловарч'ук*, *Боб'ус'кий*, *Богыровс'кий*, *Брустур'ек*, *Бубушч'ак*, *Буковін'с'кий*, *Букувчанік*, *Бук'овс'кий*, *Веріц'кий*, *Верховинец'*, *Віч'евич*, *Вьзніц'кий*, *Вишч'анс'кий*, *Вул'иїнс'кий*, *Геріц'кий*, *Гет'ен'с'кий*, *Гор'ан'с'кий*, *Горбл'ан'с'кий*, *Гор'інец'кий*, *Граб'овс'кий*, *Граб'увч'ак*, *Грабувніц'кий*, *Граб'ус'кий*, *Гуклівс'кий*, *Гуклівч'ак*, *Г'ус'кий*, *Густ'ак*, *Гутовс'кий*, *Гр'єбл'ак*, *Данил'овс'кий*, *Довж'ан*, *Довжанін*, *Домашинс'кий*, *Дравиц'кий*, *Драг'ус'кий*, *Дубінс'кий*, *Дубр'ус'кий*, *Есен'овс'кий*, *Жден'овс'кий*, *Жорна'вс'кий*, *Забруц'кий*, *Зав'ац'кий*, *Завьидн'ак*, *Загор'овс'кий*, *Заріч'ан'с'кий*, *Із'анс'кий*, *Из'анік*, *Йароц'кий*, *Йас'ін'с'кий*, *Калін'с'кий*, *Кереч'ан*, *Керечанін*, *Керіц'кий*, *Кливіанік*, *Колочавін*, *Колоч'авс'кий*, *Колод'н'анс'кий*, *Коп'ан'с'кий*, *Копан'ч'ук*, *Косівс'кий*, *Косов'ан*, *Крайн'ак*, *Крайн'аніц'а*, *Крайн'ак'ович*, *Крайн'анс'кий*, *Краснобруц'кий*, *Кривл'анік*, *Кривл'ан'с'кі*, *Кривс'кий*, *Л'аховс'кий*, *Лог'увч'ик*, *Лен'ус'кий*, *Липч'анка*, *Лісіц'кий*, *Лохівс'кий*, *Лубінс'кий*, *Лушціц'кий*, *Лут'анс'кий*, *Лутн'анс'кий*, *Лучан*, *Лучанін*, *М'агурс'кий*, *Майданч'ук*, *Манастире'ц'кий*, *Мараморошч'ак*, *Медве'ец'кий*, *Мід'анчик*, *Моч'арник*, *Нагорн'ак*, *Н'аговс'кий*, *Новос'єл'ец'кий*, *Новосіл'ч'ук*, *Об'уц'кий*, *Орл'авс'кий*, *Ор'іховс'кий*, *Ос'уйс'кий*, *Павл'ус'кий*, *Пас'іч'ак*, *Пастел'ак*, *Переч'інец'*, *Переч'інс'кий*, *Пикул'ак*, *Плавл'анік*, *П'огарс'кий*, *Пол'анін*, *Пол'анк'ович*, *Пол'анс'кий*, *Пол'енс'кий*, *Пол'енч'ук*, *Пор'ошковс'кий*, *Присл'іпс'кий*, *Пуд'з'ур'с'кий*, *Радван'с'кий*, *Реміц'кий*, *Р'овін'с'кий*, *Рокос'овик*, *Ромоч'ус'кий*, *Росушч'ан'с'кий*, *Рушчан'с'кий*, *Р'остока*, *Росушч'ак*, *Росушчан*, *Рушчанін*, *Свал'анін*, *Свал'авч'ик*, *Свал'авч'ук*, *С'єліс'кий*, *С'єлмен'с'кий*, *Семир'анчик*, *Середн'ан'с'кий*, *Сімір*, *Сірмай*, *Смерек'овс'кий*, *С'оїмик*, *Солоч'інс'кий*, *Сол'ак*, *Сол'анік*, *Ставін'с'кий*, *Стріпс'кий*, *Стрычанін*, *Стрип'аї*, *Ст'ужціц'кий*.

Терно́вський, Терну́ський, Тернавчу́к, Тернавчу́к, Терну́чак, Тис'я́нчин, Тур'я́н, Тур'я́нин, Тур'я́ниця, Тур'я́нський, Тури́цький, Тур'я́нчик, Тура́нчик, Тура́нчик, Тура́нчик, Хмлі́ницький, Ху́ський, Черн'я́к, Черн'я́нчук, Черні́цький, Чопо́вський, Шандро́вський, Шомо́вський та деякі інші. Усього понад 200.

Від закарпатських топонімів походить також значна частина (більше 50) угорських відтопонімних утворень (див. підрозділ "Етимологія прізвищ").

Другою групою за чисельністю є прізвища, що мають у основі топоніми Прикарпаття. Таких прізвищ на Закарпатті понад 100: *Бабінський, Бали́цький, Бачи́нський, Бетл'я́ник, Біклан, Біклан, Бікл'я́н, Бітл'я́к, Бітл'я́н, Бытл'я́нин, Бітл'я́нчик, Бо́рынський, Бучинчу́к, Ві́нницький, Вовкі́вський, Весело́вський, Гвозд'я́нський, Голуби́цький, Горди́нський, Гошóвський, Грибо́вський, Добр'я́нський, Доброму́лський, Доли́нський, Дуди́нський, Жупа́нин, Журакі́вський, Заво́лський, Заво́йський, Зелени́цький, Зелéньський, Івані́цький, Іжóвський, Ябл'я́нський, Яблонéцький, Яворóвський, Яко́вeцький, Яремчу́к, Камі́нський, Кі́блицький, Кі́уцївський, Комарн'я́к, Комарні́цький, Корчи́нський, Косова́н, Красн'я́ник, Криві́цький, Крі́ницькі, Ку́льчи́цький, Ластове́цький, Ластович'я́к, Либоху́рчин, Лучи́нський, Микуличин'я́к, Микулі́чинський, Могилни́цький, Небе́льський, Ні́стр'я́нський, Новота́рський, Оліа́вський, Осла́вський, Ославчу́к, Павлі́ковський, Пере́гинець, Пере́гінський, Петри́цький, Підма́л'я́к, Підма́льський, Пн'я́вський, Пн'я́вчу́к, Подо́л'я́к, Подо́льський, Подо́льчак, Самбі́рський, Самборі́н, Скóльський, Сла́вський, Сможа́ник, Сможа́ниця, Соза́нський, Соко́лецький, Спа́ський, Спаичу́к, Стару́нський, Стиня́вський, Стру́тинський, Студе́н'я́к, Студі́нський, Ступни́цький, Суходо́льський, Тока́рський, Тухл'я́ниця, Хмел'ни́цький, Цин'я́вський, Чайко́вський, Черемі́ський, Шум'я́к, Шчи́рицький* та деякі інші.

Третьою групою за чисельністю є прізвища, утворені від назв тих населених пунктів, що знаходяться на захід від Закарпаття, передусім від топонімів Східної Словаччини. Таких прізвищ на Закарпатті понад 60: *Безо́вський, Брезі́нський, Бутко́вський, Видн'я́нський, Вы́сочанський, Ві́шинський, Вол'я́нський, Гарди́цький, Грушо́вський, Гу́мен'я́к, Гу́менчак, Данашо́вський, Загоро́вський, Заго́рський, Загорчак, За́дранський, Яблу́нський, Яко́убовський, Я́нко́вський, Я́сено́вський, Я́сено́вський, Клен'я́вський, Кобу́ло́вський, Колони́цький, Краснобру́цький, Кру́пчинський, Ладомир'я́к, Ластомі́рський, Лі́п'я́к, Ліпн'я́нський, Ма́льчи́цький, Мора́вець, Мура́нський, Олі́цькі, Олко́вський, Ора́вець, Ор'я́вський, Опáцький, Пали́нчак, Па́пінчак, Петро́вський, Пі́нко́вський, Пу́дгоро́цький, Пчо́лінець, Пчо́лінський, Пше́гра́цький, Ры́бницький, Рун'я́нин, Самадо́вський, Семетко́вський, Стави́шчак, Станко́вський, Старі́нський, Старинчак, Сулі́нчак, Топол'я́нський, Топол'я́нчик, Убл'я́к, Убл'я́нич, Фри́дманський, Шлеза́к, Шпі́шак, Ште́фуро́вський* та деякі інші.

Прізвища, які походили б від топонімів, що знаходяться на південь від Закарпаття, в нашій картотечі дуже мало. Та й вони в

основній масі є угорськими утвореннями: *Бачка́й, Бочка́й, Буда́й, Варади́н, Вешелен'чук, Голмінець, Жадн'і, Ладан'ук, Тока́й, Фізір'* (детальніше про це див. підрозділ "Етимологія прізвищ"). При цьому треба підкреслити й те, що багато угорських відтопонімних прізвищ на Закарпатті є великою мірою штучними, оскільки з'явилися внаслідок свідомої мадяризації готових уже слов'янських антропонімів (див. підрозділ "Етимологія прізвищ").

Ще менше прізвищ, утворених від топонімів, що знаходяться на схід від Закарпаття, тобто на території Румунії: *Вишован, Кіл'йичук, Морошан, Сакмар, Сігеті, Турда́й, Турза́й* та деякі інші. Серед них також переважають іншомовні утворення, передусім угорські та румунські.

Отже, різні семантичні групи лексики представлені у складі українських прізвищ Закарпаття нерівномірно. Найбільше прізвищ походить від таких семантичних груп:

від календарних імен	– понад 30%;
від особових назв за зовнішнім виглядом	– майже 7%;
від особових назв за територіальною ознакою	– понад 6%;
від назв істот (крім людей)	– 6%;
від назв предметів	– 6%;
від агентивних та професійних особових назв	– 5%;
від особових назв за внутрішніми ознаками	– 4%;
від назв рослин	– 3%;
від етнонімів	– 2%;
від анатомчних назв	– 2%;
від особових назв за соціальною належністю	– 1%;
від особових назв за спорідненістю і свояцтвом	– більше 1%;
від назв страв, напоїв і т. п.	– більше 1%.

Менше, ніж по одному проценту походить від слів таких семантичних груп, як назви ідеологічні, релігійні, міфологічні, назви одягу, взуття, прикрас, речовин, хвороб, явищ природи, рельєфу, одиниць виміру та назви абстракцій.

Приблизно таке ж кількісне співвідношення між різними семантичними групами прізвищ і в інших слов'янських народів. Наприклад, у хорватів найбільше прізвищ відіменних (демінативних та посесивних), за ними йдуть відапелятивні особові назви за зовнішнім виглядом і внутрішніми ознаками, а після вже – назви з галузі природи, праці та засобів виробництва [Šurik 126]. Усі ці семантичні групи представлені і в білорусів, але дослідники білоруських прізвищ кількісних даних не наводять (див. [Біры-1] та [Гринбл]).

Таке представлення чи такий розподіл семантичних груп лексики у прізвищах Закарпаття не є випадковим. Воно показує, що саме було типовим, а що нетиповим у процесі творення прізвищ на Закарпатті. А основними джерелами прізвищотворення на Закарпатті, виявляється, були імена та інші особові назви і тільки меншою мірою – назви з категорії *nomina*

impersonalia, зокрема назви істот, рослин, предметів, абстракцій та деякі інші. Решта розрядів назв, такі, як назви хвороб, назви речовин, назви одиниць виміру, назви явищ природи, міфологічні назви виявилися малоприслужними чи незручними для творення прізвищ.

Цікаво, що серед 10 000 прізвищ майже зовсім відсутні прізвища від гідронімів та оронімів, від назв доріг, будівель, від назв засобів комунікації, від назв небесних світил та сторін світу, від назв процесів і збірних назв. Правдоподібно, людина не знаходила зв'язку чи залежності між цими назвами і найменуваннями. До того ж структурно-граматичні ознаки (рід, число, специфічна суфіксація) таких назв не завжди дозволили використати такі слова для найменування ними особи. Щодо принципів номінації, які діяли на Закарпатті в період активного прізвищотворення, то можна сказати, що вони майже ті ж самі, які діють у наш час при творенні прізвиськ (див. розділ "Прізвиська"). У зв'язку з цим достовірність історичної інформації, закладеної у прізвищах Закарпаття, ще більше зростає. Разом із іншими ономастичними класами (топонімами, етнічними, зоонімами) лексико-семантичні групи закарпатських прізвищ є важливими джерелами при вивченні давньої історії українців на південних схилах Карпат (див. розділ "Антропонімія та етнічна історія Закарпаття").

ЕТИМОЛОГІЯ ПРІЗВИЩ

(Етнічна інтерпретація)

Характеризуючи давні слов'янські імена, М. Я. Морошкін ще 1867 року дуже доречно зауважив: "Якщо ми тепер не можемо пояснити деякі з наших народних особових імен, то це не тому, що в них нема смислу і значення, а тому, що нам не вистачає засобів до розуміння їх значення; причиною цього є те, що наша мова, розвиваючись протягом кількох сторіч, природно віддалилася від первісної мови, викинула з себе і позбулася багатьох старих слів, а з цим ми втратили і значення цих слів. При ближчому знайомстві з пам'ятками давньої писемності, з наріччями всіх слов'янських племен, з місцевими, чи обласними говорами цих племен з'ясовується і значення багатьох наших особових імен, смисл яких досі видається загадковим і темним" [Морошк 1].

Наведені тут слова М. Морошкіна справедливі не лише стосовно слов'янських особових імен. Вони не меншою мірою справедливі і стосовно прізвищ, у тому числі й прізвищ українських. Справді, перший погляд на прізвища справляє враження, що серед них дуже багато назв, які нині не нагадують нам жодного зв'язку з іншими словами. Іноді здається навіть, що вони ніколи й не виражали якоїсь семантики. Та ближче знайомство з ними, зіставлення їх із традиційним лексиконом місцевого ареалу, зокрема з його ономастикомом, суттєво наближує нас до їх первісного значення.

Зіставлення сучасних прізвищ із давнім місцевим лексиконом, який частково засвідчений у місцевих пам'ятках, а частково зберігається у живих народних говорах, повчальне ще в одному плані. Воно наочно показує і переконує, що в цій ділянці словника, як у жодній іншій, з особливою інтенсивністю проходить процес деетимологізації та різних переосмислень. І це цілком природно. Адже на функціонування прізвищ повсякчасно впливає ціла низка істотних мовних та позамовних факторів. Уважний аналіз прізвищ у їх історії показує, що найголовнішими причинами їх деетимологізації є такі три: а) асемантичність прізвища, б) архаїзація апеллятивного та іменного лексикона і в) запозичення з інших мов та діалектів. Зупинімося коротко на кожній із них.

а) Асемантичність прізвищ. Втрата прізвищами їх первісного значення, яка сталася ще тоді, коли однопоколінні прізвиська перетворювалися у спадкові прізвища, відкрила широкий простір для різних фонетичних змін, особливо таких нерегулярних, як аналогія, псевдоетимологія, метатеза, дисиміляція та інші [Білець 14]. Т. Мілевський із цього приводу пише: "У зв'язку з тим, що етимологічні зв'язки втрачаються, етимологічна будова назв стає дедалі незрозумілішою для мовців і починає підлягати народній, а з точки зору історичної інтерпретації – фальшивій етимології" [Мілев

102]. Справді, якби, наприклад, апелятив *харл'ак* і понині для всіх мовців на Закарпатті означав "квола, хвороблива людина", то прізвище *Харл'ак*, мабуть, не змінилося б на *Карл'ак* (с. Баранинці). Якби прізвисько *Гап'ак* і дотепер для всіх мовців означало "син *Гапи*, тобто *Гафії*", то, правдоподібно, нелегко було б зробити з нього нині прізвище *Гоп'ак* (с. Волосянка). Якби в народі до цього часу всюди збереглися імена *Хіма*, *Дома* (а прізвисько *Доман'а* поготів), то на Берегівщині і на Виноградівщині не пояснювали б, що прізвище *Хіміч* походить від хімії, а *Доманіч* – від того, що його перший носій, мовляв, "не мав *дома* нич", бо бідний був.

Відсутність відчутного семантичного зв'язку між сучасними прізвищами та спорідненими апелятивами і власними назвами, на базі яких вони постали, дуже ускладнює працю дослідника. Оскільки семантична відповідність у ономастичних етимологій дуже часто непевна, хитка, а іноді близька до нуля, то антропоніміст мусить покладатися на надійніші критерії етимологізування.

б) Архаїзація апелятивного та іменного лексикона.

Процесові деетимологізації прізвищ не меншою мірою сприяла і спонтанна архаїзація апелятивного словника та іменного репертуару. Поступове вибуття з активного вжитку таких давніх апелятивів, як наприклад, *бан*, *вівс'анік*, *вукста*, *крайнік*, *синетар'*, *ривт'*, *хабал'* чи таких імен, як скажімо, *Гас'а*, *Дока*, *Коч'о*, *Мис'*, *Муша*, *Она*, *Паз'а*, *Пан*, *Проц'*, *Сіма*, *Тіт'а*, *Фаріна*, *Фен'а*, *Цон'а* затемнило походження багатьох прізвищ, які походять від них. Для того, щоб етимології були достовірними, дослідник мусить вийти за рамки словника сучасної літературної мови. Твірні основи сучасних прізвищ він повинен шукати в давніх місцевих пам'ятках, а особливо в архаїчних народних говорах обстежуваного ареалу.

в) Запозичення з інших мов та діалектів. Запозичення в ділянці прізвищ бувають різні. Частину іншомовних прізвищ принесли в українське середовище представники інших народів, які осіли окремими родинами серед українців, а з часом асимілювалися до останніх. Прізвища цих пришельців зберігаються й понині. Ось кілька таких прізвищ із Закарпаття: *Артан'ін'і*, *Глос*, *Джумур'ат*, *Долоп'ікуло*, *Бр'еза*, *Вр'абел'*, *Зандон'ело*, *Коперл'ос*, *Кравс*, *С'етеді*, *Федел'еш*, *Фр'івліх*, *Пав'ічч*, *Ціфра* і т. п. Такого типу чужі прізвища вже на час появи їх в українському середовищі для українця були здебільшого етимологічно непрозорими. Переважно так сприймалися українцями Закарпаття й ті угорські прізвища, які нав'язувалися їм цивільною та військовою адміністрацією Угорщини. Наприклад: *З'івді*, *Кікийн'еші*, *Л'енд'ел*, *Л'овас*, *М'олнар*, *Січ*, *Т'алпош* і т. п. Зовсім інша річ, коли прізвище постало на місцевому ґрунті з запозиченого вже апелятива (наприклад, *В'арт'а*, *К'енійз*, *К'очіш*, *Л'ак'ат'ош*, *Саб'ад'ош*, *Ш'устер*) чи з запозиченого іменного варіанта (наприклад, *Г'абор*, *М'иг'ал'*, *П'ійтер*, *Ш'андор*, *Л'івринец'*). Такі прізвища на місцях ніколи не сприймалися за чужі. Із російських дослідників аналогічну

думку висловлює також О. Н. Трубачов, за словами якого іншомовні прізвища Росії треба ділити на дві групи – ”російські прізвища від раніш запозичених іншомовних апелятивів та іншомовні прізвища” [ТрубИз 29].

При вивченні запозичення прізвищ слід мати на увазі не лише запозичення з інших мов, а й запозичення з інших діалектів. Треба рахуватися з тим, що власною назвою людини стає як правило слово рідкісне, слово з високим ступенем індивідуалізації. Дуже часто прізвищем людини стає слово, що його принесла найменована особа з іншої місцевості, з іншого діалекту. Саме тому опорний апелятив чи опорне ім'я, яке послужило базою для аналізованого прізвища, часто треба шукати не в ареалі побутування самого прізвища, а за його межами, здебільшого в сусідніх ареалах. Прикладом цього могло б бути прізвище *Гл'удза*, що побутує на Ужгородщині. На фоні лексики Ужгородщини прізвище *Гл'удза* виглядає беззмстовним набором звуків, оскільки свого аналога не має ні серед місцевих апелятивів, ні серед місцевих імен. Зате на основі лексикона сусіднього ареалу (Перечинщина та Березнянщина) воно відразу стає зрозумілим, бо там уживаний апелятив *гл'удза*, значення якого ”клубочок клоччя”, ”грудочка збитої муки”. Те ж саме можна сказати і про прізвище *Халуc*, яке побутує в кількох районах Закарпаття, але апелятив *халуc* ”ненажера” відомий лише в поодиноких селах області (наприклад, у селах Богдан, Пилипець).

Якщо дослідник у своїй праці враховуватиме всі ці особливості антропонімів, то кількість етимологічно непрозорих прізвищ для нього, безперечно, ставатиме все меншою і меншою. У нашій картотеці процент етимологічно непрозорих прізвищ на цей час становить 5,4. Можна поставити питання: мало це чи багато. Взагалі це немало. Однак, коли зважити, що Закарпаття знаходиться не в центрі української етнічної території, а на самій її окраїні, де поряд із українцями віками жили і живуть представники найрізноманітніших народів Європи (словаки, поляки, болгари, серби, хорвати, румуни, італійці, німці, греки, вірмени, цигани, євреї, угорці, половці, турки, татари та ін., то треба, мабуть, погодитися, що це й не дуже багато. Ось неповний список прізвищ українців Закарпаття, які й понині для нас є етимологічно непрозорими: *Нодзій, Одорож, Опійар, Палана, Пад'ак, Паденіч, Пайтіна, Пелгович, Пел'ца, Пензик, Піндзур, Пінджол'а, Плиц', Плотко, Погайда, Подвич, Поковба, Покорба, Помпел', Поніжан, Понцир', Пощов, Почіл, Пуглик, Путраш, Ракач, Райта, Райшел, Рана, Репар'ук, Рец, Рокос, Ропонич, Сабара, Саглиц'а, Сангрят, Садоба, Салада, Сантей, Сарвада, Сартіна, Свиндз'ак, Селехман, Сембир', Сілибинка, Сімир, Симодейко, Сірда, Скрал', Скундз', Слук, Смарада, Сокирлей, Солкуп, Соскіда, Струтин, Сул'інчак, Суртула, Сурупа, С'утрик, Тєкіл', Терембей, Терембєс', Терембєц', Тєвлін, Тор, Тєрін,*

Торóла, Тран'кó, Трéса, Триг'ó, Тромболá, Трoл'кó, Тромпáк, Тужел'áк, Тузин, Тул'аз', Тúrза, Тúrлик, Ус'úка, Фал'ч, Фафúла, Фáтан, Ферл'úk, Финдз', Фíвтар', Фíзир', Флиса, Фогорáш, Фрыз, Фрын'ис, Фрингош, Фук, Фúла, Фулим, Фулитка, Фурд', Фус'áк, Фурт, Фúска, Ханáт, Хархóла, Хóйдра, Хохíдра, Цаймáк, Цепéнда, Цигол'áс, Цигун'ка, Цици́ка, Цигáк, Цíранко, Цíбеленко, Цíмбóта, Цмур, Цогырка, Ц'óма, Цубына, Цубéра, Цугырка, Цул'ба, Чáйбин, Чангáр', Чáнда, Чафрун, Чворс'úk, Чéкмар', Черéбин, Чигíл', Чиздii, Чикавд'а, Чин'áк, Читн'áч, Чiрибáй, Чiринка, Чiховл'áс, Чмови, Чобáл', Човганин, Чокринд'úk, Чóма, Чохн'áй, Чудлáй, Чул'ба, Чурга, Чуфиччúk, Чухта, Шагур, Шайнó, Шáко, Шалáй, Шалáк, Шалáпка, Шалатрiй, Шалáха, Шанда́л'й, Шахáйда, Швалáгин, Швiнгúла, Швордáк, Шебед'ак, Шéкмар', Шéвил'о, Шегúта, Шéта, Шéгда, Шекéта, Шекурá, Шелевéй, Шелевэр, Шелевэра, Шелéта, Шiлil'о, Шелéмба, Шелемих, Шéмет, Шéмет, Шéмота, Шен'ó, Шерéта, Шетéла, Шивáк, Шiдра, Шикúра, Шiмерик, Шицивáк, Шкаланд'á, Шкалóвда, Шкарампóта, Шкарта, Шкелебéй, Шкы́та, Шкiрта, Шкрéца, Шкóмар, Шкопiтко, Шкрет'úk, Шкурда, Шлын'а, Шмáйда, Шман'ó, Шмiло, Шовгiн'úk, Шóзла, Шóд'отов, Шóйного, Шóлар', Шомрáда, Шоциúра, Шпáйло, Шпóртин', Штéлен', Штéкл'а, Штéл'а, Штыбил', Шундер'úk, Шуффрич, Шчéмур, Шчубер, Шчубéлка, Шчúтур... (бiльше прикладiв див. у висновках до пiдроздiлу "Словотвiр прiзвищ").

Звичайно, ми не вважаємо, що всі такі прізвища назавжди залишаться етимологічно непрозорими. Залучення нових даних із пам'яток української мови та з її говорів, а також фактів із сусідніх мов, безумовно, і надалі зменшуватиме кількість прізвищ етимологічно непрозорих. Правда, це зменшення не в усіх випадках вестиме до однозначних позитивних наслідків. У пошуках переконливої етимології одного якогось прізвища нерідко виявляються факти, що проливають нове світло на прізвища, етимологія яких здавалася вже більш-менш прийнятною. Внаслідок цього до одного прізвища нерідко доводиться пропонувати не одну, а дві чи навіть більше етимологій; такі прізвища називатимемо етимологічно спірними. Отже, із зменшенням прізвищ невідомого походження певною мірою збільшується кількість прізвищ етимологічно спірних. Зрозуміло, що при наявності кількох етимологій до одного прізвища не можуть бути всі правильними. Серед них лише одна (дуже рідко – дві) є достовірними, тоді як інші повинні бути відкинуті як неприйнятні з тих чи інших мотивів. Але яка саме з них є найдостовірнішою, встановити не завжди вдається. У словнику, над укладанням якого працюємо вже протягом кількох років, найдостовірнішу етимологію прізвища подаємо останньою.

Взагалі ступінь достовірності ономастичних етимологій дещо нижчий, ніж у етимологій апелятивів. На низьку достовірність ономастичних етимологій уже давно звернули увагу лінгвісти. Ще Ян Коллар зазначав: "Нема на світі нічого легшого і паскуднішого, ніж спекулятивним шляхом на підставі самого звучання чи слуху, чи

на підставі самих тільки теоретичних міркувань пояснювати етноніми; сидючи в кріслі, не потребуєш до рук жодної книги ані жодного історичного чи географічного доказу, свідчення, а при цьому протягом години легко поясниш 77 назв. Тому-то існує так багато пояснень, але так мало правильних серед них” [Krajč 263]. У новіші часи подібний погляд на ономастичні етимології висловив А. Мейє: ”Взагалі етимології власних назв, як правило, недостовірні внаслідок того, що з двох вирішальних факторів – звукових і смислових відповідностей до фактів інших мов – можна використати лише один – звуковий” [Мейє 40]. А О. Н. Трубочов із цього приводу пише, що ономастичні етимології, зокрема етимології прізвищ, позбавлені тої підтримки, яку апелятивній лексиці надають значення слів” [ТрубИЗ 52].

Звичайно, принцип семантичної відповідності в тому розумінні, в якому він проявляється при етимологічному аналізі апелятивів, в ономастичних етимологіях близький до нуля, але це не означає, по-перше, що він у всіх випадках знецінений, а, по-друге, що єдиним принципом етимологізування лишається фонетичний. На нашу думку, антропоніміст повинен рахуватися, щонайменше, з трьома принципами етимологізування – фонетичним, лексико-семантичним та словотворчим, чи структурним.

Принцип фонетичної відповідності в ономастичних етимологіях не становить якихось істотних особливостей у порівнянні з його застосуванням до апелятивів (див. [Мейє 35–40; Білець 3–15]. Варто тільки підкреслити, що чим довший антропонім, тим легше встановлюється його етимологія. Чим більше звукових елементів порівнюваних слів виявляє фонетичну відповідність, тим переконливішою є дана етимологія. Правда, останнє уточнення зовсім не означає, що етимологія всіх ”довгих” антропонімів розкривається дуже легко: їй такі антропоніми, що складаються з довгого звукового комплексу, є годі докопатися до їх етимології (див. далі). Відомий дослідник історичного минулого Закарпаття О. Л. Петров навіть при оцінці чотирискладових прізвищ заявляв, що не знає, до яких саме (словацьких, руських чи угорських) відносити прізвища типу *Шкарамбота* [ПеПред 300].

Принцип семантичної, чи лексико-семантичної відповідності в ономастичних етимологіях, як уже зазначалося, має набагато меншу вагу, але з порядку дня повністю не знімається. По-перше, етимологія прізвищ мусить відповідати одному з реальних принципів номінації, який діє в того етносу, що утворив дану назву. Іншими словами: вона повинна бути вмотивована з позицій етнічної психології даного народу. Наведемо приклад. Назви тварин, рослин, страв у карпатському ареалі дуже часто виступають у функції прізвищ. Тому етимології прізвищ, які виходять із цих семантичних груп назв, у принципі можна вважати за ймовірні. З другого боку, такі слова, як назви місяців, назви одиниць вимірювання, назви небесних тіл, назви меблів у ролі прізвищ для цих країв зовсім не

властиві; отже, таке називання є чужим для місцевої психології найменування. На цій підставі прізвища типу *Августін*, гадаємо, не можна пов'язувати з місцевою назвою місяця *август* "серпень", а тільки особовим іменем *Августін*, *Август*.

По-друге, потрібно враховувати й загальні закономірності номінації, зважати на те, слова яких лексико-граматичних розрядів можуть, а які неспроможні ставати назвами людей. Правдоподібно, мінімальною є достовірність тих етимологій, що в українських прізвищах типу *Береш*, *Гладиш*, *Голиш*, *Мариш*, *Радиш*, *Пак*, *Часто*, *Гиль*, *Гій* вбачають особові форми дієслів, прислівники, вигуки [РедСуч 179–181], оскільки такий спосіб називання для українців (та й не лише для українців) не є властивим. До того ж більшість таких прізвищ дуже просто виводиться із давніх усічених особових імен, слов'янських та християнських (див. [SvoSta 73, 82, 121, 150–151]).

Дуже важливими вимогами лексико-семантичного принципу є просторова та часова відповідності між прізвищем та його твірною основою. Як зазначає А. Доза, "щоб розкрити етимологію прізвища, спочатку треба локалізувати його походження. При відсутності письмових свідчень приблизну локалізацію допомагає встановити лексикологія та фонетика прізвища" [ДauDic XVII]. Безперечно, що незрівнянно вищу достовірність має та етимологія, яка виводить прізвище від слова, котре побутує по сусідству з ареалом традиційного функціонування прізвища, ніж та, що базується на слові, ареал якого знаходиться за тисячі кілометрів від ареалу відповідного прізвища. Прикладом цього могло б бути закарпатське прізвище *Сак*. Це прізвище можна б виводити з багатьох мов світу, у тому числі із мов Кавказу, Середньої Азії, з якими українські говори Закарпаття тісних контактів ніколи не мали. Однак оскільки на Україні ще донедавна побутувало особове ім'я *Сак* (офіційне *Ісак* – [Грінч 560]), то, гадаємо, першість належить українській етимології. До цього ще треба додати, що не настільки важливо, чи опорне слово аналізованого прізвища побутує в ареалі побутування прізвища в наші дні, скільки те, чи побутувало воно там у період формування прізвищ.

Підтвердженням цього може бути прізвище *Гасич* на Закарпатті. На перший погляд могло б здатися, що прізвище *Гасич* походить від чеського чи словацького апелятива *hasič* "пожежник", який на Закарпатті відомий з періоду Чехословацької республіки. Проте оскільки прізвище *Гасич* на Закарпатті фіксується вже на початку XVII ст. (кріпак *Kozma Hazicz* – 1605 р., с. Колодне Тч [Bélay 134], коли про професію пожежника тут ще й мови не було, то ця етимологія відпадає як неймовірна. Закарпатське прізвище *Гасич* походить від жіночого імені *Гас'а* (офіційне *Гафія*), яке на Закарпатті побутує вже з давніх давен. Отже, перший *Гасич* – це не пожежник, а "син *Гас'і*" (пор. ще місцеві прізвища *Гас'ак*, *Гасинец'* від цього імені). Метронімічний словотворчий тип із суфіксом *-ич* на

Закарпатті є досить давнім і дуже поширеним (пор. *Ганусич, Марусич, Насич, Парасич* і т. п.).

Звідси випливає, що треба погодитися з Й. К. Брехенмахером, за словами якого "ми спроможні пояснити прізвище передусім на підставі його звучання і спертися при цьому на загальні етимологічні закони; та прийти на істинний слід етимології імені можна лише тоді, коли знаємо, де це ім'я виникло" [Vrech 11]. За словами А. О. Білецького, "відсутність хронологізації та локалізації матеріалу або неухвага до них позбавляють дослідження абсолютної наукової вартості" [Білець 6]. Роль письмових фіксацій у антропонічних етимологіях підкреслював також Н. А. Константінеску [Const XII]. А. Доза не раз указував на труднощі, пов'язані з антропонічною омонімією, але стосовно тих випадків, коли твірна основа на різних територіях має неоднакове значення, виходив із того значення, яке побутувало в районі виникнення прізвища [DauDic XI, XV].

Низькі можливості застосувати принцип семантичної відповідності примушують шукати інші критерії, які підвищили б достовірність ономастичних етимологій, у тому числі й етимологій прізвищевих назв. Найреальніша з таких можливостей, на нашу думку, захована в словотворчій структурі слова. Суть словотворчого, чи морфемно-структурного, принципу етимології в тому, що дослідники на всіх етапах етимологізування мусять виходити з морфемної структури слова. Це означає, що він повинен не просто визначити кількість морфем аналізованої назви та межі між ними. Він мусить, по-перше, точно встановити функцію кожної з морфем, а, по-друге, мусить погодити їх сполучуваність із закономірностями морфемної дистрибуції відповідної мови. Іншими словами, дослідник мусить зважати на те, які сполуки морфем можливі в цій мові, а які неможливі, мусить враховувати, чи їх поєднання не суперечить законам логіки та закономірностям цієї мови, у тому числі й закономірностями того місцевого діалекту, засобами якого вони пояснюються.

Нині вже не є таємницею, що вибір суфікса при творенні нового слова не є довільним, що він великою мірою залежить від семантики чи функції твірної основи та від формально-граматичних її ознак (а в таких відносно молодих слів, як прізвища, функції морфем досить часто ще відчутні, тобто більш-менш уловимі). Так, наприклад, відомо, що при творенні прізвищ одні суфікси (наприклад, *-ович, -евич*) додаються тільки до чоловічих назв, інші (наприклад, *-ин, -инец'*) – переважно до жіночих, ще інші (наприклад, *-'анин*), як правило, – до топонімів і т. п. Тому перед тим, ніж віднести прізвища типу *Галькевич, Ганкевич, Катревич, Мартович* до патро- чи до метронімічних, зовсім недостатньо віднайти для них в українському іменному репертуарі жіночі імена *Галька, Ганка, Катря, Мотря, Марина, Марта*, як це роблять деякі дослідники (див. [РедСуч 17, 118]. Суфікс *-ович* – це давній слов'янський патронімічний формант, і тому твірними основами

прізвищ із цим суфіксом мусили бути чоловічі особові назви. І виявляється, що такі чоловічі назви українська антропонімія справді знає чи, принаймні, знала (пор. давні українські чоловічі імена *Галько, Ганко, Марин, Март*, сучасні закарпатські прізвища *Гал'ко, Ганко, Кáтро, Мóтр'а, Мар'іна* та деякі інші).

Для більшої переконливості розгляньмо ще один приклад. Є на Закарпатті прізвище *Аннішинец'* (рідше – *Анішинец'*). Звичайне поморфемне членування цього прізвища підказує виділити в ньому корінь *Анн-* (жіноче ім'я *Анна*), суфікс *-иш* (основний варіант цього суфікса *-иха*) та двоморфемний суфікс *-инец'*. Однак такий морфемоподіл суперечить здоровому глуздові і не може бути прийнятий. Справа в тому, що суфікс *-иха* не міг додаватися до жіночого імені *Анна*, бо його призначенням і понині є утворювати назви дружин за найменуванням їх чоловіків, тобто утворювати андроніми (наприклад, *Даніліха, Кушніріха*). Наявність андронімічного суфікса *-иха* у прізвищі підказує, що треба шукати співзвучну чи близькозвучну чоловічу особову назву для розкриття твірної основи прізвища. На цей раз виручає нас малопоширений варіант прізвища *Он'шинец'* (м. Хуст). Цей варіант прізвища вказує на можливість існування чоловічої особової назви *Она* чи *Оня*. Пошуки підтверджують існування такої особової назви: у молдаван та румунів побутує чоловіче ім'я *Она* (= *Іоан*). Ім'я *Уна* фіксується вже в молдавській грамоті 1415 року [Богдан 256]. Досить частим є це ім'я і в марамороських пам'ятках [Bélay 146]. У молдаван є ім'я *Оня* (= *Йон* – [Ер-Кос 52]). Отже, прізвище *Он'шинец'*, походить від андроніма *Он'іха*, а андронім *Он'іха* – від чоловічої особової назви *Она* чи *Оня*. Варіант *Аннішинец'* є лише наслідком реетимологізації прізвища *Он'шинец'* (поспішне зближення з іменем *Анна*), що сталося після певної його фонетичної модифікації.

Аналіз таких і подібних багатоморфемних антропонімів підтверджує правильність того зауваження Н. А. Константінеску, за яким етимологія антропоніма не є доведеною, поки не встановлено характеру відношення між твірною та похідною основами, особливо поки не з'ясовано проміжних форм [Const XLII].

Крім загальних закономірностей дистрибуції морфем, крім строгого врахування функцій кожної з них, словотворчий принцип мусить враховувати й деякі часткові питання, наприклад, закономірності усічення імен (афереза, синкопа, апокопа – див. [ЧуОсУс 180–183]), правила елімінації деяких суфіксів, особливо у відтопонімних утворень і т. ін. Якщо так розуміти словотворчий принцип етимології, то можна погодитися з Ю. О. Карпенком, за словами якого у ономастичних етимологіях цей критерій не менш важливий, ніж фонетичний чи семантичний: "словотворчий бік назви спроможний розповісти і про її історію так само, як і семантика топоніма" [КарИст 7–9]. Правда, сфера застосування словотворчого принципу етимологізації обмежена. Він придатний

лише для аналізу вмотивованих, чи похідних основ. Найліпші результати він дає при застосуванні його до прізвищ, утворених морфологічним та синтаксичним способами, тобто до прізвищ, етимологічний аналіз яких збігається зі словотворчим чи, принаймні, близький до нього.

Таким чином, як це слушно зауважує А. Доза, ”вивчення власних особових назв – антропоніміка – стала наукою, яка має свою техніку: пошуки їх походження й розвитку, як і етимологія апелятивів, не повинні бути справою натхнення чи випадкових припущень. Їх вивчення підпорядковане дуже строгим правилам методу, який передбачає локалізацію імені, аналіз давніх форм, погоджений із законами семантики та законами місцевої фонетики [DauDic VI–XV], а ми б додали ще – і законами словотвору.

Українське й іншомовне у прізвищах українців

Найпершою вимогою до всякого етимологізування є, як відомо, встановлення того, чи аналізоване слово своє чи запозичене. Стосовно апелятивів ця загальна вимога етимологізування завдяки розробленості методики етимологічного аналізу та накопиченому досвідові в сучасному мовознавстві реалізується в цілому успішно. Про таку реалізацію її в ділянці власних назв цього сказати ще не можна. Застосування цієї вимоги до *potipia prorgia* має свою специфіку, і тому автоматично переносити методика етимологічного аналізу апелятивів на власні назви, зокрема на прізвища, не можна.

Передусім, треба домовитися, що саме у прізвищах слід вважати за своє, а що за чуже. Виявляється, що серед прізвищ, так само, як і серед апелятивів, є і своє і чуже, є своєрідні *Fremdwörter* та *Lehnwörter*. Однак шкала від свого до чужого чи навпаки тут дещо складніша, ніж у апелятивів. Правда, деякі дослідники навіть не прагнуть розрізнявати такі поняття, як національна належність прізвища, національна належність його твірної основи та національна належність його кореня. Але це справи не полегшує. Такий стан речей свідчить лише про нерозробленість порушеного питання, на що справедливо вказують деякі етимологи (див. [ТруБИЗ 3–39]).

Питання про співвідношення свого та чужого стосовно прізвищ у нас не розв’язане навіть у загальних штрихах. Не існує жодної домовленості навіть з приводу того, що саме слід розуміти під висловом ”свої (у нашому випадку українські) прізвища”. Ю. К. Редько, наприклад, який немало надрукував про українські прізвища і часто оперує терміном ”українські прізвища”, визначення цього поняття не дає, а на практиці під українськими прізвищами розуміє всі прізвища українців (див. [РедСуч]). Нам здається, що такий погляд на етимологічну належність прізвищ не зовсім правильний. Польські ономасти, наприклад, до цього питання підходять по-

іншому: вони розрізняють прізвища польські і прізвища запозичені. Так, В. Ташицький ще 1955 року писав з цього приводу при викладі засад *Słownika staropolskich nazw osobowych*: "Словник має охопити всі особові назви і власне польські і запозичені, якщо носіями їх є поляки. Назви, носіями яких є неполяки, наприклад, німці, вимагають окремого трактування, і ними має займатися відповідний фахівець, а саме філолог-германіст. Славіст чи полоніст не дасть собі ради з ними" [TaStan 196]. Ще конкретніше висловлюється з приводу поділу прізвищ на свої та чужі чеський антропоніміст Й. Бенеш. За його словами, чеськими прізвищами є "прізвища, утворені чехами від чеських або перейнятих слів". До чеських він відносить також назви, що виникли в іншомовному середовищі, але пристосовані до типів чеських імен. Сюди він зараховує також латинські та грецькі гуманістичні імена, а також прізвища, утворені від середньовісньонімецьких назв чеських замків та міст [Beneš 5]. Загалом схвально ставиться до цих думок Й. Бенеша О. Н. Трубочов [Трубиз 17]. З позицій В. Ташицького, Й. Бенеша та О. Н. Трубочова у принципі можна погодитися, хоч у деталях вона вимагає деяких уточнень.

Для кожного є очевидним, що фактом нашої мови може бути всяке прізвище, незалежно від його мовного походження та національної належності його носія.¹ Елементами українського контексту можуть бути й такі прізвища, як *Брендаль*, *Гумбольдт*, *Лазіціус*, *Матезіус*, *Мартіне*, *Лізани*, *Сенір*, *Соссюр*, *Чікобава* і т. ін. Але бути елементом українського контексту ще не означає бути українським прізвищем. Навіть у тих випадках, коли носії таких прізвищ українізуються, їх не можна вважати українськими. За словами А. О. Білецького, "вивчаючи ономастичний матеріал, слід розрізняти: а) оригінальні для даної мови лексичні елементи, тобто такі, що зберігають свою "етимологічну структуру", і б) неорганічні для даної мови елементи, тобто такі, що втратили свою первісну "етимологічну структуру" або ніколи не мали її в даній мові, будучи за походженням іншомовними елементами" [Білець 13].

З метою уникнення термінологічних непорозумінь пропонуємо послідовно розрізнявати, передусім, такі поняття: "прізвища українців" та "українські прізвища". Перше поняття, тобто "прізвища українців", протиставляємо поняттю "прізвища неукраїнців" (угорців, румунів, німців і т. д.), а друге, тобто "українські прізвища", протиставляємо поняттю "запозичені прізвища", чи "перейняті прізвища".

Критерієм розмежування прізвищ на прізвища українців та прізвища неукраїнців є національна належність їх носіїв. Критерії розмежування прізвищ на українські та неукраїнські – лінгвістичні. До прізвищ українців відносимо прізвища всіх громадян української національності. До українських прізвищ відносимо всі прізвища,

¹ А. О. Білецький вважає, що ономастичний шар лексики в значній своїй частині виявляється належним до фонду інтернаціоналізмів (див. [Білець 15]).

утворені від слів української мови (і літературних, і діалектних) способами та засобами українського словотвору. Це означає, що українськими вважаємо не лише ті, що утворені від споконвік українських слів (наприклад, *Березич, Быстр'анік, Бігун, Білан, Брехл'йчук, Бобрович, Станчак, Токар', Чорнеї*). До українських зараховуємо й ті, що походять від українських запозичених слів (наприклад, *Волонтыр', Гусар, Гуцул'ак, Капрал', Кушин'ір, Турок, Бенко, Вакула, Гаврілик, Диніс, Кірча, Петришче, Тимц'о*), навіть якщо такі запозичення мають у нас обмежену територію побутування (наприклад, *Бочкор, Бисага, Бланар', Варта, Галас, Газдик, Кочиш, Амбриш, Дурик, Мігал', Паг'ко, Цил'о, Шандор*). Отже, йдеться не про етимологію апелювання і не про етимологію імені чи топоніма, тим більше не про етимологію кореня, який лежить у основі прізвища.¹ Вирішальним є те, який саме етнос зробив це слово прізвищем. Якщо всі морфемні аналізованого прізвища мають свої аналоги в словотворчих засобах української мови, то таке прізвище вважаємо українським. Отже, для нас українські прізвища – це прізвища, утворені українцями.

Трапляється, що прізвище утворюється не від українського з походження слова, а від чужого антропоніма чи топоніма (наприклад, *Амарович, Бронтер'ук, Вайдич, Гендр'ук, Драгушинец', Селменс'кий, Тешнеровс'кий, Фрідманс'кий, Ференцик, Фішер'ук, Шварц'ук*). Проте оскільки останній етап творення у таких прізвищ належав саме українському словотвору, то такі прізвища відносимо до українських, хоч за морфемним складом вони є гібридними. Нерідко буває й навпаки, коли прізвище з українською (евентуально слов'янською) твірною основою доводиться кваліфікувати як неукраїнське на тій підставі, що остаточне словотворче оформлення цього прізвища здійснювали не українці, а представники якогось іншого народу. Такими є, наприклад, прізвища *Березнай, Бістрікер, Йуркуц, Вошиковц, Крайн'ай, Петровці, Сілицер, Сугай* і т. ін.

На подібних позиціях щодо національної належності прізвищ стоїть також О. В. Суперанська, за словами якої "суфікси є головним показником мовної належності моделі" [СупУд 121]. До цих слів О. В. Суперанської треба тільки додати, що суфікси справді є такими показниками, але лише в тих прізвищах, що утворені морфологічним способом словотвору. Коли ж йдеться про прізвища семантичного способу творення типу *Бук, Іван, Майор, Муха, Нестор, Павел, Шімко*, то мусимо дивитися на їх фонетичну структуру, а також на географію побутування.

¹ Як справедливо зауважує Ю. О. Карпенко, "встановлення мовної приналежності кореня дає лише незначну, недостовірну інформацію про приналежність топоніма (у нашому випадку – антропоніма – П. Ч.). Завжди лишається можливість утворення топоніма в одній мові від слова, запозиченого з іншої мови (найчастіше цим запозиченням є особове ім'я). У цьому слабкість кореневого аналізу" (див. [КарТоп 29]).

Крім цього, доводиться рахуватися і з тим, що запозичення антропонімів не завжди зводиться до точного копіювання чужомовного звучання. Адаптуючись фонетично і морфологічно до структури слів тої мови, яка їх переймає, чужі прізвища нерідко реетимологізуються, тобто переосмислюються, міняючи при цьому свою морфемну структуру.¹ У такий спосіб із неслов'янських (угорських) прізвищ типу *Vajnági, Könyű, Lengyel, Lőrinc, Fekete, Csinádi, Süő* на Закарпатті постали і постають псевдослов'янські антропоніми *Вайна́гін, Кón'ев, Лінд'ар', Лівринец', Фекéта і Фекеті́й, Чина́д'і́й, Шўт'ев* чи із слов'янських прізвищ типу *Баран, Гримц'ко, Кочаник, Сайко, Сивоус* поставали неслов'янські, а точніше псевдоугорські прізвища *Bárányi, Rickó, Kocsányi, Szajkó, Szívós*. Звичайно, при дослідженні етимології прізвищ нас цікавить, передусім, первісна їх словотворча структура, а отже, й первісна їх мотивація. Проте ігнорувати при цьому сучасне сприймання цієї структури мовцями теж не можна.

Розмежувати всі прізвища на українські та неукраїнські, а прізвища закарпатських українців поготів, дуже важко. Багатовікові контакти з румунами, угорцями, словаками, поляками, німцями, болгарами, сербами, хорватами, італійцями, греками, вірменами, циганами, євреями, тюркськими та іншими народами залишили багато явних, а ще більше прихованих слідів у прізвищах закарпатських українців. Ще історик О. Петров писав з цього приводу: "Для того, щоб розв'язати, якій саме народності належить те чи інше ім'я (розумій прізвище – П. Ч.), з запасу коренів якої мови воно виникло, треба не лише бути ґрунтовно по-науковому обізнаним із цією мовою, а в цьому випадку з кількома мовами – крім угорської та німецької, ще з румунською, руською (розумій: українською – П. Ч.), словацькою, сербохорватською, – але і з народною ономастиком" [ПеПред 297].

Чи не найбільшу проблему при розмежуванні прізвищ на свої (у нашому випадку – українські) та чужі (тобто неукраїнські) становлять прізвища так званої спірної етимології, тобто такі, походження яких з однаковим успіхом можна витлумачити на матеріалі кількох різних мов. А. О. Білецький це явище називає псевдоомонімією [Білець 15]. А А. Н. Константінеску про такі прізвища писав: "Іноді ім'я – стовбур чи похідне ім'я може мати два і більше етимологічних пояснень, про які мусимо пам'ятати. Таким є, наприклад, *Tatu*, яке можна виводити з трьох мов – куманської, грецької та румунської. Для сербохорватської та болгарської ономастики Т. Маретич та Ш. Вайганд вагалися між двома-трьома гіпотезами, до того ж не завжди між найшасливішими. Якщо до них додати й пояснення Ф. Міклошича, то повинні будемо вибирати етимологію тої самої назви з-поміж трьох-чотирьох пояснень. А для таких, як *Hasdeu* він сам пропонував ще більше. А. Доза показує, що в такої назви, як *Bart* треба припускати двояке чи навіть трояке походження. Але не

¹ Теоретичний бік цього питання розглядає А. О. Білецький [Білець 14].

забуваймо, що є випадки, коли йдеться не про альтернативу, а про контамінацію між похідними різних прототипів. А втім навіть більш чи менш імовірна етимологія може бути корисною при систематизації ономастичного матеріалу, поки не знайдемо ліпшої, тому що нерозгадані етимологічні загадки є і завжди будуть у загальній ономастиці народів” [Const XLII–XLIII].

На закарпатському матеріалі на прізвища спірної етимології вказував уже О. Петров, але в пошуках правильної відповіді на поставлене питання допустився істотних помилок. Перш за все, впадає в око, що ряд явних українських (евентуально слов'янських) прізвищевих утворень він чомусь вважає українсько-румунськими чи навіть українсько-румунсько-угорськими: ”Без сумніву, частина прізвищ, безперечно румунські: *Botiz, Csora, Kimpan, Ostas, Prodan* і т. п.; частина – так само безперечно – руські: *Hrincuk, Kozak, Moroz, Rusznak* і т. п. Але такі, як *Babics, Dupik, Marko, Petrik* і т. д. могли бути і руськими і румунськими, *Kovács* – і румунською і мадярською і т. п. Інші ж нелегко піддаються поясненню, спотворені в документі або ж немає впевненості, що вони правильно прочитані: *Bagalo, Eloda, Severa(?)* і т. п.” [ПеПрел 307–308].

При встановленні національної належності носіїв таких прізвищ О. Петров намагається рахуватися також із характером імен їх носіїв, але й у цьому питанні він не завжди добре обізнаний із народною ономастикою. Доказом цього може бути ім'я *Продан*, яке, на його думку, чомусь обов'язково є румунським: ”Звичайно, у деяких випадках містять вказівки імена, які безвинятково або переважно вживаються у румунів або занесені в документи в народній румунській формі *Dan, Dumitr, Lupul, Pintye, Prodan* і т. п. Проте немає нічого неймовірного в тому, що у змішаних русько-румунських селах і русини отримували при хрещенні румунські імена – зокрема якщо священиками були румуни. В урбаріальних таблицях і переписах домінії поміщики-румунуни могли передавати імена руських селян у народній не руській, а румунській формі: замість *Mitro* – *Dumitr*, замість *Danilo* – *Dan* і т. п.” [ПеПред 308].

З точнішими критеріями розмежування закарпатських прізвищ за етимологічними групами у тридцятих роках виступили угорські вчені І. Сабо та І. Кніежа, які, поряд із угорськими, німецькими, волоськими, слов'янськими, турецькими, вірменськими, циганськими та єврейськими, для прізвищ *Угочи* окремо виділяють групу етимологічно непевних чи спірних, до якої відносять аж 11 семантичних груп прізвищ. Правда, авторів цієї праці цікавила не стільки мовна належність прізвищ, скільки етнічна належність їх носіїв, у зв'язку з чим їх критерії розмежування для наших цілей є малоприматними [Szabó].

Ряд слушних думок щодо розмежування прізвищ так званої Північної Угорщини на угорські, словацькі та на українські І. Кніежа висловлює й пізніше, але поряд із ними не обійшовся і без промахів. Так, наприклад, закарпатоукраїнські прізвищеві утворення

з суфіксом *-eta*, на його думку, є російськими з походження: якби вони були українськими чи словацькими, то вони, мовляв, мали б у суфіксі не проривне *r*, а щільнине *z* [KnieRe 80].

Прізвищ спірної етимології на Закарпатті досить багато. Ось кілька з них: *Балéта*, *Балóта*, *Бáрна*, *Баи*, *Бéла*, *Бéрец*, *Блiд'а*, *Бóкоч*, *Бóкша*, *Бóршош*, *Вачiл'а*, *Ворóхта*, *Габыкán*, *Гаракó*, *Гiта*, *Гога*, *Гóрзóв*, *Дóбош*, *Дóраж*, *Гнац*, *Изáй*, *Йакiця*, *Йуриця*, *Караслáй*, *Козáк*, *Кóрда*, *Кúрта*, *Лéта*, *Мáндрик*, *Мéлеш*, *Мел'ика*, *Пáйкош*, *Пáлош*, *Пiт'óвка*, *Рiшкó*, *Рошкó*, *Серегóла*, *Слáвiк*, *Чепúра*, *Чóнка*, *Чолán*, *Чiрибán*, *Чóрба*, *Чúса*, *Чухн'áй*, *Шáндра*, *Шафрán'ош*, *Шевiр'а*, *Шовáк* і т. п. Загальна кількість їх серед закарпатських українців становить понад 3%. Розгляньмо декілька з них детальніше.

Прізвище *Балéта*, наприклад, нагадує зв'язок із місцевим апелятивом румунського походження *bálega* "кізяк", хоча більш імовірно, що воно знаходиться у зв'язку з прізвищами та іменами *Балиця*, *Балéта*, *Бáлич*, *Балиц'кий*, *Балкó*, *Балóта*, *Балán* і т. п., ареалом яких є Карпати і Балкани. У такому разі в його складі можна виділяти той суфікс згрубілості *-eta*, що й у словах *здоровéта*, *пашчéта*, *Галéта*, *Иванéта*, *Йурицéта*. Значно складніші справи з етимологією кореня. Н. А. Константінеску сам пропонує 10 пояснень цього кореня, з яких 4 румунські (*bală* "хижак", *bale* "плювок", *bălă* "коханець", *băl* "білокурій"), два слов'янські (*балия* "чарівник"; *Балја* "Братó"), одне албанське (*bal* "чоло", "голова"), одне куманське (*bala* "воїн"), одне угорське (*ibal* "лівий"), одне староеврейське (*Bala* "си Веніяміна" – див. [Const 187]). А ми б до цього додали ще одинадцять: *Бал* – бібл. ім'я *Балтазар* – див. [KnieRe 80].

Прізвище *Бáник* можна виводити як із місцевого апелятива *бáник* "коржик", так і з балканського апелятива *бан* "губернатор", що з аварської.

Прізвище *Бодáк* можна виводити від слов'янського апелятива *бодáк*, який на Воловеччині та Великоберезнянщині означає "будяк" (пор. ще чеське *bodák* "багнет"), але не менш імовірно, що воно йде від угорського *bodak* "вишкребок", "наймолодша дитина в родині" [KnieSz 800].

Прізвище *Бокшáй* може бути виведене від східнославацького топоніма *Voksa* (село в районі Кошиць) як угорський прикметник від нього. Але з таким же успіхом його можна пояснити і як слов'янське утворення від слов'янського імені *Бокша* (= *Богуслав*; див. [Суднік 21]). Не вилучене й відапелятивне його походження. Пор. закарпатську кличку вівці з чорно-білими боками *Бóкша*.

Прізвище *Дóбош* походить, правдоподібно, від угорського апелятива *dobos* "барабанщик". Але не вилучене й те, що воно йде від слов'янського імені *Добош* (= *Добѣславъ*; див. [SvoSta 152]).

Прізвище *Гнац*. Безперечно, співвідносно з іменем *Гнат*. Але звідки саме воно прийшло до закарпатських українців у такому звуковому оформленні (від угорців чи від поляків), сказати важко.

Прізвище *Йури́ца*. Безсумнівно, співвідносно з іменем *Юрій*. Але який саме етнос наділив його суфіксом *-ица* (серби, болгари, словаки, поляки чи румуни), встановити майже неможливо.

Прізвище *Коза́к* може мати, принаймні, дві етимології. По-перше, могло постати з українського апелятива тюркського походження *коза́к*. Цю етимологію певною мірою підтримує час появи цього прізвища на Закарпатті. Перша його фіксація на Закарпатті – 1611 рік [Szabó 473]. Проте оскільки на Словаччині прізвище *Cozak* фіксується вже 1460 року [Rušan 249], то напрошується й інша етимологія: воно могло бути утворене від антропоніма *Коза* за допомогою патронімічного суфікса *-ак*. У Новгороді антропонім *Коза* значиться вже 1333 року [Тупик 185], а у чехів – 1440 [Морошк 101]. За другу етимологію посередньо промовляють і такі закарпатські прізвища, похідні від антропоніма *Коза́к*, як *Козе́ца*, *Козик*, *Козич*, *Козі́чка*, *Козош*, *Коз'у́к*, *Коз'у́ра* і т. п., які могли утворитися тільки від антропоніма *Коза*.

Прізвище *Курта* можна виводити від угорського апелятива *kurta* "короткий", "куций", від турецького апелятива *kurt* "вовк", а також від німецького імені *Kurt* ($\leq$ *Konrad*).

Прізвище *Майданч́ук* можна виводити від апелятива *майдán*. Правда, семантично вмотивувати таку етимологію майже неможливо. Набагато легше вивести його із топоніма *Майдán* (на Закарпатті таких топонімів декілька) чи з антропоніма *Майдán*, який походить від жіночого імені *Мáйда* + *-ан*.

Прізвище *Рáйда* можна пояснювати як варіант болгарського особового імені *Раd* (розм. *Рáйда* – див. [ИлХуб 27], а також як похідне від місцевого апелятива *ра́йда* "лінюх".

Стро́йин. Прізвище могло виникнути з давнього слов'янського імені *Строимиръ* (пор. болг ім'я *Строе*, серб. ім'я *Строја*), хоч могло постати і з румунського апелятива *străin* – "чужинець".

Прізвище *Чолán* могло утворитися від співзвучного українського апелятива *чолán* "чолій", але може бути виведене і з угорського апелятива *csalán* "кропива". Крім цього, воно могло утворитися і від закарпатського антропоніма *Чол*, *Чола* або *Чоло* за допомогою генесіонімічного суфікса *-ан*.

Особливо важко буває поділити прізвища на свої та чужі в тих випадках, коли вони співзвучні з чужомовними апелятивами або з чужими іменами чи їх варіантами, які вже здавна побутують у місцевих говорах української мови. Такими є, наприклад, прізвища *Борбі́л'*, *Лакáтош*, *Фі́йца*, *Чáрдаш*, *Лукáч*, *Мігáл'*, *Пі́йтер* і т. п. Справа в тому, що апелятиви *borbély*, *lakatos*, *fejsze*, *csárdás* чи імена *Lukács*, *Mihály*, *Péter* у такому структурному оформленні є угорськими. Однак вони властиві не лише угорській мові, а й багатьом українським говорам Закарпаття. Пор. сучасні закарпатські *борбі́л'* "голяр", *лакáтош* "слюсар", *фі́йца* "сокира", *чáрдаш* "назва танцю", *Лукáч* "ім'я Лука",

Mižál' "ім'я *Михайло*", *Pjútter* "ім'я *Петро*". Тому-то встановити з точністю, у якого саме народу (в угорців чи в українців) такі апелювати та імена раніше стали прізвищами, не завжди вдається. У таких спірних випадках поділу прізвищ на свої та чужі вважаємо за найрозумніше керуватися "принципом самобутності", сформульованим угорським лінгвістом Л. Кішем (див. [Меркул 128129]; див. також розділ "Імена").

Із цих позицій піддаємо етимологічному аналізу всі сучасні прізвища автохтонного українського населення Закарпаття. При цьому підкреслюємо: нас цікавить, яку роль зіграли різні народи у витворенні прізвищ українців Закарпаття; отже, йдеться лише про етимологічну, тобто лінгвальну належність самих прізвищ, а не про етнічну належність їх коренів (цей другий, тобто кореневий, аналіз дав би інші результати). З цього огляду всі прізвища корінного українського населення Закарпатської області ділимо на дві великі групи: а) прізвища українські та б) прізвища іншомовні. Такий поділ цілком реальний і становить інтерес не лише для мовознавства, а й для інших гуманітарних наук, хоч провести його успішно до кінця, тобто поділити геть усі прізвища без залишку на свої та чужі, ніколи не вдається. Так чи інакше поза цими двома групами залишаться прізвища спірного походження, а головне – прізвища непрозорої етимології, тобто ті, походження яких для нас на цей час є ще неясним. Кількісне співвідношення цих чотирьох груп, за нашими теперішніми даними, є таке:

1. Українські прізвища	– 81,2%,
2. Іншомовні прізвища	– 10,3%,
3. Прізвища спірного походження	– 3,1%,
4. Прізвища непрозорої етимології	– 5,4%.

Нижче зупиняємося на характеристиці цих груп, зокрема першої та другої, оскільки про третю та четверту вже йшлося вище. Першу групу, тобто українські прізвища, тут розглянемо лише в загальних рисах, оскільки їм відведено два спеціальні підрозділи нашої роботи: у підрозділі "Словотвір прізвищ" аналізуємо їх словотворчу структуру та шляхи їх виникнення, а в підрозділі "Лексико-семантична характеристика твірних основ" подаємо їх семантичні групи. На прізвищах іншомовних зупиняємося детальніше, оскільки в інших місцях цього підрозділу їх свідомо не розглядаємо. Свої положення в цьому підрозділі будемо ілюструвати багатьма прикладами, але не всіма, тому що це зайняло б багато місця. Аргументів на користь тої чи іншої етимології прізвища тут не наводимо. Вони наводяться в нашому "Етимологічному словнику прізвищ українців Закарпаття", теоретичні засади і зразки реалізації яких викладено нами в двох статтях (див. [ЧуЕтСл] та [ЧуЯким]). З цих же мотивів тут не розкриваємо й апелювати семантики всіх іншомовних прізвищ.

Українські прізвища

До українських, як уже вказувалося, відносимо ті прізвища, словотворчі способи і засоби яких відповідають системі української мови. Це означає, що сюди належать:

а) Прізвища, утворені від властивих українській мові основ за допомогою українських патро- і метронімічних суфіксів. Наприклад: *Божійєвич, Вєрбич, Глух́анич, Йацкі́в, Ка́трин, Лаврі́шин, Лазар'у́к, Ларчу́к, Мелничáк, Микитча́к, Лєгі́тка, Козі́чко, Попад'у́чик, Пóхьлець', Ра́ковец', Сáвчинець', Черни́шан, Шелестáй, Шчербéй, Підкóвийат, Матéйча, Дрóзда, Ивану́с'кый, Марчінс'кий* і т. п.

б) Прізвища, співзвучні з апелятивами української мови (споконвік своїми та запозиченими): *Борсу́к, Вовк, Гак, Гарбу́з, Гр'ад'і́л', Драб, Жупан, Генерáл, Ка́прап', Кáлвин, Йáгер, Крук, Мáд'ар, Могы́ла, Пáс'іка, Приста́йа, Подол'áк, Пчолáр', Папі́рник, Прийшл'áк, Пúтник, Рóичинка, Свал'авчу́к, Смúток, Стáрець', Сині́ця, Стегна́ч, Свисту́н, Товка́н, Талі́янин, Уха́л', Труба́ш, Фуйáрош, Шва́л'а...*

в) Прізвища, співзвучні з властивими українцям іменами: *Арті́м, Бóріс, Васи́л', Ваку́ла, Вели́чко, Владíмир, Вúрбан, Гаврі́ло, Гриц'у́, Данко́, Дáник, Дури́чко, Йакубе́ць', Ивану́о, Іл'чо́, Лукáч, Мáркуш, Мáт'аш, Пáвл'иш, Петру́с', Сла́ва, Семен'у́та, Сі́дор, Тимко́, Феді́на, Фед'о́, Феду́н'...*

г) Прізвища, що постали шляхом сполучення коренів чи основ української мови: *Гуді́вок, Понд'áкуник, Стебл'у́к-Шоломчу́к, Твердохл'і́б...*

д) Прізвища, утворені від неукраїнських твірних основ за допомогою українських словотворчих засобів: *Алéчко, Брезу́лич, Брóдич, Брод'у́к, Вешелен'чу́к, Гуралéвич, Дешко́, Зовду́н, Керестáнич, Мáдлик, Мырза́нич, Нéгрич, Пелго́вич, Пу́йик, Талабiрчу́к, Файбишчу́к, Фiресні́к, Фундерáк, Чендéй, Чурго́вич...*

Українських прізвищ серед корінного українського населення Закарпаття більше 80%. Точну кількість українських прізвищ не дозволяє назвати порівняно високий процент прізвищ непрозорих та спірних.

Укажемо й на те, що українські прізвища на Закарпатті мають не лише українці. Українські прізвища більшою чи меншою мірою характеризують і антропонімикон національних меншостей області. Особливо щедро вони представлені серед угорців, румунів, євреїв, меншою мірою серед циган та словаків і зовсім слабо серед німців. Питома вага українських прізвищ серед неукраїнців, тобто серед національних меншостей Закарпаття, приблизно така:

серед румунів	– майже 60%,
серед угорців	– близько 40%,
серед циган	– більше 35%,
серед євреїв	– близько 25%,

серед німців – більше 6%,
серед словаків – понад 2%.

Переважає більшість українських прізвищ, які обслуговують потреби національних меншостей Закарпаття, це ті ж самі прізвища, що й у українського населення області. Однак не тільки. У закарпатських угорців, румунів, циган, євреїв є й такі українські прізвища, яких серед українців області немає (про причини цього див. розділ "Антропонімія та етнічна історія Закарпаття"). При етимологічному аналізі апелювативної лексики серед слів української мови виділяють декілька хронологічних пластів, зокрема спільнослов'янський, спільносхіднослов'янський, власне український. Для прізвищ така градація не підходить, оскільки майже всі вони як слова з'явилися відносно пізно – уже в період окремого існування сучасних слов'янських мов. Їх можна було б поділити хіба що за тим, які саме слова лежать у основі цих лексем – загальнонаціональні чи діалектні. Але й такий поділ мало показовий: адже на творення прізвищ не впливала належність чи неналежність твірних основ до літературної мови. У творенні прізвищ могли брати і брали участь усі слова і всі словотворчі засоби, відомі цьому діалектові безвідносно до того, є вони чи не є вони літературно-нормативними.

Іншомовні прізвища

До іншомовних відносимо тільки ті прізвища, творцями яких були не українці, а якийсь інший етнос (угорці, румуни, німці, італійці, греки, цигани і т. д.). Отже, не всяке прізвище з іншомовним коренем чи суфіксом справді є іншомовного походження. Іншомовними вважаємо лише ті, що влилися до українського антропонімікона вже готовими прізвищами. Проникнення іншомовних прізвищ до антропонімікона українців проходило кількома шляхами, а саме:

а) поступовою спонтанною українізацією представників інших народів, які окремими сім'ями осідали в українських поселеннях Закарпаття;

б) шляхом насильного нав'язування українцям іншомовних (переважно угорських) прізвищ з боку чужих державних властей;

в) добровільною заміною чи зміною прізвищ українських на іншомовні з власної ініціативи самого носія прізвища.

Звичайно, поділити всі іншомовні прізвища українців на вказані три групи, тобто встановити, яким саме шляхом іншомовне прізвище опинилося серед українців і стало прізвищем українця, нині вже не можна: навіть одне і те ж прізвище в різних людей могло з'явитися різними шляхами.

Більше того, не завжди можна з певністю сказати, де маємо справу справді з запозиченим прізвищем, а де – з українським прізвищем, яке постало на базі запозиченого раніше апелятива чи давно запозиченого імені. Зрозуміло, коли абстрагуватися від простору і часу, то такі прізвища, як, наприклад, *Бан'ас*, *Бандур*, *Бійреш*, *Бисага*, *Борач*, *Богар*, *Борбіл'*, *Бочкор*, *Бурд'ук*, *Вакар*, *Волонтыр'*, *Гавран*, *Гайдамак*, *Гайдук*, *Гайнал'*, *Алберт*, *Антал*, *Габор*, *Гіргіл'*, *Гріга*, *Густі*, *Дійнеш*, *Д'ури...*, треба віднести до безсумнівних запозичень (угорських, румунських, тюркських, німецьких, словацьких і т. д.). Але коли зважити, що всі ці звукові комплекси вже здавна побутують у місцевих говорах української мови як запозичені апелятиви чи як запозичені імена, то навряд чи можна наведені вище приклади кваліфікувати як запозичені прізвища. Ми більше схильні до того, що запозичення таких звукових комплексів проходило лише один раз. Вважаємо, що запозичувалися вони як апелятиви чи як особові імена. Тільки після того, як ці запозичені слова вже освоїлися в місцевому українському апелятивному чи іменному лексиконі, частина з них стала прізвищами. Отже, прізвищами ставали, як правило, місцеві слова української мови. Звичайно, з цією думкою не обов'язково погоджуватися. Можна без кінця сперечатися з приводу того, який саме етнос (українці чи угорці) дав якійсь людині на Закарпатті прізвище типу *Варта*, *Йугас*, *Кочиш*, *Мачка*, *Немеш*, *Сас*, *Товт* чи *Пішта*, *Товні*, *Шандор*, *Шімон*, оскільки співзвучні апелятиви та співзвучні імена побутують як в угорській мові, так і в українських говорах Закарпаття. Більше того, багато з таких прізвищ відомі і в центральних районах Угорщини. Не можна віднести однозначно до українських чи угорських навіть прізвища типу *Ковач*, *Кочка*, *Можар*, *Мочар*, *Пеленка*, *Рак*, *Череп*, *Шуба*, оскільки співзвучні їм апелятиви хоч і є слов'янськими, але, крім слов'янських, властиві й сучасній угорській мові.

У зв'язку з усім цим до іншомовних будемо відносити тільки такі прізвища, які не мають етимологічної опори ні в місцевих апелятивах, ні в місцевих іменах. Кількість таких прізвищ на Закарпатті досить значна. Вони становлять більше, ніж 10% від усіх прізвищ закарпатських українців. Прийшли ці прізвища до українців Закарпаття з різних мов, точніше від різних народів, але найбільше їх прийшло від угорців, німців, румунів, південних та західних слов'ян.

Прізвища угорського походження. На 10 000 прізвищ українців Закарпаття припадає 550 прізвищ однозначно угорського походження. Крім них серед українського населення області функціонує понад 100 прізвищ, що походять від слів, спільних як для угорської мови, так і для українських говорів Закарпаття. Наприклад: *Амбруш*, *Андраш*, *Бан'ас*, *Бійреш*, *Біров*, *Боднар'*, *Бочкор*, *Бунда*, *Варга*, *Галас*, *Горват*, *Гусар*, *Газда*, *Габор*, *Гайда*, *Гіргіл'*.

Гровф, Гул'аш, Густі, Д'урі, Жіга, Йагер, Йанош, Йончі, Йугас, Кадар', Кат'на, Калман, Кеніш, Кертіс, Ковач, Контраш, Кочіш, Курта, Курці, Лабанц, Лабош, Лакатош, Левеш, Ливч, Лотр, Лугош, Лукач, Мадга, Маргіта, Марадік, Мачка, Мигал', Мийсарош, Мікловіш, Немеш, Олаї, Парлаг, Пацкан, Пійтер, Піна, Пінаш, Пішта, Прінц, Пулка, Роман, Рак, Сас, Сійкел', Сокач, Товт, Фійса, Ціберій, Цімбалош, Чаварга, Чардаш, Шанта, Шаркан', Шафар, Шандор, Шовіка, Штілініц і т. п.

Угорського походження може бути й значна частина тих прізвищ, які відносимо до спірних прізвищевих назв, тобто такі, кожне з яких може мати по два і більше задовільних етимологічних пояснень. Наприклад: *Балога, Барна, Бійка, Бот'а, Борта, Боршош, Бочкой, Бандур, Газі, Гарастей, Гаранко, Гарнаш, Добош, Дораж, Ізай, Ірхо, Караслай, Кашай, Корда, Корпош, Корновці, Ледней, Маковці, Малац, Мийс, Пайкош, Палош, Пірош, Пим'овка, Повч, Поп, Потрогош, Поцков, Салад', Сійні, Сілвай, Сірмай, Солвай, Стрипай, Тук, Турдай, Фатараш, Фекета, Фур, Фурча, Чуса, Чутора, Чучка, Шандра, Шікут, Шовак* та деякі інші. Якщо такі прізвища та подібні до них справді відносити до угорських, то процент прізвищ угорського походження серед корінного українського населення Закарпаття становитиме не 5,5, а більше, ніж 8. Очевидно, сума 8 не є завищеною. Адже прізвища угорського походження, напевно, є й серед тих, які тепер відносимо до непрозорих.

За даними Л. Балога-Бейрі, наприклад, процент угорських прізвищ у Березькому комітаті XVII ст. становив аж 38% [BaLogh 101]. При цьому не можна не вказати, що, услід за Т. Легоцьким, Л. Балога-Бейрі до угорських відносить і такі явно слов'янські та спірні прізвища, як *Баба, Бан, Богуш, Бошн'ак, Вакарув, Гусар, Козма, Курта, Лазар, Прібик, Сідор, Товт, Чакан'* та ряд інших [BaLogh 102]. Та найхитрішим моментом у цих нечесних підрахунках Л. Балога-Бейрі є те, що він разом із прізвищем українців розглядає і прізвища угорців Березького комітату XVII ст., а суму 38 виставляє при цьому як показник угорських прізвищ для самих лише українців Березького комітату (а кінець-кінцем і для всіх українців Закарпаття), хоч відомо, що південні поселення Березького комітату у XVI ст., як і тепер, мали в основному угорське населення.

У комітаті Угоча, за даними І. Сабо та І. Кнієжі [Szabó], процент угорських прізвищ у ті часи становив приблизно 24. Але знову додамо, що в праці "Ugocsa megye" йдеться про все (українське, угорське і румунське) населення комітату разом узяте, а не про прізвища самих лише українців. Це уточнення дуже важливе, оскільки багато сіл на півдні Угоцького комітату у XVI ст. були вже чисто угорськими.

У структурному та семантичному відношеннях угорські прізвища закарпатських українців не відрізняються від прізвищ

угорського населення області чи від прізвищ угорців із центральних районів Угорської Народної Республіки. Майже всі вони утворені семантичним способом від імен, апелятивів та топонімів (див. далі). Лише зрідка подибуються серед них морфологічні утворення з патронімічним суфіксом *-fi* (угорське *-fi* ≤ *fia* "син" – див. [Kálmán 77]).¹ Наприклад: *Váйдаfi*, *Pálfi*, *Попйáнош*, *Понсóбов*, *Сентипáл*, *Файвáн*, *Кишвáйда*, *Кишсýйета* (із *pap Szabó, szenti Pál, fa Iván, kis Vajda, kis Szujeta*). Отже, в порівнянні з українськими прізвищами Закарпаття, в угорських прізвищ, як і прізвищ більшості неслов'янських народів Європи, семантичний спосіб творення прізвищ явно переважає над морфологічним та синтаксичним.

За семантикою твірних основ угорські прізвища закарпатських українців діляться на три категорії, а саме: відіменні, відапелятивні та відтопонімні.

Відіменні прізвища утворювалися як від угорських офіційних варіантів особових імен (*Абел*, *Агоштон*, *Антал*, *Бáлiнт*, *Бéртолон*, *Бóлаж*, *Болдiжáр*, *Гáшпар*, *Дéметер*, *Дiйнеш*, *Дирд'*, *Елек*, *Зóлтан*, *Иллийш*, *Йóкоб*, *Кáлман*, *Келемéн*, *Лáйош*, *Лáсло*, *Лiвринц*, *Мáртон*, *Óрбан*, *Тiводáр*, *Фiлеп...*), так і від розмовних, тобто фамільярних (*Бéрец*, *Бéрцик*, *Донч*, *Ештовк*, *Йóвнiй*, *Йóнчiй*, *Мáрци*, *Мiгóвк*, *Óнтi*, *Фóдор*, *Штéфи...*). Зрідка в ролі прізвищ виступають навіть жіночі імена: *Мáйда*, *Маргiта*.

Прізвища відапелятивної категорії представлені такими семантичними розрядами:

а) Назви агентивні та професійні:

Váмош (угор. *vátos* – митник), *Гéтедýш* (*hegedüs* – скрипаль, музикант), *Дéйáк* (*deák* – 1. дяк; 2. учень), *Дудáш* (*dudás* – дудар, волинщик), *Иветеш* (*üveges* – скляр), *Кáлмар* (*kalmár* – торговець, торгаш), *Канáлош* (*kanalos* – ложкар), *Кáпуш* (*karpos* – двірник, швейцар), *Карабiл'ош* (*karabélyos* – карабiнер), *Кéрекéш* (*kerekes* – колiсник), *Кýлчар'* (*kulcsár* – ключник), *Лóвас* (*lovász* – конюх), *Мáйорош* (*majoros* – фермер), *Н'éртеш* (*nyerges* – сiдляр), *Óрон'ош* (*aranyos* – золотар), *Пушкáш* (*puskás* – стрiлець), *Пáстор* (*pásztor* – пастух), *Руйвiс* (*révész* – перевiзник, поромник), *Сáбов* (*szabó* – кравець), *Сéкерéш* (*szekeres* – вiзник), *Сивч* (дiал. *szőcs*, лiтер. *szücs* – кушнiр), *Тiмар'* (*timár* – кожум'яка), *Тóкáч* (*takács* – ткач), *Фóзекoш* (*fazekas* – гончар), *Чiжмад'иш* (*csizmadia* – чоботяр), *Шiпош* (*sipos* – сопи́лкар), *Шiтив* (*sütő* – пекар) і т. п.

б) Назви за зовнiшнiм виглядом та внутрiшнiми ознаками:

Бáлог (*balog* – лiвак), *Бордáш* (*bordás* – ребристий), *Бóршош* (*borsos* – перчений), *Бéреш* (дiал. *veres*, лiт. *vörös* червоний, рудий), *Вiкон'* (*vékony* – тонкий, худий), *Вок* (*vak* – слiпий), *Год'маш* (*hagymás* – цибулиний), *Гéд'еш* (*hegyes* – кiнчастий), *Гербелáба* (*görbelábu* – кривоногий), *Дóвгош* (*dolgos* – працювитий), *Д'óлог* (*gyalog* –

¹ Детальніше про iсторiю таких утворень див. [КниРе 37].

піший), *Д'о́ньош* (*gyarjas* – волосатий), *Зьвд* (*zöld* – зелений), *Йáмбор* (*jámbor* – благий), *Йéлеш* (*jeles* – відмінний), *Кáйла* (*kajla* – кривий, косий), *Кéбелеш* (*kebeles* – грудастий), *Кéрестéш* (*keresztes* – хрестовий), *Кéмін'* (*kemény* – твердий), *Кúвир'* (*kövér* – повний, жирний), *Кún'н'у́в* (*köntyű* – легкий), *Кiш* (*kis* – малий), *Кóпус* (*korasz* – лисий), *Кóрмош* (*kortos* – закоптілий, задимлений), *Мóгош* (*tagas* – високий), *Мóчкош* (*mocskos* – брудний, нечистий), *Нод'* (*nagy* – великий), *Пóтрогош* (*patrohos* – череватий), *Рáвас* (*ravas* – лукавий, хитрий), *Сáкалóш* (*szakállas* – бородатий), *Сáроз* (*száraz* – сухий), *Тар* (*tár* – лисий), *Тúдовш* (*tudós* – учений), *Фéйер* (діал. *fejér*, літ. *fehér* – білий), *Фекетiш* (*fekete* – чорний), *Фúйн'еш* (*fényes* – світлий), *Фúлеш* (*fúles* – вухатий), *Фiпре* (*fürge* – моторний), *Шáнта* (*sánta* – кульгавий), *Шáрта* (*sárga* – жовтий), *Шовш* (*sós* – солоний) і т. п.

в) Назви осіб за етнічною ознакою:

Гéпер (*görög* – грек), *Лéнд'ел* (*lengyel* – поляк), *Мúска* (*muszka* – москаль), *Нúймет* (*német* – німець), *Óлаг* (*oláh* – волох, румун), *Óлас* (*olasz* – італієць), *Óрос* (*orosz* – руський), *Рау* (*rác* – серб), *Сас* (*szász* – саксонець), *Сúйкел'* (*székely* – секлер), *Тóмар* (*tatár* – татарин), *Тéрек* (*török* – турок) і т. ін.

г) Назви осіб за місцем їх у суспільстві:

Арво (*árva* – сирота), *Бúйперш* (*béres* – батрак), *Бúндаш* (*bundás* – рекрут), *Гáйду* (*hajdu* – гайдук), *Гóздор* (*gazdag* – багатий), *Гроф* (*gróf* – граф), *Дúйкан'* (*dékány* – десятник), *Кiрал'* (*király* – король), *Пúйшпек* (*püspök* – єпископ), *Сабáдóш* (*szabados* – вільновідпущений), *Сóвра* (*szolga* – слуга), *Тóлвай* (*tolvaj* – розбійник), *Тулайдán* (*talajdon* – власний), *Фéйеш* (*fejes* – ватажок), *Фóгол'* (*fogoly* – полонений), *Шóлтис* (*soltész* – совтис) і т. п.

Значно менше угорських прізвищ походять від назв неособових, зокрема від назв рослин, тварин. Із угорськими назвами рослин пов'язані такі прізвища: *Вiраг*, *Габóна*, *Гóври*, *Гóмба*, *Сiлваш*, *Тóрма*, *Фéн'ив* (пор. *virág* – квітка, діал. *góri* – кукурудза, *szilvás* – сливовий, *gomba* – гриб, *torma* – хрін). Із угорськими назвами тварин пов'язані такі прізвища: *Гóломб*, *Дóру*, *Кóкош*, *Лiба*, *Мáдар*, *Мéдве*, *Нул*, *Тук*, *Фáркаш*, *Фéчка*, *Чука* (пор. апелятиви *galamb* – голуб, *daru* – журавель, *kakas* – півень, *liba* – гуска, *madár* – птах, *medve* – ведмідь, *nyul* – заєць, *tyuk* – курка, *farkas* – вовк, *fecske* – ластівка, *csuka* – щука).

Ще менше їх походить від назв предметів чи їх частин та від назв абстракцій. Наприклад: *Вош*, *Кóрлат*, *Мiйгеш*, *Сóкал*, *Сег*, *Чúпор*, *Чúса*, *Шiн*, *Гырч*, *Мén'кив*, *Óрсаг* і т. п. (пор. апелятив *vas* – залізо, *korlát* – рогатка, *méhes* – пасіка, *szakáll* – борода, *szeg* – цвях, *csupor* – кухоль, *csusza* – локшина, *sip* – дудка, *görcs* – 1. вузол, 2. шишка, 3. спазма, *menykö* – грім, *ország* – держава).

Чи не найчисленнішою групою серед угорських прізвищ закарпатських українців є прізвища відтопонімні. Переважна

більшість їх утворена за допомогою суфікса *-i*: *Алмаші́, Анталóвці, Алфі́лді, Бірші́, Бігарі, Брóвді, Будогáзі, Вайнагі, Ва́роді, Вéрешморті, Вешелійн'і, Війітеші, Вошварі, Га́ваші, Го́мокі, Гу́сті, Гу́ті, Гержін'і, Гівці, Гівді, Ги́цїї, Де́брецен'і, Добóн'і, До́рогі, Ё́греші, Ерді́л'і, Жодáн'і, За́відфалуші, За́гарі, Зо́мборі, Ї́рговці, Йóвді, Карна́ті, Кекерчійн'і, Ке́реші, Кы́веджі, Кы́вешлітети, Кі́ртвийл'еші, Кірал'гáзі, Кóложварі, Кóмаромі, Комн'áті, Комлóвші, Крі́чфалуші, Ладáн'і, Ма́ді, Меді́нці, Мэ́зейі, Мо́чарі, О́вноді, Петро́вці, Полáд'і, Попфолу́ші, Пóтокі, Рийна́ші, Рійті́, Розгóн'і, Сáболчі, Сáтмарі, Сóдварі, Сéтеді, Сі́тети, Сі́лад'і, Сі́лваші, Станкóвці, Таркáн'і, Терно́вці, Тóдборі, Томчáн'і, Тóрон'і, Тура́н'і, Ту́рі, Уйбарі, Уйфолу́ші, Фекеи́згáзі, Фóгороші, Фóнчікі, Цéглиді, Чéдрекі, Чéнтери, Черне́кі, Чина́д'і, Чóкнаді, Чóмон'і, Чопóвці, Шаркад'ій, Ша́ркизі, Ша́роді, Шо́лонкі, Шо́мод'і...*

Якщо топонім закінчується голосним звуком, зокрема фонемою *-a* або *-e*, то суфіксальне *-i* підлягає неповній редуції і змінюється на *-й*: *Березна́й, Білке́й, Гомона́й, Горінча́й, Гусна́й, Гута́й, Домба́й, Дарва́й, Ілошва́й, Крайна́й, Красна́й, Лавка́й, Логáй, Лонка́й, Морва́й, Ортута́й, Полота́й, Пуста́й, Сірма́й, Стрипа́й, Сугáй, Тарна́й, Тернове́й, Торда́й, Цегол'н'áй, Чонтова́й...* В українській мові таким угорським відтопонімним прикметником найбільшою мірою відповідали б відтопонімні прикметники або катойконіми. Пор. угор. *krasznai* (від топ. *Kraszna*) та укр. *краснянський* чи *красняник*.

Зрідка суфікс *-i* виступає і в тих угорських прізвищах, що утворені від власних імен людей (*А́ндраші, Гарно́вді, Гріга́ші, Д'óрд'і, Ігна́ці, Йáноші, Мігал'і, Мікловіші, Тімóвті, Фéренці...*), а іноді – навіть у тих, що походять від колишніх апелятивів (*Балаба́н'і, Ба́ран'і, Зывді, Кме́ті, Кóвачі, Фі́лдеші, Фóрґачі...*).¹ При відмінюванні угорські прізвища з суфіксом *-i* приймають кінцеве *й*, підрівнюються під українські прізвища на *-ій* типу *Ребрі́й, Стегні́й* за зразком яких і відмінюються.

Локалізація угорських прізвищ серед українського населення Закарпаття нерівномірна. Основна маса їх носіїв побутує в районах, що безпосередньо прилягають до угорського етнічного масиву. Найширший ареал побутування з них мають прізвища *Ва́рґа, Га́лас, Дóбош, Лакáтош, Сабáдош* та деякі інші. Окремі представлені лише у східних районах області (*Де́йáк, Келеме́н, Орос...*), окремі – лише в центральних (*Ле́нд'ел, Не́меш, О́лас, О́нтол, О́столо́ш, Оринча́й, Палата́ш...*), а є й такі, що тільки в західних (*Анталóвці, Баркасі́й, Вийка́й, Мо́лнар, Товт...*). А взагалі побутування більшості з угорських прізвищ обмежене одним-двома селами.

Фіксуються угорські прізвища на Закарпатті вже в найдавніших місцевих пам'ятках, але в українському середовищі – тільки з XV ст. У

¹ Огляд і оцінку думок про походження і первісну функцію форманта *-i* в угорській мові див. [KnicRe 37].

XIV–XV сторіччях їх носіями є переважно дворяни (*Egresy, Kantor, Racz, Csarnavodai, Bilkey, Boczkor, Dolhay, Komlosy, Szirmay*) і тільки зрідка кріпаки: *Sasvary, Varga, Whytez, Huzthy, Kiraly, Nagy, Nemes, Feyer* [LehBer 19–248; Szabó 320–480; Bélay 137–212]. У наступні сторіччя кількість угорських прізвищ серед українців дедалі зростає, передусім у адміністративних осередках. З часом угорські прізвища з'являються і в пам'ятках, писаних українською мовою: *Анна Шандор, Марія Гомбош, Василь Лакатош, Андрій Нуймет, Яков Кондаш, Елена Пайкош* і т. п. [ПаПо-1 129–196]. Особливо помітно зросла питома вага угорських прізвищ серед українського населення Закарпаття упродовж останніх 200–300 років, що зумовлене цілком конкретними причинами. Перша з цих причин – переселення угорських родин на українську етнічну територію і поступова їх стихійна українізація в переважаючому українському середовищі. На думку В. Бийлаї, у басейні річок Тересви і Тереблі люди з угорськими прізвищами зукраїнізувалися ще задовго до XVIII ст. [Bélay 79]. Мотиви цього переселення були різні: втеча від феодалів, від спустошливих війн, організовані поміщиками переселення кріпаків на нові маєтки в горах і т. п. [LehBer 799].

Другою не менш істотною причиною цього росту був *névmagyarosítás*, тобто мадяризація неугорських прізвищ корінного населення, здійснювана і всіляко заохочувана властями. Перші появи мадяризації прізвищ сягають ще періоду становлення їх. У XV ст. (та й пізніше) прізвища досить вільно перекладалися з мови на мову, особливо на мову угорську. Наведемо кілька прикладів. У с. Чорнотисові за 1458 рік називається кріпак *Sclavus*, а в 1470 та наступні роки там уже не *Sclavus*, а *Thoth, Toth*. У 1458 році у с. Королеві називається кріпак *Magnus*, а в 1567 – уже *Nagy*, хоча в наш час там немає ні *Магнусів*, ні *Нодів* [Szabó 338, 384], а є давнє прізвище *Величко*, яке походить ще від дохристиянського імені *Величко*. За спостереженнями словацького дослідника П. Кріжка [Križko 592], хвиля масового перекладання слов'янських прізвищ на угорську мову в північній Угорщині почалася після семигородських подій, зокрема в роках 1570–1670. Наші матеріали підтверджують висновок П. Кріжка тільки щодо початку цього процесу, але ні в якому разі не про його завершення, оскільки мадяризація прізвищ проводилася тут до недавнього часу. У XVI–XVII сторіччях прикладів мадяризації прізвищ справді багато. Ось кілька з них. В урбаріальному записі 1567 року в селі Кольчині називаються кріпаки *Joannes Molnar* та *Franciscus Molnar*, але через три роки іншим писарем вони записані як *Joannes Melnik* та *Franciscus Melnik* [UetC 53–12; UetC 53–14]. У с. Чумальові за 1588 та за 1605 роки значаться кріпаки *Alex. Cibulyak* та *Andr. Cibuliak*, а за 1656 уже *St. Hagyma* [Bélay 133]. Із с. Раківця за 1640 рік читаємо запис *Fedoricz Jaczko alias Jacab Ferencz* [Szabó 458]. У с. В. Ком'ятах 1572 року називається кріпак *Kraynai*, а в 1640 – *Krainik*; в с. Королеві за

1743 рік називається кріпак *Zadnyai*, а за 1775 уже *Zadnyanszky* [Szabó 384, 397]. У Марамороші одна і та ж особа 1715 року записана як *Rusz Laver*, а 1720 – уже *Orosz Lazar* [Bélay 117]. У Н. Селищах за 1715 рік називається кріпак *Fr. Potoczki*, а в 1720 році тут уже кріпаки *Alex. та Jo. Pataki* [Bélay 195]. Отже, як бачимо, немало їх і в XVIII ст.

На тому, як саме записували по селах угорські конскриптори українців у XVIII ст., як провадилася мадяризація неугорських прізвищ у той час, спеціально зупиняється О. Петров [ПеПред 294–296, 311]. Появу угорських прізвищ на півдні Закарпаття О. Л. Петров пояснює так: “Частина з тих, що носили мадярські імена, були, як уже писалося, нащадки обрусілих та пословачених мадярів, які переселилися сюди з півночі (мається на увазі: після відходу турків з Угорщини – П. Ч.). Другу частину становили руські пришельці, які мали, звичайно, власні руські прізвиська-прізвища, але в угорському середовищі отримали нові прозвання то за місцевістю, з якої вони прибули, то за іменем батька, то за їх народністю (*Lengyel, Orosz*), то за ремеслом. З часом, можливо, при зміні поколінь ці прозвання, як такі, що вживала їх переважаюча навколо мадярська маса, витіснили у їх нащадків первісні руські прізвиська-прізвища. Крім цього, після того, як з необхідності стали двомовними, вони реагували й на звичайні епітети: *Fejér* (білий), *Fekete* (чорний), *Kis* (малий), *Nagy* (великий) і т. п. Можливо, ці епітети спочатку вживалися разом із руським прізвищем селян, а потім без останнього. Ось, здається, найімовірніше пояснення факту існування селян, угорців за прізвищем, але руських за мовою і за переконанням” [ПеПред 311].

Показовим матеріалом того, як давалися прізвища неугорцям у містах, можуть бути факти, використані істориком А. Годинкою при описі Ужгорода станом на 1685 рік. Виявляється, що найменування цехового ремісника в угорських документах XVII ст. мусило складатися з таких трьох компонентів: а) прикметник від назви села, з якого походив ремісник, б) назва ремесла, яким займалася ця особа та в) власне ім'я самого ремісника. Усі три компоненти найменування оформлялися по-угорським. Наприклад: *Butkai Kovács István, Visoly Szabó János, Varanai Varga Márton, Kereknyei Szöcs István, Lakarti Szöcs András, Polyankai Szabó István* [HodAd 25].

Факти мадяризації місцевої української шляхти та причини переходу її з православ'я на католицизм і зміну прізвищ із українських на угорські розкриває І. Г. Коломиєць, який у цих процесах справедливо вбачає соціально-класове коріння (див. [КолОч 74]; див. ще [Сміян 66]).¹ Із сучасних дослідників факти

¹ Про інтенсивність мадяризації місцевих українських дворян та городян протягом минулих сторіч та про причини переходу їх українських прізвищ на угорські див. ще підрозділ “Прізвище та етнічна належність його носія”.

перекладання слов'янських прізвищ XVIII ст. на угорську мову підтверджує Е. Балецький [БалКом 363]. А проф. І. Шілош засвідчує, що в деяких населених пунктах Східної Словаччини, наприклад у Міхальянах, перекладання прізвищ у живому мовленні практикується й понині. Наприклад, угорці називають людину *Veréb, Mónár*, а словаки *Vrabé, Minar* і т. п. [Smi-25 121].

Звичайно, випадки перекладання прізвищ із одної мови на іншу в XVI–XVIII сторіччях відомі і в інших місцевостях Середньої Європи, наприклад у Польщі [ByNazw 185–193; Smocz 348], але для Угорщини тих часів, особливо для тих місцевостей, де жили національні меншості, це явище було, мабуть, найтипівішим.

Із середини XIX ст., а точніше від угорської буржуазної революції 1848 року, мадяризація прізвищ в Угорщині стає частиною державної політики. Вона активно провадиться як продумана акція з далекосяжними планами, що мала кінцевою метою повну мадяризацію національних меншостей Угорщини. З тих часів походить і спеціальний угорський термін *névnagyrosítás* "мадяризація імен". Діяльність по мадяризації прізвищ досягла найбільшого розмаху в дев'яності роки минулого сторіччя – під час святкування тисячоліття угорської державності на Дунаї. 1880 року в Будапешті було створено комісію по мадяризації прізвищ на чолі з міністром Шімоном Телкешем. На підставі положення, розробленого комісією, у 1881 році при центральному урядові було створено товариство по мадяризації найменувань – *Névnagyrosítási társaság*. Товариство випустило спеціальну інструкцію у вигляді брошури і негайно приступило до пропаганди та реалізації своїх шовіністичних ідей серед неугорських національностей тодішньої Угорщини.

Радянський історик П. К. Сміян так характеризує діяльність цього товариства: "Ще в кінці XIX ст. за ініціативою угорського уряду на Закарпатті почали створюватися так звані культурні товариства, до яких відносились і гуртки по мадяризації прізвищ. Гуртки одержали широкі повноваження і були своєрідними агентами угорського уряду. Всіх чиновників, інтелігентів, заможних осіб примушували змінювати українські прізвища на угорські. Хто без вагань виконував ці вказівки, той одержував пільги і рівні права з усіма угорцями, інших називали неблагонадійними, таких осіб всіляко переслідували" [Сміян 66]. "Одночасно з діяльністю гуртків мадяризації українських прізвищ угорський уряд давав вказівки місцевим чиновникам прискорити цю діяльність на місцях. У 1881 році міністр внутрішніх справ Угорщини Іосиф Латкачі розіслав комітатським властям інструкцію про необхідність негайної мадяризації прізвищ і брошуру голови центрального товариства по мадяризації А. Такеші "Як ми мадяризуємо наші прізвища".

Міністр внутрішніх справ зобов'язував місцеві власті розповсюдити брошуру серед населення, якнайшвидше поширити цей корисний рух. З того часу ніхто не повинен був розмовляти рідною мовою, а тільки угорською. Хто цього не робив, потрапляв у цупкі руки урядових агентів. Однак змінювали свої прізвища лише чиновники, інтелігенти і представники заможних верств населення. Народні маси рішуче відмовлялися виконувати це розпорядження уряду, тому рух за перелицювання прізвищ та імен серед закарпатських українців не набрав широкого розмаху. За офіційними даними, в першій половині 1900 р. перемінили своє прізвище лише 2 500 закарпатців, із яких більше половини становили представники єврейської буржуазії, німецькі куркулі тощо” [Сміян 66] (див. ще [Pallas XIII, 144–146]).

Політика мадяризації прізвищ на Закарпатті повторилася і в роки угорсько-фашистської окупації (1938–1944). Особам, що працювали в різних державних установах, на підприємствах, транспорті, ”культурно” пропонували замінювати свої українські прізвища на угорські. Вдаючись до різних обіцянок, а нерідко і до погроз, угорські державні власті зуміли-таки нав'язати сотням громадян української національності вишукані угорські прізвища, головним чином прізвища на -у. Ось кілька прикладів такої мадяризації прізвищ українців із різних населених пунктів Закарпаття:

<i>Bárányi</i>	<	<i>Бурч</i> (Свалява),
<i>Cserfai</i>	<	<i>Чернічко</i> (Виноградів),
<i>Endrődy</i>	<	<i>Фен'чак</i> (Мукачів),
<i>Fazekas</i>	<	<i>Гон'чар'</i> (Часлівці),
<i>Földes</i>	<	<i>Рол'ак</i> (Часлівці),
<i>Gazda</i>	<	<i>Рушчак</i> (Часлівці),
<i>Haluskay</i>	<	<i>Галушка</i> (Хуст),
<i>Hársfalvay</i>	<	<i>Гусинка</i> (Дравці),
<i>Jánosy</i>	<	<i>Йацканич</i> (Ужгород),
<i>Káposztay</i>	<	<i>Капуста</i> (Ярок),
<i>Kárpáty</i>	<	<i>Карпо</i> (Чорнотисів),
<i>Kassay</i>	<	<i>Костик</i> (Перечин),
<i>Királyi</i>	<	<i>Курил'ук</i> (Дравці),
<i>Kocsányi</i>	<	<i>Кочаник</i> (Ужгород),
<i>Könnyű</i>	<	<i>Легкий</i> (Виноградів),
<i>Kökényesi</i>	<	<i>Харл'ак</i> (Баранинці),
<i>Kövesdi</i>	<	<i>Коник</i> (Дравці),
<i>Mezei</i>	<	<i>Мат'іко</i> (Баранинці),
<i>Miskei</i>	<	<i>Мішко</i> (Свалява),
<i>Szilágyi</i>	<	<i>Жел'ізко</i> (Ворочово),
<i>Rákóczy</i>	<	<i>Русин</i> (Свалява),

<i>Talabory</i>	<	<i>Гатат'їа</i> (Теребля),
<i>Szivós</i>	<	<i>Сивоу́с</i> (Карачин),
<i>Végyváry</i>	<	<i>Вінніц'кый</i> (Чорнотисово),
<i>Zöldi</i>	<	<i>Зелен'ак</i> (Виноградів),
<i>Zselényi</i>	<	<i>Же́цик</i> (Баранинці),
<i>Zsolnay</i>	<	<i>Жі́дик</i> (Фанчи́ково) і т. д.

Політика мадяризації прізвищ закарпатських українців знайшла своє відображення навіть у художній літературі, зокрема в романі М. Томчанія "Жменяки" [Томчан 246].

Крім явно угорських прізвищ, серед українців Закарпаття побутує чимало й таких, які утворені від угорських коренів, але за допомогою українських, передусім патронімічних, суфіксів. Наприклад: *Бірове́ц'*, *Варгу́лич*, *Вешелен'чук*, *Келеме́ник*, *Кемен'аш*, *Керестáнич*, *Кересте́й*, *Копосóвич*, *Конус'ак*, *Магашчук*, *Ра́цин*, *Ровка́нич*, *Сабад'ук*, *Сабóвчик*, *Сепливча́к*, *Тóвтин*, *Ціфр'ак* та ін. Наявність таких прізвищевих утво]рень є свідченням того, що угорські антропоніми на Закарпатті є відносно давнім. Адже такі українські прізвища, як *Ровка́нич*, *Сабад'ук* утворені не безпосередньо від угорських апелятивів *róka* "лисиця", *szabad* "вільний", а від антропонімів *Vovkán'a*, *Sábad*, які функціонували в українському середовищі ще до утворення цих прізвищ.

Прізвища німецького походження.¹ Питома вага прізвищ німецького походження в українського населення Закарпаття невисока. Із 10 000 до явно німецьких можна віднести лише близько півтори сотні. Є, правда, ще кілька десятків прізвищ з німецькими елементами (наприклад, *Фердіна́нт*, *Франц*, *Шна́йдер*, *Шо́лтес*, *Шу́стур* та деякі інші), але оскільки вони могли з'явитися й на іншому мовному ґрунті, то до німецьких прямо їх не відносимо.

Переважна більшість німецьких прізвищ, що обслуговує українців Закарпаття, принесена сюди вже як готові прізвища з різних областей Австрії, Німеччини чи Пруссії. У зв'язку з цим вони ні у структурному, ні в семантичному відношенні не становлять чогось оригінального на фоні інших німецьких прізвищ (див. [Bresch 1]). Німецьких прізвищ, які виникли б уже на Закарпатті, тут усього декілька. До таких можемо відносити лише ті, що утворені від місцевих топонімів. Наприклад: *Кра́йнер*, *Сі́лцер* (від топонімів *Кра́йна*, *Сі́л'це́*).

У структурному відношенні німецькі прізвища закарпатських українців здебільшого є словами простими, але одну п'ятину з них становлять композити. Частина цих композитів відома й серед імен (*А́ртман*, *Ги́либрант*, *Го́тліб*, *Гу́тлібер...*), частина – серед апелятивів і серед топонімів (*А́йнгорн*, *Ба́вман*, *Ва́йнгартен*,

¹ Разом із німецькими тут розглядаємо також прізвища, що виникли на базі мови ідиш.

Гольцбергер, Лантвізер...), а деякі з них утворено спеціально як антропоніми (пор. Гроскоп, Лавтербах, Мермелштайн, Мортентал, Нойтебавер, Розенблум, Ротенштайн, Шпенентал...). Серед прізвищ простої структури, так само, як і серед прізвищ композитів, кількісно переважають семантичні утворення.

За значенням чи функцією твірної основи всі німецькі прізвища закарпатських українців можна поділити на дві групи: відіменні та відапелятивні.

Відіменних німецьких прізвищ серед українців Закарпаття небагато: *Артман, Венцел, Вернер, Глиббрант, Гондза, Губерт, Готліб, Гутлібет, Йанер, Ленарт, Мавриц, Мерцел, Мовзер, Петерліх, Тіболт, Фердінант, Франц, Фрідрік, Штефіл*'.

Набагато більше відапелятивних німецьких прізвищ. За апелятиною семантикою ці прізвища можна поділити на дві групи. Одні з них походять від особових назв, а інші – від неособових. У межах прізвищ, що походять від апелятивів особових, найчисленнішими є такі групи:

а) Агентивні та професійні назви:

Бавман (Baumani – будівельник), Блєгер (Blecher – бляхар), Брайер (Brauer – пивовар), Вайзер (Weißer – білильник), Вуйбер (Weber – ткач), Гартнер (Gartner – садівник), Медзгер (Metzger – м'ясник), Міллер (Müller – мельник), Піхлер (Büchler – книжник), Тракслер (Drechsler – токар по дереву), Ріхтер (Richter – суддя, староста), Сайлер (Seiler – канатник), Фішер (Fischer – рибалка), Флінтер (Flinter – той, що з рушницею), Шэфер (Schafar – вівчар), Шміт (Schmied – коваль), Шнайдер (Schneider – кравець), Шн'іцер (Schnitzer – різьбар), Штайгер (Steiger – альпініст), Стулер (Stuhler – майстер по виготовленню крісел) та деякі інші.

б) Атрибутивні назви:

Гелб (Gelb – жовтий), Гроскоп (Großkopf – "головатий"), Зайтлер (seitler – сторонній), Клайн (klein – малий), Конерл'ос (kopferlos – безголовий), Краус (kraus – кучерявий), Лавтнер (lautner – крикун), Лангер (langer – довший), Лармер (larmer – галасливий), Ліберман (liebertmann – любий, милий), Найман (Neumann – новак), Райман (rein + mann – охайний), Рот (rot – червоний, рудий), Фрєвліх (fröhlich – веселий), Цєллер (Zeller – затворник), Цібар' (Zichbard – витягнута борода), Шік (schick – елегантний), Штайман (Stein + mann – кам'яна людина) та деякі інші.

в) Назви за національною чи територіальною ознакою:

Байер, Гольцбергер, Ёкман, Крайнер, Лантвізер, Сілцер, Штайер.

г) назви за соціальною чи ідеологічною ознакою:

Гійдел (Heidel – іновірець, язичник), Ёнгел (Engel – ангел), Дінцлер (Dienstler – службовець), Лайтер (Leiter – керівник), Оберлайтер (Oberleiter – старший керівник), Ріхтер (Richter – суддя) та деякі інші.

Серед прізвищ, які походять від неособових німецьких апелятивів, виділяються такі групи:

а) Назви істот (крім людей) та їх частин:

Айнгорн (Einhorn – одноріг), Газа (Hase – заєць), Геннел (Hennel – квочка), Гехт (Hecht – щука), Гунд (Hund – собака), Ййбер (Eber – кабан), Ирш (Hirsch – олень), Кайс (Geiß – коза), Фукс (Fuchs – лисиця), Шнэхта (Specht – дятел), Штраус (Strauß – страус) та деякі інші.

б) Назви речовин, різних предметів та їх частин:

Горн (Horn – ріг), Ділонг (Dielong – настил, підлога), Зырнзак (Zirnsacke – мішок із ниток), Зілбер і Сілбер (Silber – срібло), Келлер (Keller – льох), Курніл' (Kurbel – рукоятка, кривошип), Лавтербах (lauter//Rach – чистий струмок), Мермелітайн (? + Stein – якийсь камінь), Міліх (Milch – молоко), Понцір' (Panzer – броня), Ротенштайн (rot + Stein – червоний камінь), Фавст (Faust – кулак), Цех (Zah – палець на нозі), Шнік (Spieß – спис, рожен), Шміл (Stiel – держално, ручка) та деякі інші.

в) Назви абстракцій:

Монтак (Montag – понеділок), Фрайтик (Freitag – п'ятниця) та деякі інші.

Можливо, німецького походження є також прізвища *Візавер, Галишустер, Гомза, Гебел, Гурніш, Зіхур, Зіфт, Келман, Коріцман, Куцман, Лівдыр', Лійза, Лодер, Пайунг, Плец, Селехман, Солкуп, Файніт, Форзан, Фрын'іс, Фук, Цаймак, Штыбил', Шуберт* та деякі інші.

Деякі німецькі власні назви дали вже й похідні, тобто вторинні антропонімі утворення на українському ґрунті: *Гаморчук, Гырцак, Йоганчук, Тешнеров'кий, Фішер'ук, Фрідманс'кий, Шварц'ук, Шмігел'с'кий...*

Німецькі прізвища з'явилися на Закарпатті не відразу і принесені вони не одним етносом. У їх поширенні взяли участь євреї, словаки і самі німці.

Щодо євреїв, то вони, як відомо, у період християнізації слов'ян користувалися не лише гебрейськими антропонімами, але й гебрейською мовою взагалі. Німецький вплив приходить до них лише з часом. Так, наприклад, у польських євреїв він починає проявлятися лише з XV ст. [БуНазв 238–239]. Правда, пізніше німці настирливо нав'язують євреям німецькі прізвища, причому заможнішим – милозвучніші, благородніші, а біднішим – прості назви, нерідко й глузливі чи навіть вульгарні [БуНазв 244].

Як уже зазначалося в підрозділі "Давність прізвищ", цісарський декрет від 23 липня 1787 року зобов'язував усіх євреїв, які жили на території Австрії, прийняти німецькі прізвища протягом найближчих двох років. З тих пір німецькі прізвища у євреїв Закарпаття, Галичини та Буковини взяли гору над традиційними єврейськими патронімічними найменуваннями типу *Moyzesz ben Jacob*

і нині в них становлять близько 70 процентів від загальної кількості прізвищ усіх місцевих євреїв.¹ Українські, тобто слов'янські, прізвища, які у євреїв Закарпаття становлять майже 25 процентів, принесені на південні схили Карпат головним чином у XVIII–XIX сторіччях із Галичини. На території Речі Посполитої такі антропоніми фіксуються вже з XIV сторіччя [БуНазв 238, 240].

До XVIII ст. євреї на Закарпатті були лише заможними людьми. У кінці XVII ст., наприклад, видавалися спеціальні постанови комітатів, за якими євреї не мали права поселятися на Закарпатті. Правда, в середині XIX ст. по деяких комітатах, наприклад по Марамороському, євреї становлять уже 5 процентів усього населення – 7650 осіб [Bélay 113–114]. Щодо мови, то майже всі євреї, які жили на Закарпатті в українському середовищі, донедавна були двомовними: дома, тобто у своїх родинах користувалися мовою їдиш, а у розмовах з односелями – українською (в угорських селах – угорською). Чи не найбільшою мірою об'єднувала євреїв Закарпаття релігійна спільність. Але й її з часом стало замало для того, щоб врятувати євреїв від денационалізації. Дедалі все частішими є випадки, коли єврей кидає єврейську громаду, зрікається своєї віри, звичаїв, жениться на українці і вважає себе частиною українського народу. Деякі з євреїв при цьому міняють свої прізвища, а інші – зберігають традиційні. Наприклад, *Азбергер* (Ділове), *Айнгорн* (Терново), *Вайнгартен* (Буковинка), *Ліберман* (Рахів), *Мермеліт'айн* (Горонда), *Ротман* (Буківцьова) та деякі інші зберегли німецькі прізвища й після переходу на "руську" віру. Особу, яка переходила з однієї віри на іншу (з єврейської на християнську в першу чергу), на Закарпатті раніше називали словом *вікрест*, *вірста*, *вурста*, *вукста*, *укста* чи *уста*. Звідси й сучасні прізвища українців *Вірста*, *Вирст'ук*, *Вукста*, *Вукстич*, *Укста*, *Урста*, *Уста*, *Устич*, *Устай* та деякі інші.

Другим етносом, який приніс німецькі прізвища на Закарпаття, були словаки, зокрема словацькі гірники та ливарники, які в XIX ст. переселяються із східних районів Словаччини (переважно зі Спішу) в ті райони Закарпаття, в яких тоді відкривалися шахти, гути, пилорами, ливарні та інші невеликі заводи (В. Березний, Перечин, Т. Ремета, Родниківка, В. Грабівниця, Глибока, Антонівка, Кірово, Лисичово, Довге). На Пряшівщині саксонські колонії відомі вже з XII ст. [Мицюк 55–56].

Східнославацькі робітники та ремісники, які переселялися у промислові осередки Закарпаття, в етнічному відношенні не були однорідними. Переважали серед них, звичайно, словаки, але було між ними чимало й німців, у тому числі й пословачених. Невипадково понад 10 процентів закарпатських словаків мають німецькі прізвища. Ось кілька прикладів: *Філкорт*, *Фрінт*, *Шлосар*, *Шрайбер*, *Штайнтібел*, *Штіфіл'*, *Штремпел*, *Штуллер*... У районах, де ці словаки жили

¹ Про те, як і коли отримували прізвища євреї в давній Польщі та у Прикарпатті, див. [БуНазв 237–239, 244].

компактними групами (В. Березний, Т. Ремета, Антонівка, Довге...), вони зберегли свою мову, звичаї, національну свідомість. У містах вони, як правило, мадяризувалися, чому великою мірою сприяла релігійна спільність словаків та угорців. Якщо словацька родина потрапляла до українського села одна, то протягом одного-двох поколінь вона повністю українізувалася.

Третім і основним етносом, що приніс німецькі прізвища на Закарпаття, були самі німці. Взагалі в історії німецької колонізації Закарпаття розрізняємо дві хвилі. Перша з них саксонська, а друга – швабська. Перша починається у другій половині XIII ст. і поширюється на притисянські поселення (Берегово, Виноградово, Сасово, Королево, Хуст, Вишково, Тячів, Кимполунг, Сигіт). Оскільки саксонці (помісцевому "сасы") в жодному з указаних населених пунктів більшості не становила, вони відносно швидко розчинилися серед місцевої людності. За даними В. Бийлаї [Bélay 28, 150, 215], саксонці до XV ст. в цих населених пунктах повністю змадяризувалися. Найдовше, за його словами, вони зберегли свою мову в Вишкові, тобто там, де їх із самого початку було найбільше. В. Бийлаї вважає, що процес асиміляції вишківських німців до угорців закінчився десь у середині XVI ст. [Bélay 28]. На користь того, що у Вишкові саксонці справді мали велику вагу, В. Бийлаї наводить той факт, що вишківців у навколишніх селах і понині називають *сасами*. За нашими даними, це справді відповідає дійсності.

Можна поставити питання і про те, чому саксонці мадяризувалися, а не українізувалися і не румунізувалися. Головною причиною злиття саксонців із угорцями була їх соціально-класова та релігійна спільність. За соціальним становищем саксонці були не кріпаками, а вільними городянами (ремісниками, гірничими робітниками, торговцями), а за релігією – католиками та протестантами [Мицюк 67], тоді як українці і румуни в основному були кріпаками, а за вірою до прийняття унії – православними. Крім цього, саксонські колоністи в переважній своїй більшості як ремісники, цехові майстри, торговці жили в містах. У XIII–XV сторіччях, як указують О. Петров, та О. Мицюк, німці становили основний кадр серед людності міст на Закарпатті [Мицюк 227]. Однак із часом цим містам суджено було мадяризуватися. Саме німці як соціальна верхівка, а пізніше разом із угорськими службовцями, довго визначали чужий, неукраїнський характер міст Закарпаття. Отже, суспільно-політична рівність та релігійна спільність ставили саксонських пришельців на один рівень із привілейованими угорцями на Закарпатті.

У сучасній антропонімії українців Закарпаття саксонці істотних слідів не залишили: в період інтенсивного формування прізвищ вони вже втратили свою мову. Відгомонам тих далеких часів можуть бути хіба що сучасні прізвища українців *Сакс*, *Саксón*, *Сас*, *Сасин*, назви населених пунктів *Сасово*, *Сасівка* та деякі інші.

Серед прізвищ закарпатських угорців саксонський, тобто німецький давній елемент представлений багатше.

Швабська переселенська хвиля на Закарпатті пов'язана з реформами Марії Терезії (XVIII ст.). Саме з її ініціативи в райони Ужгорода, Мукачева, Тячева та Рахова розселяються німецькі колоністи з Швабії та інших областей Німеччини. Саме вона, тобто Марія Терезія, цілим рядом розпоряджень звільняє цих колоністів від усяких податків, дає їм різні пільги та позики. У тих населених пунктах, де шваби становили більшість (Бородівка, Драчино, Нім. Кучава, Підгоряни, Павшин, Софія, Усть-Чорна...), вони зберегли себе як етнос аж дотепер. У тих же селах, де вони жили розсіяно сім'ями в інонаціональному оточенні, вони денационалізувалися: в угорських населених пунктах і в містах вони мадяризувалися (Мукачів, Ужгород, Рахів, Хуст...), а в українських населених пунктах українізувалися. У Рахові та в Ясинні, наприклад, усіх швабів називають уже мадярами, а в Довгому – словаками. До речі, рахівські шваби, хоч і мадяризовані, але в різних офіційних документах повоєнних років записані словаками з якихось (імовірно політичних) причин, хоч словацької мови з них майже ніхто не знає.

В наші дні українці з німецькими прізвищами живуть переважно в тих населених пунктах, які знаходяться поблизу промислових об'єктів, фабрик, заводів, майстерень і т. п. (Антонівка, В. Бичків, Богдан, Воловець, В. Водяне, Горяни, Ділове, Довге, Дубринич, Забродь, Луг, Міжгір'я, Неліпино, Обава, Пузняківці, Сасівка, Ставне, Чинадъво, Черногорова, Ясиння та ін.). У містах вони майже поголовно змадяризувалися. Враховуючи все сказане, доходимо до висновку, що предки нинішніх українців Закарпаття, які мають німецькі прізвища, справді були німцями, рідше – словаками, а поодинокі – євреями. Прикладів того, щоб німці дали українцеві німецьке прізвище, у нашому розпорядженні немає.

Говорячи про поступову спонтанну українізацію німців, які жили в українських населених пунктах Закарпаття, не можна обійти мовчанкою й випадки понімення українців у німецьких селах Закарпаття. На 500 прізвищ закарпатських німців припадає майже 40 українських (слов'янських) прізвищ. Наприклад: *Грабчак*, *Гриб*, *Гусинець*, *Ила́вський*, *Ил'ашко́*, *Йанко́*, *Йа́рош*, *Карма́нський*, *Кіна́ш*, *Кубічка*, *Левко́*, *Лого́йда*, *Ма́тушик*, *Мигал'у́бо*, *Па́влик*, *Па́к*, *Пеленка*, *Райко́*, *Ро́йко*, *Савчинець*, *Тур'аніу́а*, *Фолті́нський*, *Ці́мрі́кович*, *Шашо́вич*, *Ше́бик*... Частина з цих прізвищ, наприклад *Ила́вський*, *Йанко́*, *Лені́цькі*, *Ма́тушик*, *Милешо́вський*, *Наздраве́цький*, *То́вбіш* та деякі інші, могли бути принесені на Закарпаття судетським чи австрійськими німцями. Але більшість таких слов'янських прізвищ з'явилася серед місцевих німців у той спосіб, що українець, потрапляючи в німецьку родину (чи то в ролі батрака чи то в ролі зятя), поступово поніменчвся. Прізвище його лишилося чи не

єдиним свідченням, яке вказує на українську родовідну цієї понімченої особи.

Прізвища румунського походження. Питома вага румунського елемента у прізвищах українців Закарпаття досить висока. Однак визначити точний його кількісний вияв важко. Справа в тому, що поряд із явно румунськими прізвищами тут побутує чимало спірних утворень, які з однаковим успіхом можна відносити як до румунських (евентуально молдавських), так і до українських (наприклад, *Басара́б, Бат'ала, Биса́га, Бурді́ло, Ваге́ра, Ватра́ла, Гук, Гу́ца, Дан, Ко́ман, Котора́та, Кра́йник, Котора́та, Молдова́н, Опри́ш, Параска, Семн'о́н, Сіта́р', Трішча́к, Цап, Чоба́н, Штефа́н...*), а нерідко й до угорських (наприклад, *Ба́рна, Бе́нца, Бо́рдаш, Бо́тош, Буш, Ї́акоб, Не́меш, Па́лош, Поп, Рак, Ро́ман, То́маш, Фе́делеш, Ша́ндор...*) чи навіть до інослов'янських (наприклад, *Бо́гдан, Га́йдук, Стан, Сто́йка, Че́рна...*). Загальна кількість безсумнівних румунізмів серед прізвищ українців Закарпаття перевищує 150.

Румунський елемент представлений як у кореневих, так і в суфіксальних морфемах, але судити про етимологію румунського прізвища на підставі самих лише суфіксів не завжди можна, оскільки переважна більшість румунських прізвищ, що побутують серед українців Закарпаття, утворена не за допомогою суфіксів, тобто не морфологічним, а семантичним способом словотворення.

Серед слів, що дали початок румунським прізвищам, найчисленніші лексико-семантичні розряди становлять такі:

а) Румунські варіанти власних особових імен:

Ард'ала́н і Ард'іла́н, Ва́кол'а, Га́вріш, Гу́ца, Гебрі́ян, Го́рзов, Го́ца, Грі́та, Джур'о́джа, Драгу́ла, Ду́ма, Жи́гуц, Зан, Йо́н, Келема́н, Ке́рнут, Кіфо́р, Корну́та, Луме́й, Ман'і́ца, Марку́ц, Ма́рин, Міко́р, Мойш, Ні́стор, Ну́цул, О́нац, О́нуц, О́приш, Па́труц, Пете́чел, Пі́тра, Пі́тр'а, Ры́тан, Самандру́ла, Санче́ла, Селема́н, Тири́л'а, Ту́г'ір, Ту́д'ір, То́дер, То́дор, То́д'ор, Ту́дор, Ту́д'ор, Феку́ла, Фо́тул, Шо́л'а, Штефу́ца та деякі інші (про етимологію кожного з них див [Const]).

б) Назви осіб за зовнішнім виглядом чи за внутрішніми ознаками:

Алб (alb – білий), Батры́н (bătrîn – лисий дідусь), Буртин (пор. burtea – товстун), Грегул (пор. grau – важкий), Джу́га (пор. giugic – милий), Ке́рнут, Корну́та (пор. cornut – рогатий), Крец, Кре́цул, Кре́цула (пор. creț – кучерявий), Лунга (lung – довгий), Мы́ндруц (mandru – пишний, гарний), Не́гра, Негре́ша, Ні́гр'а (negri – чорний), Пете́чел (pîntecel – черевань), Фа́нта (пор. fante – франт), Фы́рца́к (пор. firța – непосида), Фы́ца (fâța – непосида), Чу́нтул (пор. ciunt – однорукий, корновухий, куций), Шті́мац (пор. știma – нечистий дух) та деякі інші.

в) Назви осіб за родом діяльності, професією чи соціальним станом:

Армаш (*armaş* – боярський чин), *Бойер* (*boitar* – боярин), *Вакар* (*vacar* – пастух), *Джуніна* (*jurîni* – пан), *Писл'ар'* (*pislar* – повстяр), *Фур* (*fur* – злодій), *Сабадьиш* (*sabadîş* – вільновідпущений), *Чобан* (*cioban* – пастух) та деякі інші.

г) Назви осіб за родинними зв'язками:

Бад'ул (пор. *bade* – старший брат), *Дода* (*dodá* – старша сестра), *Леле* (*lele* – тітка), *Лійка* (*leică* – тітка), *Пуйо* (діал. *puiu* – маля), *Фічора* (*fecior* – син, парубок) і т. д.

д) Назви осіб за національною чи територіальною ознакою:

Ардіан, *Бойкул*, *Вишован*, *Гумул*, *Марошан*, *Мокан*, *Молдован* та деякі інші.

е) Назви істот:

Вак (*vaso* – корова), *Гангур* (*grangur, gangur* – іволга), *Герлан* (*gherlan* – великий пацюк), *Грула* (пор. *grui* – журавель), *Лупул* (*lupul* – вовк), *Мінджул* (пор. *mînz* – лоша), *Пырч* (*pîrciu* – цап), *Стірчо* (пор. *Stârc* – чапля) та ін.

є) Назви рослин:

Гінда (*ghindă* – жолудь), *Левурда* (*leurdă* – ведмежа цибуля), *Пруніца* (пор. *prunița* – мала слива) та деякі інші.

ж) Назви речовин, предметів та їх частин:

Гребла (*greblă* – граблі), *Дурда* (*durdă* – сопілка), *Ковцун* (*călțun* – вовняна панчоха), *Сулай* (пор. *sulă* – шило), *Цібла* (пор. *țiplă* – бичачий міхур), *Фаріна* (*fărină* – мука), *Хаван* (*havan* – ступка) і т. д.

з) Назви абстракцій:

Галага (пор. *halagea* – шум), *Глагола* (*glagole* – розум), *Гроза* (*groază* – жах), *Феріма* (*fărîmă* – крихітка, шматок) та деякі інші.

Через румунське посередництво на Закарпаття часто проникали й елементи інших мов. У першу чергу це стосується південнослов'янських імен та деяких апелятивів (наприклад, *Богдан*, *Влад*, *Годінка*, *Гроза*, *Драга*, *Драгула*, *Гагай*, *Гамчук*, *Плавайко*, *Стойка*, *Гаско*...), за південнослов'янське походження яких промовляє їх фонетика. Крім цього, через румунське посередництво на Закарпаття проникали нерідко тюркізми (наприклад, *Балабан*, *Басараб*, *Буш*, *Буга*, *Гаджега*, *Коман*, *Меліка*, *Талабіра*, *Фурд'їй*...) та ряд угорських особових назв (наприклад, *Доробан*, *Киводар*, *Лакатыш*, *Сабадьиш*...).

Румунські елементи в закарпатській антропонімії представлені не лише у вигляді готових прізвищ, а й у вигляді твірних основ тих прізвищ, що виникли морфологічним способом, а особливо серед патронімічних та гіпокористичних утворень. Наприклад:

Барзак, *Боркан'ук*, *Бугіна*, *Булєца*, *Буліна*, *Бурдин*, *Буртин*, *Бушко*, *Ватєра*, *Гелетей*, *Гелетич*, *Геліч*, *Ген'ута*, *Геріч*, *Герей*, *Геровіч*, *Герзанич*, *Гліган*, *Гришан*, *Гріндич*, *Джуган*, *Джулін*, *Джупен'ук*, *Друл'ак*, *Друлік*, *Думин*, *Дурданін*, *Дурдинец'*, *Келеманік*,

Котораджук, Кил'їчук, Леківич, Логойда, Микович, Мониц, Намешчук, Намчук, Негрич, Пырчак, Плоскіна, Пловайко, Пуїик, Сулай, Сориц, Сурд'ук, Турлик, Урдинец', Урзик, Фічор'ак, Фырцак, Фолтин, Фунданич, Фуркевич, Фушчич, Цинтил'ук, Чорей...

Наявність таких і подібних гібридних утворень є свідченням того, що в період активного формування патронімічних прізвищ румунські особові назви на Закарпатті мали досить широке побутування. Угорський дослідник Л. Балог-Беййрі, за яким процент румунських прізвищ у комітаті Берег досягає чотирьох, до румунських відносить навіть такі прізвища, як *Бутера, Делетан, Даруда, Фрундак, Фелцан, Могуч, Помелан, Тупоган* та деякі інші [Balogh 101]. За даними І. Сабо та І. Кнієжі [Szabó], у комітаті Угоча кількість румунських прізвищ сягає близько трьох процентів.

Крім румунських кореневих морфем, у прізвищах українського населення Закарпаття представлені й румунські суфіксальні елементи. При цьому привертає увагу те, що румунські суфікси досить часто додаються до українських та інших твірних основ. Наприклад: *Йакаїца, Йурїца, Йуркуц, Лакатыш, Ман'їца, Ондїца, Палкун, Пребуца, Ракїца, Сабадыш, Смердул, Требуца, Федоруц, Штефуца* і т. ін.

Доводиться говорити навіть про спільні українсько-румунські суфікси (-'а, -л'а, -ша, -аш, -ан, -ей, -ета, -ул, -иш та деякі інші), які майже в однаковій мірі властиві як особовим назвам українського Закарпаття, так і антропонімам румунської частини Марамороша. Ось кілька таких прізвищ українців Закарпаття: *Армаш, Балета, Бърдул, Бироваш, Бол'а, Бокотей, Бокша, Брындыей, Данилаш, Мандрик, Мітпр'а, Оприш, Папул, Тод'ікаш, Тодоран, Чорей, Чулей, Ціцей* і т. п. Наявність таких і подібних гібридних утворень, на нашу думку, можна пояснити лише особливо інтенсивними контактами між українцями та румунами на Закарпатті в минулому.

Румунський чи молдавський вплив позначився і на фонетиці цілого ряду українських прізвищ. Саме цьому впливові завдячені зміни $a > ы$ ($a > \dot{a}$, $\dot{i}$) у прізвищах типу *Пінт'а, Ред'о, Рекїта, Рыган* (із *Пант'а, Рад'о, Ракїта, Драган*), зміна звукосполучення $см > зм$ у прізвищах типу *Змерета* (із *Смерета, Смыкало*), зміна звукосполучення $мі > мн'і$ у антропонімах типу *Мн'ігай* (із *Мігай'*), змішування $т' - к$ у прізвищах типу *Т'іріл'а*, що, правдоподібно, від *Кирїла* і т. п.

Про колишні тісні контакти українців Закарпаття з румунами свідчить також висока частотність прізвищ від етнонімного походження типу *Волох, Волошин, Волошинович, Олах, Олашин, Улашин, Влашин, Волошчук, Бл'ашин, Молдаван, Молдавчук, Басараб* та деяких інших серед сучасного українського населення області. Вони, як і інші прізвища з румунськими елементами, в наш час розсіяні по всій території Закарпаття, однак найбільше їх на Тячівщині, Хустщині, Іршавщині, Перечинщині та Великоберезнянщині, тобто в тих районах, у яких

раніше чи пізніше справді знаходилися компактні волоські чи змішані волосько-руські поселення. За В. Охрїмовичем та Я. Стрипським, галичані району Стрия й понині називають закарпатських верховинців *влахами* і *бляхами* за широкий "волоський" крій одягу, який останні носять [СтриГд 15].

Початок румунсько-українського контактування на території Закарпаття сягає глибокої давнини. За словами Т. Легоцького, "на північно-східній окраїні нашої батьківщини (читай: Угорщини – П. Ч.), у комітатах Мараморош, Угоча і Берег, ще до приходу мадярів, безсумнівно, жили невідомого походження волохи; особливо у дрімучих лісах Берега, що межують із Мараморошем та Галичиною, де разом із русинами, які прийшли сюди з Галичини, спільно скотарили і пастишили на величезних пасовиськах і полонинах, які в ту пору ще не мали жодного власника. Тому мандрували з одного хребта на інший, з одної долини в іншу, провадячи кочовий спосіб життя" [LehAd-I 155]. До цього твердження Т. Легоцького дуже скептично поставилися історики О. Мищок та О. Ставровський [Мищок 9: Ставр 33]. О. Мищок, наприклад, вважає це твердження Т. Легоцького просто безпідставним.¹

Набагато переконливішим у цьому питанні є погляд угорського історика В. Бийлаї, за яким перші пастиші групи румунів на території Закарпаття з'являються у XIII ст. [Bélay 15]. Спочатку вони з'являються в Марамороші, але в першій половині XIV ст. (1337, 1338, 1340 та наступні роки) волохи значаться вже в районі Ужгорода, Перечина, В. Березного, Гуменного, Пряшева [Nagy-1 140, 146; Nagy-2 77, 142, 143, 341 та ін.; ПанГов 24]. У новішій науковій літературі (ні в історичній, ні в лінгвістичній) про цих ужанських волохів нічого не пишеться. І. Панькевич вважає, що румуни, які згадуються протягом XIV ст. в Доманинцях, Коромлі, Кострині, Хоньковцях, Ублі, Єсенові, скоро засимілювалися з сильнішим місцевим українським елементом і тепер на цій території невідомі [ПанГов 24]. Однак твердження І. Панькевича не відповідає дійсності. Частина ужанських волохів, мабуть-таки справді зукраїнізувалася протягом сторіч, хоча рештки цієї найзахіднішої гілки волохів, як нами виявлено, досить добре збереглися в деяких селах Ужгородського, Перечинського та Великоберезнянського районів аж понині. По кілька волоських родин у наші дні живе в таких зокрема селах: Кам'яниця, Сімир, Т.-Ремета, Порошково, Мирча та деякі інші. Майже в усіх волоських родинах дотепер добре зберігається румунська мова. Шкода тільки, що до цього часу ніхто з романістів не зацікавився цією мовою. На Мукачівщині ще живуть волохи у Визниці, Обаві та деяких інших селах. Нашадки волохів живуть також у селі Червеньово, але ці румунською мовою вже не володіють.

Звичайно, ототожнювати волохів XIII–XV сторіч із поняттям "румуні" не можна. В. Бийлаї з цього приводу справедливо зазначає:

¹ За топонімічними даними Драгану, румуни на Земплинщині відомі вже в 1211, а на Ужанщині – у 1290 році [ПанГов 24].

”Слово ”волох” (по-угорськи *oláh* – П. Ч.) у середньовіччі не має точного етнічного значення, а вживають його тільки у значенні ”гірський пастух” [Bélay 16]. І Кнієжа вважає навіть, що ”гемерські, а, правдоподібно, й інші валаські поселення на верховині є карпатоукраїнської національності (у Кнієжі: *kárpátukrán nemzetiségűek*). Крім історичних даних, ці висновки, без сумніву, підтверджують і прізвища. У валаських поселеннях румунського імені не можна знайти” [KnieRe 53].

Другий значний волоський острів на Закарпатті XIV ст. – це так звана Мукачівська крайна, до складу якої входили села Арданово, Волоське, Доробратово, Завидово, Загаття, Колодне, Коноплівці, В. Коропець, Лалово, Мідяниця, Негрово, Станово. У грамотах XIV ст. ці села фігурують як *valachalos* [LehAd 155, 164, 157, 168; Nagy-1], хоч поряд із румунами в них жили й українці. За деякими даними, ці села Березького комітату аж до XV ст. мали румунську людність [СтриГд 15]. У грамоті короля Корвіна 1493 року ці села не називаються вже волоськими, а їх людність волоською. Вони там названі просто як Крайна. А у грамоті Ю. Ракоція 1648 року населення цих сіл називається руським [Мищук 83].

У східних районах області, зокрема в селах Діброва, Середнє, Водяне, Біла Церква, Солотвина та деяких інших, румунський елемент серед волохів переважав над українським, напевно, із самого початку, особливо серед шляхти.

Зв’язки між українцями закарпатської Верховини та румунами тісними були і в наступні сторіччя. У Гуклівському літописі, наприклад, читаємо, що після неурожайного літа 1708 року трансільванці з худобою зимували на Верховині [Ле-Гри 66].

Перші румунські антропоніми на Закарпатті фіксуються вже у місцевих пам’ятках XIV ст. (*Golyanus, Drag, Dragus, Karachyno, Olako*), а носіями їх переважно є румунська шляхта в Мараморосі. У XV ст. кількість румунських антропонімів на Закарпатті зростає, а територія їх побутування дещо розширюється, хоча більшість їх і надалі прив’язана до східних районів області, які безпосередньо межують із румунами (див. [КолОч 43]). У західних районах області вони й надалі є рідкісним явищем (пор. запис 1437 року з с. Коромлі: *Relicta Michaelis Urda dicti* [Nagy-2 341]). Приплив румунського елемента до карпатоукраїнського антропонімікона в наступні сторіччя істотно зменшується, а якщо окремі нові прізвища і з’являються, то тільки на українсько-румунському пограниччі (пор. запис 1678 року в с. Рахові: *Urda Ivan* – [Bélay 181]).

Отже, основною причиною проникнення румунських елементів до карпатоукраїнського антропонімікона було тривале економічне співжиття українців із румунами, яке почалося ще з часів так званої валаської колонізації Закарпаття (XIII–XIV сторіччя). Саме вона, в першу чергу, призвела до значної змішаності людності в Українських Карпатах протягом XIV–XVI сторіч, а в окремих місцевостях навіть до українсько-румунського білінгвізму, як це припускають деякі дослідники (див.

[Krandž 259].¹ Немалу роль у цьому проникненні відіграла й релігійна спільність двох народів, зокрема довготривала підпорядкованість Марамороша румунським православним єпископствам до прийняття унії на Закарпатті.

До всього сказаного ще треба додати, що українсько-румунські контакти на території Закарпаття не були однобічними. Як давні, так і сучасні антропоніми свідчать, що проникнення українського елемента в румунське середовище було не менш інтенсивним, ніж проникнення румунізмів до українців. Із 400 прізвищ закарпатських румунів понад 200 є однозначно українськими. Покажемо є й те, що переважна більшість цих українських прізвищ поширена також серед українців Закарпаття. Отже, є підстави говорити про румунізацію українців, про те, що предки нинішніх румунів із українськими прізвищами були українцями. Проте є серед українських прізвищ закарпатських румунів і такі, які сучасному закарпатоукраїнському населенню не властиві. Наприклад: *Бікуї'кий, Бо(го)ловецкій, Ботич, Бубин, Гандик, Гарбуд'ак, Гавріч, Д'орд'евич, З'абко, Йурка, Кіндріч, Костин, Костінс'кий, Куріло, Л'ітвін, Міх, Онофрук, Опріч, Попел'ан, Свекла, Сімйонко, Скибаніч, Спудзар, Томанец', Худ'ій, Чербанік, Черней, Шкабр'ук, Шубей...*

Частина українських прізвищ в устах румун зазнала істотних фонетичних і фономорфологічних змін. Щоб переконатися в цьому, достатньо порівняти звучання тих самих прізвищ в українському середовищі (наприклад, *Горбачук, Грин', Зубашко, Митр'ук, Пашко, Попадіч, Пуїик, Смерека, Смікало...*) з їх звучанням в устах румунів (*Гербачук, Грін, Зубашку, Митрук, Пашку, Понад'іч, Пуїіик, Змеріта, Змыкало*).

Нарешті, зауважимо, що проникнення румунських прізвищ поширювалося не лише на українську етнічну територію. Воно охопило, хай і не в таких розмірах, також сусідні угорські села.

Принагідно вкажемо, що, поряд із румунськими чи молдавськими, серед українців Закарпаття подибуються час від часу й прізвища інших романських мов, зокрема італійські: *Арган'ін'і, Ван'ін, Долоїкуло, Зандонело, Коміното, Піріх, Тасоті...* Побутують італійські прізвища всього в кількох населених пунктах, розташованих при залізничних лініях (у Перечині, В.Березному, Сваляві, Діловому). Принесли їх на Закарпаття ще в кінці XIX та на початку XX сторіч італійські каменярі, які великими групами працювали на будівництві закарпатських залізниць та карпатських тунелів. Після завершення будівництва більшість італійців вернулися додому, а частина їх залишилася й понині на Закарпатті. Італійською мовою з них уже мало хто й володіє.

¹ На випадки масового порусчення, пословаччення і попольщення волохів у Карпатах XIV–XV сторіч указує О. Мицюк. За його словами, волохи в Карпатах XIV–XV сторіч були під сильним руським впливом чи навіть були напівслов'янами [Мицюк 84–86].

Перші італійці з'явилися на Закарпатті значно раніше – ще у XV ст., зокрема в Ужгороді, Хусті, тобто за часів панування королівської династії Анджу. Але від тих італійців майже ніяких слідів у прізвищах не лишилося. Хіба що тільки прізвище *Ólas* (*olasz* – це угорська назва для італійців), яке вже з XV ст. функціонує в районі Хуста і Виноградова. Імовірно, з тих часів іде і прізвище *Talíán* та *Talíánin*, що побутують на Свалявщині.

Прізвища південнослов'янського походження. Розподіл слов'янських прізвищ на групи за їх національно-мовною належністю пов'язаний із значними труднощами (див. [СупУд 155]). На Закарпатті, де з давніх-давен діяли прямі контакти східних слов'ян із південними та західними, де поряд із одномовними утвореннями серед прізвищ є чимало гібридних утворень, цей розподіл особливо складний. Хоч прізвища є найпізнішим антропонімним класом, бо утворилися вже в історичні часи, коли існували окремі слов'янські мови з їх специфічними особливостями, все-таки мало котре прізвище має такі специфічні риси, на підставі яких його можна було б безапеляційно віднести саме до цієї, а не до якоїсь іншої зі слов'янських мов. У зв'язку з цим і не ставимо собі за мету поділити всі слов'янські прізвища закарпатських українців на українські, словацькі, польські, болгарські, македонські, сербохорватські, словенські і т. д., а обмежимося тим, що на східнослов'янському (українському) тлі виділимо в міру можливостей південнослов'янські та західнослов'янські прізвища.

Відзначимо зразу, що цей поділ теж не з легких, оскільки для успішної і послідовної його реалізації не завжди вистачає надійних критеріїв поділу. Виявляється, що з трьох основних критеріїв етимологізування (фонетичного, лексико-семантичного та словотворчого) не всі можуть бути використані на повну потужність при такому поділі.

Словотворчий критерій, наприклад, при цьому розподілі майже цілком позбавлений ефективності, оскільки словотворчі засоби слов'янських прізвищ, зокрема прізвищеві суфікси, майже повністю повторюються в кожній із трьох слов'янських груп мов. А наявні відмінності між ними є більшою мірою кількісними, ніж якісними (пор. частотність патронімічних суфіксів *-ов*, *-ин*, *-ич*, *-ович*, *-овець*, *-ак* і т. ін. у різних слов'янських мовах). Специфічність суфіксів, які характеризували б особові назви якоїсь одної лише із слов'янських мов, надто мало (пор. східнослов'янські суфікси *-'ук*, *-чук*, *-енко*, *-онак*, південнослов'янські *-ац*, *-овач*, *-евац*, західнослов'янські – *-owic*, *-ovc*).

Серед 10 000 прізвищ закарпатських українців є понад 100 прізвищ, етимологія яких не може бути витлумачена на українському мовному ґрунті, але відносно легко пояснюється на матеріалі південнослов'янських мов. Правда, між ними є чотири чи п'ять таких, які на підставі словотворчого критерію можна віднести до

південнослов'янських: *Галац, Данацко, Капац, Кр'ашовац, М'алац, Н'агай*. Можливо ще, що сербохорватська мова вплинула на продуктивність закарпатських прізвищ із суфіксом *-ич* (див. "Прізвища з суфіксом *-ич*" у підрозділі "Словотвір прізвищ").

Значно ширше застосування при цьому поділі має лексико-семантичний критерій. Прізвищ, які на підставі самого лише семантичного чи лексико-семантичного критерію можна б віднести до південнослов'янських, досить багато. Наприклад: *Ашч'ека* (серб. *ашчика* "кухарка"), *Б'анга* (пор. серб. *бангва* "кривий"), *Батын* (пор. болг. ім'я *Батин*), *Бл'ід'а* (пор. серб. апел. *бледа* "балакун"), *Д'унда, Д'ундич* (пор. серб. *дунда* "товстуха" і *дундо* "дядько по батькові"), *Караба* (пор. серб. апел. *карабе* "сопілка"), *Кит'ей* (пор. болг. жін. ім'я *Кита*), *Клеп'ар'* (пор. серб. апел. *клепар* "бляхар", "жерстяник"), *Клопот'ар'* (пор. серб. апел. *клопотар* "баран із дзвіночком"), *Л'амбрух* (пор. болг. ім'я *Ламбро, Ламбри*), *Л'амтер* (пор. серб. ім'я *Лампре*), *Маг'ула* (пор. болг. *магула* "могила"), *Н'агай* (пор. болг. ім'я *Нягое*), *Пе'ца* (пор. болг. ім'я *Пеца*, серб. *Пецо* "Петро"), *Р'айко* (пор. серб. і болг. ім'я *Райко*), *Радощ'ович* (пор. болг. ім'я *Радош*), *Рашк'о* (пор. болг. ім'я *Рашко*), *Трал'* (пор. серб. *трала* "нехлюя"), *Ц'єп'лик* (пор. серб. апел. *ц'єп'ља* "тріска"), *Ц'ола* (пор. серб. ім'я *Цола* = *Стојислав*), *Ц'онинец'* (пор. болг. жін. ім'я *Цона* = *Стоя*), *Ц'опа* (пор. серб. апел. *цопа* "шлюха"), *Цоцк'о* (пор. болг. ім'я *Цоцо*), *Ц'у'цка* (пор. серб. апел. *цу'цка*: 1. "хорг"; 2. етнонім), *Чич'ак, Чич'іна* (пор. серб. і болг. апел. *чича, чичо* "дядько"), *Чуб'іка* (пор. серб. апел. *ћубика* "чубатий півник"), *Шар'ан'ич* (пор. серб. п-ко *Шар, Шара* "веснянкуватий") і т. ін. Звичайно, наявність таких паралелей ще не є достатнім доказом, що перераховані прізвища обов'язково є південнослов'янськими з походження. Наведені приклади вказують лише на можливість такої їх генези.

Встановити те, чи аналізована нами твірна основа є південнослов'янською з походження чи якоюсь іншою (скажімо, східнослов'янською), не завжди вдається. Крім того, що твірні основи у прізвищ різних слов'янських народів часто є спільними, на Закарпатті побутує ще чимало так званих карпатизмів чи балканізмів типу *брич, баник, гливка, дунда, мачка, мошкола, ковач, смерека, черепан'а*, спільних для лексики південнослов'янських мов та лексики української мови (див. [КЛА 15–16]).

Найважче встановити національну належність твірної основи у тих прізвищ, що походять від давніх слов'янських імен. У силу того, що південні слов'яни зберегли давній слов'янський іменний репертуар (отже, він відомий), а східні слов'яни майже повністю втратили його (отже, ми знаємо про нього дуже мало), неможливо з певністю сказати, чи конкретне прізвище походить від незасвідченого давньоруського імені, чи від південнослов'янського. Порівняймо для прикладу сучасні прізвища закарпатських українців *Б'ела, Б'ійка, Б'ожа, Б'ожан, Божк'о, Бож'ук, Б'ойко, Бойч'ук, Брайч'ак, Брай, Брай'іло, Бр'ан'ік,*

Вішн'овс'кий, Вучкán, Голубán, Д'їя́нич, Д'їша, Дóбра, Драгн'ук, Дуїчак, Країїло, Ку́пина, Лозán, Лóлин, Лутак, Лубенчук, Малéта, Мálеш, Мелéнич, Мил'ó, Мічак, Óстич, Прїбїч, Рáдик, Радил'ук, Рáдич, Рад'ó, Раї́ко, Раї́нич, Раї́чинец', Раї́шинец', Сóчка, Стáнич, Станкó, Стрї́чко, Стої́ка, Цáнинец', Ц'ї́ва, Цуркó, Чáва, Чубéлка і т. п. з сербохорватськими іменами Бе́жа, Бе́ла, Бо́жа, Бо́жко, Бо́жо, Брај, Брајило, Величко, Голубан, Дејан, Диша, Дишо, Добро, Драгна, Ду́ко, Краисав, Ку́пина, Лозан, Лола, Луто, Љубен, Малета, Малеш, Милена, Миль, Ми́ђо, Оста, Прибиђ, Радо, Радич, Раин, Рајка, Рајко, Раша, Сока, Стана, Станко, Сређко, Стојко, Цана, Цива, Цурко, Чава, Чубеља і т. п.

Так само можна порівняти сучасні прізвища закарпатських українців типу *Банк, Беловіч, Бéнка, Бішкó, Блáга, Бóжан, Бóйко, Бóнка, Бóра, Бóрка, Бóда, Варадін, Гал'ó, Геровіч, Ѓутич, Гордán, Добр'анс'кий, Добру́ник, Дру́мик, Ду́ка, Дукáй, Йагн'ук, Кóца, Коцáк, Коцán, Ку́цин, Кынч, Міл'ó, Найдук, Нацáк, Нáнинец', Огн'анік, Пен'ак, Прóдан, Проданéц', Рáдик, Рáдич, Радошóвич, Рóсин, Слáва, Слáвік, Славїта, Сопкó, Хїта, Цалán, Цан'кó, Ц'óна, Цолán, Цонáк, Ц'óнка, Чендéй, Чéрна, Чубі́рка і т. п. з болгарськими іменами Банко, Бе́ла, Бе́нка, Би́жа, Бо́жан, Бойко, Бойка, Бора, Борка, Буда, Варадин, Гальо, Геро, Годьо, Гьрдан, Добран, Друма, Дуко, Агна, Коца, Куцин, Кьнчо, Мильо, Найда, Наца, Огнян, Пеньо, Продан, Рад, Рада, Русин, Слава, Сьбко, Хита, Цала, Цанко, Цока, Цолан, Цона, Цонка, Чендо, Черна, Чуберка і т. п.*

Усі ці прізвища (як перша група, так і друга) можуть бути кваліфіковані як такі, що походять від південнослов'янських імен. Але довести авторитетно південнослов'янське походження кожного з таких прізвищ важко, оскільки багато з них можуть бути пояснені й на східнослов'янському мовному ґрунті. Питання про те, які саме імена (південнослов'янські чи східнослов'янські?) послужили твірними основами для таких прізвищ, допоміг би розв'язати лише повний словник давніх слов'янських імен. Проте оскільки такого словника немає, а напевно, й скоро не буде, то на лексико-семантичний критерій етимологізування при таких прізвищах доводиться дивитися лише як на другорядний. На південнослов'янське походження (пряме чи посереднє) вказують також прізвища відетнонімного походження *Рац, Ра́цин, Рац'ук, Серб, Сербán, Сéрбин*, а головню таке популярне прізвище, як *Гóрват*.

Найпридатнішим критерієм етимологізування при розмежуванні прізвищ на східнослов'янські і південнослов'янські (та й західнослов'янські) є, звичайно, фонетичний. Фонетичні ознаки прізвищ, передусім такі, як неповноголосні сполуки *-ра-*, *-ла-* (*Брáна, Влад, Владі́мир, Вла́шин, Врáжа, Драгн'ук, Дрáга, Дра́гушинец'* і т. п.), наявність проривного *г* відповідно до українського щільного *г* (*Агóста, Батамі́р, Бáнга, Біту́ла, Бóгда, Бóгдан, Богóста, Бунга, Га́рта, Гаши́кó, Гла́ола, Глѣ́ба, Годі́нко, Го́ца, Грани́ло, Грóдза, Дьї́аніч, Магу́ла, По́тан* і т. п.), рефлекс *'а* на місці давнього слов'янського **ъ* (*Н'ага́й*), специфічні рефлекси

колишніх звукосполучень *ťrt, tьlt, ьrt, ьlt* (*Білогьїрка, Чьрна*) та деякі інші дають більше підстав для віднесення прізвищ чи їх твірних основ до південнослов'янських, ніж дані словотворчі чи лексико-семантичні. Пор. ще сучасні прізвища *Гарастей, Ромо́ча* з серб. *храсте, хромођа*.

Звичайно, названі вище фонетичні ознаки є не лише південнослов'янськими. Звукосполучення типу *trat, ьlat* такою ж мірою є і словацькими і чеськими, проривне *ɾ* відповідно до українського щільного характеризує і польську мову, рефлексія *ʃ > 'a*, крім болгарської, властива й польській мові, відсутність лабіовеляризації *e > o* після шиплячих (наприклад, *Чьрна*) є типовою і для словаків та чехів. Отже, на підставі самих тільки цих фонетичних рис ще не можна безпомилково віднести прізвище до південнослов'янських чи до західнослов'янських. Однак коли врахувати ще й географію та історію аналізованого прізвища, а також коли зважити на традиційний ареал побутування його твірної основи і на її давність у описуваній місцевості, то позитивного висновку можна дійти в переважній більшості випадків.

Визначити точну кількість південнослов'янізмів серед прізвищ українців Закарпаття майже неможливо. Найбільшою мірою цьому заважає велике число прізвищ спірної та непрозорої етимології. В усякому разі їх більше 100. Територія їх сучасного побутування компактного ареалу не становить. Найбільше їх у південно-східних районах області, на Великоберезнянщині та Воловеччині.

Період проникнення південнослов'янських елементів до антропонімії Закарпаття був досить тривалим – з найдавніших часів аж по ХХ ст. Масова поява їх на Закарпатті припадає на другу чверть XV ст. у зв'язку з так званою сербохорватською колонізацією. У пошуках рятунку від турецької неволі на Закарпатті з'являються боснійські та македонські серби (раци). Більшість їх осіло в комітаті Саболч, зокрема в районі Варадина (суч. Орадя), але немало їх поселилося й біля Мукачева під керівництвом деспотів Ю. Бранковича та С. Лазаревича. Приблизно в ті ж часи (XIV–XV сторіччя) чимало південнослов'янських антропонімічних елементів було принесено на Закарпаття волохами (пор. *Драгомирь, Драгушевичь* – прізвища шляхтичів із закарпатської грамоти 1404 року). У другій половині XV ст., зокрема за короля Матія Корвіна, раців поселяли в Мараморші [Мицюк 89]. Протягом XVI–XVII ст. багато сербів і хорватів рятувалося в Карпатах від турків. За даними Н. А. Константінеску [Const XXI], на іменний репертуар Марамороша великий вплив мала сербська ієрархія з Карловаца і взагалі слов'янський південь.

У новіші часи приплив південнослов'янських елементів у антропонімію Закарпаття остаточно не припинився. Їх приносять поодинокі переселенці з Балканського півострова, зокрема боснійські мандрівні торговці, болгарські городники та ін., частина яких іноді й остаточно оселилася на Закарпатті. Нащадки цих переселенців живуть на території області й понині. Одні з них поступово стихійно

українізувалися, мадяризувалися, а поодинокі родини й понині зберігають свою мову і національну свідомість. У першу чергу, це стосується болгарських городників, що живуть у Мукачеві та прилеглих до нього селах (наприклад: *Ганчев, Йанев, Йордан, Мінков, Пейев, Пенчев, Петков, Попазов, Ратко, Станчев, Христев, Цон'ев*). Сербів, що зберегли національну свідомість, на Закарпатті менше. Наприклад: *Букріч, Діміч, Йовановіч, Кралик, Марич, Пан'іквар, Радосолович, Сотвар, Станкович, Тадич, Цвар* та деякі інші.

Прізвища західнослов'янського походження. Для виділення західнослов'янських елементів у прізвищах закарпатських українців ми також використовуємо всі три названі вище критерії. Як і при виявленні південнослов'янізмів, ефективність кожного з цих трьох критеріїв неоднакова.

Критерій лексико-семантичної відповідності виявляє дуже мало надійних західнослов'янізмів. Ними можуть бути лише прізвища, що походять від словацьких, чеських та польських апелятивів або імен, не відомих лексиконові української мови. Наприклад: *Бланар', Венгерин, Ган'ічка, Ганзлик, Гудебн'ак, Дротаровс'кий, Дуфала, Зденд'ак, Іржик, Кавал', Кліса, Кóхан, Кнап, Кнóтик, Легеза, Н'ірода, Онда, Онділа, Ондóвчик, Ондрик, Ондул'ак, Пáдóх, Пéха, Пецкар', Пітан, Пóн'евач, Ріхтáрик, Седлакович, Седлар', Сикóра, Сіку́ра, Стромóвич, Швáнда, Шті́ток...* Є певні підстави відносити сюди також прізвища, які походять від західнослов'янських етнонімів (*Литма́к, Слова́к, Словіа́к, Сотáк, Товт, Тóвтин, Шпі́шіа́к, Чех, Чешо́к, Л'ах, Л'а́хóвец', Л'а́хóвич, Л'ашчúк, Мázур, Пол'áк, Пол'ечо́к...*) та відтопонімних утворень, на що спеціально вказуємо в розділі "Антропонімія та етнічна історія Закарпаття".

Словотворчий критерій виявляє ще меншу кількість західнослов'янізмів. Серед них можна вказати хіба що на утворення з суфіксом *-овц* (*Вóшковц, Пáвловц*), якщо це не слов'янські мадяризми, та суфіксом *-ек* (*Лі́чек, Рі́мек*).

Зате є серед українців Закарпаття майже 100 прізвищ, які мають явні західнослов'янські фонетичні риси, зокрема словацькі та польські. Ось кілька з таких прізвищ: *Бéднар', Бедна́рс'кий, Брежсинс'кий, Брэза, Брезинс'кий, Брезу́лич, Бро́да, Бро́дич, Брод'у́к, Волко́вс'кий, Врáбел', Главáтий, Главáч, Га́цош, Гре́гор, Глос, Говна́к, Грох, Гро́шик, Гура́л', Гуралéвич, Дéбнар', Дз'áдик, Зажі́ц'кий, Езерóвс'кий, Йéлен, Йесенóвс'кий, Кан'óвс'кий, Кра́л', Кру́л', Кру́л'ко, Масáрик, Мі́жак, Новотáрс'кий, Новóтный, Огро́дник, Опрéндик, Пйóнттик, Пловáйко, Пйóса, Порéмба, Прéкста, Повше́дний, Пренделóвич, Пшегра́ц'кий, Рéпка, Светлóвич, Сла́вік, Слéпко, Спóдн'і, Стéмна́к, Стра́ка, Члавéчко, Шéцко, Шті́ток, Шл'епéц'кий...*

Як показує фонетика цих прізвищ, серед них відчутно переважають словацькі, хоча досить високий процент припадає й на польські.

Словацькі прізвища локалізуються головним чином в Ужгородському та Перечинському районах, тобто в тих районах, які вже здавна безпосередньо межують зі словацьким етнічним масивом. Зрідка лише їх знаходимо в районах давніх гут, склярських, ливарних та лісопильних заводів, на які ще у XIX ст. часто приходили словацькі робітники. Переважна більшість тих словаків і понині зберігає свій східнославацький діалект і словацьку національну свідомість. Таких словаків і понині можна зустріти у В. Березному, Гуті, Ужгороді, Сторожниці, Глибокій, Середньому, Антонівці, Т. Реметах, Полянській Гуті, Родниківській Гуті, В. Грабівниці, Кленівці, Кірові, Довгому. Прізвищ закарпатських словаків тут не аналізуємо. Їх проаналізовано нами в інших працях.

Прізвища з польськими елементами мають дещо іншу локалізацію. Зрідка вони подибуються в різних районах області, зокрема в Рахівському, Мукачівському, Перечинському, Свалявському, але найбільше їх на Великоберезнянщині та Перечинщині. Як на це вказує й сама географія прізвищ, переселення з Польщі не було масовим і проходило воно трьома основними гірськими перевалами (Ужоцьким, Веречанським та Яблонецьким) з півночі на південь по течії Ужа, Латориці та Чорної Тиси. Головним чином при цих шляхах вони поодинокі й оселилися.

Найзагадковішим у локалізації прізвищ із польськими рисами є те, що частина їх зовсім відірвана від указаних вище трьох шляхів і здавна вже побутує у трикутнику Хуст – Дубове – В. Бичків. Саме тут, у селах Нанково, Н. Бистрий, Березово, Липча, Сокирниця, Тересва, Криве, Терново, В. Бичків та ін. функціонують прізвища *Брѳда*, *Брод'ук*, *Грох*, *Дз'адик*, *Крул'ко*, *Гірѳда*, *Огродник*, *Сікѳра* і т. п. Якщо зважити на велику кількість відетнонімних прізвищ типу *Бойко*, *Лях*, *Литва*, *Литвак* та прізвищ, утворених від топонімів Прикарпаття (див. підрозділ "Лексико-семантична класифікація твірних основ"), то треба припускати, що в ареалі трикутника Хуст – Дубове – В. Бичків десь у XVI–XVII ст. мусила поселитися помітна група вихідців із Прикарпаття, серед яких істотний процент становили поляки. Посереднім доказом такого припущення можуть служити й деякі ізолекси та ізофони, здобуті при вивченні апеллятивної лексики і фонетики українських говорів Закарпаття (див. [ДзеЛАЗ]).

Словацькі елементи в антропонімії Закарпаття помітні вже з XIV–XV ст. Проте поява більшості їх на Закарпатті пов'язана з т. зв. лемківською і східнославацькою міграційною хвилею, яка десь у XVII–XVIII сторіччях привела лемківську та східнославацьку людність на схід аж до річки Боржави, а деяких – аж за Тису (детальніше про це в розділі "Антропонімія та етнічна історія Закарпаття").

У плані вивчення українсько-західнослов'янських зв'язків заслуговує на увагу те, що контакти в галузі антропонімії не були односторонніми. Українці Закарпаття не лише приймали до свого

антропонімікона західнослов'янське. Вони й "експортували" західним слов'янам, передусім східним словакам, у мові яких дуже відчутний український субстрат. Антропонімія словацького населення Закарпаття зазнала не меншого впливу з боку українців, ніж українці від словаків. Якщо в ділянці імен словаки були набагато впливовішими, то в ділянці прізвищ можна говорити про певний баланс. Ось кілька українських прізвищ у закарпатських словаків: *Банду́ра, Бі́лик, Білушча́к, Бодна́р', Бородко́, Віса́ник, Га́синец', Голодча́к, Горошича́к, Грешку́лич, Гриц', Карбо́ванец', Кири́ла, С'ірко́, Скі́ба, Соломе́й* і т. п.

Прізвища тюркського походження. Окремі згадки та зауваження про закарпатські прізвища тюркського походження знаходимо вже у працях Т. Легоцького [LehBer], І. Сабо [Szabó], М. М. Лелекача [ЛелЗей] та В. Бийлаї [Bélay]. Перша спроба зібрати докупи і проаналізувати тюркські прізвища Закарпаття належать З. Г. Ніколаєнко, яка присвятила цьому питанню спеціальну статтю [НікТюр 63–65]. У цій статті З. Г. Ніколаєнко пише: "Прізвищ тюркського походження на Закарпатті незначна кількість". Тюркськими, на її думку, є такі 19 закарпатських прізвищ: *Балтович, Баран, Баш, Бугай, Бурдош, Ватаман, Гайдамак, Гайдош, Гайдук, Дуда, Козак, Копча, Мелеш, Сагайдак, Торбич, Чабан, Чекан, Чижмар, Шугай*.

Перше, що привертає увагу в цій статті, це досить довільний спосіб виділення тюркізмів. Складається враження, що єдиним критерієм етимологізування тут була лише звукова подібність кореневих морфем закарпатських прізвищ до звукової оболонки деяких тюркських апелятивів. Мабуть, цим тільки можна пояснити, що до тюркізмів віднесено й такі прізвища, які насправді з тюркськими мовами ніколи не мали нічого спільного. Такими є, наприклад, прізвища *Копча, Мелеш, Балтович*, які насправді походять не від тюркізмів, а від українських розмовних варіантів календарних імен *Кона* (= *Прокіп*), *Мететій, Балтазар*, таким є прізвище *Чекан*, яке насправді походить від дохристиянського слов'янського імені *Чекань* (пор. аналогічне *Жьдань*) та деякі інші. Такими є й відапелятивні слов'янські утворення *Торбич* (від прізвиська *Торба*), *Гайдош* (від місц. апелятива *гайдош* "волинщик"), *Чижмар'* (від місц. апелятива *чижмар'* "чоботяр") та ін. Отже, жодне з цих прізвищ не є тюркським витвором.

До тюркських прізвищ З. Г. Ніколаєнко зараховує й такі, як *Баран, Бугай, Ватаман, Гайдамак, Гайдук, Дуда, Козак, Сагайдак, Чабан, Шугай*. На нашу думку, ці прізвища також не є тюркськими, а українськими. Вони утворені українцями від українських апелятивів тюркського походження *баран, бугай, ватаман, гайдамак, гайдук, дуда, козак, сагайдак, чабан, шугай* семантичним способом. Більше того, тюркське походження деяких із цих апелятивів (наприклад, апелятивів *гайдук, чабан, шугай*) стосовно української мови потребує ще доведення. Якщо стати на позиції З. Г. Ніколаєнко і кожне прізвище, співзвучне з апелятивом тюркського походження, вважати за тюркське, то

список таких "тюркізмів" можна б значно збільшити. У такому разі тюркськими прізвищами довелося б вважати такі, як *Ба́ша*, *Бек*, *Ка́рафа*, *Ко́ман*, *Ме́рза*, *Са́раї*, *Ту́рок*, *То́тар*, *Хараї́н* та деякі інші, про які З. Г. Ніколаєнко й не згадує, хоча для віднесення останніх до тюркських прізвищ є більше підстав, оскільки сфера функціонування таких апелятивів, як *ба́ша*, *бек*, *мірза́* та деяких інших пов'язана майже завжди лише з тюркським побутом.

Із 19 закарпатських прізвищ, які З. Г. Ніколаєнко вважає тюркськими, на нашу думку, до тюркських належить лише одне прізвище *Баиш*. Та й то лише в тому разі, якщо воно не утворене від календарного імені *Барнабаиш* чи *Берлебаиш* шляхом афери. Що ж до решти 18, то в них або нічого тюркського нема, або тюркською є лише допрізвищева належність відповідних апелятивів, а іноді лише корені.

Наведеними тут аргументами не хочемо сказати, що прізвищ тюркського походження на Закарпатті зовсім немає. Тюркські прізвища насправді на Закарпатті є. Нами виявлено їх понад 30. Насамперед, це прізвища з тюркських (переважно татарських і турецьких) власних імен. Наприклад: *Ба́йза*, *Ба́йса*, *Баиш*, *Вараді́н*, *Га́за*, *Гайді́ла*, *Ге́реї*, *Ду́рда*, *Ка́рама́н*, *Ко́ман*, *Мел'і́ка*, *Сеге́да*, *Совба́н*, *Совта́н*... (пор. татар. *Баиш*, *Газзу*, *Гадилу*, *Гуруй*, *Дурды*, *Караман*, *Коман*, *Сегыйду*, *Саубан*, *Солтан*, турецькі *Vajezat*, *Vega*, *Aradin*, *Melik*). Можливо, турецькі чи взагалі тюркські імена відбито і у прізвищах, що мають за другий компонент лексему "баба" (= "дідусь"), наприклад, у прізвищах *Курба́ба*, *Фел'ба́ба*. Правда, аналогічні складення, наприклад *Colibaba*, побутують і в румунів (див. [Const 1]).

Другу групу прізвищ тюркського походження становлять прізвища від тюркських апелятивів. До таких можна віднести *Безе́та* (пор. тюрк. *bāzāgāi* – "прикрашений"), *Бебе́к* (пор. турецьк. *bebek* "грудна дитина", *Бек* (тюрк. *bak* – "міцний"), *Джумура́т* (пор. киргиз. *Үмүр* – "круглий"), можливо, *Дуру́нда* (пор. караїм. *дурун У* – "апельсин"), *Ка́ра* (тюрк. *kara* "чорний"), *Ка́раджі́я* (пор. турецьк. *karaci* "наклепник"), *Ка́рама́н* (турецьк. *karaman* – "брудний"). *Кардаш* (турецьк. *kardāş* – "брат"), *Ки́рлик* (тюрк. *kirlik* "брудний"). *Курл'у́к* (татар. *курлук* – "сагайдак"), можливо, *Хі́ра* (пор. тюрк. *хыра* – "худий") та деякі інші.

Можливо, до тюркізмів належать і прізвища *Балаба́н*, *Ба́ша*, *Бу́га*, *Джа́хман*, *Гадже́га*, *Дзі́йкан*, *Ка́раба*, *Ку́рта*, *Ме́рза*, *Па́йда*, *Те́гза*, *Те́кел'і*, *Чо́тов*, *Шу́шман* та деякі інші, хоч довести тюркське походження кожного окремого з них досить важко, оскільки більшість їх може мати й інше етимологічне пояснення.

Від деяких тюркських прізвищ чи від тюркських особових назв на українському ґрунті утворено вже похідні. Наприклад: *Ба́йдич*, *Бе́теиш*,

Бегула, Гайсак, Карабчук, Караманіч, Кардашинец, Мырзаніч, Табанка, Талабірчук.

Шляхи проникнення тюркізмів на Закарпаття були неоднакові. Частину тюркських антропонімів принесли на південні схили Карпат, правдоподібно, ще половці, печеніги, татари, турки, які, як відомо, нерідко заходили в ці краї, а нерідко й осідали тут на тривалий час. У XI–XIV сторіччях, наприклад, печеніги, половці та яси були основними охоронцями кордонів північної Угорщини; саме вони охороняли так звані прикордонні засіки в Карпатах (див. [Мицюк 22]). В Ужанському комітаті та в районі Токая печеніги жили ще у XIII ст. (див. [Мицюк 88]). Інші тюркські особові назви могли бути перейняті українцями Закарпаття через угорців і сербів. Та найбільше тюркізмів принесли в закарпатську антропонімію, мабуть, румуни. Те, що тюркські прізвища в наш час локалізуються головним чином у східних районах Закарпаття і що більшість їх повторюється також на території Румунії (див. [Const]), може бути вагомим аргументом на користь цього припущення. До цього ще можна додати, що через румунів проникали в закарпатський антропонімікон не лише тюркізми, а й болгаризми, грецизми, ба навіть вірменізми.

Таким чином, прізвища українців Закарпаття в етимологічному відношенні становлять досить розмаїту картину: на загальному фоні українських прізвищ, які тут складають понад 80 процентів, більше 10 процентів становлять прізвища іншомовні, передусім угорські, німецькі, румунські, південнослов'янські, західнослов'янські, тюркські та інші. Крім цього, майже 9 процентів прізвищ припадає на такі, які на нинішньому етапі дослідження відносимо ще до прізвищ невідомого походження та до прізвищ спірної етимології. А серед них теж є, напевно, чимало прізвищ іншомовного походження.

З метою кращої наочності нижче наводимо таблицю, на якій показуємо кількісне співвідношення іншомовних прізвищ сучасного українського населення Закарпаття:

угорські прізвища	– 5,5%,
німецькі прізвища	– 1,6%,
румунські та молдавські прізвища	– 1,1%,
південнослов'янські прізвища	– 0,9%,
західнослов'янські прізвища	– 0,7%,
тюркські прізвища	– 0,3%,
інші прізвища	– 0,2%.

Усього: 10,3% від загальної суми всіх прізвищ корінного українського населення області.

Прізвище та етнічна належність його носія

На завершення цього можна зупинитися і на традиційному вже питанні про характер відповідності між мовною належністю

прізвища та етнічною належністю його носія. У закарпатських умовах така постановка питання цілком на часі, оскільки майже всі дотеперішні угорські дослідники, які займалися антропонімією Закарпаття (І. Ачаді, Л. Балог-Беййрі, В. Бийлаї, Т. Легоцький, І. Сабо, І. Кнієжа та ін.), дотримувались того погляду, що ця відповідність є досить повною, а до XVIII ст. була ще повнішою.

Так, один із перших дослідників закарпатських прізвищ І. Ачаді ще в середині XIX ст. писав, що у XVIII ст. прізвище і національність збігалися (див. [ПеПред 311]). За його словами, "нині прізвище в більшості випадків відповідає національності, а до початку XVIII ст. ця відповідність була ще послідовнішою, ніж тепер. У нашої батьківщини нині дуже багато добрих угорських громадян, які мають іншомовні прізвища, і, навпаки, є чимало волохів, словаків угорського походження з прізвищами угорськими. Та перед 180 роками в більшості випадків національність або відповідно рідна мова досить послідовно відповідала прізвищу. Може бути навіть правилом: "Хто тоді мав угорське прізвище, той за рідною мовою був мадяром; хто ж мав німецьке, сербське, словацьке, волоське прізвище, той за рідною мовою і національністю був німцем, сербом, словаком, волохом" [ПеПред 294].

Після І. Ачаді з позицій повної відповідності між мовною належністю прізвища та національною належністю його носія виступив історик Т. Легоцький у праці "Beregvármegyé monográphiája", а також Л. Балог-Беййрі. Дещо обережніше до цього питання підходить В. Бийлаї, за словами якого, прізвище не завжди є достатнім показником для визначення національності його носія. Це він не без підстав проголошує, що на таких територіях, як Мараморош, де стикаються народи римокатолицького, реформатського, православного та греко-католицького віросповідання, для визначення національної належності носія хресне ім'я його більше важить, як нестійке чи незрозуміле прізвище, **яке** до того ж нерідко ще й спотворене в документах [Bélay 116]. Однак для встановлення етнічного складу населення на практиці **все-таки** він звертається до прізвищ і загалом стоїть на тих же позиціях, **що й** його попередники. Правда, трохи частіше за них вдається до **закону** відносної негативності (див. [Bélay 36, 117] та ін.).

Чи не найбільше уваги приділено цим питанням у **працях** І. Сабо та О. Петрова. У монографії "Ugocsa megye" угорський історик І. Сабо піддає аналізу прізвища, які побутували протягом XIII–XVIII сторіч у комітаті Угоча,¹ і виходить при цьому з **повної** відповідності між мовною належністю прізвища та етнічною належністю його носія. Правда, розмежовуючи всі прізвища **Угочі** на угорські, німецькі, румунські, слов'янські, турецькі, вірменські.

¹ Лінгвістичний аналіз прізвищ виконав відомий славіст І. Кнієжа.

циганські, єврейські і зараховуючи їх носіїв до відповідних рубрик, він відносить велику групу прізвищ до непевних чи сумнівних. До непевних він зараховує носіїв таких її семантичних груп прізвищ:

1. Прізвища-етноніми: *Cigány, Kozár, Lengyel, Muszka, Német, Oláh, Orosz, Polyák, Rác...*

2. Угорські утворення від назв населених пунктів з української етнічної території: *Bróci, Ökörmezei, Kövesdi...*

3. Угорські утворення від закарпатських макротопонімів: *Beregi, Mármarosi, Krajnai, Verhovinai...*

4. Слов'янські назви професій в угорській огласовці: *Bodnár.*

5. Спільні для угорської та української мов канонічні імена: *Adám, Dávid, Lázár, Márkus, Bogdány, Koszta...*

6. Назви посад: *Kenéz, Vajda...*

7. Особові імена в латинському оформленні без прізвищ: *Petrus, Joannis...*

8. Співзвучні чи близькозвучні для двох або кількох мов апелятиви: *Kolbász, Bordás, Oszlász ~ Kolybaş, Bordeiaş, Oslaş.*

9. Професійні назви типу *Hajdu, Huszár, Kocsis, Puskás*, якщо вони йдуть із сіл з неоднорідним етнічним складом населення.

10. Особові атрибутиви типу *Csonka, Fattyu, Medve, Tolvaj* залежно від етнічного складу людності села.

11. Етимологічно непрозорі або спільні для кількох мов слова.

Деякі теоретичні узагальнення з цього поділу робить І. Кнієжа у праці "A magyar és szlovák családnevek rendszere". За його словами, мовна форма назви неодмінно вказує на мовну належність колективу, який дав цю назву: угорський колектив не дасть словацької, німецької чи румунської назви, так само як і словак не використає угорського імені для розрізнення, якщо це ім'я відсутнє в його іменнику. В одномовному середовищі чужомовне прізвище є безперечним свідченням пізнішої появи цього прізвища [КнієРе 5]. Усі означення, дані одномовним колективом, без сумніву походять, отже, із тої самої мови. Якщо цей колектив різномовний, то й ці означення, правдоподібно, є різномовного походження [КнієРе 6]. Частина названих вище положень, звичайно, є слухними. Однак, основні з них справедливо були критиковані ще у XIX та на початку XX сторіччя.

У вітчизняному мовознавстві, наприклад, питання про відповідність між мовною належністю прізвища та етнічною належністю його носія з самого початку розглядалося по-іншому. Ще в середині XIX ст. у нас запанувала думка, що належність імен чи прізвищ до іншомовних ще не свідчить про чужорідність їх носіїв. Так дивився на це питання І. І. Срезневський, так розумів

його М. Я. Морошкін, так оцінюють його й наші сучасники (див. [Трубіз 29]).¹

Невдовзі після І. І. Срезневського та М. Я. Морошкіна з цієї позиції виступив і видатний дослідник історії Закарпаття О. Петров, який спростував твердження І. Ачаді про те, що мовна належність прізвищ та національна належність їх носіїв в Угорщині, мовляв, збігалися [ПеПред 159, 286, 294–296, 311]. Характеризуючи матеріали урбаріальних записів XVI–XVIII сторіч із Закарпаття, він ще 1908 року писав, що прізвища чи взагалі антропоніми можуть бути використані до певної міри і для розв'язання питання про кордони народностей, але, як він сам слушно застерігає, – тільки з величезною обережністю [ПеУрб 20]. І справді, О. Петров має рацію як стосовно давніх, так і стосовно новіших часів, бо визначити національну належність особи на підставі мовної належності її прізвища (а угорського прізвища поготів) в умовах Закарпаття дуже ризиковано. Візьмімо для прикладу прізвища сучасних закарпатських українських письменників: *Боршош*, *Долтош*, *Керекеш*, *Мійгеш*, *Скунц*, *Томчан*, *Чендей*, *Чорій*. Хіба на підставі їх прізвищ можна сказати, що кожний із них з походження є українцем? Напевно, ні. Ці прізвища більшою мірою промовляють за угорське чи якесь інше неукраїнське походження їх носіїв, хоч таких даних, які підтверджували б угорську чи якусь іншу неукраїнську родовідну цих людей, майже не існує, а в більшості випадків їх узагалі ніколи не було. Щоб пересвідчитися в цьому, досить вникнути в те, як з'явилися угорські прізвища в українців Закарпаття (див. підрозділ "Прізвища угорського походження").

На підставі самих тільки сучасних прізвищ не можна встановити, де маємо справу з людьми справді угорського походження, а де тільки з результатом свідомої чи підсвідомої мадяризації прізвищ корінного українського населення. Якщо дослідник має якісь упереджені думки і акцентує лише на угорському, залишаючи українські антропоніми XIV–XVIII ст. в тіні, як це нерідко робить Т. Легоцький, то об'єктивної картини не досягти ніколи. Не можна забувати, що прізвище, яке на перший погляд є угорським, людині могли дати й самі українці, використавши для цього слово із свого місцевого лексикона (див. вище). Отже, люди з угорськими прізвищами не обов'язково є угорцями з походження. Посереднім доказом того, що багато угорських прізвищ серед закарпатських українців є недавніми (штучно придуманими або принесеними переселенцями з

¹ Подібної думки в наш час дотримується і польський ономаст С. Роспонд, за словами якого окреме польське чи німецьке прізвище, якщо воно інтерпретоване ізольовано, не обов'язково свідчить про національну належність його носія. Зате комплекс цих первісних прізвищевих означень, якщо вони пояснені лінгвістично правильно, не минуче є реконструкційним свідченням етнічної належності осіб на цій території [RoSI-2 XXIX–XXX].

центральных районів Угорщини), може бути й їх низька частотність, тобто мала кількість носіїв таких прізвищ (див. підрозділ "Кількість прізвищ").

Важливу роль у мадяризації українського населення, зокрема в південно-західних районах Закарпаття, зіграла релігія, особливо поширення кальвінізму. Багато сіл волею свого пана по-насилньницьки було перетягнуто з православної чи греко-католицької віри на його кальвінську, а згодом і на його, тобто на мадярську мову (див. [ПаГов 25]. Переконливою ілюстрацією цього можуть бути українські прізвища з угорських сіл Ужгородського, Берегівського чи Виноградівського районів. Наприклад, у такому типовому угорському селі на Виноградівщині, як Чапа понад 50% корінного населення має прекрасні українські з походження прізвища: *Бабіч, Вóрон, Гóл'инко, Гóпак, Гéлетей, Гéцку, Гóздік, Дóбра, Дóгода, Дúсін, Жóлобак, Йéвчак, Кóбал', Кóвач, Кóзецо, Кóшан, Кéречин, Лéмак, Ліпчей, Мáтій, Піліп, Пóл'ак, Прóкоп, Пéлешкей, Сéрбак, Сідей, Тóма, Трéшчула, Цóнінец, Чéлен'ак* та ін. Населення цих сіл перейшло на угорську мову, а прізвища нерідко лишилися українськими. А таких угорських сіл на Закарпатті досить багато. Взагалі, як уже вказувалося вище, процент українських (евентуально слов'янських) прізвищ серед угорців Закарпаття набагато вищий (близько 40%), ніж процент угорських серед українського населення області, хоч прізвищ угорців на території Закарпаття ніхто ніколи не українізував. Другий висновок, який підказують ці факти, полягає в тому, що мадяризація прізвищ проходила на Закарпатті головним чином протягом останніх двох сторіч: якби вона відбувалася лише до стабілізації прізвищ, то українських прізвищ серед закарпатських угорців було б дуже мало, бо всі прізвища були б перекладені угорською мовою.

Найвищий процент слов'янських прізвищ серед сучасного угорського населення Закарпаття має місцева угорська інтелігенція і міське населення взагалі, що пояснюється політикою мадяризації. За словами І. Г. Коломийця, "малочисельна закарпатська інтелігенція, вихідці переважно з числа дрібного дворянства, духовенства, заможної верстви селянства, також була у масі своїй денационалізована, відірвана від свого народу, далека від його інтересів" [КолОч 75]; див. ще [Сміян 66].

Першим, хто свідомо мадяризував свої прізвища на Закарпатті, була, звичайно, місцева українська шляхта. Вона хоч була малочисельною, але першою почала зрікатися православ'я, рідної мови і переходити на католицизм та угорську мову. Уже починаючи з XIII ст. місцеві руські феодали все частіше зраджують інтересам свого народу і зливаються з чужоземною знаттю. За словами історика Реслера, руське дворянство Угорщини невдовзі після смерті Корятовича перейшло на

католицизм, тому що дворянські права установлювалися лише за католиками [КолОч 74]. Рід *Довгаїв* та *Петроваїв*, який бере свій початок від придворних князя Ф. Корятовича, уже на початку XV ст. переходить на католицьку віру, а західна його гілка з часом на віру кальвінську та на угорську мову [ПеДрев 183; Мицюк 46; ПаГов 22; Bélay 91].

Після селянського повстання куруців (1514 рік) процес зрощення руських феодалів із угорськими та німецькими панівними класами став ще інтенсивнішим. Досить об'єктивну характеристику й оцінку цьому процесові дає І. Г. Коломиєць: "Злиття закарпатського дворянства з угорськими феодалами супроводилася не лише переходом їх на католицизм, а й заміною русько-слов'янських прізвищ мадярськими. Ось чому серед дворянства Закарпаття виявляємо переважно мадярські та мадяризовані імена. І ця обставина послужила головним аргументом для обґрунтування місцевими буржуазно-націоналістичними та уніатськими авторами тези про відсутність "свого" дворянства. Неспроможність цього твердження доказує аналіз дворянського реєстру та генеалогічні дані. Нам довелося дослідити цього роду документи лише по самому Ужгородському комітату за 300 років, з XVII по XIX ст. включно, і серед більше, ніж двох тисяч угорських, німецьких, чеських, французьких та інших дворянських прізвищ виявлено понад 100 імен, які не залишають сумніву в тому, що це нащадки східно-руських феодалів або особи з числа русинів, які отримали дворянське звання за заслуги перед угорськими королями. Ось декілька прикладів: 1628 року якийсь *Ковач Іван*, отримавши дворянське звання, міняє своє прізвище на *Пастелі*. 1678 року інший *Ковач* отримує також дворянське звання і присвоює собі угорське прізвище *Добей*. 1717 року карпато-український дворянин *Тополя* міняє своє прізвище на *Анталовці*" [КолОч 74].

Найшвидше проходив процес мадяризації в містах. З цього приводу цілком слушно зауважує І. Панькевич, що населення міст на Закарпатті уже в XIX та на початку XX сторіччя було в основному мадярським, а ще точніше – змадяризованим. Доказом цього може бути і те, що більшість угорців, які живуть по містах Закарпаття, мають українські (евентуально слов'янські) прізвища (див. [ПаГов 26]). Політику спонтанної і насильницької мадяризації, яка активно проводилася властями у XIX та XX сторіччях, видно не лише з документів (див. вище). Її можна бачити навіть на цвинтарях, зокрема на надмогильних написах, де текст напису угорський, а прізвище українське. У Марамороші, за даними В. Бийлаї, міста стали угорськими ще під кінець середньовіччя [Bélay 34–35].

Таким чином, відповідності між мовною належністю сучасного прізвища і національною належністю його носія на

Закарпатті нема; її не було й раніше, навіть до періоду стабілізації прізвищ. На основні причини цього вже вказувалося вище. Тут укажемо лише на те, що в південних районах і у містах області українці жили з угорцями діаспорою, якась частина людності завжди була двомовною (пор. сучасні села Вишково, Жнятино, Квасово, Минай, Ракошин, Сторожниця та ін.), існували змішані в національному відношенні українсько-угорські сім'ї і т. п. А коли ще врахувати, що українські прізвища в минулому часто перекладалися угорською мовою чи українцям адміністративним способом нав'язувалися угорські прізвища, то теза про повну відповідність між мовною належністю прізвища і національною належністю його носія відпадає як досить наївна. Отже, розмежування мешканців Закарпаття на українців та угорців на підставі самої лише мовної належності їх прізвищ не витримує критики.

Могло б скластися враження, що ця відповідність порушується лише стосовно тих випадків, коли йдеться про розмежування між представниками панівної та підлеглої націй. Та виявляється, що не тільки. Прикладом частої невідповідності між мовною належністю прізвища і національною належністю носія можуть бути й українсько-румунські зв'язки на Закарпатті.

Як уже зазначалося вище, серед прізвищ закарпатських румунів майже 60% становлять прізвища слов'янські (переважно українські). Отже, за мовною належністю прізвищ закарпатські румуни в більшій мірі є українцями, ніж румунами. Але, на відміну від попередньої, ця невідповідність має дещо інші історичні причини. Перша з них полягає в тому, що антропонімікон румунів ще до приходу їх на Закарпаття (та й після цього) зазнав великого впливу з боку слов'ян, особливо після прийняття християнства у його православній формі [Const X]. Від південних слов'ян ідуть у румунів антропоніми з коренями *Бог-*, *Бож-*, *Бор-*, *Бран-*, *Влад-*, *Драг-*, *Няг-*, *Рад-*, *Стан-*, *Стой-* та деякими іншими. Друга і головна з цих причин у тому, що на території Закарпаття румуни ніколи не були чимось однорідним у етнічному відношенні. Ще на території румунського Марамороша чи в Молдавії вони сильно перемішалися з тамтешньою українською людністю, а в міру свого просування на захід у напрямі до Татр вони все більше і більше втрачали свої специфічні романські ознаки. Доказом цього можуть бути, передусім, сучасні прізвища закарпатських волохів. У західних та центральних районах Закарпаття, а саме на Перечинщині та Мукачівщині, волохи мають в основному ті ж самі прізвища, що й українці місцеві. Наприклад: *Балота*, *Ботдан*, *Болог*, *Вербич*, *Волошин*, *Галас*, *Гарбуд'ак*, *Гуцу*, *Гота*, *Д'орд'*, *Д'уков*, *Каналош*, *Корда*, *Костінс'кий*, *Кул'а*, *Лакатош*, *Легеза*, *Миковіч*, *Митрович*, *Олаї*, *Семан*, *Сімочко*, *Сімчо*, *Скибаніч*,

Станковіч, Тóкар', Ўлич, Фéренц, Хромл'ук, Штрóбл'а, Шчерба́н та ін. У марамороських румунів, зокрема на Тячівщині та Рахівщині, процент румунських прізвищ у румунів перевищує 40, але процент слов'янських (в основному українських) ще вищий. І тому, природно, на підставі самих лише прізвищ румунів типу *Адамчóк, Андрáшко, Бараба́ш, Бара́н, Ба́рна, Бéзик, Бёл'а, Бігún, Біку́цкий, Біла́нич, Бóбрик, Бóднар, Бóжа, Бойча́н, Бойчу́к, Болове́ц'кий, Бóрка, Бóрша, Бóта, Бóтич, Бóтош, Ботоша́н, Бúбин, Бúга, Бúкрич, Бúра* і т. п. навряд чи можна твердити, що їх носії з походження є румунами.

Та не іншою була картина й раніше. Якщо згідно з І. Панькевичем [ПаГов 23], у Крайнянському воєводстві XIV–XVI сторіччя біля Мукачова волохом був не лише сам воєвода, але й людність крайни, а в наші дні подибуються там ще румунські імена і румунські прізвища, то І. Кнієжа по-іншому дивиться на це питання. За його словами, в комітаті Гемер, а, очевидно, в усіх валаських поселеннях на Верховині (а Felvidéken) людність була українською (kárpátukrán nemzetiségűek). Це видно як із історичних документів, так і з прізвищ. У валаських поселеннях не знайти румунського прізвища [KnieRe 53].

Приблизно такої ж думки про марамороських волохів XIV ст. дотримується також О. Мицюк: "Коли після того в марамороських дипломах говориться про волоські села, то, за незначними винятками, се слід розуміти дійсну людність, тобто руську, що й діставала права "королівських волохів". Так було й у дипломах кор. Єлизавети і Марії; наприклад, виразно руським селам надано волоські права по диплому 1451 р." [Мицюк 83]. Аналогічні факти він наводить і з Мукачівської Крайни, про які у грамоті Корвіна 1493 року вже не сказано, що вони є волоськими селами і що людність їх волоська, а всі ці села названо Крайною. А у грамоті 1648 р. Ракоція селяни цієї Крайни називаються вже просто руськими [Там же].

Більш помірковану, але, здається, найближчу до істини позицію в цих питаннях займає учень І. Кнієжі та І. Панькевича угорський україніст Ласло Деже. На його думку, валахи в різних кінцях Закарпаття в етнічному відношенні були не одним і тим же. Так, під валахами XIV ст. в районі Ужгорода, за словами Л. Деже, треба розуміти і румунів і українців [Дэже 33]. У Марамороші вождами валахів були, передусім, румуни, які в кінці XIII та на початку XIV ст. належали до керівних кіл комітату. Керівником валахів був воєвода, а на чолі кількох сіл стояли кенези. Вождами валахів, які прийшли з Марамороша в Угочу і Сатмар, були румуни, але частину валаського населення уже в XIII–XIV ст., мабуть, становили українці. На північ від Тиси і в долині Рускови валаське населення було українським, хоч значну роль там грали й румунські

кенези та дворяни, які потім злилися з українцями [Дже 37] (див. ще [Bélay 16, 19, 182]).

Крім цього, встановити національність на давньому українсько-румунському пограниччі в Марамороші заважає й те, що угорська адміністрація перекладала не лише прізвищеві назви українців, а й прізвища румунів [ПеПред 295–296]. У такому разі, звичайно, і мови не може бути про те, щоб на підставі запису типу *Teod. Orosz (Rusz)* [Bélay 185], який походить із с. Нижньої Руни за 1715 рік, встановити, ким є за національністю його носій – українцем, румуном чи угорцем, адже угорський апелятив *orosz* чи румунський етнонім *rus* – це кінець-кінцем те ж саме, що й українське ”русин”.

Ще важче провести межу на підставі самих прізвищ між українцями та словаками. По-перше, для такого розмежування не вистачає критеріїв диференціації, а, по-друге, частина українців має прізвища словацькі (див. вище), як і навпаки, у частини закарпатських словаків прізвища українські.¹

Навіть для відрізнення від німців (швабів), євреїв та циганів, з якими українці Закарпаття завжди жили дещо відрубно, мовна належність прізвищ не в усіх випадках може бути використана як надійний критерій диференціації.

Серед швабів Закарпаття трапляються й українські прізвища, а ще частіше буває навпаки, коли носіями німецьких прізвищ є місцеві українці (див. підрозділ ”Прізвища німецького походження”). Що вже й говорити про розмежування закарпатських німців та угорців на підставі прізвищ, коли в деяких селах, де німці становили меншість (Ясиння, Рахів, Коб. Поляна, Солотвина, Буштино, Вишково), шваби майже повністю змадяризувалися, а місцеве населення називає їх мадярами. Та й самі вони себе нерідко вважають уже мадярами. Правда, рахівські шваби під час останніх переписів чомусь (мабуть, з політичних мотивів) записані словаками, хоч у Рахові словаків зовсім нема і не було. Бичківських мадярів місцеві українці за традицією називають німцями. Довжани своїх швабів називають словаками, але для цього є певні підстави, оскільки там вони справді змішані зі словаками. В с. Усть-Чорна деяких мадярів називають німцями. Мабуть, під впливом того, що цих декілька родин, які живуть у названому німецькому селі, за віросповіданням католики.

У ряді випадків одне і те ж прізвище побутує як у українців, так і в євреїв. Наприклад: *Беркович, Давыдóвич, Гёрман, Йанкович, Йацкович, Йакубóвич, Кополович, Лазар, Лазарóвич, Левкович,*

¹ Подібну залежність виявляє О. В. Суперанська між українськими та російськими прізвищами. За її словами, ”важко провести чітку межу між власне російськими та українськими прізвищами, тому що багато з них, будучи породженням української мови, належать росіянам і навпаки” [СупУд 155].

Лєвріну, Лебóвич, Мáркус, Мошкóвич, Ші́мон, Ші́монóвич. Ще частіше прізвища місцевих євреїв збігаються з прізвищами швабів.

Аналогічна картина й у закарпатських циган, частина яких мають ті ж прізвища, що й місцеві українці. Наприклад: *А́дам, Ба́лаж, Басара́б, Бє́нка, Бóгдан, Брындзє́й, Бури́шинец', Вас'ó, Вовк, Волóшин, Гóрват, Грє́шко, Гúсар, Го́га, Гридзю́к, Да́вид, Дє́мко, Дирд'у́к, Ді́цко, Дúнка* і т. п. Кількість слов'янських прізвищ у закарпатських циган, які живуть серед українців, сягає близько 40%. Приблизно стільки ж становлять у них і угорські прізвища. Решта припадає на румунські та циганські. Варто вказати й на те, що виявити належність тої чи іншої особи до циган дедалі стає важче. Цьому заважає не лише невідповідність між мовною належністю прізвища та етнічною належністю його носія. Певною перешкодою цього є й те, що в офіційних документах останніх років циганом чомусь не записують нікого: якщо циган живе серед українців або розмовляє по-українському, то його записують українцем, якщо ж він живе серед угорців і розмовляє по-угорському, його записують угорцем і т. п.

Таким чином, відповідність між етимологічною належністю прізвищ та національною належністю їх носіїв у наш час на Закарпатті є відносною.

Про граматику-правописну нормалізацію прізвищ

Питанням граматику-правописної нормалізації українських прізвищ присвячено вже чимало спеціальних праць (див. [СтрижУ 128–144, 225–244]). Основний смисл цих праць реалізовано в найновішому виданні Українського правопису (стор. 123–127). У зв'язку з цим тут не розглядаємо загальних питань правопису та відмінювання прізвищ, а зупиняємося лише на кількох проблематичних питаннях, які в умовах Закарпаття є актуальними.

Прізвища як мовні знаки, тобто як слова, передусім, є категорією лінгвальною: вони утворюються, розвиваються і функціонують за законами мови. Так само, як і іншим одиницям мови, прізвищам властива історична мінливість та варіантність (детальніше про це див. у підрозділі "Варіантність прізвищ").

Та прізвища є не лише мовною категорією. Вони є не просто номінативними одиницями, а одиницями такими, головне призначення яких – ідентифікація особи в колективі. З цього огляду прізвища, будучи знаками мови, водночас є й категорією юридичною. Як відомо, давні суспільства прізвищ не знали. Лише високий рівень продуктивних сил, правно-власницькі стосунки та спеціальні заходи законодавчих органів привели до того, що колишні однопоколінні й багатопокілінні прізвиська з часом було стабілізовано й узаконено в ролі незмінних спадкових найменувань роду. Юридичні інституції, в першу

чергу, зацікавлені були у сталості прізвищ, у суворій фонетичній стабільності кожного з них, оскільки навіть найменші відхилення чи розходження в передачі того ж самого прізвища могли б привести до різних непорозумінь при ідентифікації особи.

Зазначена подвійність природи прізвищ часто викликає різні суперечності. Належність прізвищ до словникового складу мови підпорядковує їх тим законам мінливості, яким підлягає й решта слів цієї мови. З другого боку, належність прізвищ до юридично-правових термінів прагне закріпити ці знаки в ролі стабільних спадкових одиниць, у яких недоторканною є кожна буква.

Суперечність цих двох тенденцій найвідчутніша в усьому літературному мовленні. У тих народів чи в тих місцевостях, де стабілізація прізвищ відбулася на базі своєї національної (літературної) мови, ці суперечності менш відчутні. Зате там, де національна мова не має міцної писемно-літературної традиції в державному діловодстві, як наприклад, в українців Закарпаття, ці суперечності дуже часто дають себе взнаки. І це цілком природно. Прізвища закарпатських українців формувалися на діалектній базі окраїнних говорів, які були і є досить далекими від української літературної норми. Як слова діалектної системи ці прізвища з моменту виникнення і до останнього часу зберігали в усному мовленні специфічні локальні особливості.

В офіційно-діловому вжитку ці прізвища мали дещо інший вигляд. Справа в тому, що в період стабілізації прізвищ мовою ділових паперів на Закарпатті була мова латинська, після буржуазної революції 1848 року та в роки фашистської окупації – угорська, ще перед тим німецька, а з 1919 по 1939 рік – чеська. Зрозуміло, що ні латинська, ні угорська, ні чеська з їх латинською графікою не мали достатніх засобів для точного відтворення фонематичної структури українських прізвищ. Ці записи спотворювали специфічні слова української мови. Порівняймо для прикладу живомовні звучання прізвищ *Білогырка*, *Грабовс'кий*, *Мотыл'*, *Харл'ак*, *Хомечко* з офіційними їх угорськими записами *Bilohorka*, *Rabóczky*, *Motil*, *Karlyák*, *Homeczkó*. Церковна метрика, українська школа, українське друковане слово до визволення краю мали досить незначний вплив на орфоепічну та орфографічну стабілізацію прізвищ українців.

До ХХ ст. питання письмової стабілізації чи правописної нормалізації прізвищ засобами української графіки фактично й не ставилося. А на практиці якщо такі питання іноді й виникали, то розв'язували їх, як правило, з позицій норм угорської мови. У орфографії тоді діяли дві тенденції. Одна з них спиралася на живу народну вимову, а друга – на офіційні записи цих прізвищ засобами

латинської графіки.¹ Тому одне і те ж прізвище одні писали *Комындарь*, а інші – *Комендар*, одні писали *Бльцкан*, а інші – *Блецкан* і т. п. Та найгірше було те, що багато з таких спотворених записів згодом було піднесено до рангу офіційних, у ролі яких функціонують і понині, а такі офіційні документи, як свідоцтво про народження, паспорт, атестат зрілості та ін. забезпечують цим покручам недоторканність. У народі й надалі продовжують функціонувати живомовні варіанти, але й туди проникають час від часу через різні офіційні канали такі чужомовні спотворення.

Здавалося, що з виволенням краю та запровадженням української літературної мови в державні установи всі такі покручі буде усунено. Та цього не сталося. При оформленні перших радянських паспортів на Закарпатті за основу написання бралось не живомовне звучання прізвищ, а старі офіційні угорські та чеські записи з їх перекрученнями та спотвореннями. Цим самим розходження між вимовою та написанням прізвищ не те щоб усунулися, а ще раз юридично узаконилися.

На що ж орієнтуються люди при передачі прізвищ у наш час? Некорінне населення Закарпаття орієнтується головним чином на написане, у тому числі й на перекручене. Уродженці Закарпаття, зокрема односели найменованого, як правило, продовжують орієнтуватися на усну традицію. Тому й не диво, що одне і те ж прізвище одні вимовляють *Михал'іна*, а інші – *Мигаліна*, одні *Гречка*, а інші – *Грічка*, одні *Бажан*, а інші – *Бóжан*, одні *Телічко*, а інші – *Телічка*. Для некорінного населення області немовби й не існує проблеми орфоєпії прізвищ закарпатських українців, а з уст новоприбулих найчастіше можна почути ультраправильне звучання прізвищ на зразок *Галінка* замість традиційного живомовного *Гол'інка*, звучання *Гопак* замість традиційного *Гапак* і т. п.

Корінне населення області при вимові та написанні прізвищ виходить, як правило, з традиційного місцевого живомовного звучання цих антропонімів. Однак особи, які прагнуть до літературної мови, свідомо усувають при цьому із прізвищ неорфоєпічне, замінюючи його нормативним, орфоєпічним. У процесі цього олітературнення прізвищ найсуттєвішими є такі субституції:

1. Заміна традиційної фонемі *ы* на *и* (*Ды́рда* – *Ді́рда*, *Кынч* – *Кинч*), рідше – на фонему *о* (*Бын'* – *Бон'*, *Сухын'ак* – *Сухон'ак*), на фонему *е* (*Декыт* – *Декёт*, *Лытчак* – *Летчак*) та на фонему *а* (*Ломыта* – *Ломáта*, *Мырзанич* – *Марзанич*).

2. Заміна традиційної фонемі *ý* на *і* (*Вўв'áник* – *Вівс'áник*, *Воскобўйник* – *Воскобійник*, *Обўц'кый* – *Обіц'кий*), рідше – на

¹ Єдиною статтею на тему правописного врегулювання закарпатських прізвищ до виволення була невелика замітка І. А. Панькевича "Даскілько слів о склонюваню и писаню прізвищ" [ПанПис].

фонему у (*Гéтедýш – Гéтедуш, Кúз’ма – Кúз’ма, Кúкало – Кúкало*) або на фонему о (*Бажúв – Бáжов, Самбúр – Сáмбор*).

3. Відтворення фонему *e* на місці фонему *и* чи звуженого *e* (*Воробíл’ – Воробéл’, Млиníц’кый – Млине́ц’кий, Фéдиниц’ – Фéдинец’*).

4. Відтворення етимологічного *'a* на місці таких його гуцульських рефлексів, як *'e* та *'u* (*Андрус’éк – Андрус’ák, Д’ечúк – Д’ачúк, Пластун’úk – Пластун’ák*).

5. Заміна м’якого *p’* твердим *p* у кінці складу (*Воловáр’ – Воловáр, Кучн’ír’ – Кушн’ír*).

6. Іноді замінюють звукосполучення *бл’, пл’, вл’, мл’* на *бй, пй, вй, мй* (*Жабл’ák – Жабйák, Лупл’ák – Лупйák, Деревл’ánка – Деревйánко, Томн’ák – Томйák, Максимн’úk – Максимл’úk – Максимйúk, Хромл’úk – Хромйúk*).

7. Фонетично закономірну фонему *i* іноді замінюють на фонему *e* (*Йáс’ín’ – Йáсен’, Олін’ – Олен’, Солові́й – Солове́й*) та деякі інші.

Однак якоїсь суворої погодженої лінії в цих замінах немає, і тому не обходиться без суб’єктивізму.

Найвизначніша роль у цьому олітературненні прізвищ належить учителям та працівникам сільських і селищних рад, оскільки саме вони навчають молоду генерацію писати, правильно вимовляти і відмінювати прізвища, саме з їх рук громадяни отримують найбільше ділових паперів. Але вчителям, а працівникам сільських рад поготів, не завжди вистачає належної лінгвістичної підготовки для такої роботи. Відсутність кваліфікованої лінгвістичної підготовки, не кажучи вже про ономастичну, виражається, передусім, у великій кількості гіперизмів та прикладів на наївну етимологію, які виходять з-під пер таких працівників. Розгляньмо один із таких прикладів.

Як відомо, в середньозакарпатських говорах усяке *e* в позиції перед м’яким приголосним звужується до ступеня *и* (*Бігунéц’ → Бігуні́ц’, Коше́л’а → Коші́л’а, Липéй → Липі́й...*). Усуваючи цю діалектну рису (звужене *e*), автори таких олітературнень усталюють фонему *e* не лише в суфіксі *-ец’кий*, у якому вона цілком закономірна, а й у тих прізвищах на *-иц’кий*, де її ніколи не було. У такий спосіб з’явилися в офіційних документах на Закарпатті ультраправильні варіанти прізвищ *Балецький, Грецький, Дрогобецький, Олецький, Петрецький, Турецький* та ін. замість сподіваних і закономірних *Балицький, Грицький, Дрогобицький, Улицький, Петрицький, Турицький* (адже походять вони від антропонімів *Балиця, Грига, Петрич* та топонімів *Дрогобич, Улич, Туриця*).

З другого боку, де, за всіма даними, повинна бути фонема *e* (наприклад, у прізвищах *Лесь, Сенько, Сеньович, Терпак*), дехто безпідставно намагається запроваджувати фонему *и* (*Лись, Синько,*

Синьович, Турпак). Взагалі гіперизмів в уснолітературній та письмовій передачі закарпатських прізвищ досить багато. Саме гіперизмові завдячують свою появу такі ультраправильні варіанти прізвищ, як *Воскович, Довгомеля, Керча, Крешило, Аннишинець, Санітар* замість цілком умотивованих живорозмовних *Васкович, Довгомиля, Кирча, Кришило, Оннишинець, Синетар*.

Найгіршим у процесі цього олітературнення є те, що до цього часу ще не існує домовленості з приводу самого поняття норми. В усякому разі дотепер ще ніде авторитетно не сказано, що слід вважати нормою при граматики-правописній нормалізації прізвищ – традиційну місцеву вимову, спотворений офіційний запис чи ті уявні варіанти прізвищ, які максимально нагадували б нам слова і форми сучасної української літературної мови.

Зрозуміло, що відстоювати чи узаконювати як нормативне все те, що є в живомовній, тим більше в діалектній практиці, не можна. Оскільки прізвища українців (хай навіть вони лише факультативні одиниці загальнонаціонального словника) є фактами української мови, вони втягуються в орбіту загальнонаціональної мови і тому так чи інакше мусять підлягати єдиним правописним та граматичним правилам української мови. А це означає, що багато з наших прізвищ повинні зазнати певного олітературнення.¹

З приводу морфологічної нормалізації топонімів Ю. О. Карпенко пише: "Гадаємо, позитивно слід оцінити й обережну морфологічну, іноді й словотворчу уніфікацію топонімів. Взагалі олітературнення та узагальнення (в певних межах) є для офіційного топонімічного варіанта цілком закономірним" [КарВар 31]. Вважаємо, що це зауваження Ю. О. Карпенка про морфологічну нормалізацію топонімів великою мірою придатне і до нормалізації антропонімів.

Про абсолютне олітературнення всіх прізвищ мови бути не може: кожне прізвище виникло в надрах певного діалекту і порізному відображає цей діалект, у тому числі і його фонетику. Отже, частина діалектного обов'язково мусить залишитися у прізвищах, особливо в їх основах. Стати на шлях повного олітературнення прізвищ означало б "перехрещувати" *Вуксту* на *Вихреста*, *Воробка* – на *Горобця*, *Мотиля* – на *Метелика*, *Козута* – на *Півня*. незрозумілі назви замінювати зрозумілими для всіх словами і в такий спосіб прирівнювати наші власні назви, для яких семантика є іррелевантною, до звичайних апелютивів.

Отже, олітературнення прізвищ взагалі потрібне, однак раціональний його ступінь повинен бути добре

¹ У поляків, наприклад, уже здавна помітна сильна тенденція передавати діалектні варіанти прізвищ у їх літературному звучанні. Навіть у кашубів, діалект яких дуже далекий від польської літературної мови [БуNazw 147]. Дуже істотні фонетичні відмінності між діалектними і літературними варіантами прізвищ у німців [БуNazw 144].

продискутований. Особливо багато нерозв'язаних граматико-правописних питань припадає на правопис і вимову кореневої частини прізвищ. Дотеперішня граматико-правописна нормалізація наших прізвищ торкалася головним чином правопису їх суфіксів та відмінкових закінчень, тоді як вимова і правопис прізвищевих коренів залишався поза увагою дослідників. Тимчасом саме коренева частина прізвищ дає найбільшу кількість фонетичних варіантів, саме на правопис кореневої частини прізвищ припадає найбільше спірних питань.

Так, наприклад, без відповіді залишається питання про правопис тих відтопонімних прізвищ, твірні основи яких протягом останніх років зазнали деякого олітературнення (іноді досить невдалого). Порівняймо тридиційне звучання прізвищ *Ві́зниц'кий*, *Ви́шчя́н'кий*, *Кумн'я́ц'кий*, *Тур'я́ни́ця*, *Тур'я́ни́ця*, *Тур'я́нчик*, *Я́с'я́н'с'кий*, які походять від давніх топонімів *Ві́зниц'я*, *Ви́шка*, *Кумн'я́та*, *Ту́р'я*, *Я́с'я́н'я́*, з сучасними офіційними назвами цих географічних об'єктів Візниця, Вишка, Великі Ком'яти, Тур'я, Ясиня.

Немає погодженого погляду й на те, як правильно передавати на письмі незвичайні для української літературної мови фонемосполучення *д'е*, *л'е* у прізвищах типу *Ле́нд'ел*, *Ме́д'єрі*, *Ге́д'єш*, *Л'є́л'є* (порівняй угорські *Lengyel*, *Megyeri*).

Різнобій спостерігається і в морфологічному оформленні деяких прізвищ. Так, наприклад, впадає в око, що багато прізвищ із кінцевим *-ка* протягом останніх років усе активніше трансформується у прізвища на *-ко*. До недавнього часу прізвища типу *Васи́лінка*, *Гы́чка*, *Голо́вка*, *Жа́бка*, *Зелéнка*, *Л'я́л'ка*, *Пасу́л'ка*, *Смері́чка*, *Хал'я́вка*, *Шы́л'ка* на Закарпатті мали тільки по одному варіанту – з кінцевим *-ка*. Однак за останні роки серед інтелігенції все частіше можна почути й новіші їх варіанти – з кінцевим *-ко* (*Васи́ленко*, *Гы́чко*, *Головко́*, *Жа́бко́*, *Зелéнко*, *Л'я́л'ко́*, *Пасу́лко́*, *Смері́чко*, *Хал'я́вко*, *Шел'ко́*). На появу цих варіантів на Закарпатті найбільший вплив мали вихідці зі східних та центральних областей України, зокрема паспортисти, журналісти, вчителі та інші працівники, які то свідомо, то підсвідомо підганяли закарпатські прізвища з кінцевим *-ка* під східноукраїнську модель на *-ко*.

Новим для Закарпаття явищем є і вимова деяких прізвищ, зокрема прізвищ із суфіксами *-анин*, *-ин*, *-ина* на російський лад. До визволення Закарпаття прізвища типу *Біла́нин*, *Жупа́нин*, *Івані́на*, *Кереча́нин*, *Колоча́він*, *Луча́нин*, *Мала́нин*, *Мику́лин*, *Копи́н*, *Свал'я́він*, *Сені́на*, *Суша́нин*, *Тур'я́нин*, *Угрі́н*, *Феді́на* вимовлялися тільки з суфіксальним *и*. У наші дні окремі особи середнього та молодшого віку прагнуть вимовляти (а нерідко й писати) такі прізвища з суфіксальним *і*. Невмотивована вимова прізвищ типу *Біла́н'ін*, *Жупа́н'ін*, *Іван'іна*, *Кереча́н'ін*, *Луча́н'ін*, *Мала́н'ін*, *Міхал'і́на*, *Міку́л'ін*, *Копи́н*, *Свал'я́він*, *С'є́н'іна*,

Сушán'ín, Тур'án'ín, Ўзрін, Фéd'ína хоч і не є явищем типовим, але серед інтелігенції час від часу проявляється. Аналогічна вимова та написання час від часу поширюється також на прізвища з суфіксами *-ич* та *-иц'кий*, внаслідок чого замість традиційної і правильної вимови прізвищ зразка *Вéрбич, Тóрбич, Іваніц'кий* іноді можна почути *Вéрбіч, Тóрбіч, Іван'іц'кий*.

Такого типу новинкою є й намагання деяких освічених осіб надавати іменниковим прізвищам жінок прикметникові флексії: замість традиційного і правильного *Марія Русин* прагнуть писати *Марія Русина*. А працівники державних установ "освячують" такі помилки авторитетом паспорта, атестата зрілості, диплома.

Чимало своєрідного демонструє й відмінювання прізвищ на Закарпатті. Перше, що випадає в око, це те, що в закарпатських умовах майже немає невідмінюваних прізвищ. Навіть ті іншомовні прізвища, як і за чинними нормами української літературної мови не повинні відмінюватися, на Закарпатті субститууються так, що обов'язково підлягають якійсь парадигмі відмінювання. Так, наприклад, угорські прізвища на *-i* типу *Bródy, Ladányi, Patróczy, Tomcsányi* на українському ґрунті приймають кінцеве *й* і відмінюються за зразком українських прізвищ типу *Павлій, Ребрій, Тяхтій, Чолій*. Порівняймо: *Н. Томчán'і(й), Р. Томчán'і(й), Д. Томчán'і(й)ови, Ор. Томчán'і(й)ом, Кл. Томчán'і(й)у* і т. д.

Аналогічна картина з прізвищами, які в угорській мові закінчуються на довге *o*: *Biró, Kámpó, Szabó* і т. д. При субституції це довге угорське *o* на українському мовному ґрунті передається звукосполученням *-ов* (*Біров, Кáмпов, Сáбов*), а самі прізвища відмінюються за зразком іменників другої відміни: *Н. Сáбов, Р. Сáбова, Д. Сáбовови, Ор. Сáбовом, Кл. Сáбове* і т. д.¹ Відмінюються навіть прізвища на *-у* моделі *Гáйду*: *Н. Гáйду, Р. Гáйду(й)а, Д. Гáйду(й)ови* або *Н. Гáйду, Р. Гáйдова, Д. Гáйдовови* і т. п.

Отже, невідмінюваних прізвищ на Закарпатті майже немає.² Проте є в області такі прізвища, відмінювання яких у чинних посібниках української мови висвітлюється незадовільно. Наслідком цього є різні розходження і суб'єктивні тлумачення норми. До таких спірних чи нерозв'язаних питань належать:

1. Відмінювання прізвищ зразка *Біла, Блáга, Бóжа, Дóбра, Дóвга, Дрáга, Мúдра, Крíва, Корóтка, Кúрта, Р'áба*,

¹ У орудному відмінку останнім часом дехто пробує вживати форму *Сабовим*.

² Тенденції до невідмінювання прізвищ спостерігаються в окремих пам'ятках XVIII ст., що вийшли з-під пера осіб, які знаходилися під впливом угорської мови. Пор. запис із с. Кум'ят за 1729 рік: "... при отцу Стефану Черничко, записана мною Василием Бажович... При ясновелможном панѣ Іоаннѣ Брадачѣ епітѣ Мукачовском..." "При кураторѣх Димитріи Козубѣ и Федорѣ Чехѣ и при бировѣхъ тогочасных Іоаннѣ Баникѣ и боженикѣхъ Василии Густа или иначе Мартинскій..." [СтриГд 58].

Худа, Чёрна. З першого погляду такі прізвища є прикметниками в формі жіночого роду. Однак це лише перше враження. Насправді це колишні імена, які в районі Карпат давніше давалися як дівчатам, так і хлопчикам, а нині функціонують тут як прізвища спільного роду. В говорах Закарпаття ці прізвища відмінюються тільки як іменники першої відміни. Наприклад: *Ив́ан Му́дра, Ива́на Му́дры, Ива́нови Му́др'і* (рідше – *Му́дрови*), *Ива́на Му́дру, Ива́ном Му́дров* (рідше – *Му́дром*) і т. д. Навіть у тих випадках, коли такі прізвища означають представників жіночої статі, вони відмінюються як іменники першої відміни. Наприклад: *Оле́на До́бра, Оле́ны До́бры, Оле́н'і До́бр'і* і т. д. Останнім часом поодинокі особи намагаються відмінювати такі прізвища як прикметники, що, природно, натрапляє на сильний опір з боку місцевої традиції. На нашу думку, іменникове відмінювання таких прізвищ історично виправдане (як прізвища ці слова завжди відмінювалися за іменниковою відміною), а тому чинна народна традиція повинна бути визнана за єдино правильну.

2. Відмінювання прізвищ на *-о* з попереднім м'яким чи шиплячим приголосним. Наприклад: *А́дамчо, Брен'о́, Брус'о́, Вас'о́, Гаврил'о́, Гвозд'о́, Гул'о́, Иван'о́, Ива́н'чо́, Ігнат'о́, Іл'т'о́, Куз'о́, Пу́йо, Свишчо́, Стан'о́, Стец'о́, Темр'о́, Фед'о́* і т. п. М'якість кінцевого приголосного основи таких прізвищ підказує, що вони повинні відмінюватися за зразком м'якої групи, але флексія називного відмінка однини *-о* орієнтує на тверду. Дехто, зокрема працівники преси, пробують не відмінювати їх зовсім. У посібниках з української мови про відмінювання прізвищ цього типу нічого не сказано. Лише "Довідник українських прізвищ" пропонує відмінювати їх за м'яким зразком [РедДов].

Звичайно, прізвища цього типу не є явищем загальноукраїнським, а характерні вони головним чином для карпатського ареалу. Зате імена на *-'о* зразка *Вас'о́, Кост'о́, Славу́'о́* відомі й у інших місцевостях України [Грінч; Шило 136–137], причому майже скрізь, навіть у тих говорах, де аналогія до твердого варіанта є мінімальною, вони відмінюються тільки за зразком іменників твердої групи (*Вас'о́, Вас'а́, Вас'ови, Вас'о́м...*). Закарпаття в цьому відношенні не є винятком, оскільки прізвища (та й імена) на *-'о* там традиційно відмінюються тільки за зразком твердої групи. Наприклад: *Иван'о́, Иван'а́, Иван'ови, Иван'о́м*. У зв'язку з цим дотримуємося думки, що відмінювання таких прізвищ за твердим зразком варто узаконити як норму.

3. Відмінювання прізвищ на *-ин* та *-ів*. Під впливом місцевої традиції на Закарпатті досить часто порушується літературна норма при відмінюванні прізвищ із присвійноприкметниковими суфіксами *-ин, -ів*. Прізвища цього типу (наприклад, *Андрі́шин, Гану́син,*

Йац'кіє), які, за словами Ю. К. Редька, в орудному відмінку зберегли¹ прикметникову флексію [РедСуч 94], на Закарпатті досить міцно утримують іменникові флексії по всій парадигмі, навіть у орудному відмінку однини. Наприклад:

*Ган'чин – Ган'чином, Іл'чішин – Іл'чішином,
Лаврішин – Лаврішином, Дусин – Дусином,
Панулін – Панулином, Фед'ків – Фед'ківом,
Павлұв – Павлұвом, Іл'кув – Іл'ковом і т. п.*

Лише в кількох селах Великоберезнянщини такі прізвища відмінюються за прикметниковою відміною, тобто

*Куклішин – Куклішиного – Куклішиному – Куклішиньм;
Мацін'атин – Мацін'атиного – Мацін'атиному –
Мацін'атиньм і т. д.* Зазначена локальна особливість нерідко проявляється і в людей, що користуються літературною мовою:

Повсюдно функціонують в усному літературно-побутовому мовленні на Закарпатті андронімічні назви жінок, зокрема ті, що утворені від прізвищ чоловіків за допомогою суфіксів *-ка, -иха, -ул'а, -овка, -'анка, -ова, -ева, -ина, -ын'а*. Наприклад: *Голодн'ачка, Поповичка, Туріха, Шчербіха, Галайдан'а, Петрус'ан'а, Кост'ул'а, Пазинц'ул'а, Хвастовка, Терел'анка, Головч'енка, Попівн'єкова, Ковачева, Зимомрина, Чехын'а і т. п.* – від прізвищ чоловіків *Голодн'ак, Попович, Тур, Шчерба, Галайда, Петрус', Кост'о, Пазинец', Хваста, Терел'а, Голówka, Попівн'ек, Ковач, Зимомр'а, Чех.*

Використання таких відпрізвищевих андронімів спирається на міцну діалектну місцеву традицію і жодного зниженого стилю не створює. Правда, в офіційному стилі вони сприймаються як фамільярні. Принагідно вкажемо, що подібні назви, зокрема найменування з суфіксами *-ка, -иха, -ан'а, -ул'а, -'енка, -овка, -ова, -ева, -иц'а*, на Закарпатті вживаються не тільки стосовно заміжніх жінок, а й стосовно дівчат за найменуванням батька. Наприклад, *Гусарка, Федачка, Михайличка, Кошаріха, Кубин'чіха, Когутан'а, Павукан'а, Данкул'а, Парашч'енка, Грабовка, Горбачукова, Пташиц'а і т. д.* від офіційних прізвищ чи прізвиськ батьків *Гусар, Федак, Михайлик, Кошар, Кубинец', Когут, Павук, Данко, Параска, Граб, Горбачук, Птах* (детальніше про способи їх творення та умови функціонування див. розділ "Прізвиська").

Нерозв'язаним лишається й питання про чергування голосних при відмінюванні деяких прізвищ. У першу чергу це стосується діалектного чергування фонем *о* у відкритому складі з фонемою *у* в складі закритому (пор. чергування *о* з *і* в літературній мові). Якщо фонема *у* представлена на місці етимологічного *о* в таких прізвищах, як, приміром, *Кукулник, Кундр'а, Куштан, Лен'ус'кий, Огурчак, Переву́зник, Потушн'ак, Прислу́п'кий*.

¹ На нашу думку, вони її не зберегли, а набули, бо первісна флексія у слів цього типу була *-ом*.

Пудгороцький, Скул'с'кий, Уц'ц'ус'кий, Федур'а і т. п., то це ще особливих незручностей не створює, оскільки в усіх словоформах вона знаходиться у закритому складі. Зате наявність її в таких прізвищах, як *Друзд, Кун', Кул, Кус, Сокул, Хвуст, Чуп, Вакар'ув, Іл'кув, Михайлув, Павлув* і т. п., створює при відмінюванні значні труднощі.

Самі носії таких прізвищ та їх односели при відмінюванні дотримуються традиційного діалектного чергування *о – у*. Наприклад:

Друзд – Др'озда, Др'оздови, Др'оздом, Др'озде;

Кус – К'оса, К'осови, К'осом, К'осе;

Сокул – С'окола, С'околови, С'околом, С'околе;

Чуп – Ч'опа, Ч'опови, Ч'опом, Ч'опе;

Павлув – Павл'ова, Павл'ову;

Кул – Кол'а, Кол'ови, Кол'ом, Кол'е і т. д.

Вихідці з іншого (неукаючого) діалекту, для яких чергування *о – у* є чужим, усувають це чергування в той спосіб, що зберігають фонему у незмінною по всій парадигмі. Наприклад:

Друзд – Друзда – Друздови – Друздом – Друзде;

Чуп – Чупа – Чупови – Чупом – Чупе;

Тхур' – Тхур'а – Тхур'ови – Тхур'ом – Тхур'у і т. д.¹

Чинні посібники з української мови не дають конкретної поради, як відмінювати такі прізвища, як бути з діалектним чергуванням *о – у*. Звичайне просте усунення його суперечило б місцевій фонетичній системі і тривалій народній (та й офіційній) традиції, а узаконення його внесло б у літературну мову зайве позиційне чергування. Але якась розв'язка повинна бути, бо нинішня ситуація тільки розширює простір різним суб'єктивним тлумаченням і сприяє тим тенденціям, які видозмінюють традиційні прізвища типу *Вакар'ув, Михайлув, Баж'ув, Камп'ув* на зразок *Вак'аров, Михайлов, Б'ажов, Кампов*.

Подібні неясності спостерігаються і у вимові прізвищ типу *Дик'овец', Кор'ец', Стол'ец'*. Справа в тому, що в укаючих говірках такі прізвища при відмінюванні зберігають чергування *о – у*. Наприклад: *Дик'овец' – Дик'увц'а, Кор'ец' – Куриц'а, Стол'ец' – Стул'ц'а*. Носії літературної мови діалектну кореляцію *о – у* замінюють чергуванням *о – і* (з таким нововведенням, мабуть, треба погодитися), але ще частіше ігнорують усяке чергування у прізвищах, внаслідок чого форми непрямих відмінків цих прізвищ виглядають так: *Диковц'а, Корц'а, Стол'ц'а*.

Зачеплене нами тут питання дуже близьке до того випадку, що його розглядає М. І. Толстой у зв'язку з російською передачею польських топонімів типу *Кракув, Острув, Тарнув*,

¹ Вихідці з укаючих говорів іноді так поводяться з іканочими прізвищами типу *Кіс, Кім*, зберігаючи кореневе і без змін по всіх словоформах. Звідси такі штучні форми непрямих відмінків, як *Кіса, Кісови, Кісом; Кіма, Кімови, Кімом* і т. д.

оскільки там також неясно, чи передавати польське *o* похильоне так само, як і звичайне *o* (отже, *Краков, Остров, Тарнов*, а не *Кракув, Острув, Тарнув*) чи, може, ввести у правопис власних назв невластиве російській мові чергування *o* – *у* [Толст 114] и писати "город *Жешув*", але "в *Жешове*".

Поряд із кардинальними питаннями, практика літературного мовлення повсякчас висуває й чимало дрібних питань у ділянці функціонування власних назв. Такими є, наприклад, питання про те, за якою саме відміною відмінювати прізвища типу *Гайчен'а*, як бути з чергуванням голосних звуків при відмінюванні прізвищ типу *Медвід', Олін', Хр'ін, Зайцау'*, як бути із спрощенням у групах приголосних при відмінюванні прізвищ типу *Ман'івлеу', Михайлеу', Чернеу'* і т. ін.

Новим для Закарпаття є й питання про правильне наголошування прізвищ, особливо тих, що утворені семантичним способом. Донедавна наголос у таких прізвищ послідовно збігався з наголосом відповідних апелятивів та імен. Наприклад: *Баран, Медвід', Симочко*, род. – *Барана, Медвід'а, Симочка* і т. д. Однак останнім часом серед інтелігенції помітна тенденція міняти наголос прізвищ у такий спосіб, щоб за його допомогою протиставити прізвища співзвучним апелятивам та іменам. Так, із прізвищ *Ковал', Співак, Ігнат* утворюють варіанти *Ковал', Співак, Ігнат* і т. п. Подібні невмотивовані претензії на оригінальність зазнають справедливої критики не лише з боку лінгвістів, а й від звичайних мовців. У селі Кошельово на Хустщині один старий колгоспник дав таку оцінку акцентуаційній трансформації прізвищ: "накуй с'а чоловік спанит, то одразу мін'ат собі прівищче, бо старым прівищчом уже с'а ган'бит, пропав бы".

Треба погодитися з тим зауваженням Ю. К. Редька, за яким "тенденція розмежовувати за допомогою наголосу прізвище і загальну назву необгрунтована і нерозумна, розмежування таке нікому не потрібне, а практично, якщо взяти до уваги тисячі прізвищ, що дорівнюють апелятивам, неможливе" [РедДов 64].

Багато спірних моментів наголошування прізвищ розв'язано у "Довіднику українських прізвищ" Ю. К. Редька, але немало їх чекає ще на остаточне розв'язання. До того ж деякі рекомендації Ю. К. Редька необгрунтовані. Так, наприклад, наші матеріали показують, що прізвища на *-еу'*, які походять від пасивних дієприкметників, мають наголос не на суфіксі, а на тому ж кореневому голосному, що й відповідний дієприкметник. Отже, правильно не *Годованеу', Корпанеу', Лизанеу', Мазанеу', Набиванеу', Хованеу'*, як це пропонує Ю. К. Редько [РедДов 71] та ін., а *Годованеу', Корпанеу', Лизанеу', Мазанеу', Набиванеу', Хованеу'*.

Метронімічні утворення з суфіксом *-инец'* так само мають наголос не на суфіксі, як рекомендує Ю. К. Редько, а на тому ж самому складі кореня, що й відповідні присвійні прикметники, тобто на третьому складі з кінця. Отже, не *Бабі́нец'*, *Йевчи́нец'*, *Федіне́ц'*, як це пропонує Ю. К. Редько, а *Ба́бинец'*, *Йе́вчинец'*, *Фе́динец'* і т. п.

Патронімічні прізвища з суфіксом *-овец'* у народі так само мають наголос не на останньому складі (*Лахове́ц'*, *Пашкове́ц'*, *Ракове́ц'*), а, як правило, на складі передостанньому, рідше – на першому. Отже, правильно *Ді́ковец'*, *Краї́ніковец'*, *Ла́ховец'*, *Па́шковец'*, *Ра́ковец'*.

Як бачимо, неврегульованих питань у ділянці граматики-правописної нормалізації прізвищ українців немало. І це цілком зрозуміло. Як слушно зауважує О. С. Стрижак, "розвиток української культури і насамперед української літературної мови, що відбувався у надзвичайно складних умовах царської і цісарської реакції, незважаючи ні на які заборони і бар'єри, вимагав також розв'язання цілого ряду назвознавчих проблем, які до Жовтневої революції, а для західних українських земель – аж до їх возз'єднання в єдиній Українській Радянській Соціалістичній державі, не були і не могли бути скільки-небудь розв'язаними" [СтрижУ 225]. Але багато з таких проблем чекають свого розв'язання і понині.

Розв'язання цих питань мусить базуватися на єдиних наукових принципах, які враховували б і сучасне живомовне звучання цих прізвищ, і їх етимологію, і основні принципи чинного українського правопису, і тому треба погодитися з твердженням К. К. Цілуйка, за яким "всі ці категорії ономастики є фактами української мови і як такі повинні розглядатися в усіх випадках відповідно до її граматичних та правописних норм" [ЦілПит 81].

Добрим початком граматики-правописної нормалізації прізвищ українців, на нашу думку, міг би бути етимологічний словник прізвищ, який не просто зібрав би докупи і дав до рук масового користування вдячний фактичний матеріал, але й висунув би конкретні рекомендації щодо вимови, правопису та відмінювання всіх прізвищ українців.

Зрозуміло, що жодний словник, у тому числі й етимологічний, не розв'яже одразу всіх спірних питань і не зможе примусити кожного з носіїв прізвищ прийняти обґрунтовані рекомендації, щоб цим самим усунути наявні помилки і перекручення. Адже вимова, написання та відмінювання прізвищ залежить не тільки і не стільки від волі лінгвіста-упорядника чи, в ліпшому випадку, від волі правописної комісії. Не меншу, якщо не більшу, вагу в цих питаннях мають наші державно-правові інституції, які видають громадянам такі основоположні документи, як свідоцтво про народження, паспорт і т. ін. Справа в тому, що в обов'язки цих

інституцій входить оберігання фонетичної стабільності прізвищ та утримання в недоторканості традиційних записів. Навіть у тих випадках, коли ці традиційні записи з лінгвістичної точки зору не витримують жодної критики. Крім цього, орфоепічне та орфографічне врегулювання прізвищ немалою мірою залежатиме й від волі кожного окремого громадянина, тобто від кожного окремого носія прізвища. Ні для кого не є таємницею, що навіть серед українських філологів у наш час є чимало таких, які вперто відстоюють хибне написання і неправильну вимову своїх прізвищ.

Отже, усунення наявних помилок і радикальна нормалізація правопису, відмінювання та вимови прізвищ – справа не з легких. Однак якщо у врегулюванні письмової та усної передачі прізвищ українців по-справжньому зацікавлені будуть і лінгвісти, і державно-правові установи і самі носії прізвищ, то в цій частині словника нашої мови невдовзі можна буде досягти того рівня мовної культури, якого вимагає від нас нинішня епоха.

АНТРОПОНІМНІ СЛОВСПОЛУЧЕННЯ

Ім'я, прізвище та прізвисько є репрезентантами трьох основних антропонічних класів. Кожний із цих трьох репрезентантів виник і існує для ідентифікації особи. У вузькому колі (родина, друзі, вулиця, школа, виробничий колектив) функцію ідентифікації більш-менш успішно виконує й один окремо взятий антропонім: близькі знайомі взаємно називають один одного, як правило, на ім'я, рідше – на саме прізвище, а часом, здебільшого "поза очі" – на прізвисько. Отже, для найменування одної і тої ж особи мовець у своєму розпорядженні майже завжди має по декілька різних засобів і способів. У кожному конкретному акті мовлення він сам вирішує, як конкретно назвати йому об'єкт мовлення – на ім'я, на прізвище, на прізвисько чи якимось по-іншому. Визначальний вплив на цей вибір завжди має конкретна мовна ситуація, зокрема об'єкт мовлення та специфіка аудиторії.¹

Але однослівний спосіб називання особи не завжди виявляється достатнім, особливо коли така однослівна назва в даному колективі має велику кількість носіїв. Наприклад, у селі Порошково кожна третя жінка – *Марія*, а в селі Н. Ремети половина мешканців має прізвище *Марітич*. Зрозуміло, що в подібній ситуації окремо вжите ім'я *Марія* чи окремо вжите прізвище *Марітич* не має задовільної індивідуалізації чи ідентифікуючої сили. Необхідність порозумітися в таких умовах мимоволі вимагає нових, додаткових засобів диференціації до таких омонімічних антропонімів. Такими засобами диференціації можуть бути як синтетичні, у першу чергу, суфікси (генесіонімічні, здрібнілі, згрубілі), так і аналітичні, передусім додаткові антропоніми, через які досягається уточнення (див. [Симина 31]).

Уточнення нарощуються поступово. Спочатку однослівне найменування (ім'я, прізвище чи прізвисько) за рахунок уточнюючого компонента розгортається у двослівне. Наприклад, у селі Баранинці дуже поширеним є ім'я *Маріша* (оф. *Марія*). У зв'язку з цим з метою відрізнення одної *Маріши* від іншої до імені кожної *Маріши* додається уточнююче означення. Наприклад, *Маріша Машикаріну'ова* (за прізвиськом її батька *Машикарінець*), *Маріша Сяркова* (за прізвиськом її чоловіка *Сярка*), *Маріша Новак'ова* (за прізвищем її чоловіка *Новак*) і т. д. Але й подібні двочленні найменування не завжди є надійним засобом диференціації. Вони спроможні розрізнявати людей лише в межах порівняно невеликого району, господарства (див. [Чичаг 64–65]).

Коли ступінь ідентифікації у такого двослівного найменування виявляється низьким, то воно за рахунок уточнюючих антропонімів розгортається до трислівного чи навіть до чотирислівного. Іноді можна почути навіть п'ятислівні

¹ На стимулах, які визначають вибір антропоніма при цьому, тут детально не зупиняємося: ці питання належать до сфери стилістики.

найменування. Наприклад, *Васіл' Йури Івана Мітра Петрішиного* (с. Розсішка). Кожне таке ланцюгоподібне найменування називає багатоколінну родовідну від діда-прадіда аж до сучасника. У нашому випадку для найменованого *Васіля Йур* доводиться батьком, *Іван* – дідом, *Мітер* – прадідом, *Петріха* – прапрабабою.

У ширших колах однослівні найменування виявляються ще менш придатними. Саме тому громадське життя мусило виробити нові, точніші форми називання. Вихід із становища було знайдено саме в розгорнутих найменуваннях, які складаються з наявних уже в колективі антропонімів. І, очевидно, не випадково вибір випав саме на них. Адже ці багатослівні найменування не просто диференціаціюють чи індивідуалізують найменованого, але заодно й указують на його місце серед великої кількості родичів, що в сільських умовах дуже важливе.

У зв'язку з тим, що такі поєднання антропонімів є одиницями номінативними, вважаємо за можливе називати їх словосполученнями. А оскільки компонентами цих сполучень виступають антропоніми, то називаємо ці словосполучення антропонімними. Дво- і багатоконпонентні словосполучення, до складу яких, крім антропонімів, входять ще й назви спорідненості (наприклад, *мати, отець, син, д'івка, д'ідо, баба, внук, правнук, жона, тазда...*), тут не розглядаємо.

Антропонімні словосполучення – це особливий вид словосполучень. Їх своєрідність виражається і у складі компонентів, і в функціональному призначенні, і в синтаксичних відношеннях між компонентами, і в послідовності їх розміщення.

Звичайно, закарпатські антропонімні словосполучення найдоцільніше було б розглянути на загальноукраїнському фоні з залученням матеріалів із різних діалектів. Проте оскільки з інших українських територій антропонімні словосполучення ще навіть не зібрано, то зіставлення робитимемо головним чином з фактами українського літературного (точніше, офіційного) мовлення, а також із даними інших слов'янських мов. Взагалі робити такі зіставлення іноді досить незручно. Справа в тому, що досліджувана нами традиційна народна система називання відрізняється від сучасної української офіційної як кількістю структурних типів антропонімних словосполучень, так і характером самих їх компонентів.

Структурні типи антропонімних словосполучень

Одною з особливостей традиційної системи називання на Закарпатті є те, що вона не знає імен по батькові як таких. Правда, у ній широко функціонують різні прізвиська (індивідуальні та родичівські), у тому числі й прізвиська за батьком (див. розділ "Прізвиська"). Отже, хоч кількість антропонімних класів у народному та офіційному називанні однакова, але самі класи не одні і ті ж.

Другою особливістю народної системи називання на Закарпатті є те, що крім однокомпонентних, двокомпонентних і трикомпонентних власних особових найменувань, які є як у народній системі називання, так і в офіційній (пор. повні українські офіційні найменування *Іван Якович Франко* та неповні *Іван Франко* чи просто *Франко*), у народній системі побутують також антропонімні словосполучення чотири- і п'ятикомпонентні.

Можна б указати й на деякі інші особливості закарпатських антропонімних словосполучень, зокрема на частотність різних типів, на специфіку послідовності їх компонентів, на особливості синтаксичних зв'язків між компонентами та деякі інші, але про це далі.

Двочленні словосполучення

Двочленні антропонімні словосполучення на Закарпатті належать до найпоширеніших. Та не всі вони однотипні. Передусім, треба відзначити, що двочленні словосполучення можуть характеризувати найменованого з різних родичівських позицій: одні з них орієнтують назву на батька найменованого, другі – на матір, треті – на чоловіка і т. п. Отже, серед них, як і серед однослівних родичівських прізвиськ, є декілька розрядів, а саме: патроніми, метроніми, андроніми, гінеконіми і т. ін. Вибір родича (батька, матері, чоловіка, дружини і т. д.), на якого орієнтоване найменування, залежить від тих же факторів, що і при творенні однослівних прізвиськ. На належність поименованого відповідному родичеві у двочленних словосполучень указує присвійноприкметниковий суфікс.

1. Патроніми. Структура двочленних патронімічних словосполучень, що функціонують на Закарпатті, така: ім'я носія + ім'я, прізвище чи прізвисько батька цього носія у формі присвійного прикметника. Наприклад: *Іванко Петрув* (Яблунів), *Іл'ко Павл'ів* (Сухий), *Іван Перевузникув* (Велятино), *Гафіїа Андрішкова* (Макарьово), *Анц'а Горбд'ова* (Бронька), *Маріка Настун'икова* (Кос. Поляна) та ін.

Особливий вид двочленних патронімічних словосполучень становлять ті, у яких другим компонентом виступає відносно-присвійний прикметник із суфіксом *-івський* або антропонім у формі родового відмінка. Наприклад: *Васіл' Козубівський* (Абранка), *Йурко Д'урійус'кий* (Завидово), *Мішко Д'акóвых* (Красна) і т. ін. Специфіка останніх у тому, що вони орієнтовані не просто на батька, а на цілу його родину.

б) Метроніми. Структура двочленних метронімічних словосполучень така: ім'я носія + ім'я, прізвище чи прізвисько матері носія цього імені у формі присвійного прикметника. Наприклад: *Мішко Поланін* (Завидово), *Йосиф Сел'анінчин* (Кушниця), *Полан'а Р'апиччина* (Макарьово), *Петро Анцин*

(Р. Комарівці), *Петро Федорн'аччин* (Сухий), *Тера Іванішина* (Крива Хс), *Йула Іл'канина* (Широке) і т. п.

в) Андроніми. Типова структура цих словосполучень така: ім'я дружини + ім'я, прізвище чи прізвисько її чоловіка у формі присвійного прикметника. Наприклад: *Йуліна Л'ахова* (Буштино), *Олена Пел'інкова* (В. Лучки), *Над'а Пал'ова* (Дравці) і т. п.

г) Гінеконіми. Структура їх подібна до попередніх типів двочленних словосполучень, а саме: ім'я носія + ім'я, прізвище чи прізвисько дружини поймаєного у формі присвійного прикметника. Наприклад: *Іван Поланцин* (Кальник), *Іван Вегешчин* (Лозянський), *Васил' Анцин* (Климовиця), *Йовжі Анночкин* (Баранинці), *Никола Хрестинин* (Запереділля) і т. п.

Іноді можна почути й двослівні словосполучення за дідом (*Міша Йосифув* – Макар'ово), за бабою (*Дур'о Ану'ін* – Баранинці) та за іншими родичами.

Отже, мовець відносно вільний у тому, за ким саме найменовувати свій об'єкт (за батьком, за матір'ю, за чоловіком, за дружиною чи за кимось іншим).¹ Однак це ще не все. Свобода мовця виражається і в тому, від якої саме батькової назви (від батькового імені, від батькового прізвища чи від батькового прізвиська) утворювати присвійний прикметник. Правда, ця свобода теж обмежена, оскільки вибраний антропонім мусить мати високий ступінь індивідуалізації. Інакше свого комунікативного призначення він успішно не виконає.

Розглянуті нами моделі двочленних антропонімних словосполучень є біль-менш однаковими на всьому Закарпатті. Найсуттєвіша відмінність між ними полягає лише в тому, що ім'я носія в одних місцевостях частіше виступає першим, а в інших може виступати і другим компонентом. Наприклад: *Андрійц'ув Федур*, *Васил'кова Мар'а*, *Гимбанін Йанко*, *Гутичова Йула* (Ворочово), *Вінцув Дур'о*, *Січкув Васил'*, *Елекув Пішта* (Р. Комарівці) і т. п.

Другою локальною їх особливістю є те, що в південній смузі українських говорів, які межують із угорськими говорами, означуючий компонент при імені іноді стоїть не у формі присвійного прикметника, а в формі називного відмінка іменника. Наприклад: *Васил' Роман* (Р. Комарівці), *Каганец' Дур'о*, *Іван Молодик*, *Олена Бригад'ірка* (Ворочово), *Мар'ан Мішка* (Підвиноградів) і т. п.

Можливо, ця особливість, як і попередня, є результатом гомогенного розвитку. Адже аналогічні словосполучення функціонують і на інших українських територіях, а останнім часом словосполучення типу *Ковбасюк Іван* кваліфікуються навіть як літературна норма. Однак оскільки на Закарпатті це явище локалізується лише в південних говорах, то не вилучено, що воно розвинулося тут під впливом угорської мови (в угорській мові антропонімні словосполучення з таким порядком

¹ На російському мовному матеріалі це питання розглядає В. К. Чичагов [Чичаг 9–11].

компонентів є не лише нормативними, а й єдиноможливими). Можливість впливу антропонімної системи одного народу на антропонімну систему іншого народу в літературі вже не раз доведено (див. [BlaVúv 30]). У місцевих українських пам'ятках двочленні антропонімні словосполучення з таким нетиповим порядком слів фіксується вже з початку XVII ст. Наприклад: *Гафичь Іван, Гендрув Олекса, Маланич Матій* [ЛелПам 222], *Мазяк Федор, Щерба Іван, Котел Яць, Чиркун Дмитрь* [ПаПо-1 157] та ін. Іван Панькевич також кваліфікує аналогічні факти в місцевих пам'ятках як результат впливу угорської мови [ПаПо-3 23].

Найдавніші двослівні антропонімні словосполучення на Закарпатті походять із XIII ст. Правда, в тих давніх записах ім'я завжди обов'язково стоїть у препозиції стосовно прізвища (прізвиська).

Розглянуті нами чотири розряди двочленних антропонімних словосполучень своєю структурою, як бачимо, майже не відрізняються від сучасних офіційних двочленних найменувань "ім'я + прізвища". Різниця по суті лише в тому, що офіційні словосполучення будуються за формулою іменник + іменник, а народні, як правило, – за формулою іменник + присвійний прикметник.

д) Андронімічно-патронімічні словосполучення. На Рахівщині, зокрема в В. Бичків, зафіксовано нами й такі двослівні антропонімні словосполучення, які дуже нагадують прикладку. Призначення таких словосполучень – називати заміжніх жінок. Першим компонентом у цих найменувань є не ім'я носія, а андронім, тобто назва жінки за її чоловіком типу *Івані́ха, Поповичка* і т. п., а другим компонентом виступає жіночий патронім, тобто назва цієї жінки за її батьком. Наприклад: *Фед'і́ха Йагн'у́чка, Фед'і́ха Русна́чка, Николайі́ха Божу́чка, Николайі́ха Лемба́чка, Петрі́ха Йагн'у́чка, Петрі́ха Курил'а́чка* та ін.

Крім справжніх антропонімних словосполучень, які складаються з двох антропонімів, є й несправжні, у яких одним компонентом є антропонім (ім'я, прізвисько чи прізвище), а другим – апелятивне означення. Наприклад: *Мит'о ба́бин* (В. Лучки), *Ган'а д'і́дова, Ган'а ба́бчина* (Дубрівка Уж), *Гри́ц'ув з'ат'* (Баранинці), *с'атый Рошкó* (Руське), *Йу́ра хро́мый* (Черна), *ич'єрбавый Васи́л', кл'ітавий Йанко́, дереви́аний Йанко́, лысьий Йанко́, білий Васи́л', груба Ма́риша* (Р. Комарівці), *Ива́н мли́нный* (Станово), *Го́л'ча ба́бчі* (Яблунів), *Лемба́к без па́л'ц'у* (Завидово), *Андрі́й из ба́сами* (Баранинці) і т. п.

У деяких випадках за означення до антропоніма править утворення від топоніма або від топоапелатива. Наприклад: *Штен' По́гар'с'кий* (Кваси), *Ма́р'а Черті́с'ка* (Баранинці), *Ду́рдинец'* на *Гардубейу́вни* (Ромочевиця), *Фіду́р из Криву́л'і* (Яблунів) і т. п.

Спільною ситтаксичною рисою перших чотирьох розрядів двочленних антропонімних словосполучень є те, що їх компоненти

з'єднані зв'язком узгодження, а відношення компонентів п'ятого розряду словосполучень – апозитивні, тобто прикладкові.

Тричленні словосполучення

Тричленні словосполучення також належать до поширених на Закарпатті. Вони з'являються тоді, коли двослівного найменування замало для ідентифікації особи в колективі. Наприклад, у родині *Лесиків* у селі Кваси є два *Андрії*. Зрозуміло, що найменування "*Андрій Лесиків*" у цій ситуації є омонімічним. Тому в селі одного *Андрія* називають *Андрій Лесиків великий*, а іншого – *Андрій Лесиків малий*.

Але не це є головною причиною появи тричленних словосполучень. Значно частіше буває так, що родичі, на яких орієнтують назву новонайменованого, у колективі вже давно відомі під двослівним словосполученням. Природно, що в такому випадку до імені новонайменованого додають одразу не однослівне означення, а відоме вже двочленне словосполучення. Наприклад, у Н. Воротах живе особа, яку в селі називають *Іван Коцманів*. А в цього *Івана Коцманового* є син *Андрій*. Називати сина просто *Андрій Іванів* незручно, бо таких *Андіїв Іванових* у селі декілька. Можна б назвати його *Андрій Коцман*, бо іншої особи з таким найменуванням у селі нема. Однак у такий спосіб мало хто його називає. Правдоподібно, для нижньоворітців важливою є не лише диференціація, а й те, котрому саме *Коцманові* цей *Андрій* доводиться сином. Звідси й загальноновживане в селі найменування *Андрій Івана Коцманового*.

У цьому відношенні закарпатські тричленні словосполучення структурою нагадують відомий тип українського офіційного тричленного називання: ім'я + по батькові + прізвище. Правда, і тричленні словосполучення на Закарпатті не всі будуються за цією схемою. По-перше, не всі вони є патронімічними, по-друге, не всі складаються саме з таких антропонімічних компонентів (ім'я + ім'я + прізвище), по-третє, не в усіх них компоненти розміщені в такій послідовності, а по-четверте, не в усіх тричленних словосполученнях компоненти мають саме такі граматичні форми.

Взагалі тричленні антропонімічні словосполучення можна ділити, як і двочленні, на патронімічні, метронімічні, андронімічні та інші розряди. Правда, поділ тричленних словосполучень на ці розряди має істотну специфіку. Справа в тому, що тут поряд із чистими патронімічними (наприклад, *Іван Олексі Симків* – Підполоззя) та частими метронімічними (наприклад, *Василь Анни Паряциної* – Новоселиця Мж), є чимало комбінованих, тобто таких, які водночас є і патронімічними і метронімічними. Другий компонент може вказувати на батька, а третій – на батькову матір, тобто на бабку. Наприклад, у словосполученні *Іван Мигал'а Катеріниного* (с. Керецькі) *Іван* – це

син, *Мигал'* – батько, а *Катеріна* – батькова мати. А буває й навпаки, коли другий компонент указує на матір, а третій – на її батька. Наприклад: *Іріна Марти Олєксової* (Новоселиця Вн), *Васіл' Гáфы Чурової* (Микулівці) і т. п.

Ми виходимо з тої засади, що тричленні антропонімні словосполучення постають на базі двочленних: до імені новонайменовуваної особи додається двочленне найменування її батька, матері, чоловіків, дружини чи якогось іншого близького родича. Пригадаймо приклад із с. Н. Ворота: *Андрій* (чий?) – *Івана Коцманового* = *Андрій Івана Коцманового*. У зв'язку з цим при поділі тричленних антропонімних словосполучень на розряди зважаємо лише на характер родинних зв'язків новонайменовуваного з родичем першого ступеня.¹ З цього огляду найпоширенішими на Закарпатті в наш час є патронімічні та метронімічні розряди тричленних антропонімних словосполучень.

а) Патроніми. Серед патронімічних тричленних словосполучень є як чоловічі, так і жіночі патроніми.

Чоловічі патроніми: *Іван Мит'а Мигал'ового*, *Іван Петры Латканиного* (Бронька), *Іван Цил'а Нікорого* (Бедевля), *Васіл' Мигал'а Василішиного* (Н. Ворота), *Йура Івана Фійиноного* (Р. Поле), *Іван Дмитра Штєфанового* (Кваси), *Мигал' Мигал'а Катеріниного* (Кереські), *Миколáй Петры Садóвого* (Грушово), *Ферко Івана Шчефанóвого* (Кричово), *Іван Йуры Іванішиного* (Черна) та ін.

Жіночі патроніми: *Мар'а Фєдора Брылового* (Оленьово), *Мар'а Петра Ферко́вого* (Микулівці), *Мар'а Мигал'а Йирко́вого* (Підполоззя), *Мар'а Петра Кисиліччиного* (Новоселиця Мж), *Анна Цил'і Анциного* (Р. Поле) і т. п. Спільною рисою обох цих патронімічних типів є те, що другий і третій компоненти їх стоять у родовому відмінку однини. Лише другий є іменником чоловічого роду, а третій – присвійним прикметником у тому ж роді.

Типовим порядком компонентів для тричленних патронімічних словосполучень є такий: ім'я носія + ім'я батькове + найменування за дідом чи за бабою. Наприклад: *Іван Митра Сн'озикового* (Лисичово), *Дос'и Дмитра Васил'кóвого* (Білин), *Цил'ó Микóлы Козичканиного* (Кошельово).

Проте батькове ім'я іноді переміщується з другого місця на третє. Наприклад: *Михáйло Йурового Йірка́* (Скотарський), *Васіл' Микóлового Йірка́* (Підполоззя).

В окремих випадках міняються місцями перший компонент із третім. Наприклад: *Васил'ц'óвого Васил'а Йірко́* (Лумшори), *Смерекóвого Мигал'а Фіддур* (Вучкове).

¹ На інший можливий підхід до три- і багаточленних антропонімних словосполучень ми вказали у статті "Антропонімічні словосполучення в українських говорах Закарпаття" [ЧуСпол].

А бувають ще інші типи: *Мітра Фод'ошового А́нц'а* (Запереділля). Час від часу у старих людей можна почути ще конструкції, що дуже нагадують українську офіційну форму називання, яка складається з прізвища, імені та з імені по батькові. Наприклад: *Петри́шче Ива́н Грі́ц'юв* (Лозянський), *Гапа́к Я́нко́ Йу́ркув* (Лумшори), *Вербішчю́к Дми́тро Па́вл'ів* (Ч. Тиса) та ін.

б) Метроніми. Порівняно з патронімами тричленних метронімів на Закарпатті набагато менше. Структура їх така ж, як і в більшості патронімів. Отже, спочатку йде ім'я найменованого, далі – ім'я його матері + означення за дідом, бабою чи за батьком. Наприклад: *Ива́н Мари́їи Ци́л'ової* (Кошельово), *Ива́н Михаї́лихи Сві́тликової* (Велятин), *Йу́рко Га́фы Я́ац'а́нниної*, *Ири́на Ма́рты Оле́ксової* (Новоселиця Мж), *Ива́н Пара́ски А́нночкиної* (Кваси), *Петро́ Ма́р'и Мига́л'ової* (Підполоззя), *Васи́л' Га́фы Чу́рової* (Микулівці), *Васи́л' Йе́вки Кми́т'ової*, *Оле́кса Йу́лки Ко́ст'ової* (Н. Ворота), *А́нц'а Йу́лы Жо́ндаркы* (Рокосово), *Ми́ша Мари́їи Йо́гуткової* (Чорний Потік), *А́ндрій Йу́лы Лу́кт'а́нчиної* (Брид), *Ми́ша А́нц'и Пу́турі́чиної* (Загаття), *Мари́я Оле́ны Спис'у́кової* (Вучкове) і т. п. Іноді описана послідовність компонентів може мінятися. Наприклад: *Гра́бової Ма́р'и Оле́кса*, *Д'у́ла Е́лековуй Ве́руші* (Р. Комарівці).

Крім патронімів та метронімів, із тричленних антропонімних словосполучень на Закарпатті побутують також андроніми та гінеконіми.

в) Андроніми. У структурному відношенні тричленні андроніми по суті нічим не відрізняються від жіночих патронімів. Так, на підставі самого словосполучення типу *Анна Петра́ Шче́фкового* (Новоселиця Мж) навіть не можна встановити, ким саме припадає (батьком чи чоловіком) *Петро́ Шче́фків* названій *Анни*. Порівняймо ще тричленні андроніми: *Ма́гда Ду́р'а Зо́мборового* (Баранинці), *Мару́с'а Ива́на Улига́ниці'ового* (Свалява).

г) Гінеконіми. Структурна модель гінеконімів та ж сама, що й тричленних чоловічих метронімів. Різниця лише в тому, що у перших жіноче ім'я називає дружину найменованого, а у других – його матір. Ось кілька гінеконімів, тобто назв чоловіків за назвами їх жінок: *Ива́н Афі́ї Ле́цової* (Рокосово), *То́ні А́нц'и А́ндріка́ниної* (Широке), *Ште́фан Йу́лы Фе́йрової* (Романівка), *Ци́л' Ну́ц'и Га́фійино́ї* (Криве). Гінеконіми якоїсь іншої структури в українських говорах Закарпаття – явище рідкісне. Порівняймо: *Гапа́к Фе́дор Пара́цин* (Лумшори).

У місцевих пам'ятках, писаних українською мовою, тричленні антропонімні словосполучення є досить давніми. Вони фіксуються вже пам'ятками початку XVII ст.: *Стефану́в Иван Гудце́вят*, *Игнат Мороз Ракошинский* [ЛелПам 222], *Я Петро́ Пистового́ Мат'ѣя* сынь [ПаПо-3 36]. У XVIII ст. вони фіксуються на території всієї області: *Игната́ Лаврового́ Иван*, *Михаї́ло Ива́на Скорчи́нога*, *Симко́ Андр'ѣя Лука́ча*

[ПаПо-1 150, 172], *Василь Къвадаръ Мизаликъ, Стефанъ Микиты Соимного сынъ, гриц костринский Люшового Івана зять* [ПаПо-2 14, 16, 29], *при Иванъ Медведъ Ъвского Юрка* [ПаПо-3 36], *Марія Лабка Іоанова* [ГаЗем 78].

Чотиричленні словосполучення

Порівняно з тричленними, чотиричленних антропонімних словосполучень на Закарпатті значно менше. Причиною цього є, мабуть, те, що тричленні словосполучення в переважній більшості випадків задовільно ідентифікують людей у колективі. Крім цього, чотиричленні словосполучення досить громіздкі. Побутують чотиричленні словосполучення головним чином у східних районах області, де села, як відомо, значно більші, ніж на заході, що також, як виявляється, має значення. У структурному відношенні чотиричленні словосполучення на Закарпатті є досить однотипними. Першим компонентом у них виступає, як правило, ім'я найменовуваного, а за ним іде ім'я його батька чи матері, чоловіка чи дружини з подальшими антропонімними означеннями аж до прадіда чи прабаби.

Залежно від того, на кого саме орієнтований другий компонент словосполучення, серед чотиричленних розрізняємо патронімічні та метронімічні. Андроніми та гінеконіми виявляються набагато рідше серед чотиричленних словосполучень. Встановити характер родинних зв'язків між особами, названими в першому та четвертому компонентах, на підставі самих тільки найменувань, не завжди вдається.

а) Патроніми. Серед чотиричленних патронімів є як чоловічі, так і жіночі. Наприклад: *Мигал' Цил'а Л'ал'і Іванц'овой* (Кричово), *Никора Йуры Мигал'а Йонашо(во)го* (Бедевля), *Йура Івана Анц'і Титіковойі* (Велятино), *Кирил Йосифа Ил'кы Михайлішиного* (Іза), *Ил'ко Васил'а Івана Поланиного* (Лисиче), *Іван Хтомы Міша Мікулового, Іван Мітра Івана Петр'ового* (Жуково), *Васил' Міша Андріія Петр'ового* (Микулівці), *Волод'а Мішки Йерка Іван'ового* (Підполоззя), *Васил' Йуры Івана Йац'к'ового* (Запереділля), *Павел Андріія Цил'і Марішчиного* (Смологовиця), *Йура Мигал'а Ан'ц'і Гаішканинойі* (М. Копаня), *Ферко Івана Марііі Шард'ус'койі* (Романівка), *Іван Цил'і Йуры Василишчового* (Негровець) і т. п.

Жіночі патроніми мають таку ж саму структуру:

Терка Васил'а Федора Йулиного (Голубинне), *Маріія Івана Ан'ц'і Хыминц'овойі* (Велятино), *Анна Васил'а Ил'ка Качайлового, Анна Андріія Мар'і Терешовойі* (Новоселиця Мж), *Анна Мик'улы Васил'а Коцманового, Мар'а Йовішкы Йевкы Салад'овойі* (Н. Ворота), *Павліна Гаврілкы Анны Гаішканинойі* (В. Копаня), *Мар'а Васил'а Феркы Симк'ового* (Климовиця) і т. п.

б) Метроніми. Їх кількість дещо менша, але серед них також є як чоловічі, так і жіночі. Наприклад: *Мигáл' Петрiхи Цил'á Мiтрового* (Грушово), *Андрiй Марiї Сн'óзикового* (Лисиче), *Васил' Ан'ц'и Андрiйá Грiц'ового* (Новоселиця Мж), *Ивáн Йу́лкы Васил'á Петрóвого* (Н. Ворота) і т. п.

Андроніми мають таку ж структуру, як і жіночі патроніми. Наприклад: *Ан'ц'а Петрý Ивáна Лу́кового* (Велятин), а гінеконіми – як чоловічі метроніми.

Порядок компонентів тільки зрідка відхиляється від нормативного. Порівняймо словосполучення *Петрó Мар'и Васил'á Фédорового* з паралельним його варіантом *Петрó Мар'и Фédорового Васил'á* (Підполоззя).

П'ятичленні словосполучення

П'ятичленні словосполучення на Закарпатті є рідкісним явищем. У нашому розпорядженні є лише один приклад, записаний у с. Розсішка: *Васил' Йу́ри Ивáна Мiтра Петрiшиного*.

Багаточленні антропонімічні словосполучення не є явищем суто закарпатським. Вони більшою чи меншою мірою характеризують і інші українські території. На матеріалі галицькому, волинському, подільському, наддніпрянському, слобожанському та ін. цих питань торкалися у спеціальних ономастичних дослідженнях М. Корнилович, І. І. Франко, Л. Л. Гумецька, С. П. Бевзенко, І. Д. Сухомлин, В. Ю. Франчук. Зіставлення різнодіалектних словосполучень показує, що деякі їх типи, наприклад галицькі двочленні (див. [ФранПр 187, 192–194]), по суті майже не відрізняються від відповідних закарпатських.

Сучасні багаточленні антропонімічні словосполучення Закарпаття мають багато спільного з антропонімічними словосполученнями давньоукраїнськими (див. [ГумНар 12]), давньобілоруськими (див. [Бiры-2 288–320]) та давньоросійськими (див. [Чичаг 9–11, 63–109]). Відомі подібні словосполучення і словацькій [ВлаPri 22–31] та болгарській [СупУд 163; ВлаSús 210–215]) народним системам називання, а також антропонімії інших народів (див. [Benés 33; Kálmán 67–106]).

Отже, причини появи та розвитку антропонімічних словосполучень не в національних, а в соціальних особливостях колективу. Класово здиференційоване суспільство зі складною політично-правовою організацією не могло задовольнятися однойменною системою називання. Воно своєчасно виробило новий тип найменування, який, крім імені найменованого, вказував і на родинні зв'язки цієї особи. Головним стимулом, завдяки якому зв'язки спорідненості вкоренилися в антропонімічній системі, були, звичайно, майнові інтереси (див. [ВлаVúv 30]). Спочатку двослівні найменування з родинною характеристикою виявилася потреба точнішої ідентифікації і у кріпаків.

Відображення зв'язків спорідненості у словосполученнях

Характерною особливістю всіх закарпатських, як і незакарпатських, багаточленних антропонімних словосполучень є те, що вони не є скам'янілими чи стабільними в часі, по спадковості повністю вони не передаються. З усіх компонентів словосполучення наступному поколінню передається лише перший. Останній компонент словосполучення з кожною новою генерацією губиться. Отже, у кожного нового покоління оновлюється складне найменування на один компонент. Оновлення проходить у той спосіб, що за перший компонент береться ім'я новонайменованого, колишній перший компонент (назва батька новонайменованого) стає другим, колишній другий (назва діда новонайменованого) стає третім і т. д., а останній втрачається. Таким чином, перший член словосполучення прибуває, останній вибуває, а решта посуваються на одну позицію далі. Ось схема оновлення тричленного патронімного словосполучення:

I покоління:	<i>Дмитро</i> (батько)	<i>Йосифа</i> (дід)	<i>Ількового</i> (прадід).
II покоління:	<i>Андрій</i> (син)	<i>Дмитра</i> (батько)	<i>Йосифового</i> (дід).
III покоління:	<i>Іван</i> (внук)	<i>Андрій</i> (син)	<i>Дмитрового</i> (батько).
IV покоління:	<i>Федір</i> (правнук)	<i>Івана</i> (внук)	<i>Андрієвого</i> (син).

Так само можуть оновлюватися й метронімічні антропонімні словосполучення. Наприклад:

I покоління:	<i>Іріна</i> (мати)	<i>Марты</i> (баба)	<i>Олєксової</i> (прадід).
II покоління:	<i>Анц'а</i> (дочка)	<i>Иріны</i> (мати)	<i>Мартинной</i> (баба).
III покоління:	<i>Мáгда</i> (внучка)	<i>Анц'и</i> (дочка)	<i>Иріниной</i> (мати).
IV покоління:	<i>Олєна</i> (правнучка)	<i>Мáгды</i> (внучка)	<i>Анциной</i> (дочка).

Отже, на четвертому поколінні нема вже і в помині представника першого покоління. Правда, для жінок таке оновлення антропонімних словосполучень не є типовим: жінка, при одруженні, як правило, переходить на найменування чоловіка.

Коли дівчина виходить заміж, вона втрачає бітьківське найменування, а замість втраченого батькового чи материного отримує найменування за чоловіком. Наприклад, до заміжжя дівчину звали *Анна Микúлы Решетар'ового* (бо батько її *Микúла – Решетар'ів*), а після

виходу заміж – *Анна Петра́ Андрійко́вого* (бо чоловік її – *Петро́ Андрійкі́в*).

Буває й так, що тричленне словосполучення переростає у чотиричленне. Прикладом поступового розростання одночленно́ї назви у багаточленне антропонімне словосполучення може бути родовід *Поповичів-Юри́ц* із села Данилова:

I покоління: *Йури́ца* (= рідкісний розмовний варіант імені *Юри́й*);

II покоління: *Оле́кса Йури́цув* (= син старого *Йури́цы*);

III покоління: *Ива́н Оле́ксы Йури́цового* (= один із внуків *Йури́цы*);

IV покоління: *А́нц'а Ива́на Оле́ксы Йури́цового* (= правнучка *Йури́цы*).

А взагалі багаточленні антропонімі словосполучення з кожним поколінням гублять згадку про кровну спорідненість. Двочленні гублять її через два покоління, тричленні – після третього, чотиричленні втрачають її після четвертого, а п'ятичленні – після п'ятого. Наприклад:

I покоління: *А́нна Васи́л'а Фе́дора Йу́линого*,

II покоління: *а А́нны Васи́л'а Фе́дорового*,

III покоління: *б а А́нны Васи́л'о́вой*,

IV покоління: *в б а А́нниной*,

V покоління: *г в б а* (с. Голубине).

І це цілком природно, оскільки особа, яка для представника покоління I є батьком, для представника покоління II є вже дідом, для представника покоління III – уже прадідом і т. д. Отже, з появою нового покоління родич стає батьком (його назва – патронімом), батько родича стає дідом (його назва – пропатронімом), а дід родича стає прадідом для новонародженого і т. д.

Таким чином, як бачимо, сучасна традиційна система називання на Закарпатті не збігається з сучасною українською офіційною. Сучасна офіційна система називання осіб в українців, як відомо, є тричленною. Членами кожного з таких найменувань є ім'я, ім'я по батькові та прізвище (наприклад: *Тарас Григорович Шевченко* або *Шевченко Тарас Григорович*). Поряд із тричленим, в офіційному мовленні досить широко вживаються ще традиційні двочленні найменування, які складаються з імені та прізвища (наприклад: *Ольга Кобилянська* або *Кобилянська Ольга*) чи навіть відносно нові словосполучення типу ім'я + ім'я по батькові (наприклад: *Максим Тадейович*). Народна система найменування, як було вже вказано, крім дво- і трикомпонентних найменувань, знає також найменування чотири- і п'ятикомпонентні. До того ж у складі народних найменувань, крім імен та прізвищ, є ще різного типу прізвиська. Правда, серед них немає імен по батькові на *-ович*.

Синтаксичні зв'язки між компонентами словосполучень

Різниця між народною та офіційною системою називання не тільки в кількості і характері компонентів. Істотні відмінності

виявляються також у синтаксичних відношеннях між компонентами багаточленних антропонімних словосполучень та у послідовності їх розміщення. У вітчизняному мовознавстві, наскільки нам відомо, ці питання ще не були предметом спеціального лінгвістичного аналізу. Є лише окремі репліки з цього приводу. Наприклад, В. К. Чичагов зауважує, що "прізвище завжди узгоджується з іменем" [Чичаг 110] та деякі інші. Серед слов'янських антропонімів найбільше уваги цим питанням присвятив В. Бланар, який розглядає їх на словацькому та болгарському матеріалі.

Розглядаючи відношення між компонентами офіційних антропонімних словосполучень, не можна не помітити, що всі вони знаходяться між собою у синтаксичному зв'язку узгодження. Значно важче визначити, які саме компоненти виступають у цьому словосполученні пояснюючими, а які – пояснюваними. Виявляється, що пояснюючим членом у цих багатокomпонентних найменуваннях може бути як ім'я (найчастіше разом із іменем по батькові), так і прізвище. У одному випадку ім'я по батькові (наприклад, *Микола Гаврилович*) відносяться до прізвища (наприклад, до *Семен'ук*) як означаюче до означуваного, уточнюваного. Але в іншій ситуації це ж саме прізвище *Семен'ук* може бути означаючим і уточнюючим до імені та по батькові *Микола Гаврилович*. Синтаксична роль кожного з компонентів офіційного тричленного антропонімного словосполучення залежить від конкретних обставин мовлення. У наш час основним, тобто пояснюваним (підпорядковуючим) компонентом у офіційному дво- і трикомпонентному найменуванні, значно частіше є, безперечно прізвище (див. ще [BlaPri 22–31; BlaSús 210–215]).

Але так було не завжди. Раніше в усіх випадках (і в офіційному мовленні і в неофіційному) пояснюваним, безперечно, було лише ім'я. Прізвище та ім'я по батькові раніше завжди виступали як пояснюючі до імені. У народній системі називання прізвище та прізвисько й понині підпорядковані імені навіть формально. Порівняймо офіційні назви *Козак Олена, Качур Іван Петрович* та народні найменування типу *Олена Козаківна, Іван Петрів Качурів*. Аргументом на користь цього твердження можуть бути й болгарські прізвища, які ще донедавна не мали всіх ознак самостійних стабільних назв (див. [СупУд 163]). Думку про те, що раніше ім'я було стрижнем антропонімного словосполучення, а не прізвище, ще переконливіше доводять деякі факти з давньої чеської антропонімії. За даними В. Бланара [BlaVýv 33], усі офіційні списки людей та різні реєстри на території Чехії до XVIII ст. укладалися не за прізвищами, а за іменами. За прізвищами вони почали укладатися тільки з XVIII ст. Отже, у чехів хресне ім'я в офіційних сферах почало виконувати роль додаткового означення особи лише десь із XVIII ст. До того часу воно було основним означенням особи.

Таким чином, є всі підстави твердити, що сучасна живомовна народна система називання людей на Закарпатті є прямим продовженням давньої місцевої традиційної народної системи називання, яка була там єдиною до офіційної стабілізації прізвищ державними властями. В наші дні відношення закарпатської живомовної системи називання до системи офіційної приблизно таке, як відношення місцевих народних говорів до літературної мови.

З узаконенням у нас двочленної, а згодом і тричленної офіційної системи називання основну функцію диференціації в офіційних чи в адміністративних сферах перебрали на себе прізвища як спадкові назви. Окремо взяте ім'я в нових умовах фактично перестало задовольняти зрослі потреби широких кіл у диференціації людей. На долю імені лишилося тільки допомагати у розрізненні осіб з однаковими прізвищами. Отже, в наш час серед широких суспільних верств стрижнем словосполучення, тобто пояснюваним членом, виступає, як правило, прізвище; ім'я, а ім'я по батькові поготів, є лише пояснюючим до прізвища. У вужчому колі, зокрема у колі знайомих, ці члени міняються функціями. У ролі означуваного більш-менш послідовно виступає не прізвище, а ім'я (див. вище). Саме йому, тобто імені, підпорядковані як формально, так і логічно всі компоненти антропонімного словосполучення в народній системі називання.

Заслуговує на увагу й такий бік антропонімних словосполучень, як послідовність розміщення їх компонентів. Виявляється, що в цьому питанні навіть офіційна система найменування ще не виробила якоїсь єдиної норми. Послідовність розміщення компонентів у межах двочлених, а особливо тричлених антропонімних словосполучень має певні традиції. Є деякі узвичаєння, але вони ще остаточно не усталилися, і різні жанрові чинники по-різному впливають на них. Одні пишуть *Михайло Михайлович Коцюбинський* чи *М. М. Коцюбинський*, а інші *Коцюбинський Михайло Михайлович* чи *Коцюбинський М. М.* В одних випадках пишуть *Петефі Шандор*, а в інших – *Шандор Петефі*. Зрозуміло, що така практика не те що не сприяє, а часом навіть заважає взаєморозумінню. Хіба людина, яка не знає закарпатського новеліста *Луку Дем'яна*, може з упевненістю сказати, що в цієї людини ім'я, а що прізвище. Те саме стосується і найменувань типу *Борис Василь*, *Марко Микита*, *Пилип Роман*, *Семен Хома* та багато інших. Іноді на підставі самого запису не можна встановити навіть статі найменованої особи. Наприклад: *Кузьма Маланка*, *Параска Гаврило* і т. п. А таких відіменних прізвищ, які не мають у своєму складі спеціальних прізвищевих суфіксів і нічим не відрізняються від офіційних варіантів імен (чоловічих чи жіночих), на Закарпатті понад 100. Ось кілька таких прізвищ: *Авра́м*, *Ада́м*, *Аза́рій*, *Ана́ній*, *Анто́ній*, *Арте́м*, *Герасі́м*, *Даві́д*, *Дані́ло*, *Ігна́т*, *Іса́к*,

Кири́ло, Кіндра́т, Клим і т. д. Ще більше на Закарпатті таких відіменних прізвищ, які у фонетичному відношенні збігаються з розмовними варіантами імен. Наприклад: *А́ндрух, Анто́н'а, Вас'ута, Грин', Гурко́, Данила́ш, Івана́та, Ива́с', Ил'т'о́, Іва́нчо, Я́кубе́ц', Я́нкес, Ко́пча, Ко́стик, Лес'о́, Лучок, Мигали́ско, Микло́вда, Мику́лц'а, Павлі́шче, Па́нц'о́, Пехн'о́, Рад'о́, Симче́ра, Стах, Стец', Тимко́, Хо́мик, Феду́н'* і т. п. (більше прикладів див. у розділі "Прізвища"). Недаремно О. Петров вагався при встановленні того, котрий саме елемент (перший чи другий) у таких двочленних словосполученнях є іменем, а котрий – прізвищем [ПеПред].

Та непорозуміння, зумовлені неусталеною послідовністю компонентів антропонічних словосполучень, можуть виникати не лише на Закарпатті. Та й не лише на Україні.

Частотність таких непорозумінь прямопорційна кількості відіменних прізвищ, утворених семантичним способом. Аналогічні непорозуміння часто виникають, наприклад, при необачному користуванні угорськими антропонімами, оскільки в угорців семантичний спосіб творення прізвищ є чи не єдиним. Порівняймо для прикладу прізвища та імена двох сучасних угорських лінгвістів *Ласло Деже* чи *Деже Ласло* і *Бейла Калман* чи *Калман Бейла*. Де в цих словосполученнях імена, а де прізвища? У 1923 році вийшов навіть курйоз на цьому ґрунті з поезіями *Шандора Петефі*. Після появи французького перекладу поезій *Петефі* декілька французьких критиків на сторінках літературних журналів заговорили про видатного угорського поета *Шандора П.* [Šmi-10 48]. Французи не врахували того, що угорці – це єдиний народ у Європі, у якого прізвище обов'язково стоїть у препозиції стосовно імені. Тому й прийняли прізвище поета (*Петефі*) за його ім'я, а ім'я його (*Шандор*) – за прізвище.

До речі, у нас теж немає домовленості з приводу того, в якій послідовності подавати імен та прізвища угорців в українському тексті: *Кнієжа Іштван* чи *Іштван Кнієжа*? Угорські та чехословацькі антропонімісти вважають, що тут повинна запанувати європейська послідовність, тобто модель: ім'я + прізвище. Отже, на їх думку, має бути *Іштван Кнієжа*, а не *Кнієжа Іштван* [Šmi-10 48]. Вважаємо, що з цією думкою треба погодитися.

У давніх місцевих українських, як і латинських, записах послідовність імені та прізвища була міцно усталеною. На першому місці завжди стояло ім'я, а після нього вже тільки – прізвище. Отже, модель індоєвропейська. Лише з середини XVI ст. то тут то там починають з'являтися записи, в яких на першому місці стоїть прізвище, а після нього – ім'я. Наприклад, записи 1567 року з Чинадіївської домінії: *Fedewicz Iwan, Hankowicz Andre, Bwkwowicz Ztanko, Moroz Kozma, Derenko Iwan* [UetC 53–12].

У записі 1653 року на Кум'ятському рукописному євангелії читаємо: *Мазяк Федор, Щерба Іван, Котель Гриць,*

Геня Юрко, Чиркун Дмитр та ін. [ПаПо-1 157]. У записі 1708 року із с. Вільхівці читаємо: "Мы ниже подьписанѣ *Чонка Мигаль* старьи и *Чонка Мигаль* молодыи" [ПаПо-3 39]. Отже, модель прізвище + ім'я на Закарпатті є відносно новою, правдоподібно, перейнятою від угорців.

Глибше вивчення антропонімних словосполучень на більших ареалах, очевидно, допоможе розкрити не лише синтаксичні особливості сучасних і минулих антропонімних систем, історію їх становлення та функцію кожного з її елементів. Воно дасть можливість краще з'ясувати те, як суспільні потреби впливають на систему називання, дозволяють глибше зрозуміти становлення сучасної нашої офіційної системи називання, а може, й розумніше стабілізувати останню.

Але вже й тепер можна сказати, що інтереси ліпшого взаєморозуміння та потреби високої мовної культури вимагають виробити чіткіші норми стосовно послідовності компонентів у складі антропонімних словосполучень (див. [Nitsch 144]). Очевидно, офіційна система називання мусить мати стандартний порядок компонентів. Українська літературна традиція та сучасне живе мовлення показують, що на першому місці повинно б стояти не прізвище, а ім'я (з іменем по батькові чи без нього), а тоді вже тільки прізвище. Такий порядок компонентів відповідає духові не лише української, а й інших слов'янських мов. Щодо різних алфавітних списків людей, то для них, очевидно, варто узаконити новішу послідовність компонентів (прізвище + ім'я + по батькові), оскільки для таких потреб вона зручніша.

До всього цього треба додати, що поява і функціонування багаточленних антропонімних словосполучень зумовлені життєвою потребою точнішої орієнтації в суспільстві, а саме – потребою точнішої ідентифікації особи. Коли зважити, що іменний репертуар українців досить бідний, що в одному селі живе й по кілька осіб на одне ім'я і на одне прізвище чи родове прізвисько, то ніхто не стане сумніватися в тому, що поява і функціонування багаточленних антропонімних словосполучень зумовлені потребою поліпшити процес взаєморозуміння.

АНТРОПОНІМІЯ ТА ЕТНІЧНА ІСТОРІЯ ЗАКАРПАТТЯ

Поряд із власне лінгвальною інформацією, яка є необхідним елементом повноцінного спілкування та взаєморозуміння між людьми, антропоніми містять у собі багато такої інформації, яка для звичайного мовця в наш час уже є іррелевантною. Передусім, це стосується інформації культурно-історичної. Адже кожне прізвище і кожне прізвисько, поки ці антропоніми не стали спадковими найменуваннями, не лише називало, але водночас і характеризувало відповідну особу з позицій найменувача. Великою мірою це стосується і власних особових імен, поки ті не стали іррелевантними знаками. Тому-то лінгвістичний аналіз антропоніма спроможний відповісти не лише на питання про те, до якого класу належить ця власна назва, як її правильно писати, вимовляти та відмінювати. Він може вказати й на те, звідки походить цей антропонім, який саме етнос утворив його і яку саме інформацію заклав у нього.

З цього приводу вартою уваги є оцінка, що її дає антропонімній інформації сучасний хорватський дослідник А. Шупук: "Імена і прізвища, які в наш час є лише атрибутами ідентифікації, насправді є неписаною історією народу, всього його життя, а часто й найінтимнішими свідченнями долі людини. Ці багаті усні перекази створюються не лише обдарованими одинаками, а всім народом, який оберігає їх як святість і передає їх із покоління в покоління. Їх не колекціонують ні письменники, ні митці, лише церковна адміністрація фіксує їх у метриці народжених та померлих, а державна – у військових та податкових списках" [Šupuk 122].

Основним завданням нашого дослідження, як уже вказувалося, є лінгвістичний аналіз антропонімії Закарпаття, а власна особова назва нас цікавить передусім як одиниця мови. Однак оскільки зібраний матеріал приховує в собі також важливу інформацію про історію людності карпатського ареалу, то спробуємо видобути з нього і деякі свідчення, що стосуються етнічної історії населення, яке здавна живе на південних схилах Українських Карпат.

З усього комплексу питань історії закарпатської людності тут розглянемо лише три, а саме:

- а) Найдавніші антропонімні свідчення про українців на Закарпатті та про їх сусідів;
- б) Антропонімія і міграційні процеси людності в Карпатах та
- в) Антропонімія Закарпаття на загальноукраїнському тлі.

Оскільки наріжним каменем давньої історії Закарпаття завжди було питання про час появи східних слов'ян на південних схилах Карпат,¹ то з цього питання й почнімо.

Найдавніші антропонімні свідчення про українців на Закарпатті та про їх сусідів

Вітчизняні вчені, які услід за літописцем Нестором відстоювали теорію дунайської чи карпатської прабатьківщини слов'янства (Я. Головацький, К. Грот, М. Карамзин, О. Кочубинський, А. Наєждін, М. Соловійов, В. Філевич, В. Гаджега та ін.), вважали східних слов'ян автохтонами на Закарпатті, хоч вагомих аргументів на користь цієї думки ніхто з них не висунув. Частина істориків ХХ ст., наприклад Я. Айзнер, Л. Нідерле, О. Мицюк, О. Петров, В. Халоупецький та деякі інші, припускають, що східні слов'яни почали переходити через Карпати на південні їх схили десь від аварських часів (кінець VI ст. н. е.), а особливо під час печенізько-половецького натиску на тиверців, уличів та білих хорватів (IX–XI ст. н. е.). Із лінгвістів подібну позицію стосовно часу заселення Закарпаття східними слов'янами займає І. А. Панькевич [ПанНар 14], а на підставі лексичних даних її відстоює Й. О. Дзензелівський [ДзеВре]. Отже, час прибуття угорців у басейн Дунаю (896 р.) окремі групи східних слов'ян, ~~на~~ думку цих учених, уже жили в низинних районах Закарпаття.

Деякі вчені, наприклад І. С. Орлай, Ю. І. Венелін, ідучи слідом за угорським хроністом другої половини XII ст. Анонімом, дотримуються того погляду, що руських слов'ян уперше привели на Закарпаття угорці 896 року чи в новіші часи (див. [Свенц 62, 93, 95]). Найновіша спроба захистити цю думку належить лінгвістові А. І. Генсьорському, який на підставі порівняння кількох лексичних особливостей українських говорів Закарпаття з лексикою північних та інших діалектів української мови робить висновок, що населення Закарпаття не походить із суміжних передкарпатських земель – Галичини, Буковини чи навіть Волині, а прийшло, мовляв, із північних околиць Києва разом із приходом угорців у Паннонію 896 року [Генс-2 82]. Підставою для такої хронологізації А. І. Генсьорському служить те, що східні слов'яни та їх поселення на південних схилах Карпат чи взагалі за Карпатами називаються руськими (Ruzka, Rutheni, dux Ruizorum, Marchia Ruthenorum і т. п.) ще в XI–XIII сторіччях, тобто більше ніж за два сторіччя до того, ніж терміни Русь, руський, русин поширилися в Галичині і взагалі в Передкарпатті. За словами А. І. Генсьорського, до XIII сторіччя

¹ Огляд літератури з цього питання див.: [ПанГов 14–31], [ПанНар 5–19], [Ставров 9–89] та [Пеняк 4–5].

ці терміни могли принести на Закарпаття лише вихідці з Київщини, оскільки лише населення околиць Києва називало себе русинами до цього часу [Генс-2 77–82; Генс-1 21–22].¹

Те слов'янське населення, яке по шляху в Паннонію угорці застали на півдні Закарпаття, більшість угорських учених кваліфікує як болгарське. Із сучасних угорських істориків цю думку відстоює Д. Дерффі, за словами якого, під час приходу угорців на Дунай територія Березького комітату належала Салановим болгарам [Györf 520]. Правда, відомий угорський славист Я. Меліх, на думку якого руські слов'яни могли з'явитися в північній Угорщині не раніше XI ст., вважає, що Саланові болгари були неслов'яномовним населенням. З приводу легендарного ужгородського князя Лаборця, який, за Анонімом, був васалом болгарського князя Салана, Я. Меліх пише, що ім'я Лаборця теж є одним із підтверджень цього, оскільки воно, мовляв, походить від двоосновної тюрко-болгарської назви **Albars* (< **Alp* – *Bara*). Перший компонент цього імені, за його словами, становить собою тюркське *alp*, *alyp* "герой", а другий – *bara* "леопард". Отже, первісне значення імені **Albars* – "героїчний леопард". Згодом, мовляв, тюрко-болгарське **Albars* – болгаро-слов'янське *Lobors* або *Laborsъ* староугорське *Loborszu* чи *Laborszu* змінилося в *Laborc*, звідки й українське *Лаборець* [Melich 19]. М. П. Погодін, О. О. Шахматов та О. Л. Петров дотримуються інших поглядів на цю особову назву [ПеДрев 76].

Багато вітчизняних учених (Д. Багалій, М. Грушевський, О. Соболевський, О. Шахматов та ін.) і частина буржуазних угорських та закарпатських істориків першої половини ХХ ст. відносять перехід східних слов'ян за Карпати на XI–XII сторіччя. За словами І. Сабо, наприклад [Szabó 92], на території Угоцького комітату до приходу туди угорців не було ні хорватів, ні поляків, ні руських слов'ян. А такі вчені, як О. Бонкало та А. Годинка [HodTör 75], прагнучи довести права угорської святостефанської корони на "пустинні землі" Закарпаття, датують прихід східних слов'ян на південні схили Карпат аж XIII–XIV сторіччями, тобто періодом після татарської навали.

Давньоруські літописи теж не дають прямої відповіді на питання про час появи східних слов'ян на Закарпатті. Єдиний

¹ Думки про київське походження українців Закарпаття висловлювалися вже й до А. І. Генсюрського. У 1928 році, наприклад, історик А. Н. Бескид на підставі зіставлення кількох реальних і кількох вигаданих топонімів Закарпатті (Київ, Волга, Умань, Ростимир, Бердичів) з відповідними топонімами центральних областей України та Росії робить висновок, що група лемків походить із району Дніпра, тоді як інші групи – з більш віддалених волзьких областей [Бескид 74]. Через 20 років після цього етнограф Д. К. Зеленін порівнює високий рівень матеріальної культури, а головне художні промисли гуцулів із відповідними промислами давнього Києва і доходить висновку, що такого високого рівня майстерність могла бути принесена в Карпати лише вихідцями з Києва [Зелен 16–31].

запис, що якоюсь мірою стосується цього питання, це запис під 898 роком у "Повісті временних літ". Описуючи просування угорських племен повз Київ у напрямі до Карпат, а звідти в Паннонію, літописець зазначає: "Пришедше от вѣстока (угри – П. Ч.) и устремишася черезъ горы яже прозвашася горы Угорьския и почаша воевати на живущая ту волохи и словѣни. Сѣдяху бо ту преже словѣни, и волохове приаша землю словѣнску. Посемъ же угри прогнаша вольхи, и наслѣдиша землю ту, и сѣдоша со словѣны, покоровивше я подъ ся и оттоле прозвася земля Угорьска" [ПВЛ 21]. Але й цей запис, як бачимо, не дає відповіді на питання про те, що це були за слов'яни, яких угорці застали вже за Карпатами.

Деякі, але малодостовірні дані приносить хроніка "Gesta Hungarorum", у якій анонімний хроніст другої половини XII ст. на підставі угорської народної традиції та усних переказів намагається описати історичні події IX ст. За цією хронікою виходить, що після того, як угорці спустилися з Карпат, біля Мукачова (Munkas) вони наткнулися на слов'ян та болгар (Sclavos et Bulgaros), над якими панував тоді князь Салан [Анонім 29]. За словами Аноніма, перший організований опір угорці зустріли під Ужгородським замком (ad castrum Ung), де князем був васал болгарського воєводи Салана Лаборець (nomine Laborcy) (див. [Анонім 30–31]; див. ще [ЛелЗак 30]). Хроніка "Gesta Hungarorum" не раз була критикована за необ'єктивність і тенденційність, але найоригінальнішу оцінку дали їй німецькі історики. Один із них писав: "Gesta Hungarorum" Аноніма не є достовірне історичне джерело для вивчення часів до XII ст., а являє собою своєрідний фантастичний роман, написаний з метою апофеозу героїзму мадярів та їх вождів; сама поява яких нагонила жах на інші народи, примушувала їх негайно визнати зверхність мадярів над собою і заслужити їх милість" (див. [ПеДрев 23]). За словами Е. Дюмлера, "Gesta Hungarorum" Аноніма "навіть для майбутніх легенд, не кажучи вже про історію, не може бути корисним джерелом, оскільки автор її, крім свого обмеженого незнання і своєї смішної національної гордості, є просто упередженим фальсифікатором та викривлювачем історії" (див. [Бескид 10]). Аргументовану оцінку хроніці, а на підставі цього і шлях руху угорців від Волги до Дунаю дає В. П. Шушарин [Шушар 156–157, 179]. Тому треба погодитися з тою оцінкою М. Грушевського та О. Петрова, за якою достовірний матеріал про поселення східних слов'ян на території Закарпаття до XIII ст. є просто мізерним, що руські джерела про угорську Русь не промовляють нічого, а угорські хронографи майже нічого, крім дрібних згадок та натяків, і тому єдиним джерелом у цьому питанні є угорські грамоти [ПеДрев 69].

Перші слов'янські пам'ятки матеріальної культури, знайдені на території Закарпаття, археологи датують VI–VIII сторіччями (К. В. Бернякович, Ф. М. Потушняк, С. І. Пеняк та ін.). Однак яким саме слов'янам (східним, південним чи західним) належали ці знахідки, думки вчених не завжди збігаються. Справа в тому, що після розпаду слов'янства на три основні групи територія Закарпаття, особливо південно-західні райони, протягом кількох наступних сторіч були місцем безпосередніх контактів між цими трьома слов'янськими масивами – східним, західним та південним [Мицюк 11]. Надійних археологічних свідчень із тої доби, якими донедавна оперували вчені, досить мало. Та й матеріальна культура слов'янських племен, які в ту пору заселяли Карпати, була ще настільки близькою, що виявити в ній вагомі диференційні ознаки, не завжди вдавалося [ПеДрев 73]. Протягом останніх років велику роботу в цій галузі провели радянські та чехословацькі археологи. З радянських археологів виділяється С. І. Пеняк, який на підставі нових розкопок і перегляду старих знахідок приходиться до переконливого висновку, що "слов'янське населення верхнього Потисся належало до племен східнослов'янських "білих" хорватів, територія поширення яких у другій половині I тисячоліття включала північно-східні райони Карпат, у тому числі й Верхнє Потисся" [Пеняк 17].

Писемних свідчень, які містили б надійні історичні чи лінгвістичні дані про конкретну етнічну належність місцевої слов'янської людності до X ст., немає [ПеДрев 72]. Тому й не випадково деякі чехословацькі історики вважають, що в політичному відношенні верхнє Потисся входило до складу Великоморавської держави,¹ угорські історики, які спираються на "Gesta Hungarorum", визнають політичну залежність Закарпаття до X ст. від болгарського князівства, а, на думку радянських істориків (М. М. Лелекач, І. М. Шекера, С. І. Пеняк), Закарпаття до XI ст. входило до складу Київської держави.

Дещо багатшими є відомості про життя слов'ян на Закарпатті після XI ст. Дедалі призбирується все більше і більше археологічних, історичних та лінгвістичних (переважно ономастичних) фактів, які дають право твердити, що ні в X, ні в XI сторіччях угорці на верхньому Потиссі не жили (О. Галага, Л. Гараксим, Б. Варсік, О. Ставровський, М. Лелекач, С. Пеняк та ін.), а жили там східні слов'яни. Як це нині визнають майже всі спеціалісти з історії давньої Угорщини, угорці після переходу ними в 896 році Веречанського та інших карпатських

¹ З. Неєдлі заперечує політичну належність Закарпаття IX ст. до Моравії, хоча прийняття християнства закарпатцями від мораван ще у IX ст. вважав за можливе [Неєдлы 208]. Тут же він доводить, що в політичному відношенні землі Закарпаття до кінця IX ст. належали болгарам.

перевалів не залишилися на Закарпатті надовго, а спустилися вниз по Тисі аж до Дунаю, де й заснували свою нову батьківщину. Лише через двісті років після цього, користуючись послабленням східнослов'янських племен, Угорщина спрямовує свою експансію з Паннонії в напрямі до Карпат і за Карпати на північ, тобто в Галичину.

Таким чином, десь наприкінці XI ст. угорці вдруге з'являються на Закарпатті, правда, на цей раз вони приходять уже не з півночі, а з півдня чи з південного заходу. Але зайняли угорці Закарпаття не відразу. Як показують найновіші праці радянських (М. Лелекач), чехословацьких (Б. Варсік, О. Ставровський) та угорських (Е. Молнар) істориків, зайняття угорцями південних схилів Карпат проходило в три етапи, і кожний етап був пов'язаний із спорудженням спеціальних прикордонних засік.

Історичні та лінгвістичні дані свідчать, що в кінці XI ст. угорці зайняли південну частину Закарпаття і висунули свої прикордонні засіки (guerü) приблизно на лінію Ужгород–Берегово [КніеМа 384]. За словами О. Петрова, в Земплинському, Ужанському та Березькому комітатах руське населення не доходило до Тиси, а мадяри жили в ті далекі часи не лише на лівому березі Тиси, але й на правому, тобто за болотами. Лише в Угорчі, а особливо в Марамороші руські поселення були за Тисою [ПеДрев 67–68]. Передгірську смугу було зайнято королівською Угорщиною лише на другому етапі – у XII ст. [КніеМа 384]. До Марамороша угорці дійшли аж у самому кінці XII ст., а точніше аж у XIII ст. [Bélay 10, 11, 17]. На Карпатський хребет свої *indagines* угорці висунули аж у кінці XIII, а у Марамороші – аж у XIV ст. [Bélay 17, 23, 75]. В усякому разі є прями свідчення, що Свалява і Верецькі в 1264 році знаходилися за кордонами угорської держави, що межа (guerü) проходила тоді поміж селами Чинадієво і Свалява: Чинадієво знаходилося на південь від засік, а Свалява – *ex altera parte indagines*, тобто на північ від них [СтриГд 19, 48; Мицюк 44]. Правда, 1243 року, тобто після відходу татар, угорський король Бийла IV дарує Мукачів і Мукачівську домінію своєму зятеві – руському князеві Ростиславу Михайловичеві, що жив у замку Фюзер (Земплин), а з часом передає цю домінію другому своєму зятеві – галицькому князеві Льву Даниловичеві [Мицюк 44; Колом 42; Сова 12]. У Марамороші першої половини XIII ст., а точніше 1235 року, угорський державний кордон проходив не по Карпатському хребту, а значно південніше – за Борсуковим ділом, аж біля міста Родни, яке тепер знаходиться в румунській частині Марамороша [ЛелЗак 37]. Місце проходження північної угорської засічної лінії по території Закарпаття станом на третю чверть XIII ст. визначає А. Годинка. З ним погоджується О. Бонкало

та О. Мицюк. За картою А. Годинки, ця лінія починається з-під Хуста, іде на захід біля Іршави по узбіччю гори Діл, проходить між Чинадієвом та Свальявою, звідти йде на південь, прямуючи до Ужгорода, а від Ужгорода, точніше від Сторожниці, через Німецьке в напрямі на Гуменне і Стразьке (див. [Мицюк 3, 22]).

Отже, система укріплень, споруджених під час так званого третього етапу посування кордонів до карпатських хребтів, протрималася аж до другої половини XIII ст. Поза засіками в той час опинилися внаслідок цього й деякі села на північній Шаришчині. Протягом другої половини XIII ст., а особливо в XIV ст., міжкордонна лінія швидко заселяється русинами, а кордони посуваються аж до бескидсько-карпатських хребтів [Ставров 15]. Отже, руську самовільну колонізацію за засіками використала Угорщина [Мицюк 23]. Таким чином, значна частина території Закарпаття аж до XIV ст. знаходилася поза впливом угорської феодальної влади, оскільки остання не сягала за лінію засік. Більшість дослідників визнає, що під час просування угорців на північ у напрямі до карпатського хребта, вони на всій лінії свого просування знаходили вже слов'янське населення. У низинних районах, де населення було густішим, воно вело осілий спосіб життя і займалося землеробством та рибальством, а на Верховині, де населення було значно рідшим, воно жило головним чином за рахунок скотарства (див. [КніеМа 384, 403, 412, 413, 417, 420; Györf 520; Bélay 10, 11, 17, 23, 75; ПеДрев 71]).

Найновіші дослідження показують, що територія *ultra indagine* у політичному відношенні могла нікому й не належати, однак вона не була безлюдним пралісом [Ставров 21, 39], бо поза засіками жили слов'яни задовго до XII ст. (там же; [Nieder 40; Мицюк 21–24]). Поневолене населення з обох боків карпатського хребта завжди шукало вільніших умов існування, де не сягала б феодальна влада жодної держави.

Перенесення засік на північ можливе було лише за умов, коли територія за засіками була вже достатньо заселена [ПеДрев 9; Ставров 30]. На захоплених землях Закарпаття організуються королівські домени, королі нагороджують своїх слуг і службовців величезними ділянками землі разом із населенням. Як слушно зазначає М. М. Лелекач, "на цій новій захопленій території вже в XIII ст. ми не зустрінемо ні одного угорського феодала, який міг би доводити, що його сім'я або батьки є тут власними на основі права займанщини "primæoccupationis"; закарпатські феодали – це прихідці-чужинці або феодали місцевого слов'янського (руського) походження [ЛелЗак 37].

Питання про те, чи жили взагалі східні слов'яни в XI–XIII сторіччях на Закарпатті, в наш час уже не належить до спірних. Невідомо лише, скільки було тих східних слов'ян і в

яких саме територіальних межах вони жили в XI–XIII сторіччях за Карпатами. Справа в тому, що територія, яку населяли східні слов'яни на південь від Карпатського хребта, ніколи не збігалася з адміністративно-політичними межами сучасного радянського Закарпаття. Існує, наприклад, цілий ряд фактів, які засвідчують руські поселення в XI–XIII сторіччях на території нинішнього Східнославацького краю ЧССР [СтриГд 22–23], хоч сучасні словацькі історики всіляко намагаються довести, що руські оселі типу Ruska, Ruskovce в перші сторіччя угорської держави (XI–XIII ст.) на Східній Словащині компактних східнослов'янських масивів не становили, а були лише сторожовими колоніями, тобто острівцями в суцільному словацькому середовищі [Varsik 24, 25; Гаракс 14–18; Ставров 83]. Велика частина давніх українських поселень на території Східнославацького краю ЧССР зберігається й понині, хоч багато з них, наприклад у комітаті Гемер, вони пословаччилися ще в XVI ст. [ПанНар 17].

Східні слов'яни в XI–XIII сторіччях простежуються і в затисянських комітатах [КніеМа 412, 418, 420; Дэже 25], у різних районах Трансільванії, особливо в басейні річок Красної, Самоша і Тура [КніеМа 412–413, 418–420; Мицюк 114]. У комітатах Сатмар і Арад руські слов'яни з часом зрумунізувалися [СтриГд 31; Дэже 223], а в сусідніх із Мараморошем областях, зокрема в областях Насад та Бистриця, за даними Я. Стрипського [СтриГд 31], частина з цих руських слов'ян зберігала свою мову до кінця XIX ст. Крім цього, східні слов'яни досить рано з'явилися в басейні верхнього Мароша [КарОр; ПанБол; Мицюк 13]. Як зазначає Я. Карачоні, до східних районів Трансільванії східні слов'яни прийшли спершу як гірські пастухи, а потім як землероби. У XI–XIII сторіччях, за даними Карачоні, у Трансільванії вони населяли 54 села. У XIV–XV ст. вони ще зберігали руську мову, але з часом змішалися з сийкелями та саксонцями і розчинилися в їх середовищі. На думку Я. Карачоні, причина цього в вірі: східні слов'яни прийшли до Трансільванії язичниками (перше православне єпископство на заході України було засновано лише 1085 року – в Галичі) і християнство прийняли в католицькій його формі від сийкелів та саксонців, тобто на чужій мові. Думку про те, що східні слов'яни, які першими з'явилися на Закарпатті, були ще язичниками, припускає також О. Петров [Педрев X, 72].

Перші записи українських (руських) антропонімів, що містять цінну інформацію про етнічну історію Закарпаття, приносять латиномовні документи XIII ст. Однак таких записів небагато, та й не всі вони надійні. Ще О. Петров справедливо зауважував, що в цих особових та географічних назвах можна впізнати слов'янський елемент, але виділити із слов'янського

саме руський дуже нелегко, особливо при спотворенні назв мадярсько-латинською транскрипцією [ПеДрев 70].

У нашій праці мовну належність цих антропонімів до східнослов'янських встановлюємо, передусім, за такими фонетичними критеріями, як повноголосся (*Volotcu, Golosa, Karachun, Maladik, Maraz, Moruc*), рефлекс *i* на місці *ѣ* (*Bila, Didou*), лабіовеляризація *e* після шиплячих (*Churna*), зміна *л* на *в* (*Boutun*), зміна *ф* на *хв* чи *х* (*Chedur*), а також на підставі критеріїв словотворчих, наприклад, за суфіксом *-ук* (*Buchuk, Vltuk, Suluk*). Підтвердженням східнослов'янської належності носіїв таких антропонімів може бути й епітет *ruthenus*, що час від часу стоїть при таких назвах (*Chedur genere Ruthenum, Ladislaus Ruthenus, Dominicus Ruthenus*), а також відетнонімні антропоніми з кореневим елементом "рус" у його слов'янському, латинському та угорському варіантах, наприклад, *Rusca, Ruten, Uruz*. Тому вважаємо невмотивованою репліку О. Петрова про етнічну належність вільних людей із села Бан коло замку Красна, які називаються у протоколі "божих судів" за 1213 рік у Варадинських реєстрах. О. Петрова дивує, що з усіх людей, які там називають себе вільними людьми руського походження, тобто *liberos et genere Ruthenos (Iecur filium Redea, Sol et Boutun, filios Sacicu, Syteci filium Babuci, Chedur)* лише один *Chedur*, мовляв, має руське ім'я [ПеДрев 66].

Через 30 років після виходу праці історика О. Петрова за ці питання взявся молодий угорський лінгвіст Л. Деже, який доводить, що руськими в цій пам'ятці є не лише ті особові назви, при яких стоїть епітет *ruthen*,¹ а руськими є, можливо, й імена тих *iobbagiones castris*, що називаються в селі Бан за 1213 рік, зокрема такі, як *Duh, Nusata, Damanj, Golsa, Sedun* [Деже 44–47]. Нам здається, що в записах королівських слуг *Kraznet, Coetan, Visata* із села Дравці комітату Угоча за 1220 рік та записах людей *Zoboslou, Utesam, Bagdanum, Polouc* із села Тросник за 1220 рік Л. Деже справедливо вбачає давньоруські антропоніми, а в їх носіях – руських людей. Можна погодитися і з тим, як читає Л. Деже ці назви (*Собѣславъ, Богъданъ, Половъць, Красьньць, Вышата* і т. д.), однак назви *Utesa, Coetan*, на нашу думку, треба читати не *Утѣча* і *Костанъ*, а *Утѣша* та *Цвѣтанъ* (див. [Дзе-Чу 83]).

Локалізація антропонімів, засвідчених найдавнішими пам'ятками, створює приблизну картину того, в яких саме місцевостях жили предки закарпатських українців у XIII ст. Найпоказовішим із цього є те, що більшість антропонімів із

¹ Найчастіше епітет *ruthenus* стоїть при тих антропонімах, носії яких живуть не у східнослов'янському, а у словацькому, угорському, тобто в іншомовному середовищі (див. [Бескид 126–128]).

рисами майбутньої української мови у XIII ст. походить із низинних, тобто південних і південно-західних районів Закарпаття, зокрема з таких поселень, як Гетеня, Холмовець, Тросник, Боржава, Береги, Косино, Дравці біля Берегова, Брід коло Мукачева, Чинадієво, Свалява, Добронь, Ужгород та деякі інші. Не менше антропонімів із рисами української мови приносить Варадинські реєстри (1208–1235 роки) та інші пам'ятки XIII ст. з верхнього Затисся, зокрема з комітатів Сатмар, Саболч, Бігар, а особливо з території колишнього комітату Красна (тепер – північна Трансільванія), про який І. Кніежа пише, що на його території жило слов'янське населення ще до прибуття угорців у Дунайський басейн [КніеМа 413] (див. ще [Perfес 116; ПанНар 15; Дэже 23–67]). Серед записів XIII ст. є також руські антропоніми з комітатів Сатмар, Саболч, Гайду, Бігар, Земплин, тобто майже з усіх комітатів, територіально близьких до Закарпаття. Таким чином, матеріали закарпатської історичної антропонімії не лише констатують, що у басейні верхньої Тиси ще до татарського нашестя жили східні слов'яни, а й значно уточнюють територію їх тогочасного компактного чи діаспорного розселення на південних схилах Карпат (див. ще [Chalou; ПеДрев 26, 30; Свенц 135–137; Мицюк]). При цьому не можна не звернути увагу на те, що руське населення в першій половині XIII ст. мали й ті райони, які з часом мадяризувалися (наприклад, територія сучасної Берегівщини, південної Виноградівщини та деякі інші), румунізувалися (комітати Красна, Сатмар, східна Трансільванія – [Мицюк 196]) чи словакізувалися (східна Земплинщина).¹

Матеріали XIV ст. розширюють географію українських антропонімів головним чином за рахунок Земплинщини, Іршавщини, Хустщини, Тячівщини та румунської частини Марамороша, зокрема з таких сіл, як Коромля, Добронь, Берегово, Іршава, Довге, Липча, Кричово, Бедевля, Криве, Сопунка, Сарвасово та ін. Це означає, що українське населення в XIV ст. заселяло всі низинні і передгірські райони Закарпаття. Пам'ятки XIV ст. показові ще в одному плані: серед сіл, назви яких потрапили в документи XIV ст., майже немає таких, що у яких не було б слов'янських (українських) антропонімів. Більше того, серед записів кріпаків того часу слов'янські назви кількісно переважають над чужими чи над непрозорими. Так само, як і переписи наступних сторіч із центрального та гірського пасма Закарпаття, ці назви свідчать, що в міру посування до карпатського хребта угорці на своєму шляху скрізь заставали осіле українське населення.

¹ Детальніше про це див. [Мицюк 196].

Перші згадки про українців (русинів) у верховинському пасмі значно пізніші, як пізніші й самі поселення в районі карпатського хребта. Так, наприклад, на словацькій Верховині, тобто словацьких Бескидах, українська людність масово з'являється аж у XV ст. [Varsik 24; Ставров 83]. Із південної Земплінщини та Ужанщини, які тепер входять до складу Словаччини, антропоніми з українськими рисами приносять уже грамоти маєтку графа Стараї з XIII–XIV ст.: *Vancha, Vanchuk, Iwan, Iwanka, Ihnat, Mikowcha, Oroz, Ozyph, Petene, Zovchuk, Teluk* і т. ін. ([Nagy-1; Nagy-2; ПанНар 16; Дэже 35] та ін.). Етнонім *ruthenus* і антропонім *Ruteen* фіксуються в цю пору навіть у центральних та західних районах Словаччини (*Marthin, Himpa*) – див. розділ "Імена".

Ми свідомі того, що "історія імен далеко не завжди збігається з історією народу, який цим іменем названий" [Брайч 162], проте й нехтування тими даними, які спроможна дати антропонімія при вивченні таких історичних чи демографічних проблем, як заселення краю, заснування нових поселень, ріст народонаселення, його етнічна належність і національна свідомість, зв'язки з сусідніми народами і т. ін., не можна. Частина з цих питань більшою чи меншою мірою вже висвітлена в спеціальній літературі (напр., [ПанПар 18–19; Дэже 23–40, 63–90] та ін.) і тому детально зупинятися на всіх них тут не будемо, а розглянемо лише ті, яким дотепер приділялося мало уваги.

Наявні в нашому розпорядженні дані історичної антропонімії Закарпаття, наприклад, проливають світло на те, як називали східних слов'ян на південних схилах Карпат їх сусіди в різні історичні періоди і як вони називали своїх сусідів. Найбільш вдячний матеріал для цього постачають відетнонімні прізвища.

Як називало себе східнослов'янське населення за Карпатами до приходу туди угорців (896 рік), науці невідомо. Існує лише думка, що найдавніші слов'яни, яких угорці застали в кінці IX ст. в північній Угорщині (басейн рік Красної, Самоша), розмовляли мішаною слов'янською мовою і називали себе слов'їне [Jazykovedný sborník, R. I–II, № 1–2; Мартін, 1947, стор. 93] (див. ще [ПеДрев 72]), а угорці називали їх товтами. Згідно з цим, слово товт (по-угорськи *tót*), яке в угорській мові (та й на Закарпатті) донедавна вживалося як неофіційне найменування словаків, десь до XIV ст. мало ширше значення [Melich 417–421]. Товтами (давні графічні варіанти *thoth, toth* та інші) угорці називали всіх корінних слов'ян басейну Тиси, крім русинів, які, на думку І. Кнієжі, прибули сюди аж у XI ст., та крім південних слов'ян, які зайшли в ці краї в XIV–XV сторіччях [КнієМа 418] (див. ще [SzabJ 233; Дэже 39]).

Обидва ці етноніми (і слов'їнинь і *tót*) відбиті в антропонімії Закарпаття. Порівняймо сучасні прізвища закарпатських українців

Слов'янин, Слов'єнка, Товт, Тóвтик, Тóвтин. Однак ці прізвища є надто молодими, щоб підтвердити чи спростувати наведені вище думки про події тисячолітньої давності. Щодо прізвищ *Слов'янин* (Вовковиї, Пузнаківці, Сімерки) і *Слов'єнка* (Воловець, Неліпино, Сасівка), та про їх давність узагалі не маємо даних. Що ж до прізвища *Товт*, то воно вперше фіксується на Закарпатті лише тоді, коли апелював *товт* у угорців означав уже "словак". Так, у м. Виноградів антропонім *Thoth* фіксується вже в 1451 р. А взагалі етронім *товт* міг мати значення "слов'янин" у давніх мадяр навіть у XV ст. Невипадково, мабуть, одна і та ж особа в с. Чорнотисово за 1458 рік записана як *Sclavua*, а за 1470 р. – як *Thoth* [Szabó 338]. Правдоподібно, словаки не могли занести прізвище *Товт* аж до річки Тересви. Антропонім *Thoth* у XV ст. фіксується і в с. Німецька Поруба біля Ужгорода (кріпак *Valentinus Thoth*, 1437 – [Nagy-2 337]), але тут, на заході області, він уже співвідносився, мабуть, із поняттям "словаки".

Ще складнішим є питання про етроніми *ру́син, русна́к* та їх відношення до закарпатських прізвищ *Рус, Русан'ук, Русінка, Русинко, Русинкович, Русинчак, Русич, Русінко, Рус'кий, Рускович, Русн'ак, Русник, Русул, Рушчак, Рушчин*, а передусім, до прізвищ *Русин* та *Руснак*. Взагалі поширеним є погляд, за яким етронім із коренем *рус-* принесли на Закарпаття східні слов'яни з Прикарпаття ще до X ст., тобто ще до приходу угорців. Однак для доведення цього погляду нема засвідчених аргументів. Коли прийняти думку про те, що етронім *Русь* та похідні від нього "руський", "русин" у етнічно-територіальному значенні до XIII ст. стосувалися навіть не всіх східних слов'ян, а лише київсько-переяславських земель [Генс-1 16–30; Брайч 139], що на південні та південно-західні землі України він поширився тільки у XIII ст. [Мицюк 15; Генс-1 21–22], то треба прийняти і той погляд А. І. Генсьорського, за яким назва *русин* (*Русь, руський*) не могла з'явитися на Закарпатті раніше 896 року, тобто до приходу угорців у басейн середнього Дунаю. У такому разі цю назву принесли на Закарпаття або ті русини, які десь під Києвом приєдналися до угорського походу, або ті окремі групи руської княжої дружини, які протягом X–XII сторіч з дозволу чи на запрошення угорських королів осідали то тут, то там за Карпатами.

Однак А. І. Генсьорський у цьому твердженні не є оригінальним. О. Л. Петров ще 1930 року писав: "раніше XII ст., та й то, скоріше, його кінця "руських" не могло бути за Карпатами – крім військових поселень у різних частинах Угорщини, колоній із осіб вищого класу – княжих дружинників. Проте "східні слов'яни" – під різними назвами – без сумніву могли проникати і проникали за Карпатський хребет набагато раніше – можливо, що ще в VII–VIII в. Пізніше ці "східні слов'яни" або зникли серед інших народів, або злилися зі своїми одноплемінниками, які приходили в Угорщину вже

з іменем "руських" ([ПеДрев XI]; див. ще стор. 62).¹ До цього ще додамо, що в найдавніших місцевих латиномовних документах усіх східних слов'ян, які жили на Закарпатті, називали етнонімом *ruthenus*, рідше – угорським його потурченим відповідником *orosz*.

Де, коли і як з'явився вперше латинський варіант етноніма "русин" – *ruthenus*, нам невідомо. Що ж до угорського відповідника *orosz*, то тут треба, очевидно, погодитися з думкою І. Орлая, який ще 1824 року у листі до секретаря "Общества истории и древностей российских" висловився, що угорці вже з давніх-давен називають росіян, галичан, закарпатських українців і взагалі всіх східних слов'ян "оросами", і що назву "орос" угорці принесли в Паннонію ще з Кавказьких гір у IX ст. [Свенц 44–46]. З часом терміном *orosz* угорці почали називати всіх місцевих українців, а десь із кінця XIX ст. з терміном *orosz* в угорців починає конкурувати термін *ruszin*.

Не будемо вдаватися тут до аналізу всієї лінгвістичної аргументації А. І. Генсьорського, до того, що в ній за специфічно закарпатські видаються і речі західнослов'янські та східнослов'янські, що в ряді випадків автор нехтує законами семасіології, а зупинимось лише на одному із слабких її місць. А. І. Генсьорський виходить із засади, за якою "серед закарпатських українців етнічна назва "русин" була жива майже до останніх часів" [Генс-2 78]. Насправді це не зовсім так. Назва "русин" як етнічна самоназва автохтонного українського населення на Закарпатті є відносно новою. Вона почала активно поширюватися тут лише в XIX столітті, передусім, будителями та місцевою "руською" інтелігенцією, яка знаходилася під сильним впливом галицьких русинів (див. [Свенц 44–46, 57; Мицюк 16; Гер-1 9]). Особливу роль у її поширенні зіграли два програмові вірші місцевого поета О. В. Духновича, а саме "Я русин був, есм і буду", та "Подкарпатськії русини, оставте глубокий сон". Другий із цих віршів до 1945 року був офіційним гімном українців Підкарпатської Русі. Просте населення на Закарпатті до визволення називав себе не *русинами*, а *руснаками* (чоловік – *руснак*, жінка – *русначка*, рідше – *руска*, прикметник – *рус'кий*, дуже рідко – *руснац'кий*). Після того, як на зміну цим двом етнічним термінам (народному "руснак" та книжному "русин") прийшла і усталилася назва "українець", виявити сфери функціонування перших двох стало набагато важче. Однак у свідомості селян старшого віку, особливо в західних та центральних районах Закарпаття назва *руснак* ще досить міцно

¹ На перших порах цього багатовікового поступового проникнення східних слов'ян за Карпати вони, як гадає О. Петров [ПеДрев 72], могли називати себе або спільною назвою "словѣне", або ж своєю племінною назвою, але найбільш імовірно, що називалися за іменами начальників родів, старійшин або за іменами тих осіб, під керівництвом яких вони прийшли на нові місця і поселилися там.

тримається як традиційне етнічне поняття, тоді як назва *ру́син* людьми старшого віку кваліфікується як книжне, як вчене (див. карту № 2). У цьому відношенні дуже показовим є зауваження історика О. Петрова, який ще в 1911 році писав, що серед простолюддя на Закарпатті ним не виявлено самоназви *ру́син*, що на Закарпатті є лише *русна́ки* і *русня́ки*, а *русини́* – це галичани (див. [ПеПред 15, 98]; див. ще [Гер-1 9; Гер-2 48; Свенц 121–122; Вгückner 469; КолОч 153, 154]). Виняток із цього становить хіба що населення східної частини області, передусім гуцули, які донедавна справді називали себе *русина́ми* (див. карту). Однак гуцули, як відомо, на Закарпатті є відносно новою етнічною групою, яка лише в XVII–XVIII ст. переселилася на Рахівщину з Прикарпаття, звідки принесла і назву *ру́син*.

Однак раніше, зокрема в XVII ст., етнонім *русна́к* уживався не лише стосовно українців Закарпаття. Вагомим аргументом на користь того, що етнонім *русна́к* у XVII ст. означав також людей із Західної України, може служити запис 1648 року на євангелії з села В. Ком'яти, в якому говориться, що 1648 року "извоєвали козаки Полшу. Почали палити варишѣ и села от рѣки Днѣпра от славного вариша Києва и ляхов истинати и Руснаков аж до рѣки Вислы. Старшому козакови имя было Хмельъ" [ПаПо-1 157]. Як видно з цього запису, етнонім *русна́к* за часів Хмельниччини на Закарпатті означав не просто українців Закарпаття, а й українців Галичини, а, може, й українців узагалі. При цьому не зайвим буде нагадати, що автором цього запису є виходець із Галичини Тимофей Даскал Краснополский [ПаПо-1 158]. Отже, він мусив знати, як себе називали в ту пору галичани і як називали їх сусіди.

Матеріали XVI–XVII та подальших сторіч показують, що етнонім "*русна́к*" у ті часи вживався не лише на Закарпатті. Його вживали і поляки, і словаки, і болгари, причому останні позначали ним не лише українців Закарпаття чи Західної України, а розуміли під ним руську людину взагалі (див. [Reczek 431; Гер-2 47–52; Младен 456]). Етнонім *русна́к* вжито в одному з віршів ієром. Климентія Зиновієва сина: "Он правдивый руснак козак украинець породы малороссийской". Прізвище *Русна́к* у наші дні побутує і на Буковині та в Тернопільській області (повідомив М. Л. Худаш), є воно навіть серед молдаван (див. [Ер-Кос 90]). Отже, традиційною самоназвою закарпатських українців є "*русна́к*", а не "*ру́син*". А якщо так, то це означає, що з-під гіпотези А. І. Генсьорського про київське походження закарпатських русинів випаде основна підвалина.

Можливо, українці Закарпаття давно колись і називали себе "*русина́ми*", а не "*русна́ками*", але поки що це не доведено. Так, наприклад, Г. І. Геровський, який досить переконливо

доводить, що на Закарпатті, зокрема на Пряшівщині, в устах народу в наш час побутує тільки етнонім "русна́к" [Гер-1 7–9], вважає, що так було не завжди. На думку Г. Геровського, етнонім *русна́к* на польсько-словацько-українському пограниччі з'являється лише десь у XV–XVI сторіччях, коли давні етноніми і катойконіми на -*ѣнин*, -*янин*, -*ин* типу слов*ѣнин*, *полянин*, *русин* втрачають суфікс одиничності -*ин* і замість цих етнонімів усталюються новіші і зручніші назви з суфіксом -*ак* (-*як*). Як сучасні західнослов'янські етноніми типу *Polak*, *Slovak* прийшли на зміну давнішим етнонімам типу *Polanin*, *Polan*, *Slovѣnin*, *Slovan*, так і нинішній карпатський етнонім *русна́к*, мовляв, за аналогією до назв *поляк*, *словак* прийшли на зміну давньоруському етнонімові "русинь". Отже, суфікс -*нак*, на думку Г. Геровського, додавався до основи "русин" після елізії суфікса одиничності -*ин* [Гер-1 7–10; Гер-2 47–48]. Привертає увагу й те, що в основі назви "руснак" Г. Геровський якось нечітко визначає корінь ("Русь" чи "рус-") і суфікс ("-ак" чи "-нак").

Загалом положення Г. Геровського досить щиро ілюстровані і справляють враження серйозних. Однак до переконливих їм далеко. По-перше, Г. Геровський нічим не доводить, що до XVI ст. корінне українське населення Закарпаття справді називало себе "русина́ми". З таким же успіхом можна твердити, що апелював "ру́син" на Закарпатті ніколи не був живою самоназвою автохтонного східнослов'янського населення, що латинський чи грецький термін *ruthenus* угорці перенесли на закарпатських українців із інших східних слов'ян, а назву *orosz* принесли з-під Києва чи з Кавказу ще в XI ст.¹

По-друге, якби побутування етноніма *русна́к* обмежувалося лише Пряшівщиною чи західними районами Закарпаття, то ще можна б ставити його появу в якусь залежність від західнослов'янських етнонімів і катойконімів типу *поляк*, *слова́к*, *краков'як*, *ліпта́к*, *морава́к*, *пража́к*. Але ж етнонім *русна́к* охоплює всю територію Закарпаття, має певне поширення в румунському Марамороші та в Буковині [КДА, карта 210], а у XIX ст. ще активно функціонував у наддунайських українців та в Молдавії [Лашков 56]. Крім цього, термін *русна́к* до наших днів уживається ще болгарами для позначення росіян чи навіть усіх східних слов'ян. Та й самі етноніми і катойконіми

¹ Якщо навіть прийняти пояснення А. Г. Генсьорського, то залишається неясним, як з'явився етнонім "рус" у східній Трансільванії, в XI–XIII ст., куди, як відомо, угорці не приводили з собою русинів з-під Києва (див. [KarOr; ПанБол 222]). Дані південнокарпатської історичної ономастики мимоволі приводять до висновку, що етнонім "рус" та похідні від нього до XIII ст. побутували не лише на Київщині, а й за Карпатами, починаючи від Татр і кінчаючи східною Трансільванією ([KarOr; ПанБол] та ін.).

з суфіксом *-ак* не меншою мірою властиві українській мові (наприклад, *лемák, лишák, мараморошчák, волиняк, кримчák, сибіряк...*), ніж словацькій чи польській. Не віриться, що епіцентр етноніма *руснák* знаходився на Пряшівщині, що звідти цей етнонім поширився вздовж Карпатського хребта аж до Чорного моря. Більш імовірно, що цей епіцентр знаходився десь ближче на схід, можливо, у районі Буковини чи Трансільванії, яка з часом зрумунізувалася. У цьому зв'язку не можна не згадати про дакослов'янську теорію, згідно якої на території Трансільванії раніше існувала окрема мова, яка була своєрідною сполучувальною ланкою між східними та південними слов'янами (див. "Zeitschrift für slavische Philologie", XVII, I, 1940).

Нарешті, Г. Геровський не пояснює, звідки взявся і що становить собою елемент *-н-* у етнонімі *руснак*. Намагання виділяти в етнонімі *руснак* суфікс *-нак* не пояснює справи, бо такого суфікса слов'янські мови не знають. Взагалі елемент *-н-* у цьому етнонімі міг з'явитися й за аналогією до слів на *-няк* (порівняймо українські апелятиви *берéза – березняк, дуб – дубняк, молодій – молодняк*, власні назви *Васі́л' – Васил'н'ák, Заві́дово – Завидн'ák, Фédор – Федорн'ák* і *Федорнák*; пор. ще *Андрі́й – Андрійн'úk, Мигáл' – Мигал'н'úk* і т. п.), але серед етнонімів центральної Європи приклади з суфіксом *-нак* чи *-н'ак* нам невідомі.

До речі, І. Кнієжа, який займався етимологією етноніма *Rusnak*, також розцінює його як утворення від етноніма *Rus* чи *Rusin* [KnieSz 472] за допомогою продуктивного західнослов'янського суфікса *-ак*. Що ж становить собою елемент *-н-*, який знаходиться між коренем *Rus-* та суфіксом *-ак*, він нічого не каже. У зв'язку з цим хотілося б висловити припущення про те, що поряд із іменниками *Русь, русь* та прикметником *руський* у слов'ян могла існувати паралельно і прикметникова основа *русьн-* (пор. укр. *братський – братній, братник*, рос. *мужской – мужний, человеческий – человечесный...*). У нас немає необхідних аргументів із апелятивних утворень, які підтвердили б таке припущення, зате є кілька вагомих фактів із ділянки власних назв. Наприклад, сучасні болгарські імена *Русен* і *Русан* [Илчев 28; Морошк 169], хорватське ім'я *Rusan* [Maret 77, 91], давнє жіноче чеське ім'я *Rusna* [SvoSta 156; Морошк 170], сучасне закарпатське прізвище *Русник*, закарпатське прізвище XVII ст. *Jo. Rwni* (1567 р., с. Голубине – [UetC 53–12]), сучасне село *Руснів* Волинської області та деякі інші, у

яких після кореня *рус-* справді слідує прикметниковий елемент *-н-* (< *ьн*).¹

На фоні всього цього стає зрозумілим, чому прізвище *Русин* та похідні його на Закарпатті більш популярні, ніж прізвище *Руснак* чи *Руснак*, чому прізвище *Русин* на українській етнічній території охоплює весь басейн Латориці та верхів'я Ужа, тоді як прізвище *Руснак* побутує лише в кількох селах південної Рахівщини та в басейні ріки Тересви. Точніше кажучи, прізвище *Русин* та його похідні побутують у тому ареалі, де населення за традицією називає себе *руснаками*. У тому ж ареалі, де населення здавна називає себе *русинами* (Рахівщина і частина Тячівщини, Хустщини), поширене прізвище *Руснак* та *Руснак* (див. карту № 2). Отже, територіальне розміщення цих прізвищ ще раз підтверджує правильність одного з основних принципів номінації – закон відносної негації (див. ще протиставлення *Лемак* – *Лишак*). Прізвище *Руснак* подибується і в кількох таких селах, населення яких називає себе *руснаками* (Сторожниця, Невицьке), але тут, на заході області, у свідомості мовців актуальним є вже не протиставлення *руснак* – *русин*, а протиставлення *руснак* – *словак*. Прізвище *Руснак* і *Руснак* мають поширення також у тих районах Словаччини та Угорщини, що межують із українцями.

На підставі сказаного доходимо висновку, що перші носії прізвища *Русин* на Закарпатті не є корінними, а прибули туди з Галичини десь у період дозаселення кенезами Латоричанської долини (XV–XVI сторіччя). Взагалі вперше на Закарпатті прізвище *Русин* фіксується 1570 року в селах Н. Ворота та Голубине: *Mich. Rusin, Luc. Rusyn, Marc. Rusin* [UetC 53]. У 1585 році кріпак *Nic. Ruzyn* згадується в Колочаві [Bélay 160]. На території Східної Словаччини воно значиться вже 1449 року в селі Кривоштян: *Phylippi Rwsyn* [Nagy-2 445],² а у Трансільванії жупан *Стойка Русин* згадується вже у Брашовській грамоті 1386 року [ПанБол 223]. Н. А. Константінеску засвідчує його вперше у румунів лише з 1434 року [Const XLVII].

¹ У цьому зв'язку вартим уваги є одне покликання із праці І. Орляя "История о Карпато-Россах", де він ще 1804 року пише: "Славяне обитавшие при реке Руси, были первые, кои получили имя *Русских*; известно также, что Куришев (Куришаф) назывался в древние времена *Русною*, откуда произошло название *Руснаков*, которое и теперь в употреблении у Россіян, живущих в Литве, в Украине, Вольне, Подоли и в Чернороссии. Народы, обитающие в Карпатских горах, и поныне носят имя *Русских* и *Руснаков* [ОрлИст 56–57].

² Пор. ще село *Russen* коло Шариша на Східній Словаччині, яке згадується вже у 1383 році [Дэже 59]. Етнонім *русинь* у Галичині вперше фіксується 1352 р. [Розов 1, 6]. На Закарпатті раніше (1213 р.) фіксується лише його відповідник *ruthenus* [RegVar 180]; пор. ще записи XVI ст.: *plebanus Ruthenus* – 1543, с. Чумальово [Bélay 133], *Ruthenus Franc presbiter* – 1549, с. Горінчово [Bélay 144] і т. п.

Сучасна і давня географія прізвищ *Русин* та *Руснак* (і похідних від них) у порівнянні з ареалами відповідних етнонімів свідчать, що групи галицьких русинів, які переселялися на Закарпаття в XV–XVI сторіччях через Ужоцький перевал, були малочисельними і осідали головним чином у верхів'ях річки Уж (Волосянка, Тихий, В. Березний...). Переселенська хвиля галичан, які приходили на Закарпаття через Перечинський перевал, була значно потужнішою. Осідаючи серед населення, яке в ту пору вже називало себе *руснаками*, галицькі русини швидко встигли розселитися по всьому басейну річки Латориця аж до етнічного кордону з угорцями. Пізніше частина цих переселенців посувається у пониззя річки Боржава. Найпотужніша переселенська течія галичан у XV–XVI сторіччях розмістилася у східній смузі Марамороша. Свідченням цього є передусім історичні документи [Bélay 16–17, 75–77 і далі; Дэже 64] та апелятивна лексика [ДзеВре 8], у тому числі й те, що вони зуміли нав'язати автохтонним *руснакам* назву *русин*.¹

Звідки прибули на Закарпаття перші носії прізвища *Руснак* та прізвища *Русн'ак*, невідомо, як невідомо й те, звідки й коли прийшов сам етнонім *руснак* на Закарпаття.² Взагалі прізвище *Руснак* могли принести до східного Марамороша вихідці з центральних районів Закарпаття, зокрема з комітатів Угоча та Берег (вони ж давні *руснаки*), за рахунок яких великою мірою заселявся південний Мараморош у XIV–XV сторіччях. Але воно з таким же успіхом могло бути принесене у басейн Тересви чи на південну Гуцульщину і з Буковини, а може, й із Молдавії, де етнонім *руснак* і понині не втратив своєї актуальності [КДА, карта 210].

Нарешті, як припущення стосовно появи самого етноніма *руснак* на Закарпатті дозволимо собі висловити ще одну думку. Можливо, що етнонім *руснак* принесли на Закарпаття не якісь новіші групи переселенців із інших східнослов'янських земель, що в районі Карпат цей термін такий же давній, як і терміни *русич*, *русин* над Дніпром, що назва *руснак* у Карпатах є давньою місцевою паралеллю до вказаних вище східнослов'янських етнонімів, яка ще з тих далеких часів понині береже вказівку про етнічну спільність карпатських і наддніпрянських українців. Звичайно, довести правильність цього припущення важко. Однак узагалі не вилучене, що літописець Нестор міг допуститися неточності при окресленні етнічного поняття "*Русь*" і не згадати при цьому з якихось причин етнонім *руснак*. Якби наше припущення підтвердилося, то це дало б можливість відповісти на декілька важливих питань із давньої історії східних слов'ян, а таке питання, як фіксація топонімів та

¹ Про походження і первісне значення етноніма "*русин*" див. ще [Кобил].

² Привертає увагу й те, що місцеві німці–шваби корінних українців Закарпаття за традицією називають тільки *Rusnaken*, але ніколи не *Rusinen*.

антропонімів із коренем *рус-* на південних схилах Карпат у XI–XIII сторіччях, відразу перестало б бути для науки загадкою.

Перші записи прізвища *Русна́к* із південних схилів Карпат приносять документи XVII ст.: *Alexa Ruznak* – 1620, комітат Гемер [КnieRe 42], кріпак *Rusznyak* – 1690, с. Комлошка [БалКом 362], кріпак *Rusznak* із с. Бекень за 1697 р. [Szabó 170], кріпак *Rusznak Laszlo* із с. Бистриця теж за 1697 р. [Maksay 560] та деякі інші. Прізвище *Русн'ак* можна б кваліфікувати як словацький варіант етноніма *русна́к* (пор. словацьке *Rusniak* чи *Rusnak* – [Гер-2 47], якби воно побутувало не на Міжгірщині і не в с. Чумальово, а десь на заході області (див. карту № 2). Етнічну спільність українців зі східним слов'янством підкреслює також відетнонімне прізвище *Р'ус'кий*, що побутує в с. Ясиння, прізвище *Р'ушчин*, яке побутує у с. Н. Ворота, та прізвище *Р'усич*, що відоме в селах Доманинці та Оріховиця.

Прізвища *Рус*, *Русан'ук*, *Р'уско́вич*, *Р'усник*, *Русч'ік*, що поширене переважно у східних районах області, можливо, походять не від етноніма *Рус*, а від давніх слов'янських імен *Рус*, *Русан*, *Руско*, *Русен*, *Русна*, *Руска*, які пов'язані з прикметником "русий" (див. [Maret 77; Илчев 28; SvoSta 201, 156; Морошк 170]. Правда, частина з них, зокрема прізвища *Рус*, *Русан'ук*, *Р'уско́вич*, *Р'усул*, *Русч'ак* можуть розглядатися і як такі, що кінець-кінцем походять від румунської назви східних слов'ян *rus*.

Закарпатські румуни в районі міста Рахова – Тячова і понині своїх сусідів-українців називають етнонімом *rus*. Масові випадки фіксації прізвища *Рус* у Марамороші йдуть із XVII ст. Наприклад: кріпак *Ivan* – 1678, В. Бичків [Bélay 128], кріпак *Sim. Rusz* – 1715, с. Колочава [Bélay 160] і т. д. Однак не можна забувати й того, що в ті часи у східному Марамороші побутує й хресне ім'я *Рус*. Порівняймо записи: *Rusz Havriscsuk* – 1678, с. Бичків [Bélay 129], *Rusz Indrics* – 1689, с. Хотені [Bélay 150] та ін.

При розгляді прізвища *Р'усин*, особливо при вивченні його територіального поширення, впадає в око те, що воно зовсім відсутнє в угорців. Прізвище *Русна́к* в угорців досить поширене, а прізвище *Орос* (по-угорськи *Orosz*) серед угорців має дуже велику кількість носіїв. Прізвище *Orosz* побутує трохи не в кожному угорському селі радянського Закарпаття. Крім цього, воно представлене і в багатьох селах сусідніх областей Угорської Народної Республіки. Серед українців прізвище *Орос* також має досить високу частотність, але тільки в південно-східній частині Закарпаття, тобто в тих районах, де контакти між українцями Закарпаття та угорцями були найтривалішими, а етнічне змішування з угорцями було найсильнішим. Справа в тому, що місцеве угорське населення, як і угорська мова взагалі, з давніх давен і до недавнього часу для всіх східних слов'ян мала одну спільну назву *orosz*. Тому-то всякого східного слов'янина, а українця Закарпаття, який потрапив до угорського середовища, поготів, угорці прозивали не *ruszin*-ом, а *orosz*-

ом, рідше – *rusznák*-ом. Його ж мову вони називали за традицією *orosz nyelv*. Отже, люди з прізвиськом *Oros* – не росіяни з походження, а українці, переважно закарпатські. Прізвисько *Orosz* на Закарпатті вперше згадується в XIV ст. на Ужгородщині: *Joanne dicto Orosz* – с. Убреж, 1371; *Johannes dictus Orosz* – м. Ужгород, 1388 [Nagy-2 373, 482].

На Тячівщині та Виноградівщині вони значаться з XV ст.: немеш *Jac. Orosz* – 1411, с. Вонігово [Bélay 212], немеші *Fr., Mars., Mich., Paul. Orosz* – с. В. Водяне, 1428 [Bélay 121], кріпак *Oroz* – с. Сасово, 1470 [Szabó 480].

Таким чином, найдавнішими самоназвами українців Закарпаття, відображеними у прізвиськах, є *руснák* і *русин*. Можливо, поява самоназви *руснák* на Закарпатті пов'язана з припливом так званого валаського населення із румунської частини Марамороша, Буковини та Молдавії у XIV–XVI сторіччях, хоча не вилучене, що її принесли на Закарпаття ще перші східнослов'янські поселенці. Щодо етноніма *русин*, то його поява на Закарпатті, а особливо закріплення у ролі прізвиськ *Русин*, *Русінкó*, *Русинкóвич*, *Русинчák* і т. ін. завдячені переселенням із Галичини у XV–XVII сторіччях.¹ Контакткування з угорцями та стихійна мадяризація українців залишила свої сліди у прізвисьці *Óros*, а, можливо, й у прізвиськах *Товт* і *Тóвтин*. Проживання українців у переважаючому румунському середовищі відбите у прізвисьці *Русул*, а певною мірою і у прізвисьці *Рус* (див. карту № 2).¹

¹ Трохи дивно, але не зовсім нову позицію в цих питаннях відстоює сучасний словацький історик П. Раткош, за словами якого терміни *Rutenus* та *Orosz* у словац. джерелах XIV–XVII сторіч не означають якихось окреслених етнічних понять, а мають скоріше соціальний обсяг і означають такі поняття, як "сторож", "вартовий", "двірник" [Ratkoš 41].

¹ Карту № 2 (так само, як і карти № 1 та № 3) виготовлено нами на бланківці Й. О. Дзензелівського (див. [ДзеЛАЗ]). У зв'язку з цим на неї наносимо тільки ті прізвиська з коренем *рус-*, які побутують у населених пунктах, охоплених мережею його бланківківки. Поза цією мережею названі прізвиська побутують і в багатьох інших селах області. Так, прізвисько *Русин* здавна побутує ще в таких українських поселеннях Закарпаття: Бистриця, Богаревиця, Буковинка, Вільховиця, В. Солотвина, Ділок, Жборівці, Заболотне, Завадка, Збин, Кльочки, Клячаново, Кольчино, Копинівці, Косино, Куштановиця, Лікоть, Лікарня, Лохово, Луг Вб, М. Мартинка, Березний, Медведівці, Медведжий, Микулівці, Негрово, Новоселиця Тч, Н. Визниця, Н. Студений, Обава, Перехресний, Плав'є, Ромочевиця, Сасівка, Сільце, Солочин, Станово, Сусково, Тишів, Уклин, Хмільник, Черевці, Шербовець. Прізвиська *Русінкó*, *Русінка*, *Русинкóвич*, *Русинчák* відомі ще в таких поселеннях: Вільхівка, Загаття, М. Копаня, Терново. Прізвисько *Руснák* чи *Руснак* є ще в таких селах: Вільхівці-Лазі, Данилово, Дротинці, Колодне Тч, Криве Тч, Новоселиця Тч, Олександрівка, Підплеша, Розсоші, Солотвина, Тарасівка, Терново, Тячівські Лазі. Прізвисько *Русн'ák* має своїх носіїв ще у Ільківцях, Кривому Тч, Подобівці та Прислопі Мж, а прізвисько *Русник* – у Солі та в Ужгороді. Прізвисько *Óros*, крім зазначених на карті сіл, побутує ще у таких поселеннях: Богаревиця, Воловиця, Данилово, Дротинці, Дубрівка Уж, Завадка Вн, Імстичово, Клячаново, Кольчино, Крайниково, Лінці, М. Копаня, Н. Болотне, Олександрівка, Плав'є, Приборжавське, Сільце, Солотвина, Страбичово, Терново та Хмільник.

Однак оскільки перераховані тут поселення не міняють істотно ареалів, указаних на картах, а вкладаються більш-менш точно у них, то на карті ці села не позначаємо.

Давню етнічну належність корінного слов'янського населення Закарпаття до українців підкреслюють і деякі інші закарпатські відетнонімні прізвища. Передусім це стосується прізвищ, пов'язаних із етнонімами *лєшко*, *лемак*, *бойко*, *гучул*, а також із вузьколокальними етнонімами чи мікроетнонімами типу *бемак*, *бл'ашин*, *вер'ховинец*, *гайнал*, *гевіач*, *дичка*, *крайн'ак*, сфера функціонування яких на Закарпатті часом не виходить навіть за межі одного якогось адміністративно-територіального району. Розгляньмо історію та географію цих прізвищ.

Як відомо, найзахіднішу гілку українського народу, що проживає у східних Beskidaх, за вживану частку "лем" (літературне "лише, тільки") вже здавна прозивають "лємками". На території Закарпаття спорідненим синонімом до назви "лємко" виступає назва "лемак" (чоловік – "лемак", жінка – "леман'а" або "лемачка"). Етнонімові "лемак" на Закарпатті протиставляється етнонім "лишак" (від частки "лиш"). Ізгласа "лем" – "лиш" на Закарпатті проходить приблизно вздовж річки Боржави (див. [ДзеЛАЗ, карта № 117]). Звідси й підстава для того, що мешканці лівого берега Боржави називають своїх західних сусідів "лємаками", а мешканці правого берега Боржави – своїх східних сусідів "лишаками".

Зазначене бінарне протиставлення, що засноване на примітній діалектній особливості, знайшло своє відображення і у прізвищах, яке може бути доказом відносної давності самого протиставлення. Взагалі часу появи частки "лем" в українських говорах, як і часу виникнення апелятивів "лємко" та "лемак" ще не встановлено. Про їх хронологію поки що судять лише на підставі антропонімів (див. [Стриж 88]. Прізвище *Лємко* на Закарпатті фіксується вже у XVI ст.: *Jac. Lemko* – 1570, с. Страбичово [UetC 57–29]; пор. ще з XVIII ст. немеш *Lemko Ivan* – 1715, с. Руське Поле [Bélay 212]. Прізвище *Лемак* у наші дні є набагато частішим, але вперше з'являється аж у кінці XVII ст.: кріпак *Lemak* – 1693, с. Чепа [Szabó 314]; городяни *Ge., St. Lemak* – 1715, м. Хуст [Bélay 153]. *Лишак* як прізвище значиться трохи раніше: *Lesak* – 1666, м. Виноградів [Szabó 423].

Чоловічий етнонім "лемак" та його жіночий відповідник "леман'а" послужили основами для виникнення таких прізвищ, як *Лемачок* та *Леманинец*. Етноніми "лишак" та "лишан'а" подібних похідних не дали. Можливо, з жіночим етнонімом "лишан'а" пов'язане прізвище *Лешанич* чи *Лишанич*, яке утворене від андроніма *Лешан'а*, якщо останнє не від *Лешо* ($\leq$ *Лесьо*, *Олекса*).

Та найцікавішою у цих прізвищ є їх локалізація, оскільки вона мало що змінилася з часу перших фіксацій антропонімів *Лемак* та *Лишак*. Усі прізвища з елементом *лем-* у наші дні побутують тільки в ареалі частки "лиш", тобто серед *лишаків*. Так, прізвище *Лємко* в наш час поширене в таких поселеннях, як Боронява, Велятино, Майдан, Сокирниця, Хуст, прізвище *Лемак* – у поселеннях Березово, Боронява,

Бронька, Велятино, Веряця, Вільхівка, В. Водяне, В. Студений, Горінчово, Гребля, Довге, Дубрівка Ір, Дулово, Кошельово, Кушниця, Крива, Лисичово, Лоза, Лип. Поляна, Міжгір'я, Монастирець, Нанково, Негровець, Н. Бистрий, Новоселиця Вн, Олешник, Підвиноградів, Р. Поле, Рипинний, Росоші, Сасово, Син. Поляна, Соїми, Торун, Тросник, Тюшка, Холмовець, Хуст, прізвище *Лемачок* – у с. Керецькі та в Кошельово, а *Леманинец'* – у с. Бедевля, Негровець, Тересва та Тюша. Отже, всі сучасні *Лемки*, *Лемакі*, *Лемачкі* та *Леманинці* живуть на території *лишаків*, тобто в ареалі частки "лиш" (див. карту № 3).

Прізвище *Лишак*, із свого боку, в наші дні побутує виключно на території *лемаків*, тобто тільки в ареалі частки "лем", а саме в таких селах: Буковинка, В. Коропець, Лецовиця, Новоселиця Мк, Пістрялово, Станово, Вішка, Забродь, Кострино, Мирча, а прізвище *Лишанич* чи *Лешанич* – у В. Березному, Заброді, Загорбі, Н. та С. Стужицях (див. карту № 3).

Щодо прізвищ *Лешенда*, *Лешендак*, *Лешіта*, *Лешка*, *Лешко*, *Лешкулич*, *Лешо*, *Лешчак*, то вони в переважній більшості побутують також лише на заході області, але немає впевненості, що вони пов'язані з часткою "лиш", тобто з *лишаками*, а не з іменем *Лешо*, *Лешко* ($\leq$ *Олекса* чи *Lech*).¹

Висока частотність прізвищ із елементом "лем-" у ареалі *лишаків* (на схід від Боржави) і незначна кількість прізвищ із елементом "лиш-" у ареалі *лемаків* (на захід від Боржави) пояснюється характером міграційних процесів людності в Карпатах за минулі сторіччя, а саме інтенсивною переселенською хвилею *лемків* у низинні райони Ужанського, Березького комітатів, а головне – до Угоцького, тобто в район м. Виноградова. На підставі цих прізвищ можна судити, що на межі XVII–XVIII сторіч *лемаки* на Виноградівщині проникли вже аж за Тису. Порівняймо наявність прізвища *Lemak* у селах Велятино, Веряця, Гетеня, Гребля, Кекенюш, Новоселиця, Підвиноградів, Сасово, Теково на початку XVIII ст. Але приплив *лемків* і вироблення протиставлення *лемак* – *лишак* у цій місцевості мусило статися раніше. Адже у м. Виноградіві в 1666 р., а в с. Олешник в 1690 році значиться прізвище *Lesak* [Szabó 420, 325]. Фактично це протиставлення мусило існувати вже в першій половині XVI сторіччя. Доказом цього може служити наявність антропонімів *Lemko* та *Lemko* у селах Страбичово та В. Лучки уже в 1570 році [UetC 97–29]. Разом із цим, зазначений факт свідчить і про те, що ізоглоса "лем" – "лиш" у ту пору проходила, напевно, не по Боржаві, як тепер, та навіть не по Латориці, а десь далі на заході української

¹ Ім'я *Лешко* – це *Олекса* (див. [Грінченко 554; СімЧол 103; Богдан 262; Помин: ПеСлов 309; Šujan 23], але в західних слов'ян може виводитися також із етноніма *Lech* [KamPrz 83; SvoSta 110].

етнічної території. Однак не вилучене й те, що носії прізвища *Летко*, яке у XVI ст. значиться біля Мукачеве, були не просто *лемáками*, а справжніми *лёмками*, тобто пришельцями з Лемківщини.

Таким чином, прізвища *Лемáк* та споріднені з ним указують не лише на давню і сучасну локалізацію таких мовно-етнографічних понять, як *лёмко*, *лемáк*, *лишáк*, а й на співжиття їх носіїв із сусідами, особливо на напрями, межі, інтенсивність і час їх основних міграційних процесів (див. далі). Недаремно прізвище *Лемáк* уже з початку XVIII ст. і понині побутує на річці Теремля (*Lad. Lemak* – 1715, с. Драгово), яка знаходиться досить далеко від суцільного лемацького масиву.

Деяку інформацію для етнічної історії українців може дати і прізвище *Бóйко* та споріднені з ним. Правда, ця інформація не завжди надійна. По-перше, немає ясності в тому, що становить етнічне поняття "бойко", невідомо навіть, де живуть *бойки*. По-друге, прізвище з основою *Бойк-* // *Бойч-* // *Бойц-* досить багато, але не про кожне з них можемо з певністю сказати, чи воно походить від етноніма *бóйко*, чи від атрибутивного апелятива *бóйко* "боягуз", чи, може, від давніх слов'янських особових імен *Бойко*, *Бойка* і т. п., що співвідносні з вихідними іменами *Боянь*, *Боиславъ* та ін. Спробуємо пролити світло ці питання.

У етнографічній та лінгвістичній літературі здебільшого повторюється думка, що *бойки* – це етнографічна група українців, яка населяє галицьку Верховину між Сяном та Лімницею, а на Закарпатті – територію між Ужем і Тересвою [СтрижБ 83]. З метою уникнення непорозумінь укажемо, що етноніма "бойко" як самоназви автохтонного українського населення на Закарпатті немає. Населення Закарпаття частково й тепер ще називає себе *русна́ками* чи *русина́ми* (див. вище), не заперече свою належність до *лемáків* (захід) чи *лишáків* (центр), примирилося з назвою *гу́цул* (Рахівщина), але *бóйком* не називає себе ніхто, хоч сам етнонім *бóйко* на Закарпатті, зокрема в північно-східній частині області, взагалі відомий. З усіх дослідників, що писали про бойків на Закарпатті, найближчим до істини, на нашу думку, був Ф. М. Потушняк, який добре знав Закарпаття не лише з літератури, але й із самого життя. Його стаття "Як народ ділить себе" у лінгвістичному відношенні дуже слабка, але в ній досить об'єктивно сказано про те, кого закарпатці називають *бойками*: "От Требушан вгору живють "тарабанци", инакше званні бойки або гуцули, бо носять пестру одежу, ба и тому, что уживають слово *вытарабанився* – "выліз". Бойками називають их тому, что носять довгі сорочки, звисаючі из под череса аж до колін. Гуцулами звать они взаимно себе рідше, а ще рідше бойками. Ясінци звать бойками скорше

жителів за границею. Всіх других називають гуцули гайналями” [Bereg 186–187].

Під час експедиції по Закарпаттю нам також доводилося чути, як бичківці прозивають бойками рахівчан, рахівчани – ясінців, а ясінці – галичан. Аналогічний стан з етнонімом *бóйки* і на північній Тячівщині та на сході Міжгірщини. У селі Красна, наприклад, одного з мешканців прозивають *Бóйечко*. Підставою для виникнення цього прізвиська послужило те, що хтось із родичів найменованого прибув до Красної з села Колочави, а колочавців у Красній жартома прозивають іноді *бóйками*. Але самі колочавці себе бойками не визнають, а відсилають за бойками далі на північ аж до Галичини.¹ Отаке поетапне відсилення за бойками весь час далі і далі на північ, а кінець-кінцем аж до Галичини, аналогічне тому відсиленню на північ за поляками, з яким дуже часто стикаємося в західних районах Закарпаття. Населення Ужгородщини, наприклад, прозиває перечинців поляками, перечинці переадресовують назву поляк березнянам, березняни по інстанції поляками прозивають мешканців Ставного, Волосянки, Ужка і т. д., а ті поляками прозивають усіх людей з північних схилів Карпат, тоді як сам себе поляком на Закарпатті ніхто з українців не називає. Але ж від того, що мешканці села Баранинці на Ужгородщині прозивають своїх сусідів із В. Лазів (6 км відстані) жартома поляками, ще не означає, що жителі В. Лазів справді поляки. Так само й те, що бичківці глузливо прозивають рахівчан бойками, не означає, що рахівчани справді є бойками (рахівчани, як відомо, гуцули).

Є на Закарпатті і прізвище *Бóйко* та деякі інші, які з першого погляду сприймаються як відетнонімні. Наприклад: *Бóйка* (Р. Поле), *Бóйкас* (Ключарки), *Бойкéнич* (Водиця), *Бóйко* (Рахів, Бичків, Н. Селищі, Осій, Ільниця, Клячаново), *Бóйкул* (Богдан, В. Водяне), *Бойч'ék* (Розтоки), *Бойчен'ук* (Ясіння), *Бóйчич* (В. Бистрий), *Бойчúк* (Ч. Тиса, Ясіння, Лазіщина, Кваси, Рахів, Луги, Луг Рх, Богдан, Кос. Поляна, Ділове, Солотвина, Вільхівці-Лазі, Нересниця, Калини, Тячів, Р. Поле), *Боййúшко* (Імстичово, Луково, Білки). Правдоподібно, більшість цих прізвищ справді пов'язана з етнонімом *бóйко*. Однак щодо носіїв прізвищ *Бóйкас*, *Бóйчич*, *Бóйка*, не вилучено, що й частина носіїв прізвища *Бóйко* з етнонімом *бойко*, можливо, нічого спільного не мають. Їх прізвища походять від давніх слов'янських імен *Бойка*, *Бойко*, *Бойо*, *Бойчо*, *Воја*, *Војсе*, *Воји́с* і т. п., які в свою чергу утворено від імен *Боян*, *Бояна*, *Bogdan*, *Bogdana*, *Bogoslav*, *Bojislav*, *Bojislava*, *Boraslav* і т. п.; частина цих імен і понині функціонує в деяких слов'янських мовах, переважно південних та західних (див.

¹ Про те, як закарпатці не признаються за бойків, див. ще [Бескид 71–72].

[Илчев 15; Имен 8; Лавров 726; Maret 110, 145; Danič I 506–507, 515; KarKob 108–110; SvoSta 70, 134] та ін.).

У рецензії на книжку О. С. Стрижака "Про що розповідають географічні назви" ми вже вказували, що бойків на Закарпатті немає, бо бойками на Закарпатті називають галичан, а прізвище *Бойко*, яке побутує в Закарпатській області, занесене туди з північного боку Карпат у другій половині XVII ст. [ГачуС 91]. О. С. Стрижак у одній із новіших публікацій висловлює думку, що "антропонімія бойківського циклу" починає фіксуватися вже раніше. І як приклад, що має підтвердити це положення, він наводить сербське прізвище *Бойко* з XIV ст. [СтрижБ 84]. Ми не заглиблювалися в етимологію етноніма *бойко*, однак стосується сербського антропоніма *Бойко* з XIV ст., то його, напевно, треба пов'язувати не з етнонімом *бойко*, а з популярним південнослов'янським особовим іменем *Бойко* (див. вище).

Своє твердження про відносно пізню появу на Закарпатті переселенців із галицької Бойківщини будуємо передусім на тому, що в краях, у яких про етнонім "*бойки*" могли знати (північно-східне Закарпаття), прізвища *Бойко*, *Бойчук*, *Бойчен'ук* і т. п. справді з'являються лише в другій половині XVII та на початку XVIII сторіччя, тобто якраз тоді, коли прикарпатські гуцули (а на Закарпатті, як ми вже вказували, їх іноді називають *бойками*) спускалися в басейн верхньої Тиси аж до річки Тересва (див. [ПанГов 24; ПанПар 32; ДзеВре 2]). Ось кілька записів: кріпак *Bojko Ivan* – 1672, Кос. Поляна [Bélay 162], кріпак *Bojko Koszey* – 1680, с. Рус-Поляна [Bélay 180], *Bojko Jonas, Koszta, Luka Szimjon* – 1678, с. В. Бичків [Bélay 128], *Bojka Ivan* – 1685, с. Ділове [Bélay 208], *Bolyko Ivan* – 1691 (там же), *Lad. Bojko* – 1720, с. Ясиння [Bélay 167], кріпак *Fr. Bojcsuk* – 1715, с. Криве Тч [Bélay 164], кріпак *Gr. Bojcsinyk* – 1715, с. Рахів [Bélay 182].

Взагалі на сусідніх територіях є й давніші свідчення. Так, наприклад, назва *Бойко* фіксується вже у валаській грамоті 1521 року, але, як небезпідставно гадає І. Панькевич, на цей раз маємо справу не з етнонімом *бойко*, а з звичайним суфіксальним іменем типу *Ивашко*, *Петрашко* [ПанБол 230]. У 1437 році в селі Вайнятина (Сх. Словаччина) згадується *Michaelis Bayko* [Nagy-2 339], але це прізвище до бойків не має жодного відношення.

Таким чином, перші записи прізвищ, які справді походять від етноніма *бойко*, на Закарпатті фіксується лише з XVII ст. Їх наукова вартість, передусім, у тому, що вони підтверджують висловлене вже в науці положення про те, що масове гуцульське переселення з району Черемоша і Коломиї на Рахівщину проходило десь у середині XVII та на початку XVIII ст., що гуцули в ту пору спускалися аж до В. Бичкова.

Ще менше історичної чи демографічної інформації можна вилучити з прізвищ, які походять від етноніма *гуцул*. Таких прізвищ на Закарпатті всього два: прізвище *Гуцул* (Бедевля, Терново, Т. Лази, Дулово, В. Водяне, Водиця, В. Бичків) та *Гуцул'ік* (Ясіння, Ч. Тиса). Як бачимо, ареал прізвища *Гуцул* безпосередньо прилягає до Гуцульщини, але ніде не перекривається з нею, чим повністю відповідає законові відносної негативності. Прізвище *Гуцул'ік* знаходиться чомусь у центрі Гуцульщини. Обидва прізвища на Закарпатті є недавніми. В усякому разі до кінця XVIII ст. вони на Закарпатті не значаться, хоч перше з них у наші дні досить поширене. У селі Бедевля живе близько 20 родин на прізвище *Гуцул*. Звертає увагу на себе й те, що прізвище *Гуцул* скрізь вимовляється з наголосом на першому складі, чим повторює румунський апелятив *hoț, hoțul*¹ "розбійник" та й місцевий етнонім "гуцул". Варто відзначити й те, що частина старожилів назву "гуцул" навіть на закарпатській Гуцульщині сприймає ще як образливу і неохоче приймає її.

Відображення у прізвищах інших закарпатських етнонімів, зокрема мікроетнонімів регіонального характеру типу *Бем'ак* (Перечинщина і Березнянщина), *Бл'ашко* (Підполоззя), *Брижак*, *Бул'ак* (Свалявщина, Перечинщина, Іршавщина), *Гайна́л'* (Рахівщина), *Гайна́л'і́й* (Тячівщина), *Гевта́чик* (Абранка) і т. п., – явище досить пізнє і пам'ятками до XIX ст. майже зовсім не документоване.

Проте один із таких мікроетнонімів, а саме етнонім *гайна́л'* (так називають гуцули всіх долинян, передусім мешканців сіл між В. Бичків та Хуст), хоч у пам'ятках до кінця XVIII ст. не фіксується, все-таки він вартий уваги. Етимологію місцева інтелігенція його виводить із угорського *hajnal* "зоря", "світанок". Ф. М. Потушняк пов'язує його з місцевим дієсловом *гайнувати* "пити-гуляти" [Bereg 186]. На нашу думку, обидві етимології малоімовірні. Слабким місцем першої є семантика, а другої – словотвір. Більш імовірно, що в основі етноніма *гайна́л'* наявний румунський апелятив *hoinar* "волоцюга" (пор. ще румунський прикметник *hain* "жорстокий", "пудступний" та румунське дієслово *haini* "повставати"). Якщо наше припущення правильне, то виходить, що румуни були найменувачами не лише для гуцулів, але й для їх найближчих закарпатських сусідів – *гайна́лів*. Перших вони провали опришками чи злодіями, а других – волоцюгами. Прізвище *Гайна́л'* побутує в наші дні у селах Луг Рх, В. Биків, Коб. Поляна та Солотвин. До цього ареалу з заходу прилягає й ареал прізвища *Гайна́л'і́й*, яке тепер побутує у селах Терново, Добрянське, Вільхівці, Вільхівці-

¹ З усіх дотеперішніх етимологій слова "гуцул" найправдоподібнішою нам здається румунська.

Лазы, Тячово, Тячівські Лазы, Бедевля, Біловарці, Тересва, Новоселиця, Підплеша та Р. Мокра.

Поряд із даними про українську людність, сучасна та історична антропонімія українського Закарпаття містить чимало відомостей і про інші народи Європи, які мали той чи інший стосунок до Карпатського ареалу. Серед цих фактів на особливу увагу заслуговують відетнонімні прізвища, оскільки вони вказують на перші контакти закарпатських українців із їх сусідами, на те, де саме, коли і з якою інтенсивністю ці контакти відбувалися.

Найдавнішими такими сусідами східних слов'ян на Закарпатті, як показують антропоніми, були словаки, угорці та волохи (румун). Про словаків детально говорити тут не будемо, оскільки про них уже сказано у зв'язку з прізвищами *Товт*, *Тóвтик*, *Тóвтин*, *Словйанин*, *Словенко* (див. вище). До сказано додамо тільки те, що прізвища *Товт*, *Тóвтик*, *Тóвтин* у наші дні майже по всьому Закарпаттю асоціюються саме зі словаками, оскільки у свідомості українського населення ще живе етнонім *товт* "словак" та його похідні *товтик*, *товтин* і т. п. Новіша самоназва *словак*, як відомо, почала активно входити до вжитку лише з ХІХ ст. [Мицюк 68], хоч прізвище *Словак*, яке побутує чомусь у східній частині Закарпаття (В. Бичків, Коб. Поляна, Кос. Поляна), згадується в Мараморші вже з початку ХVІІІ ст.: вдова *То. Szlavak* – 1715, с. Золотарьово [Bélay 179].¹ Прізвище *Словйак*, яке побутує в Доманинцях та в Ужгороді, відображає лише східнославацький цотацький варіант цього етноніма [Гер-І 7]. У кількох населених пунктах області (Ужгород, Горяни, В. Лучки) побутує прізвище *Сотак*. Перші носії його мусили походити з підужгородських словаків, яких за питальний займенник *so* "що" вже здавна прозивають *сотаками* (див. ще [KnieSz 511]). На Закарпатті це прізвище вперше фіксується 1696 року в селі Дубрівка Уж: *Szotak Janos* [PanSot 7], а 1773 року в с. Добра на Земплинщині згадується кріпак *Szotak* [ПеПред 317].

Та словаки приходили на Закарпаття не лише з заходу. Немало їх переселилося і з півдня, зокрема з території Саболч-Сатмарської області УНР. Підтвердженням цьому може бути прізвище *Терпак* // *Тирпак*, яке походить від етноніма *терпак* // *тирпак* (по-угорськи *tírpák*), що ним угорці називають словаків північно-східної Угорщини. Серед українців прізвище *Терпак* // *Тирпак* у наші дні поширене в багатьох селах басейну Латориці та Ужа, а також у с. Вонігово. Перше документальне свідчення, яке йде про це прізвище, йде із с. Баранинці за 1773 рік: *Tirpak Joannes* [ПеПред 321]. У 1775 році прізвище *Терпак* згадується в с. Чері [Szabó 314]. За

¹ Не вилучене й те, що прізвище *Szlavak* – це патронім від місцевої особової назви *Слава*.

І. Кнісжею [КніеSz 524], походження етноніма *тепрна́к*, пов'язане зі словацьким прислівником *teprv*, точніше з його варіантом *trpov*.

Досить багату історичну інформацію зберігають закарпатські прізвища про угорців. Перш за все, укажемо, що сучасний закарпатський антропонімікон відображає у своєму як давню слов'янську назву угорців "угри", так і сучасну їх самоназву *magyar*. Крім цього, кілька прізвищ утворено від етнонімів, що означають менші етнічні групи угорців.

З етнонімом "угри" на Закарпатті пов'язуються лише два прізвища – *Ўгрін* та *Угрин'ук*. Перше з них має два осередки (на Ужгородщині та на Міжгірщині), а друге побутує лише в Розтока Рх. Перші випадки фіксації антропоніма *Угрин* на південних схилах Карпат дуже давні. У Трансільванії антропонім *Ugrinus* значиться вже 1291 року [ПанБол 237]. На Закарпатті, в зниклому с. Дравці коло Берегова, *Ugrin* фіксується 1373 року [LehBer 211], але і в першому і в другому випадку йдеться про звичайне особове ім'я. Укажемо, що етнонім *угрін* у ролі імені довго вживався в різних народів, у тому числі й на Русі [Морошк 196], у болгар [Имен 39], у румунів [Const XLIX].

Про прізвище *Ўгрін* можна говорити лише з XV ст.: кріпак *Wgrinn* – 1470, с. Підвиноградів [Szabó 490]. Пор. ще кріпаків *Fran, Greg. Wgorka* із с. Горонда за 1570 р. [UetC 97–29] та кріпака *Stephanus Hungarus* із с. Вайнятина (Сх. Словаччина) за 1437 рік [Nagy-2 340].

Гадаємо, що закарпатські прізвища *Ўгрін*, *Угрин'ук* походить не від давнього імені *Угрин*, а від етноніма. При цьому нагадаємо, що етнонім *угрін* (жінка *угрінка*, мн. *угри*, прикметник *угорс'кий*) серед людей старшого віку на Закарпатті (особливо у східних його районах) активно функціонував донедавна. Витіснення його назвою *мад'ар* сталося лише за окупації Закарпаття фашистською Угорщиною (1939–1944).

Етнонім "мад'ар" хоч і новіший на Закарпатті, ніж "угрін", але представлений у закарпатському антропоніміконі ширше. Від нього утворено майже 10 прізвищ: *Мад'ар* (в усіх районах області), *Мад'арій* (Терново), *Мад'арка* (Горінчово, Монастирець, Фанчиково), *Мад'арчик* (Кам'яниця), *Мад'арчук* (Оноківці), *Маджара* (Тячівщина), *Мод'ор* (Підвиноградів). Можливо, з цим етнонімом пов'язане також прізвище *Мадзар'* (В. Бичків, Кос. Поляна).

Перші записи прізвища, що походять від етноніма *magyar*, на Закарпатті є досить давніми. Наприклад: *Magyar Pal* – XIV ст., с. Бакша [Györf 524], кріпак *Clemens Magyar* – 1437, с. Прикопа [Nagy-2 343], кріпак *Magyar* 1509, с. В. Ком'яти [Szabó 396], кріпак *Magiar* – 1567, с. Велятино [Szabó 537], кріпаки *Magiar* – 1574, села Крива, Тарна [Szabó 387, 437], кріпак *Mich, Magiar* – 1605, с. Бедевля [Bélay 126], кріпаки *Dem., Fr., Sim., St. Mazar* – 1720, с. В. Водяне [Bélay 121] та інші.

Як бачимо, майже всі перші записи походять із південної смуги, тобто з давньої українсько-угорської етнічної межі. Далі на північ у напрямі до Карпатського хребта прізвище з коренем "мáд'ар" посунулося лише у XVIII–XIX сторіччях. Ще один висновок, який підказують ці матеріали: автохтонне східнослов'янське населення південних своїх сусідів раніше називало *úграми* і тільки з часом почало називати їх *мад'арами* (множина – *мад'аре*, чоловік – *мад'ар*, жінка – *мад'арка*, прикметник – *мад'арс'кий*). Назва *мад'ар* раніше усталилася на заході області.

У кількох селах коло Мукачова (В. Визниця, Горонда) побутує прізвище *Сійкел'*, яке походить від назви трансільванських угорців *székely*. Перші закарпатські записи цього прізвища походять із Виноградівщини: кріпак *Zekel* – 1458, м. Виноградів [Szabó 421], *Székely Tamás* – 1583, с. Гете [LehBer 289], кріпак *Székely* – 1692, с. Чапа [Szabó 314].

У м. Хусті городянин *Sim. Zekel* згадується в 1550 році [Bélay 151].

Найбільше відетнонімних прізвищ на Закарпатті (понад 20 утворень) походить від назв румунів та молдаван (назва цих двох народів розглядаємо разом, оскільки розмежувати їх не завжди вдається). Перше, що впадає в око при розгляді цих прізвищ, це те, що серед них немає жодного такого, яке безсумнівно походило б від етноніма *румун*. Єдине прізвище, в якому можна б шукати відображення цього етноніма, – це *Роман* (пор. угорську назву румунів *román*), але і в цьому прізвищі з таким же успіхом можна вбачати і календарне ім'я *Роман*. Як прізвище *Роман* побутує майже в усіх районах Закарпаття, а перший його запис іде з марамороського села Десешті за 1442 рік: кріпак *Roman f. Brathcol* [Bélay 134], у с. Тернові прізвище *Roman* представлене в 1456 році [Bélay 166], у селі Драгово шляхтич *Romanus* згадується 1485 року [Bélay 168], у с. Рахів кріпак *Roman* згадується 1550 року [Bélay 181], у с. Бобовище – за 1570 рік [UetC 97–29], у с. Велятино – за 1574 [Szabó 537] і т. д.

Усього два прізвища на Закарпатті походять від етноніма *молдаван*, а саме: *Молдовán* (Тересва, Криве, Грушово, Солотвина, Ділове) та *Молдавчук* (уся Рахівщина). Перше з них фіксується вже 1442 року в румунській частині Марамороша в селі Бирсана (власник *Jo. Moldwan, Moldowan, Moldoway* – [Bélay 123], в 1469 році в с. Діброва згадується шляхтич *Jo. Moldovan* [Bélay 120].

Друге до кінця XVIII ст. навіть не згадується ніде. Але це все має своє пояснення. Справа в тому, що українці Закарпаття про етнонім *румун* донедавна не знали. Та й про етнонім *молдавани* знала лише Рахівщина і Тячівщина. Етнонім *румун* серед українців Закарпаття поширюється лише з кінця XIX ст., а молдаванин – на всій території області аж після визволення. У народі як *молдовán*, так і румунів донедавна називали тільки *волохами* (чоловік *волох* чи *волошин*,

здрібніле – *волошчук*, жінка – *волошка* або *волошкын'а*, множина *волохи* або *волохы*, прикметник – *волос'кый*). До цього треба додати, що *волохами* на Закарпатті в наш час називають не лише румунів. *Волох* – це не просто етнічне поняття. У деяких селах Іршавщини, Мукачівщини, Ужгородщини, Перечинщини волохами називають усіх коритарів, ложкарів, незалежно від їх національної належності – отже, і румунів, і українців, і циганів. У народі *волохів* часто плутають із циганами. Населення Міжгірщини вживає це слово, точніше фонетичний варіант цього слова *бл'ах* (жінка "*бл'ашка*"), для прозивання вихідців із Хустщини та Іршавщини. У селі Ізки на Міжгірщині нами записано декілька таких дразливих назв людей із Іршавщини: *бл'ах*, *бл'ахун*, *бл'ашанчук*, *бл'ашка*. У с. Рокосово слово *бл'ашко* – це "дурень".

Ще В. Охрімович писав, що галицькі верховинці прозивають угорських українців *бл'ахами*, тобто *вл'ахами*, *волохами* за їх широкого крою волоським одягом [ОхрБой 144] (див. ще [Бескид 71]). А. Годинка так само вважає, що *бляхи* (по-угорськи *blyáchak*) – це "русини", хоч саме слово "блях" походить від слова "волох" [НодТог 73], а Я. Стрипський вважає, що прізвище *Бл'ашин* походить від *вл'ашин*, тобто *вол'ашин*, а це те ж саме, що й *блях* [СтриСи 80] (див. ще [Верг 186]).

Сучасні прізвища українців Закарпаття, що походять від етноніма *волох*, діляться на три великі групи. У основі одних лежить східнослов'янський варіант цього етноніма – *волох*, у других – південнослов'янський варіант *vlach* чи його місцева видозміна *бл'ах*, а у третіх – угорський варіант *oláh*. Від східнослов'янського фонетичного варіанта етноніма *волох* походять такі прізвища: *Волох* (Клячаново), *Волос'кый* (Кваси), *Волошан* (Кос. Поляна), *Волошин* (усі райони Закарпаття), *Волошинець* (Шкуратівці), *Волошинівс'кый* (Ільниця), *Волошчук* (Рахівщина, Тячівщина, Хустщина і Виноградівщина).

Неповноголосий рефлекс **tlat* дозволяє виявити сліди південнослов'янського варіанта цього етноніма *vlach*. Він представлений у прізвищах *Бл'аха* чи *Бл'ага* (Перечинщина), *Бл'аха* (Суха), *Бл'ашин* (Воловець, В. Ворота), *Бл'ашинець* (Липча, Липча-Липовець, Н. Селищі), *Бл'ашка* (Волосянка), *Бл'ашко* (Підполоззя, Мукачів), хоч такі фонетичні ознаки, як зміна початкового *в* на *б* та палаталізація *л* у цих прізвищах, є вже рисами української фонетики. За українське походження цих прізвищ промовляє і географія їх: усі вони локалізуються навколо ареалу етнонімів *бл'ах*, *бл'аха*.

Південнослов'янський варіант цього етноніма лежить також у прізвищах *Олаг* (Тячівщина, Хустщина, Виноградівщина), *Олах* (Мукачівщина, Ужгородщина), *Олашин* (уся південна смуга області), *Олашинець* (Лінці), *Олашко* (Довге), *Улашин* (Білкі), але в угорській огласовці *oláh*. За угорське посередництво при перейманні цього варіанта етноніма говорить, передусім, вокалізація початкового *в* та угорська субституція кінцевого *х*. Географія цих прізвищ

підтверджує думку про те, що посередником при цьому запозиченні була угорська мова (див. ще [KnieSz 359].

Повчальною є й історія закарпатських прізвищ, що походять від етноніма *во́лох* та його іншомовних фонетичних відповідників. Прізвища від повноголосного, тобто від українського, варіанта цього етноніма на Закарпатті фіксуються вже з початку XV ст.:

немеш *Dragamer Wallasyn* – 1419, с. Суд у румунському Марамороші [Bélay 157, 126],

немеш *Paul. Pap Wolachus* – 1474, с. Бедевля [Bélay 126],

кріпак *Sim Wolah* – 1519, с. Липча [Bélay 172],

кріпаки *Wolossen Duma, Wolossen Waszko, Mikola* – 1567, с. В. Берецькі [UetC 53–12],

крайник *Kosty Volosin* – 1691, с. Перечин [GabPod 157],

кріпак *Volostjuk Illys* – 1715, с. Рус. Поляна [Bélay 309],

Mich. Volucsuk – 1715, с. Колочава [Bélay 160].

Можливо, до цього етноніма мають прямий стосунок також записи прізвищ немешів *Cr. Woloz* та *Jo. Wolaz* за 1435 і 1436 роки з села Углі [Bélay 209].

Прізвища від фонетичних варіантів лексеми *влах* // *блах* // *бл'ах* є також давніми. Наприклад:

немеш *Jo. f. Blacha* – 1442, с. Діброва [Bélay 120],

кріпак *Step. Vlassyn* – 1570, с. Голубинне [UetC 53–14],

кріпаки *Mich. Olah, Sandr. Wlach* – сер. XVI ст., В. Бичків [Bélay 128],

кріпак *Kosztá Wlaszin* – 1661, с. Рускова [Bélay 188],

немеш *P. Blasen* – 1638, с. Мойсин у румунській частині Марамороша [Bélay 175] та інші.

Приблизно з тих же років фіксуються на Закарпатті і прізвища від південнослов'янського змадяризованого варіанта *oláh*. Наприклад:

розбійник *Ladislaum dictum Olah* – 1363, Ужгородщина [Nagy-I 31, 332],

кріпак *Olah* – 1450, с. Веряця [Szabó 545],

Olah – 1499, с. Боржава [LehBer 168],

кріпак *Mich. Olah* – 1548, с. В. Бичків [Bélay 128].

У селі Дротинці прізвище *Olah* значиться за 1572 рік, у с.с. Велятино та Шаланки – за 1574 [Szabó 537, 464]. У селі Коропець за 1570 рік значиться прізвище *Fr. Olassin* [UetC 97–29], а у селі Бедевля – за 1605 рік прізвище *Sim. Olah* [Bélay 126]. У с. Буштино *Jo.* та *Pe. Olah* фіксуються в 1600 році [Bélay 132].

Фонетика цих прізвищ разом із іншими антропонімічними даними підтверджує думку тих науковців, які вважають, що так зване валаське населення, яке з кінця XIII ст. проникає з румунської частини Марамороша на територію Закарпаття і посувається Карпатами далі аж до Братіслави, в етнічному відношенні не було

однорідним. Ототожнювати закарпатських волохів XIV–XVI сторіч із румунами не можна.

Термін *волох* за час свого функціонування зазнав значних змін, причому більше семантичних, ніж фонетичних. З походження цей термін є кельтським [КніеSz 359]. У слов'ян на перших порах він означав новороманське населення: у старочеській мові – французів, у словенців та поляків – італійців, а у східних слов'ян, болгар та сербів – румунів. Але під час перебування волохів (румунів) на Балканах термін "*влахъ*" у болгар та сербів став означати не просто румуна, а пастуха взагалі [ПеДрев 81; Мицюк 85]. Так воно було вже у XII ст. [Зелен 26]. Двояке значення цього терміна збереглося і в угорців (по-угорськи *oláh*). З двома значеннями прийшов цей термін і на Закарпаття, і тому встановити точно, коли в якому значення (етнічному чи соціальному) він уживається, в давніх документах, не завжди вдається. Наприклад, стосовно *villae wolschales* чи *olahales*, які у XIV–XV століттях згадуються у Березькій крайні, О. Петров услід за Г. І. Бідерманом вважає, що їх мешканці *Wolachi* були румунами. Доказ цього він бачить у назвах сіл та в особових назвах грамоти 1364 року [ПеДрев 39]. Румунів у крайнянських волохах XIV–XVI сторіч схильний бачити також І. Панькевич: "Ясно, що в цім воєводстві була волоська людність, а не лиш сам воєвода, о тім свідчили б й нинішні імена й прізвища жителів цих сіл" [ПанГов 23]. І як приклад таких антропонімів наводить прізвище *Андрела*. Укажемо відразу, що румунських імен у селах колишньої Березької крайни (села Арданово, Доробратово, Загаття, Завидово, Колодне, Коропець, Лалово, Мідяниця, Станово) в наш час нема (див. розділ "Імена"). За нашими даними, є в цих селах кілька прізвищ, які можна кваліфікувати як румунські чи шукати в них румунські елементи (наприклад, *Балета*, *Батрын*, *Безета*, *Бідзіл'а*, *Гаджета*, *Гол'ча*, *Гисн'а*, *Гол'ана*, *Греба*, *Гріпа*, *Гр'аніло*, *Делетан*, *Дрінча*, *Зюга*, *Кабаштур*, *Кужбей*, *Онац*, *Пінзеник*, *Садоба*, *Фырцак*, *Цібла*, *Цюглан*), у тому числі й прізвище *Андрела*, але загальний процент румунських прізвищ у селах Березької крайни анітрохи не вищий, ніж у будь-якому іншому районі Закарпаття. Це ж саме можна сказати і з приводу міркування О. Ставровського, за яким "у Коромлі 1365 року згадуються імена жителів румунського походження і говорить про них, що вони "*Olachos*" [Ставров 84]. Аналіз антропонімів ужанських *Olachos* XIV–XV сторіч, зокрема наявність серед них лексем типу *Velyczko*, *Polyak*, наявність щілиного *h* в іменах типу *Ihnath* та деякі інші риси свідчать, що під цими валахами треба розуміти і румунів і українців [Дэже 35–36].

Отже, треба погодитися з поглядами тих дослідників, за якими так зване валаське населення XIV–XVI сторіч на Закарпатті в етнічному відношенні не було однорідним, що у східних районах Закарпаття румунський елемент серед нього, особливо серед шляхти, був значний, але чим далі на захід, він ставав усе менш і менш

помітним [Crânj 434; Haraks 17; Дуже 37; Ставров 81–89 та ін.], що термін *valachus* у XIV–XVI сторіччях на Закарпатті не був поняттям етнічним, а означав соціальне поняття ”гірський пастух”.

Про етнічну належність населення району верхнього Потисся стосовно XIV ст. В. Бийлаї пише, що людність цих країв з самого початку є руською навіть у тих селах, де кенезом є румун. Наприклад, населення сіл Липча та Горінчово у грамоті 1350 року назване волоським, хоч аналіз антропонімів і топонімів цієї грамоти свідчить, що населення обох сіл із самого початку є руським. Звідси В. Бийлаї робить правильний висновок, що ”слово *oláh* у середньовіччі не має конкретного етнічного значення, а вживається лише у значенні ”гірський пастух” [Szabó 16, 19, 82]. Цієї думки дотримуються також О. Мищок та І. Сабо [Мищок 84–85; Szabó 104]. Про валахів-пастухів, які жили на східній Словаччині у XV ст., Л. Гараксим пише, що вони були ”руської віри”, а отже, тієї ж етнічної приналежності [Haraks 18].

У закарпатських латиномовних офіційних документах XV ст. у зв’язку з т. зв. валаською колонізацією термін *valachus* чи *olachus* стає особливо частим. Термін *ruthenus* відступає перед ним зовсім на другий план. Але витіснення терміна *ruthenus* терміном *valachus* свідчить не про етнічну зміну у складі тубільного населення чи про його румунізацію, а тільки про зміни в його соціально-економічному становищі, в характері його занять, точніше – в його ”попастушенні”. О. Ставровський доходить висновку, що між термінами *Ruthenus* і *Valachus* у XIV–XV сторіччях на східній Словаччині існувала різниця лише соціально-економічного характеру, а не етнічного, іншими словами, що обидва терміни були етнічно тотожними [Ставров 88]. Він повністю погоджується з констатацією Д. Кранджалова, що ”тільки-но колоністи перестали займатися пастівництвом, вони втрачали привілеї і назву ”валах”, яка вже не відповідала ані роду їх заняття, ані їхньому соціальному становищу” [Ставров 89].

Антропонімні матеріали, що є в нашому розпорядженні, підтверджують думку тих дослідників, за якою румунського етнічного елемента між валахами, які посувалися на захід, ставало менше вже у східних районах Карпатських гір, де між валахів увійшло багато представників місцевого українського елемента, що румунський елемент був і серед ужанських волохів, але тільки у скромних пропорціях [Haraks 17].

Безпосередньо на українсько-румунські контакти із відетнонімних прізвищ указує хіба що прізвище *Мокан*, яке побутує у селах Криве Гч, Тересва, Тячів та Вишково. Значення цього етноніма ”трансільванський румун” (див. [Лупул 314]). Правда, на Перечинщині, зокрема в селі Ворочово, апелюють *мокán* означає ”чорна, брудна людина”.

Певний стосунок до румунів мають і такі сучасні прізвища, як *Басарáb* (центральні райони області), *Басарáба* (Кос. Поляна), а,

може, й *Basaráda* (Тячівщина). Взагалі-то слово *Basarab*, як відомо (див. [Const 192]), походить від співзвучного половецького імені. Однак на Закарпатті (та й не тільки на Закарпатті; пор. ще сербохорв. *basaraba*, *Basarabin* – [Danič I 192]) слова *basaráb* та *basarába* донедавна вживалися тільки в територіально-етнічному значенні "бессарабець".

На підставі тих антропонімних даних, що дійшли до наших днів, можна уявити собі досить конкретно як давні, так і новіші контакти українського населення Закарпаття з німцями. Перші німці, з якими познайомилися українці Закарпаття, були саксонські, тобто верхньонімецькі колоністи, яких ще в XII–XIII ст. угорські королі з конкретних економічних і політичних розрахунків [Бескид 123; Мицюк 24; Неедлы 217] поселяють у різні кутки Угорщини. На Закарпатті перші з них були поселені в районі м. Берегова (*Lamprechtsas*), Виноградова, Королева та Сасова, а також у майбутніх корональних містах Марамороша – в Хусті, Вишкові та Тячові, куди вони були поселені разом із угорцями [Bélay 13, 23; ПанГов 30; КолОч 30]. Ще раніше – у XII ст. – з'являються саксонські ремісники і торгівці також на Пряшівщині [Мицюк 24; Prisp 57]. Приплив німецьких колоністів, особливо ремісників, та різних цехових майстрів, не припинявся і в наступні сторіччя [Мицюк 173–175].

Українці Закарпаття, як і угорці, називали цих німців *sásami* (по-угорськи *szászok*).¹ У антропонімній функції етнонім *sac* "саксонець" на Закарпатті фіксується вже з XIV ст.:

Zaz et Lucasium filios Lodomerii divagantes – 1370, Ужгород [Nagy-1 366].

У 1450 році прізвище кріпака *Zaz* зафіксоване в Сасові [Szabó 480],

у 1600 році кріпаки *Pe.* та *Sim. Zaz* значаться у В. Водяному, а *Zaz Mihaly* – у Кимполунгу [Bélay 121, 148],

у 1622 році кріпак *Szasz* у Матієві [Szabó 411],

у 1672–1696 роках кріпаки *Szasz Rusz*, *Szasz Onofra*, *Szász Péter* живуть у В. Бичкові [Bélay 128, 129], а в 1684 році кріпаки на прізвище *Szasz* живуть у Рахові [Bélay 182].

З XVIII ст. йде кілька записів із прізвищем *Sásin*, яке походить від слов'янського етноніма *sásin*, котрий належить до того ж словотвірного типу, що й *волóшин*, *литвин*, *ру́син*, *сérбин*, *татáрин*, *тóвтин*, *ту́рчин*, *у́грин*. Перший запис цього прізвища походить із с. Келечин за 1773 рік: кріпаки *Szászin Ivan* та *Vaszily* [ПеПред 310].

Як уже було сказано в підрозділі "Етимологія прізвищ" (розділ "Прізвища"), саксонці на Закарпатті досить швидко мадяризувалися (див. ще [Bélay 13, 23]). Крім того, що вони дали назви кільком

¹ Про шляхи проникнення цього етноніма до угорців див. [KnieSz 492].

населеним пунктам (Берегсас, Сасово та Сасўвка), залишили прізвисько *Сас* вишківцям і послужили імпульсом для виникнення кількох прізвищ, саксонці не залишили майже жодних слідів у мові українського населення Закарпаття (див. [ПанГов 30]). У наші дні етнонім "сас" зберігається в таких прізвищах на Закарпатті: *Сас* (Богдан, Розтоки, Рахів, Луги, Кос. Поляна, Велятино), *Сасин* (Тячівщина, Виноградівщина, Хустщина), *Сас-Дўмен* (Рахів), *Сас-Оренчак* (Рахів), а також у прізвищах *Сакс* (Велятино) та *Саксён* (с. В. Ком'яти, Заріччя, Лоза).

Та саксонці, чи саси, – це не єдина етнічна група німців, з якими контактували безпосередньо українці Закарпаття і які залишили свої сліди в місцевій антропонімії. Як відомо, за часів Марії Терезії та Йосифа II на Закарпаття було переселено нові групи німецьких колоністів із різних кінців Німеччини, але переважно з Швабії (див. [Бескид 152]). На Мукачівщині, зокрема в маєтку графа Фрідріха Шенборна, протягом першої половини XVIII ст. засновуються німецькі колонії в селах Березинка, Нім. Кучава, Н. і В. Коропець, Нове Село, Павшин, а в першій половині XIX ст. – у селах Софія, Старий Кленовець, Драчино, Синяк та кількох інших селах.

У 1730 році до Мукачева стали прибувати німецькі ремісники з родинами партіями по 50–100 чоловік. Найбільше німецьких колоністів-ремісників (бондарів, пивоварів, шахтарів, ткачів, ковалів) та землеробів і підприємців прибуло в 1731–1746 роках [Шаш 129–131; КолОч 107]. До того вже німці жили в передмістях Мукачова, а саме в Підгороді та Паланку, де вони як німецькі солдати поселилися і живуть ще з часів війн Ракоція [Шаш 128–134]. У кінці XVIII ст. німецькі колонії заснуються в лісах Марамороша (Німецька Мокра, Усть-Чорна, Рахів, Коб. Поляна), причому в ряді випадків на місцях, із яких українців насилу було вигнано [Шаш 128–134; ПанГов 30; Бескид 152].

Невдовзі після прибуття швабів із верхньої Німеччини на Закарпатті з'являється і антропонім *Шваб*. Перший запис прізвища *Шваб* на Закарпатті йде з села Шаланки за 1743 рік: кріпак *Svább* [Szabó 465]. У 1775 році кріпак *vább* згадується в с. Гетеня [Szabó 373]. У наші дні прізвище *Шваб* розсіяне по всій області: Ужгород, Середне, Свалява, Шелестово, В. Лучки, Королево, Майдан, Вільхівці, Вільхівці-Лазі, Нересниця, Округла. На Тячівщині є і прізвище *Шва́бик*.

Третьою німецькою етнічною групою, назва якої відбита в антропонімії Закарпаття, є *пруси*. Хоча з Прусією прямих зв'язків закарпатці ніколи й не мали, однак у 1715 році в Колочаві згадується кріпак на прізвище *Mich. Pruscsuk* [Bélay 160].

З усіх назв німців у закарпатському антропоніміконі найчастіше є *Гімец'*. Прізвище *Гімец'* у наш час побутує у 30 населених пунктах області, причому всі ці пункти знаходяться на захід від річки Латориці. Крім цього, в кількох селах (Довге,

Бронька, Іза) побутує похідна назва *Н'імч'ук*, а на Рахівщині – вторинне утворення від румунського варіанта цього етноніма – *Н'амч'ук*. У с. Стрипа представлений і західнослов'янський варіант цього етноніма у прізвищі *Н'емчик*. Перший запис прізвища від етноніма іде з с. Ізки за 1715 рік: кріпак *Nimecz Ivan* [Bélay 155]. Останні факти є свідченням того, що не всі німці приходили на Закарпаття прямо з Німеччини, а інформацію про німців українці не завжди мали безпосередньо від самих німців. Найчастіше посередником між німцями та українцями були угорці. Доказом цього може бути значна поширеність прізвища *Ніймет* серед українців Закарпаття. Воно побутує у селах В. та М. Копаня, Онік, Королево, Теково, Чорнотисово, Буштино, Драгово, Бистриця, Куштановиця. Звичайно, прізвище *Ніймет* можна б кваліфікувати і як пряме продовження кельтської назви німців *Nemet* чи *Nemetes* (див. [KnieSz 355]), однак на цей раз тут, безперечно, маємо справу лише з угорським його відповідником (пор. угор. *német* – “німець”).

Перший запис цього прізвища за Карпатами походить із с. Ремта на Земплищині за 1437 рік: кріпак *Osvaldus Nemeth* [Nagy-2 338]. Далі прізвище *Nemeth* чи *Nemet* часто зустрічаємо на Виноградівщині: у 1450 році в селах Туртеребеш, у 1466 – Підвиноградів, у 1628 – у Виноградів, у 1775 році у с. Матієво і т. д. [Szabó 527, 490, 423, 411]. Отже, прізвище *Ніймет* також береже згадку про німців.

З інших германських етнонімів у антропонімії Закарпаття представлений тільки етнонім “швед”. Порівняймо сучасні прізвища *Швед* (В. Солотвина, Гута, Завидово, Негрово, Кос. Поляна, Т.-Пасіка, Ярок), *Швейда* (Кальник), *Швед'ук* (Ясиння, Лазіщина, Білин, Луг Рх) та *Швед'ак* (Забродь). Привертає увагу те, що прізвища від етноніма “швед” з'являються вперше на Закарпатті невдовзі після Полтавської битви: кріпаки *Petrus Sved* та *Alexius Sveduk* – 1715, с. Ясиння [Bélay 167]. У цьому ж році в с. Голятин живе кріпак *Alex. Sved* [Bélay 147]. Не вилучено, що перші їх носії – це ті шведи, які після полтавської поразки тікали через Закарпаття в Західну Європу. Серед ужгородських угорців відоме також прізвище *Ентіш*, апелятивне значення якого “англієць”.

Широко відображені в закарпатських прізвищах етноніми на позначення слов'янських народів, у тому числі й українців. Оскільки про прізвища від етнонімів *ру́син*, *русна́к*, *лёмко*, *лемак*, *лишак*, *бо́йко*, *гу́цул*, *гайна́л'* та ін. уже згадувалося, то тут згадаємо лише про ті прізвища, що нагадують чимось наддніпрянську українську етнонімію. До таких належать, передусім, прізвища *Козак* та *Хохол*.

Прізвище *Козак* у наш час побутує в більшості районів Закарпаття, особливо в північних. Час його перших письмових фіксацій тут припадає на XVII ст. (див. [LehBer 407, 439, 729; Szabó 473, 520; HodAd 26, 41; Bélay 170, 198, 206] та ін.), тобто на той період, коли слово *козак* на Україні та в сусідніх народів означало не просто

соціально-класове поняття, але й значною мірою поняття етнічне. Недаремно академік Н. А. Константінеску при аналізі давніх румунських антропонімів кваліфікує прізвище *Козак* як відетнонімне і вбачає за ним українців козацької доби (див. [Const 232]). Правдоподібно, сучасне закарпатське прізвище *Козак* має пряме відношення до загальноукраїнської назви "козак". Однак не вилучене й те, що прізвище декотрих із *Козаків* утворене від давнього слов'янського антропоніма *Коза* за допомогою патронімічного суфікса *-ак* (пор. ще місцеві прізвища з цим коренем *Козик*, *Козич*, *Коз'ук* та ін. – детальніше про це в підрозділі "Етимологія прізвищ").

Про наддніпрянських українців звучанням нагадує і сучасне прізвище *Хохол* (села Крите, Тростяниця, Грабово, Пузняківці). Однак довести, що воно походить від етноніма *хохол* "українець" чи від співзвучного з цим апелятива *хохол* "чуб" важко, оскільки жодне з значень цього слова в карпатських говорах невідоме. Більш імовірно, що закарпатське прізвище *Хохол* походить від місцевої назви комахи *хохол* – *Foricula auricularia* (див. [Грінч ІМ 412]).

На перший погляд могло б здатися, що сучасні прізвища закарпатських українців зберігають у своєму складі й кілька давніх племінних назв східних слов'ян, які жили на території України. Зокрема це стосується прізвищ *Пол'анік*, *Уліч*, *Дул'єба*, *Горват*. Однак аналіз їх показує, що між ними та відповідними племінними назвами східних слов'ян прямого зв'язку немає, що майже всі ці прізвища є відносно новими назвами. Так, прізвище *Пол'анін* (Монастирець) походить від катойконіма *пол'анін* "мешканець села Поляни" (детальніше див. далі). Прізвище *Уліч* (В. Бичків, Антонівка, Ставне), яке значиться вже 1715 року в с. Н. Руна (*Jo., Lad., Teod., Ulics* – [Bélay 185]), утворене від жіночого імені *Ўл'а* за допомогою суфікса *-ич* (пор., з одного боку, прізвища *Ўлинец'*, *Ўл'аніч*, *Ўліяніч*, а з другого, *Катрич*, *Настич*, *Оленіч* і т. п.). Прізвище *Дул'єба*, яке в наші дні побутує на Ужгородщині, походить від давнього особового апелятива *дул'єба* "безтолковий бовдур" [Селищ 138; RoSl-2; Попов 89] чи у крайньому випадку від імені *Дул* (пор. сучасні прізвища *Дулов*, *Дулиш*, *Дулишківич*, *Дулко*, *Дулкай* і т. п. (про етимологію імені *Дул* див. [Const 46, 268])). Прізвище *Горват*, яке в наш час належить до дуже частих на Закарпатті, правдоподібно, походить не від назви білих хорватів, а від хорватів південнослов'янських. За його південне походження, а точніше – за угорське посередництво при його усталенні, промовляє як його фонетика (початкове *g* та наголос), так і час його появи як прізвища на Закарпатті (див. далі).

Етнонімія представлена на Закарпатті також кількома прізвищами, що походять від назви *москал'* чи її фонетичних варіантів, а саме: *Маскал'* і *Москал'* (Тячівщина, Ужгородщина, Міжгірщина, Рахівщина), *Маскалик* (Абранка), *Маскал'ук* і *Москал'ук* (Рахівщина), *Маскал'чук* (Горбки), *Мацкал'* (Березнянщина та Міжгірщина), а також прізвище *Муска*, що побутує між Іршавою та

Виноградовом і походить від угорського відповідника *muszka* "москаль". Давніх записів цих антропонімів дуже мало. Перший відомий нам запис прізвища, співзвучний із етнонімом *москаль*, – це запис із села Винне Земплинського комітату за 1444 рік: *Andree Maczkal* [Nagy-2 444]. Певніші записи угорського відповідника цієї назви йдуть лише з XVII та XVIII сторіч. Наприклад:

кріпак *Muszka Mikola* – 1604, с. Туртеребеш [Szabó 529],

кріпак *Muszka Tamás* – 1715, с. Липча [Bélay 172],

кріпак *Muszka* – 1775, с. Крива [Szabó 387] та деякі інші.

Апелятив *muszka* в угорців відомий узагалі з XVI ст. [KnieSz 350].

Безпосередньої згадки про білорусів у закарпатських прізвищах нема, є лише прізвище *Литва́к*. Правда, це прізвище, яке в наш час побутує на Міжгірщині, однаковою мірою вказує як на білорусів чи північних українців, так і на литовців. Перші записи прізвищ із коренем *литв-* на Закарпатті походять із XV–XVI ст. Так, немеш *Sim. f. Lythway* живе у селі Угля з 1419 р. [Bélay 209], кріпак *Lythwa* у селі Фанчикуво згадується вже 1577 року; у селі Чапа кріпак *Lytwa* значиться 1579 року, а у селі Дротинці – 1668 року [Szabó 428, 313, 486].

Чи не найбільше відетнонімних прізвищ на Закарпатті дали назви *поляків*, особливо такі, як *пол'ак*, *л'ак*, *lengyel*. Прізвище *Пол'ак*, наприклад, у наш час на Закарпатті належить до найпоширеніших, особливо в західних та центральних районах області. У с. Кос. Поляна побутує і вторинне утворення *Пол'ечок*. Але було б помилкою вважати, що всі закарпатці з прізвищем *Пол'ак* чи *Пол'ак* є польського походження. Правдоподібно, багато з них поляками ніколи й не були, а є споконвічними українцями. Справа в тому, що на Закарпатті поляками донедавна прозивали усіх галичан. Більше того, долиняни називають поляками жителів середньої смуги Закарпаття, а ті, в свою чергу, поляками прозивають верховинців, про що свідчать великою мірою імена цих людей. Однак були серед них і справді поляки, про що свідчать їх особові імена. Наприклад: *Casimir* і *Ladislaus Lengyel* – 1715, с. Олександрівка [Bélay 189].

Не вилучене й те, що частина прізвищ *Пол'ак* походить не від етноніма "поляк" у ширшому чи вужчому його значенні, а від співзвучного з ним давнього особового імені *Поляк* (див. [Maret 76]). Прізвище *Пол'ак*, як і сам етнонім, узагалі досить давнє. На Закарпатті це прізвище вперше фіксується 1437 року в с. Коромля: кріпаки *Stephanus Polyak et Gywre* [Nagy-2 441].

У 1505 році немеш *Jo. Polyak* згадується в селі Миково [Bélay 214], що лежить у протилежному кінці Закарпаття.

1522 року прізвище *Polyak* згадується в с. Дравці коло Берегова [LehBer 214], а з XVII–XVIII сторіч іде цілий ряд свідчень із Угорчі [Szabó 395, 424, 459, 482, 487, 507].

Мимохідь укажемо й на прізвище *Пол'анін* (Монастирець), яке зовнішньо дуже нагадує давнішу племінну назву поляків. Але це

прізвище, як виявляється, не має нічого спільного ні з поляками над річкою Варта, ні з поляками над Дніпром, ні з давнім слов'янським особовим іменем *Полянинь* (див. [Морошк 163; SvoSta 160]), а є просто катойконімом від назви закарпатського села Липецька Поляна чи якась інша Поляна. Ім'я *Polyan* на Земплинщині фіксується вже 1358 року [Nagy-1 292].

Значне поширення на Закарпатті мають також прізвища від давньої східнослов'янської назви поляків *лях*. Особливо поширеними є ці прізвища між річками Латориця та Тересля, що якоюсь мірою вказує на те, де осідали польські переселенці на Закарпатті. Із прізвищ, які, без сумніву, походять від етноніма *лях*, укажемо, передусім, на такі:

Лях (Воловеччина, Іршавщина, Тячівщина, Хустщина),

Ляховіч (Воловеччина, Перечинщина, Мукачівщина, Тячівщина, Міжгірщина) та

Ляховец (Перечинщина, Ужгородщина, Мукачівщина).

Можливо, до цього етнонімного гнізда належать і прізвища *Лаш*, *Лашко*, *Лашковіч*, *Лашчук*, *Лешка*, *Лешко*, *Лешкулич*, *Лешіга*, *Лешчак*, *Лешо*, однак установити, які саме з них походять від етноніма *лях* чи *lech*, які від західнослов'янського імені *Lech* (див. [KamPrz 83]), які від імені *Лешко* ($\leq$ *Олекса*, *Олександр*), а які від імені *Лаш* чи *Лашко* ($\leq$ *Ілляш*, *Ілля*), майже неможливо.

Перші записи, в яких можна вбачати відетнонімні утворення від кореня *лях-*, на Закарпатті йдуть із XIV ст. Наприклад:

ужгородський жупан 1362 року *magistri Pauli filii Lachk comitis comitati de Hung* [Nagy-1 324];

немеш *Dragus Lachk f. Ivan f. Rad* – 1408, с. Бирсана [Bélay 123];

sin Emericus Lachk de Mathioch – 1415, с. Матейовце [Nagy-2 146].

Однак переконливі приклади на відетнонімні прізвища з коренем *лях* маємо аж із XVIII ст.:

кріпак *Fr. Lach* – 1715, с. Студений [Bélay 145],

кріпак *Ljach Jakab* – 1715, с. Вонігово [Bélay 213],

кріпак *Luc. Lyak* – 1720, с. Колочава [Bélay 160].

Етнонім "лях" на Закарпатті вперше засвідчено 1648 року [ПаПо-1 157].

Інший варіант цієї східнослов'янської назви поляків відзеркалюють закарпатські прізвища *Ленд'ук* (Рахівщина) і *Ленд'ак* (Міжгірщина та Мукачівщина). Обидва прізвища є демінутивними чи патронімічними утвореннями від давнього етноніма *лАдъ*, яким східні слов'яни називали поляків (пор. давньоукр. прикметник "лядський" – "польський"; угорськ. *lengyel* ~ *lengyen* – "поляк, польський"; див. [KnieSz 313], але тепер уже українцями як окремий етнонім не вживається).

Крім цих патронімічних чи демінутивних утворень, велике поширення на Закарпатті мають також прізвища від угорської назви поляків *lengyel*. Прізвище *Лéнд'ел*, як і слід було чекати, поширене майже без винятку лише в районах, що межують із угорцями – у Берегівському, Виноградівському, Мукачівському та Іршавському. У багатьох випадках воно є просто перекладом слов'янського *Пол'ак*. Значне поширення воно має і в закарпатських угорців. У ряді сіл Мукачівщини та Іршавщини це прізвище зазнало дисиміляції та деяких аналогічних змін, внаслідок чого воно звучить у народі як *Лéнд'ер*, *Лíнд'ур*, *Лíнд'ар'*. Правдоподібно, з прізвищем *Лéнд'ел*, а точніше з його варіантом *Лéнд'ер*, пов'язане і закарпатське прізвище *Лендрáнич* (Ужгородщина).

Перші записи прізвищ від угорського етноніма *lengyel* на Закарпатті фіксуються з XV ст. Наприклад: кріпак *Georgius Lengyel* – 1437, с. Поруба [Nagy-2 342]. У XVI ст. це прізвище значиться у селах Тросник, Виноградів, Петрово, Фанчиково [Szabó 421, 450, 328], у с. Крачуново та в Буштино [Bélay 132, 161], а у XVII ст. – у с. Ділок, Страбичово, Чабини та ін. [LehBer 644, 746, 181].

До прізвищ, що представляють польську етнонімію на Закарпатті, належить також *Мáзур*, яке побутує у східних та центральних районах області. У кінці XVII ст. на Рахівщині відоме було ще прізвище *Кашуба*: *Jac. Kasuba* – 1696, с. Рахів [Bélay 182].

З чехами українці Закарпаття в період прізвищетворення тісних зв'язків не мали. Це видно і з того, що прізвищ від чеських етнонімів на Закарпатті дуже мало. Власне, їх усього два – *Чех* (Виноградівщина, Іршавщина) та *Чешóк* (Воловеччина). Власне й про них не можна сказати з певністю, що вони без сумніву походять від етноніма *чех*. Не вилучено, що вони походять від давнього слов'янського імені *Чех* або *Чеслав* чи навіть від назви старої грошової одиниці чех (див. [Грінч 461]). У антропонімній функції слово *Чех* згадується на Закарпатті вже з XIV ст. [LehBer 28, 252] та ін.). Можливо, на чехів указує закарпатське прізвище *Бемáк* (Перечинщина), якщо воно справді походить від німецької назви чехів *Vöhne*, а не від місцевого прізвиська бем, яким закарпатські *бляхи* прозивають довжан за обнижену вимову частки "бим" (див. [Bereg 187]). Про прізвища, які вказують на зв'язки зі словаками, див. вище.

Набагато інтенсивнішими були контакти українців Закарпаття з південними слов'янами, особливо з хорватами та сербами. Ці зв'язки сягають глибокої давнини і тривали ще донедавна [ПанГов 31; КДА 16]. Відомо, наприклад, що 1426 р., тобто після вимертя Корятовичів, угорський король Зігмунд подарував мукачівський маєток сербському деспотові Ю. Бранковичу, який поселив на Закарпатті немало сербських родин, що тікали від турків (див. [Бескид 135]). У XV ст на півдні Закарпаття мав свій маєток сербський деспот С. Лазаревич. Відомо також, що село Підгород заснували хорватські солдати, у зв'язку з

чим давніше воно називалося Kroatendorf. С. Б. Бернштейн у лексичі українських говорів Закарпаття бачить ряд балканізмів [КДА 16], І. Панькевич знаходить у сучасних говорах Закарпаття деякі фонетичні риси південнослов'янських мов. Сліди сербохорватського впливу І. Панькевич бачить і в тому, що на Закарпатті дуже поширене прізвище *Гóрват* [ПанГов 31]. Частота прізвища *Гóрват* та високий процент прізвищ на *-ич* використовувалися й Й. О. Дзензелівським як аргументи, що мали підтвердити думку про сербохорватську колонізацію на Закарпатті [ДзеЧис 19].

Прізвище *Гóрват* справді належить до найпоширеніших на Закарпатті. Крім Великоберезнянщини та Рахівщини, воно побутує в усіх районах Закарпаття, хоч перші його записи на Закарпатті йдуть лише з XVI ст.: кріпак *Horvat* – 1565, с. Фанчиково, немеш *Horvath Imre* – 1775, с. Підвиноградів [Szabó 328, 489], кріпак *Fr. Chorvat* – 1715, с. Криве [Bélay 164].

Згадку про сербів бережуть дві групи прізвищ. Перша з них – це прізвища від етноніма серб, а саме прізвище *Сéрбин* (Заричово) та *Сербáк* (Чорнотисово). У документах прізвища від цього етноніма йдуть з середини XVII ст.: кріпак *Zerb Laszlo* – 1651, с. Хотені в румунському Марамороші [Bélay 149]. Друга група – це прізвища від давнього етноніма рац, яким угорці називали сербів (по-угорськи *rác*; див. [KnieSz 454]. До цієї групи належать три прізвища, а саме: *Рац* (Виноградівщина, Ужгородщина, Перечинщина), *Ра́цин* (Виноградівщина і Иршавщина) і *Рац'у́к* (Іза). Можна б ці прізвища виводити і від давнього слов'янського імені *Rac*, *Racko* чи *Racek* (див. [Морошк 167; Maret 47, 84; Лавров 801; SvoSta 34, 109, 130]), однак про побутування цього імені на Закарпатті жодних даних нема, а етнонім рац тут був відомий, до того ж не лише серед угорців, а й серед українців [ПанГов 31]. Відомими були українцям і похідні від нього: *ра́цин* та *рац'у́к*. Думку про те, що в даному разі йдеться саме про відетнонімні, а не просто про відіменні прізвища, підтверджує й те, що вони з'являються на Закарпатті якраз у часи документально засвідчених сербських переселень на Закарпаття та після них. Прізвище *Рац* фіксується на Закарпатті з XIV ст. При цьому характерне те, що майже всі давні записи походять не з сіл, а з міст. Наприклад,

комендант Мукачівського замку *Rác Miklós* – 1396 [LehBer 77];

Racz Tamás – 1574, Мукачів [LehBer 32],

Laur Raczko – 1592, с. Колодне Тч [Bélay 134],

городянин *Racz Samu* – 1684, Хуст [Bélay 152],

Rác Janos – 1691, Ужгород [HodAd 30].

Прізвище *Ра́цин* значиться з XVI ст.: *Steph. Racsin* – 1570, Свалява [UetC 53–14].

У кінці XVI ст. на Закарпатті побутувало також прізвище *Bolgar*:

городянин *To. Bolgar* – 1600, м. Вишково [Bélay 215].

Знайшла певне відображення в закарпатській антропонімії й тюркська етронімія. Найдавнішим фактом її відображення на Закарпатті є ім'я *Polouc* за 1220 рік із села Тросник [RegVar 244]. З села Боржави за 1272 рік іде запис *Uzowich* [Györf 534], що є патронімом від давньої назви тюркського племені *узів*. До речі, у Варадинських реєстрах за 1213 та 1229 роки знаходимо посла (*comes*) *Vz* [RegVar 158, 225]. У наші дні ці антропоніми на Закарпатті свого продовження не мають, хіба що, може, у прізвиськах *Поло́вка* та *Поло́вко* (Виноградівщина, Хустщина, Тячівщина), якщо вони не від назви кольору половий або не від якогось давнього особового імені на зразок *Половинка*, *Половина* (див. [Морошк 153; Тупик 312, 701; СімУкр 313]).

Печеніги в антропонімії українського Закарпаття не згадуються. Правда, серед місцевих угорців трапляється зрідка прізвисьце *Besenyő* та *Böszörményi*, перше з яких є прямим відповідником до українського *печеніг*.

У кількох давніх документах значиться прізвисьце *Беренда* чи *Берендя*, яке пов'язане, правдоподібно, з етронімом берендей. Вперше згадується в румунській частині Марамороша з 1604 та 1624 роки: *Andr. Jo. Berende*, *Gabr. Berende* [Bélay 131, 215]; у с. Воротниця на Воловеччині згадується в 1607 році: *Berengya Mihaly* [LehAd I 160].

Серед сучасних прізвиськ українців Закарпаття відбито лише три більш-менш певні тюркські етроніми, а саме: *куман*, *татарин* і *турок*. Перший із них засвідчений у прізвисьці *Кóман* (Березнянщина). Це прізвисьце можна пояснювати і як похідне від прізвиська *Кóма*, можна його виводити і з молдавського імені *Кóман* [Ер-Кос 19], але територія поширення і час його перших фіксацій на Закарпатті більше спонукає нас до того, щоб його розглядати як пряме чи посереднє (через ім'я) відображення етроніма *куман* (див. [Smi-10 71; Const]), якому в сучасній українській мові відповідає лексема *половець*. Перші записи цього прізвиська походять із румунського Марамороша: кріпак *Koman Stephan* – 1605, с. Батіза; немеші *Gr.* та *Vaszil Coman* – 1638, с. Мойсин [Bélay 125, 175].

У кількох селах Мукачівщини побутує прізвисьце, яке можна пов'язувати з іншою назвою *куманів* чи *половців* – *куни* (по-угорськи *kun*). При цьому маємо на увазі прізвисьце *Кунáк*. Укажемо й на те, що прізвисьце *Кун* на верхній Тисі побутує вже з середини XV ст. Наприклад, кріпак *Kun* – 1467, с. Бикинь, власник *Kun Gaspar* – 1572, с. Ком'яти та ін. [Szabó 229, 396]. Знаходимо це прізвисьце та похідні від нього і в монографії Легоцького про комітат Берег за XIV–XVI ст. У наш час воно відоме трансільванським угорцям (порівняймо прізвисьце відомого угорського революціонера Бели Куна). Правда, цілковитої впевненості немає в тому, що закарпатське прізвисьце *Кунáк* справді походить від етроніма *кун*, а не

від імені *Куна* ($\leq$ *Конон*, *Конрад*, *Константин*, *Кунгута*) чи від апелятива *ку́на* (1. "куниця"; 2. "грошова одиниця").

Як відомо, разом із половцями на Тису прийшло і скіфсько-сарматське плем'я аланів, яких слов'яни прозивали ще ясами – одн. яс чи ясин (див. [УРЕ XVI 502; KnieSz 230–231]. Отже, є певні підстави шукати і їх сліди в антропонімії Закарпаття. Але виявляється, що ці сліди дуже бліді чи сумнівні, оскільки прізвища, які можуть бути виведені з етноніма *ясин* (прізвища *Йас'інко*, *Йас'інка*, *Йас'інчак* у східних районах області), з таким же успіхом можуть бути пояснені і як відіменні (порівняймо болгарські імена *Ясен*, *Ясенко* [Имен 43; ИлХуб 32].

Незначні сліди в закарпатській антропонімії залишили після себе й татари. Однорічна татарська неволя (1242–1243) і кілька татарських наскоків на Закарпаття протягом сторіч [Бескид 140; Bélay] залишили тільки одне прізвище від етноніма татарин, та й то не в українській, а в угорській його огласовці *Tótar* (порівн. угорський етнонім *tatár*). До того ж не вилучено, що це прізвище походить не безпосередньо від етноніма, а від власного особового імені *Tatar*, яке обслуговувало потреби румунів у середні віки [Bélay 18]. На користь румунського посередництва певною мірою свідчить як сучасна, так і давніша географія цього прізвища. В наш час воно побутує лише в селах Затисся, які безпосередньо межують із румунами: Велятино, Веряця, Крива, Новоселиця Вн). Звідти походить і більшість давніших записів. Пор.

шляхтич *St. Tatar* – 1349–1360, с. Джулешті [Bélay 142].

У селі Кикинюшд кріпак *Tatar* згадується 1584, в с. Карачин – 1665, а в с. Королево – 1743 року [Szabó 404, 380, 384].

На Ужанщині вперше фіксується 1437 року в селі Прикопа – селянин *Franciscus Thathar* [Nagy-2].

А у с. Прикопа в ті часи, як відомо, жили і волохи.

У XVI–XVIII сторіччях на Закарпатті побутувало й українське прізвище *Tatarin*:

Laurantius Thatharin – 1570, с. Кольчино [UetC 54–14],

кріпак *Ge. Tataren* – 1715, с. Колочава [Bélay 160].

Тепер цього прізвища в області немає.

Згадка про *турків* представлена в трьох прізвищах українців Закарпаття: *Турок*, *Турчин*, *Терек*. Прізвище *Турок* нині охоплює 13 сіл Тячівського та Рахівського районів. Воно і споріднені з ним починають фіксуватися на Закарпатті з XVI ст.:

шляхтич *Mate Thurka* – 1525, с. Діброва [Bélay 120];

Fran. Thorok – 1570, с. Коронець [UetC 97–29], пор. ще *Paul. Turaczko* – 1570 (там же);

немеш *Alex. Turk* – 1604, с. В. Водяне [Bélay 121].

Прізвище *Турчин*, яке являє собою закономірне українське сингулятивне утворення, нині побутує в містах Хуст та Мукачово, а згадується вперше 1572 року в селі Крива Хс: кріпак *Thorchin*

[Szabó 387]. Там же за 1574 рік *Turcian*. У с. Чинадьово та Ужгороді представлено ще угорський варіант цього етноніма (по-угорськи *török*) у вигляді *Tépek*. Перші документальні записи цього прізвища йдуть із середини XVI ст.: кріпак *Theoreok Ferenc* – 1567, Ужгород [HodAd 48]; *rel. Dem. Teoreok* – 1600, Хуст [Bélay 151].

Вказівку на турків можна б убачати і у прізвищі *Туріу́'кий* (пишуть: *Турецький*), якби не його географія. Однак оскільки це прізвище поширене головним чином на Перечинщині та Ужгородщині, тобто недалеко від села Туриця (прикметник – *туріу́'кий*), то думка про зв'язок прізвища *Туріу́'кий* із турками відпадає.

Можливо, на тюрків, а конкретніше на караїмів, указує і прізвище *Харайін*, яке в наші дні побутує в селах Коб. Поляна, Кос. Поляна та В. Бичків, хоч пояснити фонетичну розбіжність між прізвищем та етнонімом досить важко.

Є на Закарпатті ще одна група прізвищ, яка зовнішньо нагадує назву давнього народу тюркської групи *хозар* чи *козар*. Такими прізвищами є *Козáр'* і *Кóзар'*, *Козáрик* та *Козар'ук*. Прізвище *Козáр'* та споріднені з ним досить давні. На Закарпатті значаться вже з XV–XVI ст.:

кріпак *Petrus Kozar* – 1437, с. Коромля [Nagy-2 431];

Lucas filius Cozar – 1437, с. Ремета на Земплинщині [Nagy-2 338];

Kozar Márton – 1552, Мукачів [LehBer 40];

кріпак *Kosar Andras* – 1678, В. Бичків [Bélay 128];

кріпак *Kosár* – 1775, с. Онік [Szabó 376] та ін.

Але й так воно не є настільки давнім, щоб сягало аж Хозарського царства VII–IX сторіч. Нам здається, що Н. А. Константінеску безпідставно шукає в усіх румунських прізвищах з основою *cozar* тюркський етнонім *Kazar* [Const 251]. На Закарпатті, наприклад, і понині вживається омонімічна лексема *козáр'*: 1. "пастух кіз" та 2. "гриб березовик". Привертає увагу й те, що з першим значенням цей апелятив вживається і в деяких інших слов'янських мовах (пор. сербськ. *козар*, польськ. *koziarz* – ід). Тому вважаємо, що названі вище закарпатські прізвища *Козáр'*, *Козáрик*, *Козар'ук* із давніми хозарами нічого спільного не мають, а походять від особового апелятива *козáр'*. А втім це може бути давній угорський етнонім *kazar* із значенням "торгаш".

Сучасні прізвища українців Закарпаття відображають певною мірою і контакти з циганами. З відетнонімних прізвищ такими є *Цигані́н* (В. Березнянщина, Перечинщина, Свалявщина), *Циган'чúк* (Рахівщина), *Цiган* (Королево), *Цигáник* (Ужгород, Мукачево), *Цигáнич* (Кальник, Забродь). Два варіанти назви циган (з щілинним *z* та з проривним *r*) не повинні нас дивувати, оскільки в деяких селах південно-західного Закарпаття, як і в словаків, угорців та деяких інших сусідніх народів, цей етнонім вимовляється з

проривним звуком. Словотвір цих прізвиськ цілком відповідає закарпатській системі, за винятком хіба що прізвиська *Циганич*, яке легше вивести з сербохорватського демінутива *siganić*, що від *sigan* чи *siganin* [Danič I, 776], ніж утворити від українського діалектного варіанта *циган*.

Перші записи прізвиськ від етноніма "циган" у місцевих пам'ятках фіксуються вже з XV ст.:

кріпак *Blasii Czygan* – 1437, с. Войнятина на Земплинщині [Nagy-2 339];

немеш *Pe. Chygan* – 1474, с. Н. Руна [Bélay 185];

кріпаки *Laur., Luc. Czygan* – 1570, с. Бистриця коло Мукачева [UetC 53–14]. У XVII ст. прізвисько *Czygan* подибується в Марамороші [Bélay 140, 146], а у XVIII – в Угорі [Szabó 339]. Отже, з циганами українці Закарпаття познайомилися досить рано. На Пряшівщині та Земплинщині цигани згадуються зрідка вже у XIII–XIV ст. [Мищук 88].

Історики та демографи відзначають, що кількість циган на Закарпатті до XVIII ст. була дуже незначною. У 1684 році, наприклад, частина з них була прикріплена до Хустського замку, де вони відомі як спадкові слюсарі та ковалі [Bélay 114]. У деяких українських говірках Закарпаття, наприклад на Міжгірщині, першим значенням слова циган є не етнічне, а професійне поняття "коваль"¹ [Мищук 88, 170]. Не випадково серед них такими популярними є прізвиська *Кováč* та *Лакáтóш* (угор. *lakatos* "слюсар"). Угорські прізвиська у закарпатських циганів – часте і давнє явище. У марамороських циган трапляються й румунські прізвиська. У центральних районах Румунії цигани мають румунські особові назви вже з XV ст. [Const XVI].

Невдовзі після вимертя роду Арпадовичів і приходу на угорський королівський престол представників італійської династії Анджу, на Закарпатті починають з'являтися й численні групи італійців (про прихід другої хвилі італійських переселенців на Закарпаття див. підрозділ "Етимологія прізвиськ"). Перша хвиля італійців представлена прізвиськами, що походять від угорського етноніма *olasz* "італієць", а згодом і прізвиськами від місцевої української назви італійців *талійán* і *талійáнин*. Перші італійські поселення на Земплинщині існували вже до татарської навали. У 1254 році король Бийла поселив там італійців-виноградарів [Мищук 89].

Прізвисько *Óлос*, яке в наші дні поширене тільки на Хустщині та у м. Виноградів, на Закарпатті побутує вже з XV ст.:

немеш *Olasz* – 1448, с. Угля [Bélay 209];

¹ На Ужгородщині воно означає, передусім, "музикант", а в деяких селах – "брехун".

1435 року в цьому ж селі записаний немеш *Gr. Woloz f. Stan* (там же). Приблизно в ці роки прізвище *Olasz* фіксується в Михайлівцях [Nagy-2 442]. У 1583 році *Olasz Lukács* згадується в селі Гетеня [LehBer 289], а в 1673 році кріпак *Olasz Demján* – у селі Іза [Bélay 156].

Прізвища *Talliyán* і *Talliyánin*, які в наші дні побутують на Свалявщині, а частково й на Мукачівщині, з'являються на Закарпатті досить пізно. Перші відомі нам свідчення про них походять із села Бенья (Добросілля) за 1782 рік: *Tallian Pál* [LehBer 71].

У Чумальові, Драгові, Копашнові та Буштині побутує в наш час прізвище *Францұх*, звучання якого цілком збігається з давньою місцевою українською назвою французів. Це прізвище можна б розглядати і як утворення від імені *Франц* чи *Франц'о* за допомогою суфікса *-ух* (пор. *Андрух*, *Павл'ұх*). Однак оскільки ім'я *Франц* для українців Закарпаття було чужим, а етнонім *францұх* на Закарпатті є давнім,¹ то прізвище *Францұх* розцінюємо не як утворення від імені *Франц*, а як таке, що походить від місцевого українського етноніма *францұх*. Те, що прізвище *Францұх* походить від етноніма, а не від імені, певною мірою підтверджує й запис із с. Чумальово за 1715 рік: немеш *To. Franci* [Bélay 133], у якому цей антропонім виступає в угорському вигляді.

З інших етнонімів на позначення індоевропейських народів у закарпатських прізвищах представлені ще назви греків. У кількох селах Хустщини та Виноградівщини побутує прізвище *Géper*, яке походить від угорського етноніма *görög* "грек". Зазначене прізвище має широке побутування і серед угорців Закарпаття. Перші відомі нам записи його походять із XVII–XVIII сторіч:

городянин *Görög Péter* – 1681, Ужгород [HodAd 33],
кріпак *Görög* – 1743б с. Ком'яти [Szabó 398].

На Рахівщині (Розтоки, Рахів) побутує прізвище *Грекул*, яке становить гібридне закарпатсько-румунське відетнонімне утворення: українська в ньому коренева частина грек, що видно з щілинного *г*, а румунська – суфіксальна – позитивний суфікс *-ул*.

На Ужгородщині зрідка подибується прізвище *Гріц'кий* (пишуть: *Грецький*, *Грецкі*), яке нагадує прикметник від етноніма грек. Але виявляється, що жодного відношення до етноніма *грек* це прізвище не має, бо належить до того ж іменного гнізда, що й прізвище *Грега*, *Греджұк*, *Гріга*, *Гриджан*, *Грічка* і т. п., тобто є похідним від антропоніма *Гріга* (*Григорій*), який мав і має значну популярність на Закарпатті.

У народі ще можна почути перекази про греків, що жили то тут то там у окремих містечках Закарпаття протягом останніх сторіч.

¹ Пор. стару закарпатську пісню в записі Де-Воллана: "Ой чісарє, чісарику, Чісарє-ко-ролю, Француха йсьме звойовали, пускай нас додому" [Де-Вол 108]. Ще раніше етнонім "францұх" згадується у Гукливіському літописі [Ле-Гри]. У словаків етнонім *franczuch* фіксується вже в Жілінській книзі – XIV ст. [Rušan 166].

Основним видом заняття у них, як і у боснійців (по-місцевому – *босн'аків* чи *бошн'аків*) та вірмен, які також приносили сюди свій крам, була торгівля. Лише греки мали свої крамниці, а боснійці та вірмени були коробейниками. Серед місцевих угорців зберігаються також прізвища *Bosnyák* та *Örtény*, що співвідносні з нашими етнонімами "боснієць" та "вірменин".

Є на Закарпатті й кілька прізвищ, які треба пов'язувати, правдоподібно, з давньою назвою євреїв "жид". До таких прізвищ належать: *Жидák* (Калини), *Жідик* (Іршавщина, Виноградівщина та Ужгородщина), *Жидóвич* (Кимпулунг), *Житкó* і *Жітко* (Мукачівщина та Іршавщина), а також *Жідов* (Іршавщина і Мукачівщина).

Звичайно, довести, що всі ці прізвища є відетнонімного походження, не можна. Перші три з них, наприклад, не обов'язково виводити з етнонімів, оскільки вони можуть бути пояснені і як такі, що походять від давнього слов'янського двоосновного усіченого імені, першим компонентом якого був дієслівний корінь *жьд-* (пор. *Жьдимирь*, *Жьдиславь* і т. п.) (див. ще [SvoSta 98]). Крім цього, слід мати на увазі й існування в карпатському ареалі співзвучних апелятивів. Так, наприклад, у районі м. Дрогобич апелятив *жідик* означає ще й "складаний ніжик"; у селі Осій на Закарпатті з цим значенням уживається апелятив *жидák*. Щодо прізвищ *Житкó* і *Жітко*, то тут справа ще складніша, оскільки їх можна виводити не лише з етноніма "жид" чи від першого компонента усіченого імені *Жьд-*, але й від давньоруського скороченого імені *Житко*, яке, на думку Г. Гінкена [Гинкен 460], має за основу *Жит-*.

Найближчим до етнонімів є, здається, прізвище *Жідов*, яке за звучанням повністю збігається з угорською назвою євреїв *zsidó*.¹ Якщо зважити, що євреї вже у XIII ст. були широко відомими в північно-східній Угорщині, то можна повірити в те, що у проаналізованих вище прізвищах корінь *жид-* справді етнонімного походження. Фіксація власних назв із цим відетнонімним коренем на Закарпатті починається з XIV ст. Маєток *Sid* на Берегівщині згадується вже в 1307 році [Györf 550]. У 1572 р. в Чинадіївській домінії згадується кріпак *Dan Ziduv* [UetC 53–15]. Прізвище *Zsidik* вперше зустрічаємо аж у 1775 році в селі Олешник [Szabó 326]. А взагалі сказати впевнено, з чим маємо справу в цих прізвищах (з етнонімами чи з іменами), не можна. Аналогічна картина і в топонімії Закарпаття. Порівняймо назву звору *Жид* у Скотарському та назву урочища *Жді́мир'* на Свалявщині. Масовий приплив євреїв на Закарпаття припадає на XVIII–XIX сторіччя, причому переважна більшість їх як тоді, так і пізніше, прибувала на Закарпаття з Галичини.

Є на Закарпатті й кілька прізвищ, які нагадують далеких *маєрів*. Такими прізвищами є: *Му́рин* (Великоберезнянщина,

¹ Про відношення угорського *zsidó* до слов'янського "жид" див. [KnieSz 576].

Перечинщина та Ясіння), *Муриччак* (Ужгород) і *Мурінка* (Грушово). Проте оскільки за всю історію українці Закарпаття жодних стосунків із маврами не мали, то треба вважати, що тут маємо справу з прізвищами, утвореними не безпосередньо від етноніма "мурин", а лише від імені *Муринь*, яке вживалося ще в давньоруський період східними слов'янами (див. [Селищ 141; Тупик 261]).

Розглядаючи відетнонімні прізвища українців Закарпаття, не можна не звернути увагу на те, що, поряд із типовими українськими, серед них є значна кількість таких, що мають чисто угорське звукове оформлення (*Гéрег, Лéнд'ел, Ніймет, Óлас, Óрос, Рац, Тéрек, Тóмар*). Та зазначена особливість не повинна нікого дивувати, оскільки відетнонімні прізвища українців так само, як і відапелятивні, відіменні та відтопонімічні дуже часто перелицьовувалися угорськими властями на угорський лад.

Звичайно, хотілося б видобути з антропонімів відомості про початки східного слов'янства на Закарпатті, але закарпатські антропоніми (як сучасні, так і давні) замолоді для цього, а отже, вагомої інформації з цього питання в них небагато (очевидно, на таку інформацію багатша топонімія та археологія).

Найзагальніші висновки історичного характеру, які підказує антропонімія Закарпаття про давні сторінки етнічної історії цього краю, можна звести до таких: а) Заселення південних схилів Карпат східними слов'янами – це не одноразовий організований процес, а багатовікове стихійне переселення розрізнених груп пастухів та землеробів; б) Перші групи східних слов'ян почали приходити на Закарпаття через карпатські перевали, очевидно, ще задовго до приходу угорців у Паннонію; в) Спочатку ці переселенці осідали в віддалених від культурних осередків долинах річок і передгір'ях, а з часом – і в безлюдних Карпатських горах; г) Основні маси цих східнослов'янських переселенців прибували на Закарпаття з сусідніх територій, передусім із Галичини, Буковини та Молдавії, хоч окремі групи їх могли приходити і з більш віддалених країв.

Таким чином, висновки, що їх підказує сучасна і давня антропонімія про давній період етнічної історії Закарпаття, не суперечать висновкам тих археологів, істориків та діалектологів (О. Л. Петров, Л. Нідерле, І. С. Свенціцький, І. А. Панькевич, Й. О. Дзєндзелівський, С. І. Пеняк та ін.), які сумлінно і без упередженості аналізували наявні в їх розпорядженні факти, без того, щоб підганяти їх під якісь заздалегідь вироблені політичні доктрини.

Антропонімія і міграційні процеси людності в Карпатах

Використання антропонімів у демографічних цілях не є чимось новим. До закарпатської антропонімії ще в XIX ст. зверталися такі вчені, як Т. Легоцький, О. Л. Петров, а у XX ст.

І. Сабо, І. Кнієжа, В. Бийлаї, Л. Балог-Беййрі та інші, які на підставі мовної належності давніх антропонімів, почерпнутих із місцевих пам'яток, а також за допомогою відтопонімних та відетнонімних прізвищ намагалися встановити національну належність їх давніх носіїв, етнічні кордони між народами в минулому, а часом і міграційні процеси людності. Не заперечуючи досягнутих успіхів у цій галузі, не можемо, однак, не відзначити, що майже кожний із названих дослідників обмежувався фактами з порів'яно невеликої території, а головне, дані пам'яток по суті не зіставляв із їх сучасним станом у живому мовленні, хоч таке зіставлення в закарпатських умовах необхідне (див. [Дзе-Чу 82–83]), оскільки прізвища та імена українського чи взагалі неугорського населення в давніх латинських та угорських документах не лише перекручувалися (іноді до невпізнання), а часто просто перекладалися писарями іншою мовою – латинською чи угорською (див. підрозділ "Прізвища угорського походження"). Якщо дослідник не враховуватиме цієї специфіки давніх закарпатських пам'яток, він неминуче припуститься грубих історичних помилок.

Найновішою працею, в якій для вивчення міграційних процесів людності в Українських Карпатах широко і загалом кваліфіковано використовуються матеріали історичної антропонімії, є монографія угорського лінгвіста Л. Деже "Очерки по истории закарпатских говоров". У своїй роботі спираємося головним чином на сучасний живомовний матеріал. Саме на підставі нього встановлюємо основні напрями та інтенсивність міграційних хвиль. Дані історичної антропонімії використовуємо головним чином для хронологізації цих процесів.

До вивчення міграційних процесів людності можуть бути залучені власні особові назви всіх антропонімних класів – і прізвища, і прізвиська, і імена. Однак кількість і характер інформації, яку несуть у собі ці три класи антропонімів, неоднакові. Так, наприклад, особові імена є дуже бідними на таку інформацію. Оскільки імена за умов вільного їх вибору для новонародженого стали явищем моди, то вони в наші дні більшою мірою вказують на культурні зв'язки та різні впливи, ніж на переселенські процеси (див. розділ "Імена"). Доказом цього можуть служити і антропонімічні карти Й. О. Дзєндзелівського (див. [ДзеАнт 41, 45, 48]), і те, що півстолітні поїздки закарпатців на заробітки за океан принесли в Карпати декілька англійських варіантів імен (*Джан, Джоні, Майкі, Енді, Мера, Ёнка, Штіф*), і те, що 25 радянських років на Закарпатті невпізнанно оновили іменний репертуар корінного українського населення. Давні записи імен теж мало показові, оскільки з оригінальних слов'янських імен, які ще вживалися в перші сторіччя після християнізації східних слов'ян, у найдавніших закарпатських пам'ятках залишилися тільки незначні рештки. Що ж до тих діалектних та загальнонаціональних

особливостей, які проявлялися у фонетичному та суфіксальному оформленні християнських імен, то вони жили лише в усному мовленні, а на сторінки ділових паперів, як і в наш час, проникали надто рідко.

Значно багатшими на таку інформацію є прізвиська, але й у них вона не відзначається глибокою давністю. Мабуть, не помилимося, коли скажемо, що суфіксальна частина сучасних прізвиськ (передусім, генесіонімічних) вказує на значно давніші рухи населення, ніж коренева (пор. андронімічний тип прізвиськ із суфіксом *-ул'а*, який було принесено з заходу аж до Боржави лемками десь у XVI–XVII сторіччях).

Та найбагатшими на міграційну інформацію серед усіх класів антропонімів, безперечно, є прізвища, правда, не всі. Найціннішу інформацію містять прізвища відтопонімні, особливо ті, що утворені від назв населених пунктів, оскільки вони досить точно вказують на той географічний об'єкт, з якого вийшов чи міг вийти перший носій даного антропоніма. Прізвища, утворені від макротопонімів (наприклад, *Верхóвинец'*, *Мараморошчák*, *Морáвец'*, *Подол'ák*, *Пул'шчák*), також є надійними, але точність їх територіальної ідентифікації особи дещо нижча, чим нагадують прізвища відетнонімні (наприклад, *Гуцул*, *Лемák*, *Н'імец'*, *Пол'ák*, *Ту́рок*). Вони лише приблизно вказують на ту територію, точніше на той етнос, із якого вийшов перший носій відповідного прізвища.¹

Цінну наукову інформацію містять також відапелятивні та відіменні прізвища з діалектними рисами в коренях чи суфіксах. Наприклад, прізвище *Підкóвийат* в укаючих чи прізвище *Кут* в ікаючих говорах Закарпаття, прізвища зразка *Дрáбов*, *Капáрник*, *Дзурóвчик*, твірні основи яких треба шукати в говорах Галичини та східної Словаччини. Однак видобути з таких прізвищ бажану інформацію можна лише при наявності надійних лінгвістичних атласів чи, принаймні, великих діалектних словників. Набагато легше отримати цю інформацію з прізвищ іншомовних (наприклад, *Глава́тий*, *Повше́дний*, *Сіко́ра*, *Кéрекеш*, *Кірал'*, *Н'ул*, *Лу́пул*, *Прун'іца*, *Кравс*, *Цéнклер*), хоч останні також не завжди безпосередньо вказують на територіальне чи національне походження носія.

Аналіз сучасної та історичної антропонімії Закарпаття не дає можливостей зробити конкретні висновки про характер міграційних процесів людності, які відбувалися на південних схилах Карпат до появи перших місцевих пам'яток. Однак ці матеріали дозволяють скласти досить чітке

¹ Частина прізвищ, співзвучних з етнонімами, походить від імен (див. підрозділ "Лексико-семантична класифікація твірних основ" у розділі "Прізвища").

уявлення про міграційні процеси, які проходили там з XIII ст. аж до наших днів.¹

Найпотужнішу і найтривалішу міграційну хвилю протягом історичного періоду на Закарпатті становив переселенський рух людності з півночі на південь. З сучасних антропонімів цю хвилю найповніше ілюструють відтопонімні прізвища. Якщо ареал кожного з сучасних відтопонімних прізвищ покласти на карту, а ці ареали зіставити з місцезположенням відповідних топонімів, то виявиться, що понад 50% носіїв таких прізвищ нині живе далеко на південь від тих населених пунктів, назви яких лежать в основі аналізованих прізвищ. Наприклад, прізвища *Абра́нс'кий*, *Вули́їнс'кий*, *Гукли́вчак*, *Довжа́нчук*, *За́бруц'кий*, *Йас'і́нський*, *Колоча́він*, *Луби́нс'кий*, *Л'утн'а́нс'кий*, *Пороши́к'кий*, *Солочи́нс'кий*, *Стави́нс'кий*, *Тури́цький* і т. п., які походять від закарпатських топонімів *Абранка*, *Вули́нкі*, *Гуклі́вий*, *Довге*, *За́брод'*, *Йас'і́н'є*, *Колоча́ва*, *Лубн'а*, *Л'у́та*, *Поро́шково*, *Солочи́н*, *Ставни́й*, *Тури́цьа* в наші побутують переважно на півдні області, іноді аж на угорській етнічній території, тоді як відповідні топоніми знаходяться в її центрі та на півночі. Отже, такі прізвища досить переконливо свідчать про рух населення з гір на долину в минулому.

У ряді випадків, як показують ці прізвища, переселенець не виходив навіть за межі свого району чи домінії, усі носії прізвища *Букувча́нік*, яке походить від назви села *Букувці'ова* (офіційно – Буківцева Великоберезнянський район), нині живуть у радіусі 15 км від цього села (Дубринич, Черногорова, В. Березний). Подібних прикладів досить багато.

Та не завжди міграція була такою вузьколокальною, не всі міграції були так званими внутрішніми. У складі переселенців, що рухалися з півночі на південь, було чимало вихідців із Прикарпаття, зокрема з районів Турки, Дрогобича, Стрия, Сколя, Надвірної, Коломиї, навіть із верхньої і середньої Наддніпрянини та дальніх районів. Про це свідчать, передусім, відтопонімні прізвища типу *Бачи́нс'кий*, *Бо́рин'с'кий*, *Дел'етинчу́к*, *Добр'а́нс'кий*, *Йаблоні́цький*, *Клу́чівс'кий*, *Кул'чи́цький*, *Лончи́нс'кий*, *Неби́лівс'кий*, *Переги́нс'кий*, *Підма́лівс'кий*, *Пн'івчу́к*, *Самбори́н*, *Ску́л'с'кий*, *Сможани́к*, *Сможани́цьа*, *Стена́вс'кий*, *Суході́л'с'кий*, *Цин'а́вс'кый*, *Чайковс'кий* і т. п. (пор. північнокарпатські топоніми *Бачина*, *Бориня*, *Делятин*, *Добряни*, *Яблониця*, *Ключів*, *Кульчиці*, *Лончин*, *Небилів*, *Переги́нське*, *Підмалі́вці*, *Пнів*, *Самбір*, *Сколе*, *Сможе*, *Стенава*, *Суходіл*, *Ценява*, *Чайковиці*). Загальна кількість прізвищ на Закарпатті, що походять від північнокарпатських

¹ Соціальні причини і наслідки цих переселень, економічне становище колоністів і колонізаторів досить детально описані в історичній літературі, зокрема у працях Г. Бідермана, О. Петрова, Е. Перфеського, Й. Краля, В. Гаджеги, Ф. Габрієля, О. Мицюка, В. Халопуцького, І. Г. Коломийця, Л. Деже та інших дослідників історії Закарпаття.

топонімів, перевищує сотню (детальніше про це див. у підрозділі "Класифікація твірних основ" та розділі "Прізвища"). При цьому не можна не звернути увагу на те, що дуже багато таких прізвищ побутує на Рахівщині; а це могло б бути ще одним підтвердженням того, що заселення Рахівщини гуцулами відбувалося вже в період існування прізвищ. Не менш вагомим аргументом, який підтверджує думку про значну інтенсивність переселенської хвилі з північного боку Карпат за Карпати, є й ряд прізвищ відетнонімних. Наприклад:

Бóйко, Гу́цул, Л'ах, Л'а́ховец', Л'ахóвич, Л'а́шко, Ленд'а́к, Лéнд'ел, Ленд'у́к, Литва́к, Литвинчу́к, Мазур, Маска́л', Моска́лик, Моска́'у́к, Му́ска, Пол'а́к, Пол'е́чок, Рóсин, Рóсинко́, Хóхол, Швед, Швед'а́к, Швед'у́к.

На північнокарпатське походження вказує і ряд відапелятивних прізвищ Закарпаття. Наприклад: *Глос, Дрaб, Грóшик, Капáрник, Карбóванец', Отрóдник* та ін.

Почався цей рух ще в доісторичні часи, і встановити його початок на підставі антропонімних даних неможливо. Частина археологів та істориків схильна датувати його початок VI–VII сторіччями, тобто поаварськими часами, чи навіть часом просування слов'янських племен через Карпати на Балкани, інші – пізнішими сторіччями (див. вище). З наступних сторіч приходять уже ряд конкретних історичних та лінгвальних аргументів, які підтверджують думку про значну інтенсивність цього переселенського процесу з півночі на південь (див. [Мицюк 13, 69] та ін.). Так, наприклад, відомо, що в XI–XIII сторіччях населення Галицько-Волинського князівства часто тікало на південні схили Карпат [КолБор 11, 15; Неедлы 209–211]. У 1241 році через Веречанський перевал тікали в Угорщину великі маси галичан "від безбожних татар" [Шушар 157]. Вітчизняний учений уродженець Закарпаття Іван Орлай ще 1804 року у праці "История о Карпато-Россах, или о переселении Россіян в Карпатские горы и о приключеніях с ними случившихся" пише аж про чотири масові переселенські хвилі руських слов'ян за Карпати. Одне з них ще у X ст. було розміщене в районі міста Оросвар сином вождя Арпада Золтаном, інше король Коломан на початку XII ст. розмістив у районі міста Оросфалва, а найчисленніше з них Король Владислав у кінці XIII ст. розмістив на південних схилах Карпат від Семигороду аж по Татри [Свенц 61–65]. Звичайно, не всі ці поселенці вижили. Батієві татари, основна маса яких на Дунайську низину ринула якраз через Закарпаття, а ще точніше – долиною Латориці, змели з лиця землі тамтешні поселення, а мешканців їх знищили, якщо ті не встигали розбігтися. Багато сіл після цього спустошення і не відновилося [ПеДрев 68; Мицюк 32]. З XIII ст. самовільний приплив північнокарпатського населення ще більшою мірою посилюється. На територію тодішньої північної Угорщини прибувають нові поселенці різних соціальних груп із Прикарпаття, яких І. Панькевич називає предками української народності [ПанНар 15].

У XIX ст. серед істориків поширилася легенда, за якою подільський князь Федір Корятович у кінці XIV ст. привів із собою і поселив на Закарпатті 40 000 людей. Ця легенда нераз критикувалася як така, що не має під собою історичного ґрунту [ПеДрев 59–60; Bélay 88–89]. Найновіша спроба підвести лінгвістичні підвалини під цю легенду належить Й. О. Дзензелівському, який на лексичному матеріалі прагне довести, що Ф. Корятович справді привів на Закарпаття багато подолян і волинян та доселив ними простір між річками Латориця і Ріка [ДзеКор 96104]. Протягом XIII–XIV сторіч угорські королі роздарували майже всі землі на закарпатській Верховині різним феодалам-землевласникам. Але людей, які обробляли б ці землі, на Закарпатті не вистачало. З цим пов'язаний і початок організованого залюднення верховинських районів Закарпаття великими групами колоністів, яких феодала в західних районах області поселяли на засадах права німецького, чи саксонського, а у східних – на основі права волоського [Мицюк 70–85]. Старост-локаторів, яким феодал доручав приводити поселенців на безлюдні панові землі із інших країв (переважно з Галичини) і засновувати на відведених площах нові села, на заході Закарпаття називали *шолтисами* (пор. угор. *soltész*, що з нім. *Schultheiss* – *id.*). *Шолтис* тоді ставиться на рівень із вільним шляхтичем. Виборну особу, яка стояла над кількома кенізами, чи кількома селами, називали *вайдою* (пор. румун. *voevod*, угор. *vajda* – *id.*). З тих часів на Закарпатті йдуть і прізвища *Шолтис*, *Кенес*, *Кенійц*, *Кеніц*, *Кн'аз'*, *Кн'аз'о*, *Вайда*, *Вайданіч*, *Вайдич*, *Вайдюлич*, *Крайник*, *Крайнікович*, *Староста* та деякі інші, первісна семантика яких, безперечно, соціальна. Локалізація цих прізвищ теж дуже показова. Прізвище *Кеніц* та його фонетичні варіанти побутує лише на територіях, де було чинним волоське право, а прізвище *Шолтес* – у ареалі чинності права німецького.

На думку деяких угорських істориків, місця, покинуті в XIV ст. марамороськими волохами, після відходу їх з воєводами Драгошем та Богданом до Молдавії масово заповнило руське населення з Поділля [Мицюк 82–83].

У XIV–XVI сторіччях населення Галичини, яке переживало важкий гніт і різні кривди як від внутрішніх, так і від зовнішніх ворогів, за словами В. Ключевського та А. Годинки [Bélay 16–17], охоче лишало насиджені місця і переселялося разом із своїми стадами в Мараморош. У Марамороші таких переселенців приймали як бажаних гостей і, за словами Бийлаї [Bélay 16–17], надавали їм великих привілеїв. У XIV–XV сторіччях руські переселенці з Прикарпаття в Марамороші осідали головним чином біля правих приток верхньої Тиси [Bélay 75].

Переселенський рух XIV–XV сторіч із півночі на південь дуже вдало характеризує І. Г. Коломиєць: "Міграція з Галицької Русі, Буковини та Придніпров'я на закарпатські землі набуває особливо

значних розмірів після монголо-татарського нашествия на Русь і продовжується аж до XVII ст. Це переселення мало велике значення для зміцнення основного автохтонного етнічного ядра на Закарпатті і створення тут компактного та багаточисельного русько-слов'янського населення. Організоване переселення русько-слов'янського елемента на Закарпаття йшло двома каналами: переселення дружинників та їх родин під керівництвом своїх князів і переселення завербованих спеціальними агентами колоністів, які поселялися на основі "німецького" та "валаського" (румунського) права" [КолОч 44].

Великі зміни в складі української людності Закарпаття та в її розміщенні настали в XVI ст. 1514 року селяни Закарпаття разом із кріпаками інших областей Угорщини під керівництвом Ю. Дожі піднялися на антифеодальне повстання, що увійшло в історію під назвою повстання куруців [КолОч 51–58].¹ Повстання зазнало поразки, і дворяни нещадно розправилися з повсталими. Випалено і винищено було цілі села, особливо в комітатах Унг, Берег та Мараморош [КолОч 53]. З 1546 року і далі населення Закарпаття, а Марамороша зокрема, терпить грубу наругу та розорення від німецько-цісарських військ. У 1562 році його плундрують і нищать турецькі війська, а в 1594 – через Галичину і Мараморош вривається на територію області 60-тисячна армія татар, яка перетворила всю територію краю від верхів'їв Тиси аж до Спіша в "зону пустелі" [КолОч 57]. Крім цього, тисячі людей загинуло під час мору 1530 року та під час епідемії чуми 1546 року (там же).

Обезлюдненими лишилися цілі села. Феодалі-землевласники прагнули відновити втрачене населення приведенням і поселенням нових колоністів. Головним ресурсом цього поповнення на Закарпатті у XVI–XVII сторіччях були поселенці з Галичини, які в Карпатах знаходили порятуюнок від гніту з боку польської шляхти. Колонізація цього періоду здійснювала головним чином на правах шолтиських та кенізьких поселень. Так, наприклад, від 1526 по 1649 рік лише на території Мукачівсько-Чинадіївської домінії було видано 169 шолтиських та кенізьких грамот на заснування нових поселень. Для того, щоб поселити і затримати на своїх землях кріпаків, феодалі обіцяють їм різні пільги [КолОч 57].

Антропонімія Закарпаття підтверджує багатьма прикладами цей процес переселення людності у XIV–XVI та наступних сторіччях із Прикарпаття за Карпати. Так, наприклад, місцеві пам'ятки початку XV ст. на Закарпатті фіксують антропоніми *Lythway* [Bélay 209], *Polonus* [Szabó 469], у XVI ст. там побутують прізвища

¹ Привертає увагу те, що прізвище *Курець* та споріднені з ним прізвища *Курець*, *Курець* (первісне значення угорського апелювання *куруц* – "хрестоносець") у наш час належить до найпопулярніших на Закарпатті. Воно побутує в усіх районах області, крім Вб, Вл, Пр та Рх. Прізвище *Лабанц* (так називали австрійських солдат, які виступали проти куруців) відоме було лише в одному селі на Перечинщині (Лікіцари), та й його останній носій недавно вмер.

Kozak [LehBer 536], *Jac. Lyytthwa* [UetC 53–12], *Lytwa* [Szabó 313, 319, 328, 470, 490], *Oroszfeuldi* [Szabó 458], *Polyak* [LehBer 214] та ін. У XVII ст., крім зазначених прізвищ, які вказували б на прикарпатське походження їх носіїв, на Закарпатті функціонують прізвища *Borinczki* [Bélay 183], *Бачински* [ПаПо-1 188] та ін., а у XVIII – *Szinyoviczki* [Bélay 169]. Впадає в око, що антропоніми, пов'язані з назвою Литва, на Закарпатті з'являються невдовзі після того, як північні та західні землі України опинилися під литовською окупацією.

Не менше змін пережила українська людність на Закарпатті у XVII–XVIII сторіччях. У XVII сторіччі Закарпаття, як і інші північно-східні райони тогочасної Угорщини, стало центральною ареною кривавих селянських заворушень і тривалих війн між куруцями (армія семигородського князя Текелі) та лабанцями (армія австрійського цісаря), які тривали 12 років (1672–1684). Результати розрухи були страшні. Ужгородський замок було зруйновано, у місті половина будинків було знищено, десятки населених пунктів Ужгородської домонії було пограбовано, а такі населені пункти як Перечин та В. Березний було геть-чисто спалено. В Ужанській домонії із 1195 селянських дворів було розорено і покинуто 608, тобто більше половини, особливо в таких селах, як Дравці, Оноківці, Оріховиця, Ярок [КолОч 60–61]. У Мукачівській домонії, за урбаріальними списками, в 1682 році жило 3739 кріпаків, а через 6 років із них лишилося лише 955 [КолОч 60].

Те, що уціліло від цього лихоліття, спустошили війни Фр. Ракоція II протягом 1703–1711 років. Значна частина населення під час цих війн загинула, а ще більша розбіглася в різні кінці тогочасної Угорщини і Польщі [ПеПред 159–160; Бескид 139; GabPoh; GabPod 170; ПанГов 20]. І. Г. Коломиєць так характеризує становище людності того часу: "Після семирічної національно-визвольної війни проти Габсбургів та погромів, учинених цісарськими військами після того як "куруци" здалися, Закарпаття було страшно спустошене і обезлюднене. У Березькому комітаті, який був ареною жорстоких боїв, десятки сіл були знищені вщент. В Ужанському комітаті, за даними 1715–1720 років, населення сіл Вербовець, Загор, Ястреб, Середне, Лази, Циганівці були майже зовсім знищені, а селяни, які не загинули, повтікали. Населені пункти Собранці і Солотвина були зруйновані, а в с. Руський Мочар лишилася тільки одна родина. Таке ж запустіння спостерігалось і в Марамороському та Угоцькому комітатах. На територію останнього в 1717 році напали татари, які нещадно палили і руйнували населені пункти, а чоловіків, жінок та дітей сотнями вели на арканах у рабство" [КолОч 103].

Знищену війнами, виморену голодом людність треба було заповнити новими поселенцями. Картину цього дозаселення досить вдало і правдиво рисує І. Панькевич: "У XVIII ст. почався новий колонізаційний рух, який мав дві причини: 1) поповнення знищеного довгими війнами і повстаннями населення жуп Земплинської, Унгської та Березької, 2) поповнення населення, що подалося на доли після відходу турків по віденській битві 1683 року. Поповнення ішло раз коштом українського населення із Польщі (з Галичини), може частинно й польського населення, яке по свідощам нотарія Бела осідало на південній Земплинщині, а, може, і в інших околицях, другий раз коштом словацького населення, яке ішло із заходу на схід. Дані діалектології показують нам різні напрями походу населення. Один напрям ішов із півночі на південь із північних сторін Карпат. Населення держалося торговельних доріг через Карпати. І так населення області між ріками Угом і Латорицею із м'якшим відтінком заднеязычних *к*, *х*, що відбивалося у сполученнях *ки*, *хи* або *кі*, *хі*, замість старих *кы*, *хы*, мусило прийти з околиць Перемишля, Добромиля, Самбора, де находимо такі самі більш м'які *к*, *х*. Населення між ріками Цірохою аж по Татри мусило прийти із околиць на захід від ріки Сяну. Населення між Латорицею а Боржавою прийшло із околиць горішнього Дністра і Сяну. Найменш, здається, було пересунів в жупі Спиській та Марамороській, за винятком горішнього бігу Тиси, сьогднішньої Гуцульщини, яка заселялася поступенно десь від XVII ст." [ПанНар 16–17] (див. ще [ПанГов 21]).

Те, що "у формуванні сучасного етнічного складу і діалектного ландшафта Закарпаття певну роль зіграли і пізніші переселення більших чи менших груп українського інодіалектного населення з північних схилів Карпат", підкреслює також Й. О. Дзензелівський [ДзеВре 2]. Після аналізу великого фактичного матеріалу він доходить висновку, що "верховиснські говори – це говори пізнішої формації, які склалися під значним впливом бойківських говорів, тобто говорів, основним масивом яких є південна Львівщина" [ДзеВре 8]. Предки гуцулів, за цими даними, переселилися на Закарпаття з Надвірнянського та Коломийського районів Іванофранківської області [ДзеВре 8]. До Й. О. Дзензелівського цю думку відстоював також І. А. Панькевич, за словами якого гуцули – це наймолодша частина в Мараморощі, яка прийшла туди з північних частин Карпат, а саме з Покуття та Буковини. Цим він пояснює й те, що румунські сліди в лексиці та фонетиці гуцульських говорів набагато істотніші, ніж у мові стародавнього населення Закарпаття, що живе уздовж Тиси від Марамороша аж до

колишнього Крайнянського воєводства, що коло Мукачова [ПанГов 24].

Та найбільше матеріалів, які розкривають напрями і інтенсивність переселень із Галичини на Закарпаття, опублікував О. Петров у праці *Sborník Fr. Peštyho "Helység névtára – Seznam osad v Uhrách z r. 1864–65"*. Праця становить солідне джерело історико-демографічного характеру про людність у населених пунктах Закарпаття та Словаччини станом на 1864–1865 роки. На підставі даних, зібраних угорським істориком Фр. Пешті, О. Петров указує на давність людності в різних населених пунктах, чітко розмежовуючи при цьому автохтонів та пришельців із Галичини. У багатьох випадках О. Петров наводить навіть прізвища цих пришельців і вказує при них на те, коли саме і звідки саме прибули їх носії в те чи інше село. Відзначимо, що наші антропонімні дані загалом підтверджують висновки О. Петрова.

Можна погодитися і з висновком Л. Деже про роль галичан у заселенні Закарпаття: "Хоч закарпатське населення вербувалося з різних країв, усе-таки більшість його становила ті, що походили з прилеглих до Закарпаття чи близьких областей. Історичні факти говорять про те, що Галичина була одним із головних джерел заселення Закарпаття через близькість та надмірну експлуатацію населення" [Деже 64]. У ХІХ ст. з Галичини на Закарпаття переселяється багато євреїв.

Рух населення з півночі на південь відбувався і в межах самого Закарпаття. Переконливим доказом цього можуть бути сучасні відтопонімні прізвища на півдні області, які походять від топонімів Верховини (див. вище). Цей процес можна і хронологізувати, якщо врахувати, з якого саме часу такі прізвища фіксуються на півдні Закарпаття. У ХVІ ст., такими антропонімами, що походять від верховинських топонімів, на півдні Закарпаття є прізвища

Breznezky [UetC 53–14], *Duszinaï, Kalniczi* [UetC 97–29],
Repenyi [Bélay 152], *Zwalawzki* [UetC 53–15],

а у ХVІІ–ХVІІІ сторіччях прізвища *Ростоуцкії* [ПаПо-2 20],

Скотарска [ГаМаp 186], *Vereckeï* [Szabó 278, 375, 416],

Vistyanszky [UetC 88–59], *Kereczkeï* [Szabó 423, 445, 458],

Krainai [Szabó 394], *Pasziczki* [Szabó 482], *Roszticzki*

[Szabó 459],

Szinaver [Bélay 205], *Szusanczki* [LehBer 649], *Turianin*

[Szabó 276],

Turanicza [Dezső 54], *Thuránszky* [LehBer 70] та ін.

Переселення з півночі на південь, тобто на врожайніші землі, було характерним для всіх комітатів Закарпаття, а для такого низинного комітату, як Угоча, особливо. За підрахунками І. Сабо, який територіальне походження мешканців Угочі

встановлює на підставі відтопонімних прізвищ, серед прізвищ 1565–1775 років, крім трьох прізвищ, які вказують на Ужанщину і двох, що вказують на Сатмар, усі відтопонімні прізвища Угочі походять від топонімів Березького та Марамороського комітатів. Причому переселенці з Березького комітату приходили в Угоцький комітат головним чином із півдня Країни, значно менше – із району Сваляви і зовсім мало з району Верещок [Szabó 241]. Згідно з Л. Деже, вихідці з Марамороша приходили до Угочі тільки з південно-західних, тобто з найближчих сіл цього комітату [Дэже 88].

Нарешті вкажемо й на те, що переселення української людності на південь не зупинялося на кордонах національностей, а направлялося і на територію, заселену угорцями в комітатах Сатмар, Угоча, Берег, Унг, Земплин, Бігар та ін. (див. [ПеПред 159–169]). З середини XVIII ст., а точніше невдовзі після вигнання турків з Угорщини та укладення Сатмарського миру в 1711 році, починається рух населення з південно-західних районів Закарпаття на Угорську низину, передусім у Бачку [ПанГов 20; Prisp 132–133)].¹

Але найбільш вдача́ний матеріал для вивчення цього процесу дають прізвища самих переселенців та їх нащадків, які й понині живуть в угорському середовищі за Тисою в Угорщині. Зіставлення цих прізвищ із прізвищами сучасного чи тогочасного населення Закарпаття не лише підтверджує повну відповідність між прізвищами тих українців, що переселилися на Угорську низину, і тих, що надалі залишилися в географічних межах Закарпаття, але й дає можливість простежити, звідки саме могла прийти та чи інша родина, якщо врахувати традиційний ареал побутування відповідного прізвища на Закарпатті. З неопублікованих матеріалів наведемо декілька прізвищ українців за 1788–1801 роки із сіл Нірбийлтек та Пенійслек, що знаходиться в Нірбаторському районі Саболч-Сатмарської області Угорської Народної Республіки.

Село Нірбийлтек: *Богданъ, Боднаръ, Брадачъ, Булатко, Вайда, Вайнагъ, Гнатко, Грѣцакъ, Гриць, Гонак, Гелетей, Гудакъ, Данко, Дѣякъ, Дутко, Дудикъ, Зейканъ, Коваль, Конюхаръ, Куруць, Лазаръ, Лукачъ, Марко, Маргітай, Микулка, Митрик, Мудра, Новакъ, Паукъ, Присташъ, Прокопъ, Пушкашъ, Савко, Сакаль, Семакъ, Сѣдунъ, Старецъ, Стойка, Тканко, Шестакъ, Юрасъ, Юрашикъ.*

Село Пенійслек: *Бомбушкаръ, Гриньо, Гудакъ, Горнякъ, Колесаръ, Кондаръ, Кривач, Лемакъ, Легкый, Малета, Микита,*

¹ О. Петров присвячує цьому питанню спеціальний розділ праці "Когда возникли русские поселения на угорской "Дольной земле?" [ПеПред 150–181], у якому наводить багато конкретних даних про це переселення.

*Микула, Мясарь, Орбан, Орос, Панько, Прокопъ, Стойка, Турокъ, Федько, Хома, Чередарь, Щока.*¹

Другий важливий міграційний напрям на Закарпатті – це напрям південь – північ. Для того, щоб зрозуміти суть цього руху, передусім треба нагадати, що найдавніші слов'янські поселення на Закарпатті – це поселення південні, низинні, але ні в якому разі не гірські. Передгір'я і гірське пасмо на Закарпатті були заселені лише з часом, і заселення їх відбувалося великою мірою за рахунок того населення, яке з різних причин вимушене було переселятися на північ у гори та ліси. О. Л. Петров з цього приводу пише: "як і в інших країнах, спочатку в XIII–XIV ст. було колонізовано руським елементом лише передгір'я та низинні, ширші долини рік; лише пізніше населення стало проникати в глибину гір, лісисті ж межиріччя заселено ще пізніше, головним чином у XVI–XVIII і навіть у XIX ст., переважно шляхом приведення колоністів "князями", "шолтисами" [Педрев 71]. Те ж саме підтверджує також В. Бийлаї, за словами якого заселення долин річок Тиси, Теремлі, Тересви, Ріки та інших почалося знизу, а тоді вже проходило далі в напрямі до верхів'їв річок [Bélay 83].

Міграційна хвиля, що була спрямована на північ, мала два осередки – угорський та сербохорватський. Угорський представлений, перш за все, угорською шляхтою, яка вже з XIII ст. отримує великі маєтки на Закарпатті, на яких закріпачує місцевих селян і в такий спосіб дедалі посувається на північ і на північний схід (пор. угорські шляхтичі в с. Келечин з XV ст. *Barczy, Bejczy, Budai, Imrefi, Kornis, Sibrik* – [Bélay 162]; або угорські чи змадяризовані шляхтичі в Міжгір'ї тих часів *Dolhai, Bilkei, Benche, Gorzo, Kun, Vér, Bernath, Farkas, Maté, Kornis* – [Bélay 178] і т. п. Іноді угорська шляхта приводила з собою на подаровані їй землі і угорських кріпаків аж під самий Карпатський хребет, наприклад, до Волівця [LehBer 799].

Поступово посуваючись на північ, у комітаті Берег угорці вже під кінець XIV ст. досягли приблизно тої лінії, де межа двох народностей проходила у XVIII ст. [Дэже 33]. У з'язку з цим українці також мусили посуватися на північ. Колонізаційний рух із півдня на північ і заселення закарпатської Верховини з особливою інтенсивністю починає проходити з початку XIV ст., тобто після вимертя роду Арпадовичів і приходу на угорський королівський престол італійської династії з роду Анджу. Ужанщину і Земплинщину тоді одержує рід італійських феодалів Другетів, на Хустщині і Тячівщині тоді з'являються прізвища *Олас, Бокоч* та деякі інші. Саме тоді на схід від річки Уж устанавлюється волоське право, а на захід від нього – ні-

¹ Люб'язно повідомив П. М. Лизанець, який виписав ці прізвища з тамтешніх церковних метрик.

мецьке, феодали отримують широкі простори в Карпатах та під Бескидами, приводять на них нових колоністів, які вирубують ці ліси і закладають нові поселення. На низинних частинах, де земля була придатніша для оранки, закладаються великі землеробські господарства, а на Верховині на місці вирубуваних лісів основною галуззю залишається скотарство (див. [ПеПред 39–40; ПанГов 19; ПанНар 16]).

Але на цьому угорський колонізаційний наступ на Карпати не припинився. Навпаки, після поразки в битві під Могачем 1525 року, як це переконливо показує О. Петров [ПеПред 150–168], ця міграційна хвиля ще більше посилюється. Саме у XVI–XVII сторіччях, тобто під час і після турецьких війн та селянських повстань населення низинних районів часто рятувалося від голоду і турецького рабства в карпатських горах: "Саме на XVI–XVII ст.ст. припадає найбільше просунення на північ і північний схід угорського елемента на тій території, яка в Лексиконі 1773 р. (та й пізніше) є словацькою чи руською" [ПеПред 152]. За спостереженням О. Петрова, на Ужанщині в 70-их роках XVIII ст. багато селян у руських селах мають угорські прізвища [ПеПред 154], а в Березькій столиці – навіть на півночі, на границі з Галичиною, як у Волівці, Тростяниці та інших населених пунктах [ПеПред 155]. Як зазначає О. Петров, багато з мадярів, які переселилися були в період лихоліття в Карпати, зберегли свою національність, навіть змадряризували словаків і німців, серед яких вони поселилися і жили. Частина ж із них, у тому числі й дворяни, нерідко словакізувалися чи українізувалися. У деяких родинах ще збереглися спогади, що їх предки прийшли сюди з півдня, тікаючи від турків [ПеПред 155]. Деякі історики, наприклад М. А. Бескид, вважають навіть, що О. Петров явно недооцінює флуктуації населення з півдня на північ, замовчує про ті руські поселення на Угорській низині, які там знаходилися ще до битви під Могачем, а при цьому перебільшує значення переселенців із Галичини [Бескид 116].

Антропонімних фактів, які підтверджували б переселення українців із південних районів Закарпаття у північні, – небагато. Такими є хіба що прізвища *Из'аник*, *Ботарс'кий*, *Рокосовік* (Міжгірщина), *Визниц'кий*, *Лохівс'кий*, *Орл'авс'кий* (Воловеччина) та деякі інші. Такі прізвища починають фіксуватися на Верховині з XVI ст.: *Vizniczki* [LehBer 646], *Nelipinszky* [UetC 53–14] та деякі інші.

З XV ст. з півдня починають приходити не лише українці та угорці, а й серби та хорвати (див. підрозділ "Найдавніші антропонімні свідчення..."). На перших порах цей приплив помітний лише на півдні області. Його видно з таких прізвищ, як *Brankovics* [LehBer 21, 80], носій якого в 1426 році від короля Зігмунда отримав маєток князя Ф. Корятовича (див. вище),

Horvat Gostovics [LehBer 267], *Lazarovics* [LehBer 543], *Draskovics* [LehBer 304; Szabó 324, 547], *Mladovics* [LehBer 196], *Racz* [LehBer 77], *Kocze* [Szabó 273], *Szerbak*, *Szerbin* [Szabó 330, 459] та ін. Приплив південних слов'ян у Карпати тривав досить довго. Особливо інтенсивним цей колонізаційний рух стає у XVII ст., коли гніт і свавілля турецьких феодалів на Балканах набувають найпотворніших і найнещадніших форм (див [КДА 16]). Пор. записи *Luc.* та *Sim. Dugovics* у селі Кривій за 1715 рік [Bélay 146]. Із сучасних прізвищ українців Закарпаття на цей приплив певною мірою вказують такі, як *Бошн'ак*, *Горват*, *Драга*, *Драгула*, *Драгушинец'*, *Рац*, *Рацин*, *Рац'ук*, *Сербин*, *Павичич*, *Радосалович* та деякі інші. Не можна не звернути увагу й на те, що багато з сучасних прізвищ українців Закарпаття співзвучні з південнослов'янськими гіпокористичними варіантами імен або походять від них (див. підрозділ "Етимологія прізвищ"). У порівнянні з міграцією північ – південь, міграція південь – північ на Закарпатті, як і в сусідній Словаччині [Ставров 87], була набагато слабшою.

З початку XIV ст. на Закарпатті починається нова міграційна хвиля – приходять так звана валаська колонізація Карпат. Як свідчить Г. І. Бідерман, у XIV ст. румунська шляхта дістає дарчі грамоти на мараморські села. Так з'являються румуни в західній частині Марамороша. Після того, як у сорокових роках воєвода Богдан із загоном румунів відійшов до Молдавії, воєвода Драгуш одержує від угорського короля за певні заслуги села Солотвину, Копашново та Горінчово. У 1373 році у віданні румунських шляхетських родин знаходяться такі села Закарпаття: Довге, Керецькі, Руське Поле, Крачуново. У 1496 році В. Драгфі володів Міжгір'ям, Колочавою, Рипинним та Келечином, а нащадки Драга ще в XVI ст. мали у своїх руках значну частину Марамороша [Bider 83; ПанГов 23; Bélay 75–96; КолОч 46]. У середині XIV ст. на засадах волоського права біля Мукачова існує вже Березька крайна, що охоплювала тоді 9, а з XVI ст. – 10 сіл [Ставров 25]. Приблизно в ті часи, а точніше під кінець тридцятих років XIV ст., так звана валаська колонізація докотилася вже до Ужгорода і далі на захід від нього, зокрема до сіл Коромля, Орехова, Ясенов, Кріжовани на східній Словаччині [Ставров 45–46] (див. ще [Varsik 24; Ratkoš 44]).

У етнічному відношенні т. зв. валаське населення, як уже вказувалося вище, не було однорідним, тим більш у різних частинах Карпат. Узагалі центром, із якого брала свій початок валаська колонізація, була Трансільванія, а, може, й Молдавія [Мицюк 64; ПанНар 17]. У східних Карпатах серед так званого валаського населення, можливо, й справді переважали волохи, тобто румуни, поготів серед шляхти. Але вже там починалося змішування з автохтонною українською людністю і поступова

асиміляція до останньої (див. [ПеПред 39–40; ПанНар 16]). На своєму шляху в напрямі до Татр ця людність відносно швидко втрачала свої романські мовні ознаки, а в ряді випадків виступає перед нами просто як людність руська [Ставров 46; Ratkoš 44; Varsik 24]. І тому, мабуть, треба погодитися, що колоністами, які рухалися зі сходу на захід, спочатку були в основному волохи, тобто румуни, але дедалі ця хвиля охоплює все більше і більше руську людність по обидва боки Карпат, а, починаючи з XV ст., ця колонізація набуває чисто руського характеру [Неедлы 218–219]. Завершується валаська колонізація в XVI, а в деяких місцевостях – аж у XVII ст. [Varsik 24; ПанНар 16]. Отже, як слушно зауважує Л. Деже, ”другою областю, з якою Угорщина і особливо східне Закарпаття мали постійні зв’язки, головним чином у XIV ст., і звідки йшло значне пересування людності, була Молдавія, якій належала і Буковина” [Деже 64–65].

Точніше локалізувати осередки, з яких виходила валаська людність, не дозволяє декілька обставин. Найголовнішою з них є те, що валахи XIV–XV сторіч не вели осілого способу життя, а здебільшого мандрували зі своїми стадами з місця на місце [ПеДрев 84]. А це означає, що вони не могли мати прізвищ, утворених від назв населених пунктів. Малонадійними для такої локалізації є й прізвища від східнороманських етнонімів *волох* чи *волошин*, *молдаван* (див. вище). У зв’язку з цим доводиться спиратися тільки на антропоніми, що походять від румунських імен та румунських апелятивів, але й вони спроможні вказати тільки на те, до яких меж доходила ця колонізація, а не на те, звідки вона брала свій початок.

Географія румунських імен, як уже зазначалося в розділі ”Імена”, в наш час обмежена переважно східними районами Закарпаття. Прізвища, утворені від румунських апелятивів, у наші дні розсіяні більш-менш рівномірно по всій території області, лише у верховинських районах їх концентрація дещо більша. Ось кілька таких прізвищ: *Ард’ілан*, *Гріта*, *Джурджа*, *Драга*, *Драгула*, *Нікор*, *Пітра*, *Пін’т’а*, *Гантур*, *Корнута*, *Мокан*, *Нітр’а*, *Чобан* і т. п. (більше прикладів див. підрозділ ”Етимологія прізвищ”).

Небагато й таких антропонімних фактів, які свідчили б про міграцію людності зі сходу області на захід взагалі. Із сучасних прізвищ українців такими є хіба що прізвища *Густі*, *Драгус’кий*, *Жден’овський*, *Крас’анік*, *Лучанін* та деякі інші, носії яких відійшли на захід від відповідних населених пунктів на 50–100 кілометрів. Із пам’яток цей процес ілюструють прізвища XVI–XVII сторіч: *Сугумскій* [ЛелПам 222], *Ardanhazi* [UetC 97–29], *Huzthy* [Szabó 540], *Dulfalusi* [Bélay 156], *Veléti* [Szabó 486], *Kricsfalvi*, *Nereszmiczei* [Szabó 423, 507], *Terebljak* [Szabó 406], *Cziomanfalusi* [Bélay] та деякі інші.

Чи не найменше сказано дотепер у науковій літературі про переселення людності з західних окраїн української етнічної території в напрямі на схід, хоч ця міграція мала значний вплив на витворення сучасної діалектної карти Закарпаття. Антропонімів, що підтверджують інтенсивність цього руху, досить багато. Із сучасних прізвищ такими є, передусім, прізвища відтопонімні, носії яких тепер живуть на схід від відповідних топонімів. Наприклад: *Гор'ініц'кий*, *Калін'с'кий*, *Копан'с'кий*, *Перечінець*, *Селменс'кий*, *Свал'авін*, *Свал'авчук*, *Тернової*, *Тернушчак*, *Черн'ан* і т. п. Понад 60 таких прізвищ утворено від назв населених пунктів східнославацького краю, а деякі навіть від топонімів галицької Лемківщини. Ось кілька з них: *Вол'анс'кий*, *Гомонай*, *Краснобруц'кий*, *Пчолінець*, *Пчолінс'кий*, *Семетковс'кий*, *Сулинчак*, *Топол'анс'кий*, *Убл'анич*, *Фрідманс'кий* і т. п. (більше прикладів див. у розділі "Прізвища": "Семантична класифікація твірних основ"). Про значну інтенсивність лемківської та східнославацької міграційної хвилі свідчать також багато відіменних та відапелятивних прізвищ, поширених тепер у середньозакарпатських говорах: *Бланар*, *Брєза*, *Шудак*, *Гудебн'ак*, *Гутник*, *Гуралевич*, *Ілічек*, *Іржик*, *Йанік*, *Лемак*, *Лемачок*, *Крал*, *Масарик*, *Міжак*, *Н'емчик*, *Н'емец*, *Пон'евач*, *Седлар*, *Славік*, *Сотак*, *Члавечко*, *Шпішак* і т. п. Прізвища з лемківськими та східнославацькими мовними рисами побутують головним чином у західних районах області, точніше до річки Боржави, тобто в ареалі частки "лем".

Першими відголосками західної міграційної хвилі є антропоніми, що фіксуються документами XIV–XVI сторіч у комітатах Берег та Угоча: *Dukliak* [Szabó 278], *Lemko* [UetC 97–29], *Csaszloczi* [LehBer 54], *Cseh* [LehBer 252] та ін. (див. ще [GabPod 160]). Але особливо посилюється вона в XVII–XVIII сторіччях, зокрема після війн куруців та лабанців. Суцільна розруха, спричинена постійними війнами, грабунками, непосильними податками, неврожаями та голодом, у XVII ст. привела до масових втеч кріпаків із насиджених місць. Так, із 1195 господарств Ужгородської домінії в 1691 році було зайнятих лише 587, а 608 було опущених [GabPod 170–172]. Пор. прізвища на Великоберезнянщині з тих часів *Sikora* [UetC 104–8], *Szloviak* [UetC 88–59], *Topolanszky* [UetC], на Мукачівщині прізвища *Гомонай* [ГаМар 158], *Huzzacky* [UetC 53–15], *Neviczkei* [LehBer 745], на Виноградівщині – *Lemak* [Szabó 314, 384], *Toth* [Bélay 151], на Хустщині *Lemak* [Bélay 153], *Munkaczy* [Szabó 464, 548].

У XV–XVI сторіччях спостерігається інтенсивна угорська міграційна хвиля з Березівщини, Виноградівщини та інших центральних і західних районів Закарпаття на схід угору по Тисі аж до Тячова, а часом і далі. Її наслідком є досить значна

кількість відтопонімних прізвищ, принесених переселенцями на південь Марамороша з зазначених вище районів: *Beregi, Vereczi, Halmi, Munkaczi, Fanczikai, Sarkadi* [Bélay 151], *Botragy, Vereczi, Moczolai, Ujlaki* [Bélay 205–206], *Tekehazi* [Bélay 152] та ін. Серед цих переселенців було чимало виходців і з центральних районів Угорщини [Bélay 34–35]. Однак ця хвиля зрушила з місць у мандри на схід також значну частину української людності з центральних районів Закарпаття: *Bruniczky* [Bélay 128], *Kereczkei* [Szabó 423, 445], *Komlossi* [Bélay 130, 148], *Herincsei* [Bélay 204], *Drahoczki* [Bélay 129], *Kusniczki* [Bélay 163], *Csedreki, Csinadi* [Bélay 206], *Gancski* [Bélay 128] та деякі інші. Отже, дозаселення Марамороша відбувалось також за рахунок українців центральних районів Закарпаття.

З заходу йшли також дві німецькі колонізаційні хвилі: саксонська з Саксонії у XIII–XIV ст. та швабська із Швабії, Баварії, Вюртемберга, Шварцвалда та інших німецьких областей [Наулко 22].

Етнічна неоднорідність, а точніше неукраїнські вкраплення серед людності південного Марамороша у XV–XVII сторіччях, дала багато відетнонімних прізвищ у цій місцевості. Наприклад: *Bolgar, Wolachus, Horvat, Liach, Lemak, Lengyel, Lythway, Magiar, Moldovan, Muczka, Nimecz, Olah, Olaz, Oroz, Rusz, Ruszka, Zerb, Szlavak, Szasz, Zekel, Thewrek, Thurka* та ін. Подібно до цього, у XV ст. етнічна неоднорідність викликала появу антропонімів зразка *Sclavus, Thoth, Ruthenus, Wgrinn* на українсько-угорському пограниччі в Угочі. Але не можна погодитися з твердженням В. Бийлаї, за яким поширеність антропонімів *Rusz, Orosz, Rusznak* серед марамороських кріпаків XV–XVI сторіч свідчать про якусь кількісну перевагу угорського етносу над українським у тогочасному Марамороші. За словами В. Бийлаї, у типовому руському селі назва *Рус* чи *Орос* ні для кого не могла бути розрізнявальним чи протиставним знаком, а це, мовляв, значить, що вона могла з'явитися лише в угорському середовищі [Bélay 117]. Проте це не зовсім так. По-перше, за даними болгарської, сербохорватської та румунської антропонімії [ИлХуб 28; Maret 77; Const 364–365], особова назва *Рус* та похідні від неї *Руси, Руско, Русан, Русен, Руса, Руска* та ін. до останнього часу вживаються в функції власних особових (хресних) імен. До того ж походять вони, правдоподібно, не від етноніма "рус", "русський" чи "русин", а від прикметника *русъ* "русий, блондин" (там же). По-друге, паралельно з іменем *Рус* у румунів уживався також етнонім *rus* для називання східних слов'ян, у тому числі й українців Закарпаття. Угорські писарі XVI–XVII сторіч відповідно до тогочасних традицій перекладали як ім'я *Рус*, так і утворення від румунського етноніма *rus*, своїм етнонімом *orosz*.

Звідси й не випадковими є записи зразка *Orosz (Rusz)* [Bélay 139], а також такі випадки, при яких в одному документі людину записують як *Rusz Laver* – 1715 рік, а в іншому, через п'ять років – як *Orosz Lazar* [Bélay 117]. те, що писарі перекладали марамороські прізвища та імена, не означає, що ці антропоніми ще в XVI–XVII сторіччях виражали лексичне значення, що їх внутрішня форма та національно-мовна належність обов'язково збігалася з етнічною належністю носія. Якби в ту пору прізвища справді зберігали свою первісну функцію, то, користуючись цим же методом Вільмоша Бийлаї, можна б довести, що такі населені пункти того часу, як Хуст, Вишково, Тячів були населені лише українцями, оскільки в них побутувало по декілька осіб із прізвищем *Mád'ap* (див. розділ "Прізвиська").

Відетнонімні прізвища показують, що в процесі різних міграцій на Закарпаття приходили люди не лише з сусідніх, але й із досить віддалених країв. Картина фіксації відетнонімних антропонімів на Закарпатті по сторіччях виглядає так:

XIII ст.: *Polouc, Ruthenus, Ugrinus, Vzovich;*

XIV ст.: *Hungarus, Lachk, Magyar, Olachy, Olah, Oroz, Polyan, Racz, Rusa, Rusin, Ruska, Zaz, Tatar, Ugrin, Cziganyi, Cseh;*

XV ст.: *Wallasyn, Wolachus, Woloz, Kun, Lengyel, Lythway, Maczkal, Moldovan, Mold, Nemeth, Olasz, Polyak, Polyan, Polonus, Roman, Romanus, Zekel, Sclavus, Toth, Thathat, Czygan;*

XVI ст.: *Bolgar, Vlassyn, Wolah, Wolossen, Horvath, Zidou, Lemko, Muska, Orozfeuldi, Recsin, Raczko, Rowan, Ruznak, Thatarin, Thwrok, Thurka, Turkoly, Turcian, Thworchin;*

XVII ст.: *Blasen, Bojko, Bosnyak, Voloscuk, Görög, Zsidó, Kasuba, Lemak, Koman, Muszka, Rusz, Rusznyak, Szasz, Zerb, Szloviak, Szlavak, Szotak, Svab;*

XVIII ст.: *Bojsuk, Volostjuk, Zsidik, Nimecz, Örmény, Pruszcsuk, Tallian, Terpak, Franczi, Sved, Sveduk, Casинь, Casенюк.*

На підставі всього сказаного може скластися враження, що вся історія Закарпаття – це суцільний міграційний процес, який ніколи не припинявся. Звичайно, такий висновок був би перебільшенням, але в якійсь мірі він був би справедливим. Страшна експлуатація, постійні злидні, лихоліття і всілякі переслідування були тим стимулятором, що згонив безмаєтного кріпака з одного насидженого місця і гнав його кудись далі в пошуках ліпшого. З метою припинення постійної флуктуації людності королівський уряд видає розпорядження, за яким феодал звільняє новоприбулого поселенця від усяких податків терміном на 12 років. Але й це не допомогло. Документи свідчать, що новопоселений колоніст після скінчення 12-річного терміну знову зривається з цих місць і тікає до іншого феодала, щоб той

знову дав йому 12 років вільного життя без податків. Тому-то в урбарах XVII–XVIII сторіч так багато опущених порт (дворів), тому-то таким частим є епітет *gens vags* ”непостійне нселення” в різних донесеннях про українську людність (див. [ПеПред 82–86; ПанГов 17; КолОч 106]).

Про переселенські рухи закарпатських українців, про втечі кріпаків іноді судять на підставі самих лише списків населення, точніше на підставі того, що в селі змінився склад прізвищ. Так, наприклад, порівнюють перепис населення 1715 з переписом 1720 року. Порівняння справді показує, що за списком 1720 року у одному і тому ж селі є чимало таких прізвищ, яких нема у списку 1715 року. На підставі такого порівняння дослідники часто роблять поспішний висновок: змінилася людність села за ці роки (див. [ПеПред 159]). Звичайно, не реагувати на зміни, що настали в антропоніміконі села протягом п'ятьох років, не можна Але, з другого боку, не можна дивитися на прізвища початку XVIII ст. як на строго стабільні спадкові назви. Вибуття із новішого списку старих прізвищ, як і поява в ньому прізвищ нових, ще не обов'язково свідчить про зміну людності в селі тих часів. Якщо зважити, що у принципі завжди існує по кілька реальних можливостей назвати одну і ту ж особу (див. розділ ”Прізвиська”), то треба припустити, що частина з таких людей із новими прізвищами насправді могла бути і старожилами в цьому селі, лише в списки потрапили вони під новими найменуваннями. Такі розбіжності у списках прізвищ одного і того ж села для часів, що передували остаточній юридичній стабілізації прізвищ, є досить частим явищем (див. [ХудЗіс 44]).

Взагалі серед усіх припливів населення на Закарпаття треба розрізнявати процеси двох типів – стихійний і плановий. Щодо української і словацької колонізації на Закарпатті, то вона в основному становила явище стихійне. Винятком є хіба що випадки приведення закарпатськими кенійзами галицьких поселенців у новозасновані села Верховини. Щодо колонізації угорської, волоської, сербської, а особливо німецької, то вони в переважній більшості випадків планувалися і провадилися державними чи місцевими феодалними властями (див. [Мицюк 62–63]).

Сучасна картина розселення людності Закарпаття, а за нею діалектна карта області стабілізувалася більш-менш аж у кінці XVII – на початку XVIII сторіччя. Після цього таких масових переселень на території Закарпаття вже майже не було, а ті, що були, викликані головним чином заснуванням деяких промислових і торгових підприємств. Під цим кутом зору можна пояснити приплив словаків, німців та галицьких євреїв у XIX ст. на Закарпаття, а також появу болгарських городників у містечках області. У XX ст. можна вказати на три основні хвилі. Перші дві з них спрямовані з півночі на південь і зумовлені земельними реформами. Одна – у двадцяті роки, коли на панські землі Потисся було переселено багато

верховинських багатодітних родин, а друга – після визволення Закарпаття і націоналізації великих панських маєтків на півдні області. Третя хвиля, яка пов'язана з загальним процесом урбанізації, на Закарпатті проходила головним чином у п'ятдесяті роки. Саме в ці роки найбільше селян переходить у міста. За повоєнні роки у міста Закарпаття переселилося багато громадян із інших областей та з інших республік Радянського Союзу.

Таким чином, найдавніший і найінтенсивніший приплив людності на Закарпаття йшов із Галичини. Він почався ще в доісторичний період, а тривав донедавна. Паралельно з ним, десь із XII–XIII сторіч, починається поступовий, систематичний наступ угорців із півдня. До XIV–XV сторіч вони зайняли майже всю територію сучасного Берегівського та прилеглих до нього інших південних районів, заселених раніше слов'янами, і вийшли на лінію, яка є етнічною межею між українцями та угорцями нашого часу. З XV по XX ст. угорці посунулися ще далі на північ, але не глибоко. У XV–XVII сторіччях із півдня часто прибувають також серби та хорвати, які рятуються в карпатських горах від турецької неволі. У XIV ст. починається, а в XVI ст. завершується т. зв. валаська колонізація. Вона бере свій початок десь у Трансільванії чи Молдавії і йде через усю українську етнічну територію на південних схилах Карпат. У XIII ст. на Закарпатті поселяються саксонські колоністи, а у XVIII–XIX – шваби. Після спустошливих війн куруців і лабанців та вигнання турків із Угорської низини у південні райони Закарпаття ринули нові поселенці з Лемківщини та східної Словаччини, які дійшли майже до Хуста.

Датувати час появи східних слов'ян на південних схилах Карпат за допомогою самих лише антропонімів, сучасних чи давніх, не-можливо. Зате антропоніми з давніх місцевих пам'яток спростовують тенденційне твердження тих угорських буржуазних істориків, за якими до приходу угорців Закарпаття було ніким не заселеним краєм, а українці, мовляв, прийшли на Закарпаття лише після угорців. Етимологічний аналіз антропонімів, які потрапили в найдавніші місцеві пам'ятки, показує, що процент слов'янських особових назв між ними, зокрема серед кріпаків, не нижній, ніж процент прізвищ угорських та спірних (див. вище). А коли до цього додати, що слов'янські особові назви часто перекладалися і перекручувалися писарями, то виявиться, то в дійсності вони кількісно навіть переважали над угорськими на слов'янській етнічній території. А звідси можливий лише один висновок: під час просування з півдня у напрямі до Карпатського хребта угорці на своєму шляху у верхньому Потиссі скрізь заставали осілу східнослов'янську людність.

Антропонімія Закарпаття на загальноукраїнському тлі

Словотворчий, семантичний, етимологічний та функціональний аналіз сучасних і давніх закарпатських особових назв переконливо доводить, що антропонімія Закарпаття є органічною складовою частиною загальноукраїнської антропонімії.¹ Її належність до загальноукраїнської антропонімної системи зумовлена спільністю походження та більш-менш однаковими історичними шляхами розвитку. Та найвагомішою підвалиною, на якій закладаємо цей висновок, є, звичайно, сучасний стан антропонімії українського Закарпаття на загальноукраїнському тлі, передусім та величезна кількість спільних рис, що об'єднують антропонімію Закарпаття з антропонімією Галичини, Буковини, Поділля, Волині, Полісся та інших українських земель у одну широку антропонімну систему. Розгляньмо стисло ці спільні та відмінні риси по трьох основних антропонімних класах.

У класі імен зазначена спільність добре простежується вже з часів появи найдавніших місцевих пам'яток. Документи XIII–XV сторіч свідчать, що імена українців Закарпаття того часу, їх фонетико-граматичне оформлення, сфери та способи використання були у принципі такими ж, як і на решті українських земель того періоду. Спільність виявляється також у потужній тенденції до скорочення іменного репертуару, що почалося на території всієї України з витіснення слов'янських язичницьких імен (їх кількість раніше ніким не була регламентована) якимись чужомовними календарними іменами, список яких строго визначала церква. На всіх українських землях цей процес почався з християнізації Русі, а закінчився десь у XVI сторіччі, тобто після Трідентського собору. Завершився цей процес тим, що з давніх слов'янських імен у вжитку залишилися тільки ті три-чотири імені, які християнська церква на той час уже визнала за імена святих. З часом скорочення зазнали й календарні імена. Поки вибір імені новонародженому залежав лише від волі священника, імен було значно більше в обігу. Демократизація в надаванні імен, зокрема надання батькам права самим вибирати ім'я для новонародженого, мало за кінцевий наслідок те, що в кожному селі залишилося тільки по 10–15 чоловічих і приблизно стільки ж жіночих імен у вжитку. Незважаючи на те, що на Закарпатті вільний вибір імені для новонародженого почався ще з XVII–XVIII сторіч (з запровадженням церковної унії), а в центральних областях України – лише недавно (фактично після Жовтня), актуальними іменами на території всієї України є майже одні і ті ж, а саме: *Андрій, Василь, Дмитро, Іван, Ілько, Микола,*

¹ Навіть О. Л. Петров, який українців Закарпаття послідовно називав "угророссами", їх прізвища назвав "малорусскими" [ПеПред 317].

Михайло, Олекса, Петро, Федір, Юрій, Ганна, Євдокія, Катерина, Марія, Оксана, Олена, Христина та деякі інші. Більш-менш єдиними на території всієї України є й ті імена, за рахунок яких поповнюється і оновлюється іменний репертуар останніх десятиріч: *Борис, Віктор, Володимир, Люба, Надія, Світлана* і т. ін. Майже однаковими є й мотиви надавання імен новонародженим на Закарпатті та інших землях України.

Крім спільності в іменному репертуарі, цей висновок підтверджує і спільність способів та конкретних засобів творення гіпокористичних варіантів імен. Так само, як і в інших місцевостях України, головними способами творення розмовних варіантів імен на Закарпатті є афіксальний (суфіксальний), регресивний та регресивно-суфіксальний способи словотвору, а з конкретних прийомів регресивного – афреза та апокопа.

Звичайно, імена українців Закарпаття мають і свої специфічні особливості. Так, наприклад, не можна не відзначити відносно високого процента імен чи їх різних варіантів, перейнятих від угорців, словаків, румунів, німців та інших сусідніх чи несусідніх народів. Певної своєрідності надають закарпатським іменам і деякі гіпокористичні іменні суфікси (наприклад: *-ц'о, -чо, -иско, -ета, -іш, -уц, -ц'а, -ча(т), -ис'а, -уша, -да, -оха, -уца*), у тому числі й такий поширений суфікс, як *-ка*, функція якого на Закарпатті завжди демінутивна, а не зневажлива.

Визначити місце загальноукраїнських прізвищ на загальноукраїнському тлі дещо важче, оскільки цей клас антропонімів по різних областях України залишається невивченим. Наявні публікації з інших місцевостей України дають підстави лише для загальних висновків. З конкретних висновків можна зробити хіба що той, що у принципах номінації та засобах вираження суб'єктивної оцінки закарпатські прізвиська найближчі до прикарпатських, у тому числі й лемківських. Спільні риси між закарпатськими та прикарпатськими проявляються, передусім, у категорії індивідуальних прізвищ, де широко представлені прізвиська за фізичними ознаками, психічними рисами, особливостями мовлення, за родом діяльності, певними вчинками, територіальним чи етнічним походженням і т. ін. У категорії родичівських прізвищ менше спільного. Узус називати за батьком, матір'ю, дідом, бабою, чоловіком, дружиною та іншими родичами відомий і іншим говорам української мови, однак закарпатські засоби вираження ступенів спорідненості та свояцтва істотно відрізняється від аналогічних засобів інших говорів. Крім присвійноприкметникових суфіксів, флексій родового відмінка та суфіксів *-ка, -иха, -'ук, -ич*, які виражають патронімічні чи інші родичівські зв'язки майже на всій території України, на Закарпатті побутує чимало й таких засобів, зокрема генесіонімічних суфіксів (наприклад, *-ан'а, -ул'а, -овка, -инец', -овец'*), які іншим говорам

української мови невідомі або мало відомі. Останні втягують закарпатську антропонімію в західнослов'янську орбіту.

Конкретніші висновки можна робити про місце закарпатських прізвищ на загальноукраїнському та загальнослов'янському тлі. Як і в інших місцевостях України, прізвища на Закарпатті утворювалися двома основними способами: морфологічним та семантичним. Однак вага кожного з цих структурних способів словотвору на Закарпатті не завжди збігається з вагою цих же способів творення прізвищ на інших українських землях. Передусім, упадає в око, що роль морфологічного способу творення прізвищ на Закарпатті була значно меншою, а роль семантичного – значно більшою, ніж у інших місцевостях України. У цьому відношенні українські прізвища Закарпаття є тою крайньою східнослов'янською ланкою, за якою далі починається вже західнослов'янський ареал, у якому прізвища семантичного способу творення кількісно переважають над прізвищами, утвореними морфологічним способом.

У творенні прізвищ морфологічним способом на Закарпатті використано понад 30, тобто майже всі генесіонімічні суфікси, що їх знає українська мова (наприклад, -'ук, -чук, -'ак, -чак, -ич, -ович, -евич, -ик, -ко, -ка, -ан, -ун, -ина, -ин, -ів, -ец' і т. ін.). Правда, майже зовсім не використано найтиповіший південно-східний український прізвищевий суфікс *-енко*. Серед генесіонімічних суфіксів закарпатських прізвищ є декілька специфічних локальних (наприклад, *-ц'о, -чо, -ей, -иц'а*), які за межі карпатського ареалу майже не виходять. Крім цього, продуктивністю відзначаються на Закарпатті ті словотворчі типи, що є спільними з загальнослов'янськими (наприклад, прізвища з суфіксами *-'ак, -чак, -овец', -инец', -ик, -чик, -ка, -ко*), південнослов'янськими (наприклад, прізвища з суфіксами *-ич, -ович, -евич*) чи навіть румунськими (*-ан, -аш, -ей*).

Набагато нижчий процент за середньоукраїнський припадає на Закарпатті і на прізвища-прикметники. Якщо по деяких областях кількість прикметникових прізвищ перевищує й 20 процентів [РедСуч 201–202], то на Закарпатті вони не становлять і 8.

Прізвища, утворені семантичним способом, походять здебільшого від імен (16%), дещо рідше – від апелятивів (12%). Серед цих імен чимало нейтральних варіантів (своїх і запозичених), але переважають варіанти здрібніло-пестливі та згрубіло-зневажливі. Для їх творення використано майже 100 різних суфіксів. Серед прізвищ-апелятивів представлені як назви з вихідним значенням особових, так і назви з колишнім неособовим значенням. Є серед них безсуфіксні, але переважають утворення з апелятивними суфіксами.

За семантикою твірних основ прізвища закарпатських українців, як і прізвища на інших територіях України, належать до

трьох великих груп – відіменні (на Закарпатті їх 40%), відапелятивні (на Закарпатті їх 35%) та відтопонімі (їх більше 5%). Решта 10% походить від основ спірної та невідомої семантики. Усього в прізвищах корінного українського населення Закарпаття відображено близько 350 календарних імен, тобто значно більше, ніж сума, яку подає Ю. К. Редько для інших українських територій [РедСуч 9, 22]. Серед 350 календарних імен майже 270 чоловічих і тільки 80 жіночих. Отже, метроніми на Закарпатті помітно поступаються перед патронімами. Дуже багато прізвищ утворено не безпосередньо від імен, а від андронімів, тобто від назв жінок за її чоловіками, зокрема від назв із суфіксами *-иха*, *-ка*, *-ан'а*, *-ул'а* і т. п.

З апелятивів у закарпатських прізвищах найповніше відбиті особові, зокрема назви атрибутивні, агентивно-професійні, етноніми, назви за соціальним станом, за територіальною ознакою, назви за спорідненістю і свояцтвом. З неособових апелятивів найповніше представлені такі розряди слів, як назви предметів, назви істот, назви частин тіла, назви страв, назви одягу та взуття, назви речовин, назви явищ природи та деякі інші. Порівняно нижчий процент, ніж по інших областях України, становлять на Закарпатті відтопонімі прізвища. На Закарпатті таких прізвищ близько 6 процентів, тобто є третіми по порядку, тоді як по всій Україні, за Ю. К. Редьком [РедСуч 23], ця група прізвищ є другою за кількістю.

Пrawdopodobно, найбільшу своєрідність на загальноукраїнському тлі становить національно-мовна належність прізвищ закарпатських українців. Ми не маємо можливостей зіставити наші дані про етимологічний склад закарпатських прізвищ з такими ж даними інших областей України, оскільки прізвища інших областей України в етимологічному плані ще не вивчені. Але й самі дані з Закарпаття є дуже показовими.

Особливо показовим є відносно високий процент прізвищ іншомовного походження. Іншомовні прізвища в українців Закарпаття, за нашими підрахунками, становлять понад 10 процентів. У тому числі близько 5,5% угорських, близько 1,6 німецьких, близько 1,1 румунських, близько 0,9 південнослов'янських, близько 0,7 західнослов'янських та близько 0,3 тюркських. До цього ще потрібно додати, що багато іншомовних прізвищ є також у складі тих 8,5 процента прізвищ, що їх відносимо до спірних та етимологічно непрозорих. Імовірно, такого високого процента іншомовних прізвищ не має жодна старожитна область України. Але цей високий процент іншомовних прізвищ на Закарпатті знаходить своє пояснення в географії та історії краю.

Багатовікове сусідство і співжиття з угорцями, румунами, словаками, німцями та іншими народами в українців Закарпаття часто вело до етнічного змішування, до переходу багатьох родин

з однієї національної орієнтації на іншу.¹ Щодо високого процента угорських прізвищ в українців Закарпаття, то він пояснюється як спонтанною, так і свідомою мадяризацією прізвищ українців, яка проходила на Закарпатті протягом віків.

Та все-таки основна маса прізвищ закарпатських українців (більше 81 процента з усіх прізвищ корінного українського населення Закарпаття) є українською з походження. Тому дивними і безпомічними виглядають намагання угорського дослідника Л. Балога-Беййрі, який на підставі поверхового аналізу прізвищ двох напівугорських комітатів колишньої Угорщини (Березького та Угоцького) прагне робити загальний висновок про етимологічну належність прізвищ усіх українців Закарпаття і в такий спосіб поставити під сумнів слов'янське походження русинів [Balogh 98–106].

Таким чином, прізвища українського населення Закарпаття у структурному, семантичному та етимологічному відношенні однозначно вписуються в загальнонаціональну українську антропонімну систему. Це саме стосується й імен, прізвищ та антропонімних словосполучень. Не можна цього сказати лише про імена по батькові на *-ич*, *-ович*, *-івна*, які в народній системі називання на Закарпатті ще не прижилися.

Звичайно, як і антропонімія будь-якої іншої місцевості, антропонімія Закарпаття має свої локальні особливості. Крім іншомовних впливів сусідніх народів на імена та прізвища українців Закарпаття, яких інші українські землі не знають, закарпатські антропоніми досить відчутно відображають особливості місцевої діалектної системи. У них, передусім у твірних основах прізвищ, досить широко відбита місцева діалектна лексика (пор. прізвища *Гецко́*, *Когут*, *Лоско́р'іх*, *Свіда*, *Хамнік* і т. п.), у тому числі й місцеві розмовні варіанти власних особових імен (пор. прізвища *Лес'ук*, *Лецо́вич*, *Ма́гдич*, *Пола́жинец'*, *Таце́й*, *Фе́нцик* і т. п.). Певну своєрідність на загальноукраїнському тлі становлять також деякі словотворчі афікси закарпатських прізвищ, зокрема специфічні місцеві генесіонімічні суфікси типу *-инец'*, *-овец'*, *-ей* та деякі інші. Нарешті, антропоніми Закарпаття, як і антропоніми будь-якої іншої області, відзеркалюють особливості фонетичної системи місцевих народних говорів, на базі яких вони постали. Наприклад, збереження фонем *ы* та *р'* (*Бры́твак*, *Гы́чка*, *Моты́л'чак*, *Рыба́р'*, *Жму́р'кови́ч*), наявність фонем *ў* та *у* на місці етимологічних *о* та *е* в новозакритих складах (*Пере́вў́зник*, *Пў́дгоро́ц'кий*, *Кў́зл'ак*), перезвук *'а > 'е* чи *'а > 'и* (*Микул'е́к*, *Д'ичу́к*), зміни *рл > лл*, *лн > лл*, *дн > нн*, *шч' > ш'ш'*,

¹ Ще частішими були випадки переходу українців на іншу національність. Доказом цього може бути те, що процент українських прізвищ серед неукраїнців Закарпаття вищий, ніж процент неукраїнських прізвищ серед українців області.

$ч' > ш'$, $д' > г'$, $т' > к'$ (*Палла́г, Меллик, Станник, Петріш'и'е, Брындзівіш', Гій'аніч, К'іводар*) та деякі інші.

Та все це лише окремі особливості. Що ж до самої основи закарпатської антропонімії, то вона, поза всяким сумнівом, як у генетичному, так і типологічному відношенні становить органічну частину загальноукраїнської антропонімної системи.

ВИСНОВКИ

Антропонімія – це система власних особових назв, основними класами якої є імена, прізвиська та прізвища.

Як і всі інші власні назви, антропоніми мають щонайменше двояку вартість – теоретичну та прикладну. Сучасні антропоніми в основній своїй масі, як відомо, лексичного значення не мають. Зате майже кожний із них має значення етимологічне. Майже кожна власна особова назва містить важливу інформацію, яка з успіхом може бути використана такими гуманітарними науками, як мовознавство, історія, етнографія, психологія, естетика та ін. Сучасні живі найменування людей постачають вдячний матеріал для вивчення теорії власних назв, для дослідження історії мови, історичної діалектології та інших теоретико-мовознавчих питань. Не менш приваблива й історико-пізнавальна інформація власних особових назв. Недаремно багато науковців дивляться на антропонімію не як на спеціальний об'єкт лінгвістичного дослідження, а лише як на додаткове джерело для вивчення історії народу.

Прикладне значення антропонімів полягає, передусім, у тому, що вони є номінативними знаками, без яких не обходиться жодний мовний колектив. Кожний народ, що має літературну мову, в інтересах оперативного взаєморозуміння прагне впорядкувати свій антропонімікон, врегулювати такі важливі питання повсякденної мовної практики, як правопис, вимова, відмінювання і взагалі вживання власних назв.

Характерною особливістю більшості дотеперішніх досліджень із української антропонімії було те, що кожний клас власних особових назв розглядався майже ізольовано (імена собі, прізвиська собі, а прізвища собі), а не як компоненти ширшої, складнішої системи, класи якої знаходяться в тісних взаємозв'язках. На нашу думку, досягти достовірних результатів у антропоніміці можна лише при комплексному вивченні всіх антропонімічних класів. Ізольований підхід до різних класів антропонімів особливо позначився на вивченні прізвищ, оскільки правильне розуміння суті прізвищ найбільшою мірою залежить від розуміння інших елементів антропонімічних класів.

Сфера побутування антропонімів у просторі досить специфічна. Більшість антропонімів, передусім прізвиська, багато прізвищ, а частково навіть деякі імена обслуговують лише вузьке коло людей і відомі тільки в цьому колі. Отже, більшість антропонімів не належить до ядра обов'язкового загальнонаціонального словника як його обов'язкові елементи, а знаходяться лише на його периферії як факультативні його знаки. Однак кожна конкретна місцевість має свій дещо специфічний антропонімікон, а елементи цього антропонімікона є обов'язковими для кожного мовця у відповідному виробничо-побутовому колективі (вулиця, село, район), як і всі інші

лексичні одиниці цього місцевого говору. Звідси: більшість антропонімів, а певною мірою й уся місцева антропонімна система мають характер регіональний, а тому найдоцільнішими методами їх вивчення є, звичайно, методи діалектологічні. За регіональний характер антропонімів промовляє й за те, що майже кожний антропонім народжується в надрах конкретного місцевого діалекту і відображає особливості цього діалекту. Застосування методів діалектології до вивчення антропонімів істотно підправляє положення національної антропонімії, підвищує достовірність їх наукової інформації; у ряді випадків регіональна антропоніміка розкриває такі закономірності, до яких сама загальнонаціональна антропоніміка дійти не може.

У народу, який має літературне мову, є не одна, а дві системи називання людей – народна та офіційна. Між цими системами багато спільного. Спільне виражається, передусім, у тому, що як перша система, так і друга, покликані ідентифікувати найменовуваних, що друга постала на базі першої з елементів першої. Звідси успішне вивчення другої неможливе без знання системи першої, тобто народної, живомовної. Відмінність офіційної системи називання людей від системи народної полягає, насамперед, у способі називання, в характері антропонімних класів та у сфері використання самих антропонімів.

На землях, що віками знаходилися під чужоземним національним гнітом, різниця між народною та офіційною системами називання ще більша. Переконаливою ілюстрацією цього може бути співвідношення двох систем називання на Закарпатті. Власні особові назви українців Закарпаття, як відомо, протягом сторіч записувалися в різні офіційні документи не українцями і не по-українськи, а людьми інших національностей засобами латинської, угорської, чеської та інших мов. Кожна з цих мов наклала на прізвища, а певною мірою і на імена українців Закарпаття певні сліди, що в ряді випадків привело до істотного спотворення перших. Факти показують, що записи антропонімів, здійснені чужомовними засобами, іноді можуть бути дуже корисними, наприклад, при дослідженні історичної фонетики мови, однак при вивченні антропонімної системи народу в цілому вони є малоприслужним джерелом. Незрівнянно більше значення для таких цілей має живомовне звучання традиційних антропонімів.

Майже всі дотеперішні дослідники антропонімії Закарпаття цікавилися лише офіційними назвами, особливо прізвищами з давніх місцевих пам'яток. Однак ніхто не зіставляв ці спотворені документальні записи з відповідними сучасними живомовними назвами. Головна мета дотеперішніх дослідників була одна: на підставі етимологічної належності давніх прізвищ корінного населення встановити національну належність їх носіїв, а відповідно й давніші етнічні межі на Закарпатті.

Предметом нашого дослідження була вся антропонімія автохтонного українського населення Закарпаття у зв'язках із антропонімією сусідів. Відправним моментом при цьому служила нам не якась абстрактна антропонімна система, а конкретний сучасний стан антропонімів у живомовному їх звучанні. Факти давніх пам'яток використовувались лише для глибшого розуміння фактів сучасних.

Найнижчою ланкою сучасної антропонімної системи як за давністю самого класу, так і за його зв'язками з назвами інших антропонімних класів є, звичайно, особові імена. У наші дні імена становлять уже відносно закриту систему. Нові імена утворюються надто рідко. Правда, особові імена дуже часто служать твірними основами для нових найменувань у різних ономастичних класах.

Одною з характерних особливостей власних імен є те, що майже кожне з них побутує не в одному, а в кількох варіантах. Різні варіанти імені групуються навколо імені-стовбура і в такий спосіб утворюють іменне гніздо. Основними диференційними ознаками, якими відрізняється варіант від варіанта в межах іменного гнізда, є структура, походження, експресивність, частотність, давність, географія, жанр функціонування та деякі інші. Функціонування імен у діалектному середовищі висуває такі поняття, як мікрогніздо (сума співвідносних у словотворчому відношенні варіантів імен, які побутують у давній говірці) та макрогніздо (сума всіх різнодіалектних варіантів одного імені).

Загальна кількість власних особових імен, чи іменних макрогнізд, по всіх українських говорах Закарпаття сягає майже 270. Із них понад 140 гнізд чоловічих і близько 120 – жіночих. У типовому українському селі на Закарпатті побутує всього по 15–20 чоловічих та близько 10–15 жіночих імен. У районах міст, промислових центрів, а також у смузі, що межує з іншими народами, кількість імен дещо вища. Різде зменшення кількості імен на Закарпатті проходило двічі. Вперше – у зв'язку з переходом східних слов'ян від імен язичницьких до імен християнських. Друге зменшення настало після запровадження церковної унії, а з нею і вільного припинення обирання імені для новонародженого (XVII ст.). У середині XX ст. кількість власних особових імен трохи зростає.

Частотність імен на Закарпатті дуже мінлива. Вона міняється не лише від району до району, а нерідко навіть від села до села. У цілому по Закарпаттю в наші дні до найчастіших серед традиційних належать такі імена: *Ив́ан, Миха́йло, Микúла, Васи́л', Їу́ра, Марі́йа, А́нна, Оле́на, Га́фа, Васи́ліна, Їу́ла*. По деяких верховинських селах на такі імена, як *Иван* чи *Михайло*, *Анна* чи *Олена* припадає і по 30% чоловіків чи жінок. У минулі сторіччя диспропорція в розподілі імен на Закарпатті не була настільки вираженою.

Більшість імен, що побутують на Закарпатті, є загальнонаціональними. З локальних імен серед українських утворень можна назвати хіба що імена *Васіл'а, Фен'а, Станко*. Географія більшості імен на Закарпатті значно обмежена. Майже кожне ім'я, а різні його варіанти поготів, має свій окреслений ареал побутування. Передусім, це стосується імен, перейнятих у угорців, румунів та словаків.

Закарпатський іменний репертуар минулих сторіч не підтверджує поширеного твердження, за яким імена наших давніх предків були виразниками соціально-класової диференційованості їх носіїв. Так, двоосновні імена типу *Богдан, Домослав, Казимир, Латибор, Собіслав* у XIII ст. на Закарпатті носили не лише представники соціальної верхівки, а й плебеї, зокрема військові люди, замкові слуги, кріпаки. З другого боку, місцеві феодали тих часів нерідко мали прості одноосновні чи навіть усічено-суфіксальні імена.

Не виявлено нами в іменах Закарпаття так званого самоприниження, яке, на думку деяких дослідників, виражалося в тому, що люди соціальних низів при звертанні до пана давніше називали себе не повними іменами типу *Іван, Василь*, а тільки здрібнілими варіантами типу *Івашко, Васька*. Взагалі імена з суфіксами *-ка, -ко* на Закарпатті не виражають зневаги, а тільки здрібнілість та пестливість.

Єдине, в чому можна шукати вираження соціальної диференціації людності на Закарпатті, – це поділ імен на сільські та міські. Однак оскільки на Закарпатті ніколи не було великих міст, а в самих містах переважала неукраїнська людність, то місцеві українські городяни не встигли виробити якісь істотні класові відмінності в своєму іменному репертуарі.

При надаванні імені новонародженому на Закарпатті вибір уже майже 300 років як залежить тільки від волі батьків. Проява примусового нав'язування імені з боку священників, звичайно, були, але вони поширювалися головним чином на позашлюбних дітей. Трохи ширше зачепило це свавілля лише деякі села Марамороша, які ще до визволення Закарпаття повернулися з унії на православ'я.

Основними мотивами, від яких залежить вибір імені батьками для новонародженого, в наш час на Закарпатті є такі: а) побожність або забобонність батьків, б) родинні традиції, в) авторитетні чи визначні особи та г) вплив часу. Поряд із християнською релігією, на вибір імені новонародженому певний вплив донедавна мали ще деякі забобони, у тому числі й окремі дохристиянські вірування. Названі пережитки проявлялися передусім у надаванні кволим, хирявим дітям імені *Продан*, а також у повторному надаванні того ж самого імені в сім'ї з метою відвернення від дитини хвороби, смерті, з метою припинення дітонародження та ін.

У збагаченні іменного репертуару на Закарпатті вже кілька сторіч підряд основна роль належить запозиченню з сусідніх мов та діалектів. Роль словотвору при цьому набагато менша. Вона зводиться головним чином до творення нових експресивних варіантів і тільки зрідка – до творення жіночих імен від чоловічих (наприклад, *Васіл'* – *Василі́на*, *Миколо́й* – *Миколо́йа*). Для творення нових варіантів імен на Закарпатті використовуються такі три основні способи: а) суфіксальний, б) регресивний та в) регресивно-суфіксальний.

Іменна суфіксація має свої особливості: а) для творення імен часто вживаються специфічні гіпокористичні суфікси, не відомі ні апелятивам, ні іншим типам власних назв; б) іменні суфікси можуть додаватися як до повних, так і до усічених варіантів імен; в) емоціональне навантаження іменних суфіксальних утворень відносно швидко вивітрюється.

При творенні здрібніло-пестливих варіантів чоловічих імен на Закарпатті найпродуктивнішими є суфікси *-ко*, *-ик*, *-чик*, *-ц'о*, *-ец'*, *-ц'*, *-ка*, *-чо*, *-ус'*, *-ус'а*, *-с'*, *-с'о*. Значно рідшими є суфікси *-ун*, *-н'*, *-н'о*, *-ок*, *-ак*, *-'ак*, *-ук*, *-'ук*. Здрібніло-пестливого, але нерідко й зневажливого відтінку надають чоловічим іменам суфікси *-ина*, *-инка*, *-'а(т)*, *-ча(т)*. Більшість із названих суфіксів на Закарпатті фіксується вже в пам'ятках XIII–XVI сторіч.

Згрубілого та зневажливого відтінку чоловічим іменам найчастіше надають суфікси *-ишче*, *-иско*, *-ило*, *-ета*, *-ита*, значно рідше – суфікси *-овка*, *-овба*, *-ух*, *-'уга*, *-ура*, *-елко*, *-ес*, *-ыс*, *-ей*, *-ішта*, *-аш*, *-іш*, *-'уша*, *-ашко*, *-ешко*, *-ішко*, *-ішка*, *-ун*, *-уц*, *-іца*, *-еца*. Деякі суфікси, наприклад, *-'о*, *-а*, *-ій*, *-хо*, *-ай*, *-он*, *-ан*, *-ач*, нині вже нейтральні щодо експресії.

При творенні здрібніло-пестливих варіантів жіночих імен найпродуктивнішими є суфікси *-ка*, *-очка*, *-ечка*, *-он'ка*, *-ен'ка*, *-ейка*, *-ука*, *-'ука*, *-урка*, *-иц'а*, *-ичка*, *-ц'а*, *-ча*, *-ус'а*, *-ис'а*, *-с'а*, *-ун'а*, *-н'а*, *-ул'а*, *-'а*, *-ина*, *-інка*. Поодинокі утворення з суфіксом *-ина* та імена з суфіксами *-уша*, *-іша*, *-іша*, *-она*, *-уна*, *-а* нині вже жодної експресії не виражають. Суфікси *-ен'а(т)*, *-ча(т)*, які переводять жіночі імена із слів жіночого роду до роду середнього, надають іменам відтінку здрібніло-зневажливого.

Згрубіло-зневажливі варіанти жіночих імен утворюються за допомогою суфіксів *-ишче*, *-иско*, *-да*, *-д'а*, *-ха*, *-оха*, рідше – суфіксів *-оша*, *-ухна*, *-ага*, *-уца*, *-еца*, *-іца*, *-ца*.

Суфіксальне багатство закарпатських імен пояснюється передусім значною здиференційованістю південнокарпатських говорів.

Регресивний, тобто зворотний, усічувальний, спосіб найчастіше виступає як своєрідна реакція на громіздкі утворення. У одних випадках він нічим не відрізняється від таких фонетичних процесів, як редукція, гаплогія, бо дає лише

нову фонетичну модифікацію імені. У інших випадках наслідком дії цього способу є імена з новим емоційним відтінком (пор. *Натáл'а* – *Нáта*, *Мирослáва* – *Слáва*). Повна втрата зв'язку між звучанням і значенням у імен є причиною того, що усічуються, передусім, імена іншомовні. Другим наслідком цього є те, що усіченню в них підлягають не морфеми, а фонетичні частинки, особливо ненаголошені склади. Процесові усічення сприяють ще й такі чинники, як особливості дитячого мовлення, бажання мовця виразити через ім'я суб'єктивну оцінку найменовуваного.

У залежності від того, яка саме частина імені усічується (початкова, серединна чи кінцева), розрізняємо три типи усічення, а саме: аферезу (наприклад, *йáАгафі* > *йáФі*, *Антóній* > *Тóній*), синкопу (наприклад, *йáМарі* – *йáМі*, *Мигáл'* – *Мал'*) та апокопу (наприклад, *Магдаліна* > *Мáгда*, *Йу́рій* > *Йур*). Усі три типи усічення є давніми. Найчастішими з них є випадки аферези та апокопи. Часто ці типи усічення поєднуються (наприклад, *Анастасі́я* > *Нáст'а*, *Олексі́й* > *Лес'*). Ще частіше виступають різні типи усічення, особливо апокопа, в поєднанні з суфіксацією. Наприклад: *Григорі́й* > *Гриц'*, *Михáйло* > *Михас'*, *Штéфан* > *Штен'*, *Тимофі́й* > *Тимко*, *Йевдокі́я* > *Дóн'а*, *Катері́на* > *Кás'а*).

У процесі творення імен проявляється велика словотворча винахідливість народу. Завдяки описаним способам словотвору та деяким фонетичним модифікаціям від 270 імен на Закарпатті утворено більше, ніж 2 200 їх різних варіантів. Більшість цих варіантів емоційно забарвлена, але є серед них чимало й таких, що при вмілій нормалізації та популяризації могли б послужити вдячним резервом збагачення нашого офіційного іменного репертуару.

Більшість дотеперішніх досліджень із етимології імен спрямована була на встановлення кінцевого джерела, тобто мови, в якій аналізоване ім'я виникло. Дослідження регіональної антропонімії, а на латеральних територіях поготів, переконують, що в інтересах глибшого вивчення мовної взаємодії треба вивчати не лише кінцеву, але й ближчу їх етимологію, тобто треба встановлювати і мову-передавача.

Сучасні імена автохтонного українського населення Закарпаття з огляду кінцевої етимології діляться на дві великі групи – слов'янську та неслов'янську. До першої належить усього 5 традиційних імен (*Боріс*, *Каліна*, *Ладомір'*, *Прóдан*, *Станко*) та понад 20 інших слов'янських, що увійшли до місцевого репертуару лише після Жовтня. Решта традиційних імен – це імена з походження неслов'янські. До XIV ст. слов'янські імена в басейні верхньої Тиси ще переважали над запозиченими у місцевої української людності. Більшість тих слов'янських імен належала до спільнослов'янського іменного фонду. У XIV ст. їх процент різко падає і під кінець сторіччя становить усього лише 20, а в наступні

сторіччя не більше. У XVI ст. співвідношення цих двох етимологічних груп приблизно дорівнює сучасному.

Серед неслов'янських імен найбільшу групу в наші дні становлять імена грецького (101), латинського (56) та староеврейського (52) походження. Решта припадає на імена германські (14), угорські (5), норманські (2) та персидські (2).

Вивчення стратиграфії імен українців Закарпаття по сторіччях підказує такі висновки: а) фонетична адаптація неслов'янських імен до народної фонетичної системи відбувалися поступово; б) до кінця XIX ст. на Закарпатті вже встигли виробитися стабільні норми, за якими імена українців, як і людей інших національних меншостей тодішньої Угорщини, в офіційних документах обов'язково записували по-угорськи (*Іван – János, Андрій – András, Олена – Ilona* і т. ін.); в) до міст і промислових центрів із кінця XIX ст. починають інтенсивно проникати імена західного походження; г) найістотніших змін зазнав іменний репертуар Закарпаття після Жовтня. У 20–30 роки цього сторіччя він оновлюється за рахунок кількох таких імен слов'янського походження, які до того вже широко функціонували на інших українських землях. Після визволення краю ця тенденція набуває ще активнішого розмаху, а чужомовні елементи, що віками насили нав'язувалися місцевим українцям, поступово усуваються.

З позицій найближчої етимології традиційний іменний репертуар українців Закарпаття ділиться на утворення власне українські та імена запозичені. Із 2 220 іменних варіантів, які тепер обслуговують номінативні та комунікативні потреби автохтонної української людності Закарпаття, майже 1 500, тобто більше двох третин, становлять варіанти власне українські. На запозичені припадає лише понад 750 варіантів, тобто близько 30 процентів. Однак процент носіїв запозичених імен набагато нижчий, оскільки побутування останніх обмежене майже виключно тими районами, у яких українська людність протягом тривалого часу контактує з угорцями, румунами, словаками та представниками інших народів.

Запозичені імена ділимо ще на узвичаєні та неузвичаєні. До перших відносимо запозичення, які настільки адаптувалися на місцевому ґрунті, що пересічний мовець уже не відчуває в них чужого походження (наприклад, *Мар'а, Мик'ула*). До неузвичаєних відносимо запозичення, в яких ще відчуваються ознаки чужомовного походження (наприклад, *Л'он'а, Р'удолф, Ш'он'і*). Співвідношення узвичаєних та неузвичаєних імен на Закарпатті близьке співвідношенню 2 : 1.

З огляду найближчої етимології неузвичаєні варіанти розподіляються по мовах-передавачах так: угорські – 145, словацькі та чеські – 40, румунські – 22, російські – 20, англійські – 8, німецькі – 9, польські – 5, сербохорватське – 1. Кожна з цих етимологічних груп імен має досить чітко окреслені просторово і хронологічно

межі. Етимологічна строкатість імен Закарпаття, як і багатство їх словотворчих засобів, пояснюється, передусім, значною діалектною здиференційованістю українських говорів Закарпаття та їх інтенсивним контактуванням із говорами сусідніх мов.

Найчисленнішим антропонімним класом у народних говорах є, звичайно, прізвиська. Як антропонімний клас прізвиська дуже давні, але як слова сучасні прізвиська в основному є відносно новими утвореннями. Невипадково більшість сучасних прізвиस्क добре зберігає внутрішню форму в середовищі свого активного функціонування.

Основою для виникнення прізвиська може бути будь-який мовний знак, але найчастіше вони походять від готових апелятивів, імен, прізвищ, самих прізвиस्क та зоонімів. Тому й відрізнити їх від решти слів словниково складу на підставі самих лише структурних особливостей майже неможливо. Різниця між прізвисками та іншими антропонімами не структурна, а функціонально-стилістична. Найсуттєвішою рисою, яка відрізняє прізвиська від решти антропонімів, полягає в тому, що живі прізвиська не лише диференціюють, а й великою мірою характеризують. Відчутною стилістичною рисою, завдяки якій прізвиська відрізняються від імен, є те, що перші з них неофіційні, звідки й сфера побутування їх значно обмежена, а другі – офіційні. Правда, якихось абсолютних меж між офіційними та неофіційними назвами не існує: Лексема, яка за одних історичних умов чи в одного народу вважається прізвищем (наприклад, *Коваль*, *Ковалиха*, *Ковалева*, *Ковалівна*), за інших може кваліфікуватися як звичайне прізвисько.

Прізвиська як неофіційні власні назви є дуже різноманітними. За відчутністю їх внутрішньої форми всі прізвиська ділимо на вмотивовані та невмотивовані. Залежно від способу характеристики найменованого серед них виділяємо прізвиська за індивідуальними рисами самого найменованого (прізвиська індивідуальні) та за родинними зв'язками (прізвиська родичівські). За способом творення всі прізвиська поділяємо на первинні, що утворені семантичним способом, та вторинні, які утворені іншими способами, зокрема морфологічним. За емоційним забарвленням усі прізвиська ділимо на образливі та нейтральні щодо експресії. За спадковістю, чи давністю функціонування, прізвиська діляться на однопоколінні та спадкові.

Сучасні прізвиська містять багатоманітну інформацію, видобуття якої вимагає від дослідника застосування різних способів їх аналізу. Так, значний науковий інтерес становлять лексико-семантичні групи слів, що послужили твірними основами прізвиस्क. Вартою уваги є національно-мовна належність кореневих та афіксальних елементів прізвиस्क, структурні способи їх творення, словотворчі типи та інші сторони цього багатого антропонімного класу. Нас цікавили на цей раз прізвиська, передусім, як засіб

глибшого пізнання прізвищ, зокрема структури та первісного значення останніх.

За нашими спостереженнями, прізвиська становлять той розкішний заповідник, у якому повнокровним гомогенним життям живе те, що в інших антропонімних класах давно вже відмерло. Саме тому такі питання як принципи номінації, функції антропонімних засобів, передусім суфіксів, простежуємо, перш за все, на сучасних живомовних прізвиських. Вважаємо, що без знання прізвиस्क не зрозуміти структури і природи прізвищ.

Із загальних законів номінації в сучасних закарпатських прізвиських найповніше проявляється закон відносної негативності та закон ряду. Перший із них здебільшого виражається в протиставленні кореневому, а другий – частіше в афіксальному. Поряд із цими універсальними принципами у класі прізвиस्क діє й ряд специфічних закономірностей номінації, які є мінливими як у просторі, так і в часі.

Індивідуальні прізвиська в наш час на Закарпатті даються за такими ознаками найменовуваного: фізичні ознаки, психічні риси, особливості мовлення, рід діяльності, якийсь вчинок, територіальна ознака та етнічне походження. Кожний індивід має $n + 1$ ознак, за якими його можна назвати, однак при утворенні прізвиська вибір падає лише на ту ознаку, яка з достатньою точністю, простотою і влучністю індивідуалізує найменовуваного.

У категорії родичівських прізвиस्क найменування найчастіше відбувається по таких лініях спорідненості чи свояцтва: за батьком (патроніми), за матір'ю (метроніми) та за чоловіком (андроніми). Значно рідшими є прізвиська за дідом (пропатроніми), за бабою (прометроніми), за дружиною (гінеконіми) і зовсім рідкісні прізвиська за сином (гіоніми), за зятем (гамброніми) та за братом (адельфоніми). Кожний із перерахованих способів називання зумовлений цілком конкретними причинами і діє лише за певних умов. У кожному конкретному випадку номінації найменувач має декілька можливостей чи способів назвати людину за її родинними зв'язками. Однак серед усіх чинників, від яких залежить вибір родича, що на нього орієнтують новоутворюване прізвисько, найвагомішими є авторитетність цього родича в колективі та ступінь індивідуалізації його назви.

У структурному відношенні індивідуальні прізвиська не є оригінальними утвореннями. Переважна більшість їх виникла семантичним шляхом словотвору, а ті, що утворені морфологічним шляхом, як правило, повторюють відомі моделі назв із ділянки апелятивів та власних особових імен. Зовсім іншу картину становить структура родичівських прізвиस्क. Серед них також є такі, що утворені семантичним способом, зокрема перенесенням готової вже власної назви з одного родича на іншого. Частина їх становить форму родового відмінка від назви того родича, за яким називають.

Проте більшість родичівських прізвиськ утворена морфологічним способом – за допомогою спеціальних генесіонімічних суфіксів. З походження ці суфікси різні. Є серед них давні патронімічні, посесивні, демінутивні та атрибутивні. Значна частина їх є суфіксами поліфункціональними: декотрі суфікси можуть виражати як спорідненість за батьком, так і спорідненість за матір'ю, інші – як спорідненість за батьком, так і відношення до чоловіка.

Для творення прізвиськ чоловіків за їх зв'язками спорідненості використовується велика кількість суфіксів. Найбагатшими на генесіонімії є такі розряди родичівських прізвиськ чоловіків:

а) Патроніми: *-ів, -ин, -івс'кий, -инс'кий, -'ук, -'ак, -ик, -ок, -ко, -ка, -ич, -ач, -чо, -анча(т), -ц'о, -инец', -ус', -ун, -ан, -ош;*

б) Метроніми: *-ин, -'ук, -'ак, -ик, -ич, -ович, -анча(т), -инец', -ун, -ан, -ур, -ой, -аш;*

в) Пропатроніми: *-ів, -ин, -івс'кий, -инс'кий, -'ук, -'ак, -ик, -ча(т), -ец', -инец', -ун, -'аш;*

г) Прометроніми: *-ин, -'ук, -ик, -инец', -ун;*

д) Гінеконіми: *-ин, -'ук, -'ак, -ик, -ич, -ач, -инец', -ун, -ур, -ар', -аш.*

Сфера використання майже кожного з цих синонімічних суфіксів обмежена передусім структурально: сполучувальні можливості кожного з суфіксів залежать великою мірою від фонетичної структури твірних основ, точніше – основи того антропоніма, від якого утворюється дане родичівське прізвисько. Функціонування значної частини цих суфіксів обмежене ще й територіально: є словотворчі типи гуцульської локалізації, є словотворчі типи прізвиськ, властиві лише західним районам області і т. д.

Таким же закономірностям підпорядковані й суфікси, що служать для творення найменувань жінок. Майже кожний розряд жіночих прізвиськ має по декілька спеціальних суфіксів, а саме:

а) Патроніми: *-ова, -ина, -івс'ка, -инс'ка, -ка, -иха, -ан'а, -ул'а, -ча(т), -овка, -инка, -иц'а;*

б) Метроніми: *-ина, -ка, -ча(т);*

в) Пропатроніми: *-ова, -ча(т), -овка;*

г) Прометроніми: *-ина, -ан'а;*

д) Андроніми: *-ова, -ка, -иха, -ан'а, -ул'а, -'анка, -овка, -ын'а, -'а;*

е) Гіоніми: *-ка, -иха, -ан'а;*

є) Гамброніми: *-иха;*

ж) Адельфоніми: *-иха.*

Основною причиною такого багатства прізвиськотворчих засобів на Закарпатті є периферійність південнокарпатських говорів, у ареалі яких поряд із своїми традиційними елементами своєрідно

переплітаються й елементи, які проникли на Закарпаття з сусідніх мов.

Специфічне місце в антропонімній системі посідають прізвища – клас спадкових найменувань, який усталився в мові завдяки заходам державної адміністрації. У структурному відношенні прізвища чогось особливого не становлять: у розмовній практиці на Закарпатті вони й тепер ще нерідко сплутуються з прізвиськами та з іменами.

Одною з характерних умов функціонування прізвищ є їх багатоваріантність. Хоча найпершою вимогою до прізвищ є їх стабільність, однак такі фактори, як родо-статева різниця їх носіїв, жанровостилеві особливості їх функціонування і територія їх побутування спричиняються до того, що майже кожне з живих прізвищ виступає не в одному, а в кількох різних варіантах. У народній системі називання жіночі варіанти має кожне прізвище, у офіційній – лише прізвища-прикметники на *-ий*. Багато варіантів прізвищ виникло внаслідок різних письмових перекручень та спотворень живомовних назв. Та основною причиною багатоваріантності прізвищ є те, що одне і те ж прізвище побутує в різних діалектних умовах. На відміну від імен, для яких новим варіантом вважаємо всяку модифікацію того ж самого імені, новим варіантом прізвища вважаємо лише нову модифікацію фонетичну, морфологічну, але ні в якому разі не словотворчу. 10 000 прізвищ корінних українців Закарпаття реалізується в більше ніж у 15 000 живих фонетичних їх варіантах.

Зіставлення прізвищ Закарпаття з прізвищами центральних областей України показує, що питома вага прізвищ на кількість населення у маргінальних областях набагато вища, ніж у центральних. Основна причина цього в міжмовних контактах. У порівнянні з прізвищами національних меншостей Закарпаття одне прізвище в українців має набагато більше носіїв, ніж у місцевих угорців, румунів, німців, євреїв чи циган. Це співвідношення пояснюється, насамперед, більшою давністю українців на досліджуваній нами території.

Процес становлення прізвищ на Закарпатті та їх юридична стабілізація тривала досить довго. Ознаки прізвища, які в наш час вважаються найголовнішими, закріпилися за цими знаками не в один час, а в різні періоди: а) Система двослівного найменування на Закарпатті починає формуватися з XIII ст., але усталюється як норма ділових паперів аж у кінці XV чи навіть на початку XVI ст.; б) Основні словотворчі типи нинішніх прізвищ на Закарпатті починають формуватися у XIII ст., але в повному складі всі сучасні типи представлені лише в кінці XVI чи навіть на початку XVII ст.; в) Юридична стабілізація прізвищ як обов'язкових незмінних спадкових знаків на Закарпатті відбувається 1780 року, хоч деякі зміни в цій ділянці проявляються й у наші дні.

Словотворча структура прізвищ не може бути пояснена задовільно з самих лише позицій синхронного аналізу: творення прізвищ як слів – давно завершений процес. Самі ці знаки вже втратили первісну родичівську мотивацію, а словотворчі елементи їх стали іррелевантними. Для розкриття словотворчої структури прізвищ необхідно звертатися до фактів місцевих пам'яток та традиційних місцевих народних говорів. Отже, словотвір прізвищ – це вже ділянка історії мови, це словотвір історичний. Основним завданням словотворчого аналізу прізвищ є словотворча характеристика цих слів стосовно того етапу, на якому вони переходили із живих індивідуальних однопоколінних прізвиць до класу спадкових назв, тобто до прізвищ. Таке розуміння словотворчого аналізу прізвищ дозволяє також чітко відрізнити його від аналізу типологічного, морфемного та етимологічного.

Основними способами творення прізвищ на Закарпатті були два: семантичний (зміна функцій імен та апелятивів) та морфологічний (за допомогою спеціальних прізвищевих суфіксів). Зрідка тільки подибуються прізвища синтаксичного способу творення. Морфолого-синтаксичний (субстантивіацію) та синтаксико-морфологічний (основоскладання) способи не обов'язково розглядати як окремі структурні способи творення прізвищ. Виділяти окремо регресивний, тобто зворотний, спосіб творення прізвищ немає жодних підстав.

У межах морфологічного способу творення прізвищ представлена лише суфіксація. Однак не всі суфіксальні прізвища виникли морфологічним способом. До прізвищ, утворених морфологічним способом, належить лише частина суфіксальних утворень, зокрема ті, що не відомі ні апелятивам, ні іменам. Усі такі прізвища утворювалися тільки від особових назв (переважно власних) і з моменту свого виникнення характеризують найменовуваного за його родинними зв'язками (завдяки суфіксові). Основними розрядами прізвищ морфологічного способу творення є патроніми та метроніми.

Найпоширенішими словотворчими типами прізвищ, утворених морфологічним способом, на Закарпатті є прізвища з такими суфіксами: *-ович, -евич, -ич, -'ук, -чук, -'ак, -чак, -ка, -ко, -ик, -чик, -ей', -овец', -инец'*. Набагато рідшими є морфологічні утворення з суфіксами *-иц'а, -ан, -ун, -ина, -ай, -ей, -ій, -а(т), -ча(т), -иш,* утворення з флексією родового відмінка. Невисокий процент припадає також на прикметникові патронімічні та метронімічні прізвища з суфіксами *-ів, -иш, -с'кий, -івс'кий, -ишс'кий, -ц'кий* чи з їх місцевими фонетичними варіантами. Виникнення і функціонування кожного із словотворчих типів прізвищ на Закарпатті має досить чітке просторове і часове окреслення. Прізвища морфологічного способу творення на Закарпатті становлять понад 46 процентів.

Друге місце за кількістю (майже 33%) після морфологічних утворень посідають прізвища, утворені семантичним способом, тобто внаслідок переосмислення апелятивів та функціональної зміни власних особових імен. Більша частина таких семантичних тутворень – це звичайні календарні імена, а менша – колишні апелятиви. Серед прізвищ-імен переважають колишні нейтральні щодо експресії варіанти, але є й чимало імен із гіпокористичними суфіксами. Таких іменних суфіксів у закарпатських прізвищах майже 100. Прізвищами ставали навіть жіночі імена та назви жінок за їх чоловіками.

Серед прізвищ, що утворені семантичним способом від апелятивів (12% від усіх прізвищ), більшість походить безпосередньо чи посередньо від особових апелятивів, але є між ними немало апелятивів і з первісним неособовим значенням. У складі прізвищ-апелятивів найповніше представлені такі семантичні розряди загальних назв: назви осіб за зовнішнім виглядом та внутрішніми рисами, назви осіб за родом діяльності, назви предметів, назви осіб за територіальним походженням, назви істот (крім людей), назви осіб за їх етнічною ознакою, назви рослин, назви осіб за їх соціальним станом та свояцтвом, назви абстракцій, назви осіб за їх ідеологічною належністю, назви речовин, назви одягу та взуття, назви явищ природи. Перегляд апелятивів показує, що прізвищами ставали лише ті назви, які в даному вузькому колективі мали високий ступінь індивідуалізації. На представлення апелятивної лексики у прізвищах українців Закарпаття великий вплив мали давні традиції слов'янської номінації. У структурному відношенні прізвища-апелятиви часто є непохідними основами, але ще частіше вони є похідними утвореннями з агентивними, демінутивними та іншими суфіксами.

Синтаксичним способом, тобто зрошенням кількох лексичних елементів і їх повною або частковою лексикалізацією, на Закарпатті утворено лише близько 20 українських прізвищ. Узагалі двоосновних прізвищ, у тому числі і неслов'янських, на Закарпатті понад 100. Однак більшість їх – це слова, які раніше функціонували в ролі складних імен або складних апелятивів.

7,7 процента становлять на Закарпатті прізвища-прикметники, але тільки три проценти з лишком із них є утвореннями генесіонімічними, тобто морфологічними. Решта прикметникових прізвищ виникла семантичним способом.

Поза цими трьома способами творення прізвищ (морфологічним, семантичним та синтаксичним) лишається ще 5,5% прізвищ спірного способу творення, 10% прізвищ іншомовного творення та 5,4% прізвищ невідомого способу творення. Морфологічний спосіб творення прізвищ міцно тримає антропонімію Закарпаття у сфері східно- і південнослов'янській, а

семантичний – указує на певне тяжіння її до сфери західно-слов'янської.

Не менший інтерес, ніж структура прізвищ, становить семантика їх твірних основ. Вивчення допрізвищевої семантики твірних основ цих знаків допомагає глибше зрозуміти первісну природу прізвищ, а разом із цим і краще пізнати словниковий склад мови наших далеких предків. Та незалежно від того, якій саме інформації віддамо перевагу (лінгвальній чи історичній), сучасні прізвища українців найдоцільніше ділити на три семантичні категорії, а саме: а) прізвища, в основі яких лежать імена, б) прізвища, в основі яких лежать апелятиви та в) прізвища, в основі яких лежать топоніми. При цьому підкреслюємо, що прізвища не походять безпосередньо від імен, від апелятивів та від топонімів, бо всі вони постали з відповідних прізвиськ – відіменних, відапелятивних та відтопонімних. Перших прізвищ на Закарпатті 40%, других – 35, а третіх – близько 6. Крім цього, понад 3% припадає на прізвища з основами спірної семантики та майже 6% з основами не встановленої семантики.

На шляху до послідовного розмежування прізвищ за їх допрізвищевою семантикою стоїть ряд перешкод. Найвищу з них становлять прізвища, які кінець кінцем походять від дохристиянських слов'янських імен. Давні слов'янські іменні корені дали на Закарпатті близько 1 000 прізвищ, але встановити з точністю, чи ці прізвища справді походять від давніх імен чи тільки від новіших співзвучних із ними прізвиськ, неможливо.

Сучасні прізвища українців Закарпаття досить своєрідно відображають у своєму складі християнський іменний репертуар. В усіх прізвищах українців Закарпаття відбито близько 350 календарних імен, серед яких майже 270 чоловічих і 80 жіночих. Основною причиною такої неспівмірності є те, що чоловічих імен у період становлення прізвищ на Закарпатті справді було більше, ніж жіночих. По-друге, звичай називати за батьком завжди був популярніший, ніж звичай називати за матір'ю. У плані культурно-історичному не можна не звернути увагу на те, що імена православного календаря у прізвищах українців Закарпаття явно переважали над іменами католицькими. Із християнських імен найширше представлені у прізвищах автохтонних українців імена старозаповітні, менше новозаповітних, а ще менше світських.

Роль кожного конкретного імені в процесі прізвищетворення на Закарпатті була неоднакова. Найбільше прізвищ походить від тих імен, які в народі мали найбільшу кількість розмовних варіантів. Найбільше прізвищ утворено від таких чоловічих імен та різних їх варіантів: *Кость* – 52, *Степан* – 57, *Василь* – 58, *Яків* – 59, *Олекса* – 60, *Юрій* – 61, *Матвій* – 67, *Семен* – 87, *Михайло* – 94, *Петро* – 97, *Григорій* – 97, *Іван* – 109, *Федір* – 120. Продуктивність жіночих імен у цьому процесі була

набагато нижчою. Більше 20 прізвищ дали лише такі імена: *Гафія* – 21, *Ганна* – 23 та *Марія* – 78. Усього відіменних прізвищ на Закарпатті близько 4 000.

Відапелятивних прізвищ на Закарпатті дещо менше – понад 3 500. Однак кількість апелятивів у них набагато більша, ніж кількість імен у відіменних прізвищах (майже 2 000 апелятивів). Апелятиви, закладені у основах закарпатських прізвищ, становлять дві категорії – назви особові та назви неособові. Хоча шлях від неособового апелятива до прізвища довший, ніж від особового (неособовий апелятив крім індивідуалізації проходить також персоніфікацію), все ж кількість прізвищ від апелятивів особових не набагато вища.

Із категорії особових назв найактивнішими при творенні закарпатських прізвищ були такі семантичні розряди апелятивів: назви за зовнішніми ознаками, за внутрішніми рисами, за територіальною ознакою, за місцем у родині, за ідеологічною ознакою та назви міфологічних істот.

Із категорії неособових апелятивів найактивнішими у процесі прізвищетворення виявилися такі семантичні розряди назв: назви знарядь праці, предметів побуту та їх частин, назви істот, назви рослин та їх плодів, анатомічні назви, назви страв та напоїв, назви одягу, взуття і прикрас, назви абстракцій, назви рельєфу та рослинного покриву, назви природних явищ та часових понять, назви речовин, назви одиниць виміру і грошей, назви хвороб і фізичних вад. Вибір апелятива з того, а не з іншого семантичного розряду, завжди вмотивований психологічно, оскільки він мусив відповідати одному з принципів номінації, які діяли в період утворення назви.

Звичайно, кількісне співвідношення різних семантичних розрядів апелятивів у прізвищах українців Закарпаття нерівномірне. Представлення кожного з них у прізвищах залежало від таких трьох причин: а) від багатства самого розряду апелятивів, б) від структурно-граматичних особливостей апелятивів цього розряду і в) від ступеня потенціальної індивідуалізації кожного окремого апелятива. Вимога високого ступеня індивідуалізації зумовила те, що основами відапелятивних прізвищ часто ставали вузьколокальні діалектизми, архаїзми, запозичення і взагалі слова з низьким коефіцієнтом частотності.

Відтопонімічні прізвища разом із відтопографічними становлять на Закарпатті трохи більше 6%. Серед них близько 270 іменникових і понад 330 прикметникових утворень. У числі іменникових є майже сто таких, що своїм звучанням майже повністю збігаються з топонімами карпатського ареалу. Перші українські відтопонімічні прізвища, зокрема прізвища прикметникового типу, на Закарпатті з'являються аж у XVI–XVII сторіччях, а носіями їх були

в переважній більшості кріпаки. Отже, про шляхетське походження цих прізвищ на Закарпатті мови бути не може.

Різні класи топонімів відбиті у закарпатських прізвищах неоднаково. Переважна більшість закарпатських відтопонімних прізвищ (понад 500) походить від назв поселень, а точніше – від катойконімів, близько 40 прізвищ утворено від мікротопонімів і лише близько 10 – від макротопонімів. Від гідронімів прізвища безпосередньо не утворюються. У 600 закарпатських відтопонімних прізвищах відбито близько 500 різних топонімів. Серед цих 600 прізвищ лише 250 таких, що походить від топонімів Закарпаття. Понад 100 прізвищ походить від топонімів Прикарпаття. Понад 60 прізвищ утворено від топонімів східної Словаччини, передусім Пряшівщини. Подибуються і прізвища, утворені від топонімів Угорщини. Останні в основному є прізвищами угорської структури.

Досить строкату картину становлять прізвища українців Закарпаття і з огляду їх етимології. Зрозуміло, що ономастичні етимології менш надійні, ніж етимології апелятивів: асемантичність прізвищ, поступова архаїзація багатьох слів та запозичення з інших мов і діалектів є основними причинами того, що серед прізвищ дуже високий процент дестимологізованих чи етимологічно спірних. У зв'язку з тим, що принцип семантичної відповідності застосувати до антропонімних етимологій у повному обсязі не можна, то доводиться більшу вагу відводити принципіві відповідності фонетичної і структурної, особливо закономірності морфемної дистрибуції. Крім цього, оскільки побутування кожного прізвища як територіально, так і хронологічно досить чітко окреслене, то дослідник їх етимології мусить рахуватися з ареалом традиційного функціонування та часом перших фіксацій кожного окремого з них.

Залежно від національно-мовного походження всі прізвища українців Закарпаття ділимо на дві великі групи, а саме: прізвища українські (81,2%) та прізвища іншомовні (10,3%). До українських відносимо прізвища, утворені українцями за допомогою способів і засобів української мови. Поза українськими та іншомовними прізвищами залишається ще група прізвищ спірного походження (3,1%) та прізвища непрозорої етимології (5,4%). Серед прізвищ спірної етимології є й такі, які без особливих натяжок можна віднести і до 4–5 мов.

Іншомовні прізвища проникали до антропонімікона закарпатських українців кількома шляхами: а) спонтанною українізацією представників інших національностей, що осідали окремими сім'ями в українському середовищі, б) шляхом адміністративного нав'язування прізвищ не українських українцям. Іншомовні прізвища проникали в закарпатоукраїнський антропонімікон від різних народів, але передусім від угорців (5,5%), від німців (1,6%), від румунів та

молдован (1,1%), від південних слов'ян (0,9%), від західних слов'ян (0,7%) та від тюркських народів (0,3%).

Угорські прізвища українців Закарпаття у структурному відношенні такі ж, як і в угорського населення області: майже всі вони утворені семантичним способом і тільки зрідка подибуються утворення синтаксичні та морфологічні. За семантикою твірних основ більшість їх припадає на відтопонімні та відіменні. Серед основ відапелятивних прізвищ найчисленнішими є основи з розрядів агентивних та атрибутивних.

Поява угорських прізвищ в українців Закарпаття має декілька причин: частина їх увійшла закарпатоукраїнського антропонімікона разом із спонтанною українізацією тих поодиноких угорських родин, які за різних умов опинилися і залишалися в українських поселеннях. Частина їх виникла з місцевих апелятивів та імен угорського походження, однак основна маса прізвищ угорського походження в українців Закарпаття є наслідком перелицьовування чи звичайного перекладання українських прізвищ на угорський лад, що свідомо чи підсвідомо здійснювалося властями на Закарпатті протягом віків.

Більшість українців із угорськими прізвищами живе в районах, що безпосередньо прилягають до угорського етнічного масиву. Перші записи таких прізвищових назв українців походять із XIV–XV сторіч, але в ту пору вони ще поодинокі. Кількість угорських прізвищ значно зросла на Закарпатті у XIX–XX сторіччях у зв'язку з політикою насильницької мадяризації українців.

Переважну частину німецьких прізвищ принесено на Закарпаття вже в готовому вигляді з території Австрії, Німеччини, Чехії, Словаччини, Польщі. Щодо структури, то більшість їх є словами простими, але одну п'яту з них становлять композити. Серед прізвищ одноосновних, як і серед композитів, найбільше утворень семантичних. За значенням твірних основ серед німецьких прізвищ переважають від-апелятивні, значно менше відіменних та відтопонімних. У поширенні німецькомовних прізвищ серед українців Закарпаття грали певну роль євреї, словаки (власне, словакізовані німецькі ремісники), але найактивнішу, звичайно, шваби. Як найменування українців німецькі прізвища в наш час побутують на Закарпатті головним чином поблизу промислових осередків та швабських поселень.

Визначити точно вагу румунського елемента в прізвищах Закарпаття заважає велика кількість спірних утворень, тобто утворень, які з однаковим успіхом можна віднести як до румунських, так і до українських, а часом ще й до інших. Семантичні групи слів, від яких походять румунські прізвища, ті ж самі, що й у прізвищ українських. Помітне місце серед останніх посідають утворення відетнонімні, зокрема назви на

позначення румунів. З огляду структури майже всі румунські прізвища українців Закарпаття є утвореннями семантичними.

Багато румунських лексем послужило основами для українських генесіонімічних утворень. Румунський вплив позначився на фонетиці цілого ряду українських прізвищ, а також прізвищ південнослов'янських, тюркських, угорських, які прийшли на Закарпаття через румунське посередництво. Перші румунські елементи в антропонімії Закарпаття фіксується з XIV ст. і пов'язані з т. зв. валаською колонізацією Закарпаття. У наш час найбільше румунських прізвищ побутує в Тячівському, Рахівському, Хустському, Іршавському та Перечинському районах. Із романських, крім румунських, на Закарпатті є ще декілька прізвищ італійських.

Для виокремлення південнослов'янського елемента у прізвищах українців Закарпаття не всі критерії придатні. Найпридатнішими при цьому, звичайно, є критерій фонетичний та лексико-семантичний. Переважна більшість прізвищ, у яких можна вбачати південнослов'янське походження, має у своїй основі південнослов'янські особові імена та апелятиви. Територія їх сучасного побутування компактного ареалу не становить. Найбільше їх функціонує у південно-східних районах області, на Великоберезнянщині та Воловеччині. Проникали південнослов'янськи на Закарпатті в різні часи. Перша масова їх поява – це друга чверть XV сторіччя, тобто період так званої сербохорватської колонізації. Згодом серби не раз шукали на Закарпатті порятунку від турків. Ще пізніше на Закарпатті поселялися мандрівні торговці з Сербії та Боснії. У новіші часи південнослов'янські елементи приносили на Закарпаття і болгарські городники, які осідали тут у районах міст.

Належність прізвищ до західнослов'янських установлюється передусім на підставі критеріїв лексико-семантичного та фонетичного. Переважна більшість цих прізвищ походить від словацьких та польських апелятивів. Словацькі прізвища локалізуються головним чином у західних районах області, які здавна підтримують тісні контакти зі словаками. Перші словацькі прізвища на Закарпатті походять із XV ст., але масова їх поява починається лише від так званої східно-словацької та лемківської колонізації. Прізвища з польськими рисами компактного ареалу не мають, окрім тих хіба, що здавна побутують у кількох селах південного Марамороша.

Ще меншу групу серед прізвищ іншомовного походження становлять тюркізми. Серед них одні походять від тюркських (переважно від татарських і турецьких) власних особових імен, а інші – від тюркських апелятивів. Одні з тюркізмів принесли на Закарпаття ще половці, печеніги, татари, турки, а інші проникли

сюди через румунське, угорське та сербохорватське посередництво.

Етимологічний аналіз прізвищ українців Закарпаття, а також прізвищ національних меншин Закарпаття показує, що якоїсь відповідності між мовною належністю прізвищ та національною належністю їх носіїв на Закарпатті тепер не існує. Ступінь достовірності цієї відповідності у корінного українського населення області коливається між 80–90 процентами. Можливо, що до періоду юридичної стабілізації прізвищ на Закарпатті процент цієї достовірності був дещо вищий, але повної відповідності між цими поняттями, напевно, й тоді не було.

Ще більш ризиковано встановлювати її на підставі самої лише мовної належності прізвищ про національну належність їх носіїв у закарпатських угорців та румунів, оскільки серед сучасних угорців та румунів області дуже багато таких, батьки чи діди яких були ще українцями. Так, процент українських чи взагалі слов'янських прізвищ серед закарпатських німців сягає 7, серед євреїв – 25, серед циганів – 35, серед угорців – 40, а серед румунів – 60. Отже, мовна належність прізвищ у маргінальних ареалах не може бути надійним критерієм визначення національної належності навіть у місцевих швабів, євреїв та циган. Найнижчий ступінь відповідності між цими лінгвальними категоріями виказують матеріали з міст.

Етимологічний аналіз прізвищ дозволяє внести і ряд коректив у їх правопис, вимову та відмінювання. Ці корективи стосуються передусім кореневих елементів прізвищ, на які в чинному українському правописі та посібниках досі не зверталось уваги. При цьому маємо на увазі передусім письмову передачу тих прізвищ, написання яких було свого часу спотворене засобами угорської та чеської мов. По-друге, доводиться розв'язувати питання про раціональну передачу тих фонем, фонемосполучень і чергувань фонем, яких українська літературна мова не знає, питання про раціональне олітературнення живорозмовного, діалектного. Нерозв'язаними лишаються й питання відмінювання в літературній мові прізвищ на *-о*, *-о(в)*, *-і(й)*, чоловічих прізвищ типу *Добра*, *Худа*, *Черна*, питання наголошування цілого ряду прізвищевих типів.

Оскільки прізвища українців є фактами української мови, то вони, на нашу думку, повинні підлягати правописним і граматичним нормам української мови, а прізвища з діалектними рисами повинні б зазнати олітературнення. Однак про якесь повне олітературнення прізвищ мов йти не може. Адже прізвища є своєрідною частиною словника національної мови, що надає їм певні права на збереження рис того діалекту, в системі якого вони виникли і дотепер побутують. Абсолютне

олітературнення прізвищ на всіх рівнях (фонетичному, словотворчому та лексичному) привело б кінець кінцем до непотрібного перекладання діалектних слів словами літературної мови, до заміни незрозумілих назв назвами етимологічно прозорими. Отже, мова може йти лише про якісь розумні межі олітературнення, принципові засади яких чекають ще на широке обговорення.

Передбачити труднощі написання, вимови та відмінювання усіх прізвищ ніякими правилами неможливо. У зв'язку з цим варто укласти спеціальний "Етимологічний словник прізвищ українців Закарпаття", який заодно був би і словником орфографічним. Міркування про тип цього словника, основні його засади та зразки статей нами вже опубліковано (див. [ЧуЕтСл]).

В умовах, де кількість власних особових імен невелика, а одне і те ж прізвище має багато носіїв, однослівні найменування особи є недостатніми знаками точної ідентифікації особи в колективі. Необхідність взаєморозуміння чи точнішої ідентифікації індивіда виробили такий тип найменування, як антропонімні словосполучення. Компонентами цих словосполучень найчастіше є ім'я найменовуваного та ім'я, прізвище чи прізвисько котрогось із його найближчих родичів. Найпоширенішими в наш час на Закарпатті є антропонімні словосполучення дво- і тричленні, але подібуються й чотири- та навіть п'ятичленні. Залежно від того, через кого саме характеризується найменованний (через батька, матір, чоловіка і т. п.), антропонімні словосполучення ділимо на патронімічні, метронімічні, андронімічні та інші типи.

Компоненти антропонімних словосполучень на Закарпатті є відносно мобільними, і тому кожне із словосполучень досить точно визначає місце найменовуваного в його родині стосовно найближчих родичів. Способами називання закарпатські антропонімні словосполучення нагадують сучасну українську офіційну систему називання (ім'я + по батькові + прізвище), однак вони мають і ряд своїх специфічних особливостей. Найхарактерніші особливості закарпатських антропонімних словосполучень у кількості можливих компонентів, у їх послідовності і типах синтаксичних зв'язків між компонентами. Вивчення живомовних антропонімних словосполучень може позитивно вплинути на врегулювання деяких моментів сучасної офіційної системи найменування.

Крім власне лінгвістичних висновків, які стосуються розвитку власних особових назв чи розвитку української мови на Закарпатті взагалі, антропонімія Закарпаття містить також цінну інформацію історичного характеру. Вона дає можливість

зробити певні висновки про час появи перших східнослов'янських поселень на Закарпатті, про міграційні процеси людності, про взаємозв'язки українців Закарпаття з їх сусідами і взагалі про історичну долю українського населення в Карпатах.

Антропонічних даних, які з точністю датували б час появи перших східнослов'янських поселенців на південних схилах Карпат, немає. Наявні антропонічні дані свідчать лише про те, що предки нинішніх закарпатських українців поселилися на південних схилах Карпат не пізніше, ніж угорці. Перші незначні групи східних слов'ян з'явилися у басейні Верхньої Тиси, правдоподібно, ще десь у VI–VII сторіччях нашої ери, а приплив нових переселенців проходив сторіччями і тривав аж донедавна. Термін Русь чи його різні варіанти та похідні від нього фіксуються на Закарпатті вже з XI ст.

Перші східнослов'янські антропоніми на південних схилах Карпат фіксуються вже найдавнішими місцевими пам'ятками (початок XIII ст.). Серед засвідчених тогочасних власних особових назв руські (евентуально слов'янські взагалі) антропоніми на Закарпатті мають явну кількісну перевагу над угорськими та непрозорими. Локалізуються найдавніше засвідчені руські антропоніми в ті часи головним чином на півдні Закарпаття (сучасна Виноградівщина, Берегівщина, Мукачівщина), у тому числі за Тисою – на території північної Трансильванії, а особливо в басейні річки Красної. З тих пір український елемент у антропонімії Закарпаття аж дотепер не знає часових перерв. Отже, східні слов'яни живуть на Закарпатті не з XIV чи XV ст., як це намагалися довести деякі угорські історики, а набагато раніше: в усякому разі найдавніші місцеві пам'ятки з Закарпаття вже їх застають там, передусім у низинних районах. Карпатські гори залюднюються дещо пізніше, причому залюднення гірської частини Закарпаття почалося і проходило головним чином із півдня на північ і тільки з часом досягло Карпатського хребта. Безпосередні вихідці з Прикарпаття масово дозаселяють закарпатську Верховину лише у XVI–XVII сторіччях.

Про поселення на території області представників інших народностей, про час їх появи на Закарпатті і територіальне розміщення, про взаємозв'язки українців Закарпаття з давніми сусідами красномовно розповідають відетнонімічні прізвища, особливо такі, як *Русин*, *Лемак*, *Лемко*, *Бойко*, *Гуцул*, *Словак*, *Сота́к*, *Терпа́к*, *Товт*, *Товтин*, *У́грин*, *Ма́д'ар*, *Сійке́л'*, *Молдова́н*, *Во́лох*, *Воло́шин*, *Бл'а́ха*, *О́лах*, *Ола́шин*, *Сас*, *Шваб*, *Прушчу́к*, *Нійме́т*, *Н'меці́'*, *Швед*, *Моска́л'*, *Литва́*, *Л'ах*, *Пол'а́к*, *Ле́нд'ел*, *Кашу́ба*, *Го́рват*, *Се́рбин*, *Рац*, *То́тар*, *Ту́рок*, *Ту́рчин*, *Цигані́н*, *Талі́ян*, *Францу́х*, *Ге́рег*, *Жи́дик* та деякі інші.

Цінну інформацію містять прізвища українців Закарпаття і для вивчення міграційних процесів людності в Українських Карпатах. Перш за все, це стосується прізвищ відтопонімних. Зіставлення місця побутування відтопонімного прізвища з локалізацією відповідного ойконіма показує, звідки вийшов перший носій всього прізвища і куди переселявся він. Географія сучасних прізвищ на Закарпатті, а відтопонімних насамперед, свідчить, що найпотужнішими міграційними хвилями людності в Карпатах протягом останніх 600–700 років були такі: північ → південь (північнокарпатська українська хвиля), південь → північ (угорська і південнослов'янська хвилі) та захід → схід (лемківська хвиля).

Перша хвиля почалася ще в доісторичні часи і з кожним сторіччям дедалі посилювалася. Саме вона заклала основу українського етносу на південних схилах Карпат. Разом із українцями ця хвиля приносила на Закарпаття час від часу й росіян, білорусів, поляків, литовців, шведів, євреїв та представників інших народів. Більшість цих пришельців осідала на Закарпатті, а частина разом із корінними закарпатцями подавалася ще далі на південь – на Угорську рівнину, а часом – аж до Дунаю, на Банат.

У міграційній хвилі, що мала напрям із півдня на північ, можна виділити принаймні дві течії – угорську та південнослов'янську. Здійснюючи експансивну політику на Закарпатті та навіть у Галичині, угорські королі вже з XIII ст. роздаровують своїй шляхті на Закарпатті великі земельні угіддя. Українські селяни, що жили на цих землях, закріпачуються або відтісняються вглиб у гори. У наступні сторіччя Карпати нераз служили місцем рятунку від турків для населення Угорської низини та навіть для втікачів із Балканського півострова. Притулок у Карпатах знаходили маси населення з Тисянського басейну і під час спустошливих війн між куруцями та лабанцями.

Трохи раніше по всьому Закарпаттю, а головню по лісистій його частині, прокотилася валаська міграційна хвиля зі сходу на захід. Правда, ця хвиля тривала недовго (лише в XIV–XV сторіччях), а самі волохи досить швидко розчинилися в переважаючому українському середовищі.

Міграційний напрям захід → схід мав декілька течій: у XIII ст. на Закарпатті з'являються саксонські колоністи. Разом із ними та й пізніше маси угорської людності з Тисянської долини переселяються вгору по Тисі до Марамороша. У XVI–XVIII сторіччях відбувається інтенсивне переселення лемків та східних словаків на територію західних та центральних районів Закарпаття. З середини XVIII ст. Марія Терезія починає поселяти на Закарпатті швабів.

В різні періоди і з різних причин прибувають на Закарпаття вірмени, греки, італійці, цигани та представники інших народів. Відтопонімні та відетнонімні прізвища свідчать, що переселенці прибувають на Закарпаття не лише з сусідніх, а й із віддаленіших країв. Більшість переселенських акцій на Закарпатті (саксонська, угорська, валаська, сербська, швабська та ін.) були плановані і здійснювалися державними або місцевими феодалними властями. Українське та словацьке заселення Карпат були в більшій мірі заселенням стихійним.

Сучасна картина розселення людності по селах Закарпаття, а з нею й діалектна карта області стабілізувалася більш-менш аж у XVII чи навіть на початку XVIII сторіччя.

Розгляд антропонімії Закарпаття на загальноукраїнському тлі красномовно свідчить, що вона є органічною складовою частиною антропонімії загальноукраїнської. Її належність до загальноукраїнської антропонімної системи зумовлена спільністю походження та більш-менш однаковими умовами розвитку. Ще краще доводиться ця спільність сучасним її станом, перш за все величезною кількістю конкретних спільних матеріальних і структурних рис, які об'єднують антропонімію Закарпаття з антропонімією Галичини, Буковини, Поділля, Волині, Полісся та інших українських земель у одну широку антропонімну систему.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

- МАРКС – К. МАРКС і Ф. ЕНГЕЛЬС. Капітал, Твори, т. 23, К., 1963.
- ЛЕНІН – В. І. ЛЕНІН. Філософські зошити, Твори, т. 38, К., 1961.
- Антош – Н. С. АНТОШИН. Закарпатская грамота 1404 года. – Научные записки УжГУ, т. XIII, Львов, 1955.
- Арутюн – Н. Д. АРУТЮНОВА. Некоторые вопросы образования и морфологии основ слова. – Научные доклады высшей школы. Филологические науки, 1958, № 1.
- БалКом – Э. БАЛЕЦКИЙ. О языковой принадлежности и заселении с. Комлошка в Венгрии. – *Studia slavica*, t. 11, f. 1–4, Budapest, 1956.
- БалНов – Э. БАЛЕЦКИЙ. Новый этап в исследовании говоров Закарпатья. – *Studia slavica*, t. VIII, f. 1–2, Budapest, 1962.
- Бевзен – С. П. БЕВЗЕНКО. Исторична морфологія української мови, Ужгород, 1960.
- Белин – В. Г. БЕЛИНСКИЙ. Письмо к Гоголю, ГИХЛ, М., 1947.
- Бескид – Н. А. БЕСКИД. Карпаторусская древность, Ужгород, 1928.
- Бе-Суп – В. Д. БЕЛЕНЬКАЯ, А. В. СУПЕРАНСКАЯ. Современное состояние ономастики как науки. – "Вопросы языкознания", 1967, № 4.
- Білень – Я. БІЛЕНЬКИЙ (Г. Я. Стрипський). Угроруські літописні записки. – ЗНТШ, т. СІV, Львів, 1911.
- Білець – А. О. БІЛЕЦЬКИЙ. Основи етимологічних досліджень ономастичного матеріалу. – зб. "Ономастика", К., 1966.
- БіМето – І. К. БІЛОДІД. Методологічні питання сучасного мовознавства. – зб. "Методологічні питання мовознавства", К., 1966.
- БіРоль – І. К. БІЛОДІД. Роль усної літературної мови в мовній практиці соціалістичного суспільства. – зб. "Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення", К., 1965.
- Біры-1 – М. В. БІРЫЛА. Беларускія антрапанімічныя назвы ў іх адносінах да антрапанімічных назваў іншых славянскіх моў, Мінск, 1963.
- Біры-2 – М. В. БІРЫЛА. Беларуская антрапанімія, Мінск,

- 1966.
- Бодян – Реестра всего войска запорожского после зборовского договора с королем польским Яном Казимиром, составленные 1649 года, октября 16 дня и изданные по подлиннику О. М. Боянским, М., 1875.
- Брайч – М. Ю. БРАЙЧЕВСЬКИЙ. Походження Русі, К., 1968.
- Булах – Л. А. БУЛАХОВСКИЙ. Курс русского литературного языка, т. 1, К., 1952; т. II, К., 1953.
- Варчен – І. О. ВАРЧЕНКО. До основ наукового вивчення сучасних українських прізвищ // У кн.: Ю. К. Редько. "Довідник сучасних українських прізвищ", К., 1968.
- Ващен – В. С. ВАЩЕНКО. Ів. Франко і питання української ономастики. – Наукові записки Дніпропетровського університету, т. 57, вип. X, ч. 2, Дніпропетровськ, 1956.
- Венел – И. Ю. ВЕНЕЛИН. Несколько слов о россиянах венгерских... – И. С. Свенцицкий. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси, Львів, 1906.
- Виногр – В. В. ВИНОГРАДОВ. Русский язык. Грамматическое учение о слове, М.-Л., 1947.
- ГаджУж – В. ГАДЖЕГА. Додатки до історії русинів і руських церковей у Ужанській жупі. – Науковий збірник тов. "Просвіта" в Ужгороді, р. II–III, Ужгород, 1923–1924.
- Газем – В. ГАДЖЕГА. Додатки до історії русинів і руських церковей в бувшій Земплинській жупі. – Науковий збірник тов. "Просвіта" в Ужгороді, р. III, Ужгород, 1924.
- ГалГри – К. ГАЛАС. Григорій чи Георгій? – ж. "Літературна неділя", № 3, Ужгород, 1943.
- ГалОсо – К. Й. ГАЛАС. Закарпатські географічні назви з називного відмінка однини особових назв (ч. I). – Тези доповідей до XIX наукової конференції. Серія мовознавча, Ужгород, 1965.
- ГалТоп – К. Й. ГАЛАС. До питання вивчення топоніміки Закарпаття. – Наукові записки УЖДУ, т. XXVI, Ужгород, 1957.
- ГаМар – В. ГАДЖЕГА. Додатки до історії русинів і руських церковей в Мараморші. – Науковий збірник тов. "Просвіта" в Ужгороді, р. I, Ужгород, 1922.
- ГаУг – В. ГАДЖЕГА. Додатки к історії Русинів і руських церковей у жупі Угоча. – Науковий збірник тов. "Просвіта" в Ужгороді, р. V, Ужгород, 1927.
- ГаУж – В. ГАДЖЕГА. Додатки до історії русинів і руських церковей в Ужанській жупі. – Науковий

збірник тов. "Просвіта" в Ужгороді, р. III, Ужгород, 1924.

- Га-Чук – К. Й. ГАЛАС, П. П. ЧУЧКА. Рец. на книгу: Ю. О. Карпенко. Топоніміка гірських районів Чернівецької області. – Український історичний журнал, К., 1966, № 2.
- Га-ЧуС – К. Й. ГАЛАС, П. П. ЧУЧКА. Рец. на книгу: О. С. Стрижак. Про що розповідають географічні назви. – Українська мова і література в школі, К., 1968, № 4.
- Генс-1 – А. І. ГЕНСЬОРСЬКИЙ. Термін "Русь" (та похідні) в древній Русі і в період формування східнослов'янських народностей і націй. – зб. "Дослідження і матеріали з української мови", т. V, К., 1962.
- Генс-2 – А. І. ГЕНСЬОРСЬКИЙ. До походження закарпатських русинів. – Український історичний журнал, К., 1968, № 10.
- Гер-1 – Г. ГЕРОВСКИЙ. Как называет себя народ Пряшевщины. – ж. "Костер", Пр., 1947, № 1–2.
- Гер-2 – Г. И. ГЕРОВСКИЙ. К вопросу о значении названия Руснак. – ж. "Дукля", Пряшів, 1958, № 3.
- Гинкен – Г. Г. ГИНКИН. Древнейшие русские двуосновные личные имена и их уменьшительные. – Живая старина, вып. IV, СПб., 1893.
- Горов – Г. ГОРОВ. Странджанский говор. – зб. "Българска диалектология, ч. 1, София, 1962.
- Грамма – Грамматика русского языка под ред. В. В. Виноградова, Е. С. Истрина, С. Г. Бархуларова, ч. I, М., 1953.
- Грынбл – М. Я. ГРЫНБЛАТ. Анамастыка як крыніца вывучэння гісторыі і этнаграфіі беларускага народа. – Матэрыялы да IV з'езда славістаў, Мінск, 1958.
- Грицак – Є. ГРИЦАК. Особові імена учнів Перемиської української гімназії. – ж. "Рідна мова", Жовква, 1938, № 6.
- Грінч – Б. ГРІНЧЕНКО. Словарь української мови, т. IV, К., 1909.
- ГумНар – Л. Л. ГУМЕЦЬКА. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст., К., 1958.
- ГумЯт – Л. Л. ГУМЕЦЬКА. Ономастичний формант *-ят-* в українській мові. – "Слов'янське мовознавство", IV, К., 1962.
- Данил – Е. Ф. ДАНИЛИНА. Категории ласкательности в личных именах и вопрос о так называемых "сокращенных" формах имен в русском языке. – зб.

- ”Ономастика”, М., 1969.
- Де-Вол – Г. А. ДЕ-ВОЛЛАН. Угро-русские народные песни, СПб., 1885.
- Дэже – Л. ДЭЖЕ. Очерки по истории закарпатских говоров, Будапешт, 1967.
- Дем’ян – Ф. ДЕМ’ЯНЧУК. До правопису слов’янських прізвищ. – Записки історико-філологічного відділу УАН, X, К., 1927.
- ДзеАнт – Й. О. ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ. Значення дослідження антропонімії лінгвогеографічними методами. – Питання ономастики, К., 1965.
- ДзеВре – И. А. ДЗЕНДЗЕЛЕВСКИЙ. К вопросу о времени расселения восточных славян на южных склонах Украинских Карпат, Изд. ”Наука”, М., 1964.
- ДзеКон – Й. О. ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ. Конспект лекцій з курсу української діалектології (вступні розділи), Ужгород, 1966.
- ДзеКор – И. А. ДЗЕНДЗЕЛЕВСКИЙ. Лингвогеографические свидетельства о расселении подолян и волынян Ф. Корятовича в Закарпатье. – Вопросы теории и истории языка, М., 1963.
- ДзеЛАЗ – Й. О. ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР, Ужгород, ч. II, 1960.
- ДзеЧис – Й. О. ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ. Спостереження над системою числівників говірок Закарпатської області. – Наукові записки УжДУ, т. XIV, Львів, 1955.
- Дзе-Ч – Й. О. ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ, П. П. ЧУЧКА. Рец. на книгу: Л. Дэже. Очерки истории закарпатских говоров. – Мовознавство, 1968, № 2.
- Дурид – И. ДУРИДАНОВ. Развой на българската ономастика. I. Антропонимия. – Onomastica, R. II, z. 2, Wrocław, 1956.
- Ер-Кос – А. ЕРЕМИЯ, М. КОСНИЧАНУ. Нуме де персоане. Личные имена, Кишинев, 1968.
- ЖелСем – І. М. ЖЕЛЄЗНЯК. До семантичної характеристики сербохорватської антропоніміки XII–XV ст. – Дослідження з мовознавства, К., 1962.
- ЖелЭтн – И. М. ЖЕЛЕЗНЯК. Древние сербохорватские отэтнонимические антропонимы. – зб. ”Територіальні діалекти і власні назви”, К., 1965.
- Жовтоб – М. А. ЖОВТОБРЮХ. Про термін *прізвище*. – Мовознавство, 1969, № 4.
- Залесь – А. М. ЗАЛЕСЬКИЙ. Спостереження над українськими прізвищами XVII в. – Дослідження

- і матеріали з української мови, т. VI, К., 1964.
- Зелен – Д. К. ЗЕЛЕНІН. Про київське походження карпатських українців-гуцулів. – Українська етнографія. Наукові записки Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР, т. IV, К., 1958.
- ИлЛич – С. ИЛЧЕВ. Лични и фамилни имена в Ботевградско. – Известия на института за български език, кн. VII, София, 1961.
- ИлПоб – С. ИЛЧЕВ. Побългарени лични имена. – Известия на Института за български език, кн. VIII, София, 1962.
- ИлХуб – С. ИЛЧЕВ. За хубави български имена на децата ни, София, 1963.
- Имен – Именникъ, сир. списъкъ на имената, които се даватъ при св. кръщение. – София, 1927.
- Истор – Історія міст і сіл УРСР. Закарпатська область, К., 1969.
- КарВар – Ю. О. КАРПЕНКО. Топонімічні варіанти. – зб. "Ономастика", К., 1966.
- КарпЭт – Ю. А. КАРПЕНКО. История этимологического метода в топонимике. – зб. "История топонимики в СССР", М., 1967.
- Карск – Е. Ф. КАРСКИЙ. Белорусы. Язык белорусского народа, в. 2–3, М., 1956.
- КарТоп – Ю. О. КАРПЕНКО. Топоніміка і її місце в лексичному складі мови (лекція), Чернівці, 1962.
- КерСис – І. М. КЕРНИЦЬКИЙ. Система словозміни в українській мові, К., 1967.
- Керниц – С. Б. БЕРНШТЕЙН, М. В. ИЛЬИЧ-СВИТЫЧ, Г. П. КЛЕПИКОВА, Т. В. ПОПОВА, В. В. УСАЧОВА. Карпатский диалектологический атлас, М., 1967.
- Керниц – І. М. КЕРНИЦЬКИЙ. Морфологічні особливості мови "війтівських книг" XVI–XVII ст. с. Одрехови, колишнього Сяноцького повіту на Лемківщині. – Дослідження і матеріали з української мови, т. V, К., 1962.
- Кінах – Г. КІНАХ. Населення села Підмонастир в 1773 р. – Науковий збірник "Просвіта" в Ужгороді, р. XII, Ужгород, 1937.
- Кобил – Б. В. КОБИЛЯНСЬКИЙ. Про одну із давніх назв східних слов'ян, утворену від назви Русь (повідомлення). – зб. "Питання слов'янознавства", Львів, 1962.

- КовАнт – І. І. КОВАЛИК. Українські антропоніми в усному літературному розмовно-побутовому мовленні. – Республіканська наукова конференція, присвячена вивченню українського усного літературно-побутового мовлення. Тези доповідей, К., 1968.
- КовВче – І. І. КОВАЛИК. Вчення про словотвір, вип. II, Львів, 1961.
- КовЖін – І. І. КОВАЛИК. Словотворчий розряд суфіксальних назв живих істот жін. статі у східнослов'янських мовах. – зб. "Питання українського мовознавства", кн. 5, Львів, 1962.
- Ковім – І. І. КОВАЛИК. Словотвір особових імен в українській мові (Здрібно-пестливі утворення). – Територіальні діалекти і власні назви, К., 1965.
- КовЛуж – І. І. КОВАЛИК. Порівняльна характеристика словотвору загальних назв живих істот жіночої статі в сучасних серболужицьких мовах.–З історії української та інших слов'янських мов, К., 1965.
- КовНац – І. І. КОВАЛИК. Словотворча категорія назв осіб за їх національною і територіальною приналежністю (Nomina nationalia et nomina regionalia). – Питання слов'янського мовознавства, кн. 5, Львів, 1958.
- КовОсн – І. І. КОВАЛИК. Основні словотворчі характеристики слова, ЛДУ, Львів, 1959.
- КовТип – І. І. КОВАЛИК. Типологія системи словотвору прізвиськ жителів села Млинів Жешівської області ПНР. – ПУОК, в. 4, К., 1967.
- КолБор – І. Г. КОЛОМІЄЦЬ. Боротьба південно-західних руських князівств проти експансії угорських феодалів XI–XIII стст. – Наукові записки УжДУ, т. II, історико-філологічна серія, Ужгород, 1949.
- Кол-Ме – В. Т. КОЛОМІЄЦЬ, О. С. МЕЛЬНИЧУК. Прізвиська на *-ов*, *-ев*, *-ів* та *-ин*, *-ін* в українській мові. – УМШ, К., 1951, № 3.
- Колок – Л. И. КОЛОКОЛОВА. К вопросу об ономастической терминологии. – Вісник Київського університету, № 3, серія філології та журналістики, вип. 2, К., 1961.
- КолОч – И. Г. КОЛОМИЕЦ. Очерки по истории Закарпатья. – Труды Томского государственного университета им. В. В. Куйбышева, т. 121, серия историческая, ТГУ, Томск, 1953.
- Корнил – М. КОРНИЛОВИЧ. Народна родова ономастика на

- Волині наприкінці XVIII і в I-й половині XIX ст. – Етнографічний вісник, в. 9, К., 1930.
- Крак-1 – Л. В. КРАКАЛІЯ. Молдавські елементи в антропонімії Буковини. – Восточнославянско-восточнороманские языковые, литературные и фольклорные связи, Черновцы, 1966.
- Крак-2 – Л. В. КРАКАЛІЯ. Мовна взаємодія в буковинській антропонімії. – Тези доповідей XXII наукової сесії. Секція філологічних наук (травень-червень), Чернівці, 1966.
- Критен – А. П. КРИТЕНКО. До теорії власних назв. – зб. "Ономастика", К., 1966.
- Кудряв – "Юридический словарь" под редакцией П. И. Кудрявцева, т. 2, М., 1956.
- Курил – Е. КУРИЛОВИЧ. Положение имени собственного в языке. – зб. "Е. Курилович. Очерки по лингвистике", М., 1962.
- Курс – Курс сучасної української літературної мови за ред. Л. А. Булаховського, ч. 1, К., 1951.
- Лавров – П. ЛАВРОВСКИЙ. Сербско-русский словарь, СПб., 1870.
- Лашков – Н. В. ЛАШКОВ. Бессарабия к столетию присоединения к России, Кишинев, 1912.
- Левч – Словник власних імен людей (українсько-російський і російсько-український), за ред. С. П. Левченка, К., 1967.
- Ле-Гри – Н. ЛЕЛЕКАЧ и М. ГРИГА. Выборъ из старого руського письменства Подкарпатья (отъ найдавнішихъ початковъ до середины XIX в.), Унгварь, 1943.
- Леков – И. ЛЕКОВ. Словообразователни склонности на славянските езици, София, 1958.
- ЛелЗак – М. М. ЛЕЛЕКАЧ. Про приналежність Закарпаття до Київської Русі в X–XI стст. – Наукові записки УжДУ, т. II, історико-філологічна серія, Ужгород, 1949.
- ЛелЗей – М. М. ЛЕЛЕКАЧ. Зейкані (До історії фамилії Зейкань). – ж. "Зоря", р. II, Ужгород, 1942.
- ЛелПам – М. М. ЛЕЛЕКАЧ. Пам'ятки українського письменства XVII – поч. XVIII ст., писані на Закарпатті (Публікація). – Наукові записки УжДУ, т. XIV, Львів, 1955.
- ЛопТво – Г. Є. ЛОПУШАНСЬКА. До питання про шляхи творення старогрецьких і слов'янських особових імен. – Тези доповідей XXI наукової сесії, секція філолог. наук, Чернівці, 1965.

- ЛопФон – Г. В. ЛОПУШАНСЬКА. Фонетична та морфологічна адаптація українських і російських чоловічих імен грецького походження. – Тези доповідей ХХ наукової сесії, Серія філологічних наук, Чернівці, 1964.
- Лукін – Т. Б. ЛУКІНОВА. Субстантивация прикметників у слов'янських мовах і власні імена. – зб. "Діалектологія і ономастика", К., 1964.
- ЛукСло – К. М. ЛУК'ЯНЮК. Словотвір здрібноло-пестливих власних імен у буковинських говірках. – Тези доповідей міжвузівської наукової конференції з питань укладання обласних діалектологічних словників, Чернівці, 1960.
- ЛукСуф – К. М. ЛУК'ЯНЮК. Суффиксальное словообразование в буковинских говорах (прямая суффиксация), Черновцы, 1966.
- Луцул – ЛУПУЛЕСКУ. Русские колонии в Добрудже. – Киевская старина, XXIV, Февраль, Киев, 1889.
- Марузо – Ж. МАРУЗО. Словарь лингвистических терминов, М., 1960.
- Матві – А. М. МАТВІЄНКО. Особові назви Західної Волині XVI ст. – Друга республіканська ономастична нарада, К., 1962.
- Мейе – А. МЕЙЕ. Сравнительный метод в историческом языкознании, М., 1954.
- Меркул – В. А. МЕРКУЛОВА. Хроникальные заметки. – Вопросы языкознания, 1967, № 4.
- Метрик – Метрика Чернечої гори, що біля Мукачева (Рукопис, Зберігається в бібліотеці УжДУ під шифром 337-Д).
- Мик-1 – В. Л. МИКИТАСЬ. Давні рукописи і стародруки, Ужгород, 1961.
- Мик-Чу – В. Л. МИКИТАСЬ, П. П. ЧУЧКА. Дві закарпатські оригінальні пам'ятки початку XV ст. – Мовознавство, 1968, № 1.
- Милейк – Г. И. МИЛЕЙКОВСКАЯ. Об употреблении отчества в русском языке XVI–XIX в. – Slavia, R. XXXIV, s. I, Praha, 1965.
- МирДре – А. Н. МИРОСЛАВСКАЯ. Ещё раз о древнерусских именах и прозвищах. – Славянский филологический сборник, Уфа, 1962.
- МирИм – А. Н. МИРОСЛАВСКАЯ. К истории развития русских имен. – Записки Башкирского госуниверситета. Материалы и наблюдения по русскому языку, Уфа, 1961.
- МирНов – А. Н. МИРОСЛАВСКАЯ. Собственные имена в

- ”Новгородских записных кабальных книгах”
(Автореферат канд. дис.), М., 1955.
- МирРус – А. Н. МИРОСЛАВСКАЯ. О русских отчествах и фамилиях. – Питання ономастики, К., 1965.
- Мицюк – О. МИЦЮК. Нариси з соціально-господарської історії... Підкарпатської Русі, т. I, Ужгород, 1936.
- Морошк – М. МОРОШКИН. Славянский именовслов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке, СПб., 1867.
- Наулко – В. І. НАУЛКО. Географічне розміщення народів в УРСР, К., 1966.
- Неділь – О. Д. НЕДІЛЬКО. Про утворення українських прізвищ. – УміЛШ, № 9, К., 1967.
- Неедлы – З. Р. НЕЕДЛЫ. История Закарпатской Руси до XIV ст. – Известия АН СССР, серия истории и философии, II, № 4, М., 1945.
- НикЛич – В. А. НИКОНОВ. Личные имена в современной России. – ВЯ, № 6, М., 1967.
- НикРяд – В. А. НИКОНОВ. Закон ряда в географических названиях. – Onomastica, R. IV, z. 1, Wrocław-Kraków, 1958.
- НикСло – В. А. НИКОНОВ. Краткий топонимический словарь, М., 1966.
- НикТоп – В. А. НИКОНОВ. Введение в топонимику, М., 1965.
- Нікім – З. Г. НИКОЛАЄНКО. Прізвища, утворені від власних особових імен (На матеріалах Закарпаття). – Територіальні діалекти і власні назви, К., 1965.
- Нікіст – З. Г. НИКОЛАЄНКО. Деякі питання історичної ономастики Закарпаття. – Доповіді та повідомлення УЖДУ, серія філологічна, № 3, Ужгород, 1958.
- НікМор – З. Г. НИКОЛАЄНКО. Морфолого-синтаксичний спосіб творення прізвищ на Закарпатті. – Тези доповідей V міжвузівської республіканської славістичної конференції, Ужгород, 1962.
- НікСкл – З. Г. НИКОЛАЄНКО. Словотворчі типи складних антропонімів. – Тези доповідей та повідомлення XVIII наукової конференції (УЖДУ), серія мовознавча, Ужгород, 1964.
- НікТип – З. Г. НИКОЛАЄНКО. До питання про деякі словотворчі типи антропоніміки Закарпаття. – Тези доповідей та повідомлень XVII наукової конференції УЖДУ, серія філологічна, Ужгород, 1963.
- НікТюр – З. Г. НИКОЛАЄНКО. Закарпатські прізвища від слів тюркського походження. – Доповіді та повідомлення УЖДУ, серія філологічна, № 7,

- Ужгород, 1961.
- НімБер – В. В. НИМЧУК. Лексикон словенороський Памви Беринди, К., 1961.
- НімБор – В. В. НИМЧУК. Словообразование именных частей речи в закарпатских верхнеприборжавских говорах, К., 1962.
- НімДов – В. В. НИМЧУК. Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге Іршавського району (Суфіксація). – Наукові записки УЖДУ, т. XIV, Львів, 1955.
- НімСуф – В. В. НИМЧУК. Суфіксальне творення іменників середнього роду у верхньоборжавських говірках. – Праці XI республіканської діалектологічної наради, К., 1965.
- НімТер – В. В. НИМЧУК. Українська ономастична термінологія. – ПУОК, вип. I, К., 1966.
- НімЧук – В. В. НИМЧУК. Українські прізвища з суфіксами -'ук, -чук та етимологічно споріднені утворення. – Українська діалектологія та ономастика, К., 1964.
- ОрлИст – И. С. ОРЛАЙ. История о Карпато-Россах, или о переселении Россиян в Карпатские горы и приключениях с ними случившихся. – кн. И. С. Свенцицкий. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси, Львов, 1906.
- ОрПис – И. С. ОРЛАЙ. Письмо к секретарю Общества истории и древностей российских. – Там же.
- ОхрБой – В. ОХРИМОВИЧ. Звідки взяла ся назва Бойки. – ж. "Житє і слово", № 3, Львів, 1895.
- ОхрРим – В. ОХРИМОВИЧ. Знадоби до пізнання народних звичаїв і поглядів правних. Про сільські прозвища. – ж. "Житє і слово", № 3, Львів, 1895.
- ПанБол – І. ПАНЬКЕВИЧ. Українсько-болгарські мовні зв'язки в Семигороді. – ж. *Slavia*, R. XXIV, s. 2–3, Praha, 1955.
- ПанВиг – І. ПАНЬКЕВИЧ. Назва гір Vihorlát на північ від Собранець-Михайловці. – *Linguistica slovac*, I, Bratislava, 1939–1940.
- ПанГов – І. ПАНЬКЕВИЧ. Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей, Прага, 1938.
- ПанЛем – І. ПАНЬКЕВИЧ. Дві лемківські грамоти з початку XVI ст. – ж. *Slavia*, R. XXIII, s. I, Praha, 1954.
- ПанНар – І. ПАНЬКЕВИЧ. Нарис історії українських закарпатських говорів. – *Acta Universitatis Carolinae, Philologica*, Прага, 1958.
- ПанПрі – І. ПАНЬКЕВИЧ. Даскілько слів о склонюваню і писаню прізвищ. – ж. "Підкарпатська Русь", р. III,

№ 5, Ужгород, 1926.

- ПаПо-1 – І. ПАНЬКЕВИЧ. Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах. – Науковий збірник т-ва "Просвіта" в Ужгороді, р. VI, Ужгород, 1929.
- ПаПо-2 – І. ПАНЬКЕВИЧ. Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах, ч. II. – Науковий збірник т-ва "Просвіта" в Ужгороді, р. XII, Ужгород, 1937.
- ПаПо-3 – І. ПАНЬКЕВИЧ, Покрайні записи на закарпатсько-українських книгах, Прага, 1947.
- Пашків – А. ПАШКІВСЬКИЙ. "Вуличні" прізвиська на Білоцерківщині. – Бюлетень етнографічної комісії ВУАН, № 12, К., 1930.
- Пенюк – З. Ф. ПЕНЮК. Антропонимы румынских сел Закарпатья. – Восточнославянско-восточнороманские языковые, литературные и фольклорные связи, Черновцы, 1966.
- Пеняк – С. И. ПЕНЯК. Раннеславянское и древнерусское население верхнего Потисья VI–XIII вв. – Автореферат диссертации на соискание уч. ст. канд. истор. наук, К., 1968.
- ПВЛ – Повесть временных лет, ч. I, М.-Л., 1950.
- ПеДрев – А. ПЕТРОВ. Древнейшие грамоты по истории Карпаторусской церкви и ієрархии 1391–1498, Прага, 1930.
- ПеМеж – А. ПЕТРОВ. Карпаторусские межевые названия из половины XIX в., Прага, 1929.
- ПеПод – А. Л. ПЕТРОВ. Подписки крестьян 1781 г. о неимении жалоб на помещиков. – Там же.
- ПеПред – А. Л. ПЕТРОВ. Пределы угрорусской речи в 1773 г. по официальным данным. – Записки историко-филологического ф-та императорского С.-Петербургского ун-та, ч. CV, Петербург, 1911.
- ПеСлов – Н. А. ПЕТРОВСКИЙ. Словарь русских личных имен, М., 1966.
- ПеУрб – А. Л. ПЕТРОВ. Первый печатный памятник угрорусского наречия. Урбар и иные связанные с крестьянской Марии Терезии реформой документы. – Сборник отделения русского языка Российской АН, LXXXIV, 1908.
- Помин – Поминальник із села Капішовце (Сх. Словаччина). Рукопис зберігається у Празькому національному музеї під шифром ІХН35.
- Попов – А. И. ПОПОВ. Географические названия, М.-Л., 1965.

- РедВід – Ю. К. РЕДЬКО. Відмінювання, правопис і наголос українських прізвищ. – зб. "Про культуру мови", К., 1964.
- РедГео – Ю. К. РЕДЬКО. Географія основних типів українських прізвищ. – Питання ономастики, К., 1965.
- РедДов – Ю. К. РЕДЬКО. Довідник українських прізвищ, К., 1968.
- РедНаз – Ю. К. РЕДЬКО. Назви професії як основа виникнення частини українських родових прізвищ. – Дослідження і матеріали з української мови, т. I, К., 1959.
- РедСкл – Ю. К. РЕДЬКО. Українські складні прізвища. – Вісник Львівського університету, серія філологічна, Львів, 1963.
- РедСуч – Ю. К. РЕДЬКО. Сучасні українські прізвища, К., 1966.
- РедТип – Ю. К. РЕДЬКО. Основні словотворчі типи сучасних українських прізвищ у порівнянні з іншими слов'янськими. – Філологічний збірник. Український комітет славистів, К., 1958.
- РедТоп – Ю. К. РЕДЬКО. Взаємозв'язок між українськими прізвищами і топонімічними назвами. – Питання слов'янського мовознавства, кн. 5, Львів, 1958.
- Реформ – А. А. РЕФОРМАТСКИЙ. Топономастика как лингвистический факт. – зб. "Топономастика и транскрипция", М., 1964.
- Розов – В. О. РОЗОВ. Українські грамоти, т. I, XIV в. і перша половина XV в., К., 1928.
- РоПерс – С. РОСПОНД. Перспективы развития славянской ономастики. – ВЯ, № 4, М., 1962.
- РоСтру – С. РОСПОНД. Структура и классификация древневосточнославянских антропонимов (имена). – ВЯ, № 3, М., 1965.
- Русан – Українські грамоти XV ст. (Підготував В. М. Русанівський), К., 1965.
- Сабов – Е. САБОВ. Хрестоматия церковнославянских и угрорусских литературных памятников, Унгар, 1893.
- СамНар – С. П. САМІЙЛЕНКО. Нариси з історичної морфології української мови, ч. I, К., 1964.
- СамВир – С. П. САМІЙЛЕНКО. Вираження граматичних категорій в усному мовленні. – зб. "Українське усне літературне мовлення", К., 1967.
- СамРод – С. П. САМІЙЛЕНКО. Категорія роду. – УміЛШ, № 10, К., 1965.

- Сахан – В. САХАНОВ. Новый карпаторусский эпиграфический материал. – Науковий збірник т-ва "Просвіта" в Ужгороді, р. IX, Ужгород, 1932.
- Свенц – И. С. СВЕНЦИЦКИЙ. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси, Львов, 1906.
- Селищ – А. М. СЕЛИЩЕВ. Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ. – Ученые записки Московского университета, вып. 128, Труды кафедры русского языка, кн. 1, М., 1948.
- Симина – Г. Я. СИМИНА. Фамилия и прозвище. – зб. "Ономастика", М., 1969.
- СімІст – В. СІМОВИЧ. Историчний розвиток українських (здрібнених та згрубілих) чоловічих хресних імен із окремішною увагою на завмерлі суфікси. – Sborník prací I. sjezdu slovanských filologů, 1929, sv. II, Praha, 1932.
- СімУкр – В. СІМОВИЧ. Українські йменники чоловічого роду на -о в історичному розвитку й освітленні. – Праці Українського високого педагогічного інституту ім. Мих. Драгоманова у Празі. Науковий збірник, т. I, Прага, 1929.
- СімЧол – В. СІМОВИЧ. Українські чоловічі ймення осіб на "-но". – Збірник комісії для дослідження історії української мови, ВУАН, т. I, К., 1931.
- Сміян – П. К. СМІЯН. Революційний та національно-визвольний рух на Закарпатті кінця ХІХ – початку ХХ ст., Львів, 1968.
- Собол – А. И. СОБОЛЕВСКИЙ. Как давно русские живут в Карпатах и за Карпатами.– Живая старина, г. IV, вып. III–IV, отд. III, СПб., 1894.
- Сова – П. СОВА. Архітектурні пам'ятники Закарпаття, Ужгород, 1958.
- Справ – Справочник личных имен народов РСФСР, М., 1966.
- Ставр – О. СТАВРОВСЬКИЙ. Словацько-польсько-українське прикордоння до 18 століття, Братіслава, 1967.
- Степов – А. И. СТЕПОВИЧ. Заметка о происхождении и склонении малорусских фамилий. – Филологические записки, VI, Воронеж, 1882.
- СтриГд – Я. Н. СТРИПСКИЙ. Где документы старшей истории Подкарпатской Руси, Ужгород, 1924.
- СтрижБ – О. С. СТРИЖАК. Звідки назва краю, УМЛШ, 1968, № 6.
- СтрижЛ – О. С. СТРИЖАК. Звідки назва краю, УМЛШ, 1968, № 8.

- Стриж – О. С. СТРИЖАК. Назви річок, похідні від прізвищ та прізвиस्क. – Друга Республіканська ономастична нарада, К., 1962.
- СтрижУ – Українська радянська ономастика, у кн. "Мовознавство на Україні за п'ятдесят років", К., 1967.
- СтриСи – Я. СТРИПСЬКИЙ. Что значит слово синетарь? – ж. "Літературна неділя", р. I, № 10, Ужгород, 1941.
- Суднік – М. Р. СУДНІК. Слоўнік асабовых уласных імён, Мінск, 1965.
- Сумцов – Н. Ф. СУМЦОВ. Культурные переживания. Уличные клички. – Киевская старина, К., февраль 1889.
- СупИм – А. В. СУПЕРАНСКАЯ. Имена собственные в чужой языковой среде. – зб. "Топономастика и транскрипция", М., 1964.
- СупГра – А. В. СУПЕРАНСКАЯ. Грамматические наблюдения над именами собственными. – ВЯ, № 1, М., 1957.
- СупКак – А. В. СУПЕРАНСКАЯ. "Как вас зовут? Где вы живете?", М., 1964.
- СупУд – А. В. СУПЕРАНСКАЯ. Ударение в собственных именах в современном русском языке, М., 1966.
- СухОсн – И. Д. СУХОМЛИН. Основы полтавской ономастики. Автореферат диссертации на соискание уч. степени канд. филолог. наук, Харьков, 1964.
- СухПро – І. Д. СУХОМЛИН. Проспект словника українських прізвищ (Проект). – Лексикографічний бюлетень, вип. VIII, АН УРСР, К., 1961.
- СухРоз – І. Д. СУХОМЛИН. Розвиток українського іменознавства після Жовтня. – Тези доповідей сьомої української славістичної конференції, Дніпропетровськ, 1966.
- Тагун – В. И. ТАГУНОВА. Из жизни собственных имен (На материалах Муромской области). – зб. "Ономастика", К., 1966.
- ТаМес – В. ТАШИЦКИЙ. Место ономастики среди других гуманитарных наук. – ВЯ, № 2, М., 1961.
- Таран – ТАРАНОВСКИЙ. Соображения о суффиксах, входящих в состав западнорусских фамилий и названий сел и деревень в Белоруссии. – Филологические записки, вып. 2, Воронеж, 1892.
- Тарас – Н. И. ТАРАСОВА. Названия населенных пунктов Пермской области на *-ата*, *-ита*. – зб. "Вопросы топономастики", вып. I, Свердловск, 1962.
- Тельн – С. ТЕЛЬНЮК. Парадокс? Ні, норма. – "Літературна

- Україна” за 9 грудня 1955 р.
- Теодор – А. ТЕОДОРОВ-БАЛАН. Основи и форми на български лични имена. – Български преглед, г. II, кн. I, София, 1933.
- Тимоф – В. П. ТИМОФЕЕВ. Русские фамилии с архаическими (диалектными) корнями. – зб. ”Ономастика”, М., 1969.
- Тимош – П. Д. ТИМОШЕНКО. Значення ономастики для досліджень історичної граматики української мови. – зб. ”Питання ономастики”, К., 1965.
- Ткачен – О. Б. ТКАЧЕНКО. Українські прізвиська з суфіксом -енко та споріднені утворення (питання походження). – Слов’янське мовознавство, т. II, К., 1958.
- Толст – Н. И. ТОЛСТОЙ. Заметки о славянских именах собственных. – зб. ”Топономастика и транскрипция”, М., 1964.
- Томчан – М. ТОМЧАНІЙ. Жменяки, Ужгород, 1964.
- Топор – В. Н. ТОПОРОВ. Некоторые соображения в связи с построением теоретической топономастики. – зб. ”Принципы топономики”, М., 1964.
- Трійн – І. ТРІЙНИК. Словник особових власних імен. – ж. ”Донбасс”, 1967.
- Трубиз – О. Н. ТРУБАЧЕВ. Из материалов для этимологического словаря фамилий России. – зб. ”Этимология 1966”, М., 1968.
- Трубис – О. Н. ТРУБАЧЕВ. История славянских терминов родства, М., 1959.
- Тупик – Н. М. ТУПИКОВ. Словарь древнерусских личных собственных имен, СПб., 1903.
- Угрюм – А. А. УГРЮМОВ. Русские имена, Вологда, 1962.
- УкрПра – Український правопис, К., 1961.
- УміЛШ – Українська мова і література в школі.
- УМШ – Українська мова в школі.
- УРСР – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ, К., 1947.
- Успен – Л. В. УСПЕНСКИЙ. Слово о словах. Ты и твое имя, Л., 1962.
- Фасмер – М. ФАСМЕР. Этимологический словарь русского языка, т. I, М., 1964; т. II, М., 1967.
- Филев – И. П. ФИЛЕВИЧ. Угорская Русь и связанные с нею вопросы и задачи русской исторической науки, Варшава, 1894.
- ФранПр – І. ФРАНКО. Причинки до української ономастики. – Науковий збірник, присвячений Мих. Грушевському з нагоди його десятилітньої праці в Галичині, 1894–1904, Львів, 1906.

- ФрангУв – І. ФРАНКО. Уваги про походження назви Бойки. – ж. "Житє і слово", № 3, Львів, 1895.
- Франч – В. Ю. ФРАНЧУК. Українські особові назви XVII ст. – зб. "Питання ономастики", К., 1965.
- Христ – І. ХРИСТЕНКО. Помилки і перекручення. – "Літературна Україна" за 3 березня 1967 р.
- ХудЗіс – М. Л. ХУДАШ. З історії формування і становлення українських прізвищ. – Мовознавство, 1969, № 2.
- ХудІз – М. Л. ХУДАШ. Из спостережень над українськими козацькими особовими назвами-композидами середини XVII ст. – зб. "Ономастика", К., 1966.
- ХудУкр – М. Л. ХУДАШ. Українські козацькі особові назви (композиди і словосполучення) середини XVII ст. – Дослідження і матеріали з української мови, т. VI, К., 1964.
- ЦілОсн – К. К. ЦІЛУЙКО. Основні питання розвитку української топоніміки в повоєнний період (1917–1957). – кн. "Дослідження з мовознавства в Українській РСР за сорок років", К., 1957.
- ЦілПит – К. К. ЦІЛУЙКО. Питання мовної розробки нариса про населений пункт видання "Історія міст і сіл Української РСР". – зб. "Ономастика", К., 1966.
- ЦілПід – К. К. ЦІЛУЙКО. Підсумки і перспективи розвитку радянської ономастики. – зб. "Питання ономастики", К., 1965.
- ЦілПро – К. К. ЦІЛУЙКО. Про принципи нормалізації географічних найменувань в українській мові. – зб. "Про культуру мови", К., 1964.
- Черныш – В. И. ЧЕРНЫШЕВ. Несколько замечаний об украинских и русских личных именах. – Мовознавство, № 6, К., 1948.
- Чичаг – В. К. ЧИЧАГОВ. Из истории русских имен, отчеств и фамилий, М., 1959.
- Чубач – М. С. ЧУБАЧ. Походження і значення наших власних імен. – УМШ, 1958, № 3.
- ЧуВенг – П. П. ЧУЧКА. О венгерских антропонимах и зоонимах в украинских говорах Закарпатья. – зб. "Вопросы финно-угорского языкознания", М., 1965–1966.
- ЧуГідр – П. П. ЧУЧКА. Взаємозв'язки антропонімів та зоонімів Закарпаття з гідронімією Карпат. – зб. "III республіканська ономастична (гідронімічна) конференція (Тези), К., 1965.
- ЧуУгІм – П. П. ЧУЧКА. Про угорські імена в українських говорах Закарпаття. – Тези доповідей до XIX наукової конференції УЖДУ, серія мовознавча,

- Ужгород, 1965.
- ЧуДос – П. П. ЧУЧКА. Досягнення і актуальні питання української антропоніміки. – Підсумки і проблеми наукового вивчення української мови в повоєнний період, Запоріжжя, 1967.
- ЧуЕтСл – П. П. ЧУЧКА. Етимологічний словник прізвищ закарпатських українців (Перспект). – Матеріали ХХІ наукової конференції УжДУ, серія філології, К., 1967.
- ЧуЖит – П. П. ЧУЧКА. Назви жителів Закарпаття за місцем їх проживання або народження. – зб. "Питання ономастики", К., 1965.
- ЧуЖіІм – П. П. ЧУЧКА. Словотвір закарпатоукраїнських жіночих імен. – Тези доповідей до ювілейної конференції, присвяченої 20-річчю Ужгородського університету. Серія мовознавча, Ужгород, 1965.
- ЧуЖіПр – П. П. ЧУЧКА. Словотворчі типи жіночих прізвищ у говорах Закарпаття. – Тези доповідей V міжвузівської республіканської славистичної конференції, Ужгород, 1962.
- ЧуЗоо – П. П. ЧУЧКА. Слов'янське і неслов'янське в зоонімії Закарпаття. – Тези доповідей VI української славистичної конференції, Чернівці, 1964.
- ЧуІсто – П. П. ЧУЧКА. Історія становлення словотворчих типів прізвищ у говорах Закарпаття. – XIII Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей, К., 1969.
- ЧуМігр – П. П. ЧУЧКА. Антропонімія Закарпаття і міграція населення в Українських Карпатах. – XII Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей, К., 1965.
- ЧуОсУс – П. П. ЧУЧКА. Особові імена в усному мовленні (Розмовні варіанти українських особових імен). – зб. "Українське усне літературне мовлення", К., 1967.
- ЧуПрЗа – П. П. ЧУЧКА. Словотвір відтопонімічних прикметників Закарпаття. – Тези доповідей та повідомлення XVIII наукової конференції, серія мовознавча, Ужгород, 1964.
- ЧуПрик – П. П. ЧУЧКА. До питання нормалізації словотвору відтопонімічних прикметників. – зб. "Питання культури мови", К., 1964.
- ЧуРедь – П. П. ЧУЧКА. Рец. на книгу: Ю. К. Редько. Довідник українських прізвищ. – УМЛШ, 1969, № 8.
- ЧуРум – П. П. ЧУЧКА. Про румунські елементи в антропонімії Закарпаття. – Восточнославянско-восточнороманские языковые, литературные и фольклорные связи, Черновцы, 1966.

- ЧуСпол – П. П. ЧУЧКА. Антропонімічні словосполучення в українських говорах Закарпаття. – Міжвузівська наукова конференція з проблем синтаксису української мови. Тези доповідей, Чернівці, 1965.
- ЧуТипи – П. П. ЧУЧКА. Типи власних імен та їх класифікація. – Тези доповідей до XX наукової конференції УжДУ, серія мовознавча, Ужгород, 1966.
- ЧуТоп – П. П. ЧУЧКА. Прізвища топонімічного походження на Закарпатті. – Доповіді та повідомлення УжДУ, серія філологічна, № 7, Ужгород, 1961.
- ЧуЧоІм – П. П. ЧУЧКА. Словотвір закарпатоукраїнських чоловічих імен. – Тези доповідей до XIX наукової конференції УжДУ, серія мовознавча, Ужгород, 1965.
- ЧуЧук – П. П. ЧУЧКА. До походження і значення українських іменникових утворень із суфіксами -'ук, -чук. – Тези доповідей та повідомлень XVII наукової конференції УжДУ, серія філологічна, Ужгород, 1963.
- Шаш – А. ШАШ. Нарис соціальної й господарської історії Шернборнської латифундії Мукачівсько-Чинадіївської в першій половині XVIII ст. – Науковий збірник т-ва "Просвіта" в Ужгороді, р. IX, Ужгород, 1932.
- Шевчен – ТАРАС ШЕВЧЕНКО. Повне зібрання творів у шести томах, К., 1964.
- Шило – Г. Ф. ШИЛО. Власні особові імена (словотворча характеристика). – Тези доповідей V-ої наукової конференції інституту за 1962 рік, секція гуманітарних наук, Дрогобич, 1963.
- ШилоУс – Г. Ф. ШИЛО. Власні особові імена в їх усному мовленні. – Республіканська наукова конференція, присвячена вивченню українського усного літературного побутового мовлення, К., 1968.
- Щербин – В. ЩЕРБИНА. К истории малорусских фамильных прозваний. – Киевская старина, т. VII, К., 1894.
- Шушар – В. П. ШУШАРИН. Русско-венгерские отношения в IX в. – зб. "Международные связи России до XVII в.", М., 1961.
- Яворск – Ю. А. ЯВОРСКИЙ. Исторические личные вкладные и другие записи в карпаторусских рукописных и печатных книгах XVI–XIX веков. – Науковий збірник т-ва "Просвіта" в Ужгороді, р. VII–VIII, Ужгород, 1931.
- Ярош – В. ЯРОШЕНКО. Українська мова в молдавських грамотах XIV–XV вв. – Збірник комісії для дослідження історії української мови, т. I, ВУАН, К., 1931.

- Ярцева – В. Н. ЯРЦЕВА. К вопросу об историческом развитии системы языка.–зб. ”Вопросы теории и истории языка...”, М., 1952.
- Ястреб – В. ЯСТРЕБОВ. Малорусские прозвища Херсонской губернии (Этнографический очерк). – Малороссийский календарь, Одесса, 1893.
- Anonim – Anonimi Gesta Hungarorum. V. ed. Scriptores rerum hungaricum I. ed Szentpétery E, X Budapestini, 1937.
- Acsádi – ACSÁDI I. Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában 1720–1721, Budapest, 1899.
- Balogh – BALOGH-BEÉRI L. A ruszinság rokonsági kapcsolatai (Родинні зв'язки русинів). – ж. ”Зоря”, № 1–2, Унгар, 1942.
- Balzer – O. BAŁZER. Regestr zloczynców grodu Sanockiego, Lwów, 1891.
- Bárczi – BÁRCZI G. A magyar szókincs eredete, Budapest, 1958.
- Bélay – BÉLAY V. Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepülésétől a XVIII. század elejéig, Budapest, 1943.
- Beneš – J. BENEŠ. O českých příjmeních, Praha, 1962.
- Bereg – TH. BEREGIENSIS (Ф. М. ПОТУШНЯК). Як народ ділить себе. – ж. ”Літературна неділя”, р. II, Унгар, 1942.
- Bider – H. I. BIDERMAN. Die ungarischen Ruthenen, Innsbruck, I. 1862; II. 1867.
- Byst-l – J. S. BYSTRONÍ. Nazwiska polskie, Lwów-Warszawa, 1936.
- BlaVýv – V. BLANÁR. K vývinu slovanských osobných pomenovacích sústav. – Třetí zasedání mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku, Praha, 1966.
- BlaVys – V. BLANÁR. K jazykovej vystavbe slovenských rodinných mien. – Jazykovedný sborník. Časopis jazykovedného odboru M. S., R. I–II, Martin, 1946–1947.
- BlaJak – V. BLANÁR. Jak vznikala slovenská příjmení. – ZMK ČSAV, R. IX, c. 2, Praha, 1968.
- BlaPri – V. BLANÁR. Príspevok ku študiu slovenských osobných a pomiestných mien o Maďarsku, Bratislava, 1950.
- BlaSús – V. BLANÁR. Využitie jazykových prostriedkov v rozličných sústavach slovanských osobných mien.– Slawische Namenforschung, Berlin, 1963.
- Boldiš – J. BOLDIŠ. Živé nená. – Jazykovedný sborník. Časopis jazykovedného odboru M. S., R. III, c. 1–2, Martin,

- 1948.
- Brech – J. K. BRECHENMACHER. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Familiennamen, Bd. I, Limburg a. d. Lahn 1957–1960.
- Buffa – F. BUFFA. K charakteristike osobných mien v severošarišskej obei Dlhá Luka. – Onomastica, R. VII, z. 1–2, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1961.
- Varsik – B. VARSIK. Osídlenie Východného Slovenska do 14 storočia. – Príspevky k dejinám Východného Slovenska, Bratislava, 1964.
- Warch – S. WARCHOL. Nazwy własne krów w kilku zabytkach rękopiśmennych malopolskich z końca XVII i XVIII w. – Onomastica, R. VII, z. 1–2, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1961.
- Wron – J. WRONISZEWSKI. Nazwiska, przezwiska i imiona mieszkańców wsi Szarbska w powiecie Koneckim. – Onomastica, R. VI, z. 1–2, Wrocław–Kraków, 1960.
- Haraks – L. HARAKSIM. K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867, Bratislava, 1961.
- Herman – O. HERMAN. Magyar pásztorok nyelvkincse, Budapest, 1914.
- HodAd – A. HODINKA. Adalékok az ungvári vár és tartománya és Ungvár városának történetéhez, Ungvár, 1917.
- Hodal – J. HODAL. Včlenenie sa starých Maďarov do staroslovenského zriadenia. – Historický sborník, IV, Martin, 1946.
- HodGen – A. HODINKA. Gens fidelissima, Budapest, 1937.
- HodOkm – A. HODINKA. A munkácsi gör. kath. püspökség okmánytára, Ungvár, 1911.
- HodTör – A. HODINKA. A munkácsi görög-katholikus püspökség története, Budapest, 1909.
- Holboš – J. L. HOLUBY. O rodinných menach Bošackej doliny. – Slovenské pohľady, r. XIX, Martin, 1899.
- HolKo – J. HOLUB-F. KOPEČNÝ. Etymologický slovník jazyka českého, Praha, 1952.
- HolLub – J. L. HOLUBY. Rodinné mená v doline Lubinej v Nitriansku. – Slovenské pohľady, r. XX, Martin, 1990.
- GabPoh – F. GABRIEL. Pohyb obyvateľstva v bývalé užskej župe v prvej polovici 18 storočia. – Науковий збірник т-ва "Прогрес" в Ужгороді, № 11, Ужгород, 1935.
- GabPod – F. GABRIEL. Poddanské poméry na užhorodskom panství ke konci XVII storočia. – Науковий збірник т-ва "Прогрес" в Ужгороді, № 10, Ужгород, 1933.
- Gálffy – M. GÁLFFY. Keresztneveink becéző alakjai a Borsavölgyében, Kolozsvár, 1944.

- Graur – AL. GRAUR. Nume de persoane, București, 1965.
- Greco – D. GRECU. Forme hipocoristice ale prenumelor din comuna Berzovia, Crașul, Reșița, Regiunea Banst. – Cercetari de lingvistică, anul IX, ianuarie-iunie, 1964.
- Grzyb – S. GRZYBOWSKI. Nazwisko i jego stalość jako elementy identyfikacji osoby w dawnym prawie polskim. – Onomastica, R. III, z. 2, Wrocław, 1957.
- Gutenb – GUTENBERG nagy lexikon; Budapest, IV, 1931; VIII, 1931.
- Danič – D. DANIČIĆ, M. VALAVAC, P. BUDMANI. Rječnik Hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb, dio I. 1882, dio II. 1884–1886.
- Dauzat – A. DAUZAT. Dictionnaire étymologique des noms de familles et prénom de France, Paris, 1951.
- Dauz-l – A. DAUZAT. Les noms de famille de France, Paris, 1949.
- Dezső – L. DEZSŐ. A kárpátjai hivatalos irábeliség emlékei, Budapest, 1965.
- Dokul – M. DOKULIL. Tvoření slov v češtině, I, Praha, 1962.
- Györf – GY. GYÖRFFY. Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza, I, Budapest, 1963.
- Estr – T. ESTREICHER i J. P. Red. Stosunek imienia, nazwiska i przydomka. – Język polski, r. XXV, Kraków, 1945.
- ZarBec – A. ZARĘBA, A. BECKLUND. Personal names in medieval Velikij Novgorod. – Onomastica, R. VII, z. 1–2, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1961.
- ZarŻon – A. ZARĘBA. Formy nazwisk żon i dzieci w dialektach języka polskiego. cz. I. – Onomastica, R. XI, z. 1–2, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1966.
- ZarI-1 – A. ZARĘBA. Polskie imiona ludowe, cz. I. – Onomastica, R. III, z. 1, Wrocław, 1957.
- ZarI-2 – A. ZARĘBA. Polskie imiona ludowe, cz. II. – Onomastica, R. V, z. 2, Wrocław–Kraków, 1959.
- ZarOdm – A. ZARĘBA. Onomastyczne formacje odmęzowskie i odojcowskie w dialektach języka polskiego (z maja). – Zprawodania Posężeń Komisji Oddziału PAN, Kraków, 1964.
- ZarPol – A. ZARĘBA. Formacje odmęzowskie w dialektach południowosłowiańskich. – Z polskich studiów slawistycznych, seria 2, językoznawstwo, Warszawa, 1963.
- ZarUwa – A. ZARĘBA. Uwagi i dodatki do dawniejszych artykułów. Uwagi o gwarowych formacjach patronimicznych. – Język polski, R. XLVII, № 4, Kraków, 1967.
- ZarUla – A. ZARĘBA. Ze związków językowych polsko-czesko-

- slowackich. Rodzinny przyrostek *-ula*. – W księdze Jubileuszowej prof. Z. Stiebera (Studia z filologii Polskiej i słowiańskiej. V), Warszawa, 1965.
- Iv-Bro – F. IVEKOVIĆ, I. BROZ. Riečnik hrvatskoga ili sprakoga jezika, t. I–II, Zagreb, 1901.
- Kadlec – K. KADLEC. Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských, Praha, 1916.
- Kálman – B. KÁLMAN. A nevek világa, Budapest, 1967.
- KamNaz – M. KAMIŃSKA. Nazwiska żon i dzieci w Łowickiem. – Onomastica, R. II, z. 1, Wrocław, 1956.
- KamPrz – M. KAMIŃSKA. Nazwiska i przezwiska ludności wieśniaczej w Łowickiem. – Onomastica, R. IV, z. 1, Wrocław–Kraków, 1958.
- KamRz – E. KAMIŃSKA-RZETELSKA. Z onomastyki kaszubskiej – Nazwiska na *-oć, -ić // -yć*. – Onomastica, R. V, z. 1, Kraków–Wrocław, 1959.
- KarKob – M. KARPLUK. Słowiańskie imiona kobiece, Warszawa–Wrocław–Kraków, 1961.
- Karplm – M. KARPLUKÓWNA. O staropolskich imionach kobiecych. – Język polski, R. XLII, cz. 4, Kraków, 1962.
- KarpO – M. KARPLUKÓWNA. Z badań nad polskim nazewnictwem osobowym XV i początków XVI wieku. cz. I. – Onomastica, R. III, z. 2, Wrocław, 1957.
- KnieMa – I. KNIEZSA. Magyarország népei a XI. században, Budapest, 1938.
- KnieRe – I. KNIEZSA. A magyar és szlovák családnevek rendszere, Budapest, 1965.
- KnieSz – I. KNIEZSA. A magyar nyelv szláv jövevényszavai, I, Budapest, 1955.
- KarOr – J. KARÁCSONYI. Orosz-szláv lakosok Erdélyben, Nagyvárad, 1925.
- Kasz-1 – S. ZS. KARÁCSONYI. Személyneveink 1500-tól 1800-ig, Budapest, 1961.
- Kasz-2 – S. ZS. KARÁCSONYI. Személyneveink 1600-tól 1700-ig. – Pais emlékkönyv. Nyelvészeti tanulmányok, Budapest, 1956.
- Const – N. A. CONSTANTINESCU. · Dictionar onomastic romînesc, Bucureşti, 1963.
- Kopeč – FR. KOPEČNÝ. Nařečí Určič a okolí, Praha, 1957.
- Krajč – R. KRAJČOVIČ. Počiatky a vyvin slovenskej onomastiky. – Onomastica, R. IV, z. 1, Kraków–Wrocław, 1959.
- Krandž – D. KRANDŽALOV. O rumunských vlivech na Podhalí. – Onomastica, R. IX, z. 1–2, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1965.

- Križko – P. KRIŽKO. Starodavne slovenské osobné čiže kratné mena. – Slovenské pohľady, XI, Martin, 1891.
- Krĭnj – D. CRÎNJALĂ. Rumunské vlivy v Karpatech (se zvláštnim zřetelom k moravskemu Valašsku), Praha, 1938.
- Krišt – S. KRIŠTOF. Slovenské primena a priezviska utvorene z názvov živočíchov. – Onomastické práce, sv. 2, Praha, 1968.
- Kuryl – J. KURYLOWICZ. Formes hypocoristiques et gémination de consonnes. – Onomastica, R. VI, z. 1–2, Wrocław–Kraków, 1960.
- Kucala – M. KUCALA. Co juz jest, a co jeszcze nie jest nazwą własną. – Onomastica, R. XII, z. 1–2, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1967.
- La-Wró – R. LASKOWSKI, H. WRÓBEL. Użycie paradygmatu w funkcji formentu slowotwórczego we współczesnej polszczyźnie. – Język polski, R. XLIV, № 4, Kraków, 1964.
- LehAd – T. LEHOCZKY. Adalékok az oláh vajdák, oláh és orosz kenézek vagy soltészok és szabadasok intézményéhez hazánkban. – I r.: Történelmi tár, Budapest, 1890; II r.: Történelmi tár, Budapest, 1894.
- LehBer – T. LEHOCZKY. Beregvármegye monográphiája, Budapest, 1881.
- Lesiów – M. LESIÓW. Рец. на книгу: С. П. Самійленко. Нариси з історичної морфології української мови. – ж. Slavia orientalis, № 1, Warszawa, 1965.
- Leška – J. LEŠKA. O rodinných menách brezovských. – Slovenské pohľady, R. XX, Martin, 1900.
- LinLub – B. LINDERT. Przyrostki używane w funkcji patronimicznej na terenie woj. iubelskiego. – Język polski, cz. 4–5, Kraków, 1966.
- LinPat – B. LINDERT. Patronimica typu-ENIEŹ. – Onomastica, R. V, z. 2, Wrocław–Kraków, 1959.
- Majtán – M. MAJTANOVA-M. MAJTAN. K problematice pojmenování žen na Slovensku v 17. století. – Onomastické práce, Praha, 1966.
- MakSza
Maksay – F. MAKSAY. A középkori Szatmármegye, Budapest, 1940.
– F. MAKSAY. (szerkesztő). Urbáriumok XVI–XVII. század, Budapest, 1959.
- Mancz – W. MANCZAK. A. Dauzat. Les nome de familie de France, vyd. 2, Paryž, 1949, s. 454; Dictionnaire étymologique des nome de familie et prenome de France, Paryž, 1951, s. XXII, 604. – Onomastica, R. IV, z. 1, Wrocław–Kraków, 1955.
- Maret – T. MARETIĆ. O narodnim imeniam i prezimenima u Hrvata i Srba. – Rad Jugoslavenske Akademije znanosti

- i umjetnosti, kn. LXXXII, Zagreb, 1886.
- Márton – GY. MÁRTON. A Kolozsmegyei Borsavölgy állatnevei, Kolozsvár, 1945.
- Machek – V. MACHEK. Etymologický slovník jazyka českého, Praha, 1957.
- Melich – J. MELICH. A honfoglaláskori Magyarország, Budapest, 1925–1929.
- Mihaly – J. MIHÁLYI. Mármárosi diplomák a XIV. és XV. századból, Mármarossziget, 1900.
- MikBil – F. MIKLOSICH. Die Bildung der slawischen Personenamen – und Ortsnamen, Heidelberg, 1927.
- MikFer – F. MIKLOSICH. Fergleichende Grammatik der slawischen Sprachen, Band II, Heidelberg, 1926.
- Milew – T. MILEVSKI. Słowiańskie imiona osobowe na tle porównawczym. – Z polskich studiów slawistycznych, ser. 2, Warszawa, 1963.
- Milejk – H. MILEJKOWSKA. Przyczynek do badań nad imionami własnymi mieszkańców Nowogrodu na przelomie XVI i XVII wieku. – Slavia orientalis, R. XI, № 3, Warszawa, 1962.
- Nagy-1 – GY. NAGY. Gróf Sztárai család oklevéltára, I (1234–1396), Budapest, 1887.
- Nagy-2 – GY. NAGY. Gróf Sztárai család oklevéltára, I (1397–1457), Budapest, 1889.
- Nieder – NIEDERLE. Počátky slovanského osídlení na Podkarpatské Rusi.
- Nitsch – Národopisný věstník Československý, XXIV, Praha, 1931. K. NITSCH. Kolejność imienia i nazwiska. – Język polski, R. XXXI, Kraków, 1951.
- Pais – D. PAIS. Régi személyneveink jelentéstana. – Magyar nyelv, XVIII, 158; Magyar nyelv, XVIII, 26.
- Pallas – Pallas nagy lexikona, IV, Budapest, 1893; XIII, Budapest, 1896.
- PaňSot – I. PAŇKEVIČ. K otázce sotacismu ve východoslovenských nářečích. – Universitas Carolina, Philologica, vol. 2, № 1, Praha, 1956.
- Papp – L. PAPP. A nők megnevezése a XVI. század második felében. – Magyar nyelvjárások, VI, Budapest, 1960.
- Paul – K. PAUL. Das klaine Vornamenbuch, Leipzig, 1967.
- Paška – S. PAŠKA. Nume de persoane și nume de animale in Țara Oltului, București, 1936.
- PePešt – A. PETROV. Sborník Fr. Peštyho. Helység névtára – Seznam osad v Uhrách z r. 1864–65, Praha, 1927.
- Perfec – E. PERFECKIJ. Sociální poměry Podkarpatské Rusi ve století XIII–XV, Bratislava, 1924.

- Pobożn – T. POBOŻNIAK. Imiona Cyganów polskich. – Onomastica, R. II, z. 2, Wrocław, 1956.
- Prisp – Prispěvky k dejinam vychodného Slovenska, Bratislava, 1964.
- Prof. – A. PROFOUS. Mistní jmená v Čechách, Praha, I – 1947, II – 1949, III – 1951, IV – 1957.
- Ratkoš – P. RATKOŠ. Vznik a osídlenie makovického hradného panstva do začiatku 17. storočia. – Prispěvky k dejinam Východného Slovenska, Bratislava, 1964.
- RegVar – Regestrum Váradinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum curis et laboribus Joannis Karácsonyi et Samuelis Borovszky editum, Budapest, 1903.
- Reczek – S. RECZEK. Podręczny słownik dawnej polszczyzny, Warszawa–Wrocław–Kraków, 1968.
- Rieger – J. RIEGER. Zdrobniale imiona kobiece v nowogrodzkich księgach kabalnych z końca XV i początku XVII wieku. – Slavia orientalis, № 1, Warszawa, 1968.
- Ryšan – F. RYŠANEK. Slovník k Žilinské knize, Bratislava, 1954.
- RoZbad – S. ROSPOND. Z badań nad przeszłością polskiego języka literackiego. – Język polski, № 5, Warszawa, 1965.
- RoNazw – S. ROSPOND. Nazwiska ślązaków, Opole, 1960.
- RoOnom – S. ROSPOND. Onomastyka słowiańska, I. – Onomastica, R. II, z. 2, Wrocław, 1956.
- RoProf – S. ROSPOND. Рец. на працю: А. Профус, Мистні імена в Чехії. – Slavia, R. XXIX, s. 2, Praha, 1960.
- RoSl-1 – S. ROSPOND. Słownik nazwisk śląskich (problematyka i dotychczasowy etap badawczy). – Onomastica, R. I, Wrocław, 1955.
- RoSl-2 – S. ROSPOND. Słownik nazwisk śląskich, cz. I: A–F, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1967.
- RoStra – S. ROSPOND. Stratigrafja onomastyczna. – Księga Referatów Międzynarodowego Zjazdu Slavistów, Belgrad, 1939.
- RoStru – S. ROSPOND. Struktura i klasyfikacja nazwiska słowiańskiego. – Rozprawy Komisji językowej, V, Wrocław, 1965.
- RoČes – S. ROSPOND. J. Svoboda. Staročeská osobní jména a nasse příjmení; J. Beneš. O českých příjmeních; F. Čurín. Historický vývoj označování rodiny a rodinné příslušnosti v českých nářečích. – Slavia, R. XXXV, s. 2, Praha, 1966.
- Rudnic – M. RUDNICKI. Sufiksy: *-man, -tuch, -van, -vit.* –

Slavia Occidentalis, V, 1926.

- Szabó – I. SZABÓ. Ugocsa megye, Budapest, 1937.
- SvoZes – J. SVOBODA. Ze slovanské onomastiky. – Slavia, R. XXX, s. 3, Praha, 1960.
- SvoKar – J. SVOBODA. Рец. на працю: M. Karpluk. Slowiańskie imiona kobiece.– Onomastica, R. IX, z. 1–2, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1964.
- SvoOno – J. SVOBODA. Onomastica na V. mezinárodním sjezdu slavistů v Sofii. – Slavia, R. XXXIV, s. 1, Praha, 1965.
- SvoSlo – J. SVOBODA. O slovanských osobních jmenech ženských. – Zpravodaj mistopisné komise ČSAV, c. 2, Praha, 1961.
- SvoSpl – J. SVOBODA. O tvoření srbocharvatských osobních jmenech. Рец. на книгу: Verać, Beiträge zur Bildung der serbokroatischen Personennamen. – ZMK ČSAV, R. IX, č. 2, Praha, 1968.
- SvoSta – J. SVOBODA. Staročeská osobní jména a naše příjmení, Praha, 1964.
- SvoSpa – L. SVOBODA-ŠPANKOVÁ. Tradice a moda křestních jmenech. – ZMK ČSAV, R. VII, č. 5, Praha, 1966.
- Sychta – B. SYCHTA. Przewisko u kaszubów. – Język polski, R. XXXVI, Kraków, 1956.
- Scurtu – V. SCURTU. Terminii de înrudire în limba română, Bucureşti, 1966.
- SloSJ – Slovník slovenského jazyka, VI diel, Bratislava, 1968.
- Smocz – P. SMOCZYNSKI. S. Rospond. Nazwiaka Ślązaków. – Onomastica, R. VIII, z. 1–2, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1963.
- StanZo – J. STANISLAV. Zo slovenskej historickej onomastiky. – Onomastica, R. VIII, z. 1–2, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1963.
- StanSlo – J. STANISLAV. Slovenský juh v stradoveku, Martin, 1948.
- TaWSlo – W. TASZYCKI. W sprawie słowników współczesnych nazwisk slowiańskich. – Třetí zasedání mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku, Praha, 1967.
- TaWapr – W. TASZYCKI. W sprawie słownika współczesnych nazwisk polskich. – Język polski, R. XLVII, cz. 2, Kraków, 1967.
- TaNajd – W. TASZYCKI. Najdawniejsze polskie imiona osobowe. – Rozprawy i studia polonistyczne, t. I, Wrocław, 1958.
- TaPolN – W. TASZYCKI. Polskie nazwy osobowe, Warszawa..., 1924.
- TaSloW – W. TASZYCKI (redaktor). Słownik staropolskich nazw osobowych, t. I, z. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1965.

- TaStan – W. TASZYCKI. Stan prac nad słownikiem staropolskich nazw osobowych. – *Onomastica*, R. I, Wrocław, 1955.
- ToKarz – K. TOKARZÓWNA. Przydomki góralów szczawnickich. – *Lud*, XLI, Kraków, 1954.
- TraMlu – F. TRAVNÍČEK. Mluvnice spisovné češtiny, I, Praha, 1951.
- TraSlo – F. TRAVNÍČEK. Slovenské *otecko* a *stryko*. – *Jazykovedny sbornik. Časopis jazykovedného odboru M. S., R. I–II*, Martin, 1946–1947.
- UetC 97–29 – Урбаріальний перепис людності Мукачівської домінії за 1570 рік.
- UetC 53–12 – Урбаріальний перепис людності Чинадіївської домінії за 1567 рік.
- UetC 53–14 – Урбаріальний перепис людності Чинадіївської домінії за 1570 рік.
- UetC 53–15 – Урбаріальний перепис людності Чинадіївської домінії за 1572 рік.
- UetC 104–8 – Урбаріальний перепис людності Невичанської домінії за 1607 рік.
- UetC 88–59 – Урбаріальний перепис людності верхньої Ужанщини з другої половини XVII ст.
- UjMagy – Uj magyar lexikon, I. Budapest, 1961.
- Flei – W. FLEISCHER. Die deutschen Personennamen, Berlin, 1968.
- Chalou – V. CHALOUPECKÝ. Dvě studie k dějinám Podkarpatska. – *Sborník Fil. Fak. Univ. Komenského*, R. III, č. 30, Bratislava, 1925.
- Csánki – D. CSÁNKI. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, I–V, Budapest, 1885–1894.
- Csopey – L. CSOPEY. Magyar szók a rutén nyelvben. – *Nyelvtudományi közlemények*, XVI, Budapest, 1881.
- Čurin – F. ČURIN. Historický vývoj označování rodiny a rodinné příslušnosti v českých nářečích, Praha, 1964.
- Szymcz – M. SZYMCZAK. Nezwiska i formacje pochodnie w gwarze Domaniewka, pow. Łęczycy. – *Onomastica*, R. VIII, z. 1–2, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1963.
- Schlim – G. SCHLIMPERT. Slawische Personennamen in mittelalterlichen Quellen Deutschlands, Berlin, 1964.
- Šmilau – V. ŠMILAUER. Úvod do toponomastiky, Praha, 1963.
- Šmi-10 – V. ŠMILAUER. Desáta stovka onomastických zpráv a poznámek. – *ZNK ČSAV*, R. V, č. 1, Praha, 1964.
- Šmi-25 – V. ŠMILAUER. 25. stovka onomastických zpráv a

- poznámek. – ZNK ČSAV, R. IX, č. 1, Praha, 1968.
- Szober – S. SZOBER. Gramatika języka polskiego, Warszawa, 1957.
- Štolc – J. ŠTOLC. K morfológii deminutiv v slovenčine. – Jazykovedné štúdie, III, Bratislava, 1958.
- Šujan – F. ŠUJANSKÝ. Osobné a rodné mena slovenská, Ružomberok, 1893.
- Šupuk – A. ŠUPUK. Klasifikacija prezimena po značenju. – Jezik, № 4, Zagreb, 1967–1968.

РЕЦЕНЗІЇ ОФІЦІЙНИХ ОПОНЕНТІВ

РЕЦЕНЗІЯ на докторську дисертацію П. П. Чучки "Антропонімія Закарпаття", Київ, 1969 (967 стор. машинопису)

1. Доцент Ужгородського університету П. П. Чучка ще з 1961 р. почав активно виступати в науковій пресі з статтями, повідомленнями і тезами нарад та конференцій з питань антропонімії (переважно Закарпаття) і частково топонімії. Цього року він опублікував книгу "Антропонімія Закарпаття (вступ та імена)", Ужгород (1970 р.), що становить частину рецензованої монографії. Для читачів наукової літератури і учасників наукових нарад та конференцій П. П. Чучка відомий як вдумливий дослідник української регіональної антропонімії, частково і топонімії.

2. Подана на обговорення Вченої ради філологічного факультету Київського університету докторська дисертація "Антропонімія Закарпаття" являє собою підсумок багаторічної творчої праці дослідника української антропонімії. Рецензована монографія вражає розмірами. Причина такої надмірності в розмірах насамперед виправдана тим, що автор зібрав колосальний фактичний матеріал: усі прізвища, прізвиська та імена, що поширені на Закарпатті, а частково в прилеглих ареалах. Загалом автор залучив для свого дослідження понад 30 000 найменувань, а саме: 15 000 розмовних варіантів прізвищ, понад 22 000 прізвиस्क і понад 2 000 варіантів власних особових імен. Крім того, П. П. Чучка використав свою картотеку, де є близько 1 000 катойконімів, близько 100 етронімів, понад 1 500 зоонімів і багато різних топонімів та діалектних особових апелятивів, що поширені в ареалі його дослідження. Крім синхронного плану, автор весь час висвітлює матеріал у діахронному плані, залучаючи факти з різних опублікованих пам'яток від XIII до XVIII ст. Писані пам'ятки охоплюють ареал не тільки Закарпаття, але й тих прилеглих територій, де колись жили предки українців, насамперед румунського Марамороша, північних областей Угорщини та сходу Словаччини. Автор використав також для зіставлення дані північнопідкарпатських пам'яток.

Отже, як бачимо, П. П. Чучка будує своє дослідження на величезному й різноманітному, здебільшого ще невідомому

фактичному матеріалі. У цьому я вбачаю одну з позитивних рис рецензованої монографії.

3. Не можна заперечувати одного з основних положень монографії, що більшість антропонімів досить обмежені щодо свого просторового поширення; вони здебільшого є периферійні і в певному відношенні факультативні стосовно лексики мови. Але щодо місцевої говірки (говору) антропоніми не є ні периферійними, ні факультативними. Це випливає з того, що антропоніми здебільшого є регіональні. Звідси виявляється правильним і те, що автор досліджує їх методами, які застосовуються в діалектології.

П. П. Чучка на стор. 9–10 своєї монографії визначає плани, в яких він веде дослідження антропонімів: структурному, семантичному, етнічному, географічному, історичному, а також у різних екстралінгвістичних аспектах. Виходячи з положення відомого польського вченого В. Ташицького, за об'єкт свого дослідження, як ми вже бачили з характеристики фактичного матеріалу, П. П. Чучка обрав комплексно всі антропонімічні класи. Цим праця П. П. Чучки дуже вигідно виділяється серед багатьох досліджень з антропоніміки в українському мовознавстві. Широкий обсяг і різноманітність залученого фактичного матеріалу дали можливість авторові цього дослідження дійти важливих наукових спостережень, положень та висновків. Саме тому рецензована монографія є вагомим внеском в українську (і не тільки українську) антропоніміку.

Дуже важливим з принципового боку є те, що автор головну увагу в своєму дослідженні зосереджує на народну, діалектну систему антропонімії. П. П. Чучка визначає цілий ряд проблем, які має висвітлити щодо імен, прізвиськ і прізвищ (стор. 42–43). У мене немає жодних закидів щодо поставлених проблем і їх ваги в цьому дослідженні.

На мою думку, центральною проблемою в дослідженні такого профілю, як монографія П. П. Чучки, є визначення і відповідний аналіз змісту антропонімів у зв'язку зі значенням (семантикою) апелятивів. Як відомо, ряд учених у російському мовознавстві вважають, що власне ім'я має своє значення, яке дуже варіює. Особливо виразно цей погляд виявився в О. В. Суперанської (див. її статтю в зб. "Проблеми языкознания", М., 1967). Дуже гостро виступив проти цього погляду М. І. Толстой у доповіді "Питання семантики в топонімії" на засіданні Української ономастичної комісії 22.ІІ.1970 р. (див. жур. "Мовознавство", 1970, № 3, Хроніка, стор. 96). На думку М. І. Толстого, власне ім'я-топонім "є кодовий знак конкретного географічного об'єкта, а "зміст" його є сумою знань про властивості цього об'єкта (але не сумою семантичних ознак!), що по-різному сприймаються різними особами" (там же). На думку М. І. Толстого, "про семантику власного імені, про семантику топоніма можна говорити тільки у

значенні його зв'язку (етимологічного і т. ін.) з зс" (загальним словом). На мою думку, позиція М. І. Толстого правильна і прийнятий щодо "змісту" топонімів, власних імен, прізвищ і частково тих прізвиськ, що постали синхронно в одному поколінні, яке ще живе.

Залежно від того, яку позицію займає дослідник антропонімії щодо змісту антропонімікона, визначається характер його праці, а також його спостереження та висновки. Яку ж позицію посідає в цьому кординальному питанні П. П. Чучка? Загалом, наш дослідник дуже близький до згаданих вище поглядів М. І. Толстого. На стор. 400 читаємо про асимантичність прізвищ. На стор. 574 – про колишню семантику прізвищ, про допрізвищеву семантику твірної основи прізвищ.

Дуже цікаву щодо цього думку знаходимо у рецензованій монографії на стор. 606 про те, що спочатку неособовий апелятив набував переносно особове значення, а тоді вже тільки ставав антропонімом, тобто власною особовою назвою. Отже, значення (семантика) апелятива не переноситься в антропонім. Ідеться лише про принципи номінації, які старанно досліджує і докладно описує П. П. Чучка.

4. На всій праці П. П. Чучки позначилася наукова атмосфера нашої доби – дослідження в системному й структурному аспектах. Власне без цього тепер не мислиме жодне передове й перспективне дослідження. Автор розглядає антропоніми в їх системних (структурних) відношеннях, визначаючи гнізда антропонімів. Дисертант встановлює особливості, за його термінологією, диференційні ознаки гнізд імен: 1) структурні; 2) генетичні, або етимологічні; 3) експресивні; 4) частотнісні; 5) хронологічні; 6) просторові; 7) жанрові; 8) вікові (стор. 60–61).

Принадібно зауважу щодо зіставлення автора іменних варіантів з алофонами (варіантами) фонем (стор. 58–59). По-перше, неправильно, що алофони групуються навколо однієї фонемі. Алофони є виявом фонемі в синтагматичному плані. Коли вже говорити про групування алофонів, то вони об'єднуються не навколо однієї фонемі, а навколо основного варіанта фонемі.

Принципально важливим у теоретичному плані є визначення П. П. Чучки двох видів зв'язків між іменами: 1) між різними іменами; 2) між варіантами імені. Перші відношення, на мою думку, варто називати – парадигматичними, а другі – синтагматичними.

Іменні гнізда автор поділяє на: 1) мікрогнізда, 2) макрогнізда. Іменне мікрогніздо становить систему (структуру) словотвірної співвідносних варіантів певного імені, які виступають в конкретній говірці. Ці варіанти об'єднуються навколо стилістично нейтрального варіанта імені. За термінологією автора, цей варіант є своєрідною домінантою для всіх інших варіантів мікрогнізда

(стор. 61). Мені здається, що зручнішим було б застосовувати термін *поле імені* (а ширше – взагалі певного антропоніма). Поле імені має свої варіанти та інваріанти, навколо якого вони групуються. Іменне макрогніздо становить поєднання різноговіркових (а ширше – різнодіалектних) варіантів імені. Теж саме цей термін мені видається менш доцільним порівняно з терміном *ареальне поле імені*. В ареальному полі імені окремі його елементи (одиниці) виступають через *ареальні опозиції*, що є основним виявом функціонування мови в просторі. Якщо інваріант (домінанту) для мікрогнізда автор обрав з погляду теоретичного правильно, то для макрогнізда – ні. Не можна для ареальних полів імені (макрогнізд) певного регіону обирати домінантою офіційний, паспортний варіант, який серед носіїв місцевих говірок не вживаний. Адже ж автор обирає для свого аналізу не офіційний матеріал, а народнорозмовний. П. П. Чучка удасться до зміщення в площині фактичного матеріалу. Коли б ішлося про ареальне поле імені в масштабах національних, тоді з цим можна було б погодитися, бо в певних говорах офіційне ім'я є членом ареальних опозицій імен. А для латеральних ареальних полів імен треба обирати інваріантом не офіційний паспортний варіант, який не виступає там членами ареальних опозицій, а найбільш поширений місцевий варіант імені.

Застосування мікро- і макрогнізд імені в дослідженні нашого автора виявляє новаторський, творчий характер рецензованої монографії. Саме системний (структурний) аспект дає можливість П. П. Чучці з таким успіхом вести своє дослідження.

Застосування принципу ближчого і дальшого етимологічного зв'язку імені ("найближча і кінцева етимологія" – стор. 171) дає можливість авторові визначити групи імен: слов'янські і неслов'янські. У монографії дуже докладно на великому фактичному матеріалі простежуються історичні зміни в цих групах імен.

5. В аналізі прізвиць треба погодитися з автором, що, крім індивідуалізуючого знака, вони мають значення індивідуальної характеристики. Це значить, що прізвиська ближче стоять до апелятивів порівняно з іменами і прізвищами. Власне ідеться про прізвиська, які виникли в даному поколінні, тобто які функціонують синхронно щодо часу постання. У монографії знаходимо дуже цінні в теоретичному плані описи принципів номінації – вмотивовані, невмотивовані прізвиська, негацію і закон ряду. Як відомо, В. А. Никонов так визначає закон ряду в топоніміці: "Кожна назва і відрізняє предмет від інших, і об'єднує його з однорідними" (В. А. Никонов. Введение в топонимику, М., 1965, стор. 33). Ідеться про відношення диференційності та ідентичності в топонімах, а в рецензованому дослідженні – антропонімах. Поля імен, ареальні поля імен, як і взагалі поля антропонімів саме й визначаються цими двома видами відношень, кожний з яких є зворотним боком другого.

У монографії приділена значна увага описові ареальних опозицій, де членами є прізвиська, залежно від усталеної системи (структури) антропонімів. Автор також описує ареальні опозиції антропонімів з одним нульовим членом (див., наприклад, стор. 256). Ареальні опозиції антропонімів виявляються не тільки бінарними, але й багаточленними, з ланцюговою побудовою.

Щодо опису особливостей прізвиस्क і у мене є одне часткове зауваження. На стор. 225 автор пише: "Прізвисько отримує людина здебільшого не по спадковості і не при народженні, а тільки з часом, коли в неї встигнуть проявитись якісь характерні риси". З цією думкою не можна погодитися. Сам автор на стор. 240 пише про спадкові прізвиська: "Прізвисько справді нерідко по спадковості передається з батька на сина, з сина на внука чи навіть на правнука першого його носія". На стор. 246 автор без жодних застережень наводить думку В. К. Чичагова, що ті прізвиська, що поширені в діалектах, є продовженням прізвиस्क XV–XVII ст. А на стор. 741 читаємо про багатопоколінні прізвиська. Теж саме без жодних застережень автор цитує думку І. Франка про те, що людська пам'ять у прозвищах закріплює зв'язок поколінь між собою. Не наш автор, а ті дослідники мають рацію, які вважають, що прізвиська здебільшого передаються людям при їх народженні. Лише частина людей їх набуває за свого життя.

6. Центром дослідження в монографії П. П. Чучки є прізвища. Кожне прізвище виникло з прізвиська. Аналіз імен і прізвиस्क дає можливість авторові на широкому фактичному матеріалі розгорнути дослідження прізвищ. Саме в аналізі прізвищ виявились усі позитивні риси комплексного підходу в дослідженні антропонімів. Автор аналізує відношення прізвищ до імен, визначаючи їх відмінності ("диференційні риси", див., наприклад, стор. 359).

П. П. Чучка докладно розглядає словотвір прізвищ, виходячи з сучасних теоретичних основ вчення про словотвір. Описані твірні основи прізвищ щодо їх допрізвищевої семантики. П. П. Чучка робить зіставлення з поглядами різних дослідників у славістиці. Рецензована монографія взагалі відзначається широким науковим горизонтом автора, який ґрунтується на багатьох дослідженнях слов'янськими і неслов'янськими мовами. Зокрема П. П. Чучка весь час посилається на праці, написані угорською і румунською мовами. Автор рецензованої монографії має свою систему теоретичних поглядів щодо об'єкту дослідження. На великому фактичному матеріалі він переконливо заперечує ті погляди та спостереження, з якими незгодний або які заважають інтерпретації фактичного матеріалу.

Щодо аналізу прізвищ Закарпаття праця П. П. Чучки має немале практичне значення в справі її правописної нормалізації. Сучасна українізація закарпатських антропонімів ведеться з грубим

порушенням тієї системи, що витворилась протягом віків. Справедливо автор доводить, що правопис і взагалі нормалізація антропонімів стосовно літературної мови мають бути науково обгрунтовані. Антропоніми своєю природою мають регіональні риси (отже, і діалектні особливості), частину цих рис вони мусять зберігати в їх літературному нормуванні. П. П. Чучка багато років працює над словником антропонімів Закарпаття, який одночасно буде довідником для широкого користування в установах, школах, пресі й т. д.

7. До аналізу екстралінгвістичних факторів становлення антропонімів автор вдається в спеціальному розділі монографії "Антропонімія та етнічна історія Закарпаття". Інтерпретація антропонімів у діахронному аспекті шляхом залучення даних історії краю, його демографії, пам'яток та ін. здійснена автором на сучасному науковому рівні. На основі антропонімів П. П. Чучка визначає (за пам'ятками) час найдавніших свідчень про український народ в ареалі Закарпаття. Основуючись на даних пам'яток, П. П. Чучка справедливо полемізує з багатьма дослідниками щодо давніх демографічних особливостей Закарпаття та сусідніх земель. Автор аналізує поширення різних місцевих етнізмів – лемки, лишаки, бойки, гуцули, русняки, русини та ін. Він застосовує методи лінгвістичного картографування щодо висвітлення етнізмів з коренем *рус-*, *лем-*, *лиш-*. Лінгвогеографічне дослідження етнізмів здійснюється також і за допомогою зіставлення ареалів апелативів.

Дані антропонімії дають можливість авторові висвітлити міграційні особливості людності Закарпаття. Спостереження та висновки П. П. Чучки мають важливе значення для дослідження історії краю, його матеріальної культури, етнографії, фольклору, а зокрема діалектології.

8. Перед тим, як закінчити цей короткий огляд докторської дисертації П. П. Чучки, я зроблю кілька часткових зауважень про недогляди, які, зрозуміло, можуть трапитися, особливо в такій великій розміром праці.

326 стор. – Автор пише, що основними фонетичними варіантами суфікса *-инец'* є *-иниц'* та *-инец*. Чомусь не згадав П. П. Чучка про варіант *-инѐц'*, який зумовлений добре відомою нашому дисертантові вокальною асиміляцією в частині карпатського ареалу, зокрема на Закарпатті. Принагідно зауважу, що на стор. 745 автор пише про звужене *ê*, що постає внаслідок вокальної асиміляції.

368 стор. – П. П. Чучка пише про нейтралізацію "фонематичних протиставлень" (*u*) – (*i*), (*e*) – (*a*). Як відомо, в українській літературній мові (і в діалектах) – немає нейтралізації фонологічних опозицій, де виступили б ці фонемі. Приклади, які наводить автор свідчать про змішування зон артикуляції цих пар голосних. Для визначення фонологічної опозиції та її нейтралізації необхідно навести опозиції в наголошених складах і відсутність

розрізнення в ненаголошених. Нерозрізнення в ненаголошених складах має бути коштом одного з членів фонологічної опозиції. Саме цього не можна сказати про наведені в монографії приклади (стор. 368–369).

369 стор. П. П. Чучка "гармонією голосних" пояснює чергування *u / i, e / u* в наголошених складах. Як для карпатського ареалу – це різне обниження підняття язика під час їх артикуляції. Ніякого відношення ці чергування не мають до вокальної асиміляції.

372 стор. Не можна називати фонологічними опозиціями чергування *đ' / t', m' / k'*. Це явище змішування (отже і переходу) палатальних *đ'', m''* з палатальними *t'', k''*, а також їх заступлення.

9. Рецензована монографія П. П. Чучки становить визначну працю в українській антропоніміці. А що автор широко залучає матеріали сусідніх слов'янських і неслов'янських мов, то її вага набуває загальнослов'янського значення. П. П. Чучка увів до наукового обігу величезний фактичний матеріал, що досі був мало відомий, а здебільшого й невідомий. Інтерпретація фактичного матеріалу здійснюється на рівні найбільш передових напрямів у науці. Автор рецензованої монографії має свою систему поглядів і думок, зробив цілу низку нових теоретичних положень, спостережень і висновків у антропонімії. Особливо важливим внеском у науку є його теорія регіональної антропонімії.

Помічені недогляди, а також ті дрібні спостереження, з якими я особисто як рецензент не погоджуюсь, аж ніяк не позначаються на загальному висновкові, що за цю монографію її автор П. П. Чучка заслуговує присудження наукового ступеня доктора філологічних наук.

Автореферат і публікації на тему дисертації відображають її основний зміст.

*Доктор філологічних наук
професор (Ф. Т. ЖИЛКО)*

14 серпня 1970 р. м. Київ

РЕЦЕНЗІЯ

на докторську дисертацію П. П. Чучки

"Антропонімія Закарпаття",

Київ, 1969 книги I–II (стор. 1–355 + 356–928 + 967)

Дослідження словникового складу, словотворення, граматичної, фонематичної, просодичної та стилістичної систем мов народів СРСР – одне з найголовніших і найактуальніших завдань радянського мовознавства. Наукове вивчення будь-якої із сучасних мов народів Радянського Союзу своєю неодмінною передумовою має попереднє старанне вивчення живого мовлення, живих говірок,

літературної мови, пам'яток письменства, взаємозв'язків з іншими спорідненими (часом і неспорідненими) мовами, проблем взаємозв'язку і взаємозалежності всіх структурних компонентів мови в їх історії, застосування найдосконаліших методів досліджування мовних явищ. Тільки за таких умов можна успішно здійснювати основне завдання наукового вивчення мови – встановлювати закономірності будови, вживання, функціонування, формування й розвитку мов народів СРСР і використовувати виявлені закономірності для наукової характеристики мов народів Радянського Союзу, для задоволення потреб життєвої практики. Наукове вивчення будови, функціонування, вживання, формування й розвитку мов народів СРСР має, отже, найважливіше і теоретичне, і практичне значення. Вірність цього твердження однаковою мірою стосується і всієї мовознавчої науки, і такої порівняно нової галузі мовознавства, якою є ономанологія та один із її найістотніших розділів – антропоніміка.

Із проблематики антропоніміки П. П. Чучка обрав собі за об'єкт дослідження антропонімію Закарпаття в її історії. Авторські публікації, починаючи з 1961 року, наочно засвідчували вагомість і актуальність дослідження обраної проблеми. "Антропонімія Закарпаття" – такою є і тема представленої нині дисертації П. П. Чучки на здобуття вченого ступеня доктора філологічних наук.

Виросла ця тема із життєвих, практичних потреб після визволення Закарпаття і воз'єднання його з Радянською Україною. Потреба в розробці антропонімічних проблем диктувалася життям, неврегульованістю багатьох питань ономастики краю, людність якого забажала звільнитися і від численних, нав'язаних поневолювачами власних назв. До кафедри української мови нового Ужгородського університету досить часто почали звертатися по консультації з питаннями письмової нормалізації власних назв партійні та радянські установи і приватні особи. На всі ці питання кафедра української мови мала давати кваліфіковані, науково обгрунтовані відповіді, а тим часом наявні дослідження з ономанології, зокрема з антропоніміки краю, з різних поглядів були незадовільними. Тим-то з п'ятдесятих років на кафедрі української мови Ужгородського університету помітне місце починає посідати антропонімічна проблематика. Серед молодих дослідників антропоніміки Закарпаття був і П. П. Чучка.

Почалася багаторічна кропітка праця над прибиранням і систематизацією антропонімічного матеріалу з живих говірок, живого мовлення та писання пам'яток, над вивченням міжговіркових та міжмовних контактів, наукової літератури, історії Закарпатського краю для наукової характеристики антропонімії Закарпаття на тлі спільноукраїнської антропонімічної системи у її зв'язках з антропонімією сусідніх народів. Так було зібрано й згруповано близько 30 000 сучасних прізвищ, прізвиць та імен із

живого, розмовно-побутового мовлення автохтонного населення, понад 20 000 антропонімів із південнокарпатських пам'яток XIII–XVIII ст., численні антропонімічні матеріали із сусідніх областей Словачії, Угорщини і Румунії.

Автор поставив перед собою два основні завдання: дослідити антропонімію Закарпаття як систему взаємопов'язаних класів слів та її відношення до інших категорій лексики; з'ясувати співвідношення між офіційною і народною системами антропонімічних найменувань, а звідси – виявити характер регіональних особливостей в антропонімії Закарпаття та їх причини.

Такими є об'єкт, завдання, джерела, мета дисертації П. П. Чучки. Подивимося тепер, як ці завдання здійснено.

Дисертація П. П. Чучки "Антропонімія Закарпаття" складається із "Вступу" (стор. 5–51) і п'яти розділів: "Імена" (стор. 52–221), "Прізвиська" (стор. 222–355), "Прізвища" (стор. 356–759), "Антропонімні словосполучення" (стор. 760–784), "Антропонімія та етнічна історія Закарпаття" (стор. 785–894). На сторінках 895–928 подано "Висновки", на 927–967 сторінках "Умовні скорочення використаної літератури та джерел".

У "Вступі" П. П. Чучка визначає місце антропонімів у словниковому складі мови, їх регіональний характер, відмінності між офіційною і народною системами називання людей, характеризує історію і стан вивчення антропонімії Закарпаття, а у зв'язку з цим окреслює і предмет, завдання, методи і джерела дослідження.

Не знецінюючи позитивних надбань сучасної антропоніміки, П. П. Чучка слушно вказує і на серйозні вади, властиві багатьом наявним розвідкам із антропоніміки: вивчається не вся антропонімна система народу чи якоїсь його етнічної групи, а лише окремі класи антропонімів, здебільшого, імена та прізвища, до того ж ізольовано імена від прізвищ, а прізвища від імен; дослідники цікавляться не народно-розмовними, а офіційними найменуваннями, які за певних обставин (а саме так і було на Закарпатті) могли й не збігатися з народними антропонімами; не завжди дослідники зважають на регіональний характер антропонімів і прагнуть виявити в них лише історико-пізнавальну інформацію. Аргументовано обстоюючи потребу комплексного дослідження всієї антропонімної системи, що функціонує в живому мовленні певного компактного ареалу, П. П. Чучка і аналізує далі

по-перше, власні імена, їх специфіку, варіантність, частотність, особливості географічного поширення, мотиви надавання імен, словотворчу структуру та етимологію імен;

по-друге, прізвиська, їх основні типи на Закарпатті, найістотніші принципи номінації, засоби і способи прізвиськотворчих формантів та їх функцій;

по-третє, прізвища, їх кількість, варіантність, давність, способи і засоби творення прізвищ, їх твірні основи та етимологію, проблеми встановлення граматико-правописних норм прізвищ;

по-четверте, антропонімічні словосполучення, у яких відбивається взаємодія імен, прізвиськ та прізвищ у процесах мовного спілкування;

по-п'яте, антропонімічні назви як давні свідчення про українців на Закарпатті, їх сусідів, про міграційні процеси людності в Українських Карпатах, про антропоніми Закарпаття як складову частину спільноукраїнської антропонімії.

Можна вказати на кілька своєрідних позитивних рис цього аналізу:

а) прагнення встановити, виявити взаємозв'язок, взаємодію, взаємозалежність між окремими групами антропонімів, розглядати їх як частини єдиного цілого – системи антропонімів, не ізольованих і від загальних мовних назв;

б) прагнення заглибитися в процеси будови, формування, функціонування, вживання й розвитку антропонімів у зв'язку з суспільною практикою мовців, з побутом, звичаями, світосприйманням, світоглядом їх носіїв;

в) прагнення ставити й розв'язувати численні нові проблеми нової мовознавчої дисципліни у їх зв'язках із практичними проблемами поповнення, збагачення, шліфування, нормування антропонімів у вживанні.

І всі ці проблеми, вперше поєднані між собою в такий спосіб і в такому складі, розкриваються на такому величезному, свіжому, дбайливо призбираному і вправно систематизованому фактичному матеріалі, яким не користувався жоден із попередніх дослідників антропонімії Закарпаття. Тим-то й висновки, до яких прийшов П. П. Чучка, точніші, глибші, оригінальніші, значніші, ніж у працях усіх істориків, етнографів, фольклористів та мовознавців, які раніше від нього чи одночасно з ним досліджували карпатські антропоніми. Тим-то й читається дисертація П. П. Чучки як цікава розвідка, з непослабною увагою, засвідчуючи і своїм змістом, і своєю побудовою, і методикою призбирування та систематизації мовних фактів, мовних явищ, і діапазоном використаної вітчизняної та зарубіжної наукової літератури цілком уже виформованого, спостережливого, працюючого, зрілого науковця.

Не все, однак, у розвідці П. П. Чучки видається бездоганним.

Найголовнішу увагу автор зосереджує на вивченні словотворчих процесів, етимологічних нашарувань і лексико-семантичних груп антропонімів корінного і основного населення Закарпаття – українців. Природним є аналіз, наприклад, прізвищ українців не тільки українського, давньоруського, а й угорського, німецького, румунського, молдавського, південнослов'янського, західнослов'янського і тюркського походження. Але аналіз імен,

прізвищ та прізвиськ інших етнічних груп населення Закарпаття є, власне, поза об'єктом розвідки. І з цього погляду зміст дисертації П. П. Чучки не цілком відповідає її назві, бо ж об'єктом наукових пошуків автора є лише антропоніми корінного населення Закарпаття. Якщо ж зважити на наявність на території сучасного Закарпаття представників і інших етнічних груп населення, то антропонімія Закарпаття є, звичайно, ще різноманітнішою, строкатішою.

Вимагають уточнення, як здається, й деякі інші формування в дисертації.

П. П. Чучка цілком схвально цитує думку А. Шупука про те, що антропоніми "Як особлива форма мовної надбудови ... об'єднують усі компоненти суспільного розвитку – релігію, культуру, звичаєве право, фольклор, економіку, політику" (стор. 7). Через свою нечіткість, невизначеність думка ця не може претендувати на визнання її як одного з провідних методологічних принципів досліджування антропонімії.

На стор. 57 автор категорично твердить: "Ми під терміном *"іменний варіант"* розуміємо всяку (і фонетичну, і словотворчу, і офіційну, і розмовну) модифікацію того ж самого імені, у тому числі й основний, тобто стрижевий його варіант", хоч варіант, мабуть, передбачає все ж наявність того, що має модифікуватися.

На сторінках 114 і 900 серед мотивів надавання імен автор називає вплив часу, хоч розповідає (і цілком вірно) про культурно-історичні, естетичні, соціальні зміни, що зумовлюють зміни у виборі іменного репертуару.

Годилося б подекуди уточнити окремі факти (наприклад, на стор. 107 день свята Стефана), стилістично відшліфувати окремі формулювання, пояснити деякі скорочення (наприклад, скорочення оф. на сторінках 60, 230, 294, 305), усунути поодинокі коректорські недогляди (стор. 87, 88, 89, 243 та ін.). Годилося б усунути з тексту і автора у таких синтаксичних конструкціях, як-от: ми маємо право казати (стор. 14), ми вважаємо (стор. 20, 70, 375, 379), ми зупинилися (стор. 41), ми вже вказували (стор. 59), ми усвідомлюємо (стор. 65), ми виходили (стор. 74), ми вказали (стор. 118), ми розглянули (стор. 160) та ін.

Та все це – тільки дрібнички, які не можуть негативно вплинути на загальну високу позитивну оцінку дисертації-розвідки "Антропонімія Закарпаття".

Дисертація П. П. Чучки присвячена недостатньо, а то й зовсім не спрацьованим у слов'янському мовознавстві проблемам регіональної антропоніміки. Вперше в українському мовознавстві автор старанно опрацював численні джерела, критично використав майже всю вітчизняну і зарубіжну наукову літературу проблеми, ретельно повизбирував і оригінально систематизував величезний фактичний матеріал і на підставі докладного його аналізу

схарактеризував імена, прізвиська і прізвища Закарпаття, їх взаємозв'язок, зробив чимало цікавих, вагомих, корисних і з теоретичного, і з практичного поглядів спостережень, уточнень, висновків. Завдання, поставлені автором, здійснено. Опубліковані частини дисертації повністю відбивають зміст дисертації.

Дисертація П. П. Чучки свідчить, що її автор має серйозну філологічну виучку, глибокі теоретичні знання з фаху, може самостійно ставити, досліджувати і розв'язувати складні мовознавчі проблеми.

П. П. Чучка має, отже, незаперечне право на присвоєння йому наукового ступеня доктор філологічних наук.

*Доктор філологічних наук,
професор (С. САМІЙЛЕНКО)
1 серпня 1970 р. м. Запоріжжя*

РЕЦЕНЗІЯ

на докторську дисертацію П. П. Чучки

”Антропонімія Закарпаття”,

К., 1969, 967 стор. машинопису

(у двох частинах: I – 355 стор. та 356–967 стор.)

Ономастичні праці П. П. Чучки добре відомі усім, хто цікавиться власними назвами. Ці праці, переважно побудовані на закарпатському антропонімічному матеріалі, привернули увагу своєю аргументованістю, логічністю та свіжістю думки. Названі прикмети характеризують і рецензовану підсумкову роботу П. П. Чучки з антропонімії Закарпаття, представлену на здобуття вченого ступеня доктора філологічних наук.

І як антропонімічний огляд певного регіону, і як сума теоретичних ідей, що стосуються особових імен, рецензована робота П. П. Чучки, безперечно, є найкращим, найглибшим антропонімним дослідженням з існуючих у вітчизняному мовознавстві. Робота має чітку, продуману побудову, особові імена розглядаються тут всебічно і дуже ґрунтовно. Робота об'єднується в єдине ціле не тільки предметом дослідження, а й антропонімічною концепцією автора, що пронизує всю роботу.

Дисертація П. П. Чучки складається з шести основних розділів, які, до речі, ніякими спеціальними позначками (нумерація чи под.) не виділяються. Втім досліджуваний матеріал настільки однозначно сегментується сам по собі, що потреба в нумерації розділів зникає. Ці розділи – ”Вступ”, ”Імена”, ”Прізвиська”, ”Прізвища”, ”Антропонімні словосполучення” та висновкові матеріали.

”Вступ” (стор. 5–51) написаний досить стисло, економно. Найбільше місця тут займає виклад історії питання та аналіз співвідношення офіційних та народних особових назв. Проблеми ці викладаються вірно і змістовно, тому розділ зауважень по суті ніяких не викликає. Автор так захопився історією питання, що присвятив їй (серед інших) підрозділ ”Місце антропонімів у словниковому складі мови”, хоч назва цього підрозділу вказує на інше.

З усього значного комплексу думок, зосереджених у ”Вступі”, незгоду або сумнів у рецензента викликають лише такі тези П. П. Чучки:

1. ”... Всі антропоніми народжуються в надрах місцевого діалекту” (стор. 15). Є скільки завгодно антропонімів, що ніколи не були діалектними, народившись одразу в літературній мові. Пор. хоча би ім’я *Нінель* (прочитане навпаки *Ленін*).

2. Назви (загальні і власні) ”покликані виконувати номінативну, а цим самим і комунікативну функцію” (стор. 5). Номінативна функція не є тим самим комунікативною. Назви ніяк не можуть виконувати комунікативної функції. Єдина мовна одиниця, що цю функцію виконує – речення.

3. Твердження, що офіційна норма вимагає препозиції прізвища (*Мельник Іван*), є неточним. Цього вимагає тільки бюрократична норма, яку не слід ототожнювати з офіційною. Так, у мові газет, що є цілком офіційною, прізвища (за межами кількох спеціальних випадків, зокрема алфавітних списків) ставляться після імен та по батькові. Препозиція прізвища кваліфікується як стилістична помилка.

Розділ ”Імена” (стор. 52–221) приваблює добротністю представленого тут матеріалу, глибоким проникненням в антропонімічну діалектологію і тим самим у саму суть імен, у таємниці їх функціонування. Зішлемося на кваліфіковану і цікаву етнографічну інтерпретацію імені *Продан* (стор. 108–111), на цілком слушну пропозицію заміни старосвітських офіційних імен типу *Пантелеймон*, *Параскева* загальноновживаними розмовними варіантами *Панько*, *Параска* тощо (стор. 167). Цінними і цікавими є спостереження автора щодо кількості імен на обстеженій території (270 різних імен) та в кожному окремому селі (25–35).

Висунута автором ідея мікрогнізд та макрогнізд (стор. 61) і далі добре обґрунтована теоретично, підтверджується матеріалом і повинна розглядатись як цінний внесок П. П. Чучки у методику антропонімного аналізу.

Взагалі весь розділ ”Імена” видається рецензенту цінним, а висунуті тут положення є вірними. Зауваження стосуються тільки кількох деталей:

1. Автор цілком слушно висновує, що ”прізвиськом, а згодом і прізвиськом стає тільки ім’я рідкісне чи навіть одиничне” (стор. 70),

а це примушує його сумніватись (теж слушно!) у спробах відтворити на підставі сучасних прізвиськ давній іменний репертуар. Але дослідник не говорить при цьому, що йдеться про сформульований В. А. Никоновим закон негативності. У наступному розділі ("Прізвиська") П. П. Чучка досить докладно про цей закон говорить. Але гадаємо, що обов'язково треба було б про нього згадати й тут. Адже, якщо враховувати закон негативності, то можна з сучасних прізвиськ здобути дуже багато цілком достовірної інформації про давні імена.

2. Серед прикладів аферези, тобто усічення початкових ненаголошених складів імені, автор наводить і форму *Циль* від *Василь* (стор. 155). Однак відкинення складу *Ва-* у імені *Василь* мало б дати *Силь*, а не *Циль*. Тому вважаємо, що це не афереза, а синкопа (усунення серединної частини імені): з імені *Василь* усунено не склад *Ва-*, а лише голосний *а*; початковий же приголосний *б* разом з наступним щілинним *с* дав африкату; форма *Циль*, таким чином, зберігає початкове *В* у захищеному вигляді.

3. Інтерпретація антропонімічного суфікса *-ета* (та його фонетичних варіантів) – від апелютивів, пор. *здоровега*, а там з *-ека*, пор. *пащека* – викликає сумнів (див. стор. 137–138). Емоційне подзвінчення приголосних – відома річ. Але антропоніми видаються для такого подзвінчення більш придатним місцем, ніж апелютиви. Тобто: якщо суфікс *-ета* і виник з *-ека* (ми цієї можливості не виключаємо), то в межах антропонімії, апелютиви тут ні при чому. Вихідний для подзвінчення формант – суфікс *-яка*, пор. *Василяка*, *Іваняка*, діал. *Василека*, *Іванека* тощо.

4. Термінологічна нечіткість: "говірки Закарпаття є латеральними *говорами*" (стор. 92).

Розділ "Прізвиська" (стор. 222–355) цінний і своїм соковитим багатющим матеріалом (особливо цінні своєрідні словнички прізвиськ, що їх автор наводить як ілюстрації до кожної семантичної групи), і теоретичними узагальненнями, і самим підходом до прізвиськ, розумінням цього антропонімічного класу. Вчений вірно дивиться на прізвиська, як на своєрідну антропонімічну лабораторію, де моделюються загальноантропонімічні процеси, де сьогодні можна спостерігати живий процес, який дуже давно відбувся в інших антропонімічних класах.

Такий підхід дозволив П. П. Чучці здійснити різноаспектний і при цьому завжди нешаблонний аналіз прізвиськ. Рецензентові цей аналіз видається цілком прийнятним і навіть більше – дуже хорошим. Тому з приводу даного розділу виникло лише декілька зауважень:

1. Одне з головних положень даного розділу таке: "до прізвиськ будемо відносити всі неофіційні власні назви людей, тобто всі антропоніми, крім імен та прізвиськ" (стор. 227). Думаю, що це положення невірне. Сам матеріал у даному розділі примусив автора

розглядати окремо "індивідуальні прізвиська" та "родичівські прізвиська". І не дивно. Ці дві групи – зовсім різні антропонімічні класи, дистанція між ними у всякому разі не менша, ніж між іменами та по батькові (останній антропонімічний клас, до речі, у Закарпатті відсутній, тому він у роботі не розглядається).

Гадаю що прізвиськами є тільки те, що автор вважає індивідуальними прізвиськами. "Родичівські прізвиська" слід віднести не сюди, а до збірного антропонімічного класу "родичівські назви". У складі цього останнього вичленовуються групи по батькові (літературно-нормативне), по матері, по чоловікові тощо (усе розмовно-народне). "Прізвисько" *Олексюк* (бо батько – *Олекса*) не може стати в один ряд з справді прізвиськом *Кома* (бо колись у школі з комою опозорився). Натомість це утворення добре мириться і зіставляється з літературним *Олексійович*, бо це дві різних форми по батькові.

2. У цікавій дев'ятичленній класифікації родичівських прізвиськ П. П. Чучки (стор. 289) принаймні один член не існує. Маю на увазі гіоніми, назви батька чи матері за іменем сина. Автор наводить тільки три відповідних приклади, але всі вони при глибшому розгляді не є гіонімами, і взагалі не є родичівськими назвами, а звичайними прізвиськами. *Шлеханка* – жінка, що звала свого сина *Штефана Шлеханом* (стор. 305): тут ідеться не про сина, а про особливість вимови. Так само *не самих синів, а тільки їх імен* стосуються й прізвиська *Бийланя*, *Мануйлиха* (стор. 304). Родичівські ж назви у принципі мають на увазі певних людей, а не певні їх імена. Неточність у класифікаційному принципі приводить автора до неточностей у деталях.

3. Наведені на стор. 251 слова про природу назви належать не В. І Леніну, а Л. Фейербаху. Цим словам відповідають не тільки прізвиська, а всі взагалі антропоніми і всі інші власні назви, тільки часто ця відповідність є фактом не сучасного, а минулого.

4. Технічний недогляд: стор. 295 стоїть не на місці (вона потрапляє між сторінки 303 та 304), а стор. 267 обернена задом наперед.

Розділ "Прізвища" (стор. 356–360) – найбільший у дисертації П. П. Чучки, яка вся взагалі не належить до коротких. На чотирьохстах сторінках автор розгорнув картину (прекрасну за рівнем свого виконання картину!) прізвищового словотвору, семантики та етимології. У цьому розділі найкраще видно, яку титанічну роботу здійснив автор, систематизуючи, аналізуючи, пояснюючи більше 10 000 зібраних ним різних закарпатських прізвищ.

Як і в розділах про імена та прізвиська, вчений приділяє дуже багато уваги словотвору. Мало не половина розділу про прізвища – це розгляд їх словотвору (стор. 398–567). Повинна бути відзначена і високо оцінена скрупкульозність та методична

грамотність словотворчого аналізу у всій дисертації П. П. Чучки взагалі і в даному розділі зокрема. На думку рецензента, не існує робіт про словотвір власних назв, у яких не було б більшої чи меншої кількості поплутань словотворчого аналізу з морфемною будовою назви, відапелятивних утворень (з апелятивними суфіксами) із суфіксальними утвореннями тощо. У роботі П. П. Чучки нам не вдалося знайти жодного цілком очевидного приклада такого поплутання.

Розглядаючи словотвір прізвищ, автор не сходить, як іноді трапляється, на нудний перелік суфіксів і прикладів до них. Паралельно з наведенням матеріалів дослідник формулює цікаві спостереження, оригінальні думки. Ще в більшій мірі ця риса авторського викладу стосується тих частин розділу, де йдеться про семантику та етимологію.

З багатьох важливих моментів та істотних результатів розділу вкажемо на з'ясування хронології появи прізвищ на Закарпатті (стор. 396), уперше в українській ономастиці здійснений правильний, справді науковий аналіз двоосновних прізвищ (стор. 554–556 і далі), на інвентаризацію давніх слов'янських імен, що збереглися у прізвищах (стор. 585–586), розумне розмежування (і визначення) понять "українські прізвища" та "прізвища українців" (стор. 667–669 і далі) тощо. Цей список досягнень розділу можна було б зробити дуже довгим. Натомість список моментів, з якими рецензент хотів би полемізувати, дуже короткий:

1. Не раз дебатоване питання про прізвищеву омонімію вирішується в дисертації надто узагальнено, без потрібної тут деталізації. Автор якось надто легко приймає тезу: "всі співзвучні прізвища в цій роботі будемо вважати за одне прізвище" (стор. 374). Закарпатський лісоруб *Попович* і київський космонавт *Попович* мають дійсно одне прізвище лише на рівні *мови*, на рівні ж *мовлення* це омоніми, однозвучні але різні прізвища. На рівні мовлення єдиним прізвищем є тільки прізвище членів однієї сім'ї. Скільки є сімей з однаковими прізвищами, стільки є прізвищ-омонімів. Що до югославського міністра *Поповича*, то це інше прізвище, омонім не лише на рівні мовлення, а й на рівні мови, оскільки йдеться про дві різні мови – українську та сербсько-хорватську.

2. Автор продовжує дотримуватись раніше сформульованого ним положення про можливість тюркської інтерпретації моделі прізвищ на *-ук, -юк, -чук*. Положення це досить ґрунтовно критикувалось В. В. Німчуком. Тому вважаємо, що П. П. Чучці треба було б докладно обґрунтувати свою думку і проаналізувати контраргументи В. В. Німчука. В іншому випадку проблеми зв'язку даної моделі з тюркськими мовами недоцільно було й торкатися. Див. стор. 438.

3. Автор критикує антропонімічну класифікацію М. В. Бірила за суміщення двох класифікаційних принципів –

семантичного та етимологічного; "Цю класифікацію можна б прийняти, якби в ній не виділялися в окрему групу прізвища іншомовного походження та прізвища, що мають невиразну за походженням і значенням твірну основу" (стор. 571). Між тим сам автор чинить так, як і М. В. Бірила. У своєму групуванні прізвищ за їх семантикою автор виділяє серед іншого: 4) прізвища з основами спірної семантики, 5) прізвища з основами невідомої семантики і при цьому додає: "Поза цими прізвищами залишаються ще прізвища іншомовного походження..., яких у цьому розділі семантичній класифікації не піддаємо" (стор. 577). Результат отримується такий же, як у М. В. Бірила, тільки з іншими формулюваннями.

4. Говорячи про прізвища, що повністю збігаються з топонімами, автор цілком переконливо для частини таких випадків говорить про первинність саме топоніма (стор. 641–642). Однак загальне його положення: "тут доводиться говорити не про відтопонімні антропоніми, а якраз навпаки, – про відантропонімічні топоніми" (стор. 642). Положення це сумнівне. Автор не наводить жодного списку з виразним зазначенням, що ось прізвища, які є первинними відносно топонімів. Але з тексту можна здогадуватись, що такими він вважає прізвища *Бескід, Долина, Дубровка, Липча, Черна*. Якщо це так, то перед нами очевидна неточність.

Невеличкий розділ "Антропонімні словосполучення" (стор. 760–784) цікавий передусім своїм матеріалом – складеними народними антропонімами (пор. *Ферко Івана Марії Шардуської*) та аналізом синтаксичних зв'язків між компонентами складеного антропоніма.

У розділі "Антропонімія та етнічна історія Закарпаття" (стор. 785–894) автор основну свою увагу зосередив навколо аналізу закарпатських прізвищ, утворених від етнічних назв. Аналіз цей повчальний сам по собі і важливий своїми загальноісторичними висновками. Тонко проаналізована сукупність прізвищ *Бойко, Бойчук* і под., зв'язаних, а часто і не зв'язаних з локальним етнонімом *бойко*. Дві наведені у цьому розділі карти (поширення прізвищ *Русин, Руснак* і под., прізвища *Лемак, Лишак* і под.) за своєю виразністю можуть служити хрестоматійною ілюстрацією вже згаданого вище закону негативності. Взагалі, розділ цей є хорошим фіналом хорошого твору.

Розгорнуті "Висновки" (стор. 895–928) добре узагальнюють виконане дослідження, акцентують найважливіші його моменти. Завершується дисертація П. П. Чучки списком використаної літератури, який займає майже сорок сторінок (стор. 929–967) і засвідчує глибоке опрацювання автором вітчизняної та зарубіжної ономастичної літератури.

І тут хочеться зробити авторові один закид щодо форми посилання на використану літературу. Автор відмовився від підрядкових посилань-виносок, застосувавши до кожної праці

умовні скорочення. Це його право, тим паче що використання умовних скорочень для часто згадуваних видань є традиційним. Однак прийняті в дисертації умовні скорочення якісь дивні. По них не здогадаєшся, про яку роботу йдеться. Ну хто б подумав, що Дзе-Чу це не якийсь китайський генерал, а спільна рецензія Й. О. Дзендзелівського та П. П. Чучки на монографію Л. Деже, що [ТрубИЗ] та [ТрубИС] – це дві роботи О. М. Трубочова і т. д. Уважаємо, що оскільки прийняті автором скорочення непрозорі і оскільки система скорочень охоплює всю літературу (а не її частину), то замість цих скорочень – а деякі з них звучать просто двозначно: [СтриЖУ], [СупКак] – значно краще було б застосувати цифрові позначення, як це часто робиться у працях з природничих та математичних наук.

Загалом робота П. П. Чучки справляє дуже хороше враження. Її приємно читати і приємно рецензувати. Автор наводить дуже багато фактичного матеріалу і весь його пояснює. Автор висловлює в дисертації багато нових думок і всі їх аргументує. Автор з багатьма тезами та інтерпретаціями багатьох ономастів (найчастіше – Ю. К. Редька та З. Г. Ніколаєнко) полемізує і завжди робить це переконливо, наводячи багато доказів своєї правоти.

Автореферат дисертації добре передає основний її зміст. Матеріали дисертації цілком достатньо висвітлені в опублікованих П. П. Чучкою працях. Виконана П. П. Чучкою дисертація цілком відповідає рівню вимог до докторських дисертацій. Це першокласна ономастична робота, яка містить визначні відкриття, яка має велику теоретичну і методичну вагу. Зважаючи на це, приходимо до висновку: П. П. Чучка, безперечно, заслуговує вченого ступеня доктора філологічних наук.

*Завідувач кафедри
загального та слов'янського мовознавства ОДУ,
доктор філологічних наук, професор (Ю. О. КАРПЕНКО)
15 жовтня 1970 р.*

РЕЦЕНЗІЯ

на докторську дисертацію П. П. Чучки

”Антропонімія Закарпаття”,

К., 1969, 967 стор. машинопису

(у двох частинах: I – 355 стор., II – 356–967 стор.)

Серед численних вітчизняних і зарубіжних, зокрема західно-слов'янських і південнослов'янських, праць, в яких глибоко досліджуються найрізноманітніші проблеми ономастики (етимологія, словотворчі ресурси, функціонування власних назв),

монографія П. П. Чучки "Антропонімія Закарпаття" посідає помітне місце. У вітчизняній лінгвістичній науці вона є одним з перших широких досліджень ономастичних явищ – антропонімічного матеріалу. Ця праця має велике теоретичне й практичне значення для розв'язання багатьох питань, що постають під час вивчення особливостей української ономастики.

Узявши за предмет свого дослідження антропонімію Закарпаття на фоні загальноукраїнської антропонімічної системи і в її зв'язках з антропонімією сусідніх народів, використавши найновіші досягнення слов'янської, романської і германської ономастики, П. П. Чучка в своїй монографії запропонував комплексне дослідження всієї антропонімічної системи, яка функціонує в живому діалектному мовленні закарпатського компактного ареалу.

Найголовнішим завданням для автора було дослідити словотворчі процеси, етимологічні стратиграфічні шари і лексико-семантичні групи атропонімів старожитного українського населення Закарпатської області. Крім цих теоретичних лінгвістичних і культурно-історичних проблем, П. П. Чучка в своїй монографії розглядає основні питання етнічної історії Закарпаття у світлі даних атропонімії, а також деякі питання прикладної ономастики. Саме з цього погляду не може бути ніякого сумніву в актуальності, надзвичайній корисності теми докторської дисертації П. П. Чучки.

Відповідно до поставленої мети і було побудовано рецензовану дисертацію, яка складається з вступної частини, п'яти розділів і великих висновків. До праці додано умовні скорочення використаної лінгвістичної літератури та історичних джерел.

У вступній частині монографії (стор. 5–51) П. П. Чучки розглядаються важливі теоретичні питання антропонімічної науки взагалі. Тут висвітлюються питання про місце антропонімів у словниковому складі мови, з'ясовуються значення антропонімів, встановлюються антропонімічні класи, подається характеристика регіональних антропонімів, визначається офіційна і народна система назв тощо. Крім того, в цій частині праці подано розгорнутий критичний огляд найважливіших праць, присвячених вивченню закарпатської антропонімії, при тому особливу увагу приділено характеристиці й оцінці основних джерел, визначено специфіку досліджуваного матеріалу, методи, об'єкт і завдання дослідження.

З усіх розділів основної частини праці найкращим є розділи "Імена" (стор. 52–221), "Прізвиська" (стор. 222–355) і "Прізвища" (стор. 356–752), які відзначаються тонкістю спостережень, глибиною лінгвістичного аналізу, широтою охоплення мовних явищ, оригінальністю і свіжістю залученого матеріалу, тверезістю і критичністю викладу спірних питань. Завдяки цьому, рецензована праця, безперечно, є найкращим і найглибшим антропонімічним

дослідженням не тільки у вітчизняному, а й у слов'янському мовознавстві.

У цих розділах монографії автор проявив велику обізнаність з спеціальною літературою та показав своє вміння об'єктивно розібратися в усій складності й різноманітності антропонімного матеріалу, що дало можливість змалювати виразну картину стану і розвитку сучасного антропонімичного складу Закарпаття.

У розділі "Імена" розглянуті питання про специфіку імені і його місце в антропонімичній системі, варіантність імені та іменні гнізда, кількість і частотність імен, співвідношення чоловічих і жіночих імен, географію імен. При цьому ґрунтовно досліджуються особливості словотвору імені і їх етимологічних груп. У результаті дослідження цих питань автор дійшов висновку, що більшість імен, що функціонують на Закарпатті, належить до загальнонаціональних, територія ж поширення їх варіантів часто обмежена.

Розділ "Прізвиська" висвітлює групу неофіційних власних назв людей, характеризує функції, які виконують прізвиська в наш час і в минулому, встановлює межі між прізвиськом і апелятивом, прізвиськом і різними варіантами імені, прізвиськом і прізвищем і т. д. До найвдалішого місця цього розділу належить, на наш погляд, інтерпретація суті прізвиська в порівнянні з іменем і прізвищем, яка полягає в тому, що прізвисько як знак номінації і характеристики є одиницею багатогранною як з позиції іменуючого, так і з боку названого. Відмінність між прізвиськом і словами інших антропонімичних класів виявляється не стільки в їх структурі, скільки в стилістичних функціях, кожного з окремих класів: називання, яке в одних умовах вважається прізвиськом, в інших обставинах кваліфікується як прізвище, як ім'я і навіть як апелятив.

У розділі "Прізвища" розглядаються головні проблеми в трьох аспектах:

1) словотвір прізвищ, б) лексико-семантична характеристика похідних основ і в) етимологія прізвищ.

Аналізуючи особливості антропонімних словосполучень Закарпаття (стор. 760–787) П. П. Чучка робить висновок, що їх компоненти характеризуються значною мобільністю, яка сприяє точному визначенню місця іменованого в сім'ї щодо його близьких родичів.

На наш погляд, виділення цього антропонімичного матеріалу в окремий розділ дещо ускладнює і затемнює дійсну картину стосунків між власними назвами – прізвиськами і антропонімичними сполученнями. Морфологічна і семантична залежність цих трансформованих антропонімів від прізвиськ не дає підстав на їх автономне існування, бо вони не становлять окремого класу антропонімичних одиниць і виконують функції близькі до прізвиськ.

У останньому розділі – "Антропонімія і етнічна історія Закарпаття" (стор. 785–894), П. П. Чучка прагне з'ясувати

антропонімічні явища, які, крім лінгвістичних відомостей, що належать до розвитку власних назв або до розвитку української мови взагалі, несуть у собі цінну інформацію історичного характеру про час можливої появи перших східнослов'янських поселень на Закарпатті, про міграційні процеси населення, про наслідки мовних взаємовідносин в контактних зонах між українцями Закарпаття і їх сусідами – слов'янськими і неслов'янськими народами.

За проблематикою цей розділ тісно пов'язаний з вступною частиною. Очевидно, його слід було ввести до "Вступу" або поставити першим розділом. У композиційному відношенні монографія була б набагато стрункішою, компактнішою.

Докторська дисертація П. П. Чучки відзначається послідовністю і продуманістю методів дослідження різного антропонімного матеріалу. Аналіз кожного мовного явища проводиться майстерно, висококваліфіковано, з глибоким розумінням антропонімії. Для ширшого висвітлення питань закарпатської антропонімії, для більшої аргументації своїх тверджень автор використовує здобутки теорії та практики європейських антропонімістів – російських, білоруських, польських, словацьких, чеських, сербських, хорватських, болгарських, румунських, молдавських, французьких, німецьких, угорських та ін.

П. П. Чучка обгрунтовано довів, що атропонімія Закарпаття в порівнянні з антропонімією інших слов'янських і сусідніх неслов'янських народів становить органічну частину загальноукраїнського антропонімічного складу, особливо багато спільних антропонімічних рис досліджуваного краю з антропонімією Галичини, Буковини, Поділля, Волині, Полісся.

Загалом монографія П. П. Чучки "Антропонімія Закарпаття" – фундаментальне дослідження, для якого характерний творчо свіжий підхід до антропонімії як до системи з винятковою чіткістю і ясністю викладу. Як позитивний момент цієї праці, варто відзначити, що кожний антропонім старанно аналізується і зважується точка зору різних авторів на цей мовний факт.

Надруковані публікації на матеріалі дисертації (всього їх 28) і автореферат дисертації передають зміст і методику дослідження антропонімічних одиниць Закарпатської області, висвітлюють основні теоретичні положення дисертації.

Беручи до уваги все сказане, вважаємо, що П. П. Чучка, безсумнівно, заслуговує того, щоб присвоїти йому вчений ступінь доктора філологічних наук.

*Доктор філологічних наук,
професор (І. К. КУЧЕРЕНКО)
16 листопада 1970 р.*